Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvo

IGNAS KONČIUS

Mano eitasis kelias

IGNAS KONČIUS

Mano eitasis kelias

Atsiminimai

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS
Vilnius

UDK 39(474.5)(092)
Ko-195

Sudarytojai

Žygintas Būčys

Algirdas Končius

Birutė Kulnytė

Dailininkas

Arūnas Prelgauskas

Maketuotoja

Edita Gužaitė

Redaktorė

Nijolė Deveikienė

ISSN 1648-2859

ISBN 978-609-8039-85-6

Pratarmė

Mano eitasis kelias – iškilaus žemaičio Igno Končiaus atsiminimai. Atsiminimus sudaro dvi didelės dalys, kurių pirmoji – autobiografiniai pasakojimai, išryškinantys paties I. Končiaus asmenybės bruožus, jo gyvento laiko dvasią. Antroji – vaizdingai Žemaitijos kraštovaizdį atskleidžiančios apybraižos, praeities prisiminimai, tautosaka. Knygos epilogas – interviu su jo vyriausiu sūnumi Algirdu Končiumi (1915–2006), apibendrinantis iškilaus žemaičio asmenybę ir veiklą.

Mano eitasis kelias – tai autentiškas ir reikšmingas praeities liudijimas, reikšmingas etninio paveldo, Lietuvos istorijos ir kultūros tyrėjams, reikšmingas visiems norintiems giliau, „iš pirmų lūpų" pažinti savo krašto praeitį. Nes būtent toks buvo ir paties I. Končiaus siekis. „Duokime mūsų vaikų vaikams ateityje pasmailauti žinių iš savo tėvų ar protėvių gyvenimo bent artimiausioje praeityje. Juk ta artimiausioji praeitis virs greitai tolimesniąja, paskui vis tolimesne praeitimi."[1]

Keliais sakiniais sunku įvardyti įvairiapusišką, plačios erudicijos, inteligentišką, kūrybišką Igno Končiaus asmenybę, jo indėlį Lietuvos kultūrai. Jis ir racionalus, skvarbaus proto fizikas, gamtos mokslų populiarintojas, gyvas pedagogas, profesorius. Jis ir etninės kultūros tyrėjas bei puoselėtojas, gabus drožėjas, kūrybingas fotografas ir literatas, vaizdingai fiksavęs tradicinę žemaičių gyvenseną ir kraštovaizdį. Jis rūpestingas gausios šeimos tėvas bei visuomeniškas, jautrus kito vargams ir negandoms. Bet visų pirma – ramus, atkaklus, valingas, konkrečios veiklos žemaitis.

Igno Končiaus nueitą gyvenimo kelią simboliškai būtų galima sugretinti su jo paties aprašytu gluosniu: „Priėjęs keliu prie Mažosios Lietuvos buvusios sienos granitinių stulpų, regi tarp jų seną šakotą gluosnį, kuriam teko daug ma-

---

1 Ignas Končius, *Žemaičio šnekos*, Londonas: Nidos knygų klubo leidinys, 1961, d. 1, p. 6.

tyti: ir bendrą dviejų didelių imperijų dviejų kelių galų siūlę, rodančią plento medžiagos nevienodumą, ir kratomųjų asmenų slepiamą šiurpulį; ir Didžiojo Karo triukšmingus darbelius, kada vokiečių garlaivio patrankos griovė čia pat stovėjusias raudonų plytų rusų kareivines ir gadino tų laikų Vokietijai skirtus rąstus; ir laisvai važinėjusius čia tuščiais, ten pilnais ratais vokiečius; ir nedrąsiai svetimoj žemėj stovėjusius latvius; ir jausmingai žiūrėjusius lietuvius į grobonių vėl suskaldytus brolius žemaičius; ir savanorius vokiečių teisėjus prancūzus, kurių aplėpusios ir stačios kepurės pasirodė čia pirmą kartą kaip žemė stovi... Dabar daug žinąs, bet tylus patenkintas senelis gluosnis ramiai skaito audrų atplėštas ir trūnėjančias šakas."[2]

Ignas Končius gimė 1886 metų liepos 31 dieną Purvaičių kaime (Žarėnų valsčius, Telšių apskritis) ūkininkų Anastazijos ir Antano Končių šeimoje. 1903 m. baigė Palangos progimnaziją, 1907 m. – Liepojos gimnaziją. Gimnazijoje priklausė slaptam lietuvių moksleivių būreliui, kur buvo mokomasi lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos. Baigęs gimnaziją, tais pačiais metais įstojo į Sankt Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą, kurį baigė 1913 metais. Universitete dalyvavo lietuvių studentų draugijos veikloje, įkūrė studentų būrelį, kuris tyrinėjo lietuvių kultūrą bei praeitį. Paskatintas profesoriaus Eduardo Volterio (1856–1941), nuosekliai ėmėsi etninės kultūros tyrinėjimo darbo. 1911–1912 m. vasaros atostogų metu Žemaitijoje surašinėjo bei fotografavo žemaitiškas koplytėles ir kryžius, šventųjų skulptūras.

Baigęs universitetą, grįžo mokytojauti į Palangos gimnaziją. 1914 m. vedė Mariją Kentraitę. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui I. Končius kartu su gimnazija evakavosi į Veru (Estija), vėliau į Stavropolį. Čia jis suorganizavo Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto skyrių, kuriam ir vadovavo; rūpinosi pabėgėlių grąžinimu į Lietuvą. Neapleido ir mokslinio darbo. 1916–1919 m. parašė lietuvišką fizikos vadovėlį, kuris, deja, liko neišspausdintas.

1921 m. grįžęs į Nepriklausomą Lietuvą, I. Končius aktyviai įsitraukė į mokslinę, pedagoginę bei etninės kultūros puoselėjimo ir tyrinėjimo veiklą. Tais pačiais metais pradėjo dirbti Žemės ūkio ir miškų mokykloje Dotnuvoje, kur dėstė fiziką ir matematiką, įkūrė meteorologinių stebėjimų aikštelę. Būdamas plačios erudicijos, išsilavinęs žmogus, suvokė modernėjančios Lietuvos poreikį mokslo žinioms bei naujienoms. Tad įsitraukė į lietuviškų fizikos terminų norminimo darbą. 1924 m. parengė ir išleido *Meteorologiją* – pirmąjį šios srities vadovėlį lietuvių kalba. Populiarino fizikos ir gamtos mokslus – vertė užsienio mokslininkų darbus.

---

[2] Ignas Končius, Viktoras Ruokis, *Palangos kraštas: Palangos kraštui pažinti medžiaga: su paveikslais, diagramomis, žemėlapiais, profiliais,* Kaunas: Žemės ūkio departamentas, 1925, p. 5–6.

1924 m. įsteigus Žemės ūkio akademiją, joje ėjo docento pareigas, buvo pirmasis Fizikos skyriaus vedėjas. Nuo 1926 m. – Lietuvos universiteto docentas, 1931–1939 m. – Matematikos ir gamtos fakulteto Fizikos katedros vedėjas, profesorius. Studentų profesorius buvo mėgstamas ne tik dėl puikaus žinių perteikimo, bet ir dėl gyvo žodžio.

1938 m. kartu su Povilu Brazdžiūnu išleido *Fizikos praktikos darbus*. 1939 m. su Kazimieru Baršausku dirbo kosminių spindulių srityje. 1941 m. su Antanu Juška paruošė *Fizikos kursą*. I. Končius nebuvo užsidaręs kabinetinis mokslininkas – jis aktyviai bendradarbiavo to meto spaudoje, dalyvavo mokslinėse konferencijose, mokslo reikalais lankėsi Švedijoje, Sovietų Sąjungoje, Čekoslovakijoje.

Atliekamu nuo mokslinės ir pedagoginės veiklos laiku I. Končius su ne mažesniu entuziazmu aktyviai įsitraukia į kraštotyrinį darbą. Nes, anot jo paties, „nūdien kitaip. [...] Ir žmonės tarsi visai atšalę, sustingę, pamiršę tėvų brangius palikimus. Tarsi iš kur atsikraustę kokie atsibastėliai, šaltai stebi praeities paminklų nykimą. [...] Niūru, kaip įvairūs pasaulio sukrėtimai veikia žmones, versdami juos kratytis praeities, versdami juos nustoti pagarbos senienoms, susijusioms su mirusiųjų giminių, pažįstamų atminimu, su išgyventais rūpesčiais, sielvartais, laime, su viso gimtojo krašto meile“[3]. 1931 m. paskiriamas Valstybinės archeologijos komisijos nariu, parengia „Instrukciją etnografinei medžiagai rinkti“, redaguoja Senovės kultūros paminklų apsaugos įstatymą. Dar studijų metais pradėtą darbą – registruoti ir fotografuoti Žemaitijos kryžius ir koplytėles, pratęsia 1932–1939 m. savo vasaros išvykose į Žemaitiją. Iš viso suregistravęs per 3200 tradicinės mažosios architektūros dirbinių, rezultatus spausdina studijoje „Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika“ žurnaluose *Soter* ir *Gimtasai kraštas*. 1932–1933 m. išrenkamas Muziejų ir kraštotyros, Gamtininkų, Foto mėgėjų draugijų nariu.

Atgavus Vilniaus kraštą, 1939 metų pabaigoje I. Končius buvo paskirtas Stepono Batoro universiteto valdytoju, teko dalyvauti reorganizuojant šią aukštąją mokyklą į Vilniaus universitetą. Drąsiai, bet kartu taktiškai ir tolerantiškai jis susitvarkė su patikėtomis pareigomis ir, 1940 m. sausio 15 d. Vilniaus universiteto rektoriumi paskyrus profesorių Mykolą Biržišką, sugrįžo į Kauną – Vytauto Didžiojo universitetą, kuriame ir dirbo iki pat jo uždarymo 1943 metais.

1941 m. gegužę I. Končius sovietinės valdžios buvo suimtas ir kalintas Kaune, o karui prasidėjus išvežtas į Minską. Šaudant kalinius prie Červenės išliko gyvas ir grįžo į Kauną. „Iš mūsų penkiolikos tik vienas Jonaitis tedingo. Kiti pargrįžome. Pats laimingiausias būrelis iš tų dvidešimt septynių likusių po nelemtosios nakties kalėjimo kieme, kuriuos skirstydami pavarė dešinėn. Kitoks

[3] Ignas Končius, *Mano eitasis kelias: atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001, kn. 1, p. 190.

mano likimas būtų buvęs, jei nebūtų manęs atšaukę nuo sienos, prie kurios buvau „stačiai“ pavarytas.“[4]

Vokiečių okupacijos metais, kaip ir Pirmojo pasaulinio karo metu, I. Končius aktyviai padeda nelaimės ištiktiems tautiečiams: įsitraukia į Savitarpinės pagalbos organizacijos veiklą. 1942 m. sausį išrenkamas šios organizacijos Vyriausiojo komiteto pirmininku. Rūpintasi maistu vaikams, mokyklomis varguomenei; šelpti studentai, į koncentracijos stovyklas išvežtųjų šeimos, vienišos motinos, našlaičiai; rinktos aukos maisto produktais ir daiktais, pinigai. I. Končius atvirai protestavo prieš okupacinės valdžios pastangas mobilizuoti Lietuvos jaunimą į SS batalioną bei prieš inteligentų areštus. Artėjant Raudonajai armijai, 1944 m. vasarą I. Končius kartu su sūnumis Vytautu ir Liudu pasitraukė į Vakarus, o žmona Marija su sūnumis Algirdu ir Jurgiu liko Lietuvoje.

Pokario Vokietijoje jis aktyviai dalyvauja lietuvių tremtinių stovyklų gyvenime, išrenkamas į Vyriausiąjį tremtinių bendruomenės komitetą. Tęsia savišalpos tautiečiams darbą – suorganizuoja Savitarpinės pagalbos komitetą. Be socialinės rūpybos, užsiima ir šviečiamąja veikla – mokytojauja laikinose lietuvių mokyklose. 1949 m. išvyko į JAV. Įsikūrė Bostone, susirado darbą pagal savo profesiją Tuftso universiteto fizikos tyrimų laboratorijoje. Tačiau visą likusią savo energiją, visas mintis skiria praeities, lietuviškosios kultūros puoselėjimui. „Ką gi pasakysi, kai vaikaitis klausia savo tėvelius, kaip jūs maži gyvenote, ar vis baltais batukais avėjote, kokius saldainius valgėte, ar tokia pat balta duonelė buvo, ar vis riebalus pjaustėte šalin, o ištirpusius – jau taukus – pylėte į vandens ausį... Anksti išvežtieji iš tėvų Tėvynės, o kad ir iš Gimtojo Krašto, savo vaikams apie savo tėvų gyvenamąjį laiką tik apie karus, apie suirutes paprastai teima pasakoti. Kas be kasdienio gyvenimo... Šis gyvenimas gilus, platus, nors jį sudaro mažytėlaitės smulkmenos. O tos smulkmenos kiblios, patrauklios, veiksmingos, – jos sukūrė mūsų protėvių įsitikinimus, papročius. Nuo tų papročių, jei ir kažkaip norėtumei, greit nenusikratysi, – pastabioji akis tuoj pamatys, iš kur atėjai, kieno vaikas esi.“[5]

I. Končius mirė 1975 m. vasario 19 d. Putname (JAV), buvo palaidotas Čikagos Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse. 1996 m. rugsėjy jo palaikai urnoje parvežti į Lietuvą ir perlaidoti Vilniaus Rasų kapinėse.

---

[4] Ignas Končius, *Mano eitasis kelias: atsiminimai,* Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006, kn. 2, p. 132.

[5] Ignas Končius, *Žemaičio šnekos*, Londonas: Nidos knygų klubo leidinys, 1961, d. 1, p. 5–6.

Pirma dalis

Purvaičiai, Igno Končiaus tėviškė. Plungės vlsč., 1936 m. Fot. Ignas Končius

Gimtinė

Silvestro Končiaus ūkis Purvaičių sodoje buvo tolimiausias nuo dvaro. Čia buvo galas dvaro žemės, čia Valančiaus riba, čia apskričių (Telšių–Raseinių) riba.

Medingėnų dvaras seniau priklausė kunigaikščiams Verigoms, rodos, Verigoms-Darevskiams. Dabar dvarą valdė Šukšta vadinamas medingėniškis, kad atskirtų jį nuo užpelkiškio, kontautiškio ar žlibiniškio Šukštų.

Nuo mano tėviškės iki dvaro buvo geri septyni kilometrai.

Bočius Silvestras Končius ėjo lažą į dvarą, buvo baudžiauninkas. Stambus, aukšto ūgio. Sveikas iki pat amžiaus galo. Mirė ar ne 84-erių. Dar atsimenu, kaip jis nuo svarinio cukraus gabalo atkąsdavo mums, vaikams, gerokus cukraus gabaliukus. Senatvėje drožė grėbliakočius ir dirbo krežulius iš žilvičių. Buvo „ant išimtinės" pas jauniausią sūnų Antaną Mykolą, mano tėvą, Purvaičiuose. Čia ir karšo.

Sūnus Juozas buvo išėjęs į nedidelį ūkelį už Medingėnų. Duktė Marija, ar ne šešiolikos metų būdama, ištekėjusi už seno našlio Kazragio, Paminėjų sodoje, 1 kilometro atstu nuo Purvaičių.

Sūnus Petras mokėsi Rietavo Oginskio mokykloje. Gražiai piešė. Buvo nupiešęs Oginskio karietą su ketverta arklių. Sužinojęs apie tai, kunigaikštis Oginskis* pakvietė vaiką pas save, nupirko paveikslą ir ėmė leisti į mokslus savo lėšomis. To paveikslo dublikatas kabojo mano sesers kamaroje ant sienos. Buvo spalvotas. Petras baigė Žitomiro kunigų seminariją. Paskui ėjo jėzuitų mokslus Romoje ir gavo teologijos daktaro laipsnį. Po to studijavo teisę Paryžiuje. Kaip jėzuitas negalėjo kunigauti Rusijoje, išvažiavo į Ameriką. Baltimorėje pastatydino bažnyčią, kažkokią mokyklą. Čia buvo užmuštas savo zakristijono, atvy-

* Kunigaikštis Irenėjus Oginskis buvo vedęs rusų caro rūmų freiliną. Nupirko iš Zubovų dvarus (Veiviržėnai–Rietavas–Plungė–Salantai). Pats gyveno Rietave. Turėjo du sūnu – Bagdoną Rietave ir Mykolą Plungėje.

kusio į JAV nuo Medingėnų. Iškvietė prie menamo ligonio. To ligonio nerado. Grįždamas taip buvo sumuštas, kad po trijų dienų mirė. Komuniją išsaugojo nosinėje. Tai įvyko maždaug 1890 metais. Taip buvo apie jį pasakojama. Mano tėvas susirašinėjo su juo. Buvo pas mus ir jo laiškų pundelis.

Sūnus Pranas, mano krikšto tėvas, buvo išėjęs į ūkį Kepurėnų sodoje. Turėjo daug vaikų. Gražiai griežė smuiką. Judrus, linksmas buvo, be vieno plauko ant galvos. Bet kiek per daug gėrė. Dar mažas būdamas, sako, tas vaikas susiriesdavęs, raitydavęsis pilvelį spaudydamas. Mama klausdavusi: „Praneli, kas tau yra?“ – „Pilvelis skauda.“ – „Ko tas pilvelis nori?“ – „Snapso“, – atsakydavęs Pranelis. Jiedu su mano tėvu eidavusiu į vestuves muzikantais. Mano tėvas gražiai armonika griežsaid.

Duktė Uršulė buvo ištekėjusi į Kontaučius, bene už Lukošiaus. Labai trumpą laiką pagyvenusi ir mirusi.

Jauniausiam sūnui Antanui, mano tėvui, atiteko tėviškė, tad jis savo tėvą karšino.

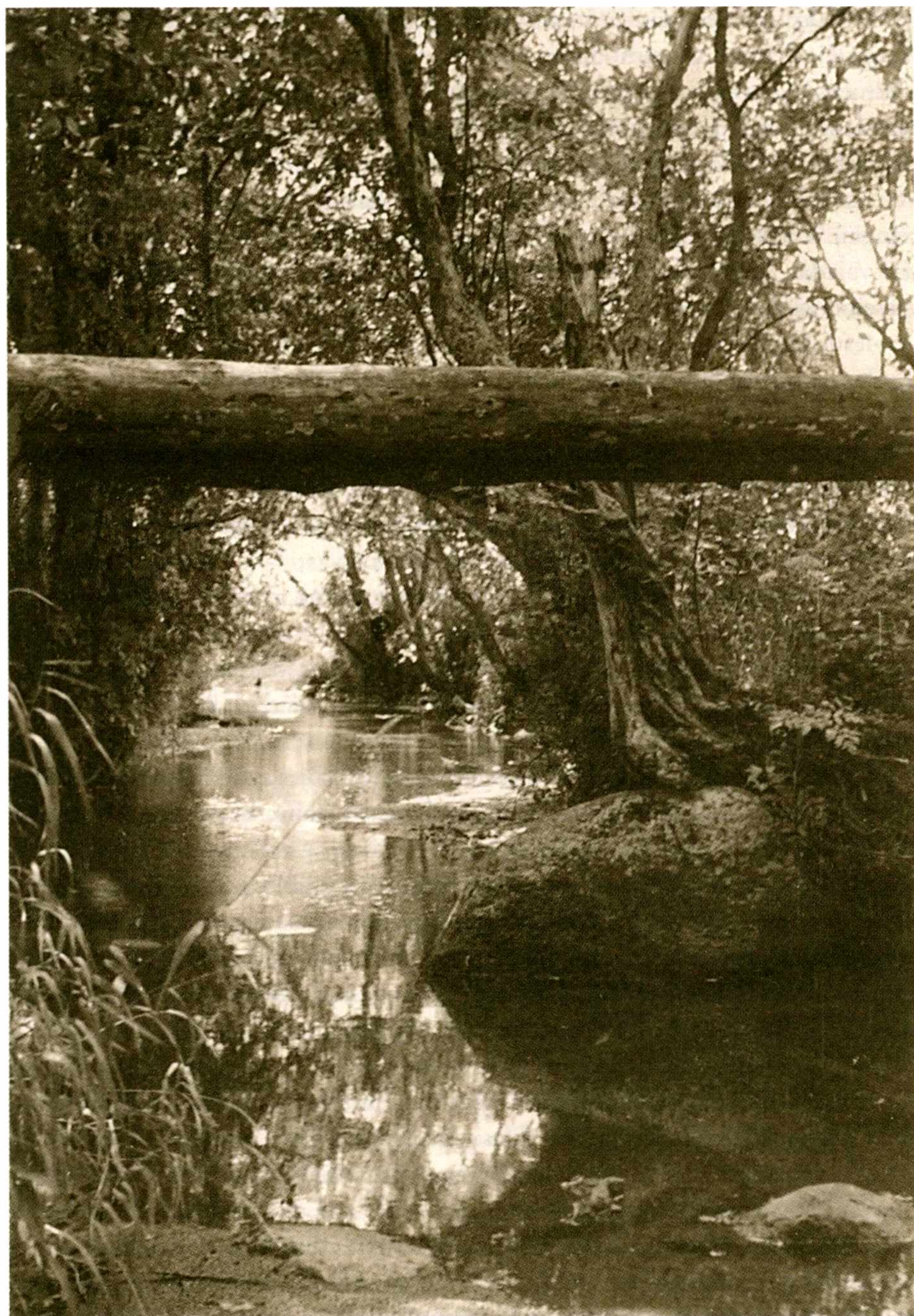
Žemės su ganykla buvo 24 ha. Už ūkio tęsėsi Šukštos pastauninkalis. Šukšta atidavė jį mano tėvui už kontraktų rašymą, kai šis viršaičiu buvo. Mat Šukšta turėjo laisvų ūkių: vienus atleido nuo baudžiavos su ūkiu, su žeme, kitus be žemės. Tuos laisvuosius ūkius atiduodavo nuomon. Su nuomininkais sudarydavo kontraktus. Šukšta pardavė tos ganyklos mišką Pakalniškiui iš Užlieknio. Iškirstą pastauninkalį atidavė mano tėvui. Tad Antano Končiaus ūkis dabar buvo 36,7 ha.

Per ūkį teka du upaliu – Didpievio ir Sausdravas.

Didpievio upalis vasarą mūsų žemėje paprastai išdžiūva. Lieka duobėse, markose vandens, – eidavome čia lydekų gaudyti. Upalis prasideda čia pat, Didpieviuose, iš Skruzdynės pelkių, koks kilometras nuo mūsų sodybos, prie Jonušo ūkio, vadinamo Tobolsku (atseit Sibiras – taip toli nuo sodos).

Sausdravas pradžią turi aukštumose už Kontaučių, 7 kilometrai nuo mūsų. Kontaučių miestalis stovi ant aukšto kalno. Nuo jūros einant, pirmosios aukštumos bus Prūsalių, paskui Plungės ir tada Kontaučių–Vilkaičių (su ežeriuku pačioje aukščiausioje vietoje). Toliau Vilkų aukštumos, Telšių aukštumos. Ant Sausdravo seniau buvo du malūnu. Netoli Kontaučių – seniai nuneštas (aš jo nebeatsimenu) – ir Žlibinų Šukštos. Tas iki šiol tebebuvo. Dar vienas malūnas – Sausdravinė – jau prie pat žiočių, prie Šilasodos kapinių, prie alko – labai graži vieta, kur Sausdravas įteka į Miniją, netoli Magdelės kalno, 10 kilometrų nuo Plungės Rietavo link. Sausdravas turi vieną intaką iš kairės – Juodaubį, kitus suima Minija. Iš dešinės įteka keli upeliūkščiai – Didpievio upalis, Pakapis, Šarkupis, Šilupis, Varlupis, Ilgbrastvis.

Paprastai vasaros metu, jei nepalynoja, Žlibinų malūnas (3 kilometrai nuo mūsų) nepamala – visai neturi vandens. O pas mus jau nemaža neša vandens.

Sausdravo upeliukas Purvaičiuose. 1936 m. rugpjūčio 6 d. Fot. Ignas Končius

Labai šaltiniuoti šlaitai. Bironto, Riškaus pievose vandens visai vasarai užtenka. Grigaičio, Urbono, Jundulo, Jonavičės pievose tarp akmenų susidaro sriaunios tėkmės. Mūsų pievose yra keletas vingių, kur sausiausią vasarą rasi iki juostos vandens. Skaidrus, permatomas, šaltas šaltas. Vienur akmens, kitur – baltitelaitis smėlis. Besimaudydamas vandens nesudrumsi.

Įvairūs Sausdravo šlaitai. Ne taip jau dideli kalnai, nedidelės pievelės, lankos, vingiai. Visur priaugę alksnių, karklų, gluosnių, ąžuolų, eglių. Nepaprasto grožio vaizdai. Eini vienu šlaitu ar lanka, per srautą gali net puspadžių nenusiavęs pereiti į kitą pusę. Arba nuo vieno didelio akmens ant kito šokdamas daugelyje vietų išilgai upės pasportuoti. O jau kunigaikštinėj tai jau visai nepereinami tankumynai. Man beaugant apnašlavusi kunigaikštienė pardavinėjo kasmet to miško už 100 000 rublių. Dabar kirtimuose priauga neišeinami eglynėliai, beržynėliai, pušynėliai. Jie ir į kartis išaugę tik pasilenkusius tepraleidžia gyvulių ir žvėrių takais pavaikščioti. Yra čia stirnų, šernų, lapių, ūdrų, juodųjų gandrų, kiaunių, voverių, jerubių. Gražiai puošia girios upalio vingius tulžiai. Jų daug. Įvairina vaizdą traškučiai, juodvarniai, meletos.

Tatai kirvio nematęs miškas. Neįpratusiam drovu, ypač vienam. Ir maudytis čia baisu – tamsus vanduo, dideli akmens visam dugne, labai šaltas vanduo. Ir įpratęs turi kaskarts vis lipti iš vandens – tirpsta kojos nuo šalčio, neišlaikai, nors kažin kaip stengtumeis. Svečiai, pakviesti pasimaudyti, kaip spyruoklės išlėkdavo iš vandens į pakraštį.

Graži gamta, gal tik mažo akiračio. Artimiausioj apylinkėj toli atsiveriančių vaizdų nėra. Ir Minijos slėnis čia neplatus, ir šlaitai neaukšti. Žinoma, su Sausdravu nepalyginsi. Smulkūs vaizdeliai – įvairūs, greit kintą, už keleto žingsnių jau ką kitą matai. Tokia aplinka verčia žmogų gilintis į smulkmenas, stebėti atskirus žolių žiedus. Prie Minijos čia auga laisvėj tos liepsnos spalvos lelijos, taip gražiai prigijusios darželiuose ir po tiek daug žiedų pakeliančios. Metęs akį į medžius ar krūmus, gali stebėti didelį paukštelių įvairumą, jų susipynusių giesmių klausytis.

Mamos Anastazijos Saudargaitės gimtinė Plungės parapijoje, tame Šilasodos gale, kurį vadina Skruzdyniais. Šilasodos pavadinimas raštuose – Vainaičiai. Atrodo, Sausdravo žiotys Vainaičius kerta į dvi dalis – Šiladosą ir Skruzdynius.

Saudargaitės buvo keturios. Vyriausioji ištekėjo už Kontauto Kepurėnuose, greta Prano Končiaus. Turėjo sūnų ir keturias dukteris. Viena dukterų vis atvažiuodavo pas mus po Kalėdų pabūti, kol susirinkdavo šeimyna, kad mamai padėtų. Kontautas buvo didelis girtuoklis – po savaitę namo negrįždavo. Sykį grįžęs ir žmonos ujamas supykęs. Žmona verpė. Sako, turėjusi labai gražius plaukus. Šis kilst už vieno bizo paėmęs ir išpešė plaukus, kilst už kito – ir antrąjį bizą išrovė.

Antroji, rodos, Eivalė, buvo išėjusi toje pačioje Šilasodoje už Alimo. Pirmąjį sūnų gimdydama mirė. Gimęs Jonis pas mus augo.

Trečioji sesuo Viktorija taip ir mirė sena pana. Ji buvo visų mūsų (sesers, brolio ir mano) krikšto motina, gyveno tėviškėje – Skruzdyniuose. Labai mus visus mylėjo. Gerai gyveno. Turtų, žinoma, tokiame ūkelyje, smiltynėje, nesusikrausi. Tik rugiai gerai augo – nė dirsės. Gardi jų duona. Viktorija buvo labai dievobaiminga, net į Čenstakavą buvo nuvažiavusi. Senatvėje pasistatydino Plungėje, paprūdyje, dviejų galų namuką. Ten ir pasimirė.

Ūkį iš jos atpirko mano tėvas ir atidavė dukteriai Antaninai, ištekėjusiai už Griciaus.

Tėvas jokios mokyklos nebuvo ėjęs, tik pamokytas brolio Petro. Sako, surašydavo jis man žodžius žemaitiškai-lenkiškai-rusiškai. Aš, ar ardamas, ar pjaudamas, ir mokiausi. Kalbėjo gerai lenkiškai ir rusiškai. Ir rašė tomis kalbomis. Su broliu kunigu susirašinėjo žemaitiškai. Skaitė iš Prūsų gabenamas knygas. Ir pats gabenti padėdavo – pas jį buvo punktas, kur palikdavo knygas. Bendradarbiavo su vienakiu Juozu Mockum iš Kungių. Mama vis pykdavo, vis nešiojosi su tomis knygomis tai po bitaulius, tai po sėmenų peludę, tai pastogėmis, už lotų, kūlikų. Tėvas pats parašydavo visus reikalingus raštus – vekselius, sutartis, prašymus į teismus. Su bajorais vis lenkiškai kalbėjo. Ir maldaknygę lenkišką turėjo – storą, su ministrantūra, iš kurios ir mane mokino mišioms tarnauti.

Mama mokėsi Plungės parapinėje mokykloje lenkiškai. Dar *metelingė* tuomet buvo naudojama, – lentelė su apyvara, kabinama ant sprando už tai, kad nugirsta nelenkiškai kalbant. Turi nešioti ant kaklo, kolei tu kitą nugirsi nelenkiškai kalbantį ir jam užkabinsi. Blogiausiai, sako, buvo, kad turi neštis namo, kai iš mokyklos išeidamas nebegauni ką nugirsti nelenkiškai kalbantį. Mama nemėgo lenkų kalbos. Skaitė maldaknygę, kantičkas. Gerą balsą turėjo, daug dainų, giesmių, manau, kone visas kantičkas mokėjo ir giedojo. Jei jau kuomet ubagas giedorius užeidavo, tai neišleisdavo jo, kolei visų kantičkų neišgiedodavo. Toks buvęs Plungės bažnyčios giedorius – aukštas, laibas, visai baltais plaukais senukas.

Žiemos metu vakarojant, mama ištisai visą laiką dainuodavo, giedodavo. Tėvas balso neturėjo. Armonika griežė gražiai – senoviškus šokius: polką, blezdingėlę, kadrilių, valsus, žydelį, klumpakojį.

Poterių mane mokė mama. Reikėjo po vieną, po du žodžius kartoti – taip rytmetį, taip vakarą. Visai nesuprasdavai, apie ką kalbama, tik atskirus žodžius. Dėl to tie ištisiniai labai sunkiai sekėsi. Po ištisinių poterių prisakymai ėjo visai lengvai. Šie mat kone iš atskirų žodžių sudaryti.

Į bažnyčią sesuo ėjo su mama. Aš ir brolis – su tėvu. Daugiausiai į Žlibinus, apie 3 kilometrus. Per gražias pievas. Basi batais nešini. Nė pro vieną sodybą netekdavo eiti.

Parėję iš bažnyčios ir pavalgę, su tėvu eidavome medžioti, pylinėti į pasausdravius, į Skruzdynės pelkes, į Paminėjus tetervinukų šaudyti. O rudenį zuikinėti. Zuikių buvo. Tėvas visuomet turėjo šunį, kuris zuikius varydavo ir į vandenį brisdavo pylių varyti.

Kartais eidavome prie kaimynų kokiais reikalais, ar prie kalvio, ar prie kokio meistro, ar į malūną. Kartais – į ganyklas Šukštos miškuose, kirtimuose, kumeliukų, veršių sužiūrėti.

Vasaros metu žiemamičius kumeliukus, veršiukus ir avis išvarydavo į pono ganyklas. Už tai ponui reikėdavo į talką nuvažiuoti mėšlus vežant, rugių pjauti nusiųsti vieną arba du dalgiu. Vienas dalgis – vienas pjovėjas ir viena rišėja.

Išleistus gyvulius paženklindavo ir jie iki vėlyvo rudens išbūdavo tose pono ganyklose. Susimesdavo ir kumeliai į būrius – eina kaip laukiniai. Ir veršiai susibūriuodavo. Avių – neapregimi būriai. Vilkų nebuvo. Vagių irgi. Ir šunų, pjaunančių avis, nebuvo.

Pradžioje ir kumeliukai, ir veršiukai, ir avys laikydavosi sykiu – ir vis arti namų, savos žemės patvoriais. Paskui nutoldavo, susimaišydavo. Tad tėvas šautuvu nešinas eidavo tikrinti, ar tebėra, ar nesusižeidė, ar nežuvo kokiose klampynėse, ar neprigriebė kas įsilaužusius į svetimas pievas, laukus. Ponas tvorų netvėrė. Ūkininkai nuo pono žemės turėjo patys atsitverti. Statinės tvoros kasmet tikrinamos, taisomos, taškuojamos (nukirtę eglę su visom šakom užverčia ant apsmukusios tvoros). Nei tavo niekas negali išeiti, nei svetimas įeiti. Įėjo. Kam tvoros nežiūri? Pats kaltas. Nepagriebsi svetimo gyvulio. Kitas dalykas, jei kuris kaimynas tvoros netveria. Tuomet jo gyvulius varo namo, išpirkimo reikalauja. Čia barniai kyla, kartais ir muštynės.

Mano tėvai, manau, susituokė apie 1876–1877 metus. Mama buvo dvejetą metų vyresnė už tėvą.

Tuomet dar tebegaudydavo į rekrūtus. Kiekvienas valsčius turėjo pristatyti skirtą skaičių naujokų. Tą skaičių paskirstydavo seniūnijoms. Seniūnijų vyrai ir gaudydavo. Pirma, žinoma, tokius, kurie buvo nepageidaujami. O tokių pritrūkus, imdavo kas pakliuvo. Kariuomenėje reikėjo išbūti 25-erius metus.

Jau vedusį mano tėvą dar gaudė. Tai būdavo rudeniop – naujokų ėmimo laiku. Mama pasakodavo, visuomet turėdavusi verdančio vandens ir pelenų kokį palaikį trikojį prisipylusi. Sykį, sako, vos vos beišgelbėjusi. Pasisėmusi, sako, verdančio vandens, čia pat pelenų sauja rankoje – lįskite tik pro duris, tuojau akis ištvilkysiu. Su moterim kaimynai elgėsi atsargiai, kartais, sako, nežinai, kas svetimoj pastogėj yra, – dar gali sau nelaimių užsitraukti. Taip tad mama besišvaistydama tarpduryje ir atitraukė atėjusių akis, o pro langą iššokęs vienmarškinis tėvas basas žiemos metu, giloku sniegu nubėgo apie 2 kilometrus pas švogerį prie Kazragio į Paminėjus.

Panašiai buvo ne vieną kartą. Įgrisęs tėvui toks neramus gyvenimas, nuolatinė baimė – ėmęs ir išpirkęs kvitą (galėjo atsipirkti pinigais), mokėjęs 900 rublių. Po dvejų metų rekrūtus panaikinę, įvedę „kontungą". Pinigų, žinoma, negrąžino.

Tėvai turėjo penkis vaikus. Visus pakrikštijo tais vardais, kurio šventojo vardo dieną pataikydavo gimti. Vyriausioji duktė Kazė gimė šv. Kazimiero dieną. Ilgai neaugus mirė. Paskui gimė Antanina – 1880 m. birželio 13 dieną. Ši mirė turėdama 56 metus. Buvo ištekėjusi (1904) už Griciaus. Pradžioje gyveno Skruzdyniuose tetos Viktorijos ūkyje. Tėvui mirus, tėviškės ūkį išnuomojo. Kurį laiką abu ūkius vedė. Nesisekė ūkininkauti. Nesisekė ir su vaikais. Trys jau paaugę sūnai mirė. Mirė ir 15 metų duktė. Vyriausią sūnų Petrą su žmona ir dviem vaikais bolševikai išvežė į Sibirą. Liko pas motiną viena duktė (ir ją buvo išvežę į Sibirą). Sesuo nesugyveno su vyru, išsiskyrė amžiaus gale. Vyras gyveno ūkyje, sesuo Plungėje, ant mano sklypo, brolio lėšomis pastatytame name. Sunkus buvo jų gyvenimas. Netrūko nelaimių. Daug nervų ir jiems patiems, ir mudviem su broliu. Iš sesers Antaninos į Sibirą išvežto sūnaus šeimos liko duktė Jadzė. Grįžusi iš Sibiro gyveno Plungėje.

Trečias vaikas – mano brolis Petras gimė 1882 m. birželio 29 dieną. Pradžios mokslą išėjo Žarėnuose. Baigęs Palangos progimnaziją, 1900 m. stojo į Peterburgo kunigų seminariją. Prabuvęs seminarijoje trejus metus, nepakęsdamas lenkiškos dvasios (vertė jį net pavardę pakeisti) iš seminarijos išstojo.

Baigęs Pobedinskio komercinius kursus, tarnavo Edvardo Novickio iš Raseinių fotocinkografijoje. Po dvejų metų pasidarė tos cinkografijos vedėju. 1906 m. Peterburge vedė Novickienės seserį Mariją, dukterį Nikolajaus I kareivio, ištarnavusio 25 metus. Vaikų neturėjo. Ją per apsirikimą 1923 m. įvažiuojant nakties metu į Klaipėdą nušovė mūsų policija. Vienu šoviniu nudėjo brolienę ir šoferį. Brolienė sėdėjo užpakalyje dešinėje, o šoferis kairėje prie vairo. Abu iš karto be žado. Važiavo dar sykiu brolis ir Novickaitė iš Tirkšlių, prieš ištekėdama už Klovos.

Badmečiui užėjus po Pirmojo pasaulinio karo, Petras atvyko į Vilnių ir čia ar ne apskrities viršininku buvo. Paskui perėjo tarnauti į Valstybės kontrolę, iš čia – pas kunigą Vailokaitį ir įsteigė Kretingoje Ūkio banko skyrių. Išvadavus Klaipėdą, atidarė ten Ūkio banko skyrių ir direktoriavo iki vokiečiams Klaipėdos kraštą užplūstant. Priverstas apleisti Klaipėdą, įkūrė Ūkio banko skyrių Vilniuje. Čia išgyveno per abi – sovietų ir vokiečių – okupacijas. 1944 m. vis negalėdamas į Švediją išvažiuoti atbėgo į Berlyną. Iš čia pateko į Kotbusą, Štutgartą. 1948 m. vedė tremtyje mirusio pulkininko Laurinaičio našlę Oną Laurinaitienę. 1949 m. atvyko į Čikagą. 1950 m. spalio 26 d. ten jį parbloškė autobusas. Palaidotas Šv. Kazimiero kapinėse Čikagoje. Brolis Petras vaikų neturėjo.

Ketvirtas vaikas – Stasys gimė 1884 m. ir mirė vos dvejus metelius turėdamas.

1886 m. liepos 31 d. gimiau aš, Ignas. Šeštadienį. Krikštytas Kontaučiuose. Kūmai – Viktorija Saudargaitė ir Pranas Končius.

Tėvas mirė 1911 metais. Palaidotas Kontaučiuose. Motina mirė 1919 metais. Palaidota greta tėvo. Ten palaidota ir sesuo Antanina. Ant kapų pastatytas didelis tamsaus akmens kryžius, Kretingos kalinių darbo, aptvertas stora geležine grandine, pritvirtinta prie granitinių stulpelių. Beje, kryžių kalę kaliniai su prižiūrėtoju baigę darbą pabėgo, prižiūrėtojas net santaupų turėjęs kelis tūkstančius.

Mano motina buvo nepaprastai darbšti, sumani, apsukri darbininkė. Ir šieną grėbė, ir linus rovė vis pirmoji. Kitaip sukosi jos ratelis, vis tiek – ar linus, ar vilnas verpiant. Palaikis ratelis šeivoms trinti traškėjo kaip vėjo malūnas. Kitaip ir kita gaida pleškėjo kultuvė žluginį skalbiant. Kitaip atrodė jos išvaryti barai daržus ravėjant. Kitaip čeženo skutamų bulvių nuoskutos.

Kad ji į lentą mušdavo, pietų ar pavakarių laukuose dirbančius šaukdama, jautėsi energija, gyvumas. Toks garsas, kad negali nepaklausyti: tuoj net baigiamą darbą turi mesti ir skubiai eiti namo, – pati mamūnė tarškina, sakydavo, pavasarį tvorų tvėrėjai ar taškuotojai, ar mietų tašytojai. Jau kad ji tarškin, leisk tuojau arklį iš žambio, plūgo ar akėčių – mamūnė nemėgsta laukti.

Ji mane išmokė dainų. Beveik visas kantičkas iš atminties mokėjau ir gaidas giesmių žinojau. Pasakas ji pasakojo trumpai – nenorėjo ilgai gaišti. Trumpai ir aiškiai. Nemėgo pletkininkių kaimynių. Pas kaimynes nevaikščiodavo. Jei ką reikėjo į darbą kviesti, ji nemėgdavo pati eiti – visuomet turėjo darbo namie, vis pusriste bėgiodavo. Namai jai buvo viskas. Nemėgo į bažnyčią važiuota važiuoti. Sako, keli nuvažiuoja – lauk, kolei visi susirenka, o namie juk darbas laukia.

Pirmoji keldavo, paskutinė gulti eidavo, – reik juk, sako, pažiūrėti, ar raktai ištraukti, ar vartai užkilnoti, ar gyvuliai sudaryti, ar ugnis užgesinta, ar anglyspirkšnys apkastos.

Niekuomet nesu girdėjęs, kad ji kokį keiksmą būtų pasakiusi. Visuomet švelni, mandagi. Visai negėrė. Nemėgo tabokų dūmų. Niekas namie gryčioje nerūkė. Ir tėvas, paprastai pypkės iš dantų neleisdamas, jei jau norėdavo pypkę iki galo išrūkyti ir dėl ko nors lauke to padaryti negalėjo, tai dūmus pūtė į krosnį ar į plytos dureles.

Darydavosi labai kukliai. Išeiginiai jos drabužiai buvo paprasti, „senoviškos mados“. Bet ji atrodė už kitas švaresnė ir šventoriuje besimelsdama, ir namie: ar linus raudama, ar bulves kasdama. Jai viskas buvo prie veido, ją viskas gražino, mano akimis žiūrint. Iš mažų dienų aš grožėjaus ja, jos darbu, jos judesiais, jos balsu giedant. Dainą mažiau temėgo už giesmę. Šeimynai sutartinę subatvakary ėmus dainuoti, gaudavo ją prašyti, kad pritartų. Gražų turėjo balsą, ir pirmą, ir antrą, pagal reikalą.

Netiko man tik vienas: ji su šlapiu koštuvu burną man nušluostydavo, kai pats nespėdavau atsiprausti.

Neturėjo priešų. Samdytos mergaitės vis po keletą metų išbūdavo. Ji pamokydavo jas visų darbų. Reik, sakydavo, palaužti pagal save, o bartis nėra reikalo, vis tiek nepaklausys, kai imsi bartis. Geriau dailiai reik pasakyti.

Vieną sykį vos išbėgau mušti negavęs. Nugirdau bjaurų keiksmą ir parėjęs ėmiau naujove girtis ir keikti prie kiekvieno žodžio. Ėmė sakyti – neklausau. Pradėjo atvarslų graibstytis ant gembės priemenėje, vos išsprūdau pro duris nesušertas vadžiomis. Tai vienintelis sykis. Šiaip klausiau jos. Buvau paslankus, greitas, mielai kur siųstas nubėgdavau ar ką atnešti, ar ką pavadinti, ar gyvulius iš „iškados", ar vištas iš daržo išvaryti.

Tėvas buvo kitoniškas, nors irgi labai gerai visus darbus dirbo. Jo pradalgė buvo platesnė ir švaresnė už kitų pjovėjų pradalges. Jis gražiai ir greitai pustydavo dalgį. Tindavo labai greit, kur už kitus greičiau – tankūs smūgiai ir smarkūs. Vos spėdavau jam biržyti sėjant. O sėjo į abi puses. Jis mokėjo viską pats pasidaryti, kas ūkyje reikalinga, – ir tekinius aplegiuos ir vežimėliui karnelį padarys, ir stogus užklos, palopys, ir pastato pamatiniam supuvus kitą rąstą pavarys. Ir vartus ar karkles padarys, ir kirkotį įdės, ir šaukštą padirbs. Prie lauko darbų, prie pjovimų visada eidavo, ardavo su plūgu, nešdavo šieną, vasarojų, rugius. Mėšlą per talką pats dirvoje versdavo. Gražiai vijo šniūrus, nors mataro nemėgo, pasitenkindavo žvirbliu. Žiemą vakarojant, dažniausiai gerojoje troboje skaitydavo laikraščius.

Mėgo medžioti, žuvauti su žiburiais. Medžiojo tik zuikį, tetervimą. Nors stirnos mūsų pačių pasausdravyje atsivesdavo vaikus, bet gaila buvo jam jas šaudyti, ypač savo žemėje. Žiemą dažnai išeidavo pazuikinėti su skaliku. Labai mėgo gamtą. Gerai pažino paukščius, žinojo jų perimas vietas, jų būdą. Medžius vis stebėdavo, vis džiaugdavos vienintele savo žemės liepa, keliais ąžuolais, išbėginėmis drebulėmis, senomis pušimis, eglėmis. Niekuomet savo žemėje nekirsdavo padarinių medžių. Ir grėbliadančiams – tik ąžuolo šaką.

Buvo gavęs gubernatoriaus leidimą pirkti bajoriškos žemės. Nepirko, nes čia greta buvo apleistas Stonio ūkis. Jo ariamoji žemė buvo vienoje pusėje mūsosios, o pievos – antrojoj pusėj. Tvorų Stonio nuomininkai (jis pats buvo dar jaunas) netverdavo. Daug nesusipratimų su gyvuliais, tad tverk vienas pats aplink visą ūkį.

Nupirko 24 ha. Didelės buvo Dobikės pievos, tegu ir prižėlę alksnių ir karklų pasausdvariai, bet netrūko ir žolės, ir išganų. Stonys buvo gavęs iš Šukštos, naikinant baudžiavą, išsipirktinai. Ana tvarka – kieno vardu eina išperkamieji mokesčiai, tas, tiems mokesčiams pasibaigus, ir savininkas. Taip ir čia buvo. Pasibaigė mokesčiai, Stonys atsiima. Ilgai tėvas bylinėjosi, daug pinigo įdėjo, bet prieš įstatymą nepapūsi. Kolei nėra pasibaigę mokesčiai, žemės parduoti negalėjo.

Žinoma, tėvas, pats kartkartėmis po trejus metus viršaičiu buvęs, gerai žinojo, kad bylos nelaimės. Dėl to, kolei ėjo byla, visą mėšlą vežė tik į savąją žemę. O mėšlo buvo daug – geros pievos, daug šieno, daug karvių, arklių. Vis dėlto 36 ir 24 ha. Dvigubai daugiau gyvulių, dvigubai daugiau ir mėšlo savo žemei tekdavo.

Taip pat ir su mišku arba alksniais kurui. Savoj žemėj priaugino, iš Stonio kirto ūkio reikalams.

Reikėjo didinti tvartus, daržines, klojimą. Paskui, tik savoj begyvenant, buvo laisviau kur susidėti.

Daug reikėjo iš ūkio gėrybių išvežti, kolei mudu su broliu mokėvos. Dvejus metus visi trys gyvenome Palangoje. Sesuo šeimininkavo. Laikėme Palangoje karvę. Atvežk šieno, malkų, visokio maisto. Reikėjo dažnai važinėtis – ir gyvulį varginti, ir vežimams nėjo tokios kelionės į sveikatą. Reikėjo ir už mokslą užmokėti, aprėdyti ir knygas nupirkti.

Pavyzdžiui, už mokslą Palangoje reikėjo mokėti po 52 rublius per metus ir dar vieną rublį už pirtį, – į pirtį kas savaitę varydavo. Rugių pūras tada kaštuodavo 2 rubliu, pustrečio. Tad apie 25 pūrus reikėjo parduoti vien mokslui apmokėti. Nepriklausomybės laikais studentai už universitetą mokėdavo po 100 litų, o pūras rugių buvo 10–12 litų. Tereikėjo tik 10 pūrų.

Kasmet tėvas parduodavo jautį, karvę arba dvi karves, dvejetą gerų arklių. Karvės buvo įgavusios gerą vardą. Mat mama melžiamąsias karves girdydavo. Pati nešdavo vandenį, druskos, kiek sėlenų įdėdavo. Gerosios karvės išgerdavo po du dideliu mediniu kibiru, kad tik kas joms duotų. Dėl to karvės buvo gražios, duodavo daug pieno. Mama su karvėmis daug vargdavo. Niekur neišvažiuodama, kiekvieną siūlo galelį, kiekvieną pieno lašelį vis į krūvą dėdavo.

Tėvas išvažiuodavo į turgų. Vieną sykį savaitėje tai jau tikrai. O kai buvo viršaičiu, dar kas ketvirtadienį į Žarėnus, į valsčių, reikėdavo važiuoti. Grįždavo tik naktį į penktadienį, pavargęs ir arklys, ir pats, visgi 18 kilometrų. Tėvas kiek uždirbdavo visokius raštus nuomininkams rašydamas. Gaudavo magaryčių ir turguje – Plungėje ir valsčiuje Žarėnuose. Aunant batus dažnai išriedėdavo rublis ar sidabriniai pusrubliai (aš jam batus nutraukdavau – mėgo ankštus, mažus batus, – nors koją ir taip mažą turėjo) – tai kyšis už batų aulo užleistas, ko nors beprašant – beglostant kelius.

Šiaip iš namų buvo vežami alksniniai šakaliai žydams į Plungę. Ir tėvas pats važiuodavo, ir bernas, kai mažiau darbo buvo. Ypač tas Alimas – augintinis. Septintoj klasėj būdamas važiuodavau ir aš. Arkliai laisvi. Šakalių priskaldytos pilnos pastogės – prisikrauk iš vakaro ir važiuok dar saulei neėmus tekėti. Apie 9 valandą jau namie, dar neįdienojus ir saulei dar nekaitinant.

Sėdavo daug linų. Su jais būdavo daug darbo, ypač kol nubraukia rudenį klojime. Kartais tik prieš pat Kalėdas tepabaigdavo. Paskui suriša į stukus ir parduoda. Žemė mūsų – kiauroji smiltis, giliai neark – atversi baltą smėlį, baltesnį negu

Palangoje. Kviečiai visai neauga. Tik rugiai, bulvės. Ir dobilai ne visose dirvose teaugdavo. Šiaip būdavo visuomet pasėtų. Tėvo arklys buvo gerai šeriamas. Ir visi arkliai geroki buvo. Viena pilna kumelė tripiniu ėjo. Jei, pavyzdžiui, pūdymo kampą patręšei arklių mėšlu (kreikdavo smulkiai per plaštaką ilgio sukapotomis eglašakėmis), rugius pjaudamas dar rasi stimbarių, o jau miežius pjaudamas eglašakių likučių neberasdavai. Gerai įtręšk, dar jei dažnai palynoja, – auga ir rugiai, ir avižos, ir bulvės.

Per didelį vargą tokioje žemėje tegalėjai verstis. Tai tik iš gyvulių, linų ką gaudavo.

Žiemos metu važiuodavo į praktį – arba veždavo popiermalkes ar pabėgius prie Minijos, arba senėliau žydai statydavo malkas kazokų kariuomenei į Varnius. Gerai mokėdavo. Bet išvežiotas mėšlas, pervarginti arkliai, sulaužyti padargai, sutraukyti pakinktai (sykį kumelė atsivedė į Varnius važiuojant su malkomis, vos vestas kumeliukas turėjo tokį kelią žiemos metu suvaikščioti). Daug gerų ūkininkų per tas praktis nusigyveno. Tėvas tik šiek tiek, tik druskai ar silkėms nusipirkti tevažiuodavo ar bernus siųsdavo.

Ar iš turgaus, ar iš valsčiaus parvažiuojantį tėvą visuomet eidavau sutikti prie savo žemės ribos – vartus atkelti. Visuomet parveždavo baranką, ar dvi, – kvepėdavo tos barankos, kartais net ir tabokais iš kišenės atsiduodamos. Kartais gaudavai visą siūlą, ant kaklo užmaunamą, – tų sausųjų mažųjų barankėlių. Retai teparveždavo saldainių „carskinių“, ketvirtainių, popierėliuose, su uogiene, Šaulių Zubovo. Džiaugiesi, būdavo, baranka, įlipi vartus užkėlęs į vežimą. Taip linksma, malonu, taip gera. Kenti nevalgęs, kolei parvažiuosi.

Iš anksto papjaudavau arkliui dobilų, apgrėbstydavau apie tvartą. Iš vakaro, prieš tėvui į valsčių važiuojant, nuplaudavau į prūdą nustūmęs vežimėlį. Seniau turėjo tokią gražią brikelę, lendrėtai numaliavotą, su žalvarine skarda ant stebulių galų – tą skardą nušveisdavau su prūdo dumbliais spindinčiai.

Kartkartėmis reikėdavo šlejus su varvaliu ištepti, kamanų pagražinimus ir šlejų sagčius nušveisti.

Kartais važiuodavo su lineika. Ši būdavo lengva plauti ir lengviau į prūdą nusigabenti. Tekiniai būdavo kiek perdžiūvę, todėl reikėjo iš vakaro į prūdą įvaryti, kad subrįstų.

Iš mamos darbų pats sunkiausias būdavo, kai reik bites saugoti, kad spiečius neišlėktų. Ir skambalą pasidedi, ir vandens kibirus, ir iš storo gurgždžio pasidaręs švirkštą. Visi išeina į pievas, o tu vienas sargyboje. Dar bijai, kad koks ubagas neateitų, ar koks žydas kromininkas. Labai maloniai kvieti sau į pagalbą šunelį, kad tik jis visą laiką greta tavęs sėdėtų. Nudžiungi pamatęs į kalną pradedančias kyšoti grėblių galvas ar švytruoti saulėje dalgius.

Nemalonu būdavo, kad tave pristato saugoti pasirodžiusią perekšlę vištą slapukę. Visuomet praganysi, kolei mažesnis. Nori kur eiti ar sykiu su darbinin-

kais, ar šiaip kur sugalvojęs, o čia tave pristato vištą saugoti. Gudri, pasirodo, moka pabėgti.

Gyvulių ganyti netekdavo, nes pas mus visur buvo tvoros. Kiekviena dirvelė aptverta, net žąsyčiui per tvorą įlįsti nėra skylės. Kartais tik, kai kokį padirvį ar daubelę tarp dirvų nupjauna, tai varo karves atolo paėdinėti. Tuo metu mat ganykla jau būna plikai nugraužta. Sykį čia jautis ėmė manęs neklausyti, vos įpuoliau į medį, seną padžiūvusį alksnį.

Šiaip vienas malonumas būdavo laukuose ar pievose dirbančius kviesti pareiti namo ar eiti valgyti, ar tai ruoštis vežti, numačius artėjantį lytų. Dar geriau, kai nešdavai priešpiečius ar pavakarę. Ir tu sykiu su paaugusiais valgai. Tave lydi šuo arba šunes. Šunų būdavo po kelis. Vieną visuomet paliksi namie, kad paskelbtų svetimus ateivius sodyboje. Pas pjovėjus gauni laukinių bičių (kamanių) medaus palaižyti, kai jie viso nesunaudojo pustyklėms aštrinti. Saldus, šiltas, kvapus medus. Parodo startos lizdelį žolynėlyje arba pelių lizdelį sausais metais samanose, o šlapiais – kone pačiose smilgų viršūnėse. Parsineši iš pievų kvynų, pradalgėse radęs, ar kamė žemuogių saulės atkaityje.

Tėvas baudžiavos į dvarą nebėjo. Jis dar nešė valgyti dvare baudžiavą einantiems. Su dvaru ryšiai visai nutrūko tik nepriklausomybės metais. Kažkaip iš seno papratimo, matyt, buvo užsilikę pėdsakai tokio aklo vergavimo. Žinoma, dvare dirbant galvoti nereik. Atsikėlei ir keliauk tuos 7 kilometrus, kad laiku nueitumei, vos saulei ėmus tekėti. Nuėjai. Duos tau darbą, duos įrankius. Dar pantį ant nugaros primes, jei ne pagal užvaizdos ūpą ką padarysi ar veidą kaip netinkamai nutaisysi. Pats ponas, sako, buvo geras žmogus. Tik jį iš tolo ir retai tematydavai. Apie tave, prie tavo darbo vis švaistėsi pono pasubinotai. O tie tai tik bartis, keiktis, muštis įpratę buvo. Reik – nereik, o kad ir neužtarnautas smūgis, tegu ir laikinai, bet gyvumo gavusiam priduos. Buvo ir žegnonė sugalvota: kamisorius, revizorius, Estreikis, Gelumbickis ir kamarnikas. Pono toje rinktinėje nėra. Jis geresnis už savo pavaldinius. Pavaldiniai siundomi, jie ir aploja kaltą – nekaltą. Ne jie galvoja, jie tik įrankiai. Gyvas įrankis visuomet blogesnis už negyvąjį. Baudžiauninkai buvo atpratinti nuo bet kokio galvojimo, dvaro darbus dirbant. Tik judėk, tik saugokis, kad tave nedirbantį kas nepamatytų. Galvojo namie, prie savų darbų duonos kąsnį prasimanyti. O už teisę ant svieto gyventi dirbk negalvodamas. Gimdamas atsinešei ir vargą su savimi, nors ir su marškinėliais būtumei gimęs.

Ir iš baudžiavos paleidus vis dar tekdavo su dvaru susitikti. Nors kelmų jaukurams prisirauti. Be dvaro kirtimo kelmų negausi. Nori vyčių tvoroms tverti, grėbliakočių iš tankumynų parsinešti, ieškok dvaro jaunuolynuose. Nori šienvežę kartį įsitaisyti ar diselį įsidėti naują, – vis dvaro miške terasi. Eisi vogti, pagaus. Prašyk geruoju – nuvažiuosi į talką ponui. Pigu ir be baimės. Vogti iš karališko miško, valdiško, nėra nuodėmės. Kolei baudžiavą ėjai, galėjai ir iš pono

pasikirsti nesiklausęs. Atleistas iš baudžiavos nebeimk – nuosavą žemės sklypą turi. Iš kaimyno ir vytelės ar žilvyčio krežulio dugnui užpinti neimk, ne tavo. Jis tau lygus. Jis taip pat, kaip ir tu, mažai teturi. Nori gyvulius paganyti, dvaro miškų kirtimai neapregimi. Žolės ligi pusiau šonų. Karvių vieni ragai bekyšo, į smilgas įsibridus. Atseit vis tiek pas poną dar daug ko gali gauti už labai mažą atlyginimą. Ir gėrybių yra, ir pripratimas dar nėra išsidvelkęs, bent pirmajai po baudžiavos kartai.

Neatmenu, kuomet tėvas įsigijo kuliamąją dviejų arklio jėgų dantinę mašiną. Prie rusvelkio pritaikydavo ir linų minamąją mašiną, ir kretilgę ilginiams krėsti.

Turėjo pjaunamąją mašiną. Tegalėjo pjauti dobilus, vasarojų. Į pievą neįeisi, – vienur šlapios, kitur labai nelygios. Tas mikroreljefas darbui kliudė. Ir laukeliai grioviais išraižyti – irgi nepatogumų su mašina pjaunant sudarydavo. Dar tvoros, kone kiekvieną dirvelę gaubiančios. Taip pat į nepatogumus reik dėti. Grėbiamoji vos vos tilpdavo pro vartus, pro spragas. Kažkodėl viskas buvo daroma kiek mažoki – ir su ratais važiuodamas saugokis, kad ilgos medinės ašys stulpo nesiektų. O jau su prikrautu šieno, dobilų ar vasarojaus vežimu važiuojant, visuomet vartų stulpai vežimo šonus nubraukydavo. Taip jau viskas buvo aptvarkyta, kad ir norėdamas nelabai tegalėjai vartų pravažiavimus ir spragas praplėsti.

Prieš amžiaus galą tėvas įsigijo ir malūną prie to paties rusvelkio. Sumaldavo gyvuliams. Smulkiai nemalė, nes buvo tik špižinės dantytos girnelės. Gal ir į ligas įkrito (nugaros neuralgija) besėdėdamas per kiauras rudens darganų dienas klojimo tarpduryje.

Laukų buvo šeši. Nelengva buvo persitvarkyti, kai atkrito Stonio žemė. Tvoras naujai tverk. Dar kolei tvora stovi, nesunku ją palaikyti, pakaišyti. Bet seną tvorą keliant į naują vietą, labai daug reik naujos medžiagos. Mietai kaip mietai, bet pačios tvoros reikalauja labai daug medžiagos. Taip iš šešių laukų nebuvo išeita. Buvo dar apsčiai vietų, kurias galėjo išplėšti. Žinoma, visur smiltelė. Neviliojo daug kur ir plėšti, nes tik briedgauris teaugo – be „grunto" žemė.

Ilgai buvo gyventa be gero šulinio. Žemaičiuose šuliniai daugiausia prie tvenkinių. Vežant iš tvenkinių dumblą, šuliniai artėdavo į tvenkinį. Pagaliau juos reikėdavo atitverti nuo tvenkinio, molio sluoksnius sudarinėti. Panašiai buvo ir pas mus. Didelių akmenų rentinio šulinys buvo iškastas šaltiniuotam tvenkinio pakraštyje. Sako, mėgino kasti ir kitur, bet nerasdavo vandens. Pagaliau užduralyje (iš prastosios gyvenamojo namo pusės) visai negiliai buvo aptiktas labai geras vanduo. Iš seno prie namų, užduralyje, buvo duobė – šiukšlynas. Čia iš kiaulių tvartelių srutos subėgdavo, čia penai buvo penimi. Į čia pro pusiauvėrines pildavo šiukšles, nereikalingus vandenis.

Per Pirmąjį pasaulinį karą užėję vokiečiai visų pirma įsakė tuos mėšlynus panaikinti, užpilti tas duobes palei namą. Dar pirma nufotografavo. Nors Bavari-

joje, Sudetuose ir kone visoje Vokietijoje tokios duobės po gyvenamųjų langais būdavo. Viename namo gale žmonės, kitame gyvuliai. Tarpe tik siauras koridorėlis. Ir mėšlas po langais, net stambiuose ūkiuose. Tai ne skurdo, bet mados dalykas. O iš mūsų juokėsi ir stebėjosi.

Kai jau buvau studentas, kartą senasis Šukšta pakvietė mane jo vaikus pamokyti vasaros metu. Turėjo tris sūnus ir dukterį. Atsisakiau. Paklaustas kodėl, pasakiau, kad man tame dvare bus labai nemalonu, nes mano tėvų tėvai čia turėjo vergų darbą dirbti, o aš vėl savo jėgą būsiu čia pardavęs.

„Tai, pani, juk buvo senovėje. Tokia jau buvo pasaulio santvarka..."

Pats ponas tikrai malonus, mėgo jį žmonės. Buvo prieinamas su visokiais reikalais. Tegu ir skolos jam netrūko, bet ūkis buvo vedamas gerai. Gražios karvės, labai gražūs žemaičių veislės darbiniai arkliai – pilki ir juodbėriai. Staininių arklių turėjo itin gerų.

Ir gerai padariau nėjęs tų vaikų mokyti. Sūnūs pasidarė „poeviakais". Vienas buvo sunkiai sužeistas. Kiti irgi labai padykę buvo. Pasidalijo dvarą, nemokėdavo net tarnaitėms algos. Dvaras nuėjo niekais, o jų savininkų eilės išskydo, išsiblaškė.

Kai gyvenome Dotnuvoje, pas mus tarnavo Bacevičaitė. Jos tėvai buvo to dvaro metininkai, o ši tarnavo pas ponaičius. Nemokėjo jai algos ir paliko skolingi 500 litų. Ji prašė manęs parašyti jiems laišką, kad užtarnautus pinigus grąžintų. Negrąžino. Duktė buvo Kauno lenkų gimnazijos mokytoja.

Tėvas mano sugebėjo su apylinkiniais bajorais sugyventi. Kaip buvęs viršaitis jis buvo jiems ir naudingas. Jie buvo prikalbinę tėvą įsigyti leidimą pirkti bajoriškos Pliuškio žemės dvarelį. Žlibinuose vienoje klaupykloje sėdėjo su Antanu Daukantu. Didelis plepis tas Daukantas, bevaikis, senas, judrus, nedidelio ūkio bajoras, mano kūmas prie dirmavonės. Susitikdavome tik Žlibinuose.

Iš lauko grįždamas tėvas visuomet parsinešdavo pasiėmęs keletą kūlaičių ar šaką kokią, ar alksnio kelmą apipuvusį. Eidavo namo visuomet ratuotas kaip bitelė. Mane irgi mokė: visuomet nešti ką nors namo, niekuomet neiti tuščiomis rankomis. Jei kaskarts perneši po dvejetą akmenukų, tai per metus galėsi ilgą taką išgrįsti – ir sausiau bus pačiam eiti, ir gyvuliai sausesniu taku iš ganyklos pareis. Viską, sako, reik daryti su protu. Per metus po šiek tiek, ir prisirinks daug naudos. Per dirvą eidamas varputį ištrauk, usnį išverpk. Pro tvorą eidamas užkaišyk skyles, pakrypusią paremk. Vandenį, kame nereikalinga, išleisk. Galvok eidamas, kas ir kaip darytina.

Stebėk paukštelį, kaip lakioja, kaip šokinėja, ar nėra kame arti jo lizdelio, kad neužliptumei ar ant cyrulio duobutėje kiūtančių mažučių, ar startos kame briedgaurio kerelyje prisimetusių paukštyčių.

Kažkodėl man atrodo, kad kiekvieną Kūčių dieną vilko kąsniais sninga. Kaip padėta – gruodžio 8 – Slaptoji Mergelė Šventoji (žinoma, pagal senąjį kalendorių).

Kai mažas buvau, Šukšta visuomet Kūčių dieną medžiodavo. Atvykdavo didelis medžiotojų būrys iki savo žemės ribos, sustodavo, sutrimituodavo šunis ir grįždavo atgal. Mat mūsų žemė – kaip tik paskutinė jo sodyba. Toks jau buvo paprotys iš seno, dar kai mano tėvo tėvas gyveno.

Sykį, nugirdę trimitus, bėgome pažiūrėti, kaip medžiotojai atrodo. Snigo, nebuvo šalta. Užsnigti keliai – man iki žirklių teko bristi. Nubėgome, pamatėme jau parvažiavusius su gražiais arkliais, šunų apsuptus, šautuvais apsikabinėjusius. Iki dvaro apie 7 kilometrus kelio. Jie grįždavo tik prie Kūčių stalo, to poniškojo papročio.

Žemaičiai Kūčių dieną tevalgo nemaltus grūdus su medum pasaldintu vandeniu. Kviečiai pas mus neauga, tad iš kitur, iš toli, gaudavo Kūčioms (o šiaip – pupos, žirniai, rugiai). Kviečiai su pasaldintu vandeniu gana gardūs. Ypač vaikams tai didelė naujiena. Sako, duonos negalima valgyti Kūčių dieną – utėlėmis apteksi.

Kūčių vakarą ruošiasi Kalėdoms. Kas eina į rarotus, kas namie palikęs maudosi kubile, plauna suolus, kėdes. Valo kaminus, priruošia šakalių (šiaip virbais kūrendavo).

Mama vakarop parnešdavo iš mėsinės didelį dubenį kiaulienos – palūpį, ausį, uodegą šiupiniui virti. Kruopų košė su žirniais pašutinta, ir kiauliena kyšo, ypač tas palūpis ir ausis. Vaikams išvirdavo paršelių kojų – labai gardūs kremzliukai, – rinkdavai, skaitydavai kauliukus. Sako, žaisdavo: sunešk ant trobos po vieną kiaulės kojos kauliuką teranky neprasijuokęs – neprajuokintas.

Kai brolis buvo kunigų seminarijoje, Kūčioms pakvietė Žlibinų kunigas Čekanauskis. Mažas buvau, bet tik atsimenu, kad valgėm, tai valgėm. Aš jau po pirmojo patiekalo buvau sotus, o čia neša ir neša į stalą. Tai buvo mano pirmas „išėjimas" į svečius, pas ponus, kur viskas poniškai. Buvo daug visokių žuvų. Tėvas daug kalbėjo, daug gėrė. Grįžome naktį. Užpustyti keliai, išmuštos duobės. Daug kartų vos nevirtome. Sėdėjau veršio vietoje šlajelėse, buvau apvilktas dideliais kailiniais su aukšta apykakle, – tvaikas avies kailio (taip sakė tėvas) susuko man širdį – vėmiau kartkartėmis. Taip buvo bloga, taip nemalonu, kad širdį tiesiog suko.

Nesu ėjęs gyvulių pasiklausyti, kaip jie kalba Kalėdų naktį. Nei esu matęs moters įlipusios į obelį (plikos, tik į paklodę įsisupusios) ir beskaitančios dangaus žvaigždes, kad tiek obelėj obuolių būtų. Nesu nešęs ir kiaulės kojų kauliukų terankyj ant trobos. Taip tat senovės papročiai eina niekais, metamės į poniškus šablonus – per šventes visuomet prisiėsti: kepa verda jau kelintą dieną – tik vienam vakarui, pilvo kultui. Prisigerti, prisiėsti – tai tau ir šventės.

Nuo Kalėdų jau ima diena ilgėti, gamta grįžta į pavasarį. Žemaičiai sako, kad per Tris Karalius diena jau yra pailgėjusi per gaidžio žingsnį (11 minučių).

Žlibinai. Tėvas labai mėgo Žlibinų bažnytėlę. Žlibinai – Kontaučių filija. Kontaučiai – mano tėviškės parapija. Dabar tėviškė Žlibinų parapijos.

Bažnytėlė buvo labai sena – pro sieną pūtė, pro stogą varvėjo, pamaldų metu pro lubas ir stogą galėjai dangų matyti. Atkėlė tokį visai be klausos ir be balso, mažo ūgio, su akiniais kunigą Eidimptą (sakėsi esąs iš ponų kilęs ir mėgo lenkiškai kalbėti). Bet judrus, paskatino žmones pasistatydinti naują bažnytėlę. Tėvas mano buvo paprašytas „rangovu" būti – užpirkti medžiagą, meistrus suieškoti. Tai jis ir padarė. Niekas neįtarė, kad būtų ką negerai padaręs. Vienas trūkumas toje bažnytėlėje – tai dešinysis kampas viduje yra kiek kreivas. Statant tą kampą tvarkė Benediktas Mineika – bažnyčios maršalka, kunigo įpirštas kaip geras meistras. Meistras jis buvo nekoks. Pas mus reikėjo pasverti vieną tvartų galą, tai ko ne visą dieną vartaliojo vartaliojo rąstą, taip ir nedrįso užpjauti. Apsimetė po pavakarės susirgęs, tuomet tėvas pats užbrėžė, užrentė, užpjovė ir pakišo.

Žmonės sakydavo, kad Žlibinų bažnyčia Končiaus statyta.

Tėvui mirus (1911 m. birželio 2 d.), nutarėme parvežant į Kontaučius užvežti į Žlibinus, čia užpirkti mišias, įnešti į bažnyčią. Su seseria Antanina užvažiavom į Žlibinus. Kalbu aš su senu kunigu (rodos, Dambrausku), nusakau savo reikalą. Jis man užmeta, kam tau, sako, to reik, juk tu bedievis. Jis neturi įrodymų, kad aš bedievis. Be to, tai darau dėl savo tėvo, kuris buvo labai tikintis, kuris tą bažnytėlę statė. Aš noriu pagerbti savo tėvą ir darau tai, kas jam buvo brangu. Juk ir žydas gali užpirkti mišias. Negalėdamas susikalbėti ir kad paskui nebūtų paskalų, atsivedžiau ir seserį pas kunigą. Be to, man trūko dviejų rublių, kiek buvo sutarta Kontaučiuose. Norėjau jam įkeisti laikrodį. Sesuo dėl visų tų kalbų supyko ir sako: „Eik iš to durniaus lauk, juk matai, kad su juo nesusikalbėsi."

Taip laidotuvių dieną ir pravažiavome pro šalį. O Kontaučiuose kunigas su bažnytine iškyla atėjo iš miesto apie puskilometrį ir sutiko mus su atlydimuoju. Labai nuoširdžiai pasikalbėjome, pasižmonėjome. Taigi man ir nepasisekė tėvo mėgstamuose Žlibinuose užpirkti jam paskutiniųjų mišių. Kunigas galbūt buvo piktas štai už ką. Žmonės jo nemėgo. Kažkoks jau per daug savotiškas, per daug nervingas. Žmonės nebuvo patenkinti, – pastatydinome naują bažnytėlę, o kunigo kaip ir nėra. Tuomet sutarėva su tėvu parašyti vyskupui duoti „stipresnį" kunigą. Man reikėjo rašyti prašymą. Nuoširdžiai aprašiau žmonių lūkesčius, gerus norus. Prašymas išėjo ilgas – kone trys didelio lakšto puslapiai mano glausta rašysena parašyti.

Vyskupui tas prašymas patikęs. Jis tą kunigą dėl to prašymo iškeldino. Neva teiravęsis, kas tas toks Končius, kuris taip gražiai moka išdėstyti reikalą ir gražia ranka parašyti.

Ši istorija buvo prieš metus ne su šiuo kunigu, bet šis visa tai žinojo.

Bažnytėlė kainavo bene 2800 rublių (ar tik 2000?). Su tėvu važiavau į Telšius žydo – stogo klojėjo ieškoti. Važiavova per Žemaičių Kalvariją. Čia gavova langams spalvotų stiklų.

Į Žlibinų šventorių – mūro stulpai, geležiniai vartai. Pro vartelius įeinant, prie pat tako, tipinga žemaitiška atvira medžio koplytėlė su baltu rūpintojėliu. Prie bažnyčios galo gotiška B. Groso darbo iš lazdelių sukalinėta koplytėlė. Tik įėjus į šventorių, kairėje, kampe, buvo sena sena koplytėlė ant akmenų. Dabar neatsimenu, koks šventasis ten buvo, ar tik ne Mergelė Šventoji, gražiai popieriais aprėdyta, popierinių gėlių daug „įmerkta". Ji buvo laikoma pagarboje, beveik stebuklinga.

Tėvas niekuomet nevažiuodavo anksti į turgų. Taip apie 8 valandą. Lig Plungės 11 kilometrų. Vasaros metu ir mane pasiimdavo vartams kilnoti, nors iki Plungės tebuvo vos šešeri vartai.

Niekuomet negindavo arklių – jie neturėjo sušilti. Botagas tik dėl viso pikto. Jei kur patys arkliai padursodavo risčia, vos vos atvarslus pajudinus, ir gerai.

Ir mieste neskubėdavo. Paprastai tik įvažiavus į miestą, kas nors prieidavo, – visokių rodų pasiteirauti. Mat tėvas buvęs ilgą laiką viršaitis, paskui valsčiaus teismo pirmininkas, narys. Žinojo gerai visokius ūkininkų reikalus. Pasėdi jis alinėj, pagurkšnoja alaus, – vienas pastato, kitas. Tėvas skoloje nepasilieka. Girtai neprisigerdavo.

Išvažiuodavome iš Plungės apie 4–5 valandą. Jau turgus tuščias ir miestelis apytuštis. Maža žmonių. Šlitiniuodami eina. Jau žydelkos ožkoms šienelius šlavinėja. Sako, nėra ko skubėti, tegu dienos karštis praeina, kam gyvulį varginti. Arklį paprastai įvažiuodavo į Šmuilienės jėpkę.

Važiuojava namo. Kokie 4 kilometrai nuo Plungės, Užliekny, gyveno Pakalniškis. Gražus ūkis. Apynauji trobesiai. Visi laukai aptverti gražia statine tvora su ąžuoliniais mietais. Visi laukai sueina prie namų, – nuo paprūdžio vartai į bet kurį lauką. Ganyklos jis neturėjo – gražūs arkliai, puikios karvės ganėsi laukuose. Javai virste iš dirvos virsdavo. Rugiai per tvorą persisvėrę, savo ilgas varpas nukabinę kabodavo. Kelias ėjo pro sodybą, pro penkis laukus. Prūde visuomet arklį pagirdydavai, – didelis prūdas, patogus įvažiuoti – ir tekinius pamirkai. Žinoma, abejose kelio pusėse tvora – ulyčė užtverta.

Grįžtava tad apie 5–6 valandą pro Pakalniškį Augustiną. Bevaikis, vienu du su žmona gyveno. Aukštas žmogus, pilką skrybėlę apsilūšinęs, barzdą ir ūsus nusiskutęs, cigarą įsikandęs. Negėrė nė burnelės. Į turgų išvažiuodavo po pusryčių ir jau pietums grįždavo namo. Paprastai pardavinėjo lašinius prie Dovydo sustojęs. Javų puspūriais į turgų nevežiojo. Rugius temaldavo tik po keleto metų. Ir sėklą pernykščią tenaudojo. Visuomet po porą vežimų zuperių ar tomšlakių tiesiog iš Bajorų parsiveždavo rugiams.

„Veizėk, Igne, kodėl Pakalniškis turtingas?“

Veizu, ir kas gi: Pakalniškis, pasiėmęs mažą šiūpetėlę ir šluotražį, renka nuo kelio turgininkų arklių paliktus mėšlus ir meta per tvorą į lauką.

Matai, sako, jei kas savaitę važiuotum į Plungę, tai per metus vienas arklys išbūtų 50 dienų ne namie. Kiek mėšlo jis išmėto. O jei pirmadienį ir penktadienį važiuotumei į turgų, tai jau 100 dienų per metus. Ir 100 dienų darbo nedirbi. Ir vežimas, tekinių tepalas. Et, ką čia ir bekalbėti…

Kaukas. Tėvas visuomet augindavo jei ne vieną, tai du kumeliuku. Ypač mėgdavo pilkosios kumelės kumeliukus. Pilkoji kumelė bėgdavo šunriste. Pirmą žiemą išmitusius kumeliukus leisdavo į ganiavą – išvarydavo į pono miškus.

Laikydavo nemažai avių. Sava ganykla krūmų prižėlusi – arkliams ir karvutėms vos teužtekdavo. Tad ir avis į pono miškus išvarydavo pavasarį, nukirpę ir paženklinę. Taip jau aplinkiniai buvo susitarę dėl ženklų: vienas įkerpa, pavyzdžiui, į kairę ausį iš apačios, kitas – iš viršaus, trečiojo tiesiai į galą įkirpta, dar kito raudonas siūlas į ausį įvertas, vėl kito lentelė įrišta, kad nesusimaišytų. O jau rudenį vargo nemaža – suvaro, būdavo, į Žvirzdališkių prievartes ir skirsto. Vilkų nebuvo. Avis pjaunančių šunų niekas nelaikė. Retai kada tepavogdavo, ir vagį visuomet susekdavo. Apie tai, kad kas į Plungę nugabentų parduoti, ir kalbos negalėjo būti. Bet ir pasipjauti koks pamiškio trobelninkas nepastebėtas negalėjo. Dėl to rudenį visuomet visas atrasdavome. Žinoma, geriau anksčiau savąsias atsirinkti, kad kiti kartais trūkstamas nepasikeistų.

Paprastai šventadieniais tėvas, iš Žlibinų bažnyčios parėjęs, traukdavo savo jaunuolyno pažiūrėti. Avių prisirinkdavo kokie 500, o kumeliukų – 50 ar daugiau. Kumeliukams tėvas iškirpdavo uodegas kaip blezdingoms. Žinoma, kumeliukus lengviau atpažinti ir be ženklo.

Eidamas apveizėti savo gyvulių, tėvas pasiimdavo ir mane. Visuomet su šautuvu, su šuniuku. Įdomu po mišką, toli nuo namų. Stori kelmai, aukštos smilgos, tankiai suaugusios eglaitės. Dienos įkaršty nė vieno gyvulio nepamatysi. Į vakarą, kiek atvėsus, visi išeina į plikymes pasiganyti. Tuomet tai geriausia surasti savuosius. Užtatai namo pareidavome sutemus. Irgi įdomu. Šalta rasa. Pelėdos ūbauja, Perkūno oželis mekena. Bebrėkštant pralekia slanka, pavėlavusi antis švilpte nušvilpia, kame per kelią einant lėlį pamatysi. Naktį visuomet ir apie namus baugu, o čia, miške, krūmuose, daug kas gali šmažtelėti. Jau prie pat tilto pusausdvaryje, savo pievose, – švyst pro medžius įstrižai Juodaubio link nusileido. Išsigandau.

– Tėve, kas tai?

– Kaukas.

Kabinuos tėvui į kelnes, noriu apsivynioti jo švarko žambu, vadinu prie savęs Kostovį, kad iš vienos pusės tėvas eitų, o iš kitos šunelis. Tėvas eina taku,

aš – gilia, šaltos rasos prigėrusia nepjauta žole. Ir paraitytos lamstytinės kelnaitės drėgnos nuo rasos aukščiau kelių.

Bijai ir prisimeni tą žodį *kaukas*. Tai tarsi kamuolys su smailia uodega, ugnies spalvos, tarsi žiežirbos iš jo lekia.

Mažas būdamas, sirgau kažkokia liga, smarkiai karščiavau, nes kliedėjau. Man rodėsi kažkoks pakaruoklis tarsi debesyse. Sėdėjo prie manęs tėvas, ramino. Susirūpinusi motina vaikščiojo iš gerosios trobos į prastąją.

Taip pat mažam buvo gyvatė įkandusi. Atsitiko taip. Gražiai palynojo, įspindo šilta saulutė. Sesuo sako – Igne, bėkiva grybauti, po lytaus gerai dygsta grybai. Bėgav. Iš mūsų ganyklos perlipova per į Kripo lydimą. Pamatėva didelius krūmus gražiai nunokusių vaivorių. Prie vieno kerelio priklaupiau, viena ranka į samanas pasirėmiau, o su kita smaukiu uogas. Tik staiga – dygt į ranką. Žiūriu, belendanti gyvatė iš po rankos. Matyt, buvau ją prispaudęs. Aš šaukti. Sesuo sako, bėkiva namo, kišk ranką į vandenį. Įkando į išliežį tarp kairiosios rankos bevardžio ir didžiojo piršto – vienas raudonas taškelis viename piršte, kitas – kitame. Kelio pelkės gražiai prilijusios – kol parbėgova, ranka jau iki staibio buvo suputusi. Čia užrišo šilkine skarele, putmenys pro raištį virsta tolyn. Gavo raištį atleisti. Tvėrė prie rankos mažus varložius, dėjo sidabrinius rublius. Buvau, sako, suputęs per pusę išilgai nuo pat galvos ligi kojų. Nuo dūmų nualpdavau. Tad dienos metu išnešdavo mane į laukus prieš vėją, kad dūmų neatpūstų.

Kokių 7–8 metų būdamas varydavau arklius mašina kuliant. Tėvas turėjo čvertinę mašinėlę, dviejų jėgų. Kinkydavo keturis arklius. Ant rusvelkio buvo uždėtos durys su kėde. Nusibodo sėdėti ant kėdės, atsisėdau ant diselio ir važiuoju aplink. Pravažiuojant pro strypų sudūrimo smaką, keliu koją. Kelnaitės užsikabino už smako. Diselis eina viena linkme, smakas sukasi kita, tad koją tame tarpe laužia. Kolei lamstytinių kelnaičių apvadas perplyšo, nulūžo per staibį vienas kaulas. Pašokau ant tų durų ir šaukiu. Ūžia mašina, niekas šauksmo negirdi, – seni arkliai eina ir nevaromi. Kol mama iš namų atbėgo... Ilgai sirgau. Be gydytojo suaugo koja. Tiesa, aprišdavo karklo žievėmis.

Lurdo dar nebuvo. Aš buvau kokių 7–8 metų. Nuvažiavova su tėvu į Palangą „Petriui praventą nuvežti“. Tėvas buvo įprašytas Jazdauskio (Plungės žydų bendruomenės raštininko, šunadvokačio – gerai uždirbusio, turėjusio už bažnyčios dvejus dviem galais medinius namus) jo žmoną aplankyti. Namie jos neradova. Sako, išėjusi į Birutės kalną. Einava. Radova besiuvinėjančią maždaug toje vietoje, kur paskui buvo Lurdas įrengtas. Kalbamės, šnekamės. Praeina paprasta moterėlė:

– Kam, tamsta, šventoje vietoje siuvinėji, kam tokią brangią vietą terši savo darbu, mes skreitais nešėme žemę į kalną, čia kiekvienas žemės žiupsnelis prakaitu sulaistytas, maldų prikalbėtas.

Maždaug taip ta moterėlė aiškino šventumą ne tik Birutės kalno, bet ir kalno šlaito, net priėjimų prie kalno. Žemaičiai aiškiai piktinosi įrengus Lurdą – net šventovės įrengimu, pasirodo, žemaitiškai galvojant galima senesniąją šventovę, senus papročius įžeisti. Žemaičiai savo senovę myli ir gerbia. Sielos gilumoje žemaičiai labai pastovūs praeities gerbėjai, gynėjai. Šiuo atveju itin jautrūs, lengvai užsigauną. Nemėgo ir nemėgsta Palangos Lurdo, nors tai itin gražiai, meniškai ir brangiai įrengta. Primestinių dalykų nemėgsta. Visuomet pirma gerai apgalvoja ir tik įsitikinę, o gal apsipratę, pamažu pradeda tikrąją prasmę naujovėms taikinti. Bet vis tiek naujovė naujove palieka. Visai kas kita, kai iš seno yra užsilikę, kas jau į pasakas, padavimus įėję. Ir menkesnės vertės dalyką aukščiau iškelia, giliau gerbia, labiau brangina, plačiau ir noriau kitiems pasakoja, įtikinėja. Ir stebisi, jei nesugebi persiimti aiškinančiojo gerais norais. Negreit teprijunksta ir prie naujai pastatytų bažnyčių, – dažnai eina, kad ir tolėliau, į senąją bažnyčią. Sako, nemoku melstis, nejauku kaip daržinėj. Didelė, tuščia, ir Dievas turbūt dar ten neįsikūrė kaip reikiant. Senoji – tai buvo tikros maldos namai, o ši žydo statyta; juk žydas skarda bažnyčios bokštą klojo – lai išdulka pirma žydo smarvė, o paskui eisiu melstis ir malda mano bus tikra, nuoširdi.

Kartą mano tėvo tėvas Silvestras Končius važiuoja kiek įgėręs iš Plungės namo. Privažiavo žydelį paktininką. Tušti su šienvežėm gardėm dvejetos arklių ratai. „Sėsk, Leiške, pavešiu."

Įsėdo žydelis į ratų galą ir kiūto.

Tegu dešinėj kelio pusėj, važiuojant iš Plungės per Užliekni, Jerubaičius, Purvaičius, ir mažiau tėra koplytėlių, kaip dešinėj, važiuojant į Plungę, bet vis tiek nemažai yra. Pravažiuoja pro vieną šventąją sodybą, pro kitą, Silvestras kepurės nesimauna. Žydelis stebi. Po kiek laiko Silvestras atsisukęs pamato, kad žydelis besiropštąs iš ratų, nors jam dar visai ne laikas lipti lauk.

– Leiške, ko tu lipi? Ar aš per lengvai važiuoju?

– Ui, Končiau, aš tavęs bijau...

– Ko?

– Tu šiandien esi nedoras žmogus... Pro kiek savo šventųjų pravažiuoji ir nė vienam kepurės nemauni...

Gėda man, sakydavo Silvestras, pasidarė, kad toks šavalka žydas mane, seną žmogų, turi mokyti savo šventuosius gerbti. Aš, sako, pravažiuodamas pro koplytėlę sumetu poterį ir važiuoju toliau. Nepatogu kepurę maustyti, kad čia pat žydas važiuoja.

Taigi ir žydai žinojo žemaičių papročius ir darė savas išvadas.

Žinoma, savotiškas čia ir žemaičio drovumas, jo nenoras pasirodyti su savais papročiais, ypač svetimtaučiams. Bet negerai taip pigiai atsisakyti savo papročių

svetimųjų akyse. Pavyzdžiui, jei kame susieina 10 lietuvių ir vienas svetimtautis, tai lietuviai ima svetimtaučio kalba kalbėti, nors ir vos mokėdami. Per didelis jau čia mandagumas. Savo niekuomet nereikia atsisakyti, ar prieš vieną atsistotumei, ar prieš dešimtį: minkštapaučiai pagarbos nesulaukia.

Varlė žiemą. Šaltiniuotas mano tėviškės tvenkinys. Per dideles sausras vasarą ir per didelius speigus žiemą tesustoja iš jo čiurlenęs vanduo.

Žiemos metu buvau įsistatęs vandeninį malūnėlį dvejais sparnais, iš siūlų ritės padarytą. Gerai jis malė. Tik kai tvoros imdavo nuo šalčio spragsėti, kartais apšalęs, o kartais ir vandens pakankamai netekęs, jis sustodavo. Dažnai eidavau jo žiūrėti. Ir su šlėdalėmis pasivažinėti grįždamas. Sykį sekmadienį, jau mėsėdžiu, palikova mudu su mama vienu du namie. Mama pasiėmė maldaknygę, rožančių. Ant maldaknygės buvo užrašas – Anastazija Saudargatė. Nestora maldaknygė. Odiniais viršais. Visuomet didelę pagarbą tai knygai jaučiau, ypač, kad ji kvepėjo viename gale razetomis, o kitame muškatomis (nežydinčios, bet kvepiančios pelargonijos), taip pat ir dėl to, kad joje vienur buvo kone trečdalis puslapių nutrupėję, pageltę, o kitur švagždėjo sukibę dar visai naujutėlaičiai lakštai, matyt, visai nesklaidyti. Taip pat savotiškai atrodė gale, jau ant viršelio, parašas: *Eta knyga prinadležyt Anastaziji Končius*. Maniau, kokie gudrūs knygą sustatę, o kiti taip gražiai parašę.

Mama liepė klauptis ir kalbėti ištisinius poterius su amžinatilse. Pasiprašiau eiti malūno pažiūrėti. Išbėgau. Bėgiojau giliame sniege prakastais takais. Nešaltas, gražus oras. Svarbu nutęsti laiką, kad mažiau poteriams beliktų. Gerai žinojau, kad mama greit atpoteriauja ir kad tuoj eisiva girdytis.

Pagaliau nubėgau pro tvarto galą, pro seną apipuvusią blendį, pro eketį, pro prie girdyklos geldos ant mieto pamautą „naligorčių" prie gilaus ledinio griovio, kur tame gale nuo tvenkinio turėjo suktis malūnas.

Mama visuomet drausdavo per poterius lakstyti, kad ko negero nesutiktumei. Ir tai iš galvos nebuvo iškritę. Žvilgt į malūną. Skaistus ledas, kiek pilkšvokas vanduo... Ir ant vieno malūno veleno galo tupi didelė pilka varlė. Nepaprastai išsigandau. Ėmiau bėgti galvos nustojęs. Nebeišsilaikė ir klumpiai ant kojų, su vienom kojinėm parbėgau dvasės neatgaudamas. Pasakoju mamai. Matai, sako, tau per poterius, per pačią sumą lakstyti. Tuoj baigė poteriauti, užvertė knygą, skaitytoj vietoj įstačius Šiluvos Mergelės Šventosios paveikslėlį.

Nuėjova. Mama eina mano klumpius rinkdama. Varlės jokios nesama.

Palikau tą dieną be poterių.

Purvatinės smuklę valdė senas žydelis. Nedidelį teturėjo uždarbį, – čia pat užsieninė smuklė, ne toliau kilometro. Už trijų kilometrų – Žlibinai. Tačiau žmonių prisirinkdavo – šnapso nešte neparsineši, reikėjo su arkliais jį vežti. Žmonės

vis gerdavo. Ir triukšmo visokio prikeldavo, net patį žydelį apstumdydavo, o jau smuklės groteles labai dažnai aplaužydavo.

Tiesa, nusikaltusius visaip bausdavo. Bet įprasta bausmė buvo dėti į kaladę. Perskeltas storokas rąstigalis, per vidurį ištašytas, o galai su medinėm vinim sukalami. Atkalę kiek medines vinis, įkišdavo koją į tą iškirstąją dalį ir vinis sukaldavo. Staibio nespaudžia, bet kojos neištrauksi ir niekur neišbėgsi tokia kalade velkinas. Panašius įtaisymus naudodavo ir Dzūkijoje, apie Merkinę, – Tautos dieną vienas senis tokią kaladę turėjo.

Taigi Simoną Gedvilą įdėjo į tokią kaladę. Naktis ar vėlyvas vakaras buvo. Visi jau miega, o jam reikėjo kelias dienas įkaltam išbūti.

Sėdi žydelka šimkoje, o jis priėjęs paleidžia ant jos vandenį...

„Ui, Sime, suk ant lango."

Mokėjo žydai kentėti, kad tik žmogaus neišbaidytų, kad tik pelnas nesumažėtų.

Gedvilas buvo stipruolis. Dvaro urėdas sykį apsiundė jį savo šunimis, mat buvo didelis neklaužada. Simonas pagriebė šunį už užpakalinės kojos ir apsukęs jį tėžė į pasitaikiusį stulpą – šunį vietoje užmušė. Kad šuo nebeatsigautų, paėmęs perplėšė jį už užpakalinių kojų.

Kai Paminėjų dvarininkas (jo du sūnūs inžinieriai turėjo savo liejyklas Vilniuje sykiu su Malinausku) parsivėžino plūgą, tai Simę pakvietė pirmą sykį arti, – manė mat, kad su plūgu itin sunku arti. Nepaarė, žinoma.

Simė gyveno pas švogerį Kazragį Paminėjuose. Kai rudenį važiuodavo į Liepoją su linais ir Kazragienė paruošdavo į kelionę maisto – pieno, sūrį, varškės, duonos, jis viską vietoje prieš išvažiuodamas suvalgydavo ir į kelionę nieko neimdavo (apie 10 dienų).

Riešutaudavo jis vėlai rudenį, kad jau niekas neberiešutaudavo. Palenkęs visą lazdyną, apžergęs perjodavo visą nuo šaknų iki viršūnių, iščiupinėdavo visus lapus ir kur aptikęs gumbelį nuskindavo. Labai gerų riešutų turėdavo – laikyk, kiek norint. Esu ir aš jų gavęs.

Į amžiaus galą buvo kontrabandininkas, nešdavo „pištelėtas", paraką, šnapsą, knygas. Atnešdavo pas mano tėvą ir sykiu šnapsą mėgindavo, ar geras spiritas: įpila į šaukštą parako ir apipila spiritu; jei, spiritui išdegus, ir parakas blūksteli, tai spiritas grynas, jame nėra vandens.

Jeronimas. Artimiausias mano tėviškės kaimynas buvo Jeronimas. Jeronimas, Jeronimo Vonė, Jeronimo Domicė, Jeronimo Kazė ir Jeronimo Jonas (Jeronimo brolis). Jį paėmė rekrūtu. Išbuvo ar metus ir grįžo. Jau išeidamas buvo savotiškas. Kariuomenėje užsispyrė netarnausiąs. Jį ėmė mušti. Labai jau mušė. Išmušė iš proto. Grįžęs nebėjo į trobą gyventi. Įsitaisė sau guolį ant tvartų. Tarpike darbavosi ir žiemą, ir vasarą.

Sykį atėjo pas mus. Mama klausia: „Jonai, ar nenori valgyti?" – „Kur čia norėsi, dar gerti tebenoriu." Buvo šveplys, tai savotiškai ištardavo. Jis išsivirdavo žiemmitį veršį iš karto. Kad nesugestų, smarkiai įsūdydavo. Arba nusipirkdavo nuo silkių bačkos dugno druskos dar silksultyje, tai ir valgydavo su bulvėmis. Virdavo prie šulinės svirties, – nusuka svirtį į šalį, prikabina prie mietelio, pakuria ugnį ir verda.

Jis ir riešutauti eidavo tuomet, kai jau lapų ant lazdynų vos bebuvo. Užtat riešutai prigvildę, geltoni kaip vaškas. Nė vieno sugedusio. Panašiai ir grybavo. Nesirodydavo žmonėms. Pamatęs kokį tuoj šmūkšt šmūkšt už krūmų, į duobę – ir nepamatysi.

Tai va, klausia mama toliau, kaip begyvenąs, kodėl neateinąs. Nepatinkamų klausimų nuduodavo negirdįs, o savo pasakoja, kas jam rūpi. Sako, gerai gulėjęs šią naktį. Mat apgavęs velniukus. Naktimis velniukai neduodavę jam miegoti – vis skambinę su varpeliais aplink galvą. Tai jis vakar vakare antraip atsigulęs – kur paprastai kojos būdavo, ten padėjęs galvą ir apsiklojęs ją išvirkščiais kailiniais. Velniukai skambinę skambinę apie kojas, o jis sau ramiai išsimiegojęs.

Nėjo jis ir į bažnyčią. Ir poterių nekalbėjo. Šventomis dienomis atsisėsdavo tarpike ratų gale ant dugninės ir čirškindavo smuiką. Atkėlus naują kleboną, marčelga papasakojęs apie keistuolį. Būtinai, sako klebonas, reikia jį paraginti į bažnyčią eiti, velykinę atlikti. Neprikalbėjo. Įsakė varu atvaryti. Keletas vyrų jėga ir nuvarė į Kontaučius. Klebonas ir geruoju, ir bloguoju visaip jį prikalbinėjo. O šis: „Ką čia tu, duiniau, pasakoji man, kad pats nieko neišmanai..." Mojęs ranka klebonas ir palikęs ramybėje.

Pas brolį nesidarbavo. Ant dienų nėjo ir lauko darbų nedirbo. Pagrindinis jo darbas buvo smuikai. Dirbo smuikus ir pardavinėjo jomarkuose. Gaudavo po 3–5 rublius už smuiką. Sako, neblogo tono buvę ir gražios išvaizdos. Bulvių prisikasdavo jau nukastuose laukuose. Silksultės ir kokį kame veršiuką nusipirkdavo ir užteko jam. Svarbu, kad kolei gerti nori, nereik valgyti.

Tai buvo žmogaus šešėlis. Niekam blogo nedarė. Vienas. Atsiskyrėlis, tikras „pustelninkas". Jis ir pasninkavo, ir niekuomet nebuvo dorai privalgęs. Nei miegui turėjo patogumų – ant tvartų (sako, man nuo gyvulių iš apačios šilta gulėti), be patalynės ir žiemą, ir vasarą. Nė pasišildyti į trobą neateidavo. Virk tu dabar žiemos šaltyje, pūgoj lauke, pakurk ugnį. Gal jis ir nesiprausė, bet plaukai nebuvo labai ilgi ir barzda nebuvo apžėlęs. Pats drabužius pasisiūdavo, kepurę. Pats avalynę pasidarydavo, pasiraukdavo.

Be smuikų, turėjo jis ir kitokių dalykų pridirbęs – grėblių, krežulių, šeivų, šautuvų austi. Sykį padirbo medinį sieninį laikrodį. Sako, ėjo ar dvejetą savaičių. Ir račiukai mediniai, tik kai kurių dančiukų vielelės įkaltos. Pasvarai kaip bačkutės, smėlio pripiltos. Paūgėjęs ieškojau to laikrodžio, bet net pėdsako jo neberadau.

Toks tai, trumpai sakant, buvo Jeronimo Jonas. Jeronimas tai vardas, ne pavardė. Pavardė jo buvo Končius, tolimas mūsų giminaitis. Žemaičiuose Končius, Končienė, Končalė, Končaitė, Končiūti, Končioks. Jei jau senas, viršiau 30 metų ir nevedęs, tai tokiam ima tėvo vardo kilmininką ir jo vardą: man tai būtų Antano Ignas. O ten buvo paimtas brolio vardas Jeronimas, kadangi abu buvo itin seni ir niekas tėvo vardo jau nebeatsiminė.

Ramiai numirė. Nebematė jo beišeinančio, – vis padabodavo, nors jis slėpėsi ir išeidamas, ir pareidamas. Rado nebegyvą. Kaip ir kuomet buvo miręs, niekas tikrai nežinojo.

Liudvikas Jonavičė. Valdė didesniąją tėviškės dalį ir gyveno tėvų sodyboje. Turėjo aukštą gražų tenorą ir giedodavo per šermenis. Ypač jam sekėsi atvirame ore kaimo kapuose per kryžaunas dienas giedoti Visų šventųjų litaniją, paminint viso kaimo mirusius, manau, ne mažiau kaip per šimtmetį, o gal ir daugiau. Tuos minėjimus vesdavo, pradėdami nuo kurio nors kaimo galo kas sodyba. Į tas trijų dienų maldas sueidavo daug žmonių iš viso kaimo, namie likdavo tik sargybai.

Jau gerokai prieš pradžią, 10 valandą, imdavo mušti į lentą, šiam reikalui paristą ant kartelės nuo kapų pušies iki mieto. Mušdavo atskirais pavieniais dūžiais su mediniu plaktuku. Lygiai taip, kaip nelaimei ištikus – gaisrui ar mirštant. Į tokią pat lentą mušdavo kviesdami dirbančius laukuose toli nuo namų, tik šiuo atveju mušdavo dviem plaktukais ir mėgindavo tam tikrą motyvą išmušti. Kiekviena sodyba turėjo savo gaidą. Mūsoji buvo: tararai-tararai-tararai-tai-tai, tararai-tai-tai ir t. t.

Prieš tas pamaldas sutvarkydavo kapus, ypač žiūrėjo, kad tvora būtų sutvarkyta. Ją tvėrė visas kaimas pasiskirstęs barais. Didesnis ūkis turėjo ilgesnį barą, mažesnis – trumpesnį. Tvora buvo įvairi, kaip kas išmanydavo, taip ją taisydavo. Purvaičių kapai buvo tveriami žiogriu, – sunkiau gyvuliui landžioti pro aukštus smailius žiogriarikius į tankią kapų smilgą. Mano laikais buvo du kryžiai ir viena koplytėlė ant akmenų, mūsų statyta. Nežinau, ar ji visuomet mums priklausė, ar tik iš eilės paskutinioji buvo mūsų sodybos statyta. Koplytėlėj – Sopulingoji Dievo Motina labai ištaigingai aprėdyta, papuošta veidrodžiukais, karoliukais, popierinėm gėlėm, puodukais gyvoms gėlėms įmerkti. Tuose kapuose jau seniai nebelaidojama.

Vincas. Liudviko brolis Vincas buvo mūsų kaimynas Plungės link. Žemės gerą barą susieidavo. Buvo gavęs iš savo tėviškės Leono Jonavičės ar 10 ha. Reikėjo tverti už jį bendros ribos tvorą: „Kad tau reik tvoros, užsitverk, man jos nereik." Jo sodyba buvo prie kelio. Kiek tolėliau nuo sodybos tekusioj žemėj buvo prie kelio smuklė – Užseininė. Tai trečioji nuo Plungės; pirmoji – Užlieknininė. Nuo čia atgal kokį kilometrą, tuoj už Sausdravo – Purvatinė.

Vincas buvo kiek kalti sugebąs. Įtarinėjo jį vogus gyvulius – arklius, karves. Sako, ir pats vogdavęs, ir vogtus palaikydavęs, parduodavęs toliau. Jo arklių spalva vis keisdavusis. Buvo ir pagautas, bet išsisukdavo. Žinoma, mušti gaudavęs, kiek tik tilpo.

Vyrui išėjus į žyrą, žmona per kiaurą naktį melsdavosi su ašaromis prie Apvaizdos paveikslo. Ir dienos metu, sako, jos nematysi, jei vyro nebūdavę namie, – vis prie to paveikslo, kad Dievas padėtų vyrui laimingai atlikti žygį.

Palanga

Pinigai. Per vasarą brolio pamokytas neišlaikiau rudenį egzaminų į I klasę Palangoje. Per žiemą brolis labai spaudė, ir pavasarį išlaikiau į II klasę, gaudamas iš visų dalykų po penketą.

Gyvenome Palangoje visi trys: sesuo, brolis ir aš. Ir dar buvo Markūnas, rodos, antros klasės mokinys, Kontaučių altaristos Vaškevičiaus giminaitis. Butą turėjome Jurisdikio–Valančiaus gatvėj pas Ambrazaitį.

Turėdamas rytą laisvo laiko, eidavau į bažnyčią ir tarnaudavau klebono J. Šniukštos mišioms. Senas zakristijonas Sėlenis, labai geras žmogus, leisdavo išgerti „ampulėse“ sutaupytą vyną. Rodos, Gedrimas buvo vargonininkas. Dėjosi tai senojoje medinėje bažnyčioje, jaukioj, mano akiai žemaitiškos išvaizdos – ir iš išorės, ir iš vidaus.

Kiek atsimenu, klebonas kasdien duodavo po 10 kapeikų. Sidabrinuką – griviną, naują, baltą. Už tuos pinigus eidavau pirkti razinų – mokėdavau 1 kapeiką.

Tai apie pinigus ir toliau.

Visai mažas būdamas, gaudavau iš krikšto tėvo Pranciškaus Končiaus, tėvo brolio. Jis gyveno Kepurėnų sodoje. Kartais ateidavo į Žlibinus, į atlaidus. Sutikęs man visuomet duodavo dvi berlinkas (15 kap.) arba dvi grivinas. Jis buvo gabus visokiems niekniekiams žmogus, gražiai griežė smuiką. Sykį jau apsidaręs – išeidamas iš mūsų važiuoti namo, sumanė padaryti man žaislelį. Beturįs aštrų peilį ir iš mano atnešto alksninio šakalio išdrožė pagaliukus, iš kurių galėjo sudėti kryžių iš penkių dalelyčių. Gyveno jis gana vargingai. Turėjo ar ne penkis vaikus. Daug gerdavo. Buvo visai nuplikęs.

Tėvas už pagalbą prie kuliamosios, kai reikėjo keturis įkinkytus arklius varyti, mokėdavo man sidabriniais penkiakapeikiais.

Viktorija Saudargaitė, mano mamos jauniausioji sesuo, visuomet duodavo man, jau mokslus pradėjus eiti, po auksinuką.

Studentaudamas, nors ciciliku laikomas, bet buvau mėgstamas Plungės klebonijoje. Ar tik ne pati svarbiausioji priežastis – klebono Jarulaičio sesuo. Sena,

apsukri, ji labai norėjo piršti mane su Petrauskaitėmis iš Išalyno. Labai kviesdavosi į gegužines. Aš nėjau, man tas galvoje nebuvo. Jos paskui ištekėjo už dr. Nainio, Jurgio Krikščiūno, Gruodžio, dr. Domarko ir t. t.

Rimtas, parapijiečius mėgstąs kun. Jarulaitis (jam išsikėlus į Viekšnius, kitos ūkininkės net buvo ten nuvažiavusios), buvęs Valstybės Dūmos atstovas, pastatydinęs Kulių bažnyčią, ėmęs Plungės bažnyčią statyti. Mėgo jis mane, visuomet itin maloniai sutikdavo, pakalbindavo. Rudenį man išvažiuojant studentauti, jis iš anksto pasakęs, kad jau nebesusitiksime, duodavo man ant kelio. Ir visuomet jei ne dešimt, tai penkis auksinius rublius prievarta įbrukdavo į rankas: „Ne, ne, žinau, kad tau reik, neturi iš kur gauti, daugiau neturiu, nors tiek."

Dažnai į mano galvą sugrįžta gilūs atsiminimai apie tuos gautus pinigus. Nemokėjau be reikalo leisti pinigų, bet jų ir neturėjau. Kapeika buvo brangi. Mačiau, kiek vargo tėvai, kolei surinkdavo mūsų mokslui. Mama vilkdavo sunkius kibirus karvėms girdyti, kad būtų sviesto parduoti ar pačios karvės kad būtų vertingesnės. Ir tiesa, iš mūsų pirkdavo pusponiai (girininkas Plungėje, felčeris...) karves ir gerai užmokėdavo. Išgirdytos karvės, gerai nusišėrusios. Mergėms mama neleisdavo nešti gerti, sako, išeis paskui, kame kitas begausiu. Tad pati vilkdavo.

Tėvas važiuodavo į Plungę su šakaliais. Žiemos metu į miškus – į Varnius kazokams malkas vežti ar prie Minijos popiermalkes. Tiesa, tėvas pats nevažiuodavo – siųsdavo bernus, tą patį Joną Alimą. Pats tai viršaičiu būdavo, tai valsčiaus teisėju. Sunkaus darbo vengdavo, išskyrus šienapjūtę – mėgo pjauti šieną, gerai jam tai sekėsi. Rudens kūlė jį įveikdavo, linų mynė (ne talka, tik su sava mašina), bet paskui braukimas, rišimas.

Ketvirtoj klasėj kapelionas Jasinskis iššaukia mane prie lentos ir sako: „Rašyk „Tėve mūsų". Ima baimė – tai juk 1902 metų rudenį. Parašiau. Atsuku lentą, kapelionas taiso mano rašto klaidas ir aiškina. Tai buvo pirma lietuvių kalbos pamoka. Daug klaidų pridariau.

Juokiasi iš manęs J. Lapinskis. Kapelionas tai pastebėjęs: „Lapinski, eik prie lentos." – „Aš lenkiškai poterius kalbu." – „Rašyk „Sveika, Marija" lenkiškai." Parašė ir klaidų pridarė daugiau už mane. Kilęs buvo nuo Plungės, iš Lekemės kaimo – 7 kilometrai Rietavo link; jo pusbrolis Lapis paskui bus klebonas Šiauliuose prie geležinkelio stoties iš cerkvės padarytoje bažnyčioje. Mat Lapinskio tėvas buvo felčeris, – negražu krikštijant felčerio sūnų užrašyti Lapė, – taip Lapinskiu ir užrašė. Jo patėvis Turskis, vos vos nebaigęs universiteto, ar ne už politiką pašalintas, paskui buvo Plungės gimnazijos direktorius. Lapinskis baigė Mintaujos gimnaziją, Dorpate mokėsi chemijos, vedė lenkaitę, mokytojavo Plungės gimnazijoje, mirė apie 1938–1940 metus.

Ketvirtoj klasėj buvo keturi žydai: Giršovičius iš Kretingos – pirklio sūnus, Zikas iš Salantų – gydytojo sūnus, Reinus iš Palangos – gintaro fabriko savininko sūnus, ir Prekeris. Ypač savotiškas buvo Giršovičius. Jį keldavome „ant ura". Ypač tai mėgo Mockus (mirė džiova Vatušiuose, prie Rietavo. Gimnaziją baigė Arensburge, mediciną pradėjo Dorpate, po pirmųjų metų mirė: nešiau jo karstą į Rietavo kapus – gana toli). Kai Mockus sušukdavo: „Giršoviča na ura", visi subėgdavome, keldavome aukštyn, kiti tuo metu murzindavome jo smakrą lašiniais ir pagaliau, išmetę aukštyn, visi išsiskirstydavome, o jis krisdavo ant grindų. Žiauru. Zikas įsikibdavo į suolus ir jo neiškeldavome. Nebuvo daug laiko, – išgirdęs triukšmą ateidavo klasių auklėtojų pavaduotojas, bet lūpas lašiniais ištepti suspėdavome, o neretai ir tarp dantų įsprausdavome lašinių, – ypač tai mėgo Baršis, vėliau tapęs kunigu.

Mokinių mišios buvo „atpuskų mišios". Paprastai po mišių eidavome pasivaikščioti. Sykį einame priešais gimnaziją Liepojos gatve, ėmė didžiuoju varpu skambinti – sumos vidurys. Mes visi, ar tik ne trys ar keturi buvome, lapt kelio viduryje ant kelių. Kelias negrįstas, gilus smėlis. Atsiklaupėme, sumušome į krūtines kepures nusimovę, o paskui nuėjome savais keliais.

Kaip šiandien atsimenu vieną savo išpažintį antroje klasėje pas kapelioną Juškevičių, neilgai trukus mirusį džiova. Taip nuoširdžiai, taip gerai jis mane išklausinėjo, pamokino. Gaila, kad tokių kunigų nėra, – malonu būtų eiti išpažinties. Taip jau ir žinai, kad gausi arba prie Mergelės Šventosios, arba prie širdies „pana Jezusa" litaniją už nuodėmes sukalbėti. Paskui, kai einant išpažinties reikėjo savo kortelę palikti, tai atsirado proga ir apgaudinėti. Svarbu, kad kapelionas gautų kortelę. Atrodo, pasitikėjimas geriau pasiektų tikslą.

Kai šventino Palangos mūrinės bažnyčios pamatus, aš tarnavau mišioms ir pašventinime dalyvavau kaip patarnautojas su varpeliu rankoje. Teko stovėti prie pat duobės – pirmojo akmens. Gražus buvo oras, daug žmonių buvo susirinkę. Taip ir tebemirksi minios bangavimas aplink sudėtas plytas, kasamus pamatus.

Sykį mes, Nemiričiaus buto mokiniai (iš kun. Vikstos namų), nuėjome pas Klovienės mokinius. Čia pat, tik už tvoros. Kažkas pakurstė eiti klebono sėtinių pasirauti. Tie sėtiniai buvo vos už peržengiamos tvorelės. Sulipome, prisirovėm, nešame. Parnešę, žiūrime – pašariniai runkeliai. Tokių mes nebuvome matę. Taip paskui visus ir susvaidėme į klebono daržą.

Birontas, vėliau pulkininkas, man per savo pažįstamus pargabeno iš Prūsų „buldogą" – gražų, visą nikeliuotą revolverį už 3,5 rublio. Eidavome šaudyti į taikinį. Sykį bešaudant, pasirodė šūvių privilioti pasienio kareiviai. Sviedžiau revolverį į miškelį – prieš Buivydą ir Prušaką buvo gražus pušynėlis. Pasakėme, kad ten toliau šaudė. Tie paklausė ir nujojo. Paskui revolverio neberadau.

Tame pušynėlyje sulėkdavo nakvoti daug varnų. Einame gaudyti, pušelės storokos, bet neaukštos, šakarnės. Įlipau ir aš. Žiūriu prieš dangų, vos šmėkšto

varnos. Aš nuo savo šakos šokau tų varnų link. Ir, žinoma, nusibraižiau krisdamas į šakas, o varnos nė balso.

Meškeriodavome nuo jūros tilto plekšnes, kartais ir ešerių pagaudavome, bet daugiausia ratpizos iš kantrybės vesdavo, suvyniodamos ant savęs kone visą meškerės valą, kolei ją iškelsi lauk. Silkeles gaudydavome net be strikto – eina būriais, net juoda, meti ir trauki, meti ir trauki, vienai už pilvo užkabini, kitai kur kitur ir iškeli. Kelias meškerėles pririši ir sunkoką šviną, kad greit grimztų. Sakė, sykį betraukdami meškerę įkabino į žandą kobinį gimnastikos mokytojui Obrazcovui.

Spauda. Ulickis ir Galdikas – abu išėjo į kunigus. Ulickis anksti mirė. Galdikas baigė aukštuosius mokslus. Buvo aukštose pareigose prie Vyskupo Staugaičio Telšiuose. Bet vyskupas nemėgo kitų, be suvalkiečių, pašalino ir Galdiką. Klebonavo po J. Šniukštos Palangoje. Šniukšta įgriso žmonėms savo šykštumu. Galdikas nusipirko sklypą prie Šventosios, pasistatydino medinę bažnytėlę ir ten apsigyveno – latviškoje Šventosios pusėje.

Šituodu vyru gaudavo iš Prūsų lietuviškosios spaudos – *Tėvynės Sargą*, *Kryžių*. Ir aš gaudavau pasiskaityti ir į tėviškę nuvežti. Literatūros šaltinis buvo kun. Jasinskis. Klebonas ramiai sėdėjo ir tokiais dalykais nesirūpino. Skaitėme ir pasijautėme tarsi kitokie besą. Atsivėrė akys. Aš jau buvau skaitęs namie. Rasdavau pas tėvą. Apie tą laiką Palangoj apsigyveno dr. L. Vaineikis – didelis spaudos skleidėjas. Jis ir J. Kentrą buvo įtraukęs į darbą. Kentra – notaras, galėjo nešioti teismo tarnautojo kepurę. Jis važiuodavo į Liepoją tarnybos reikalais pašto arkliais, paimdavo ryšulius spaudos ir palikdavo Peterburgo viešbuty pas šveicorių. Vieną sykį vos neįkliuvo. Padarė kratą bute, o knygos buvo sukastos arklio tvarte į mėšlą. Paprastą kontrabandą iš Prūsų greit parnešdavo – dvejetas dienų, ir viskas. Čia galėjai gauti maldaknygių, revolverių ir visokių smulkmenų. Reikėjo, žinoma, turėti pažįstamų.

Ketvirta klasė. Užgavėnės. Buvau buto vyriausiasis – pats šešiolikmetis. Mano padėjėjas – K. Oželis, vėliau pulkininkas, profesorius, miręs 1960 m. kovo 3 d., buvo trečioje klasėje, didelio ūgio. Per Užgavėnes visuomet „žydais“ vaikščiojome. Aš buvau nuėjęs pas A. Birontą – Mohorte su tėvais gyveno. Jo motina ėmė vaišinti. Po burną ir po burną, ir sklindžiai su bruknimis. Parėjau namo, kaukę padaviau Oželiui, o pats einu gulti. Nusiaviau kojas prie savo lovos ir įvirtau į guolį. Ateina progimnazijos direktorius Liachnickis. Aš jam „šarkauju“, bet negirdėti. Mokinių namie nėra. Kambariuose netvarka. Direktorius rašo į žurnalą (mokinių butai turėjo žurnalus, į kuriuos reikėjo įrašyti kiekvieną leidžiamu laiku iš namų išeinantį mokinį), – buvęs, mokinių neradęs, o vyresnysis „girtas“. Išėjo. Aš toliau rėdaus eiti gulti. Tuo tarpu dar „žydai“ atėjo.

Antanas Končius su vaikais Petru, Ignu (dešinėje), Palangos progimnazijos mokiniais, ir Antanina. Apie 1900 m.

Jau visai į lovą lipant, – vėl direktorius. Vėl rašo, – po valandos atėjau, vėl nieko namie nėra. Jam išėjus pažiūriu, kad jo sumeluota, – ne po valandos, bet tik po pusės. Tai ir rašau, kad direktorius neteisingai užrašė, – tebuvo praėjus ne valanda, bet pusė.

Anksti rytą Nemiričius, buto šeimininkas, nuėjo pas direktorių (ne direktorius jis, bet tik inspektorius) su žurnalu. Pirmoji pamoka – inspektoriaus geografija. Klausia mane: „Na ką, Končius, golova ješčio bolit?“ – „I ne bolela.“ – „Otviečaj urok.“ Pamoką mokėjau – atbirbinau. Iki tol jis terašė man vis trejetus, nors geriausiai mokėjau Rusijos geografiją. Šį kartą parašė ketvertą. Ir pakvietė po pietų ateiti pas jį į butą. Nuėjau. Labai malonus. Parodė man savo numizmatiką (turėjo gražią kolekciją), grąžino man ginklų katalogą *Katalogi oružeinych magazinov*. Mokiniams neleisdavo užsisakinėti ginklų katalogų. Pasakė sutvarkyti žurnalą, kad ir pėdsakų neliktų, kas buvo įrašyta.

Jau Liepojoj mokiaus. Vasarą tėvas pasiūlė kartu važiuoti į Žarėnus. Tėvas buvo valsčiaus teismo pirmininkas. Nuvažiavova. Po teismo jo pažįstami ėmė vaišinti. Tėvas būdamas viršaičiu daug kam gero buvo padaręs. Jau vėlus vakaras, naktis. Įgriso man. Tėvas nebegeria nė už kažin ką. Na, sako žmonės, lai sūnus išgeria. Du stiklus išmoviau – buvęs alus su spiritu – ir prieš tai buvau šiek tiek pagirsnojęs. Sėdom ir išvažiavom. Tėvo bičiulis sako: „Lai sūnus joja su mano arkliu, o aš važiuosiu su tavim.“ Taip ir padarė. Gražus drigantukas. Aš nepratęs joti. Sėdžiu, ima snaudulys. Jau jau besnaudąs, – virstu nuo arklio, – pastarąjį momentą copt už arklio sprando ir vėl atsitiesiu. Arklys blaškosi. Ryt dieną Žarėnuose jomarkas – žmonės važiuoja, veda prisirišę arklius, kumeles. Netol Medingėnų sėdau pas tėvą. Ėmė sukti galvą. Vemiu. Parvažiavova jau auštant – 18 kilometrų kelio.

Beje, man dar visai mažam esant, įėjova su broliu Petru į gerąjį alkierių. Brolis atidarė spintą po stalu, išėmė karafą su saldžiu šnapsu (tėvas visuomet turėdavo svečiui), įpylė į stikliuką: „Gerk, Igne.“ Išgėriau. Jis mane ir ragina, ir pajuokia, – aš geriu. Prigėręs ėmiau ūžti, muštis su juo. Išbėgau į kiemą, ėmiau voliotis. Mama su mergelėmis daržą pas rūsį ravėjo. Nubėgau į daržą, ėmiau rauti burokus ir kas pakliuvo. Dariau tai tarsi tyčiomis, nežinodamas, kur energiją dėti. Toliau nebeatsimenu. Mama paskui pasakodavo – išsigandusi, sako, maniusi, kad iš proto išėjau.

Visuomet po atostogų eidavau arba važiuodavau pas seserį atsisveikinti. Po Kalėdų atostogų, jau buvau kokioj aštuntoj klasėj, nuvažiavau su baltu arkliu. Sesuo pavaišino. Išvažiavau linksmas. Reik užvažiuoti pas pusbrolį J. Alimą – mamos sesers sūnų Šilasodoj. Čia besančios vestuvės. Vaišina. Ir su tuo, ir su tuo sugerk. Jaučiu, kad daugiau nebegaliu – važiuoju namo. Šalta naktis. Mėnesiena. Gražus ragelių kelias. Važiuoju ir snaudžiu – arklys buvo labai tingus,

eina sau pamažėli. Parvažiavau, nukinkiau arklį, kinkymus parnešiau į priemenę. Kai tik įėjau į šiltą trobą, bloga. Maniau tada galą gausiąs. Jau ir mama buvo susirūpinusi.

Vėliau neieškodavau progos įsigerti. Bet pas pažįstamus nuėjęs išgerdavau. Kartais daugiau, kartais mažiau. Tačiau niekuomet neišgerdavau paskutinio stikliuko. Jaučiu, kad dar dvejetas stikliukų ir jau gatavas. Daugiau nė už kažin ką negerdavau. Sykį grįžtant iš prof. Sleževičiaus suko širdį. Man reikėdavo tik atsigulti. Lovoj jau esant, lekia viskas aplink, – kad tik užmigčiau. Užmigdavau visuomet greit. Naktį atsibudęs gerdavau vandenį. Rytmetį man niekuomet neskaudėdavo galva. Kaip niekur nieko.

Pagrindinis dalykas – reik žinoti savo saiką. Kartais po trečios ketvirtos jau jauti, kad daugiau nebereik. O kartais ir penkiolika dvidešimt – tiesiog galo nerandi... Tačiau nereik išgerti paskutiniojo stikliuko, po kurio jau susuktų galvą. Ir šiek tiek valios. Karčemų, kavinių nemėgau, nelankiau.

Daug tekdavo išgerti, kai buvau Vyriausiojo savitarpinės pagalbos komiteto pirmininku – su tais vokiečiais. Nė karto nebuvau girtas. Pamatau, kad mano norimas nugirdyti jau gatavas, tuoj kaip ranka viską nuimdavo ir su kitu iš naujo vėl galėdavau gerti. Jei susirūpini begerdamas, tuoj viskas išdulka.

Pačiūžos. Besimokydamas Palangoje, nusipirkau pačiūžas ir išėjau mokytis čiuožti. Nuėjau prie tilto ant Ronžės ledo.

Tik atėjęs pamačiau aukštynelką begulintį mokinį Rumšą (paskui jis buvo lenkų pulkininkas) su pradaužta galva, o aplink galvą didelis kruvino ledo ratas. Guli it negyvas. Tai padarė man baisų įspūdį, pasukau namo. Čia pat pardaviau Oželiui pačiūžas ir daugiau nebemėginau mokytis čiuožti.

Liepojos gimnazijoj buvau išrinktas aštuntos klasės mokinių čiuožyklos vadovu. Čiuožykla būdavo ruošiama prie de Boure vilos ant Švanenteicho. Tais metais (1906–1907) tebuvo galima čiuožti vienuolika dienų. Nebaigi apleisti vandeniu, kad ledas būtų lygesnis, kai tuoj atodrėkis, vos vėjui nuo jūros pūstelėjus.

Realinės mokyklos mokiniai apipildavo vandeniu tuščią sklypą – ir čiuožykla. Bet ten atidrėkus, tuoj žemė pasirodo. Gimnazistai, nors ir ant minkšto, bet vis tiek ledo, ir vandeniui apsėmus galėjo kiek pasivažinėti.

Kad išlaikyčiau egzaminus į antrąją klasę, pasižadėjau tris kartus Birutės kalne koplytėlę keliais apeiti. Išlaikęs egzaminus pavasarį, vis ant sąžinės laikiau pažadą neatlikęs. Rudenį atvažiavęs į Palangą, prikalbėjau draugus eiti į Birutės kalną – tai buvo, atrodė, labai toli – mišku ne visuomet tegalėjai nueiti. Dabartinio parko vietoje audrų metu didelės balos. Parkas ir rūmai baigti tik 1902 metais. Atėjome, aš įbėgau į kalną ir, kol draugai įlipo, aš jau buvau apmakaliojęs tris kartus keliais aplink koplytėlę. Draugai pastebėjo, kad kelnių keliai buvo molini, ėmė juoktis, kad aš keliais ėjęs.

Mėgstamas mūsų žaidimas, kai antroj klasėj buvau, – „kerapėžą“ mušti. Aplink – daug mokinių butų (gyvenome visi trys Niemčinavičienės „eglutėj“ Daukanto gatvėje). Pastatyta, sakysim, pušies viršūnė. Vieni mėto lazdomis, norėdami tą viršūnę nuversti, kiti lazdas pasiimti bėga, – tai galima, kolei kerapėža guli, – o vienas su ilga vytim stengiasi paliesti lazdų ėmėjus. Vyties paliestasis kerapėžai stovint eina saugoti, o saugojęs eina prie lazdų.

Gaudėme vėžius Ronžėj, klebono lauke. Kažkas pagavo didelį vėžį – tas taip ir gnaibosi su savo žnyplėmis. Prikišau prie Aniceto Kerpauskio (paskui turėjo savo vaistinę Kalvarijoje) ausies, kad sužnybs, – oi, buvo strioko!

Rudenį eidavome sodus krėsti. Klebonijoj buvo neaukštos kriaušaitės, bet gražūs vaisiai. Aš saugoju, o Ožėlis skina. Sušukau pavojų – kai šis ims bėgti; reikėjo per tvorą lipti – maišas ir išplamsėjo. Gerų slyvų būdavo pas Milevičius. Vaistinės sode – riešutai. Buivydo obuoliai, Sėleno kriaušės, Klimavičiaus slyvos, altarijos obuoliai... Žinojome gerai, kame kas auga.

Būdamas ketvirtoj klasėj, gyvenau pas Nemiričių – kun. Viksvos (paskui klebono J. Šniukštos) namuose. Antrame namo gale buvo pradžios mokykla. Po dešimtos valandos, kai jau paprastai mokytojai nebelankydavo mokinių butų, aš imdavau dirbti papirosus. Nusiperki taboko 1,8 svaro už 9 kap., gilzių „koiliu“ su dovanomis, padirbi popieriaus ir parduodi po tris kap. už 10. Kiek to pelno buvo – tiek, bet dovanos iš gilzių ir pačios gilzių dėžutės palikdavo. Bedirbant kitos gilzės suplyšdavo, tai tokį papirosą surūkydavau. Labai prisirūkydavau, bet rūkyti neįpratau. Paskui nebesipratinau. Tokį papirosų pardavėją vadindavo figelmanu.

Pas Nemiričių reikėjo mokėti už visą išlaikymą 9 rub. 50 kap. per mėnesį. Aš buvau buto vyresnysis. Pusę metų nieko nemokėjau. Buvome 16 mokinių. Priekląsėj mokėsi Nasvytis (paskui tapęs gydytoju). Mano pavaduotojas – K. Ožėlis. Ir tada jau jis buvo stambus ir didelis. Sykį kažko žodis po žodžio ėmėva smarkiau kalbėtis. Jis ilgai nelaukęs kaip mes visą savo krepšį, pilną knygų, man į veidą. Pradaužė viršutinę lūpą ir vieną dantį įlenkė, o kitas dėl to iškilo. Ir dabar tokią „deformaciją“ tebenešioju. Ūmus buvo, staigus žmogus.

Su Nemiričium dirbova paukščių iškamšas. Gana vykusios išeidavo. Žmona jo buvo kurčia, labai aukšta. Dažnai mušdavo vyrą, tas neaukštas. Ji su kumščiu iš aukšto smogdavo, o tas susikūprinęs traukdavosi atbulas ir tik kantrybės netekęs įstumdavo žmoną į jos kambarį.

Mažoji seminarijėlė. Daug lietuvių mokėsi Palangoje – prezidentas Antanas Smetona, prof. Kairys, adv. Rapolas Skipitis. O žemaičiai visi pradėdavo mokytis Palangoje. Kasmet keturias klases baigdavo ne mažiau kaip dvidešimt mokinių. 1886 metais progimnazija pakeitė dėstomąją kalbą – iki tolei buvo vokiečių kalba, o nuo tų metų – rusų.

Vien skaičiuojant nuo 1886 iki 1914 metų, bus baigę daugiau kaip 560 žmonių. Tegu iš to skaičiaus būna 4 procentai žydų, vienas kitas rusas, latvis, vis tiek lietuvių apie 500. Dauguma jų vėliau buvo kunigai, vaistininkai.

Kolei „Palangos nebuvo“, žemaičių vaikai mokėsi Paurupy (Rukiavoj) – 20–25 kilometrai nuo Palangos Liepojos link, netoli jūros. Čia buvo kažkokia mokykla, kažkoks mokytojas, kuris paruošdavo jaunuomenę egzaminams į kunigų seminariją. Daug senųjų kunigų sutikdavai, kurie buvo šitaip kunigais tapę.

Kai ėmė kalbėti, kad steigs gimnaziją, aš dar Palangoje tebesimokiau. Sykį, kai važiavome per Karteną, prieina moterėlė ir klausia tėvo: „Kad jau nebeužilgo iš Palangos parvažiuos gatavi kunigėliai, nebereikės bevargti po tas tolimas keliones. Gerai, kad tą mažąją seminarijėlę padarys tikra kunigų seminarija.“

Ir tik po gerų dešimties metų, 1913-aisiais, Palangos progimnazija virto gimnazija. Buvau pirmosios penktos klasės auklėtojas. Pirmas fizikos kabineto vedėjas – nuo šeštos klasės jau fizika būtų pradėta dėstyti. Tuo tarpu už 2000 rublių buvo iš Max KOHL parsisiųsdinta priemonių. Iš viso buvo skirta 14 000 rublių. Turėjome sandėlį priemonėms, mažą dirbtuvėlę, kambarį mokytojui ir klasę. Deja, dar ne visi aparatai tebuvo iš dėžių iškraulioti, kai užėjo karas. Į gražias aparatų dėžes dėjome baltinius ir kasėme į žemę, manydami, kad karas ilgiau kaip mėnesį nesitęs. Ruskis žadėjo vokiečius „šapkami zakidatj“, kaip anuomet japonus.

Liūdna buvo žiūrėti, kai Palangą apleido pasienio įgulos vadas, rotmistras Teleginas su savo 30 kareivių. Apipylė avižų atsargas žibalu ir išjojo Kretingos link, vis tiek spėjęs ir tas sugadintas avižas parduoti. Taip jie ilgokai buvo matomi tiesiam Kretingos kely, kolei dingo už Virbališkės kalnelio. Keletas mūsų dar ilgai stovėjome, tada Liepojos–Klaipėdos–Kretingos gatvių sankryžoje, prie gimnazijos ir bažnyčios kampo. Atrodė, tuščia liko Palanga, be jokios apsaugos, be gynėjų. Nepuolė vokiečiai, kad ir nė vieno kareivio nebuvo. Dar mūsų valdininkai, neišskiriant ir gimnazijos direktoriaus V. O. Zaico, sykį vyko į Nemirsetą, daužė ten langus, pjaustė pagalves – leido plunksnas lauk ir girtutėliai grįžo.

Iš kur pramokau lenkiškai. Tėvas mokė mane „ministrantūros“, kad galėčiau mišioms tarnauti. Eidavom sekmadieniais į bažnyčią – į Žlibinus. Po visam šventoriuje tėvas ilgai kalbėdavo su Antanu Daukantu, žinoma, lenkiškai. Girdėjau klausimus į tėvo žambą vyniodamasis, nes nusibosdavo stovėti.

Vėliau Palangoje, kai gyvenau pas Nemiričių, kuris nemokėjo lietuviškai (buvęs grafo girininkas ar eigulys Polesėj), abu su žmona blogai ir rusiškai kalbėjo, o tarp savęs ir su sūnum tik lenkiškai šnekėdavo, ir aš pramokau. Jiedu dažnai bardavosi, žmona buvo gerokai kurčia, tai šaukdavo visu balsu – prisiklausydavome ir nenoromis lenkiškų žodžių.

Liepojoj gyvenau pas Jazdauskienę (Kuzavaitė iš Jodėnų prie Plungės). Pas ją gyveno komercinės mokyklos mokiniai Girdvainis, Kontautas ir gimnazistas Rogol-Kelpša. Prie stalo ir šiaip tarp savęs tik lenkiškai kalbėjo. Dvejus metus išbuvau.

Peterburge, gyvendamas pas brolį, girdėdavau brolį su žmona tik lenkiškai šnekant, nes ši lietuviškai nemokėjo. Taip pat ir pas brolienės seseris (Navickienę, Vyšinskienę) – tik lenkiškai. Vyšinskis blogai lenkiškai kalbėjo – buvo ukrainietis. Kažkodėl brolis Vyšinskio nemėgo, todėl pas mus ateidavo tik vaikai su motina, kurie vien lenkiškai tekalbėjo. Mat Gurklevskaitės, nuo Kupiškio kilusio Nikolajaus kareivio dukterys, tėvui apnašlavus augo prieglaudoje (prie Šv. Stanislovo bažnyčios, Vasiljevo saloje), kur viskas lenkiškai buvo tvarkoma. Pas brolį daugiausiai lenkiškai ir pramokau. Net vaidinau vienoje komedijėlėje Navickių namuose ir jokiu būdu negalėjau ištarti: „*Ja ci tak szczę...*"

Prireikė man lenkų kalbos, kai buvau Stepono Batoro universiteto Vilniuje valdytojas. Su nemokančiais lietuviškai kalbėjau lenkiškai. Vertėjo neturėjau. Čia teko visą laiką įsitempusiam būti, o kai aš įpykęs, moku susivaldyti ir tuomet, pasirodo, geriau galiu savo mintis ir lenkiškai išreikšti. Žinoma, su klaidomis kalbėjau. Prajuokindavau iš Lietuvos kilusius studentus (atstovus, atėjusius visokiais savo reikalais kalbėtis, skųstis... išmetinėti), prikišdamas jiems šališkumą, neapykantą lietuviams, kad jie savo gimtojo krašto žmonių kalbos nemokėjo. Man juk ir svetima, bet aš be neapykantos lenkams ar jų kalbai – kalba graži, gera, tik gaila, kad neturėjau progos jos gerai išmokti. Būkime lygūs, tegu ne skaičiumi, bet žmogiškumo, pakantos akimis žiūrint, ypač akademikams, plataus horizonto žmonėms, susigaudantiems (turintiems susigaudyti) žmonių santykiuose, turintiems kiek ir istoriją, pažinti, praeities santykius, sugyvenimą, reikia kaimynų kalbą mokėti.

Mokslas Liepojoj

Baigiau Palangos progimnaziją (keturias klases) 1903 metais.

Penktoj klasėj Liepojoje turėjau kiaurą dvejetą iš rusų kalbos. Pataisa. Tėvas sako, važiuok į kunigų seminariją. Į Kauną jau buvo pavėluota. Sakiau, jei neišlaikysiu pataisos, važiuosiu į Peterburgą.

Savotiška tragedija šeimoje. Brolis išstojo iš seminarijos maždaug prieš Kalėdas. Kur tau, čia visi jau sakė kunigėlis kunigėlis. Dabar ir sesuo paskubom ištekėjo, pasijautusi nebebūsianti kunigo seserimi. O aš parvažiavau su pataisa. Dar galėčiau šeimos garbę išgelbėti stodamas į kunigų seminariją.

Išveždamas rudenį, tėvelis davė Telšiuose tris rublius ant kelio, išgėrėva šnapso už 17 kapeikų. Pasikalbėjova, kolei diližano arklius pakinkė į Mažeikius. Atsisvei-

kindamas tėvas sako: „Matau ir iš tavęs nieko nebus; neturiu pinigų, čia Onutei reik pinigų, skolos įsigavau Petrui bemokėdamas, daugiau iš manęs nebegausi." Padėkojau ir išvažiavau. Važiuoti reikėjo naktį, lijo. Rūpestis dėl pataisos. Dar didesnis dėl lėšų. Važiuoju ir galvoju įsikniausęs. Tamsus pravažiuojamas miškas, vos įstebimas apsiniaukusiam danguje. Bet ypač paveikė mane diližano skambalas. Arkliai eina savo įprasta vos gyva ristele. Ratų tekiniai, praspaudę įmirkusią žemę, atsitrenkia į akmenukus, girgžda žvyras, o skambalas vis derlyn-derlyn, derlyn-derlyn. Taip, manau, žydo arklys, veždamas nuo Telšių į Mažeikius su per 40 kilometrų už 1 rb. 25 kap. vieną keleivį, tikrai eina derlyn. Tebėra ir šiandien ta skambalo (kalakolčiuko) daina mano galvoje. Ir kokių tik minčių ji nesukėlė!

Pataisą išlaikiau. Šeštoj klasėj vėl kiauras dvejetukas iš rusų kalbos. Kalte iškaldavau literatūrą. Išmokdavau ir tuos senosios literatūros paminklus, kurių atmintinai žinoti nereikėjo. Rašto darbai – dvejetas ir dvejetas. Ne sintaksė. Nesugebėjau rusiškai prasilaužti galvoti. Gramatiką ir sintaksę mokėjau, sakinių nagrinėjimas ėjo kaip nereik geriau (visuomet turėjau pamokų ir buvau labai įgudęs). Tiesa, knygoms skaityti neturėjau laiko. Jau trečioj klasėj būdamas, mokiau aritmetikos R. Skipitį – būsimą advokatą, Lietuvių sąjungos Berlyne pirmininką.

Parvažiuoju namo, vėl tas pats, – važiuok į seminariją. Mokaus. Skaitau nedaug, bet kiaurai viską nagrinėdamas – ir gramatiką, ir sintaksę, ir mintis. Pačią literatūrą tereikėjo tik kartoti – viską mokėjau.

Išlaikiau pataisą į septintą klasę. Tiesa, septintoj klasėj ir mokytojas pasikeitė, gavau penketą. Ir rašto darbai tarp pirmųjų, ypač kai duodavo filosofinius klausimus. Ir aštuntoj klasėj kiauras penketas. Per egzaminus už rašto darbą – ketvertas, ketvertą gavo ir A. Vabalas, L. Pruseika – trejetą. Kitų visų gal pora trejetukų, o šiaip vis dvejetas ir dvejetas. Bendras visų dalykų pažymys – 4,75. Tik lotynų kalbos – trejetas. Trūko išsilavinimo, „apsitrynimo". Kaimas, aklas kaimas. Nors kaime ir pirmas, ir bėgau greit, ir viską mokėjau dirbti, ir liežuvį turėjau ploną ir ilgą, beveik visas kantičkas iš atminties mokėjau, dainų, kurios iš lūpų, visas mokėjau ir dainavau. Ir pasakų tiek ir tiek. Ir visokių talaluškų, minčių, priežodžių, mįslių. Taip ir dauguma. Užtat, ko pakako tik iš knygos išmokti, tai ir sekėsi. Matematika labai gerai ėjo. Per brandos egzaminus pirmas padariau algebrą, pirmas ir geometriją, ir trigonometriją.

Septintoj klasėj besant, atėjo 1905 metų revoliucija. Mokslas sustojo. Važiuoju namo. Šiaip taip parsikrapštau iki Telšių. Čia sutinku Petreikį – kartu su tėvu buvo valsčiaus teisėjai Žarėnuose. Petreikis sako: „Važiuojam pas mane, o aš paskui tave iš Smiltynių nuvešiu namo." Sutinku. Nuvažiavę gražiai pasikalbame – turėjau su savim visokių proklamacijų, knygučių. Rytdieną Petreikis važiuoja turgun į Telšius ir mane pasiima. Privažiavęs prie kryžkelės Telšiuose Lieplaukės link, išlaipina ir sako, dabar kelią žinai, pareisi pėsčias. Kelią žinau, bet 28 kilometrai. Diena buvo Panelės Šventosios (1905 m. sausio 8 d.).

Einu. Lieplaukė. Kontaučiai, Žlibinai. Jau brėkšta. Einu takais. Tuoj už kapalių lieptas per malūno prūdalį. Buvus patvinusi upė. Iš šios pusės lengva užlipti ant iškelto liepto, bet antroje pusėje visa pieva iki kalno ledu apšalusi, o virš ledo vanduo. Nusiaunu pusbačius, nusivelku kelnes, brendu. Apačioj slidus ledas, vandens vietomis aukščiau kelių. Apie 200 žingsnių. Anoj pusėj kalno šlaite ant akmens atsisėdęs apsiaviau kojas ir skubu toliau. Takais ir arimais negalima eiti – klampu, smunka kojos į atitirpusį pašuolį, reikia dirvų pakraščiais, ežiomis eiti. Grioviai ir įdubimai pilni sniego, kuris vietomis kelia. Neapsižiūrėjęs, o jau tamsu, patekau į markalę – įkišau koją dugno nesiekdamas. Jau rėpla beišlipau.

Vėlokai parėjau namo. Nusigando namiškiai ne laiku sulaukę sūnaus palaidūno. Visai panašiai kaip brolis kad parėjo iš Palangos, kai mokiniai atsisakė rusų kalba maldą kalbėti ir kai juos vakare iš Palangos išvarė, mat neturėjo paso svetimoj gubernijoj gyventi.

Septintą klasę baigiau be pataisos ir aštuntoj iš rusų kalbos turėjau penketą. Palengvėjo ir pragyvenimas. Kiek padėjo brolis ir pats daugiau uždirbdavau. Buvau įsigijęs gero repetitoriaus vardą. Ypač aštuntoj klasėj – negalėjau atsikratyti pamokų.

Pirmuosius dvejus metus Liepojoj, kol gyvenau pas Jazdauskienę, reikėjo brangiai mokėti, paskui perėjau gyventi pas Domicelę Bacevičaitę. Čia tik lietuvių buvo gyvenama, lietuviškai reikalai svarstomi. Čia politikos pramokau. Čia gyvendamas arčiau susipažinau su Maryte Kentraite, tuomet antrosios klasės mokine. Atvažiuodavo lietuvių veikėjai, buvę Liepojos gimnazijos mokiniai. Pradėjau vaidinti labdaringuose vakaruose. Pirmasis vaidinimas-monologas – „Ponaitis“. Atvažiuodavo gydytojas A. Garmus, advokatas G. Liutkevičius. Dvi seserys Liutkevičiūtės gyveno čia, mokytoja Antanina Liutkytė-Liutkevičiūtė-Valaitienė, mokytoja Tomkytė-Baronienė. Buvo kuriamos mokinių kuopelės, lietuviškai buvo mokytasi politinės ekonomijos, Kautskio programos ir t. t.

Aštuntoj klasėj (1907 m.) Liepojos Nikolajaus gimnazijoje buvome devyni: aš, Albertas Vabalas nuo Virbalio (Leo Pruseika, JAV), Anicetas Kazlauskas nuo Kupiškio (išprotėjo studentaudamas Peterburgo universitete, chemikas), Kazys Jonūnas nuo Balbieriškio (nebaigęs Peterburgo universitete matematikos, pulkininkas), Zigmas Pacevičius nuo Ventos (inžinierius, baigęs matavimo institutą Maskvoje), Adolfas Gluodenis nuo Telšių, Patausalis (inžinierius, Kijevo politechnikos instituto chemikas), Zigmas Rogol-Kelpšas nuo Pacūnėlių (pravirto per egzaminus, veterinarijos gydytojas). Dar buvo Ivanauskas, bet jis dėjosi lenkas… Praleidau – Jonas Gricius nuo Papilės (pravirto per valstybinius egzaminus Peterburgo universitete, matematikas, pulkininkas; po perversmo Valstybės banko tarnautojas, vyr. kasininkas). Tiesa, dar Juozas Stonkus iš Palangos (mokytojas, baigęs Kijevo universitetą).

Marija Kentraitė – gimnazistė.
Liepoja, XX a. pr.
Fot. E. M. Jakubovičius

Ignas Končius – gimnazistas.
Liepoja, 1907 m. gegužė.
Fot. E. M. Jakubovičius

Pasirinkome tiksliuosius mokslus.

1905 metų revoliucija daug ką apvylė.

Sykiu su mumis realinėje mokykloje mokėsi Stasys Arinkevičius-Eidrigevičius, baigė Rygoje politechniką, mirė tremtyje Vokietijoje, Zeligenštate, bene 1947 m. Vladas Jakimavičius baigė Veterinarijos institutą, Šenferas – agronomiją, buvo miškų urėdas (lenkas, bet paskui sulietuvėjęs).

Gimnaziją su mumis baigė Juozas Steponavičius nuo Dotnuvos (sulenkėjęs, paskui vėl sulietuvėjęs, pulkininkas, Krašto apsaugos technikos skyriaus viršininkas).

Išsisklaidė iš šeštos klasės Povilanis, Vincas Šimkus-Šimkevičius (kareivis, buvo Sibire, gydytojas JAV, mirė 1960 m.), Petras Žilinskis (Pirmojo pasaulinio karo metu prancūziškų imtynių imtynininkas), Jasudas iš penktos klasės (mirė nebaigęs mokslo).

Mokytojai lietuviai: gimnazijoj – Zdanavičius, komercijos mokykloj – direktorius Vincas Čepinskis, Kajetonas Sklėrius (paišyba), J. Baronas (gamta). Realinėje mokykloje – Šliogeris.

Neblogą rašyseną turėjau: ir greitai, ir aiškiai rašiau, gana glaustos raidės, talpus raštas. Sykį buvau paprašytas perrašyti hektografui originalą. Reikėjo skirtu laiku nueiti netoli šieno turgaus, į Senąją Liepoją. Namas senas, medžiais apaugęs, tolokai nuo gatvės.

Netrukau perrašyti. Ėmėme spausdinti. Pačiame darbo įkarštyje žiūrime – iš gatvės eina per kiemą „okolodočnyj nadzyratelj". Iš mūsų lango kaip tik matyti. Dirbome antrame aukšte. Įėjo į prieškambarį. Girdime, lipa į antrą aukštą. Šeimininkei sakome, kas ateina. Ši mus kiek nuramino, sakydama, neva jis turįs prie jos kokį ten reikalą. Padrąsinti nesulaikėme darbo ir spausdinome toliau. Policijos valdininkas buvo už sienos. Mes girdėjome jį kalbant. Buvo ir durys į tą kambarį iš mūsojo. Tai buvo 1906 metais, kaip tik vadinamosios mažosios revoliucijos metu, kone pačiame įpykime po 1905 metų, kai buvo malšinami sukilimai, vaikomi mitingai. Tuo metu tebėjo areštai, revoliucijos „likvidacija". Būtume įkliuvę į sunkius nusikaltimus. Ir šiaip iš rašto galėjo susekti perrašinėtojus.

Tai nebuvo drąsa, tik baimės neturėjimas.

Ne sykį rašiau net gimnazijoj platinamus atsišaukimus – nesunku būtų buvę atpažinti rašyseną.

Aštuntoj klasėj būdamas turėjau eiti pietų metu į fabrikus prakalbų sakyti. Mano žinioje buvo kamščių fabrikas prie tilto, netoli Hasenpoto gelžkelio stoties ir Aleksandro gatvės, taip pat Berendo malūnas už Naujosios Liepojos parko. Dar turėjau vieną aukštesnio lygio būrelį – „Čortova derevnia" (Velnių kaimas), tarp Naujosios Liepojos ir Karo uosto, kokie 2–3 kilometrai nuo miesto. Čia reikėdavo eiti vakarais, nešti jiems literatūros ir kalbėtis jau su supratingais žmonėmis.

Einu sykį per tiltą mieste, aplink juostą užsikišęs gana daug knygų. Be gimnazisto uniformos. Ant tilto krata: keletas policininkų. Einu, jau nebeatsitrauksi. Klausia, ar neturiu ginklo. Sakau, neturiu. Kitas tuo tarpu rankas iškeldinęs aukštyn graibosi apie kišenius ir kojų tarpą pažiūri, kad nebūtų kas pasikabinta. Pakėliau rankas, įtraukiau pilvą, kad tos knygos nepumsotų. Pagraibė pagraibė ir nieko neradęs paleido. Karšta buvo. Į tas prakalbas reikėjo taip susitvarkyti: iš trečiosios pamokos galo atsiprašai mokytojo, pabėgi namo, persirengi. Nueini, pakalbi ir jau apie pirmą valandą vėl pamokoj, kaip nieko nežinodamas. Sykį per savaitę taip reikėjo. Vieną savaitę kamščių fabrike, kitą – Berendo malūne. Kas dvi savaites tas antrojo laipsnio ratelis ir kas savaitė saviauklos susirinkimai.

Lėšų turėjau, verčiausi pamokomis. Vis dėlto 17,5 rublio per mėnesį už visą išlaikymą su skalbimu. Pamokos man sekėsi. Metų gale sakiau, kad neturiu laiko, negaliu dirbti, turiu daug sugaišti su pamokomis. Tad man mokėjo po 25 rublius. Neatsimenu, už vieną ar už du mėnesius tiek esu gavęs. Manęs nenorėjo paleisti. Sako, tikdavau klausytojams. Temos buvo maždaug tokios: pra-

dinė vertė, dvarininkai ir jų darbininkai, uždarbio atlyginimas, moterų darbas fabrikuose ir t. t.

Būdamas septintoj klasėj sykį nuraminau streikuojančius mokinius, užsispyrusius dėl kapeliono. Tikybos mokėmės su realistais, kurie ateidavo į mūsų pamokas – pusė pamokos lietuviškai, pusė lenkiškai (ir čia prisiklausiau lenkų kalbos). Labai karštai tada kalbėjau. Patiko pasakymas – patys privirėte košės, patys ir ėskite. Tai buvo taikoma realistams.

Lavinimosi rateliuose jau pradėjau dalyvauti nuo šeštos klasės. Pradžioje manimi nepasitikėjo, per metus prisižiūrėję pakvietė. Palangoj ketvirtoj klasėj, ir net trečioj, tekdavo lyg ir ratelу dalyvauti su Ulickiu, Galdiku, Urnikiu. Urnikis patapo pradžios mokyklos mokytoju Plungėje. Jis buvo geras mano draugas, kaimynas iš Kapsudžių. Karo metu iš Veraus nuvažiavęs į Maskvą, į fizikos mokytojų suvažiavimą, gavau iš jo cukraus, bet tas cukrus buvo kačių apmaižiotas, smirdėjo. Paskutinį sykį jį mačiau, važiuodamas su visa Palangos gimnazija iš Veraus į Kaukazo Stavropolį (dabar Vorošilovskas), Maskvoje. Buvo atėjęs į traukinį ir džiaugėsi Algirdu.

Patapęs mokytoju Palangoje pats davinėjau mokiniams lietuviškų knygučių, šiek tiek pamokydavau skaityti, rašyti daugiau apsipratusius, patikimus. Ateidavo pas mane arba aš nunešdavau eidamas mokinių lankyti kaip pirmos klasės auklėtojas.

„Nagaika“. 1905 metais Liepojoj buvo didelės darbininkų demonstracijos. Daug uosto darbininkų, didelis vielų fabrikas, daug malūnų, kamščių fabrikas, karo uosto darbininkai, didžiulės geležinkelių dirbtuvės ir kt. Painiojomės ir mes, mokiniai. Jei jau ne pačioj išsirikiavusioj minioj, einančioj gatvės viduriu su raudonom vėliavom, tai pakraščiais, užbėgdami miniai už akių ir palaukdami, kolei ims eiti pro šalį. Ėjome į mitingus. Daugiausia žmonių buvo iš gelžkelių depo. Kalbėjo įvairiom kalbom. Kažkas sušuko: „Kazokai...“ Kalbėtojai nuo pakilimų susmuko žemyn. Kiti iššoko ir ėmė raminti. Man pasitaikė pakrašty į sienų iškyšulius įsikibus būti gana aukštokai – viskas matyti. Taip tie drąsuoliai ir nebesugebėjo ėmusios skirstytis minios besulaikyti. Tik įvairius obalsius ėmė visokiomis kalbomis pilti kaip iš maišo: „Šalin caro valdžia, šalin kapitalistai kraugeriai, šalin išnaudotojai, šalin caro satrapai, lai gyvuoja susipratęs darbininkas, lai gyvuoja darbininkų vienybė, lai gyvuoja socializmas!“

Kazokai taip ir nepasirodė. Mitingas išsiskirstė įvairiom linkmėm.

Vieną dieną eisena išsitęsė per visą Liepoją. Vienas galas dar nebuvo išėjęs iš Naujosios Liepojos, o kitas jau buvo atsidūręs į pajūrį, prie ligoninės. Mokinys, Kretingos žydelis Hiršovičius, vėlėsi kažkame netoli pajūrio. Kazokas užšėrė jam per nugarą taip, kad jo gimnazistiška milinė trūko. Komercinėj mokykloj mokėsi Gaižauskis nuo Kuršėnų. Jis gavo gerokai per nugarą nuo kazoko, net kelis

kartus. Įsižeidė bajoro vaikas, kad jam kazokas drįso per nugarą sušerti (nors stovįs mušamas bajoras neįsižeidžia), ir sugalvojo iš to kazoko „nagaiką“ atimti. Kazokų nedidelis dalinys joja gatvėmis. Gaižauskiukas eina šaligatviu ir laukia geros progos. Ilgai sekė jis tą kazoką. Pagaliau dalinys įjojo į skersgatvį už gimnazijos kiemo. Čia staigiai ištraukė iš kazoko rankos bizūną ir šoko per tvorą į gimnazijos kiemą. Tvora buvo aukšta, jokio perėjimo nebuvo. Kazokai mato, kur jis bėga. Jie susiskirstė į dvi dali ir ėmė greitai siausti gimnazijos kvartalą. Kolei jie apjojo gana tolimus sparnus, Gaižauskiukas jau buvo išbėgęs iš gimnazijos kiemo ir kreivais skersgatviais atlėkęs į mūsų butą. Džiaugiasi, kvatoja ir vos įstengia pasakoti, kaip viskas atsitiko. Už praplėšto milinės pamušalo užsikišęs gerą kazokišką bizūną, kurio odoj įpinta storokų vielų – smūgiai gali būti itin aštrūs. Mūsiškiai nė vienas nebuvo gavęs, nors landžiojome visur, daugiausia, žinoma, kur mums nepriderėjo landžioti.

Gaižauskiukas laikė tą bizūną kaip relikviją kokią, kaip savo drąsos įrodymą. Paskui ėjome žiūrėti, kaip jis peršoko per tą aukštą lentinę gimnazijos kiemo tvorą. Sako, perlėkiau·kaip paukštis. Ramiai, be kazokiškų akių, per tą tvorą ir pats Gaižauskiukas negalėjo peršokti.

Vaidintojas. Dar Liepojos gimnazijoj būdamas ėmiau deklamuoti, monologus sakyti, vaidinti. Esu vaidinęs „Mūsų gerasis“, kuriame vaidino ir Marytė Kentraitė, Žemkalnio „Blindą“, Vydūno „Ne sau žmonės“, „Valsčiaus sūdas“, „Nepadėjus, nėr ko kasti“ ir t. t.

Teko būti ir režisierium, Liepojoj ir Plungėj. Grimuoti, sceną tvarkyti – piešti langus, sienų paveikslus scenai. Režisierium būdamas ir sufleruodavau, tik buvau kitą pripratinęs mane į sceną išleisti, davus tam tikrą ženklą.

Plungėj vis vaidindavom per šv. Joną, senosios medinės bažnyčios (didžiausia medinė bažnyčia Lietuvoje) patroną. Tą dieną čia būdavo atlaidai, daug žmonių suvažiuodavo, daug kunigų. Seniau ir arklių jomarkas tą pačią dieną būdavo, paskui jį nukėlė į kitą dieną po atlaidų.

Labai malonu buvo ruošti vakarus Plungėje, klebonaujant kun. Jarulaičiui ir kamendoriaujant kun. J. Ruibiui. Ir visokios paramos gausi, ir alkanas vakarą iš miestelio neišeisi. Po repeticijų eidavau namo į Purvaičius, žinoma, naktimis.

Daug laiko esu sugaišinęs Peterburge. Tolimi galai, sunku surinkti vaidintojus ar choristus, prisiprašyti solistų. Visuomet sutikdavo dalyvauti Kipras Petrauskas. Mėgo jį žmonės už jo gražų balsą ir gerą vaidinimą. Neatsisakydavo vaidinti ir visuomet gerai jam sekėsi. Atsimenu, labai gražiai suvaidino Vijurką.

Ir Dotnuvoj mokytojaudamas padėdavau vaidintojams, greta V. Ruokio, kuris vedė muzikinę dalį. Dotnuvos padangės publikai pastatėme „Kainorių ir malūnininką“. Turėjo didelį pasisekimą.

Dviratis. Mano tėvas kelias ratas (po 3 metus) buvo Žarėnų valsčiaus viršaičiu. Neblogai mokėjo rusų kalbą – ir žodžiu, ir raštu. Turėjo pažįstamų aukštų valdininkų ir Telšiuose. Priklausė ir prie valsčiaus teismo, kuris buvo sudarytas iš pačių ūkininkų – renksmų. Jie teisė iki tam tikrų ribų. Vienus sprendimus tuoj vykdė, kitus reikėjo siųsti zemskiui (policininkui), nes teismas sprendė daugiausia pagal vietos papročius, o zemskis žiūrėjo, kad sprendimas neprieštarautų įstatymams.

Teismo posėdžiai paprastai būdavo kas savaitę. Teismą sudarydavo pirmininkas, du teisėjai ir sekretorius – valsčiaus raštininkas.

Į tokio teismo posėdį važiuodamas tėvas sako: „Važiuokiau abudu, tu nuvažiuosi į Telšius dviračiu leidimą pasiimti, pagrįši ir važiuosiva vėl sykiu namo."

Nuvažiuojame į Žarėnus. Tėvas pasuka į dešinę, Varnių link, prie valsčiaus namų, o aš kairėn – Telšių link. Nedidelė nuokalnė prieš Minijos tiltą. Gražiai bėga dviratis pro uriadniko namus. Šis, pamatęs dviratininką, šaukia: „Sustok, sustok!" O aš dar labiau tokiu geru ir nuolaidžiu keliu paspaudžiau, kad už Minijos tilto be vargo įlėkčiau į kalnelį.

Važiuoju ir toliau greitokai smiltėto kelio siaurais žmonių sutryptais pagriovio takeliais. Girdžiu už nugaros: tata-ta, tata-ta. Atsisuku – raitas uriadnikas. Spaudžiu dviratį. Jis vejasi. Kalnuotos vietos, – į pakalnę nulekiu kaip be galvos, į kalną varaus lengvu žingsniu. Paveja, klausia leidimo. Sakau, neturįs. Jis džiaugiasi auką aptikęs. „Kur važiuoji?" – „Į Telšius." „Ko?" – „Prie „Ujezdnogo načalnika" dviračiui leidimui gauti." Netiki, vis įkandin mane lydi ir akylai seka. Privargęs jo arklelis dėl mano keisto važiavimo.

Važiuoju stačiai į „Ujezdnoje upravlenije". Duryse sutinka pavaduotojas, sveikinasi ir sako: „Da da, vam razrešenije uže gotovo." Nustemba uriadnikas. Pavaduotojas klausia, ko tas čia atjojęs. Sakosi, mane atsivijęs, nes aš neturėjęs leidimo.

Su pavaduotoju įėjova į raštinę. Išdavė man leidimą dviračiu važiuoti, su fotografija. Maloniai pasikalbėjova. Pasiteiravo apie tėvą.

Išeinu, uriadnikas dar tebestovįs – tebelaukiąs: „Barin, – sako, – gnal lošadku, na ovios, požaluista." „Juk aš neprašiau, kad mane lydėtumei..." Daviau pagaliau pusę rublio.

Prie to leidimo Palangoje kibo Nikitinskis sakydamas, kad aš neturiu teisės važinėti Kuršo gubernijoj. Aš jam paaiškinau: jei būčiau dviračiu iš Peterburgo važiavęs, tai būčiau turėjęs iš kiekvienos pravažiuojamos gubernijos leidimą gauti, o šiam gauti reik ištikimybės liudijimo, kurį duoda vietos žandarmerija.

Grįžęs į Žarėnus, radau uriadniką bekalbantį su mano tėvu. Tėvas dar pavaišino jį – davė alaus – bavarsko – išgerti. Butelis Šateikių alaus kainavo 3, o du buteliai – 5 kapeikas. Buvo konkurencija su Šiaulių „Gubernijos" alumi.

Kas dirbo, o kas atpildą gavo. Jau ir nuo seniau buvo mokinių ratelių. Vieni mokėsi lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos, kiti politinių mokslų pagrindų. Anksčiau politinį ratelį vedė Mažylis. Atvažiuodavo Garmus, V. Slyžys, B. Untulis. Svečiai papasakodavo kokių naujienų iš lietuvių veikėjų gyvenimo.

Labai išjudindavo visus Gabrielis Liutkevičius-Liutkus. Jo tėvai gyveno Liepojoj, o jis mokėsi Peterburge. Labai daug mėgo kalbėti, šiaip judrus žmogus, daug ko žinojo ir mokėjo papasakoti. Ir vakarus ruošiant jis padėdavo. Jo buvo visur pilna. Peterburge jį ir su labdariais, ir su mažturčiais, ir su studentais aptiksi. Visur visus jis judino. Mirė jis Rusijoje jau po revoliucijos, sako, išprotėjo. Galimas dalykas: jo giminėj tokių buvo. Kažkaip drąsu su juo buvo kur eiti. Taip visur mokėjo šnekėti, kad kitiems ir sunku buvo įterpti. Ir mes buvome jo iškaišioti po lietuvių organizacijas, po fabrikus su prakalbomis. Ramybės jis niekam neduodavo.

Dar vienas ratelis buvo jau vyresniųjų, daugiau apsitrynusių. Jį vedė žydas, rodos, Bundo narys. Tas jau tikras partietis.

Jakimavičius ir Arinkevičius ėjo lenkiškų prakalbų sakyti. Arinkevičiui nepasisekė saldainių fabrike. Mes vis sakėme, jog reik pradžią gerai apgalvoti, o toliau įsikarščiuoti, ir eis. Prakalbų temas turėjome paruoštas. Tai Arinkevičius pusę prakalbos gerai išmokęs, sakosi, kaip žirnius atpylęs, o po to žodžio nebegalėjęs tarti. Visos mintys jam toliau dingusios.

Sumetus į krūvą mūsų „nelegalųjį darbą“, susidarytų nemaža inkriminuojamosios medžiagos. Ypač kas mūsų buvo daroma 1907 metais, t. y. po 1905 metų, kai gyvenimas buvo kiek iš vagos išspirtas. O bevarydami jį į senas vėžes visokie pareigūnai turėjo daug darbo. Kadangi tuo metu jau kaip tik kai kurie iš mūsų ir tik po truputį tesėjome ardomąją sėklą, mūsų siūlų galai dar nebuvo visiškai pačiupti, bet jau mažai betrūko.

Baigę mokyklas 1907 metais, išsiskirstėme. Kaip tik tuo metu mūsų darbo banga buvo kuo aukščiausia. Jau sekliai buvę nebetoli. Domicėlės Bacevičaitės butas buvo įtariamas nuo seniai.

Po mūsų lietuvių liko labai mažai. Todėl mūsų bėdos pasidarė jų bėdos. Ant jų suvirto stebėtojų akys, ėmė energingai knisti ir suėmė Jeronimą Butkų. Pasėdėjo paauglys, gavo mesti gimnaziją. Paskui vargo, kolei gavo brandos atestatą (Peterburge). Nepriklausomos Lietuvos laikais jis buvo Kėdainių komendantas, paskui jau pulkininkas, Karo technikos tiekimo skyriaus viršininko Kazio Jonūno pavaduotojas.

Ne kariški mūsiškiai, bet kariais išėjo: Jonas Gricius – pulkininkas, bataliono štabo viršininkas, Kazys Jonūnas, Jeronimas Butkus – pulkininkai.

Peterburgas

Baigėme gimnaziją, gavome brandos atestatus. Nesidžiaugėme, o nuliūdome, net iki ašarų – atsisveikink, išeik. Kur dėtis su tuo atestatu? Kur važiuoti? Ko mokytis? Kame? Iš kur lėšos? Nei pažinčių, nei pinigų svetimam, tolimam, dideliam mieste... Čia ir pažįstamų buvom susiradę – reikalui esant galėjo priglausti, sušelpti. Gana ir to, kad esi miesto maišaty ne vienas, kad sutinki bent matytą, nors tokį pat kaip tu, nieko neturintį. Tarp nepažįstamų – kaip miške, ar dar blogiau. Bijok į akis pažiūrėti... Toks tai lūžis pasirodė tarp vidurinės ir aukštosios mokyklos.

Man atvažiavus į Peterburgą (1907) ir įstojus į universitetą, buvo čia „Kružok dlia izučenija istoščenija kultūry Litvy". Ne po daug tesusirinkdavo. Ateidavo Vaclovas Biržiška, Šakenis, Žalys, Čiurlys, Antanas Graurogkas. Daugiausia kalbėdavo Biržiška. Tai buvo ne kas kita, tik socialdemokratų būrelis. Susirinkimą tada dar galėjo lankyti ir kitų aukštųjų mokyklų studentai. Dar nebuvo bilietų su fotografijomis.

Buvau nusiteikęs išklausyti prof. E. Volterio paskaitas (jis buvo privatdocentas, dėstė lietuvių ir latvių senąją kalbą ir vedė rusų kalbos gramatikos praktinius užsiėmimus). Žinoma, man rūpėjo tik paskaitos. Pirmoj paskaitoj buvo trys klausytojai. Paskaitos turinys: latgalių tarmė. Ypač daug kalbėjo apie žąsis, žūsis, žonsis ir t. t. Dvi valandas. Kita paskaita: tik du klausytojai, o antras jau naujas. Vėl kartoja tą patį. Trečia paskaita: trys klausytojai, vėl vienas naujas. Na, jei trečdalis klausytojų nauji ir antrasis klausytojas pereitoj paskaitoj nebuvo, tai vėl tas pats turinys. Matau, nieko neišeis. Ėmiau pats klausimus uždavinėti. Tuoj aiškina, daug literatūros nurodo ir pažada kitą sykį daugiau atnešti. Ir atvelka krūvas knygų. Atsimenu, rašiau referatą apie naują *Žemaičių būdo* laidą. Pagrindinė ten jau pirmam puslapy klaida – lietuviai ardavę su mediniais arklais, nešiodavę barzdas. O originale – arę... nešioję. Žemaitiškai tai reikštų: sako, kad jie arė...

Per metus pasinaudojau. Tiesa, paskui, kai likau vienintelis klausytojas, eidavau į Mokslų akademiją, į slavų skyrių, kur E. Volteris buvo bibliotekos vedėjas. Čia dažnai sutikdavau Būgą, Balčikonį, čia dirbo Voldemaras ir Lisovskis – vienas aukštokų Stepono Batoro universiteto pareigūnų mano darbo universitete metu.

Gaila buvo, kad mūsiškiai taip nesidomi lituanistika. Sumaniau įtraukti į būrelį. Jį reikėjo pertvarkyti. Buvo sukurtas „Kružok litvoviedenija". Mane išrinko pirmininku, nes aš sudarinėjau įstatus, rūpinaus vitrina, skelbimais, pranešimais. Pats skaičiau pirmąjį referatą – „Žemaičiuose" (Šunų genamas per žemaičius). Buvo išspausdintas *Lietuvos žiniose*, 1911 m. 15, 17, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 34, 35 numeriuose.

Ignas Končius – Peterburgo universiteto studentas

Ignas Končius, Marija Gurklaitė ir Petras Končius Peterburge. 1911 m.

Patiko turinys. E. Volteris sakė – visai kaip Donelaičio *Metai*. Paskui skaičiau apie *Lietuvių būdą* ir dar kažką. Paprastai visi ginčai nukrypdavo į pažiūras. Daugiausia kalbėdavo Z. Toliušis ir J. Byla. Byla – vis Marksas, Engelsas, o Toliušis – prieš.

Vėliau pasikeitė tvarka: nebeįleisdavo kitų mokyklų studentų nei kursančių. Ratelis susilpnėjo. Tačiau politiniai klausimai vis dėlto nebebuvo taip aštriai svarstomi. Ir Būga skaitė. Tik Voldemaras buvo neįprašomas. Gyveno Voldemaras pas privatdocentą E. Volterį, nelyginant vaiko vietoje. Viskuo pertekęs. Ir valgio, ir patalpų, ir knygų. O kai Lietuvoje buvo ministeris pirmininkas, nesutiko duoti vagonų iš Peterburgo Volterio knygoms pargabenti. Knygas veltui atidavė. Taip dauguma E. Volterio knygų ir paliko Peterburge. Kad ir daug nudavė mokąs, bet jo veikalų negirdime, nematome. Garbėtroška. Ir bolševikams užėjus, tuoj grįžo, manydamas vėl į viršūnes prasimušti. Tačiau kitaip išėjo. Kur tau bolševikai gerbs mėginusį į Lietuvą Urachą parsikviesti. Gaila, žinių turėjo, bet, anot J. Tumo-Vaižganto, apžergęs jas laikė ir su savim nusinešė, gero pėdsako nepalikęs. Kažin ar vardą buvo gerą įsigijęs.

Visi rinkdavomės „Zachenta sztuk pięknych" – lenkų klube. Čia Būga mokė mus lietuviškai rašyti, taisyklingai kalbėti. Voldemarą, rodos, tik vienai paskaitai tepriprašiau. Jūs, vis kalbėdavo, neišmanote istorijos. Vis „jūs" ir „aš". Netiko mums tai. Būga buvo malonus, prieinamas, paprastas.

Cicilikai rinkdavosi kitur, dažniausiai pas J. Čiurlį arba „Lichačiovkoj" pas Stauskaitę. Paskui čia ir Pečiulionis atsirado, dar gimnazistas.

Dažnai tekdavo visokiais organizaciniais klausimais lankytis pas A. Purėną. Jis jau buvo Pedagoginės akademijos klausytojas. Visuomet malonus, ramus, gerai patardavo. Nors lėtas, bet visus gerai pažinojo, sugebėdavo nurodyti, kaip prieiti, kalbėtis.

Bendrus susirinkimus, kai į universitetą nebeįsileisdavo pašalinių, darydavome Aukštuosiuose moterų kursuose, kur mokėsi Chodakauskaitė-Tūbelienė, Vienožinskaitė-Purienė, Prakaitytė-Kutkauskienė-Kutkienė. Sėdėdavome svečių kambaryje tarsi atėję pas pažįstamas – prie atskirų staliukų po keletą, o čia bendras susirinkimas, apie 70–80 žmonių.

Bet „Būrelis" ten nesirinkdavo. Tenkinomės tik universitetais. Susirinkimo metu įeidavo tarnautojas ir klausdavo vadovo (E. Volterio), ar nėra pašalinių, nors jau į universitetą įeinant visus tikrindavo į fotografijas žiūrėdami (bilietai buvo su fotografijomis).

Darbas, pamokos. Niekaip negalėjau pasilaužti gyventi pas brolį. Dideli ponai. Kur einame pas pažįstamus – vis ponai. Tuščias gyvenimas. Jokių rimtų pasikalbėjimų. Jokių tikslų prieš akis žmonės neturi. Kažko kitko norėjau gauti, sutikti. Žinoma, visa pas brolią atsilankanti žmonija – ne lietuviai. Buvau kaip

parduotas. Nelabai temėgau ir savo pasirinkto mokslo. Medicina mane viliojo. Čia gražu, bet sunku, daug darbo ir galo to darbo nesimato.

Veržiaus į kažkokią laisvę, nors ir brolis, ir brolienė labai geri man buvo. Vedžiojo mane, rodė, – ir operos, ir dramos, ir muziejai.

1908 metų kovo gale iš skelbimų susiradau pamokas Vitebske prie dviejų vaikų: vienas ketvirtos klasės – negabus, tingus; kitas, jaunesnysis, penktos klasės – gabus, darbštus, kiek paslaptingas. Maloniai mane sutiko, gražų kambarį davė. Su vaikais nebuvo sunku dirbti. Kurs mokėsi, tai mokėsi be priežiūros, o tas vyresnysis daug vilčių motinai neteikė. Bet šiaip jis buvo labai geros širdies, švelnus, klusnus, kai tik mokslo nelietė. O kur mokslas – kaip siena.

Vasaros metu išvažiavome į vasarnamį. Prie Dauguvos upės, Lužesnoj. Per keliolika žingsnių nuo namų upė. Gerai maitino. Gana ramus buvo gyvenimas. Man reikėjo ne vien mokyti, bet ir auklėti tuos vaikus.

Dauguva žemyn plaukdavo laivai. Aukštyn juos vilkdavo į plėškes įsikinkę burliokai. Vairuotojas verčia laivą vagos viduriu eiti bei gelmėmis, o tie burliokai visi prie vienos vietos (netoli laivo snapo) prisirišę, kreipdavo laivą į pakraštį. Vilkti prieš vandenį labai sunku. Didesnius laivus vilkdavo kartais daugiau kaip dvidešimt vyrų. Pavandeniui visi susėdę plaukdavo žemyn. Tarpais pakraštys molėtas, klampus, akmenuotas, krūmais apaugęs. Virsdami ant nosies burliokai eidavo, dar kuolais pasiremdami – pasispiria, atsiremia, pasistumia. Žinoma, visi šiek tiek burnelę metę. Kur sunkesnėse vietose, kad į koją eitų, kad visi įsitemptų, dar zyzaudavo, o vairuotojas taktą šaukdavo. Liūdna burliokų išvaizda – molini, apiplyšę pro krūmus eidami, vis tos plėškės tampomi. Dažnai juos stebėdavome. Ypač vienoje vietoje, kur pavandeniui ledų buvo paverstas didelis alksnių krūmas, – kolei per to krūmo šakas burliokai ištąsydavo savo virves, baisu būdavo žiūrėti, kad laivas nepasileistų žemyn, nes, kolei vieni savo įsipainiojusias pavades nori atpalaiduoti, kiti turi ir už save, ir už kitus tempti.

Vaikai laimingai pasimokė. Vyresnysis pataisas išlaikė. Ir, sako, buvo matyti, kad jis surimtėjo, mandagesnis motinai pasidarė. Neva tai mano įtaka. Mokėjo po 20 rublių per mėnesį. Išvažiuojant davė 120 rublių, apmokėjo kelią ir pasiūdino aulinius batus už 5 rublius. Labai nusisekę batai buvo.

Grįžęs į Peterburgą rugpjūčio gale apsigyvenau kartu su Griciumi Peterburgo pusėje, Rybackaja 6. Daug dirbau besimokydamas, bet daug sugaišdavau ir organizacijose. Nesnausdamas padėjau vakarus ruošti, paskaitas skaičiau, visokiuose universiteto būreliuose dalyvavau. Tolimi galai vaikščioti. Konkėms buvo gaila pinigų. Vis reikėdavo laiko naktimis pridurti. Ieškojau ir čia pamokų. Piešiau reklamoms nesudėtingus piešinėlius į laikraščius, buvau *Obozrenije teatrov* žurnalo bendradarbis, knygų ir enciklopedijų leidyklos „Prosvieščenije“ platintojas. Ir vis tiek sunku buvo išsilaikyti. Už universitetą nemokėjau, buvau

Marija Kentraitė-Končienė. XX a. 1–2 deš.
Fot. S. Schulz

Ignas Končius – Peterburgo universiteto Fizikos-matematikos fakulteto studentas. 1910 m.

atleistas. O tai būtų sudarę metams iki 100 rublių, universiteto naudai po 25 rublius į semestrą ir už kiekvieną valandą (savaitę) honoraro mokesčio po 1 rublį. Būdavo daugiau kaip 25 valandos per savaitę. Antrojo semestro gale (1909) grįžau gyventi pas brolį. Tuo metu Peterburge siautė ypač stipri cholera. Mus, studentus, skiepijo. Skiepijaus ir aš, bet buvau gerokai apsirgęs.

Iš pamokų Peterburge ilgiausiai ruošiau vaistinės egzaminams Emiliją Novickaitę, Jokūbo Novickio augintinę. Ta Novickienė-Sakalaitė rašė man meilės laiškus – tikrai buvo įsimylėjusi. Novickaitė ištekėjo už Klovos iš Palangos ir Tirkšliuose turėjo savo vaistinę. Ta pati Novickaitė važiavo automobiliu, kai prie Klaipėdos nušovė mano brolienę.

1911 metais susirgus tėvui, išvažiavau jo sarginti. Mirus tėvui, likvidavau tėviškėj ūkį. Mama išėjo „ant išimtinės", o į tėviškę atsikraustė gyventi svainis Petras Gricius.

1912 metais rudeniop nuvykau į Peterburgą tęsti mokslų. Iki Kalėdų dar išlaikiau tris puskursinius egzaminus, o jau pavasarį 11 valstybinių. Valstybiniams egzaminams ruošiaus kartu su Vladu Petronaičiu. Jis paskui buvo mano svainis, advokatas Kretingoje, nužudytas 1941 metais Rainių miškelyje prie Telšių.

Besiruošdamu egzaminams, gulėdova ant vienos kušetės. Kai reik suktis ant antro šono, – siaura kušetė, – kalk, sakova. Vakare, kol snaudulys nepradėdavo imti, teoriją mokėvos, o po to uždavinius spręsdavova, kad miegą išblaškytų. Dėl to aš buvau labai suvargęs, kolei valstybinius išlaikiau. Kursai dideli. Pavyzdžiui, analitinės mechanikos kursas – daugiau kaip 1000 puslapių. Visus valstybinius egzaminus reikėdavo išlaikyti per vieną mėnesį, – išlaikėme per 27 dienas. Vieno neišlaikęs, turėjai visus iš naujo laikyti.

Man pasisekė. Jonas Gricius tada pravirto.

Studentaujant nebuvo nutolta nuo politikos ratelių. Čia taip pat Liutkus. Iš senųjų čia buvo Šakenis, Žalys, Čiurlys, A. Purėnas, P. Bugailiškis, Č. Petraškevičius, J. Graurogkas, M. Pečiulionis, Vienožinskaitė, Prakaitytė, A. Liutkutė, J. Byla, K. Jonūnas, J. Gricius, Šulcas, Vaclovas Biržiška, T. Ivanauskas, atvažiuodavo Paknys.

Vis buvo kalbama apie ėjimą į žmones. Kad ir nebūdamas karštas politinių idėjų šalininkas, vis tiek čia aš daug ko pasimokiau. Žmonės buvo gerų norų, geros širdies, rūpestingi. Visuomet gimtojo krašto reikalais užsidegę, su dideliais norais turimas žinias skleisti tarpe tų, kurie nebuvo tokie laimingi, kad prie tų žinių pritilpti.

Universitete mano įsteigtas „Kružok Litvoviedenija" politiniais klausimais jau lyg ir nebesirūpino. Smarkiai pakrypo į krašto pažinimą. Dar buvo mano sukurtas Lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos būrelis. Jis veikė minėtame lenkų meno mėgėjų klube. Nuolat skaitydavo K. Būga. Voldemaras neprisiprašomas ir labai išdidus.

Mitingas universitete. Tai buvo 1909 ar 1910 metais, o gal net 1908-aisiais Peterburgo universitete. Kažkokia proga vyko didelis mitingas. Kalbėjo visokių partijų studentai. Man nerūpi šiuo atveju rusų studentijos nuotaikas minėti, jų gražias kalbas, savotiškus polėkius pasakoti. Atėjo į galvą čia rūpimas atsitikimas, kai perskaičiau žinią apie pagautus slaptai į Palestiną važiuojančius žydus, kiek palaikytus Prancūzijos uostuose ir pagaliau prie Hamburgo išlaipintus. Laivų buvo keturi. Iš vieno laivo apylaisviai išlipo. Kitame priešinosi. Jėga juos iš laivo tempė. Buvo sužeistų, užmuštų, ir policininkų, ir žydų. Man atėjo galvon vaizdas, kaip iš to mitingo policininkai tempė lauk studentus.

Tuomet į mitingą pavėlavau. 500 žingsnių ilgio koridorius abiem pusėm buvo pristatytas „gorodovųjų" – sostinės policininkų, ypač aukštų, stambių. Įėjau į salę. Pagal sieną pasilipau ant palangės (langas į koridorių). Per studentų galvas viską matau. Kviečiami skirstytis – neina. Pagaliau įveda į salę policininkus. Šie pro duris įėję pagal sieną gaubia salę, kurioje buvo ne mažiau kaip 3000 žmonių. Manęs nuo lango nenulaipino – palikau policininkų užpakaly, viską ma-

čiau. Vadas įsako išeiti. Niekas neina. Mitingas, žinoma, sustoja. Kalbėtojai iš katedros, kaip bažnyčioj prie kolonos, nusileidžia į salę ir susimaišo su kitais. Kai neklauso išeiti, prie didžiųjų durų krūva policininkų ima pirmą pakliuvusį ir stumia lauk. Pradžioj gana sklandžiai ėjo, kol studentų buvo daug. Kai jų sumažėjo, prasidėjo tampymasis. Policininkai pagauna studentą už vienos rankos, o už kitos – studentai, ir traukia katrie sau. Žinoma, policininkai nugali. Atplėštas nuo savųjų studentas jau tarp policininkų. „Eik lauk." Tas neina. Jį pastūmėja. Šis vėl sustoja. Tada pro duris, laiptais žemyn. Prie rūbinės – „Kame rūbai." – „Nežinau." – „Duok numeriuką." Randa policininkai studento kišeniuose numeriuką, pagal kurį vyresnysis rūbininkas nurodo, kame rūbai. Taip studentą nustumdo iki rūbinės, apvelka, pro duris išstumia į gatvę, gatve stumia iki raitųjų policininkų – šitie neleidžia būriuotis gatvėje ir išsklaido.

Sumažėjus studentų, tas tąsymasis buvo ypač įdomus. Gal tarp šimto antro buvo studentas Jurgis Byla. Jis labai tąsiojosi, nepaduodamas draugų, ir pats nepasiduodamas. Apiplėšė jam „tužurkos" rankoves. Suprakaitavęs, išvargęs, galų gale buvo kaip ir kiti į gatvę išstumtas.

Kai jau visai mažai bebuvo studentų, ėmė ir mus nuo langų traukti. Ir aš nepasiduodamas, stumiamas ir tempiamas per salę, laiptus buvau išvarytas.

Kitas atsitikimas vėl ar tik ne 1908 ar 1909 metais. Susikalbėjau su prof. E. Volteriu nufotografuoti etnografinės parodos Aleksandro III muziejuje lietuviškąjį ir gudiškąjį skyrių. Išėjau į tą parodą, o, pasirodo, universitete buvęs mitingas. Daug būta areštuotų, lietuvių taip pat. Būčiau ir aš pakliuvęs, nes mėgdavau landyti po pavojingas vietas. Ir į cypę pakliūti galėjau. Beveik visi suimtieji arti savaitės pasėdėjo nuovadose, kol viską surašė, apklausinėjo.

Beje, fotografijos pasisekė. Formatas 12×18.

Dar kitą sykį neišsisukau. Suvarė iš mitingo į akligatvį, čia pat prie universiteto Istorijos-filologijos fakulteto. Tikrino dokumentus, vienus sulaikė, kitus paleido. Mane paleido be kliūčių.

Kitą kartą ėjome per auditorijas nutraukti paskaitų. Prašome astronomijos profesoriaus Glazenapo, kad apleistų auditoriją. Neklauso. Sakosi neisiąs: ne studentai čia šeimininkai, čia mokslo įstaiga, o ne politinių aistrų vieta. Tuomet kreipiamės į studentus: „Išeikite." Vieni išeina, kiti – ne. Jei prašomi neina, tai varu išvarome lauk.

Ptašickis, labai griežtas analitinės geometrijos profesorius, prašomas apleisti auditoriją, pasakė neisiąs, prievarta nepasiduosiąs. Ir labai griežtai. Galiausiai klausytojai buvo išprašyti, profesorius paliko vienas.

Peterburgo Lietuvių studentų draugijos nariai buvo visų Peterburgo aukštųjų mokyklų studentai. Tik varguomenė. Turtingesnieji, o tai buvo mūsų ponų

Vydūnas su spektaklio „Tadas Blinda“ artistais pas Vaineikius Palangoje. Pirmoje eilėje trečias iš kairės – Ignas Končius, penktas – Vydūnas. Apie 1911 m.

vaikai, dėjosi į lenkų organizacijas, o gal buvo ir tokių, kurie tenkinosi „zemliačestvom“. Baigę kuriame mieste vidurines mokyklas (gimnazijas, realines, komercines), susispiesdavo į „zemliačestvas“. Atostogų metu ruošdavo vakarus savo miestuose ir gaudavo gerų pajamų. Aš jau Liepojoj buvau „zemliačestvos“ nariu. Pasiturį bajoraičiai į lietuvių draugiją nesidėjo. Nepasiturį, kurie neturėjo savo organizacijų išlaidoms lėšų, dėjosi pas mus. Beveik tik ūkininkų vaikai.

Buvau revizijos komisijoj. Tą komisiją sudarė žydas, latvis, aš ir Steponavičius. Sykiu su juo baigiau gimnaziją, radau besėdintį antrus metus septintoj klasėj. Įsikalbėjome – nemokąs nė žodžio lietuviškai. Sakau, net ir pas papuasus gyvenant, vis reik žinot – „duok“, „duona“ ir t. t. 1921 metais gyvenau Dotnuvoje. Kasinėju daržely prie kelio. Prieina karininkas: „Laba diena.“ Tai Steponavičius bekalbąs lietuviškai. Ar ne Technikos tiekimo skyriaus viršininkas (paskui netoli tėviškės nusipirko dvariuką).

1910–1911 metais, kai buvau išrinktas pirmininku, buvo ar ne 151 narys. Metus papirmininkavau. Tėvui susirgus, vasario gale išvažiavau slaugyti ir besugrįžau jau lapkričio mėnesį. Tik susirinkimų pirmininku būdavau. Daug sugaišau sekretoriaudamas, o ypač pirmininkaudamas. Du kartus per metus būdavo ruošiami vakarai. Tačiau dėl tų vakarų tikrai po ištisą mėnesį tekdavo kiaurai

Vydūnas su spektaklio „Tadas Blinda" artistais ir Klaipėdos giedotojais pas Vaineikius Palangoje. Pirmoje eilėje centre – Vydūnas, šalia Ignas Končius. Apie 1911 m.

Muziejaus archyvas

Artistai mėgėjai po spektaklio „Tadas Blinda“ pas Vaineikius Palangoje. Antroje eilėje pirmas iš kairės – spektaklio organizatorius Ignas Končius. Apie 1911 m.

Muziejaus archyvas

sugaišti. Ir prisilakstai, ir prisinervini būdavo. Tie ilgi galai: gyvenau Peterburgo pusėje, Rybackajos gatvėje, o visi reikalai buvo Troickajos 10 (Pavlovos salė) ir Zabalkano pr. 20 – valgykloj, vadinamojoj „lenkų". Ši valgykla buvo įsteigta Lietuvių labdaringos draugijos, įsikūrusios prie Šv. Kotrynos bažnyčios (Nevskio pr. 32). Draugija valdė ir visą bažnyčią. Paskui lenkai ėmė skverbtis. Ir bažnyčią užvaldė, ir tą studentų valgyklą. Mano laikais ten dar buvo mūsų atstovas – Aleksandravičius, Viekšnių vaistininko sūnus. Kiek vargo su choru, kol suprašysi jaunuomenę, kol prikalbėsi chorvedį – tai J. Kelpšą, tai S. Šimkų, o šis buvo stačiokas, aprėkdavo, kone kumštį po nosim pakišdavo, jei kuriam ar kuriai nepasisekdavo tinkamo tono išlaikyti. Tiesa, prie vakarų prisidėdavo A. Žilinskis (kažkada gelžkelių valdyboj tarnavo). Sykį kiek vargome, kolei suradome baleriną, sutikusią suorganizuoti lietuvišką baletą.

Pats spausdinau (apolografu – panašus į hektografą, tik galėjo bet kuo rašyti, perduodavo spalvas) kvietimus – ir piešiau, ir rašiau. Piešiau skelbimus-plakatus. Visokius plakatus prie skrajojamojo pašto, gėlių, gėrimų kioskų.

Vakarai įdomūs būdavo, kai ateidavo kretingiškis grafas A. Tiškevičius ir Gavronskis – abu Valstybės tarybos nariai. Visuomet už programą duodavo po 100 rublių.

Programos irgi būdavo mano pieštos ir rašytos.

Bitės. Sykį jau temstant grįžau namo iš Palangos su dviračiu. Mama (didelė bičių mėgėja; tėvas visai prie bičių nesikišo) beleidžianti bičių spiečių į avilį, jau su lempa. Žemaičiuose paprastai avilių ieško, kai jau bičių spiečius ant šakos. Dėl to dažnai pavėluojama įleisti. Mama man: „Vaikali, kaip sau nori, aš nebegaliu, aš nebeįstengiu, daryk pats. Kaip išmanai..." Dviratį įverčiau į dilgėlyną. Sudulkėjęs, suprakaitavęs ėmiaus bites tvarkyti. Jos nemato kelio, jau visai tamsu, lemputė menka. Ėmė visur man lįsti: į rankoves, už apykaklės, į kojų staibius. O čia reik judėti, – suspaudi jas – kanda. Mane taip sukrimto, kad jaučiau, jog, jei dar viena įkąs, išvirsiu iš kojų. Sutinau. Po trijų dienų viskas praėjo.

Po kokios dešimties dvylikos metų su Viktoru Ruokiu tyrėva Palangos kraštą. Prie Birutės kalno senos pušies drevėj, prie pat šaknų, užėjova bites. Jų laktas visai arti žemės. Ar aukštai jų koriai, parūpo mudviem. Paėmiau ilgą virbą ir ėmiau kišti į drevę aukštyn. Išlėkė viena ir įgėlė man į pat antakį. Kad bent kiek būtų sutinęs.

Kai parvažiavau iš Peterburgo sergančio tėvo slaugyti, man labai sekėsi bitės. Vieną šventadienį mama ėmė maldaknygę poteriams kalbėti, o aš pasisakiau bepoteriaudamas einąs gyvulių pastauninke apžiūrėti. Einu link Didpievio, kur buvo pūdymas. Girdžiu bičių spiečiaus ūžesį. Ėmiau svaidyti smiltėta pūdymo žeme. Perlėkė jos per tvorą ir susimetė į kazilo storio eglę alksnyne. Parbėgęs pasakiau mamai. Nusinešėva priemones spiečiui semti. Vargas buvo toj eglėj –

nėra kaip laikytis – šakos laibos, nėra kur rėčio su semiamomis bitimis pasidėti. Susėmiau – nuleidau.

Iš seno bebuvo mūsų vienas avilys. O tą vasarą penkis spiečius suleidome. Dar vieną sulaikiau kažkieno pralekiantį spiečių.

Kariuomenės reikalai. Kai baigiau gimnaziją (1907 m.), tais pačiais metais man reikėjo stoti į kariuomenę.

Nuvažiavau į Peterburgą, kai jau sužinojau, kad esu priimtas universitetan, gavau pažymėjimą ir nusiunčiau į Telšius, kad atidėtų šaukimą, kolei baigsiu universitetą, pranešdamas, kad kariuomenės pareigas noriu atlikti būdamas aspirantu.

Išsiunčiau, ir ramus. Po kurio laiko tėvas rašo, kodėl aš neatsiuntęs pažymėjimo iš universiteto. Kadangi neatėjęs šaukiman, dabar esu paieškomas ir suimtinas. Tuoj parašiau manęs ieškančiam Varnių valdininkui piktą raštą, kad turbūt jie ten dar neatplėšė voko su mano prašymu. Neilgai trukus „okolodočnyj" ateina pas mano brolį į tarnybą (brolio tarnybos adresą buvau davęs), paduoda du popierėliu ir prašo pasirašyti. Viename popierėly buvo įsakyta mane, kaip besislapstantį nuo kariuomenės, areštuoti, o kitame – paleisti.

Baigęs universitetą (1913), nenorėdamas važiuoti į Sibirą mokytojauti (ten būčiau tuojau priimtas ir kartu laisvas nuo kariuomenės prievolių), padaviau prašymus į Vilniaus, Rygos ir Varšuvos mokslo apygardas mokytojo vietai gauti. Netrukus pasikvietė mane pas save Plungės žandaras dėl ištikimybės pažymėjimo. Daviau jam 3 rublius. Labai buvo patenkintas ir, sako, bus viskas gerai, bet reik su kariuomene atsiskaityti, nes jei čia ir priimtų, neskirs tuoj „į etatą", o kolei neetatinis, paims į kariuomenę.

Važiuoju į Telšius. Pas karinį viršininką, sako, esi užrašytas „po žrebiju". Bet aš sakau, buvau užsirašęs aspirantu. Laiku atsiunčiau popierius. Ne aš kaltas, kad supainiojote. Sako, čia nesiginčyk, o tai išeis kaip su Adamkavičium, kuris gavo paties caro prašyti, kad priimtų į karo mokyklą (generolas Adamkavičius, miręs Broktone). Sako, po trijų savaičių yra skirtas atsilikėliams laikas, ir stok.

Kariuomenėj tarnauti nenoriu. Reik ieškoti kelių, kad išsisukčiau. Važiuoju į Vilnių. M. Sleževičius netarnavęs dėl gebėjimo nykštį iškreipti. Jam padėjęs dr. Pogodinas, karo gydytojas, kuris kažkodėl nenorįs, kad aukšto mokslo žmonės tarnautų paprastais kareiviais.

Važiuoju į Kauną. Einu pas advokatą P. Leoną, pas dr. Alekną. Nieko niekas čia negali man padėti. Nosį nuleidęs einu stoties link ir matau dr. Pogodino iškabą. Buvo jau po šeštos, o jis tepriimąs iki šeštos valandos. Skambinu. Atsiprašau, kad ne laiku. Pasisakau, koks mano reikalas: turiu globojamą seną motiną, ji nenorinti važiuoti į Sibirą, o tik ten tegaliu gauti etatinę tarnybą, šiaip turiu kariuomenės prievolę atlikti. Rodos, netinku. Akylai apžiūri. Sako,

kad netarnausiu. Prašau raštelio į Telšius parvežti. Sako, vis tiek pas jį atsidursiąs, jie ten neatleis, – žiūrima labai griežtai. Duodu 25 rublius sakydamas, kad ne laiku gaišinau. Atmeta man 22 rublius. Tokios rūsčios išvaizdos, generolo uniforma.

O Plungėj agentas man buvo sakęs, jei Telšiuose gausiu baltą bilietą, tai sumokėsiu 50 rublių, o jei pasiųs į Kauną, tai nieko. Telšiuose jau buvau pas gydytoją Brauhą – krikštytą žydą.

Atėjo stojimas. Plikas įeinu. Apžiūri. Sako, tinka. Še tau, manau. Susizgrimbu ir sakau, kad aš nepristačiau gydytojo liudijimo, jog netinku – mano širdis nesveika. Kad skundžiuosi, reik patikrinti. Ginčijasi, kiek laiko duoti tyrimams Kaune.

Nieko nelaukdamas, važiuoju savo lėšomis į Kauną. Pakliūnu pas Pogodiną. Vaikščioju po ligoninės sodą su palaikiu chalatu, leido tik pasiimti savo kepurę ir prisisegti akademinį ženkliuką. Dar čia ligoninėj, tame pačiame vidaus ligų skyriuje, yra Segal – žydas, baigęs Rygos politechniką, o su manim kartu – Palangos progimnaziją. Ligoniai ėmė pasakoti, kad ant jo užvilkę marškinius vakar mirusio „barabanščiko“; šią naktį tas ateisiąs pasiimti. Ir tikrai, naktį ėmė girdėtis barabano muzika. Žydelis nelabai tebijojo, nors ligoniai ėmė būgštauti, kad jau greit ims jį už pakarpos, jei jis tų marškinių nenusivilks. Juokai, žinoma.

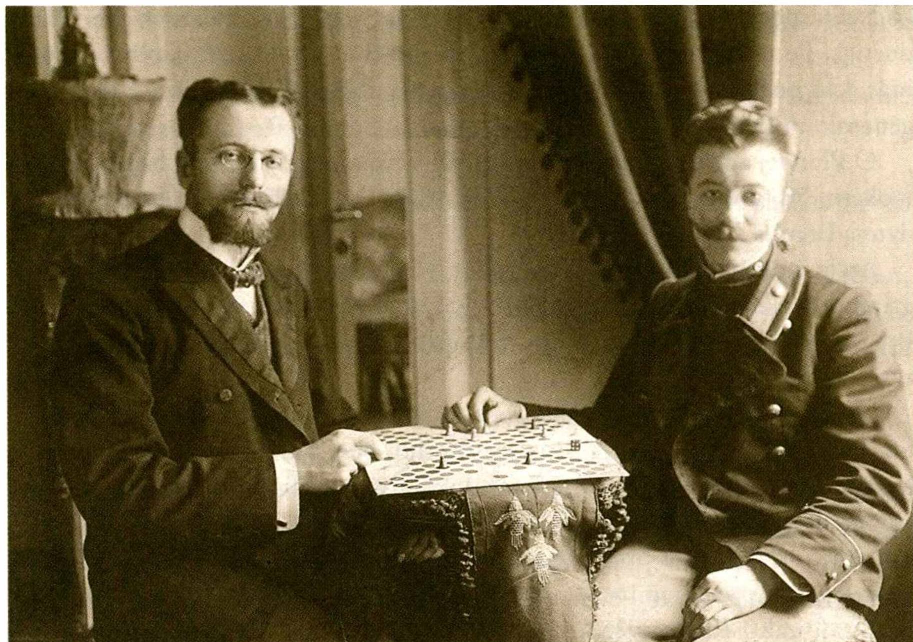
Į šeštą dieną Pogodinas atėjo anksčiau, gainiojo gainiojo mane ir vis rašė. Paskui atėjo dar du gydytoju, ėmė mane gainioti. Ir vis klauso. Tarėsi, ginčijosi, bet pasirašė ir išėjo. Toks jau paprotys čia buvo: duodi pusę rublio, felčeris duoda tau nuorašą nurašyti. Originalas eina į Telšius, o nuorašas čia palieka. Taip aš ir padariau. Ir ko ten tas daktaras neprirašė, kokių jis tiktai trūkumų nerado.

Važiuoju į Telšius ramus. Sekretorius klausia, kaip. Sakau net nesidomėjęs – žinau savo sveikatos būklę. Be reikalo, sako. Mes čia nesiskaitome kartais su Kauno sprendimais.

Atėjo stojimo diena. Vėl pliką šaukia. Truputį paklauso daktarai mano širdį, pakinknoja galvomis. O bajorų vadas Hinzė, mano tėvo pažįstamas iš senų laikų, sako, gaila, jaunas žmogus, baigęs mokslus – ir invalidas. Apsidaryk, sako, gausi baltą bilietą. Iš džiaugsmo pamiršau, kurį drabužį pirma vilkti – išlošti dveji metai. Dabar galiu laukti, kolei gausiu tarnybą.

Gimnazijos mokytojas

Baigęs universitetą, atlikęs nuo kariuomenės, be kepurės vaikščiojau ir riešutavau. Ypač daug tą metą riešutų buvo. Padavęs prašymus į Rygos, Vilniaus ir Varšuvos mokslo apygardas, į Rygą ir pats nuvažiavau. Sužinojęs, kad globėjo

Broliai Petras ir Ignas (dešinėje) Končiai. XX a. pr.

Palangos gimnazijos mokytojas Ignas Končius su žmona Marija Kentraite-Končiene. 1914 m.

pareigas eina Bukovickis, įėjau pas jį. Jis sakėsi mane atsimenąs (aš buvau apygeris mokinys) ir pažadėjo man vietą, kai tik atsipalaiduos jo apygardoje. Padėkojau.

Grįžęs vėl riešutauju... Buvau į Palangą nuvažiavęs. Pasitaikė gegužinė. Susipažinau su būsimu uošviu, uošviene. Pasipasakojau, kaip gavau baltą bilietą.

Staiga gaunu iš uošvio žinią, kad Leskovecas, ar du fakultetu išėjęs, nesugyvendamas su žmona pasikoręs ant paklodės prie durų (Vaineikienės namuose, Kęstučio g., paskui Vaineikio). Sako, prašyk Bukovickio, tave paskirs. Mušu Bukovickiui ilgą telegramą.

Dvejetą savaičių išlaukęs ir negaudamas atsakymo, važiuoju į Rygą. Įeinu į įstaigą, sutinku Eugenijų Petrovičių Zaicą (man mokantis, jis buvo raštvedys ir klasės auklėtojų pavaduotojas). Sveikinu, sako, kaip tik jau pasirašytas tavo paskyrimas, eikiva, tuoj duosiu. Ėjo su reikalais prie Bukovickio, pasakė jam, kad aš esu. Pasikvietė, labai maloniai priėmė. Ištesėjęs savo žodį, bet, sako, man gaila tavęs, tu ten pražūsi, – pagadinsi savo karjerą. Sako, paaugęs esi, pats viską supranti. Palangoj vyksta rusifikacija, visuomenė sulenkėjusi. Esi lietuvis, negalėsi su savaisiais nesidėti. Jei ne vieni, tai kiti tave suės. Taip tėviškai, labai nuoširdžiai jis man ilgoką pamokslą pasakė.

Padėkojau, atsisveikinau ir popierį pasiėmęs džiaugdamasis išvažiavau.

Kaip vėliau paaiškėjo, Bukovickis buvęs parašęs Palangos gimnazijos direktoriui laišką, prašydamas mane pagloboti kaip pradedantį mokytoją. Direktorius buvo Vasilijus Osipovičius Zaicas. Jis supratęs tą laišką taip, kad aš esu Bukovickio skirtas slaptu pranešėju. Mat, sako, gimnazijos, be tiesioginių viršininkų, dar turėjo ir slaptus, kurie viską privačiai pranešdavo, kas dedasi.

Toks aš nebuvau. Bet tokia nuomonė apie mane padėjo, kai kilo nesusipratimas su popu.

Palangoj teišbuvau vienerius metus, iki Pirmojo pasaulinio karo. Jei būtų tekę ilgiau Palangoje mokytojauti, kažin ar būčiau neįkliuvęs. Visai teisingai sakė Bukovickis – ir rusai čia rusifikaciją varo, ir lenkai lenkinimą.

Grafo įgaliotinio žmona Viršilaitė-Bakanauskienė nuo Medingėnų buvo didelė lenkė. Jos sūnus buvo trečioj klasėj. Iš algebros rašto darbo gavo dvejetuką. O repetitorių turėjo beveik kiekvienam dalykui. Rašto darbus aš taisydavau visus iš karto ir vertindavau labai atsargiai ir teisingai. Tas kleckais nušertas vaikas buvo tikras peckelis. Jo darbas buvo ir purvinas, ir su klaidomis. Atėjo motina, kilo didelis triukšmas. Žinoma, ir lenkiškasis klausimas! Sykį sutikusi mano būsimą uošvį mane išvadino chamu.

Dar prie manęs buvo pristatytas klasės auklėtojų pavaduotojas ir raštvedys Vasilijus Ivanovčius Krasnovskis. Jis ateidavo pas mane, pasivaikščioti išvesdavo, užsukdavo mokinių butus lankyti eidamas. Šiaip buvo visuomet lipšnus: dažnai pradėdavo visokias kalbas apie lenkus ir lietuvius, apie lietuvius mokinius, apie mokytojus. Buvau atsargus, jis iš manęs nieko nepešė.

Teiraudavos visokiais klausimais mano nuomonės ir Voskresenskis – paišybos mokytojas, dar mane mokęs. Bet šis buvo didelis plepys, negilus žmogus, nuo jo nesunku buvo apsisaugoti. Su popu pažinčių nelaikiau. Su kitais mokytojais irgi – tik oficiali pažintis.

Metams užteko ištikimybės. Lietuviškoji gyventojų dalis buvo mano pusėj. Turėjau pažįstamų ir artimų. Žinoma, daugeliu atvejų jie manęs nesuprato.

Nikitinskis. Nuvažiavęs į Palangą 1913 metais mokytojauti (tais metais buvo atidaryta penktoji klasė), apsigyvenau pas savo būsimą uošvį J. Kentrą. Kiek pabuvęs, ėmiau lankyti įvairius valdininkus – reik juk susipažinti.

Vidaus reikalų ministerijos atstovas Nikitinskis ką tik buvo išsinuomojęs iš Pancerio butą (Gimnazijos g. 5). Nueinu, surdutą apsivilkęs, akademinį ženklą prisisegęs, peleriną užsimetęs, žvaigždėtą kepurę užsidėjęs. Įeinu į stiklinę verandą. Nikitinskis beišeinąs iš kambario nuo altarijos pusės. Pro jo kojas išsprūdo gražus rudas airių seteris ir ėmė mane pulti. Aš mojuoju ranką norėdamas jį kiek pabaidyti ir sakaus, ko atėjęs: „Atėjau prisistatyti Vidaus reikalų ministerijos atstovui, esu paskirtas...“ – „Juk aš tave pažįstu, bet kokį tu turi reikalą prie manęs?“ Aš jam vėl pasakoju, ko atėjęs. Šuo vis puola, o jis vėl tą patį – ko aš atėjau. Trejetą kartų pakartojęs, pamačiau nesusikalbėsiąs (šuo vis puola), atsisveikinau ir išėjau.

Jis mane atsiminė, kai dar studentas būdamas ruošiau lietuvių vakarą, ir labai niršo.

Pamenu, 1911 m. suruošėme Plungėje vakarą su „Blinda“. Pasinorėjo ir Palangoje lietuvių gyvenimą parodyti vasaros metu kurortininkams, daugiausia lenkams. Klebonas Šniukšta sutiko duoti labdaringosios draugijos vardą – pelnas ubagynui.

Reik leidimo ir vaidinimui, ir vaidintojams iš paties Kuršo gubernatoriaus. Padavėm prašymą. Rašomas ir hektografuojamas rusų ir lietuvių kalbomis.

Atvažiavau. Visuomet sustodavau pas dr. L. Vaineikį. Tik koją įkeliu, tuoj ateina Skudikis, blogiausias policininkas, Nikitinskio tarnas, – kviečiąs mane Nikitinskis. Nueinu. Piktas, blaškosi. Kas aš, ko čia mes norime. Kam tas vakaras? „Norime padėti labdaringajai draugijai lėšų parinkti.“ – „Kam tai? Klebonui lėšų netrūksta. Kas tokie atvažiuos?“ – „Visi turime Kauno gubernatoriaus leidimus.“ Aš neturėjau, atvažiavau vėliau, – J. Ruibys išgėrė su Krilovu, Plungės pristavu, butelį konjako – ir viskas gerai. Anava, sako, buvo vakaras, kažkoks Janulaitis ruošė – visas pelnas nuėjo Ženevos spaustuvei remti. „To aš nežinau. Juk jie turėjo atsiskaityti, o čia klebonas viską pasiims...“ – „Tie lietuviai – visi šunsnukiai.“ Sakau: „Tamsta mūsų nepažįsti, mes nieko dar nesame padarę ir prašom taip nepravardžiuoti“. – „O tu, be to, dar ir studentas“, – įtūžęs pridūrė. Nuleidau rankas ir nutilau. Gubernatoriaus leidimas atėjo per vėlai – 3 dienos po leidime nurodyto laiko. Vakaras neįvyko.

Artistai mėgėjai spektaklio „Tadas Blinda“ neleidus. Palanga, 1913 m.

Palangoj buvo paprotys kalėdoti pas „ponus“. Visi susirenka, valgo, geria, preferansą lošia. Tegu dirbau tik pirmus metus, tačiau ir mane kviesdavo.

Tokie „kalėdninkai“ būdavo daugiausia po Kalėdų. Taip ir šį sykį per Grabnyčias kalėdojo pas Aleksandravičių. Tai buvo ypač malonus senukas, su ilga didele barzda, liesas, apie 70–80 metų, valstybės kontrolės pensininkas, patriarchu vadinamas. Birutės gatvėje, prie Ronžės, jis buvo nusipirkęs sklypelį, pasistatydinęs namuką. Lipdė iš molio ir popieriaus masės stovylėles, daugiausia pavargėlių žydų ir rusų girtuoklių. Lietuviai jam nesisekdavo, kaip jis pats sakė. Iš kiek liesesnės molio masės (daugiau popieriaus) lipdė paauksuotus rėmus paveikslams, dėžutes siūlams ar niekniekiams. Piešė ir paveikslus aliejiniais dažais, – tai jam mažiausiai sekėsi. Žmona jo stora, maža, nešvari, spindinčiu veidu, apsirėdžiusi „arnotais“, kaip sakydavo palangiškės ponios. Neestetiškos išvaizdos ir iš stovylos, ir iš veido, ir iš apdaro – nemalonu būdavo į ranką bučiuoti, bet privalu.

Valgėme, gėrėme. Po vakarienės ir mane įtraukė prie vieno staliuko, kur lošėjo trūko. Šiaip taip sutikau. Sėdžiu tad su tokiom trim poniom. Lošiu, jos man sunkumų nesudaro – galvosenos nereik įtempti. Prieina Nikitinskis. Man riesta, bet išlošti galiu. Jis mane, kaip naujoką, pasiperša pamokyti... Aš jam sakau, kad jo peršamas kelias mane be dviejų paliks, o mano jam nurodomas – su savom išveš. Būsimasis uošvis mane buvo įspėjęs, kad tom poniom geriau pralošti, nes jos neturi pinigų, o ypač džiaugiasi, jei po kokį rublelį išlošia. Paklausiau Nikitinskio ir pralošiau. Parodžiau jam, kaip aš siūliau – su savom būč išėjęs. Čia buvo gardaus juoko ir pro tabako dūmų tirštus debesis, ir pro kepsnių kvapus bei senų ponių „kvepalų“ smalkes, dar ir pro degtinės ir alaus svaigulį. Po to įvykio labai maloniai sveikindavos, visuomet sustabdydavo, pakalbėdavo, ranką paduodavo (tai buvo itin didelė garbė).

Šiaip jis buvo geru proferansininku laikomas.

Kai 1921 metais grįžau į Lietuvą, po kelių dienų atvyko Nikitinskis su savo žmona pas uošvį testamentą rašyti. Lenda prie manęs bučiuotis. „Ne, – sakau, – Nikolajau Petrovičiau, praeities neminėsim, bet ir nesibučiuosim.“

Karo metu jis buvo kažkur Estijoj ar ne apskrities viršininku. Girtuokliavo. Panorėjo selterio, išgėrė amoniako ir išsiplikė sau gerklę. Nuo to ir mirė. Namą Maironio gatvėje užrašė savo antrajai žmonai, buvusiai tarnaitei, pasiimtai iš Palangos.

Istorija su popu. Kai buvau penktosios klasės auklėtojas, buvo toks mokinys Pakulis, latvis. Išauklėtas berniukas, gerai mokėsi. Gyveno jis pas Sijlį, pradžios mokyklos ir gimnazijos dainavimo mokytoją.

Ketvirtoj klasėj buvo kitas latvis – antrametis, monopolio tarnautojo sūnus, rodos, Ozols. Jiedu abudu kartu vaikščiojo miške – parke su panom, o tas panas sekė Krasnovskis ir Maksimas (mergininkas, Nikitinskio pavaduotojas). Kras-

novskis tai pamatė ir užrašė į baudų žurnalą. Bertainiui baigiantis, reikia posėdyje pažymius už elgesį surašyti. Pakuliui, nors ir priešinaus, bet vis dėlto parašė ketvertą. Kai atėjo Ozolo eilė ir direktorius manęs, kaip auklėtojo, pirmo paklausė, kiek už elgesį, pasakiau: „Jei Pakuliui ketvertas, tai Ozolui trejetas (mat šis dar antrą įrašą baudos žurnale turėjo už tai, kad girtas gatvėje nuvirtęs buvo, to paties Krasnovskio pastebėtas)." Popas kai ims pulti mane už tai (mat Ozolas buvo stačiatikis), išvadino mužiku, kas aš vakar buvęs, kaip aš drįstąs, – žodžių jis negailėjo. Aš prašau, kad pirmininkaujantis mane apsaugotų nuo tokių insinuacijų. Direktorius apsimeta mano prašymo negirdįs, o popas vis plūsta ir plūsta. Pagaliau lotynų kalbos mokytojui Jurgensui užprotestavus, popas nustojo plūdęsis.

Rytojaus dieną po pamokų paprašiau direktoriaus, kad priimtų pasikalbėti. Parašiau prašymą, apsivilkau surdutą ir nuėjau. Rankoj laikydamas prašymą ėmiau sakyti, kad duotų man septynių dienų atostogas į Rygą nuvažiuoti, nes aš nebegaliu pasilikti mokytoju po vakarykščių popo Kolosovo užgauliojimų. Direktorius ėmė mane atkalbinėti, labai nuoširdžiai prašydamas neteikti prašymo, nes popas nieko negalįs padaryti be jo, viskas einą per jį, aš nepažįstąs popo ir t. t. Žodžiu, mane prikalbėjo. Nebevažiavau. (Su popu nesisveikinau nei gimnazijoj, nei gatvėj. Pirmą sykį prakalbėjova, važiuodami iš Veraus į Stavropolį jau 1917 m., kai jis paprašė manęs batams tepalo. Turėjau tokio vandenėlio – kelionėj labai patogu.)

Direktorius, pasirodo, bijojęs, kad nevažiuočiau, nes iš to Bukovickio laiško susidaręs įspūdį, kad aš būsiu tas, kuris apie gimnazijos negerumus pranešinės į Rygą. Tai paaiškėjo jau Veruje esant, revoliucijos metu, kai ir direktorius nebe direktorius buvo.

Nemėgo popo mokiniai. Katalikai nieko bendra su juo neturėjo.

Jau Veruje esant, kai buvau aštuntos klasės auklėtojas, popo sūnus, buvęs mano klasėje, nuduodavo manęs nepažįstąs – nesisveikindavo. Pasiūliau už tai sumažinti jam elgesio pažymį. Pasisakė popui. Su juo tada aš dar nesisveikinau ir nesikalbėjau. Atsikirtau. Tuomet buvau lygus kitiems, nes čia man jau svetimi mokiniai, nė vieno lietuvio – neprikibsi.

Popiukas paskui sveikinosi.

Kaip kartais įvykiai supuola ar pasikartoja.

Žmudckoje mužičjo. Dar man besimokant Palangos progimnazijoj, jau seniai paišybos ir dailyraščio mokė Voskresenskis. Jo žmona buvo estė, turėjo du vaiku – abu mirė. Jis antroje klasėje ėmė mane ir sekmadieniais privačiai mokyti paišybos (tekviesdavo tik gabius, per visas klases 3–4 mokinius). Prikalbinėjo mane stoti į Vilniaus dailės mokyklą. Aš mat savo tėvo nurodomas mėgau piešti anglim ant naujų daržinės, tvartų durų. Piešiau tetervinus su ilgom išpūstom uodegom. Man sekėsi.

Piešimo mokytojas buvo geras žmogus. Kitam mokytojui vėluojant, būdavo, stovi savo klasės tarpduryje ir vis bara triukšmaujančius. Įpykęs sakydavo: „Žmudckoje mužičjo, smarkači, mužičjo nesčastnoje..."

1914 m. gimnaziją evakavo į Verų Estijoje. Kai 1915 m. ten prasidėjo mokslas, lietuvio nebuvo nė vieno. Iš Palangos atvyko tik popo sūnus, direktoriaus žmonos brolis ir sargo sūnus.

Estukai malonūs, ramūs vaikai. Bet pasitaikydavo ir triukšmo, ypač prieš geografijos pamoką, nes mokytojas visuomet po skambučio eidavo į išeinamąją vietą, prieš veidrodį pastovėdavo, kad kiek galima daugiau nutęstų pamokos laiką. Vaikai ūždavo belaukdami. Voskresenskis, būdavo, juos ramina – jis teturėdavo mažai pamokų ir vis ateidavo į gimnaziją savo klasės „auklėti".

Kai įsikalbėdavome, sakydavo: „Čuchna nesčastnaja, čuchonskoje mužičjo,... vot žmudjaki, tie byli poriadočnyje, kuda luče..."

1917 m. mus evakavo į Kaukazo Stavropolį (dabar Vorošilovskas). Ten nė vieno esto ir, žinoma, nė vieno lietuvio. Jis tada sakydavo: „Vot chorošyje malčiki byli žmudiny, prosto prelestj, chotia i iz krestjan boljšinstvo, a vse vospitany, podatlivyje... čuchoncy tak sebe, ničevo, dovoljno pariadočnyje... Vot eto kazačje prokliatoje, voriški, deti katoržan, žuljo nesčastnoje..."

Palangoje Voskresenskis vaikščiodavo su vokiečių kalbos mokytoju. Aš tada „švedukas" dar tebebuvau, tik vienerius metus jis mane temokė, antroj klasėj. Ivanas Karlovičius Korfas buvo labai griežtas mokytojas. Sykį aš buvau gavęs perrašyti veiksmažodžių *sein, haben ir werden* visų laikų asmenuotes – 30 kartų. Tas pabaudas registruodavo antramečiai Urnikis ir Gedrimas (Palangos vargonininko sūnus, žuvo kažkur prie Dono, jau revoliucijos metu). Korfas – aukštas, su didele barzda, eina dideliais žingsniais, storą lazdą ant pečių kaip naščius užsimetęs, dar šuo – rudas, lašytas, su nukirsta uodega, ir Voskresenskis – nedidelis, smulkus, mažais žingsneliais tripsi įkandin. Tas vokietis gyveno Jūros gatvėj, o Voskresenskis pas Okuločių, prie vilos „Mohort". Tai Voskresenskis vienas nueidavo, paskui abu per miestelį ten ir atgal, ir Voskresenskis vėl vienas atgal.

Vaikams mirus, Voskresenskis kasdien eidavo į kapines, nuo jo buto bus geri 2 kilometrai. Kasdien, nesvarbu, koks oras.

Karas. Vestuvės su Maryte Kentraite turėjo įvykti 1914 m. liepos 22 d. Viskas buvo paruošta. Prinešta iš Nemersano (iš Karnovskio) visokių pirkinių. Jau ir gėlės buvo užsakytos – 50 baltų rožių už 10 markių. Liko tik mano lakerkos neparneštos.

Staiga karas. Viskas pasikeitė. Atidėtos vestuvės. Kuriam laikui išvažiavom į Želvius. Būdamas Vilniuj, Lietuvių mokslo draugijos suvažiavime, nupirkau vestuvinius žiedus. Tuos žiedus ant batų užvarčių užrišęs vis su savim nešiojau.

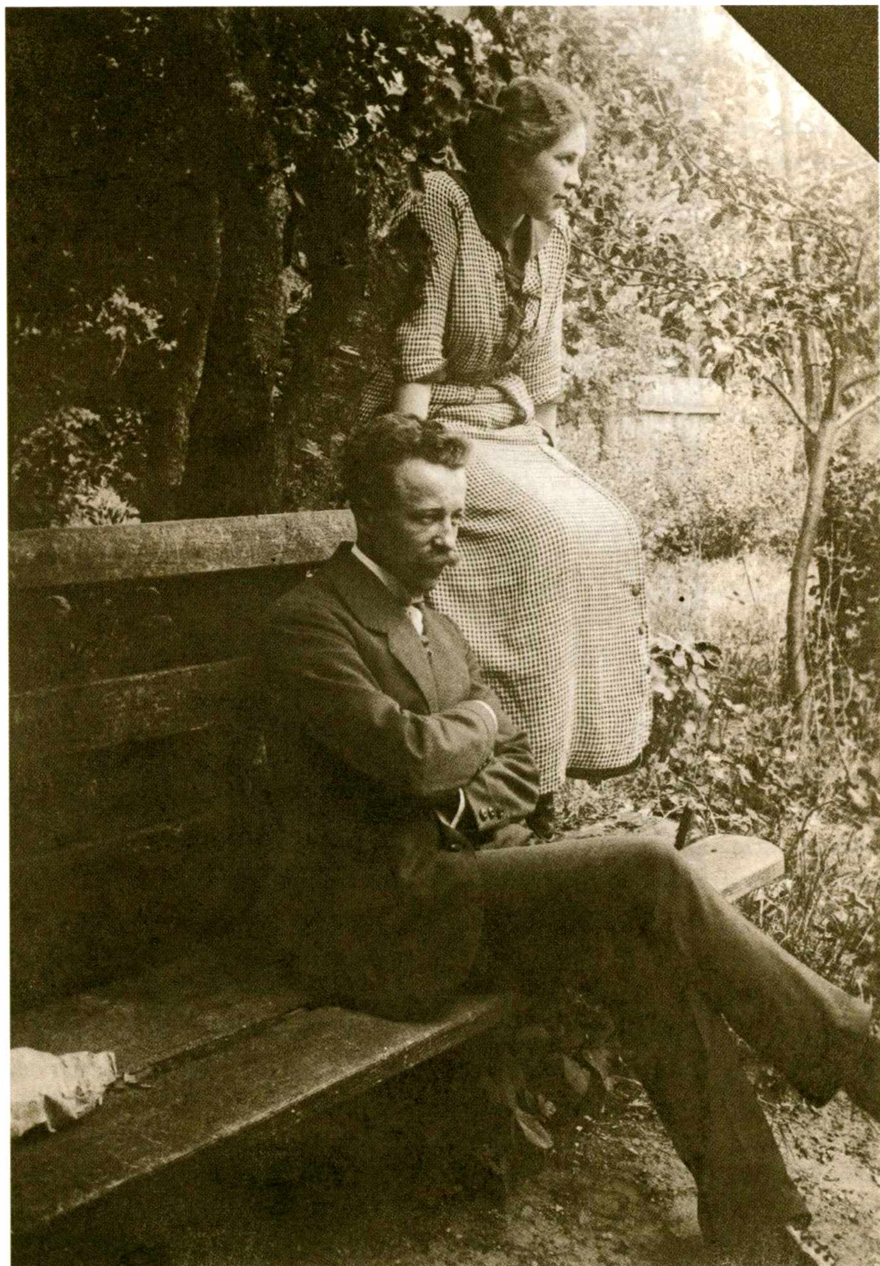
Sykį pasklido gandas, kad vokietis renka kariuomenę ir jau nebetoli sienos. Nutarėm važiuoti į Želvius. Pakinkėme tokį siuntantį žemaituką – drigantą.

Marija Kentraitė-Končienė prie Palangos Lurdo. XX a. 2 deš.

Vakarop išvažiavome. Aš su Prane su dviračiais, Zosė, Bronė, Marytė ir uošvienė – brikelėj. Neramu. Žmonės bėga ryšuliukais nešini. Penktos klasės mokinys Syrus (paskui kunigas) jau už Palangos beeinąs, per vieną petį persisvėręs narvelį su kanarėle, per kitą – knygas, apyvara surištas.

Artėjo audra. Visai sutemo. Pasukome iš vieškelio į Želvių kelią. Kastas kelias, smėlėtas, išvažinėtas – kaip vaga eina brikelės tekiniai, ir arklys savu grioviu eina. Ėmė smarkiai lyti. Smarkūs žaibai, perkūnija. Arklys blaškosi – jaunas, bijo žaibo. Žaibui sumetus, apžlimba akys – nieko nematai, o arklys šoka į šalį. Vedu arklį vienoj rankoj dviratį laikydamas. Kojomis seku kelią, kad iš provėžos neišeičiau – o čia pilna vandens. Gerai, kad kelias tiesus. Laimingai atvažiavome į Želvius pas tetą Anelę. Čia ir uošvis buvo. Visi buvome šlapi, sauso siūlelio nebūtumei radęs. O buvau apsidaręs geriausiais drabužiais. Pusbačiai ištižę, po purvą koja kelią laikant. Tetos marškiniais apvilktas atsiguliau.

Marija ir Ignas Končiai Palangoje prie Birutės kalno. XX a. 3 deš.

Marija ir Ignas Končiai su draugais ant Birutės kalno Palangoje. XX a. 2 deš.

Vyskupas Mečislovas Paliulionis ir kunigas Pranciškus Jasinskis ant laiptų į Birutės kalną Palangoje. Apie 1925 m.

Muziejaus archyvas

Rytą kiti išvažiavo, mudu su Maryte pasilikova kelioms dienoms Želviuose.

Vestuvės įvyko rugpjūčio 3 d., antradienį. Vakarienės metu „Magdeburgas“ – vokiečių karo laivas – bombardavo Palangą.

Greit išvažiavova su žmona į Peterburgą pas mano brolį.

Direktorius telegrama iššaukė grįžti, prasidės, sako, gimnazijoj mokslas. Važiuojava. Liepojos stoty pilna žmonių – bėga nuo fronto. Stebisi, kad mudu į Palangą važiuojava. Pašto arklių stotyje juo labiau stebisi. Sako, iki Bartuvos nuvažiuosit, o toliau – ten sužinosit. Bartuvoj leidžia važiuoti iki Rukiavos. Čia jau nebežino, ar Palangoje vokiečiai. Naktis. Važiuojava. Parvažiavom į Palangą. Kitos dienos vakare mokykloje sukvietė posėdį ir liepė skirstytis. Dar pragyvenome Palangoje dvejetą savaičių ir išvažiavom į Liepoją, kur gyveno uošvienė su kitais savo vaikais – Brone, Zose, Prane, Bolesiu. Liepojoje gyvenom tetos Kulokienės bute vienu du, nes visi buvo išvažiavę.

Kas moko. Palangoj buvo Baltasis kordonas prie kapų, Jūros kordonas prie Daukanto ir Kęstučio gatvių kampo. Dar kariuomenė stovėjo prie sienos pereinamojo punkto. Buvo 30 kareivių.

Sykį atėjo Baltojo kordono karininkas pas mano būsimąjį uošvį. Įsikalbėjome. Piktas, kad jo sūnus iš rusų kalbos turi dvejetą. Ir juo labiau piktas, kad rusų kalbos mokytojas Izmailovas siūląs jam pasamdyti repetitorių. Girdi, kas tas repetitorius. Nagi vietinis žemaitis (*žmudjak*). Jis pats nemokąs kalbėti rusiškai, kaip jis gali mano vaiką mokyti, kuris nuo mažų dienų tik rusų kalbą tegirdįs, kurio tėvai rusai.

Atrodė, nepasisekė jo įtikinti, kad reikia teoriją – gramatiką, sintaksę žinoti, sakinius nagrinėti. Kad vien sugebėjimo kalbėti maža. O žemaičiai kaip tik teoriją gerai išmoksta, bet kalbėti praktikos neturi – negirdi geros rusų kalbos.

Vesdamas fizikos praktikos darbus Aleksote–Vėsulavoj, Fizikos-chemijos institute, įsikalbėjau su vienu simpatingu, gražiai lietuviškai kalbančiu žydeliu iš Marijampolės. Jis negalėjo tvarkingai lankyti fizikos praktikos darbų. Paaiškino, kad gyvenąs Marijampolėj, nes pragyventi Kaune neturįs lėšų, iš tėvų nieko negaunąs, pažinčių Kaune nesą ir dėl to pamokų negaunąs. Marijampolėj esą kas kita.

– Kokių daugiausia pasitaiko pamokų?

– Lietuvių kalbos...

Tas studentas Kaminaksis tik lietuvių kalbos pamokomis teužsiimąs. Daug jų gaunąs, nes įgijęs gerą vardą. Jo mokiniai visuomet išlaiką pataisas ir šiaip gana greitai jo pamokyti pradeda gauti patenkinamus pažymius.

Štai tau, žydas ima mokyti lietuvius lietuvių kalbos.

O kitas žydas Sereiskis, jei ne tie nesusipratimai, būtų tikrai sutvarkęs mūsų kalbą, gal būtų buvusi rašyba „pagal Sereiskį“, kaip rusų rašyba pagal Grotusą.

Liepojoj 1914 m. nusišovė Nikolajaus berniukų gimnazijos matematikos mokytojas Rebinderis. Laikinai priėmė mane. Liepojoj buvo miesto mokytojų sąjunga. Mokytojai turėjo būti tos sąjungos nariai. Paprašiau, kad mane priimtų į sąjungą. Priėmė. Ėmiau prašyti mokslo globėją, kad mane perkeltų iš Palangos gimnazijos į Nikolajaus berniukų gimnaziją. Neperkėlė. Po dvylikos dienų mane atleido. Vėliau pasirodė, jog Palangos gimnazijos direktorius nesutikęs manęs išleisti, dėl to globėjas neperkėlęs. Palikau laisvas, su pagrindine alga iš Palangos gimnazijos.

Gana greit ėmė tikrinti turinčius baltus bilietus ir gyvenančius arti fronto. Išvykova į Peterburgą. Valgėva brolijoj, o gyvenova netoliese kambarį pasisamdę.

Vieną rytą atneša raštą, kviečiantį į nuovadą pasiaiškinti. Mat mano pase buvo įrašyta „vedęs", bet nepasakyta, kas mano žmona. Gavau pasą siųsti į Verų, kur buvo evakuota Palangos gimnazijos raštinė.

Dar prieš Kalėdas mane patvirtino etatiniu; už patvirtinimą išskaičiavo apie 70 rublių ir dar, pasirodo, kad man neteisingai mokėta alga – po 75 rublius už savaitinę valandą per mėņesį, o tereikėję mokėti po 60, kol nebuvau patvirtintas. Dideli išskaitymai susidarė. Mažai begaudavau pinigų į rankas. Ėmiau ieškoti darbo. Pagaliau rekomendavo mane M. Yčas į Tatjanos komitetą karo aukoms šelpti, pas pirmąjį sekretorių fon Talą jo asmens sekretorium. Mano žinioje buvo rinkliavos atsišaukimų, ženklelių, „spilgučių" ženkleliams prisegti siuntinėjimas. Tai buvo didelė paspirtis.

1915 m. birželio 9 d. Grečeskyj prospekto gimdymo namuose gimė sūnus. Iš ten nuvažiavova į Severskaja. Apačioj gyveno brolis, viršuj mes.

Nuo rudens ėmė veikti Palangos gimnazija Veruje. Pranešė, kad važiuočiau į darbą. Atvažiavome jau trise. Uošvis atsiuntė tarnaitę iš Latgalijos. Labai atsidavusi, tik riboto proto. Gavome visą lentpjūvės savininko žydo Gutkino, kilusio nuo Papilės, butą. Keturi dideli kambariai, virtuvė, sodas, daržas, šiltnamio keli langai, prie pat ežero. Kolei lentpjūvė veikia, sava elektra. Nuokampiau, jokio bildesio. Lentpjūvės valdytojas – malonus estas. Paskui pas mus gyveno Butkovskis, matematikos mokytojas, tik vieną dieną Palangoj teišbuvęs.

Verus. Nedidelis, švarus miestelis prie ežero. Čia buvo atsikrausčiusi iš Rygos Aleksandro vyrų gimnazija. Buvusioj Palangos, dabar Veraus, gimnazijoj nebuvo nė vieno kataliko. Kapelionas Penkauskas gavo algą, bet darbo neturėjo. Gyveno pas bevaikius Bortkevičius, ten ir mišias laikė, Bortkevičienė jam mišioms tarnavo.

Tame pačiame miestelyje gyveno statybos rangovas Juozapavičius su žmona Alseikaite. Sūnus Kazys kokių penkerių metų. Paskui Prancūzijoj išėjo gydytojo mokslus, tremtyje gyveno Hanau stovykloje, vedė buvusio Palangos burmistro Vizbaro dukterį ir 1948 m. išvažiavo į Australiją.

Su mokytojais gerai sugyvenau. Ypač su kai kuriais, nes būdamas fizikos kabineto vedėju gaudavau metams du kibiru spirito. Paproferansuodavome ir burnelę išmesdavome.

Mokytojauti sekėsi. Mokinių nedaug. Estai – darbštūs kaimo berneliai. Penktoj klasėj tebuvo keturi mokiniai. Į tą klasę reikėjo eiti per ketvirtąją. Sykį atvažiavo globėjas iš Rygos. Jis telankė mano ir Goreckio pamokas (kandidatai inspektoriaus vietai). Aš mokiau penktoj klasėj, o Goreckis ketvirtoj. Jau skambutis, bet aš nepaleidžiu savo mokinių, kad nereikėtų veržtis pro globėją. Kalbamės. Vienas ir sako: „Gokda etot kost ujedet" (kuomet šis kaulas išvažiuos)? Estai painioja g, k, p, b ir t. t. Čia turėjo pasakyti „gostj" – svetys. Žinoma, išsiaiškinome.

Būdamas Mokinių draugijos nuo karo nukentėjusiems šelpti narys, gavau pamokyti vienintelį Aleksandro gimnazijos mokinį lietuvį Pauliuką iš antros klasės. Susitvarkė.

Mirė Krasnojarovas – Aleksandro gimnazijos direktorius. Iš varžytinių pardavė jo turtą. Uošvis nupirko mums kilimą ir gramofoną su maždaug 300 religinių motyvų – visokiausių religijų. Itin brangi kolekcija. Išvažiuodami į Stavropolį gramofoną palikome pas pastorių. Grįžę atgavome iš to pastoriaus Martenseno sieninį laikrodį, bet nei gramofono, nei plokštelių nebegrąžino.

1915 metų pradžioje ėmiau lietuviškai rašyti fizikos vadovėlį (gimnazijos kursą). Liko užbaigti tik *Elektrą*. Dėl terminologijos susirašinėjau su Būga, Jablonskiu, Varnu, Masiuliu. Voroneže buvo jau apie 150 puslapių pradėta spausdinti, bet taip ir dingo, net rankraštis. Kaip tik imu spausdinti *Fiziką*, tuoj kas nors atsitinka. Antrasis atsitikimas buvo 1941 metais. Pakliuvau į kalėjimą, buvau išvežtas, dr. A. Juška pasisavino mano vertimą (*Elektrą*) ir visą redagavimą. Trečiasis kartas buvo 1949 metais – Tremtinių bendruomenės mokyklų inspektorius M. Krikščiūnas jau ėmė dirbdinti mano vertimui klišes ir rinkti tekstą, o aš išvykau į JAV.

Nelemta man buvo fizikos vadovėlį išspausdinti.

Tik paskaitų santraukos universitetui buvo hektografuotos – papildomas kursas III ir IV semestrui bei eksperimentinės fizikos I kurso pirmoji dalis.

Stavropolyje

Vokiečiams užėmus Rygą, mums (Palangos gimnazija Veruje) davė keletą adresų ir leido pasirinkti. Kaukazo Stavropolį mums papiršo ten gyvenęs pastorius Martensenas.

Viename prekių vagone buvome devynios šeimos. Maskvoje į vagoną buvo atėjęs mano draugas ir kaimynas Julius Urnikis. Kaukazo Stavropolio stotyje vagone išgyvenome dešimt dienų.

Iš vagono mane pakvietė dėstyti matematiką Olgos mergaičių gimnazijos devintoje klasėje. Nustatė laiką programai paruošti. Girdi, bus komisija – apsvarstys.

Nuėjau. Tuoj krito į akis vienas narys. Su juo kartu mokėmės Peterburge ir kartu išlaikėme valstybinius egzaminus, bet nebuvome pažįstami. Dabar iš karto atrodė, tarsi būtuvę buvę geri draugai. Tai Alfonsas Paškė – mokytojų seminarijos mokytojas.

Programą priėmė. Ėmiau dėstyti.

Ateinu pirmą sykį. Mokytojų kabinete mane supažindina. Vienas, užuot padavęs ranką, sukasi į šalį ir sako: „Aš ne kiekvienam paduodu ranką." Tuoj pribėgo prie manęs kitas mokytojas – armėnas Jakovas Suvalovas: „Nekreipk dėmesio, jis savotiškas žmogus."

Pasirodo, tai Ševčenka, gamtos mokytojas. Nenešiojo kepurės, apsiausto ir niekam rankos neduodavo. Turėjo beveik miesto centre 2 ha sklypą, kurį užleido laukinėm slyvom, norėdamas įsitikinti, ar juodieji strazdai čia laikysis, ar ne. Laikėsi. Nevedęs, gyveno su motina.

Paskui, sužinojęs, kad aš lietuvis, labai mane pamėgo. Mat jis mokėsi kartu su mūsų Povilu Višinskiu, buvę geri draugai. Ir dėl Višinskio pamėgęs lietuvius. Jis man užleido savo dar slyvom neužaugusį daržo kampą. Buvau ten pasisodinęs daržovių, bet išvažiavome ir derliaus nesulaukėme. Vėliau Ševčenka nusinuodijo prašydamas nieko nekaltinti dėl jo mirties.

Tikrai man malonus ir geras buvo žmogus.

Aštuonios šeimos iš vagono išsikraustėme į Aleksandro gimnazijos bendrabutį – į aštuonis kambarius. Virtuvė – koridoriaus gale.

Vandenį reikėjo pirkti, arba lietaus nuo stogo vartoti. Pirkome, pylėme į cisterną žemėje. Popas paskui ėmė mūsų vandenį vogti – pagavome.

Rugsėjį susirgau dizenterija. Taip ir prasirgau iki gruodžio.

Revoliucija, karas. Žmona išeidama į miestą apsivilkdavo ir mano kelnes – jei išgis, sako, tai kuo apsivilks, nes kiekvienu momentu galėjo ateiti ir atimti.

Man besergant, mirė Paškės tarnaitė latvė. Mirė ir Paškienė. Ji buvo baigusi Peterburgo universiteto Istorijos-filologijos fakultetą, Archimandrido auklėtinė. Paškė – pastoriaus sūnus iš Kališo. Jiems susituokus, ir vieni, ir kiti prakeikė. Abu buvo rimti, kultūringi. Paškienei mirus, Paškė atėjo pas mane. Aš guliu išsitiesęs ir pajudėti negaliu. O mano kambaryje durų rėmuose buvom iškalę skylę ir ten sudėję savo brangenybes – aš tai nieko neturėjau, bet jis turėjo. Be to, ten buvo paslėpti mūsų revolveriai. Jis sakosi atėjęs revolverio pasiimti – nusišausiąs. Manęs prašo, kad neapleisčiau jo dukters (kokių trejų metų), ir visą savo turtą man paliekąs. Po geros valandos pasisekė jį nuraminti – išėjo be revolverio, jau neketindamas šautis. Daug privargo čia mano Marytė – maitinama duktė Irena, kuri 11 mėnesių mirė dizenterija. Graži, sveika mergaitė buvo, paaugus

būtų panaši į Tolę. Buvome atsivežę tarnaitę estę, ji labai vaiką mylėjo. Pasirodo, davė vyšnių vaikui – užsikrėtė dizenterija. Dar penktą ligos dieną jau ėmė dvokti lavonu, ėmė pūti žarnos. Šiaip vaikas gražiai atrodė. Gaila buvo labai.

Bebaigdamas sirgti, jau kai šiek tiek ėmiau stiprėti, paprašiau žmonos šakalį atnešti. Susiskaldžiau ir ėmiau numatytiems drožinėti žaislams medžiagą ruošti. Paskui iš tos medžiagos dirbau lėlėms loveles, stalelius, kėdeles ir galiausiai kandiklius. Už kandiklį gaudavau komisijos krautuvėj nuo 3 iki 1000 rublių – pieno butelio ekvivalentas, o alga paskui buvo vos 6000 rublių – šeši buteliai pieno.

Parduoti nieko neturėjome, juk su rankiniu lagaminu išvažiavom, o čia vaikai atsirado, reikia ir vystyklų, ir marškinėlių, ir paklodžių.

Paskui su Paške įsteigėme triušyną. Išbėgus baltiesiems, seminarijos profesorius paliko du belgų triušius. Dalyvavom parodoj, gavom I prizą. Tuos triušius padovanojom gubernijos agronomui. Šis vėliau padėjo įsteigti pavyzdinį triušių ūkį. Gaudavom pašaro, grūdų papigintai. Vienu metu turėjome 96 triušius. Buvo tikrai gražių. Prieš išvažiuodami pardavėm ir gavome tiek milijonų, kad už juos galėjom nusipirkti po 8 pūdus miltų – baltų, kvietinių. Agronomui liko dar 20 pačių geriausių triušių.

Tačiau ir Paškė, ir aš per tuos triušius susirgom plaučių uždegimu.

Nesitenkinom triušiais. Sykį bevaikščiodami pamatėme prie skerdyklos daugybę ožkų; čia jų nemelžia, tik gano ir pjauna, nelyginant avis. Sumanėm steigti pavyzdinį ožkų ūkį. Vėl tas pats agronomas. Bet aš išvažiavau. Liko nebeįsteigta.

Aš gavau davinį iš Raudonarmiečių raštingumo mokyklos ir iš Žemės ūkio instituto (čia buvau meteorologijos ir fizikos laborantas). Nerūkiau – galėjau cukraus išsikeisti už gaunamą taboką. Dar dirbau buvusioj Palangos gimnazijoj.

Žmona laukėsi. Tolės pribuvėju aš pats buvau, kol prisišaukėme akušerę. Gimė stiprus berniukas, tik itin didelis šauklys. Daug su juo buvo vargo. Padėjo kūmas Remeika – paprastas kareivis, dar caro laikais peršalęs Kaukazo kalnuose, o kol iš ligoninės išėjo, jau nebebuvo senosios valdžios. Atsidūrė Stavropoly plikas kaip tilvikas. Atėjo pas mane, o aš buvau nuo karo nukentėjusiems šelpti draugijos pirmininkas. Pasisekė gauti jam darbo pardavėju kooperatyve. Atnešdavo mums duonos ir pieno. Ir šiaip daug ko jis mums pakišdavo. Jau gerai buvo ir tai, kad nereikėjo eilėj stovėti. Jis, matininko vaikas nuo Rokiškio, septynerių metų buvo išvežtas į Rygą pas batsiuvį, paskui dirbo su mašinomis, pagaliau pardavėju. Iš čia išėjo į dragūnus.

Sykį užeinu, jau prieš pat „baltųjų galą“, sako, nieko nebeturime. Imk adatų. Už 3,50 rublio gavau 100 adatų. Vėliau viena adata – butelis pieno (1000 rublių). Tų adatų parsivežiau į Lietuvą. Čia tos adatos nebeturėjo savo būtosios vertės. Niekas Lietuvoje apie adatas net nekalbėjo, nors Lietuvoje nebuvo gaminamos. Toks mažmožis. Niekam nė į galvą neatėjo, kad galima už adatą taip brangiai mokėti.

Remeika pas mus valgė. Pasiuvo man su aulais batus iš kareiviškų batų. Ir Marytei avalynę parūpindavo. Gimus Toliukui, gavome 30 metrų kartūno, siūlų nebuvo (turėjo duoti 2 špūleles). Tai buvo tikrai didelis turtas.

Sirgo ir Algirdas, rodos, plaučių uždegimu. Ramus, geras buvo vaikas – be čiulptuko, be lopšio, be rankų užaugintas. O Tolė tik ant rankų augo. Pareini, būdavo, apie dešimtą valandą vakare iš darbo, žmona pavargus benešiodama. Panešiok. Papenėtas, sausas ant pagalvės guli, jau, rodos, miega. Dedi pagalvę į lovelę, pamažu trauki rankas lauk, nespėji išsitiesti, kaip jis visa gerkle ima šaukti. Privargindavo.

Jau bolševikams įsikūrus, bene 17 mokytojų sumanėme „kolchozą" steigti. Gavome žemės, kiek norėjom. Užmiesty buvo kažkokio generolo apleista vila. Davė ten daržą. Susitarėme, ėjome su kastuvais iš rudens žemę sukasti. Nuėjome devyniese. Iki pietų kasėme po kits kito. Pietų metu mudu su vienu smarkesniu mokytoju sakova, kad dabar matyti, kiek sukasta, padalykime po atitinkamą sklypuką ir kaskime atskirai. Mat prieš pietus vieni ima plačiai kastuvu verpti – vos apverčia velėną, o`kiti kasa siaurutėlaitį barą, ir kaskart eina su reikalais, iš rikės išėjęs rūko, plepa.

Daugeliui tai nepatiko. Bet už kitus dirbti irgi ne „kolchozas".

Kitą dieną atėjome penki. Pasėdėjome, susitarėme mesti tokį platų darbą. Susimetėme penkiese. Vienas buvo vietinis ir gavo žemės, ar ne 2 hektarus. Sklypas buvo už kokių 7 kilometrų nuo gyvenamosios vietos. Sausa vasara, bet užderėjo ir bulvės, ir kitkas. Tačiau mes išvažiavome. Dar buvau gavęs iš Ševčenkos daržo sklypuką mieste. Ir čia viskas augo gerai. Be to, prieš bendrabutį buvo miesto sklypas, mums jį perleido, beveik privertė imti. Jei būtume likę, būtume duonos turėję.

Malkų kirsti ėjome apie 6–7 kilometrus. Daugiausia uosių atžalos prie kelmų – išbėginės kartys, beveik be lapų, tik pačioj viršūnėj. Aš turėjau mažą, bet gerą kirvuką. Juokėsi visi, kad aš nieko nepadarysiu su tokiu mažu. O pasirodė, jog kaip tik gerai – su dideliu sunku pritilpti, ypač pirmąją atžalą iškirsti. Aš greičiau už visus susikirtau. Reikėjo sukirsti dvigubai – pusė už parvežimą. Drūtgalyje matavo, o laibgaly galėjo būti kiek norint. Taip ir darėme, – krūvos buvo nepaprastai ilgos.

Į mišką eidami, valgyti nešdavomės pomidorų ir duonos. Arbūzą kartais gaudavome. Geras, gardus valgis. Duona net per daug balta, labai gerų kviečių, gerai iškepusi. Pomidorai ant šakos nunokę, irgi labai gardūs. Žinoma, gerokai padirbėjęs, pasimankštinęs ir bet ką valgytumei.

Gyvenimas čia buvo savotiškas. Vieną tarpą aš buvau stačiatikių popų seminarijos fizikos mokytoju. Ateina sykį į mokyklą vienas mokytojas į save nepanašus. „Kas atsitiko?" – klausiam. Jis ateidamas pamatęs ant kelio besimėtančią žmogaus galvą. Priėjęs arčiau ir pažinęs – tai buvo jo gero pažįstamo karinin-

ko galva. Matyt, iškrito iš vežimo bevežant prie šaltinio. Buvo lygumoje didelė uola, staigi, gili, apačioj tekėjo šaltinėlis išsigraužęs. Čia baltieji statydavo prie kranto raudonuosius, o raudonieji – baltuosius ir šaudydavo, – nepabėgsi, o nušautas krinti į prarają kokius 20–30 metrų.

Buvo ten toks klebonas Krapivnickis, lenkas iš Molėtų parapijos. Tos pačios parapijos Gaidelis nemokėjo lenkiškai, o klebonas – nė žodžio lietuviškai. Gaidelis tarnavo šieno paruošimo stoty – presavo šieną. Apie 40 metų, vedęs, didelis plepys. Atėjus baltiesiems, jis buvo pirtyje, plepėjo, matyt, ko nereik. Po pirties jį suėmė, pasodino į kalėjimą ir nuteisė sušaudyti. Jis pasikvietė kunigą – prie baltųjų tai galėjo. Kunigas suprato, kad Gaidelis visai nekaltas. Iš kalėjimo grįždamas užėjo pas mane. Nutarėva eiti pas generalgubernatorių fon Glazenapą, profesoriaus Glazenapo, astronomo, brolį.

Nuėjova. Didelis kambarys, tik rašomasis stalas ir trys kėdės. Aš aiškinu, kas tas Gaidelis. Jis sklaido popierių krūvą. Atrado Gaidelio lapą, ištraukė ir padėjo ant viršaus. Aiškiai mačiau, kad parašyta „pakarti". Man bekalbant, išbraukė tą žodį ir parašė „paleisti".

Po poros valandų Gaidelis jau buvo pas mane ir dėkojo už išgelbėjimą. Greit jis kažkur išvažiavo, pasižadėjęs mažiau plepėti. Šiaip buvo labai geras žmogus.

Mūsų gimnazija buvo ant aukšto kalno. Patiko ji jau įsikūrusiems bolševikams. Įsteigė jie čia radijo telegrafo stotį. Apsigyveno du radiotechnikai, buvę jūreiviai. Vyresnysis prieš karą toje pat gimnazijoje lempas valęs – tada jos dar žibalinės buvo. Gyvenome be didelių sunkumų. Jie turėjo du kambarius – dvi mūsų šeimas buvo iškraustę.

Užėjo baltieji. Radijo stočiai jie nieko nedarė. Bet bolševikai baltuosius paspaudė ir šie turėjo bėgti. Prieš bėgdami vakare atpuolė į telegrafistų kambarį ir ten buvusį vyresnįjį nušovė. Mano kambario durys buvo kaip tik prieš nušautojo duris. Išgirdęs šūvį, pradarau duris, iškišu galvą, klausiu, kas čia dedasi. Išeidamas iš kambario aukštas vyras greit pasakė: „Nušoviau jūreivį." Puolė žiūrėti gretimam kambary antrojo – jo nebuvo namie.

Šovusiojo dalinys buvo įsikūręs gimnazijos kieme, o dabar jau išsikraustęs. Tai štai paskutinis išeidamas nudėjo „matrosą". Netrukus atėjo tardytojas ir čia pat prie kraujo klane gulinčio lavono tardė ir mane.

Stavropolį užėmę raudonieji internavo gudų generolą. Jis buvo komendanto žinioje, – sėdėdavo po medžiais šio kieme. Ėjau kelis kartus jo lankyti. Malonus vyras. Labai svajojo apie gudų nepriklausomybę. Visi tada buvome užsidegę laisve ir laisvėmis. Tie fronto žmonės buvo tikri idealistai – ėjo nieko nebijodami.

Raudonieji sukvietė mus, mokytojus, ir davė programas, liepė patyrinėti, pažiūrėti, kaip jas taikyti pereinant iš senosios tvarkos. Matematikos mokytojų buvo 64 (pradžios mokyklos, penkios gimnazijos, mokytojų seminarija, popų seminarija, mokytojų institutas). Programoj buvo tokių klausimų, kurių niekas čia pat nemokėjo išspręsti.

Stavropoly mokiau aritmetikos Raudonarmiečių raštingumo mokykloje. Buvusiuose mokytojų seminarijos rūmuose įsikūrė jaunesniųjų karininkų mokykla. Turėjau mokyti, nes antraip būtų iš buto išmetę. Mokslas buvo nuo 22 iki 24 valandos. Pavargę per dieną lauko pratimuose, kariai snaudė pamokų metu prie vos spygsinčios žibalinės lemputės nekūrentoj, be stiklų languose patalpoj.

Nekoks buvo pirmas įspūdis. Klausytojai utėlėti: capt prie ausies – pagavo, surutuliavo ir spriegia nuo savęs. Tuoj pirštus už apykaklės – ir čia pagavo.

Vėliau darbas buvo rytmečiais, nuo 6 iki 18 valandos. Kitaip klausė, kitaip sekėsi trupmenų gudrybes suprasti. Dieną mokiau fizikos ir matematikos buvusioj Palangos gimnazijoj – 56-ojoje antrojo laipsnio Stavropolio mokykloje. Vakarais vedžiau fizikos praktikos darbus Žemės ūkio institute. Už visą tą darbą gaudavau per mėnesį po 5600 rublių. Butelis pieno kainavo 1000 rublių.

Parduoti ar mainyti neturėjome ko. Išvažiavę buvome su rankiniais lagaminais.

Kad ir dirbau toje karių mokykloje, bet vis vien lemputę iš mūsų atėmė. Mokytojų kambaryje buvo sutvarkyta elektra, bet lemputės neturėjome. Nepaklausė ir aiškinimų, kad reik vakarais rašto darbus taisyti, – išsuko ir išsinešė pats mokyklos politrukas.

Kareiviai mokiniai buvo malonūs, kuklūs, tik per daug nuvarginti per dieną tų visokių lauko pratimų. Tiesa, žiema čia – ne žiema. O vis tiek kartais pašąla, pasninga. Dažniausiai šlapdriba. Žmonės grįžta ir peralkę, ir peršalę, ir privarinėti – vos ant kojų bepastovi. Utėlėmis aptekę, – jokių priemonių apsiginti. Ir nemėginama apsisaugoti, kad utėlės nesiveistų: nei muilo, nei baltinių pamainos, – nešioja, kol nukrinta. Apavas kiauras, suplyšęs. Nekoks ir tas jų maistas – užtektų tik nieko nedirbant maitintis.

Stavropolyje gyveno kun. Skrodis, labai malonus vyras. Jis laikėsi pas vieną sulenkėjusį valdininką iš Raseinių, paskui grįžo į Vilnių. Lietuviai Taraškevičius ir Bytautas iš seno Stavropolyje gyveno. Dar Bortkevičius su žmona (Gimbutaite). Sykiu studentavome Peterburge – jis mokėsi Politechnikos institute. Čia, Stavropolyje, jis mirė. Žmona paskui ištekėjo už Zakarevičiaus.

Buvau išrinktas gubernijos mokytojų sąjungos vicepirmininku. Sąjunga turėjo bendrabutį mokytojų vaikams, atvažiavusiems iš provincijos ir besimokantiems Stavropolio mokyklose. Vicepirmininkas buvo ir to bendrabučio prižiūrėtojas. Vedėjavo ten kažkokio jauno rusų menininko žmona su savo vaikais. Buvo ir padykusių vaikų, kartais tekdavo eiti nesusipratimų aiškintis. Tačiau pakako gerų norų ir visuomet pasisekdavo be didelių erzelių klausimus išspręsti.

Suvalovų šeima. Keturios senos panos – Jekaterina, Aleksandra, Jelizaveta, Marija Ivanovnos; trys broliai – Nikita, Jakovas, Karapetas. Šis jauniausias – kurpius, vedęs estę, pats juodas juodas, o žmona visai baltaplaukė.

Jų tėvai – Suvalovai (Suvaljan) savo laiku už labai mažus pinigus buvo nusipirkę Tauridės gubernijoje didelius plotus juodžemio – kelias dešimtis tūkstančių hektarų (po dvidešimt kapeikų už hektarą, o paskui pardavinėjo po 100–200 rublių). Jie turėjo Stavropolyje daug namų, banką, bet nusigyveno, liko tik vienas dviejų aukštų namukas. Blogėjant reikalams, visi vaikai ir mokslų neišėjo. Vieni baigė aukštuosius mokslus (matematikos mokytojas Jakovas Ivanovičius), kiti tik vidurinius, o jaunesnieji – Jelizaveta ir Karapetas – buvo visai be jokio mokslo.

Vyriausiasis, Nikita, buvęs geležinkelietis. Nepatiko jam gelžkelio tarnyba ir kiek užsidirbęs, jau vyresnio amžiaus būdamas, išėjo dantų gydytojo mokslus. Mums išvažiavus, neišlaikė tų naujosios tvarkos sunkumų ir nusižudė – šoko po traukiniu.

Gyventi teko su jais viename bute. Penki kambariai, penkios šeimos. Mums su dviem mažais vaikais paskyrė didžiausią kambarį, bet septyni Suvalovai niekaip negalėjo sutilpti viename kambaryje, tad Nikita gulėjo mūsų kambaryje.

Pradžioje jie daug nukentėjo nuo raudonųjų, nes buvo laikomi turtuoliais. Ėjo juos plėšti. Jie sakosi nieko neturį. Tuomet paima jų vyriausius – Nikitą ir Jekateriną. Pasodina Nikitą, atverčia galvą ir pražioję įkiša durklą į gerklę. Tai mato Jekaterina. Šią siunčia pas kitus brolius ir seseris, kad pasakytų, kame turtas paslėptas, antraip paspausią durklą. Atidavė viską, ką tik turėjo. Iškraustė juos ir iš tų namukų, neleido nieko su savim pasiimti, tik kiek baltinių ir patalynės.

Susirašinėjome į Lietuvą grįžę. Jekaterina Suvalova buvo Tolės krikšto motina. Paskui parašė, kad jiems daug nemalonumų tenka susilaukti dėl tų laiškų. Prašė neberašyti.

Išvažiavimas. Dailininkas Janulis buvo vietinių siųstas į Maskvą, į kažkokį dailininkų suvažiavimą. Grįžęs man pasakė, kad Maskvoje esanti Lietuvių atstovybė ir kad ji skirianti mane vyriausiuoju įgaliotiniu Rostovo–Dono rajono evakuacijai.

Laukiu nesulaukiu raštų. Darau žygių išvažiuoti. Gaunu brolio laišką, kur rašo, kad vidaus reikalų ministeris R. Skipitis mane išreikalaus per Maskvą.

Atsirado vienas kitas latvis. Senas Kauno žydas Panemunskis su žmona siūlė man kyšį, kad tik kaip nors ir jo nepalikčiau – tarsi tai nuo manęs priklausytų. Neėmiau. Reikėjo pakišti „gubevako“ viršininkui. Surinkome 30 000 rublių. Palengvėjo. Sudarėme sąrašą. Dar gubevakas pridėjo savų. Gavome vagoną į Maskvą. Pasiėmėme visus daiktus. Mes keturi ir Tolės kūmas Remeika. Marytė su vaikais ir latvio agronomo žmona viršuj ant pasiimto čiužinio, mudu su Re-

meika apačioje. Aš gulėjau ant sutrumpintos šovinių dėžės, ant šono susirietęs niekaip kojų nenulaikiau – trumpa dėžė.

Prekiniame vagone 42 žmonės. Viename gale prie langelio „matrosas“ su moterim. Ant vagono vis lipo maišininkai (iš toliausiai važinėjo duonos parsivežti), tratėjo stogas. „Matrosas“ iškišęs revolverį pro langelį palei stogą imdavo šaudyti. Kely trūkdavo kuro. Sustodavo kame prie miško – reikėjo eiti garvežiui kuro prikirsti. Iki Maskvos važiavome visą mėnesį. Maskvoj atkabino mus Sokolnikuose. Visą kelią iki Maskvos, kur tik sustodavo, traukinį tuojau apspisdavo vaikai, moterys – į žmones nepanašūs, išbadėję, sudžiūvę, pajuodę, ištinę nuo bado. Baisu žiūrėti. Prašė duonos. Jau kiti vaikai nebegalėdavo žodžio ištarti. Čia pat netoliese tie su maišais. Jie sėdi kiek tolėliau, kad, traukiniui pradėjus eiti, galėtų ant stabdžių, ant stogų pasilipti ir važiuoti toliau. Pravažiuojant stotį, juos stumia nuo stabdžių. Varo ir nuo stogų. Vagonų stogai ištisai apgulę. Sokolnikuose buvo daug tūkstančių belaisvių – austrų. Ypač blogai su išeinamosiomis – kelių šimtų žmonių eilė. Ne visi teišlaiko tiek, čia pat atlikinėja savo reikalus. Mūsų vagonas kaip tįk prie tokios vietos stovėjo. Rytmetį atsikėlęs visų pirma turi apvalyti aplink vagoną. Nėra kur kopėčių padėti. Apkasi apkasi, sumeti po vagonu. Per mėnesį vagonas jau buvo paremtas.

Mūsų atstovybėj pasakė, kad galiu pasilikti Maskvoje atstovybės sekretorium arba galiu važiuoti namo. Pasakiau – važiuosiąs. Dėl tos mano įgaliotinio Rostovo–Dono rajono evakuacijai vietos, pasirodo, popieriai nuėję toliau, į Kaukazą. Į mano vietą pasišovęs Avižonis – mokytojas. Paskui atstovybėj man siūlomą vietą vėl užėmė tas pats Avižonis. Pabuvo, kolei galėjo pats išvažiuoti, o tos įgaliotinio vietos man nepalaikė.

Maskvoje turėjome dar kiek druskos ir grikių kruopų. Už kelias druskos rieškučias vežikas kone apie visą Maskvą apvežė. Susirgo to latvio agronomo duktė; jiedu su Tole žaidė tais pačiais žaislais, greta gulėjo. Marytė sirgo dėmėtąja šiltine. Pajuodavo, į žmogų nepanaši pasidarė. O dar Tolę maitino. Kitoje stotyje susiradome daktaro Vaineikio šeimą ir Zdzitoveckaitę-Niemčinavičienę, kuri po kelių savaičių tegalėjo išvažiuoti. Kasdien ėjome į atstovybę. Daug padėjo maistu V. Matulaitis, Musteikis – gavome biskvitų vaikams. Panemunskis labai mėgo mūsų vaikus. Jis juos globojo. Turėjo samovarą, vis virė arbatą. Tolė vis ant rankų – ar mano, ar Remeikos. Sokolnikuose išbuvome visą mėnesį. Į atstovybę gyventi nėjome, nes vis girdėjome – ryt ryt išvažiuosime.

Remeikos neišleido kartu su mumis. Turėjo, sako, atsiklausti jo dalinio, ar nenusikaltęs. Palikome jam grikių kruopų kokius 20 svarų ir druskos. Mums Remeika davė storą auksinę grandinėlę (paliko pas Joną Grauslį Aukštojoj Panemunėj kartu su mano auksiniu laikrodžiu, žiedu, pedometru, „breloku“ su vytim ir meška). Kad būtume žinoję, kad Lietuvoje visko yra, būtume senus baltinius išmainę į dideles brangenybes. Dabar parsivežėme ir kirvį, kastuvą, pjūklą.

Rėzeknėj mūsų daiktų nekratė – net ir netikrino. Tik pusdienį tebuvome ir Abelių karantine. Per Panevėžį važiuojant, Marytė su Vaineikiene nubėgo į stotį. Nedrįsusios įeiti, sako, tokie ponai ten geria, valgo.

Lietuvoje neturėjome ko valgyti. Naktį Mažeikiuose mūsų vagonas stovėjo prieš pat įėjimą į stoties bufetą. Prie durų stovi kareivis su šautuvu. Jis žiūri į mane, aš į jį. Klausia, ar aš ne Končius. O jis, pasirodo, mano buvęs mokinys Palangos gimnazijoj – Sakelis. Davė 20 markių. Nubėgau, nusipirkau sviesto, pyrago. Žibalo dar turėjome, tuoj užkaičiau primusą. Greit grįžo Vaineikienė, ji buvo išėjusi į kaimą. Irgi gavo duonos, kumpio. Pavalgėme, – gera buvo pavalgius važiuoti.

Skuode jau buvo šviesu. Į Kretingą atvažiavome dienos metu. Bočius stotyje belaukiąs mano uošvės – ši buvusi Skuode, kartu važiavome.

Parvažiavome komendanto Petraičio arkliais pas tėvus. Išmaudė, pavalgydino, švarioj lovoj paguldė. Ir po pagalve radome pakištų pinigų pradžiai. Kažin kuomet tokioje lovoje bebuvome gulėję. Kažin kuomet tiek pinigų, ir tokių vertingų, bebuvome turėję.

Buvome labai suvargę. Nei apdaro, nei apavo. Visi pajuodavę, liesi. Marytė – trumpais, po šiltinės neataugusiais plaukais. Algirdas visai liesas, tik Tolė – storokas, riebokas.

Darbas Dotnuvoje ir Kaune

1921 metų liepos mėnuo. Iš Kretingos tėvai mus nuvežė į Palangą. Man rūpėjo tarnybą gauti. Tėvas (uošvis) vis sakė, – palaukite, neskubėkite, pailsėkite, tarnybą visuomet gausite.

Važiuoju į Kauną. Vidurinių mokyklų inspektoriaus Prano Mašioto nesama – išvažiavęs. Kalbuosi su Valatka ir Vokietaičiu. Jie siūlo man būti vidurinių mokyklų vizitatoriumi. Sakau, nepažįstu čia naujos tvarkos mokyklose, norėčiau kurį laiką pabūti mokytoju. Taip ir išsiskyrėme.

Sėdžiu Palangoj. Bėgioja Algirdas vis dar rusiškų žodžių galutinai nenusikratydamas. Tolė mokosi vaikščioti, didoko svorio, labai gyvas, nori greit eiti, bet vis klumpa, virsta. Sykį buvo atėjęs Palangos klebonas Juozas Šniukšta. Žiūri jis į tą vaiką ir labai jaudinasi, kai tas visu ūgiu virsta ir rieda kaip kamuolys – vėl keliasi ir vėl virsta.

Pakliuvo į rankas laikraštis. Žiūriu – skelbimas: Dotnuvos žemės ūkio ir miškų mokyklai reikalingas matematikos-fizikos mokytojas. Duodamas butas, kuras, laikoma viena karvė, duodama ordinarija. Baigta – kad jau duonos turėsime, važiuojame į Dotnuvą. Alga nesvarbu.

Vykstu į Dotnuvą pasiteirauti. Ten randu Jokūbą Stanišauskį. Jis kartu su mano žmona mokėsi Liepojoj, komercijos mokykloj. Einu pas direktorių. Ma-

loniai sutiko mane Antano Vienožinskio šeima, tekalbanti lenkiškai. Sužinoję mano pavardę, nudžiugo. Palikau prašymą.

Numatytu laiku atvykome. Mums skirtas butas pakeistas. Pasirodė, dabartinis už aną geresnis. Tėvai davė baldų. Nusipirkome karvę – nedidelę, žalą.

Nedaug tebuvo tikrų mokytojų. Visi visokių savo amatų tarnautojai. Mokyklos tvarka svetima. O čia naujai kuriama. Klausytojai visokio amžiaus, visokio išsilavinimo. Gražus šaulių būrys. Rimti būrio nariai. Ir šiaip visi mokiniai kuo geriausių norų kupini. Tik duok jiems medžiagos, duok darbo – kalnus nuvers.

Sukūrėm būrelį gimtajam kraštui tirti. Pakankamai atsirado narių ir šitokiems klausimams tirti. Buvo visokių susibūrimų. Net gražbylystės būrelis, kurio vadovas sakydavo: miniai tik kalbėk nesustodamas; drąsiai sakyk sakinius, nieko bendra neturinčius su keliamu klausimu. Pavyzdžiui, jei kas tau priekaištauja, kad tavo pažiūrų žmonės tą ir tą negerai padarė, tu imk kalbėti bet ką, sakysim, visai teisingai nupasakok šios dienos orą, nė vienu žodeliu neprasitardamas gintis nuo neteisingo priekaišto. Klausytojai žiūrės ir sakys kits kitam, kad jis tikrą teisybę sakė. Kad ne į temą – nesvarbu. Juk minia klauso.

Kiekvienos partijos būreliai buvo. Ėjo prieš rinkimus į Seimą agituoti už savo partijos žmones. Kiti ir mušti, sako, gavo.

Tarp mokytojų santykiai buvo itin geri. Kažkaip išsiskirdavo direktorius. Gal ir jis kitoks būtų buvęs, jei ne jo ta lenkiška šeima. Sako, ir jis pats daužęs į krosnį indus, kai jau nebegalėdavęs išlaikyti visokių užgauliojimų. Dar prie tos šeimos reik pridėti ponią Jackevičienę su juriste dukra, dėsčiusia Lietuvos istoriją ir vos tekalbančia lietuviškai, ir sūnum, dar jaunyvu, bet paliegėliu – psichiškai nesveiku. Žinoma, šeima sau, mokykla sau. Bet ar čia atskiriami šitie dalykai buvo?

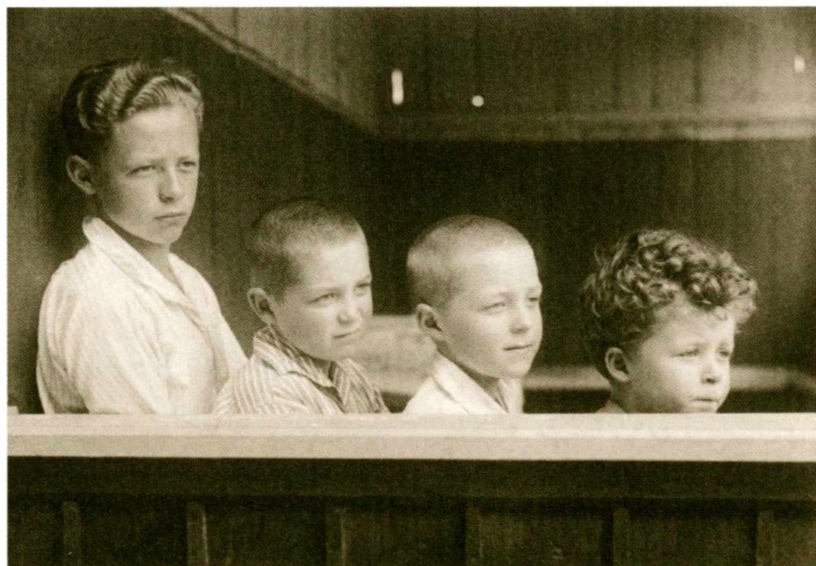
Prieš mokytoją Jackevičienę mokiniai surinko visus parašus be vieno. Tas vienas nepasirašęs tik todėl, kad buvo išvažiavęs.

Sykį ateina pas mane šaulių būrio vadai ir sako, kad yra renkami parašai prieš mane ir mokytoją Murką. Ką, sako, turime daryti? Savo giminaičiui Narbutui direktorius padavęs raštą ir liepęs bent vieną antrą parašą surinkti – tada jis Kaune šį reikalą sutvarkysiąs. Ką gi, nesijaučiau niekuo kaltas, niekuo nusidėjęs. Tą patį sekmadienį turėjo būti fizikos terminų žodynėlio komisijos posėdis pas Murką. Nedaug mūsų tesusirinko. Aš iškėliau tų raštų klausimą ir atvirai paklausiau Vienožinskio, kas čia darosi, kuriuo keliu jis veda mokyklą.

Didelis bruzdesys mokykloj pasidarė. Vis dėlto mudu su Murka buvome ir mokytojai, ir tikri lietuviai. O dauguma mokytojų vos lietuviškai grabaliojo. Žinoma, neskaitant V. Ruokio, J. Stanišausko ir paties direktoriaus. Bet apie direktorių buvo pasakojama keistų dalykų dėl jo žinių (tai dėl to medžio, kur šakomis žemyn auga, tai dėl to, kaip žuvys deguonį pasiimančios iš vandens

Ignas ir Marija Končiai su vaikais. Palanga, apie 1927 m.

Algirdas, Vytautas, Jurgis ir Liudas Končiai namuose
Karo ligoninės g. Kaune. 1930 m.

Muziejaus archyvas

Ignas Končius su vaikais savo namų kieme Karo ligoninės g. Kaune. 1929 m.

molekulės). Reikalui ištirti buvo sudaryta komisija iš P. Matulionio, J. Stanišausko ir V. Gaigalaičio.

Mestieji man kaltinimai tuoj atkrito ir komisija prieš mane bylos nekėlė. Liko vienas Murka, kuris neva kurstęs jaunuomenę prieš Lietuvos istorijos mokytoją Jackevičaitę. Mokinių raštas dėl Jackevičaitės netinkamumo turėjo būti svarstomas mokytojų tarybos posėdyje. Po posėdžio mano auklėjamosios klasės mokiniai paklausė, ar buvo jų raštas svarstytas. Pasakiau, kad ne. Klausia, kodėl? Atsakiau, kad mokytojų tarybos posėdžiams dienotvarkę nustato direktorius. Kodėl to klausimo nesvarstė, aš nežinau.

Čia direktorius Vienožinskis ir įžiūrėjo agitavimą prieš jį.

Kai manęs nei pats tardymas, nei aiškinimasis nelietė, pasidarė ramiau. Buvau tik nedorų įtarinėjimų ir neteisingų įskaudinėjimų stebėtojas, ir kaip tik tuo metu, kai kiekvienas lietuvis buvo itin reikalingas, kai bet kurį darbininką reikėjo gerbti, saugoti.

Prieš Vienožinskį buvo nusiskundimų ir iš dvaro darbininkų – kitą apvaginęs, kitą mušęs, o darbininkai sako, kad jis pats vogęs. Į Kauną vežę arkliais grūdus, neva ne mokyklos sąskaiton, o paties direktoriaus. Kas ten susigaudys. Bet vis dėlto išvažiuodamas Vienožinskis išsivežė mokyklos pianiną. Tas tai tikrai ne jo buvo.

Viceministeris P. Matulionis siūlė man direktoriaus vietą užimti, o J. Stanišauskiui – vicedirektoriaus.

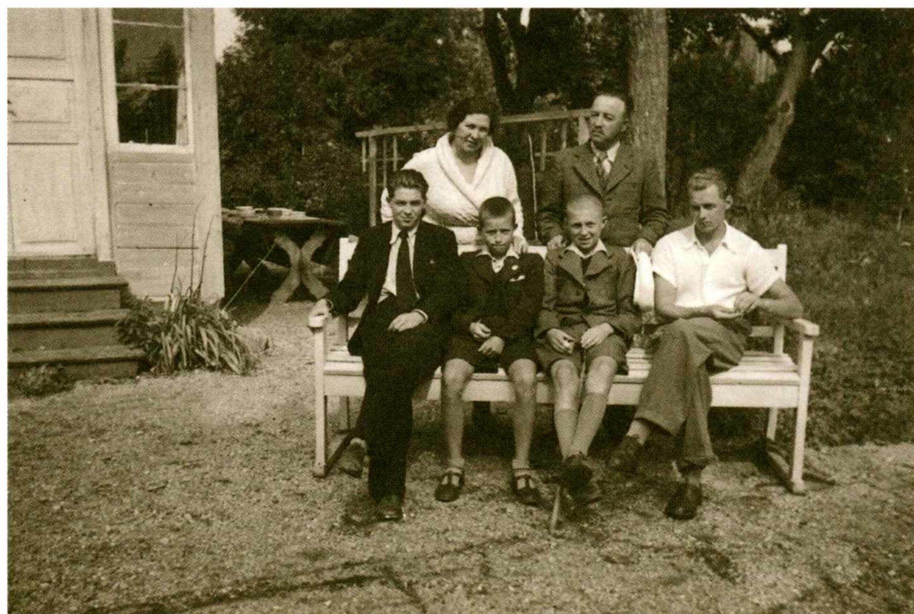
Gražiai sugyvenome visi mokytojai ir visi tarnautojai. Laikėme kiaules, skerstuvės būdavo itin linksmos. Ir valgėme, ir šokome, ir gėrėme. Medžiojome. Pirma aš eidavau medžioti su lazda, o paskui nusipirkau šautuvą. Visuomet mėgdavau po gamtą pasivaikščioti, pasigrožėti. Ir be šautuvo mane traukė į mišką, į laukus.

Įdomios lenktynės. J. Stanišauskis buvo elegantiškas vyras, džentelmenas, mokėjo lenkiškai. Jam atsiradus Dotnuvoje matininkų kursų vedėju, Ruokis net suabejojo, ar tikrai jis žemaitis nuo Veiviržėnų.

Prasidėjus vasaros atostogoms, Ruokis pėsčias išėjo iš Dotnuvos į Veiviržėnus. Išlapsėjęs iš Veiviržėnų, pavijo dvi moterėles, bevažiuojančias vienu arkleliu. Ruokis su barzda, be kepurės. Klausia tų moterėlių, kame čia tas kelias pas Stanišauskius. Jos nurodo, paaiškina: dar kokie septyni kilometrai. Jau vakarop. Moterėlės vis atsisukdamos mato paskui bėgantį žmogų, tokios keistos išvaizdos ir pasisakiusį keliaujantį ten pat, kur jos pačios važiavo. Mat pas Stanišauskius tuo metu buvę susirinkę giminės kažkokioms sukaktuvėms minėti. O Ruokis bijojo atsilikti, kad sutemus jis paskui kelio neberas vienas palikęs. Moterėlės plaka kumelę, kad pabėgėtų nuo įtartino žmogaus. Ruokis vejasi, kad nepasiliktų vienas nežinomam krašte nakties metu.

Končių namų kiemas. Kaunas, Karo ligoninės g. 7, 1933–1934 m. Fot. Ignas Končius

Marija ir Ignas Končiai su sūnumis. Iš kairės Vytautas, Liudas, Jurgis ir Algirdas. Palanga, 1938 m.

Muziejaus archyvas

Galų gale moterėlės pasuko kumelaitę į nedidelio Stanišauskių ūkelio kiemą ir čia pat savo įprasta ristele įbėgo ir Ruokis. Atsikvėpė moterėlės. Džiaugėsi ir Ruokis, laimingai atradęs savo kelionės tikslą.

Greit įsitikino, kad visi tikri žemaičiai susirinkę pasižmonėti pas gimines. Stanišauskis lenkiškai išmoko augdamas pas kunigą, bene motinos brolį, klebonaujantį kažkur Aukštaitijoje. Tas kunigas jį globojo, į mokslus leido. Todėl jis ir atrodė ne žemaitis kaimo bernelis, o jau išprusintas po klebonijas ponaičiukas.

Žemės ūkio technikume buvo veterinarijos gydytojas Konradas Aleksa, daug ir sklandžiai kalbantis. Kitas mokytojas – Viktoras Ruokis. Vargo mokiniai, skundėsi. Aleksa puolė Ruokį už didelius chemijos reikalavimus. Ruokis gynėsi.

Mokiniai išvertė, o Aleksa suredagavo gyvulių fiziologiją. Kai jau knyga išėjo, jis atneša ją į mokytojų tarybos posėdį, duoda kiekvienam. Priėjęs prie Ruokio ir duodamas jam knygą, sako:

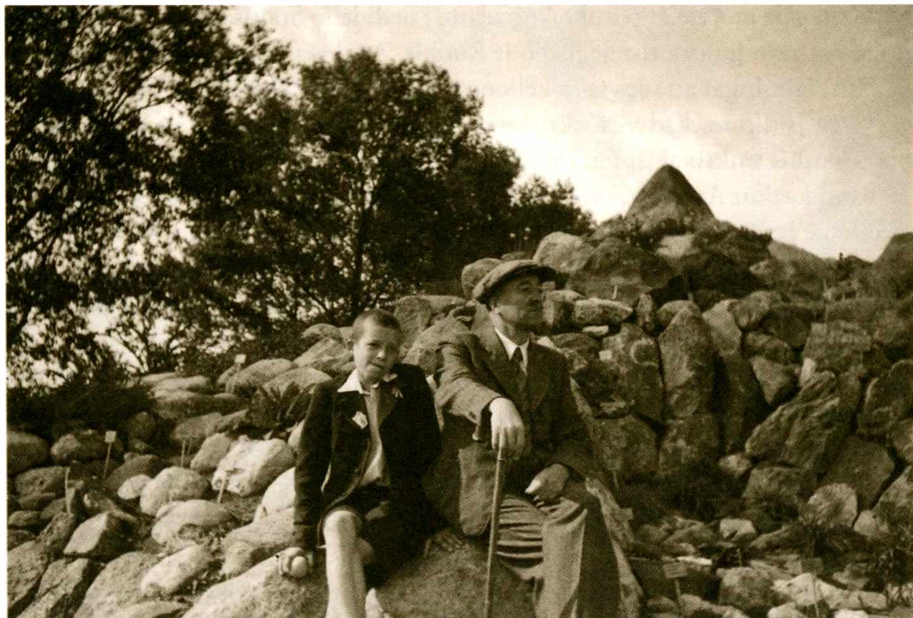
– O dabar aš suprantu, kad chemija yra labai reikalinga.

Tas pats Aleksa ateina sykį iš pamokos toks susijaudinęs. Pasirodo, prieš dvi savaites jis gavęs brošiūrėlę rusų kalba apie atjauninimą – Voronovo teoriją, sustabdęs eilines pamokas ir mokiniams išdėstęs tą teoriją. Dabar jis gavęs kitą knygutę, kuri skelbianti kitokią teoriją, priešingą anai. Vėl sustabdęs eilines pamokas, atšaukęs paskelbtą teoriją, už kurią jis galvą guldęs, ir paaiškinęs naująją.

Darbai technikume. Dirbdamas Žemės ūkių ir miškų mokyklos mokytoju jau 1923 metais išleidau *Meteorologiją* pagal technikumo programą. Parašiau ir Šiaulių „Kultūra" išleido *Ūkininko dangos* ir kt. 1922 metų vasarą su V. Ruokiu apvaikščiojova Palangos apylinkes ir Žemės ūkio ministerijos departamentas išspausdino 256 puslapių *Palangos kraštą*.

Palangos kraštą kai rašėva, keldavome penktą valandą ryto. Kolei reikėdavo eiti į pamokas, jau daug kas mudviejų būdavo padaryta. *Palangos krašto* tikslas, be kita ko, buvo nustatyti, ar galima Palangą išskirti iš apylinkės, ar nebus latvių pavojaus. Surinkta tiksli statistika ir amžiaus, ir tautybių, ir kt. Tik tautybių nėra duota santraukos – visai sąmoningai, kad skaitytojas lengvai negalėtų gauti atsakymo, ar daugiau latvių ar lietuvių. Visos žinios išspausdintos gana tikslios: daug diagramų, daug faktinės medžiagos.

Buvom susitarę sistemingai tirti gimtąjį kraštą, pradedant nuo pakraščio – nuo jūros. Tačiau, beaprašinėdami Palangos kraštą pamatėme, kad reik laikytis pačios gamtos ribų. Aname darbe tik jūra – gamtos riba. Kelias Klaipėda–Liepoja nepastovus. Juo labiau siena su Klaipėdos kraštu arba siena su Latvija. Dėl to kitą vasarą ėmėme tirti Minijos baseiną. Toliau – jos intakus. Apvaikščiojome Miniją su V. Budginu nuo pat ištakų iki žiočių.

Ignas Končius su sūnumi Liudu. 1938 m.

Jurgis ir Algirdas Končiai prie koplytėlės su šv. Jono skulptūrėle Purvaičiuose. 1938 m. liepos 27 d.
Fot. Ignas Končius

Marija ir Ignas Končiai Purvaičiuose. Pušyje – Igno Končiaus koplytėlė. XX a. 4 deš.

Gaila, bet gandai apie kuriamą Žemės ūkio akademiją ir jos įkūrimas 1924 metais sulaikė mudviejų gerus norus. Ėmus dėstyti aukštojoj mokyklos, reik ir savąjį lygį kelti. Reikia plėsti horizontą savo specialybėj: ir knygas, ir žurnalus rimčiau skaityti. Pirma tik šiaip sau, tik dėl savęs. Taip Minijai tirti surinktos medžiagos mudu ir nebeapdorojome, nors jau buvo pradėta spausdinti *Kultūroje*. Juo labiau kad po 1926 metų vienas gyvenome Dotnuvoje, kitas – Kaune.

Meteorologija. Būdamas technikumo mokytojas Dotnuvoje, įkūriau Meteorologijos stotį ir buvau pirmasis jos vedėjas. Paskui mane pakeitė J. Stanevičius.

Parašiau vadovėlį pagal technikumo programą. Išleido „Švyturys". Tuomet, 1923 metais, pigiausia buvo spausdinti pas Jagomastą Tilžėje. Sutarėm 2000 egzempliorių. Už tą skaičių ir honorarą apskaičiavo. Kolei knygą išspausdino Tilžėje, spaustuvės jau susitvarkė ir Lietuvoje. Už užsieny spausdintas knygas buvo uždėtas muitas – ar ne po tris litus už kilogramą. Kitaip tariant, knyga įklimpo. Nuostoliai spaustuvei, nuostoliai leidėjui, ir knygos nėra. Kontrabandos keliu vežė tą knygą iš Tilžės.

Paskui paaiškėjo, kad buvę išleista ne 2000, bet 3000 egzempliorių. Čia tai Rucevičius susuko.

Ir Šiaulių *Kultūra* man buvo skolinga 2000 litų. Išspausdino *Ūkininko dangos*, *Gamtos mokslai ir jų taikinimas gyvenimui*, daug straipsnių *Kultūroje*. Paprašiau, kad vietoj skolos atsiųstų savo leidinių. Atsiuntė: niekam nereikalingų net po kelis egzempliorius, o vertingesnio nė vieno.

Nemažai mano buvo rašyta *Švietimo darbe*. Visokios programos etnografinei medžiagai rinkti, šiaip straipsniai. Ir visur mane gerokai prigaudavo. Nemokėjau ir nesidomėjau akylai ginti savo piniginių reikalų.

Panašiai 1940 metais buvo su *Fizika*. Man pavedė redaguoti *Fizikos* vertimą iš rusų kalbos. Atidaviau spausdinti. Kolei kalėjime sėdėjau, dr. A. Juška pasišovė redaguoti ir tą *Elektrą*, sakė, kartu su manim vertęs. Tiesa, jis man sumokėjo 500 rublių. Tik kai pasiėmė redaguoti, mano viskas buvo padaryta. Nė piršto, manding, nebeprikišo. Tik pasirašė ir, žinoma, honorarą pasiėmė. Moka žmonės ant svieto gyventi.

Žemės ūkio ir miškų mokyklą pavadino Žemės ūkio technikumu. Maža to – ėmė smarkiai kalbėti apie Žemės ūkio akademijos steigimą su dviem stambiais skyriais – Agronomijos ir Miškininkystės. Vietoj Kultūrtechnikos skyriaus Žemės ūkio technikume buvo įsteigta Kultūrtechnikų mokykla Kėdainiuose.

1924 m. spalio 24 d. aš jau ėjau docento pareigas Žemės ūkio akademijoje su įžangine paskaita „Kaip mūsų žmonės spėja orą".

Baigiasi technikumas, prasideda akademija. Išeina paskutinieji mokiniai, ateina studentai. Visai kitas „elementas". Iš Kauno universiteto atsikraustė aukštes-

Juodkrantės gintaro kasyklose. 1926 m.

Martynas Jankus, Petkus, Jurgis Lėbartas ir Ignas Končius plaukia į Juodkrantės gintaro kasyklas. 1926 m. vasara

Lietuvos ir Vokietijos pasienis. Pirmas iš dešinės sėdi Ignas Končius. 1927 m.

Petras Končius su inžinieriumi iš Danijos Šventosios uosto statybose. 1927 m.

Muziejaus archyvas

niųjų semestrų klausytojų. Sugalvota, kad pirmieji du kursai – fizika, chemija, botanika, zoologija – bus Kauno universitete, o specialūs dalykai – Dotnuvoje.

Fizika – sunkus dalykas: ilgas kursas, daug minčių, reikia tikslaus mąstymo, jaunuomenė nelabai temėgsta, ypač jei kas dar iš šalies pakiša liežuvį. Taip ir čia buvo. K. ir J. Aleksos ir Kemėšis. K. Aleksa tik šešias klases išėjęs mokėsi Varšuvos universitete, Kemėšis – kunigas – iš penktos klasės išvyko į kunigų seminariją, o ministeris J. Aleksa tik Pulavų Žemės ūkio mokyklą baigęs. Jie visi apie fiziką supratimo neturėjo.

Kemėšis sykį važiuojant į Kauną sako, kad gimnazijose dėstoma fizika, tai kam dar jos bereik Akademijoje. Aš, sako, be fizikos duoną neblogą valgau. Atsakiau, kad aš be politinės ekonomijos (jis ją dėstė) irgi pusėtiną duoną valgau, bet nėra užsieniuose aukštosios agronomijos mokyklos, kurioje fizikos nebūtų.

Išbraukė tą fizikos kursą. K. Aleksa paskui sutikęs mane sako: žiūrėjome tavo fizikos programą – ji panaši į gimnazijos programą. Aš jam: o anatomiją irgi išbraukėte? Ne, sako, tai pagrindinis dalykas. O juk, sakau, arklio, šuns, vištos anatomija einama gimnazijoj. Tai, sako, ten kas kita. Taigi, sakau, ir fizika kas kita.

Su ministeriu J. Aleksa kažkokių iškilmių metu susitikome Dotnuvoje. Sako, išbraukėme fiziką. Na, sakau, dabar Žemės ūkio akademija Dotnuvoje yra vienintelė pasaulyje aukštoji agronomijos mokykla, kurioje nėra fizikos kurso. Supyko.

Technikumo mokiniai, baigę ir dirbdami su žmonėmis, sakė, kai jiems trūkdavę tikslesnių žinių kokiam klausimui paaiškinti, atsakymą rasdavę fizikoje.

Nuo 1926 m. rudens Žemės ūkio akademijoj liko tik 12 fizikos praktikos darbų. Vedė J. Zažeckis.

Panaikinus fiziką Žemės ūkio akademijoje, reikėjo ieškotis darbo kitur. Sužinojau, kad yra vieta Kauno universitete, nuvažiavau pasikalbėti su dekanu prof. Z. Žemaičiu. Jo Kaune neradau – gyveno žmonos tėviškėj Zarasų apskrityje. Nuvažiavau, radau namie, palikau prašymą. Sakė, be abejonės, mane fakulteto taryba išrinks. Taip ir buvo. Turėjau skaityti įžanginę paskaitą apie energiją ir entropiją. Patekau į Eksperimentinės fizikos katedrą. Katedros vedėjas – prof. K. Šliūpas. Teturėjome bendrą kambarį visi trys – aš, Šliūpas ir Sleževičius. Fakultete radau senų pažįstamų – Žemaitį, Ivanauską, Sleževičių, šiek tiek pažinojau V. Biržišką. Jis Peterburge dirbo Technologijos institute – didelis ponas. Šiek tiek iš Liepojos laikų pažinojau prof. V. Čepinskį, dar A. Purėną iš Peterburgo laikų.

Pradžioj nebuvo jauku, bet gana greit apsipratau, įsitraukiau į darbą.

Paskaitose bjauru: pilna salė klausytojų, tvankus oras. Išeini į koridorių – atdari langai, – vėjo atgaišos, tuoj kimba į gerklę. Nuolat sirgau angina, kolei prof. Radzviskis nepadarė man operacijos.

1933 m. buvau pakeltas ekstraordinariniu profesorium. Profesoriui K. Šliūpui galutinai sunegalavus, ėmiau vadovauti Eksperimentinės fiziko katedrai.

Vienu metu prof. K. Šliūpas buvo paguldytas Aukštosios Panemunės Raudonojo Kryžiaus džiovininkų sanatorijoje. Einu lankyti – tuščias kambarys. Nerandu ir verandoje. Sako, turbūt išvykęs į Kauną. Nerandu ir namie. Sako, turbūt Urbono restorane Mickevičiaus gatvėje. Einu. Žiūriu, begrįžtąs iš restorano. Kokius penkis kartus ilsėjosi, kolei kiek įstrižai perėjo Laisvės alėją.

Nekoks įspūdis – einu lankyti sunkaus ligonio, randu jį grįžtant iš restorano. Šiaip geras buvo žmogus. Turėjo žinių, pasaulio matęs. Kadaise buvęs stiprios sveikatos. Dabar vieną klebonišką išgeria, ir gatavas. Nei pavalgęs, nei išmiegojęs kaip žmogus.

Mirė Varėnos džiovininkų sanatorijoje. Palaidotas Kaune, protestantų kapinėse, greta Yčų.

Išrinko mane Matematikos fakulteto tarybos sekretorium. Tose pareigose išbuvau dešimt metų. Vargo sudarydavo ginčai su Kaveckiu, užrašyti: Kaveckis-Dalinkevičius, Kaveckis-Žemaitis.

Ir Sivickis nežinojo, ko reikalauti. Visuomet ant peilių su Ivanausku. Vienas mat iš beždžionės išsirutuliojęs iki profesoriaus, o kitas – Dievo sutvertas. Amžini vaidai. Buvo mane išrinkę taikytoju. Vaikščiojau nuo vieno prie kito, bet taip ir nepasisekė sutaikyti. Per daug jau buvo susiėdę. Vis vien kuriuo klausimu besusieitų, abu tuoj į kudlas.

Buvau išrinktas Matematikos-gamtos fakulteto *Darbų* redaktorium. Išbuvau devynerius metus. Įdomu, kad 1941 metais grįždamas iš Červenės ir patekęs į Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įkurtą būstinę Minske Medicinos fakulteto studentų bendrabutyje radau besimėtantį vieną tų mano redaguotų *Darbų* tomelį.

Fakulteto *Darbai* didelio vargo nesudarė. Buvo leidžiami atskiromis sritimis. Už straipsnius atsakė autoriai, kurie patys ir korektūrą žiūrėjo. Žinoma, kai kuriems reikėjo ištaisyti rankraščių kalbą, kiek aplyginti bent didžiuosius trūkumus. *Darbus* platino Geologijos katedros vedėjas prof. M. Kaveckis mainais su įvairių pasaulio aukštųjų mokyklų leidiniais.

Vaikų krikštai. Algirdas gimė Peterburgo gimdymo namuose Graikų prospekte 1915 m. birželio 9 d. Krikštijo kun. J. Senkus. Dviejų vardų duoti negalėjo – neseniai buvo uždrausta, kad nebūtų painiavos stojant kariuomenėn. Kun. Senkus pageidavo krikščioniško vardo. Kadangi senovės žemaičių papročiais krikštydavo tokiu vardu, koks šventasis buvo gimimo dieną, tai buvo pakrikštytas Norbertu, o į metrikus įrašytas tik Algirdo vardu. Krikšto tėvai buvo brolis Petras Končius ir brolienė Marija Gurklevskaitė-Končienė.

Sūnūs Algirdas, Vytautas, Jurgis ir Liudas Končiai namų kieme Kaune. 1933–1934 m.
Fot. Ignas Končius

Duktė Birutė gimė Stavropolyje ir vienuolikos mėnesių mirė. Krikšto tėvai buvo Alfonsas Paškė ir geležinkelio stoties bufeto savininkė lenkė (pavardės neatmenu).

Vytautas Kazys (Toliukas) gimė 1920 m. gegužės 23 d. Stavropoly. Buvo jau bolševikų laikai. Reikėjo užrašyti Gubernijos civilinės metrikacijos skyriuje. Turėjau išduoti raštelį, kad Marijos Končienės pagimdytas sūnus yra mano vaikas. O kad M. Končienė pagimdė sūnų, reikėjo nusivesti du liudininku. Metrikuose užrašytas tik Vytautas. Kun. Krapivnickis irgi norėjo

Ignas Končius su vaikais ant Palangos tilto. Apie 1929 m.

Senosios pušys Palangos parke. XX a. 2–3 deš.

Muziejaus archyvas

Petro Končiaus vilos sklypas prie Rąžės Palangoje. Apie 1929 m.

krikščioniško vardo. Davėme Kazį. Krikšto tėvai buvo Jonas Remeika ir Jekaterina Suvalova.

Jurgis gimė Kretingoje 1923 m. birželio 18 d. pas uošvius. Uošviai jį pakrikštijo Kretingoje – jie buvo ir krikšto tėvai. Ramus buvo vaikas, nekalbus.

Liudas gimė 1925 m. rugsėjo 18 d. Palangoje. Krikštijo kun. Laukšus Dotnuvoje. Krikšto tėvai – J. Tonkūnas ir S. Rukuižienė. Krikšto tėvas pasodino vaiką ant rankos, o šis pridirbo jam visą saują.

Algirdas. Mažiausiai tėvų globos gavo Algirdas. Mažiukas jau buvo atiduotas pas krikšto tėvus – brolį ir brolienę – į Klaipėdą. Čia mokėsi nuo pirmos iki aštuntos klasės.

Gyvenome Dotnuvoje. Mokyklos nebuvo. Mėginta kalbėti su Jėzuitų gimnazijos vadovybe Kaune. Čia buvo numatomas bendrabutis, bet dar neįrengtas. Dėl to ir nukreipėm į Klaipėdą. Manėme, kad ten vaikas bus prižiūrėtas ir jam nieko netrūks. Bet gerų dienų Klaipėdoje jis ir nematė.

Sausas brolio, neturėjusio savo vaikų ir nemačiusio, kaip vaikai auga, griežtumas, per didelis jo pedantiškumas buvo sunkiai pakeliamas. Jau mėnuo buvo praėjęs, kai Algirdas atvyko į gimnaziją. Čia mokė ir anglų kalbos. Reikėjo pasivyti.

Kūčios Končių šeimoje Aukštaičių g. Kaune. 1926 m. gruodžio 24 d.

Igno ir Marijos Končių šeima Aukštaičių g. Kaune. Apie 1927 m.

Muziejaus archyvas

Be mokslo gimnazijoje, Algirdas dar buvo mokomas griežti smuiku. Čia mano noras. Pats jaučiau didelį trūkumą, kad nemokėjau groti jokiu muzikos instrumentu. Norėjau, kad bent vaikai to trūkumo nejaustų. Smuiką buvau nupirkęs Klaipėdoje, kai mudu su Ruokiu tyrėva Palangos kraštą.

Ypač sunku vaikui buvo, kai 1923 m. balandžio 23 d. nušovė brolienę. Labai prisinervino, niekaip nenorėjo pasilikti Klaipėdoje.

Brolis ne kitoks liko ir po žmonos mirties. Kadangi sakė, kad dabar jam tas vaikas – viskas, nepatogu buvo atsiimti.

Algirdukas nebesitikėjo iš niekur užuojautos susilaukti. Ar tik ne geriausias jo draugas buvo vilkinis šuo. Vaikui reikėjo tą vilką išvesti pasivaikščioti, išmaudyti Akmenoje (Dangėje). Dar ir Evos elgesį turėjo sekti, kai ši išeidavo į miestą. Algirdas tikrai sunkių išgyvenimų turėjo, kolei gyveno Klaipėdoje.

Gal sunkias jo dienas kiek lengvino tai, kad buvo skautas, kad turėjo gerą draugą – vadą Petrašką. Tas darė jam įtakos.

Kaip ten bebūtų pas tėvus, kad tėvai ir pabara, ir nubaudžia, bet vis tiek ir širdį parodo. Klaipėdoj Algirdas to nematė, ypač po brolienės mirties. Jis atrodė užgautas, aklai klausė dėdės, bet širdis į jį nelinko. Taip buvo ir paskui, kai jau buvo paaugęs. Ne tik nemylėjo dėdės, bet nekentė jo ir negerbė. Ar tik didžiausia negerbimo priežastis nebuvo Eva. Brolis į ją savaip žiūrėjo, savotiškas gyvenimo sąlygas buvo jai sudaręs, kol išvyko į Vakarus.

Paskui ir priversti niekas negalėjo, kad parašytų dėdei, kad ką nuvežtų ar užeitų. Sausą formalią pažintį belaikė.

Ir su žmona apkalbėdavome Algirdo gyvenimo sąlygas Klaipėdoje. Vienodos nuomonės buvome. Vaikas pats nesiskundė. Nesakė, kodėl jam nepatinka pas dėdę. Mudu daug ką numanėme. Gaila buvo. Tačiau kažkaip laukėme, kad išaugs, gal dėdė supras jau didesnio vaiko reikalus. Žinoma, vaikas nieko blogo nebuvo mokomas (gal tik Evos sekimas). Dėdė visuomet tvarkingas, visuomet tarnyboje. Nei gėrimai, nei kortos, nei svečiai pas jį. Bet brolis laikė vaiką nieko nesuprantančiu, elgėsi kaip su nemąstančiu, nejautriu padaru. Vaikai nėra tokie. Ir ypač Algirdas toks nebuvo.

Ir vėliau Algirdas svetur augo, brendo. Baigęs Kaune „Aušros" berniukų gimnaziją, išvyko į Alytų dvejiems metams į Miškų mokyklą. Baigęs mokyklą ir kiek patarnavęs, išvažiavo į Prahą – į aukštąją Žemdirbystės ir miškų inžinerijos mokyklą.

Nežinau, kokios nuomonės Algirdas buvo apie tėvus, bet mums jo buvo gaila. Nepatogiai pasijausdavome su žmona, kai užeidavo kalba apie Algirdą. Tarsi jis ne mūsų buvo užaugintas, ne mūsų į mokslus leistas. Lyg jo būtuva nemylėję. Kaip tik antraip – jis labiausiai už visus buvo mylimas.

Prievarta nieko nepadarysi. Kai tik baigė gimnaziją, metė visai smuiką. Pirma kambary, paskui palėpėj muksnojo smuikas, kolei okupacijos metu buvo iš-

Sofijos ir Vytauto Mongirdų Mišučių dvare. Iš kairės: Ignas Končius, Algirdas Končius, Marija Kentraitė-Končienė, septinta – Felicija Kentrienė. Kartenos vlsč., Kretingos apskr., XX a. 3 deš.

Muziejaus archyvas

Pas Igną ir Mariją Končius Vytauto g. Palangoje. Apie 1926–1927 m.

vežtas į Budrius ir atiduotas pradžios mokyklos mokiniui, mokytojo žodžiais, gabiam ir muzikaliam.

Nejauku man ir šiandien. Kažkaip pats prieš save droviuos Algirdą atsiminęs. Darbštus, kietas sau, tik kiek minkštos širdies kitiems, Algirdas normaliomis gyvenimo sąlygomis būtų galėjęs išaugti į gerą vyrą. Kažin kas su juo dabar? Koks jo gyvenimas tokioje nepakeliamoje tėvynės vargų aplinkoje? Karštas, gal greit sprendžiąs, tiesus, nebijąs savo nuomonės pareikšti, gal kiek sunkoka jam tikrai gerų draugų turėti. Reik jį gerai pažinti, kad įvertintumei jo elgesį, įsitikinimus. Mokomojo darbo, gal ir mokslo aplinka gali jį atitraukti nuo gyvenimo negerumų, skersai kelio jam atsistojančių. Mokąs slėpti savo gyvenimo sunkumus, neparodąs slegiančių jį minčių, negerumų – šios savybės gali padėti jam ir tokiomis nepaprastomis sąlygomis išsilaikyti neįkliuvus arba nepatraukus į save priekabės ieškančių asmenų akių.

Klausytojai turėtų jį gerbti. Jų reikalus jis visuomet gins. Gal ir žinių turi prisirinkęs. Įgimtas protas jam turėtų padėti žinių gilumu į save atkreipti kitų dėmesį. Ir Klaipėda, ir Kaunas, ir Alytus, Praha, dar Gilwello kursai Anglijoj turėjo gerokai išplėsti jo akiratį. Gera, jautri širdis, noras padėti nuskriaustiems ir ateity turi suteikti jam tvirtą vietą visuomenėj, gerbiančioj jį už darbą, širdį, jausmus, protą.

Valstybės archeologijos komisija. Komisiją sudarė A. Janulaitis, K. Jablonskis, P. Galaunė, P. Tarasenka, V. Svipas ir aš. Raštvedžiu iš pradžių buvo Šernas, paskui Paunksnis.

Tai buvo apie 1930 metus. Kažkaip sunku buvo surasti komisijai darbo. Kalbėta apie senovės paminklų apsaugą, apie saugotinus senovės paminklus. Rankiojama medžiaga taisyklėms. Aš įsikišau su etnografija. Buvo surengti kursai etnografinei medžiagai registruoti. Apie penkiolika žmonių tuos kursus baigė. Buvo pasiūlyta jiems vasarai darbo, sudarytos trys grupės. Viena vyko į Baublius prie Jokubavo, kita – į Kulupėnus prie Kartenos geležinkelio stoties, trečioji – į Rotinėnus prie Žemaičių Kalvarijos. Kiekvienai grupei buvo nupirktas fotoaparatas „Rokeiflex" 6×6. Reikėjo kiekvieną trobesį išmatuoti, aprašyti, nufotografuoti bendrą vaizdą, ir atskiras dalis, atskirus daiktus nupiešti.

Grupės energingai darbavosi. Surinko gražios medžiagos, kurią Valstybinė archeologijos komisija perdavė Vytauto Didžiojo kultūros muziejui. Medžiaga paskui buvo Rukštelės žinioje.

Nuotykis. Minijos viršupyje tuo metu siautėjo plėšikai – Raikauskis su savo sėbru Martinkum.

Kliokių kaimo Tavadorius Vaišė, Budgino giminaitis, mums rodė įlaužtą liepteli, per kurį pasisekė Raikauskiui pabėgti. Lieptelis buvo klampynėje tarp Saloto ir Ploutinalio ežerų. Raikauskis švaistėsi po visą Žemaitiją, kol pagaliau jį nušovė prie pat Rietavo.

Vakarop, kai pasiekėme Šilasodą, Vainaičius, mus pasitiko mano svainis Gricius iš Skruzdynių. Lynoja. Einame keturiese į Magdelės kalną. Gricius vienmarškinis, kaip pievoj kad šienavo. Mes trys keistai apsidarę, apsikabinėję fotoaparatais, odiniais chemikalų maišeliais, turėjome ir ginklą. Dar Ruokis – be kepurės, su barzda. Per dieną nuvargę, suliję – išvaizda tikrai įtartina.

Jau prie pat kalno viršaus bevažiuojąs žemyn šienvežėse gardėse su dvejetu arklių policininkas su žmona. Mes lipame toliau. Saulutė jau visai leidžiasi. Staiga užpakaly – „rankas aukštyn". Beeinąs policininkas revolverį atkišęs. Patikrino dokumentus. Geri buvo popieriai – Žemės ūkio ministerijos ir Plungės valsčiuj užregistruoti. Paliko mus.

Paskui šventadienį per pačius poterius ėjome Narvaišų paminėjais. Pamatėme, kad mus iš lauko stebi žmogus. Brendame per nepjautas pievas, be tako. Kiek paėjėjus, pailsėjus, jau apie pavakarę, prieina prie mūsų žmogus ir atsiprašinėja. Pasirodo, pamatęs mus tris nepažįstamus nelaiku ir nevietoj, pamanęs, kad mes Raikauskio sėbrai. Sėdęs ant arklio ir nudūmęs į Plungę. Ten jam paaiškinę, kai jis papasakojęs, kaip mes atrodome, kad mes visai ne Raikauskiškiai, bet geri žmonės. Žmogelis grįžęs atėjo atsiprašyti, kad taip

Be arklio neapsieisi! Gitėnai, Miežiškių vlsč., Panevėžio apskr., 1926 m.

Ši nuotrauka 1936-V-29
„Foto mėgėjų parodoj" gavo
premiją
- foto aparatą
„Ensign Midget Camera"
(Made in England)
3x4cm. F/ 6,3.
Model 55 with Ensar
Anastigmat-Lens.
H/14014.
55.

Muziejaus archyvas

Vytauto Didžiojo universiteto studentai skautai su vadovais. Iš kairės: sėdi ketvirtas dr. Jurgis Alekna, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, prof. Ignas Končius, aštuntas plk. Juozas Šarauskas. Kaunas, XX a. 4 deš.

mus įžeidęs, palaikęs Raikauskiškiais. O už Raikauskio galvą buvo paskelbta 2000 litų premija.

Ieškojome Minijos versmės, iš kurios ji prasideda. Nuėjome iki Mavos malūno už Ilgio ežero. Tai pirmas malūnas. Malūnininkas su Vaiše paliko besėdį ant rąstų, o mums pasakė, kad čia už miškelio netoli yra Sydeklio ežeraitis, iš kurio Mava išteka, ir mes nuėjome vieni. Labai klampu. Nuo kemso ant kemso reik šokte šokti. Neprišokai ar nepataikei, tuojau iki kelių į klampynę įsmuksi. Nusiavėme kojas. Perklampojome kokį kilometrą iki Sydeklio. Sugrįžome atgal. Šypsosi mūsų bičiuliai. Na ką, sako, matėte? Pasirodo, čia esama labai daug gyvačių. Vaišė dėl gyvačių su mumis nėjęs. Mums ne tai rūpėjo ir nė vienos nematėme. Paskui eidami pamaviais iki Ilgio ežero daug jų matėme.

Tą vasarą pėsčiomis paminijais išvaikščiojome daugiau kaip 250 kilometrų, o dviračiais nuvažiavome apie 800 kilometrų. Kiek galėjom, geležinkeliais važiavome (Dotnuva–Papilė), nuo stoties dviračiais ir tik pačiais paupiais pėsčiomis.

Daktaras Kuzma padarė man apendicito operaciją. Kitą kartą nupjovė ant liežuvio išaugusį žirnio dydžio gumbelį. Dar gumbelis augo dešinėje krūtinės pusėje, kur šonkauliai baigiasi. Pradžioj kaip pupa, paskui vis didyn. Pagaliau iš-

Vytauto Didžiojo universiteto studentų skautų susirinkimas. Iš kairės: trečias prof. Ignas Končius, dr. Jurgis Alekna, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, aštuntas plk. Juozas Šarauskas. Kaunas, XX a. 4 deš.

augo didelis. Gulint nuslūgdavo po šonkauliais, deformuodavo žarnas, neduodavo ramiai miegoti. Reik išpjauti, ateik, sako, kuomet atostogų metu. Grįždamas iš Vėsulavos, užėjau į ligoninę Velykų savaitėj. Palauk, sako. Po pusvalandžio nuvedė į operacinę, paguldė ant stalo, gerai užmarino, visai neskaudėjo. Dar beoperuojamas papasakojau, kaip (tuomet rašė laikraščiuose) viena danė storulė turėjo girtuoklį smulkų vyrą, kuris parėjęs namo neduodavo jai ramybės. Sykį norėdama nuraminti pavertė jį ant žemės, atsisėdo vyrui ant galvos. Tas šiek tiek pasispardė ir aprimo. Pasirodo, nutroško. Kuzma nutraukė operavęs ir kvatojo pilvą susiėmęs... Padėjo jis man apsirengti. Parvažiavau namo autobusu. Nuėjau į lovą. Atėjo Rukuiža ir praplepėjom nuo penktos iki dešimtos valandos, tuomet aš atsiminiau, kad esu pjaustytas. Žinoma, šiek tiek jaučiau. Siūlus paskui pats ištraukiau.

1947 m. gegužės 29 d., kai Tolė sėdo į laivą, plaukiantį į JAV, aš obliuojamąja mašina nusipjoviau kairiosios rankos bevardį, tik pakraštėlis nago beliko. Įdomus supuolimas: jei visi keturi sūnūs į Ameriką išvažiuotų, likčiau be keturių pirštų...

Lietuvos skautų sąjunga. Visai nelauktai įsipainiojau į Skautų sąjungą su vaikais skautais po jų iškilmes, laužus, šventes vaikščiodamas.

Sykį Žaliojo kalno kareivinių manieže, kažkokiose skautų iškilmėse, iššaukia ir mane, apdovanoja svastikos ženklu.

Pobūviuose būdavome abudu su žmona. Pasidarėme rėmėjai. Net rėmėjų pirmininku tapau. Šiek tiek ir pasidarbavau. Ir Jėzuitų gimnazijoj, kur pusė mokinių buvo skautai, ir „Aušros" berniukų gimnazijoj, ir Kudirkos pradžios mokykloj. Teko ir gaišti, ir pinigo dėti.

Algirdas Klaipėdoje labai gyvas skautas buvo. Tolė, Jėzuitų gimnazijoj besimokydamas, Kleboniškio miške pirmą sykį stovyklavo. Visą stovyklos laiką buvo labai lietingas oras. Privargo – buvo dar per jaunas.

Vėliau universitete patekau į garbės narius Vyčio skautų korporacijoj ir studenčių skaučių draugovėje – buvau vėliavų krikšto tėvas.

Vilniuje, dirbdamas Stepono Batoro universiteto valdytoju, buvau skautų būrio vėliavos krikšto tėvas, – šventinta Aušros Vartų koplyčioj.

Pirmą studentų laužą įkūriau Aleksote. Buvau Akademinio studentų sąjūdžio pirmininkas Vokietijoje. 1949 m. ėmiau skautus burti Bostone.

Muziejininkas

Be atviro oro muziejaus steigimo Kaune, be paskaitų, be pasikalbėjimų su amatininkais-kultūrtechnikais, be suruoštų kursų etnografinių paminklų registruotojams, paskaitų muziejininkų suvažiavimuose, teko dalyvauti ir ekskursijose su Šiaulių „Aušros" muziejaus steigėju P. Bugailišku bei jo bendradarbiais. Su Telšių „Alkos" muziejininkais P. Geniu, P. Gaidamavičiumi teko tirti Drobūkščių–Palukšių kaimus už Varnių. Savotiški kaimai – žemė čia lydimais suskirstyta. Su Kretingos muziejininkais važinėjau, rinkome medžiagą.

Žemės ūkio ir miškų mokykloje, vėliau Žemės ūkio technikume, buvo įsteigtas būrelis gimtajam kraštui tirti. Padaryta pradžia muziejui. Skaitytos paskaitos – jaunuomenė pratinta gimtąjį kraštą pažinti.

1911 m. su prof. Volteriu važinėjau po Žemaičius Aleksandro III muziejaus Peterburge etnografinio skyriaus reikalais. Jau tada buvau sudaręs programas pastatams registruoti. Grįžęs į Lietuvą spausdinau *Švietimo darbe* daugybę programų pastatams, namų apyvokos reikmenims, baldams, padargams, įrankiams, įnagiams tirti. Gana nuodugniai buvo surašyta programa upėms tirti. Atskirais lapais buvo išleistos programos-anketos trobesiams tirti.

Buvo suregistruoti, išmatuoti, nubraižyti numai. Surinkti svirneliai su valais (iš viso 35); paskutiniuosius du aptikau Varėnoj. Kiti – Utenos apskrityje. Atgavus Vilniaus kraštą – tokių svirnelių buvo begalės, galima sakyti, visi – net naujai statomi – su valais. Buvo rasta akmenų su duobėmis Utenos apskrity. Mano atlikta Žemaičių padangės kryžių koplytėlių statistika (2424 km

Dionizo Poškos Baublys Bijotuose. Pirmas iš kairės stovi Ignas Končius.
Skaudvilės vlsč., Tauragės apskr., 1925 m.

Muziejaus archyvas

Iškirsti ąžuolai prie Kūno kultūros rūmų. Pirmas iš dešinės prof. Ignas Končius.
Kaunas, 1935 m. balandžio 28 d.

kelio). Degučiuose aptikta (7 km nuo Žemaičių Naumiesčio) trikampė bažnytėlė. Gražios medžiagos atgabenta į Atviro oro muziejų Kaune. Labai gražus dalykėlis rastas prie Merkinės – skaldomas titnagas su atskeltais titnaginiais peiliukais; duotas Č. Liutikui, kad parvežtų į Šiaulių „Aušros“ muziejų. Ir pats sau Utenos apskrity buvau nusipirkęs maždaug 150–200 metų senumo nuometą – verpste verpti linai, audeklas kaip šilkas. Gražus iškasenų rinkinys miesto muziejui Kaune buvo perduotas iš Pašušvio, iš Krakių žvyrduobės. Su V. Ruokiu pamatėm žvyrduobės pakrašty bekyšančius kaulus – iškasėm labai gražų rinkinį su kaulais, su segėmis.

Panašiai ir Skomantų piliakalny prie Veiviržos – gražus radinys bulvių rūsiuose. Kasėme su Tarasenka šventą dieną per pačius poterius.

Oro muziejus Kaune. Valstybės archeologijos komisijoj pažinau architektą V. Švipą. Jis buvo Žemės ūkio rūmų statybos skyriaus vedėjas. Patiko jam mano mintis apie Skanseno muziejų Švedijoj, apie ateičiai saugotinas buvusias sodybas, pastatus, reikmenis. Žemės ūkio rūmų direktorius tada buvo Tallat-Kelpša. Jis mielai pritarė idėjai steigti panašų muziejų Lietuvoje. Ėmėva su V. Švipu, kartais ir su Vaškeliu, važinėti po Lietuvą, ieškoti tinkamų muziejui pastatų.

Muziejui tinkama vieta – Parodos aikštė Vytauto kalne. Žemė priklausė Žemės ūkio rūmams. Parodai, sako, nebetiko.

Visų pirma man rūpėjo Žemaičių numą atkelti į Kauną. Apvažinėjome su Švipu visus numus. Tinkamiausią radova prie Sausdravės Malūno tvenkinio – Abarčio. Buvo nupirktas, atsargiai nugriautas ir atvežtas į Kauną. Keblu buvo su koptūru – molinis, sunkus, didelis. Pasisekė viską atstatyti. Parodos metu buvo imama po 20 centų už įėjimą. Iš viso surinkta per 2000 litų. O išlaidų tebuvo apie 500 litų.

Paskui iš Totoriškių kaimo buvo pargabentas aštuonkampis ąžuolinis svirnelis. Kirviu statytas, gerai išsilaikęs. Nuo Jonavos, iš Vilkų kaimo, buvo atvežta klėtis. Paskui trys svirneliai su valais iš Utenos apskrities, tvartas su diendaržiu iš Panevėžio apskrities. Ilgai buvo ieškota dūminės pirkios. Norėta parodyti, kad dūminė pirkia nėra vargo, bet mados dalykas. Buvo pagaliau rasta tinkama, su išilginėm sijom, Nuotekų kaime, tuoj už Šventosios, prie Ukmergės. Gana gerai atrodė. Nuardyta, parvežta į Kauną, sudėta viename paviljonų. Taip ir išliko per karą, per okupacijas. Be šių pastatų, buvo pririnkta gana daug visokių namų apyvokos daiktų, reikmenų – grėblių, dalgių, verpsčių, medinių didelių indų iš vieno gabalo, spintelių, stalų, kėdžių ir t. t.

Muziejus būtų smarkiai prasiplėtęs, bet atsirado kliūčių. Muziejus buvo atiduotas Vytauto Didžiojo muziejaus administracijai. Darbas sustojo, mat Žemės ūkio rūmai kiekviename apskrities mieste turėjo savo technikus, agronomus. Lengva buvo apeiti, apmatuoti ar net nugriauti ir pristatyti. O Švietimo ministerija tokių žmonių neturėjo. Jai būtų labai brangiai kainavę tokių žmonių pasisamdyti ir ten, provincijoj, ir čia, Kaune. Tad Švietimo ministerijos pavadintas „Tėviškės muziejum" sustojo tik vardą gavęs ir nė žingsnio nežengęs.

Jei ir nebūtų muziejaus kūrimas įklimpęs Švietimo ministerijos pareigūnų suvytusiose rankose, vis tiek karas, trys okupacijos būtų gerokai jį susmukdę. Kažin ar Tarybų respublikos samdiniai būtų supratę „Tėviškės muziejaus" naudą. Juk čia būtų saugomi lietuvių buities įrodymai, o ne vien darbo kapitalo veiksniai. Čia tikroji istorija būtų buvus – lietuvių etnografija, etnologija, o ne propaganda už neįgyvendinamą gyvenimo sistemą – už baudžiavos grąžinimą. Lietuva buvo ponų nusikračiusi, o čia, še tau, vėl ponas – dar svetimas engėjas, nors nebe caro satrapas, bet dar blogesnis neišmanėlis – vergijos atkūrėjas.

Zoologijos sodas. Bekalbant su prof. T. Ivanausku, kilo mintis steigti zoologijos sodą. Tuo tarpu tik savo krašto faunos. Bus stirnų, briedžių, elnių, atsiras vilkas, lapė, opšras, šeškas, kiaunė, šernas. Daug paukščių – jų 366 rūšys Lietuvoje aptinkamos.

Mickevičiaus slėnis tam labai patogus – gražus miškas, dideli ąžuolai, eglės. Teka upelis. Ši vieta labai apleista, – ją vis vien reikėtų miestui tvarkyti.

Antrojo kraštotyrininkų ir muziejininkų suvažiavimo Šiaulių *Aušros* muziejuje dalyviai. Sėdi iš kairės: prof. Ignas Končius, mokytoja E. Klupšienė, Telšių *Alkos* muziejaus vedėjas Pranas Genys, Šiaulių kraštotyrininkų draugijos pirmininkas Peliksas Bugailiškis, prof. Eduardas Volteris, prof. Paulius Galaunė, Vincas Ruzas. 1933 m. birželio 11–12 d.

Ilgai nelaukę, nuėjome pas burmistrą A. Merkį. Jis sutinka, kad steigėjai būtume prof. T. Ivanauskas, burmistras Merkys ir aš. Steigiame akcinę bendrovę. Miestas pasiima 51 proc. visų akcijų.

Imta tverti tvorą. Gauta iš Krašto apsaugos ministerijos geras slėnio galas, apie 23 ha žemės. Tvora kainavo 37 000 litų. Padaryti šiokie tokie takai, paukščiams narvai, žvėrims aptvarai. Tuoj atsirado elniukai, stirnos, briedis, šernas, keletas vanagų, rudųjų lapių, sidabrinė lapė, kiaunė, du vilku, meškėnų keletas, fazanų – auksinis, sidabrinis, medžioklinis, karališkasis, muskusinės antys, gulbės, gervės, gandrai, karveliai. Netrukus buvo gautas iš Varšuvos stumbras, jautis zebu, Mandžiūrijos briedis, šunys dingo. Ūkininkui pasisekė lauke pagauti du iš Ispanijos atlėkusius kondorus. Žmonės prinešė vanagų, gauta povų.

Pirmaisiais metais (1932) gauta 30 000 litų įplaukų. Apsimokėjo einamosios išlaidos. Net tai brangiajai tvorai kiek liko. Vėliau už 500 litų Klaipėdoje buvo nupirktos dvi meškos (patelės), pastatytas joms narvas.

Žmonių visuomet buvo pilna. Šventom dienom nepraeisi. Ypač vaikams tiko du asilai – raitiems ir važiuotiems. Gerų įplaukų tie asilai davė.

Už 8000 litų buvo pastatytas restoranas. Tegu su tuo restoranu buvo daug visokių nemalonumų, vis dėlto jis buvo reikalingas ir greit būtų apsimokėjęs.

III muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavimas Žemės ūkio rūmuose. Prie stalo pirmas iš dešinės sėdi prof. Ignas Končius. Kaunas, 1935 m. rugsėjo 28–29 d.

Iš pradžių pyko žmonės, labai puolė Jonas Vileišis – girdi, užterš Mickevičiaus slėnį. Iš tikrųjų apvalė slėnį, pagražino. Jokios smarvės nebuvo.

Kiti vėl pyko, pavyzdžiui, prof. Z. Žemaitis, kodėl ne kartu su Botanikos sodu. Į Botanikos sodą mažai kas tėjo – toli, jokio susisiekimo. O čia nuo Vytauto prospekto iki pat Zoologijos sodo eina autobusas. Ir pėsčiam pro Kūno kultūros rūmus per ąžuolyną gražu eiti. Turi valandą kitą laiko ir gali aplankyti Zoologijos sodą. Vieta tikrai patogi. Tik reikėjo apie milijoną litų šiek tiek aptvarkyti tą įdomų slėnį – tvenkinį įrengti, pastatyti liūtams tinkamus būstus. Patys žvėrys nebrangūs. Hamburge už liūtą ar tigrą – 500 litų. Tik patalpos brangios, žiemą apšildomos. Būtų visa tai buvę.

Užėjo karas. Rusai norėjo stumbrą išvežti. Pasisekė įtikinti, kad jis ne grynaveislis. Patikėjo. Ir laiko jiems trūko. Jie sakėsi norį Kaukazo stumbrą atstatyti. Šis buvo grynas, lietuviškas, iš Baltvėžio girių rezervato.

Vokiečiams užėjus, reikalai pablogėjo. Ir su pašaru, ir su pačiais gyvūnais.

Jėga norėjo paimti stumbrą ir padovanoti Geringui. Buvo atsikratyta, nes neturėjo jokių dokumentų. Bet vokiečiai gerai suprato, kad čia tikrai geras stumbras, kad tokių nedaug bėra likę. Netrukus atvyko specialistai su visais popieriais. Išvežė stumbrą. Dingo sodo pažiba. Ėmė ir kiti gyvūnai retėti, skurs-

ti. Ir pati gražioji gamta su tais didžiuliais ąžuolais kažkaip liūdniau atrodė. Ir žmonėms nebe tas ėmė rūpėti.

Galėjai iš Zoologijos sodo spręsti apie viso krašto padėtį. Kaip ir viso krašto gyvenimas kad vešėjo, augo, taip ir Zoologijos sodas greit būtų buvęs reto grožio faunos ir floros kampelis. Čia būtų buvę surinkta mūsų krašto paukščiai, laukiniai gyvūnai ir svetimų kraštų įdomiausieji padarai. Ir ne vien vaikams tai buvo taikoma. Juk lietuviai nuo senų laikų dideli gamtos mėgėjai ir žinovai.

Kryžių ir koplytėlių statistika. Iš pat mažų dienų mano akys linko prie visokių pagražinimų, kuriuos teko matyti kaime. Sakysim, grėblio galvutė kiek išrantyta ar vinelių spindinčiomis galvutėmis prikalinėta, ar veidrodėlis prisegtas, ar barškantis kotas padarytas. Dalgiakočio kaip nors prašmatniai išlenktos rankenos. Verpstė, kuodeliui prisegti iešmukas, botago konkoliukai, kultuvė, šautuvas (staklių), spaustukai riešutams ir t. t.

Labai mėgau koplytėles. Apšepusius šventuosius tėvas duodavo nudažyti.

Nusarginęs ir numarinęs tėvą, 1911 metais aš ėmiau ir pėsčias, ir dviračiu, ir arkliu važiuoti Žemaitijos keliais (centras – Plungė) ir surašinėti kryžius ir koplytėles, fotografuoti. Apie 800 kilometrų sukoriau 1912 metais. Karui užėjus (1914–1918 m.), gražiai sutvarkyta medžiaga liko Liepojoj kartu su daugeliu mano daiktų. Grįžęs po karo, beradau tik apie trečdalį. Gulėjo ta medžiaga pas mane. Pagelto tas vadinamasis „gražinis“ popierius (už 12 lakštų 5 kapeikos).

1932 metais besigrambydamas savo popiergaliuose, aptikau ir tuos sąrašus. Pagalvojau, reik dabar, po 20 metų, apvažiuoti tuos pačius kelius ir pažiūrėti, kas beliko. Įdomu, be to, aplankysiu pažįstamas gražias Žemaitijos vietas, patikrinsiu senuosius įspūdžius.

Nesunku tai buvo padaryti. Aplankiau, surašiau, apskaičiavau. Likę apie pusę to, kas buvo. Tik aštuonios sodybos naujos. Sutvarkiau medžiagą. Kažkaip įsikalbėjau su prof. Pranu Dovydaičiu šiuo klausimu. Duok, sako, išspausdinsiu *Sotery*. Išspausdino. Daug kam patiko. Ir man pačiam patiko. Gerai užmokėjo honoraro.

Sakau, reik apvažiuoti visą Žemaitiją. Kasmet nuvažiuodavau po 500 kilometrų. Daugiausia mane vežė G. P. Gaidamavičius motociklu. Susidarė daugiau kaip 3000 kilometrų. Jau buvo 8 sąsiuviniai. Kasmet po 32 puslakščius. Pamažėjo honoraras – nebeužtekdavo atspaudams sumokėti (120 atspaudų). Po 1939 m. *Soter* užsidarius, buvo spausdinama Bugailiškio *Gimtajame krašte*, Šiauliuose.

Buvo apvažiuoti visi keliai nuo linijos Jurbarkas–Kryžkalnis–Stulgiai–Užventis–Tryškiai–Laižuva į vakarus. Dar norėjau vieną vasarą pavažinėti ir tikrai visus viešai važiuojamuosius kelius būčiau aprašęs. Deja... Ir galutinės santraukos nedariau, kolei neturėjau tų trūkstamų aprašymų.

Fotografijoms teduodavo tik vieną puslakštį ar du. Todėl nusagstydavau tuos puslapius pigiu montažu. Patiko man ta statistika – įsitraukiau. Turėjau nuotrau-

Etnografinės ekspedicijos Žvaginiuose metu. Klaipėdos apskr., 1938 m. rugpjūčio 17 d.
Fot. Ignas Končius

kų ir iš kitur. Mėgau sistemingai surašinėti. Žemaičiuose daug kryžių ir koplytėlių pakeliais, patakiais, 1942 m. gruodžio 19 d. duomenimis, 2424 km – 3234 šventieji. Žinojau, kokių šventųjų daugiau. Tik pastaruoju metu sunku pasidarė atskirti tuos šventuosius – krakmoliniai, labai mažos galvutės, aptrupėję, apibirę.

Turėjau surinkęs visokių duomenų, kodėl kuris kryžius ar koplytėlė statyta. Kokie padavimai, kokie „stebuklai", – visa tai būčiau surašęs ir išspausdinęs.

Negatyvai liko deponuoti Vytauto Didžiojo muziejuj Kaune ir Vilniaus universitete. Pas save nieko neturiu.

Fizikos terminai. Kai grįžau iš Kaukazo, beveik baigtos rašyti *Fizikos* pasirodė besanti pasenusi terminologija. Tad Dotnuvoje subūriau terminų komisiją – Ruokis, Stanišauskis, Murka, Gaigalaitis, Vienožinskis ir aš.

Buvo surašyta trimis kalbomis – lietuvių, rusų, vokiečių, perrašyti trys egzemplioriai, prieš tai apsilankius pas J. Jablonskį, Belvederyje vasarojantį. Visi trys egzemplioriai buvo įteikti Žemės ūkio ministerijai, išspausdinta *Lietuvoje*. Buvo spausdinama *Švietimo darbe*. Sudaryta komisija iš Būgos, Varno, Vireliūno. Būdavau kviečiamas ir aš. Kai pirmą sykį pasirodžiau komisijoj, Vireliūnas džiaugėsi, kad labai gerą žodį suradę akumuliatoriui pavadinti – „kauptuvas". Juk čia, sakau, nesukaupiama pačios elektros, čia elektra yra paversta į cheminę energiją – „kauptuvas" netinka.

Paskui fizikos terminų žodynėlis pakliuvo į universiteto terminologijos komisiją. Čia ir dingo. Niekaip nebegalėjau surasti. Ėmiau iš naujo kurti jau universitete būdamas. Komisijos (Brazdžiūnas, Puodžiūnas, Jucys, Baršauskas ir aš) posėdžiuose ėjo nenaudingi ginčai, kartais visą valandą kalbėję ir vieno žodžio galutinai nenustatydavome. *Gamtoj* Žvironas buvo gana gražiai aprašęs varginggą to žodynėlio kelią. Taip terminų sutvarkyti ir nepasisekė, dėl to ir fizikos vadovėlio vidurinei mokyklai – gimnazijai neparašiau, galutinai nesutvarkiau.

1915 m. pradėtos rašyti *Fizikos* juodraštis turi būti Vilniaus universitete – buvo pasiųsta parodai kartu su beveik visa mano išspausdinta medžiaga, išskyrus smulkius straipsnelius laikraščiuose ir žurnaluose.

Simono Daukanto draugija. Ši draugija buvo įsteigta universitete. Šiek tiek pažįstu iš darbų Simoną Daukantą ir turėjau galvoje, jog ši draugija yra jo ideologijos. Pradėjo pas mane lankytis tos ir tie Daukantienės–Daukantaičiai. Visi žemaičiai – Kalnius, Jucys, Nezabitauskaitė (paskui Jucienė), Norvidaitė (paskui Kalinauskienė) ir kt. Jie mane išrinko garbės nariu.

Atsirado Klaipėdos krašto studentų. Jie panoro stoti į šią žemaičių draugiją. Jų nepriima, nes jie ne katalikai. O čia, pasirodo, pagrindiniame statuto punkte apie tai pasakyta. Ėmėme kalbėti, kaip rasti išeitį. Buvo nutarta keisti įstatus, kad ir klaipėdiečiai galėtų būti nariais. Pažadėjau padėti greičiau gauti universiteto vadovybės įstatų patvirtinimą.

Tikroji teisybė buvo ta, kad Žemaičių studentų Simono Daukanto draugija buvo ateitininkų studentų grupės padalinys. Visokiais vardais dangstėsi, kad pritrauktų jaunuosius. Išsiaiškinęs pasakiau, jog man netinka būti garbės nariu tokios organizacijos, kuri nejungia, bet ardo tuos pačius žemaičius. Neieškoma būdų dailinti kampus, bet dar labiau jie aštrinami besiramstant neaiškiais viešai nesakomais samprotavimais, keičiant patį Daukantą. Kas jis buvo, kaip galvojo, kaip gyveno, ką žemaičiams padarė, puikiai žinome. Jis tokio skirtumo nebūtų daręs. Iškraipoma jo ideologija.

Taip ir nutrūko mano visai geri santykiai su studentais žemaičiais, o taip norėjosi padirbėti su jais. Juk tiek daug yra bendrų reikalų, tiek visokių klausimų, ir be tikybos.

Buvo pradėta memorandumus rašyti dėl Žemaičių kunigų seminarijos panaikinimo. Taip buvo vadinama Kauno seminarija, vėliau Metropolijos kunigų seminarija. Pristeigė vyskupijų, seminarijų, pavadinę jas Telšių, Panevėžio, Vilkaviškio, Kaišiadorių. Kodėl negalėjo palikti Žemaičių seminarijos Telšiuose. Juk taip ir vadinosi „Talsensis sive samogitiensis“. Žemaičiams daug nereikėjo.

Būtų gražiai tikę Žemaičių, Aukštaičių, Dzūkų, Zanavykų seminarijos. Arba kad bent Žemaičių būtų Telšiams palikę. Dabar bažnyčių knygose ir tikybinėse organizacijose visai dingo žemaičių vardas.

Prof. Ignas Končius (centre) Žemės ūkio ir pramonės parodoje. 1936 m. birželio 27 d. – liepos 1 d.

P. prof. I. Končiui

NUOLATINIS BILIETAS

ĮEITI NEMOKAMAI

ŽEMĖS ŪKIO

IR PRAMONĖS PARODON

1936 m. birželio mėn. 27 d. — liepos m. 1 d.

Kitam perduoti bilietą draudžiama.

Per didelis tarptautinimas vargiai sveika tikybai. Nieko žemaičio širdžiai nesako Panevėžys arba suvalkiečio širdžiai Vilkaviškis. Tai yra miestų pavadinimai. Kažin ar žino kas, ką reiškia žodis Telšiai. O žodis „žemaitis" daug ką pasako.

Reikėtų burti žmones, traukti prie savo krašto. Dabar atstumia, tarsi tyčiomis tai darytų. Nepatiko žemaičiams ir vyskupas lietuvis. Sako, nejaugi nebuvo nė vieno doro kunigo žemaičio. Kam vyskupą Karevičių nustūmė. Naujasis nepažino žemaičių, išvarė juos iš kapitulos, apsistatė aukštaičiais, giminėmis savo – suvalkiečiais. Nepaklausė patarimo ir nustatė duokles nuo hektarų. Nepasidavė žemaičiai – nedavė. Atkeitė. Tuomet žmonės patys ėmė duoti daugiau. Sako, seniau vyskupą pamatysi vieną kartą savo amžiuje, o dabar – nuvažiuok į Telšius ir pamatysi po turgų vaikščiojantį. Ir tas pats nemūsiškai kalba. Tokie faktai atšaldo žmones. Atstumiant jėgos nereik, tik vos vos nepatikai... Bet paskui prisivilioti vėl, atstatyti turėtą vardą itin sunku.

Ne taip jau lengva pažinti žemaičius. Jie gerai prisižiūri, kol žmogum patiki. Bet patikėjo – padarys, ką tik nori. Žinoma, čia ne užsispyrimas, bet atsargumas. Juos istorija pamokė.

Lietuvos šaulių sąjunga. Lietuvos šaulių sąjungos nariu aš nebuvau. Bet buvau pasakęs pirmininkui, kad prireikus aš būsiu šaulys – skirk mane, kur nori.

Taip ir padariau. Kai lenkai paskelbė Lietuvai ultimatumą, tuoj nuėjau pas Šaulių sąjungos pirmininką plk. P. Saladžių ir pasakiau – priimk mane į Šaulių sąjungą. Jis tuoj atliko visus formalumus, išdavė popierius ir ženklus. Tapau Putvinskio būrio šauliu.

Nespėjo mane galutinai į sąrašus įtraukti, kai atsirado bolševikai. Sąjunga buvo panaikinta.

Šiaip LŠS tvarka man nepatiko – per daug sumilitarinta. Žinoma, reik mokėti ginklą laikyti, reik ir rikiuotės nepamiršti. Tačiau tai neturi būti organizacijos esmė. Reik šaulišką sielą kurti, ugdyti tėvynės meilę, draugiškumą skatinti.

Stepono Batoro universitete – Vilniaus universitete

(Keli vaizdeliai)

1939 metai. Visi Šventieji.

Švietimo ministerijos patvarkymu vienas nuo Vytauto Didžiojo universiteto (prof. Ignas Končius), kitas nuo Žemės ūkio akademijos (prof. Balys Vitkus) nuvažiavova į Vilnių susipažinti su Stepono Batoro universiteto Vilniuje įstaigomis, jų turtu ir t. t.

Gana ilgas kolegijos gyvenimo kelias sukaupė apie ją ir joje daug įdomaus. Gedimino sostinėje Vilniuje aukštosios mokyklos reikalą pajudino vyskupas Valerijonas Protasevičius, kuris sykiu su savo koadjutorium Jurgiu Radvila įteikė laišką karaliui Steponui Batorui. Karalius pritarė ir 1578 m. liepos 7 d. suteikė universiteto privilegiją jėzuitų ordino Vilniaus kolegijai, kancleriu paskyrė Vilniaus vyskupą Valerijoną, pačios kolegijos steigėją, ir kitus Vilniaus vyskupus, jo įpėdinius, gynėju – Žemaičių vyskupą Melchiorą Giedraitį ir kitus Žemaičių vyskupus, jo įpėdinius. Šiuo žingsniu Steponas Batoras suteikė mokyklai didesnį moralinį autoritetą ir nusakė, kad ji amžinai tarnaus visos Lietuvos kraštui, taigi visai Lietuvai. Jėzuitų kolegija XVI šimtmetyje buvo vienintelė jėzuitų mokslo ir mokymo įstaiga, toliausiai prasikišusi į rytus. 1641 m. karalius Vladislovas Vaza pasirašė privilegiją, kuri leido Vilniaus akademijoje dėstyti mediciną, kanonų ir civilinę teisę ir teikti mokslo laipsnius.

1773 m. uždarius jėzuitų ordiną, Vilniaus aukštąją mokyklą perėmė Edukacinė komisija ir 1781 m. pavadino Vyriausiąja Lietuvos mokykla. Jai priklausė visas Lietuvos švietimas. Nors dėstomieji mokslai buvo savaip suskirstyti, bet visa įstaigos tvarka buvo panaši į tikrą universitetą.

Padalijus Respubliką, Rusijoj nebuvo jokios mokyklų organizacijos. Carienė Jekaterina įsakė Vyriausiajai Lietuvos mokyklai tvarkytis ir toliau tais pačiais pagrindais. Tik 1802 m. Rusijai įsteigus Švietimo ministeriją, caras Aleksandras I Vyriausiąją Lietuvos mokyklą įsakė vadinti Imperatoriškuoju Vilniaus universitetu; jame buvo keturi fakultetai: 1) Fizikos ir matematikos, 2) Medicinos, 3) Literatūros ir laisvųjų menų ir 4) Teologijos ir politinių mokslų. Be pakeitimų pirmieji trys fakultetai išsilaikė iki universiteto uždarymo 1832 m.

Lietuvos Valstybės Taryba 1918 m. gruodžio 5 d. išleistame Vilniaus universiteto įstatyme sako: „Vilniaus universitetas atgaivinamas nuo 1919 m. sausio mėn. 1 d. Jis yra mokslo ir mokymo įstaiga, 1832 m. uždaryto Vilniaus universiteto turtų paveldėtojas.“ 1939 m. išleistame Universiteto įstatyme pasakyta: „Lietuvos Valstybėje yra du universitetai: 1) 1918 m. Tarybos įstatymo

Prof. Ignas Končius,
Vilniaus universiteto valdytojas.
1939–1940 m.

atgaivintas senasis Vilniaus universitetas Vilniuje ir 2) Vytauto Didžiojo universitetas Kaune."

Tad Lietuvos Taryba 1918 m. gruodžio 5 d. atgaivino senąjį Vilniaus universitetą, o 1919 m. rugpjūčio 28 d. lenkų kariuomenės vado dekretu Vilniuje buvo įkurtas Stepono Batoro universitetas. Taigi atsirado dviejų valstybių du aktu, kuriais turėjo atsirasti, juridiškai žiūrint, du universitetu.

Lenkams okupavus Vilnių, Lietuva negalėjo praktiškai įvykdyti savo išleisto įstatymo, o Vilniaus kraštą okupavusi Lenkija savąjį įvykdė. Taigi Stepono Batoro universitetas buvo Lenkijos valstybės įstaiga, o dingus čia lenkų valstybei turėjo išnykti ir jos aktu įsteigtas universitetas.

Seniausieji pastatai tiek savo išore, tiek vidaus įrengimu stebina žiūrovą ir nukelia jį, iš tolo žiūrint, į garbingą, o iš arti prisistebėjus – gal ir aštrią, skausmingą Lietuvos praeitį. Daug praeities paminklų saugo didžiulė universiteto biblioteka. Svarbiausia tai, kad čia Lietuvos istorijos kryžkelės, Lietuvos valstybės išgyvenimai.

Šiandien universitetas įėmė dar buvusią rusų laikais Chemijos-technikos vidurinę mokyklą su savais pastatais (dabar čia Fizikos-chemijos institutas), įėmė rusų Karo mokyklą su visomis įstaigomis (dabar Medicinos fakultetas, farmacijos laboratorijos, zoologijos, botanikos, geologijos, mineralogijos ir kt. kabinetai,

muziejus, Botanikos sodas, Meteorologijos institutas, Astronomijos observatorija (naujai pastatyta). Statomas agronomijos institutas. Naujas studentų bendrabutis. Dideli profesorių bursos pastatai (senas, apsmukęs visas kvartalas). Iš viso 27 dideli stogai su 606 kaminais. Dar ūkis Zakrete[1] prie pat Vilniaus su mišku – vilniečių mėgstama pasivaikščioti vieta. Vasarnamiai studentams.

Pastatai išmėtyti po visą miestą. Susisiekimas menkas. Daug sugaišties ir mokomajam personalui, ir klausytojams. Gal tik Medicinos ir Farmacijos fakultetai Karo mokyklos patalpose dabar jau daugiau vienoj vietoj susimetę su savomis chemijos laboratorijomis, su zoologija, botanika, bet iki fizikos auditorijų ir laboratorijų toloka. Humanitarai, teisininkai šiuo atveju laimingesni. Ir paties universiteto administracijos įstaigos, rektoratas, bendroji raštinė ir fakultetų raštinės yra vienuose pagrindiniuose rūmuose.

Gražaus turto visose įstaigose per ilgą laiką prisirinkę. Ir naujo įsigyjama. Kiekviena katedra turi savas pagalbines įstaigėles, reikiamas dirbtuvėles medžiui, stiklui ar metalui apdirbti. Tiesa, daug muziejinių, nebevartojamų dalykų, atgyvenusių, pasenusių priemonių. Tačiau kartais labai gerai, kad yra iš ko reikiamų smulkmenų pasiieškoti. Juk gyvą darbą dirbant ir akmuo ima krutėti.

Taip ir nepasisekė man nusikratyti Stepono Batoro universiteto valdytojo pareigų. Niekados nemėgau administracijos darbo. Iki šiolei sekėsi nuo tokių pareigų išsisukti. Bet šį sykį pričiupo. Įmetė kaip į degančią ugnį. Reikia perdirbti tokią didelę lenkų įstaigą į savą, į lietuvišką. Tiesa, savoj sostinėj, lenkų užgrobtoj savo užmačioms įgyvendinti. Teisė ir teisingumas mūsų pusėj. Bet lenkai pakankamai gilias šaknis įleido, įsikerojo.

Apgalvotai savo lenkinimo tikslų siekė. Prisitraukė į Vilnių geriausias universitetų jėgas. Čia surinkti darbuotojai yra gilūs savo specialybių žinovai, moka ir paskaitas dėstyti, laboratorijoms vadovauja, dirba mokslinį darbą ir rašo. „Lux Poloniae ex Vilnius“ būtų netolimoj ateity buvę tiesiogine žodžio prasme. Vilniuje turėjo būti spausdinami universiteto visų specialybių žurnalai. Kiti lenkų universitetai tokių leidinių nebūtų turėję. Gal tik iš technikos srities, nes technikos mokslo Vilniaus universitete nebuvo. Pakanka ir be technikos: istorija, literatūra, teisė, menas, žemės ūkis, ekonomika, medicina, fizika, chemija, zoologija, botanika, visa farmacija, astronomija, meteorologija...

Plisdami po pasaulio mokslo įstaigas universiteto leidiniai būtų jį išgarsinę, įpratinę, įtikinę mokslininkus, jog Vilnius yra Lenkijos mokslo židinys. Iš Vilniaus eina visa lenkų mokslinė periodika. Vilniuje dirbami lenkų mokslininkų darbai, Vilniuje spausdinami atskiri mokslo leidiniai, monografijos. Šaukiami suvažiavimai – ir savų mokslininkų, ir tarptautiniai.

[1] Vingio parke (*red. past.*).

Ir dar – Vilniuje buvo numatyta pati patogiausia Lenkijos vieta emeritams apgyvendinti. Ypač nuo mokymo darbo pasitraukusiems mokslo žmonėms. Čia ramu. Graži, sveika vieta. Nebrangus pragyvenimas. O knygų darbui, gal ir laboratorijų būtų netrūkę. Nebūtų nutrūkęs tų žmonių ryšys su savo mokslo įstaiga, jos naujaisiais žmonėmis, vyraujančiomis mokslinio darbo pakraipomis, pačiu darbo įsibėgėjimu.

Tuo tarpu Lenkijos tolimam pakraštyj atsidūręs Vilnius, savomis žaliavomis negalėdamas išvystyti pramonės, neįstengdamas įgyti gyvo ryšio su smarkiai augančiais krašto centrais, neturėdamas vilties paglemžti ir pats išplėtoti kurią nors verslo šaką, būtų ilgainiui visai atsilikęs ir tapęs skurstančiu, nykstančiu Respublikos pasienio miestu.

Mokslo darbui Vilnius tinka. Labai įdomi jo praeitis. Daug religinių, istorinių paminklų. Daug architektūros įžymybių. Visa tai tinka mokslus einančiai jaunuomenei. Ir ne tik pačiam, sakyčiau, formaliam mokslui išeiti, bet dar ir patriotiniams jausmams kutenti, vis žiūrint į tą lenkų vadinamąją „Kauno Lietuvą", vis ieškant progos ir ją sujungti su „Vidurio Lietuva" ir viską sykiu laikyti po savu lenkinamuoju sparnu.

Būtų šalia mūsų Vyčio dabar visur matomas jų Baltasis aras, kuris būtų išstūmęs, savo grobuoniškais nagais nudraskęs, nukapstęs pirmąjį vietos savininką Vytį ir pats vienas, tegu ir negarbingai, bet įspūdingai įsiviešpatavęs.

Kalbėtieji Vilniaus universiteto pastatai nebuvo tušti. Ten ėjo darbas. Ten mokėsi apie 3000 jaunuolių. Ten vyresniojo mokslo personalo buvo 111 žmonių, jaunesniojo – 256. Vien tarnautojų, sargų buvo 780.

Didesnės įstaigos ar įmonės nei Vilniuj, nei Lietuvai sugrįžusiose jo apylinkėse nebuvo. Ir dar pačios smegenys. Iš visos Lenkijos akylai parinkti mokslo žmonės. Iš Lietuvos tebuvo tik keletas tiek jaunesniojo, tiek vyresniojo mokslo personalo narių. (Skaičius miniu tik tuos, kuriuos gerai atsimenu. Dėl to datų ir skaičių apskritai vengiu, nes duomenų su savim neturiu. Sąmoningai vengiu pavardes minėti.) Net sargų, jau nekalbant apie administraciją ir raštinės tarnautojus (jų buvo apie 70–80), žymi dauguma buvo „atsivežta" net nuo Poznanės.

Tą pat galima pasakyti ir apie studentiją. Keliolika iš Nepriklausomos Lietuvos. Keli iš paties Vilniaus bei jo apylinkių. O šiaip vis iš kitur, vis tikri lenkai ir pagal pavardes, ir pagal būdą, elgesį. Prie mokslus einančios jaunuomenės dar prisidėjo karininkija. Taip staigiai jų kariuomenę likvidavus ir rusams vis plūstant, jie ieškojo bent laikinos užuovėjos universiteto suoluose.

Tad teko imtis šeimininkauti tiekoj pastatų be šakalėlio kuro. Net Zakreto miške buvo paties universiteto kertamos kurui gražiausios pušys. Nesigailėjo jų ir miestelėnai. Žiema buvo nepaprastai šalta.

Teko kalbėtis su įvairių įsitikinimų, įvairaus išsimokslinimo, greitų, karštų bei staigių veiksmų lenkiško būdo žmonėm, kurie visi it vienas žiūrėjo į lietuvį kaip į menkavertį savo ir savo tautinių įsitikinimų bei savo politikos priešą. Dabar visi vienaip turėjo nukentėti. Pasibaigus rudens semestrui, lenkų Stepono Batoro universitetas baigia savo darbą. Pavasario semestro darbas prasideda jau Vilniaus universitete tikrųjų šeimininkų rankose, pagal savo tvarką, pagal savo sudarytą statutą ir, aišku, lietuvių kalba.

Nešalinami nei profesoriai, nei asistentai, nei tarnautojai, nei sargai. Visi ir lietuvių universitetui reikalingi. Tik kiekvienas, norįs pasilikti vietoje ir dirbti, turi asmeniškai įteikti valdytojui prašymą. Taip pat ir studentai gali tęsti mokslą toliau, tik reikia paduodi prašymą priimti klausytoju. Kur tau, kas lietuviams ar, tikriau, su lietuviais tarnaus arba lietuvių mokykloj mokslus eis. Juk ir Nepriklausomos Lietuvos lenkuojanti jaunuomenė iki pastarųjų metų, savas lenkiškas gimnazijas Lietuvoje baigusi, į mūsų aukštąsias mokyklas toliau mokytis nėjo.

Tarnautojai ir algas turėjo gauti. Dėl tų algų mokėjimo iki semestro galo finansų ministeris Ernestas Galvanauskas ėmė kiek burnoti, kam tai buvo padaryta.

Gražu – negerai padaryta, o kodėl nebuvo duota jokių nurodymų, kaip daryti? Teko tuo klausimu aiškintis Ministerių kabineto posėdyje. Vis dėlto aukštosios mokyklos yra sutvarkiusios savo darbą jeigu ne metais, tai pusmečiais – semestrais. Negalima tokių būrių ir mokomojo personalo, ir studentų paleisti pro duris. Dar nepamirškime ir techninio personalo – juk susidarė keturi tūkstančiai žmonių su dideliu kaupu. Nė vienos kitos tokios didelės įstaigos Vilniuje nebuvo. Net ir savivaldybės tarnautojų tiek nebuvo. Iš karto neparuoštus išmetus gatvėn būtų galėjęs kilti nemalonus bruzdėjimas, nes žmonės įtakingi, su giliomis šaknimis visuomenėj.

Dėl universiteto tvarkymo plano tuomet Vilniaus krašto valdytojo Antano Merkio paklaustas universiteto valdytojas atsakė: šį semestrą reikia leisti baigti sena tvarka, o jau naujas semestras turi prasidėti grynai lietuviškas. Tam buvo pritarta, ir tai buvo visas pasikalbėjimas.

Universiteto valdytojui laisvos rankos ir sava galva. Nešk viską ant savo pečių. Nelauk, kad kas tau padėtų. Jei įsipainiosi, sukelsi audrą.

Pagalvojo. Aptilo Ministerių kabinetas.

Tai tokios buvo Vilniaus universiteto valdytojo darbo aplinkybės išvakarėse, kai jis turėjo perimti rektoriaus pareigas, ir tas pareigas einant.

Universiteto rektoriui buvo nurodytas laikas, kada turės perleisti pareigas Lietuvos vyriausybės numatytam valdytojui. Valdytojui atėjus į rektoriaus kabinetą, čia besąs susirinkęs visas universiteto senatas. Susipažinta. Trumpo turinio Švietimo ministerijos įgaliotinio pasirašytas raštelis nusakė, jog nuo 1939 m. lapkričio 20 d. rektoriaus pareigas perima valdytojas. Senatoriams paklausus, koks

bus tolesnis universiteto likimas, buvo paaiškinta, jog universitetas savo darbą tęs toliau, jis nebus nė vienos dienos uždarytas. Skirtumas tik tas, kad ligi šiolei jis buvo lenkiškas, Lenkijos universitetas, o dabar bus lietuviškas, Lietuvos universitetas. Sena tvarka darbas eis iki Naujųjų metų.

Klausia, kas bus su profesoriais, klausytojais.

Profesorių niekas neatleidžia, klausytojų niekas nešalina. Visi gali savus darbus dirbti toliau, baigti mokslą. Reikės tik kiekvienam atskirai paduoti pareiškimą, pasisakant apie savo pasiryžimą toliau tęsti darbą.

– O kas tokių pareiškimų nepaduos? Kaip tie?

Šis klausimas aiškus ir be atsakymo.

– O kaip su diplomais baigiantiems mokslą?

– Juk senoji tvarka lieka iki Naujųjų metų. O šiaip bet kuris universitetas išduoda klausytojams tik savus diplomus.

– Ar bus mokamos algos?

– Visiems, pasiliekantiems eiti pareigas, iki Naujųjų metų bus mokama. Toliau, kas pasiliks, kas dirbs, savaime aišku, tiems algos bus mokamos. Tiesą pasakius, tamstos esate už tam tikrą laiką iš anksto algas gavę...

Atsisveikinęs su rektorium, senatoriais, valdytojas pasisakė rytoj pradėsiąs eiti savo pareigas ir pasižadėjo visados mielai visus kylančius klausimus svarstyti, aiškinti, spręsti.

Valdytojas vienas pats turėjo dabar visus universiteto reikalus spręsti. Neišskiriant ir kaminų krėtimo ir po bet kurio tokio krėtimo būtino susmukusių krosnių remonto. O šaltis nežmoniškas, toms krosnims tikrai striuka buvo. Dar be kuro.

Kone visas šimtas vien raštinės tarnautojų. Tarp jų visokių buvo. Žinoma, visi nepalankūs. Vieni šokosi pirštis į malonę, nelyginant prie rektoriaus durų sargas – nuo Raseinių „lenkas“. Kiti be žado tyli. Kažin, ką jie mano? Tik jau ne lietuviško universiteto naudai. Dar kiti neatiduosią savo pareigų. Niekas iš jų tų pareigų ir nesistengė paveržti.

Klausytojai būriais ant laiptų, eilėmis siaurutėlaičiuose koridoriuose sustoję žiūri į valdytoją, tyliai tarp savęs šnibždėdamiesi. Valdytojui pakako vietos visuose visų patalpų sąsiauriuose, net ir sprūstėse jis sau taką nevaržomą visada rasdavo. Visi švelnūs, su visais ramiai pasikalbi, pajuokauji. O kelią ar jau pakankamą taką ir neprašydamas gauni. Visad pasitraukia, savam tarpe susispaudžia, vis verždamiesi arčiau tą naują žmogų senuose lietuviškuose rūmuose, tą vienintelį lietuvį pamatyti. Žinoma, reikėjo drąsos, reikėjo susivaldymo, reikėjo valios, kad ir judesiai, ir veidas nuduotų patenkintą, nieko nebijantį į savo pirmąjį universitetą atėjusį tikrąjį šeimininką.

Pareigos prasidėjo pasikalbėjimu su prorektorium Stanisławu Zajączkowskiu. Jis lieka eiti savo pareigas pagal statutą.

Kasininkas skelbia šio rytmečio kasos padėtį. Jis turįs turto ir savo nedegamose spintose, ten laikomos ir universiteto insignijos. Esama ir privataus turto. Reikia paskelbti, kad privatų turtą atsiimtų. Valdytojui nereikia raktų. Universiteto brangenybės neturi dingti. Jos lieka sena tvarka tų pačių žmonių saugomos. O dėl pinigų – reikia stebėti banko patvarkymus. Būtinų mokėjimų neužtęsti. Neapmokėtas sąskaitas tuoj apmokėti iškvietus sąskaitų pateikėjus. Neieškoti naujų išlaidų. Jokių pirkimų. Pradėtų darbų neplėsti.

O tų visokių prašytojų kad ėmė virsti – galo nematyti. Visi nori daug kalbėti. Kiekvienam jo reikalas pats svarbiausias. Pradeda nuo tolo, nuo prieškarinių laikų. Pensininkai ir pensininkės negavę atlyginimo. Vienos vyras esąs kažkame karo veiksmų užkluptas, kitą administracija varanti iš buto, netaisanti prakiurusio stogo, nevalanti dūmtraukio, sugriuvusi krosnis. Dar kitos miręs vaikas, neturinti laidotuvėms pinigų, algos tegaudavusi 15 zlotų per mėnesį, apie vyrą nieko nežinanti – į karą išėjęs. Šia proga valdytojas parodė širdį, savų pinigų tai moteriškei davė 25 litus. Ši žinia visus aplėkė. Jau po pietų prašantieji ėmė ramstytis tais 25 litais: „Taip, mes žinome, kad, ponas Končiau, supranti svetimas ašaras, moki jas nušluostyti..."

Nebrangiai pradžioj tekainavo valdytojui sukelti gandą apie jautrią širdį. Tačiau kitur buvo sunkiau. Širdis turėjo tylėti, o galvosena, valia turėjo temptis, kad reikalo nepagadintume.

Tokioj maišatyj besimakaluojant nuo ryto iki vakaro paaiškėjo, jog vienam nepasiseks visko aprėpti. Jau atsiranda dažnai pasikartojančių kasdieninių reikalų, ne visa ką tegalima ir telefonu atlikti. Valdytojui buvo duota pasirinkti iš Vytauto Didžiojo universiteto reikalingas padėjėjas. Labai malonų sekretorių teko gauti. Ramus, petingas, Vilniuje mokslus ėjęs, tad gerai pažįstąs patį Vilnių, o ir prie jo gyventojų pripratęs, mokąs jų kalbą, žinąs ir papročius. Jo pavardė Jonas Rakauskas. Valdytojui palengvėjo. Ir pats gyvenimas pajaukėjo.

Gyventi vienam didžiuliame profesorių bursos kambaryje, tose nejaukiose susmukusiose senoviškose patalpose, kiekvienam sutiktam praeiviui skersakiaujant, nebuvo malonu. Galima mėgti senovę su jos padariniais. Galima gerbti senovės paminklus, kad ir kokie jie būtų. Tačiau aplinka turi būti nepavojinga, turi turėti atitinkamą nuotaiką. Neturi būti visas tiesiog susmigęs į tokios įstaigos dažnai neaiškius reikalus, be to, visad naujus, savotiškus ir spręstinus greit, nenormaliomis aplinkybėmis, su nedraugingais bendradarbiais – visiškai nepažįstamais, be patikimų savų žmonių.

Su sekretorium sykiu į tarnybą, sykiu iš tarnybos. Vėliau paaiškėjo, jog sekretorius dėl valdytojo labai bijojo, jaudinosi, daugiau rūpinosi negu pats valdytojas. Tiesa, jis daugiau ko matė ir turėjo progą prisiklausyti.

Netrukus ir dviem sunku pasidarė. Tada valdytojo sekretorius pasirinko ūkio vedėją. Gražų, labai aukštą, tiesų, petingą vyrą, buvusį artilerininką, pavarde Dionizas Grincevičius. Jau iš tolo matydavai koridoriuose visa galva aukštesnį už tą smulkią, neaugalotą lenkų jaunuomenę. Atrodė, tarsi ūkio vedėjas eitų tarp sėdinčių žmonių. Jis visai nemokėjo lenkiškai. Tik jam pasirodžius tarp universiteto sienų, jį pamatę studentai tuoj visa gerkle apibūdino: „Jaki vielki cham..." Taip mes jį ir vadinome.

Visi trys gyvenome profesorių bursoj. Dabar neaukštas valdytojas ėjo tarp dviejų milžinų. Nelyginant asmens saugų. Tiesa, valdytojas buvo įspėtas nešiotis ginkliuką. Tačiau kam jis. Nuo universitetui priklausančių žmonių vienas pats ir su kulkosvaidžiu neapsigintai. Čia reikėjo drąsos – valdytojas savam krašte. Vilnius Lietuvai turi teisingai priklausyti. Akimis reikėjo kalbantį pikčiurną suvaldyti. Rimtas ramumas (tai brangiai kainuoja) turi visur ir visuomet nepalikti. Šalta darbo nuotaika, tarsi aplink viskas ramu, viskas sava, visi visiškai pritaria. Eiti tiesiu reikiamu keliu, nors po kojų kažin kas dėtųsi. Ramus šaltumas, visai be pykčio, niekad nekeliamas balsas, visur tik mandagios prašymo formos, o trumpas, aiškus, ryžtingas įsakymas padeda valdyti.

Galbūt su aukštesniaisiais pareigūnais ir galima trumpiau drūčiau kalbėtis, bet su jaunuomene – tik draugiškai, dažnai juokaujant, be kampuotumų, be jų nuomonės paneigimų. Taip galima drąsiai ir sėkmingai savo pasiekti. Galima jos nuomonės nepaisyti, bet jos neneigti, jai neprieštarauti, o paprastais žodžiais dėstyti reikalą. Nepaisant, kad tai griežtai skiriasi nuo jaunuomenės tvirtinimų, nuo jos nusistatymų ar įsitikinimų. Visuomet priminti teisybės reikalavimus. Viską pagrįsti paties gyvenimo nesulaikoma, nepakeičiama eiga. Tą gyvenimo eigą galima tik šiek tiek mėginti palenkti, sušvelninti, bet ne jėga ar varu ją kreipti, laužti. Jaunuomenė prisiklauso, paskui ima gudragalviauti, bet pačiame įkarštyje nesugeba atsakyti ir, žinoma, nedrįsta prieš švelnų, mandagų kalbėjimą panaudoti veiksmus ar kaip kitaip imti žiauriai veikti.

Tokiu keliu ėjome visi trys. Elgėmės taip, tarsi aplink mus būtų geriausi bičiuliai. Mažai kalbėjome. Darbą dirbome neatsitraukdami. Apsimetėme, lyg būtume namie, tarp savųjų. Nieko neįtikinėjome. Mums turėjo būti viskas aišku.

Taip diena iš dienos, nuo ryto iki vakaro sunku būtų ištverti, jei kartais ir savotiškų juokų nepasitaikytų. Sykį profesoriai ėjo be eilės į įstaigas. Įbėga priėmimo metu Medicinos fakulteto dekanas Paulas, net nepasisveikinęs meta ant stalo valdytojui kažkokį raštelį ir sako:

– Nesuprantu, kam tokius raštelius ir duodi, kad jie nieko nereiškia.

– Juk tamsta pats to raštelio prašei, aš tamstai jo nesiūliau.

Išėjo. Kokie dešimt žmonių žiūri, kas čia bus. Raštelis taip ir guli numestas ant stalo.

Reikalas buvo toks. Bankas keitė tam tikrą pinigų sumą. Eilės buvo ilgiausios, laukė nuo ankstyvo ryto ir banko viduje, jau darbui prasidėjus. Šaltis buvo itin stiprus. Profesoriams buvo duoti rašteliai, kad jie galėtų banke susitvarkyti be eilės. Tas dekanas lauke prie banko ėmęs plūsti lietuvius. Nugirdę tai tam tikri pareigūnai pranešė banko tarnautojams. Įleido jį be eilės su tuo rašteliu. O kai pačiame banke tarnautojai ėmė siuntinėti nuo kits kito, jį labai privargino.

Valdytojas kalbasi, aiškinasi su lankytojais. Gal penkios minutės prabėgo, ir jau nepaprastai mandagiai įėjo tas dekanas. Nedrąsiai prieina prie stalo ir sako: „O dėl visa ko aš tą raštelį paimsiu." Valdytojas nieko nepasakė, tik pažiūrėjo į dekaną, apmetė akimis čia pat sėdinčius ir stovinčius žmones, pakinknojo galvą. Visi suprato reikalą. O dekanas, paėmęs raštelį, dėkingai linksėdamas išėjo.

Žinoma, nereikėjo jam to raštelio beduoti. Kai jis įėjęs norėjo paimti, reikėjo raštelį jo akyse suplėšyti. Tačiau taip nepadaryta, ir dar geriau viskas išėjo.

Tai itin būdinga. Iš pradžių pasirodyti – pūstis, keltis į padanges su gandrais ir tuoj nukristi su varnomis. Toks jau Vilnių klasta užgrobusiųjų būdas. Tai žinant nesunku su jais susidoroti, jei tektų tvarkyti ir rimtus klausimus.

Su tuo pačiu Medicinos fakulteto dekanu buvo dar ir toks įvykis. Visas universiteto klinikas buvo nutarta perduoti Lietuvos Raudonajam Kryžiui. Toms klinikoms perimti buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus numatytas daktaras Ciplijauskas. Su savo būsimu klinikų ūkio vedėju dr. Ciplijauskas atvažiavo į Vilnių.

Universiteto klinikos buvo Antakalnyje, už Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, sykiu su Karo ligonine. Karo ligoninės sodyba pristatyta daugiausia dviejų aukštų namų. Apačioj Karo ligoninės skyrius, o viršuj toks pat universiteto skyrius. Visai tuščia Karo ligoninė, o universiteto klinikos pilnos ligonių. Gražiai įrengtos. Nesigailėta lėšų (pvz., to paties dekano venerinių ligų klinika). Kiekviena klinika veda savo ūkį. Sava virtuvė, savas personalas – visai savarankiškos įstaigos. Tik bendra vadovybė Medicinos fakulteto rankose.

Buvo paskambinta dekanui, prašyta priimti dr. Ciplijauską, duoti jam reikalingų nurodymų, supažindinti su būsimuoju darbu.

Dr. Ciplijauskas su savo ūkvedžiu išvyko pas dekaną. Po valandos grįžta dr. Ciplijauskas kaip nesavas. Ramusis jo ūkvedys irgi mėgina karščiuotis.

Pasirodo, dr. Ciplijauskas iš karto taip susikibo su dekanu, kad pirmasis, baigęs Varšuvos universitetą, pamiršo lenkų kalbą, o dekanas pasisakė temokąs tik lenkų ir anglų kalbas. Taip ir nesusišnekėjo. Ūkio vedėjas mokėjo angliškai (gyvenęs ilgą laiką Amerikoje), bet jam, tokiam mažam žmogui, nepatogu buvę kištis į tokių didelių vyrų tarpą.

Tuojau buvo paskambinta telefonu dekanui ir paprašyta rytoj valdytojo nurodytą valandą priimti ūkio vedėją ir teiktis paaiškinti ir parodyti viską, kas šiam bus reikalinga. Pasakyta istorijų nekelti ir nemalonumų nedaryti, kaip tai įvyko šiandien. Prašymas buvo trumpas ir savo forma prilygo įsakymui.

Rytdieną ūkio vedėjas vėl greit grįžta. Mat dekanas visiškai nemokąs anglų kalbos, o ūkvedys tikrai visiškai nemokėjo lenkų kalbos. Še tau, taip jiedu ir vėl nesusikalbėjo. Tik jau labai geruoju išsiskyrė.

Lietuvos Raudonasis Kryžius, atsiuntęs 78 tarnautojus, perėmė universiteto klinikas tvarkyti. Dar šia proga į galvą ateina vienas atsitikimas. Lankant valdytojui universiteto klinikas, itin malonus, paslaugus buvo akių klinikos vedėjas prof. Ignacas Abramowiczius. Rodo jis ligoniams skirtas patalpas, aiškina, kuo buvo garsus profesorius, kurio vardu viena ar kita palata pavadinta ir kurio atvaizdas gražiais rėmais kabo virš palatos durų. Viena palata be tokio atvaizdo. Čia, sako profesorius, bus pakabintas prof. Petro Avižonio atvaizdas ir palata bus pavadinta prof. Avižonio vardu. Itin pigus kelias į akis pirštis.

Trims stojus darban, ir dirbantiems kur kas lengviau pasidarė, ir pats darbas pastebimai ėmė eiti pirmyn.

Tie sunkieji ūkio klausimai visu savo svoriu užgulė ant stambių kaulų raumeningo jautraus ūkio vedėjo. Nešė, tiesiog stūmė jis tą darbą taip, kaip gali dirbti tikras lietuvis savo krašto naudai, visai užmiršęs pats save, ne tik laiką, bet visiškai viską, kas tik liečia jį asmeniškai. Neliko to žmogaus Lietuvoje. Nerasi jo ir Lietuvos amžinojoj sostinėj Vilniuje. Jis visas pasinėręs į pakrikusius, supainiotus, po visą miestą išmėtytus Stepono Batoro universiteto sudėtingo ūkio reikalus.

Mažesnio pločio, bet reiklesnio kruopštaus turinio sekretoriaus darbas pynėsi itin atgrasių žmonių piktose pinklėse. Šaltas kraujas, puikus sudėtingos universiteto raštinės išmanymas, sugebėjimas tiksliai galvoti, net jeigu ir iš kanuolių imtų aplink šaudyti, pasiaukojimas skirtam darbui, nuoširdus, kaip ir visur, noras tą darbą atlikti kuo tiksliausiai, įpratimas ne šiaip dirbti darbą, bet kuo greičiausiai jį baigti, visada lydėjo tą neįveikiamą, nesikarščiuojantį, iš paviršiaus visiškai ramų, bet viduje verdantį, kunkuliuojantį darbininką. Tik gili krašto meilė teikė jam neišsemiamų jėgų. Tik švelni širdgėla dėl savųjų gėrio neleido jam akių pakelti nuo raštinės raštų ir administracijos žygių.

Su tokiais vyrais gali, pasakytų žemaitis, ir arti, ir akėti.

Darbo sąlygos visiems buvo tokios sunkios, tokios nedėkingos. Reikėjo visą laiką būti įsitempusiems. Kai tik ką kiek atleidai manydamas, bene jau reikalas bus įsibėgėjęs, darbas sustoja. Tik kol tempi iš visų jėgų, teeina. Be atdūksio, vis į kalną ir į kalną, dažnai dar į slidų kalną vežk. Toks darbas iščiulpia jėgas, mažina atsparumą.

Sykį geriame žolynę jau po dešimtos vakaro, ką tik iš darbovietės grįžę. Taip visi kaip vienas buvome prisikamavę, kad vos liežuvį begalėjome apversti. Išgelbėjo čia ūkio vedėjas. Jis ištraukė iš spintos mūsų jau dvi dienas gertą, bet dar neišgertą skaidriosios butelį už litą aštuonias dešimtis centų. Pavaišino jis mudu po stikliuką ir, pats išgėręs, pasakė: „Išgėrei burnelę ir vėl gyvent galima." Tai buvo taip pasakyta, kad galėjai sprogti iš juoko. Jis norėjo pasakyti lenkiškai, bet išėjo panašiau į rusų kalbą, kurios jis irgi nemokėjo.

Pailsėjome, pailsinome nuvargusius nervus, atitraukę juos visiškai į šalį. Atsipeikėjome ir rytdieną buvome tarsi tik darbą pradėję.

Sykį ateina studentų delegacija prašyti leisti universitete Lenkijos nepriklausomybės sukaktį suruošti. Buvo jiems paaiškinta, kad tai jau lyg ir politinis dalykas, išeinąs iš grynai universitetinių reikalų. Tokiam susirinkimui reikia komendanto leidimo. O patalpą prorektoriaus priežiūroje jie gali gauti. Jie turėjo su savim ir to minėjimo dienotvarkę. Buvo pranešta komendantui, kad tą delegaciją priimtų be eilės ir kad į dienotvarkę įrašytų Lenkijos himną. Nuėjo. Komendantas sutiko. Ir pats savo ranka įrašė Lenkijos himną. Džiaugdamiesi grįžo pasigirti valdytojui, kad gavo leidimą susirinkimui ir tą įrašą. Tik buvo paklausta jų, kodėl nebuvo paties svarbiausio dalyko įrašę. Bijojome, sako, manėme neleis rengti ir viso susirinkimo vien dėl himno.

Lietuviai dėl smulkmenų nesikabinėja. Visados atskiria svarbiausius dalykus. Gerbdami savus įsitikinimus, supranta ir svetimus. Dabar visais minėjimo reikalais patarta kreiptis į prorektorių. Jis prašytas studentams padėti.

Ramiai, be jokių nesusipratimų praėjo tas minėjimas.

Kitą sykį teko būti pas Švietimo ministerijos įgaliotinį jo įstaigoje. Prorektorius paskambino, kad universitete yra susirinkę apie pusantro tūkstančio studentų ir prašo valdytoją duoti paaiškinimus jiems rūpimais klausimais.

Pro apskrities viršininko Jono Šlepečio įstaigą teko pereiti į universitetą. Prorektorius pranešė, kad susirinkusieji nori patį valdytoją matyti savo susirinkime ir išklausyti paaiškinimus. Prorektoriui buvo pasakyta pranešti susirinkusiems, kad valdytojas susirinkime nesiaiškins ir su visu susirinkimu nesikalbės. Susirinkusieji turi reikalą į valdytoją, o ne valdytojas juos susikvietė. Tegu jie išrenka įgaliotinius, o tie išsiaiškins, kas jiems rūpi, ir praneš susirinkimui.

Prorektorius susirūpino. Sako, gali susirinkusieji „užsiblokuoti": užsidaro autonominiame universitete, nieko nei įleidžia, nei išleidžia. Taip visi sau universiteto patalpose ir būna net keletą dienų.

Žinoma, galima buvo sulaukti ir rimtų įvykių, ypač kad į universitetą buvo susiregistravę vyrai nuo galimų rusų persekiojimų. Ir šiaip tokiam būry karš-

tos jaunuomenės, dar kiek piktesniųjų nuteiktos, galėjo būti visokių išsišokėlių, neklaužadų.

Vis dėlto buvo eita stačiai paakiui, nesidairant pašaliais, be jokių svyravimų. Po ilgoko aiškinimosi su prorektorium atėjo klausimų lapu nešini keturi rinktiniai atstovai. Tad iš viso buvome šešiese. Vienas – nuo Šiaulių, baigęs Teisės fakultetą, kiti trys – jau bebaigią įvairius fakultetus, matyt, galvotesnieji parinkti. Buvo paimtas iš jų klausimų sąrašas ir čia pat paeiliui imta aiškinti. Pagrindinis dalykas ir pirmas klausimas buvo toks: nesant rektoriui visą universitetą turįs valdyti prorektorius. Prorektorius paliktas eiti savo pareigas, vadinasi, jis automatiškai eina ir visas rektoriaus pareigas. Jie tvirtino, kad taip yra pagal Stepono Batoro universiteto statutą. Kiti klausimai daugiausia išplaukė iš šio.

Valdytojas gerai išmanė universiteto statutą ir ėmė aiškinti, jog apskritai autonominių universitetų statutai paprastai prorektoriui suteikią teises rektoriaus pavedimu, bet ne automatiškai. Rektorius savo noru, savo nuožiūra gali bet kada bet kurį klausimą pavesti prorektoriui spręsti.

Įgaliotiniai, ypač „teisininkas", su tuo nesutiko, esą Stepono Batoro universitete yra kitaip. Klausimui paaštrėjus ir įgaliotiniams ėmus karščiuotis, prorektorius buvo paprašytas atnešti statutą. Žinoma, statute ne kitaip buvo, kaip valdytojas sakė.

Įgaliotiniai, priblokšti ir paakinti, kad nepatogu spirtis, į klausimą neįsigilinus ir statuto neskaičius, o juo be atodairos iki nemandagių išsišokimų besiremiant, trumpiau kalbėjo, ir jau visai lengva buvo jų logikos stoką ar galvosenos paviršutiniškumą keliais žodžiais atmesti. Nebesunku po to buvo juos tėviškai pamokyti.

Aišku, pasikalbėjimas, tiksliau, karšti ginčai buvo peržengę rašytų klausimų ribas. Sunku buvo jaunuomenę sulaikyti nuo karštų žodžių Lietuvos atžvilgiu. Tačiau buvo graži proga priminti Lenkijos politiką Lietuvos atžvilgiu. Išsikalbėta plačiai, su aiškia persvara valdytojo naudai. Buvo net priminta, kad tarp jaunuolių yra (o ne „gali būti") ir tokių, kurie gali nesugebėti atsakyti už savo veiksmus. Sako, net ginklas galįs būti pavartotas.

Valdytojas pasisakė atstovaująs tikriesiems Vilniaus krašto, žinoma, ir Stepono Batoro universiteto šeimininkams. Jam ginklas nebaisus. Jis atėjęs be ginklo ir savo krašto reikalus ginsiąs ne jėga, bet protu, logika, teisybe, teise.

Pasikalbėjimas tęsėsi apie šešias valandas. Buvo plačiai išsiaiškinta ne vien universiteto, bet apskritai lenkų ir lietuvių ginčai tolimesnėj praeityj ir jau Nepriklausomai Lietuvai besikuriant, ir jai susikūrus.

Po to pasikalbėjimo su lenkų jaunuomene tarp universiteto sienų daugiau jokių nesusipratimų nebebuvo. Išoriškai jaunuomenė buvo gana mandagi. Jų asmeniniai reikalai buvo visuomet kiek galint tenkinami.

Kartą jau vakarop ateina į valdytojo kabinetą trys vyrai prašyti pagalbos dėl jų areštuotų draugų. Jie turėję susirinkimą korporacijos patalpose. Jų buvę, vienas sako, vienuolika, kitas – trylika. Drąsiausias iš jų jaukios išvaizdos filisteris storulis labai jaudinosi, esą juos įžeidę, jų korporacijos reikmenis mėtę ir t. t. Mat jų patalpos buvo greta nuovados patalpų. Nuovada plėtėsi. Susirinkimams mieste jie turėjo turėti leidimą. Kas kita universitete. Leidimo neturėjo. Be to, jie pasipriešino. Tai keletas ir buvo sulaikyta. Tas storulis, paklaustas, kiek jų ten buvo, atsakė: dvylika. Valdytojas jau žinojo apie tą įvykį, ir jam buvo pranešta, kad susirinkime buvę keturiolika dalyvių.

Suabejota dėl visų jų skundų. Ypač kai buvo pasakyta, kad susirinkime buvo keturiolika žmonių, jie buvo priversti nusiraminti, ėmė gėdintis, kad nesusitarė net dėl dalyvių skaičiaus. Taigi sunku betikėti ir dėl jų nusiskundimų ar patirtų iš policijos nemalonumų.

Tačiau buvo paskambinta į nuovadą ir paprašyta jų draugus paleisti. Nuovada buvo anoj pusėj siauros gatvės, ir iš valdytojo langų tos patalpos buvo matyti. Dar buvo paprašyta, kad jie tuoj atsivestų paleistuosius draugus, – valdytojas norįs įsitikinti, kad jo prašymas nuovados įvykdytas.

Itin jaukiai buvo jau po visko su įgaliotiniais ir su paleistaisiais pasikalbėta. Pajuokauta ir patarta kitą kartą susitarti dėl pasikalbėjimuose vartojamų skaičių, kad patikimiau atrodytų.

Būta ir kitokių atsitikimų, kurie galėjo ne taip jau gerai baigtis, jei ne visai tragiškai.

Pasirodo, buvo viešas, atviras ir neviešas darbas. Kad ir pasiginčydavom, pasiklausydavom visokių savotiškos galvosenos išvedžiojimų bei prisižiūrėdavom visokių lenkiško būdo staigmenų, pasikarščiavimų – visa tai, atrodė, baigėsi čia pat. Tegu kartais ir tolokai už durų baigdavo savo aštresnėms išvadoms tinkamesnių žodžių ieškoti. Vieni susidurdavo su viešuoju darbu, kiti – su neviešuoju.

Sykį ankstyvą rytmetį, vos valdytojui atėjus, prisistato slaptasis pareigūnas Geležinis ir atneša kažkokias dėžutes, vielukes, kažkokių pjuvenų gerą puskilogramį. Visa tai jis radęs krosnyje, ir tai esanti pragaro mašina. Krosnis buvo plytų, apvali, aptraukta skarda. Sunku pasakyti, kokios jėgos būtų buvęs sprogimas, bet krosnį tai jau tikrai jis būtų suaižęs, išbarstęs į smulkius trupinėlius.

Dažnokai pasitaikydavo, kad tą pačią dieną surasdavo pavogtus baldus, ligoninės spiritą, kumpį arba kam akmens anglių į kitą tvoros pusę išmesdavo. Tokių smulkių vagysčių buvo apsčiai. Tačiau su sprogstamąja medžiaga maži juokai.

Universiteto biblioteka didelė, daug brangios lituanistikos, daug rankraščių, daug kas dar tirtina, daug ko dar toje bibliotekoje ieškotina. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos vedėjas turėjo pasirūpinti Stepono Batoro universiteto bibliotekos saugumu. Jis buvo atsiuntęs čigonu apsišaukusį juodą vyruką. Gal šis ir išmanė pačios bibliotekos tvarką, bet jau su žmonėmis visai nesugebėjo tvarkytis. Kilo didelis erzelis. Ir valdytojas daug savo laiko turėjo veltui gaišti dėl to vyro, ir svarbiausia, kad pats darbas visai iš vėžių buvo išėjęs.

Tada iš Kauno buvo atsiųsta jauna mergaitė Eimaitytė, gerai pažįstanti universiteto bibliotekos tvarką. Pasirodo, tos mergaitės būta geležinės rankos. Darbas buvo įvarytas į tikrąjį kelią. Tarnautojai buvo priversti atsistoti kiekvienas savo vietoje. Valdytojas nė nežinojo, kad universitete yra tokia didelė, paini, su daugeliu neklaužadų tarnautojų įstaiga – biblioteka. Dabar viskas aprimo. Didžiausi lietuvių priešai ir bibliotekos nustatytos tvarkos ardytojai pasidarė klusnūs bendradarbiai neaugalotos lietuvaitės švelnioje, bet tvirtoje ir kietoje rankoje.

·

Zakreto ūkis nemaža nemalonumų pridarė, nes neturėjo pašaro ir nepasiruošė žiemai gyvulius išlaikyti. Aptižęs ar kokių savo tikslų turįs prižiūrėtojas vis ieškojo progų nuo savęs atsakomybę suversti kitiems: ne čia pat įstaiga, visko nesužiūrėsi. O dar visokių būtų nebūtų dalykų pripasakoja. Iš karto ne taip jau lengva susigaudyti.

Daugiausia, be abejo, judėjimo būta, kai apie 180 žmonių iš Vytauto Didžiojo universiteto ir Žemės ūkio akademijos atvyko perimti Stepono Batoro universiteto įstaigų turto. Darbas virte virė. Visur ėjo sklandžiai, gal tik Agronomijos fakulteto dekanas Jagminas, baisogališkis bajorėlis, kiek spyrėsi, kolei buvo palaužtas. Tiesą pasakius, ne taip jau lengvai jis pasidavė. Teko ir pačiam valdytojui įsikišti. Mat lietuviškas kraujas turi daugiau atsparumo ir pastovumo. Nelengvai būtų atsiėję, jei tokių būtų buvę daugiau. Nelabai ištvermingas lenkas greit nebeišlaiko ir pasiduoda lenkiamas, nors iš pat pradžių spiriasi kiek įmanydamas. Tiesa, iš anksto viskas buvo aptarta, išsišnekėta su įstaigų vedėjais ir dėl paties turto, ir dėl perėmimo formalumų, ir dėl atsakomybės. Senose įstaigose, kur jau keliolika metų dirbo ir mokomasis personalas, ir moksleiviai, buvo visokių visokiausių smulkmenų, ir inventoriaus knygos turėjo itin daug numerių. Juk tai ne muziejus, o darbo įstaiga, dėl to viskas sukrauta, o ne išdėstyta.

Kadangi darbo ėmėsi savo šakų ir sričių žinovai, jiems nebuvo taip jau sunku susigaudyti, kame ištisi aparatai ar rinkiniai, kame jų dalys ir kurios dalys. Nedaug tebuvo rasta nežinomų dalykų, dėl kurių gal kiek ilgėliau teko sugaišti, nedaug nežinomų augalų, gyvių ar kokių kitų pavyzdžių. Ir knygų buvo įstaigose. Kiekviena įstaiga, laboratorija ar kabinetas turėjo savo knygynėlius, dažnai suskirstytus mokomajam personalui ir studentams. Panašiai ir su aparatūra.

Nors ir daug įstaigų, daug patalpų, bet daug ir priėmėjų pasiskirstė. Darbas ėjo sparčiai. Blogos valios nesimatė, dėl to greitai tas didžiulis darbas buvo atliktas.

Lengviausia buvo teisininkams, humanitarams, teologams. Jiems tik seminarų knygos terūpėjo. O šiaip jų rimtesniojo darbo knygos buvo bendrojoje bibliotekoje. Daugiausia vargo gamtininkai, medikai, farmacininkai, chemikai, fizikai, miškininkai. Ne tiek jau daug tebuvo aparatūros ir knygų Astronomijos-meteorologijos institute, nors pastatas naujas ir šiems reikalams taikytas, net su butais darbuotojams.

Nutilo plačios, garsios kalbos dėl perėmimo. Aprimo buvę nesklandumai. Kiek ramiau pasidarė, nes beveik niekas nepareiškė noro pasilikti turėtam darbe. Gausūs universiteto darbuotojai ėmė sklaidytis: ieškojo kitų darbų, išvažinėjo, kur manė geriau ką ras. Pradėjo vis daugiau mūsiškių lankytis. Imta ruoštis mokslo metų pradžiai. Turėjo prasidėti pavasario semestras – juo anksčiau, juo geriau.

Tada buvo imtasi fakultetų vadovų, senato reikalų. Aptvarkius viską, buvo prašyta Švietimo ministeriją skirti rektorių, kadangi valdytojas nesutiko imtis rektoriaus pareigų, nes nenorėjo būti skiriamas.

Susitarus dėl rektoriaus, buvo sušauktas iškilmingas viešas aktas universitete, kur Stepono Batoro universiteto valdytojas perdavė savo pareigas valdytojo nurodytam ir Švietimo ministerijos paskirtam Vilniaus universiteto rektoriui prof. Mykolui Biržiškai.

Šiuo aktu ir baigėsi Stepono Batoro universiteto valdytojo veikla. Buvęs valdytojas grįžo į Kauną prie savo įprasto darbo.

Valdytojui rūpėjo sklandžiai ir greit sulietuvinti tą didžiulę, garbingą Lietuvos sostinės įstaigą, paruošti ją, kad ji nedelsdama galėtų pradėti kitokį, taip reikalingą lietuvių tautai darbą. Trijų mėnesių įtempto darbo pakako, kad visiškai sustotų pačioje Lietuvos širdyje veikęs pragaištingas lenkų kultūros, lenkų ekspansijos šaltinis. Ir staiga visu savo pločiu imtų švytėti nuo senų senovės tikrojo to krašto šeimininko spinduliai, nešą neišsemiamą šviesą ne tik sostinės padangei, bet ir daug medžiagos kraštui pažinti, ir plačių pasaulinės kultūros bei technikos žinių. Ir visa tai pateikti saviems žmonėms sava kalba iš tiek laiko buvusios pavergtos savojo krašto savosios sostinės.

P. S. Prof. M. Biržiškai

Didžiai Gerbiamas,

Vis baudžiuos parašyti Tamstai vienu klausimu. Atleisk už sugaištį.

Tamstos rašinyj „Vilniaus universitetas 1940–1941 m." (7 eilutė iš viršaus) pasakyta: „Lietuvos Vyriausybės padarytą žygį uždarant buvusį Stepono Bato-

ro universitetą..." ir taip pat p. 6 (18 eil. iš virš.): „dėl Stepono Batoro universiteto uždarymo..."

Iš čia aišku, jog Stepono Batoro universitetas buvo Lietuvos Vyriausybės uždarytas ir dar – buvęs Stepono Batoro universitetas (tarsi kitas vietoj uždarytojo sukurtas ir tas uždarytas).

Tai neatitinka tikrenybės. Stepono Batoro universitetas nebuvo nė vienai minutei uždarytas nei žodžiu, nei raštu. Kad lenkai neturėtų progos Lietuvos Vyriausybės įtarti naikinant net tokius kultūros židinius kaip universitetas, buvo tik į Rektoriaus vietą paskirtas valdytojas, o visi kiti universiteto profesoriai, tarnautojai buvo palikti savo pareigose: studentams buvo duodamos įskaitos, išduodami diplomai. Iki galo semestro buvo išmokėtas visiems atlyginimas, nors jie buvo už tą laiką gavę algas (ir pašalpas) iš lenkų vyriausybės. Dėl to ir lenkų protestas dėl „uždarymo" atkrito, nes universitetas veikė, – atseit protestuojama prieš nebuvusį įvykį.

Dėl algų išmokėjimo man teko aiškintis Ministerių kabineto posėdyj, ypač puolė finansų ministeris Ė. Galvanauskas. Paaiškinus priežastį, klausimas atkrito.

Tai reikėtų atitaisyti. Remdamiesi Tamstos mintimis apie universiteto uždarymą, ateityj lenkai ar kas kitas galėtų pasidaryti klaidingas, Lietuvai nenaudingas išvadas.

Yra ir daugiau netikslumų. Bet jie neturi esminės reikšmės. Pavyzdžiui:

a) p. 6 (3 eil. iš apačios): „... (rektoriaus rinkimais)..."

Švietimo ministerija vertė mane pakeisti valdytojo pareigas rektoriaus pareigomis. Atsisakiau ir, man pasiūlius, Tamsta buvai paskirtas rektorium. Švietimo ministerijos paskirtam rektoriui perdaviau pareigas.

b) Tamsta visai nemini, kaip Stepono Batoro universitetas virto Vilniaus universitetu. Juk dar ir 1940 metais tebebuvo universiteto valdytojas, iki mano 1939 metų gale iš Stepono Batoro universiteto rektoriaus perimtos pareigos buvo perduotos Tamstai. Laikotarpis šitas itin įdomus ir lieka Tamstos aprašymų nepaliestas. Pagaliau tai juk tikras įvykis.

Su tikra pagarba

Ig. Končius
Buvęs anuomet Stepono Batoro universiteto valdytojas

Kelionė į Červenę ir atgal

VAIKAS SUIMTAS

Dar šešiolikos metų neturįs jauniausias sūnus Liudas iš „Aušros“ berniukų gimnazijos buvo nukeltas į mergaičių, dabar mišrią, „Aušros“ gimnaziją.

Penktadienis. Gegužės mėnuo. Šešioliktoji diena. 1941 metai.

Liudas neparėjo laiku pietų. Apie 15 valandą į mūsų butą įeina policininkas ir vienas civilis. Pasisako darysią Liudo daiktų kratą. Parodė įgaliojimus. Liudas esąs sulaikytas. Klausia gulimojo kambario. Vedu į gulimąjį kambarį. Kilnoja ant grindų patiestą linoleumą ir ten kažko ieško. Padedu jam kilnoti linoleumą, ieškoti. Nieko neranda. Klausia, kame jo žaislai. Ištraukiu spintos Liudo kambaryje apatinį stalčių ir rodau dar iš vaikų mažų dienų sumestą laužą. Kiek pažiūri. Patariu ištraukti visą stalčių ir viską išversti ant grindų. Nenori.

Mes namiškiai trys: žmona, aš ir mergaitė – Jadzė. Dar buvo viešnia – Vaitiekaitienė.

Nieko reikiamo neradęs kratytojas Semėnas pasakė važiuosiąs į ČK[1] parsivežti paties Liudo. Mes likome policininko priežiūroje. Šis mūsų nevaržė. Leido man net į kitą kambarį išeiti – atsiliepti į telefono skambutį.

Butas mūsų penkių kambarių. Tėvų gulimasis, vaikų du gulimieji, po du katrame kambaryje, valgomasis ir mano darbo kambarys.

Į valgomąjį buvo atkeltas jaunas sovietų gydytojas su žmona. Gydytojas kilmės nuo Machačkalos (Petrovsk Portas), netoli Baku, Kaukaze. Ten ir mokslus išėjęs.

Dabar mes valgome Liudo ir Jurgio gulimajame kambaryje, čia, „draugams“ atėjus, ir sėdėjome.

Grįžo Semėnas vienas. Jam neleidę Liudo vežtis. Vėl eina į gulimąjį, vėl kilnoja linoleumą. Vėl, tiesa, nerūpestingai, krapštosi tame žaislų stalčiuje. Klausia, kame mano knygų lentyna. Vedu į savo darbo kambarį ir rodau. Iš viso visame bute tik ir tebuvo viena lentyna, šiaip mano knygos visos buvo spintose atidarose ar spintose iki lubų be durų.

Semėnas ieško mano rašomojo popieriaus toje lentynoje. Rodau. Ištraukia vieną žiupsnį, pasiima vieną lapą ir padeda ant mano rašomojo stalo.

Dar klausia, kame mano štampams dažų dėžutė. Ištraukiu rašomojo stalo stalčių, parodau. Čia buvo tik mažytėlaitė, degtukų dėžutės dydžio dėžutėlė gyventojams namų knygoje registruoti. Visai naujitėlaitė, dar visai nevartota, tik pamėginta, ar veikia. Pasiėmė. Surašė aktą dėl tos dėžutės. Davė pasirašyti. Patikslinau turinį ir pasirašiau.

---

[1] Ypatingoji komisija (*rus.* Чрезвычайная комиссия).

Net parodžius atidėtąjį popieriaus lakštą nepaėmė. Išeidamas kratytojas pasakė, kad aš ateičiau į ČK, – informacijos skyriuj bus man paruoštas orderis, – sūnaus parsivesti, aštuntą valandą. Jau buvo toli po šešių.

Aštuntą valandą einu. Tiesa, paruoštas į ČK įeiti orderis. Parašyta, į kurio numerio kambarį eiti. Rodos, keturiasdešimt trečią.

Įleidžia. Įeinu. Gražus šviesus kambarys. Gražūs stalai, patogios minkštos kėdės, foteliai, sofos. Pasodina prie durų. Niekas man nieko nesako, bet vis vienas žmogus su manim kambaryje. Atrodo, kažko laukia. Galvojau, kad tuoj atves man mano vaiką, gal kiek pabars, kad nepakankamai vaiką teprižiūriu, pareikalaus kokio pasižadėjimo, pasakys, ką jis kame pridarė, ir paleis mudu namo.

Vis keičiasi pareigūnai. Sėdi prie gražaus rašomojo stalo. Aišku, kad neturi ką daryti. Bet sėdi, kolei kitas ateina. Vis vyrai, tik vieną sykį tebuvo moteris. Kiekvienas įėjęs įtariai pažiūri į mane ir sėdasi prie stalo. Ilgiausiai išbuvo kambaryj vienas gražiai civiliai apsidaręs kokių keturiasdešimties metų malonios išvaizdos lėtas baltaplaukis.

Ima nuobodulys. Kambarys šiltas. Aš su miline. Įeina, juodaplaukei moteriai besaugant mane, jaunas, kažin ar peržengęs dvidešimt metų, vyrukas. Jis ėmė man vienam paskaitą skaityti ar, teisingiau, pamokslą sakyti apie Raudonosios armijos galingumą. Išmokęs neblogai. Surašytą kalbą deklamavo man, manau, kone apie valandą.

PAS KOMISARĄ

Po tos kalbos įėjo tas baltaplaukis ir sako man:

– Tau suteikė garbės pats NKVD – GB[2] komisaras Gladkovas. Jis nori tave matyti, – eiva.

Paprašiau, kad leistų man čia palikti milinę. Nusivilkau ir išėjova. Prie mudviejų eisenos prisidėjo dar du vyru.

Bekalbėdamas čia, aš pasakiau – tovarišč sledovatelj[3]. Jis staigiai atkirto:

– Kakoj ja tebe tovarišč, šakal tebe tovarišč[4].

Priveda prie durų, įleidžia. Irgi gražus kambarys. Už kampu sustatytų dviejų rašomųjų stalų sėdi dar jaunas komisaras, ne rusų tipas, storokas, kiekvienas jo juodas plaukas ant galvos atskirai susiraitęs. Veidas jo nieko nesako.

Žengęs nuo durų keletą žingsnių, rankas nuleidęs, lenkiuos tam komisarui (visi pasikalbėjimai vyksta rusų kalba).

– Tu, kalės vaike, įėjei kaip prostitutė. Sėsk.

---

[2] Vidaus reikalų liaudies komisariatas Valstybės saugumo skyrius (*rus.* Народный комисарят внутренних дел Отдел государственной безопасности).

[3] Drauge tardytojau (*rus.*).

[4] Koks aš tau draugas, šakalas tau draugas (*rus.*).

Parodė pirštu, kur sėstis. Atsisėdau prieš jį stalų kampe. Už mano nugaros kiek tolėliau prie sienos susėdo tie trys palydovai.

Gladkovas, paėmęs nuo stalo bylą ir išėmęs popieriaus atvirlaiškio dydžio lapelį, rodo man: „Smotri."[5]

Ant atviruko dydžio lapelio išpieštas Vyčio kryžius ir parašyta didelėm raidėm: „Šalin (...) komunizmas! Lai gyvuoja Nepriklausoma Lietuva!"

Aš tik pasakiau:

– Da, soderžateljno[6].

– Tu kariauji už savo nepriklausomybę... Mes padėjome ant jūsų nepriklausomybės, su visais aniolais...

Šitoks jo pasakymas mane iki šaltumo supykdė. Visai neparodydamas savo nuotaikos, pagalvojau pats sau: „Kalbėk dabar ką nori, tas manęs visiškai nebeveiks." Pasidariau šaltas, ramus. Būtų galėję mane į gabaliukus sukapoti, nebūčiau net mirktelėjęs.

Tai tokiu stilium ir turiniu komisaras kalbėjo tikrai gerą pusvalandį. Aš nemokąs vaiko auklėti. Atimsią nuo manęs, išmokinsią jį... Iki šešiolikos metų už vaiką atsakąs tėvas... Ir tave išmokysime ir t. t. Baigdamas pasakė:

– Tu gal nežinai, kas yra ČK? ČK yra tokia įstaiga, iš kurios, pakliuvęs į ją, nebeišeina. Bet tave mes išleisime. O kai reiks, pašauksime. Ir tuomet iš tavęs pareikalausime, kuo gali save ir savo sūnų pateisinti. Stupai[7].

Atsistojau. Pasilenkiau ir einu prie durų. Išeiname.

VĖL TARDYTOJO KAMBARYJ

Liekava vienu du. Grįžtava į 43 numerį.

– Matai, – sako, – kaip kalba komisaras.

Prataręs tai, tardytojas ištraukė iš stalo popieriaus kokias dvi tris dešimtis lakštų, padavė rašalo, plunksną ir pasakė:

– Parašyk savo biografiją ir viską, ką savo reikalu žinai.

Jis atsisėdo nuošaliai ant sofos. Aš ėmiau rašyti. Manau, buvo tuomet apie dvyliktą valandą nakties. Per kokias penkiolika minučių prirašiau savo biografijos nepilnų eilučių apie du trečdaliu puslapio, pasirašiau ir atsistojęs sakau:

– Jau...

Tardytojas perskaitė ir pasakė:

– Ty očen lakoničen[8].

---

[5] Žiūrėk (*rus.*).

[6] Taip, turiningai (*rus.*).

[7] Išeik (*rus.*).

[8] Tu labai lakoniškas (*rus.*).

Pasidėjo mano rašinį sau ant stalo, atsisėdo sofoje. Aš sėdžiu, kur rašęs. Tyla. Nė žodžio. Ramu visur. Gal po kokios valandos tardytojas man pasakė:

– Na, ką, profesoriau, norisi miego?

– Taip, tuo metu aš paprastai miegu, – atsakiau.

Ir vėl tyla... Taip, nieko nekalbėdamu, mudu prasėdėjova tiek, kad aš parėjau namo ketvirtą valandą ryto. Prieš išleisdamas mane, paėmė parašą, kad aš niekam nieko nesakysiu apie tai, kas čia buvo kalbėta, kas matyta.

Žmona ir Vaitiekaitienė tebebudinčios.

Aštuntą valandą ryto turėjau paskaitas ir praktikos darbus Fizikos ir chemijos institute Aleksote.

Šeštadienį paskambino Semėnas, kad atneščiau vaikui į ČK pagalvę ir baltinių. Nunešiau ir dar įprašiau, kad priimtų pinigų vaikui įteikti. Nenorėjo. Sakė – draudžiama. Bet pagaliau sutiko.

Kratos eiga ir šis pasikalbėjimas mane įtikino, kad šis čekistas Semėnas nėra blogas žmogus. Jis tarsi mums padeda. Atrodo, jis norėtų taip reikalą patvarkyti, kad mes liktume niekuo dėti.

VĖL Į ČK

Trečiadienis. Gegužės mėnesio 21 diena.

Pusę dvyliktos naktį skambina telefonu Semėnas ir sako užeiti į ČK rytoj pusę vienuoliktos rytą. Prašau jį, kad leistų ateiti pusę dvyliktos, nes noriu baigti paskaitas. Nesutiko.

Žmonai nieko apie tai tą vakarą nesakiau. Atsikėlęs kaip visuomet, pasakiau žmonai, kad šiandien turbūt manęs jau ČK nebepaleis.

Institute atskaičiau paskutinę paskaitą Medicinos fakulteto studentams (paskutinė pavasariniame semestre), o Technikos fakultetui jau nebeskaičiau, nes paskaitos laikas buvo nuo dešimtos iki vienuoliktos valandos.

Perdaviau Matematikos-gamtos fakulteto darbų medžiagą redakcijos komisijos nariui doc. Stanaičiui, su vienu ir kitu „apie orą" pasikalbėjome, ir išvykau iš instituto taip, kad lygiai pusę vienuoliktos būčiau ČK informacijos skyriuje Laisvės alėjos ir Vytauto prospekto kampe.

Čia prie pat kampo sutikau G. Paleckienę. Klausia, kur tokiu laiku. Pasakiau esąs kviestas į ČK ir pasisakiau manąs, kad manęs jau nebeišleis. Apie vaiko areštą žinojo, nes ji buvo „Aušros" mišriosios gimnazijos tėvų komiteto pirmininkė, o aš jos pavaduotojas. Dėl mano pasakymo ėmė jaudintis ir mane įtikinėti, kad jie padarys viską, kad mane ir vaiką paleistų, nes esame niekuo dėti.

Išreiškęs abejonę dėl paleidimo, pažiūrėjęs į artėjantį laiką, beveik kaip ir neatsisveikinęs, paėjau nuo jos į orderių skyrių. Gavau orderį. Rūmuose pasakė, į kurį kambarį eiti. Nulydėjo mane į tą kambarį ir pasodino uždurj. Aš ir sėdžiu

tuščiam kambaryje. Kambarys pereinamas, daug kas per jį pereina. Pasitaikė ir pažįstamų. Jie visi buvo vietiniai, bet nelietuviai.

Taip aš be judėjimo prasėdėjau iki kokios penktos valandos, kai atplušėjo Semėnas, nešdamas man skalbinių tris pamainas, pagalvę, rankšluostį ir muilą, sudėtus į languotą užvalkalą. Ir dar kažką, suvyniotą į mūsų tautinę vėliavą, laikė po pažasčia. Pakišęs man tą languotąjį maišelį, pasakė sekti jį. Aš, tuo maišeliu nešinas, seku jį ČK koridoriais, laiptais į žemutinį aukštą.

Nuveda mane į kambariuką, kur, švarką nusivilkęs, aukštas vyras skersom į mane pažiūrėjo. Semėnas padėjo savo nešmenę ant stalo, o tas bešvarkis ėmė vynioti, žiūrėdamas, kas atnešta. Išvyniojęs tautinę vėliavą, suglamžęs ją, piktai meta į pastalę sakydamas:

– My gosudarstva vaševo nepriznajom, a nacionalnostj uvažajem[9].

Aš ramiai jam sakau:

– Ved etot flag ne gosudarstvennyj, a nacionalnyj[10].

Supykęs varto atneštas knygas ir pastebi Semėnui, kam ėmęs šią. Tai buvo Vytauto jubiliejaus albumas, kur buvo turbūt kone visų valdininkų nuotraukos. Be to, dar buvo sūnaus Algirdo albumas, priklijuotas laikraščių iškarpų apie Klaipėdos išvadavimo sukaktį. Dar buvo kažkokie mano rankraščiai. Ir dėl rankraščių buvau visai ramus, nes aš visai politika nesirūpinau, nieko nerašiau nei už, nei prieš bolševikus. Pakako man darbo – žiemą universitete, o vasarą – krašto pažinimo klausimais besidomint.

Įdomu, kad vėliava buvo mano brolio. Jo buvo ir tas jubiliejinis albumas. Mano tebuvo paimta tik keletas prirašytų lapų. Nežinau tikrai, kokie ten rankraščiai buvo, nes mano buvo daug prirašyta, ir sunku buvo pasakyti, kas paimta.

Bet dėl savęs esu tikras, kad tai buvo trumpas mano aprašymas su fotografijomis Vilniaus skautų tunto įsteigimo, jo vėliavos pašventinimo Aušros vartų koplyčioje, po pašventinimo ekskursijos į Rasų kapus. Aš tuomet buvau Vilniaus universiteto valdytojas, ir čia mane pakvietė vėliavos krikšto tėvu.

PAS ČK KOMENDANTĄ

Iš to kambariuko jau ČK sargas mane tuo maišiuku nešiną nuvedė į rūsį pas ČK komendantą. Tuo metu jo pavaduotojas budėjo. Žiūriu, kažkur esu tą žmogų matęs. Niekaip negaliu atsiminti. Pasišovė jis pats. Kalbėjova, žinoma, rusiškai. „Ką, – sako, – nepažįsti? Aš tamstą gerai pažįstu, ir pažįstu kaip gerą žmogų. Kad nuo manęs esą priklausytų, tuoj paleisčiau.“ Pasirodo, kai aš mokytojavau

9 Valstybės jūsų mes nepripažįstame, bet tautybę gerbiame (*rus.*).

10 Juk ši vėliava ne valstybinė, bet tautinė (*rus.*).

Žemės ūkio akademijoje, šis vyras, tuomet berniukas, buvęs prie Entomologijos kabineto tarnu. Fizikos kabineto tarnui apsirgus, jis ligonį pavadavęs. Ir aš jam už kažką davęs du litu. Jis ir to negalįs užmiršti. Gaurilčikas, Žemės ūkio akademijos tarnautojas.

Pasiūlė man kruopynės. O pats lašinius su duona valgė ir alų gėrė. Labai man pritiko sriuba, nes nuo ryto nebuvau nieko valgęs. Buvo penktadienio vakaras. Provincijos miestelio papurusios rausvos galvos jaunas žydelis fotografas jau buvo išėjęs namo. Rado jį, atvedė. Nebuvo laiduose saugiklių, negalėjo reikiamos lempos uždegti. Elektromechaniko taip pat nesurado. Visgi vargais negalais srovę gavo. Mėgindamas uždegė savo lempą – perdegė ta lempa. Viską taiso tas fotografas kaip ne savo rankomis. Mėginau jam padėti. Pagaliau nufotografavo, mano metus ir kalėjimo numerį prisegęs man prie krūtinės.

Tas viskas tęsėsi kokį dvejetą valandų. Tuo tarpu su Gaurilčiku visai atvirai, atrodė, ir nuoširdžiai pasikalbėjova apie dotnuviškius: ir mokinius, studentus, ir mokytojus, profesorius tiek Žemės ir miškų ūkio technikumo, tiek Žemės ūkio akademijos. Tuos žmones jis galėjo gražiai prasijoti. Ir pažiūros, ir elgesys, ir šeimyninis gyvenimas jam buvo kaip ant delno, kiaurai viskas žinoma.

Į KALĖJIMĄ

Apie kokią aštuntą devintą valandą veda mane stambus tarnautojas iš budinčio ČK komendantūros patalpos į kiemą. Prie pat durų mašina, didelė lengvoji mašina. Mane grūda į galą, kur įtaisytas kaip soduose medinis iš kartelių suolas. Atsisėdęs labai giliai įsmengi taip, kad keliai kone nosies siekia. Labai sunku atsistoti. Sunku įlipti, o išlipti dar sunkiau. Tarnautojas su „išnešiojamąja“ sėda prie šoferio ir aklai užsklendžia tą tarpą tarp jo ir manęs. Nieko nematytumei ir dieną vežamas. Jau buvo tamsoka. Beveik susidūrė su kita mašina Kęstučio gatvės gale.

Sužvangėjo geležiniai vartai – įslinkome į kalėjimo vidų – kiemą. Išlaipina. Seku paskui knygą, pagal kurią tarnautojas, gavęs parašą, mane atiduos.

Čia pat koridoriuje, apačioj, žemas platus langas, už kurio sėdi priimą „gyvus daiktus“ pareigūnai. Beldžiasi mano „geradarys“. Niekas nė čiokš. Tarsi ne jų tai reikalas. Čia pat stoviu ir aš su savo raudonai margu maišeliu rankoje. Nepriima manęs, net nepažiūri į veltui peršamą prekę. Tačiau judėjimas kažkoks jaučiasi. Ir toks kampuotas judėjimas.

Praeina pro mane čekistų būreliai po penketą šešetą. Mane mano palydovas pasuka nosim į sieną. Jiems praėjus, aš vėl atsisuku palydovo link. O tie čekistai kaip siūte siuva. Matyt, kažkokie galingi. Nelyginant koks patikrinimas būtų daromas. Daug kartų gavo mano lėtasis palydovas mane nosimi į sieną sukalioti. Nepyko jis, ramiai savo darbą iš pareigos dirbdamas.

Pagaliau, aptilus toms tų aukštų pareigūnų vaikštynėms, pasirašė į knygą ir tuoj, išėjęs iš už stiklinio lango, pavarė mane čia pat į koridoriaus galą ir įleido į visiškai mažą kambariuką, kuriame prie stalo sėdėjo, sakyčiau, berniukas iš išvaizdos aštuoniolikos devyniolikos metų. Pasisakė atimsiąs iš manęs viską, kas kaliniui nereikalinga.

– Prašau padėti ant stalo viską, ką turi kišenėj. Peilis, nosinė, pieštukas, piniginė. Sek marškinių apykaklę, kaklaryšį. Išimk apykaklės sagą, petnešas...

Įeina kitas toks pat vyrukas, nešinas keliais sviesto „Karvutė“ gabaliukais. Susijaudino vaikas. Pažino mane. Nebeišmanydamas ką daryti, ėmė siūlyti pasiimti sviesto.

– Bet imk, sakau, profesoriau, prireiks...

Ir mane tai ėmė jaudinti, taip nelauktai aptikus tokį nuoširdų prielankumą. Nepaėmiau. Sumišo ir rinkęs iš manęs „kaliniui“ nereikalingus daiktus. Jau buvau viską iškrovęs.

Kukštelėjęs į alkūnę vėliau įėjusysis pasakė:

– Drabužių nevilk, kratos nedarysiu. Ir batų užvarsčių neimsiu, sagų nepjaustysiu.

Surašė mano paliktą inventorių. Smulkmenas sudėjo į voką. Suskaitė pinigus. Pasirašiau į knygą po sąrašu.

Į KAMERĄ

Gerokai palūkėjus, atėjo paskutinis tą vakarą palydovas ir pasiėmė mane vestis į kamerą. Tuo pačiu koridorium į kiemą, į kitą. Pro sunkias geležines duris į „rūmus“. Pro pasukamas duris koridorių pasisukimuose, įvairius slaptažodžius pasakius, apvaliose duryse sėdįs tarnautojas praleidžia toliau. Paskui aukštyn, vėl durys, vėl pasisukimai. Koridoriuose vos spykso lemputės. Kaliniai jau miega. Vienam būtų nejauku, bet kad su palydovu – nieko; juk vis žmogysta, tegu jis mane ir daiktu laiko, tik tokiu laikinu daiktu, kuris pats gali eiti, kurio nereik vilkti ar nešti.

Privedė prie geležinių durų. Su dideliu namų darbo raktu atrakino sunkų skląstį, pradarė duris ir įleido. Duris tuoj uždarė. Čia koridoriuj vis dėlto buvę šviesu, – nuo spyksinčios kaip vilko akis lemputės buvo apžlibusios akys, štai kodėl kameroj man pasirodė visai tamsu, nors aukštai viršum durų irgi spyksojo elektrinė lemputė, turbūt kaip žvirblio akis.

Žengiau žingsnį ir apsibridau gulintį žmogų. Ant žemės skersai kameros gulėjo du kaliniu. Kiti trys ant geležinių narų. Įspūdis nekoks. Nežinai, ar čia kriminaliniai, ar politiniai kaliniai.

Tuoj ėmė mane klausti, kas aš. Pasisakiau pavardę.

– Bene profesorius?

– Taip.

Tuoj atsirado du pažįstamu – Ignas Bieliūnas ir pulkininkas Juozas Tumas. Ėmė teirautis apie tai, kas naujo politikoje. Ar greit bus karas. Tuomet sensacija buvo Hesso išskridimas – pabėgimas į Angliją.

Kaliniams labai įdomu kalbėtis su ką tik iš laisvės atėjusiu žmogumi. Ypač kad jis pažįstamas, kad gali su juo atvirai kalbėtis. Taip ir čia buvo. Pasikalbėjome, kolei maždaug į visus klausimus atsakiau. Kalbėjau sėdėdamas ant Bieliūno narų, nes jis mane ypač širdingai sutiko, pirmas prie manęs prisipažino.

Gulti man nėra kur. Gulk, sako, tarp tų dviejų ant žemės. Jie ir patys kviečia. Tai Julius Šatas ir Zaleskis. Siauri jų čiužiniai, vos pačiuodu patelpa. Įsispraudžiau tarp jų, atseit ir tarp čiužinių, ant plikų grindų. Taip ir išsiraičiau visą naktį, beveik akių nesudėjęs pats ir savo kaimynams kliudydamas „patogiai įsikūrus" ramiai miegoti.

Lengva pasidarė, kai radau pažįstamų, ir dar ne vieną. Kaip į svečius atėjęs pasijaučiau. Tarsi čia maniškiai. Padės man, pasaugos mane, pamokys mane, kaip turiu neįprastomis kalinio sąlygomis elgtis. Esu ne vienas. Būryje ir vargas – ne vargas. Nesi visų apleistas užmirštas, tik ujamas baramas. Visų bendrą naštą nešime sykiu, vis vien kas bebūtume buvę laisvėje. Kits kitą dar žmogumi laikysime. Jungs mus bendra skriauda, bendra priespauda, bendras neteisingumas – be kaltės kalinti, be teismo bausti.

Trumpos, staigios įvairios mintys blaškėsi galvoje per visą nemigos naktį. Visa mano praeitis, penkių dešimčių penkerių metų praeitis, atsistojo dabar prieš mane sykiu. Aš mačiau tuo pačiu metu visą savo gyvenimą. Ir kad man mažam buvo gyvatė įkandus, ir kad „karščiais" sirgdamas mačiau pakaruoklį, pakabintą tąsomą, kad skendau, kad nuo gyvatės karvelio lizde iš eglės iššokau, kad įvairius egzaminus laikiau, kad nuo arklio ganykloj nuslinkus kitas arklys man veidą primynė ir t. t. Visa tai aš mačiau tuo pačiu metu. Ir tik iš praeities.

Ir nieko nieko dėl ateities. Tuščia. Ne, netuščia, bet tiesiog nieko. Jokios minties, jokio vaizdo. Šaltas visai, tarsi tokios sąvokos net ir būti negali. Ir mintis čia nesustodavo. Ji vis į praeitį krypo. Dabartis taip pat buvo bejausmė, ne jausmuose, ne rūpestyje. Kūnas pasidarė kažkoks toks tarsi svetimas, greta manęs. Kūno klausimo nebuvo. Jis tik taip sau, kaip šešėlis, ir tai saulei už reto debesies užėjus. O mintis buvo laki. Ir kas girdėta, ir kas matyta, net visos knygos atskleistos – tikrai galėjai skaityti, tarsi kiekvieną raidę matydamas. Ir negalėjau nuo paprastos atminties nusikratyti ar prie ko vieno sustoti. Ir, rodėsi, nieko nebuvau pamiršęs. Per visą gyvenimą ištisai. Gal kiek aiškiau vaizdavosi vaikystės laikai. Netolimoji praeitis minties nesulaikė.

O tas mano „kaimynas kūnas" ramiai drybsojo tarp dviejų čiužinių ant plikų grindų, tarp dviejų miegančių kūnų ant „savo" čiužinių. Taip, tai buvo mūsų čiužiniai, bet ne tų, kurie mus čia atvarė.

Ėmė aušti. Kambaryje visur pilka. Ir lubos, ir sienos. Grindų nematyti: vienur narai dengia, kitur mano gerieji bičiuliai užleidę man tarp savo čiužinių vietos. Kiek tamsesnės nuo apkaustytų geležų durys. Kiek šviesėlesni kalinių veidai.

Praaušo – vis tiek pilka. Visiškai išaušo – pilka ir tiek. Dairaus. Lubos į skliautus suvestos, aukštos. Langas didelis, mažų rūtų. Viršuj vienas rūtas atidaras. Palangė nuolaidi į vidų, ant jos neįsikibęs nepastovėtum. Langas nuo grindų kone į žmogaus augumą. Vienam kampe prie durų radiatorius. Čia pat didelis skardinis kibiras su dangčiu – geriamam vandeniui. Antram prie durų kampe kitas lygiai toks pat indas – kitiems reikalams „paraša". Keturi nuo sienų atverčiami narai. Viena kėdelė. Vienas staliukas (iš Kalnaberžės nusikaltėlių vaikų prieglaudos). Virš durų aukštai žiurkso silpnutė elektros lemputė, apipinta vielomis. Ant sienų užmuštų blakių gausūs pėdsakai. Duryse spykso akutės stikliukas. Kamera skirta keturiems (keturi atverčiami nuo sienos narai). Kameros dydis maždaug iki penkių metrų ilgio ir gal kiek daugėliau kaip du metru pločio.

PRASIDEDA GYVENIMAS

– Kelk... – pasigirdo subrazdėjus akutės vožtuvėliui. Iš kairės nuo lango pranašingu balsu:

– Penktadienis. Dvidešimt trečioji gegužės mėnesio diena.

Taip kasdien kameros kaliniai paeiliui skelbia metų laiką.

Penkta šešta valanda ryto. Reik paskubom keltis, apsitvarkyti. Tuoj varys į ruošą. Visi stebi nesusigaudantį ką čia reik daryti kameros naujoką. Neturėjau guolio – nereik kloti. Tik šiaip stovinėju, vis kam nors besitvarkančiam po kojų pasiveldamas.

– Nieko, priprasi, nebijok. Čia nesunku, tik susiklausymas reikalingas.

Žmonės buvo atgulę. Dabar keliasi. Sako – valgys. Ir kam tai, kad vis tiek juk iš gyvenimo išbraukti. Na, tegu už metų kitų. Jie čia nebeturi žmogiškos paskirties. Ir žmoniškumas jiems nebetaikomas. Čia tik kūną kiek pamaitina. Dvasiškajai žmogaus pusei čia vietos nėra. Tad šiąnakt, man besvajojant, kūnas ir atsiskyrė nuo sielos. Čia liko kūnas. O siela nematomai lanko, puoselėja savųjų reikalus. Kūnui nedaug tereik. Jis pripras. Vienur pakentės, kitur nutylės, apsiulžins, dar kitur atsispirs, pasistūmės ar kris pražūtin. Sielai reik daug. Ji laki, savita, sava. Ji nepakęs, ryškės, ji blaškysis, lakstys, ieškos, sakys, atras – į laimę iškils.

Guoliai sutvarkomi – sudedami ant narų čiužiniai, ir narai pakeliami prie sienos. Vienerius narus leidžia palikti nepakeltus, kažkodėl buvo leista dienos metu ant jų sėdėti.

Žvanga raktai prie durų. Stuksi sunkūs skląsčiai. Atsidaro durys.

– Į ruošą...

Du ima vandens indą, kitu du aną reikalingąjį indą, o aš su paskutiniuoju, rankas užpakalyj susidėję, einava paskui.

Stropiai plaunami kibirai. Paeiliui dviejose vietose tupi. Prausiasi, plauna nosines. Čiaupas labai aukštai – vandens čiurkšlė taško. Ir ant grindų per porą pirštų vandens, braidai. Žaliojo muilo leista kiekvienam pasiimti kaip po varnos kiaušinį. Atsilikę reikalą, pasiplauna. Popieriaus nėra.

Sargas čia pat prie atidarų durų pro koridoriaus langą į Žaliąjį kalną žiūri. Be sargo tuojau pro sieną susikalbėtumei su kitoj koridoriaus ruošos patalpoje esančiais.

Grįžtame ta pačia tvarka: vanduo, anas indas, du laisvu, paskui sargas. Durys kameros buvusios paliktos atidaros. Išvėsęs kambarys pro niekuomet neuždaromą lango viršutinį rūtelį.

Tuoj vienas ėmėsi grindis plauti. Kruopščiai išplauta. Sausas, išgręžtas skarmalas padėtas ant radiatoriaus. Švaru, vėsu. Laukiame. Neilgai trukus vėl raktas, vėl duris daro. Kavos duos. Davė svarą duonos, cukraus tokį skardinį pypkės galvutės dydžio indelį. Pila kavą. Neturiu nei puoduko, nei dubenėlio. Visiems pila į dubenėlius, sustoja į eilę: vienas prieina prie pilstančio sargo su samčiu. Tas įpila. Šis perduoda lėkštę savininkui ir paima iš kito tuščią. Atseit tik vienas juda, ir kiti nešmėžuoja.

Turėtų duoti pro durų langelį. Bet čia mūsų nebijo, ir duris iki galo atidarė. Koridoriuj prie pradarų durų pasistato katilą ir pilsto.

Valgoma duona. Geriama kava su cukrum. Bet kuris pasirinkęs sau nuokampią vietą. Prie staliuko (kėdės dydžio) tepatelpa geriausiu atveju du.

Po kavos, sutvarkius indus, buvo pranešta gretimoms kameroms apie naujoką ir apie žinias iš laisvės. Julius pranešė telegrafu su Morzės abėcėle. Ignas Bieliūnas – telefonu su puoduku.

Iki pietų laisvas laikas. Atsigulti neleidžiama. Ir snausti neleidžiama. Kalbamės kas sėdėdamas, kas stovėdamas. Ant abiejų kibirų ir ant kėdės po vieną, du ant to leistojo sėdėti naro. O vienas visuomet vaikščiodavo.

Ir sargas visuomet vaikščiodavo iš vieno į kitą koridoriaus galą. Kad jo žingsnių negirdėtume, jis įsimaudavo batus į tokias dideles minkštas šliures. Bet mes vis tiek žinojome, kuriame gale jis yra. Buvo duryse plyšelis, pro kurį matėsi per koridoriaus langą šviesa. Praeidamas sargas užstodavo tą plyšelį. Kai tik jis nueidavo reikiama kryptimi, tuoj ima veikti telegrafas ir telefonas. Dėl viso pikto dar vienas atsistodavo taip, kad nepastebėtas prie durų prislinkęs sargas staiga akutę atidaręs nepamatytų, kas dedasi kameroje. Užstojęs akutę, kaip niekur nieko sau eina tolyn nuo durų, tarsi jis vaikščiotų kameroje, o prie akutės jis tarsi stovėjo, kolei, prie durų priėjęs, apsisuko lango linkui eiti.

Prie sienos ausį pridėjęs, girdėdavai tik jau nebe stuksenimą „telegrafu“, bet tiesiog traškesį visom linkmėm.

Langas į saulę. Kameroj labai trošku. Rūtelis vis atidaras. Pro duris labai traukė. Naujieji gyventojai gaudavo slogą arba net apsirgdavo. Gavau ir aš nepaprastą slogą. Čia mat kitas klimatas...

Pietums paprastai pašariniai burokai bei kopūstai. Labai rūgštūs. Bulvė retai tepasitaikydavo – bulvę radus, tikrai būdavo šventė. Pirmą dieną man pasirodė, kad ugnį valgau.

Prieš išeidamas į kalėjimą, turėjau inkstų akmenų priepuolį. Ėsdavo mane rėmuo, ypač po rūgštumo. Nieko, paskui pripratau, labai tiko sriuba, ir rėmens nebeturėjau. Buvau nusistatęs viską suvalgyti, ką tik duoda. Skystimų nelikdavo, tik dviejų dienų duonos užtekdavo trims dienoms.

Po pietų tuoj atimdavo šaukštus. Kitiems pietums vėl atnešdavo. Surišdavom savuosius su pažįstamu skarmaliuku, kad su kitų šaukštais nesupainiotų. O vieno šaukšto kotas buvo paaštrintas – atstodavo peilį.

Mudu su Bieliūnu, abu Ignacai, iš besimėtančių lininių autų pasidarėva servetėles. Kasdien ruošoj plaudavova su žaliuoju muilu. Išsiplovę, susitvarkę visuomet pasiklodavova ant guolio duonai pasidėti. Tos servetėlės ir du Ignacai visuomet juoko sukeldavo prieš valgį.

– Ignacai, kame tavo servetėlė?

Apie penktą valandą po pietų vėl ruoša. Vėl ta pati eisena. Tik čia viskas dėjosi greičiau. Pakeistas vanduo, atsilikta ir atgal. Be jokių plovimų.

Po ruošos – vakarienė. Visuomet kokia nors sriuba. Gana tiršta – kruopos, grucė. Tik vieną sykį tebuvo makaronai. Prisrėbdavau. Apie dešimtą valandą pro akutę:

– Gulk...

Taip ėjo mūsų dienos. Diena į dieną panaši. Dienos vienodos.

Į ORĄ

Kasdien pravarinėdavo kieme: leisdavo po pusvalandį prieš pietus pasivaikščioti gryname ore. Tai buvo kokių šešių septynių metrų aukščio stačiom lentom kalėjimo kieme aptvertos kokių 25–50 dvimačių metrų aikštelės. Įleisdavo į jas kiekvieną kamerą atskirai, o sargas pro akutę duryse stebėjo, kad nesusižinotų su gretimose aikštelėse vaikščiojančiais. Rasdavome ir ant sienų prirašyta, ir primėtytų prirašytų papirosų nuorūkų dažnai įmesdavo pasivaikščiojimo metu per viršų. Sykį jaunuolis buvo net pasilipęs ant tos tvoros viršaus, norėdamas mane pamatyti. Pasivaikščiojimo metu kartais ir tiesiog pasisekdavo susisiekti ar kokių žinių gauti. Nors tai buvo itin pavojinga.

APIBALDINO

Tik po savaitės tegavau dubenėlį, čiužinį. Iškėlus Mačiulį iš mūsų kameros, man teko jo narai. Ant jų tai leisdavo sėdėti. Čiužinys buvo visai plonutis, šiaudai į smėlį sutrinti. Narai išpinti kokių dvejeto centimetrų pločio geležinėm juostom. Pynimo akys labai didelės, kone sprindžio ilgio ir pločio. Čiužinys suslūgdavo tarp pynų, – tekdavo ieškoti vietos kietesniajai kūno daliai, kad ji pataikintų ant pynų kryžmos.

Lovos pilnos labai labai mažų bluselių – jų negalėjome pagauti, itin greitos. Jos ne tiek kando, kiek įkyriai railiojo. Per visą mano buvimą kalėjime užmušėme ant sienos septyniolika didelių blakių.

Daug kalbėjome. Vieną tarpą, kokią savaitę iš eilės, po dvejetą valandų aiškinau fizikos klausimus.

TARDYMAS

Nejauku būdavo klausyti. Tik bemingant girdi – eina koridorium, šauks tardyti. Jei neprieina iki tavo durų – nusiramini, už mūs bebuvo viena kamera. Mūsosios 97 numeris, ketvirtasis skyrius, ketvirtame aukšte.

Taip tad lygiai po savaitės ir mane iškvietė. Atsidaro durys. Klausia ne pavardės, bet vardo. Mudu buvova du Ignai, tuomet patylomis pasako ir pavardę. Mat, kad gretimos kameros negirdėtų.

– Kelk, greit ruoškis.

Po valandėlės vėl atsidaro durys, ir tave išveda. Veda koridorių koridoriais, laiptų laiptais, pro apvalias duris, kuriose sėdi sargas ir, palydovui sutartą žodį pasakius, praleidžia reikiama kryptimi. Išvedė į kiemą. Kieme vingių vingiais į vieno aukšto beveik stiklinį namą – buvusias dirbtuves – įvedė.

Platus koridorius. Koridoriuj keletas visai panašių telefono gurbelių. Pakraštyj durų durys. Tardytojų kambariai.

Įleidžia mane pro vienas duris į nedidelį gražiai apšviestą kambarį. Pasodina už durų ant kėdės. Įeina jaunas, vos vos sukakęs dvidešimt metų vyrukas. Kauno darbai: aukšti gražūs batai, gerai pasiūti kariški rūbai. Viskas naujitėlaičiai. Gerai nusiskutęs, susišukavęs, kone su manikiūru rankos. Pameta ant stalo papirosų dėžutę. Užsirūko. Ir man pasiūlo.

Iškilmingai, labai jau gudrų vaizduodamas, išdidžiai ima aiškinti, kas yra kalinys, kas kalėjimas, kas yra tardytojas. Jis esąs tardytojas Kniazevas. Aš turįs jį vadinti graždanin sledovatelj[11]. Aiškina, kaip turi tardomas kalinys elgtis.

---

[11] Pilietis tardytojas (*rus.*)

Kaip turi teisybę sakyti nieko nenuslėpdamas. Visur primena rusų galybę. Mėgina gąsdinti neklusnius. Vis labai išdidžiai.

– Tu, – sako, – kaip fizikas turi turėti supratimą apie gamtą. Turbūt esi girdėjęs apie *Gamtos dialektiką*?

– Taip, – sakau, – kiek žinau.

– *Gamtos dialektikoj* yra tokia vieta, kur kalbama apie molekules ir atomus.

Čia jis papasakoja apie tai, kad nesą skirtumo tarp medžiaginio ir dvasinio pasaulio. Tad toks skirtumas tesąs reikalingas buržujų pasaulėžiūrai paremti. Tam visam ima vaizduoti molekulės skaldymą – to skaldymo išdava jau nieko bendro nebeturi su skaldomos molekulės medžiaga ir t. t.

Bepasakodamas, matyt, prisiklausęs, bet pats nepergalvojęs, kiek suklydo. Dabar aš jau galutinai susivaldžiau, ir mano atmintis pasidarė nepaprastai skaidri; kalbu tuomet aš visai lėtai, tarsi tai visai manęs nejaudintų.

Klausimą šitą aš labai gerai ir anksčiau žinojau. O čia man dar padėjo toks atsitikimas. Aš buvau Vytauto Didžiojo universiteto rabfako direktorius. Rabfakas – darbo fakultetas. Tame fakultete per trumpiausią laiką reikėjo paruošti neišėjusius tinkamo mokslo jaunuolius, kad jie galėtų klausyti universiteto paskaitas. Į tą fakultetą priimdavo komjaunuolius ar šiaip partinius žmones, kurie paskui sudarytų visokių įstaigų kadrus. Prieš gegužės pirmąją dieną reikėjo paruošti klausytojus demonstracijoms. Tam reikalui išvakarėse buvo daromi susirinkimai. Tokį susirinkimą turėjo padaryti ir rabfakas su savo klausytojais. Kaip pirmininkaujantis pasirinkau sau temą „Gegužės pirmosios istorija“. Rinkausi medžiagą. Be kita ko, sklaidžiau ir *Gamtos dialektiką*. Ir reik juk taip, visai atidžiai perskaičiau kaip tik tą vietą, kurią palietė tardytojas.

Kaip prieš akis man ir atsistojo ta atskleista knyga su reikiama pastraipa. Visas raides pamačiau. Klausiu, ar tardytojas leis man pasisakyti. Leido. Sakau. Originalo *Gamtos dialektikos* aš neskaičiau, bet skaičiau vertimą į rusų kalbą. Pagal tą vertimą tamsta, graždanin sledovatelj, ne visai teisingai atpasakojai autoriaus mintį. Ten pasakyta – čia aš raidė į raidę pacitavau jam tekstą.

Jis susijaudino, paraudo. Nieko daugiau nebepasakė ir ėmėsi reikalo, dėl kurio mane iškvietė. Prieš man ėmus kalbėti, jis pasisakė iškvietęs mano sūnų akistaton ir visą – ir sūnaus, ir mano – kaltę išaiškinsiąs. Paklausė, ar sūnus moka rusiškai. Pasakiau, kad nemoka. Jis turįs štai vertėją. Pasikvietė tą vertėją – jaunas malonios išvaizdos berniukas kokių šešiolikos septyniolikos metų.

Vertėjas gražiai suprato, kas čia su dialektika įvyko. Pradėjo teirautis, kas aš, kokius mokslus išėjęs. Atsakiau: ūkininko sūnus, baigęs Peterburgo, dabar Leningrado, universitetą. Berašydamas visa tai, pro dantis pasakė:

– Bieloručka nesčastnyj[12]:

---

[12] Baltarankis nelaimingas (*rus.*).

Vėl ramiai aš jam rodau savo rankas (o jos nebuvo poniškos, nes man teko turėti reikalų su mašinomis laboratorijoj, ir rankos buvo kiek apdaužytos) ir prašau jo, kad jis savas parodytų. O jo rankos tikrai darbo nemačiusios ir per daug jau saugomos. Čia vėl jis susiraukė. Vertėjas ėmė dairytis, kas čia toliau bus.

Surašęs visus mano atsakymus į jo klausimus, pasisakė baigęs tardymą. Dabar perskaitysiąs tardymo protokolą, kurį aš turėsiąs pasirašyti. Todėl aš turįs gerai įsiklausyti.

Skaito. Perskaitė. Sakau jam, kad va ten tokioj vietoj kiek kitokia mano mintis buvo – ištaiso. Vienoj vietoj jo buvo neteisingai rusiškai pasakyta. Paprašiau, kad jis ir tą rusų kalbos klaidą ištaisytų. Jam buvo itin nemalonu prieš tą vertėją.

Tardymo išdava – perskaitė ir pasirašiau kaltinamąjį aktą, esą: „... ir žodžiu, ir raštu, ir darbais veikęs prieš sovietų tvarką, dėl to esąs sulaikytas ir izoliuotas kalėjime."

Paklausus (juk tardymas dar nėra baigtas, o apie tuos kaltinimus iki šiolei net užsiminta nebuvo) atsakė:

– Tu pats turėsi tai įrodyti.

Pamiršo jis ir akistatą su sūnum. Mane paleido su sargu grįžti į kamerą.

Vėliau paaiškėjo, kad mano vaikas tikrai buvęs tą vakarą iškviestas prie tardytojo ir pasodintas į tą „telefono gurbelį". Belaukdamas vaikas užmigęs. Ir sargas jį pamiršęs. Sūnų besugrąžinę į kamerą jau toli po vidurnakčio.

Mane palaikė pas save gerą trejetą valandų. Sargas, atvedęs mane prie kameros durų, įleido į kamerą kratos nedaręs. Paprastai, grąžinę iš tardymo, net plikai išdaro ir rūbus nuodugniai iščiupinėja, plikam verčia išsisprendus pritūpti kelis kartus, kad nebūtumei kartais kur, sakysim, pieštuko įsikišęs.

Nemiegojo dar maniškiai. Laukė sužinoti, kas per tardymas buvo. Pašnibždom pasikalbėjome, kad sargas už durų neišgirstų.

Ketvirtadienį, gegužės dvidešimt antrą, buvau atvežtas į kalėjimą, ketvirtadienį, dvidešimt devintą gegužės, man buvo įteiktas „kaltinamasis" aktas.

LIGONIS

Susirgo Juozas Tumas. Lumbagas. Dideli skausmai. Žmogus neranda sau vietos. Kviečiame gydytoją. Pagaliau prisiprašėme – atėjo sanitarė, rusė, „gegute" vadinama. Pažadėjo atnešti vaistų. Kur tau, ar į ketvirtą dieną teatėjo. Ir vaistų neatnešė.

Čia padėjo mums gerasis mūsų sargas. Vienas sargas lietuvis buvo tikrai geras: atnešdavo sriubos likučių, kartais cukraus. Duodavo adatą su siūlu. Šiuo atveju pakvietė lietuvį sanitarą. Tas atnešė vaistų tą pačią dieną.

Darėme masažus, trynėme. Ant kibiro sodinome, – kaip įmanydami slaugėme. Dar kol įtikinome, kad leistų gulėti dienos metu.

Jau nebekalbant apie moralinę pusę, ir fiziškai itin sunku sveikam žmogui kalėjime. Susirgęs tai jau nors prasmek gyvas pro kalėjimo grindis. Jokios pagalbos, jokios tau užuojautos. Plikomis rankomis kameros bičiuliai juk nedaug ką tepadės. Negali dienos metu atsigulti, eik visur lygiai su sveikaisiais.

Kalėjime negalima galvoti apie savo likimą. Būk šaltas kaip akmuo. Būk sustingęs kaip ledas. Visus jausmus, kokie jie bebūtų, turi stengtis mesti. Neturi įsileisti minčių apie savuosius: žmoną, vaikus. Niekas tavęs neturi erzinti. Užmiršk, kad esi žmogus, teisingiau, kad buvai žmogus. Juo labiau jei nesijauti kaltas dargi pagal į kalėjimą įmetusiųjų reikalavimus, nedėk prie širdies. Negalvok apie žmonijos, žmogaus sąžinę... Neieškok teisybės, už kurią ir laisvas gyvendamas nakvynės negausi. Palik sau tik savo kūną, suvalgyk, kas duodama, nusivalyk, neapsileisk, neprisileisk apatijos. Taip ilgiau išlaikysi ir sielos sveikumą, ir kūnas bus kur kas atsparesnis visokiems moraliniams smūgiams ir fiziniams dūžiams. Juk besisielodamas nuolat bedegindamas savo mintis, tuo visiškai niekam nepadėsi, o sau tai tikrai giliai pakenksi. Taigi kūnas sau ir vidujinis pasaulis irgi sau. Lai kalėjimas tebaudžia vien kūną, siela lai pasilieka nepaliesta.

IŠRAŠAI

Kas dvi savaitės, tiksliau, kas dvidešimt dienų galėjai gauti vadinamus „išrašus“. Žinoma, kas turėjo pinigų atsinešęs. Atsiųstųjų pinigų neskelbdavo ir dėl to jais naudotis negalėjai.

Išrašai. Ateina sargas, duoda popierėlį – ir rašyk, ko nori. O galėjo išrašyti dantims šepetėlį, dantims miltelių, papirosų du šimtus, sviesto pusę kilogramo, šoninės pusę kilogramo, cukraus pusę kilogramo.

Po savaitės mane atkrausčius buvo išrašai. Ir antrą sykį prieš pat išvežant. Išrašai – didelė paspirtis. Ypač rūkantiems. Išbuvo be rūkalų mūsiškiai kelias dienas. Pasidarė nebesukalbami. Neranda sau vietos. Net imi galvoti, kad neišprotėtų. Užrūkė – visai kiti žmonės.

Man pirma sunku buvo su tais rūgščiais burokais. Paskui praėjo, nes nekreipiau dėmesio – turi suvalgyti, kad duota. Ir išėjo į sveikatą.

Birželio 19-ąją atėjo į kamerą gydytojas. Pagal nustatytą tvarką, kai tik ima duris daryti, tuoj turi visi išsirikiuoti, rankas užpakalyj susidėję. Gydytojas žydas, buvęs mano klausytojas. Nudavė manęs nepažįstąs. Nuodugniai išklausė mano širdį ir, nieko nepasakęs, išėjo.

KAŽKO LAUKIAMA

Birželio 20-oji. Jau mus gulti nuvarius, paskubom įėjo į kamerą sargas, žydeliu vedinas, gal tuo pačiu, kuris pakeitė lemputę į kitą, lazurkuota kreida nu-

dažytą. Žydelis neša kopėčias. Vienoj rankoj, prie kopėčių prispaudęs, laiko plaktuką. Iš lūpų kyšo vinių žiupsnis. Greit, nieko nesakydamas, stato kopėčias prie lango, lipa ir įkala į lango šulus netoli staktos vinis. Sargas nutraukia nuo manęs antklodę, prikiša žydeliui. Tas pakabina ją ant įkaltųjų vinių. Nusileidžia, grobia kopėčias ir eina durų link.

Atseit aptamsino prieš oro pavojų. Kaip nieko nepasakė, įpuldamu į kamerą, taip nieko nepasakė, greit išeidamu. Ir mums nereikėjo rikiuotis, rankas užpakalyj sudėjus. Nors mums buvo visiškai aišku, kam tai daroma. Tai mus pasąmonėj džiugino, kažką jaudinančio pranašavo, kilo viltis kažko gero jei jau nesusilaukti, tai bent laukti. Kaliniui ir to buvo gana.

Visa tai davė mums progos visokių spėliojimų prisidaryti. Ir kaimynai nieko nežinojo. Telegrafas ir telefonas ypatingai dažnai veikė. Net per drąsūs tuo atveju buvome pasidarę.

Ir tas nemalonusis įspūdis, kad pro akutę duryse iš koridoriaus kas į kamerą žiūri, irgi padažnėjo. Kartais ir nakties metu pro durų akutę šviesdamas pažiūri, ar visi savo vietose guli. O kartais ir duris atsidaręs, ir apšvietęs kišeniniu žibintuvėliu, akylai visus nužiūri. Dėl to neleisdavo galvos apsikloti, kad būtų veidai matyti.

Sargybai keičiantis, abu sargu įeidavo į kamerą ir tikrindavo pagal sąrašą neretai ir pavardes skelbdami. Kalbėdavo tyliai ne dėl to, kad nesudrumstų kalėjimo rimties, bet kad nenugirstų gretimų kamerų kaliniai, kad nesužinotų, kas jų kaimynai. Žinoma, stovime išsirikiavę ir rankas užpakalyj laikydami.

Kalbant apie kalėjimo rimtį, tektų pavadinti ją žiauria rimtimi. Tik nugirsti raktus skambtelėjus neįprastu metu, ypač naktį – ateina į tardymą vesti. Aiškiau sužvanga raktai, kolei atidaro spyną. Kaukia durų skląsčiai. Kartais, jei be šliurių, girdisi lėti sargo žingsniai koridoriuje. Tik karveliai prie lango iš lauko pusės atnešdavo kiek svajingos rimties. Arba, net nutūpę ant atidarų rūtelių rėmų, prašydami kalinio trupinių – jie dar mažiau teturi. Tik karveliai į kalinius žiūri geromis akimis.

Atsirado sargas žydas, kitas rusas. Kažkas dedasi. Kažkokie įvykiai jau jau ir apie mus skrajojo, bet mūsų dar nesiekė. Naujokų iš laisvės nesigirdėjo. Mūsų koridoriuj nebuvo. Ir iš kitų neteko nugirsti. Naujienos nutrūko. Senosios buvo kartkartėmis suvirškintos.

Gyvenimas darėsi uždaresnis. Jaudino mus visus negrąžinimas išvesto Kalmanto iš gretimos kameros. Ir daiktų jo niekas neėmė. Šiaip, iškraustant iš kameros, liepia viską neštis – ir kas savo, ir čiužinį, ir dubenėlį, šaukštą. Taip padarė su iškeliamu Mačiuliu ir su Zaleskiu. Kalmantą buvo išvedę tardyti, ir jis vis negrįžo.

Buvome nerimasties kupini. Visgi reikalinga šiokių tokių naujovių. O jų visiškai nebuvo. Aplink tyla. Įtartina tyla. Užkabintas langas. Pasikeitę sargai. Ir jie ne lietuviai...

Birželio 22-oji. Girdisi tarsi šaudymas, bombų sprogimas. Po sprogimų kaukia sirenos, pranešdamos apie oro pavojų. Bet vis pavėluotai. Pirma bombos sprogiņėja, ir tik po to praneša apie tai, kad kris bombos. Ir taip visą laiką. Manėme – daromi oro puolimų pratimai.

Kažkaip pro lango pakraštį pamatėme juodus, tirštus dūmus aerodromo pusėj. Atrodė, tarsi visas aerodromas būtų dūmais apleistas. Vis nesupratome, kas dedasi. Anksčiau nei paprastai atėjo prižiūrėtojas. Kažkoks sujaudintas. Kažko skuba.

– Šiandien vakarienės nebus. Imkit indą ir į ruošą.

Pasitaikiau aš artimiausias, tai man ir dar vienam teteko eiti į ruošą. Kitų neleido. Ir mudu vis skubino. Taip pat padarė ir su paskutine už mūsų kamera. Greitai išėjo ir išeidamas užrakino koridoriaus geležines duris į laiptus. Tų durų niekuomet su raktais neuždarydavo.

Tai buvo apie kokią penktą valandą po pietų. Pajutome, kad prižiūrėtojo koridoriuj nebėra, pasidarėme drąsesni. Ėmėme lipti ant palangės ir žiūrėti, kas dedasi kalėjimo kieme. Laikinai viskas buvo ramu. Niekas kieme nebevaikščiojo. Nebesimatė sargybinių ir sargybų bokštuose. Kaip visuomet ėmė klykauti vaikai iš vaikų kameros. Pradėjo ir pažįstami kits kitą šaukti. Daug ir mūsų pažįstamų atsirado. Vadinamieji „mirtininkai", jau myriop nuteisti, iš įvairių kalėjimo kampų pradėjo kalbėtis.

Sužinojome, kad karas prasidėjo. Tikras mitingas pasidarė. Rimtai imta svarstyti, kas daryti: ar tuojau patiems laužtis iš kamerų, ar laukti, kolei ateis mūsiškiai mūsų paleisti. Susitarta laukti, o dabar ramiai eiti gulti. Nereik į save atkreipti besitraukiančios kariuomenės akies. Pagal uostą buvo girdimas nuolatinis žvangėjimas. O juk tas kelias čia pat. Aptilo viskas. Kalėjimas kaip išmiręs. Ir mūsų 97 kameros penketukas nutarėme eiti gulti. Tik vienas Julius nerimavo. Jis, vis ant palangės pasilipęs, pro langelį galvą iškišęs, mėgino žiūrėti ir sekti, kas lauke dedasi.

Jau naktis. Sutemo. Apmirė kalėjimo kiemas.

Staiga sužvangėjo kalėjimo vartai ir į kalėjimo kiemą po mūsų langais įvažiavo tankas. Iššokusios iš tanko žmogystos ėmė bėgioti. Nakties prieblandoj aiškiai nesimato kas ir kiek. Mes mažai tegirdime. Bet mums vis pasakoja mūsų žvalgas Julius.

Greit ėmė mūsų koridoriaus tas geležines duris laužti. Raktų, matyt, neturėjo. Be įrankių tokių durų neišlauši. Girdisi balsai. Norime nugirsti, kokia kalba jie ten kalba. Niekaip neįstengiame. Po kurio laiko atsigabeno laužtuvus, kirvius ir ėmė laužti duris. Negreit teįstengė išlaužti, nors dirbta buvo, girdėjosi, įnirtus ir smarkiai.

Išlaužę tas duris, ėmė laužti artimiausios kameros duris. Ir čia stiprios ąžuolinės, geležimis apkaustytos, skarda pamuštos durys. Prie šito darbo nugirdome jų keiksmus, iš kurių aiškiai supratome, kad tai ne mūsų žmonės.

Muziejaus archyvas

Tik ėmus pirmąsias duris laužti, įšoko į mano lovą Vytautas Pėža, palindo po antklode, glaudžiasi prie manęs ir nesusivaldomai dreba. Ne taip jau lengva buvo jį bent kiek apraminti.

Įsitikinus, kad laužiasi, visi klausia manęs, ką turime daryti.

– Kelkime ir pasiruoškime tarsi ilgai kelionei, bet toliau Kleboniškio mūs neveš.

Keliame. Apsivelkame. Susidedame skalbinius, jei leis pasiimti. Ir laukiame, kolei ateis ir mūsų durų laužti. Priėjo. Klausia, kiek mūsų. Pasakome. Laužiasi. Savotiškas įspūdis, kai keikdami, įniršę laužia duris, tokias stiprias duris. Laužtuvų smūgiai atšoksta nuo durų geležų. Jau ir medį pasiekė, ir šis nepasiduoda. Net mažą skylutę kiaurai pramušus, toliau ne taip lengva išplėšti geležų ir skardos laikomas plaštakos storio lentas. Pagaliau išlaužė spyną ir išmušė didelę skylę, atstūmė duris. Tarpduryj pilna lentgalių skeveldrų.

– Rankas aukštyn. Eik po vieną lauk.

Paklausiau, ar galima ryšeliuką su savim pasiimti, ir rodau kokį.

– Mesk.

Pamečiau. Su savim teturėjau rankšluostį ir muilo gabaliuką paslėpęs. Iškėlę rankas aukštyn, einame pro duris. Abiejose koridoriaus pusėse žmogus prie žmogaus stovi kareiviai su durtuvais, šviesos nėra. Žybčioja kišeniniai žibintuvėliai. Kai tik pro kameros duris išeini į koridorių, tuoj prie tavęs prieina trys kareiviai su durtuvais. Vienas atremia durtuvą į nugarą, o kiti du savo durtuvus atremia į pažastis. Jauti, kad tave liečia. Ir taip koridorių koridoriais, laiptų laiptais, vis pasieniais žmogus prie žmogaus su šautuvais durtuvais tarsi tave neša, parėmę trimis iešmais.

Pagaliau kieme, pro vartus, Mickevičiaus gatvė; čia išsirikiavę miesto susisiekimo autobusai. Suvaro mus į vieną autobusą. Sargybiniai viename gale, sargybinių pilna ir antram gale.

Tamsu. Veža mus. Suka į Kęstučio gatvę. Pasilenkę prieš dangų matome kaštonų eglaitėmis sukrautus žiedus. Prie Daukanto gatvės sugedo mašina. Keikiasi sargybiniai. Starteris neveikia. Stumia iššokę sargybiniai. Supuškėjo motoras. Vėl sugedo prie Amerikos–Lietuvos bendrovės. Vėl pajudėjo. Sugedo prie teatro, paskui Laisvės alėjoj prieš paštą. Galiausiai prie Ukmergės plento taip ir nebepasisekė beįvaryti motorą. Šokosi sargybiniai, kone nušauti puola vairininką. Tas sakosi mašinos nepažįstąs, esąs tik šoferis.

Išlaipino mus. Suvarė į gretimą autobusą. Bet šis jau ir be mūsų buvo perpildytas. Čia pamačiau ir kalbėjaus su Kaziu Bizausku, su J. Šarausku. Bizauskas buvo vienmarškinis, su aprišta labai sutinusia galva. Dėl sutinimo, mano paklaustas, atsakė, kad čia ne išorinių veiksmų padarinys, o kažkokių vidaus sutrikimų išdava.

Motoras nepajėgė traukti į Ukmergės plento kalną. Išlaipino, kas vėliau buvo įlaipintas. Sušokdino mus į sunkvežimius. Nors buvome susitarę nesiskirstyti, bet mūsų tarpe nebebuvo Igno Bieliūno. Taip Bieliūnas čia ir dingo kaip į van-

denį. Po to neteko apie jį nieko nugirsti, nors su jo sūnais vis susitikdavom. Ir Bizausko vėliau nieks nebematė nei kelionėj toj, nei grįžusio.

Mašina po mašinos slenka į Ukmergės plento kalną. Sunkvežimis velka ir mus. Prie šoferio sargybinis kiek vyresnis, ir čia su mumis du, atsikėlę į šoferio dangos stogą ir akių nuo mūsų nenuleidžia. Jei tik kuris kiek, jų manymu, nepakankamai teprisilaiko tvarkos, tuoj kiša šautuvą ir šaukia.

Sunkvežimiu buvusios vežtos eglašakės. Dar keletas jų likę. Sėdime pablaka. Man pasitaikė šakos stimbarys. Apžergiau: pradžioj atrodė patogu – didesnis sėdimas plotas; paskui taip įskaudino šaktarpį, kad žmogus nebežinai kur dėtis.

Mes visi keturi sykiu. Be Bieliūno. Gretimose mašinose važiuoja daug policininkų, čekistų. Yra žydų ant naudos sunkvežimyje sėdinčių. Kitur kariškių žmonos. Šiose mašinose būtinai vežama siuvamoji mašina, kartais dviratis.

Mus gerbia. Kur pasidaro spūstis, mus praleidžia pirmuosius. Keliu eina žydai. Ir seni, ir jauni. Visai vaikai. Su kuprinėmis. Kiti vaikų vežimėliuose veža savo mantą. Pėsčių žydų jau ir apie Jonavą buvo nuėjusių.

Maniškiai vis klausia, ar toli bėra pasisukimas į Kleboniškį. Vis dar naktis, rūkas. Vėsoka. Vis žiūriu, kad nepraleisčiau pasisukimo. Pravažiavome nepasisukę. Tarsi koks akmuo ir man nuslūgo. Vis maniau, kitų nebaidydamas, kad čia bus mūsų kelionės galas. Tiesa, patogių vietų, kur ir anksčiau buvo šaudoma, ir toliau Karmėlavos link arba net ir už Karmėlavos kiek norint.

Kelias vis pilnas. Kariuomenės nesimato. Pėsčių daug. Jau iš vakaro turbūt išėję. Paskutiniai miškiukai. Paskutinės daubos, staigūs kalnai. Nebetoli Jonava. Aukštai skraido vokiečių lėktuvai.

Susigrūdimas prie tilto per Nerį. Ypač dėl to, kad iš Gaižūnų poligono nenutrūkstama virtinė tankų, pabūklų slenka prie tilto. O čia nuo Kauno kone po du sunkvežimiu. Tuose vingiuose ir susspringome. Kitus sulaikė. O mums net tankai kelią užleido – sustojo, kolei mes sukomės į tiltą.

Už Jonavos miškuose prie kelio kariuomenės knabžda. Sulindę į eglynus, pušynus. Pabūklus šakom apkaišę. Priešinga linkme važiuojančių nėra. Mus visur praleidžia. Gal dėl to, kad su mumis važiavo tik žydai, policija, ČK ir rusų žmonos.

Staiga nuo Ukmergės lėktuvas žemai keliu, vos už telegrafo stulpų neužkliūdamas, skrenda ir šaudo. Gerai pasitaikė: mus vežė dešiniuoju kelio pakraščiu Ukmergės link. Toj kelio pusėj ir telegrafo stulpai. Kad sparnu nepaliestų stulpo, lėktuvas turėjo skristi taip, kad šoviniai krito į patį kelio vidurį, kur važiuojančių nebuvo. Kiek mes užmatėme – sužeidė tik vieną sargybinį.

Apie bėgimą aš nemaniau. Julius vis prikalbinėjo šokti iš mašinos ir bėgti, ypač kur rugių laukai ar miškiukai. Greit įsitikinom, kad visi miškai pilni kariuomenės, ir kojos buvo taip nutirpusios, jog būtumei kaip maišas iš sunkvežimio iškritęs ir bėgti visai negalėjęs. Dėl to taip mus buvo susodinę, kad juo daugiau kojos nutirptų.

Vargingai ir monotoniškai vyko kelionė. Tik sėdėti vis sunkiau darėsi. Pozos keisti neleido. Eglašakės juo toliau, juo daugiau mus vargino. Mašina negedo. Kalinių neleido savo reikalo, neklausė prašomi sustoti – sudrėko sunkvežimio dugnas, paplūdo. Kalinius vežančios mašinos išsiblaškė. Tik keletas bevažiavome po kita kitos.

Už Ukmergės aerodromas – sudaužytas, sudegintas. Dar vietomis teberūko. Krūvos sudegintų lėktuvų.

Giedraičiuose ypač daug rusų žmonų su vaikais ir manta laukė mašinų. Jaudinosi pribėgdamos prie pravažiuojančių. Prašė, kad ir jas paimtų. Pamačiusios ginkluotas sargybas, atšokdavo atgal. Jau rytas. Saulėta. Maloni žaluma – mes nebuvome matę žolės, medžių lapų. Gražus oras gaivino nusikalėjusią akį, tik pilkas kalėjimo sienas temačiusią.

Vilnius jau apdaužytas. Gatvės pilnos stiklų. Prie Žaliojo tilto svilo bažnyčios stogas ir kitoj pusėj gatvės dideli senoviški namai.

Sugrūdo mus, sako, į ČK kiemą. Čia sodino į kitas mašinas. Mes atvykome pavėluotai. Jau daugelis buvo pravažiavę. Iš sunkvežimio sugrūdo mus į autobusą (kauniškį). Jau visos vietos buvo užimtos. Mums teko ant grindų vėl pablaka atsisėsti.

Sargybiniai priešakyje prie šoferio ir užpakalyje – aikštelėje. Jų daugiau kaip dešimt. Vasariškais purvinais marškiniais apsivilkę, be jokių kuprinių, tik šautuvai su durtuvais ir indeliai su gėrimu.

IŠ VILNIAUS

Tame pačiame autobuse važiavo vyresnysis kunigas Petraitis, pulkininkas Petruitis, pulkininkas Giedraitis, Bikinas, Pranskonienė. Tik viena moteris, basa, su naktiniais rūbais, vienplaukė. Jai mūsų Zaleskis užleido suolo vietą, pats ant grindų susiraitė.

Kodėl sunku buvo sėdėti? Sėdėti įsakė taip: atsisėdi ant grindų, kojas turi turkiškai sunerti, o rankas laikyti už nugaros sunertas. Pats sunkiausias sėdėjimas. Akys turi būti nuleistos. Pakelti galvą ar pro langą pažvelgti negalėjai. Tuoj kiša šautuvą ir rodo, kuris nesilaiko įsakymo. Sėdintiems ant suolų nebuvo sunku rankas už nugaros laikyti. Minkšti suolai, platūs. Smilkdavo, sako, nusvirusios galvos. Man taip gerai sėdėti neteko, pats nepatyriau.

Ant autobuso grindų greta manęs sėdėjo du ūkininkai nuo Luokės. Vienas itin senas, storas, aukštas, su trejais kailiniais. Jis pasikišo kailinius, ir jam taip neįskaudėjo sėdimos vietos kauliukai.

Autobuse trošku. Ima troškulys. Čia nerandi sau vietos nuo skausmo. Jau norėjau prašyti sargybinio, kad šautų mane. Trūksta valios, nebeišlaikai, virsti, keiti pozą, vis tiek visur skauda.

Pamatęs, reik manyti, mano pasikeitusį veidą, greta manęs ant suolo sėdėjęs Kauno savivaldybininkas Bikinas praskėtė kojas, aš atsisėdau, ant suolo kraštelio padėjęs savo milinę, jis kaip mažą vaiką apkabino mane – kaip danguj pasijaučiau. Nuostabu, sargybiniai nieko nesakė, tarsi tai būtų leistinas dalykas buvęs. Likusieji ant grindų labai vargo.

Autobusas negedo. Vienus mes praleisdavom, kiti – mus, su kitais po kitas kito važiavome. Krito į akis žydai, sėdį ant su kaupu prikrauto mantos sunkvežimio. Buvo ir su rusų žmonomis sunkvežimių, berželiais apkaišytų. Netrūko čia mantos, ir siuvamoji mašina visuomet matėsi, o kartais ir dviratis, žinoma, iš Lietuvos.

Kariuomenės nesimatė. Visi važiavo viena linkme – į rytus. Buvo pakeliais ir į griovius įvirtusių mašinų. Viena kažkaip peršokusi per griovį ir pievoj atsidūrusi. Niekas nesužeistas, tik visi išpurtėję lauk. Kita su lietuviais už griovio apvirtusi ir vežamosios dėžės iškraičiojusios, sako, su šoviniais buvusios. Vienas kauniškis autobusas vieno kaimo kryžkelėj stovėjo beveik skersai kelio. Visi stiklai išbirę. Jokio važiavusio žmogaus. Ir žioplių nebuvo.

Mūsų nestabdo. Su pagalba mūsų mašinos sargybiniai neskubūs. Veža toliau. Apie vidudienį sustojo. Sutvindė keletą su mūsiškiais mašinų. Daugiausia autobusai. Sargybiniai išlipo iš autobusų. Mums judintis neleido – sėdėk, kaip įsakyta. Pasiprašiau su reikalu. Tarytum maišas nukritau nuo mašinos laiptukų, kojų visai nebevaldąs: nutirpusios, tiesiog apmirusios. Va, ir bėk, kad nori, nušokęs nuo sunkvežimio. Tik ant kelių atsistojęs griovyj galėjau susitvarkyti. Visų neleido lipti iš mašinos.

Netoliese ant vejos susėdę (kiti nuo mašinų nesitraukė) sargybiniai aižė skardines, dideliais kąsniais kando duoną – užkandžiavo. Mes dar nebuvome kaip reikiant išalkę.

Stovinčiame autobuse kažkaip sunkiau nejudant sėdėti. Važiuojant papurto, pakrato, tarsi ne ant vienos vietos besėdi.

Palyginti ilgai pietavo. Užkando kaip reikiant. Po pietų pajudėjus, ėmė mašinos gesti. Kaitaliojo ir kaitaliojo vežamuosius. Man pagaliau teko būti įgrūstam dvyliktuoju į „žaliąją rūtelę“. Tai tam tikra nedidelė mašinėlė, sakyčiau, mėsai vežti. Gurguolės vadas sėdi prie šoferio. Toliau akla patalpa, ne daugiau kaip šešiems sėdėti. Prie įėjimo iš galo akla sienele atitverta dviem sargybiniams vieta. Jiedu sėdi viens prieš kitą. Iš vežamųjų skyriaus į juos pusiauverinės durelės su kepurės dugno dydžio langeliu, be stiklo, tik storokos vielos, langiukais supintas tinklas. Sargybiniai į lauką turi irgi pusiauverines duris su didokais langais. Dar iš vežamųjų patalpos prie šoferio iš jo pusės atklojama akutė, kaip ir kalėjimo kamerų duryse.

Lauke karšta. Čia neįmanomai trošku. Visas oras jau ne vieną sykį įkvėpuotas. Nebėra deguonies, nežmoniškas prakaitavimas. Kvėpuoju kiek galėdamas išsižiojęs, vis tiek oro neužtenka. Prašai, kad atidarytų akutę. Retkarčiais pa-

klauso atidaryti. Tuomet pro tą skylutę oro šiek tiek įeina. Bet mašinai sustojus, jei akutė ir atidaryta, jokios traukos nejaučiama.

Ilgai mus vežė „žaliojoj rūtelėj". Atėjo vakaras. Ėmė temti. Vėlyvas vakaras. Įvežė mus į kažkokį kiemą netoli geležinkelio stoties. Sargybiniai išlipo. O mes tiesiogine prasme trokštame. Jau manėme, kad gyvi nebeišliksime. Labai nemalonus įspūdis, kai imi trokšti. Visas šlapias. Ima tarsi snaudulys. Nė piršto nebenori pajudinti. Akys kažkokios skaudžios. Žinoma, ir sėdėtosios vietos neįmanomai įskaudėjusios. Atsistoti negali – žemos lubos. Ir mano ūgiu reik gerokai susilenkti. Vietos visai mažai. Dar ant grindų dvi padangos pamestos.

Ėmiau prašyti geruoju, stengdamasis kiek galima švelniau kalbėti, bene paveiksi. Sakau, jei neduosite oro, tik mūsų lavonus iš čia beišvilksite, mes trokštame be oro, atidarykite duris. Čia pat stovi, tarsi negirdėdami mulkso. Lauke tamsu.

Vis dėlto gana ilgai mus taip išlaikė. Jau mums ir tikrai mažai betrūko iki galo, nebegali žmogus nė liežuvio apversti. Nebėra visiškai jėgų. Sunki mirtis – užtrokšti iškvėpuotame ore.

Po kurio laiko pasikeitė sargyba. Atidarė duris, atnešė kibirą ir kitą vandens. Duris atidarius orą kaip krakės išsižioję ryte rijome. Prašvito akys. Dar vandens atsigėrėme kiek norėdami, juk jau daugiau kaip parą be jokio vandens lašelio buvome išbuvę.

MINSKO KALĖJIME

Uždarė duris. Susėdo sargybiniai. Suurzgė mašina. Mus nuvežė į Minsko kalėjimą. Miestas be apšvietimo. Naktis tamsoka. Privežė prie kalėjimo. Pro vartus į pravažiavimą. Koridoriais suvarė į didelę kamerą pusrūsyj. Vos žiurgso lemputė. Puolėme atlikinėti savo reikalus. Nebetelpa – pasruvo didelis kameros kampas. Kameros sienos išrašytos iki kokių trijų augumų. Visokiomis kalbomis. Buvo ir lietuvių kalba įrašų.

Neilgai trukus atsidarė durys. Iki jų iš kameros kokie trys aukštoki laiptai. Kalėjimo sargybinis varo po keletą į ruošą. Tuo pat koridorium, skersai to paties pravažiavimo į, matyt, pasimatymų kambarį. Prisigrūdo čia mūsų. Laukinėjamės eilės susilaukę. Geriame, šlapiname rankas, veidą, plauname uždulkėjusias akis.

Čia apsitvarkiusius grąžina tuo pat keliu ir varo į priešingą anai mažoką tuščią kamerą. Kai anoji ištuštėjo, grąžina į tą didesniąją kamerą. Bevarinėjant nebesugrįžta myriop nuteistieji. Nebesimato Pranskonienės. Buvau išsikalbėjęs su vienu penkiolikos septyniolikos metų berniuku iš Marijampolės. Šis tik su apatinėm kelnaitėm tebuvo apsivilkęs, menkutis, išvargintas. Ir tas nebepasirodė. Pažįstami pasakojo, kad ir jų pažįstami mirtininkai nebegrįžo atgal.

Po kurio laiko ėmė mus šaukti į patikrinimą. Be sąrašų, be eilės. Po vieną išlipi į koridorių. Čia sargybinis parodo linkmę, ir eini iki kito sargybinio, kuris įleidžia pro duris į gražų, gerai apšviestą kambarį. Didelis kambarys. Gražūs baldai. Dideli stalai. Sėdi keliolika čekistų, švariai apsirengusių, jaunų, visokiom pozom. Tokių kelyj nesimatė.

Tuoj vienas klausia pavardės. Beklausdamas vardo ir tėvo vardo, ima iš eilės geltonų didokų vokų ant stalo vieną voką, tarsi ant to voko viršaus būtų visi duomenys surašyti, žiūri į jį iš viršaus ir klausia toliau: gimimo laikas, amatas, kuo kaltinamas, ar jau teistas. Voką dėdamas į vietą: „Stupai[13]". Išeini galvodamas – ir įspėk tu man iš karto manąjį paimti. Pasirodo, ne tik manąjį įspėjo, bet visiems įspėjo iš karto, neieškodamas vieno tarp keleto šimtų briauna sustatytų į eilę vokų.

Susirinkome, tegu ir nebe visi, į didelę kamerą. Tos kameros lubas laiko du dideliu mūriniu stulpu. Langai mažyčiai, mums rodėsi – į šaligatvį. Stovime žmogus prie žmogaus. Padalino emaliuotus dubenėlius. Suguldė. Visiems neužteko grindų ploto, turėjo ant kits kito padėti ne tik galvą, bet ir pečius taikyti prie kaimyno kūno nelygumų.

Staiga baisus bombardavimas. Dreba žemė. Šaudo ir iš apačios. Didelės raudonos pašvaistės pasirodė danguje pro tuos aukštyn einančius langelius. Juodi dūmai ir liepsnos...

Čia mūsų vienas pasisakė esąs kunigas ir turįs teisę tokiais atvejais kaip čia duoti išrišimą ir ruošti mirčiai sutikti. Kas norite, sako, klaupkite. Visi suklaupė. Jo brolis, irgi kunigas, sukalbėjo lotyniškai kažkokią maldelę. Visa tai tęsėsi kažin ar ilgiau dvejeto minučių. Tai buvo kunigai broliai Petraičiai. Mes metėmės prie sienos po tais langais. Prie pat sienos stovi stati, šalia arba žemėlesni, arba kiek pasilenkę, ir taip žemyn žemyn iki visai pritūpusio. Galvas apvožėme tais emaliuotais dubenėliais. Kiti atsistojo po tų lubų ramsčiais.

Lauke baisus bildesys. Nuo mūsų kameros durų staktos atkrito trys luitai sienos. Jie būtų prigulę trejetą penketą žmonių.

Vienas jaunas vyras, matyt, buvęs mano klausytojas, kreipiasi į mane, rodydamas sienoj nuo pat lubų plyšį, kone dviejų pirštų pločio. Pro plyšį matėsi dangus jau kiek beauštančio rytmečio. Žiūriu – dangus. Tačiau kaip tik toj vietoj turėjo būti koridorius ir ta kamera, į kurią mus laikinai po ruošos buvo suvarę.

Po valandėlės atsidaro durys, pasirodo jau mūsų matytas sargybinis ir varo visus eiti iš kameros lauk. Žiūrim – koridoriaus nebėr. Nebėr ir viso namo. Tik durys, langų rėmai, mūro gabalai. Į tą gražųjį „tardytojų" kambarį lubos įvirtusios, ir visas jis užverstas subirusio antrojo aukšto plytgaliais. Kaip žiurkės išlindome iš griuvėsių, susilenkę vos vos pasiekėme pavartę ir iš čia į kalėjimo kiemą. Kieme – zenitinių pabūklų likučiai.

---

[13] Eik sau (*rus.*).

Tas kalėjimo administracijos namas buvęs dviejų aukštų ir visai sugriuvęs. Tame gražiajame kambaryje užgriuvę ar ne visi trylika čekistų su visais tais tariamai mūsų dokumentų vokais. Liko sveika tik mūsų kamera su savo vos iš žemės išsikišusiom lubom, dabar apverstom viso namo griuvėsiais.

Pats kalėjimas sveikutėlaitis. Panašus jis į Tauragės gimnazijos rūmus. Pasakykim, visai toks pat. Tik pristatyta iki keturių aukštų. Mus suvarė į ketvirtąjį aukštą. Švari kamera. Nauja. Žemos lubos. Jokio baldo. Už sienos buvo lenkai (susišnekėjome per sieną).

Gavome tirštos kruopynės. Tik valgyti gavom be šaukštų. Vis dėlto nepratus gana sunku, ypač kolei lėkštė puspilnė. Kitą sykį, kad būtų tekę taip valgyti, būtume buvę gudresni.

Toj kameroj mes visą dieną prabuvome. Iš rūsio – į pastogę. Vakarop sako: „Gulk." Vėl vietos visiems neužtenka sugulti. Tačiau ne visi tesijautėme skriaudžiami, nors buvo ir nesutinkančių, kad kas ant jų taip jau nesivaržydamas dėtų savo galvą. Ir atsigulti norėjome – juk visą laiką ant kojų. Ir užmigti būtų ne pro šalį. Ėmėme snausti. Jau viskas aptilo. Kur ne kur beniurnėjo, ieškodami kuo talpiausiai sugretinti kumpąsias ir kaulotąsias kūno dalis.

IŠ MINSKO

– Kelk... Greit ruoškis...

Keliame, skubame. O čia vis šaukia:

– Greičiau, greičiau.

Žiburių nėra. Visur dar tamsu. Švitriuoja su kišeniniais žibintuvėliais. Varo mus žemyn įvijais geležiniais laiptais. Dėl to greit būryj nepaeisi, ir dar laiptuose visiškoj tamsoj.

Išvarė į kiemą. Išrikiavo prie kalėjimo galo. Ėmė aušti. Prieš akis čia pat sugriautasis pereitą naktį namas, kuriame mes buvome. Labai gražiai visas subiręs iki pat pamatų. Vietomis tik durys ir langai kyšo iš griuvėsių. Mūsų kamera kiek aukščiau griuvėsius laiko.

Greta mūs ilgas vieno aukšto pastatas. Čia klykia visokiais balsais moterys. Tik aimanos, tik verksmai, tik nusiskundimai.

Prieš pat mane per kokius penkis žingsnius prie kalėjimo aklo mūro geriamo vandens čiaupas. Mums neleidžia gerti. Čia pat statinės lietaus vandens nuo stogo prilijusios – mums nė prieiti negalima. Nepajudėk rikėj.

Ilgokai čia prastovėjome. Jau gerokai praaušo. Pagaliau pirmyn – marš. Išvarė iš kalėjimo kiemo į gatvę. Čia jau daug į mus panašių bestovinčių. Ir sargybinių neužmatomos virtinės.

Sargybos viršininkas skelbia įsakymą sargybiniams (klausyk ir tu, kaliny):

– Jei kas sustos, atsisuks ar iš rikės išeis – šauk be įspėjimo. Mesk ryšulius, dubenėlius. Pirmyn, bėgte...

Ir šiandien ausyse tebeskamba ant grindinio akmenų krintančių dubenėlių kaukšėjimas, nuaidėjęs plačioj ir gana tolokoj apylinkėj.

Bėgame. Dar ne visai šviesu. Gatvėse bombų išmuštos duobės. Apgriauti namai. Suraizgyti tramvajaus bėgiai. Nikstelėjau koją. Itin smarkiai. Maniau nebegalėsiąs bėgti. Beveik ant vienos kojos striksiu, vos nikstelėjusią koją prie žemės prileisdamas.

Įbėgo kalinys pro sulaužytus medinius vartus į kiemą. Sargybinis paleido dvejetą šūvių ir net nepažiūrėjęs nuėjo tolyn, savo eilės nepamesdamas. O jų, tų sargybinių, prie kits kito.

Guli nebegyva aukštielninka mergaitė išskėstomis rankomis. Šiaip gyvų pašalinių nesimato.

Vis bėgame. Naujajame mieste plati, lygi, smaluota gatvė. Prieš mane per keliolika žingsnių atsitūpė pilkai apsirengusi moteriškė. Jai ant kaklo nori kabintis kokių ketverių penkerių metų berniukas. Man pasirodė, tarsi jiedu kalbasi. Vaikas sako: „Mamyte, pavargau – panešk mane." O motina atsako: „Vaikeli, ir aš pavargus, bėk pats..." Klausimą išsprendė sargybinis... Iš revolverio ir motinai, ir vaikui po šūvį. Sukniubo abu ir paliko kelyj. Tai atsitiko per kokius tris keturis žingsnius prieš mane. Mačiau aiškiai juos gyvus, o dabar bėgdamas gavau daryti apie juos vingį. Toks sargybinio elgesys įtikino mane griežtai laikytis ano trumpo sargybos viršininko įsakymo.

Bėgame. Jau miestas pasibaigė. Turbūt kareivinės prasidėjo. Ligoninės. Jau už miesto. Miškelis. Iš plento mus į tą miškelį suvarė. Sutupdė šlaitelyj. Ir antroj pusėj kelio miškelis buvo pilnas į mus panašių žmogystų. Ir sargybinių buvo. Ten, matyt, kažkas naktį ar ir dabar neseniai dėjosi. Žinoma, čia nevaišino, nemaitino, negirdė. Greičiau čia varomųjų skaičių mažino.

Ėmė saulelė tekėti. Vėsoka. Paėmė mane snaudulys. Atsipeikėjau labai drebulio krečiamas. Kaimynas davė man mažą saujelę prosos. Supyliau į burną. Kramtau. Vilgau seilėmis. Stiprinuos nežinomai kelionei. Pakėlė mus. Labai sustiręs. Drebulys daro savo. Kojos kaip ne savos. O dantis ant danties nepataiko.

Varo šalia kelio. Smėlis. Nelygu. Kur ne kur ir žolelė. Saulutė raudona ima kilti iš už kalvų. Vis skubina eiti. Iškilę ant kalvos, matome daug sargybos, apie kokių dviejų kilometrų ar daugiau ilgio virtinę ir du raitelius, šen ir ten jojančius ir bendrą tvarką nustatančius. Kiek atsiliekančius ragina:

– Podtianis – skorej – skorej – davai – davai...[14]

Kiek atsipeikėjau, radęs iš vinies, matyt, kalinio padarytą ylą. Jau turtas. Aštrus daiktas ir gali būti reikalingas.

---

[14] Skubėk – greičiau – greičiau – pirmyn – pirmyn... (*rus.*)

Kojos pritinęs pilnas batas, ypač staibis. Bet eiti galiu. Skausmo didelio nėra. Tačiau neturiu drąsos ta koja smarkiai remtis.

Įdienojus pasidarė šilta. Sunkūs drabužiai. Neišmiegoję, nepailsėję. Jau trečia diena nepavalgę. Ir vandens prisigerti tik Minske, tuoj tik atvykę, vieną sykį tebuvome gavę. Išprakaituotas visas kūno skystis, rodos, iki paskutinio lašo. Laimė, geri mano batai. Siūtiniai. Dvigubas padas. Erdvūs. Per palaidus akmenis einu ir per padus nieko nejaučiu.

Plentas vietomis taisomas – išgriautas. Kitur tik skaldinys palaidas arba senam neasfaltuotam plente daug smulkaus skaldinio. Dar kitur išmuštos duobės, kyšo aštrūs akmenų galai. Nieko nejaučiu per padus. Ir bičiuliams savo sakau: „Leiskite man eiti visų blogiausiu keliu, jūs pasirinkite sau lygų arba minkštąją plento dalį, kur suplaktas smėlis kaip pelenai."

Eiti lengva. Tik drabužiai sunkūs. Milinę permeti per vieną ranką – užtirpsta, suprakaituoja. Keiti per antrą – tas pats kartojasi. Apsivilkęs sušlampi visas. O dulkių dulkių. Ypač miškuose. Kelias daugiausia ir eina miškais. Miške jokio vėjelio, peř dešimtį žingsnių dulkių debesyj jau nieko nebematai. Kame vėjui pūstelėjus miško progumose, trauki orą, kad plaučius nuo dulkių išvalytumei, kad atsigautumei. Burnoj visai sausa. Kai jau nebegali pro nosį kvėpuoti, išputi iš nosies suklekusias dulkes. Tarsi būtumei žirnių ankštis į nosį įtraukęs.

VANDUO... VANDUO...

Troškulys nepaprastas. Prie pasitaikančių upelių gerti neprileidžia. Sykį, jau apie vidudienį, iš tolo pamatėme lygumoje tartum nedidelį ežerėlį. Prašome prie mūsų pasitaikiusio raitojo viršininko leisti atsigerti. Sutiko. Jau iš tolo pasukome kemsuota ganykla tos balos link. Išsigandusios žąsys iš visų pusių, sparnus išplėtusios, taip pat bėgo vandens link. Jos greitesnės. Atbėgusios aptūpė beveik visą „ežeralį" – balą. Gerti nebeleido. Pasuko vėl į kelią. Sako, nebetoli didoka upė. Ten bus poilsis.

Lietuviai tarėmės eiti kiek galima arčiau virtinės pradžios. Taisyklingos rikės nebuvo. Tik einant keliu negalima buvo per griovį pereiti. Einant už griovio, šokt į kelią. Buvo einama pakaitais. Kelias palyginti tuščias. Mašinų nedaug. Visgi kartais reikėdavo užleisti visą kelią. Tuomet laipino mus per griovį, bet vis varė pirmyn. Apskritai kelias lygus. Bet buvo nuolaidžių pakilimų. Kame aukštumoje atsidūręs galėjai apregėti visą virtinę.

Sako, bus kalinių daugiau kaip trys tūkstančiai: vyrų, moterų, vaikų. Sargybos viršininkas vaikus varydavo atgal. Ir senius. Tačiau niekas nenorėjo liktis, kad nepalaikytų atsilikusiais, o tokius reikėjo „šauti be įspėjimo". Bet vis vien buvo pavarytų atgal. Jie nenorom paėjo Minsko link.

Sargybos buvo daug. Pavyzdžiui, einant plentu. Iš abiejų kelio pusių pagal griovius ėjo sargybinis nuo sargybinio per kokius penkis ar dešimtį metrų. Apsiginklavę automatiniais šautuvais. Kas trečias turėjo šautuvą su žiūronu. Kas penktas šeštas nešė sunkiojo kulkosvaidžio dalis.

Tuoj už griovio, nuo pirmosios sargybos eilės per kokius dešimtį metrų, ėjo antroji eilė, sakykim, kas 20–25 metrai. Už tos eilės, dar toliau nuo kelio, jau per kokius 20 metrų nuo antrosios eilės – trečioji eilė, kas 30–40 metrų sargybinis. Abi šios eilės panašiai kaip pirmoji apginkluotos. Bėgti ir nepamanyk. Per tas tris eiles reiktų prasprukti iki tikrojo miško. Abiejose kelio pusėse platūs barai iškirsti – nuo vidurio kelio per kokius 30–40 metrų. Tokio tarpo jokiu būdu nepraeisi nepastebėtas. Nudės kaip matai.

Kažkodėl ir greit beeidamas vis artėji į virtinės galą, bet ne į pradžią. Paskui bėgi, pralenkdamas kitus, kad tik gale neatsidurtumei ir kad tau neimtų taikinti sargybos viršininko aiškaus įsakymo.

Sykį greta manęs eina kokie šešerių septynerių iki penkiolikos metų berniukai. Prijoja viršininkas. Greta jodamas, kalbasi su jais:

– Na ką, vištas vogėte? Juk jūs minskiečiai. Tai jums čia ne vieta – eikite atgal.

Tie spiriasi – neina. Ir atvirai sako biją jo įsakymo prie kalėjimo buvusių vartų Minske. Pajojus viršininkui klausiu, kodėl jie nepaklausė. Jie rodo man pirštu toli paskui virtinę einančius kelis sargybinius.

– Va, matai, anie parenka atsiliekančius. Ten pasuka iš kelio ir čia pat nušauna. Jau mūsiškių yra taip nušautų...

Mums ėmus bėgti prie tos žąsų balos atsigerti, viršininkas pavarė vieną senuką. Tas pirma spyrėsi, bet paskui paėjo. Vis stebėjau ir vis mačiau einantį, nes kelias ėjo lygiomis plikomis ganyklomis. Ir šūvio negirdėjau. Negi tie atsilikusiųjų rinkėjai būtų jau labai toli atsilikę nuo bendrosios eisenos. Ir mūsiškių vieną pavarė atgal, tokį Opulskį iš Telšių. Dar neseną, bet labai suvargusį.

UPĖ

Nepaprastai mus vargino troškulys. Ėjome gana greit. Vis šaukdavo: „Podtianis“[15]. Nuo tos žąsų balos, sakė, bėra keturi kilometrai iki upės. Čia, sakė, sustosime ilgesniam laikui.

Taip jau ilgi tie keturi kilometrai. Ir kelias nekalnuotas. Ir grindinys pakenčiamas. Ir laukais einama.

Pagaliau pamatėme balingoje lygumoje tiltą. Drąsiau pasidarė. Dar tolokai nepriėjus upės, paplentė prisagstyta į mus panašių piliečių. Perėjus upę, suvarė mus į šlapią paplentę paupyj. Kemsai, karklynai, išmintoj vejoj spykso vanduo.

[15] Skubėk (*rus.*)

Man su keliais bičiuliais pasisekė per kokius 20 žingsnių nuo plento rasti neužimtus kelis sausokus kemsus.

Kai gėrėm, tai gėrėm vandenį. Mūsų būrelyj vienas lakūnas turėjo paslėpęs dubenėlį, kur Minske liepė mesti. Didelis patogumas. Kiti ir kepurėmis samstė. Tiesa, Julius ištraukė iš upės dugno molinį puoduką.

Nusiavėme kojas. Nusiplovėme. Nusiprausėme burną. Akis išplovėme. Rankas mirkėme vandenyj. Atsipeikėjome. Kiti net pasnausti mėgino atsigulę.

Sargyba išsirikiavo aplink tankiu ratu. Prie jos nė iš tolo negalėjai prieiti. Jei kame, sargybos manymu, kas neleistina vyko, tuoj šaudė iš kulkosvaidžių. Nušautų nemačiau ir negirdėjau. Bet kulkosvaidžių traškesys buvo gana dažnas – baimei, atsargumui įvaryti.

DUONOS

Staiga prieš mus kelyj apsistojo kauniškis autobusas.

– Duonos duos.

Išmetė penkis dvisvarinius kepaliukus. Taip, meste metė į minią. Susidarė krūvos žmonių apie į minią įkritusį kepaliuką. Ta krūva riedėjo, tiesiogine žodžio prasme. Tarsi skruzdėlės apie įmestą vabzdį.

Tie penki kepaliukai ne mažiau kaip trims tūkstančiams žmonių... Mes nė iš vietos nepajudėjome. Autobusas nuvažiavo tolyn. Po kurio laiko atvažiavo toks mažas kariškas sunkvežimiukas irgi iš Kauno, 962 numeris. Jei tas sunkvežimiukas būtų ir pilnas duonos kepalų buvęs, vis tiek nė po mažą gabaliuką mūsų būriui nebūtų užtekę. Čiagi išėmė pusmaišį. Kiek jame buvo duonos, kas ten žino. Su visu maišu metė į susirinkusį skruzdėlyną. Čia pasidarė viena labai didelė krūva.

Paraginau vieną mūsiškių – stiprų raudonikį šoferį. Jis visai kalėjime nebuvęs. Atvežęs pareigūnus iš Vilniaus. Tie atėmę iš jo automobilį, o patį nuvarę į kalėjimą. Tas metėsi į minią. Paskendo joje, ore matai ne tik rankas, bet ir kojas.

Beateinąs nešinas sauja duonos. Kiek išlaikė apspaudęs, tą ir atnešė. Net iš pirštų tarpų iškuopta. Tą duonos saują „nutautino“ Šarauskas kelionei pastiprinti. Niekas nesiginčijo, nes viso labo tebuvo vištos kiaušinio dydžio suspausto minkštimo.

Tai tokie buvo pusryčiai. Tie patys ir pietūs. Ir savo nieko neturėjome.

NAKVYNĖS LINK

Tačiau pailsėjome tame paupyje visai gerai. Paeidami į vandenį nė žiūrėti nebenorėjome. Čia mes turėjome progos kokias tris valandas gerti.

Surinko visus, prikėlė. Sulaipino į plentą (čia aukštas plento pylimas) ir pavarė toliau. Bet niekas nežinojo, kur varo. Nei varomieji. Nei varytojai. Turbūt ir varytojų viršininkai nežinojo.

Po poilsio greitis sumažėjo. Dar kol laukais teko eiti, šiaip taip žmonės kumpavo. Bet miške – dulkėse, karštyje – troškulys ėmė savo. Kažkaip eisenos dalyviai darėsi vienodesni. Nesiblaškė, nesižvalgė. Ne taip bespoksojo į kartais pasirodančius vokiečių lėktuvus. Sargybiniai, pamatę lėktuvą, pabėgdavo toliau nuo mūsų ir slėpdavosi rugiuose, krūmuose bei miške už trečiosios sargybinių eilės. Mes arba turėjome sustoti, arba eiti viduriu kelio be niekur nieko. Kiek nejauku, kai sargybiniai ima bijoti ir slapstosi. Tačiau lėktuvininkams mūsų nereikėjo. Jie greit mus atpažino ir ramiai leido keliauti nežinion. Buvo matyti ir rusų lėktuvų. Bet šie, pamatę vokiečius, tuoj nulėkdavo tolyn. Vokietis kažkodėl atrodė drąsesnis.

Šiaip žmonių nei važiuojančių, nei einančių kelyj, nei stovinėjančių pakelėse ar dirbančių laukuose nesimatė.

Buvo girdėti mūsų sargybinių šūviai, po du, po tris keturis pakelės krūmuose. Darė varomųjų atranką. Buvo pavienių, mūsų būriui netinkamų. Kitas su gana geru apdaru, šviesiu vasariniu, kitas tik apatines kelnaites vilkėjo, kitas net su dvejais kailiniais, kitas basas, kitas su skrybėle, kits be kepurės. Tokie pilkoj apdulkėjusioj, susikūprinusioj masėj labai buvo prasikišę ir krito į akis sargybinių perdėtiniams, retkarčiais pasirodantiems mėlynais drabužiais su plačiais raudonais lampasais, raudonom siūlėm.

Niekas lazdos neturėjo, o labai ji būtų buvus reikalinga. Paimi kelyj kokią šaką, paremi per daug jau nutįsusias rankas, daug lengviau eiti pasidaro. Žinoma, kiek ir pasistūmėji besiramstydamas – kojoms kiek našiau. Bet sargybiniai, pastebėję tokį ginklą rankoje, piktai sušukdavo:

– Mesk!

Jau ir mūsiškių buvo gerokai pavargusių. Buvo tartasi, kad kas iš stipresniųjų kurį silpnesnįjį turi padaboti. Mane turėjo sekti Julius. Geri batai nešė mane gerai. Prieina Julius ir sako: „Pažiūrėk, kaip mano širdis plaka..." Derinu jo pulsą su savuoju, jo pulsas beveik dukart tankesnis už manąjį. Klausiu, kas jam yra. Jis liūdnai ėmė pasakoti apie žmoną, dukterį. Raminu, visaip įtikinėju, kad stengtųsi tuo tarpu užmiršti taip širdį jaudinančius klausimus. Nepadeda. Geruoju nesusikalbu. Imu smarkiai jį barti, nesigailėdamas žodžių užgaulioti. Nusiramino. Susitvarkė. Atgavo jėgas ir ėmė drąsiai ir guviai eiti. Valia išsaugoja fizines jėgas. Be valios galima suglebti, tik pasiduok juodom mintim.

Rodos, saulei slūgstant žemyn, karščiui praėjus, turėtų būti lengviau eiti. Su mumis kitaip. Diena į galą ir jėgos apleidžia. Vos vos beįkabiname.

– Anava, – sako, – miškelis ant kalno, ten nakvosime, gausime vakarienę...

Koks trejetas kilometrų iki jaukios nakvynės. Varo, skubina mus. Saulutė užkrito už miškų. Jau brėkšta. Prieina prie manęs Šarauskas.

– Matai, – sako, – aplink nakvynės miškelį jodinėja raiti, ir kulkosvaidžių pristatyta. Toliau to miško mūsų nebevarys. Aš kaip kariškis tą gerai suprantu. Žiūrėk, – sako, – kelyj visas būrys juoduoja (kelias eina per miško galą). Ir ten ne mūsiškiai sargybiniai. Ten kiti, iš anksto pasiųsti – pasiruošę mus šiąnakt sudoroti. Bėkiva. Vis kiek vilties yra. O kitaip vis vien galas.

Savotišku balsu, labai paslaptingai, nepaprastai susijaudinęs kalbėjo. Iš tikros širdies kalbėjo, su dideliu pasiryžimu norėjo įtikinti.

Visai šaltai pasiklausiau. Visai manęs nejaudino, nors ir pats supratau, kad čia patogu nuo mūsų nusikratyti. O kad mes niekam nereikalingi, tai irgi kiaurai suprantama. Tačiau nepažadėjau su juo bėgti. Pasakiau, reik būti apdairiems ir taip visai veltui nesiduoti šaudomiems. Lai pagaudo po mišką, po laukus, o kitas ir paspruks.

Miškas. Eglynas. Drėgnoka. Jau beveik visai sutemę. Akylai saugodami, kiek pavarė nuo kelio ir įsakė po dvylika ratais susėsti ir laukti – tuoj duos vakarienę. Tiesa, ten plente tolėliau kažkokie vežimai šmėžavo.

Ar tai buvo virtuvės, ar tankai – kaip juos ten naktį įžiūrėsi. Ir kam spitrėti. Juk pasakė, kad duos vakarienę. Ir nieko geresnio mums niekas negalėjo pasiūlyti. Žodis „vakarienė“ aptemdė protą. Ėmė pūsti vėjelis – aukšta vieta, o aplink laukas. Vėl negerai, pradėjo šalta darytis. Susėdom ratu. Kiūtome susispaudę susispaudę – laukiame vakarienės. Tolokai nuo mūsų kažkas karštą prakalbą sako. Tik atskirus žodžius vėjelis kartais teatneša.

Visai sutemo. Tikra naktis. Ten vis kalba. Galvoj vakarienė. Dar pribėgęs Šarauskas klausia, ar bėgsiva. Staiga:

– Gulk...

Kaip susigūžęs, kojas parietęs tupėjau, taip ir užmigau...

Šiandien nueita keturios dešimtys kilometrų.

ANTROJI KELIONĖS DIENA

– Kelk! Ruoškis!

Dar visai tamsu, dar aušti nepradėjo. Noriu atsikelti – negaliu. Visai sustingusios kojos. Tiesiu rankomis, trinu, daužau – skauda, bet nesitiesia. Žinojau gerai, jog jei visą dieną vaikščioji ir rytoj dar nori pėsčias keliauti, naktį reik susirietus gulėti. Taip ir buvau padaręs. Tačiau nežinojau, kad tuo keliu galima visai kojų netekti.

Atbėgo Šarausko globėjas ir sako:

– Ką reik daryti? Šarauskas visai sustingęs, nebegyvas...

– Reik trinti, purtinti. Pagaliau reik klausti daktaro May.

– Žiūrėjo ir pasakė – nebevarkite, nieko nepadės, jis nebegyvas...

– O vis dėlto pakaitomis trinkite, kaip reiktų, anot daktaro, daryti. Tuoj ateisiu, bet dabar negaliu štai kojų atgauti.

Atpeikėjau kojas. Jau pastoviu. Paeiti dar negaliu. Kaip šakaliai. Tiesiog dreba. Nėra drąsos vieną kurią pakelti žengti žingsnį.

Nudžiugęs vėl atbėgo Šarausko globėjas. Jau, sako, atitrynėme. Atgavo gyvybę. Dar silpnas.

– Pavedžiokite, palankstykite sąnarius.

Šaukia prie pusryčių. Išrikiavo po dvidešimt eilėje. Išrinktajam tos eilės vadui davė po kepaliuką duonos lygiom padalyti. Jei kepaliukas būtų svėręs ir abudu kilogramu, tai vis tiek kiekvienam būtų tetekę tik po penkiasdešimt gramų. Zylės galvutės dydžio gabaliukas. Nevalgai. Atsargai į kišenę. Kai nebepaeisi, tuomet pasistiprinsi.

Visi keliautojai labai sustirę. Sunkiai eina. Galvų nebepakelia aukštyn. Eina sau į kojas žiūrėdami. Šarauskas už pažastų dviejų stiprių vyrų tiesiog nešamas. Ir daugiau tokių yra. Tačiau mūsiškis nė vienas miške neliko. Šiaip taip einame visi.

Noras gerti dar iš vakar dienos nepraėjo. Bet kojos išsimankštino, ėmė gerti nešti. Lengva su tuščiu pilvu: „Kad tik būtų bent lūpoms suvilgyti vandens." Upelių pasitaiko. Neleidžia sustoti nei visiems, nei pavieniui. Vis „podtianis ir podtianis..."

Sunku mums, lietuviams, savo būrio laikytis. Pavargusiems paskirti globėjai. Paneša apdarą, prilaiko. Pakalbina. Diena eina šiltyn. Mane labai vargina ta milinė, su kuria išvaikščiodavau ne taip šaltas žiemas. Pastebėjo mano vargą mano globėjas. Kai jis paėmė mano milinę, atsipalaidavo rankos. Ėmiau mostaguoti, apdžiūvo prakaitas. Galėjau eiti ir eiti. Pagerėjo ūpas. Atsirado drąsa, viltis. Malonesnis pasaulis pasidarė. O šiaip jau vis galvojau mesti tą milinę į griovį. Bet kaip ji man vėliau pasidarė reikalinga! Ir šiandien ją su savim tebeturiu. Tebeturiu nosinės mazgelyj įrišto cukraus mažą saujelę ir druskos žiupsnelį.

Šarauskas visai sutvirtėjo ir vienas ėmė tarpais eiti. Priėjęs prie manęs, į delną įpylė smulkių duonos trupinėlių, maždaug arbatinį šaukštelį. Supyliau į burną. Žlioburiuoju, žlioburiuoju, bet niekaip negaliu nuryti – nėra seilių. Burnoj visai nėra seilių ir nesugebu jų pagaminti. Atsiminiau prie kelio matęs metylių. Sakau sau: pakrimsiu karčių metylių, jos sukels seilėtekį, suvilgys duonos trupinėlius, ir aš juos nurysiu.

Tuo metu ėjome ir keliu, ir greta kelio už griovio taku. Prieš mane, be kitų, ėjo tas gerasis Bikinas, mane kojų tarpe pasisodinęs autobuse, ir Zdanavičius. Bikinas vilkėjo pilką gražią eilutę, apsiavęs geltonais pusbačiais. Zdanavičius ėjo tik į Petraičio kaliošus įsispyręs, kruvinom kulkšnenom, apatinėm kelnaitėm teapsivilkęs, tamsiai raudoną antklodę ant pečių užsimetęs. Ant galvos buvo už-

sidėjęs baltą nosinę su užmazgytais kampeliais. Abu aukštu. Beveik visą laiką jiedu ėjo sykiu. Kažkaip prieš juos visą laiką buvo tarpas. Jiedu ėjo kelio viduriu. Aš už griovio, metylių ieškodamas. Žiūriu, iš kažkur atsirado mėlynai apsirengęs čekistas su kepure raudonais lankais, paėmė Bikiną už rankos, išvedė iš kelio per griovį ir pastatė prie pušies. Ir pats paliko bestovįs. Kitas čekistas taip pat prie tos pat pušies pastatė Zdanavičių.

Tuo tarpu, pro šalį eidamas, pamačiau metylių krūmelį. Lenkiuos nuskinti. Kai sušuks ant manęs čekistas:

– Kak dam, tak v tri pagibeli zaverniošsia...[16]

Pagavęs metylių, šokau per griovį į kelią ir pasilenkęs įsimaišiau pats pilkas į kitų pilkų tarpą. Įdomu, ką su Bikinu ir Zdanavičium darys. Atsisukus žiūrėti uždrausta. Einu ir pasilenkęs vis metu akį. Nuo pušies miško link pirma eina greta Bikinas ir Zdanavičius. Juos įkandin seka tuodu mėlynu čekistu.

Tai dėjos miške. Nuo kelio kokius 30 metrų miškas abiem pusėm iškirstas. Neilgai trukus, po kokių dvejeto minučių, pasigirdo septyni revolverio šūviai.

Daugiau jų nebematėme. Tokių šūvių vis daugiau ir daugiau buvo girdima, ypač antrąją kelionės dieną. Revolverio šūviai kiek tolėliau nuo kelio arba netoli kelio tankiuose krūmuose, kur balingos vietos.

Kiek kelionėj taip nušautų? Sunku tiksliai pasakyti, to niekas ir nežino. Tačiau šiokį tokį artimą tikrenybei vaizdą nesunku susidaryti. Štai kaip. Lietuvių toje Minsko kalėjimo pusrūsio kameroje buvo 83. Dalis iš Minsko nebeišėjo. Nė vieno myriop nuteistojo šioje kelionėje jau nebebuvo. Užtatai pribuvo naujų, kurių anoj kameroj su mumis nebuvo. Vieną šoferį minėjau. Buvo ir kitas, atvežęs rusų generolo šeimą iš Vilniaus į Minską – Normantaitis. Jis pristatė, kur buvo įsakyta, tą generolo šeimą. Tuoj iš jo atėmė mašiną, patį areštavo, nuvarė į kalėjimą. Vos pusę nakties prabuvęs kalėjime, jau ankstyvą rytmetį buvo su mumis iš Minsko išvarytas. Lietuvos kareivis – žydas Taicas iš Skuodo – pats bėgo iš Vilniaus rojaus link. Pakeliui jį suėmė, uždarė į kalėjimą ir vėl su mumis varo. Vakarykščio poilsio metu prie tos upės iš kažkur atsirado niekieno mūsų nepažįstamas policininkas iš Marijampolės su moterim ir t. t. Taip galvodami sakykim, kad mūsų lietuvių buvo apie devynios dešimtys. Kelionėj per abi dienas lietuvių nušauta penki. Tegu tai būna penki procentai. Visų varomųjų buvo ne mažiau kaip trys tūkstančiai. Prileidžiant, kad buvo nušauta penki procentai, taigi iš viso kelionėje į aną pasaulį pasiųsta šimtas penkios dešimtys žmonių.

Jei kiekvienam reikėjo po tris šūvius (anuodu per abudu gavo septynis šūvius), tai iš viso tikram reikalui į žmogų paleista 450 šūvių. Jei viso kelio nuo Minsko iki Červenės 60–65 km, tai kiekvienam kilometrui tenka po du su puse žmogaus arba kas du kilometrai penki žmonės. Arba kas kilometras buvo girdima

[16] Kai duosiu, tai į tris giltines susiraitysi (*rus.*).

septyni aštuoni šūviai. Jei kilometras buvo nueitas per penkiolika minučių, tai apytikriai kas dvi minutės vienas šūvis.

Jei jau apie šūvius bendrai, tai dar gana dažni būdavo, sakyčiau, paraginamieji bei tvarkomieji ar drausminamieji šūviai. Štai ką tai reiškia. Sakykim, kurioje nors einančios virtinės vietoje dėl ko nors susigrūdo žmonės, lyg ir sustojo toje vietoje eisena arba vėl kitoje vietoje praretėjo žmonių tankis. Žodžiu, žinoma, čia nieko nepaskelbsi – dviejų kilometrų ilgio virtinė neišgirs. Tuomet paleisdavo šūvius virš galvų išilgai virtinės.

Šitoks samprotavimas tikrai teisingai nusako, kad, be abejo, vienas šūvis kas dvi minutės tikrai buvo virtinės girdimas. Toks yra tas apytikris skaičiavimas.

Kelionė su savotiška muzika. Į jos esmę nereikėjo tuomet gilintis, sukiugždusiems nervams būtų buvę tai itin sunku pakelti.

Antrosios dienos kelionė buvo daug sunkesnė. Daug lėčiau einama. Daugiau girdi ujimų. Ar kas apsibrenda, ar net ir pavirsta, užmynęs ant palaido akmenuko ar į kelio išmintą duobelę tūptelėjęs, ar už kokios šakos užsikabinęs, ar kuris mėgina kokią pasitaikiusią kely šaką pasiimti, kad galėtų pasiramstydamas eiti, ar kurį paliegusį saviškiai susigrūdę krūvoj mėgina nešti – tuoj gretimas sargybinis plūsta, tai „podtianis", tai „razoidis"[17], tai „nenastupai"[18] šaukdamas.

Kad būtų davę bent po svarą duonos ir vakare leidę kiek reikiant vandens prisigerti, būtume galėję eiti tvirčiau. Tas troškulys, ta sausa burna, ta nuolat dulkių užkemšama nosis labai sunkino kelionę.

Dauguma neturėjo batų. Eik basas per plento palaidą skaldinį arba užmink ant kietos plento plutos besimėtantį aštrų akmens skeveldros trupinį. Kojos – vieni kraujai. Kad ir Zdanavičius. Kiek palengvino jam Petraičio kaliošai, bet užtatai numušė kulkštenas – gyvas kraujas visa letena.

Šarauskas pakankamai sustiprėjo ir ėjo tarpais net pats vienas, bet buvo kitų mūsų susmukusių, pavyzdžiui, Giedraitis, Šova, Petruitis, May ir kt. Tokius perpus už pažastų nešamus reikėtų laikyti atsilikusiais, anot sargybos viršininko palaimingo įsakymo kelionei. Ir jau galėjo juos šauti. Bet tokių šaunamų neteko matyti.

Šaudė, atrodo, daugiausia iš kažkur atsiradę gerais tamsiais (išeiginiais) rūbais apsirengę nesudulkėję pareigūnai. Jie pirma sekė einančius, o paskui nužiūrėję – kažin ar tinkamus, ar netinkamus – išsivesdavo iš virtinės, paskui miško link, ir tuomet – šūviai. Tokie mėgėjai ne visą laiką tebuvo matomi. Tik tarpais užplūsdavo.

Antrą dieną jau nebebuvo matyti tiek daug vaikėzų, senių, senų moterų. Nė tos trijulės, kuri taip ryškiai skyrėsi pilkoje masėje. Tai buvo juodai apsirengusi

---

[17] Išsiskirstyk (*rus.*).

[18] Nelipk (*rus.*).

aukšta senutė visai baltais plaukais, palaikoma dviejų irgi tamsiai apsirengusių jaunyvų moterų. Jos visos trys smarkiai aimanavo. Nebebuvo matyti ir moterų su kūdikiais ant rankų arba vedinų mažais vaikais. Man teteko vienos tokios likimą stebėti dar Minske pačioj kelionės pradžioj.

Karštis kaip ir vakar. Prie vandens neprileidžia. Čia upelių daugiau. Juo labiau seilę traukia. Net seilei pagaminti kūnas nebeturi medžiagos. Sausa burnoj. Gal tik vien akys dar įstengia susimetusias dulkes suvaryti į pakraščius ar prie noskaminio.

Kai nebereikėjo nešti milinės, ėjau visai lengvai. Naktį sustingusios kojos visai atsipeikėjo ir nešė kaip niekur nieko. Kojų padai neskaudėjo. Užkulniai dar tik kojinių tebuvo prakiurę. Batai užvarstomi (užvarsčių nebuvo išrišę), pusbačiai dulkių neprieidavo. Galėjau eiti ir eiti, kad tik kiek duonos ir kiek vandens bent gomuriui pavilgyti. O už mane tebuvo tik vienas senesnis (tuomet turėjau penkiasdešimt penkerius metus). Mano apibartasis Julius dabar visą laiką ėjo, kaip ir pridera eiti jaunam stipriam vyrui.

Vienas iš dviejų raitėlių – sargybos viršininkų – rodos, pats viršininkas buvo malonus žmogus. Paklaustas ramiai paaiškindavo. Prašomas pažadėdavo, kai bus geresnio vandens upelis, tuoj sustabdyti virtinę ir leisti atsigerti. Atrodė švelnus žmogus, norįs mums padėti, atjaučiąs mūsų nuotaiką toje nežmoniškoje eisenoje be maldos ir be dainų. Nei keiksmo, nei barnių iš jo nebuvo girdėti.

Už miško pievos, laukai prasideda. Lygumos, alksniai, krūmai be apgaulės leidžia spręsti, kad ten upokšnis teka. Taip, tikrai tai buvo upelis. Pasuko mūsų pilkąją vingiuotę prie to mūsų tiesųjį kelią į nežinią skrodžiančio upelio. Kaip gėrėme, kaip braidėme, kaip vilginome plikąsias kūno dalis, kiti net nusirengę išsimaudė.

Išsiavęs pabraidžiau ir aš iki blauzdų, mirkiau rankas, vilgiau galvą, veidą. Visas dulkes iš visų galvos skylių išploviau. Gėrėjosi vilgnas veidas, saulutės džiovinamas. Ir jėgų radosi daugiau. Ir akys šviesesnės pasidarė, ir kojos švelniai jautė batų nelygumus. Vien tik prakaito prisisunkę ir dulkių prisigėrę rūbai žiudriai jautėsi prie neplautų kūno vietų.

Vėl varo toliau. Vėl dauguma lenkiamės žemyn. Vėl mažiau bepakeliame akis. Mažiau beveikia šūviai. Nebesusiklausome. Plačiu baru einame – ir keliu, ir pakele.

Privargo ir greta mūs einančioji sargyba – įgriso jiems kam automatiniai šautuvai, kam kulkosvaidžių, matyt, pečiams nelabai tepritaikytos dalys, kliudo ir tas prie vamzdžio atkerusiai pritvirtintas žiūronas. Bet šūvių daugiau. Daugiau ir zvimbiančių šovinių virš nuo kelio dulkių nebeatskiriamų prievartos nukankintų keliautojų galvų.

Sako, šiai dienai tėra skirta mūsų paliegusiai virtinei nuslinkti tik dvidešimt vienas kilometras. Per pačią dienos kaitrą einame. Paprastais žmonėmis būdami,

nuo ankstyvos aušros eidami, jau seniai būtume tuos dvidešimt vieną kilometrą nuėję. Dabar pakelta žingsniui žengti koja krinta čia pat ar ant plento nelygumos, ar į minkštosios plento dalies dulkes kaip pelenus. Iki juostos esi visai paskendęs kelio dulkėse. Tik artimiausių bendrakeleivių galvos tėra matomos kaip per tirštą rūką. Pro dulkes saulutė atrodė raudona. Ir tik atsigauni, kai padvelkia iš kažkur atsiradęs švelnus vėjelis. Akimirkai galva išlenda iš dulkių. Trauki į plaučius oro atsargą. Norėtumei iš burnos išspjauti susimetusias dulkes. Nėra seilių. Vos su liežuviu išstumi jau tikrų žemių gniutulius. Tai itin sunku. Ir vargiai gali prie to priprasti. Einame vis dažniau klupdami, vis dažniau apsibrisdami. Be pašalinių daiktų kojos ir pačios nebesusigaudo, pinasi.

Geležinkelio bėgiai. Nebetoli dvidešimt pirmojo kilometro galas. Per bėgių bėgius. Ir geležinkelio, ir plentų kryžkelė. Už kryžkelės miestas. Jau kelias nebe tas. Ir aplinka kita. Javų laukai. Išplaukę rugiai.

Miestelyj žmonės į mus žiūri. Sveikinasi senelės, savuosius pamačiusios. Už tvorų mosuoja pažįstamiems. Apsiašarojusios baltos seselės žiūri pro ligoninės langus. Sargybiniai šūkauja, draudžia žvalgytis. Sunku siaurokoj gatvėj virtinę sulaikyti, kad jos atskiri nariai neprieitų arčiau atidaro lango, duryse stovinčios moters, tvoros...

ČERVENĖS KALĖJIME

Červenė, seniau Igumenė. 1941 metų birželio 26 diena.

Anoj pusėj miestelio prie kelio matyti kalėjimas. Aukštų lentų aptvare mūrinė siena, už to mūro rožine spalva dažytas mūrinis trijų aukštų pastatas. Langai užkloti skydais, tik pro viršų įleidžiančiais tų rūmų kankiniams šviesą. Nuo kelio nėra lentinės tvoros, nėra ir mūro – tarnautojų namas atstoja neperlipamus mūrus.

Varo į kiemą. Kiek pagarbos! Ant kelių priklupdytas didžiausias kiemas tarp lentinės tvoros ir mūrinės sienos: čia moterų, toliau vyrų. Jie visi klūpo galvas atrėmę į žemę ir rankom iš šalių užkloję akis. Jų daugiau kaip mūsų. Ir mums neleidžia akių pakelti. Galima tik akis nuleidus žiūrėti į savo kojas. Varo į kitą kalėjimo pusę. Ten tuščia, ten mus sodina. Švarus smėlis. Kur ne kur ir žolelė ne visai ištrypta. Čia pat kampe ir reikalinga duobė.

Mums, lietuviams, pasisekė švarią vietelę aptūpti. Pagal saulę buvo kokia antra valanda. Ji maloniai šildė ir švietė visa savo giedrios vasaros dienos šiluma ir šviesa pro skaidrų orą. Kelio dulkės liko ten, miškuose, atsineštąsias dulkiname lauk. Leido atsivežti statines vandens. Atsigėrėme. Apsiprausėme. Apsivelėjome nuo stogo pribėgusioj lietaus vandens duobutėj. Didelis tas kiemas tarp kalėjimo mūrinio aptvaro ir medinės kokių šešių aštuonių metrų aukščio lentinės tvoros. Lentos ne aklai suleistos. Tarp jų palikti kokių dvejeto trejeto centime-

trų tarpai. Už tos tvoros vaikšto sargybiniai ir viską mato pro tuos plyšius. Vidaus pusėj sargybinių nėra.

Maždaug kokių dvejeto šimtų žingsnių atstumu, kampe tarp kalėjimo mūrinės sienos ir tarnautojų medinių pastatų, ant nedidelio paaukštinimo dviem dideliais revolveriais apsiginklavęs visą laiką keikiasi ir barasi, sako, kalėjimo viršininkas. Prie jo stovi dar kitas toks kaip jis.

Geroji duobė prie pat mūsų. Norint ją atlankyti, reikėjo to betriukšmaujančio viršininko prašyti leidimo, sakysim, dešimtį žingsnių žengti iš vietos. Jei kas kame, jo manymu, neleistinai elgėsi, jis, rodės, tuoj atbėgs ir nušaus vietoj. Net ima ta linkme eiti revolverį atkišęs. Nesustojo nė akimirkos šaukęs, keikęs, grūmojęs kaip šiokius, kaip tokius nušauti. Pradžioje žiūrėjome į jį ir laukėme, kad jis ims kurį ir nušaus. Nė karto nešovė. Paskui pripratome, mes savo darome, savaip tvarkomės, keliame ranką, prašydami leisti nueiti, kur mums reikalinga.

Greta manęs tupėjo visai susitvarkęs Šarauskas. Rado kažkur patvoryj du buteliuku. Viename jis ištirpino cukraus, kitame patariau jam pagaminti druskos tirpinį. Tolimesnėj kelionėj privargusiam galės duoti sūraus ar saldaus vandens lašelį pasistiprinti. Apsitvarkė, susidėliojo. Išsitiesęs pasnūduriavo kiek. Visai suprantamai kalbėjo, kėlė įvairius klausimus, spėliodamas dėl mūsų likimo, dėl likusiųjų tėvynėj ateities. Nuolat sykiu čia buvome su juo, su Giedraičiu. Daugelis prislinkdavo, viršininko nepastebėtas, ir vis kalbėjomės, tarėmės, vieni kitus stiprinome, jau iš patyrimo patarinėjome, kaip kuriuo atveju elgtis. Apgailėjau nušautąjį Bikiną, kuris buvo man toks geras autobuse. Stebėjome kitus savo kaimynus, spėliojome, už ką kurį varinėdami baudžia.

Po kurio laiko padalino po gerą pussvarį duonos. Duona gerai iškepta. Sakė, tuoj paruoš vakarienę. Pusę duonos suvalgę laukėme pažadėtosios vakarienės. Visaip samprotavome, kodėl vėluoja. Sako, kalėjimas mažas, indai nedideli. O čia tiek žmonių, reik kelis kartus virti. Jei mūsų tegu tik trys tūkstančiai tebuvo, tai jau duodant po pusę litro reiktų pusantro trimačio metro sriubos. Toks kiekis greit neužvirs.

Jau ir vakaras ėmė artėti. Pereitosios kryžkelės link pradėjo lakioti lėktuvai. Pasigirdo sprogimai. Betemstant ėmė matytis ir švytintys šoviniai. Nuolat ėmė stuksenti. Gražu, kai lėktuvas leidžia švytinčius šovinius, pavyzdžiui, iš po sparno, iš uodegos, iš priešakinės dalies. Po kits kito gražiai krinta lanku ugniniai rutuliai. Iš apačios kyla ir krinta ištisos virtinės tokių rutulių, tačiau, atrodo, lėktuvo nepasiekia. Tai dėjosi per kokius du tris kilometrus nuo mūsų Minsko link, tame kelių mazge.

Nenuilstantis viršininkas vis savo kartojo, jau išparpęs, gerklės nustojęs. Tačiau stiprios būta kakarinės. Turėta didelių atsargų keiksmų. Jis nebuvo nuobodus. Jo galėjai klausytis laukiamos vakarienės akivaizdoje.

Dalį su mumis atvarytųjų, atrodo, buvo išvarę iš kalėjimo kiemo. Kiek patuštėjo. Gerokai aptemus, tam bombardavimui kiek pasilpnėjus, pavarė:

– Gulk, visi...

Sugulėme. Ne, tik sukniubome, visiems atsigulti ir čia, lauke, vietos nebūtų užtekę. Nespėjau įmigti, vėl įsakymas:

– Kelk, rikiuok po keturis...

KAM MIRTIS, KAM LAISVĖ

Naktis iš 1941 metų birželio 26-osios į 27-ąją.

Greit šokame ir bėgame prie šaukiančiųjų. Tik į trečią eilę pakliuvome. Mes keturi iš vienos kameros susitarę nesiskirstyti. Penktasis su lenkuojančiais. Kairėj stovi Pėža, paskui Juozas, aš ir Julius.

Visą koloną sudarėme lietuviai. Taip buvome susitarę. Neilgai laukėme. Iš karto visus keturis apklausinėja. Apklausinėtojų daugiau kaip dešimtis. Visi NKVD uniformom. Kad ir tamsoka naktis, bet visgi įžiūri žmogus. Klausia: vardas, pavardė, kuomet gimęs, kokio amato, kuo kaltinamas, kuriuo paragrafu, ar tardymas baigtas, ar sprendimas jau paskelbtas. Kuo pats jauties kaltas. Nieko nekeisdamas, kaip iš knygos atskaičiau atsakymus į klausimus.

Klausinėtojai jokių sąrašų neturėjo. Nė jokio popieriaus. Atrodė, kad jie net ir neskaitė praleidžiamųjų. Daroma tai buvo labai skubiai. Jau apklaustus skirstė vienus kairėn, kitus tiesiai, trečius dešinėn. Mane pavarė stačiai:

– Begi priamo...[19]

Už kokių trisdešimties žingsnių buvo kalėjimo senoji aptvara – aukšta mūro siena. Reikėjo nubėgti prie sienos, atsiklaupti ant kelių, pasilenkti, kad kakta siektų žemę, ir akis uždengti rankomis, kad iš šalių nieko nematytumei. Taip ir padariau. Prie pat sienos jau nebepakliuvau. Čia iš mūsiškių buvo Pėža ir Juozas. Kad ir tamsu, kad ir negalima žiūrėti, o viską tokiomis aplinkybėmis matai ir girdi.

Dar neapsipratau nei prie pozos, nei prie aplinkinių, kai vienas apklausinėtojų atsiskyrė nuo čekistų skirstytojų ir eina mūsų link. Nepriėjęs kokių dešimties žingsnių, šaukia:

– Profesor fiziki[20]!

– Aš, – atsakau.

Jis:

– Ko mnie[21].

---

19 Bėk stačiai (*rus.*).

20 Fizikos profesorius (*rus.*).

21 Prie manęs (*rus.*).

Keliuos ir einu prie jo.

Jis:

– Za mnoj[22].

Einu paskui jį. Kai jis priėjo prie savųjų būrio, staiga man sušuko:

– Begi napravo...[23]

Čia reikėjo bėgti apie dvejetą šimtų žingsnių. Vėl krūva sutūpusių, vėl ta pati poza. Vėl cypčioji sutartus garsus, kad savus, lietuvius, atrastumei.

Susigūžėme keletas tokioj vėjo išpūstoj smėlio duobelėj ir kiūtome. Aplink ramu. Ir šaudymai nutilę. Ima kažkoks nesuvaldomas drebulys. Vėsoka. Patylom kalbamės. Nejauku. Jaudina kažkokia paslaptis. Matyt, reikalas rimtas. Ar čia vokiečiai užeina, ar ką kita su mumis darys? Kiek jaukiau, kad mūsų būrys didelis. Bet kodėl tokios pozos? Dienos metu leido laisvai laikytis. Jaučiamas aplink kažkoks nesuprantamas šnaresys. Nieko neįžiūri. Net prieš dangų, nuo žemės žiūrėdamas. Iš vienos pusės neperžvelgi per kalėjimo mūrinę sieną, iš kitos – per tą aukštą lentinę tvorą.

Kiek snūstelėjau. Jau jau rytuose kiek šviesiau. Mūsų jau nedaug belikę. Dar stoviniuoja greta būrelis pilkų būtybių. Ir mes. Susiskaitome... Dvidešimt septyni.

Daužo kalėjimo langus. Keikiasi. Laužo duris. Bėgioja. Sargybos jokios. Vartai atdari. Prie vartų gerokas būrys nedrįstančių išeiti.

– Bėk, – sakau, – va ten sandėlį laužo, bene gausi maisto.

Nubėgo gal trys. Vaitkus, technikos mokyklos mokinys, Šarauskui globoti priskirtas, beatbėgąs nešinas kažkuo baltu. Pasirodo, cukrus. Jis neturėjęs kur įpilti, nuplėšęs kelnių rietą, užmezgęs, ir štai tau, yra kur įsipilti. Ir man teko to cukraus gera sauja. Dar ir dabar turiu kiek iš tos saujos.

Kur kiti? Juk mūsų buvo tiek daug. Tuščia, kur buvo surinkti „kairėn“ ir „stačiai“.

Einame prie vartų. Eidami svarstome, gal geriau vokiečių sulaukti čia. Jie žinos, kas mes. O laukuose ar miške visaip gali pasitaikyti.

Į LAISVĘ

Dar tebelaužo kalėjimo duris, tebedaužo langus. Tebesikeikia. Jokio sargybinio.

Nutarėme eiti. Tiek daug prie vartų susigrūdę. Kaip avys iš degančio namo neina, ir tiek. Pasipylėme. Turbūt koks penketas tūkstančių. Pilnos gatvės pilkų žmonių iš kalėjimo. Kaip per atlaidus po visam. Einame visi dvidešimt septyni krūvoj. Į kurią pusę eiti? Kame perlaukti praeinančius vokiečius? Va, iš na-

---

22 Paskui mane (*rus.*).

23 Bėk į dešinę (*rus.*).

muko prieangio žiūri senutė. Einu. Prašau, kad įleistų pabūti, kolei karo ugnis praeis. Neleidžia. Sakosi viena tesanti. Kiti nakvynės į mišką išėję ir dar neparėję. Kiek galima švelniau įtikinėju, kad mes nieko neimsime, kad mes norime tik po stogu būti, kad taip aiškiai krūva žmonių nesimatytų, kad mes jėga nesiveršime. Neįtikinau.

Štai patvoryj po sausom belapėm vyšniom auga dilgėlės. Suėjome. Susėdome. Kur tau, juk dvidešimt septynių žmonių būrys, dar dauguma tamsokai apsidarę – didelis juodas šašas.

Dar pasipainiojo vienas žmogus – vyras su žmona prie savo namų. Ir tas nepasiduoda įkalbamas įsileisti. Karštesnieji mūsų jau ėmė burnoti. Esą reik eiti, ir tiek, kur į tuščią namą. Nuomonių skirtumas suskirstė mus į dvi grupes. Ramesniųjų – penkiolika. Karštesniųjų jaunesniųjų – dvylika.

Ramesnieji renka mane savo vadu.

– Vesk, – sako, – mus kur nori...

– Na, kur čia vesi. Nei kelių, nei apylinkių nepažįstu.

Sumečiau sau: „Vesiu šiuo keliu iki pirmo pasisukimo į kairę." Einame. Gatvė baigiasi keliu į lauką. Suku.

– Kur suki? – klausia vedamieji.

Tiesa, šiuo keliu niekas neina. Virtinės kalinių eina kitur.

– Juk sakėte, vesk kur nori. Kam dar klausiate. O jei norite žinoti, einame į aną mišką. Bent nuo gulsčios linkmės sviedinių apsisaugosime.

Tuoj miežių laukas. Nepasislėpsi. Čia pat primėtyta drabužių, batų. Kauno Mickevičiaus gatvės restorano savininko Urbono sūnus, aukštas aukštas jaunuolis, visai pakenčiamai apsirengė.

Lauke nesaugu. Einame miško link. Iš ten jau grįžta žydų šeima su mažais vaikais.

– Ten neleidžia. Už plento miške rusų kariuomenė...

Vis tiek einame. Pereiname plentą, šokame per griovį į mišką.

– Kuda? Osadi... Streliat budu...[24]

Na, jei negalima, mes atsitraukiame. Grįžtame. Žiūrime – vasarojaus lauke žvyro duobė. Mes į ją. Bet penkiolika žmonių duobėj iš tolo matyti. O mes norime, kad mūsų niekas nematytų.

Kiek tolėliau graži sodybėlė buvusi eglaitėm apsodintu sodu. Netvarkomos eglaitės pakilusios nuo žemės augti aukštyn, o apačia tarsi nugenėta. Einame eglaičių apsaugos ieškoti. Pasirodo, čia jau pilna žmonių su lagaminais iš miestelio. Mums vietos jau nebėra. Atsisėdom lauke prie sugriuvusios tvoros ir sėdim. Kalbamės. Šunims ėmus loti, iš priemiesčio trobesių žmonės pradėjo mus stebėti, pirštais kits kitam rodyti.

---

[24] Kur, pasitrauk, šausiu (*rus.*).

Ne vieta čia mums, sakome. Eime į mišką. Kaip tik tuo pat metu pamatėme iš miško bėgant po kits kito miestelio link juodus vyrus. Pamanėme – vokiečiai. Pasirodo, tai buvo geležinkelio mokyklos mokiniai, nakčiai iškraustyti už miško į kaimą. Mes sukame kairėn ir einame vieškeliu. Čia pat miškas. Prie miško į telegrafo stulpą atsirėmęs bestovįs žydelis. Liūdnas, be vilties akyse.

– Čia, – sako, – laisva, galite eiti.

Miške atrodė visai saugu – niekas mūsų tankiam jaunam pušynėlyj nemato. Lietus darosi vis smarkesnis. Pušaitės nuo jo mūsų nebeapsaugo. Ir sėdėti ant žemės darosi nepatogu. Reikia kiūtoti po lietum ir nevalgius, ir nemiegojus. Tačiau alkio ir nuovargio nesijaučia. Lyginamoji laisvė palaiko ūpą. Tiesa, lietus kiek priminė pereitųjų dienų kelionę, rodės, kad jau dabar geriau visai laukymėj stovėti. Plepame kits kitam jėgų priduodami. Ir jokio tuo tarpu plano bent artimiausiom valandom...

Staiga tanko duzgėjimas. Bėgame į kelią – ar tik ne vokiečiai. Atšokame atbuli – rusai. Šis įvykis pajudino mus. Nebetinka tas pušynėlis. Einame nenutoldami nuo palaukės. Sakaū, reik mums miške patogias saugias pareituves susirasti. Eikime, apsidairykime. Gal čia ir ilgėliau teks pabūti. Vedu. Į balas įvedžiau. Aukšta žolė, vanduo vis gilyn. Nuo kuokšto ant kuokšto tenka šokinėti, nuo kero ant kero. Vis dūliuoja. Uodų begalės. Taip nemalonu nuo jų gintis šlapiomis rankomis ar šlapia šakele.

Pyksta keliautojai. Palieku juos ant kerų sėdinčius. Einu vienas. Radau išeitį. Bet prisišokinėjau gerokai. Grįžtu, pasiimu savus, ir šokinėjame nuo kero ant kero visi. Ir man pačiam nemalonu, kad į tokią klampynę įvedžiau. Pagaliau išėjome į sausoką mišką, patogios saugios vietos nesuradę. Ieškome miško pakraščio. Retokas miškas. Čia jis drėgnas, klampus, bet vandens nėra.

Išeiname pro paskutinius alksnynus iš miško. Tuo tarpu nebelynoja. Beganąs senyvas žmogus galvijus. Išsišnekame. Sužinome, kad čia nuo pat ryto ir beveik iki šiolei buvusi oblava[25]. Gaudė, teisingiau, rankiojo kalinius. Pats gaudymo įkarštis buvo tuo metu, kai maniškiai sėdėjo, o aš ieškojau iš klampynės kelio. Gal ir mus būtų „sugavę“. Tad laimingai išėjo. Visi penkiolika patenkinti, kad išvengėme kažko nelaukto. Sako, rastuosius nusivarė. Būtų ir nusivarę. Kažin ar toks pat būtų išėjęs gyvenimo kelias, kaip dabar kad išėjo.

Jau ir vakaras nebe už kalnų. Ramu, ir tinginiui lengva. Nei vakarienės reik ruošti, nei dienos darbus baigti. O nakvynei vietos – visas miškas laisvas. Po kiekvienu medžiu, bet kuriam papartyne ar kokiam tankumyne.

Vėl ėmė lynoti. Šlapi paparčiai. Laša nuo pušaičių, po alksniais klampynė.

Sambrėškis. Nieko gero nerandame. Tarp jaunų pušaičių paparčiuose... Šlapia žemė, šlapi paparčiai, ir pušaitės nesausos. Pasiklojom po šonais eglašakių,

---

25 Gaudynės (*rus.*).

paparčių. Apsidangstėm paparčiais, ypač galvą. Nors galva buvo įtraukta į apykaklę, kepurė ne tik ant ausų, bet ir ant nosies užsmaukta. Alsuojamosios skylės storai paparčiais apkamšytos, bet uodai vis tiek randa žandų ruožus tarp užlušintos kepurės ir pakeltos apykaklės. Jau imi snūduriuoti. Staiga sutrimituoja toli toli uodas. Po kurio laiko arčiau. Vėl tyla. Vėl trimitas. Ir pagaliau pasiekė, o tu ir pasikasyti negali – pajudinsi kamšą, viskas nubirs, nebesusitvarkysi.

Uodai dideli. Kanda kaip visi uodai, sunku iškentėti, paskui niežti baisiai. Jei pakasei, tai nebesusilaikysi nenudraskęs odos. Dar vilkų daug miške. Sugulėm galvom į kits kitą – kojų per batą taip greit nenukąs. Šlapi atgulėm. Šlapioj vietoj gulėjom. Po šlapiais medžiais. Šlapiuose paparčiuose. Ant šlapių eglašakių. Šlapi ir atsikėlėme. Eidami į pamiškės vietą, kur vakar su piemeniu kalbėjome, mudu su Jasinsku radome miestelėnus, nakvojusius miške. Vienas storai prilupęs virtų bulvių, kitas duonos pluteles nupjaustęs. Surinkova, dar pridėjo mudviem piršto storio ir ilgio dešros gabalėlį. Parnešėva mūsų seniausiam Lašui.

Dienos metu priklydo prie mūsų toks įtartinas pilietis. Kalba kiek lenkiškai, vokiškai. Kuprinėj turi ir baltinių, ir tabokos, ir skustis prietaisus. Ant plikų labai nubraižytų, nutrintų kojų guminiai batai su auliukais iki pusės blauzdos.

Jam mes patikome. Sakėsi, kad jo motina lenkė, o tėvas vokietis. Labai draugiškas. Mums jis atrodė parašiutininkas. Jis išbuvo visą dieną su mumis. Naktį ėmėme jį saugoti, kad nepabėgtų. Mūsų jaunesnieji vyrai iš akių neišleido, paeiliui budėdami. Jis vis dėlto norėjo bėgti. Tą naktį smarkiai lijo. Be laužo per daug nejauku buvo gulėti šlapiems. Degė laužas. Tik snūduriavome. Krimto mus uodai. Varvėjo vanduo kiaurai. Šnypštė lietaus lašai, krisdami į pirkšnis, papsėjo į atvėsusius pelenus.

Rytoj ėmėme tartis eiti Minsko link. Tegu iš didelio peralkimo valgyti, rodos, nenorėjome, bet Dambrausko atneštas iš kolchozo žalias bulves mielai valgėme. Man teko dvi bulvės maždaug nedidelio vištos kiaušinio dydžio. Apgniaužęs laikiau kišenėj ir retkarčiais pagraužždavau. Labai gardus skonis. Aiškiai jaučiasi krakmolas. Ir sultys gardžios, vandeningos...

Čia mes neturėjome geriamo vandens. Šlapias miškas, bet vandens nėra. Aukščiausias mūsų – Normantaitis nuo Vilkaviškio, Krašto apsaugos ministerijos šoferis, kareivis, geras vyras, malonus – su savo ilgomis rankomis buvo iškasęs dvi duobutes: vienoj buvo baltas vanduo, antroj rudas. Gėrėme. Man atsinaujino inkstų akmenligės priepuolis. O vienam mūsų bičiuliui, kepėjui iš Žaliakalnio, dargi kraujas buvo pasirodęs.

Žiūriu, miške yra vaistingų žolių. Miškas ir pamiškys visai panašus į mūsiškius. Surinkau ir penkpirščių, ir puplaiškių, ir žemuogių, mėlynių, bruknių lapų ir t. t. Užvirinau „koteloko" viršelyj, gavęs iš vieno lenko. Išėjo juoda žolynė. Du viršeliu išgėriau. Atsigavo širdis – šiltas vanduo, daugiau kaip savaitę neragautas, visokių žolelių sultys, druskos tiesiog kitu žmogumi mane padarė.

Ir tą bičiulį pavaišinau. Aš ir šiandien inkstų akmenų nebeturiu, o anas bičiulis, po pusės metų sutiktas, irgi sakėsi sveikas esąs. Šiek tiek badavimas ir tos žolelės padėjo. Trečią naktį nebelijo. Bet mes vis tiek neišdžiūvome. Sunkūs drabužiai buvo kiaurai įmirkę.

EIKIME NAMŲ LINK

Eikime tuo antruoju keliu iš Červenės į Minską. Anksčiau atsikėlėme. Susiskirstėme į tris būrelius po penkis. Manasis būrelis buvo pirmas. Susitarėme tam tikrose kelio vietose per tam tikrus atstumus padėlioti ar išbrėžti ženklus, pagal kuriuos antrasis būrys galėtų spręsti apie kelionės sėkmę. Būreliai turėjome tarp savęs tam tikrą atstumą išlaikyti.

Pirmieji išeiname. Prieiname prie tos vietos, kur vieškelis į mišką įsuka. Prie kelio netoli miško besėdį kokie keturiasdešimt penkiasdešimt žmonių.

– Ko jūs čia sėdite? – klausiame.

– Matai, – sako, – raĩteliai neleidžia eiti, reikalauja dokumentų. Laukiame, bene pasikeis jų nusistatymas.

Ir mes dokumentų neturime. O dar labiau čekistų švaistymasis kelyj atbaidė mus nuo sumanymo. Grįžtame prie savųjų. Jau antrasis būrelis pajudėjęs. Einame sykiu prie seimo vietos. Susieiname visi. Griuvo sumanymas. Kaip musę kandę visi. Tiek vilčių dėjome į tą kelionę. O čia tik kokį puskilometrį pirmasis penketukas suvaikščiojo ir daugiau nieko.

Atmetėme sumanymą eiti mišku, kad aplenktume sargybas ir žvalgus. Kol seimavojome, mudu su Lašu nuėjova čia pat į lauką prie artojo. Greit ir piemuo su savo galvijais atsirado. Kažkas negero jaučiama. Ėmė valyti miškus ir pakeles.

„KALKAS“

Minskaja oblastj, Červenskij rajon, Voinilovskij selsoviet, derevnia Dyja, „Guta proletarij“ kalkas, Viargiejčik – toks mūsų šešių adresas. „Kalkas“ – taip gudai vadina kolchozą.

Červenė – kelių ir plentų, ir geležinkelių mazgas. Vokiečiai jau valo ir antrąjį kelią iš Minsko į Červenę. Mūsų ateitasis kelias – 61 km. Šitas, sako, ilgesnis. Gaudo miške besislapstančius. Piemuo rodydamas sako:

– Anava, gaudo jūsiškius ir raiti, ir pėsti. Jums čia nesaugu...

Ir tikrai, už kokio puskilometrio kilometro ir joja, ir eina išsisklaidę tamsiai apsidariusios žmogystos. Aš ir Lašas kalbava su artoju. Ir piemuo su savo skardiniu trimitu čia pat sukaliojasi. Jau senyvas, augalotas, liesas. Jaukios išvaizdos. Iš kalbos malonus, nuoširdus.

Mūsiškiai pamiškėj tariasi po nepasisekusios iškylos. Jų ten trylika. Staiga žiūrime – jau penkis mūsiškius bevarą septyni raiteliai, šautuvus automatus atsukę į varomuosius. Iki miestelio puskilometris. Netoliese einava ir mudu su Lašu. Kartais visai greta kelio pakraščiu. Varomieji kelio viduriu eina.

Prie pat miestelio prie kelio šulinys su svirtimi. Ir kibiras kabo. Geriava, jau aštuonias dienas nematę geriamo vandens. Gardu, malonu. Gaivina tuščius pilvus. Akys tarsi geriau ėmė matyti, ir kojos, atrodo, ne taip bekimba prie žemės – lengvesnis kūnas, našesnė eisena. Vis einava, kur mūsiškius varo.

Miestelyj suirutė. Bėgioja kas kur. Gatvėmis stalincai[26] velka didžiules beržais apkaišytas kanuoles. Duobėtas kelias, išplaktas, išmuštas grindinys. Ir purvo netrūksta – greitokos mašinos teškia jį iki antrojo aukšto langų. Išsigandę, susirūpinę retai kas stovinėja. Blaškymasis nelyginant gaisro metu. Patrankos tik čaižo balas, ardo grindinį, tauškia ūžia neapsistodamos tolyn.

Žiopliai daugiausia mūsų varomuosius stebi, moterėlės atsargiai ir pirštu parodo. Apžėlę, purvini, visą laiką mirkę drėgnam miške, vis lyjant, niekad neišdžiūvusiais rūbais. Išvargę, tiek laiko nevalgę, vis baimės nežinios lydimi – buvo į ką pažiūrėti.

Prie raudono ilgoko namo už aikštelės – milicija. Ten varo. Minia šaligatviuose netelpa, kelią užplūdo moterys, vaikai. Čia matyti minios linkmė. Vežamos patrankos netraukia akies – pavieniui ir vyrai, ir moterys, sustoję, apstulbę, kažką gilaus vieni patys sau galvoja. Varytojai prie milicijos nulipo nuo arklių. Atstumdami žmones, praskina kelią ir trimis keturiais laiptukais laipina atvarytuosius į juodą angą. Viduj šmėžuoja milicininkai. Neramu ir čia – bėgti reiktų.

Žiūriva su Lašu antroj kelio pusėj prieš milicijos angą, kiek aukštėlesnio už „avino galvą" grindinio šaligatvyj stovėdamu.

– Einu, – sakau, – jų vaduoti. Jie kalbos nemoka.

Einava. Neįleidžia. Juk mudu tokie pat kaip anie. Jei juos atvarėte, imkite ir mudu...

– Osadi, kuda lezeš...[27]

– Neturiva dokumentų – tiuremščiki, prignannyje iz Minska...[28]

– Taip... Eikite, va, anoj pusėj aikštės pas prokurorą, ten jus sutvarkys...

Staiga išeina keturi mūsiškiai, jaukiai kalbėdamiesi su vienu, ne juodai apsidariusiu. Jų neveda ir nevaro, bet sykiu eina ir kalbasi, tarsi seni geri pažįstami, pripuolamai susitikę.

– Mes einame užsirašyti į kolchozą. Va, čia vežimų virtinė, mus nuveš ir tuoj duos duonos.

Ypač žodis „duona" kvapiai kvapiai į širdį įstrigo.

---

[26] Taip vadinti rusiški traktoriai.

[27] Atsitrauk, kur lendi (*rus.*).

[28] Kaliniai, atvaryti iš Minsko (*rus.*).

– Eime sykiu.

– O kur Jonaitis?..

– Jo neišleido, patardys.

– Jis juk nė žodžio rusų kalbos nemoka – eisiu jo vaduoti.

Jie nuėjo į kolchozą rašytis ir duonos gauti čia pat už dvejeto trejeto dešimčių žingsnių. Lašas paliko besėdįs bulvare ant buvusio suolo stulpelio, o aš spraudžiuos pro dar neišsiskirsčiusią, bet jau besiskirstančią minią.

– Vot ješčio odin. A tiech von poveli...[29]

Lipu. Lendu pro angą. Kiauras didokas prieangis. Pro anas duris matosi aplūžusi tvora, daržas. Tuščia. Jokio garso. Tik iš gatvės klegesys čia nutildamas, čia vėl įūždamas slūgsta pro duris. Kampe prie lango budintis: staliukas, ant jo knyga. Ginkluotas.

– Kas tu?..

– Čia, – sakau, – atvarė mūsų penkis, aš šeštasis. Jūs žinote, kas mes. Va, keturis išleido, o penktojo nėra. Aš atėjau padėti jums, – jis nemoka jūsų kalbos nė žodžio. Pabūsiu vertėju.

– U nas svoji perevodčiki, – stupai von[30].

Vėl imu įtikinėti. Varo nesigilindamas į mano nuoširdžius žodžius padėti jiems. Jau beveik buožę ima taikyti į sprandikaulį. Be niekur nieko varo. Visokie mano aiškinimai jokio įspūdžio nepadaro. Lauk...

Išėjau. Lašas nudžiugo, pribėga prie manęs – maniau, ir tavęs nebeišleis. Galvojava. Ar eiti į kolchozą rašytis ir gauti duonos, ar eiti pas prokurorą – gal kokius popierius gausiva. Eiva pas prokurorą.

Aukštokas vieno aukšto namo prieangis. Stiklinės durys. Prokuroras. Beldžiava. Nė balso. Mat sekmadienis. Einava aplink į kiemą. Kažkokios durys atidaros, girdisi žmonių balsai. Einava. Kažkoks susirinkimas. Miesto galva aiškina susirinkusiems kažką ypatingai svarbaus.

– Žiūrėk, mus pamatė.

– A, tiuremščiki. Ką, valgyti norite?

Mudu ne tik žodžio nepratarėva, bet net išsižioti nespėjova. Dalyviai sužiuro... Abu senu, suvargę. Veidai uodų nežmoniškai apėsti, aptinę, spuoguoti... Gerokai purvini. Tyla, tarsi karste būtuva...

Ryškus pirmininkaujančiojo balsas:

– Va, čia pietų kortelės. Šita pačia gatve eikite toliau ir pamatysite valgyklą.

Imava korteles. Sakova: „Ačiū“ ir išeinava.

Ne to laukėva pas prokurorą arba kad ir čia, iš miesto galvos. Kamuoja nežinia ir susirūpinimas. Juk Jonaičio iš milicijos neišleido. O mudviem pietus

---

[29] Štai dar vienas. O tuos ten nuvedė (*rus.*).

[30] Mes turim savus vertėjus, eik lauk (*rus.*).

neprašomai įbruko ir jokio žodžio daugiau. Einava dabar po aštuonių dienų į valgyklą pietų valgyti. Eilė prie durų. Spūstis. Staigūs laiptukai, be prieangio, siauros durys. Pamaigė gerokai. Įsispraudėva. Kvepia kopūstai. Valgo po pilną šaukštą ir duonos kanda – gražios, kvapios, ruginės. Prisigrūdova prie „geradarių", kišava korteles.

– Nado podpisi[31], to ir to, to ir to, antspaudų to ir to.

Kokių trijų parašų, trijų antspaudų reik, kolei už tas korteles pietus kas duos. Išeinava. Nutarėva nei parašų, nei antspaudų neieškoti. Einava milicijos link. Ten liko mūsų vienas. Ten keturi laukia, kolei juos veš į kolchozą.

Pakeliui šuliniai. Gardus vanduo. Šilta diena ir apdaras sunkokas. Va, brūkšniais sužymėtas buteliukas. Pasiimu, išplaunu. Prisipilu vandens, geriu, gardžiuojuos. Ir einava tarsi be jokio tikslo. O čia vis dar tebevažiuoja patrankos – didelės didelės. Mažosios mašinėlės jas lenkia – ten vyresnieji. Taip, galo nesimato. Kiek pažiopsova. Žiūriva – mūsiškiai sėdi, valgo duoną ir... laukia, kolei veš...

– Nenoriva kolchozo – laisvės nebebus.

Anie mudu prikalbinėja. Užeinava. Maloni mergaitė, nuoširdžiai viską pataria. Sakova:

– Noriva čia miestelyj likti. Mokava rašyti. Padėsiva jums sunkią valandą.

– Eikite pas rajkomo pirmininką, anava, tame name.

Einava. Salė. Suolai tušti. Uždara scena. Pirmoj eilėj sėdi du vyru ir kalbasi – svarsto. Einava arčiau. Nekariškis davė suprasti, kad palauktuva. Kalbasi su kariškiu apie pravažiuojančios kariuomenės reikalus. Trumpai, aiškiai, greitai. Maloniu balsu kreipiasi į mus:

– Kas reikalinga?

Pasiperšava su darbu.

– O visgi, – sako, – vykite į kolchozą, kolchozas man apie jus praneš ir, reikalui esant, iškviesiu. Čia bus jums sunku ir su maistu, ir su patalpom.

Labai malonų įspūdį paliko tas rajkomo pirmininkas. Seniai bebuvova girdėję, kad kas su mumis kalbėdamas jaukiai, mandagiai, nuoširdžiai kalbėtų.

Į KALKASĄ

Išeinava. Čia pat anie keturi tebesėdį. Sako: „Jau penkiolika yra. Tuoj bus kokių trisdešimt. Tuomet duos paputčiką[32] ir veš į kolchozą." Sako: „Užsirašykit."

Šį kartą lengviau buvo įtikinti. Jie turėjo duonos. Einava vėl prie tos maloniosios panelės, rašančios į kolchozą. Užrašo. Duoda karštos duonos po svarą. Nė pats nepastebėjau, kaip pusė visai karštos minkštos duonos tiesiog kriste įkrito į

[31] Reikia parašų (*rus.*).

[32] Pakeleivį, bendrakeleivį (*rus.*).

pilvą. Užgėriau šalto šalto vandens iš to sulaipsniuoto buteliuko. Gerai žinojau, kad karštos duonos negalima valgyti. Ir dar šaltu vandeniu užgerti. Neišlaikiau. Akys, duoną pamačiusios, prarijo valią.

Laukiame, kuomet sodins į tuos vienkinkius vežimukus su lanku. Neblogi arkliukai. Vežimų daug daug. Štai jums paputčikas, eikite. Be sargybos, net be priežiūros. Tik ta pačia linkme einąs parodys mums kelią.

Kiek jaukiau pasidarė. Mintys nukrypo į kitą pusę. O gal bėgti galima bus beeinant. Prašapti kur pamiškėj į krūmus. Mūsų šešiolika, o jis vienas, ir tik pakeleivis. Ir mes draugėj šešiese. Su vienu, po pussvarį duonos suvalgę, dar, reikalui esant, apsidirbtume...

Sakau:

– Kažkokios nesuprantamos prošvaistės atsirado. Ir duonos davė. Ir į kolchozą patys einame, kaip ir vieni patys.

Kas tie dešimt kitų? Nė galvoj. Visas pasaulis – mes šeši. Keturi lietuviai, vienas lenkuojantis geležinkelietis ir vienas žydas iš Skuodo. Kažkaip tas žydas mums visiems nelabai tetiko. O jau prie manęs kad prisirišo, nė žingsnio. O aš tame jo gerame elgesyje kažkodėl pikta įžiūrėjau. Neužteko tuomet sveiko proto, kad suprastum, jog jokio reikalo nebėra sekti ar tirti, kaip tikiu, galvoju. Dėl to kad baidytas. Iš mažens pasakų apie baidykles prisiklausius, kažkaip drovu, ypač naktį, vienam miškan eiti. Ir čia kažkodėl nejauku.

Žargstome per geležinkelio bėgius. Patvoriais šokame per pilnus vandens griovius. Laukas. Pakilimas. Smėlėta dirva. Reti benokstą rugeliai trumpom varpom. Takas įstrižai per rugius pramintas. Ramu. Gryna gamta saulėtą vasaros dieną. Tolimi reginiai. Ir miškų, ir krūmų. Pievų ir dirvų. Štai anoj lomos pusėj, alksnynėlio pakraštyj, nauji balti nedažyti žmogaus ūgio mediniai kryžiai. Kapinaitės su naujais kryžiais...

Pakilimų šlaituose kelias vandens išneštas. Griovių iš šalių nėra. Užtai pats kelias – platus griovys. Vėjo pustomo smėlio kelio pakriaušė. Daugiausia pučiamo vėjo linkme keletas pakrypusių retų retų išbėginių pušų. Apačioj jau mėgina augti tuo tarpu kerėplos jaunos pušaitės. Pasiilsėkim. Sėdame. Čia pat keletas žemuogių. Tolimas reginys. Trobesių nesimato. Dešinėj derlingas laukas. Lomoje vešli pieva.

– Vilkas, vilkas...

Ir tikrai didelis, apskuręs tįst tįst dūlina ano lauko galo link. Ten būta žąsų. Pastebėjusios, sparnus išskėtusios, paskubom sugageno į spygsintį vandenį. Žvilgtelėjęs vandens link, vilkas pasuko dešinėn, per mūsų kelią prakiūtinęs, dingo už kalvos.

Jau trys kilometrai kelio. Dar penki iki Voinilovo valsčiaus tarybos. Dulkiname smėlį. Kartais vandens išplautu žvyru švagždame. Einame. Gerai, kad tėvynės link. Arčiau savieji šeši laikomės. Atsargiai – plepus mūsų „paputčikas“.

– Žiūrėk, – sako, – ten Voinilovskoje.

Kaimas be medžių. Pilki trobesiai. Matyti žmonių gatvėje. Viskas pilka iš tolo, nors aiškiai saulėta diena.

Stebi mus įeinant. Ir apdaras, ir išvaizda mūsų krinta į akis. Drąsesnės, pribėgusios prie pakeleivio, turbūt klausia, kas čia per žmonės. Kiti išsiskirsto, o mes šeši valsčiaus taryboj šnekamės su pirmininku ir sekretorium. Malonūs žmonės. Gailisi neturį kuo pamaitinti. Teiraujasi, kas ir iš kur. Kokio amato. Atvirai pasisakome. Mudu su Lašu vis mėginava prašytis, kad čia kokio darbo duotų. Lašas vis nenori išsiduoti mokąs rusų kalbą. Kiti ir tikrai nemoka. Man už visus reik kalbėti. Pažada ir jiedu reikalui esant parsikviesti mudu iš kolchozo. Sako, čia netoli – keturi kilometrai. Ten geri žmonės. Turi duonos. Dabar šienapjūtė, ir darbo netrūks.

Atsiranda pakeleivis – jau kitas. Einame mes šeši ir jis. Iš amatininkų. Sotus. Pusėtinai apsirengęs. Piktas. Barasi. Keikiasi. Ypač ant lietuvių, kam jie SSRS aviaciją vokiečiams išdavę. Ėmė darytis baugu. Toliau nuo centro, nuo žmonių, kažin kur nuves. Nors pačiam kelyj tuo tarpu mes šeši, o jis vienas. Aplink alksnynai, tankūs krūmokšniai. Slėsnos vietos, drėgnokos baltalksniui augti. Ėmiau aiškinti ir įtikinėti, kad mes nieko blogo nepadarėme. Ir mūsų kraštas niekuo dėtas. Truputį atlyžo. Ėmė ramiau kalbėtis. Pagerėjo ir mūsų ūpas.

– Čia, šiuo taku eikite. Už kalvos tiesiog į kolchozo valdybą įeisite. Mano kelias čia į šalį. Mano sodyba greta kolchozo. Aš vakarop užeisiu.

Štai tau, mes vieni. Galime ir neiti į kolchozą. Ir saulutė dar aukštokai. Ir tėvynės link einame. Ir jau dvyliktojo kilometro galas.

Pasidavėme likimui ir net nesitarę apie kitą kelio linkmę kilome iš krūmų per linais apsėtą lauką. Takas per sėjimus – nosies tiesumu nepaisant kliūčių. Einame, mažai tekalbame. Visi turbūt tą patį galvojame: o gal neiti į kolchozą? Tegu iki to laiko kolchozo nebuvome matę, bet kažkaip jis nieko masinančio nesiūlė, kažkodėl kolchozas greičiau bylojo apie vargą, skurdą, apie gyvenimą be ateities, apie baudžiavą, vergiją.

Lipame. Ėmė kyšoti žemi ilgi pastatai kalvoj, toliau tarsi pilkas kaimas. Čia daržinės, tvartai, įrankių, vežimų pašiūrės. Menki pastatai ir sienos – rąstai ir stogai. Paskubomis statyta, net rogės į palašus iš pastogių išsvirusios. Ir kiti įrankiai sumesti be tvarkos. Kaip pas blogą ūkininką ne padėti, bet pamesti. Nei pagarbos, nei apsaugos. Nusikratyta po darbo. Žmonių nesimato. Nei gyvulių. Iš naujo, nedidelio, lyg ir gyvenamo trobesiuko išėjusi moteris parodo taką, kuris veda tiesiog į valdybą.

Palei tvorą, gal ir ne su baime, bet su kažkokiu šiurpu einame į „Guta proletaro" valdybą. Kišenėn įkišta ranka rūpestingai laiko vienintelį mūsų dokumentą – delno dydžio popierėlį su šešiomis pavardėmis ir su prierašu kolchozo seniūnui. Mat anas į šalį pasukęs pakeleivis atidavė mums iš valsčiaus tarybos pirmininko gautą „dokumentą" – visiškas pasitikėjimas. Ėmęs mums kelią rodyti

niršo, tarsi mes turėtume žemėn prasmegti. Mes rusų aviacijai pakišom koją – griūna SSRS, priešas kur jau nuėjo. Jo nebesuvaldo, nebesuturi. Ak, „eta Litva“[33].

Mes vieni tą kilometrą ėjome. Po kalėjimo, po griežtos tvarkos vežant, dar griežtesnės varant ir grūmojant čia pat nudėti, ir šaudant pakelyj. Be poilsio, be maisto, be vandens, trijų eilių apsaugoj iš abiejų pusių, nepermatomose kelio dulkėse. Čiagi tyras pavaizdžių vietų oras. Nebetolimo vakaro vėsuma. Neseniai suvalgyta svaras duonos, prisigerta vandens iš šulinio, ir lydraštis kišenėj. Ne, didesnės laisvės nebereik. Tai jautėsi. Tai kėlė išsekusias jėgas. Traukė tai pro kolchozą neapregimų miškų link, trumpas be kliūčių atrodė kelias į tėvynę. Taip ir nulėktai, rodos.

KOLCHOZE

Vis dėlto einame į kolchozą. Švelnios išvaizdos kolchozo pirmininkas Ualatka, perskaitęs pavardes, savo sandėlininkui murmtelėjo: „I opiatj.“[34] Mums pasakė:

– Gerai. Pas mus neprapulsite. Gausite svarą duonos, litrą pieno per dieną, o bulvių galėsite gauti kiek reiks, turime dar pernykščių. Jaunesnieji eis su mumis šienauti. Pievos už 20 km. Visą šienavimo laiką ten išbus, o senukai (aš ir Lašas) pasiliks čia prie sodybų.

Davė žmogų, kuris išvedė mus parodyti, kame gausime nakvynę. Mane, Lašą ir tą skuodiškį žydelį nuvedė pas Vjargeičikienę. Gudri senikė, nedidelio ūgio, perkopusi šešiasdešimt metų. Sūnus apie keturiasdešimties metų, nedarbingas. Toks puskvailis. Nieko nedirba, ramus mulkso, beveik seilės tįsta, iš kambario kaip ir neišeina. Duktė kiek vyresnė, protinga, labai darbšti.

Kiaurų sienų gryčios platumo prieangis. Vieno kambario visa gryčia. Gale du langu į gatvę. Šone du langu į kiemą. Prie angos didelė krosnis. Krosnyj ir verda, ir kepa. Ant krosnies guli. Kairiajame kampe maža ikonėlė. Ant sienos mažas sieninis laikrodis. Prie lango šulo atviruko dydžio dėmėtas veidrodėlis nudaužtu kampu. Kambaryj besanti kiaulė, belapsinti iš geldos. Ir visi namiškiai čia.

Pikta senikė. „Vėl, – sako, – šerk, o valdyba paskui neatiduoda. Vaikščiok tik ir vaikščiok.“ Siūlomės patys viską parsinešią, kas mums bus duodama. Žinau, sako, tai man jau ne pirmas atsitikimas. Palydovui išėjus, tiesiog varyte varo mus lauk. Ėmiau kiek sugebėdamas maloniau ir mandagiau aiškinti, kas mes esame, kaip čia pakliuvome, kad padėsime jai apie namus darbuotis, tvarkytis. Žodis po žodžio, taip sakant, susipažinova su Vjargeičikiene. Jau bulves savas katiliuke vis tiek ruošia mums kaisti.

---

33 Toji Lietuva (*rus*).

34 Ir vėl (*rus.*).

Nesą vietos kur suguldyti. Vienas nedidelis kiaulės valgomas kambarys turi sutalpinti šešis žmones: keturis vyrus ir dvi moteris. O lovos nė vienos nesimato, tik kampe ant suolo krūva patalų, pagalvių, skariniais lovadangčiais apdengtų. Platus suolas kambario gale ir šone iki krosnies.

Jaunoji išėjo prie savo darbo. Sūnus, nusisukęs į langą, gnaibo kažkokius lapus, vynioja į popierį – ruošiasi rūkyti. Senoji prie angos tame dviejų žingsnių tarpe tarp krosnies ir geldos triūsia, dar kiek piktą nuduodama. Čia pat ir aš, norėdamas ir veiksmais, ir žodžiais jai įtikti – sušvelninti jos visai suprantamai pakilusį ūpą. Kodėl ne pas kitus, o vis pas ją atveda. O čia ir tikrai vietos nėra.

Išvirė bulves. Juodos lupenos, suaižėjusios, miltingos. Pakratė ant stalo. Garuoja. Čia pat ant stalo papylė druskos. Prašo valgyti. Nei mes, nei šeimininkai neturi su kuo bulves lupti. Nė skiedrelės. Bet gardžiai pavalgėme, kiek prisilaikydami, kad po aštuonių dienų „susilaikymo" kas nors viduriuose nesusipainiotų.

Ant suolų paklojo savo gultus ir mums juos užleido. Taip ir nepasisekė įtikinti, kad mes galime ir ant pliko suolo pergulėti. Miške buvo ir šlapia, ir šalta, ir dar lijo.

Patys ruošėsi ant krosnies lipti. Tiesa, čia buvo dar visokių skarmalų – ir kailinukai, ir lopytos kelnės, ir prijuostė bulvėms kasti, ir ilgos kojinės su didelėm kulnų vietoj skylėm.

Nepatogu buvo mums taip skriausti kad ir įsakytus geraširdžius šeimininkus. Atrodo, greit sumigome. Lovoj paprastai pasitaikančios visokios kandančios kliūtys mūsų gilaus miego sausoj vietoj netrukdė. Trumpa vidurvasario naktis. Ėmus švisti, ruopšimės iš duknų, aiškiai nusiteikę kitai nakčiai pasiieškoti kame prie tvartų pastogėj vietos nakvynei.

Pusryčiams gavome tirštos grucės su pienu ir duonos. Gardu, sotu, daug ir druskos – sauja ant skobnio paberta. Čia pat lapsi ir didokas, neblogo kūno prielaidas. Jis savo, mes savo. Jo indas švarus, nekiauras. Tik jis su kojom vis įsibridęs. O kojos jo nuo molio plūktinės aslos, dar ir iš lauko visko atsineša. Tiesa, per aukštoką slenkstį šokdamas kiek nukrato, betgi ne viską. Gerai, kad jam šaukšto nereik. Mūsų šaukštai apdilę, ypač nuo viršutiniųjų lūpų. Atrodo, kad seniau nešiotoji barzda, o ypač šeringi ūsai, tikrai savo duoklės šaukštams nepamiršo. Liželės su įdubimu telikę. Ir srebia, kaip paskui prisižiūrėjome, visai arti prie sriubos paviršiaus laikydami. Ir dar vienas dalykas. Šaukštai mediniai. Kaustė buvus emaliuota. Dugnas skylėm išrūdijęs. Pro tas skyles iš vidaus pusės traukti skarmaliukai, apačioj kaustės visa barzda kabo. Pirmą sykį tai nešant pamačius, sriuba neatrodė gardi. Sako, seniau per kaimą pravažiuodavę žydeliai ir už kiaušinį kitą sutaisydavę. Dabar ir jiems, sako, uždrausta.

Bulvių mūsų jauniausias, tas skuodiškis, parnešė visą maišą. Jis prie tokio darbo mudu pavaduodavo. Ypač mano eilei atėjus, niekados neleisdavo rūpintis. Keista, bet ir tai kėlė man įtarimą.

Kiemelyj šulinys su purvo duobe aplink. Kiemas buvęs kitur grįstas. Buvus klėtelė su tvartais kitame gale. Klėtelė uždara, o tvarte pora pagalių ir senas karnelis dar ne visai į žemę įsmukęs, – patogu pasostėj vištoms dėti. Tvarto stogo mažai bėra. Kiemelio gale ir daržinės viename gale tvartas. Čia kiaulė, avis su dviem ėriukais, šešios žąsys ir karvė. Kitame gale, iš stačių karčių statytame, daržinė. Čia priversta senų, į kūlius surištų stogo šiaudų. Pasirodo, pavasarį buvo įsakyta visiems nugriauti klojimus. Klojimų rąstai dabar kiemuose. Geri, šakoti. Buvę į sienmiečius statyti. Sienmiečiai stori, ąžuoliniai. Ir pirtys, jaujos buvusios. Klojimo stogo šiaudai buvę suodžių prisigėrę.

Nutarėme antrąją naktį čia ant tų šiaudų ateiti gulti. Taip ir padarėme. Vakarienei prisisrėbėme grucės ir dar vakarykščių bulvių prisivalgėme. Daug valgėme. Negalėjom susilaikyti. Ir taip visi it vienas. Gerai ant šiaudų. Nors nuo nepaleistų kūlių vis slenki, vis grimzti į jų tarpus. Tai kojos pasikaria aukštyn, tai galva, tai perpus įsmunki ir guli sėdėdamas. Ne taip jau patogu. Juo labiau kad nuovargio kūne kiek nori iš netolimos praeities.

Naktį nuo persivalgymo sugedo viduriai. Pasileido jie veržtis ir aukštyn, ir žemyn. Dieną buvau nužiūrėjęs metylių. Kad ir ne taip tamsi naktis, o visgi daugiau rankom graibai, kaip akim žiūri. Pagaliau nutvėriau ir tikrųjų. Perkorėm per naktį belaipiodami nuo tų šiaudų ir begirgždindami vis birstančių lentų daržinėlės duris – vienas vis budėjome lauke.

Prašvito. Skubame nelemtos nakties nemalonaus darbo pėdsakus panaikinti. Tik žvilgt į kits kitą, – tarsi būtume viso kaimo kaminus valę, tokie suodini. Panosė, o ypač akys, ėmusios ašaroti nakties darbo metu, išvarė gražius ruožus žemės traukiamosios jėgos linkme. Seni suodžiai, nesunkiai be muilo apsiprausėm ir rūbus išdulkinome. Trečią naktį užėjo žaibai, griaustinis, smarkus lietus. Pasitaikyta visiems atsigulti po skylėm. Kur tau, atviro dangaus daugiau, kaip šiaudinio stogo likučių. Atsikėlėme dar šiek tiek suodini ir kiaurai šlapi. Jaukioji vasaros saulutė pro skaidrų audros orą gana greit mus išdžiovino. Ketvirtajai nakčiai pasiruošėme guolius apačioj. Nužiūrėjom stogo skyles, parinkom mažiau suodinus šiaudus, dar juos išpurtėme, išdulkinome, kūlių nepaleisdami.

Darbo mums nedavė. Ir patys kolchozininkai bei kolchozininkės nieko nedirbo, išskyrus kepėjus, gyvulių prižiūrėtojus. Ir į pievas nevažiavo, tad ir mūsų jaunieji laisvi. Mat aplink neramu. Dunda vokiečiai plentu (kaimas tik apie šešis kilometrus iki plento). Červenėj, sako, jau vokiečių komendantas. Jo vyrai greiti. Vienas vyras ėjęs į Červenę iš sandėlio avalynės parsinešti. Susikiūtinęs. Pamatė vokietis. Stok. Šis atsitūpė rugiuose. Nušovė žmonai vyrą su visomis viltimis dėl batų. Ir dar niekam nieko nesakyk, ir tau gali kliūti.

Čia vėl, sako, rugių lauke nuleido parašiutininkus, ir jie laikosi senose medžių priaugusiose kapinaitėse, rugiais iš visų pusių be tako apaugusiose. Ten prie plento vilkai draską lavonus, neduodami žmonėms nė rūbų pasiimti.

Blaškosi kartais po kaimą užklydęs raitas rusų pareigūnas. Pėstieji eina pamiškėm po kelis rytų link. Žinoma, ne darbas tokiu metu. Susirenka po keliolika vyrų, keliolika moterų prie kolchozo valdybos, pastovinėja, pasikalba. Kaip po gaisro. Greičiau išsiskirsto moterys – jos turi namuose ir apie namus darbo.

Tik kolchozui ėmus kurtis, į jį suvaryta lygiai šimtas ūkininkų. Daugiausia turėjęs žemės (14 ha) išvežtas kaip buožė į darbus, jo sodyba ir namai paimti kolchozo valdybai. Geresnė už kitų jo gryčia, tvarkingesnė sodyba. Sako, jo gyvuliai buvo geresni, karvės pieningesnės, o javai iš jo rėžio virtę į kaimynų rėžius. Kito tokio nebuvę. Tad jį ir išvežę. Juk ne į gerąjį, tvarkingąjį, bet į blogiausiąjį naujoje santvarkoje reikia lygiuotis.

Mes ieškojome darbo pačioje sodyboje. Sutvarkėme prieangį. Išgrindėme akmenimis apie šulinį – kiaulių tynes prie šulinio panaikinome. Ėmėme pjaustyti klojimo rąstus malkoms. Bet pjūklas neįpjaunamas, kirvis neįkertamas. Bilduko pjūklui subraukti, sakė, visame kaime nesą. Norėjau gauti peilį ir išdrožti peiliškas skaleles bulvėms nusilupti. Ar trečiame kieme gavo tokį, kad gali raitas joti. Galąsti neleido. Gaila esą peilio.

Labai stebėjosi mūsų batais, kad jie tokios geros odos. Jų batai – galvutės iš kažkokios odos, o aulai drabužiniai, smaluoti. Drabužis marškonis dažytas ąžuolo žievėj – pilkas, purvinos žemės spalvos.

Taigi su tuo pjūklu cypiname ąžuolinius, jau pajuodavusio seno ąžuolo rąstus, plušame. Kasėme už tvartų duobę turtui – patalynei, dukters kraičiui sudėti nuo bombų apsaugoti. Padėjau šeimininkei ravėti daržus, pamokiau prižiūrėti pomidorus.

Prieš metus gavo kolchozininkai po trečdalį hektaro daržams. Čia viską gali sodinti, sėti, tik ne rugius, ne pluoštinius (kanapes, linus). Prisisodino tad burokų, morkų, agurkų, svogūnų, bulvių, mėgina dar nepažįstamus pomidorus.Taip pat leista laikyti gyvulių – karvę, avį, kiaulę, žąsų, vištų. Gavę tokias teises turi mokestį mokėti, apie penkiasdešimt rublių per metus. Dar turi išpirkti numatytos paskolos lapus pagal tam tikras normas – irgi apie penkiasdešimt rublių per metus.

Padėdami Vjargeičikienei dirbti, šiokią tokią tvarką palaikydami ir vis pasikalbėdami susigyvenome, jau nebevarė mūs lauk, nebesiskundė, kad valdyba mums pažadėto jai negrąžins. Mat jos neturi darbininko vyro. O čia trys jau nebejauni vyrai – maža naudos. Bet vis dėlto šį tą sugebėjome padirbti, ir kiemas per tas tris dienas kiek pasikeitė. Sūnus nieko nedirba. Duktė kolchoze turi trisdešimt veršiukų prižiūrėti: pašerti, pagirdyti, rytmetį įduoti piemeniui, per pietus priimti, po pietų vėl išleisti, vakare vėl priimti. O tuose tarpuose visoks kitoks pasitvarkymas dėl tų veršiukų. Ji kiaurą dieną, ir prastą, ir šventą, nuo saulėtekio iki saulėlydžio užimta. Tad vienai senikei ir valgį išvirk, ir savus gyvulius apeik, ir daržą prižiūrėk. Dėl to ir nedidelis mūsų darbas tuoj savo pėdsakus praeinančiai akiai parodė.

Vokiečiams toli nuėjus, atviri pasidarė kolchozininkai. Ėmė pasakoti savo rūpesčius, vargus. Labai, matyt, buvę prisirišę prie savo žemės, prie savo gyvulių, sodybų. Ypač arklių gailėjosi. Jie labai mėgę arklius. Kiti ir po du turėję. O dabar visam kolchoze tik 20. Ir tie patys su numuštais pečiais, nepritaikytų kinkymų nugraužtom nugarom. Kas, sako, taip prižiūrės svetimą, kaip savo. Dabar viskas valdiška – ir buvę vežimai, sodybos, net apavas ar koks grėblys, dalgis. O valdiški daiktai nelyginant miškai – eik, kirsk, kad tik tavęs nepagautų vietoje. Taip buvo. Prie to iš seno buvome pripratę. Ir dirbome pagal reikalą. Kartais pasispaudi, kartais ir padrybsai. Matai reikalą – seki orą.

Dabar šimtas ir daugiau žmonių susirenka prie valdybos. Sandėlininkas dalina įrankius. Išsiruošia, eina... Oras staiga pasikeitė, keisk darbą: grąžink įrankius, gauk kitus, vis eilės ir eilės. Kiek sugaišties. Septintą darbas turi prasidėti. Kur tau, ir aštunta, ir dešimta ateina. Ir dirbančiam darbo dienos nebeskaito, ir pačiam kolchozui nuostolis. Šiaip taip tik stambiuosius darbus nugraibsto. Ūkio reikalai turi daug smulkmenų. Neįpratęs ir nepastebės, kame ir ką reik pataisyti, prižiūrėti. Ar laukuose, ar prie įrankių. Savąjį pagaliau kitaip ir saugai. Čiagi tik sandėlininkui įkišai. Kitas gaudamas tegu akylas būna.

Darbo diena, užmokesčio diena – nėra paprastoji diena. Pavyzdžiui, Vjargeičikaitė per praeitus metus buvo išdirbusi 500 dienų. Metuose iš viso dienų tik 365. Ji mat su saule pradeda savo veršiukus ruošti į ganyklas. Su saule juos priima atgal. Taip šventą, taip prastą dieną. Kitiem valandos nustatytos. Be to, jei per tam tikrą laiką jos veršiukai daugiau priauga, negu nustatyta, jai duoda dar priedų. Taip jai ir susirinko visi penki šimtai darbo dienų per vienerius metus.

Viena našlė su keturiais mažais (iki aštuonerių metų) vaikais per metus tebuvo išdirbusi 250 dienų. Už dieną tais metais mokėję 18 kapeikų, 4 kilogramus bulvių ir kilogramą rugių. Taigi jos per metus uždirbta 45 rubliai, 1000 kg bulvių ir 250 kg rugių. Tiek neužtenka penkiems valgytojams per metus. Pavilgos jokios. Dar viena nelaimė – ji nebuvo užmokėjus mokesčių, laisvės lakštų neišpirkus. Augino avelę su dviem ėriukais. Atvažiavo mokesčių išieškoti. Ima paskutinę avelę su ėriukais. Kolchozininkai šokosi sumesti ir už ją sumokėti. Pasirodo, pavėluota. Kad jau atvažiavo pareigūnai, kiti negali sumokėti. Tai reikėję anksčiau padaryti. Vargšė našlė paliko visai be jokios pavilgos.

Užmokestis už darbą ne kasmet tas pats. Paaiškėjus kolchozo derliui, visų pirma atpila valdžiai. Tai jau tvirtai nustatyta. Kas lieka, dalina pagal išdirbtas valandas ir gauna vienos valandos atlygį. Kai blogi metai, valdžia vis vien savo gauna, o dirbusiems gali visai mažai kas likti. Kolchozas privalo tam tikrą normą linų, kanapių, žirnių įsėti. Visi jie eina valdžiai. Taip pat ir gyvuliai.

Muziejaus archyvas

Pagerėjo, sako, kai davė žemės, nors mokesčius ir didelius ima. Prisigrando kame pakelėse, pamiškėse šieno, šiek tiek gauna iš bendros gamybos. Jei daug šiaudų, daug žolės kuriais metais, paėmus bendruomenės reikalams dar lieka. O kartais, sako, ir visai nelieka. Žinokis kaip išmanai. Bet vis dėlto paršiuką prakutena, žąsį vieną kitą išgano ir avelei daug nereikia. Višta, daržus begadindama, prisisliekinėja. Tad nelengva, kur žemės nekokios. Čia kaip tik smėlis. Menkas našumas. Nei grūdo pilno, nei šiaudo kamšos.

EIKIME NAMO

Ketvirtadienį buvo nepaprastai švelnus gražus oras. Jauki saulutė. Nė vieno debesėlio dangaus skliaute. Nelauktai susiėjome visi šeši mūsų sodyboj. Sutarėme eiti maudytis. Čia pat už daržų teka upeliukas. Durpėti krantai. Balto smėlio dugnas. Vjargeičikaitė davė mažą suplauto muilo griežinėlį.

Išsimaudėme. Išsivelėjome geras tris savaites nekeistus baltinius. Ir kelyj buvo dulkių daugiau, negu reikia. Jaujos suodžiai glaudžiai užpildė stambesnių smėlių protarpius. Dar prakaitas savo pridėjo. Sulyti miške ir čia begulėdami. Mažai savo spalva apatiniai nuo viršutinių besiskyrė.

Gaivus vanduo. Glamonėja nusikalėjusį kūną saulės spinduliai. Drybsome ant nevešlios žolelės, kolei baltiniai džiūva...

Panūdo visiems it vienam eiti tėviškės link. Jau rytoj eiti. Ginčų nėra. Visiškai vienaip visi galvojame. Vilioja saulutė. Glosto jos spinduliai. Džiūva baltiniai... Gerai. Einam. Bet kuriuo keliu? Ar per Červenę, kur vokiečių komendantas, galimas daiktas, išduos mums kokius pažymėjimus. Bet užtatai iki Červenės dvylika kilometrų šunkeliu, takais. Paskui iš Červenės dvylika kilometrų, kolei plentu priartėsime prie Dyjos kaimo, prie „Guta proletaro" kalkaso. O tiesiai į plentą, sako, apie šešis kilometrus: 24 – 6 = 18 kilometrų vingio. Mane išrenka vadu, klausia, kaip aš manau. Man dingt į galvą: jei šiandien apsispręsiu, galbūt visą naktį nemiegosiu galvodamas, ar gerai pasirinkau. Taigi sakau: vyrai, šiandien nespręskime to klausimo. Vadinas, einame ryt. Keliame anksti ir su saule išeiname. Šiandien pasikalbame su Ualatka, pasiteiraujame dėl kelio. O rytoj pasirinksime kelią prieš pat išeidami. Sutarta.

Maloniai kutena švarūs baltiniai vandens nuplautą, saulės išdžiovintą kūną. Jėgos pribuvo. Kelionė namo. Nežinoma kelionė. Be popierių. Be maisto. Bet namo...

Malonusis pirmininkas Ualatka pats pasiūlė surašyti liudijimo juodraštį. Surašau: toks ir toks, tada ir tada atsiųstas į kolchozą, dabar savu noru apleidžia kolchozą ir vyksta tėvynėn Lietuvon. Kiekvienam parašė. Antspaudus uždėjo. Pasirašė.

1941 metų liepos 4 diena. Ankstyvas penktadienio rytas. Saulėta. Tikras liepos mėnesio rytas. Šeimininkas mums įdavė po kepalą duonos ir po šešis kiauši-

nius kiekvienai grupei. Taigi duonos kiekvienam po svarą ir po du kiaušinius. Dar po kepaliuką duonos grupei davė ir kolchozo valdyba. Tik ką iš krosnies duonos.

Atsisveikiname. Ir mūsų akys vilgnos už tokį gausų maistą, daugiausia dėl to, kad to visai nelaukėme. Ir mus išlydintieji šluostosi, išleisdami mus į nežinią, ir dar įspėja, kad pakelyj gali pasitaikyti visokių žmonių. Būkite atsargūs. Tikrai širdingai atsisveikinome. Tikrai nuoširdžiai mus išlydėjo. Dėl to, kuriuo keliu eiti, niekas nė žodžio nepratarėme – aišku, stačiai į plentą tuos kelis kilometrus vietoj anų dvidešimt keturių.

Mes vis atsisukdami žiūrėjome. Vis dar tebestovėjo mus išlydėjusių būrys. Mosavome. Mus galutinai atskyrė kalvon besikeliantis kelio vingis jau benokstančių rugių lauke, nors pievos dar nepradėtos šienauti.

Už rugių lauko miškas, apkirstas miškas. Smėlio kelias. Pakraščiais kur ne kur pagauni besirpstančią žemuogę. Turiningas jos skonis. Pajauti daug jėgos gavęs. Rodos, jei iki dešimties suskaitytumei, galėtumei eiti ir eiti. Dar su savim po du kepaliuku trims ir po du kiaušinius kiekvienam. Tai tikrai didelis energijos išteklius atsimenant netolimą praeitį. Ir prie žemuogių smailauti nebetenka, neapsimoka lankstytis.

PĖSČIA NAMŲ LINK

Visus tuos šešis kilometrus nuo Dyjos kaimo „Guta proletaro“ kalkaso iki plento kelias eina mišku. Čia kelias nekoks, nors taisomas, bet šiaip kartais, matyt, važiuojama. O gal tuo keliu buvo važiuojama, kada dar nebuvo plento? Supratome, kad plentas netoli – užuodžiantieji ėmė jausti lavonų tvaiką. Jau ir sudaužytų mašinų, pabūklų ėmė pasitaikyti. Išlindome į plentą. Susitarėme žvalgytis, gal atpažinsime tą vietą, kur einant Červenės link sušaudė, teisingiau, septyniais šūviais nušovė Bikiną ir Zdanavičių.

Tik išėjus į plentą, šiurpas mane nukrėtė, vos vos neįlipau į žarnų krūvą. Minkštojoj plento dalyj, pasirodo, suvažinėtas žmogus nuo kojų galvos link. Kietosios kūno dalys sutriuškintos. Batai, ir tie likę ne storesni kaip koks centimetras. Nuo kojų imta spausti, kolei žarnos ir visi viduriai išsiveržė ar pro burną, ar pro kokią kitą kūno dalį, nebeišlaikiusią spaudimo. Visa žmogysta su drabužiais centimetro kito storio, tik žarnos nesutraiškytos, pilnos, dulkėm apneštos.

Tuščias plentas – nėra važiuojančių nei einančių. Grioviuose pabūklai, kulkosvaidžiai. Daug šovinių ir šautuvų pribarstyta. Ir lavonų nemaža pagrioviais. Netoli žmogaus nušautas beveik visai juodas didelis vilkas. Ėjo lavono paragauti, ir vokietis nušovė. Tris ar keturis vilkus taip pakelyj nušautus matėme, kolei pasiekėme Minską.

Vienodas miškas. Ramiai pagal griovį einame. Kelias vietomis išmaltas. Akis vis sustoja prie išpampusių lavonų. Kitur prie gulinčio lavono įsmeigtas sulaužy-

tas, į kryžių surištas šautuvas. Tai ne vokiečiai. Tie palaidoti. Kapelis supiltas, kryželis padarytas, lentelė su parašu, šalmas ant kryžiaus pamautas. Papuoštas kapelis ar kapeliai, gėlelė pasodinta. Rusai gerai jei velėna iš pagriovio užversti, bet kojos styri neapkastos žemėmis.

Saulėtas rytmetys. Nė vėjelio miške. Kaip sunku buvo eiti priešinga linkme – pro kojų sukeltas dulkes ir dangaus nesimatė. Dabar tuščia, ramu... Staiga jaunas vokiečių kareivis su šautuvu iš krūmų į kelią išlindo, ir kitas prie kelio už krūmų besėdįs.

– Stok, kas, kur?

Trumpai apsakau mūsų likimą. Rodau kalkaso išduotą dokumentą. Verčiu jį į vokiečių kalbą. Žvilgt į žydelį...

– Žydas? Zoldat[35]?

Mums rodo eiti, o šį su ranka stumia į šalį pasilikti.

Taip, sakau, žydas, bet Lietuvos kareivis; štai ir sagos su Vyčiu. Jis niekuo dėtas. Jis taip pat vargo, kentėjo kaip ir mes. Po nuoširdaus paaiškinimo pasigailėjo mūsų, apgailestavo, kad neturi kuo pamaitinti, pamojo ranka eiti, palinkėdamas laimingos kelionės. Tiedu kareiviai saugojo čia mažą sugriautą tiltelį per kelią – dalys sudraskytos, apdegusios.

Einame. Mūsų žydelis tikrai kareiviškai atrodo, ypač batai. Nutarėme jį aprengti. Mano kelnių jis neėmė. Apsivilko mano miline – ne taip bekrinta į akis tas kareiviškumas. Tačiau išvaizdos jo niekaip neperdirbsi, per daug jau savo giminės kraujo. Neša jis viską. Neduoda man ir manosios dalies nešti. Dar sunkią milinę apsivilko. Labai dėkingas už išvadavimą iš tų kareivių. Sako, pačius geriausius batukus man pasiūdinsiąs, kokių aš dar neturėjęs.

Kelias daro vingį. Tuoj prie vingio trys kareiviai mus sulaiko. Vėl tas pats žodis į žodį. Vėl tą žydelį stumia į šalį. Vėl aš maldauju. Vėl pasiseka, ir vėl einame...

Vokiečiai gaudo žąsis prie kaimo. Vienas juodai apsirengęs žiūri pro didelius žiūronus. Aplink keletas arlikonų, atsuktų į dangų. Kiek tolėliau daug žmonių veža ir neša rąstus, lentas tiltui taisyti. Čia didelė upė. Didokas, aukštas medinis tiltas išdegintas.

Šita sargyba iškvotė mus kaip ir anos dvi. Norėjo „pasiimti" mūsąjį kareivį. Buvau ėmęs prašyti, bet tilto statytojai pašaukė, kad mus paleistų prie tilto darbų. Paėjome. Prie tilto mane su Lašu pasodino ant atvežtų rąstų, o kitus keturis išvarė iškrauti atvažiavusį su medžiaga sunkvežimį. Iškrovė. Sulaipino į mašiną. Pavažiavo. Greitai grįžo su prikrauta mašina. Iškrovus leido eiti savais keliais.

Kolei anie keturi darbavosi, prie mudviejų priėjo jaunas malonus karininkas. Išsiteiravo apie mūsų išgyvenimus, apgailestavo, kad neturi kuo mus pamaitinti,

---

[35] Kareivis (*vok.*).

ir palinkėjo gero kelio. Pagerėjo mūsų ūpas. Manėme, kad ilgam jaunesniuosius sulaikys prie darbų.

Viskas dedasi kaip toje pasakoje, kur piemenėlis ėjo į pragarą savo šeimininko mirusios raišos žmonos sielos parnešti. Jis pirma sutiko vieną velnią. Apmulkinęs šitą, sutiko tris. Nusikratęs trijų, sutiko devynis. Ir tuos apsukęs, sutiko didžiausią būrį, tiesiog debesį.

Einame niekieno nekliudomi. Pasitaiko ir motociklų, lengvųjų mašinų. Žiūri į mus, mes – į juos. Nestabdo, nesulaiko. Netinkamas karštai dienai apdaras virste verčia prakaitą. O ir to stiprumo ne taip daug po tos „gerosios" paskutinių savaičių praeities. Gerai, kad pasitaikydavo kur iš miško į laukus išeiti. Papučia vėjelis – atsigauni, prakaitą apdžiovini. Ir reginį matai. Kalnų čia visai nėra. Bet yra pakilimų po kilometrą kitą. Tad iš tokios aukštumos toli ir gražiai prisižiūri. Pailsi akis. Mintis palaisvėja. Ir pats kelias čia ne tiek smiltėtas. Nėra tų kaip pelenai dulkių, kurios taip mėgsta akis, nosį, prakaitinas vietas. Gerti randame kelio sargybų pastatuose. Gilūs šuliniai, tik ne visada bėra kaip pasisemti.

Praėjome aną savo nakvynės vietą. Dar keturiasdešimt kilometrų iki Minsko. Čia didelė pavaizdi aukštuma prie miško pakraščio. Sudaužyti sanitariniai vežimai. Primėtyta radijo aparatų dalių, palikti pabūklai, tankai, o jau šovinių visokių visokiausių. Ir gerų daiktų yra. Tačiau kur čia ką imsi. Ir nieko neturėdamas, jautiesi tarsi didelę naštą neštumei. Nei tokių kaip mes, nei vietinių gyventojų kelyj, laukuose ar aplink kaimus nematyti. Stypso kame sudaužyto tanko patranka. Vieną sparną pakėlęs nukritęs lėktuvas. Automobilis su prašautu stiklu priešais vairą. Mėgstamos mašinų padangos – arba visai nebėra, arba išpjaustytos. Išimti ir motorai. Išlupinėtos matuoklės.

Sykį lekia priešais mus motociklas. Už kokio puskilometrio kitas. Paskui ant vieno motociklo dviese, toliau su priekaba – trise. Visi lekia kaip be galvos. Paskui motociklus mažos mašinėlės, vėl motociklai... Mašinos didėja, vis gražesnės lekia. Matyt, jose vis didesni pareigūnai. Tikrai gražus, kiek dirgsnius dirginantis reiškinys. Sustojome trumpam. Vėl judame. Pamažėle eidami žiopsojome, dairėmės iš paniūrų laukdami, kad mus sulaikys. Ramiai pralėkė. Greit dulkėse dingo ir paskutinė mašina.

Kad ir koja už kojos einant, visgi vakaras ėmė artėti. Ir reikalas pailsėti vis ryškiau ėmė jaustis. Kaimų reta. Ne tik prie kelio, bet ir kiek akis užmato. Užtai kur pasitaiko, tai jau dideli kaimai.

Pagaliau tolimose lygumose ėmė pilkuoti šiaudinių stogų eilės. Lenkiamės pirmyn, kad lengviau būtų eiti – jei kojų nekeltumei pirmyn, sukniubtumei ant nosies. Man kiek lengviau, nes mano milinę apsivilko žydelis, o savosios man nešti nedavė. Jis ir maistą visų trijų neša. Ir dar dėkingas. Kaip kartais gyvenimas žmonių santykius sutvarko.

Pačiu kiaulašeriu į kaimą įėjome. Visi renkasi nakčiai. Patogu prašytis į nakvynę. Bet niekas nepriima. Žinoma, mūsų nepatraukli išvaizda prašyte prašėsi nusikratoma. Neįsileidžia nė į pastogę pernakvoti. Patarė eiti į mokyklą. Nueiname. Degusi. Apgriauta. Jokių durų, jokio lango. Jau visi kampai užimti. Susiradome, atrodė, patogiausią vietą. Sutilpome visi šeši greta. Praeinantieji turėjo žargyti per mūsų kojas. Labiausiai į akis krito dvi žydų šeimos su daug vaikų. Tie vaikai vis apsibrisdavo mūsų kojomis. Mes gi džiaugėmės gavę progą kojas ištiesti. Kad minkščiau būtų gulėti ant grindų, prisinešėme godlapių ir kibių lapų krūvas ir atsigulėme. Užmigti buvo itin sunku, nes nebuvo minutės, kad, be praeinančių žmonių, apie mus nesisukaliotų išbadėjęs palaidas šuo. Juk duonelę šįryt išsinešėme dar šiltą. Tiesiogine žodžio prasme šuo lipa ant žmogaus ir snukį kiša, ir su kojom kapsto iš po tavęs, kvepiančios duonos kvapsnį pajautęs.

Naktį ėmė lyti. Griaustinis. Pro langą vanduo tėškė tiesiog ant mūsų. Saugojome tik duoną, kad nesušlaptų. Ir šunys, ir lietus – viskas prieš mus. Bet mes laisvi. Mes einame namo. Pakelyj mūsų niekas nesulaikė. Kai norėjome, galėjome sustoti, pailsėti, pasėdėti, net išsitiesę pagulėti. Taip, mes buvome laisvi, nerūpestingi – ir tie trys šimtai kilometrų mūsų nebaidė. Atrodė mums, kad mūsiškiai čia pat arti, tuoj mes jiems pasakysime, kad gyvi tebesame. Tokia nuotaika, ir trumpam akis sudėjus, kelia viltį, atgauna raumenis, ir nuovargis – nebe nuovargis, ir alkis – nebe alkis.

Patamsiais atsikėlėme. Lašnoja dideliais lašais. Mūsų kelio link tamsus švininis dangus. Meta žaibus. Griaustinio negirdėti.

– Ar eisime? – kažkas sako.

– Žinoma, – sakau. – Nebijok eiti tiesiai į griaustinį, jei jis tolokai. Aplenks mus. O jei ir sušlapsime – su griaustiniu ilgai nelyja – išdžiūsime saulutėje.

Niekas nė žodžio. Ir patižęs kelio pakraštys, ir dideli reti lašai, ir debesies nejaukus tamsumas nesulaiko mūsų, ir mes ryžtingai praeiname pro paskutinę kaimo pastogę. Kelias eina per plačią lygumą be jokio medelio. Po tamsiuoju debesiu, ypač sužaibavus, matosi miškas, permerktas per naktį, šlapias miškas.

Tie didieji lašai ėmė retėti. Juodasis debesis kažkur dingo, – taip ir nepastebėjome, vien tik kelią sekdami ir savų minčių kupini. Mestas žodis kartais atgarsio nesusilaukdavo.

Ramiai patekėjo saulutė, gal ne dėl karo ar kraujo kiek raudonesnė kaip paprastai. Visiškai pragiedrėjo dangus. Vėsus rytmetys. Nuplaktos kelio dulkės. Ėmė džiūti kojos. Nuo drabužių ėmė garuoti. Tik eik ir norėk... Ir dar namų link. Einame niekieno nesulaikomi. Plente šioks toks judėjimas. Vis kariškiai.

Privargome. Vis dažniau apsistojame pailsėti. Nebėra gyvumo. Ir alkis šiek tiek jaučiasi. Kaip prieš audrą kažkoks nerangumas. Minkšti kaulai, suglebę raumens. Sunkios kojos. Akys nebenori po apylinkes dairytis, tik seka siaurą kojų dedamąjį takelį. Kiekvienas grumstelis ar nuo beržo vėjo nupūsta šakelė sunkoka perlipti.

Vis dėlto akis įspitrėjo Minsko link keletą lėktuvų, besklandančių žemai, aplink vieną vietą. Tarsi tai varnos ar juodvarniai sklandytų aplink dvėselieną. Siauri ratai. Ir bildesys girdėti. Greit ant kalnelio pasirodė juodai apsirengęs vyras, vis rankom bemostaguojantis. Čia plentų kryžkelė. Iš vienos šakos Minsko link suka virtinė automobilių ir mažų tankelių, tankečių. Tas vyrukas rodė kelią.

Mus sulaikė. Gavęs tarpą tarp mašinų, ėmė klausinėti. Greit suprato, kas mes. Patarė paskubėti, nes šiandien trečią valandą išeinąs iš Minsko į Vilnių ešelonas. Tikrai mus paimsiąs. Paklaustas, ką tie besisukalioją lėktuvai daro, pasakė, jog miške esą apsupta keturios dešimtys tūkstančių rusų ir juos dabar ten naikiną. O čia buvus vyriausioji vadovybė. Grįžtanti, nes darbas einąs į galą.

Spaudžiame, kad iki trečios valandos suskubtume. Kariškių judėjimas auga. Jaučiasi nebetoli Minskas. Prieiname kareivinių, ligoninių pastatus. Apstoja daug sargybinių. Maišatis. Daug kariuomenės, daug žmonių. Tik žiūriu – mano žydelis kariškių stumiamas tolyn, jau kokie dešimt žingsnių. Metuosi jo gelbėti.

Staiga privažiuoja maža pilka mašinėlė. Kariškis duris pradaręs šaukia:

– Ar ne iš Červenės jūs?

– Taip, – atsako maniškiai. Ir tuoj mane šaukiasi, kad padėčiau susikalbėti. Rodau savo kolchozinį dokumentą. Nei nežiūri. Tik klausia, ar mes nematėme Kognovickio iš Kauno. Einant į Červenę, buvo toks aukštas jaunuolis, kuris laikėsi su dr. May, su mūsų Zaleskiu. Tuoj išsitraukia bloknotėlį ir žaliu pieštuku rašo. Surašė visų pavardes, prirašė, kad grįžtame namo, Lietuvon, ir kad įstaigos mums mūsų kelionėj turi padėti.

Kaip tik tuo metu, kai jo pavardę paraidžiui diktavau rašančiam karininkui, atsirado ir mūsų žydelis. Į mane įsikibęs laikosi, nebepaleidžia. Kariškių minioj pasigirdo, kad tai žydas.

Pasirodo, tas karininkas buvo pats Červenės komendantas. Jam niekas nekliudė. Ir mes visi šeši, tik vos pasakę ačiū už dokumentą ir dar popierėlį tebekišant į kišenę, drąsiai pro kelių dešimčių žvaigždėtų pilkų vyrų būrį patraukėme į Minską, prie paties Minsko komendanto.

Sudaužytas miestas, išdegintas. Sugriauti tiltai. Kaip tikri akrobatai perėjome upę. Ant kalno dideli dideli teatro rūmai. Norėta pasirodyti, bet statyba pigoka. Prie ano rūmų galo ilga ilga aikštėje susiraičiusi eilė į komendantūrą. Ir mes į eilę. Karšta. Dulkės.

Privažiavo tušti sunkvežimiai. Sako, vešime į stovyklą. Šoferiai ir palydovai pjausto su medkočiais nesulenkiamais peiliais skardines dėžutes. Storai papjaustę gražią riebią kiaulieną deda ant duonos, dideliais kąsniais kanda ir valgo. Aplinkiniai eilininkai pasakoja, esą toje stovykloje ar ne šimtas tūkstančių žmonių suvaryta. Atviras, sako, laukas. Tiek maža teduoda vietos, kad stovįs žmogus prie žmogaus. Ištryptas purvas. Nei maisto, nei išeinamųjų vietų. Sunku ir apsakyti, kas ten dedasi.

Toks apšiurnus žmogus eina pagal eilę ir patarinėja laukiantiems, kas kokiu reikalu darytina. Kalba rusiškai, matyt, komendantūros tarnautojas. Eina pro mus. Aš kreipiuosi į jį. Lietuviams, sako, nėra ko laukti eilės, bet jis gerai nežinąs, ką patarti. Prašo palaukti, tuoj grįšiąs. Čia visokių visokiausių gandų, visokių kalbų. Daugiausia ašaros, skundai. Kone risčia atpluša mūsų geradarys. Stačiai į mane dar tebeeidamas iš tolo šaukia:

– Nereik, jums nereik laukti. Yra Lietuvos Raudonasis Kryžius Frunzės gatvėj, medicinos studentų bendrabutyj, ten, ant ano kalnelio, eikite šituo keliu.

Gatvių nebėra, nes čia buvę mediniai namai visi plynai išdegę.

Ir šviesu akyse, ir linksma sieloj, ir lengva kojom pasidarė. Einame. Praeiname pro žydų, senių, vaikų užrioglintas patalpas, per tuščią salę ir jau duryse pamatome pliką pulkininko Juozo Tumo galvą. Pasirodo Julius Šatas ir kiti. Apie dešimt mūsiškių. Kiti kitais keliais atsidūrė čia. Tuoj duoda lydekos konservų. Nei duonos, nei ko kito prikąsti. Gardu. Tuoj iš Maskvos grįžtąs muzikas Stupelis (žydas su žmona berlyniete ir sūnum) prisistatė. Jis siūlosi nuskusiąs. Skuta, muilina, kvėpina. Uodų nukrimstas, nušašęs veidas visas kruvinas pasidarė. Peršti.

Tarpduryj, prie šulo prisiglaudus, visą laiką stovėjo dr. Matulaičio žmona su dukterim. Alkanos, apšepusios. Vyras daktaras, išbėgęs iš Lietuvos, profesoriavęs Minske, dabar tremtyj.

Dar buvo vienas iš Šančių darbininkas, gražia mėlyna eilute apsivilkęs. Visai netiko prie mūsų pilkumo. Jis buvo sovietų siųstas į kurortus gydytis, dabar grįžtąs. Nejaukiai jautėsi mūsų tarpe. Mūsiškiai su juo nesikalbėjo, tik šį tą į orą pasakydavo.

VAŽIUOTAS NAMO

Atvyksta Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atstovas iš Vilniaus dr. Legeika. Gražiai apsirengęs, sotus. Maloniai pasisveikinęs pasakė, kad šiandien pat (sekmadienį) važiuojame į Vilnių. Kitiems bus ešelonas tiesiog į Kauną, Šatas skiriamas vadovu. Sako, kiek pasisukaliosime pakeliais, reik pasiteirauti, ar nenugirsime kur Vilniaus miesto galvos Stašio.

Nė išsišnekėti su savaisiais neteko. Sulaipino į sanitarinę Raudonojo Kryžiaus mašiną ir išvažiavome. Čia abudu kunigai Petraičiai, teisininkas Maliukevičius iš Šiaulių, važiavęs žmonos ieškoti, dar pora dr. Legeikos pažįstamų lenkų. Gerai važiuotiems. Tai ne pėsčia. Gaila buvo pakelėm sutinkamų vokiečių kareivių su savo sunkiom nešmenėm. Karšta. Pilna burna tų lydekos konservų skonio.

Dr. Legeikos pažįstami Molodečno pakraštyj mažam mediniam namelyj gerai mus pamaitino įvairiais konservais. Mėginome ruoštis gulti čia pat benokstančiuose rugiuose. Bet girdisi šūviai. Sakome, bus saugiau pastogėj. Radome

greta buvusio tvartuko malkinę. Apačioj skiedros, viršuj nuožulniai į galą durpės. Siaura patalpa. Sugulėme pagal kumpumą trise – aš ir abu Petraičiai. Kai atgultasis šonas atbuko, turėjome visi trys iš karto verstis, kad vėl atsigultume pagal kumpumą, kitaip netilpome.

Pakeliui į Vilnių vis sukdavome iš kelio, beieškodami miesto galvos Stašio pėdsakų.

Vilniuj mus įregistravo. Skautas nuvedė pavalgydinti. Kiek čia aš viralo susrėbiau, nė pats nežinau; bet vis tiek sotus nebuvau. Aplankiau brolį. Padariau susirinkime pranešimą apie išgyvenimus vežant, varant, grįžtant.

Trečiadienį geležinkelio stotyje pažįstamas stoties komendantas, pamatęs mano labai prastą virvagalį pasijuosti, nuo gembės nukabinęs savo diržą ir man atidavęs, slapta įsodino į traukinį. Sugrįžau namo. Apie mano grįžimą jau buvo pranešta per radiją, dėl to mano pasirodymas prie buto durų namiškiams nebuvo nelauktas.

Kiti mano bendravargiai grįžę iš Minsko į Kauną jau pirmadienį. Taicas buvo atėjęs padėkoti ir prašyti tolimesnės pagalbos. Jis jau papasakojęs namiškiams apie mūsų bendrus išgyvenimus – visą kelią nuo Minsko į Červenę ir iš Červenės į Minską buvome sykiu. Sykiu ir kolchoze gyvenome, ir visą laiką greta dirbome, greta gulėjome.

Netrukus Taicas ir vėl užėjo. Dėl tolimesnės pagalbos jam buvo pasakyta kreiptis į žydus. Jie geriau žinojo, kas dėjosi ir čia, Kaune, ir bet kurioje Lietuvos vietoje. Daviau kelionei trisdešimt markių ir atsisveikinome. Reik manyti – amžinai.

Ilgai nelaukdamas nuėjau padėkoti kurpiui Glikui, kuris taip gerai kelionei tikusius batus buvo pasiuvęs. Jo dirbtuvėlėje jau kiti sėdėjo. Kiti dirbo. O Glikas iš Kęstučio ir Gedimino gatvių kampo su visa šeima jau nebedirbo. Jo eilė atėjo greit. Jam nebereikėjo kankintis, kamuotis ir kitus varginti. Jis greit amžinai išėjo iš šios ašarų pakalnės. Tiesa, norėjusieji jo vietą užimti, turtą pasisavinti ilgainiui ne tik pagrobtojo neteko, bet dar ir savojo gerokai pridėjo. Negeisk svetimo, nes ir savo prarasi.

IŠ PENKIOLIKOS AŠTUONI

Iš mūsų septynių penki buvo suimti. Jonaičio nepaleido iš milicijos Červenėje. Ir mano noras išvaduoti nepadėjo. Prašėvos abudu su Lašu, kad įsileistų į miliciją. Neįsileido, o tą niekuo nekaltą žemaitį ir sudorojo. Jo apdaras, matyt, krito į akis: juodi drabužiai, juoda skrybėlė. Pats aukštas, lieknas.

Taigi iš septynių šeši grįžome. Kas gi su tais aštuoniais iš mūsų penkiolikos atsitiko?

Po keleto dienų grįžęs einu Laisvės alėja palei Įgulos bažnyčią, sutinku vieną iš tų aštuonių. Klausiu. Sako, mus apsupo ir raiti, ir pėsti. Mums šešiems pasi-

sekė pasprukti pro retoką mūsų pusėje gaudančių ratą. Pagavo Dambrauską iš Kauno ir Normantaitį. Dambrauską ir Normantaitį, pasakoja toliau mano „kelionės“ draugas, pastatė prie pušies. Aplink daugiau kaip dešimt ir raitų, ir pėsčių sargybinių. Visi gerai ginkluoti. Vienas jų su revolveriu švaistosi, taikydamas savo ginklą, visai arti prikišdamas čia prie pušies pastatytųjų galvos, čia prie jų krūtinės. Mes, sako, pro krūmus visa tai aiškiai matome. Mums dingt į galvą: nėra prasmės tiem dviem mėginti bėgti. Juos tuoj nušaus. O tuomet apsiautimo lanką lenks į mūsų pusę ir mus pagaus. Bėkime. Ir ėmę bėgti. Tik pasijudinus pasigirdo trys šūviai. Sako, taip galvojame: katram po vieną šūvį. Abu krito. Vienas buvo gal dar kiek gyvas, tą jau begulintį trečiuoju šūviu pribaigė. Pabėgome miško gilumon ir ėmėme slinkti Minsko link. Apgailėjome tokius gerus vyrus. Pagaliau ką padarysi. Ir metęsis ieškoti neberastumei. Ir verkdamas nebeatverksi.

Atsisveikinova. Jis paėjo Vytauto prospekto link pro Raudonojo Kryžiaus ligoninę. Aš einu toliau pro „Aušros“ knygyną. Staiga prie Ekonominės karių bendrovės iš tolo matau į mane einantį Dambrauską. Pamaniau, kad jau man su galva negerai. Trinu akis – jis, tas pats, su tais pačiais drabužiais. Laukiu šioj pusėj Mickevičiaus gatvės. Stebiu ateinantį – tikrai tas pats. Jaukiai sveikinavos. Sakau, juk tu nušautas Červenės miške, kaip tu čia atsiradai. Klausiu, kaip ten jam su Normantaičiu prie tos pušies apsuptiems buvo. Dambrauskas pasakoja žodis į žodį tą patį, ką ir anas mano bičiulis. Taip, sako, pastatė mudu su Normantaičiu prie pušies, taikėsi su revolveriu. Manėme – galas. Tris kartus šovė. Tik šovė ne į mudu, bet aukštyn, į orą ir pasakė:

– Stupaite na vsie četyre storony[36].

Patys paėjo savo keliu, o mudu vėl savo keliu. Žiūriva, sako, į kits kitą ir stebivos, ar tikrai mudu dar gyvu.

Daug nesuprantamo pasitaikydavo. Kam, sakysim, gaudyti, kad net neapklausinėjus paleido. Kam šauti į orą?..

Iš mūsų penkiolikos tik vienas Jonaitis tedingo. Kiti pargrįžome. Pats laimingiausias būrelis iš tų dvidešimt septynių likusių po nelemtosios nakties kalėjimo kieme, kuriuos skirstydami pavarė dešinėn.

Kitoks mano likimas būtų buvęs, jei nebūtų manęs atšaukę nuo sienos, prie kurios buvau „stačiai“ pavarytas.

Iš „kairėn“ ir „stačiai“ pavarytųjų itin maža dalis begrįžo. Juos ar sunkvežimiai, tankai sutraiškė kelyj, ar nušovė ėmus už Červenės nakties tamsumoj miške be atodairos iš visų pusių į keliu varomus šaudyti. Piemuo ir artojas mums pasakojo, kad ten daug šimtų sunaikino. Žmonės buvę pavaryti lavonų nuo kelio apvalyti, duobių kasti[37].

---

36 Eikite sau į visas keturias puses (*rus.*).

37 Apie tai žiūrėk: J. Petruitis. *Kaip jie mus sušaudė*. Vilnius: Periodika, 1990.

Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija 1941–1944 metais

SAVITARPINĖ PAGALBA

Visuose kraštuose ir paprasto gyvenimo eigoj visuomet buvo nesugebančių iš vargo išbristi arba nebegalinčių sau duonos užsidirbti, paliegusių, vienišų senelių ar per anksti savo maitintojų nustojusių vaikų. Juo labiau suirutėms užėjus, karams praūžus ar tebeūžiant.

Jautrių širdžių žmonės steigdavo šalpos-globos susibūrimus, parapinius elgetynus, pamestinukų lopšelius, vaikų prieglaudas, senelių namus. Ir valstybės imdavosi priemonių pačios arba primesdavo veikiantiems visuomenės susibūrimams. Ne kitaip buvo ir Lietuvoj. Senesnieji dar atsimena, kaip stipresnieji pavargėliai, seneliai eidavo per kaimus giedodami ar poteriaudami. Nebegalinčius eiti vežiodavo iš kiemo į kiemą, palaikydavo kas ilgiau, kas trumpiau. Taigi Raudonajam Kryžiui netrūko darbo ir ramiu metu, net tuo atveju, jei jis tik žmonių sveikata tesirūpintų. Gerai, jei kur Raudonasis Kryžius buvo įleidęs į visuomenę gilias šaknis, buvo sukūręs draugiją su gausiais skyriais, sugebančiais tuo ar kitu keliu surinkti lėšų. Žinoma, jau neblogai, jei valstybė užleisdavo Raudonajam Kryžiui vadinamąją klasinę loteriją, lošiamųjų kortų pardavinėjimą arba nors dalį tokių įplaukų pelno skirdavo Raudonojo Kryžiaus tauriems reikalams. Paprastai visgi be valstybės tiesioginės paramos Raudonasis Kryžius neapsieidavo.

Užslopinus Nepriklausomos Lietuvos veiksnius, ir ypač, kai pirmoji SSRS okupacija buvo nušalinta prasidėjusio Vokietijos ir SSRS karo, kai tūkstančiai šeimų buvo suardyta ar išžudant atskirus narius, ar išvežant už tėvynės ribų į rytus ar į vakarus, ar šiaip karui po kojų pasipainiojus, be pašalinės paramos nebegalinčių išsilaikyti ir senų, ir vaikų, ir našlių, ir sužeistųjų skaičius pasidarė itin didelis.

Tik vokiečiams įėjus Raudonojo Kryžiaus sukurtas nuo karo ar nuo okupacijos nukentėjusiems šelpti komitetas, nebeturėdamas valstybinės paramos, nebegalėjo pats vienas viso reikalo bepakelti. Skyriai neturėjo savo lėšų ir nebuvo lėšomis aprūpinti. Loteriją okupantas vokietis sulaikė. Liko tik lošiamosios kortos.

Kažkodėl vokiečių okupacinė Ostlando valdžia patį Raudonąjį Kryžių Lietuvoje išlaikė iki 1941 m. vėlyvo rudens. Tuo tarpu Estijoj tuoj pat sustabdė Estijos Raudonojo Kryžiaus darbą, o Latvijoje – gal po mėnesio.

Nustojus veikti Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybai, neteko lėšų jo išlaikomos įstaigos: greitoji pagalba, ligoninės Kaune, Vilniuje, džiovininkų sanatorijos Aukštojoj Panemunėj, Varėnoj, mineralinių vandenų bei purvų gydykla Birštone, skyriai daugelyj apskričių miestų, medicinos seserų bei mokyklos se-

serų kursai ir, žinoma, nuo karo bei okupacijos nukentėjusiems šelpti skyrius.

Okupacinė Ostlando valdžia uždarė visus labdaringus susibūrimus su jų prieglaudomis vaikams, seneliams ir su jų įvairių įvairiausiom įstaigom, besirūpinančiom negalinčiais pačius save išlaikyti.

Užtatai buvo paskirtas darbo ir socialinių reikalų tarėjas, turėjęs apimti visus socialinius reikalus. Šis tarėjas sumanė prie savo įstaigos steigti visuotinį susibūrimą lėšoms rinkti. Mat, sako, lėšų nebuvo. Nors didelės dešimtys milijonų plaukdavo į Vokietiją kaip santaupos. Ir profesinės sąjungos savo įplaukas per sieną ta pačia linkme išmesdavo.

Savotiškai buvo sutvarkytas socialinis draudimas. Susirgęs pirmąją savaitę – nei algos, nei pašalpos. Toliau begaudavai pusę algos, jei gydeisi namie, ir ketvirtadalį algos, jei gydeisi ligoninėj. Šeimai jokios paspirties.

Tuo būdu didėjo vargas. Vargstančių skaičius augo. Kame dar sugaudytųjų į transporto tarnybą, į visokius kitus priverstinius darbus šeimos, žmonos su mažais vaikais, su nedarbingais senais tėvais.

Kuriamoji Darbo ir socialinių reikalų organizacija, nors komitetas buvo sudarytas iš septyniolikos visokių luomų ir aukštų krašto vyrų, iš karto pasirodė neturinti visuomenės pasitikėjimo. Neieškokime čia priežasčių. Pagyvavusi keletą savaičių, Naujoko pirmininkaujama, neįstengė darbo pradėti ir įsitikino negalėsianti nieko nuveikti. Paskutiniame komiteto susirinkime vokiečių pastatytas tarėjas Paukštys pasakė, be kita ko, negalįs leisti savo valdininkams elgetauti renkant organizacijai lėšas; tegu surenka visuomenės žmonės ir tegu atiduoda pinigus Darbo ir socialinių reikalų įstaigai; įstaigos tarnautojai žinos, kam kiek duoti. Mano paklaustas, o vis dėlto kiek jis duotų tiems visuomenės atstovams pinigų pagal savo nuožiūrą vykdyti šalpos darbą, atsakė: kokius 25 procentus. Toliau paaiškinau maždaug taip: jei rinkliavos skelbime po gražių jaudinančių žodžių bus pasakyta, kad tik už 25 procentus surinktųjų pinigų teatsako visuomenės atstovai, ar daug kas aukos? Taip ir pasibaigė darbo ir socialinių reikalų tarėjo kurtoji organizacija.

Tuomet buvo imtasi steigti Savitarpinę pagalbą – grynai visuomeninę organizaciją su savo statutu, visai nepriklausomą nuo darbo ir socialinių reikalų tarėjo. Savitarpinė pagalba pati renka lėšas, pati visas skirsto. Ji yra pirmojo tarėjo žinioj. Jos darbą prižiūri Generalinio komisaro atitinkamas skyrius – *Volkswohlfart*.

Atsirado rimtų kliūčių. Nenorėjo darbo ir socialinių reikalų tarėjas atsisakyti priežiūros, savotiškos globos. Norėta ir prie visuomenės laisvai suaukotų lėšų pritilpti. Okupantas nepatvirtino itin kuklių, nors viską įimančių įstatų.

Pradėjo veikti devynių narių Vyriausiasis komitetas, paprašius pirmojo tarėjo savo parašu leisti laikinai imtis darbo pagal komisarui tvirtinti pateiktus įstatus, kolei jie bus komisaro patvirtinti. To pakako. Įstatų niekas taip ir nepatvirtino. Net antraip, kilus nesusipratimams su komisaro įstaigomis, buvo priminta, kad

Savitarpinė pagalba turi savo statutą, pagrindines darbo linijas, kurių Vyriausiasis komitetas negali peržengti. Buvo pateiktas nuorašas. Tuomet okupantas ėmė tuo statutu vadovautis.

Kai kas pyko, kam išbraukta kultūrinė veikla. Žinoma, kokia čia galėjo būti okupacijos metu lietuvių kultūrinė veikla ar apskritai lietuvių kultūra. Iš statuto buvo išbrauktas riebiai spausdinamas pavadinimas, o turinys visas liko – ir knygas, ir laikraščius leisti, ir paskaitos, vaidinimai, koncertai ir t. t. Kas statutą paskaitė akylai, tas galėjo matyti, kad ten vietomis net daugiau buvo, negu galima buvo. Tik surašyta taip, kad į akis nekristų.

Savitarpinei pagalbai netrūko visuomenės pasitikėjimo. Savitarpinė pagalba patraukė į save linkusią prie gerų darbų lietuvio širdį, artimo vargui, nelaimei pastabią akį, rimtam reikalui atvirą kišenę.

Per savo 27 apskričių komitetų teisėmis komitetus, per 335 valsčių komitetų teisėmis komitetus Savitarpinė pagalba turėjo keturis milijonus markių tik aukomis per metus sumestų lėšų. Iš niekur jokios pašalpos. Gavus leidimą akies mirksnio loterijai, gauta maždaug milijonas markių per metus pelno. Vargais negalais atgavus klasinės loterijos teisę ir įtikinus okupantą sutikti apdėti kino bilietus po 10 pfenigų, būtų buvę įplaukų dar apie dvejetas milijonų markių per metus. Tad lėšų buvo. Ir gerų norų netrūko.

SAVITARPINĖ PAGALBA IR RAUDONASIS KRYŽIUS

Dar besikurdama Savitarpinė pagalba prijungė prie savo darbo visas okupanto suspenduotojo Raudonojo Kryžiaus įstaigas, palikdama jas tokias, kokios buvo, visiškai neardydama Raudonojo Kryžiaus vidujinės, gal daug kur ir taisytinos tvarkos. Savitarpinės pagalbos Vyriausiasis komitetas apsiėmė išsaugoti Raudonąjį Kryžių, visiškai neliesti jo tvarkos nei valdyboje, nei darbe.

Raudonasis Kryžius liko. Jis buvo pavadintas „Savitarpinės pagalbos Sveikatos pagalbos skyrius". Taigi, be savo darbų, Savitarpinė pagalba dirbo ir Raudonojo Kryžiaus dirbtuosius darbus per tą pačią Savitarpinės pagalbos apmokamą Raudonojo Kryžiaus administraciją. Ji ne tik išlaikė, ką turėjo Raudonasis Kryžius, bet dar ir plėtė jo darbą, pavyzdžiui, daug prisidėjo statant ligoninę Vilniuje, plečiant džiovininkų sanatoriją Varėnoje, tvarkant Birštono kurortą, steigiant ir ne vien tik Kaune medicinos seserų kursus, mokyklų seserų kursus, leidžiant vaikams žurnalą ir t. t.

Šiems Raudonojo Kryžiaus reikalams lėšų reikėjo šimtais tūkstančių. Lėšų buvo. Savitarpinė pagalba jų negailėjo. Net 1944 m. liepos mėn. gale, prieš pat išvykstant iš tėvynės, buvo, be kitų lėšų, duota Raudonojo Kryžiaus tarnautojų algoms 80 000 ir vaistams įsigyti 30 000 markių per dr. Ingelevičių bei jo švogerį Ritėną. Taigi iki pat paskutiniųjų Savitarpinė pagalba savo Sveikatos

pagalbos skyrių – Lietuvos Raudonąjį Kryžių – globojo, net sudarė galimybes užsipirkti vaistų ir sukaupti tarnautojų algų atsargą naujos nelaimės – jau antrosios SSRS okupacijos metams.

Savitarpinė pagalba aiškiai matė, jog be Raudonojo Kryžiaus likusio krašto sveikata būtų labai suvargusi. Vaikų globa, gimdymo skyrius, džiovininkų sanatorijos, Birštono tynės, purvai, vandenys, ortopedinė dirbtuvė, žemesniojo medicinos personalo paruošimas, greitosios pagalbos išlaikymas (buvo pradėta steigti greitosios pagalbos įstaigos ir apskričių miestuose), – visa tai turėjo itin didelės reikšmės karo, okupacijų metais įvairiai slegiamų krašto gyventojų sveikatai išsaugoti.

Panaikinta buvo, komisarui įsakius, tik Raudonojo Kryžiaus ženklas. Sekant komisaro patvarkymą, buvo galvota apie kokį kitą ženklą. Nesurasta. Prie ligoninių raudonas kryžius buvo pakeistas Savitarpinės pagalbos parašu. Didelis raudonas greitosios pagalbos mašinų kryžius buvo plonai uždažytas ir nežinant krito į akis tegu ir neryškus buvęs raudonas kryžius. Nebuvo išimti iš apyvartos medicinos seselių ženkliukai kaktoje.

Sveikatos pagalbos skyriui buvo paliktos įplaukos iš lošiamųjų kortų ir Birštono vandenys. Čia buvo gražaus pelno. Kortų trūko. Negalėjo spėti spausdinti. Tiesa, buvo ir sunkumų su popieriumi, su dažais, su darbininkais. Teko visokiais keliais eiti, norint okupacijos meto kliūtis nugalėti. Tačiau vis dėlto kortų reikėjo daugiau leisti į apyvartą. Ir pamylėti reikalingus žmones su kortų kalade labai sekdavosi.

TRANSPORTO TALKININKAI

Okupantas priglaudė kelis tūkstančius jaunų vaikinų, davė jiems arklius, vežimą, žinoma, čia pat iš žmonių paimtus, ir pavadino juos transporto talkininkais. Jie turėjo tuos vežimus su arkliais nugabenti prie fronto. Frontas buvo tuomet už Velikije Lukų, Staraja Rusos. Vietos labai balingos. Kitaip privažiuoti niekas negalėjo, kaip tik arkliais. Reikėjo frontą laikantiems kariams ir maistą, ir šaudmenis pristatyti. Buvo apsuptų, prie kurių privažiuodavo tik siauru ruožu, o aplink buvo rusų daliniai. Privažiavimas vos išbrendamas ir visą laiką rusų apšaudomas.

Pradžioj sakė, esą transporto talkininkų tikslas – į reikiamas vietas atgabenti transporto priemones. Tai padarę jie grįšią namo. Iš tikrųjų pasirodė, jog jų iš ten nepaleido. Jie turėjo pro pačias pavojingiausias ir į pačias pavojingiausias fronto vietas vežioti ir maistą, ir pabūklus, ir šaudmenis.

Nemaža jų ten žuvo. Daug jų rusai buvo į nelaisvę paėmę. Buvo ir grįžusių. Bet kokia klasta... Paleistiems transporto talkininkams išduodavo raštelius grįžti namo. Važiuoja jie traukiniu nuo fronto, klausia jų dokumentų. Rodo jie tuos

raštelius. O ten parašyta... *Russischer Fahrer...*[1] ir t. t. Paskaitę tokį dokumentą, vokiečiai laikydavo juos rusais ir siųsdavo į Vokietiją, į priverčiamuosius darbus, žinoma, jau areštuotus kaip pabėgėlius.

Teko matyti tokių dokumentų ir kalbėti su pabėgusiais ir iš fronto, ir iš Vokietijos. Grįžo jų nedaug. Tokių „transporto talkininkų" buvo vedusių, su mažais vaikais, buvo išlaikančių senus tėvus ar suvargusius kitus šeimos narius. Buvo pašalpos reikalingų.

Komisaras griežtai įsakė Savitarpinei pagalbai šelpti transporto talkininkų šeimas. Vyriausiasis komitetas atsisakė. Klausimas buvo pasidaręs itin aštrus. Kad nebūtų įveltas visas komitetas, pirmininkas visą atsakomybę pasiėmė sau. Į komisaro raštą buvo atsakyta, kad transporto talkininkų šeimų šelpimas Savitarpinei pagalbai nepriklauso ir Savitarpinė pagalba jų nešelps.

Daug kartų ragino generolo Wisocky įstaiga, kad šelptume transporto talkininkų šeimas. Ragino ir grasino. Ragino ir įspėjo per savo tarpininkus, kad nebus atsižvelgta į nieką ir bus imtasi priemonių prieš Savitarpinę pagalbą, jei pirmininkas laikysis savo.

Pagaliau visus komisariato reikalus vedęs komisaro pavaduotojas Nabersbergas skambina pirmininkui telefonu ir labai pakeltu balsu sako:

– Tamsta, nešelpdamas transporto talkininkų šeimų, priešiniesi Reicho ministerio patvarkymui, dabar karas. Ar tamsta supranti, kokią atsakomybę prisiimi?

– Taip, suprantu. Bet transporto talkininkų šeimų vis dėlto nešelpsiu.

– Kodėl?

– Nenoriu būti nuolatiniu įstatų laužytoju. Pagal savo įstatus Savitarpinė pagalba negali šelpti. Tamsta turi teisę pakeisti įstatus. Jei ir naujiems įstatams vykdyti pakviestumėt mane, aš paskaityčiau juos ir pamatęs, kad juos galiu taip pat šventai vykdyti kaip dabartinius, sutikčiau, o jei nesutikčiau, tai funkcionierių visuomet rastumėte.

Jau minkštu ir ramesniu balsu paklausė:

– Tai kas turi transporto talkininkų šeimas šelpti?

– Tas, kas juos pašaukė transporto talkon.

– Vadinas, darbo ir socialinių reikalų tarėjas.

– Taip.

– Heil, Hitler.

Aš jam atsakiau: iki pasimatymo.

Taip gražiai baigėsi tas pirmininko su Nabersbergu pasikalbėjimas.

Vokiečiai mėgo, kai jiems trumpai ir stačiai pasakai į akis visą tiesą. Tokiais atvejais jie pagalvodavo ir nusileisdavo.

---

1 Rusų vairuotojas (*vok.*).

Taigi darbo ir socialinių reikalų tarėjas Paukštys turėjo transporto talkininkų šeimas šelpti. Sąmatoj jis neturėjo tokiam reikalui lėšų. Kreipėsi į Savitarpinę pagalbą. Per pirmąjį tarėją buvo paskolinta iš Savitarpinės pagalbos lėšų 50 000 markių. Raštelyj Savitarpinei pagalbai buvo prašytas pirmasis tarėjas pažymėti, kad tai paskola. Taip ir buvo padaryta.

Sudarant sąmatą kitiems metams buvo įrašyta, kad darbo ir socialinių reikalų tarėjas skolingas Savitarpinei pagalbai 50 000 markių. Komisaras piktai užklausia, kaip mes skoliname valdiškoms įstaigoms pinigus. Reikalas buvo raštu paaiškintas pabrėžiant, kad tai paskola.

Pasirodo, tarėjas Paukštys primygtinai komisarui tvirtino, kad tai buvusi jam duota pašalpa arba kad Savitarpinė pagalba nesugebanti šelpti transporto talkininkų šeimų pati per savo įstaigas ir davusi pašalpą darbo ir socialinių reikalų tarėjui tai šalpai atlikti.

Kuo greičiau patikės komisaras – ar nuolat besipriešinančiu Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto pirmininku, sakančiu, kad buvo duota paskola, ar savo ištikimu parsidavusiu tarnu Paukščiu, kuris sako, kad buvo duota pašalpa? Klausimas itin paaštrėjo. Pagaliau išsisprendė Savitarpinės pagalbos naudai, pristačius komisarui pirmojo tarėjo patarimą duoti darbo ir socialinių reikalų tarėjui 50 000 markių paskolą. Tos paskolos tarėjas Paukštys Savitarpinei pagalbai taip ir negrąžino.

Užtatai Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto pirmininkas nutraukė bet kokius ryšius su darbo ir socialinių reikalų tarėju. Ne vieną kartą jis kreipdavosi į Savitarpinę pagalbą. Buvo atsiuntęs malonųjį savo tarnautoją Kazį Kasakaitį išgauti iš Savitarpinės pagalbos lėšų visokiems šalpos reikalams. Buvo atsakyta: tegu grąžina 50 000 markių, tegu atsiprašo už neteisingą apskundimą komisarui, tegu pats ateina. Juk Savitarpinė pagalba nupirko, ir dar taip pigiai, už 50 000 markių visą Darbo ir socialinių reikalų įstaigą su pačiu tarėju. Būtų galėję duoti ir 100 000. Kiekvienas iš 90 tarnautojų vertas tūkstančio, o už patį tarėją būtų likę 10 000 markių. Taip buvo kalbama su Kasakaičiu. Tad Kasakaitis vis nelaimėdavo. Tuomet atėjo Juozas Vanagas-Simonaitis. Ir su juo kalbėta panašiai kaip su Kasakaičiu.

Išsiteiravusi, kam reikalingi pinigai, visuomet Savitarpinė pagalba kreipdavo savo akį ar į prasiplėtusias prieglaudas bei senelių namus, neturinčius pagal sąmatą pakankamai aptarnaujančio personalo, ar į kame aptiktą vargstančią šeimą daugiau paremti, negu Darbo ir socialinių reikalų įstaiga išgali. Taigi dėl nesantaikos šelptinieji nenukentėdavo, – būdavo paraginami atskiri apskričių komitetai ištirti reikalą.

Pasikalbėjimas su Nabersbergu, be kita ko, davė progos įsitikinti, kad darbo ir socialinių reikalų tarėjas yra kaltas dėl negrįžusių transporto talkininkų, nes paaiškinus, jog tas turi transporto talkininkų šeimas šelpti, kas juos pašaukė

transporto talkon, Nabersbergas tuoj priminė darbo ir socialinių reikalų tarėją.

Netrūko vargo ir su kitais, – ačiū Paukščio „geram“ darbui, – kurie buvo surankioti ir išvežti į Vokietiją ar kaip reikalingi ten specialistai, ar kaip nesuvaldomi tėvynėj neklaužados. Išlydint Kauno geležinkelio stoty buvo suruoštos kone iškilmės su visokiais pažadais ir vežamiems, ir jų šeimų liekantiems nariams. Be reikalo tuomet į stotį nesiunčiamas buvo nuklydęs *Savitarpinės pagalbos žinių* redaktorius Vincas Kemežys. Provokiški laikraščiai tuoj pasinaudojo proga priminti, esą nuo Savitarpinės pagalbos, išlydint darbininkus, dalyvavo *Savitarpinės pagalbos žinių* redaktorius.

Liko jų šeimos be globėjų. Ir tokioms šeimoms reikėjo pašalpos čia, namie. O išvežtiesiems bėgant iš Vokietijos ir prašant Lietuvių sąjungos Berlyne paramos, brangių tuomet markių Vokietijoj reikėjo daug. Sąjunga atsargų neturėjo, o ir gauti nebuvo iš kur. Leidimų pinigams siųsti į Vokietiją negalėjo gauti. Tik patikrintiems tikslams, būtinoms sąskaitoms apmokėti kartais pasisekdavo gauti sutikimą.

Žinoma, pačiam˙ Paukščiui išvežtųjų reikalai nerūpėjo. Darbo ir socialinių reikalų tarėjas nežinojo net išvežtųjų skaičiaus nei jokių sąrašų nedarė. Nesekė jų likimo, nesirūpino jų globa. Nors daugelis ten iš uždarbio negalėjo nė prasimaitinti, jau nekalbant apie apdarą, apavą, visai neminint, kai kas apsirgdavo. Kaip į vandenį audros metu tuos žmones iš laivo išmetė, ir žinokitės. Išvežtieji nei kalbos mokėjo, nei savo reikalų ginti sugebėjo, nei prisišaukti ką galėjo.

Apie tų žmonių likimą atplaukdavo žinios daugiausia per kunigą Puišį, kuris, aptarnaudamas nemokančiųjų vokiškai tikybinius reikalus, sužinodavo apie nelaimingųjų gyvenimo sąlygas.

Ypatingai visokiems gandams ėmus sklisti, atsirado darbo ir socialinių reikalų įgaliotinis (kiti tegu rašo apie jo darbus). Dar matėme tuos įgaliotinius 1944 m. pakliuvę į Vokietiją. Netrūko progos su jais susidurti, pasiklausyti jų pačių, o dar daugiau prisiklausyti apie juos.

Tai vis klausimai, kuriais turėjo rūpintis darbo ir socialinių reikalų tarėjas. Vis vien kame kas bedirbtų ar kame kas darbo beieškotų pats, ar būtų išvežtas kam pritarus ar paliepus, reikalo pradžia ir galas turėjo susieiti darbo ir socialinių reikalų tarėjo įstaigoj.

Čia pirmoji dalis. Antroji dalis – socialiniai reikalai: ar savam krašte, ar už tėvynės ribų atsidūręs turėjo jausti šilumą, reikalauti globos iš darbo ir socialinių reikalų tarėjo. Buvo kitaip. Griežtai kitaip. Ne tik pats nesugebėjo, bet dar ir kitiems kliudė... Kas tik panorėdavo vargą mažinti, atsidurdavo į tarėjo slenkstį.

Prie pirmojo tarėjo, supažindinant pirmininką su vokiečių komisaro pareigūnais, po ilgos Paukščio kalbos pirmininko buvo trumpai pasakyta: jog šalpos darbe, Savitarpinės pagalbos darbe reikia širdies; darbas seksis, jei nesusilauks trukdymų. Susilaukė trukdymų, bet sekėsi Savitarpinei pagalbai. Deja, dau-

giausia sunkumų teko patirti, trukdymų nugalėti ne tiek iš okupanto pusės statomų, kiek iš „saviškių". Trumparegiškas žvilgsnis. Negilus protas. Rūpėjo ne darbo tikslas – saviems padėti, jų reikalus apsaugoti. Vyravo noras prie svetimų pinigų pritilpti.

GERMANTO PINIGAI

Niekas kitas, be Savitarpinės pagalbos, negalėjo rinkti aukų krašte bet kuriuo keliu, bet kuriems tikslams. Neatsižvelgdamas į tai, švietimo tarėjas Pranas Germantas įsakė pradžios mokyklų mokytojams per Kalėdų atostogas per mokinius parinkti aukų studentams. Rašte pasakyta, kad nepaliktų nė vienas mokinio tėvas neparagintas paaukoti. Platus, griežtas raštas.

Žinoma, mokytojų įsakyti vaikai kaulijo iš savo tėvų aukų studentams. Patys apiplyšę, po kelis kilometrus pėsčia per rudens purvus, per žiemos šlapdribas be tinkamo apavo einą į mokyklą vaikai turėjo ponams pinigų parinkti. Taip skundėsi komitetų žmonės, prisiklausę priekaištų iš pradžios mokyklų mokinių tėvų.

Pririnko aukų. Savitarpinė pagalba formaliai protestavo. Sugadino Savitarpinei pagalbai aukoms rinkti numatytą patogų laiką. Nė žodžio nepasakė apie numatytą rinkliavą. Slapta išsiuntinėjo mokytojams paraginimus. Peržengė Savitarpinei pagalbai suteiktas teises. Kartu pareiškė nepasitikėjimą Savitarpine pagalba. Sukėlė negražių gandų tarp pradžios mokyklų mokinių tėvų visame krašte, sukėlė nepasitenkinimą Savitarpinės pagalbos, ypač valsčių komitetų, nariams. Tai padarė aiškus gestapo agentas švietimo tarėjas Germantas.

Po kurio laiko Germantas nustojo gestapo pasitikėjimo. Jis staigiai pakeitė savo provokišką politiką ir ėmė ginti lietuvių reikalus. Kai vokietis rinko 50 vadinamųjų „štuthofininkų", į tą skaičių jis įrašė ir Germantą. Areštavo. Sykiu su kitais „štuthofininkais" per Tilžę išsiuntė į Vokietiją.

Viena švietimo tarėjo tarnautojų (Čilvinaitė?) ėmė įtikinėti Germanto pavaduotoją Igną Malinauskį, kad išimtų iš tarėjo nedegamos spintos, rodos, apie 700 000 markių, į knygas neįrašytų pinigų, – tai tos mokinių surinktos aukos. Nepaklausė. Kitą dieną vėl ta pati tarnautoja to paties Malinauskio prašė išimti tuos pinigus. Neėmė. Apie dvyliktą valandą atėjo gestapo pareigūnai ir tuos pinigus pasiėmė.

Savitarpinė pagalba buvo įrašiusi į savo sąmatą 600 000 markių mokiniams šelpti, 290 000 markių moksleivių bendrabučiui Vilniuje išlaikyti, 135 000 markių studentams šelpti. Iš viso tad 1 025 000 markių. Tuo tarpu visa sąmata buvo tik apie 4 000 000 markių.

Germanto pinigai buvo pavadinti „Schwarze Kasse"[2].

---

[2] Juodoji kasa (*vok.*).

Atrodo, Savitarpinė pagalba buvo numačiusi pakankamai pinigų moksleiviams šelpti. Savitarpinės pagalbos sąmatai pakliuvus pas komisarą Rentelną, jis pareikalavo tuoj jo vardu į *Sparkasse* įnešti visus tuos pinigus, kurie buvo numatyti moksleiviams šelpti, – atseit 1 025 000 markių. Pirmininkas vėl vienas pats sau visą kaltę prisiėmė ir atsisakė tuos pinigus įnešti komisaro vardu. Tuoj raštu komisaras reikalauja, nurodydamas trumpiausią laiką. Raštu atsakyta, kad pinigų Vyriausiasis komitetas negali įnešti, nes jų ir neturi. Pagaliau ir norint įnešti tereiktų ne 1 025 000, bet tik apie 55 000 markių, nes jau birželio mėnuo ir kone pusė sąmatos įvykdyta.

Čia prisipainiojo dar vienas dalykas. Pirmininkui rūpėjo kuo greičiausiai įspėti apskričių ir miestų komitetus, kad jie Vyriausiojo komiteto pareikalavimu pinigų kuo mažiausiai tesiųstų. Ir juo reikalavimas griežtesnis, juo mažiau tesiunčia pinigų. Kasa ir anksčiau buvo decentralizuota. Vyriausiasis komitetas pas save visai mažai telaikė pinigų. Įplaukų turėjo nemažai. Dėl to kam tik reikėjo pridėti lėšų, Vyriausiasis komitetas vis savas siuntė iš turtingesniųjų komitetų nereikalaudamas, kad pinigai savo skaitliniu dydžiu bereikalingų akių į save netrauktų.

Su atsakymu užtęsti laiko negalėjo. Tačiau siunčiant paštu komisarui praeidavo keturios dienos. Iš jo keturios ir iš mūsų keturios, iš viso aštuonios dienos. Atsakymą rašant tai buvo turima galvoje. Buvo saugoma pašto siuntinių įteikimo-gavimo rašteliai.

Socialinių reikalų komisaro pareigūnas Büschoffas, kai raštas dėl pinigų grąžinimo neatėjo į terminą, parašė pirmininkui raštą, kuriame pirmininkas buvo kaltinamas sąžiningumo stoka (*Gewissenhaftigkeitsmangel*). Į tą raštą buvo atsakyta pridedant visų pirmininką pateisinančių raštų nuorašus su nedideliais paaiškinimais, kurie visiškai aiškiai parodė, jog kaltinimas sąžiningumo stoka nuo pirmininko atkrinta ir jis grįžta pačiam kaltintojui.

Nesusipratimams išaiškinti pirmininkas panorėjo asmeniškai pasimatyti su komisaru. Buvo daryta žygių, kad Rentelnas skirtų pasimatymui laiką. Komisariato pareigūnai patarė kreiptis per komisaro adjutantą. Taip ir buvo padaryta. Tačiau komisaras nesiteikė priimti. Vėliau buvo sužinota, kad esą reikėję kreiptis per Socialinio skyriaus vedėją, kurio akiratyje buvo Savitarpinės pagalbos veikla.

Kaip tik tuo nemaloniu susirėmimo su komisaru metu pas pirmininką atėjo ryšių karininkas prie generolo Justo leitenantas Aušrota. Jis prašo lėšų dovanoms sveikstantiems kariams, buvusiems batalionų vyrams. Atėjo jis su dviem vokiečiais kareiviais, kurių vienas mokėjo lietuviškai. Buvo paaiškinta, jog Savitarpinė pagalba dovanoms lėšų neturi, nes pakankamai tenka susitempti, kad bent šiek tiek sušelptų į vargą patekusius senius, našlaičius. Bet kadangi čia tebuvo prašoma 2000 markių, buvo pažadėta. Be kita ko, buvo išsikalbėta ir dėl nemalonumų su komisaru, dėl pinigų grąžinimo, dėl to, kad komisaras pirmininko

nepriėmė – nedavė išsiaiškinti. Darbas yra trukdomas. Dėl to krinta geras Savitarpinės pagalbos vardas gausių aukotojų tarpe. Leitenantas Aušrota pasiūlė: „Tai tamstą priims generolas Justas..."

Bet su generolu Justu nieko bendra neturim. Jis yra įgulos viršininkas. Savitarpinės pagalbos darbas susietas su civiline okupacine valdžia. Apie generolą Justą buvo kalbama, esą jis yra palankus lietuviams. Jis gerai pažįstąs lietuvius. Jis ilgoką laiką vokiečių atstovybėje Kaune buvęs Vokietijos karo atašė.

Tačiau pirmininkas nė manyti nemanė, kad jam teks su generolu Justu kalbėtis. Rytdieną po pasikalbėjimo su Aušrota skambina vienas generolo Justo adjutantų – pulkininkas ir praneša, kad 15 valandą generolas Justas lauks pirmininko. Priėmė. Dalyvavo generolas Justas, lietuvių reikalams pulkininkas, Aušrota ir pirmininkas. Pirmininkas atpasakojo visus savo vargus Savitarpinės pagalbos darbe – reikalavimą pinigų, įtarinėjimą nesąžiningumu, spaudimą šelpti tokius asmenis, kurie pagal statutą negali būti Savitarpinės pagalbos šelpiami, nesutikimą asmeniškai išsiaiškinti, draudimą šelpti nuo karo nukentėjusius vaikus, moksleivius ir t. t. Viską išpasakojus generolas pasakė, jog visa tai ne nuo jo priklauso, tai ne jo sritis. Pirmininkas jam atsakė, jog jis ne skųstis atėjęs, bet paaiškinti generolui, kad, nesusipratimams kilus, generolas iš anksto žinotų, kas dedasi krašte. Juk generolas yra čia tikrasis šeimininkas ir t. t. Generolas tuomet pasakė: „Gerai. Tamsta moksleivius šelpsi, bendrabučius išlaikysi. Niekas nekliudys Savitarpinės pagalbos darbui pagal turimus įstatus."

Nežinau, kaip kas dėjosi, bet Rentelnas daugiau nebereikalavo tų 1 025 000 markių. Pinigų klausimas apmirė. Socialinio skyriaus viršininkas ilgai tylėjo, tarsi jo visai nebūtų buvę, o paskui pasidarė žymiai sukalbamesnis.

Dėl ko taip nepatiko komisarui moksleivių šelpimas? Jei jam būtų buvę reikalingi pinigai, jis būtų galėjęs be niekur nieko pareikalauti iš Savitarpinės pagalbos. Čiagi visą sąmatos skyrių moksleiviams šelpti pareikalavo sau. Jis nesakė pats atliksiąs moksleivių šalpos darbą. Reikėjo suprasti, kad komisaras draudžia eikvoti Savitarpinės pagalbos lėšas moksleivių šalpai.

Reikalas aiškus. Jis susijęs su Germanto pinigais. Juk turėjo kristi į akis tai, kad visi tais moksleiviais labai jau rūpinasi. Savitarpinė pagalba numatė moksleiviams šelpti 1 025 000 markių. Pas švietimo tarėją rasta neįpajamuotų moksleiviams šelpti pinigų 700 000 su viršum markių.

Kas tie moksleiviai? Anot Juozo Senkaus tvarkomo *Lietuvių archyvo* pirmojo tomo, bolševikų pirmasis priešas – ūkininkas, antrasis – moksleivis. Moksleiviai agitavo, atsišaukimus platino, gražius ryšius palaikė. Netrūko ir dabar atsišaukimų, slaptų lapelių, laikraščių. Jei moksleivis buvo didelis bolševikų priešas, jis taip pat gali būti priešas ir vokiečių, panašiai pavergusių kraštą kaip ir bolševikai.

Vyriausiasis komitetas buvo iš principo nutaręs, kad į užsienį važiuojantiems eiti aukštuosius mokslus pašalpos neduodamos. Tegu pirma baigia čia, Lietuvo-

je, savo pasirinktas specialybes, o į užsienį galės važiuoti pasitobulinti. To buvo laikomasi. Gal tik vienas muzikas Andrius Kuprevičius gavo kiek pašalpos, bet jam reikėjo daugiau negu tobulintis, jis jau buvo žymus pianistas.

Gestapas po visų šitų įvykių labai akylai ėmė sekti Vyriausiojo komiteto darbus. Ėmė Savitarpinėj pagalboj kone kasdien lankytis šnipai. Mūsų baro gestapininkas rusas teisininkas Milovidovas pats pasisakė, kad jam pavesta akylai sekti Vyriausiojo komiteto veiklą. Bet jis sakėsi esąs doras žmogus ir reikalo nepagadinsiąs. Be to, nurodė, ko reikia saugotis: von Staurovskis, irgi gestapininkas, esąs „neprolaznaja svoloč“[3].

Jam buvo nurodyta dažnai pasėdėti pirmininko kabinete, ypač kai jis priiminėja interesantus, ar net per posėdžius bei pasikalbėjimus su atvykstančiais iš provincijos komitetų nariais. Tikrai neblogas buvo žmogus. Su juo visuomet susikalbėdavome. Ir tas susikalbėjimas ne taip jau brangiai teatsiėjo. Būtų galėjęs ir daugiau Savitarpinei pagalbai išlaidų sudaryti.

Bet ėjo dar ir iš šalies. Ir jauni, ir seni. Jaunesnieji ypač stengėsi pralaužti žinias dėl studijų užsieniuose. Su jais nebuvo sunku susitvarkyti. Greit galėjai jų tikslus įžiūrėti. Nepatyrę, nedrąsūs. Ir nepagedę tiek, kad galėtų judošišką darbą dirbti nesidrovėdami, neraudonuodami.

Sykį atėjo senyvas vyras, gražiai lietuviškai kalbantis. Jis, matyt, neblogai susipažinęs su Savitarpinės pagalbos darbu, žinąs net kai kurių smulkmenų. Nesisekė pagauti jį akimis. Nesipynė ir jo žodžiai tokiose slidžiose įvairių klausimų vietose. Įpratęs į savo seklio amatą, patyręs, savo žygį apmąstęs, pasiruošęs. Pirmininkas aiškiai suprato to apsilankymo tikslą. Bet svečias nesidavė pagaunamas. Staiga ėmė skambėti telefonas. Pirmininkas, tarsi šnekėdamas, skersai eina prie telefono ir tuo pačiu metu stebi lankytoją. Šis greit apžvelgė visą kambarį. Pirmininkui pasirodė, kad jis ieško Hitlerio portreto. Baigęs kalbėti telefonu, pirmininkas, sėsdamas į savo vietą prie lankytojo staliuko, drąsiai jam pasakė: „Taip, ko tamsta daireis mano kambaryj, to neradai. Pakabinto Adolfo Hitlerio portreto pas mane nėra. Štai turiu kelis Hitlerio portretus. Nereik pamiršti, kad Savitarpinė pagalba gyvena iš aukų. Ir čia ant sienų kabo vien suaukoti paveikslai. Hitlerio paveikslui reik brangių rėmų. Įrėmink tamsta Hitlerio portretą, įstiklink ir tada kabink kurioje tik nori vietoje, – bet kurį paveikslą iš jo vietos nukelsime.“ Paraudo. Nutilo. Ilgai nebekalbėjęs, mandagiai atsisveikinęs išėjo.

Pirmininko kabinete buvo Vytis po stiklu, dr. Jono Basanavičiaus portretas, iš Antano Žmuidzinavičiaus pirktas Vilniaus Gedimino mažojo kalno paveikslas. Bet Hitlerio portreto nebuvo.

Po to pirmininko santykiai su okupantais vokiečiais ypatingai pagerėjo. Pirmininkas pasidarė, sakykim, patikimas. Negalėjai pastebėti, kad gestapininkai

---

[3] Didelis niekšas (*rus.*).

lankytųsi. Žinoma, pačioje Vyriausiojo komiteto raštinėje buvo tarnautoja gestapininkė. To tuomet nežinota. Paaiškėjo tremties Vokietijoje metais.

Vyriausiajame komitete viskas buvo tvarkingai vedama. Jokių nusižengimų įstatams. Jokio veikimo prieš okupantus. Nei neleistinų daiktų, nei darbų Vyriausiojo komiteto patalpose. Net kasininkas nieko nebūtų galėjęs pasakyti apie kokius paslaptingus išmokėjimus, kokias neaiškias sąskaitas.

Pirmininkas vėliau jau nebebuvo gerų pažįstamų įspėjamas nenakvoti tą ar kitą naktį namie, neiti į tarnybą pro Darbo rūmus, geriau eiti Gedimino gatve, išvažiuoti atostogų ir laukti, kolei kas paaiškės, laukti pranešimo, kitaip sakant, tam tikram laikui pranykti iš saugiųjų akių. Aprimo aplink. Komisariato pikčiurnos pasidarė sukalbamesni. Galėjai pradėti ieškoti kelių su jais į artimesnę pažintį sueiti. Nebešnairavo.

VALSTYBINĖ LOTERIJA

Seniau tik Lietuvos Raudonasis Kryžius teturėjo klasinę loteriją. Neturėdama varžovų ši loterija, reik manyti, davė nemažai įplaukų. Paskui panašias loterijas ėmė steigti Užsienių lietuviams remti draugija, Šaulių sąjunga. Pasidarė varžybos. Kilo nesusipratimų. Tuomet valstybė paėmė klasinę loteriją savo žinion. Gautąjį pelną skirstė pati valstybė, manau, Finansų ministerija.

Prasidėjus vokiečių okupacijai, jie pasisavino viską, kas buvo valstybės. Taigi ir klasinę loteriją. Tik loterija neveikė. Jokio iš jos pelno, jokios apyvartos niekas nedarė. Savitarpinė pagalba, ilgai nelaukdama, ėmė kalbinti komisariatą, kad leistų klasinę loteriją panaudoti Savitarpinės pagalbos įplaukoms padidinti. Pradžioj griežtai atsakė. Žinojome, kad Estijoje klasinė loterija buvo leista. Mat ten klasinė loterija buvusi Estijos Raudonojo Kryžiaus, ne valstybinė. Visokiais keliais buvo eita, kad klasinę loteriją išgautume, visaip buvo aiškinama. Turėta gražių įrodymų už loteriją. Vis neleido. Mat, sako, ta klasinė loterija – valstybės turtas.

Negaunant leidimo klasinei loterijai, buvo prašyta akies mirksnio loterijai. Tiesa, pradžioj abejota dėl jos našumo. Vis dėlto galvota, kad nuostolių ji tai jau tikrai neduos. Kažkaip be didelio džiaugsmo buvo sutiktas leidimas. Pasirodo, gražaus pelno įplaukė kason. Kas mėnuo vis apie 100 000 markių gryno pelno. Kiek nuslūgus pelnui, buvo pajudinti komitetai, ir vėl pelnas pakilo iki 100 000 markių per mėnesį.

Tačiau vis vien nebuvo nustota klabinti komisaro leidimo ir klasinei loterijai. Keista, klausimas kiek palengvėjo, kai Savitarpinės pagalbos klabinimas atsidūrė Rygoj. Atvažiavo viso Ostlando socialinių reikalų vyriausiasis pareigūnas Valteris. Jis taip aklai nebuvo įsisąmoninęs loterijos valstybiškumo, nes Estijos ir Latvijos pavyzdžiai visą reikalą jam painiojo. Kai gerokai pasivaišinome, kad jau tikrąja jo tarme ėmėme visi kalbėti, – *später*, *Strasse* jis tarė su „s“, o ne „š“, –

susijaudino vyras ir prižadėjo padaryti žygių, kad Ostlando valdytojai Rygoje Savitarpinės pagalbos prašymą patenkintų.

Ir tikrai nereikėjo ilgai laukti, – valstybinė klasinė loterija atiteko Savitarpinei pagalbai. Ką gi padarysi, okupantai manė patys turėti įplaukų iš valstybinės loterijos. Pagaliau įsitikino, kad iš tos „valstybinės" įstaigos naudos neturės, ir leido. Tik laiko kiek veltui nugaišo. Erzelio didelio nesuteikė, ypač kai buvo surastas tikrasis kelias prie okupantų prieiti – ir mažų, ir didokų.

Dabar prasideda su savaisiais kryžiaus keliai. Prieš leisdamas loteriją, komisaras atsiklausė finansų tarėjo dėl mokesčių. Visuomet savotiškas finansų tarėjas Savitarpinės pagalbos reikalams Jonas Matulionis su Mokesčių departamento direktorium bespalviu Balsiu į komisaro klausimą atsakė, kad nuo išlošimų procentai grįžta į finansų tarėjo kasą. Mat kolei loterija buvo Raudonojo Kryžiaus, tie procentai ėjo į Raudonojo Kryžiaus pelną. Kada loterija pasidarė valstybinė, procentai grįždavo į Finansų ministerijos kasą, bet ministerija juos priskaitydavo prie loterijos pelno ir išdalydavo pagal nustatytą tvarką. Šiuo metu procentai grįžta į Finansų vadybą ir, žinoma, Savitarpinė pagalba pinigų nematys.

Per drąsus ir tarėjas, ir jo direktorius, nepaslinkdami *Vyriausybės žiniose* paskaityti 10–15 eilučių Raudonojo Kryžiaus loterijos taisyklių, davė Finansų vadybai beveik pusę visos loterijos pelno visai nepagrįstai. Tuo metu, kai Savitarpinė pagalba gauna maždaug 220 000 markių pelno, Finansų vadyba gauna apie 180 000 markių. (Tarsi mokesčių. Ir tai okupantams.)

Nuėjus kalbėtis su Matulioniu, buvo visa tai išaiškinta. Tas kviečia Balsį. Pirmininkas prašo Balsį atsinešti *Vyriausybės žinias*. Tas išėjęs ilgokai užtrunka, bet *Vyriausybės žinių* neatsineša. Buvo tiesiog susibarta... Karjeros vergai už savo krašto lėšas ar buka galva...

Buvo aiškinta komisarui, kad procentai iš išlošusių už išloštuosius pinigus turi eiti į Savitarpinės pagalbos kasą, bet ne į Finansų vadybos kasą. Atrodė, jog ilgainiui komisaro žmonės greičiau supras Savitarpinės pagalbos reikalus ir loterijos taisyklių tikrąją esmę negu mūsiškiai, kurie pasiruošę viską atiduoti okupantui, o kad neteisingai savoji organizacija skriaudžiama, tai, lietuvi, tylėk. Ir dar pyksta, kad teisybę viešai pasakai. Žinoma, jei galva neišlaiko tokių smulkmenų, tad... atleisk jiems, Viešpatie, nes jie nežino, ką daro. Peršasi į okupantų malonę už didelius tautos suaukotus pinigus.

Buvusi valstybinė loterija turėjo duoti Savitarpinei pagalbai apie 1 000 000 markių pelno per metus. Jei ne ši Finansų vadybos apgaulė, būtų buvę daug daugiau. Mat Savitarpinė pagalba turi apmokėti visas išlaidas, visokius atlyginimus agentams, išmokėti premijas iš savo dalies. O Finansų vadyba gauna be niekur nieko grynus pinigus. Teorinis apskaičiavimas leido spėti, jog per metus Savitarpinė pagalba iš klasinės loterijos turės pelno kiek daugiau kaip milijoną, o Finansų vadyba arti milijono. Loterijos pradžia, pirmosios klasės lošimas,

davė vilčių tikėti, kad loterija pasisekimą turės ir kad įplaukos bus visai artimos teoriniam apskaičiavimui. Tokia tai buvo „lietuviškoji finansų politika", „gerose" rankose atsidūrusi.

KINO BILIETAI

Pagerėjus Savitarpinės pagalbos santykiams su okupacine Ostlando valdžia, buvo imta klabinti, kad leistų Savitarpinės pagalbos naudai pridėti prie kiekvieno kino bilieto po 10 pfenigų. Toks kelias lėšoms didinti vokiečiams pasirodė svetimas, ir jie pasižadėjo atsiklausti vėl tos pačios Rygos, vėl to paties Valterio. O šio akys vieną sykį mūsų laimingai buvo užpiltos, dėl to laimėti vilčių netrūko. Ir tikrai, gana greit buvo pajausta, kad gautas iš Rygos pritarimas. Bereikėjo palankiai nuteikti vietinius mūsų artimesnius tarpininkus. Kelias jau buvo ištirtas – šlapios vaišės.

Besiruošiant toms vaišėms, reikėjo arba Mykolo Velykio „Stumbrą" pajudinti, arba dr. Jono Paukštelio iš Kauno miesto savivaldybės malonę įgyti. Gen. Velykis, artimiausias mūsų kaimynas, buvo tarpais palankus mums, bet jo, kaip privatinės įmonės savininko, duris nebuvo drąsu dažnai varstyti. Taip sakant, nuo savęs jis turėjo duoti. Kas kita Paukštelis. Matyt, nemokėjome tinkamai daktaro sujaudinti, kad jis bendram krašto reikalui per Savitarpinę pagalbą būtų palankesnis. Man atrodė, kad savi žmonės, lietuviai, turi be paaiškinimų reikalą greit suprasti. Paukštelis nebuvo iš tokių. Dėl to kartais mesdavomės į privačią prekybą, nevengdami ir vietinio kaimo gamybos. Ačiū apsukriems Vyriausiojo komiteto tarnautojams, šios rūšies rūpesčiai nebuvo labai varginantys.

Šį kartą vaišės „Perkūne" įvyko su vietinės spaudos korespondentais. Pasisekė gerai pripilti – vežte teko namo vežti su palydovais, veste vesti ir pagaliau nešte nešti į butą. Čia visuomet padėdavo jautrusis muzikas Algirdas Kačanauskas.

Ta pačia proga ir kitas dalykas gerai išėjo. *Volkswohlfarto* skyriaus vedėjo pavaduotojas buvo kietas senbernis, buvęs Karaliaučiaus oro spėjimo tarnautojas. Nesidavė palenkiamas. Teisingas, tikslus, savo vietoj, bet širdies nerodąs. Greta sėdėdamas jis ištraukė savo pypkę, padėjo ant stalo. Sakau: „Prašau rūkyti, aš pypkės dūmų nebijau." – „Je, – sako, – rūkyk, kad nėra tabako." Tuoj atsirado rūkalų. Rūko. Geriame. Jis iš plono dugno stiklelio. Pirmininko stiklelis buvo storo dugno. Šnekame. Pirmininkas jam pasakė, kad jo vaikas gyvenąs kaime, mėgstąs tabaką auginti, rauginti. Prižadėjo atnešti paragauti.

Visai nusilesė. Išvežėme namo. Ir jo viršininkas Büschoffas – jau senėliau išgabentas – iš plono dugno stiklelio gerdamas, neįstengė išsilaikyti prieš pirmininką, kuris gėrė iš storo dugno stiklelio.

Rytdieną buvo dedamos visos pastangos, kad iš Solomonų fabriko pro užpakalines duris būtų gautas bent vienas kilogramas geriausio tabako lapų. Kaina-

vo šimtas aštuonios dešimtys markių. Pirmininkas nunešė pusę kilogramo, labai patiko. Stebėjosi, kaip tas vaikas taip vykusiai moka tabaką paruošti. Džiugu buvo po tokių pasisekimų. Jau kaip ir susikalbėta ir taip greit arčiau susipažinta.

Ir leidimas apdėti kino bilietus po 10 pfenigų Savitarpinės pagalbos naudai buvo gautas. Ėjosi nelengvai. Pirmasis tarėjas sako, jog dabar tai esąs tik Jono Pyragiaus, vidaus reikalų tarėjo, reikalas. Šis pasižada viską kuo greičiau padaryti. Tai buvo 1944 metų vasarį.

Laukiama nesulaukiama. Ir einama, ir skambinama, kolei buvo aptiktas tikrasis kaltininkas. Tai buvo visuomet nepalankus Savitarpinei pagalbai Visuomenės reikalų departamento direktorius (Vidaus reikalų tarėjo vadyboj) J. Krikščiūnas su savo išsigandusiu padėjėju. Iš viso ko atrodė, kad jis labai gailėjosi pats nepasišovęs prie tų įplaukų ir neįsigijęs valdinei įstaigai naujų papildomų mokesčių. Krikščiūnas ir aiškino, kad tai jo departamentui priklausąs reikalas. Vis dėlto Krikščiūno Savitarpinei pagalbai statomi kryželiai tikslo nepasiekė. Tačiau, ačiū jo kliudymams, iš kino į Savitarpinę pagalbą lėšos ėmė plaukti tik antroj birželio pusėj. Taigi beveik keturių mėnesių įplaukos nuėjo niekais. Iš kino turėjo įplaukti vidutiniškai ne mažiau kaip 100 000 markių per mėnesį. Tad Krikščiūnas padarė Savitarpinei pagalbai nuostolių apie 400 000 markių.

Reikėjo gerokai paspausti vidaus reikalų tarėją Pyragių, kolei, kad ir pavėluotai, kino bilietų priedas išsisprendė Savitarpinės pagalbos naudai. Tereikėjo iš Vidaus reikalų vadybos trumpo raštelio, primenančio kinams komisaro nusistatymą, o jau visa techniškoji pusė Savitarpinėj pagalboj buvo seniai paruošta.

Kokie Vidaus reikalų vadybos sumetimai nunešė tuos šimtus tūkstančių markių, nežinau... Tik jau iš komisariato pusės jokių trukdymų nebuvo daroma. Ir jokių aiškinimų nebereikėjo – komisariato raštas buvo rankose. Ir Savitarpinės pagalbos ištikimybės Vidaus reikalų vadybai tirti taip pat nereikėjo. Savitarpinei pagalbai ir pasitikėjimo, ir ištikimybės netrūko. Abejojo tik pyragiai, krikščiūnai, nesugebėdami okupantų sąmatos keliu leistus pinigus sunaudoti ir nepajėgdami gauti tiek, kiek reikia, arba nepermatydami būtinų reikalų, priklausančių Visuomenės reikalų departamentui. Gražūs visuomenės reikalai.

RYŠIAI SU PROFESINIŲ SĄJUNGŲ CENTRU

Jau buvo minėta apie socialinių reikalų sutvarkymą. Susirgai – iš darbovietės algos nebegauni. Tau moka Profesinių sąjungų centras. Už pirmąją ligos savaitę nieko negauni nei pats, nei tavo šeima. Toliau gauni pusę algos, kai gydaisi namie, ir ketvirtadalį algos, kai gydaisi ligoninėj.

Būta daug visokių atsitikimų. Pavyzdžiui, ateina geležinkelietis, dvidešimt dvejus metus ištarnavęs traukinio mašinistu ir gavęs aštrų sąnarių uždegimą. Algos gaudavęs 65 markes per mėnesį. Atskaičius visokius mokesčius, į rankas

jam atitekdavę 56 markės. Turįs žmoną ir ketvertą mažamečių vaikų. Gydąsis namie. Tad gaunąs iš Profesinių sąjungų centro 28 markes per mėnesį. Maža buvo ir 65 markių, o jau apie 28 markes negali būti ir kalbos. Jis kreipęsis į Geležinkelių valdybą. Ta prie jo prašymo Profesinių sąjungų centrui išdavusi jam pažymėjimą. Visa tai jis nunešęs į Profesinių sąjungų centrą. Patiesia ant stalo. Profesinių sąjungų centro pirmininkas išvertęs visa tai į vokiečių kalbą ir ant vokiško vertimo žaliu paišeliu parašęs: „An das Selbsthilfswerk abgeben[4]. O. Urbonas." Toks elgesys juk gali ir nejautrų žmogų į ligas įvaryti.

Buvo prašytojui paaiškinta, ir jis pats suprato, kas turėtų jį šelpti. Aišku, tik jau ne Savitarpinės pagalbos tikslas šelpti visus susirgusius tarnautojus. Buvo parašytas Profesinių sąjungų centro pirmininkui Urbonui raštas apie kvailumą tokios socialinės tvarkos ir tokio jo prierašo ant prašymo. Prašytojas tą raštą nunešė Urbonui ir prašė padėti, nes jis visiškai be duonos palikęs savo žmoną ir keturis vaikus. Savo keliu prašytojui buvo duota pašalpa, apie kurią jis Profesinių sąjungų centre turėjo tylėti.

Kitą dieną iš pat ryto skambina Urbonas. Girgždančiu balsu sako, atseit Savitarpinės pagalbos pirmininko raštas esąs sarkastiškas. Į tai jam buvo atsakyta, kad tame rašte piktjuokio nėra, o tik klausimas išdėstytas taip, kaip jį yra patvarkęs Profesinių sąjungų centras, ir kad už tai esąs atsakingas to centro pirmininkas. Įdomu, kaip tad pats randi savo darbo sarkazmą.

Profesinių sąjungų centro pirmininkas buvo prašomas nurodyti įsakymą arba „Arbeitsblatt" numerį, kuriame tokia tvarka paskelbta. Savitarpinė pagalba tokio viešo įsakymo nesanti suradusi. Pirma jis vis dar norėjo užrėkti, bet pamatęs, kad tuo jis Savitarpinės pagalbos pirmininko nepabaidys, kiek nusiramino ir ėmė sakyti, kad čia esąs nesusipratimas, kad reik pas jį užeiti – jis paaiškinsiąs.

Žinoma, nesamo įsakymo paskelbimo viešumon jis ir negalėjo nurodyti. Savitarpinės pagalbos pirmininkas gerai žinojo, kad tai nebuvo privalomas įsakymas, viešai paskelbtas, bet tai buvo vieno Profesinių sąjungų skyriaus vedėjo paskelbtas kvietimas, pasirašytas Daugirdo. Kvietimas parašytas įsakymo stilium, kone su griežčiausiomis pabaudomis už nevykdymą. Nebuvo paminėta nei įstaiga, nei asmuo, kuriuo rėmėsi Daugirdas, rašydamas tą kvietimą. Ar tai buvo Urbono sumanymas, ar Daugirdo sauvaliavimas, ar kieno kito paraginimas ar žodžiu priminimas – nežinia.

Ir visos įstaigos taip elgėsi, kaip elgėsi Geležinkelių valdyba. Atskaitydavo mokesčius, paimdavo visą susirgusio atlyginimą, o jam duodavo arba pusę, arba ketvirtadalį, už vieną savaitę nieko nemokėdavo. Dėl to Profesinių sąjungų centras turėjo pinigų tiek, kad jau spalio gale buvo į Vokietiją išsiuntęs devynis milijonus markių kaip nereikalingų sąjungai santaupų.

---

[4] Perduoti Savitarpinei pagalbai (*vok.*).

Po šito įvykio daugelis įstaigų, nugirdusių apie tai, kad Profesinių sąjungų mokesčiai neprivalomi, kad tiems mokesčiams imti nėra įsakymo, o tik paprastas skelbimo formos kreipimasis, atsisakė nuo tų mokesčių. Išgąsdinti visokių okupantų svaičiojimų, įstaigų vedėjai atskaitinėjo iš savo tarnautojų, neturėdami pagrindo, o paskui atsipeikėję ėmė trauktis atgal. Pirma Profesinės sąjungos kiek spyrė, o paskui nutilo.

Neilgai trukus Urbonas išėjo iš Profesinių sąjungų centro pirmininkų. Buvo girdėti, kad jo įpėdinį po trumpo laiko norėta suimti.

Ir Savitarpinė pagalba daugiau nebegaudavo su tokiu gražiu prierašu Profesinių sąjungų centro pirmininko pasirašytų raštų. Atėjęs Daugirdas porą valandų pirmininkui kažką aiškino apie tą savo tiek milijonų į Vokietiją išmetusį raštą. Tačiau tikrosios teisybės, kodėl jis tokį raštą pasirašė, Daugirdas ir klausiamas nepasakė. Gal kuomet Urbonas pasakys.

SĄVITARPINĖS PAGALBOS IŠORĖ

Iš Wisocky įstaigos ir komisaro buvo gautas pritarimas leisti savaitinį laikraštį *Savitarpinės pagalbos žinios*. Laikraštis turėjo propaguoti savitarpinės pagalbos idėją, turėjo išaiškinti visuomenei savitarpinės pagalbos reikalingumą. Tai pačiai visuomenei jis turėjo, taip sakant, viešai atsiskaityti už sudėtas aukas, atskleisti prieš aukotojų akis Savitarpinės pagalbos darbo plotį, parodydamas, kaip tas darbas buvo dirbamas prieš karą, kokios yra susidariusios naujos aplinkybės, kokių kliūčių aptinkama. Buvo vis primenama, kad tai vienintelė leista organizacija, kad visi turime aukoti, nors ir ne po daug, bet užtatai visi savo įnašą turi padaryti. Šiaip, apskritai imant, mūsų visuomenės nebuvo reikalo įtikinėti, ypatingai ašaras lieti, atskleidžiant eiles į vargą patekusių ir nebesugebančių iš to vargo išbristi. Visuomenė jautė, jog yra ir nepasakomų reikalų. Ji suprato, jog visas lietuvio gyvenimas nejučiomis savaime ima spiestis aplink Savitarpinės pagalbos komitetus, aplink tų komitetų narius. Tie nariai nuvažiuoja ir į kitas apylinkes, ruošia apskričių suvažiavimus, visuotinius susirinkimus, taigi gali pagauti krašte vyraujančias nuotaikas, gali įžiūrėti okupantų norus, kelius, kurie lengviausiai išvestų iš spendžiamų pinklių.

Visuomenė labai aiškiai nustatė savo pažiūras į Savitarpinę pagalbą. Savitarpinė pagalba turėjo tik pagauti visuomenės nuotaikas. Jai nereikėjo iš viršaus primesti kokių idėjų, pažiūrų ir laikyti visuomenę įtemptą, kad neimtų dairytis į šalis. Savitarpinei pagalbai reikėjo tik akylai stebėti visuomenės pulsą, kuris visame krašte vienodai reiškėsi, pagal aplinkybes vienodai kitėjo. Jei nebūtų buvę dirbtinių – ar dėl nesugebėjimo, o gal iš blogos valios – kliūčių iš saviškių pusės, ir dėl to ypatingai erzinančių, Savitarpinė pagalba būtų dar daugiau nudirbus, daugiau naudos kraštui atnešus.

Daugiausia cenzūrai nepatiko Vinco Kudirkos eilės „Ne tas galingas, kuris“ ir t. t. Pamanė, kad tai taikoma Hitleriui.

Savitarpinės pagalbos žinias redagavo Mikas Ilgūnas. Reikalams susipynus ir Ilgūnui uždraudus redaguoti, buvo prašyta tvirtinti naują redaktorių – Vincą Kemežį. Kolei patvirtins pristatytą kandidatą, leista redaktoriaus pareigas eiti Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto reikalų vedėjui. Wisocky įstaiga žodžiu pranešė negalėsianti mūsojo kandidato tvirtinti. Prašymą pakartojome. Mes ir nesisielojome, nes redaktoriaus pareigas eina reikalų vedėjas, o kas faktiškai redaguoja, Wisocky įstaiga lyg ir nesirūpino. Tad likome be redaktoriaus. Bet mūsų kandidatas redagavo, taigi mūsų tikslas pasiektas. Areštavus reikalų vedėją Vytautą Stanevičių, atsakingąjį redaktorių, tas pareigas perėmė naujas reikalų vedėjas Pranas Saladžius, kolei bus patvirtintas mūsų pateiktasis kandidatas. Apie tai, žinoma, niekam nieko nesakyta. Laikraštis ėjo kaip ėjęs, rašė kaip rašęs. Ir tikslai, ir tiems tikslams siekti keliai paliko visiškai nepasikeitę.

Spaustuvės darbininkams ruošdavome vaišes. Jie dirbo savo laiku, dėl to jiems reikėjo mokėti daugiau. Užtatai laikraštis išeidavo visuomet skirtu laiku. Netrūko ir popieriaus, nors iš spaudos išeidavo didesnis skaičius, kaip kad buvo numatyta.

Be *Savitarpinės pagalbos žinių*, dar buvo leidžiamas vaikams *Žiburėlis*, Stepo Zobarsko redaguojamas. Norėta *Žiburėlį* labai gražų leisti. Žinoma, jis ir galėjo būti daug geresnis ir turinio, ir spaudos požiūriu. Tiesa, atsirado vienas lietuvis (teisininkas, buvęs Klaipėdos gubernatoriaus patarėjas Sakalauskas), kuris paklausė pirmininko, kam Savitarpinei pagalbai reikalingas laikraštis vaikams. Būta ir taip galvojančių lietuvių... Gerai, kad taip okupantai negalvojo. Buvo aiškinama, kad reik visuomenę iš mažens pratinti prie artimo meilės, prie paliegėlių, našlių, senelių, našlaičių šelpimo. Vokiečius tai patenkindavo. Šiaip juk nebuvo vaikams jokio žurnalo, be Savitarpinės pagalbos leidžiamo *Žiburėlio*.

Prieš rinkliavas buvo spausdinami plakatai. Nelengva buvo su plakatų projektais. Menininkai ir pavieniui kviečiami, ir pranešus apie konkursą nedalyvaudavo. Tuomet buvo kreiptasi į Meno mokyklos direktorių Vytautą Kazimierą Jonyną, kad jis baigiantiesiems duotų temą, tinkančią Savitarpinės pagalbos dirbamam darbui pavaizduoti. Direktorius taip ir padarė. Projektus pateikė šešiolika mokinių, o pačių plakatų konkurse tedalyvavo vienuolika ar dvylika. Išrinkus tris geriausius numatytoms premijoms liko dar daug gerų. Žiuri (Jonynas, Žmuidzinavičius) sutiko su pirmininko pasiūlymu, kad ir kitiems reik skirti „pašalpas“. Savitarpinei pagalbai šis plakatų konkursas vietoj dviejų tūkstančių atsiėjo keturis tūkstančius markių. Kitaip pažiūrėjus, juk vis tiek Meno mokyklos mokiniams reikėjo duoti pašalpas. Čiagi jie gavo kiekvienas už savo darbą tarsi atlyginimą. Visi varžybų dalyviai buvo patenkinti. Atsimetusieji gailėjosi prie projektų nepadirbėję.

Savitarpinė pagalba spausdino rinkliavoms ir popierinius ženklelius. Jų reikėjo daug. Sunku buvo gauti segtukų tiems ženkliukams sagstyti.

Buvo raginami taikomojo meno kūrėjai (Vėbras) pagaminti daiktinius ženkliukus. Buvo siūloma kartkartėmis iš medžio, molio ar odos atraižų prigaminti kokių viliojančių daiktelių, kad ir patys tie daikteliai dar labiau pritrauktų norinčius juos įsigyti.

Ir invalidų dirbtuvės nesiėmė net skardinių ženkliukų gaminti. Labai sunkiai gamintojas buvo įtikintas, kad imtųsi trejų metų Savitarpinės pagalbos sukaktuvinei rinkliavai pagaminti 200 000 skardinių ženkliukų su Vyčiu, štampuotu su saga. Kelios dešimtys tūkstančių jų buvo pagaminta.

Okupantas labai kabinėjosi prie rinkliavų ženkliukų piešinio. Buvo toks atsitikimas. Viename tokio ženkliuko pakrašty išspausta kažkas, tarsi stulpas. Neleidžia šito platinti. Neva vienas vadinamųjų Gedimino stulpų čia vaizduojamas. Tuomet pakišome mūsų Vytį. Sutiko. Sako, tai labai gražu, jūs mėgstate žirgus, juk tai, dar pridėjo, yra jūsų valstybinis ženklas. Še tau...

Buvo sugalvota Vytį pasukti į dešinę. Stancų gamintojas apsiriko. Jo stance buvo į dešinę lekiąs Vytis. O ženkliukuose išėjo į kairę. Tik kelis tokius tepadarė. Vėliau gaminti iš naujo ir kiek mažėlesni. Ženkliukai buvo sidabriniai, spindį, oksiduoto sidabro juodame dugne. Rinkliavoms netiko – per brangūs. Dalyti tik komitetų nariams, kilnesniems aukotojams. Metiniam Savitarpinės pagalbos suvažiavimui pažymėti buvo pagaminta, rodos, 200 sidabrinių ženkliukų su Vyčiu raudono emalio dugne. O Vyriausiojo komiteto nariams – paprasti tvirtai įsegami sidabriniai ženkliukai su rūtų šakele. Tokių tik 15 tepagaminta.

Tų įvairių ženkliukų buvo atgabenta į Lietuvių sąjungą Berlyne. Šiek tiek įplaukų už ženkliukus turėta. Už tuos sidabrinius prieš galą mokėjo po 50 markių (jų labai mažai tebuvo). Patiems kainavo trys markės. Daugiausia į Berlyną buvo atvežta tų skardinukų (savikaina 18 pfenigų). Už juos buvo imama po vieną markę.

KONCERTAI

Koncertai buvo ruošiami Kaune ir provincijoj. Didžiausias koncertas buvo Valstybės teatre Kaune. Teatro administracija ruošė Savitarpinės pagalbos vardu. Pradžioje buvo planuojama, jog Savitarpinė pagalba pati ruošia, tik panaudoja teatro žmones ir vietą. Įsiklausęs į jaunuomenės nuotaikas, kurios po koncerto turėjo išsilieti į demonstraciją teatre su himnu ir t. t., pirmininkas aplankė teatro direktorių Vladą Ivanauską ir atvirai su juo pasikalbėjo. Jei kas įvyktų, prie Savitarpinės pagalbos ims kabinėtis, primesdami ar agitaciją, ar progą agitacijai. Nukentėtų tuomet Savitarpinė pagalba. Todėl buvo prašoma direktoriaus,

kad kaltę prisiimtų teatro administracija ir direktorius, – čia tik asmenys nukentėtų, bet ne vienintelė organizacija. Taigi koncertą ruošė teatras Savitarpinės pagalbos naudai.

Šiaip koncertuose bene dažniausiai pasirodydavo solistai Vincė Jonuškaitė, Alė Kalvaitytė, Ipolitas Nauragis, Gaudrimas. Jonuškaitei buvo įteiktas ir pažymėjimas už pasidarbavimą Savitarpinės pagalbos naudai numeris pirmas.

Buvo pasišovusi grupė koncertantų už tam tikrą procentą važinėti po provinciją ir ruošti Savitarpinės pagalbos naudai koncertus. Tačiau Šiauliuose dar pačioje tos grupės darbo pradžioje įvyko nesusipratimas, ir pirmininkas telegrafu atšaukė įgaliojimus.

Daug buvo tikėtasi iš Jaunimo teatro. Šio teatro simfoninio orkestro instrumentams supirkti ir kitiems reikmenims įsigyti buvo duota šeši tūkstančiai markių pašalpos. Prisikabinus prie šių išlaidų komisarui Rentelnui, buvo paaiškinta, jog čia ne teatras šelpiamas, bet tik duota parama, kad reikiami specialistai susimestų krūvon, turėdami instrumentus, gaidas pasiruoštų, o jau paskui koncertuotų Savitarpinės pagalbos naudai ne vien Kaune, bet važinėtų ir po provinciją. Šiuo metu provincijoj nėra teatrų, koncertų, todėl žmonės gausiai atvykusius koncertantus lankys, ir Savitarpinė pagalba turės nuolatinį pajamų šaltinį. Daugeriopai apsimokės padarytos dabar išlaidos. Sutiko. Toliau nebesikabino.

Koncertai ir spauda vis dėlto gaivino nuotaikas, leido užmegzti ryšius, spietė plačius sluoksnius aplink Savitarpinę pagalbą.

Ir sportinės varžybos eidavo Savitarpinės pagalbos vardu. Nugalėtojus apdovanodavo dovanomis, visus varžybų dalyvius – Savitarpinės pagalbos ženkliukais. Vyriausiasis komitetas buvo išpirkęs visas Kauno parduotuvėse buvusias taures ir kitus daiktus, tinkamus nugalėtojams dovanoti. Artimiausiai (ne viešai) globojamas buvo „Perkūno" sporto klubas. Jis turėjo Savitarpinei pagalbai priklausančiose patalpose būklą su bufetu. Čia vykdavo Savitarpinės pagalbos pobūviai su žurnalistais, bendradarbiais, vokiečių pareigūnais. Varžybas ruošė kūno kultūros direktoriai: iš pradžių Algirdas Vokietaitis, o šiam išvažiavus Vladas Bakūnas, kolei jo neareštavo gestapas.

Ir koncertai, ir sportinės varžybos buvo ruošiami ne vien pelnui gauti. Čia buvo Savitarpinės pagalbos propaganda. Čia reiškėsi vienybė. Čia buvo norima atitraukti budrią nepasitikinčią okupanto akį, juk čia niekuo dėti žaidimai, visiškai vieši pasirodymai, prie kurių prisikabinti progų buvo griežtai vengiama.

METINIS SUVAŽIAVIMAS

Darbo metams baigiantis, Vyriausiasis komitetas nutarė šaukti darbo suvažiavimą. Reikia suderinti darbą, atsiskaitymą. Reikia išsiaiškinti ryšius su savivaldybių socialiniais skyriais. Reikia arčiau sueiti su Savitarpinės pagalbos

nuoširdžiausiais bendradarbiais. Ir tolimų užkampių veikėjai turi aiškiai suprasti savitarpinės pagalbos idėją, kaip kad ji greit išryškėjo didesniuose centruose.

Visi Vyriausiojo komiteto nariai turėjo paruošę pranešimus raštu apie darbą jiems pavestose srityse. Bendroji apžvalga buvo pavaizduota diagramomis. Raštu turėjo paruošę pranešimus ir komitetų atstovai.

Pats suvažiavimas buvo ne koks triukšmingas susirinkimas, bet grynai darbo suvažiavimas. Ypač gražią, plačią ir labai atvirą apyskaitą padarė prof. Jurgis Elisonas. Jis pasakė tai, ką kiti nutylėjo, prisibijodami aplinkinių, prisibijodami keleto menkai pažįstamų dalyvių. Visose kalbose buvo pabrėžiama griežta atskaitomybė, įstatų laikymasis, vargstančiųjų atjauta ir jų suradimas. Ne paramos reikalingieji ieško Savitarpinės pagalbos, bet Savitarpinės pagalbos darbuotojai turi visą savo darbo srities apylinkę kiaurai pažinti. Tai garbės darbas, be užmokesčio darbas. Darbas savo kraštui, savo krašto žmonėms. Tai turėjo visi įsisąmoninti. Vis buvo primenama: jūsų pinigai, jūs surinkote, jūs ir išleiskite. Laikykitės įstatų, kad kas neprisikabintų. Sugebėkite taip dirbti, kaip turi dirbti savi saviems. Nesamdyti, neverčiami, laisvi, – savo noru ėmėtės darbo.

Norintieji permanė ir nepasakomąsias mintis. Daug kas paaiškėjo per vaišes – vakarienę. Daug asmeniškai buvo išsiaiškinta.

Po suvažiavimo darbas žymiai palengvėjo. Raštų pamažėjo. Savitarpinės pagalbos šaknys krašte pagilėjo, pastiprėjo.

VYRIAUSIOJO KOMITETO REIKALŲ VEDĖJAS

Vyriausiajam komitetui besikuriant, reikalų vedėją skyrė pirmasis generalinis tarėjas generolas Petras Kubiliūnas, kurio žinioje, pagal įstatus, buvo Savitarpinė pagalba. Tai buvo Vytautas Stanevičius, labai gerų norų žmogus. Darbštus, sugebąs dirbti. Ir parašo, ir pakalba. Bet ir išgeria. Ne tiek išgeria, kiek nežino savo paskutinio stikliuko. O peržengęs ribą nebesuvaldo liežuvio ir priplepa ko nereik. Paslapčių neišlaiko. Paslapčių gi visuomet pasitaiko.

Įsitempę visą laiką dirbome. Vieną dieną įsiveržia į mano kambarį vyras ir klausia, ar čia dirba Stanevičius. Taip, čia. Pasisako gestapininkas esąs. Siunčiu tarnautoją pažiūrėti, ar jis šiuo metu savo kambaryj, duodamas suprasti, kad anas spruktų pro langą. Stanevičius to nepadarė. Jį areštuoja, įveda į mano kambarį atsisveikinti. Klausiu, už ką suimate. Parodo, iš kišenės ranką traukdamas, didelį žalią brauningą: „Štai įrodymas.“ Taip, tai rimti įrodymai. Išvedė. Išvežė į Vokietiją. Visą laiką išbuvo Štuthofo koncentracijos stovykloj su kitais sykiu išvežtaisiais.

Tie patys gestapininkai klausia ir aviacijos kapitono Stasio Jasiunsko. Jis buvęs Savitarpinės pagalbos Kauno miesto komiteto pirmininkas. Davėme miesto komiteto adresą. Jasiunskas, jau tuo metu išėjęs iš komiteto, dirbo „Sodyboj“.

Kolei jie teiravosi, Jasiunskas, sužinojęs apie paieškojimą, pasislėpė. Taip visą vokiečių okupacijos laiką ir išsislapstė. Mirė Vokietijoje kaip tremtinys.

Stanevičius, karui pasibaigus, išėjo iš Štuthofo gyvas. Kurį laiką gyveno Vokietijoj, anglų zonoje. Po Stanevičiaus reikalų vedėjas buvo likviduoto Raudonojo Kryžiaus nuo karo nukentėjusiems šelpti skyriaus vedėjas Saladžius. Jis išbuvo reikalų vedėju, iki atsidūrė Vokietijoj į Lietuvą pargrįžtant rusams.

VALGYKLOS

Patys okupantai reikalavo, kad būtų steigiamos varguomenei valgyklos. Pirmoji tokia valgykla buvo įsteigta Šančiuose, kur pirma buvo Vailokaičio turgaus halė. Į atidarymą atvyko Kauno miesto komisaras Krameris, komisariato ūkio dalies vedėjas, buvęs *Kulturbundo* pirmininkas Kosmanas ir kiti. Visi gražiai pakalbėjo. Vyriausiojo komiteto pirmininkas prasitarė, kad Savitarpinei pagalbai nereikės iš niekur paramos, ji pati viena sugebės išlaikyti valgyklą, kad ir kažin kiek valgytojų bebūtų. Kosmanas – jis čia buvo vertėjas – tuoj prisikabino: „Pažiūrėsime, kaip pasiseks viską patiems atlikti.“ Suprask, be okupantų vokiečių paramos.

Vėliau, kai viską vokiečiai suėmė į savo rankas, reikėjo iš jų visko prašyti – bulvių, miltų. Kartą atsitiktinai sutiktas Kosmanas ir prikiša: „Na, matai, sakei, Savitarpinė pagalba pati viena be mūsų pagalbos apsieis.“ Jam buvo priminta, jog tai ne vokiečių produktai, o mūsų, lietuvių. Nelabai jam toks tiesus atsakymas patiko, bet po to labai, atrodė, nuoširdžiai pasikalbėdavome.

Kita valgykla buvo įsteigta Žaliakalnyje, žydų sinagogoj. Senoviška nedidelė žydų sinagoga labai patogiai buvo pritaikyta valgyklai. Ir čia kalbas sakė tie patys aukšti okupantai.

Savitarpinė pagalba duodavo maisto produktų mokyklų tėvų komitetams, kurie ruošdavo šiltus užkandžius mokiniams. Nebuvo pamiršti ir pradžios mokyklų mokiniai. Produktus gaudavo veltui, o aptarnauti turėjo patys.

Visur tokių valgyklų steigimas ir išlaikymas ėjo sklandžiai. Išimtį sudarė Ukmergė. Ten apskrities komiteto reikalų vedėjas buvo Darbo ir socialinių reikalų įstaigos vedėjas. Jie pasamdė maitinimui tvarkyti tarnaites. Atseit tėvai bei motinos nė piršto neprikiša prie savo vaikų maitinimo mokykloj. Laikantis jų normų, būtų reikėję visame krašte prisamdyti tiek tarnaičių, kad jų algoms Savitarpinė pagalba būtų turėjusi išmokėti apie 200 000 markių per mėnesį.

Nelengva buvo suvaldyti reikalų vedėją – buvusį puskarininkį. Sako, tėvai atsisako to maisto, jei jiems patiems reiks aptarnauti. Savitarpinė pagalba prieš tėvų norą prievarta jų vaikų nemaitinsianti. Atsisako – nereik. O jei nenori darbo dirbti, tegu patys pasisamdo – čia jų reikalas. Savitarpinė pagalba nė vienos tarnaitės nesamdė mokyklų valgykloms. Tuo tarpu viešosios valgy-

klos varguomenei buvo aptarnaujamos Savitarpinės pagalbos komitetų apmokamų tarnautojų.

Viena smulkmena. Kauno miesto komisaro ūkio viršininkas sykį buvo prašomas skirti valgykloms 200 kg miltų. Jis apsiriko ir parašė 2000 kg. Apie tai jam buvo pranešta. Jis pasakė tai padaręs sąmoningai, – esą ką galima padaryti su 200 kg. Pagal normas ir patvarkymus tereikėjo 200 kg. Kiek anksčiau vargo būdavo, kol ir tuos 200 kg išgaudavai.

LIETUVOS RAUDONOJO KRYŽIAUS SUSPENDAVIMO RAŠTAS

Po kurio laiko, Savitarpinės pagalbos darbui jau įsibėgėjus, komisaras parašė raštą buvusiam Raudonajam Kryžiui aiškiai nurodydamas, kaip reikia į tą raštą atsakyti. Kodėl gi komisaras panoro gauti raštu atsakymą, tarsi Raudonasis Kryžius būtų pats patvarkęs savo skyrius uždaryti? Tokio pobūdžio jis ir atsakymą norėjo gauti, esą Raudonasis Kryžius pats sulikvidavo savo skyrius.

Buvusioji (ir tebesanti) Raudonojo Kryžiaus valdyba visaip svarstė tą raštą. Pirmininkas pasakė, jog Raudonasis Kryžius sulaikytas pagal komisaro raštą, gautą nurodyta data. Paprastai raštu jokių įsakymų komisaras nenorėjo duoti. Viskas griežtu žodžiu buvo patvarkoma. Jei paskui reikėdavo bet kokiuos žygius daryti, neturėdavai kuo remtis. Reikėdavo plačiai aiškinti, kodėl tas ar kitas žygis daromas. Viską tarsi savo atsakomybe turėjai daryti. Nesidrovėdavome raštuose priminti, kad tai daroma pagal komisaro tokio ir tokio skyriaus atsakingo pareigūno žodinį patvarkymą. Dėl to ir su reikalais eidavome į komisariato įstaigas su „vertėjais“, kad pasikalbėjimuose dalyvautų žmogus iš šalies, ypač kai klausimas išeidavo iš komisaro įstaigų.

Dėl Raudonojo Kryžiaus suspendavimo, matyt, dar nebuvo nustatytas bendras kelias įsakant apsieiti be raštų. Tad okupantams rūpėjo ir nuo to rašto nusikratyti. Dar ir dėl to, kad Lietuvos Raudonasis Kryžius buvo tarptautinio Raudonojo Kryžiaus narys.

Trumpai atsakius į komisaro raštą, visai nesilaikant tame rašte mėklinamų nurodymų, o remiantis tik komisaro Lietuvos Raudonojo Kryžiaus suspendavimo rašto tiesiogine prasme, toliau to klausimo nebekėlė. Nors pasitaikius progai vis primindavo. Gal tik kiek sustiprino spyrimą visur Raudonojo Kryžiaus emblemas pakeisti Savitarpinės pagalbos užrašu.

Žinantiems reikalą tas patvarkymas pakeisti ženklus ir pats tų ženklų pakeitimas labai jau akies nerėžė. Pasitikėjimą įgijusi Savitarpinė pagalba ir dabar to pasitikėjimo nesužlugdė. Juk visas Raudonojo Kryžiaus darbas buvo išsaugotas. O dar visi kiti vieši Savitarpinės pagalbos darbai ir nematomai besiplečianti krašto viltis vertė juo labiau glaustis po Savitarpinės pagalbos sparnu ir padėti jai savo tikslų siekti kuo plačiausiu mastu.

DANIJOS DOVANA LIETUVAI

Vokiečių okupacijos metu danai atsiuntė į Rygą sanitarinį automobilį. Tas sanitarinis automobilis perdirbtas iš lengvojo automobilio. Labai patogi mašina. Tikrai lengvai tilptų keturi ligonys. Automobilis buvo atsiųstas Lietuvos Raudonajam Kryžiui. Rodos, tokios pat Danijos dovanos buvo atsiųstos Latvijai ir Estijai.

Dovanos – mašinos parsivežti nuvažiavo prof. Jonas Šimoliūnas, ir rygietis, ir Raudonojo Kryžiaus žmogus. Vokiečiai darė visokių kliūčių, kad ta mašina nepatektų į lietuvių rankas. Jie ypač rėmėsi tuo, kad dabar karo laikas, esą jūs neturite benzino, mes jums traukiniu iš Rygos atvešime. Prof. Šimoliūnas nenusileido. Jam visgi laimingai pasisekė Danijos dovaną Lietuvai parvaryti į Kauną. Savitarpinės pagalbos Sveikatos pagalbos skyrius su dideliu atsargumu naudojo tą mašiną.

Su ta mašina dr. Ingelevičius su šeima ir Ritėnas išvyko iš Lietuvos, bėgdami nuo rusų. Į vokiečių nagus ji pakliuvo Rytprūsiuose – Stalupėnuose. Man atrodė, kad tą mašiną tuomet dar buvo galima išgelbėti. Bet Ritėnas nuleido rankas, nėjo klabinti pas vokiečius. Vis dėlto mašina itin lengvai buvo atiduota vokiečiams, nedarant reikiamų pastangų ją atgauti. Nors, antraip vertus, ne tą, tai kitą dieną vokiečiai ją būtų atėmę. Tačiau kai jau Vokietijoje vokiečiai grobia Lietuvos turtą, vis dėlto gaila. Juo labiau kad čia, sakyčiau, tokia simbolinė okupacijos metu Danijos dovana Lietuvai. Čia tau ne paprastas pirktas automobilis. Ši dovana aiškiai rodė draugiškumo ryšius tarp Danijos ir okupuotos Lietuvos, – suprask, turite draugų, kurie apie jus galvoja. Tarsi prisako laikytis tvirtai, laukti geresnių laikų, – vokiečių okupacija ne amžina. Pririedės ir to smarkiojo beširdžio vokiečio kamuolys siūlo galą. Simboliška ir tai, kad visoms trims Pabaltijo valstybėms – Estijai, Latvijai, Lietuvai – tuo pačiu metu tokia dovana įteikta. Baltoskandijos idėjai patvirtinti tikrai gražus sumanymas, sumaniai užmaskuotas ir laiku įteiktas. Krašto likimas, žinoma, brangesnis už tos dovanos likimą. Pražuvo arklys, tegu žūva ir kamanėlės.

LENTZENAS IR VAIKŲ ŽAISLAI

Kauno rajono komendantas Lentzenas kreipėsi į Vyriausiąjį komitetą, prašydamas atsiųsti žmogų, su kuriuo jis galėtų pasitarti svarbiu Savitarpinės pagalbos reikalu. Buvo nueita. Pasirodo, jis jau išrašęs už 50 000 markių vaikams kalėdinių dovanų ir norįs gauti tam tikrą kiekį žaislų vokiečių vaikams Lietuvoje. Jis siūlo kiek brangiau pardavinėti, kad Savitarpinė pagalba dar ir pelno gautų.

Geras pelnas. Vyriausiasis komitetas parduos, sakykim, apskrities komitetui, kad šis savo apskrities varguomenės vaikų eglaites aprūpintų žaislais. Juk tai vis tiek pat Savitarpinės pagalbos lėšos.

Tas jo pasikalbėjimas buvo ne kas kita, kaip pranešimas įsakymo pavidalu, kad tai jau padaryta. Taigi Savitarpinė pagalba privalo apmokėti jau turimas 50 000 markių sąskaitas *pro forma*. Lentzenas, be to, jau pasiėmęs sau reikalingus žaisliukus.

Buvo gauta šimtas su viršum didelių didelių dėžių. Nieko nepadarysi. Buvo nutarta nesipriešinti. Skaldome dėžes, žiūrime žaislus. Labai menkos vertės mediniai žaisliukai. Dauguma jau sulūžę. Vežimukų ratukai vinelėm prikalti. Vinelės iškritusios. Reik taisyti. Prašome vinelėms pirkti leidimo. Duoda, bet vinelių nėra. Pakartotinai prašome. Negauname.

Įdomus vienas dalykas. Kelios dėžės buvo gana sunkios. Atidarome – pilnos gipsinių pelenių iš Čekoslovakijos. Sąskaitoje už 12 000 pelenių po 1,5 markės – 18 000 markių. Nuo pelenių apačios nuplėšyti popieriukai su kaina. Ėmėme ieškoti, ir buvo rasta keletas su nenuplėštais popieriukais. Kaina pažymėta 0,49 markės. Taigi Lentzenas paėmė sau už kiekvieną pelenę po 1,01 markės. Už visas gavo sau dvylika tūkstančių šimtą dvidešimt markių. Ir dar, reik manyti, geriausių žaislų kiek norėdamas.

Niekaip nesugebėjome tų pelenių išdalyti. Liko daugiau kaip šeši tūkstančiai. Atsirado pirkėjas, kuris sumokėjo ar ne po dvi su puse markės. O tas pelenes iš to pirkėjo išpirko daugiausia vokiškos įstaigos. Tegu, žinoma, vokiečių pinigai buvo iš mūsų paimti. Bet Savitarpinė pagalba didelių nuostolių čia neturėjo. Šis pavyzdys aiškiai parodo, kokiais keliais okupantai jau iš apiplėštų žmonių dar norėjo ir sau asmeniškai gražių įplaukų pasidaryti.

Per akis apgauti – ne nuodėmė. Buvo taip galvojančių Lietuvos gyventojų nedidelė dalis. Pasirodo, vokiečiai ne vien jų turtus savinosi ir pasisavino, bet ir gudrybes perimdavo. Juk, sako, koks čia jums, lietuviams, blogumas. Žydų nebebus. Žydų vietas užims vokiečiai. Ir prekyboje, ir pramonėje. Kilnojamuoju turtu jau privačiai dalijosi. Dalijosi ir namais. Tiesa, plėšė turtą ir lenkų, rusų, išvežtųjų lietuvių. Net negrąžindavo turto vadinamiesiems repatriantams lietuviams, kai kuriems pasisekdavo iš Vokietijos išsprukti. Plėšk priplėštąjį, kaip sakė okupantai rusai.

GYDYKLOS

Okupacinė valdžia sugalvojo steigti Lietuvoje sveikstantiems kariams gydyklas. Jie, žinoma, turėjo galvoje, kad dar mūsų ūkininkai turi maisto. Dar galės to maisto iš jų išspausti. Vokietijoj – tik kortelės.

Buvo nurodoma okupantams, kad sveikstančių karių globojimas neįeina į Savitarpinės pagalbos uždavinius. Kariauti juos kvietė karo žinyba. Karo žinyba turi juos ir aprūpinti.

Sveikų vietų Lietuvoj kiek norint: visa Lietuva – ištisas kurortas. Važinėjome, ieškojome – Kulautuvoje, Gaižiūnuose. Sustota prie Varėnos džiovininkų

sanatorijos. Buvo imta ją plėsti, kad daugiau galėtų tuo pačiu metu sutalpinti. Praplėtimas naudingas ateičiai, – ne veltui nueis lėšos. Į Birštoną buvo kviečiami vokiečiai, kartu būtų gauta maisto ir saviškiams išlaikyti. Čia buvo galima verstis. „Birutės“ vanduo po senovei buvo pardavinėjamas Sveikatos pagalbos skyriaus žinioje. Dėl vandens gazavimo būta nesusipratimų. Atsirasdavo žmonių su ilgais pirštais.

Panašiai ir džiovininkų sanatorijoj Aukštojoj Panemunėj. Nuolat su tais ūkio vedėjais kokių nors negerumų pasitaikydavo. Žinoma, slidus kelias. Geriausia valiuta – spiritas. Turi spirito, turi daug ir draugų. Dėl to spirito nuteka pro šalį. O kartais ir už pinigus paleidžiama – nesuseksi. Per tai visokie skundai, visokie įtarinėjimai. Buvo ir kitokios rūšies nesusipratimų ligoninės viduje. Nieko nepadarysi, gyvenimas kiek pakrikęs karo aplinkoje, kai ne tik kokie turtai, brangenybės, bet žmogaus gyvenimas nieku laikomas. Kuris į kurią pusę kiek silpnesnis buvo, tai toks karo metu į tą silpnesnę savo būdo pusę ir pasvirdavo.

Buvo ir kolektyvinių nusikaltimų. Ir pamatuotų skundų netrūko. Buvo keičiami žmonės prasikišusiose viršūnėse. Tokia negera okupacijos ir karo aplinka, kur viskas naikinama, kur viskas laikina, net žmogaus gyvybė, negalėjo nepaveikti ir pusėtinai atsparaus būdo žmogaus – paslysdavo, o paslydęs marmėdavo prapulties gilumon nebesulaikomas. Pati gyvybė ant plauko kabojo. Jei jau pats brangiausias dalykas buvo tokiame pavojuje, tai, daugelis manė, kam čia besirūpinti gyvenimo smulkmenomis, kam besaugoti gerą savo vardą, gali net kenkti visos tautos geram vardui, kai jau nebeliko pavadinimo Lietuva, lietuvis. Atsirado nauji vardai – *Ostland*, ir pats Savitarpinės pagalbos pavadinimas – *Selbsthilfswerk Kauen*. Žinoma, buvo ir kitaip galvojančių, – jei ir pavojuj išlaikysi gerą vardą, tai tas gerumas bus stipresnis. Niekuomet neik blogu keliu.

MOTINOS IR VAIKO GLOBOS SKYRIUS

Daug rūpesčių buvo su vaikais ir motinomis. Visos karo nelaimės ant jų galvų. Mobilizavo ar į darbus išvežė vyrą, – likusios su vaikais ar nėščios moterys nežinojo, iš kur ir kaip duonos riekelę vaikams ar sau gauti. Dar visuomet prie tokių gūžtų laikydavosi seneliai, senelės, dažnai nebegalį savęs prisižiūrėti. Juos reikėjo globoti. Tokia globa visų pirma krisdavo ant pečių likusių su mažais vaikais našlių arba gyvanašlių.

O kur dar pamestinukai, našlaičiai, jų prieglaudos. Priežiūra čia reikalinga budri. Čia maža vien tarnautojų, kurie stropiai atliks savo pareigas. Šitam darbui reik širdies, meilės silpnučiam kūdikiui, meilės, apsivežėjimo senu žmogum.

Skyriaus vedėja Marija Nemeikšaitė per geros buvo širdies. Labai tikėjo žmonėmis. Pati paverkdavo manydama, kad jos ašaros paveiks nusikaltusį pareigūną ir padės nuskriaustajam atsipeikėti. Sveikus globoti, kad ir mažus bei senus,

viena, bet buvo daug paliegusių, kuriems reikėjo savotiškos globos ir priežiūros. Darbas nedėkingas, labai sunkus, reikalaujantis gerų norų, širdies.

Kitas reikalas – eglaičių ruošimas. Arba vasaros kolonijos mokyklos amžiaus vaikams. Sveiki vaikai laisvoj gamtoj ilsisi, žaidžia. Kad ir pasitaikydavo nesusipratimų, bet tai lengvai įstebimi dalykai, nesunkiai pataisomi. Sėkmingai darbas ėjo Kulautuvos vasaros vaikų kolonijoj per dvi vasaras. Nebuvo girdėti nesklandumų ir Kačerginės vasaros vaikų stovykloj. Visur graži gamta, platūs Nemuno paplūdimiai. Pušynas. Sausa pakili vieta. Aukšti miškingi kalnų šlaitai, pušimis apaugę.

Ir mieste vaikų prieglaudos – Vaikelio Jėzaus ir kitos – buvo vadovaujamos patyrusių prižiūrėtojų. Nesusipratimai nesiekdavo Vyriausiojo komiteto. Savivaldybių išlaikomos prieglaudos gaudavo papildomo maisto. Buvo prisamdomos Savitarpinės pagalbos lėšomis patarnautojos, kad švara, sveikatingumas būtų geriau prižiūrimi. Prie šio darbo dėjosi idealistiškai nusiteikusios moterys. Ir tarp pačių tarnautojų buvo daug pasiaukojusių moterų, ką jau kalbėti apie motinos ir vaiko globai sudarytąjį komitetą.

Kiek nuoširdžių minčių būdavo pareiškiama besiruošiant pirmajam gegužės mėnesio sekmadieniui – Motinos dienai! Matydamas šį jautrų gilų norą kiek galima įspūdingiau pagerbti motiną ir įžiūrėdamas mėklinimus perkelti tuos suskaudėjusios širdies jausmus Motinai Tėvynei, turėdavai mintis kur kitur kreipti, kad sulaikytumei ašaras, kad begalėtumei kelis visai neatsveriančius klausimo didingumo žodžius tarti jau, žinoma, į kitų akis žiūrėti neįstengdamas.

Buvo išduoti bilietiukai nėščioms arba mažų vaikų turinčioms motinoms, kad jos galėtų savo reikalus krautuvėse ar įstaigose atlikti be eilės. Pradžioj daug kas urzgė. Paskui apsiprato ir pasidavė Savitarpinės pagalbos prašymui pagerbti motinas.

KOMITETAI

Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą sudarė devyni nariai: Ignas Končius – pirmininkas, Kazimieras Šaulys, generalvikaras, prelatas, profesorius – vicepirmininkas, Juozas Narakas – vidaus reikalų generalinis tarėjas, J. Venclova – žemės ūkio generalinio tarėjo pavaduotojas, Balys Matulionis – sveikatos valdybos pirmininkas, Algirdas Vokietaitis – Kūno kultūros rūmų direktorius, V. Mašalaitis – pirmojo generalinio tarėjo raštinės viršininkas, Stasys Daukša, Vladas Ingelevičius – Raudonojo Kryžiaus valdybos pirmininkas. Vyriausiojo komiteto posėdžius vedė reikalų vedėjas Vytautas Stanevičius, šį areštavus – Pranas Saladžius. Vokietaičiui išvykus, į Vyriausiąjį komitetą įėjo prof. dr. Vincas Kanauka, Naraką areštavus – A. Danta.

Vyriausiasis komitetas visus klausimus sprendė be balsavimo, vienbalsiai. Nepasitaikydavo skirtingų nuomonių. Išsiaiškinus klausimo aplinkybes, visi

Vyriausiojo komiteto nariai būdavo vienos nuomonės. Taip darniai darbas ėjo visą laiką.

Norėdamas pakreipti Savitarpinės pagalbos darbo linkmę arba tam darbui primesti ir politinį atspalvį, Vokietaitis po ilgų posėdžių paliko vienas pats ir netrukus išvažiavo iš Lietuvos.

Ta proga Vyriausiasis komitetas patikrino savo nusistatymą išlaikyti viešą Savitarpinės pagalbos darbą, nepinant jo, visai nesikišant į pogrindžio darbą, kuris kaskart vis stiprėjo ir stiprėjo. Buvo nutarta, kad Savitarpinė pagalba, įgavusi visuomenės pasitikėjimą, ir toliau laikytųsi savo statuto ir neišeitų už jo ribų. Tegu kita kuri organizacija kuriasi su savais tikslais. Ne Savitarpinės pagalbos tikslas tokiai besikuriančiai ar jau įsikūrusiai organizacijai kliudyti. Tačiau reikia saugotis, kad Savitarpinė pagalba kur neįsiveltų, kad paskui be savo kaltės nepaliktų krašto be lietuviškos, okupantų vokiečių leistos organizacijos. Juk reikalui kilus Savitarpinė pagalba su savo komitetais galėtų pradžioje visą krašto tvarką perimti. Apie Savitarpinę pagalbą spietėsi geriausi, patikimi, nesugadintų vardų žmonės, žmonės, neturį savų išrokavimų, kaip tik prislėgtai tautai padėti. Komitetai vietoje galėjo veikti laisvai – tik neišeik iš nuostatų ribų. Nuostatai leido plačiai veikti: paragrafuose buvo plačių apibendrinimų įrašyta, nuostatai nebuvo detalizuoti. Rimtai paskaitęs, ten rasi teises visais krašto reikalais rūpintis. Pagaliau dirbk nesigarsindamas, o visoks darbas galėjo būti laikomas propaganda už Savitarpinę pagalbą.

Po metinio suvažiavimo tai aiškiai suprato atvykusieji komitetų atstovai. Darbas plito, Savitarpinės pagalbos šaknys ėmė leistis gilyn. Komitetai pajautė savo laisvę. Ir tos laisvės piktam nepanaudojo. Kame kokius negerumus iš okupantų pusės nugirdęs, Vyriausiasis komitetas pabardavo vietos komitetus. Tačiau juo smarkiau buvo barami, juo labiau jų darbams Vyriausiasis komitetas pritardavo. Kitaip tariant, supratome vieni kitus.

Pirma provincijos komitetai kiek pyko už tai, kad dalis jų pajamų turėjo eiti į centrą. Paskui pamatė, kad Vyriausiasis komitetas surado sau tokių įplaukų šaltinių, jog savom lėšom pašelpdavo neįstengiančius savom įplaukom išsilaikyti komitetus. Besikuriant komitetams ar kokiom ypatingom aplinkybėm susidarius (pavyzdžiui, Švenčionių komitetas), Vyriausiasis komitetas nereikalavo iš kitų komitetų pinigų. Savų visam kam jam užtekdavo. Lėšos buvo decentralizuotos. Surinkai ir laikyk pas save. Leisk savo nuožiūra. Trūksta savo lėšų, kreipkis į Vyriausiąjį komitetą, duos tau tavo sumanymams įgyvendinti. Taigi tarp vietos komitetų ir Vyriausiojo komiteto susiklostė jaukus susiklausymas. Priklausomybė pasidarė tarsi visai nebejaučiama. Ne įsakymai darbą tvarkė, bet draugiški pasikalbėjimai.

Kiek susirūpinimo teikė Vilniaus apskrities komitetas (pirmininkas Virbalis). Gal nesisekė dirbti, o gal nenorėjo. Darbo nebuvo matyti, tik tekdavo prisiklausyti kalbų, neva sumanymų. Tačiau viskas svajonėmis taip ir liko. Nepasisekė to komiteto išjudinti.

Daug nemalonumų teko patirti iš Šiaulių miesto ir apskrities komiteto. Buvo prašoma, įsakoma sudaryti du komitetus – miesto ir apskrities. Nemažas miestas, daug vargo matę gyventojai, buvo pakankamai darbo. Darbo būt buvę tiek ir tiek tik miesto komitetui. Šiaulių apskritis – pati didžiausia, ar ne 25 valsčiai. Valsčiai dideli. Padangė plati. Žmonių įvairus mišinys. Vienur žemė itin gera, kitur bloga – nevienodos sąlygos. Tai ir paties darbo įvairūs keliai, – apskrities komitetas turėtų daug darbo, besitaikydamas pats ir betaikydamas Savitarpinės pagalbos darbo tikslus prie skirtingų gyvenimo sąlygų.

Savotiškai užsispyrę pirmininkas dr. Domas Jasaitis ir kun. Vincas Byla – jie jau per daug norėjo su niekuo nesiskaityti. Pavyzdžiui, užsigeidė iš savivaldybės perimti visas prieglaudas. Tai būtų atsiėję apie 140 000 markių. (Iš viso įplaukų Šiauliai turėdavo apie 400 000 markių per metus.) Tuo tarpu Savitarpinė pagalba tik gerina sąlygas, tik prišelpia. Reikia reikalauti, kad savivaldybės tinkamai pačios savom lėšom socialinį darbą vykdytų. O kur to trūksta, kolei savivaldybė sugebės išreikalauti papildomų lėšų (juk prieš metus viso ko tiksliai nenumatysi itin nepastoviomis karo bei okupacijos sąlygomis), Savitarpinė pagalba su lanksčia savo sąmata gali primesti lėšų, pasamdyti reikiamus tarnautojus, praplėsti patalpas ir t. t. Taip galvojant Savitarpinei pagalbai mažiau tereik lėšų – tik prišelpti, ir patiems prišelpiamiesiems geriau.

Buvo sušauktas Šiaulių apskrities valsčių komitetų pirmininkų suvažiavimas. Iš vakaro kone iki išauštant buvo privačiai kalbėtasi. Nesusitarta. Tuomet Vyriausiojo komiteto pirmininkas nutarė pasinaudoti komiteto įgaliojimu ir nenusileisti ir prieš posėdį pats jokių žygių dėl susitarimo nebedarė – juk ne maži vaikai. Prieš pat susirinkimą šiauliškių užsispyrimas palūžo ir jie išbraukė iš dienotvarkės ginčytinus (dėl kurių privačiai nebuvo prieita prie vieningos nuomonės) klausimus. Susirinkimas praėjo gana sklandžiai. Mažiau dirbantieji paprastai moka gražiai susirinkimą mulkinti.

Suvažiavime Linkuvos komiteto pirmininkas, priėjęs prie Vyriausiojo komiteto pirmininko, klausia, ką turįs daryti su kviečiais ir lašiniais. Pasirodo, komiteto žinioj be jo pastangų atsirado 110 centnerių kviečių ir apie 100 kilogramų lašinių. Natūra rinkti aukas buvo uždrausta. Tačiau žmonės nori nenori atveža ir palieka. Daryk, kaip sau išmanai. Patarti tokiais atvejais nesunku. Sudoroti tokius daiktus visuomet sugebėsi.

Taip besivarinėdami su Vyriausiuoju komitetu, šiauliškiai visai mažai ką tepadarė. Šiauliškių darbas buvo nelyginant prievarta pasamdytų darbininkų darbas. Nebuvo tos darbo šilumos, kurią žmogus matei, pavyzdžiui, Švenčionių, Raseinių, Telšių, Utenos apskrityse ir kitur.

Gražiai suprato Savitarpinės pagalbos darbą Zarasų apskritis. Iš jų galėjai pasimokyti. Su jais pasikalbėjęs, žmogus palikdavai platesnio akiračio. Jie kiaurai persiėmė tos vienintelės viešos vokiečių okupacijos metu lietuvių organizaci-

jos, kuri dirbo savom, pačių žmonių laisvai sudėtom aukom, dvasia, tos dvasios reikalingumu, galingumu. Jie toje organizacijoje matė visą okupantų užslopintą valdžios aparatą – savą, grynai lietuvišką, visiems vienaip brangų, be jokių skirtumų, be politinių ar kokių kitų įsitikinimų. Zarasiškiai sugebėjo parinkti žmonių, kurie patys siuntinėjo siuntinukus pagal duotus adresus ar čia pat Lietuvoje, ar už jos ribų. Jiems nebuvo savo apskrities sienų. Jie apžvelgė visą tėvynę. Visame krašte matė taisytinų negerumų. Ir taisė. Sėkmingi taisė.

Žinoma, kad ir kaip viską iš anksto permatė zarasiškiai, tačiau jiems sunku buvo pralenkti panevėžiečius. Panevėžiečiai ramiai, nuosaikiai, pirma blaiviai apsvarstydami, visi kaip vienas dirbo. Ir visuomet sklandžiai susikalbėdavo prof. Jurgis Elisonas su vyskupu Kazimieru Paltaroku. Savitarpinės pagalbos darbe visi panevėžiečiai buvo kaip vienas žmogus. Jie plačia vaga buvo užsimoję Savitarpinės pagalbos leistina linkme savąją idėją vykdyti. Daug iš jų buvo pasimokyta. Suvažiavimo metu Panevėžio komiteto pirmininkas pratrynė suvažiavusiems akis. Panevėžiečiai pasakė ir tai, ko nereikėjo sakyti. Jie prabilo ir apie tokias darbo gaires, kurias Vyriausiasis komitetas tik privačiuose pokalbiuose tegalėjo minėti.

Alytus su savo Jieznu buvo partinę aistrą sukėlę. Partijų žmonės ir čia sumanė pasivaržyti dėl komitetų pirmininkų. Jiems formalumai akis aptemdė. Nebeįžiūrėjo jie okupacijos metu tikrojo darbo saviškių naudai.

Gerai dirbo Kėdainiai. Jie gilią vagą varė. Jų darbas grūdino tautinę sąmonę, kūrė vienybę, padėjo įsisąmoninti tautinį atsparumą ir jo įtakos pasekmes bet kuriems staigiems įvykiams krašte kilus. Ir darė visa tai ramiai, be triukšmo.

Atsiradus Savitarpinės pagalbos statute nenumatytiems reikalams, pirmas pasišovė padėti Vilkaviškio apskrities komiteto pirmininkas kun. Jonas Kardauskas.

Buki, reikalo nesupratą buvo Šakiai. Vargo nematę, nenukentėję patys ir nesupratą kitų nelaimių, sunkumų.

Uteniškiai irgi varžytis ėmė. Gal kiek panašiai kaip Alytus su Jieznu. Gerų norų būta, tačiau siela šlubavo. Kažkaip darbas ten būriuodavo kaip rudens įkyrusis lietus. Neužkrėtė jų nei Vyriausiojo komiteto prašyti užvažiuoti zarasiškiai, nei garsieji panevėžiečių darbai.

Ukmergei turėjo darbas sektis. Tik čia gal kiek poniškumo ligos atsirado. Tas suplakimas su Darbo ir socialinių reikalų skyriumi, tie gražieji to skyriaus rūmai nepritiko žiaurių okupantų nuskriaustai ir vis dar tebeskriaudžiamai tautos jautriajai sielai. Jautrių sielų žmonėms drovu buvo tų rūmų laiptais lipti aukštyn. Be to, čia, matyt, nebuvo dar visai išsidvelkusi dr. Paukščio dvasia – laikyti Savitarpinę pagalbą savo tarnaite. Žmonės judrūs, paslankūs, bet tik padangėm skraidyti, neatsiremiant mintimis į ką nors pastovesnio, nepajudinamo, sustingdančio žmogaus polėkį – savo tautos tikrąjį kelią. To čia nemokėta įžvelgti ir dėl to būta nedovanotinų klaidų. Tos klaidos apylinkės žmonėms galėjo mes-

ti šešėlį ant Savitarpinės pagalbos visiems vienodų, visiems būtinų tautos naudai reikalų. Juk turi ir žmonės jausti Savitarpinės pagalbos teikiamą šilumą, ir tauta turi gėrėtis tiems žmonėms teikiama šiluma. Tad reik sugebėti, tokį darbą dirbant, matyti ir tai, kas čia pat po kojų dedasi, ir tai apibendrinti visiems žmonėms, visai tautai.

Nudegusi Tauragė matė vargo. Savitarpinė pagalba buvo jiems viltis, šviečianti iš šalies. Jausdami tos vilties dvelkimą, tauragiškiai plušėjo ir jiems sekėsi. Stambiais žingsniais jie ėjo pirmyn. Visuomeninis darbas yra nuolatinis, kruopštus darbas. Lašas po lašo ir akmenį pratašo. Žinoma, ne taip jau greitai sužadinsi žemaičių pasitikėjimą, užtatai pasiektas pasitikėjimas duoda gražių vaisių. Pastaraisiais vokiečių okupacijos metais žemaičiai jau buvo Savitarpinę pagalbą perpratę. Jie ėmėsi darbo nestoviniuodami ir nesisukinėdami atgal.

Be nereikalingų jausmų, rimtai, paslankiai ėjo darbas Marijampolėj.

Vilniaus padangės komitetai su Trakais vargo. Lietuviškas darbas šaknų čia dar neturėjo. Juos reikėjo remti. Tiesa, jų kraštas vargingas. Jie niekuomet nesugebėjo pakilti.

Švenčionys pradžioje vargo. Paskui vienas du žmonės išvystė tikrai gražų darbą. Iš nieko ir itin sunkiomis sąlygomis jie plačiu keliu ėmė eiti. Jų darbas, kad ir greit išvystytas, turėjo svarbios reikšmės ateičiai.

Biržų, Kaišiadorių, Kretingos, Mažeikių, Rokiškio komitetai neatsiliko nuo kitų sau lygių komitetų. Jie veržėsi į viešąjį gyvenimą, stiprindami tautos dvasią, keldami ateities viltį, ruošdami žmones visokiems galimiems įvykiams.

Nedaug bereikėjo laiko, ir visi komitetai it vienas būtų ėmę vienodai galvoti, vienodai dirbti besivaržydami dėl pirmavimo, dėl naujų kelių, naujų akstinų dar giliau į tautos reikalus įžvelgti. O tų reikalų vis daugiau ir daugiau atsirasdavo. Veiklumas – ir viešasis, ir neviešasis – pagyvėjo.

VOKIEČIŲ RAUDONASIS KRYŽIUS

Sykį į Vyriausiąjį komitetą atėjo uniformuoti vokiečių gydytojas ir gailestingoji seselė. Pasisakė esą iš Rygos, Vokiečių Raudonojo Kryžiaus siųsti į Kauną, kad čia gyvendami palengvintų Savitarpinei pagalbai darbą sveikatos srityje ir pagreitintų susisiekimą.

Geras pagreitinimas. Pirma reikėjo tiesiog į Rygą rašyti, o dabar per tą įsikursiantį Vokiečių Raudonojo Kryžiaus skyrių. Darbas, kaip jau buvo aiškinta, palėtės aštuoniomis dienomis.

Nieko nepadarysi. Reik duoti patalpas. Jie norėtų gauti patalpas tame name, kur yra įsikūrusi visa Savitarpinės pagalbos įstaiga su Sveikatos pagalbos skyrium, su paieškojimų, su kraujo transfuzijos skyriais. Įsileisk tokius į bažnyčią – ir ant altoriaus užlips. Ims plėstis mūsų darbo patalpų sąskaiton.

Suradome patalpas prie Savitarpinės pagalbos ligoninės traumatologijos skyriaus Vytauto prospekte (Kęstučio gatvės kampas). Jiems pavestieji kambariai – namo gale. Plėstis tegalėtų viena linkme – traumatologijos ligoninės patalpų sąskaiton. Namas vieno aukšto – į aukštį nėra kur plėstis. Apačioj, pusrūsyj, – ortopedinė dirbtuvė. Per vokiečius buvo gaunama ir tai dirbtuvei reikalinga medžiaga. Taigi lokalizavome tinkamoje vietoje.

Gydytojas ir jo padėjėja – malonūs žmonės. Pradžioj buvo šiek tiek reikalų, kolei patalpos buvo suremontuotos, kolei įsikūrė. Paskui net nejautėme, kad čia pat, mūsų pačių patalpose, yra tarsi kokia mūsų Sveikatos pagalbos skyriaus darbo sekimo bei tikrinimo įstaiga.

Patys pamatė, kad mes, kiek suspaudę traumatologijos skyrių, pavedėme jiems tinkamas patalpas. Ir pati vieta rami, Savitarpinės pagalbos įstaigų rajone – čia Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto būstinė, čia Sveikatos pagalbos skyrius, čia kraujo transfuzija ir konservavimas, čia ortopedinė dirbtuvė, čia greitoji pagalba, čia medicinos seserų mokykla su bendrabučiu, čia Savitarpinės pagalbos ligoninė su gimdymo, chirurgijos skyriais. Savitarpinė pagalba siekė visą tą kvartalą – Laisvės alėja, Įgulos bažnyčios aikštė, Gedimino gatvė, Vytauto prospektas, Kęstučio gatvė – įgauti į savo rankas, gal tik be Ateitininkų namo.

IŠVEŽTŲJŲ VAIKŲ IEŠKOJIMAS

Atsitraukdami rusai vežė su savim vaikus iš įvairių vasaros poilsio vietų.

Vaikai buvo vasarai išvežti į kurortines vietas. Čia juos gerai maitino, mokė patyrę prižiūrėtojai ir iš tų vaikų rusai norėjo sau reikalingus žmones jau nuo mažens imti ruošti. Tokios vaikų poilsio vietos buvo Druskininkuose, Kulautuvoje, Palangoje... Taigi karo išvakarėse rusai tuos vaikus gabenosi į savo kraštą. Didesnieji bevežami čia pat Lietuvoje išbėgiojo, bet vis dėlto keleto šimtų vaikų pasigesta.

Tėvai ėmė reikalauti, kad Savitarpinė pagalba imtų tų vaikų ieškoti. Buvo nugirsta, kad kažkokie vaikai yra priklydę Latvijoj ar Gudijoj. Patikrinti gandus apie priklydusius – iš kažkur atsiradusius – vaikus pačioje Lietuvoje nebuvo sunku.

Tad kad nebūtų nereikalingų įtarinėjimų, esą Savitarpinės pagalbos žmonės nepakankamai stropūs, buvo prašyta pačius dingusių vaikų tėvus važiuoti patikrinti, ar nėra garsinamose vietose jų vaikų. Tuo tikslu buvo sudaryti iš pasišovusių, ypač piktai puolančių Savitarpinės pagalbos pareigūnus tėvų būreliai, aprūpinti dokumentais, lėšomis ir paleisti aplankyti įvairias vietas ir vežti namo visus lietuvius vaikus. Žinoma, savais vaikais susirūpinę tėvai, ieškodami savųjų, galėjo daug daugiau padaryti už pašalinius žmones.

Nedaug pasisekė surinkti vaikų. Pasimetė jų nemažai. Galėjo būti ir subombarduota, ir sykiu su frontu į Rusijos gilumą nublokšta. Kad taip galėjo įvykti, rodo šitoks atsitikimas. Nakties metu tiesiog iš geležinkelio stoties ateina karo valdininkas, vokietis iš Daugpilio, vaiku vedinas. Jis važiuojąs atostogų į Vokietiją ir pakeliui paėmęs vaiką atvežti. Devynių dešimties metų vaikas pasakęs esąs lietuvis. Jis pakliuvęs su rusais į nelaisvę prie Staraja Rusos. Su rusų kareiviais gyvenęs apkasuose, kareiviškai aprengtas nešiojęs karo reikmenis į pačias pavojingiausias vietas, girdėjęs tik rusų kalbą, kelis kartus buvęs pritrenktas, vos atsipeikėjęs po sąmonės netekimo. Kalbą gimtąją pamiršęs. Jam tik kariškiai galvoje, ir nuo to vokiečio nė žingsnio neatsitraukia, kaip šunelis prisiglaudęs. Jo tėvai Aleksote. Tik Vytauto tiltu per Nemuną vedamas atpažino gyventąją aplinką ir parodė tėvų namus, ne visų brolių, seserų vardus beatsiminė (jų, rodos, aštuoni). Po savaitės jau visai gerai lietuviškai kalbėjo, atsiminė visus kaimynus ir t. t. Tai buvo Vaitekūnas.

PINIGAI LIETUVIŲ SĄJUNGAI BERLYNE

Lietuvių sąjunga Berlyne spietė aplink save jau ir anksčiau Vokietijoj apsigyvenusius lietuvius. Vokiečių okupacijos metu daug buvo išvežta darbininkų, daug ištremta, gana daug nubaustų buvo. Reikėjo vienus pašelpti maistu, kitiems padėti savo teises atgauti ar teisingus atlyginimus išreikalauti iš darboviečių. Nemoką kalbos, nežiną savo teisių nei darbo bei atlyginimų taisyklių daugelis atvežtųjų darbininkų skurdo be apdaro, be valgio, be buto. Buvo bėgančių namo. Lietuvių sąjunga Berlyne buvo visiems tarsi koks švyturys, nelyginant švieselė mašalams naktį.

Sąjungai lėšų ne tai kad trūko, – ji jų visai neturėjo. Lėšoms per sieną siųsti reikėjo leidimų. Tų leidimų niekas nedavė. Juk čia reikėjo ne vienas kitas šimtas, bet tūkstančiai markių turėti. Atsirado toks Pranas Ancevičius. Tegu apie jį ir visaip kalbėjo, bet lietuvių reikalams Vokietijoj jis itin pasitarnavo. Jis išgavo leidimą Savitarpinei pagalbai persiųsti Lietuvių sąjungai Berlyne daug dešimčių tūkstančių markių.

Atsipeikėjo sąjunga. Lengviau ant širdies pasidarė ir Savitarpinės pagalbos Vyriausiajam komitetui. Kažin kaip būtų buvę, jei ne Ancevičius. Jo pragaištingi darbai, rodos, neiškilo. Tad gal ir gandai apie jį buvo niekuo nepagrįsti. Šiaip jis buvo gana savotiškas. Keistas jo pasinaudojimas geru a. a. Tumo-Vaižganto vardu pabėgti ir Lietuvos. Ir darbai besimokinant Lenkijoje. Ir jo laikysena Vilniuje. Bet visa tik gandai. Taip niekas tiksliai ir neparodė jo negerų darbų.

Savitarpinė pagalba tik džiaugėsi. Pinigai ir ženkliukai per Ancevičių pasiekdavo Rapolą Skipitį visiškai tvarkingai. Ir pats sau jis nieko niekuomet neprašė. Ir nebuvo nieko nei duota, nei siūlyta. Darbas buvo atliekamas vien geru noru.

Ir visuomet nuoširdžiai, jautriai kalbėdavo apie Lietuvos reikalus, lietuvių išgyvenimus okupacijoje, apie sunkią būklę išvežtųjų į Vokietiją darbininkų, o ką jau sakyti apie kalinamuosius Vaclovą Sidzikauską, Dionizą Monstavičių, Petrą Klimą, kuris ar ne per 18–20 kalėjimų turėjo pereiti, kolei pagaliau atsidūrė Lietuvoj jau kojų nebepavilkdamas. Ancevičius sugebėjo ir riebalų didelius lagaminus per sieną pergabenti, ir stipriųjų gėrimų (džino ir t. t.). Visa tai padėjo sąjungai palaikyti glaudžius santykius su Berlyno gestapo atitinkamo skyriaus pareigūnais. Užmegzti santykiai padėjo Skipičiui ir Sidzikauskui palyginti lengvai, be kita ko, nusikratyti nuo *Hilfstellės* viršininko to paties dr. Paukščio įskundimų ir grasinimų.

ŠTUTHOFININKAI

Išleidę tą garsųjį atsišaukimą į piliečius, pasirašytą Rentelno ir Justo, kur buvo žadama degtinė ir rūkalai, ir neprisiprašę geruoju mūsų vyrų stoti į vokiečių pagalbinę kariuomenę, okupantai sumanė bauginti, terorizuoti. Po to, kai buvo pas pirmąjį tarėją sušauktas dvidešimties visuomenei patikimų žmonių susirinkimas (žinoma, su okupantų pasubinatais – Adolfu Birontu, „Lietuvių archyvo" redaktorium Juozu Senkum ir kt.), suėmė 46 vyrus ir išsiuntė juos per Tilžę į Štuthofą.

Trumpai apie tą susirinkimą. Buvo kalbama, esą bus sušauktas nelyginant krašto seimas. Tačiau kol tas seimas susirinks, – o reikalas skubus, – būtų naudinga, kad čia sukviestieji asmenys (Nagevičius, Brizgys, Gudauskis, Fledžinskas, Krikščiūnas, Birontas, Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto pirmininkas ir kt.) pasirašytų atsišaukimą į visuomenę, raginantį vyrus stoti vokiečiams pagalbon prieš rusus. Suredagavus ar kiek pataisius iš anksto paruoštą atsišaukimą, Vyriausiojo komiteto pirmininkas pasakė negalėsiąs pasirašyti, nes atsišaukimas užšoka už akių būsimam seimui. Ir prašomas, ir gąsdinamas pirmininkas pasirašyti nesutiko. Pirmininko nuomonę palaikė Fledžinskas ir irgi nepasirašė. Kiti susirinkusieji visi iš eilės ėmė rašytis. Atėjus Jono Gudauskio eilei, jis pasakė kiek palauksiąs. Vyskupas Vincentas Brizgys ėmė trinti rankomis kelius, valandėlę susvyravo, paskui ryžtingai atsistojo ir pasirašė. Po to ir Gudauskis pasirašė.

Po poros dienų buvo pagarsintas atsišaukimas su susirinkime dalyvavusių asmenų parašais. Dar atsirado prof. Mykolo Biržiškos, kurio susirinkime nebuvo, parašas. Ir dar poros susirinkime nematytų vyrų parašai (rodos, 23).

Paskui Biržiška ir pirmininkaudavo, ir pasirašydavo tos savotiškos tarybos vardu. Ta taryba vis spyrė lietuvius eiti su vokiečiais, padėti žmonėmis, nes daiktus, maistą ar gyvulius vokiečiai patys pasiimdavo. Kai prievarta paimsi žmogų, jis gali būti net itin pavojingas – pavojingesnis nei laisvas paliktas. Bet ta tary-

ba kvietė tik kitus savo galvas į vokiečių mirties kilpas kišti. Patys nėjo ir savo artimųjų vokiečiams nepasiūlė. Buvo tarp jų ir jaunų ar jaunyvų. Neteko nugirsti, kad bent vienas būtų susižavėjęs Biržiškos pasirašyta provokiška poezija lietuvių kalba. Nuo žmonių aiškios, tvirtos nuostatos kaip nuo akmens sienos atšoko atsišaukimo žodžiai ir šlykštūs Rentelno ir Justo pažadai.

Vyriausiojo komiteto pirmininką ir Fledžinską daug kas kartkartėmis įspėdavo saugotis, nenakvoti namie, išvažiuoti iš Kauno ilgėlesniam laikui ir t. t. Tiesa, atrodė, kad gestapas ėmė akyliau sekti Vyriausiąjį komitetą. Prie to dar prisidėjo Vyriausiojo komiteto pirmininko atsisakymas įnešti į taupomąją kasą Rentelno vardu 1 025 000 markių. Vis dėlto išgyveno ir Vyriausiojo komiteto pirmininkas, ir Fledžinskas.

Taigi nepadėjo nei tie atsišaukimai, nei laikraščių straipsniai, rašyti tos tarybos vardu. Tuomet 1943 m. kovo 16 d. vokiečiai surinko 46 vyrus (Sruoga, Jurgutis, Kerpė, Narakas, Lipniūnas, Grigas, Stanevičius, Ptašinskas, Yla, Valiulis, Vėbra, Simonaitis, Puodžius, Šapalas, Germantas-Meškauskas ir kt.) ir išsiuntė juos į priverčiamojo darbo stovyklą Štuthofe. Sunkios čia buvo jų gyvenimo sąlygos. Per trumpą laiką keletas mirė, tarp jų ir Savitarpinės pagarbos Vilniaus miesto komiteto pirmininkas Bronius Grigas.

Metėmės jiems padėti. Ypač svogūnų jie norėjo. Buvo organizuojama pagalba siuntinėliais. Daugiausia čia pasidarbavo Panevėžio ir Zarasų apskričių komitetai. Žmonės savo vardu siuntė riebalų ir vitaminų.

Po kurio laiko štuthofininkų sąlygos pagerėjo. Vėliau nė vienas nebemirė. Čia daugiausia nusipelnė Vanda Sruogienė, Balio Sruogos žmona. Ji kartkartėmis lankėsi ir čia, Kaune, visokiose okupantų įstaigose, ir Berlyne. Būta ir nesusipratimų. Tačiau tos energingos, gerai vokiečius pažįstančios moters rūpesčiai dėl vyro palengvino visų štuthofininkų likimą. Gaila, kad Sruoga grįžęs į Lietuvą neilgai bepagyveno. Gaila, kad ta tiek širdies turinti nenuilstama kariautoja žiauriomis okupantų sąlygomis negavo progos su savo vyru besusitikti. O juk visi štuthofininkai, prieš Sruogienei imantis žygių, buvo, taip sakant, gyvi palaidoti. Visi jie už gyvastį turi Sruogienei būti dėkingi.

Be pagalbos maistu patiems štuthofininkams, reikėjo ir jų šeimas šelpti. Išsiųsti jie buvo kaip politiniai kaliniai. Žinoma, sveikai žiūrint, jie yra nuo karo aplinkybių nukentėję ir dėl to Savitarpinės pagalbos šelptini. Jų šeimos buvo vyrų išlaikomos. Jie patys buvo gana aukšto rango žmonės.

Vyriausiojo komiteto pirmininkas eina pas pirmąjį generalinį tarėją gen. Petrą Kubiliūną ir prašo parašyti maždaug tokio turinio raštą: kolei išvežtųjų tarnybų įstaigos išsirūpins teisę jų šeimoms mokėti pusę algos, prašom pavesti Savitarpinei pagalbai mokėti joms po, sakykim, 200 markių per mėnesį. Toks raštas buvo parsineštas. Dabar Savitarpinė pagalba šelpia politinių kalinių šeimas, bet ne savu nutarimu, o pavesta tai daryti laikinai, kolei valdinės įstaigos

sutvarkys reikalą. Atsakomybė krinta ant pirmojo tarėjo. Pirmasis tarėjas tegu sau galvoja, kaip reikalui esant aiškintis.

Pirmasis tarėjas gen. Kubiliūnas buvo itin sutariamas žmogus. Nė sykio neteko susilaukti kokių spaudimų, reikalavimų. Visuomet nuėjęs su kokiu reikalu greit gaudavai visišką pritarimą ir dėl pačios formos galvodavai, kaip padaryti, kad ir jam kartais neprisieitų rausti ar aiškintis. Visuomet viskas praeidavo sklandžiai, jei nereikdavo kreiptis į vokiečių įstaigas. Iš vokiečių įstaigų per jį ką išgauti nesisekdavo, – gal mažai aktingumo terodė arba vokiečiai pažadais praleisdavo. Bet jau paruoštai išeičiai, kaip apeiti okupantų potvarkius, visuomet pritardavo. Ir įspėtas, kad jam dėl to nebūtų nemalonumų, visuomet atsakydavo: aš ten kaip nors sugebėsiu išsiaiškinti. Atvirai sakant, su gen. Kubiliūnu buvo malonu dirbti. Žinant jo nusistatymą, su smulkmenomis jo durys nebuvo varstomos.

VILKAVIŠKIO BENKARTAI. UKMERGĖS BOLŠEVIKAI

Pasklido gandų ir skundų atsirado, esą Savitarpinė pagalba šelpianti benkartus, palaikanti bei remianti paleistuvystę. Tai ypatingai skaudu buvo girdėti, nes Savitarpinė pagalba vos buvo pradėjusi savo darbą. Juk tai itin apsimokanti priemonė sukelti lietuviškosios visuomenės nepasitikėjimą Savitarpine pagalba. Suprask, kokiose rankose yra pati organizacija, kaip jai pasišovę žmonės elgiasi, kur eina visuomenės aukos ir t. t.

Be ilgo tyrinėjimo greit paaiškėjo tas „nedoras" Savitarpinės pagalbos Vilkaviškio apskrities komiteto elgesys. Buvo taip. Netekėjusi mergaitė turinti trejetą mažučių vaikų. Savu darbu pati juos išlaikanti, pati švariai aprengianti, sočiai maitinanti tris savo pavainikius vaikus. Apsirgo. Tą „neteisėtai" turinčią vaikus moterį nuvežė į ligoninę. Vaikai liko vieni, – tik keletas metų vyriausiam vaikui. Apskrities komitetas paėmė savo globon tuos niekuo nekaltus vaikučius, kolei pasveiko jų motina.

Tų šališkų gandų vėliau ir pats šaltinis buvo surastas. Klausimas buvo paaiškintas ir per Savitarpinės pagalbos spaudą. Aprimo siaurapročiai gandininkai. Reik manyti, suprato savo norą niekais nuėjus. O noras buvo pasiknisti, pasirausti po garbingo Savitarpinės pagalbos darbo pačiais pagrindais.

Ne kitaip reik suprasti ir iš Ukmergės Vyriausiąjį komitetą pasiekusius gandus apie tai, kad Savitarpinės pagalbos Ukmergės apskrities komitetas šelpiąs bolševikus. Žinia, Savitarpinė pagalba rūpinosi visais dėl karo suvargusiais Lietuvos piliečiais. Kas šiuo atveju buvo bolševikas ir kodėl jis nešelptinas? Tėvas vokiečių sušaudytas. Liko našlė su dvejų metų sūnum. Susirgo motina. Pakliuvo į ligoninę. Vaikas liko vienas. Gandininkams atrodė, kad tas dvejų metų vaikas yra aršus lietuvių tautos priešas, labai pavojingas tautos laisvei, krašto

nepriklausomybei. Atseit tokio dvejų metų pavojingo asmens šelpimas meta nenuplaunamą, jokiais kitais darbais neišperkamą dėmę ant visos Savitarpinės pagalbos plačiuose jau ir tuomet gražiai besišakojančios veiklos darbuose. Ir vėl viešai paaiškinus savo spaudoje, nebedrįso tamsių tikslų turį asmenys šmeižti Savitarpinės pagalbos.

RUSAI IR SAVITARPINĖ PAGALBA

Kuris laikas prieš karą atsirado Kaune nedidelio ūgio, geltonplaukis, su gerais kailiniais gana jaunas vyras – Aleksandras von Staurovskis. Jį dažnai matydavai su popais einantį Vytauto prospektu netoli rusų gimnazijos, stačiatikių cerkvės. Visuomet su bendrakeleiviais gyvai kalbasi, į kiekvieną praeivį pakelia akis. Vienąsyk jis ateina į Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą, ima kalbėti rusų šelpimo reikalu. Jis veržiasi įeiti nuo rusų kolonijos į Vyriausiąjį komitetą, leisti rusams ruošti gatvėse rinkliavas Kaune ir kitur.

Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto būstinės gestapo rajono žmogus – rusas Milovidovas mus įspėjo apie jį. Jis esąs gestapininkas ir didelis niekšas, galįs visokių provokacijų pridaryti, kaip jau esąs pridaręs ir net ne savo naudai. Milovidovo žodžiais, jis ėmėsi įtikinėti gestapininkus paspausti lietuvius, kad jie eitų į vokiečių eiles, kad įstaigos duotų lietuvių vyrų ir darbams Vokietijoj, ir frontui. Esą rusų nedaug Lietuvoj, ir jis jau vien iš Zarasų galįs pasiūlyti vokiečiams tūkstantį jaunų vyrų rusų. Važiuoja gestapininkai su tuo von Straurovskiu iškilmingai, su didele pompa. Ir tegauna vos trejetą niekam netinkamų paliegėlių.

Kitą kartą gestapininkai panorėję gauti agentų savo reikalams iš Jonavos padangės. Pasisakęs tuoj galįs duoti. Prašo pasakyti siūlomų pavardes. Sakąs. Gestapininkas žiūri į kartoteką ir randa siūlomojo kandidato rusų laikais rašytą prašymą priimti į komunistų partiją kaip seną veiklų komunistą. Aišku, netinka. Kitą siūląs – tas pat, toks pat buvęs, kaip ir pirmas.

Į komitetą nuolat ateina, įkyriai reikalauja. Žinoma, jis nebūtų toks drąsus, jei tik rusų šalpos reikalais tebūtų susirūpinęs. Jam nurodoma, kad Savitarpinė pagalba nedaro skirtumo tarp Lietuvos piliečių ir tik pašalpą išduodant dėl statistikos tepaklausiama apie tautybę.

Jis būsiąs Vyriausiajame komitete. Rusai turėsią įeiti į miesto komitetą ir į kitus komitetus provincijoje. Rusų esą daug; jų skirtingos gyvenimo aplinkybės. Juos turi aprūpinti patys rusai, geriau pažįstą savus, lengviau suprasią savus ir t. t. Kartkartėmis netrumpai pasikalbant vis dėlto paaiškėja, kad jam ypač reikalingi pinigai. Jis vis juos mini. Jis vis kalboje mėgina pinigus skaičiuoti. Visokie jo įrodinėjimai remiasi pinigų skaičiais, o ne šelpiamųjų vargais bei jų skaičiais.

Gana greit pasisekė susitarti geruoju. Ir jis nebesiveržė nei pats į Vyriausiąjį komitetą, nei į kitus komitetus nebesiūlė savo rusų. Buvo imta rusų gyventojų procentas Lietuvoje ir pasiūlyta atitinkamas procentas Savitarpinės pagalbos įplaukų rusų šalpos organizacijai perleisti. Remiantis pereitų metų duomenimis, rusams reikėjo duoti apie 50 000 markių. Įmokėti buvo susitarta ratomis. Jam tebuvo įteikta tik keliolika tūkstančių.

Ėmė steigti rusų šalpos įstaigas. Į apskritis skyrė savo įgaliotinius. Greit paaiškėjo Tauragės, Kretingos, Mažeikių įgaliotinių veidai. Reik pasakyti, jog, pagal statistikos duomenis, Kretingos apskrityj tebuvo trys rusai – viena dvarininkė su dviem savo vaikais. Bet įgaliotinis vis vien buvo reikalingas. Kretingos įgaliotinis buvo „grįžęs" iš Rusijos, visai lietuviškai nemokąs ir, matyt, pirma Lietuvoj net nebuvęs. Ką tik iš Rusijos atvykęs į Kauną, užėjo į Vyriausiąjį komitetą pašalpos prašyti. Labai didelius išgyventus vargus nupasakojo. Ir savo, ir savo šeimos. Nei giminių, nei pažįstamų neturįs. Rusai jam neduodą pašalpos – laiko jį gudu. Jam su šeima, rodos, 200 markių buvo duota. Paskui paaiškėjo, kad jis ir iš rusų buvo gavęs. Ir melavo sakydamas, kad gudų rusai nešelpią. O rusai atseit gudą skiria netgi savo įgaliotiniu. Panašių žinių būta ir apie kitų apskričių rusus. Neteko nugirsti, kad įgaliotiniai būtų buvę vietiniai žmonės, kurie, anot Staurovskio žodžių, gerai pažįstą savuosius, teisingai vykdysią šalpos darbą. Buvo aišku, kad Staurovskio skverbimosi į Vyriausiąjį komitetą tikslas ir noras kone kiekvienam komitete turėti savus žmones buvo tikrai ne siekimas, kad rusai būtų „teisingiau" aprūpinami, kad nebūtų bereikalingų įtarinėjimų dėl Savitarpinės pagalbos darbuotojų nevienodos pažiūros į Lietuvos mažumas.

Vyriausiajam komitetui lengviau pasidarė nusikračius įkyraus piliečio su savo karštu noru būti jo nariu, atstovauti rusų mažumai. Nesugebėjo jis nurodyti nė vieno atsitikimo, kad koks rusas, tikrai turįs teisę į Savitarpinės pagalbos paramą, būtų atstumtas ir būtų gavęs mažiau ar kaip kitaip turėjęs progos suprasti, kad jis esąs rusas. Savitarpinės pagalbos komitetų darbuotojai ir be įspėjimo buvo itin jautrūs tautiniu požiūriu ir nelietuviui greičiau suteikdavo didesnę paramą, kad tik paskui nebūtų bereikalingų kalbų. Be to, ateidavo rusų ir skųsdavosi, kam mes sutikę tam Staurovskiui perleisti rusų šalpos darbą organizuoti skyrium. Esą jis savanaudis, gražiai kalbąs, į tikrąjį savųjų vargą visai nesigilinąs. Negalįs suprasti Lietuvos rusų, mat pats esąs svieto perėjūnas, anksčiau su Lietuvos rusais nieko bendra neturėjęs.

GUDAI IR SAVITARPINĖ PAGALBA

Savitarpinės pagalbos komitetai buvo grynai lietuviški. Bet jie ne iš viršaus buvo sudaromi, o vietose. Turį apskrities ar valsčių vyrų pasitikėjimą įeidavo į tuos komitetus. Vyriausiajam komitetui neteko nugirsti nusiskundimų nei dėl

komitetų sudarymo netikslumų, nei dėl sudarytų komitetų šališko darbo tautiniu ar kokiu kitu požiūriu.

Okupacijos replės visus spaudė. Pirma vieni okupantai, paskui kiti. Tolerantiškas, gal kartais ir per daug tolerantiškas lietuvis neretai ir savus paskriausdavo, kad kitataučiai paskui gandų nekeltų, kad nereiktų rausti, aiškintis. Vyriausiojo komiteto durys visuomet buvo atdaros šalpos reikalingiems. Savitarpinė pagalba nuskriaustais, skriaudžiamais rūpinosi. Bet kieno bet kaip nuskriaustas visuomet galėjo ateiti, o atvažiavęs iš toliau ir neturįs laiko buvo be eilės priimamas ne tik Vyriausiojo komiteto tarnautojų, bet ir paties pirmininko. Prie pirmininko durų niekas nestovėjo, nesaugojo. Ir nepaklabinęs durų galėjai įeiti.

Vieną dieną ateina advokatas Bojevas. Sakosi esąs gudas ir norįs gudų reikalais pasikalbėti. Jam buvo tuoj pasakyta, jog jokio skirtumo Savitarpinė pagalba tautybės atžvilgiu nedaro. Kai aiškinimas neįtikino, buvo imtasi praktinių pavyzdžių. Kviečiamas vyresnysis buhalteris ir klausiama, kas šiandien sušelptas ir kokia jų tautybė. Įeina buhalteris su knyga. Iš keleto sušelptųjų du gudai. Tik atskirais atvejais šelpdavo Vyriausiasis komitetas. Paprastai Kauno miesto gyventojus aprūpindavo Kauno miesto komitetas. Dėl to Vyriausiajame komitete nedaug sušelptųjų, bet didelės sumos jiems išduotos. Pulkininkas Laurentjevas gavęs du šimtus markių. Kažkokie to seno, paliegusio caro laikų pulkininko šeimyniniai reikalai pasunkėję ir dėl to jam kiek didesnė suma išduota. Kita moteris gudė gavusi 50 markių. Aptilo advokatas Bojevas. Jau nebekėlė klausimo gudus atskirai šelpti. Visai malonus pasidarė ir ėmė laisviau tais pačiais ir kitais klausimais kalbėtis. Kartais gerai yra žinoti, kas raštinėj kalbamą dieną darosi ar kas iki bet kurio akies mirksnio padaryta.

Taigi savo darbe Savitarpinė pagalba tautinio skirtumo nedarė. Buvo čia labai atsargi. Nesusipratimams išvengti buvo patarta, prašyta (savanoriams, nemokamai dirbantiems komitetų žmonėms įsakinėti buvo nepatogu, bet ir prašymo pakako) išduodant pašalpą užpildyti prašančio anketą, kurioje buvo skiltis „tautybė“. Grynai statistikos reikalams. Vargo laipsnis ar gyvenimo sunkumų našta neturi būti siejama su tautiškumu.

IŠVAŽIAVIMAS

Nesuprantama, kodėl Savitarpinė pagalba taip nepatiko Maskvos rusams. Dažnai per Maskvos radiją galėjai girdėti kimbant prie mūsų organizacijos. Ką ką, bet jau Vyriausiojo komiteto pirmininką iškoneveikdavo paskutiniais žodžiais. Savitarpinė pagalba į politiką nesikišo. Jos akyse, prote, širdyje buvo vien nuo karo nukentėjusieji, jų likimas. Rūpėjo krašte vargą sumažinti, sekti, kad užkrečiamos ligos neplistų, kad seneliai nepaliktų be priežiūros ir t. t. Žinoma, norėdamas mušti, lazdą visuomet rasi. Ir švaistėsi žodžiais kiek įmanydami.

Vokiečių reikalams pablogėjus, daug kas ėmė patarinėti nepasilikti krašte. Be abejo, ir ankstesnis pirmininko kalinimas ir pro išlaužtas kalėjimo numeris pirmas ketvirtojo skyriaus 97 kameros duris išvežimas, varymas į Červenę šiek tiek turėjo reikšmės.

Vyriausiasis komitetas buvo apsisprendęs kraustytis arčiau Virbalio–Kybartų, kur buvo daug žmonių suplūdę. Reikėjo čia suvažiavusiems padėti. Vietiniai komitetai vieni patys darbo aprėpti nebeįstengė.

Nuo 1944 m. liepos pradžios Vyriausiasis komitetas posėdžiavo kasdien. Tokios žinios ir tokie reikalai spietėsi aplink Vyriausiąjį komitetą, kad jis nutarė visas persikelti į pasienį ir čia vietoje rūpintis savo gūžtas apleidusiais, be to, palaikyti ryšius po senovei su kitais komitetais. Penktadienį, liepos 7 d., galutinai nusistatyta ryt, šeštadienį, liepos 8 d., išvykti Kybartų link. Sveikatos pagalbos skyriaus valdytojui dr. Ingelevičiui buvo įsakyta paruošti reikiamus riedmenis visam Vyriausiajam komitetui su raštine, su turtu pervežti prie pasienio. Ingelevičius sutiko. Mat jo žinioje buvo likę visi buvusieji Raudonojo Kryžiaus riedmenys sykiu su greitosios pagalbos mašinomis.

Liepos 8 d. Vyriausiajam komitetui susirinkus savo būstinėj paaiškėjo, kad mašinų nėra. Visos mašinos kažkur pačių šoferių ar tarnautojų išvežiotos. (Čia dr. Sližį reik prisiminti.) Tuomet buvo nutarta Vyriausiojo komiteto nariams individualiai kraustytis į pasienį Virbalio link, ten susieisime ir varysime darbą toliau. Kraustytis tenka kiekvienam kaip kuris išmano. Bendra kelionė nebesusidarys.

Šeštadienį apleidau namus. Nakvojau pas žmonos gimines. Sekmadienį nuo pat ryto su vyriausiuoju Savitarpinės pagalbos buhalteriu Vosylium Sadausku į jo arkliuko traukiamą vežimą krovėme ir savo daiktus, ir Savitarpinės pagalbos likučius. Mes trys sykiu važiuosime. Kur tau, dar atsirado kaimynių našlių. Sadauskas nemoka atsakyti. Priėmė. Jau nebe važiuoti, bet pėsti. Daiktų vežimukas su kaupu. Geras puslaukinis rusiškas kiek šlubas arkliukas labai sąžiningai traukia girgždančių gardelių senyvus ratukus.

Daug važiuojančių. Išplaktas sausas smėlis. Didelė kaitra. Iš Aukštosios Panemunės pro Napoleono kalną privažiavome plentą Kaunas–Garliava. Reikėjo ilgai stovėti, kolei sustabdė iš Rusijos gilumos važiuojančius vienarkliuose vežimėliuose (rusai vadino *tačanki*) po vieną, retai po du žmones. Begalinė virtinė tų tuščių, iš lentų sukaltų vienos lentos aukščio lovelių ant keturių ratų. Jokių sėdynių. Važiuoja kojas nuleidę. Jie važiuoja pačiu kelio pakraščiu, o antruoju pakraščiu ir viduriu važiuoja visokios mašinos. Perkirtome kelią ir netoliese pas vieną ūkininką nakvojome savo vežimėlyje. Paskui prisikrapštėme iki klojimo tarp Antanavo ir Pilviškių. Porą naktų pabuvę, nuvykome į Žilinskų klojimą jau už Pilviškių. Čia mūsų buvo nedidelė gurguolė. Čia gaudavome žinių nuo Gižų. Čia pat Kasakaičio, Dubinsko ūkis, čia ir Dovydėnas ateidavo.

Atrado mus čia Ingelevičius, Ritėnas, važiuodami su Danijos Lietuvai dovanotu automobiliu. Čia jiedu gavo pinigų išlaidoms, leidimams per sieną išvykti. Paskui paaiškėjo, kad Ingelevičius dar ir iš Vilkaviškio apskrities komiteto paėmęs 5600 markių. Negražiai jie nuo mūs pabėgo, palikdami net savo draugo – bendradarbio dr. Antano Matuko žmoną be jokio pinigėlio kišenėj.

Turėjome savo maisto. Virėme, apsiskalbėme. Pernykščiuose šiauduose gerai išilsėjome.

Vyriausiojo komiteto finansų skyriaus viršininkas Sadauskas turėjo Vyriausiojo komiteto kasą – 371 860 markių. Tai buvo sunkus rūpestis. Vis dėlto krūva ir dar ne savų pinigų. Niekas to nežinojo. Pinigai buvo Sadausko žinioje. Nudžiugova abu su Sadausku, kai pasirodė prie Žilinskų sodybos vartų kun. Jonas Puišys iš Vokietijos. Jam Sadauskas atskaitė 200 000 markių, kad nuvežtų Lietuvių sąjungos Berlyne pirmininkui Skipičiui. Palengvėjo atsakinga našta, nuslūgo kiek rūpestis.

Atsirado visokių reikalų važiuojantiems. Vienam vežimėlis susmuko, kitam arklio prireikė. Dr. Matuko, rodos, šešių žmonių, ir dar sergančių, šeima be skatiko. Pats Matukas su daliniais neatsilikdamas plušėjo. Buvo našlių, kurių vyrai buvo išvežti į Rusiją. Buvo visokių kitokių reikalų. Kasa kiek apmažėjo.

Prabuvome mes Žilinskų klojime iki liepos 31 d. Apie 15 valandą atvyksta dr. Matukas ir pasako, kad bolševikų tankai jau netoli Antanavo. Ragina greičiau trauktis tolyn. Pasikinkėme, išvažiavome. Šoviniai lėkė virš mūsų galvų. Artimo fronto ugnies čia buvo kiek tik norint.

Nesinorėjo per sieną važiuoti. Sargybų nebuvo. Niekas nekliudė. Slankiojome pasieniu manydami, kad vokietis į savo žemes per savo sienas ruso nepraleis arba bent parodys stiprų pasipriešinimą. Vis dar norėjome manyti, kad vokietis dar nėra visiškai susmukęs. Nakvojome Lauckaimyj. Iš čia būtume per sieną važiavę, – nebuvo tilto per upelį. Nakvojome Sakalupyj. Paskutinę dieną važinėjome į Kybartus, Virbalį, Eitkūnus leidimų sienai pereiti. Grįžtančius apšaudė rusai iš orlaivių. Rugpjūčio 3 d. pervažiavome sieną. Medininkuose atėmė arklius, vežimus, pakratė lauke ir paliko. Vežimus, arklius iš varžytynių paleido. Reik manyti, tai buvo darbas vietinio Bindziaus, – sakėsi esąs lietuvių kilmės.

Pačius išvarė žandaras į Insterburgo (Įsruties) *Arbeitsamtą*. Iš Insterburgo *Arbeitsamto* pasisekė spiritu, lašiniais, pinigais išpirkti 33 žmones. *Arbeitsamtas* išdavė raštą, kad mus siunčia Vienos *Arbeitsamto* žinion. Nuvažiavome į Vieną. Nėra butų. Paskui atsidūrėme Berlyne.

PINIGAI

Štai Sadausko 1946 m. spalio 15 d. prisiųsto man raštelio nuorašas:
„Savit. pagalba Vyr. komit.

1944.VIII.8 iš kasos gauta RM. 371 860.

Išlaidos

VII.8	Salikienei Onai	pašalpa	RM.	400
„	Mankonienei Petrei	„	„	400
„	Gertienei Rožei	„	„	500
„	Dabkienei Reginai	„	„	500
„	Gerulaitienei Elenai	„	„	1000
„	Makauskienei Onai	„	„	500
„	Reklaitytei Vladislavai	„	„	200
„	Maculevičiui Jonui	„	„	3000
VII.23	Sveikatos globos skyriui	„	„	26000
„	Lietuvių sąjungai Berlyne	„	„	200000
„	Ritėnui Viliui	„	„	4000
„	Ingelevičiui Vladui	„	„	5000
VII.30	Ritėnui Viliui	avans. evak. reikal.	„	4000
„	Matukienei Liudai	pašalpa	„	4860
„	Gyd. Tupčiauskui V.	„	„	4000
„	Kodatienei Kunigundai	„	„	2000
„	Bulotai Vytautui		„	1000
„	Kodačiui Bernardui	„	„	2000
„	Pamokėta Vyr. Kom. evak. išlaid.	„	„	1500
„	Perduota prof. K. Šauliui (Vienoje)	„	„	100000
„	Tarnybos avansas V. Sadauskui	„	„	3500
„	Ig. Končiui	„	„	7500
				371860

Taip atrodo pajamos ir išlaidos pagal mano užrašų knygutės įrašus. Kasos knygoj viskas tiksliai įrašyta. Su kasos knyga gali būti skirtumas, bet nelabai žymus. Išvykstant iš Kauno, Sveik. globos skyriui buvo duota pašalpos iš kasos RM. 80 000, bet čia nenurodoma. Iš Berlyno Jūsų buvo pasiųsta I. Cinkai RM. 750 ar 730, kurios irgi į balansą neįtrauktos.

V. Sadauskas. 1946.X.15.“

Pirmininkas atidavė pas jį padėtus pinigus Lietuvių sąjungai Berlyne. Sąjunga turėjo daug išlaidų. Daug suvargusių tremtinių iš Lietuvos užeidavo į sąjungos būstinę Kanto gatvėj. Pabėgėlių skaičius vis augo. Pavojus, kad rusai priartės

prie Berlyno, didėjo. Prie bombardavimų iš oro jau buvo priprasta.

1945 m. vasario 2 d. Vyriausiojo komiteto pirmininkas išvyko iš Berlyno. Sąjungos vadovybė suskirstė kasą. Vyriausiojo komiteto pirmininkui noromis nenoromis teko pasiimti 25 000 markių saugoti. Vėl svetimi pinigai kišenėj. Tik dabar dar blogiau kaip pirma. Pirma pinigai priklausė Sadauskui – jis juos valdė, saugojo, ataskaitą vedė. Pasisekė jam laimingai nedėkingą vargą iki galo išvargti.

Susikūrus VLIK'ui, iš Vyriausiojo komiteto pirmininko buvo pareikalauta atsiskaityti už tuos 25 000 markių. Pirmininkas savų pinigų anuomet visai neturėjo. Dėl to tų Savitarpinės pagalbos pinigų buvo išleidęs savo reikalams. Pasiskolinęs atsiskaitė.

Vėliau Vyriausiojo komiteto pirmininkas gavo raštą:

„Profesoriui Ig. Končiui
Offenbache a/M.
Waldstr. 294.

Didžiai Gerbiamas Profesoriau,

Šiuomi pažymiu, kad iš visų Tamstos apsaugoje buvusių sumų esate visai atsiskaitę, tad Tautos fondas jokių į Jus pretenzijų neturi ir nereiškia. Priešingai, šia proga pažymiu, kad Tamsta, pone Profesoriau, buvai pirmas iš apleidusių Lietuvą tuojaus be jokio delsimo dar 1944 metais įmokėjęs labai žymią sumą į Tautos fondą Lietuvos laisvinimo reikalams. Šis Tamstos įnašas sudarė Tautos fondo užuomazgą. Su didžia pagarba

J. Jurgaitis, Tautos fondo valdytojas. 1948.V.20."

Šis raštas buvo gautas po to, kai sugrąžinau likusius 3000 markių, dėl kurių buvau atsiklausęs šiuo raštu:

„P. J. Jurgaičiui

Didžiai Gerbiamas,

Prieš porą metų Tamstoms buvo įteikta pas mane buvusių Savitarpinės pagalbos pinigų.

Be to, aš kalbėjau su Tamsta, prašydamas man pranešti apie Tamstų įstaigos nuomonę dėl likusių pas mane pinigų. Neteko po to man Tamstos sutikti. Tarsi reikalas būtų nutrūkęs. Ne. Jis nenutrūko.

Šiuo prašau neatsakyti pranešti man, kiek, einant Tamstų raštais, turėčiau iš viso dar įteikti.

Čia visiškai neturiu galvoj atlyginimo už tą laiką, kolei Vokietijoj teko rūpintis ir buvusiais tarnautojais, išgyventi ir prieš okupantų buvusius pareigūnus

Berlyne apsiginti nuo keleto buvusio darbo ir socialinių reikalų tarėjo įskundimų. Turėjau ir išlaidų.

Būčiau ypač dėkingas, susilaukęs greitesnio atsakymo, kad blogos valios gandų kėlėjai nebeturėtų progos savotiškų tikslų siekti.

Su tikra pagarba

Ig. Končius. 48.IV.24."

DR. PAUKŠTYS IR KITI

Vokietijoj atsidūrė visi Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto nariai. Buvo daroma žygių, kad Savitarpinei pagalbai būtų leista veikti Vokietijoje. Į Vokietiją patekusių lietuvių buvo gana daug. Jiems reikėjo ir medžiaginės, ir moralinės globos. Reikėjo tik džiaugtis, kad vokiečiai nieko nesakė, kai lietuviai spietėsi aplink Lietuvių sąjungą Berlyne. Bet tai nebuvo jos tikslas. Aišku, Savitarpinei pagalbai veikti Vokietijoje nebuvo leista. Nors tęstinumo teises ji galėjo turėti.

Ir lėšų Savitarpinė pagalba turėjo Vokietijoj. Visi Lietuvoje buvę *Sparkassės* skyriai susiuntė į Vokietiją savo likučius. Tuose likučiuose buvo ir Savitarpinės pagalbos likučių daugiau kaip 200 000 markių. Be to, pabėgus paštui iš Lietuvos, visi siunčiamieji pinigai, kurie evakuacijos metu buvo paštų kasose, suplaukė irgi į vieną vietą Vokietijoje, rodos, į Landsbergą. Kiek šių pinigų buvo atsiradę Vokietijoje, tikslių žinių neteko gauti. Tad Savitarpinė pagalba būtų galėjusi gyvuoti ir įplaukų neturėdama. Kalbant apie Savitarpinės pagalbos darbą, apie jos lėšas, teko lankytis vokiečių įstaigose, net Vokietijos Raudonajame Kryžiuje, kadangi Savitarpinės pagalbos žinioje buvo ir visos Lietuvos Raudonojo Kryžiaus funkcijos.

Kuomet Lietuvoje ėmė buvusiems tarnautojams mokėti už tam tikrą laiką algas, buvo daryta žygių, kad ir Savitarpinės pagalbos tarnautojai tokias algas gautų. Gavo atlyginimus savivaldybių socialinio skyriaus tarnautojai, visai tokį pat darbą dirbę kaip kai kurie Savitarpinės pagalbos tarnautojai. Čia koją pakišo tas storulis Leonas, buvęs Finansų ministerijos tarnautojas. Buvo įtikinėjami atitinkami *Hilfstellės* tarnautojai, kad jie Savitarpinės pagalbos tarnautojų algų klausimą pakreiptų palankia Savitarpinei pagalbai linkme. Greit suprato Savitarpinės pagalbos tarnautojų algų reikalą buvęs Finansų ministerijos patarėjas Sidzikauskas. Jis ir *Hilfstellėj* buvo patarėjas finansiniais klausimais.

Pasipainiojo sąjungos būstinėj anas Leonas. Jis, rodos, buvo teisės patarėjas Finansų vadyboj, taip pat ir *Hilfstellėj*. Vyriausiojo komiteto pirmininkas pasikalbėjo su juo visai atvirai. O tas tuoj nuėjo į *Hilfstellę* pas vokietį viršininką, vos raštingą ir nemalonų, buvusį Naujosios Vilnios leiterį. Ir mūsų neprašomas ir to leiterio neklausiamas viską papasakojo, o tas mūsų prašymą tuoj pat atmetė.

Tuomet buvo prašoma padėti išgauti į Halę suplaukusių Savitarpinės pagalbos lėšų algoms apmokėti. Kokių 50 000 markių būtų reikėję. Neleido. Maža to. Dr. Jonas Paukštys, tas pats, kuris Lietuvoj vokiečių okupacijos metu buvo darbo ir socialinių reikalų tarėjas, įskundė von Stadenui Vyriausiojo komiteto pirmininką, esą šis atsivežęs tris milijonus markių iš Savitarpinės pagalbos kasos. Tai Paukštys padarė po to, kai Vyriausiojo komiteto pirmininkas nedavė jam keliolikos prašomų tūkstančių. Pirmininkas pinigų visai neturėjo ir negalėjo duoti.

Rimtas žmogus tas von Stadenas, Estijos vokietis. Mieliau kalbėjo rusiškai kaip vokiškai. Jis buvo okupacijos metu Politinio skyriaus prie generalinio komisaro Rentelno viršininkas. Staiga jis iškvietė pirmininką ir stačiai pasakė, jog jam Paukštys pranešė, kad pirmininkas atsivežė tris milijonus Savitarpinės pagalbos markių. Klausia, kur pirmininkas tuos pinigus dėjęs, kaip ir kokiems reikalams naudojąs. Von Stadenui buvo atsakyta, jog visa sąmata visiems metams tebuvo keturi milijonai markių. Liepos pradžioj išsikraustyta iš Kauno. Pavasarį ir vasarą įplaukų mažiausia. Ir vienodai imant tebūtų tik du milijonu įplaukų, bet ne trys. Be to, Savitarpinės pagalbos lėšos decentralizuotos. Kas kame surinko, ten ir laiko. Be reikalo nesiutinėjama į Vyriausiąjį komitetą. Visų Savitarpinės pagalbos komitetų kasose tuo metu galėjo būti, turint galvoje pereitų metų tą patį laiką, apie 600–700 tūkstančių. Pagaliau liepos 1 d. Vyriausiojo komiteto buhalteris darė apyskaitą. Jis geriau atsimenąs.

Hilfstellėj čia pat tarnavo Sadauskas, vyriausiasis buhalteris, arba finansų skyriaus viršininkas. Paprašyta telefonu pakviesti jį į pasikalbėjimą. Sadauskas moka rusiškai. Papasakojo tą pat, ką ir pirmininkas. Ir visų kasų bendrą sumą iki pfenigų pasakė. Labai maloniai toliau kalbėjomės su von Stadenu jau kaip pažįstami, „vienodomis" sąlygomis išgyvenę okupaciją ir dabar svetur atsidūrę. Štai tau ir saviškiai...

Nieko čia nepešęs, Paukštys ėmė kabinėtis prie sąjungos. Jis ją uždarysiąs, jos turtą perimsiąs. Jo įstaigai per ankšta, jis sąjungos būstinėj įsikursiąs. Gestapo pažįstami žmonės, kurių žinioje sąjunga buvo nuo prieškarinių laikų, nieko nesakė apie sąjungos likvidavimą. O Paukštys ėmė primygtinai spausti Skipitį, kad tuoj duotų vieną rašomąją mašinėlę, atsiuntė savo žmones primesti iš akies, ar tiks *Hilfstellei* sąjungos patalpos. Buvo nutarta pakviesti Paukštį ir pavaišinti siauram ratelyj. Taip ir buvo padaryta. Vis dėlto apsieita be vaišių. Paukštys dar 5000 markių išsireikalavo.

Kėdainių apskrities viršininkas Morkus atvežė į Berlyną Kėdainių savivaldybės pinigus – daugiau kaip šimtą tūkstančių markių. Tuos pinigus pasiūlė Vyriausiojo komiteto pirmininkui. Pirmininkas, padėkojęs už pasitikėjimą, atsisakė tuos pinigus paimti, patarė juos perduoti Lietuvių sąjungos Berlyne pirmininkui. Kažkaip nugirdo apie tuos pinigus buvęs žemės ūkio tarėjas Ramanauskas. Šis prasitaręs Paukščiui. Paukštys išgavo tų pinigų 70 000 markių. Nebeilgai

Paukštys besilaikė *Hilfstellėj*. Matyt, nebebuvo reikalo. Staiga kažkur išvyko.

Nelengvai darbas ėjosi Lietuvių sąjungai Berlyne. Savitarpinės pagalbos lėšos, viena vertus, padėjo, kita vertus, kliudė, mat užuodę pinigus daug kas siekė įsiskverbti į pačią sąjungą arba jos valdybą. Tarp tokių buvo Valiukėnas, buvęs sąjungos sekretorius, labai išlaidus, turįs pinigų, prabangiai gyvenąs, mokąs savo skolas paties paskolinusiojo pinigais apmokėti. Jis buvo sumanęs suskaldyti sąjungą.

Kažkaip nesuprantamai elgėsi ir Krikščiūnas. Gal už neįvertinimą, už nepakankamą pagerbimą buvo piktas ir ne visai sklandžiais argumentais besiremdamas skverbėsi į sąjungos valdybą. Susirinkimas jam nepritarė.

Vis dėlto Rapolas Skipitis, Lietuvių sąjungos Berlyne įkūrėjas, tinkamai tvarkė jos reikalus, kolei visi iš Berlyno išbėgiojo. Savitarpinės pagalbos pinigai jo iš senosios vagos neišvarė. Naujomis sąlygomis, kai tremtiniai šimtais per dieną pereidavo sąjungos būstinę, Skipitis savo vardo nepagadino.

Volkswohlfarto skyriaus viršininkas pradžioje buvo Krügeris – jaunas, sakyčiau, baikštus vyrukas. Ypač jo veiklos nebejautė Savitarpinė pagalba, kai jam buvo duotas gimusiam vaikui kraitelis. Po jo viršininkas buvo Büschoffas – didelis girtuoklis, nekultūringas, su vienos kojos protezu. Paskui prie jo pritilpome.

TUMO-VAIŽGANTO SESUO

Sykį į Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto būstinę ateina Juozo Tumo-Vaižganto sesuo – devynių dešimtų su viršum metų. Judri, greitakalbė, be akinių išskaito raštus. Gerai girdi, aiškiai protauja, skundžiasi tik kojomis – sutinusios, nebegalinti daug vaikščioti. Dabar esanti į vargą įkliuvusi, nebeturinti kuo maitintis. Ne taip seniai jos „berniokas" grįžęs iš Svėdasų.

Klausiu, kokio amžiaus tas jos „berniokas". Pasirodo – šešiasdešimt penkerių metų. Nesveikas, sako, jau seniai. Tas jos berniokas alkoholikas, viską prageriąs, kad tik prie ko pritelpa. Turinti vargo su tuo savo bernioku – nebesuvaldanti ir apsiginti nebeįgalinti. Seniau, sako, stipresnė buvau, aš jį patvarkydavau, jis man klusnus buvo, iš namų nieko neišnešdavo. Dabar nebegaliu, kad jau jis ateina iš Svėdasų į Kauną, nebenusikratau, kolei vėl pasiseka išsiųsti. Pareinąs pėsčias į Kauną.

Ji gaudavo ir nuolatinę mėnesinę paramą. Dabar papildomai prašoma buvo. Matyt, ją tas berniokas apkraustė.

VERTĖJA

Man perėmus Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą, vertėja buvo Stankevičiūtė, baltaplaukė, gražiai lietuviškai kalbėjo, buvo baigusi „Aušros" mergai-

čių gimnaziją. Kalbėjo vokiškai, rusiškai. Labai gražiai išversdavo susirašinėjimą. Draugavo su kita mergaite, gana žydiškai atrodančia.

Sykį nebeateina į darbą. Pasirodo, pakliuvo į gestapą. Sako, žydaitė, advokato Gonionskio duktė. Buvo pasisakiusi esanti Stankevičiūtė iš Šakių. Po trejeto dienų grįžo. Prašėsi komandiruojama į Vilnių. Prašymas nebuvo patenkintas. Buvo išduota pašalpa kelionei. Važiuojanti pas motiną į getą. Pasiilgusi motinos, nebegalinti čia viena gyventi.

Jai išvažiavus, ateina gestapininkai ir klausia manęs, ar man neatrodė Stankevičiūtė žydė. Greit susimečiau, dėstau: „Atėjęs čia tarnauti, radau ją. Gera darbininkė. Trumpam ateidavo pas mane, jei kas raštuose buvo neaišku. Aš senas žmogus, man nepatogu buvo taip jau į ją žiūrėti. Man nė į galvą toks klausimas neatėjo. Be akcento kalba lietuviškai, lietuvių gimnaziją baigusi ir t. t.“ Pasitenkinę išėjo mano nuomonės nesužinoję.

Tremtyje

Prof. A. Purėnas patarė nepasilikti. Maskva per radiją koneveikė mane už Savitarpinę pagalbą. Savitarpinėj pagalboj buvo susitarta kraustytis arčiau Virbalio–Kybartų, kur buvo daug pabėgėlių, neišleidžiamų per sieną. Prasidėjo čia suvažiavusiųjų vargas. 1944 m. liepos septintą Vyriausiasis komitetas galutinai nusistatė liepos aštuntą išvykti Kybartų link. Sveikatos skyriaus valdytojui dr. V. Ingelevičiui įsakyta – paruošti reikiamą transportą visam Vyriausiajam komitetui su raštine ir turtu pervežti prie pasienio. Ingelevičius sutiko, bet liepos aštuntą – nei mašinų, nei šoferių. Čia dr. P. Lyžiaus darbas (paskui jis, buvo girdėti, Vokietijoje su Savitarpinės pagalbos turtu blaškėsi). Teliko individualiai važiuoti.

Liepos aštuntą palikau namus. Buvo atėjęs Algirdas su dviem moterim. Marytė buvo išvykusi į Lukauskius, Liudas ir Jurgis taip pat ten. Nakvojau pas Jonavičius Aukštojoje Panemunėje. Sekmadienio rytą su buhalteriu V. Sadausku jo vieno arklio vežimukan krovėme daiktus. Keletą vertingiausių daiktų palikau pas Joną Grauslį, tolimą Marytės pusbrolį, Zuikinėje (Aukštojoj Panemunėj).

Atsirado daugiau moterų. Vežėme tik daiktus ir moteris. Mudu su Sadausku ėjome pėsčiomis. Prie plento didelė eilė vežimų. Begalinė virtinė tų tuščių, vienos lentos aukščio lovelių virš keturių ratų. Jokių sėdynių. Laikosi vieno pakraščio, o kitu lekia mašinos. Šiaip taip perkirtome kelią ir netoliese pas vieną ūkininką nakvojome ant savo vežimėlio... Paskui nusikrapštėme iki klojimo tarp Antanavo ir Pilviškių. Po dviejų naktų nuvykome į Žilinskų klojimą už Pilviškių... Netoli Kasakaičio ūkis, Dubinsko. Dovydienė ateidavo. Buvo atvažiavęs K. Baršauskas su antrąja žmona iš Gižų. Surado mus Ingelevičius, Rytėnas. Ingelevičiaus šeima ir Rytėnas važiavo su „Danijos dovana Lietuvai". Čia jiedu gavo pinigų. Paaiškėjo, kad Ingelevičius dar ir iš Vilkaviškio Savitarpinės pagalbos komiteto paėmęs 5600 markių.

Berlyne gyvenome su Liudu ir pulkininku B. Sviliu pas fon Fogelį, J. Grydricho gatvėje 29 Šarlotenburge. Buvusi dainininkė, garsaus advokato žmona, apvogė mus. Muilo paėmė, skutimosi peiliukų, marškinius ir, kas svarbiausia, lašinius iš Svilo portfelio ištraukė ir jų vietoje įdėjo plytą, o vietoj šoninės – į laikraštį suvyniotas čerpes, kad lagamino svoris būtų toks pat, – kasdien vakarais turėjome eiti į slėptuvę nuo oro pavojaus, tai nešėmės viską, ką turėjome.

Paskui gavome kitą butą, prie stoties. Butas su visais daiktais, bet langai išmušti. Sudėjome langus, įsikūrėme. Sykį per savaitę buvo šiltas vanduo – išsiplaudavome baltinius, apsitvarkydavome. Tik labai pavojinga vieta – vis bombardavo.

Nuo ryto iki vakaro sukaliojaus Kanto gatvėje 141, Lietuvių sąjungoje. Davinėjau visokius patarimus, pardavinėjau Savitarpinės pagalbos ženklelius, įra-

šinėjau adresus, teikiau žinias iš kartotekos. Pirma veltui, paskui buvo imama 10 pfenigių už adresą. Ir pačių interesantų nebeprileisdavome prie kartotekos – ėmė naikinti, įtartinų ieškotojų atsirado.

Paskui juokais ėmiau baudą – jei kas su kepure stovėjo ar rūkė. Surinkdavau iki 400 markių per dieną. Galėjome sumokėti visiems Sąjungos tarnautojams. Žinoma, dažnai tekdavo išgirsti visokių žodžių. Rinkome aukas Landsbergy sėdintiems, buvusiems Štuthofe. Per dieną Sąjungos patalpas aplankydavo keletas šimtų žmonių. Adresų per dieną teiraudavosi ne mažiau kaip du šimtai.

Keletą kartų buvova ir su Skipičiu, ir su Sidzikausku pas Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus įgaliotinius kalbėtis dėl Savitarpinės pagalbos kaip organizacijos, kuri okupantų įsakymu buvo parėmusi Lietuvos Raudonąjį Kryžių, pripažinimo. Su Vaclovu Sidzikausku buvome ir Vokiečių Raudonojo Kryžiaus centre tais pat reikalais. Visur tik pažadai pasižiūrėti, pasiteirauti.

1945 m. sausio pabaigoj Berlyne buvo jau sunku. Rusai arti – nuolatiniai bombardavimai.

1945 m. vasario 2 d. važiavome su Liudu iš Berlyno. Visą savo mantą galėjom panešti iš karto. Nusikrapštėme į stotį, laukėme traukinio. Oro pavojus – slėptuvė apačioj. Nepaprastai daug žmonių – kur tu pateksi į traukinį. Paskui šiaip taip įsispraudėm. Liudas kupė, o aš tik ant laiptų. Prieš pat traukiniui išeinant, karininkas įgrūdo savo žmoną su lagaminu ir su vaiku vežimėly. Man liko vieta tarp vežimėlio račiukų. Tepatelpa tik koja, ir tos pakeisti negalima.

Leipcige reikėjo išlipti. Man nebuvo sunku. Vaikas išmetė daiktus pro langą ir pats iššoko. Beskubėdami pamiršome vieną ryšelį – pataliukus kietai į ritinį susuktus. Apsistojom reikiamam traukiny ir nuvažiavom pas A. Rukuižas į Sudetus, Noideką. Gavom vietos viešbuty. Vaikas paliko, o aš išėjau apie 10 kilometrų pas Rukuižas į Kolingą. Pernakvojau, grįžau. Vaikas išsiplovęs baltinius belaukiąs. Autobusu išvažiavome. Malonus biurgermeisteris išdavė maisto kortelę. Su darbu buvo sunkiau. Vaikui siūlo stoti į SS. Mane siunčia į Rothau, į tankų fabriką. Bet Rothau ne Noideko apskrities, o Grazlico. Nusiunčia ten. Atsirado per Rukuižą pažįstamų. Jo Česlovas su savo arkliais tarnavo lentpjūvėje – vežė iš kalnų rąstus. Manęs į fabriką neišvežė, o Liudas išvažiavo su Česlovu į Zilberbachą – į lentpjūvę darbininku. Čia vaikas labai vargo, ypač kad su valgiu buvo labai striuka.

Šeštadieniais vaikai pareidavo, o sekmadieniais turėdavo grįžti apie 12 kilometrų atgal. Labai gilu sniego, nuolatinės pūgos ir vis mišku eiti. Gyvenome pas girininką Putzą viename kambariuke. Trūkdavo duonos, bulvių. Eidavome pas malūnininką vogčiomis pirkti. Daug mums padėjo Klara Ott – labai maloni senikė. Vaikai ėjo jai malkų kapoti. Ji parduodavo pieno, kiaušinių.

Susirgo vienas arklys. Mano eilė buvo vakare jį pavedžioti. Nugaišo bevedžiojamas.

Pasibaigė karas. Keliais visom kryptim važinėjo amerikiečių karo policija. Kasdien vis tuo pačiu laiku. Ėmė kartais ir rusai rodytis. Noideke atsirado čekų kariuomenė.

Nusprendėm, kad man reik vienam važiuoti į Bavariją. Klingentaly (apie 16–18 km), sako, esanti stovykla, ten neva einanti siena su rusais, o mūsų gyvenamoji vieta atiteksianti čekams, rusų globojamiems.

Česlovas nuveža mudu su Rukuiža į Zilberbachą, o iš čia pėsčiomis per aukštus kalnus į Klingentalį. Rukuiža mane lydi. Tik portfelį teturiu – tai visi mano daiktai. Nusileidome į Klingentalį. Einame į komendantūrą. Sako, kaip judu čia pakliuvote, eikite į Rotušę, gausite maisto korteles, nurodys butą. Mudu apsisukę vėl per kalnus atgal. Tik grįždami pastebėjome, kad esanti siena, sargyba ir t. t. Laimingai grįžome į Zilberbachą. Česlovas parvežė mudu į Kolingą.

Traukėsi sugniuždyta, suvargusi vokiečių kariuomenė. Pilnos pakelės ginklų. Krūvomis mėtėsi gražiausi revolveriai, kulkosvaidžiai, pancerfaustai, o jau šovinių šovinių – pilni grioviai. Ir mašinų, ir sunkvežimių netrūksta. Parduoda arklius. Kai Rukuižos arklys nugaišo, už 1000 markių buvo nupirktas gražus su naujausiais pakinktais arklys. Visokių daiktų pakelės primėtytos. Sakiau, kad imsiu tik laikrodį. Radau žadintuvą – kiek pataisytas ėjo ir žadino. Ginklų žmonės neėmė, bet šiaip daiktus ar maišų dalis, ar padangas greit išnešiodavo.

Prie girininko Putzo sustojo kelios mašinos su visokiais maisto konservais, su pinigais – matyt, kokio stambaus dalinio iždas. Pundais pinigų prisislapstę. Vaišinosi ilgą laiką, turėjo gėrimų.

Labai liūdnai atrodė pavieniai ar mažomis grupėmis pėsti kareiviai, kurie jau ėjo tėviškės link. Labai suvargę. Pirma su savo sunkiom nešmenėm, o paskui visa tai mėtė į griovius ir vos bepaėjo tuščiomis rankomis. Miške buvo primėtyta visokių uniformų ženklų, visokių užrašų, peilių, ginklų. Maisto jie šiek tiek turėjo. Įdomu tai, kad neidavo prašytis nakvynės – nakvojo, matyt, laukuose, pamiškėse.

Krito į akis senyvi kareiviai. Jaunų nesimatė pro mus einančių.

Pasitaikė būti prie Noideko, kai amerikiečiai atiminėjo ginklus iš vokiečių. Pilni džipai revolverių. Čia pat aukšti karininkai traukia iš kišenių ginklus ir meta į vežimą, arba iš jų ima amerikietis ir žiūrėdamas vokiečiui į akis meta į vežimą. Sustatyta didelės krūvos šautuvų. Tikrina juos, ar neužtaisyti, ir meta į šalį. Visi praeinantieji turėjo ginklą atiduoti. Į pačius žmones amerikiečiai, atrodė, nekreipė dėmesio – eikite, kur norite. Tai ir traukė keliais nusiminę, susirūpinę, pervargę, vos kojas bepavelką.

Jų surinkimo vieta buvo kažkur prie Rothau tarp Noideko ir Grazlico. Į čia važiavo daliniai. Turėjo amerikiečiai pykti, kad tokie netvarkingi jie atvažiuodavo. Juk ne iš mūšio pabėgę, nesudaužyti. Prie malūno ant didžiojo kelio (girininkas gyveno pamiškėj per kokius 300 žingsnių nuo to kelio, atkalnėlėj – gražiai

visi praeiną tuo keliu matyti) į miškiuką buvo privažiavę daug sunkvežimių su visokiomis gėrybėmis, ypač su konservuotu maistu. Dalino žmonėms. Nešiojo visi, kiek panešė.

Mes nėjome – nedrąsu. Paskui po kelių dienų radome upely vaistų, didelę geros baltos lininės drobės su išdažytu raudonu kryžiumi paklodę, iš kokių keturių paprastų paklodžių susiūtą. Pasidarėme autų ir šiaip ryšeliams surišti medžiagos. Labiausiai buvo gaila tų gražių ginklų, sumestų į krūvas pakelėse ir rūdijančių.

Grazlice sužinojome, kad čia duoda leidimus važiuoti į Bavariją.

1945 m. birželio 13 d. susidėjome visą savo mantą, dar dr. Žemaitis iš Noideko atsikraustė, ir visi išvažiavome į Grazlicą miškų keliais. Atvykome prieš dvyliktą valandą. Sužinojome, jog nuo vakar siena uždaryta. Sudaryta komisija, kuri per kelias dienas klausimą išspręsianti. Liepė važiuoti į mokyklą – gausime patalpas, o miestas išduos maisto korteles.

Tarp savęs pasitarėme, kad nėra ko čia mieste gyventi ir laukti, geriau bus mums parvažiavus į senąją buveinę palaukti. Važiuojame atgal. Dar keturi penki kilometrai iki namų, iki Kolingo. Girdime šaudymą, matome raketas, dar dienos metu. Pasirodo, Fruebuso miestely jau rusai – jų apdaras, jų dainos, jų žirgai. Nieko mums nesako, nieko nedaro, einame sau paskui vežimą, ir tiek. Grįžome, vėl atraišiojome ryšelius, vėl ėmėme ruoštis nakvynei ir nežinomam rytojui.

Vis dažniau pasirodo rusai. Vėlyvais vakarais, naktimis eina, važiuoja jų daliniai pro mus tolyn, Grazlico link. Netoliese Šoenlindo miestelio įsikūrė visa jų stovykla. Pjauna laukuose pašarams dobilus, vasarojų. Čia visi mažažemiai. Klara Ott, stambiausia ūkininkė, turėjo tik 6 ha. Iš karto, vienu atvažiavimu, nupjauna visas pašarines žoles ir vasarojų. Atsivarė daug juodmargių raguočių. Gano visur laukuose. Pjauna, bet jų skaičius nesikeičia, tik spalva – vietiniai žalmargiai. Jau visokių pasakojimų sklando, ką iš ko paėmę, kaip nusegę laikrodį, vištas išgaudę.

Pasikeitė valdžia. Rudmarškinių nė balso. Tie prieš karui baigiantis perkasinėjo kelius, iš rąstų darė tankams kliūtis, pakorė Fruebuse labai aukštą karininką. Nušovė keletą atostogaujančių ar besveikstančių kareivių. Kam, girdi, jie neina su landšturmu gintis nuo priešo. Pancerfaustais mokė naudotis, tik jų gal aštuoni iš viso tebuvo Kolingo apylinkėj. Nejauku buvo tarp taip dūkstančių nacių.

Dabar naujoji valdžia pakorė ant tos pačios šakos tą žandarą, kuris aną karininką Fruebuse korė. Varė pro mus būriais į mišką buvusius nacius tų tankams kliūčių pakelėm ardyti. Varomųjų būrys vis mažėjo. Vienus kažkur išveža, kitus čia pat naikina. Dingo burgermeisteris, pašto viršininkas, girininko vyresnysis darbininkas, nušautas grafo Nostitzo vienarankis eigulys. Grafas Nostitzas Henrichsgruenė buvo Austrijos karaliaus artimas giminaitis. Jam seniau priklausė visa šita apylinkė su miškais.

Prieš pat karo pabaigą prie girininko įsikūrė žydų palydovai su virtuve. Vyresnieji jau buvo išbėgioję, liko tik puskarininkis. Vienas palydovas – lietuvis nuo Papilės. Pačius žydus iš Buchenvaldo kaceto, apie 200, laikė vieno ūkininko daržinėj. Pas girininką jiems maistą gamino. Tarp virtuvėje dirbančiųjų buvo vienas žydelis iš Lietuvos, turėjęs namus Kaune ir Klaipėdoj, baigęs Teisės fakultetą Kaune, baltaplaukis, lietuviška pavarde pasivadinęs, tikroji jo pavardė Milšteinas.

Sužinojome, kad nustatytą dieną visus varys toliau ir miške likviduos. Pasakėme tam „lietuviui". Padėjome jam pernakvoti miške pasislėpus briedžių šėryklos daržinėj. Kurį laiką gyveno prie miško, pas komunistuojantį vokietį. Sukūrė vietos valdžią. Išvažiavo Lietuvon. Davėme jam kelionėn pinigų. Labai nuoširdžiai kalbėjomės. Važinėjo jis į Grazlicą norėdamas kažkokių gėrybių gauti iš amerikiečių. Rodos, nieko negavo.

Tų žydų iš Buchenvaldo buvę apie 2000. Pakely jie ištirpę. Paskutinę dieną juos atvarė prie mūsų namų. Suskirstyti buvo į dvi grupes: vienoje – dar šiek tiek panašūs į žmones ir gali eiti, antroj – visai į žmones nepanašūs, išbadėję, išdžiūvę, vieni kaulai, skarmalais apsidarę, žemės spalvos veidais. Jie vos stovėjo ant kojų, vis sėdosi kelio pakrašty. Abiejose grupėse maždaug po vienodai. Nejauku buvo juos stebėti. Kelias miške tiesus, kiek kylantis, tolokai buvo matyti slenkanti virtinė jau pusgyvių žmogystų, pilkesnių už miško kelią.

Paprastų kareivių iš stovyklos neišleisdavo: po apylinkę važinėjo karininkai. Dingo Česlovo geri auliniai batai. Ypač kariškiams tiko Putzo motociklas. Tačiau kai ėmėme kalbėti rusiškai, atsitraukė. Pats mačiau, kaip karininkas nulaipino nuo dviračio 15–16 metų mergaitę ir mėgino dviračiu važiuoti. Jam tai sunkiai sekėsi, bet vis vien mergaitei dviračio nebegrąžino, ėjo vedinas ir vis mėgino važiuoti.

Dažnai per kaimą pravažiuodavo reikalaudami sviesto, kiaušinių, vištų.

Dar prieš rusams ateinant, kalbėdavome su miško kirtėjais, ir pas Putzą, ir miške prie kirtimų darbų. Tegu ir atsargiai kalbėjome, bet vis tiek klausimas apie bolševikus visuomet kildavo – ko bėgome, kuo jie blogi ir t. t. Netikėjo mūsų pasakojimais. Negalį būti, sakydavo. Ypač vienas, itin geras darbininkas, visuomet kalbą užvesdavo apie bolševikus ir vis netikėjo. Bolševikams užėjus, jis tuoj prisikabino „pjautuvą ir kūjį", prie namų raudoną vėliavą iškišo. Tuoj nustūmė senąjį haumeisterį ir pats tas pareigas užėmė.

Ilgai nelaukdamas mus ėmė varyti – ko čia, girdi, gyvenate, kraustykitės lauk, važiuokit tėvynėn. Grįžę iš Grazlico, prašėme, kad pratęstų leidimą, kadangi siena uždaryta. Davė leidimą gyventi mėnesiui. Sutiko su tuo ir naujas burgermeisteris – komunistas, vos mokantis pasirašyti. Nejauku buvo kasdien su juo susitikti, vis priekaištauja, kad tebesame, kad nevažiuojame lauk – juk mes priešai. O rusai sakydavo, kad jiems, fronto žmonėms, tvarka nerūpi, dar ateis tie, kurie įves tvarką.

Po vieno įvykio atsipeikėjo ir haumeisteris. Pasirodo, į jo namuką atvyko du kareiviai. Namie buvo jis, žmona ir 18–19 metų duktė. Tiedu kareiviai tėvo ir motinos akyse sudorojo mergaitę. Kaip kitas pasidarė. Tylus. Ir mūsų nieko nebeklausinėjo, nebevarinėjo išvažiuoti.

Gyvenimas buvo nejaukus. Vis ėjome į Grazlicą ir vis tas pat – siena uždaryta. Juo toliau, juo darėsi nejaukiau. Ir burgermeisterio raštininkė (ir prie nacių burgermeisterio ta pati buvo), kiek pamasinta dovanėlėmis, aiškiai pasakė, kad pavojus mums gresia – mus veš prie rusų sienos. Skliaustėme ausis, dairėmės. Buvo važiuojančių ir einančių į Bavariją. Be kitų, buvo sustojusios kelios latvių šeimų su vežimukais. Išvyko prie pereinamojo punkto, kur buvo sargyba ir tikrindavo vežamą mantą. Vienas jų grįžo. Pasirodo, visi drąsiai priėję prie punkto, o čia tuoj krata – atėmė visus daiktus, o pačius paleido toliau, jau „palengvintus". Šis iš tolo žiūrėjęs ir pamatęs, kas darosi, grįžo. Žinoma, buvo vietų, kur galima slapta pereiti – miškų kelius mes žinojome. Bet Rukuižos turėjo daug daiktų – ratai, pora arklių, gultai. Nesinorėjo prarasti.

Juo toliau, juo daugiau kareiviai laikrodžių turėjo – jau dažniausiai ant abiejų rankų.

Atėjo laikas kraustytis. Pranešė, kad liepos tryliktą mes turime būti Noideko geležinkelio stotyje. Nieko nepadarysi. Išvakarėse Rukuiža su sūnum važiavo plentu į Grazlicą tušti, o mes ėjome takais, kad įsitikintume, kur kokios sargybos, kaip krato pravažiuojančius ir praeinančius.

Plente ne taip jau sunkiai kratė. O take iš viso jokių sargybų.

Liepos tryliktą išvažiavome, tik ne Noideko link, bet į priešingą pusę – į Grazlicą. Su daiktais važiavo pats A. Rukuiža, jo žmona ir sūnus Česlovas. Aš su sūnum Liudu ir dr. Žemaitis išėjome pėsti takais. Žemaitis šio to turėjo. Mudu su vaiku nieko, aš tik plokščią portfelį.

Einame. Jau nebetoli Grazlicas. Lipame laukais į nuolaidų kalną. Pačioj kalno viršūnėj, prie miško, kur vakar ničnieko nebuvo, žiūrime, kartis skersai kelio. Kad buvo rusų tame miške, mes žinojome, bet kelias nebuvo užtvertas. Atgal nebėgsi. Koks šimtas žingsnių iki dviejų kareivių prie tos karties galo. Jei būtume tai žinoję, būtume apėję tą vietą kaip niekur nieko.

Artėjame. Turime tik po ryšuliuką. Nuduodame, kad ryšuliukas labai lengvas. Prieiname. Drąsiai kalbame.

– Kur einate? – klausia.

– Į tėvynę – mes lietuviai.

– Juk ne ta linkme jums reikia eiti. Jūs einate į vakarus, o Lietuva – į rytus.

– Taip, bet ten Vokietijoje turime savo šeimos narių, norime visi susirinkti. Tuo tarpu ir susisiekimas susitvarkys. Labai jau pasiilgome tėvynės.

– Ach, ir mums įkyrėjo tas karas. Nieko nepadarysi, pareiga.

Nuoširdūs kareiviai. Gražūs vyrai, gražiai aprėdyti. Itin malonų, nelauktą

įspūdį sudarė. Nežiūrėjo daiktų. Apskritai labai maloniai pasikalbėjome ir paleido mus viso gero linkėdami. Einame žemyn tiesiu keliu mišku ir taip norisi atsisukus pažiūrėti, ar nesiveja mūsų. Sakome kits kitam pašnibždom: „Nežiūrėkime, pamanys, kad ko bijome." Kojos neša lengvai lengvai vis dar nuo staigoko kalno. Laimingai nusileidome į Grazlicą. O čia amerikietis kareivis sau kojas ant stalo susikėlęs sėdi po medžiu ir žaidžia su susirinkusiais vaikais – tie, matyt, saldainių gauna. Šiurpas krėstelėjo praeinant, bet tas nei nepažiūrėjo į mus. Visai lengva pasidarė.

Lygiai mėnesį pas bolševikus sėdėjau kalėjime (1941 05 22 – 1941 06 22) ir lygiai čia su jais apvalų mėnesį gyvenau (1945 06 13 – 1945 07 13).

Tuoj ir atvažiuojančius sutikome. Iš tolo pamatėme tris žmones, ir jie matė mus tris. Džiugu, linksma, nors ateitis neaiški. Privažiavus prie tikrinimo vietos, paklausė, ką vežame, ar neturime žemėlapių. Atsakėme, kad neturime.

Kyšo vienas lagaminas. Prašo atidaryti. Lagaminas dr. Žemaičio, nėra raktų. Plėšia užraktą, kiša ranką. Ištraukia atlasą – mokiniams iki trečios klasės. Žemaitis, pasirodo, žemėlapių mėgėjas, – pasiėmęs mokyklinį atlasą iš Lietuvos.

– O čia kas? – sako.

Dar kiša ranką – ištraukia popierinių pinigų saują.

– Šito šūdo mums nereikia.

Staiga privažiuoja didelis autobusas amerikiečių. Užsimezgė kažkokios aštrokos kalbos. Kely čia painiojosi didelis poros arklių vežimas. Pareigūnai pamojo ranka važiuoti.

Nieko nepešėme ir Grazlice. Siena uždaryta ir jokių nurodymų, kaip gauti teisę ją pereiti. Važiuojame į Egerį. Čia lietuvių nebesama ir paskutinieji lenkai kraustosi. Einame į gubernatūrą, kad leistų sieną pereiti. Tarpininkas čekas rodo mums pirštu į kaktą ir sako:

– Jūs turbūt esate nusidėję sovietų valdžiai, kad bėgate. Negausite leidimo.

Vaikščiojame po miestą, vežimą priemiesty palikę. Šeštadienis. Einame į karčemą. Čia randame latvių, tuo pačiu susirūpinusių. Kalbamės. Sako, už Marienbado yra miestelis, kurio komendantas visiems be išimties išduoda leidimus sienai pereiti ar pervažiuoti.

Dar užeiname į gubernatūrą. Pietų pertrauka, nėra viršininko. Laukiame. Neduoda – ir vėl tos pačios kalbos. Vėl mes dideli nusidėjėliai, vėl mes nežiną, kas yra rusas... Susitariame važiuoti pas pažįstamą girininką, o nakčia – per sieną.

Važiuojame. Sienai artėjant, pasigirsta šaudymai. Daug sargybinių. Pasirodo, čekai jau šiandien perėmę sienos apsaugą. Girininkas sako, kad naktimis knibžda sargybinių. Patiems dar šiaip taip, bet su arkliais jokiu būdu nepraeisi. Ir girininko sodyboj nakties metu pastatomos sargybos.

Traukiamės atgal. Didelėje nacio daržinėje prašomės nakvynės. Įsileidžia. Šiauduose ramu. Iki sienos kepure primetama. Naktį šaudo, bet mes užuovėjoj.

Liepos 15 d. dar nueiname su daktaru į Egerį. Gal ten ką nugirsime. Tą pačią dieną išvažiuojame į Marienburgą (apie 34 km), kad tik pasiektume tą gerąjį komendantą – Teplerį.

Liepos 17-ąją sustojome Marienbado priemiestyje. Einame į Marienbadą – nieko negirdėti. Kai grįžome, Liudas su Česlovu sako, kad yra išklijuoti Aliertų oberkomendanto skelbimai-įsakymai rytoj 10 valandą susirinkti Šulerio aikštėje – rusams, ukrainiečiams, lietuviams, estams, latviams, lenkams, norintiems grįžti į savo tėvynę.

Vėl einame į Marienbadą. Sutinkame latvių, klausiame, ką reiškia tas skelbimas. Nežino. Randame lietuvių. Paaiškėja, kad Marienbadą užleidžia čekams ir rusams, tremtinius amerikonai ima su savim. Grįžtame. Nutariame nuvažiuoti į aikštę su arkliais, pasikrauti daiktus, o arklius palikti bestovinčius. Ir liūdna, ir gaila vienus palikti be globos, be priežiūros.

Rukuiža vaikščioja po įstaigas ir nori atgauti iš Prahos gautas teises – pervažiuoti sieną su arkliais. Čia nepripažįsta centrinės valdžios raštų. Pagaliau į paskutines duris eina. Kalba. Rodo raštą. Pareigūnas, pamatęs savo draugo forstmeisterio parašą, sakė viską padarysiąs, kas tik reikalinga. Davė leidimą pervažiuoti sieną su manta, vežimu, arkliais.

Mes trys, kur pėsti ėjome į Grazlicą, liepos 18 d. sėdame į autobusus, o trys Rukuižos savais arkliais keliaus per sieną.

Apsiašarojome – atsisveikinome. Dar ponia S. Rukuižienė įdavė man savo auksinį laikroduką, sakydama, kad mes tikrai pervažiuosime sieną, o jos likimas neaiškus.

Sieną pravažiavome nekliudomai, tik stabtelėjome. Nakčiai užėjus, sustojome prie krūmų vienoj kelio pusėj. Nakvojome kas kur – vieni sulindo į pernykščius šiaudus lauke, o aš apsisupęs brezentuku guliau po krūmais į aprasojusią žolę. Miegojau.

Nustebome, kai mūsų džipas pasuko Pilzeno link. Mūsų gurguolę sustabdė prie sovietų tremtinių surinkimo pulko. Gražūs parašai. Pažįstami obalsiai. Kažkoks netikrumas buvo jaučiamas.

Pervažiavome. Lengviau pasidarė. Įvežė į barakų mišką prie didžiulio aerodromo. Mūsiškiai slapta į miestą išėjo agurkų, morkų nusipirkti. Stovykloj gerai: gera sriuba vakarienei, saldi kava.

Staiga... „Sveiks“, – iš užpakalio. Ogi tas žydelis iš Buchenvaldo, kur Koline buvo ir kur į Lietuvą buvo išvažiavęs.

– Kurgi, kaipgi?

Sako, atvažiavęs iki Ličmanštato. Sužinojęs, kad Lietuvoj nei žmogui, nei žydeliui gyvenimo nėra. Visi valdininkai. Algos vien duonai nusipirkti tepakanka. Reik vogti. Ne šiandien – tai ryt pagaus, ir... galas.

– Kur dabar?

– Į Palestiną. Va, mano vadas, – rodo peisotą rabiną.

Dar ir žydelkaičių buvo iš Kauno. Vieną popo augintinį iš Kaukazo, Kaune gyvenusį ir knygas platinusį, sutikau. Tas prisimetęs prie aukštų dvasiškių iš Ukrainos.

Iš čia veža toliau... Atvežė į Bairoitą. Nesą vietos. Veža toliau – į Klumbachą. Čia dar labiau nėra vietos. Veža atgal. Įvežė į lenkų stovyklą kareivinėse, sustabdė mašinas ir liepė eiti į salę gulti.

Salė pilna šiukšlių ir dar daugiau ko. Nėra nė kur atsisėsti. Sunkvežimyje naktį praleidome. Rytmetį ėmėme ieškoti saviškių. Radome psichiatrinės ligoninės patalpose. Sako, vietos yra daug, tik nei durų, nei langų. Kraustėmės ten. Po kurio laiko pririnkome iš kitų patalpų stiklų, durims trūkstamų lentų. Koridoriuj langų visai nebuvo.

Visą laiką Kolinge gyvenau pas Rukuižas. Rukuižienė per daug rūpinosi ne tik savo kartais ir gerokai negaluojančiu vyru, vargstančiu sūnumi, bet ir mudviem su Liudu. Kaip geriausia motina buvo Liudui. Atrodė, viską tiem vaikam atiduotų. Be galo nuoširdi. O ir pati menkos sveikatos. Aš nieko nepadėjau, gal tik priskaldydavau malkų ir kartais pakurdavau ugnį rytmečiais. Kažin kaip būtų buvę, jei mudviem būtų tekę vieniem gyventi. Su valgiu būtų buvę itin blogai. Rukuižienė turėjo lašinių, gaudavome bulvių, duonos. Rukuiža sykį buvo kritęs miške, kraujui pasileidus iš plaučių. Tik vėliau pasisakė nebesitikėjęs atsikelti. Aš tada prisėdau prie maisto tik su vienu upėtakiu, peilio dydžio, pagautu miško upelyje.

Daug bendro vargo turėjome su Rukuižom... Tačiau Rukuižienei rūpėjo ir vyras, ir sūnus, o man tik sūnus Liudas. Tegu jis ir ne toks stiprus, bet visgi sveikas. Gaila buvo jo, kai jis turėjo nešioti lentas lentpjūvėj – sukrypęs ir dabar tebėra, vienas petys aukštesnis.

Sykį, grįždamas iš Noideko, sutikau einančius du kareivius. Jiedu klausia manęs kelio. Jaučiu, kad juodu vokiškai nemoka. Pasirodo lietuviai. Juodu sako norį eiti į Bavariją. O ėjo į rytus, rusų kariuomenės užimtos vietos link. Patariau, kur turi eiti. Man buvo su jais pakeliui. Ėjome kartu, kolei man reikėjo suktis iš kelio. Daviau po šimtą reichsmarkių. Labai buvo patenkinti. Jauku sutikti lietuvius svetur, toli nuo tėvynės. Rodos, prašvinta viskas, pasijauti nebe vienas, drąsesnis, pasaulis pasidaro platesnis.

Mes trys gyvenome viename kambaryje, viena lova buvo vieno aukšto, kita dviejų. Pradžioj neturėjom nei lentų, nei čiužinio. Micevičius čia padėjo – jis jau senas gyventojas čia.

Jaukiai sugyveno mūsų koridoriaus devynios šeimos. Dar buvo vienas didelis kambarys. Čia gyveno vien moterys. Tiesa, vyrų čia dažnai užeidavo, bet tik prie kai kurių.

Įsitaisėm bažnyčią, susidarė choras. Įsteigėme savitarpinę pagalbą, surašėme, kas ką turi nereikalingo, ir atiduodavome kitiems. Nei sandėlio reikėjo, nei įtarinėjimų buvo.

Kunigas Vilutis visą laiką gyveno su moterim viename kambaryje. Piktinosi visi. Mane per pamokslą jis iškeikė pirma su visa krapyla į veidą tėškęs. Mes, baigę kirsti mišką, gėrėme alų. Įėjo kunigas. Ne viską tenugirdęs supyko ant manęs, kam aš pasakiau, kad Kristus buvo žydas – taip iš kalbos išėjo. Paskui, jau man išvažiavus, kunigas išbėgo. Labai jau buvo įnirtusios moterėlės – jos daug ką pasakojo pas mane atėjusios sąžinei nuraminti.

Netoli baltasis Mainas. Bet žemiau miesto vanduo toks purvinas, kad jokio gyvio nebuvo. Gražus miškas – radau kilpoj kiškį. Su lazda užmušiau lapę kilpoje.

Kai ėmė klibėti dantys, radau miške bruknių. Po porą šimtų uogų per dieną suvalgydavau. Kasdien eidavau į mišką. Be to, reikėjo eiti malkų kirsti. Gražiausias išbėgines pušis kirtome kurui.

Nesugyvenome su latviais. Daug kartų teko aiškintis susirinkime dėl jų šunybių. Paskui apsiramino. Su estais santykiai buvo geri. Lietuvių buvo pusė tiek, kiek latvių. Mūsiškių stovykloj buvo visokių. Buvo ir labai malonių žmonių. Buvo čia vienas nemokąs lietuviškai „lietuvis“ Ūsas. Prie manęs prisikabino su savo rašiniu prieš sovietus. Man pasirodė, kad jis agentas. Reingartas, o ypač Bytautas (advokatas iš Kauno) sakėsi pažįstą žmones – Ūsas esąs doras žmogus.

Paskui paaiškėjo, kad jis tikrai buvo agentas, susirašinėjo su kažkokiu Sakalu. Buvo išaiškintas. Paskui jis persikėlė į Rėgensburgą ir ten jį ukrainiečiai pakorė.

1945 m. gruodžio 29 d. Vakar vakare padirbau kryžių dirvoje rastam be rankų ir kojų nukryžiuotajam. Ąžuolinis. Nuo ankstyvesnių drožinėjimų skauda pirštai, nemalonu peilį imti į rankas; buvau bepradedąs nukryžiuotuosius dirbti, peilius susigalandęs, – mečiau. Negera kažko ir galva neturi skaidrumo. Buvau išėjęs malkų skaldyti, – suskaldžiau kokį dešimtį kaladžių. Pasikūriau krosnį. Vaikščioti negaliu išeiti – neturiu batų. Aulinių puspadžiai prakiuro, neseniai gautieji įduoti kiek patempti, – su savo darbo klumpėm baladojuos. Naktį buvo itin didelis vėjas. Dabar vėjo nėra, bet lynoja ir kartais ubago kąsniais pasninga. Lauke visai šilta.

Vaikas, dabar komiteto narys, vis bėgioja dėl Naujųjų metų sutikimo. Pasigirdo, kad baigiasi laikas be „vandeninių galvų“ pinigams į kitus iškeisti. Daktaras susirūpino – išbėgo į banką. Mudu su vaiku tokių neturėjom.

Vakar gavau laišką iš Dilingeno nuo architekto V. Švipo; kviečia per Kalėdas ar Naujuosius metus atvažiuoti su paskaita, rašo, kad pasikalbėtume persikėlimo į Dilingeną klausimu. Apie tą patį rašė ir V. Barmienė, ir Tolė su savo šeima. Gal ten ir neblogai būtų. Toliau nuo visokių, kad ir laikinų, sienų. Tolė

vis kviečia, bet dabar turime ir malkų pasiruošę, ir apaugome visokiais daiktais, ir, žinoma, pripratome prie aplinkos, apsipratome su visa kuo. Jau ir lapę vieną pagavau (atidaviau Martinkienei).

Įeina Rūbas ir prašo pjūklelio. Ar duosi? Imk. Matai, o kiti, sako, neduoda. Va, Kuzavienė kažkam paskolinusi keptuvę, o jos kampas ir pajuodavo. Atnešė, sako, parodyti. Nebeduosianti daugiau niekam. Mat, sako Rūbas, arti Naujieji metai, čia daug kas keps. Tad jau iš anksto pasisako.

Netrukus įeina Suopytė: „Noriu sutrinti, neturiu kuo." Pasiėmė tokią lazdelę nuo suolo. Pasiūliau kirkotį. Ima daktaro emaliuotą pusdubenį. Sakau, neimk, pyks daktaras, nemėgsta. Ir trinti emaliuotam negerai. Imk mūsų molinį. Mažokas, bet pasiėmė. Turėjusi ir medinį šaukštą, bet dabar Ąžuolienė nebeatiduoda. Sako, galima nulaužti. O Suopytė tą Ąžuolienę atlydėjo, ant rankų jos sūnų nešiojo. Globojo daugiau kaip reik. O čia mat dėkingumas. Ir paskolinto šaukšto atgal nebeduoda.

Taip ilgai begyvenant viename koridoriuje kits kitam tiek įkyrėsi, jog pūsdamas pro šalį eisi. Jau taip yra. Ir juo toliau, juo daugiau taip bus.

Jau batus vaikas iš kurpiaus parnešė, tik neprisiuvęs užkulnio. Atsilyginti neturim kuo. Jis už mane turtingesnis. Juk ir už vaiko batus paėmė ar ne 1140 reichsmarkių.

Atėjo Sumantas. Įsikalbėjome, kad niekas amatų nesimokąs. Pas šaltkalvius yra priemonių – niekas neina. Siuvykloje Rūbienė neprisiprašo nė vienos padėjėjos. Ir pas kurpių tuščia – neina, o jau kurpius tai uždirba. Kuzavinis buvo buhalterijos kursus beruošiąs, išdalino lapelius – tuo ir pasibaigė. Anglų kalbos kursų buvo dvi grupės po 30 žmonių. Dabar ir vienai 15 žmonių grupei nebesurenkama.

1946 m. vasario 1 d. dilingeniškiai mane parsivežė į Dilingeną. Čia daug mano gerų pažįstamų: Švipai, Rukštelės, Barmai, Musteikiai, Šimkevičiai, Žadvydai (jis červeniškis), sūnus Vytautas su šeima, Žizniauskai ir kt. Skaičiau paskaitas, su skautais kiek dirbau, pradžios mokykloj mokytojavau.

Gražus miestelis. Beveik visai nebombarduotas. Buvęs vyskupų miestas. Daug įdomių itin senų bažnyčių. Teologijos fakultetas su gražia fizikos ir chemijos laboratorija. Pilis su vartais tiesiog į bažnyčios duris, kaip paprastai. Prie pilies bravoras. Senoviški pastatai pilies rajone. Čia paprastas vienuolyno sargas Konradas greitai buvo pakeltas šventuoju, kad būtų parodyta, jog ne vien grafai ir diduomenės nariai gali būti šventaisiais.

Stovykla įkurta kareivinėse. Man teko kambarys arklidėje. Senos senos arklidės. Apačioj arkliams, viršuj žmonėms. Apačioj skliautai su storais akmeniniais stulpais, langai aukštai, kaip arklidėse atidaromi. Per visą arklidžių patalpą

išilgai padarė iš lentų koridorių, išgrindė ir atitvarstė pertvaras. Lentos plonos, viskas girdėti – tiesiog skamba. Bendras oras, bendra temperatūra. Perdžiūvo lentos. Apsiklijavome popieriais. Maža geležinė krosnelė. Gerai buvo, jauku. Oro galėjai lauke rasti. Pro langą tik kaštonų viršūnės tesimatė. Saulės nė vardo. Gražios apylinkės. Miškas, laukai, senoji Dunojaus vaga. Šaltinėlis su kryžium. Matydavosi kiškių, stirnų, ančių, narų. Žiema negili, šalčių kaip ir nėra.

Kareivinės miesto gale. Čia pat kaimas pagal tiltą į Dunojaus pusę. Kaip ir visur Bavarijoj, po langais mėšlynas, tvartai po tuo pačiu stogu su žmonėmis. Važiuoja, laukus dirba karvėmis. Iš toli negreit teįžiūrėsi, važiuoja ar aria – akėja ar stovi.

Gyvendami Dilingene vis norėjome surasti tetą Pranę. Vieną dieną sūnus išvažiavo pats ieškoti, nes nei teiravimasis, nei susirašinėjimas nepadėjo. Jam išvažiavus, Kalvaitytė (dainininkė) sužinojo mūsų adresą. Kai Liudas grįžo visaip važiavęs, net ant atviro anglių vagono, visokiu oru, Pranė jau buvo Dilingene. Jis Pranės nepažino, nės ši visuomet buvo vešli, apkūni, o čia pajuodavus, vieni kaulai. Pabuvo kurį laiką. Maitinomės iš bendro katilo – atsipeikėjo kiek. Pasirodo, ji iš laivo išlipo tik su dukra Irena – nei kokio daikto, nei pinigų. Išalkusios, išbadėjusios. O čia rusai – visaip reikėjo Ireną saugoti. Gerai, kad Pranė mokėjo rusų kalbą.

Pabuvusi pas mus, Pranė grįždavo pas dukterį. Atvažiuodavo su Irena. Pagyvendavo ir mieste kampą išsinuomojusi, vis kad su dukra. O šiaip stovykloje.

Sykį per Velykas ji buvo pas mus. Šeštadienis. Jokio kiaušinio Velykoms. Vaikščiojome padunojais. Žiūrime – pernykščiam žolynėly devyni anties kiaušiniai. Nustebome. Prakulėm vieną – neužperėtas. Paėmėm visus namo. Rytojaus dieną nuėjome į tą pačią vietą (kokie 200 žingsnių nuo upės), radome kitą lizdą, tik su tupinčia antimi – toji net lazdą prikišus prie pat snapo nebėgo nuo kiaušinių. Palikome ramybėje.

Pranei buvo taip blogai, kad ji visai neturėjo ko valgyti – net paštu siuntėme jai bulvių. Vienais metais pas mus ji išgyveno 156 dienas. Ypač ilgai būdavo Vysbadene, Ofenbache. Prie pat stovyklos tvoros buvo išsinuomojusi kambarėlį. Nešdavau jai viralo, duonos. Mudu su Liudu maitinomės iš bendro katilo, paprašydavom daugiau sriubos, duonos.

Nuvežė mane į Miuncheną, į Raudonojo Kryžiaus suvažiavimą. Išrinko į apygardos komitetą. Kovo 4 d. Hanau atstovų suvažiavime (po vieną nuo tūkstančio) pakliuvau į Vyriausiąjį tremtinių bendruomenės komitetą.

Pertraukos metu prieina prie manęs liaudininkų atstovas ir sako, kad liaudininkai kels mano kandidatūrą, jei aš palaikysiąs jų reikalus. Laikysiuos, sakau, savo nusistatymo ir partijų nebosiu. Vos jam pasitraukus, priėjo krikščionis ir

žodis į žodį tą pat siūlo. Po pertraukos partiniai skuba surašyti lentoj savo kandidatus. Kažkas sušuko ir mano pavardę. Įrašė gale. Išrinko. Tik vienas tegavo daugiau už mane balsų. O komitetas išrinko pirmininku.

Reikėjo ieškoti komitetui būstinės. Hanaviškiai komiteto nariai nenorėjo, kad Vyriausiasis komitetas kurtųsi Hanau. Ieškojome vietos Štutgarte. Buvo pažadėta oficialiai leisti įsikurti. Bet tęsė tęsė. Kelis kartus teko į Štutgartą važinėti. Ir paskaitą ten skaičiau.

Pagaliau buvo sustota Vysbadene. Į Vysbadeną galutinai atvykau 1946 m. balandžio 29 d. Tris savaites gyvenau be kambario, kartu su gen. Reklaičiu.

Sunku buvo surasti patalpas. Būtų buvę gerai visiems Vyriausiojo komiteto nariams gyventi vienoje stovykloje. Gal tai būtų ir pasisekę Štutgarte. Buvo norėta oficialiai įeiti į UNRRA. Buvo sutikę, tik pakenkė latviai ir ukrainiečiai.

Latviai ateina į UNRRA ir sako, kad čia jų Vyriausiasis komitetas, atstovaus latviams. Po dviejų dienų ateina kita jų grupė ir tą patį sako. Dar buvo ir trečia grupė atėjusi. Kuria tikėti? Aišku, jokia.

Panašiai buvo ir su ukrainiečiais. Jų dvi grupės buvo atėjusios.

Taigi ir lietuviais nebetikėjo. Nedavė sutikimo mums atsikraustyti į Štutgartą. Jau, atrodo, nedaug betrūko – patalpos buvo remontuojamos. Gal kiek ir mūsų pačių Štutgarto komitetas nenorėjo. Velsis po kojų Vyriausiasis komitetas, už nieką liks apygardos komitetas, o jau apie apylinkės komitetą nebėra ko nė kalbėti.

Sunku buvo ir pačiam komitetui susitvarkyti. Srovinis komitetas: J. Audėnas, Čeičys, J. Grigolaitis, V. Jasaitis, I. Končius, Sidaravičius, Sužiedėlis, J. Vilkaitis, Židonis. Jei krikščionis demokratas pasakė žodį, tai socialdemokratas turi pasakyti du; jei socialdemokratas pasakė du žodžiu, tai krikščionis demokratas turi pasakyti keturis. Aš jokios grupės nepalaikiau ir stengiausi būti objektyvus.

Nedidelę daugumą ir aš tegavau po dviejų rinkimų, nesurinkusių daugumos. Daugumai komiteto narių nebuvo ir didelio noro dirbti. Daug gaišome, kolei sudarėme Švietimo valdybą. Ramiai, bet visą laiką išsijuosęs dirbo Židonis.

Vargo buvo neapsakomo su patalpomis. Buvo norėta rasti patalpas mieste, ne stovykloj. Imta kalbėti su kun. Kapočium. Jis turėjo didelį butą, mes jam norėjom duoti dar didesnį – visą namą. Pagaliau jis išsikraustė su visa savo įstaiga į Kirchheim-Tek ir Vyriausiajam komitetui atidavė pusę buto – keturis kambarius ir virtuvę. Čia buvo ir kartoteka, čia ir aš atsikrausčiau gyventi.

Sekretorium buvo pasamdytas Šidiškis.

Liepos mėnesio pradžioje buvo sušauktas platesnio masto Vyriausiojo komiteto posėdis. Atvyko ir VLIK'o, ir LRK atstovai, ir diplomatai (buvo atvykęs Dimša), ir anglų zonos prie britų administracijos įgaliotinis.

Sklandžiai, gražiai praėjo posėdis. Jam baigiantis, padaviau pareiškimą išeiti iš Vyriausiojo komiteto. Nustebo. Prašė pasilikti. Neperkalbėjo.

1946 m. liepos 16 d. pasitraukdamas iš Vyriausiojo bendruomenės komiteto padaviau tokį raštelį: „Jaučiu nuovargį, atsparumas gyvenimiškiems sunkumams sumažėjo, akyse raibsta, – reik pailsėti. Šiuo pareiškimu pasitraukiu iš Vyriausiojo komiteto pirmininko bei komiteto nario pareigų. Kuo geriausios sėkmės Jums bendruomenės darbe. Nepalūžkite. Ryžtingai, tiesiu keliu pro visas kliūtis. Su tikra pagarba – I. Končius.“

Pasidariau ugniagesiu. Mano viršininkas Tvarkūnas buvo Savanorių kūrėjų draugijos pirmininkas. Dar ir amatų mokyklos mokytojas. Palengvėjo našta. Tikrai buvau pavargęs. Nemoku neimti į širdį visokių negerumų, rietenų. O jau tos partijos žmonių šabloniškos šnekos – visiems klausimams vis tie patys argumentai. Stoka pakantos, vienybės, nesugebėjimas matyti bendrų tikslų su kitų pažiūrų žmonėmis, net paprasčiausių. Visi tebeskelbia savosios partijos pasenusius šūkius, visai nebetinkančius naujomis aplinkybėmis. Nuolatinis užsispyrimas, griovimas ar norėjimas sugriauti, kas kitų padaryta. Tuščia reklama, noras pasirodyti, savus parodyti, tarsi bendro lietuviško, visiems rūpimo dalyko ir nebūtų.

Kaip ir tame skautų tarybos susirinkime. Zakarauskas – ir neapgalvojęs, ir tuščiai, bet užsispyręs veda savo. Iki ašarų liūdna dėl kunigo neteisybių. Nepasako tikrosios priežasties, o ji aiškiai matoma. Tik ardymas, skaldymas, kam ne mano, kam ne mūsų. Jau net Vaičiūnienė sakėsi duosianti į snukį – juk savi, ir tai nebeiškentėjo. Nes dar sveikai galvojanti, neapakusi, tebeturinti lietuvišką širdį, mylinti gimtąjį kraštą, jo žmones, suprantanti jų vargus.

Buvo keletas gerų vyrų ugniagesių komandoje. Ir klausytojų amatų mokykloje buvo norinčių pasiruošti gyvenimui.

Vysbadeno stovyklą keliant į Kaselį, aš su amatų mokykla išvažiavau į Ofenbachą. Čia išbuvau iki išvažiavimo į JAV (gegužės 6 d.).

Sykį į Ofenbachą atvažiavo Česlovas. Įsikalbėjus užsiminė, kad mama prašiusi to laikrodėlio, kurį buvo įdavusi man, kai Karlsbade skyrėmės. Aš visai buvau pamiršęs, net šalta pasidarė, kame tas laikrodėlis, kur jį padėjau. Puoliau žiūrėti tas kelnes, su kuriomis buvau apsivilkęs Karlsbade. Pasirodo, tebesąs kišenėje.

1947 m. spalio 13 d. Savotiška diena šiandien. Laukėme Ofenbacho kunigų. Mokykloje parodėlę paruošėm. Staiga atvyko p. Devenienė, važiavusi pro šalį ir būtinai panorėjusi mane pamatyti. Pasikalbėjome, apžiūrėjome parodėlę. Padovanojau velnią, mano manymu, patį geriausią, ir vieną pakabinamą koplytėlę – rūpintojėlį. Jai, atrodo, patiko.

Besikalbant paaiškėjo, kad Amerikoj stipriausias lietuvių centras – „Santara“. Kraštus sudaro krikščionys ir komunistai, dar liberalų grupė. Pažįstanti ir Bastį – sandarietį.

Pasirodo, kad Tolė gali mus išsikviesti garantuodamas savo uždarbiu, pasižadėdamas išlaikyti savo tėvą ir brolį; reik tik jam gauti raštą apie tai, kad ne slapta į JAV įvažiavo. Nors taip nesinorėtų važiuoti svetur, kur kas geriau būtų važiuoti namo.

Atvyko dvylika kunigų. Apžiūrėjo parodėlę, dėkojo. Kalbėjusiam „Carito" pirmininkui dovanojau rūpintojėlį koplytėlėj. Buvo ir laikraščio „Ofenbach Post" korespondentė. Netrukus atvyko pastoriai.

Atrodo, jog visiems lankytojams labiausiai patinka mūsų drožiniai. Tiesa, čia įdomių smulkmenų pasitaiko.

„Lašiniai". Sadauskas mano prašomas atsiuntė liepos medžio medžiagos mano drožiniams. Zeligenštato stovykloj tarp duodamų kurui malkų pasitaikydavo liepos pliauskų. Sadauskas dar išvirino tas pliauskas ar šildymo garuose palaikė, kad medis įgautų smulkiems drožinėjimams reikiamų savybių. Sudėjęs į storo popieriaus dėžę, liepos šakalius paštu atsiuntė į Ofenbachą.

To paties koridoriaus gyventojai klausė, ką tame siuntinyje gavau.

– Lašinių, – sakau.

– Ar parduosi, juk čia jų daug?

– Parduosiu, – sakau.

– Ar brangūs?

– Po 50 markių kilogramas.

Tuo metu Hanau stovykloje jau mokėdavo, sako, kone iki 200 markių už kilogramą.

Pasklido gandas, kad aš pardavinėju lašinius. Ir dar taip pigiai. Privirto žmonių tų lašinių pasipirkti.

Atidarau dėžę. Pliauskos tikrai į lašinius panašios, tarsi kiek apipelėję. Pradedu imti iš dėžės į popierių suvyniotus stambius šakalius. Pagaliau suprato, kad čia ne lašiniai. Nuliūdo pirkėjos, daugiausia moterys, negavusios pigiai lašinių nusipirkti.

Rūgštų veidą rodau ir aš, nuduodamas apgautą.

Niekuomet nenorėjau į svetimas šalis važiuoti. Gražus tas mūsų kraštas. Išėjo antraip – ir Vokietijoj gavau pagyventi, ir Amerikoj atsidūriau.

1949 m. rugpjūčio 18 d. atvykome su Liudu į Bostoną.

Liudas gavo darbo pas Cablą – siuvykloj. Po savaitės išėjo trims mėnesiams į laivą, kuris plaukioja tarp Bostono ir Nantesketo paplūdimio. Paskui gavo darbo chemijos fabrike ir gyveno pas G. Barmus.

1949 m. lapkričio 16 d. aš pradėjau dirbti Tuftso koledžo laboratorijoje. Darbas sekėsi. Dirbau nuoširdžiai – kitaip ir nemoku. Vis mane sulaikydavo, kad neskubėčiau. Kokius tik darbus davė, visus sugebėjau gerai padaryti.

Elena Gimbutienė ir prof. Ignas Končius trečiojoje skautų tautinėje stovykloje.
Mitenvaldas, Bavarija, 1948 m.

Nuo pavasario semestro ir Liudas čia ėmė mokytis, kad kaip nors išsikrapštytų iš paties žemiausio gyventojų sluoksnio, kad nors kiek daugiau teisių įgautų ir gerėlesnį darbą, kad ir su nedidele, bet vis tiek su šiokia tokia ateitim.

Skautai. Kilus minčiai sutelkti krūvon Bostone atsidūrusius skautus, į jų eiles įtraukti ir vietinį jaunimą, buvo imta galvoti dėl būsto.

Sako, Amerikoj prie bažnyčių yra prisirašę 75 proc. visų gyventojų. Bet dėkis su tikinčiaisiais, nustosi „bedievių". Dėkis su bedieviais – nustosi tikinčiųjų. Skautai turi apimti abi šias visuomenės dalis. Dėl to neita į labai skautams tinkamas „Santaros" patalpas ir neieškota platesnių kelių į parapijos mokyklos patalpas.

Imta kalbėti su Stepono Dariaus posto legionieriais. Jie sakė, kad skautų globa yra jų statutinis dalykas, mielai sutiko įsileisti skautus į trečiąjį aukštą su trimis kambariais. Tose patalpose daugiau dešimt metų niekas negyveno ir niekam jos nebuvo vartojamos. Be durų, pro langų stiklus vos galėjai įžiūrėti, kad lauke dar saulė. Sienos buvusios peršlapusios, nuo lubų varvėję lyjant. Grindys apskretusios, lubos supleišėjusios, sienos aptrupėję.

Daug dirbo Liudas, Peldžius, Juškėnas, Bričkus ir kiti. Labai atsidėjusios dirbo mergaitės Pulkauninkaitė, Barmutė, Bričkutė.

Nerimas. 1950 m. gruodžio 18 d. Kone visą valandą išsėdėjau pro koledžo langą žiūrėdamas į jau besileidžiančią nelinksmą saulę. Kažkoks neaiškus, nors ir neūkanotas dangus, plaukia debesėliai užklodami saulę ir vos išsiskirdami iš tolimo žiemos rūko. Spalvoto, sluoksniuoto rūko, koks pasirodydavo šaltais saulėlydžiais Lietuvoje.

Ir ūpas, ir širdies nuotaika – viskas tarsi bejausmis rūkas.

Kažin kaip su darbu bus, su pragyvenimu, su visai čia pat priartėjusiu karu?

Kažkodėl pastaruoju metu vis daugiau ir daugiau Algirdą prisimenu. Kažkoks neramumas, mintis prie jo sustojus. Nei Marytė, nei Jurgis taip dažnai nerūpi. Ypač Jurgis. Dėl jo rami širdis. Didelio susijaudinimo nekelia ir Marytės likimas, bet Algirdas taip neaiškiai, neryškiai, bet skaudžiai meta į gilų rūpestį. Ir šiuo metu jis kažkokiame rūke aplink, tarsi ne žmogysta, bet tikrai suprantu, kad tai jis. Nelyginant sapne matai – labai keista.

Jau saulutė tik per savo skersmenį aukščiau horizonto. Raudona, keleto debesėlių raižoma, skęsta be spindulių tamsiai pilkame rūke. Arčiau niekuomet nerūkstantys Medfordo kaminai. Toliau aukštumos, tarsi krūmais apaugusios. Jau dingo paskutinis raudonas saulės taškas. Kažkoks beformis ruožas, ir tas skęsta.

Panašiai ir Algirdas. Tik jis šviesiam rūke. Algirdas ėmė vis dažniau galvon mestis maždaug nuo rugpjūčio–rugsėjo mėnesio.

Negaliu dar pasilaužti dėl Tolės. Vis rodosi, kad jis čia pat, kad jis nėra išvažiavęs.

Ir Liudas. Kaip jam mokslas? Kad bent ką išeitų. Daug sugaišta savaitgaliais, privargta.

Vėl už akių kariuomenė. Svetimam krašte. Kažkame kariaujama. Tarptautinė laisvė. O ta laisvė ir čia savotiška – tiesa, niekas tavęs, atrodo, neregistruoja, paso neturi, niekas nereikalauja pranešinėti butą pakeitus. Bet tai smulkmenos. O tikros laisvės, aprūpinimo senatvėje, ligoj – nėra. Didelis skirtumas tarp „luomų“.

Kodėl man neišeina iš galvos Algirdas?

Neriasi į artėjančią naktį gamta, šviesos nebegaudama. Niūri kaip ir visa mūsų ateitis. Ir kodėl ant širdies toks sunkumas? Nesustoja slėgęs, spaudęs.

Mano skrybėlė. 1951 m. balandžio 19 d. pusė devintos ryto jau buvau Brodvėjaus ir Dončesterio gatvių kampe ir laukiau autobuso į Dadlį.

Atvykęs vaikščiojau po parką lygiai dvi valandas. Čia švaru. Gražiai žaliuoja žolė. Žydi tik geltonieji krūmai (forzitija), vienas rododendras (turbūt apsirikęs), kalne – smulkiažiedžiai violetinės spalvos rododendrai. Dar žydi vienas didokas medis – magnolija.

Savotiškai gražiai atrodo įvairios vyšnios. Jų žiedai jau sukrauti – bereik tik išsiskleisti. Vyšnių medžiai pasiruošę įvairiom spalvom žydėti.

Prof. Ignas Končius prie brolio Petro kapo Kalvarijos kapinėse Čikagoje. JAV, 1964 m.

Spygliuočiai jau atgavo žalią spalvą, nusikratę tos liūdnos rusvos ar pilkšvos. Atrodo palinksmėję.

Žmonių – kiek ir vasarą, gal iki dešimties būčiau suskaičiavęs per visas dvi valandas.

Oras tik pusėtinas, be saulės. Nukrito vienas kitas lietaus lašas. Lietaus nebijau. Išeidamas buvau užsidėjęs senąją, dar iš Vokietijos, skrybėlę. Turėjau dar nepermerkiamą gaubtą.

Gera čia švariu oru kvėpuoti. Nėra tų mašinų mirgesių, nėra jų dūzgesio. Ir žmonių nėra. Tik prižiūrėta, apšvarinta gamta, visai panaši į tikrąją.

Dvi valandas pasivaikščiojęs, nuėjau į „Forest Hill" kapines. Išvaikščiojau, mačiau savotiškų paminklų. Žinoma, čia nieko europietiško. Nėra čia pačių

kapų – supilto kauburio žemių. Lygu visur. Graži žolė. Paminklai granitiniai arba gero cemento – su pretenzijomis į meną. Labai mažai spalvoto granito paminklų. Skulptūros neįdomios. Takai smėlėti, kaip ir plentai. Gėlių beveik nėra. Medžiai auga kaip augę, kol kapinių nebuvo čia. Mažai sodintų papuošimui.

Kryžių kaip ir nėra, nors kapinės į žydiškas visai nepanašios.

Viduryje kapinių, kalne, – ežeriukas. Jame dvi salos su gražiais medžiais aplink. Plaukioja laukinės antys.

Mačiau fazaną. Pernai – patelę, dabar patiną. Mane pamatęs, jis pirmas pasiskelbė – aš išnirau į taką už posūkio, o jis take besidairąs. Pirma ramiai įlindo į tako pakraščio krūmus, o paskui nulėkė per daubą.

Radau ir lietuviškų pavardžių: Ragauskis, Gendrolius, Pakalnis. Greitomis čia visko nepamatysi – kapinės labai didelės.

Labai savotiškas kelias iki kapinių vartų, visai kaip į aną pasaulį, kaip į mirties slėnį. Labai nuotaikinga vieta. Kelias eina raguva. Įdomūs patys medžiai – ano pasaulio, ir tiek... Tik upelio nėra. Gaila.

Iš čia pro golfo laukus į Franklino parką. Čia ir zoologijos sodas. Praėjau pro paukščius. Daug ko nebesama – apuokų, pelėdų. Užtat dvi menkos, apšepusios lapės – viena aukštai lentynoj ieškojo guoliui vietos, o kita iš būdos mėgino pasirodyti.

Viena liūtė beturinti du vaikus. Ir kitai didelė dėžė įtaisyta.

Raganosio nebesama. Ir raguočių mažiau, kur kas mažiau, ir ne kokie jie. Lamos nebėra. Jaučių mažiau.

Štai čia ir prasideda mano skrybėlės istorija.

Tik staiga iš kažkur viesulas. Pakapt nuo galvos mano skrybėlę, aukštai iškėlė ir per tvorą kokius 50 žingsnių nunešė į jaučių užtvarą. Ramiai pažiūrėjo jautis, žinoma, ne į mane, o į mano skrybėlę. Kolei aš dairaus tarnautojo, jautis uždėjo koją ant mano pilkos skrybėlės ir ėmė uostinėti.

Iškiūtinau be skrybėlės, vėjo draikomais plaukais – ilgais prie kaktos, kad plikę užstotų. Mat duota man užpakalinės kaktos, matyt, už blogus darbus.

Autobuse dar kiek pasėdėjau. Kitoj stoty persėdęs atsidūriau prie to paties kampo Bostone, nuo kurio pradėjau tos dienos keliones. Buvo pusė ketvirtos.

Tai buvo ketvirtadienis – Patriotų diena.

M i e l a s V a i k a i t i

\- G I N T A R E,

Ačiu Tau už tokį gražų savo darbo paveikslą. Jis man labai patiko. Aš jį pakabinau ant sienos. Padirbsiu rėmus ir laikysiu po stiklu.

Kad vasarą busi Palangoj, rask prie Birutės kalno "skambalėlį". Tai yra pupos dydžio mėlynai žydinti gėlelė ant labai laibo stiebelio. Iš pačios viršūnėlės ji išleidžia tik vieną nuknabusį skambalėlį. Kai tas nužydi, išleidžia kitą, bet vis tik vieną. Kitur skambaliukai žydi daugeliu žiedelių iš karto.

Kad Tu, G I N T A R Ė L I,nueisi kuomet prie Babunės kapo, paimk iš ten mažą žiupsnelį smėlio ir atsiųsk man laiške.

Pabučiuok nuo manęs savo A N - D R I U K Ą, Mamytę, Tėvelį.

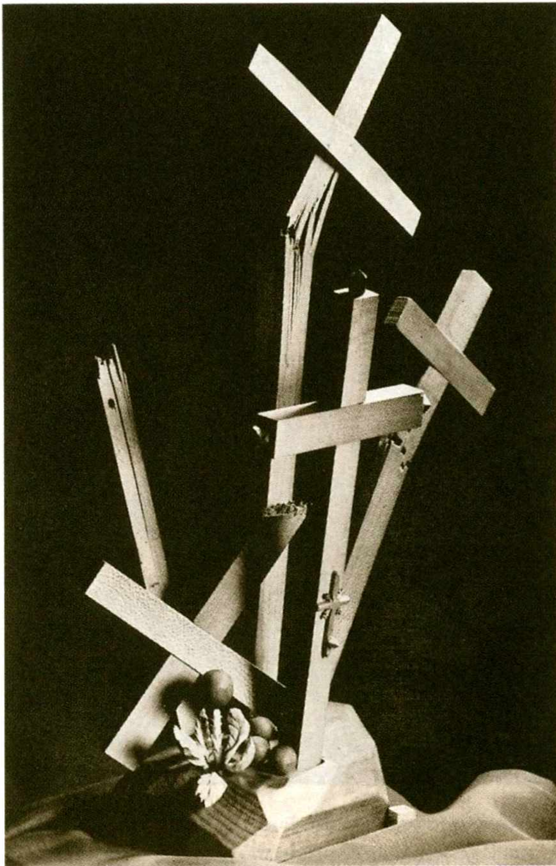
Buk visuomet geras vaikas.

Tavo Bočius

Igno Končiaus laiškas anūkui Gintarui. JAV, 1962 m.

Igno Končiaus išdrožta grandinė (iš vienos lazdos) juosia Rūpintojėlio skulptūrėles. Mažiausia skulptūrėlė – pupos dydžio. XX a. 6–7 deš.

Prof. Igno Končiaus drožinys *Šeimos likimas*. 1941 m.

Žmonos Marijos fotografija, stovėjusi ant Igno Končiaus stalo Bostone, gaidžio statulėlė – sūnaus Algirdo vaikų dovana, atsiųsta seneliui į JAV. Viršuje – prof. Igno Končiaus drožinys *Tėvynės ilgesys*, 1948 m.

Antra dalis

Koplytstulpis Tausalo ežero apylinkėse. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Žemaičiuos

„Šunų genamas" per Žemaičius. Imkim ritmušį ar žiograrikį ir pasivalkiokim po Žemaičius. Krumslių ir strypų gausime pakeliais, juk Žemaičiai miškais apaugę; visi dirvonai apžėlę kadagiais, o lenkės prižėlusios alksnių.

Šitos pabūklės reikalingos šunims, teisingiau sakant, žmonėms nuo šunų apsiginti. Mat keliausime pėsti; važiuotiems važiuoti baisu: vieškeliai kalnuoti, smiltėti; šunkeliai – išbliurę, vienos molduobės, nepereinamos balos; o purtina, drasko važiuojant, tai kaip drugys krečia, lieliša šoną veria; kad ir įsikabinsi į drangas, atsispirsi į galą brikelės, net pasostė trata, o vis dėlto, pradėjus kalbėti, žiūrėk ir nukandęs liežuvį. Gaila juk ir arklio, – uodegą net iki nosies važiuojančiam pakiša.

Pėstiems geriau: nei karklių, nei vartų reikia kilnoti, nei spragų ardyti, nei kišinį kaišioti. Tikra nelaimė su tais vartais: prieini ar privažiuoji – veizėk: abu galai vienaip tuo pačiu dulkinu šniūru ar grįžte pririšti, o kartais ir mietu užremti. Atkelti dar pusė vargo, juk ir užkelti reikia taip pat, kaip buvo, užraišioti; be to negalima, nes tam ir spragilas prie mieto ant apynovartės iškabintas. Čia dar saugokis, kad bekeliant karkles ant tavęs jos neužvirstų ir neprislėgtų purvyne, per kurį pasiraičius, pasikaišius vos galima perbrist. Oi tie vartai, vartai: „Žiemą – nosis, vasarą – vartai." O jų daugybė: man iki miestelio trys varstai, o vartų – šešiolika.

Taigi maukim pėsti. Dovanokit; pėstiems per tvoras: ir statines, ir pintines, ir šaudytines, ir virbines – reiks laipioti. Pervis blogiau bus perlipti per bajorišką tvorą. Jų mažai – neįkyrės. Žemaičiuos ne tik laukai tvoromis aptverti, bet kiekviena dirvelė ar darželis. Piemenų pas mus nei vardo. Pas mus tvoros – tai neužmiegantys piemenys.

Kur yr kiek didesni takiukai – per tvoras padirbtos lipinės ar kūlis padėtas. Saugokis tik per arimus eidamas – smuksi per visą armenį – nenusipurvinėk, kad negėda būtų paskui miestely pasirodyt.

Kartoju: saugokis šunų, nežiopsok; Žemaičiuose yra šunų pasalūnų; saugokis molijos, liokos, žodžiu sakant, visokios rūšies purvo (jį ir vasarą užeisi); ne-

sibūgštauk tvorų, karklių; nesislapstyk nuo žmonių akių: nuo jų ir nepasislėpsi, ir nemėgink: nužiūrės tave akimis, iki primatant, ir vaikas, pakely iš purvo paukštelius dirbdamas, ir moteriškė, žlugtį paprūdy ant priskulpto skalbdama, ar senis, ramiai taboką su šalpusnėmis rūkydamas.

Praeidamas matysi, praėjęs girdėsi vaiko šauksmą: „Veizėk, veizėk, kas ein!", moters ritmišką skalbimą, ilgai jausi senio gardųjį pypkės dūmą. Gali užkalbint. Tik atmink: „Kalbėte per vieną, o taboką katras sau." Net pro vaiką eidamas sakyk: „Tegul bus pagarbintas." Jis greičiau negu kiti gali paklausti: „Ar nematei kiaulės su barškaliukais?"

Taip, visi mus lydės.

Nesibijokit tos kelionės, aš jūsų nežmoniškai nenuvarginsiu. Bet Žemaičių padangė plati, o čia pėsti? Aš ne po visus Žemaičius jus valkiosiu; mes tik apie Plungę trainiosimės; kuomet ne kuomet nustirinsime kiek toliau. Tankiai sėdėsime; prie kiekvieno kryžiaus ar koplyčios žiopsosime, kiek tik norėsime.

O kryžių, koplytėlių, koplyčių, smūtkelių pas mus prie kiekvieno kryžtakio, kryžkelio, neretai be jokio kelio, net tako, vidury dirvos, vidury dirvono pamatysime (seniau čia yra buvę keliai keleliai). Neužmirškim ir į krikštus žvilgterėti. Taigi mat dėl ko mes daužysimės po Žemaičius.

Po šitokios kelionės, be kitų įspūdžių, atsiminkim visokius namelius kuo įvairiausių šventųjų. Žemaičiai dievobaimingi; aišku, jie nori, kad tarp jų kuo daugiausia būtų šventųjų; o dėlei įvairumo, dėlei grasos peklos baisenybėmis jie ir nuo velnio neatsisako; bet jį šventųjų nameliuos įnamio vietoj laiko, ir kad nebūtų keiksmo žodžių: velnio, bieso, budelio, – jie smaku, nakabiu, juoduoju vadina, nors jų pačių priežodžiai sako: „Visi velniai vienoki muzikantai" arba: „Kam šlabždavoji, sakyk stačiai – velnias."

Be velnio, pas šventuosius atrasime šikšnosparnius, pelėdas, kieles, zyles, špokus, liepsneles ir kitus dvikojus su plunksnomis. Šitie šventųjų sėbrai ir už velnią drąsesni; jie kartais šventąjį į pasienį pakrapšto, o patys suka lizdus, deda kiaušelius, peri. Tai vis dar nieko. Bet mažieji nei vominiais neatsimena apie savo įnamystę pas šventuosius. Į tokią koplytėlę pažvelgęs, pamatysi šapų, šlamštų ir dar kažko krūvas; o mauk kepurę – Dievo įnamys lekia išsigandęs laukan, neva pikta dvasia iš po kepurės. Gali ir rožė į kišenę įšokt.

Pasidairykim visų pirma po stebuklingąsias Žemaičiuose vietas. Žemaičių Kalvarijos neliesiu; ten ne koplytėlės, bet jau koplyčios gan stambių krauklų. Neliesiu taip pat ir Plungės stebuklingo šaltinėlio; ten vanduo stebuklingas, o koplyčia kol kas be stebuklų, josios stilius gotiškas, taip pat kaip Kulių bažnyčios arba daugybės pakeliais, į Kulius važiuojant, didokų koplyčių: šventieji ir šventosios bus, sakysim, gero pusvaikio ūgio. Kai kurie minėtųjų Dievo namų gan puikūs, tik gaila pagadinto stiliaus: „Nei šuo, nei veršis."

„Stebuklingoji“ pušis Palangos parke. 1914 m.

Koplytėlė kelyje Pavandenė–Varniai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

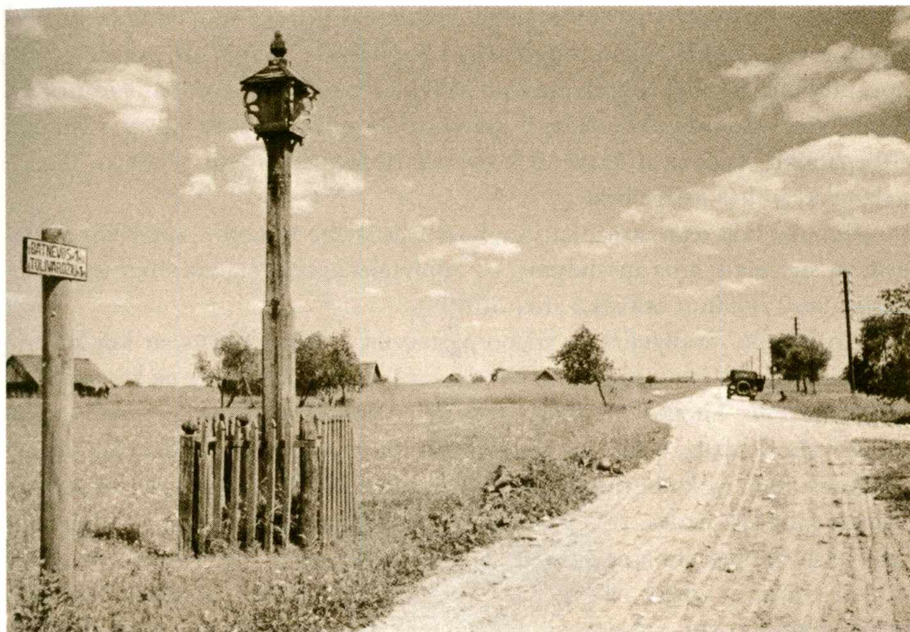
Plungės kapuose užeisime koplytėlę be stiebo, ant akmens riogso: sena, apdriskusi, tik gurbas, o ne koplytėlė: joje prie stulpo pririštas nuogas Išganytojas. Stovyla labai gerų rankų. Tokių daugiau beveik neteko matyt. Žinoma, medinė.

Seniau Išganytojas buvo stebuklingas; dar dabar tebekoruliuoja lakatėliai, visokių spalvų stončkelės – tai apžadai: ir tinkamam jaunikiui privilioti, ir gelai, nuaugusio piršto landuoniui apstabdyti, ir trachomotoms akims: negražu mat, jei viena „akis balta, o antra kaip smetona, ir abi sykiu su raudonais aplimais". Kol kas neteko susekt, kokios spalvos stončkelėmis ir kokias kūno vietas reikia apkvarkliuot, norint nuo tos ar kitos ligos išsigelbėti.

Panaši koplytėlė, rodos, šv. Roko, stovi Varniuose senosios medinės bažnyčios šventoriuje. Skirtumas – čia aukojama vieną per metus dieną kriaušės ir obuoliai; jie metami per tam tikrą koplytėlės skylę, ir prieš vakarą šventojo jau beveik visai nematyti – tik vieni vaisiai – tai lėbis klebono ilgveidėms.

Nebeminėsiu aš šv. Vincento tarp Plungės ir Kulių, nebeminėsiu ir Godeliuos, Uščios miške kryžiaus, apie kurį ir žiemą, ir vasarą kruvinai sutryptas ar sušliaužtas takas. Bijau, užpyksite: „Joukin su sava zoikinu" ir tyčiojasi, čydijasi iš žmonių tikėjimo.

Neapsistosim ilgai ir prie kapų. Visiems aišku: kapuos pilna kuo įvairiausių kryžių. Kapuose dar ir pavojinga, gali subrėkšt, pradės vaikščioti nekrikštytos

Koplytėlė prie kelio Batniava–Tolivardžiai. XX a. 4 deš. Fot. Ignas Končius

dūšios ar žvakelės (tai kunigo pamesta šv. komunija). Žemaičiuos jų dar yra. O kur dar palaidotieji „pijokų kapuose". Ne, čia šiurpis ima. Geriau pagervinėkim pakeliais, patakiais, nelyginant gandrai papelkiais varlinėdami, o pataškiais gyvatinėdami.

Žemaičiuos pervis daugiau užtiksime koplytėlių su šv. Jono stovyla, vadinamų „švents Jonelis". Šitie šv. Joneliai daugiausia paupiais statomi. Yra gan didelių koplytėlių; tankiausiai be durų, tik skylė. Kokio jie buvo didumo, parodo šitoks atsitikimas.

Vieškelis. Paupy prie kelio, ant raguvos kranto, kaip pabučiuotas šv. Jonas koplytėlėj stovi. Lyja. Eina keliu žmogus. Mato, dar didesnis debesis užeina. Jis šv. Joną išdangina iš koplytėlės, atkolia jį už jos, pats įsilenda šventojo vieton ir švetinasi nuo lietaus... Purvuotu kelio pakraščiu, susiplėšus iki didžiojo rieto, pasistiebdama ant pirštų, it višta perekšlė greit mulkina apydavatkė, nors ir neišbalus kaip Kulių davatka, velnią pamačius. „Tegul bus pagarbintas..." – lenkdamos ir žekstaibį taisydama, suniauzgia ji. „Ant amžių amžinųjų", – jai atsako iš koplytėlės... Ši bėgt. Nubėgo į kaimą. „Taip ir taip, – sako, – mane šv. Jonelis pagarbino." Suskato visi; moteriškės tik jau ir skačiojas tučtuojau bėgt žiūrėti. Tuo tarpu perėjo lyti. Mūsų Jons išsikraustė iš koplytėlės; įkėlė į ją šv. Jonelį, pastatė kaip reikiant ir padyrino sau, kaip nieko nežinodamas.

Atbėgo pasistebėt: šv. Jonas vietoj, tik šlapias: turbūt sumojo, kas atsitiko. Būna ir taip: vaikai jaučio bumbolais, babgalvėmis, žvaginiais, šundriekomis apvainikuoja šventąjį. Žalmargės, po ganyklas begiliuodamos, pamato tiek žalesos. Nori atgaut žiedeliu širdį ir grambosi į koplytėlę; įkiša galvą, o ištraukt nebepataiko. Tuomet ir karvė, ir koplytėlė rieda į pakalnę ir galabijas. Gali ir galą gaut, jei kas neišgelbės.

Žinoma, taip retai atsitinka. Koplytėlės be stiebo visuomet aptvertos ar žiogriu, ar statiniais, arba apšaudytos. Už koplytėlės aptaisymą yra žinomas užmokestis: pusė rublio ir šalberka arba sūris.

„Šv. Jonelių" koplytėlės be stiebo pastatytos ar ant akmens, ar ant keturių akmenų; o jiems į žemę įsmukus išrodo visai ant žemės. Kame ne kame išvysime pamūrytas. Šitokie „šv. Joneliai" – tai šv. Jono Auksaburnio stovylos. Kokia stovylų išvaizda, priežodis pasako: „Tai čia šventasis ir už biesą bjauresnis."

Yra šv. Jono Auksaburnio koplytėlių ir ant stiebo. Čia tuojau prie jo visuomet matyti paukščio lizdas. Ir šventasis, atsikolęs nugara prie stiebo, į dangų žiūri arba užsikvempęs pro langelį žvalgosi į pravažiuojančius ir praeinančius: vienoj rankoj rykštė, o antroj Dievo mūka. Jo nameliai tankiausiai apačioj siauri, o viršuj platesni ir ant viršaus medinis su buožuliuku stulpelis, ant kurio apžabinta geležinė kryžma. Kryžma visuomet su mėnuliu ragais aukštyn (ant dangaus taip mėnulis niekuomet nestovi), o kartais ir su angelu, arkangelu; tai rečiau: ne kiekvienas kalvis gali jį nukalt arba iš cinblekės iškirpt.

Šv. Jono Krikštytojo stovyla – tai tik ant stiebo.

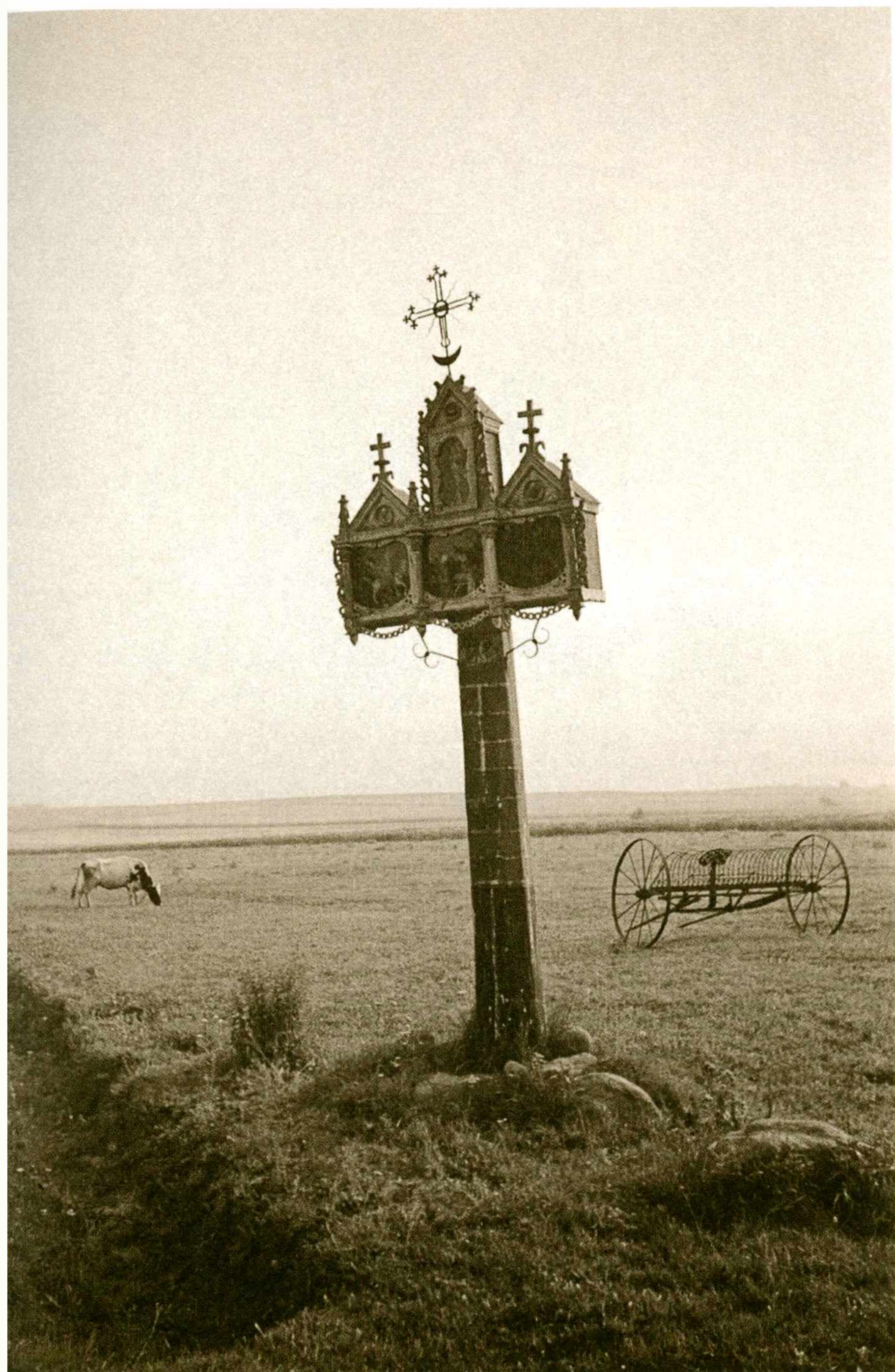
O miesteliuos pamatysime stulpus: didesnius – mūrinius, mažesnius – medinius. Ant stulpo po palagėliu Pliurijono stovyla. Vienoj rankoj, rodos, mietas, o su antra iš kipalėlės pila vandenį ant namiuko – kad nuo gaisro, ugnelės apsaugotų. Kaimuos ir pakeliais jų nėra.

Tankiai užeisime karoliais parištą, aptaisytą Panelę Švenčiausią. Šv. Jono namelio sienos apkabinėtos veidrodžiukais, spilgomis, kojomis, širdimis ir t. t. Panelės Švenčiausios koplytėlėj langai iš trijų pusių. Tai vieno šventojo koplytėlės.

Yra koplytėlių, kuriose po kelis šventuosius užklupsime. Mat ketvirtainiška, keturi langiukai. Šv. Roką, šv. Izidorių, šv. Juozapą, šv. Jurgį ant keršo žirgo, – šituos tankiausiai krūvoj užtiksime: šv. Roks žaizdas gydo, šv. Izidorius laukus prižiūri (sėja), šv. Juozapas užvis arčiau prie Dievo stovi. Pas kiekvieną gaspadinę rasite kambaryje, kur pienas laikomas, paveikslą šv. Jurgio – gyvulių patrono.

Būna koplytėlės panašios į šėpą su stiklinėmis durimis; durys – su rūtais. Tai plokščia koplytėlė, tankiausiai turi tris lentynas su perdarymais. Tokiose koplytėlėse – Kristaus užgimimo arba jo kančios vaizdeliai. Tai lentynos, šventųjų prikrautos.

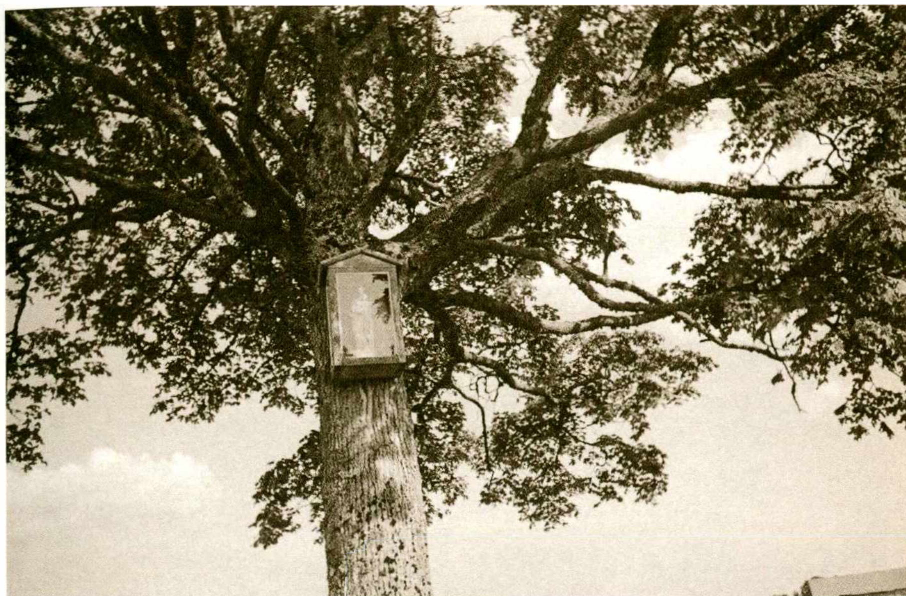
Minėjau koplytėles ant stiebo arba ant žemės. Yra Žemaičiuos ir tokių koplytėlių, kurios ne ant stiebo ir ne ant žemės. Taigi čia pasakysite: „Jau tu, kipše, brėži." Nesiskubinkit kaip žyds į peklą, o tik palengvėle rėpliokim kaip utys į Varšuvą.

Koplytstulpis kelyje Upyna–Raudėnai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Koplytėlė prie kelio į Okainius. Kėdainių vlsč., Kėdainių apskr., 1939 m.
Fot. Ignas Končius

Koplytėlė medyje kelyje Pavandenė–Varniai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Mažutės koplytėlės, prie medžio prikaltos, nelyginant špokinyčios arba inkilai – „smūtkeliais" vadinamos. Prikaltos prie pušies arba prie ąžuolo; beržo nemėgsta, alksnis – nestiprus medis. Jose ant kelmo ar akmens sėdi „pons Jėzusas", ranka pasirėmęs (alkūnė ant kelio). Jis nuogas arba raudonais rūbais apvilktas, su geltona prončiškona sujuostas; visuomet ant galvos turi žalią erškėčių karūną. Sako, tai Jėzus nuliūdo, tvaną padaręs; pasigailėjo žmones nubaudęs. Rasime smūtkeliuos ir Dievo mūką, ir Panelę Švenčiausią, bet tai rečiau. O jų didumas – mačiau vieną pūro ar dviejų.

Smūtkeliai būna ir ne koplytėlės išvaizdos. Kad ir šitokie: poros mastų lenta su išpjaustytais pakraščiais prikalta prie medžio; prie jos padaryta iš trijų lentelių kaip ir lentynėlė, po kuria vinimis primuštas krucifiksas.

Gal jau užteks koplytėlių. Taigi jei mes ne spitriai ir ne išvarvėtakiai, turėjom ir kryžius pamatyti. Koplytėlės neaukštos, o kadangi tankiai jos būna ne tik, kaip jau minėjau, aptvertos, bet ir medžiais apsodintos (keturi medžiai), tai jų ir visai kartais nesimato. Kryžius ir užsimerkę pamatysite.

Bet pasakysite: „Kitas ir iš eglės iškritęs pasilsi", o tu čia „tronki kaip batviniai be mėsos". Taip, bet nėra ko snaust: „Kas paskou, tas kap šou."

Paprastų kryžių nuduosime nematą; gal ir ne Žemaičiuos jie tokie pat: „Ko nematęs – nesakyk." Pirm negu apie kryžius žioptelėsiu šį tą apie stoginius kryžius. Tai ne tvora, ne mietas, ne kryžius, ne koplytėlė; o teisingiau – koplytėlės

Igno Končiaus sūnus Jurgis prie kryžiaus Plungės valsčiuje. Apie 1927 m.

Medinis kryžius Skabeikių kapinėse. Onuškio vlsč., Trakų apskr., 1939 m. birželio 24 d.
Fot. Ignas Končius

Koplytėlė kelyje Pavandenė–Janapolė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

stogas, atplėštas nuo kero, net burbuliukai – konkoliukai – tai paskiliauzos buvusios koplytėlės sienų – virpa it žiūrė. Juk ir kryžma ta pati kaip ir ant koplytėlės. Čia ne stovylos, bet paveikslai. Bet gana apie stoginius kryžius. Baugu. Galite pradėti bambėt kaip ubagas, kruopas pabėręs.

Taigi prie kryžių tikrųjų. Jie pas mus aukšti (yra žemų, tankiausiai kapuose), net su trimis kryžmomis. Reikia gudrios galvos išgalvoti, ką prie kiekvienos prikalti: prie vienos Jėzų, prie trečios apvaizdą, o prie antros, vidurinės, – apvali lentelė, bet kas nupiešta – nežinau; prie pat kryžiaus viršaus pripozytas pelikanas, pradrėskęs savo gurklį ir bešeriąs, neatmenu, kelis savo vaikučius. Tai dar ne viskas. Kryžmės nuo vieno iki antro galo apkrautos: ir gaidys, ir kopėčios, ir vinys, ir rykštė, ir t. t. – visi Jėzaus kankinimo įrankiai. Tokių kryžių nedaug.

Mačiau du vienokiu – Grūšlaukės šventoriuj ir Salantų pazomatyj. Aukšti, su dviem kryžmom; nuo aukšto iki žemės (kryžmos taip pat) iš abiejų pusių apkalti zimsais: lentelės visaip išpjaustytos ir išgražintos. Jėzaus nėra. Nuo aukšto iki žemės raidės; ką jos reiškia – nežinau.

Gal dar verta parodyt ir tokius, kur iš vadinamųjų kryžiaus pažastų išsilieja atspindžiai, tankiai kaip šviesos kibirkštys, arba panašius į žiedus baltųjų lūgnių. Tokie atspindžiai yra ir prie kryžiaus galų, ir prie viršūnės, bet daug mažesni, trumpesni.

Išsikraustę iš Salantų ant Grūšlaukės, Darbėnų, Laukžemės, Lenkimų kelių, nepriropliojо Palangos, pastebėsime ant vieno stiebo ir koplytėlę, ir kryžių. Tai dvilipis, arba keimarys. Grūšlaukėje matysime ir tokį, kuriame daugiau koplytėlės negu kryžiaus. Panašūs nyksta; niekame neteko matyt naujo.

Kryžkeliuos rasite greta stovinčius kryžius ir koplytėles; būna ir trys kryžiai, du kryžiai ir koplytėlė, dvi koplytėlės ir kryžius; maišosi čia ir stoginiai kryžiai; trijų koplytėlių neteko matyt.

Taigi kryžiai Žemaičiuos kaip pilypai kanapiuos, o koplytėlės kaip erkės baronuose riogso. Netiesa; juos mes gerbiame, garbiname praeidami. Juk ne be reikalo akmenukai pas juos paritinti; jie plokšti, kad geriau būtų klūpoti, o moteriškės, kur dievobaimingesnės, tai net pasiplėšia; nežinau, gal gaila žičkinio sijono, o gal, ant plikų kelių atsiklaupus, lengviau iš Dievo išprašyt pagalbos ar nuramint sąžinę.

Jei kryžiai ar koplytėlės, arba vieni ir kiti sykiu, aptverti – tuomet padarytos lipinės, kad geriau būtų priėjus pasveikint, sakysim, pabučiuot stiebą; kame ne kame yra bučiuojamose vietose mediniai kryželiai prikalti, o jei nauginiai – tai su Išganytojo paveikslu.

Tik pastatytą kryžių ar koplytėlę, dar nepašventintą, apriša kokiu nors vainiku arba nors eglašake, kad kas nepagarbintų. Būkim čia atsargūs, pažiūrėkim, ar nėra vainiko. O jei su vainiku ir pagarbinsim, tai dar gali kas pamatęs stabmeldžiais pavadint. Kepurę reikia ne kilstelėti, o visai numaut nuo galvos.

Pro kapus einant „Sveika Marija“ kalbėt, kol praeisi. Tatai daroma ir į turgų važiuojant, kad Dievas padėtų geriau išsiparduoti, kad nepasileistų pliekos, kuriomis surišti gaidžių arba vištų sparnai, kad užkolis neiškristų, kad botago įnarvė nenutrūktų ir t. t.

Nenusistebėkim pamatę šventųjų nesveikinant. Pirmiau apsidairykim, pasiteiraukim, kurioj pusėj buvo turgus ir į kurią pusę važiuoja. Jei iš turgaus – apmąstykim turgaviety „janapolių“, „pivnių“ skaitlių, prie to pridėkim dar tiek pat slapta pardavinėjančių – pamatysim tuomet. Juk anapus Telšių (nuo Plungės iki Telšių dvidešimt penki varstai) ir daina yra: „Plungėj gėriau, Plungėj šokau…“ Pas mus jos neišgirsim. Mat iš ten atvažiuoja ištroškę ir kad duoda, tai duoda garą.

Sako, arkliai baidos kryžių ir koplytėlių. Taip valdžia sakė, bet ją nuprovojo. Nusižemino net kunigai, sulyginę šventųjų namelius su telegrafo stulpais. Gal arkliai baidytųs, pamatę šventuosius, išėjusius pasivaikštinėt. Prisipažinsiu, pats bėgčiau, apyvakariu pamatęs kokį iš šventųjų; baisi jų išvaizda: rankos kone iki žemės, galvos kaip puodeliai; gerai pasiknisęs, manding, galėtum rast Jonelį, kurio veidas būtų tokio ilgumo kaip visas kūnas nuo kaklo iki letenų.

Liko krikštai. Krikštai kaip slidokai, kaip rudmėsės ar lapėlaižės „tiltais“ sugrūsti. Galima užtikt ir po vieną, kame daugiausia nelaimių atsitinka, kame daugiau žmogžudysčių – padaubiuos, paskardžiuos, kur aukšti, staigūs su sąsūka kalnai (turi būt ir kelias). Ar arkliai nuo kalno važiuojant pasibaido, ar kaklininkai nutrūksta, ar dišlius išsmunka, lūžta, ar pasitaiko apvirsti – lengva taip sau sprandą nusisukt ar strėnas nusileist. Taip krikštai gimsta; tai ženklai netikėtos mirties.

Gal keista pasirodys, pamačius žemai kryžiaus (tankiausiai juodos spalvos stuobryj) išpjautą ir baltai išpieštą kryžiuką – čia ar pats netikėtai mirė, ar buvo kieno nužudytas.

Atskiri krikštai – tai žemi iki juostos ar iki pažastų kryžiukai, be jokio ženklo; kryžma ilga, labai tankiai vinim ar šriubu su muterka priveržta.

Taigi mes šį tą išgirdom apie Žemaičius. Pasivalkiojome po jų tyrlaukius. Šį tą Žemaičių padangėj matėme.

Negavęs nei pasivampsoti, nei pasižmonėti, aš žlembti pradėčiau: nejaugi Žemaičiuos tik kryžiai ir koplytėlės? Kad jie kryžių, koplytėlių pitpilni, mes matėm. Juk ir akys apžlibo nuo jų, ir ausyse pradėjo spengti. Nejaugi mes negalime, nors šlitiniuodami, iš tos balos išplazdėti? Išsiruopkim iš tos šventenybių begalės. Geriau pasikalbėkim su tais, kurie tuos šventalėlius padirbo, pastatė, aptvėrė, apkaustė.

Čia maža bus perkeižioti per jų žemę vieną ar antrą sykį, reikės jų tarpe pagyventi. Aš sakyčiau, pagyventi apvalius metus ir per kiauras dienas brūzti prie kuo įvairiausių darbų: trainiotis, šliaužti po namus, baldytis į miškus, turgus; atlaidų neapleisti; jomarkus lankyti, kad ir be maino. Šventadieniais į bažnyčią

Tryškių turgavietė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

nėšintis: jei atpuskų mišių ar sumos ir pasivėlinsim – tai, meldžiamieji, pamokslų neapleiskim: mišios visuomet tokios pat, o per pamokslą kunigas ne visuomet vien tik cicilikus lojoja. Nelygu klebonas. Randasi ir jaunų, išmintingų kunigėlių.

Šventvakariais į nibrę, ar jei kame pintuvės yra, nueik: nestovėk kaip pabučiuotas, nežiopsok, nepliurinėk kaip gervės vaikas papuręs. Nebūk ištižęs kaip miežiniai kleckai. Būk prie viso ko paslankus.

Jei gaila metų ar jeigu kam dėl kitko sunku Žemaičius aplankyt, aš paslaugysiu. Visų pirma turbūt nuo pirmųjų kirvelninkų ar lygtuvių vakaro pradėsiu. Pasistengsiu ir Užgavėnių neapleisti: pasilinguosime, morę vešime – tai žiemą. Pavasarį su gandrais pradėsime, lengviau darbuotis – jie pavakarę parneša, o per kryžaunas dienas pakaitį atgulsime, užmigsime – tai bus jam galas. Vasarą – gal nuo Vainikų, per parcinkulį persisversime, o pasėję rugius ir rudens neužmiršime; adventą prie rudens prikvarkliosime, primegsime. Tai, pamatysite – bus parankiau.

Žemaičiuos didelių miestų nėra; yra daugybė mažų miestelių, žydų ir kitų žmonių apgyventų. Žmonės čia – tai kurpiai, kalviai, meistrai, keli kromininkai; toliau kraučkelės, audėjos, verpėjos ir tikros davatkos – davatkėlės. Dar žydų mergos ir vandennešės.

Davatkoms (kraučkos, audėjos, verpėjos daug kuo nesiskiria nuo davatkų) gal pervis geriau ant svieto gyventi: su kunigėliais tankiai pasikalba; duona gi

per daug nerūpi, nes kiekviena gaspadinė, duodama nors kuskelę atriest arba staniką ar strobkę aplimavoti, visuomet atneš varškelės, pieno buteliuką, duonos puskepalį, – užmokestis, žinoma, savo keliu. Kambariai nebrangūs. Šakalių ar virbų šilumai nusiperka porą vėžulėlių ir užtenka.

Klebono gaspadinių neužkabinsiu, – jos sočios, net pasipuošusios.

Kam kam, o žydų mergai nepavydžiu. Ne be reikalo juk ir sakoma: „Nušliurus, nusitepus kaip žydo merga." Jos ir vandennešės – tai beveik tas pats; vandennešė tik atskirai gyvena: ji prineša vandens bent keliems žydams, o penktadienio vakarais bėgioja it šulo netekus kilnoti ar gesinti žvakių. Užmokestis kuo mažiausias, vos vos prasimaitint galima; keletas grašgalių, papenčiai šabašinių pyragų – tai ir visa šmanta. O dirba po 17–18 valandų – tikros naktibraižos. Savo skylutės neturi: miega prieangy arba geriausia virtuvėj. Vaikų gi pas žydą – trys kartos apie krosnį, ogi švarumas! Rūbų vandennešė, jei savų neturi, – tai gaus kokią puternyčią ir nešiok sau sveika. Prisiėst gausi ne kiek norėsi, o kiek duos, arba ėsk vakarykštes bulves su silksulčia, kad nors spirgutės būtų. Mėsos ňei mirdama negausi matyti. Taip gyvenant nestebėtina supelėdint vainikėlį.

Tokiam padėjime daug mūsų žemaičių skursta. Nieks jų nepagodos, nieks dorai neprakalbins; visi skersakiuoja: „tai tik pas žydą ir begavai vietą", „matyt, paskutinė moteriška esi".

Vyrų padėjimas miesteliuos kur kas geresnis. Kad ir dailidė: aplegiojo tekinį – gauna rublį, o kartais ir taurelę išlenkti. Žinoma, ne be pavižio: avino rietas arba petys, arba lašinių bryzas, duonos čia jau tankiausiai visas kepalas; kur taupesnė gaspadinė – paskiria iš kepsnio mažesnįjį, tik ne pagrandinį kepaliuką. Jei turi vaikų, tuo labiau mažų, – tai pieno buteliuką, sūrio ar varškės gabaliuką, o pasitaiko – ir kėžos puselę prikiša. Juk tai gerai priešpietį ar pavakarę užsikąst.

Panašiai ir kurpiui, siuvėjui, klumpdirbiui, kalvaratininkui sekasi. Juos tankiai ir į kaimus atsiveža: apsiūt, apdirbt, aptaisyt.

Kalviui kiek blogiau: prisistojęs dirba, – kas gi spaus dumples? Retai kuomet jam palieka, negu naujai kalant ratus, brikas, šlajas. Kai kurie ūkininkai parsiveža ir kalvius namo. Meistrai bado nemato, meistraudami pas ūkininkus. Gaspadinės net skundžiasi: „Nebeturiu kuo pavaišinti: dvi savaiti tėvas buvo meistrą užsikoręs. Viską suėdė, net pades atrankiojau, nežinau, kame beded dabar vištos. Ir reikėjo čia kam tokios abaldos."

Tikra nelaimė, kad visi amatininkai burną ištraukia. Daugiausia geria kurpiai, siuvėjai, kalvaratininkai, klumpdirbiai. Šventadirbiai jiems nepasiduoda. Kiek mažiau geria sunkesniojo darbo amatininkai. Yra siuvėjų visai negeriančių. Kaip prisigeria, apdainuota „Amatininkų dainoj":

Pradėsma žodžiais giedoti,
Meistra stoną uvožoti:
Ten teisybės daug atrasma
Ir gyvenimą jo suprasma.
Šiaučius ėjo per miestelį,
Nešens kurpalių maišelį.
Kad ūlyčioj jis paslyda, –
Nei viens žmogus neišvyda.
Jankelienė – gera žmona,
Trauk iš purva kaipo poną.
Šiaučius purvus kaip nukratė,
Arielkos kvartą pastatė.
Regėdama didžius vargus
Duot arielkos ir ant bargos,
Kaip neblika nei skatika, –
Šiaučių paleid mažni pliką.
Prisided ir pats Jankelis:
Muš per snukį kartus kelius:
„Laukan, šelmi, palaidūne,
Ko čia karčemoj bebūni."
Ak tu, mielas mano pone,
Kas to Mauša per malonė:
Gerą nakvynę turėjau, –
Po žydo stalu gulėjau.
Atsibudęs nusigandau:
Kurpalių maišo nebradau.
Nedaug buvo ano prota,
Kurs pavogė man varstotą,
Daugel ylų terboj buvo,
Dabar jau visos pražuvo.
Nebgalėsiu batų siūti –
Kaip reiks ant svieta bebūti?
Ir sermėgą mana pilką
Už arielką žyds išvilko.
Visi meistrai, uvožokit, –
Po karčemas nevaikščiokit:
Reik žinoti: žyds – ne dėdė,
Ne vieną meistrą suėdė.
Skambin varpus ir bažnyčioj!
Pasiprovyk, pijonyče,
Jei tu gerti nepaliausi, –
Su Maušiene pekloj bliausi.

Šitoj dainoj – kurpių gyvenimas. Apie tokį siuvėją Riepšą šit ką pasakoja. Gerokai įkaušęs, prosu nešinas, keižioja per Lieplaukės miestelį siuvėjas Riepša. Buvo pavasaris – varlės kurkia, kvarkia slesniuose upelio pakrančiuose. Riepša užrėplina ant tilto, o varlės: „Kraučius, kraučius..." – „Koks kraučius?" – vos ant kojų kiutojąs, piktai užklausė Riepša. „Riepša, Riepša, Riepša", – jam pasigirdo. Numovęs nuo lazdos per petį persvertąjį prosą, kad duos jį į vandenį, tai tik burbulai viršun iššoko. Mat nieko sau buvo įkaušęs.

Kad per viršų negertų, padoriai galėtų prasimaitinti. Ko gi šiokiam tokiam siuvėjui ar siuvėjai nepramist, kad badu nemiršta net „vėdarų kraučiai" arba „švento Jono amatininkai" – niekam tikę darbininkai; arba šventadirbiai, kurie dirbdami šventą Joną padirba šv. Barborą, arba vietoj samčio ar šaukšto vos vos liželė, mentelė beišeina. Žiūrėk, dar ir toks pasipūtęs, pasišiaušęs, su „panaberija"; praeidamas šnypščia kaip žaltys be ožkos pieno. Mat mandrumas nosį aukštyn laužia, bet utėlės pakaušį graužia. Čia aš nekalbu apie niekuo nedėtus žmones ar amatininkus; jie po kojų nesipainioja ir nesikabinėja.

Sodos žmonės visuomet skersai į miesčionis žiūri. Sako, jie nieko nedirba, o tik dirinėja karčemų palangiais ir tykoja, kad tik pritilpus nors votkotį ar gūnelę nuo vežimėlio padaužt, o už pusrublį neatsisako ir geriausią žmogų pritvatyt

negyvai. Žinoma, pasitaiko ir jiems rungo paragaut, parumalioja ir juos paritę, – pritinka kartais gerą žmogų.

Daug dabar miesteliuos rasime krautuvininkų. Kai kuriems gan gerai sekasi ir dar geriau galėtų sektis, kad prisilaužtų kiek gerbti pirkėjus. Per daug jau stati ir nemazgotburniai. Kad pasakys ką, tai kaip iš išvirkščios rankovės veptelės, ir nėšinkis laukan kaip musę kandęs. Nei Dievui garbė, nei velniui smarvė.

Kitaip elgiasi žydų perkupčiai. Šitie velnio nešti ir pamesti, išmandaginti kaip balta vilna. Gali juos į ragelį suriesti, ir tai: nei pikš, nei pokš. Užtai jie ir uždirba, nors pelną su žydu dalijasi. O pradėjęs sau dirbti, žiūrėk, ir belazgatijąs žmones.

Kraustykimės iš miestelio. Dar galim kailį į darbą įduot, o per kromą gavęs nebeišimsi. Suk juos pelkė. Gana apkalbinėti.

Jei tai žiema, palaukim pirmadienio: pėstiems nereiks eiti. Pavėžės kas nors. Patariu: taikykis pakliūti į šlajas su karneliu. Ne taip baugu bus virsti kur į vėpūtinį ar pusnį. Pirmadieniais būna kirvelninkai. Taip nuo pat kerežos metų pas mus vadina turgus nuo Trijų karalių iki Užgavėnių; paskutinis – mugė. Moteriškės gali užpykt: dėl ko kirvelninkai, o ne kultuvelninkai: mat senovėje dar nepasižadėję bernai ir merginos per tuos turgus nešiojo, už juostos užsikišę, vieni kirvius, kitos – kultuves.

Nei paklausais to dabar nebepamatysi. Per kirvelninkus miesteliuos gan linksma, o apyvakariu net bugštu. Daugiausia jaunuomenė valkiojas, kaknoja. Čia ir armonikas pardavinėja. Fleitos, smuikos, klernatos, triūbai ir kiti vamzdeliai – taip ir čirškia, kvarkia visokiais balsais. Visokių drabužių, avalynių, šeškenų, voverės kailelių...

Kuomet, jei ne po Kalėdų, pinigų turėsi: visi papirosus įsikandę; keletas plungiškių, o kuliškės mažne visos rūko; su lietsargiais, baltais, nertiniais šalikais pasirišę, su druktais sidabriniais laikrodžio lenciūgėliais, kaip tik iš dainos: „Aš turiu aukso dziegorių, deviską sidabro, – galiu eiti ant viršaus, tegu visi mato."
Kepurė vos vos ant ausies laikosi. Merginos, vaikinai – visi įkaitę, raudonais, nuo šalčio keršai margais skruostais... Ir kliūva joms per kirvelninkus: ir apstumdo, ir riešutu išgąsdina. Pripila kiaurą riešutą parako ir įmeta į anglių puodelį: parakas perkaitęs užsidega, riešutas sprogsta – net ausis užtrenkia, o išgąstis! Jei dar pasitaiko, kad žydaitė sėdžia ant kėdelės, po kuria buvo pakištas anglių puodelis, ir į ligas gali įmest, be juoko...

Aludės ir karčemos pilnos linksmų kaimiečių: ir senų, ir jaunų; vieni samdo, kiti lygsta, treti perša, kiti jau net bučiuojasi, glamonėjasi, viens kitam prisiekia, vaišina... Ko čia nepamatysi, ko čia neprisiklausysi!

Pasakoja, esą mergos prakandančios mažojo pirštelio pilvelį ir įvarvinančios į taurelę degtinės ar alaus kad ir mažą lašelį kraujo, – tai geriausia prisivilioti. Arba gaudo šikšnosparnius, deda juos į buteliuką, meta į skruzdynus. Skruzdės suėda visą mėsą, lieka vien kauleliai. Iš jų išsirenka du: vienas – pešeklėlis, į ki-

beklį panašus, o antras lyg su kriūkeliu. Su pešekliu už rūbo tinkamąjį patrauk prie savęs – prisiriš, įsikabins į tave kaip kibis į uodegą. Atsibodo, nori nusikratyti – pastūmėk su kriūkeliu – pasitrauks nuo tavęs, net iš akių slapstysis. Visaip vilioja. Žinoma, karčemos užstaly prie stiklelio galima priglaust ar prisitikt ir išmėgint jau minėtus vaistus ar iš vengro pirktus.

Nesutemus iš kirvelninkų neparvažiuosi. Jau pačiam miestely subrėkš: kol išsiparduosi, kol prisipirksi, kol su pažįstamais pasikalbėsi – taip beveizint ateis vakaras. Namo reikia skubėt. Namie juk vienos moteriškės liko. Jos prisilaksto prie savo žygių. Sunku reikalaut, kad jos dar ir apsišertų, apsigirdytų. Tegu išvažiuodamas ir šiaudų numetei, šieno pripešei, mišinį sumišei, rodos, viską atlikai, ką galėjai, liko tik parnešti, terankį ar regztį prikrovus.

Pelų ir pakračių tokiomis dienomis jau nebeneša: ir sunku, ir akuotų gali moteriškių ilgi plaukai prisivelt. Ne be reikalo gi jos vartoja ir batvinių arbatėlę, ir beržo tįsuoles, ir apynių šaknis, – joms tai gelbsti: dažnai pamatysi puikius, lininius, tankius, stambius, iki stibinkaulių ilgio plaukus.

Šeimynai po Kalėdų išvaikščiojus, lieka tik saviškiai. Dar jei koks įnamys ar įnamė pryšininkėj stovi – ir visa paspirtis. Vyras apsirgo – pati ir arklius, ir karves šerk. Pati apsirgo – vyras ir žygius eik, ir karves melžk. Nemoki – nėšinkis pas kokį trobelninką, prašyk pagalbos.

Šeimyna anksčiausiai apie Užgavėnes susirenka. Lygtuvių vakarai labai dažnai per Užgavėnes atsibūna. Iki gavėnios negalima tęstis: juk tuomet nei riebiai užsikąsi, nei pašoksi susilygus. Visus reikalingus surinkę, kviečia kokį sekmadienio vakarą jų tėvus ir jau visus sykiu lygsta – tai lygtuvių vakaras.

Dabar retas kuris ūkininkas lygtuves tekelia: nei šeimynos į laiką surankiosi, nei ją patogu sykiu lygti. Šeimynai pabrangus, valgiui pas ūkininkus kiek pagerėjus, retai kam bepasninkaujant gavėnią ūkininkai sakosi nebenorį be reikalo šert darbininkus. Juk žiemą vieni tik šeriasi, girdosi, kitos – žygiuojasi. Vakarais verpia, šniūrus veja. Kuomet ne kuomet dienomis į miškus važiuoja: vežt prie upės į Prūsus varomus medžius, sau parsivežt virbų kurui, šakų kraikui. Sako, šeimyna tik trainiotųsi be reikalo. Tai ir kenčia be šeimynos, susispaudę. Juk į mišką, sako, vienų vaikių nepasiųsi: sulaužys šlajas, patraukys arklius, padargus sugadins – ir pelno jokio.

Pavasariui išaušus, jau nors šiokia tokia šeimyna turi būt: gerieji, stipresnieji vaikinai ir merginos Amerikon išsikrausto. Tik pašalui išėjus, pradeda tvert tvoras: kamšyt, kaišiot, taškuot. Kiek vėliau ir laukus reikia art, akėt. Jei iš rudens ir buvo suarti, – tai kartot reikia.

Dienos pailgėja. Moteriškės gali į stakles lipti. Viena iš mergų apie namus žygiuojasi, o kita audžia. Jei samdyta viena, tai kaip nors su šeimininke kaitaliojasi, manikuojasi, kad viena antros nenuskriaustų. Tik pavasarį nuo lauko darbų moteriškės laisvos. Po namus lopos, siuvinėja. Pavasaris joms nesunkus.

Kryžius prie gyvenamo namo Tumasonių kaime. Šimonių vlsč., Panevėžio apskr., 1939 m. Fot. Ignas Končius

Vyrai aria, akėja, tvoras tveria. Sėdami ir nusisėdėjusias moteriškes kartais išvaro po laukus pasivėdint tyram pavasario ore.

O taip jos tik valgį gamina: pusrytis, pietai, pavakarė, vakarienė. Pusryčio verda dusyk daugiau negu reikia: pusę atpila ir padeda pietums pečiuryj, jei tai košė – apkrausto, apkamšo lovoj pagalvėmis, kailiniais, kad iki pietų neatšaltų. Kuomet verda su mėsa, tai per pusrytį ją suėda. Apie mėsą nėra daug ko kalbėti, jos mažai Žemaičiuos tegausi. Nebent pas gerai įsikerėjusią ūkininkę. O taip per mėsėdį ji išsinaikina. Rytmetį koks nors skystimas: batviniai, bulvynė su užtrinu, o trečiadieniais, šeštadieniais – kruopynė, grucė. Tas pats per pietus; jeigu surūgsta, tuomet košės priverda. Per pavakarę (ji prasideda gandrams parlėkus) saldus ar rūgštus pienas su duona, kartais bulvių išverda su kastiniu ir pienu. Valgomomis dienomis – su taukais. Vakare – košė, kruopynė, putra, trintynė, gnaibytinė kankolynė, bulvės... Pasninko dienomis – tik bulvės su spirgute ar silksulčia. Sekmadienio rytais – tankiausiai bulvės arba pusiauėdinė košė.

Guli per kiaurą metą kamarose be langų. Langų nereikia, vis vien per sientarpius, plyšius matyt, ką šunys loja. Žiemos metu net apipusto sniegant; užtai vasarą su patalais kaip markoj šunta; gali ir šonai pradegt. Pavasarį gerokai išsimiega: dienos ne per daug ilgos, vakaruoti nebeužsimoka – per trumpi va-

karai. Kelti anksti – tamsu; žvakę degt nėra ko: tik pasiėmei darbo, žiūrėk, ir pradeda švisti.

Tokią tokšę sutiksite pas ūkininkus, samdančius iki keturių penkių žmonių šeimynos. Per mėsėdį pas juos tuštokos ir bakšės, ir kamaros. Pryšininkė irgi nepapilnėjo.

Pas trobelninkus, kumečius, kame ne kame pas įnamius tuo tarpu atbulai: pilna stiprių jaunų vaikesų, merginų. Jie pareina atitarnavę nuo ūkininkų po Kalėdų; jei nori paviržį uždirbt – tai po Trijų karalių.

Tuomet čia pilna. Jau ir langai taip nebeužšąla: speiguotomis dienomis švyturiuoja nuo saulės visokiomis varsomis, tarsi tyčiomis nudažyti, kaip balandžio gurklys; jau iš vidaus po palangėm rečiau leketus bepamatysi, rečiau kambariuose naktimis beužšąla vanduo. Mažiukai raukosi, kad nebėra kame bespaust raktus ir kitus kaip nors išgražintus pašildytus gelžgalius. Dabar praeidamas pamatysi tankiausiai iš balto popieriaus iškirptus ir prie langų iš vidaus priklijuotus į nežinia ką panašius arklius, karves, avinus; arkliai geriausiai nusiseka, – tai vis dėlto dailė ar prie jos jaunosios kartos palinkimas.

Dieną ne taip dar blogai. Vieni – pas pažįstamus, kiti nuo kalnų važinėjasi, šliukštinėja, miškuose baldosi. Ogi nakčia. Gal nežinot, kad pas mus kumečiai kambarį teturi. Naujiena, jei kame du. Čia ir virtuvė, čia ir vištelė, kartais – per speigus, kuomet tvoros traška, – ir apsivedusi avelė su garbanotais ėriukais. Vaikams tai patinka.

Taigi nakčia. Kambaryje lova, gana didelė; po lova rūsys, bulvių pripiltas; toliau lovelė – lopšys, suolas, suolelis. Kame penki šeši atgultumėt? Ogi paskleiskit ant žemės šiaudų kūlį: grindis ne visuomet rasite, nors miško vidury gyventų. Gaila, sako, lentas be reikalo pūdyt; geriau moliais išmušta.

Oras nakčia nieko sau: čia dar avinas gromuliuoja, ar ėriukas, nuo motinos kiek apsnūdęs nurietėjęs, subliauna, ar gaidys, svirplio erzinamas, skaičiojasi, ar, išgirdęs ant dangaus pelikaną, vidurnaktį ar aušra – gieda, – puikus paveikslas, ir ne vien teplioriui.

Dieną po Kalėdų pas tokius smarkuolius dūmai iš kamino dangun kilsta, neva padėka Dievui už gėrybes šioj ašarų pakalnėj. Dieną jie šutina, spirgina, verda, kepa. Ir už paviržį gautas dešras, barankėles ir vėdarus, jau gerokai apipelėjusius, – praeinant kvepia. Jų pristigę kepa tiesiai ant kuknės gaidukus: tai virtos bulvės, perpjautos pusiau ir stačiai ant geležies čirškinamos.

Apie Užgavėnes riebumų kiek pritrūksta. Bet greit pradeda ūkininkės merginėti, ūkininkai vaikinėti. Čia apsukresnės ūkininkės atsiveža pavilgį ir užkandą, – vėl puota. Vėl čirškia, vėl dūmai rūksta. Vėl pas smulkiuosius gyventojus mažėja, o pas stambiuosius dauginasi. Vėl pas trobelninkus, grytelninkus langai ledu užsivelka, vėl vaikai, arkliukus pametę, rakto griebiasi. Vėl jie gauna per kromą, per nosį ar per nagus už lango išspaudimą, ir langas lieka iš visų pusių

skalelėmis susprangytas, sukaišiotas. O per plyšelius švilpia, kaukia pūga lauke; vėjas girgždena po pastogėm parištą vaikų pabalotams džiovint kartelę. Vėl zylė snapu iš anos pusės baldosi į užburbėjusius spelčius, vėl ji plazdena, net griausmingai cyptelėja, negalėdama nuo šalčio ir alkio rasti pastogy vėjo neperpučiamos vietos. Ir vėl ištuštėja bakšė; jos apžilęs, sudžiūvęs, išblyškęs savininkas su žmona, gal ir su mažais kūdikėliais, didžiuosius tarnaut išleidę, vėl liūsta, vėl grambosi pakampiais, vėl ieško ko nors suėst, – nes ordinarija jau pasibaigė. O kame sėkla? Kame pienas vaikams? Vyrai kaip be galvos bėga miškan, o moterys laksto per pažįstamus, beieškodamos nors pakulų ar nuošukų verpt...

Kilnojamai žalausei jau seniai trūksta pašaro. Ji visai užtrūko; nė pratrėkšt nebegalima. Kumelėlė vos pati beatsikelia. Kad būtų savo trobelė, galėtų nors nuo stogo šiaudus plėšt ir šert, dabar viskas pono. Į skiedrą ar šukas panašus prielaidas seniai jau visą geldos galą išgraužė, turbūt ten kiek sūrymo užuostė. Avelė buvo du ėriuku vedus: vienas jau varnoms teko, o antras lyg nepaaugęs, sienas laižo, graužia... Nei kuo pakreikt, nei kuo maitint...

Nagi Užgavėnes praleidom, iš lingynės nekritę ir morės nevežę... Pas mus beveik pas kiekvieną ūkininką per Užgavėnes daržinėj lingynė įrišta. Skersai daržinės eina du balkiu; šienas tuo laiku nuo jų prapeštas. Per balkius po durimis užmeta dvi virves, įriša dumplekę, ir sūpuokis, kiek tik nori. Galima išsilėkt iki juostų, net galva sukasi. Esu kritęs iš aukšto laukan ant žemės; net žektelėjau atsidūręs ant plonai šienu apskleistų akmenų, mat daržinės akmenimis išgrįstos.

Morės man neteko vežti. Sako, taip darydavę: paimdavę kokį rąstgalį ar kazilgalį, o kartais ir karties užtekdavo. Prie jos pritaisydavę didelį tekinį, ant kurio patupdydavę moteriškės rūbais aptaisytą lėlę. Ir, kartį velkant, sūpuodavos ir sukosi aplink, kuomet ratas tuo ar kitu kraštu pasiekdavo sniegą ar žemgrindus. Už karties užnerdavę linryšius ar dulkinius šniūrus ir vilkdavę morę per sodžių. Visų apeigų su more aš nežinau. Bijau pameluot, kad paskui nepavadintumėt paskuitusiu, drignių ar trakropių priėdusiu.

Žiemą nors mažai priklasčių su kaimynais. Nieks nei tau įkyrės, nei tu ką užgausi, net gyvuliai, ir tie užrakinti, jei ne su raktu, tai nors su skląsčiu užsklęsti, o kur smailesnieji – pririašioti su sietais. Vištos, nuo trobos nulėkusios, tegu adrekiais ir pasivaikštinėja užduralyj ar patvarčiais; jos svetimos žemės nepasieks. O jei ir peržengs rubežinę ežią, nieks jų žiemą nepagriebs.

Sniegui nuplikus, pavasariui įsivyravus, paleidus laukan galvijus, tik žiūrėk, kame kas paliko neužkeltas karkles, kame tvora išvirto ar susmuko. Čia greit susimuši su kaimynais dėlei tvoros ar kad neprižiūri savų galvijų. Bet tai tik savo tarpe. Kitaip dedasi, kuomet kaimą apsiaučia pono žemė, tankiausiai buvę miškai, o dabar kelmuoti dirvonai. Mat kirtimai: ganyt juose negalima – gali gyvuliai nukąst ar nukrimst dygstančio medžio metūges, arba primint, sutrypt

ką tik išdygusias egleles, pušeles: tai juk būsiantieji rubliai. Užtai vietoj buvusių pušynų ar eglių dabar vos alksniukai, lazdynai, beržiukai, epušės beauga. Tokiose vietose tankiai prisieina ar pusrubliais, ar sūriais, varškėmis medinčius maitint. Mokėk už tai, kad leistų tave tankmėse ganyti, kur net triaušis neauga, vieni tik paparčiai. O paūgiais ar miško progumose, bijok Dievo, net nosies nekišk: čia medinčiaus pievelė, kame ne kame paversta pušim ar egle paženklinta, arba senų senovėj buvo čia kirtimas. Saugok galvijus kaip akį kaktoj. Kruvinai paėda labiausiai smulkiuosius pamiškių ar paganyklių gyventojus: „Neužkabink, kad ne tavo."

Didžioji bylų dalis – dėl ganyklų, dėl žemės dalijimosi, mainikavimosi. Kur ganyklos spalnos sykiu su ponu, ten lermas, barnės, net peštynės ar dalijantis sklypeliais, ar aplink tvorą tveriant. Juo turtingesnis, juo šykštesnis.

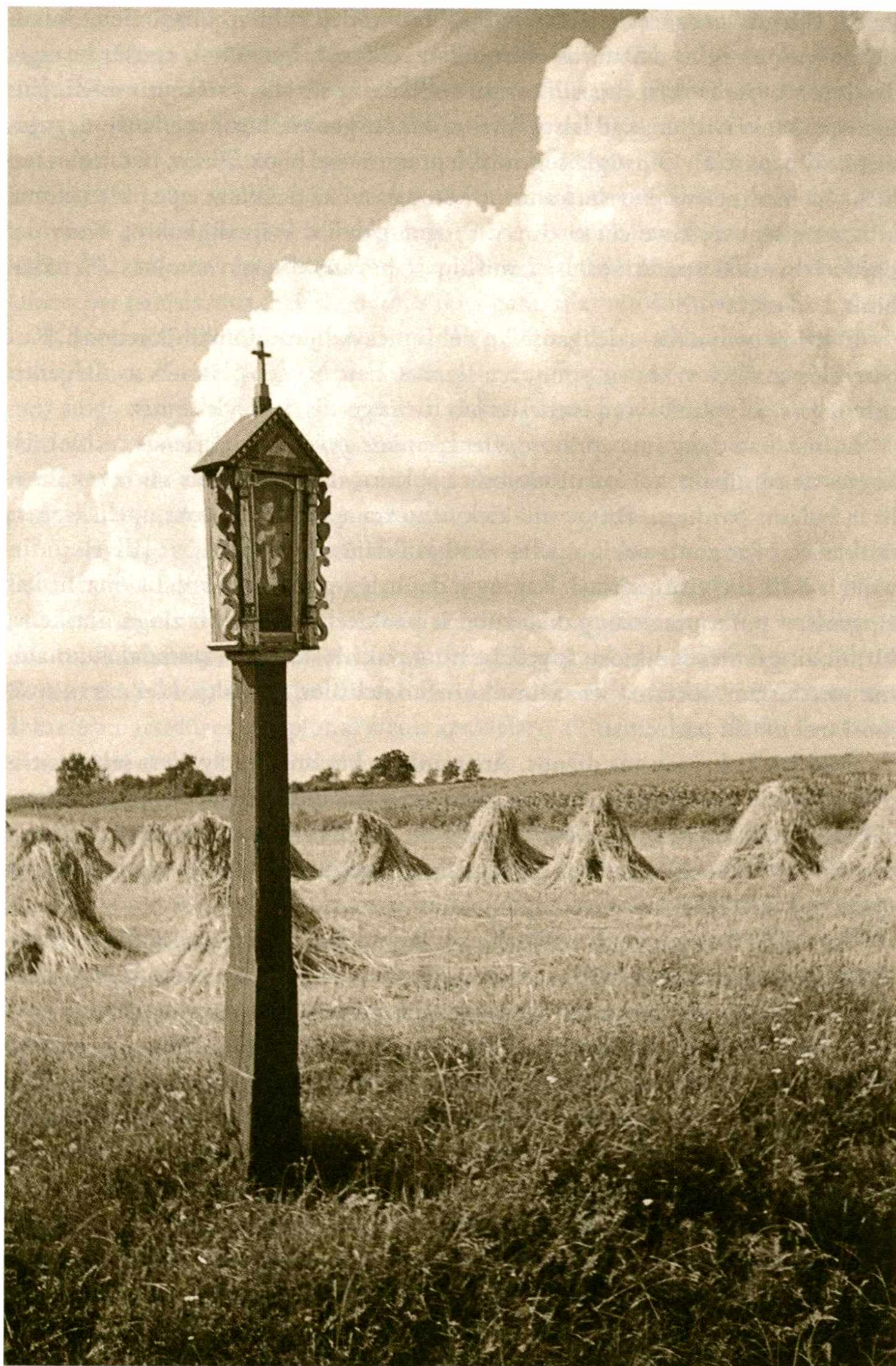
Laimė, kad dauguma apribose, vienkiemiais gyvena. Kiekvienas turi ir miško, jei ne stambaus, tai kurui visuomet pakaks, dar liks vienas antras vežimėlis ir žydams parduoti. Per beveik kiekvieno žemę teka šioks toks upelis (vasarą tankiausiai dauguma tokių upelių visiškai išdžiūva). Ir lenkių, ir kalvelių, dirvonų ir miškelių visur užtiksi. Raguvos, daubelės, grioviai, skardeliai mažne kas žingsnis, – puiku, malonu paklaidžiot: ir paukšteliai čiulba, ir žiogai traškena, kirminai, gyvatės slankioja, šnypščia, ežiai pukšnoja... Taip, prašalaičiui malonu: priėdusiam, sočiam, bet savininkui iš to nei šilta, nei šalta. Nei mietu susijuosi, nei maišu pasiremsi.

Šičia jau ir kryžaunos dienos. Atsiminkim kryžius, koplytėles, juk per tris dienas eisime Visų šventųjų litaniją su kančiais ir mūkomis giedoti. Apie dešimtą valandą ryto pradeda mušt į lentą (tarškint): kviečia kaimynus sodžiaus kapuose susirinkt. Malda gal tiek neis į galvą, kaip visokie juokai, apsakinėjimai, kaimo naujienos. Juk žmogaus poteriai kaip vilko pasninkas.

Tuo laiku dauguma jau atsėję. Taiso, lopo, kloja stogus, sveria kiek susmukusius namus, deda pamatinius, kiša kazilinius, maino tvartuose balkius... Toks dabar tarplaikis iki šienpjūtės. Kaip tik atlikt talkas, pūdymus suart.

Talkos ir mirštant girdėti: ratai tarška, vedekliai klykauja, švilpauja, kapstytojos it žąsų būrys lauke klegena, kuomet ne kuomet vertėjui pritarus. Tvartuose kabintojai tik bryzgia. Rodos čia nėra: vieno tvarto kabintojai su kitais varo styčą, kurie greičiau iškabins, kuriems didesnis pusbutelis teks... Vakare apsimazgoję, apsiprausę, krūvon suėję užkriokia, uždainuoja, net kaimynų šunys ima kaukti, o apie savuosius ką jau ir besakyti. Toliau pagriežia, pašoka blezdingėlę, aštuonnytį, piršlį pagaudo... ir išsiskirsto, bet tai jau prašvitus.

Mėšlus aparus, apakėjus, greit ir šienapjūtė užeina, – sunkiausias darbas, didžiausias darbylaikis. Malonu žiūrėt arba dalgį paėmus pamėgint, ar su grėbliu porą brūkšnių pertraukt, bet nuo ryto iki vakaro dirbt, – oi sunku. Kas šienapjūtėj neieško pavėsio, tas žiemą nepatirs bado. Tai aišku.

Koplytstulpis kelyje Luokė–Pavandenė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Kas yra krovęs, davęs vežimus, juos daržinėj ant galo kimšęs, kas yra vežęs dobilus – žino, ką reiškia, kuomet prakaitas čiurkšle bėga, kuomet nuo žmogaus garuoja kaip vasarvidžio vakarais nuo pelkių rūkai.

Tuomet tik tiek miegi, kuomet tamsu, o kiek tos nakties! Pokaitis trumpas, o dar kuomet debesuoja ar tvanka. Su dalgiu nelauksi giedros, bet su grėbliu.

Ogi ir taip kaime nevaikščioja kaip žemę pardavę. Kuomet tik šventa – jaunuomenės pilni uogynai, vėliau riešutynai. Dainuoja linksmi. Ir šventadieniais išgirsi vakarais dainų aidus: jei tik keletas nuo darbo sykiu grįžta – visuomet sklįsta giraitės, miškai. Taip ir skamba ausyse: „Oi Juzi, Juzeli, kame tu..." ir t. t.

Vasaros darbas beveik visas vienodas: iš dobilų į pievas, iš pievų į rugius, iš rugių į padirvius, toliau į vasarojų. Stengiasi, kad vienas darbas nesikištų už kito, kad „pėtnyčia ant subatos neužeitų".

Kad vasarą ir sušilsi, supluksi, bet nenusitepsi nė sudulkėsi kaip jaujoj kūlei prasidėjus. Kuomet su spragilais dar tebekūlė, per kiauras naktis beveik iki pat pietų taip ir girdėjai: „Še tau, še man, še tau, še man."

Dabar tik kaukia, cypia ir spragilinės, ir dantinės, ir garinės mašinos. Tankiai užeisim namų darbo mašinas. Dauguma turi medines kertamas – pastarųjų metų išradimas. Jos padaro ilginius – ruginius šiaudus stogams kloti. Mažne visuomet jos su ranka sukamos; neturint kitokių mašinų, neapsimoka rusvelkį tiekti. Kame ne kame pas ūkininkus rasi ir pjaunamas mašinas, o grėbiamas tai tankiai pamatysi. Išėjęs grybauti, išlindęs kame iš miškiuko netol kaimo, jautiesi ne tykiuos, ramiuos, šventuos Žemaičiuose, bet šalyj, kur žmogų mašinos pavaduoja, kur nebe pirtyje, o jau mašinos gerklėje dega ugnis ir ne šiaudus su grūdais džiovina, o vandenį į garą verčia. Tas gal ne taip tankiai, bet arklius žmogaus vietoj dirbant ne naujiena pamatyt. Kūlė nebebaisi.

Kūlei praėjus – mynė. Linų minamosios mašinos išvaikė talkas – mynes, kuomet su mintuvais linai buvo minami: nakčia mynė, o dieną ilsėjos – ne taip baisu dienos akyj pirties pečių kūrenti.

Į ligas įmeta markos. Ir oras nuo pūvančių linų pagadintas (smaugų laikas), ir ilgai po vandenį prisieina braidyt, kol po vieną pėdelį visus išrankiosi, o dar išvažiuoti, ryšius nusmaukyti, iškreikti: ir pekla darbo, ir nešvarus darbas – blogiau negu bulves kasti. Ogi dar purvynas, kurį kasdien basom kojom kaip molį reikia minti. Moteriškės be žekstaibių nei pasirodyt negali, tuoj staibius „gervės nukapoja" – nuskeldėja.

Nedaug smagumėlių rudens laike, nedaug kuo yra gėrėtis. Nebent tiems, kurie nieko nedirba, kurie žemes, dvarus valdo. Jiems dabar – ne pupžįstis: ir aviniukai paaugo, ir žąsis, jei lapė neišpjovė, jau perka, ir vieną kitą puspūrį galima į miestelį nugabent; ir linus greit nubraukus, o reikalui prispyrus, ir nebrauktus galima Joseliui ar Leizariui parduot. Kad belygdamas ir prikalbinės kaip Tiškus kalę kardamas, tąsyk galima ir nukentėt: pinigai – smailus dalykas.

Šeimyna taip ir laukia, kuomet avinus, paskui prielaidus, paršus penus reiks skersti: mėsgalių visokių kiek norint. O dešros, vėdarai, kruviniai – taip ir tįsta seilės. Jei ne ėst, tai nors dirbt juos, pasižiūrėt į juos – ir tai gera, ir tai smailu: akys kaip vabolės į juos spilgsta. Kogalvių, kas mėgsta, kiek nori prisiėsi. Net juokų pridaro: lažinasi, kas ant trobos neprasijuokęs terankyj po vieną kiaulės kojos kaulelį sunešios... Daug krutėjimo apie namus: ir vyrai, ir moterys – vis sykiu...

Jau rytmečiais šarmos randasi, jau pradeda gerokai šalti, jau gruodas. Galvijai raguočiai, į tvartus žiūrėdami, zyzia, baubia: jaučia artėjant kalėjimą – aukštą ar žemą, skylėtą tvartą pas stambiuosius ūkininkus, tvartelį ar žaliomis eglašakėmis užtvertą pastogę – pas smulkiuosius. Kone ašarotos tuomet galvijų akys. Uždaro visus. Kiek laiko išleidžia dar į rugius avis; ir žąsys, veislei paliktos, išgagnoja į laukus, aplanko rugius ir bugščiai žvalgosi nesuprasdamos, dėl ko iš didelio būrio vos kelios bepasiliko. Tankiai girdisi jų balsas: „Darate, a Darate, ar yr vilks rugiuos?“ – „Nėr nėr“, – atsiliepia žąsinas. „Kad ekėm, tad ekėm, kad ekėm, tad ekėm...“

Ir tai tik neilgai. Greìt balti iš dangaus patalai apdengia kiek avių apgraužtus ir žąsų aplestus rugius, gąsdina nespėjusius nubirt kai kurių ąžuolų parudavusius lapus – viskas pabalsta, viskas užsitraukia, užsivelka storokus snieginius baltus kailinukus, – taip mano nuo speigų apsigint.

Jau adventas nebetoli; jau kame ne kame gieda vakarais kalnus; jau ilgai vakaruoja: ir pasakų pripasakoja, ir karunką išgieda su visais pridėčkais. Patogu vienoms moteriškėms vakarais, rytmečiais vakaruojant: vyrai jaujoj linus braukia, riša. Greit ir jie parneš į trobą tabako raugą...

Be jokių įvairumų tęsiasi visas adventas. Visi mąsto apie algas; skaito, kiek kurio beliko; gailestauja kiti, per daug išsiėmę – geriau būtų daugiau už kartą gauti. Skaninasi prisiminę šiupinį: paršo snukį ar ausį, kruopų su žirniais košę...

Betgi jau nebeilgai. Tuoj Kūčios su kviečiais, žirniais, pupomis, ant rytojaus ir Kalėdos... galas metų.

Toliau vėl kartojasi jau minėti kirvelninkai, vėl gyvenimas spaudžiasi į jau žinomą vagą, vėl atsikartoja pernykščių metų sielvartos, vėl gimsta dienos, gimsta dienoms ir darbas.

Keliais į Plungę

Į Plungę sueina devyni keliai: septyni kastiniai (vieškeliai) ir du paprastu, dabar jau taisomu keliu. Nesusigaudau, kurį reikėtų laikyti pačiu jau tuo plungiškiu keliu. Ir vargiai ar toks ištisinis kuris būtų. Visi jie ateina iš tolimesniųjų miškingųjų padangių. Bet kuriuo eidamas, matytumei stambius vienkiemius arba taip retai išmėtytas sodybas, kad sodiško kaimiško lyg ir nesimato. Nerasi

Koplytstulpis kryžkelėje kelyje Pavandenė–Varniai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Koplytėlė kelyje Žarėnai–Luokė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

kaimiškų gatvių, tankiai trobesiais apstatytų. Beveik bet kuri sodyba turi savo įvažiuojamąjį kelią į vieškelį ar į didesnį kelią, einantį į kastinį ar šiaip taisomą tarp miestelių kelią. Vienoj sodyboj atsidūręs, kitos jau nebematai, net stogai iš medžių nebekyšo – taip sodybos apaugusios medžiais, didelių lajų medžiais: klevais, liepomis, beržais, topoliais, gausiomis gluosnių tarsi apkarpytomis kepurėmis, kurios ir apatinįjį sodybos vaizdą užstoja. Tik jei pasitaiko prieiti prie sodybos iš tvenkinio pusės, tai dažnai tvartai būna arti tvenkinio – pro tvenkinio ajerus pastatų sienas pamatysi. Net iš sodno pusės, kur medžiai ne aukštesni stogų, tik stogo viršaus spaliai, čiukurų lėkiai kyšo tarsi susinėrusios pasenusių kriaušių šakos.

Iš arti sodyboj pamatysi pastoges, šakalių prikrautas; daugiausia išbėginių baltalksnių kamienai supjaustyti ir gražiomis eilėmis iš daržų ar sodno pusės pastogės prikrautos. Tai sauso kuro atsargos. Sako, kad alksnių nekirstumei, nenaikintumei, jų visa žemė užaugtų – nebūtų nė kur bulvę pasisėti ar dalgį įkišti. Šiuo atveju dar baltalksniams padeda gluosniai, drebulės (epušės). Jau nieko nesakant apie blendis, liepas; kitur uosius, kitur beržus. Maži berželiai, kaip rūtos darželу, net pūdymo pakraščiais sugeba mėginti sau vietą užgrobti, kad kitiems medžiams derlingų padirvių neužleidus.

Didieji ar didesnieji medžiai auga, tarsi būtų eilėmis sudaigstyti. Retai kas kame juos diegia, daigsto. Jie patys išauga patvoriais. Mažas medis išsilaiko į tvorą įsispraudęs; ne kas čia jį bepasiekia. Didėlesnį mieto vietoje įtveria į tvorą – tuomet jau jis nieko nebebijo, nieks jo nebekirs, o ir gyvulys, tik didelis, gali smailauti virš tvoros, jo žievę graužti. Nieks nepratina gyvulių – karvių, arklių – per tvoras smaigstytis, visuomet už tai juos baudžia. Ir patys gyvuliai nėra gudę galvas virš tvoros kaišioti – statinės tvoros tuojau savo prasikišusia viršūne gyvulio makaulę paliečia.

Tad visos devynios pakelės beveik vienodos. Vos prižiūrimas Užlieknio kelias pradžioj eina per vadinamąsias miesto ganyklas, per plikus, tik žemų kadugių prižėlusius kalnus. Ir iš kalnų daug sodybų nesimato, taip sakant, kaip ir nėra plikų sodybų. Sodybos visur slepiasi savo patvorių aukštuose medžiuose. Nuo kalnų matyti kuokštai medžių, tarsi tai būtų ne sodybos. Jei kame tarp medžių ir stovi jų neužklotas stogas, tai jo kaip ir nesimato, kaip ir neišsiskiria iš medžių vasarvidžio lapų spalvos, – šiaudinis stogas tamsiai pilkas ir rusvokas. Tik baltas kaminas išduoda paslaptį, jis parodo čia esantį gyvenamąjį namą ar trobas. Tiesa, paskui ėmė kloti medinius stogus, tai tie baltuoja net pro tankias medžių šakas. Mat ilginius šiaudus pagaminti ne taip lengva, juk mašinomis ima rugius kulti. O skiedrų nesunku pasigaminti ir iš savo drebulių. Gal kiek sunkiau pritaikyti lotus, – reik pjautinių ar kad ir tašytinių, bet tiesių. Žydelis už nebrangų pinigą apkloja. Taip mediniai stogai ilgam balzganuoja. Ir vėliau jie savo spalva išsikiša iš gyvosios gamtos, – jie juk negyva mediena, sakykim, medžio lavono

Svirtinis šulinys sodyboje kelyje Luokė–Pavandenė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

spalvos, kur čia susilygins su gyva lapų spalva arba kad ir su plikų šakų spalva. Nelabai tokių stogų ir iš toli žiūrėdamas tepastebėsi.

Prasikiša kartais ir grytelninkų trobelės iš pamiškių, be tvorų ir neapugdomos medžių, tik miško pakraščio medžiai apguli. Dėl to juos ir vadina medsėdžiais. Jie ne medy sėdi, bet miške, nes čia mišką „mede“ vadina. Tai yra sodos padalinys, kuriame gyvena grytelninkai, visai neturį dirbamos žemės, net darželio svogūnams pasidiegti. Ir vardo atskiro jie neturi, – juos riša su soda: Klausgalvai ar Klausgalvų soda ir Klausgalvų medsėdžiai. Grūšlaukė ir Grūšlaukės medsėdžiai. (Atkeltas į Kretingą notaras Bernotas, atleidus Kentrą, savo raštuose parašė adresą – Medsėdžių kaime (vietoj Daukšių – Medsėdžiuose); grįžo iš valsčiaus su prierašu: tokios sodos nėra.) Tai medsėdžių trobelės, žiūrint iš tolėliau nuo aukštumų, dažnai spykso. Bet ne visur medsėdžių tėra. Jų rasi ten, kur nebėra šarkų: gerokai į vakarus nuo Platelių, Šateikių, Kretingos. Darbėnuose, Kretingoje, Gargžduose šarkos nebepamatysi.

Iš tolo medžiais apaugusias sodybas padeda pamatyti gandrų lizdai. Lizdai kraunami aukštuose medžiuose, jų viršūnėse. Kai nukerta medžio viršūnę tekiniui pamauti ar akėčioms padėti, tarp išsižargsčiusių šakų pasidaro tarpas, tarsi spraga tvoroje. Kiti medžiai turi apvalainas viršūnes, o su lizdu – įskeltas.

Kartais į medžių lygią, tamsią, beveik juodą spalvą atsimuša šulinio svirtis iš seno balzgano medžio. Dar ir žardas medžiams žardyti. Dažnai jis būna tarp

Sodyba Žvelsėnų kaime. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Kluonas sodyboje Žvelsėnų kaime. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Žardinė sodyboje Žvelsėnų kaime. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Berniukas su dalgiu sodyboje Germanto ežero apylinkėse. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Pavandenės bažnyčios varpinė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

aukštų kepurių medžių ir tarp pagenėtų medžių žardienos pakrašty padarytas; jo žardės, kartys, būna ilgos ir storos, nuo senumo gerokai papilkavusios, beveik balzganos, ir jos atsimuša į tamsius medžių lapynojus.

Medžiai apauga sodybas. Juo tolyn, juo tie medžiai didesni. Vienus pasenusius kiti pakeičia. O žemaičiai nenori medžio savo žemėj kirsti, juo labiau sodyboj. Sako: „Vietoj vieno nukirsto dešimtį jaunų medelių padiek." Dėl to sodybos savaime nenuplinka. Naujų sodybų labai retai tepasitaiko. Žemaičiai savo ūkių įpėdiniams nedalina. Vyresniesiems vaikams išmoka dalis, o jauniausiam sūnui palieka ūkį. Paprastai ūkis, tėvams išmirus, turi pasilikti kaip buvęs. Dėl to besikuriančių sodybų atviruose laukuose retai kame pamatysi.

Kadangi gatvinių sodų lyg ir nėra, skirstymų viensėdžiais irgi nesimato. Jei kaimynų žemės ir pasitaiko kiek susipynusios, joms suvesti į aprubes nėra reikalo sodybų kilnoti, – sodybos pasilieka vietoje. Žemaičiuose gamtos vaizdas, plačiai imant, pasilieka gana pastovus. Dėl to ir medžiais apauga sodybos – susidaro savotiškas reginys, iš metų į metus vis tas pats.

Pastaraisiais metais, jei kame kokį dvarelį išdalino bežemiams ar mažažemiams, tai toje dvaro apylinkėje susidaro be tvarkos pabirusių mažų pastatų sodybėlės – visai be medžių, plikuose laukuose. Sodybėlių tvarka visai nepanaši į aplinkinių sodų. Patys pastatai neįprasti akiai. Kažkokie atkragūs, tarsi būtų

Kapinės kelyje Viekšniai–Pievėnai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

nebaigti statyti, – neatskirsi, kuris kuriam reikalui statytas ar statomas. Tuo tarpu įkištas į žemę virbelis turi vaizduoti būsimą išsižargsčiusį vaismedį. Kame tu pamatysi šulinį su svirtimi? Kame čia gandras ras vietos savo lizdui ruošti? O juk tai taip įprasta matyti, sodybai savotišką jaukumą teikia. Ir papročius keičia: kame dabar prašysies nakvynės, jeigu nebėra žymių, gerus žmones nurodančių. Seniau gandrų lizdai tai atlikdavo, arba karveliai sodyboje.

Nebėra čia ir varnėnams tinkamos vietos. Ir žvirbliai liūdnai čirškauja, nerasdami lizdams patogumų, kurių senosiose sodybose netrūkdavo.

Gana pastovus žemaičių padangės vaizdas. Jis ilgai kūrėsi. Nekinta su aplinkinių gyvenimo sąlygų staigiais, trumpalaikiais pakitėjimais. Dėl to ir iš miesto ganyklų aukštumų žiūrint į Plungės platokai apregimą apylinkę, vaizdas savo įvairumu sustingęs. Pats pilkų namų miestelis pro Narvilo ežerėlį gana patrauklus akiai, atsirėmęs į tikrai didelę, taip pat pilką medinę bažnyčią, tik gal kiek gadina dešinėj pusėj apačioj žydų kapinių apšepę seni medžiai su itin gausingais kovų lizdais. Tą vaizdą užslepia tolumoj Saldžiosios girelės balti aukštų beržų kamienai. Neįvairus vaizdas palei Rietavo kelią, ar už jo Pakerų soda, ar Kalniškių kelias. Čia kur kas žemiau net už Narvilo ežerėlį. Tiesa, vaizdas čia greit pranyksta tamsiuose eglynuose, pušynuose. Žvilgtelėjus į kitą pusę, Olgopolio link, palei Platelių–Alsėdžių–Kalvarijos kelią, tolimesnį vaizdą užkloja aukštu-

mos su Atžvilgos kalnu už Plytinės, už Babrungo lėkšto šlaito. Tarp šitų aukštumų, matyt, Babrungas platus buvęs. Dabar neplati jo vaga, tik šlaitai tolimi ir aukšti. Atrodo, tarsi už Atžvilgos aukštumų jau būtų pasaulio galas – nebematyti nei sodybų kupstų, nei miško, į kurį atsirėmusį dangų akis galėtų matyti. Dar kiek vaizdas nusitęsia Šateikių link.

Stambiausi ūkininkai – karališkiai su bajorų dvarelių priemaiša, – tai Medingėnų, Rietavo link, Žarėnų, Kartenos, Šateikių link. Už Atžvilgos kalno ar aukštumų prasideda smulkokų sodybų sodos. Tik Platelių link yra gražių ūkių. Daug ką atstoja Jodėnų soda, Kaušėnų soda ar Pakerai su Lekeme. Šitose dviejose apylinkėse stamboki bajoriški Vaitkevičių, Žudickių, Žilevičių, Plekavičių ūkiai.

Visi devyni keliai susieina Plungės miesto vidury, prekyvietėje, ir atsiduria į mūrinį dviejų aukštų kunigaikščio krautuvių pastatą. Gal nelietęs to pastato, kiek suktelėjęs savo linkmes, Žarėnų kelias susiduria su Kartenos–Šateikių keliu. Kulių kelias – su Platelių–Alsėdžių–Kalvarijos keliu. Rietavo kelias dingsta prekyvietėj. Kalniškių kelias atsiremia į klebono pievą netoli žydų sinagogos ir pasuka į Kulių kelią. O Užlieknio kelias miesto ganyklose įeina arba į Rietavo kelią, arba į Telšių–Žarėnų, nepasiekęs miestelio. Į Rietavo kelią įeina, aplenkdamas miesto ganyklų aukštumas, arba, persisvėręs per pačias aukštumas, nusileidžia į Telšių–Žarėnų kelią. Kodėl šis kelias labiau branginamas? Mat tegu reik keltis ir leistis per aukštumas, bet paskui įvažiuoja lygiu keliu į prekyvietę gana plačia gatve. O Rietavo kelias, perėjęs iš Narvilo ežerėlio pro žydų kapines tekantį upelį, turi keltis į gana staigų kalną prie pat prekyvietės. Čia, kalno šlaite, lyg ir nėra vietos vežimams stovėti. Telšių gi kely itin ilgas platoko kelio baras yra prieš prekyvietę. Nuo krautuvių, sakykim, Rietavo kelio tąsa iki Kulių kelio yra nuokalni, vežimams stovėti nepatogi ir kur kas siauresnė nei Telšių kelio pusė iki Platelių kelio. Telšių kelio pusė „poniškesnė“. Prekyvietė tęsiasi ir Kartenos gatvėje (Bažnyčios gatvėj) iki Pliurijono; čia jau visai „poniška“ turgaus dalis.

Visi į Plungę iš bet kur einą keliai susieina į vieną tašką prie Bažnyčios gatvės pradžios, prie krautuvių galo, prie geriausios, didžiausios Fišelio medžiagų krautuvės. Fišelis paskui pavirto į Fišelį-Plungianskį ir pagaliau liko tik Plungianskis (žinoma, su rusiškais parašais).

Ne iš visų devynių kelių žiūrint tokie tolimi vaizdai atsiveria. Geriausiai tolumos yra matomos nuo Užlieknio ir Platelių–Kalvarijos kelio, nuo Atžvilgos kalno. Savotiškai atrodė važiuojant nuo Kulių. Iš čia žiūrint miestas atrodo kalne. Iš Kartenos važiuojant ir ėmus leistis nuo Liepupės, iš Prūsalių mūrinės smuklės išvažiavus – nelabai tolimi reginiai, bet gražios kalvos. Kiek išvaizdžiau Minijos link, žemyn, žiūrint Kaušėnų malūno link, šiek tiek matyti ir antroji, aukštesnioji Minijos pusė. Kelias gražiai vingiuoja, vis leisdamasis ar kildamas nuo itin staigių kalnų ar nuo labai nuolaidžių Liepupės šlaitų. Čia aukštumos kairiojoj pusėj kelio – kalnai tiesiog. Kelias eina lyg ir šlaitu, labai plačiu Mi-

Kryžius kelyje Žarėnai–Luokė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

nijos šlaitu. Tai gražiausias įvažiavimas į Plungę. Net prie pat miestelio – ilgas kalnas žemyn, pro Uznevičiaus ūkį vienoj pusėj, pro staigias alksnių prižėlusias Jevinskio daubas kitoj. Ir visai staigus kalnas, kur Kartenos kelias susisiekia su Šateikių keliu. Dabar kelias leidžiasi į Babrungą, kurio kitoj pusėj – kapinės, o už jų – buvusi pilaitė. Kitoj kelio pusėj – šaltiniuota loma, kuria į Babrungą iš Narvilo ežero, nuo vokiečių kapelių, pro žydų kapus, per klebono lauką atslūgsta mažas upelytis. Čia yra tokia siaura kalno briauna, kad vos išsitenka siauras kelias, kitoj pusėj prieina kur kas žemiau tekantis Babrungas, ir jo šlaitas čia statesnis kaip bažnyčios stogas; kita upės pusė sudaro nuolaidžiai kylančią vietą, einančią link kunigaikščio parko. Šitas kelio tarpas ir artimiausios kapalinkos su piliakalniu labai įdomūs. Čia galėjo būti visai neprieinama vieta. Iš vienos pusės – staigaus, neįlipamo šlaito upės vingis, iš kitos – šaltiniuotas ir nepereinamas upelio platokas slėnis, atsiremiąs į kilpą baigiantį daryti Babrungą. O tas sąsiauris, ta sketara tarp upelio ir Babrungo iš abiejų pusių neįlipama ir tik vienais ratais pravažiuojamo pločio.

Kulių kelias eina aukštokomis lygumomis, pradedant nuo Varkalių sodos, nuo garsiojo Gandingos piliakalnio, visai arti nuo Babrungo žiočių į Miniją. Čia malonios, pavaizdžios lygumos, itin plačios, einančios greta Babrungo aukštyn. Čia apylinkėse daug gražių plačių reginių.

Ir pats kelias menkas, tegu jis ir Kalniškių keliu vadinamas, eina į Pakerus, į Lekemę; bajorų čia gyvenama. Yra gražių vietų, ypač artėjant į Miniją. Kame Minijos slėnis negražus...

Rietavo kelias eina lyguma tarp Užlieknio ir Pakerų kelių, greitai pasinerdamas į miškus, pušynus, eglynus, kolei vėl pasiekia Miniją; prie Magdelės kalno, prie Šilasodos-Skruzdynių, Stalgo. Minija, taip sakant, prakerta dangų ir duoda skaisčios šviesos akiai su pusėtino aukščio kalnais, šlaitais, su piliakalniu, su įdomia vieta, kur Mykolas Oginskis ruošdavo savo vardines, šaudydavo paleistus kiškius, lapes, vilkus.

Telšių kelias eina labai giliais geltonais smiltynais, mažų pušelių priaugusiais, – nei gamtos grožio, nei ūkininkų sodybų, tik akiai skirtumas, kad anie keliai gražesni rodytųsi. Bet neilgam toks kelias, jis paskui įsismagina, pro geresnes žemes ėmęs eiti.

Telšių kelio šaka Žlibinai–Žarėnai tuoj už Kašėriškės kalno išlenda į Pakerkšnojų, į Vovelto dvarą, o čia pat ir Kapsūdžių, stambių ūkininkų, soda. Čia ne kalnai, bet aukštokos kalvos, jau gerokai priaugusios didelių medžių sodybos. Savotiškas grožis. Savotiška žemaičių kaimo jaukuma.

Platelių kelias – sodų kelias, plačiose tolumose. Panašiai ir kelio šaka Alsėdžiai–Kalvarija. Čia smulkūs ūkiai. Nekokios žemės. Net Babrungas be kalnų – lygumose.

Taigi visais tais keliais žmonės iš plačių, tolimų apylinkių važiuoja į Plungę. Yra ir pravažiuojančių. Sakysim, švėkšniškiai, veiviržėniškiai važiuoja per Plungę į Mažeikius prekių parsivežti. Beveik visas paprūsis be Mažeikių neapsieina. Tik tie, kurie arčiau Tauragės, iš čia ima prekes, laivais atgabentas iš Kauno. Tolimi atstumai ir nekokie keliai, o vis tiek važiuok. Už nuveždtą į Mažeikius linų stuką ar sėmenų pūrą mokėk. Už parvežtą iš Mažeikių druskos maišą ar žibalo pūrą, ar kokį gelžgalį – mokėk. Tik pastaruoju metu iš Bajorų ėmė imti mineralines trąšas. Tajau tik 42 km kelio. Vis arčiau negu į Mažeikius – 56 km. Ne ką ir iš Telšių teparsigabensi. Iš Telšių iki artimiausios geležinkelio stoties Papilėje – 42 km. O dar iki Telšių bene 27 km.

Ne taip jau arti Plungė ir nuo didesniųjų aplinkinių miestų: iki Telšių – 27 km, į Rietavą – 25, į Karteną – 25, į Salantus – 24, į Sedą – 32 km. Tai va tokioj vietoj yra įsikūrusi Plungė. Štai kaip sunku jai išvažiuoti į platesnį pasaulį, į kurį galima išsiveržti geležinkeliais. Vis tiktai artimiausi Mažeikiai, neskaitant Bajorų. O Bajorai jau Prūsuose. Svetima karalystė, visokių leidimų reik ir kažin kur nuveš tas geležinkelis. Tiesa, plungiškiai galėjo gauti legitimacijos leidimus, nes valsčiaus ribos nuo sienos yra apie 30 km. Leidimus 30 dienų galėjo gauti visi valsčiaus gyventojai, nors antrojo, tolimesniojo nuo sienos pakraščio gyventojai – kur kas toliau nei 30 km. Valsčiaus plotis – daugiau kaip 30 km, tai jau ir 60 km atstumu nuo sienos gyvenantys žmonės turėjo teisę be užsieninio paso

važiuoti per sieną į Klaipėdos kraštą. Tiesa, ne visi tą savo teisę težinojo. Be to, visgi reikėjo Bajorus pasiekti arba važiuoti per Gargždus.

Taigi visas apylinkės judėjimas ėjo Plungėje. Ar parduot ką, ar pirkti – vis Plungėje. Kartais kažkodėl ten apsilankydavo Rietavo linų pirkliai, o šiaip vis plungiškiai ir vis tie patys, matyt, pasiskirstę kaimus ar jų apylinkes. Taip pat ir su sėmenimis. Duoninių grūdų vežimais nebuvo ko parduoti, į prekyvietę važiuodami, pasiimdavo pūrą tam kartui žibalo nusipirkti, silkių, cukraus svarą ar kvietinių miltų kelis svarus mirkalui pagerinti, ratams tepalo ar vinių svarą, ar kokį gelžgalį. Didžiausias įplaukas sudarydavo linai, sėmenys, parduotas jautis ar karvė, tarpais arklys. Avis patys suvalgydavo. Parduodavo kokią bergždinę. Žąsų beveik nepjaudavo, o jų priaugindavo arti 20. Jos vienu kartu visos krypuodavo į Plungę, kai paskelbdavo, kad žąsis pirks, – jas varydavo į Tauragę dideliais būriais pėsčias. Parduodavo 6 savaičių paršelius, po keletą iš karto nuvežę terankyj (tam tikras terankis su dangčiu). Moterys veždavosi savo reikalams – pipirams, cinamonams, babkos lapams – sviesto svarelį ar kiaušinių dešimtelę, pasenėjusią, blogai dedančią vištą, pavasarį – gaidį, kartais aguonų ar kanapių saujelę.

Visa tai juk ne iš karto išgrūsdavo iš namų į prekyvietę, bet per apvalų metą. O jau važiuojama į „turgų" vieną kartą savaitėje tai tikrai, net didžiausio darbymečio metu. Didysis prekymetis pirmadieniais, o mažoji prekymečio diena penktadieniais. Juk dažnai pritrūkdavo taboko ar degtukų, ar pipirų. Ar prireikdavo kibirui lanką apmesti, ar vielos klumpiams apmesti. Šeimininkas visada atrasdavo reikalą į miestą važiuoti, – juk reik burnelę išgerti. Įsimeta rugių ar miežių puspūrę ir važiuoja, taboko likutį pypkėje traukdamas. Gi daug taboko nepirksi – brangu, tik „bakelį", tai tik savaitei. Tai, sako, nedaug reikia mokėti. O degtukus vis tos moterys išpūstija. Reik juk ir muilo barzdai skutant muilinti. Ir to kartais pritrūksta. Ir dėl to reik į turgų važiuoti, gaišinti kone visą dieną, arklį varginti, vežimą tarškinti. Juk ūkį sudaro daugelis smulkmenų, kurių ir pati mažiausia sukelia reikalą „dėl akių" miestelio nepamiršti. Vaikams beigelį reik parvežti ar klumpelius nupirkti. Ir paaugusių klumpiai suskyla – vėl pirk, jei iš anksto nukirtęs drebulę neprisidirbinai, klumpdirbį pasikvietęs. Maždaug metams reik po porą klumpių bet kuriam žmogui, tai jau per metus sudaro šešias, o tai ir dešimt porų. Vėl perkama ne iš karto. Kas maišais klumpius perka, – kiek pinigų reiktų užmokėti. O šiaip, pardavęs avižų pūrą, gali ir klumpių, ir kitų smulkmenų nusipirkti, ir dar magaryčių pasismailauti, – yra dėl ko į turgų važiuoti.

Jei šventą dieną ir nuvažiuotumei važiuotas, ne visko tegausi, – nei klumpdirbys savo dirbinius paskleidžia, nei račius, nei kalvaratininkas. Ieškok tu jo, kame jis ten gyvena, dar namie nerasi. Sekmadieniai – maldai, pakanka ir mažesnių miestelių. Ir greit atsilieki, ir daug laiko dar lieka poilsiui. Ir gyvulio neblaškai be reikalo – reik ir jam bent vieną dieną poilsio.

Taigi turgus yra būtinybė. Tegu, dukart per savaitę į turgų važiuodamas, sugaišti 100 dienų per metus ir tiek pat dienų gyvulio mėšlą išbarstai, bet juk be prabangos, be atmokesnio pats sau už savo darbą, juk ir pats ūkininkas turi kokiu nors būdu savo „algelę" atsiimti. O taip dieną naktį rūpinkis gyvuliais, darbais. Turguje užsimiršti, nutolsta tavo vargai, su kaimynais pasimatai, pasišneki, pasižmonėji.

Neaprėpsi visų devynių kelių iš karto. Nesugebėsi tuo pačiu metu matyti ir surašyti, kas dedasi visuose keliuose. Tolokai ir pats įvažiavimas į priemiesčius. Ne viską bepamatysi ir prie pat prekyvietės atsistojęs. Daug kas bus priemiesty išpirkta. Juk pirkliai tolokai išeina iš miestelio į pakelę, kad pirmąją kainą nustatytų: jie mažai teduoda, suprask, jei miestely kiek daugiau kas pasakys, tuojau atiduosi, sakysies gerai gavęs. Jau čia keliolika, ypač jaunyvų, neva pirklių išėję vaikšto ir smarkiai teiraujasi prekių ir tuoj nusako kainą, visai nežiūrėdami prekės rūšies. Taip jau pirklių susitvarkyta, nes jie visi vienos rūšies žmonės, visiems kanalas iš vakaro viską nusako. Taip jau ir girdisi prekyvietėj šnekant: „Be reikalo neatidaviau, įvažiuojant geriau buvo pasiūlę, būčiau sau laisvas buvęs, vis tai tavęs paklausiau – kitą kartą kitaip padarysiu."

Tie į užmiestį išėję kainų siūlytojai ypatingai drąsūs ir gausūs, kai prekymečiai būna didesni. Ką jau besakysi apie kermošius, kuomet ir stambieji gyvuliai – arkliai, karvės – suvedami parduoti. Žinoma, daugiausia arkliai. Karves ir kituomet pardavinėja po vieną kitą. Mat sunkiau vedžioti; nepardavęs vėl karvės žingsniu klampink namo. Karvių pirkti atsilanko mėsininkai į kaimą. Ir jiems ne visuomet tereik daug mėsos. Reiškia, karves iš namų atperka. O pieno iš prekyvietės paprastai niekas neperka (ne kas perka). Apsiteirauja, kur neblogas karves kuris ūkininkas prilaiko. Apeina ir atperka, dažnai miesto kainos neprisilaikydami. O žydai prekymečio dienomis pas ūkininkus apsiteirauja, kas turi parduoti, ir atvyksta į namus patį gyvulį pamatyti. Po prekyvietes su stambiaisiais gyvuliais nesiblaškysi. Bereik tik sutartu metu nuvesti pirkėjui.

Norėdamas visus kelius iš karto aprėpti, pagaliau nieko arba bent daug ko pasakyti, pastebėti nesugebėčiau, tad imsiu vieną kelią, arčiau pažįstamą; ir patį kelią, ir žmones, maždaug iš vienos apylinkės važiuojančius. Ir ūkis šiek tiek pažįstamas, ir pats žmogus. Žinai iš anksto, ko jis vienas pats ar su žmona į prekyvietę važiuoja. Ką jis pirks, ką parduos; pagal tai, su kuo susimes tuoj tik atvažiavęs; iki kiek jis bus įsilinksminęs grįždamas ir kuriuo keliu iš miestelio išvažiuos. O pačiam kely ir nematydamas važiuojančio, iš ratų tarškėjimo, iš keiksmų ar dainos žinosi tikrai, kas važiuoja. Jau be apsirikimo galėsi pasakyti apie gerojo kaimyno nuotaiką.

Rimtas ūkininkas ir anksti sugeba atlikti visus reikalus: ir parduodamą parduoti, ir perkamą nusipirkti; ir pravažiuoja pro tavo šalį nepastebimas, taip sakant, be balso. Ir vežimas nebarška, ir arkliai nesisuka staigiai iš kelio, jokių valdančiojo įspėjimo šūkių, kad nepakliudytų aplenkiamųjų tekinių ar paties

vežimo. „Linksmieji“ dainuodami pravažiuoja, su triukšmu pralenkia, keikdami toliau varo vos beįkabinančius, pavargusius, per dieną nešertus, perkarusius arklius. Prie darbo tokie vos juda. Nosį nuleidę važiuoja rytmetį miestelio linkui, o grįžta su tokiu ūžesiu, šauksmu, kad, rodos, viskas, kas čia aplinkui, jam priklauso. Ir kelias per siauras. Ir veliasi po kojų svetimi vežimai, arkliai, kažkokie neklusnūs žmonės. Žinoma, ir kelio grioviai visai netoli smarkuolio vežimo tekinių, ir dažnai labai gerai, kad tų griovių dugnas per gilus, ir vanduo, purvo prislinkęs, minkštesnis už gryną pelkės vandenį.

Daugiausia tuo keliu važiuoja vienas nuskuręs, suvargęs senyvas žydelis. Menkas jo kuinas vos paeina smulkiais žingsneliais, skubėdamas minti purvą savo sukumpusiomis kojomis. Dar menkesni kinkymai, tik storas didelių mazgų ant trumpo storoko koto botagas. Menkas ir vežimas: gardelėse beveik nebėra lentelių, o ir esamosios sulūžusios, išsikraipiusios. Gardelėse juoduoja dvi dengtos statinės. Statinės užima tiek vietos, kad sėdynėj atsisėdus kojoms tikrai siaurai belieka vietos. Ir pats to turto savininkas eina į gardelę įsikibęs, tarsi prilaikydamas vežimėlį, kad nesubirtų, ar statinę, kad neišvirstų ir neišsipiltų. Kita ranka jis vis judina purvu aptekusį botagą, kuris tuo pačiu purvu apklostė eilėmis visą vargingo arklelio nugarą. Žydelis skubina arklį ir pats staigiai mina kažkokiais batais apytirštį purvą. Skubina, – juk anksčiau išvažiuoti negalėjo, tik saulutei ėmus tekėti. Juk vos ėmus aušti, melžėjos ėmėsi savo kasdienio darbo. Jos ir pasišnekėti nori, ir naujienas nuo vakar saulėlydžio papasakoti. Žodis po žodžio, o laikas savo kelio niekuomet nepamiršta. Tegu žydelis ir trypia, beveik ant vienos kojos tepastovėdamas, ir jo žirgelis grobsto, mažai tegavęs nakčiai, nubirusius šienelius. Dar seikėti pieną reik, dar rašantysis turi užrašyti. Ir visi juk dvaro žmonės, – darbas bus nudirbtas ir nesiskubinant. Kito kraujo žydelis nesitveria kantrybėje, – jo darbas prasideda čia ir baigiasi už kokių 16–17 kilometrų, Plungėje. Ten išsamsto pusgorčio talpos samčiu. Statinės ne ant žemės – pakeltas rankas vis kilnok, dar saugiai, – negaila, kad nutikš į šalį, bet kaip atrodys pienu aptaškytos statinės ar pats vežimėlis. Juk turi žmonės akis, mato.

Tai Medingėnų Šukštos paktininkas. Jis kartais važiuoja per Žlibinus kastiniu, bet bene daugiausia (mat trumpesnis kelias) per Žvirzdalius–Purvaičius–Jėrubaičius–Užliekni. Čia blogesnis kelias. Bet vasarą pavažiuojamas. Rudenį, pavasarį, žiemą plaukia anuo keliu. Apskritai niekuomet nebūna gero kelio. Kai purvas – visur purvas. Vasarą smėlis. Vasarą karšta. Miškeliais eina kelias. Ne vien arkliui, bet ir pačiam važiuotojui reik saugotis – gintis nuo bimbalų, aklių, o rytmečiais bei vakarais ir uodų netrūksta.

Taigi mūsų amžinasis keleivis išvažiuoja anksti rytais su listinomis sunkiomis statinėmis, aiškiai matomomis vežimėly. Gal dar ir po sėdyne kas paslėpta. Juk ir neparduoto atlieka. Reik pieno gaminius ruošti. Gal ir sviesto pasitaiko, be to, šeštadieniais nevažiuojama. Gal dar ir sekmadienį be kelionės.

Vakarop pamatai grįžtantį, beplaukiantį namo. Kuino greitis tas pats. Bet jis nebeina, tarsi vežimą stumdamas, mylimam žirgeliui padėdamas, o sėdi ant sėdynės. Nebebijo, kad išsilaistys, jei ir apvirstų. Risties nėra. Kad bent jam atrodytų greičiau, nuslenka nuo sėdynės, bėga greta vežimo, lyg ir prikalbindamas savo geradarį kiek pabėgėti. Žinoma, rankos nepaleidžia nuo gardelės drangos. Bet tik jam atrodo pagreitėjus. Tas pats nuožangumas žirgelio, išvargusio perdien miesto bruky, prisikamavusio kely. O to pašaro taip skundai, taip mažai. Ne kasdien gi ir žmonės mieste šienelio pribarsto. Ir barstomomis prekymečio dienomis šienelis ilgai ant brukio nesilaiko. Ne pačios žydų ožkos, bet žydų vargšai vaikai po žiupsnelį susibardami nugraibsto kartkartėmis pro tą pačią vietą praeidami, kits kitą stumdydami.

Taip tas išvargęs žydelis per kiaurus metus tuo pačiu metu vis važinėjo pieną, o pats daugiausia pėsčias klampodavo, ant vežimo pakygų vieną ranką padėjęs. Reik žinoti, jog greta vežimo eiti daug sunkiau, negu taip sau viduriu kelio bristi purvą. Kaip skruzdėlė paktininkas vis buvo pastebimas Žlibinų–Žarėnų–Telšių–Užlieknio keliams susiėjus jau nebetoli miestelio.

Kitų važiuotojų dauguma buvo medvežiai. Tiesą pasakius, ne toks jų pavadinimas turėtų būti. Jie ne medžius, bet šakalius veža. Tai maždaug masto ilgumo sukapoti ar pjūklu supjauti storėlesni alksnių ar beržo kamienai bei storokos šakos. Kuris storesnis, tą perskelia į dvi ar daugiau dalių pagal storį. Čia žmogus važiuoja, ant vežimo užsirioglinęs, dar šieno regztį pasidėjęs. Dažniausiai dvejeta arklių. Daug ir vienkinkių pasitaiko. Arkliai čia gerėlesni. O vežimai tam reikalui pritaikyti: neilgos gardys, kad per tris eiles šakalių galėtų pridėti. Neplatus vežimas. Neišsiskėtusios gardys – rištos, suveržtos, žinoma, kad mažiau šakalių tetilptų, kad vienas aukštis į akis tekristų. Vežimo galai užkišti plaskanotomis eglašakėmis, neva kad šakaliai nebirtų, – nei šakalių gerai matysi iš galo, ir patį galą tos platokos eglašakės praplečia akiai.

Medvežiai irgi ankstyvi. Paprastai iš vakaro prisikrauna vežimą. Rytmetį, vos ėmus švisti, išvažiuoja. Žingsneliu visą kelią, pavyzdžiui, iš mano tėviškės iki Plungės – 10 km, tai, žiūrėk, jau ir pustrečios valandos sugaišti. Vasarvidžiu, jei purvo ir nebėra, vietomis smėlis atsiranda, rudenį, pavasarį – išplautos duobės. Dar ir pats vežimas neleidžia risčia važiuoti, – supurtinsi kroviną, vežimas beatrodys mažesnis.

Aš, važiuodamas su šakaliais, taip darydavau. Kai pasisekdavo greit parduoti, jau devintą valandą esu namie. Dirbančiam tik nedidelė darbo dienos dalis tesugaišta. Ir gyvuliai negauna karšty mieste vargti, ir kely gyliuodami namų link spartesniu žingsniu bėga. Gaudavau už vežimą alksninių šakalių apie rublį su šešiomis septyniomis dešimtimis kapeikų. Tuo metu darbininkui už dienos darbą mokėdavo po pusę rublio; žinoma, ir duoną duodavo. Tiesa, čia pusdienį gaišta ir arkliai. Bet vasarvidžiu arkliai laisvi. Pūdymus paruošus ir mėšlus išve-

Ignas Končius grįžta iš ekspedicijos. XX a. 4 deš.

žus, arklių darbas vežti šieną, dobilus iš laukų ir pievų namo. Tad dabar arkliai apie namus. Tegu ir nekokiose ganyklose, bet vis ramiai ėdinėja, neišblaškomi prie sunkių žemės darbų.

Iš mano tėviškės daug šakalių į Plungę išplaukdavo. Baltalksnių daug, ir storų – išbėginių, galima gerų skaldytinių šakalių pagaminti. Pasausdravy Sausdravo vaga apaugusi nuo upės nusvirusiais storais alksniais, daubų šlaitai irgi nedažnai valomi, priauga šakaliams tinkamų medžių. Dėl to daug daug vežimų prisidarydavo. Kad šakaliai nesipainiotų, pardosui paruoštus šakalius laikydavo žardienoj už jaujos. Prikrauna pastogę, kuri laisva nuo vadinamų jaukurų – pirties pečiui paruoštų kūrenti kelmų ar kitokių stambių medgalių. Jei maža pastogių, šakalius sukrauna į stirtas – kūgius, – ir gerai džiūna, ir vietos nedaug teužima, taip sakant, šakaliai patys sau sudaro pastogę. Nemažai šakalių vežimų ir man teko nugabenti į Plungę, kai jau pusbernis buvau, mokiausi aukštesniosiose Liepojos gimnazijos klasėse. Kad ir keturis sykius per savaitę (prekymečių dienomis – pirmadieniais ir penktadieniais – daug mieste žmonių) nuvežus, apie 6–7 rubliai susirenka.

Atrodo, bene vienarklių malkininkų vežimų yra daugiau nei dviejų arklių gardėse. Stambesnieji ūkininkai vasarop turi pakankamai darbo, kad galėtų dar ir iš pašalės uždarbiauti. Veža malkas parduoti ir rudenį, ir pavasarį, net žie-

mą su šlajomis. Gal ir turėtų būti patogiau tas darbas žiemos metu. Lengvesnis kelias. Laisvesnis laikas, ne tokie skubūs darbai kaip vasarą ar rudenį. Tik pirkėjai žiemos metu vaiposi sakydami – žalios malkos. Ir ne taip jau lengva miesto gyventoją įtikinti, kad malkos paruoštos praėjusią žiemą. Paprastai kas gali, nusiperka pavasariop, kad per vasarą išdžiūtų. Tuomet tai tikrai turėsi žiemai sausas malkas. Dėl to parduodant pavasarį arba vasarą nėra klausimo – žalios ar sausos malkos.

Ir apgaulių pasitaiko. Kai gyvenome Palangoje visi trys – sesuo, brolis ir aš, sesuo pirko turguje malkų. Kai ėmė krauti iš vežimo, pasirodė, jog dugne buvo įdėtas šieno regztis ir apkrautas šakaliais. Vežimą pavertė, o ten pusė vežimo – šieno regztis. Tad lengviau ir greičiau parduosi, net brangiau gausi, kai jau esi pažįstamas pardavėjas, – žydai greit susižino. Ir sykį apgavęs, turi kitu keliu į miestą važiuoti, – nesunku miesto ganyklose nuo Telšių kelio (ar Užlieknio) pavažiuoti Rietavo keliu ar antraip. Tuomet parduok, į miesto vidurį neįvažiavęs.

Panašiai pasitaiko ir vežantiems šieną parduoti. Yra tokių, kurie ir šieną veža į miestą, nors savo gyvuliams pavasariais pritrūksta; taip sakant, paskutinį parduoda, kad gautų burnelei kapeiką. Taip ir su kuru: patys cipina žalias alksnių šakas, o į turgų veža sausus skaldytinus šakalius. Ir tokių pardosų nedidelės įplaukos pralinksmina pardavėją, ir burną metęs iš paskutiniųjų varo menkutį savo arklelį, žinoma, sukdamas aplink galvą botagą ir dainuodamas girtu balsu nesuprantamų žodžių dainą. Visokių žmonių yra. Turbūt visokių ir reikia.

Tad tokie keleiviai dažniausiai pasitaiko paprastomis savaitės dienomis – ne prekymečių. Ir tomis dienomis yra kitokių važiuotojų ar pėsčiųjų. Matai greitai važiuojančius iš miestelio dvisėdais vežime sėdinčius. Veža prie sunkaus ligonio gydytoją arba skuba parvežti kunigą. Lekia risčia, ne žingine. Važiuoja kartais su skambalu. Arba dar greičiau – pašto arkliais. Gana geri arkliai, įpratę bėgti, tam jie ir šeriami. Bet šitokių važiuotojų retai ir nedaug tepasitaiko pamatyti. Tokius važiuotojus pamatęs, imi teirautis, ar kas mirė, ar kokia vyresnybė pravažiavo – kokius tyrinėjimus daro ar kelius tikrina.

Sutikdavai kely ir kunigaikščius važiuojant. Kai jau jie įlekia į miestą prekymečio metu ir kai išgirsti parišiaus trimito balsą, versk savo vežimą į šalį, kad kunigaikščiui kelias būtų tuščias. O tai užkliudys tavo vežimą savo stebulėmis ir purkš kaip popierį. Kunigaikštis mieste greita risčia važiuodavo, o šiaip kely tik lengva ristele dulksnoja. Bet tai retai tepasitaikydavo. Bajorai beveik nesiskyrė nuo paprastų žmonių. Jie dažniausiai pasipirkti atvažiuodavo ne prekymečio dienomis. Jie nieko nepardavinėjo pūrais, tik puspūrėmis, vištos, gaidžio žydams neveždavo, nebent tik dovanomis. Juos galėjai atskirti šventomis dienomis. Jei kurių vežimai ar arkliai nekrito į akis, tai jau patys iš kitų išsiskyrė. Žinoma, visuomet su vežiku, kad ir dviese tevažiuotų, – po kits kito sėdi; žmonės gi taip tesėdi, kai užpakalinėj sėdynėj trūksta vietos.

Sekmadieniais arba šventomis dienomis kitokie vežimai, kitokie arkliai, kitaip apsidarę žmonės važiuoja. Aukštokos brikos ar gardelės dažytos, švarios – nuplautos. Iš vakaro geriau pašerti arkliai, nušveisti, išlyginti karčiai, uodegos, – plaukas net spindi. Iš tolo baltuoja moterų balti raišteliai, tamsūs viršutiniai rūbai. Spindi vyrų kepurių juodi lipikai, baltos pakaklės, tamsūs švarkai. Ūkininkai, ūkininkės iškilmingai sėdi gale vežimo. Tarp jų spokso vaikas ar mergaitė. Prie arklius valdančio sūnaus ar samdinio sėdi didėlesnis berniukas arba samdinė mergė. Šaunus odos botagas su blučkiniais kunkoliukais prie įnarvės, lendrės jo kotas.

Prie miesto susidaro vežimų virtinė, ir važiuoja tik žingine. Juo savotiškai iškilmingiau atrodo pats važiavimas, iš šalies žiūrint. Žinoma, važiuojant vasarą dulkėtu kastiniu, tokią virtinę lydi aukštas dulkių debesis. Prunkščia arkliai, norėdami į risčią kabinti, bet kur tu aplenksi neužmatomo ilgio važiuojančiųjų eilę. Čia pat ir pėstieji iš šalutiniųjų takų jau eina į kastinį; pėstieji dar basi, kelnes kiek pasiraitę ar sijonus kiek pasikaišiusios, kad balti papadelkiai ar pavilkiniai būtų matyti su ypač aukštai pakeltais sijonų šalių galais, kad prie aprumbo užkišus sijonų aplimus gerai pakaišymas laikytųsi. Čia eina seni su lazdomis, kitas skėtį nešasi. Daug vaikų, paauglių. Krinta į akis moterų balti ryšeliai su pusbačiais, su maldaknyge. Kyšo iš ryšelių saujelės gėlių – raudonų, baltų, paskendusių žalių rūtų šakelėse. Prie pat miesto kelio pakraščiais sėdi eilės pėsčiųjų ir aunasi kojas. Moterys dar kalbų vis nebaigia. Vyrai daugiausia iš naujo kemša pypkes, kits kitam padeda uždegti vienu saujoj apgniaužtu degtuku. Vaikai tupinėja, baltas kojinaites audamiesi. Vis daugiau ateina ir ieškosi patogios vietos žolynėly atsisėsti. Mažai tenueina, nes dar anksti ir bagamazninkai prieš poterius dar uždaryti.

Vaikai veržiasi ilgųjų saldainių ar sausųjų barankėlių bent pažiūrėti. Tampo mamas už sijonų, kad nebeplepėtų ir eitų į miestą bažnyčios link. Čia smulkieji gyventojai, kurie neturi arklio ar gailisi paskutinį nuo kojų varyti. Dažnai jiems trūksta išvažiuojamojo vežimėlio, – pertvarkyk jį: vakar vežei mėšlus ir rytoj veši, tai kaip čia, rimtai nesutvarkius, važiuosi į bažnyčią. Daug samdinių savo būriais. Žinoma, vyrai sau, moterys sau. Tik vaikai beveik vien su moterimis trinasi.

Čia kartais ir poniškųjų važiuotojų pamatysi. Bet tai tik parvarydamas. Juk ir apskritai bajorų tėra gal koks vienas nuošimtis. O ponas tevažiuoja tik ant sumos ir dar pavėluotai, – kad tik savo lenkiškosios evangelijos pasiklausytų, žmonės tuo tarpu kur kas anksčiau važiuoja prieš atpuskų mišias. Tad tarp bevažiuojančios žmonių gurguolės ir bajorų visuomet yra gerokas tuščio kelio tarpas, tarsi kad ponai bajorai galėtų risčia važiuoti, ypač prieš miestą sušveitus kad ir nestaininius arklius; tai visuomet krinta į akis, – manau, ponai bajorai skubina, kad nepavėluotų prieš krapylą į bažnyčią įeiti. Tuomet pėsčių visai nebėra kely nei takuose. Gražiai atrodo pavieniai vežimai, risčia važiuoją dulkėtam kelyje. Toli

vėjas nuneša dulkių debesį nuo vieno važiuotojo iki kito, o gal tas kitas ir nebepasirodo. Dažniausiai šiuo metu ima mušti būgnus. Tuoj ir varpai ima gausti.

Labai iškilminga, didinga vasaros diena tokiu metu. Atrodo, aptyla gamta, nuščiūva judėjimas, o čia būgnai kiek tolėliau, varpai...

Ir grįžta po poterių iš bažnyčios dauguma ne tuo pačiu metu. Ne ką ir miestely tedaro, ne ką tepirkinėja ir ne kas yra pirkti, – tos pačios krautuvės, tos pačios prekės. Ne taip tepatogu su žydais šventą dieną lygautis. Daugelis tad, beigelių nusipirkę, traukia namolei. Pagaliau svaigalų krautuvės uždarytos, – slaptai grambykis kaip už savo pinigus ir gerk kame klebono jėpkėj ar žydų užstadaly.

Vėl kelias pilnas, dar listinesnis, kaip rytmetį kad būta. Važiuoja ir eina. Iš pat miestelio tirščiau, tolėliau greitai praskysta. Vieni greitesni, kiti sukaliojasi į savo keliukus. Įdomu tai, kad visi eina viena linkme ir labiau skubėdami, negu rytmetį kad ėjo bažnyčios link. Tada buvo susikaupę, daugiau galvojo ir kalbėjo ramiai ir rimtai apie savo namų įvykius. O dabar lalatija, ką matė, ką sutiko, ką kunigas prisakė, kas kaip apsidaręs buvo, kas su kuo ėjo. Čia kalba gyvesnė, ne kasdieninė. Kalba pàgal apdarą, – išeiginis apdaras – atneštinė kalba. Vis šis tas naujo. Jau iš platesnės padangės. Žinoma, dabar ir vaikai linksmesni, kas beigelį gavo, kas saldainį, kuriam kūma nupirko, kitam iš bagamazninko, o dar kitas gyvais pinigais gavo dvi berlinkas. Juk vis tai nekasdienis džiaugsmas, ne bet kurią, kad ir šventą dieną kūmą sutinki, ir ne visuomet jis toks dosnus, kad dūdelę nupirktų. Paprastai pakanka barankos ar saldainio ir jau gerai. Dėl to vaikai linksmesni, triukšmingesni, ne vien eina, bet ir už akių užbėga, besigirdami ką gavę, kurio dovana įdomesnė. Pėstieji vaikai labiau džiūgauja. Vežime tarp tėvų sėdėdamas daug nepasiblaškysi, ir nėra su kuo rodytis, ką turi, jei tik su vyresniaisiais važiuoji. Kitas dalykas, kai gali pašokinėti ir džiaugsmą pareikšti visais savo judesiais. O ypač jei kuriam kepurę pas kepurninką nupirko. Pas tą patį kepurninką ir paaugusių daug pirko, – gražios kepurės, su kozeriais.

Miestas greit aptuštėja. Ir keliai iš miesto praskysta. Tuščia bažnyčia. Pro šventorių tik kas skersai teeina. Gal pastovesni pašventorių pazomačio elgetos. Bet ir jie skubina atgiedoti užpirktas giesmes, užprašytus poterius atkalbėti. Ir jie turi daugiau laisvo laiko su kaimynais, nenutraukiant giesmės ar nesuklystant poteriuose, žodžiais persimesti; juo labiau tai pasidaro galima, kad mažai kas tai tepastebės. Ir likučiai skubina iš bažnyčios nesižvalgydami, braukdami rodas su pamatytais tolimais kaimynais net iš kitos miesto pusės, kur priešingi jų keliai, takai. Dar kur ne kur vyrai, po keletą sustoję, kemša pypkes, dega taboką, leidžia dūmus. Moterų bestovinėjančių mažiau. Jos kažkur skubina. Joms reik dar į gaspadą užeiti, reik siuvėją pamatyti, reik apie audėją, verpėją pasiteirauti. Moterų reikalų daug ir mieste. Jos negali vienos pačios savo sodyboj, savo namuose viską apsidirbti. Joms reik ir pagalbininkių, patarėjų, nusimanančių, kaip ką austi, kaip ką pasiūti ar sau, ar vaikams, ar mergaitėms. Jei tai pava-

sariop, ieško kame geresni šįmet kokių daržovių daigai. Kame tos pernykščios daržininkės, kurios tokių gerų daigų pardavė, kad bastučių galvos vos pakeliamos paaugo, kad morkų sėklos išugdė rankų staibio storio morkas vienodo storumo abiejuose galuose. Ir vasarą yra reikalų, ir rudenį. Ir žiemą netrūksta. Juk gyvenimas per šventes kaip per slenksčius, kaip per kelmus žargsto, vis kitus reikalavimus iš kažkur iškeldamas, išrasdamas ir varu varydamas jų neapleisti. Tad ūkininkėms ir šventa diena – ne šventa. Ir čia rūpinkis vaikais, daržais, visokiais visokiausiais sudėtingo ūkio reikalais. Ne stambūs reikalai, bet gyvi. Be jų tarsi pražūti gali, bent jau nuo kitų atsilikti tai tikrai gali.

Didžiausia šventė – Šv. Jonas. Bažnyčios patrono atlaidai ir jomarkas. Seniau jomarkas buvo tą pačią dieną su atlaidais. Paskui jomarką nukėlė į kitą dieną. Įdomu buvo žiūrėti, kaip kely prie gero šventadieniškai apsidariusių žmonių vežimo su šiaip sau pakinkytais arkliais užpakaly pririštas gražus, smarkus, gerai nušertas arklys blaškosi, žvingauja, kitus svetimus arklius matydamas. Tai vadinamieji „prūsiniai“, tai yra tie, kuriuos labai grobsto pirkėjai ir paskui, sako, siunčia į Prūsus. Tai vietinės žemaičių veislės arkliai. Nedideli, gražaus sudėjimo, patvarūs, greiti, tik laikyk. Švento Jono rytais gana daug ir raitų matydavai. Kuris tik nori pirkti ar parduoti arklį, joja raitas. Pardavęs jis parvažiuos su kaimynu, o pirkęs greta jojamojo prisiriš. Savotiškas kelio vaizdas, toks nepaprastas šventės rytas kely. Vien į bažnyčią, į atlaidus, žmonės raiti nejoja. Trejopas judėjimas – važiuoti, raiti, pėsti.

Kai nukėlė jomarką į kitą dieną, pėsčių nebeliko. Retas kuris pėsčiomis eidavo. Jau nebesusidarydavo tako vaizdo, – eina vienas laukymėmis, kame kitas, trečias. Į jomarką važiuodavo greičiau. Matėsi iš tolo atvažiavusių: kitoniški vežimai, kiti kinkymai ir arkliai kitokie. Ir žmonės nematyti. Privažiuodavo daug pirklių nelietuvių ir ne vien žydų. Visai kitas jų apdaras, kita kalba. Žydai lieka tik tarpininkais. Kokių gražių per jomarkus matydavai žemaičių veislės arklių: bėri, kaip variniai, pilki, kaštunkai su baltais karčiais ir baltomis uodegomis. Visi žvengia, blaškosi, tarsi kojomis žemės nesiekia. Paleisti buvę supinti karčiai atrodo garbanoti, labai gausūs, ilgi, maža, daili jų galvutė vos bekyšo iš pasipūtusių karčių. Ilga, stora, irgi garbanota uodega atrodo dar storesnė, ypač kaštunkų balta.

Jomarkų netrūko. Dėl to tokių savotiškų iškilmingų eisenų matydavai per visus metus. Trys Karaliai, mugė, pravados, Sekminės, Šv. Jonas, Šv. Ignacas, Šv. Mykolas. Tad ir vasarą, ir rudenį, ir žiemą, ir pavasarį skirtingus vežimus matei, kitoniško dailumo arklius, kitokius žmonių apdarus ir, žinoma, kitoniškus perkamuosius, parduodamuosius žirgus. Kai jomarkai nuo atlaidų buvo atskirti, jie pasidarė tuštesni, mažiau prabangingi, – ne tas žmonių apdaras, ne tie vežimai. Paprastai savotiškai papuošdavo važiuotojų eisenas moterys savo margais spalvingais drabužiais, ypač gražiomis skarelėmis papuoštos ir, be to,

gražios galvos, veidai. Dar vaikai turtindavo vežimo puokštę: kas vežimas – tai tarsi puokštė, – o tų vežimų po kits kito, ir vis įvairesni, margesni, puošnesni. Akis pamiršdavo kelio purvus ar dulkių debesis. Vienuomet pilkuma, kituomet žaluma sudarydavo paveikslo gylį, į kurį atsimušdavo judąs margumynas.

Vien jomarkų dienomis vyravo pilkuma – ir žemės, ir aplinkos, ir judamosios paveikslo dalies. Galėjai grožėtis arklių išvaizda, lygindamas pakinkytuosius su prie vežimų galų pririštaisiais. Čia galėjai susidaryti ne vien krašto paviršiaus vaizdą, išviršinį vaizdą, bet ir vidujo žmonių gyvenimo paveikslą. Matei, kaip džiaugiasi savo paaugintais žirgais, – galėjai susivokti apie turimas gyvenimo sąlygas. Ne taip jau lengva paauginti gražius žirgus.

Ta pilksva jomarko dienų kelio važiuosena galėjo atverti daug gilios medžiagos kraštui artimiau pažinti.

Šiaip pirmadieniais didieji turgūs, o penktadieniais – mažieji. Nuo ankstyvo ryto prasideda važiavimas. Vieni sako, iš ryto visuomet brangiau moka, – nežino, kiek ko atveš, kiek prekių priveš. Žinoma, geriausiai einasi maistas. Veža sūrius, sviestą, kiaušinius. Kiaušiniai krepšely, sūriai į baltą skarą įvynioti, o sviestą, jei tai vasara, suvynioja svarais į batvinio ar kopūsto lapą, o paskui įriša į baltas švarias marškas. Turgavietėj atvirai ant vežimo paskleidžia, kad prekė būtų aiškiai matoma. Pavasariais atveža gaidį, jis nebereikalingas, nes kiaušiniai jau padėti perėti. Laistančią minkštkiaušius vištą veža į turgų. Arba vištą, ėmusią gaidžiu giedoti – užtraukiančią namams ir jų gyventojams ar gyvuliams nelaimę, ar šiaip kokią blogiau dedančią ar nepritampančią prie kitų vištų. Veža paršelius dideliam teranky su uždaromu viršum. Paršelius perka miesto moterys – auginti, o poniškieji valdininkai – pjauti, juo labiau jei tai prieš Velykas ar prieš kokias kieno vardines. Iš tolo matyti, kas veža paršelius teranky; terankis didelis, net dideliuose ratuose nepaslėpsi. Veža bergždinę avį ar veršį keleto savaičių. Kitos ūkininkės turi svogūnų ar pavasarį jų laiškų parduoti. Kanapių pamatysi. Aguonų, pupų, net riešutų, stiklinėmis pardavinėjamų. Tai vaikų prekė: vaikai pririešutauja rudenį ir duoda tėvams vežti parduoti, daugiausia peiliui nupirkti. Kitos net gėlių atveža vasarą į turgų. Retai ūkininkės teišvažiuoja, namų darbus atmetusios, į turgų darbymetyj. Bet kad išvažiuoja, prisirenka visokių perkamų, parduodamų smulkmenų, kad turėtų iš ko nusipirkti raktinę skarelę ar kelis mastus kartūno palaidinei; reik ir sau, ir dukroms tai šukų, tai muilo, segių, adatų, siūlų. Stambesnėms apdarų medžiagoms jau eina pinigai iš stambesnių parduodamųjų prekių – rugių, miežių, avižų, žirnių. Prie to dažniausiai priskaitoma ir įplaukos iš veršių, avių, žąsų, kai rudenį parduodama visas būrys iš karto – jas varo į Tauragę pėsčiomis. Įplaukos nėra tiksliai dalijamos, čia tik šiaip minima. Taigi į turgų važiuojančiųjų vežimuose daug ko nepamatysi. Tik paukščiai ar gyvuliai kiša savo galvas, šienuose vežime apkamšyti. Šiaudai čia kaip ir nenaudojami: šienu pašeria arklius, kiek nubyra ar nusibarsto žydų ož-

Tryškių turgavietė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

koms, ir grįžtant gardelės jau tuščios. Sako, į turgų važiuojant daug pašaro nusibarsto ir daug mėšlo dingsta.

Aiškiai matyti listini vežimai įvažiuojančiųjų rytmetį į turgų. Apstoja jau užmiesty ar priemiesty pirkėjai, kurie, į vežimus įsikibdami, seka iš paskos, pamatę reikiamų prekių. Takais ateina ir pėsčių su prekėmis – kiaušinių dešimtėlė, svogūnų mazgelis, uogų, ypač uogų: vasaros pradžioj žemuogių, paskui mėlynių, rudenį bruknių, o jau apšąlant – ir spanguolių. Mėlynes ir bruknes neša dideliais krepšiais su naščiais. Jei nepasiseka įsiprašyti į važiuotųjų vežimą, nešte neša. Tai ne taip lengva. Sako, kad anądien prašiau ateiti, tai tavęs nebuvo, tu neturėjai laiko, – dykinėjai pakrūmiais, saulėkaity uogaudama, o dabar pavežk – nebepanešu sunkių krepšių. Pamatai vežime su uogų krepšiais ir pačią nešėją, įsisodintą vežimo gale.

Visokių prekių marguoja vežimai: ir gyvų, ir negyvų, ir spalvingų, ir bespalvių, – gieda gaidys, bliauna veršis, žviegia už kojų iš krežulio keliamas paršelis, kvarkia antis, gagena žąsis. Tik vienas bagotasis Pakalniškis iš Užlieknio pardavinėja sau vien lašinius, svarstykles pasistatęs. Jis atvažiuoja vėliausiai ir anksčiausiai išvažiuoja, pinigų kišenes prisikišęs. Jis stovi su savo vežimu greta mūsojo ar netoli mūsojo priešais Dovydo Olšvango krautuvę. (Olšvango sūnus Leonas, rašytojas, žurnalistas, ekonomistas, vedęs lietuvaitę ir namie tekalbąs tik lietuviškai.) Surinkęs, kiek jam reik pinigų, apie dešimtą valandą jau važiuo-

ja namo. O mums važiuojant namo, paėmęs kastuvėlį ir šluotelę, renka nuo kelio arklių mėšlą ir meta per tvorą į savo lauką, – kelias eina per jo žemę, abiem pusėm tvora aptvertas. Grįždamas iš turgaus, Pakalniškis sutikdavo dar daug žmonių, tebevažiuojančių į miestą.

Iš turgaus žmonėms apmažėjus, po miestą pasipildavo žydų ožkos. Tai jų ganykla: pribarstyta šienelių, o kartais ir grūdams pasitaikydavo pabirti. Pirmadieniais ožkoms turgavietė – gera ganykla. Alkanos ožkos drąsios, ir vežimus apstodavo, ypač kai pats šeimininkas kur pasišalindavo, – net sulipdavo į vežimą, sako, kaip baltos gėlės vežime. Į kelią jos neišeidavo. Kely nei rytmetį, nei vakarop jų nepamatysi, – ten svetima žemė, vienur pieva, kitur laukas. Kartais paprastom dienom savininkas senis išsivesdavo ožkelę paganyti, prie rankos prisirišęs, kelio grioviuose, bet čia žolė pridulkėjus, ir nelabai ją ožkos begrobdavo, – tik po lietaus, kai gausiai prižėlę grioviai lapotos žolės, ne visur tebuvo paplūdus vandeny.

Juo kuris vėliau iš miesto išvažiuodavo, juo stengėsi labiau laiką pasivyti, plakė arklius ir „dainavo". Ir arkliai jo buvo menkesni už kitų, kurie anksčiau maža ristele miestelį apleido. Jų laikas nebuvo nuo jų pabėgęs, jie važiavo su laiku, tarsi jiems laikas būtų lėčiau ėjęs ir nesuvaldomai nepabėgęs neatsiklausęs. Blogesnis arklys, perkaręs, išalkęs, vandens lašo negavęs, turi greičiau bėgti, ir vos besilaikąs vežimas turi garsiau tarškėti, kai šeimininkas irgi išalkęs, nuo nedaugelio skysčio buvo išmirkęs, praradęs ramybę – išmirkdęs galvos proto likučius.

Žmones artimiau norint pažinti, reik pasisukalioti jau vakarop netoli miestelio keliuose, – pamatysi arklius, vežimus ir pačius žmones, vyrus ir moteris.

Penktadienio turgūs kur kas mažesni. Gal daugiau iš ryto medvežių, daugiau su krepšiais pėsčiųjų: su uogomis, grybais, daugiau su šienu. Veža iš vargo paskutinį ką turi, kad tik kaip nors gavus kapeiką – ne visuomet didesniems reikalams užkišti, dažniausiai savęs nepamiršti. Kai nevalgęs rytmetį ant tuščios širdies išvažiuoja, nedaug tereik pirkti pastiprinimo. Kad tik ką sugebėtumei tuoj įvažiavęs parduoti, – ne taip jau greit pagrobiamas prekes teturi. Ne kas greit pagrobs tavo šakalius ar šieno pusvežimį. Juk dar reik ir į vietą nuvežti, ir iškrovus sukrauti. O tušti paširdžiai degte dega. Pagaliau pripiltumei, bet reik ir kaimyną susirasti, nejau vienas pats ir klekinsi, – o tie paširdžiai vis aštriau ima reikštis, – tik lašelį užpylei ir... kojos pavargusios ir sprandas nebetvirtas. Jei dar vasaros kaitra prisideda, svaigulys palaužia visą įprastą kūno lankstumą. Labai sunku išsilaikyti kiek „pavargus", – žmogus nori atsigauti, sveikatą susigrąžinti... Dar labiau pavargsta. Dėl to, kai jau pasukai kad ir labai pavargusius arklius namų link, ir pats nori greičiau namų patogumus susirasti, ir arkliai patys vieni ima skubėti į nugraužtą ganyklą, ir juo labiau bėga, vis jausdami nugaras siekiantį botagą; dar ir piktų žodinių paraginimų netrūksta, – neva tai daina.

Didelis įsidainavimas kely ir namuose girdėti. Tai žmonos rūsti kalba, tai vaikų neįprastas klykavimas. Šiaip kely ir pas mus betemstant, rasai kilus ir rū-

kui užsitraukus, vis girdisi Plungės priemiesčio garsai. Tik vaizdų čia jau nebematyti – tamsu, tik iš garsų pažįsti, kuris kaimynas grįžta iš prekyvietės namo. Žinoma, viską išpardavęs ir nieko neparsivežąs – užmiršęs ir tai nupirkti, ką išvažiuodamas buvo pasižadėjęs, – ne vien atmintis sušlubavo, bet pritrūko negausių prekių išdavų likučių. Tik vien nesąmoningi garsai ir aštrūs žodžiai savajam kieme, savojoj gryčioj.

Penktadienio miesto padariniai retai benueina iki namų. Ne dešimties kilometrų tolumas čia kaltas ir ne paštininko diena, – kažin ar yra kuomet miestely silkių? Anksčiau ir namie atsirandama. Nors turgūs ir buvo išvarinėjami apie pirmą valandą, bet jie tęsėsi žydų jėpkėse. Turgavietė tuščia – nebėra nei vežimų, nei žmonių. Vežimai susigrūdo į žydų kiemus. Ir gėryklos uždarytos. Ir monopolis užsidaręs, o vis dar geriama. Ir alinės uždaros, ir karčemėlės nebeveikia. Apie penktą valandą žydų kvieslys pavaro savuosius į šulę vakarinei maldai, – jis pamažėle eina šaukdamas: gei šulė herein. O saulei leidžiantis užšvenčiama. Žydų bendruomenė jau turi būti pasiruošus šventei, net lempos ar žvakės pats neužsidega, pats nepasišluoja nei vandens parsineša, – šventa, ateina poilsio, maldos laikas. Tad ir žmonėms nebepatogu visiškai be jokio reikalo trainiotis po miestą. Ir tų gaivinamųjų skystimų nekame begausi. Turi apleisti smagųjį miestą ir grįžti namo anksčiau, negu tikrai norėtųsi, ir su artimaisiais kaimynais namie per tvoros atstumą reikalus pasvarstyti.

Bet nebėra kas sveikatą žadina, reik savo drąsą rodyti arkliams. Ir botagas neilgai betarnauja, – paprastai namo jis nebeparvežamas. Rytoj vėl eik į kaimyno kadugynus, naujo koto išsipjauti ieškodamas. Ir apyvarą nekame berasi.

Panašiai kas savaitė. Tas pats miestas. Tas pats kelias. Tie patys kaimynai. Kitus, jei mieste ir matysi, bet kely jų negirdėsi, – nuvažiuoja – parvažiuoja. O kiti nušliaužia ir parlekia. Džiugiai išvažiuoja, belaukdami sveikatos iš monopolio. Pikti triukšmingi pargrįžta, savo netekę, nieko rankose neturėdami. Ir pačios rankos nenori pasiduoti valdomos, – savo nusistatymą įgavusios.

Skirtumas to kelio matyti pagal metų laikus: vasarą apdulkėsi, rudenį ir pavasarį susipurvinėsi, žiemą po pusnis prisivoliosi. Kiek kitoki pojūčiai, bet priežastis viena ir ta pati – noras gauti nesąmoningo atlyginimo už savo darbus. Aš – ūkininkas, ir man reik algą gauti. Kam aš dirbu, jei ne sau. Tad ir galiu savęs nepamiršti, – pagyvinti kūną ir sielą, kai jie iš nuovargio nudrimba. Juk savo – ne svetimą. Ir dėl savęs – ne dėl kito. Gimiau – pečiūrėj radau, mirsiu – ant stalo paliksiu.

Taip mato kelias, leisdamas pro akis žmones. Jis nori visiems vienodas būti. Jo anuomet niekas netaisė, negerino, taip sakant, neglostė. Kentėjo jis vargą per kiaurą metą. Pažino jis žmones. Gražiai jis apie žmones nusakytų, kad mūsiškai savo mintis pareikšti mokėtų. Iš jo skundų nelaukime. Patys susipraskime. Jei nenorime kitiems apie save pasakoti, patys sau apie save pasisakykime, kaip kelias apie mus mano.

Yra kelių, kurie turi ir savotiškų vaizdų. Pavyzdžiui, kelias į Kalvariją–Sedą–Tirkšlius–Mažeikius; per Olgapolį, pro Atžvilgos kalną. Tuo keliu, sakykim, pirmadieniais išvažiuoja iš miesto pusėtinais arkliais pakinkytos ilgos gardės, aptrauktos stora marška ant pritaisytų gardžių lankų, – padarytos būdos. Gardžių priešakinis galas užpintas storais šniūrais, užpakalinis užstatytas stačiomis lentomis. Šniūrai atkabinami, lentos ištraukiamos. Gardės pridėtos tuščių dėžių, tuščių statinių. Dažnai dėžėse primesta gelžgalių, kaulų, maišų su šeriais. Tokie vežimai važiuoja į Mažeikius pas urmininkus prekių parvežti krautuvėms, vietos urmininkams, kad paskirstytų krautuvėms. Dėžes prikrauna smulkių prekių, statines pripila žibalo arba pakeičia į pripiltas. Grįžę išvežioja atvežtas prekes pagal raštelius, kam jos įteiktinos.

Tokie vežimai išvažiuoja apie penktą valandą pavakary. Važiuoja neskubėdami, – arkliai eina nevaromi savo žingsniu, galvas nuleidę. Laiko turi iki ryto maždaug šeštos septintos valandos, kolei atsidaro urmininkų krautuvės. Arkliai ilsisi. Pagal raštelius renkamos ir kraunamos prekės. Taip ateina pavakarys. Pasuka arklius ant namų. Vežimas sunkus: čia druskos maišai, žibalo statinė, alyvos statinaitės, vinių dėžės, geležų kokių. Vežimas kiek telpa, kiek arkliai įpratę traukti.

Nelygiu grindiniu arkliai pajudina vežimą. Sugirgžda tekiniai, sužiūrsta gardės, dusliai atsiliepia dėžės, sukliuksi pasikeverzojusios statinės, sulipa ir pasitaikę keleiviai, tarsi arklius traukiančioji pypkė, prieky būdos atsisėdusi, – taip aitrų machorkos ar bakūno dūmelį patraukia per visą vežimą – gardžiai pasmilko visus keleivius, – šie net priausėti ima. Prašysies priimti greta atsisėsti, – duok popierosų bakelį. Jis turi šiokią tokią sėdynę įsitaisęs. Ir taboko dūmas tavęs neliečia, – jį traukia į galą – greta sėdintį dūmelis tai tepagauna.

Grindinio akmenys kaip avino galvos, gerai sukrečia dėžes, maišus, – visi sugula į savo vietas. Ir keleiviai prisitaiko tarp dėžių, maišų. Kiek sunkiau susiglaudinti su statinėmis – nei ant jų dorai pasėdėsi, nei jas pastumsi ar kuo apkimši, – jos labai jau saugo savo vietą, vis dar plėsdamos erdviau įsikurti. Gerai dar, kad žingsniu važiuoja, o jei arkliai kad ir į mažą ristelę įkabintų kame kalno apačioje, gautum perpus stačias tuo metu taikintis. Kad įsėdai važiuoti, sako pypkorius, tai ir parvešiu. Gali nebūgštauti, nebijok, iš vežimo neiškrisi.

Tokia kelionė pasibaigia trečiadienio rytą, ėmus keltis miesto gyventojams. Vėl pagal raštelius, pagal numerius išvežioja prekes, kai visos jos nueina į urmininko sandėlį. Urmininkas nori kuo greičiau išdalyti, nes paskui reikės samdyti kitus arklius, kad išsiskirstytų.

Vidudienį vežimas tuščias. Arkliai atsipūtė bestovėdami. Juo labiau kad jiems užmautos avižinės ant snapo.

Jei yra reikalo, pavakariop vėl važiuoja į Mažeikius ir grįžta penktadienio rytą. Taip dažnai savaitėje sukaria du kartus į Mažeikius. Arba suvažinėja viso labo 224 kilometrus – 112 tuščiomis ir 112 pilnais.

Žemaičių Kalvarija per atlaidus. Alsėdžių vlsč., Telšių apskr., 1939 m. Fot. Ignas Končius

Į Žemaičių Kalvarijos atlaidus. Alsėdžių vlsč., Telšių apskr., 1939 m. Fot. Ignas Končius

Žemaičių Kalvarija per atlaidus. Alsėdžių vlsč., Telšių apskr., 1939 m. Fot. Ignas Končius

Ir ne vienas toks važiuotojas buvo Plungėje. Kartais ir ūkininkai, laiko pagavę, mėgina tokią praktį pavaryti. Bet greit atsikanda, – nei arkliai pripratę, nei vežimas pritaikytas tokioms kelionėms su prikrautais vežimais. Nuvaro arklius, pribaigia ūkiui dar tinkamus ratus.

Kitaip važiuojamas Kartenos kelias.

Bėgo mūsų vyrai nuo rusų kariuomenės. Kai tik artėja kantungas, žiūrėk, vaikino ir nebėra, – jis jau išdūmęs į Ameriką. Kas tik galėjo pasiskolinti, savų neturėdamas, kelionei pinigų, tas jau maskoliui netarnaus, tas neis į maskolius. Viską palikęs – ir gerą ūkį, ir senstančius tėvus, ir kame nužiūrėtą gražesnę mergaitę, drožia į Ameriką laimės ieškoti. Vis dėlto daugiausia bėgo nuo kariuomenės. Ir ne vien sugaištis anais laikais kone ketverių metų, bet pats tarnavimas maskoliui kažkaip pasąmonėj slypėjo, – lietuvių kraujui tai buvo visiškai svetima tarnyba. Nors išėjęs į kariuomenę, grįždavo kas puskarininkiu, kas kaptenarmu, kas muzikantu, kas geru raiteliu. Kariuomenėj buvo klusnūs pareigūnai. O kuriems kariauti tekdavo, grįždavo su pasižymėjimų ženklais arba su sidabro laikrodžiais už gerą šaudymą. Žinoma, kare buvo ir daug dingusių. Rusų kariuomenės vengė kaip kažko baisaus. Prisidėjo prie tos baimės tebesilaiką gandai apie Mikalojaus I rekrutus, jų gaudymą į kariuomenės tarnybą visam amžiui, vėliau 25 metams. Pasakorių niekuomet netrūko, bet buvo kas ir pasakoti. Juk nieko nematęs kaimo bernelis pakliūdavo tarp visokių tautų tokių pat vyrukų, kalbos nė žodžio, viskas svetima, žmonės iš Kaukazo ir kitų Rusijos pakraščių – juodi, kumpasnapiai, baisūs. Tvarka kariuomenėje ir vasara lageriuose nežmoniška. Ir valgis kitas, ir drabužiai, ir vis ujamas, stumdomas, keikiamas, mušamas, spiriamas nepataikęs eiti į koją, kumščia parodomas rankos laikymas, pabaudos stovėti „po šautuvu". Ko tik aršieji puskarininkiai ir nesugalvodavo, žinoma, jų pačių praeitis daug ko duodavo.

Žydams viskas dar baisiau atrodydavo. Jie lengviau pritilpdavo ir prie pinigų kelionei. Buvo jų susibūrimų „nuo kariuomenės gelbėti". Ne tik patys bėgdavo, bet juos savi varyte varydavo į kariuomenę neiti. Ir nestojo, – retas kuris pakliūdavo. Pagaliau vienas kitas ir iš žydų bendruomenės turėjo būti priimtas, kad nors kaip pasirodytų, jog ir iš jų esama kareivių. Tiesa, daug jų buvo kariuomenei netinkamų dėl kūno nesveikatos. Bet tų neužtekdavo padengti nuošimčiams pagal gyventojų skaičių.

Per Plungę ėjo kelias jauniems nuo kariuomenės pabėgėliams iš Kuršo, Gudijos. Kiek galint važiuodavo traukiniais, paskui žemės keliais į Plungę. Čia buvo žydų arklių stotos. Savininkas gyveno Liepų gase, prie Pliurijono kampo. Vakarop išvažiuodavo iš miesto geras vežimas, gerais arkliais pakinkytas, ir tik vienas kitas keleivis. Tačiau bet ko neveždavo, turėjo būti pažįstamas. Labai tikdavo šeimininkui, kad atsirasdavo žmogus – keleivis. Nėra, sako, vietos. O važiuoja vienas du gerų devynių vietų vežime. Išvažiavus iš miesto pro kapus, per Ba-

brungą, pro Lurdą, važiuojant pro Vevinskienę (Kaušėnų), per alksnių prižėlusias daubas, iš pakelių iššokdavo šeši aštuoni jauni žydukai. Kartais ir iš miesto išvažiuodavo puspilnis vežimas, – bet šitie čia išlipdavo ir pargrįždavo į miestą.

Jau saulė leidžiasi. Važiuoja gera riste, tokiu greičiu, kad į Kretingą pataikytų dar naktį. Važiuoja sykiu ir savininkas.

Kretingoje jis dingsta. Patogu. Visi saulei dar netekėjus, prieš aušrą, gardžiai miega. Sustoja kieme. Kambary žiurgso maža lempelė. Įveda mane į tą kambarį, sako, išgerk, čia yra šiltos arbatos, aš greit grįšiu. Nebijok, nuvešime laiku į Bajorus, iki traukinio yra dar daug laiko.

Ramu aplink. Ima snaudulys. Nė gyvos dvasios negirdėti, nei vežimo, nei arklių nesijaučia. Išaušo, atsirado arklių savininkas. Gražiai persirengė. Išgėrė arbatos. Na, sako, važiuojam. Gražus arklys, pakinkytas į gražų miestišką vežimą. Susėdava. Vežikas savo vietoje. Gražia ristele važiuojava per aikštės kampą pro kalėjimą, žemyn, per Akmeną, į kalną, į kairę, o ir Bajorai netoli. Nuo Kretingos miestelio tik du kilometrai.

Bijojau kiek dėl savo leidimo, mat už kyšį gautas. Legitimacinio leidimo per sieną pereiti Žarėnų valsčiaus žmonės jau nebegalėjo gauti, – toliau nei 30 km nuo sienos. Čia pat su mūsų žeme ribojasi Plungės viršaičio Kripo žemė. Plungiškiai gali gauti leidimus, mat valsčiaus sienos kur kas arčiau nei 30 km. Aš pas viršaitį leidimo prašyti. Reikalas toks: serga mano tėvas, jį buvau nuvežęs Karaliaučiun į ligoninę, važiuodavau lankyti. Taip ir šį kartą tas pats reikalas sienai pereiti. Viršaitis sako: leidimus išduoda policija – pristavas, antstolis. Jis žinos, kad aš neteisėtai išdaviau. Geriau tu kreipkis į jį. Išdavęs jis tik pats vienas žinos. Taip ir padariau. Gavęs leidimą išeidamas palikau vokelį su dešimt rublių. Geri pažįstami pasidarėme. Ir reikalas sutvarkytas. Bet visgi buvau gana jautrus dėl neteisėtų veiksmų. Visuomet prie sienos kažkaip savotiškai nedrąsu buvo.

Ragatkos – perėjimo punkto – valdininkas labai greit įspaudė ženklą, kuomet ir kame žengiu į svetimą valstybę.

Stotis tik už kelių šimtų žingsnių nuo sienos perėjimo vietos. Važiuojame. Čia kelias geras. Gražus nuožangus arklys, vadžias vežikui pajudinus, linksma risčia pabėgo pro dvejetą namų prie geležinkelio stoties. Perku bilietą. Išeinu prie traukinio. Lipu į vagoną. O vagone jau tie mano bendrakeleiviai nuo Plungės iki Kretingos. Linksmi, juokiasi, dabar jau jie nieko nebebijo, – jau kaip ir Amerikoje. Dar keliolika minučių laiko, kolei šeštą valandą traukinys pajudės.

Žydukai paliko Klaipėdoje. Aš pavažiavau į Karaliaučių.

Kaip dažnai turėdavo ką vežti tas gerasis tarpininkas, sunku pasakyti. Manau, kad gana dažnai. Man bevažinėjant į Karaliaučių tėvo lankyti, nė karto nepasitaikė, kad arkliai Kretingon neitų. Ir vis apie aštuonis jaunuolius vežė nuo rusų kariuomenės į Ameriką.

Buvo vasara, birželio galas ar liepos pradžia. Iki kantungo – laiko, kuomet veikė ėmimo į kariuomenę komisija Telšiuose, dar toli – tai būdavo laukų darbams pasibaigus, spalio–lapkričio mėnesį. Reik manyti, jei vasarą netrūko tokių keleivių, tai rudeniop tikrai jų galėjo būti ne mažiau. O gal kokie kiti sumetimai patogiausią laiką nustatė.

Ką savotiško turėjo kiti į Plungę ar per Plungę einą keliai? Kažkaip, rodos, niekuo tokiu prasikišę nebuvo. Nekrito į akį. Ne ką ir ausys pasiekdavo. Gal tik apie Rietavo kelią kalbėdavo, esą juo nereikia greit važiuoti. Mat čia dažnokai važinėdavo kunigaikščiai. Jiedu buvo gyvulių globos draugijos nariai. Mamos patėvis pasakodavo štai ką.

Sykį jau vakarop, sako, važiuoju iš Plungės namo, burnelę metęs. Arkliai ant namų nevaromi bėga risčia. Dvejetas arklių, o ratai tušti. Arkliai žino, kad į namus važiuojama tuščiais ratais, reik bėgti linksma risčia, taip jie yra varomi – ar vežant šieną, ar rugius, ar kokius kitus lauko darbus atliekant. Taip ir čia. Prie Pakapinės, sako, pavijau kunigaikščio karietą, maža ristele bevažiuojančią dvejetu gražių arklių. Žinoma, jų arklių risčia – tai ne mūsų arklių ristelė. Bet mano arkliai jau taip buvo pripratinti, ypač ant namų važiuojant, nuo kito vežimo neatsilikti. Neatsilieka jie ir nuo kunigaikščio karietos, – kabinasi paskui įkandin. Kiek čia to kelio – per Milašaičius iki Pušinės. Prie Pušinės kunigaikštis pasuka savo arklius skersai kelio. Turiu sustoti. Išlipa iš vežimo, prieina prie manęs ir sako: „Kaip tu drįsti savo arklius plakti, nuo mano arklių neatsilieki." Parišius užrašė vardą, pavardę, sodą ir pavažiavo. Po kurio laiko dešimtininkas atneša baudos raštelį – penki rubliai už per greitą važiavimą. Penki rubliai anais laikais – dideli pinigai, – pačius geriausius aulinius batus galėjai pasisiūdinti. Gavau važiuoti į Rietavą, prašyti dovanoti pabaudą. Dovanojo, kai paaiškinau mūsų arklių kraują.

Kalniškių kelias ir trumpas, ir menkas. Sakykim, vienos mažos bajoriškos sodos kelalis.

Kulių kelias, kad ir pro Šv. Vincento šaltinėlį veda, pro Gandingos piliakalnį, nuveda ant Gargždų prie pat Prūsų sienos. Nors čia ir nemažai linų išveždavo, bet taip jau bent mano atmintyje nieko neužsiliko. Šateikių keliu važiuodavo į Salantus ar Kalnalį į arklių jomarkus. Kažkodėl ypač Kalnalyj tie jomarkai buvo dideli – privesdavo daug arklių, privažiuodavo daug pirklių. Nei atlaidų čia, nei garbingų lankomų vietų.

Panašiai ir Platelių ar Kalvarijos–Sedos keliai. Tik čia blogesnės žemės kaip ant Kulių ar Kartenos, – ypač ant Kalvarijos važiuojant; nei tokių miškų, kaip ant Rietavo važiuojant – kas per pušynai, kas per ąžuolynai buvo ant Kulių važiuojant. Čia tankūs eglynai. Kitas podirvis iki kryžkelės Alsėdžiai–Kalvarija. Apie Kalvariją žemės pagerėja. Geros žemės ir Platelių link. Graži čia gamta, pavaizdi, aukštumos.

Telšių kelias labai skurdus. Pasitaiso apie Gelingėnus-Paukštakinę. (Taip valsčių vadina žmonės pagal sodos vardą. Čia tik viename name mokykla ir valsčiaus raštinė, kitas namas – pašto arklių stotis, – ir visa valsčiaus sodyba.)

Apie Lieplaukę miškai. Miške ir pati Lieplaukė. Koks miškas iki pat Endriajauskio prie Telšių, susirišęs su Vilkomis, ežerais, Deivakrėsliu!

Lieplaukę reikėtų rašyti su „ė“: Lėplaukė – tai ne nuo „liepa“, ir vietiniai žmonės ištaria „Lėplaukė“, o ne „Lieplaukė“. Čia visuomet buvę daug plėšikų: privažiavęs Lėplaukę, „lipk laukan ir atiduok, ką turi“.

Žarėnų (Žlibinų) kelias eina per Kapsūdžius, Šarkius, Žlibinus, paskui pasineria bajorų akalicijoj. Graži gamta, kalnuota, geros žemės. Stambūs ūkiai.

Juk kalbam ne apie kelių apylinkes, bet apie pačius kelius. O neturint ko pasakyti apie atskirus kelius, reikia rasti kokią nors jų visų savybę, paėmus visus sykiu.

Yra sakoma: „Per Šv. Jurgį kad ir ant šluotos iš tvarto išvilktas gyvulys badu nepastips.“ Šv. Jurgis žmonių yra laikomas gyvulių globėju, saugotoju. Kad ir kažin koks vėlyvas būtų pavasaris, vis dėlto jau greitu laiku galima laukti sužaliuosiančią žolę, pumpurą sumegsiantį medį, tikrai yra vilties po keleto dienų susilaukti artėjančio pavasario. Dėl to tiems, kurie turėjo su gyvuliais kraustytis iš vienos vietos į kitą, patogu buvo senąjį guštą apleisti tuo metu, kai gyvuliai gali susirasti po kojų pašaro, kad nebereikėtų pašaro vežioti, barstyti. Ir dar dėl to, kad paprastai neleidžiama išvežti mėšlo, o išvežamą pašarą laikydavo išvežamu mėšlu. Tad nuomininkai, pusininkai šimtadieniai, kumečiai metų galu laikė Šv. Jurgį, arba, žinoma, metų pradžia, nes, įsikabinę ruošti žemę sėjai ir po Šv. Jurgio, dar galėjo pakankamai įdirbti žemę, nors ji iš rudens ir nebūtų paruošta, kad nepasivėlintų su sėja. Taip sakant, Šv. Jurgis – nedirbamos žemės darbų pabaiga, laiko galas ir žemės darbų pradžia. Tai savotiškas metų galas. Kaip darbininkus ūkininkai kad samdydavo iki Kalėdų, – čia baigėsi žemės darbai ir žemės vaisių dorojimas, o nuo Kalėdų iki Šv. Jurgio lyg ir tuščias laikas, – ūkyj darbo mažai tebuvo, tik apie gyvulius.

Dairydamasis keliais Šv. Jurgio išvakarėse arba pačią Šv. Jurgio dieną, galėjai matyti besidanginančius žmones, – važiuojančius su visa savo gyva ir negyva manta, atsidūrusius be pastogės, be gyvenamosios vietos, – tikri klajokliai, tegu ir į aptarnautą vietą bevažiuoją, beeiną. Jiems prasideda nauji metai, nauji lauko darbai, naujose vietose, kitose dirvose, kituose laukuose. Jie pradeda prie kelmo gyventi. Jie neturi gyvuliams: arkliams, karvėms, avims, ožkoms – pašaro. Gyvuliai patys turi susirasti sau maisto, – jie tikri gamtos vaikai, tiki gamtos dosnumu, ištikimybe; jie žino, kad gamta savo vaikų neapleis, nepaliks be maisto. Jie viltingai išeina rytmetį iš tvarto į lauką, tikėdami čia rasti tai, be ko gyventi negali.

Tad didžioji kraustymosi diena ir yra Šv. Jurgio diena. Taip ir matai kelius knibždančius einančiais, važiuojančiais. Vis būreliais. Savi žmonės, savi gyvu-

liai, savi daiktai. Gyvuliai vieni pririšti prie vežimų, kiti varomi, dar kiti bliauna, kriuksi vežime. Ir keliais vežimais važiuoja. Patys susėdę, apsikrovę ir daiktais, ir vaikais. Pats šeimininkas, paskui eidamas, prižiūri visą gurguolę, kad kas neatsiliktų, kad nenuklystų nuo savo guštos. Visų susirūpinę veidai, tarsi visai nemokėtų net šypsotis. Mažai kalba. Susikaupę. Ir tylūs vaikai iš padilbų spokso išsigandę. Didesniesiems nėra vietos vežime, ir jie jau padeda prižiūrėti – pavaryti laisvai einančius gyvulius, nors ir patys dar priežiūros reikalingi tokiai kelionei.

Tai yra kaimo bendruomenės tam tikra dalis. Nuomininkai, kad ir suvargę čia atrodo, kad ir nekoks jų turtas vežime, kad ir nekokie jų varomieji gyvuliai, turi viltį prasimušti, prasigyventi, mėgindami valdyti vis didesnius ūkius. Ilgainiui jie net stambokus ūkius įsigyja, ypač bajorų, iš dvarelių, nusigyvenusių. O kadangi paprastai trobesius, žemės išdirbimą seka patys savininkai, trobesiai būna apsmukę, stogai nuplyšę, sienos sukrypusios, tvorų vienas vardas, sodyba priaugusi krūmų, praėjimai pravažiavimai, viena makalynė. Iš šalies praeiviui žiūrint, tiesiog baisu atrodo, laužas, nei žmonėms, nei gyvuliams kame būti. Per stogus kiaurai matai, o ir per sieną žioruoja, nebepaslepiama, kas viduje laikoma. Visi ūkio padargai lauke suversti. Daug išėjusių iš apyvartos apaugę žolėmis, krūmais. Vežimai vienu šonu pakišti po suramstytų sienų stogu.

Ir laukuose nekaip užderėta. Juk nuomininkui bet tik nuplėštoji. Nei rudenį suariami laukai, nei pavasarį reikiamai išdirbta žemė. Nuomininkas nepakankamai turi arklių, ir tie patys ne dvariškai žemei dirbti, molynėms išarti, nei ūkio padargai stambesniems laukams pritaikyti, – juk jis atėjo iš mažesnio ūkio, jis plečiasi, ne taip lengva ūkio padargus įsigyti – gyvi pinigai. O stambesniems padargams reik ir stipresnių arklių, reik užtektinai turėti darbininkų. Visa tai sudėjus į krūvą, nuomojamo ūkio vaizdas nėra viliojantis. Pridėjus dar bedirbančius apšiurusius žmones, jų gausias šeimas, nekaip apruoštus vaikus – niekas tokio ūkio nepuola grobti, jei jis ir nebrangiai įsigyjamas. Blogi laukai negali išlaikyti gerų gyvulių, nėra pastogės.

Pats nuomininkas žino, kas per žemė, kaip tvarkytini trobesiai (dar ir pats prisideda tą vaizdą gadinti), kaip išdirbo žemę, kuomet ji yra mačiusi mėšlo. Juk gyvulių vis nepakankamai laikoma, vos vos maitinami gyvuliai. Išariama tik dalis laukų, kur lengviau įdirbama žemė. Nušienaujamos pievos, kur daugiau ir geresnės žolės, kur mažiau darbo, kur nudarbiau. Tik ganiavos turi per vasarą, rudenį, bet tai mėšlo neaugina. Laiko priaugančius gyvulius, – vasarą jie turi geras išganas, rudenį į tvartą pareina gerai išsišėrę. O per žiemą šiaip taip išsimaitina ir pamažu auga. Nuomininkų prieauglis visuomet gražus. Bet trąšų dirvai visuomet maža. Ir taip iš metų į metus. Laukų derlingumas smunka. Ūkis pinga. Dėl to nuomininkas, taip sakant, išsigyvena nuomojamame ūkyje ir pradeda lygauti. Pagaliau pasidaro savininkas: kiek miškelių pardavęs ar kame pakraščiuose pievų, ganyklų kaimynams perleidęs, ima kurtis.

Neilgai trukus atgyja ūkis. Kyla javai, plečiasi dirbamos žemės plotas. Apsitvarko kiek pamažinti trobesiai, apsilopo stogai, išsikerta nereikalingi krūmai. Bent reikalingiausios sodyboj tvoros iškyla. Sodyba darosi jaukesnė. Pasirodo, ir vaismedžiai sodne ne visi dar tėra kirstini. Iškirtus priaugusius topolius, blendis, klevukus, išryškinus didžiuosius medžius, ir gražių vaisių pravažiuojantieji ima matyti. „Miškaliuose" buvęs seniau gražių vaismedžių sodnas, – ir likusieji medžiai bent pradžiai duoda gražaus pavėsio. Bereik tik šiek tiek naujų medelių, ir sodybos vaizdas iškyla su dideliu vešliu sodnu.

Nuomininkai mokėjo nugyventi ūkį. Taip viską sugebėdavo sutvarkyti, kad ir tikrai ūkis niekam tikęs, nei laukai, nei pievos, nei pastatai. Tą jie darydavo nujausdami, kad ūkis eis į pardosą. Paskelbus pardavimą ir ėmus lankytis pirkėjams, ūkis atrodydavo tikra „pustauninčia". Dar paklaustas nuomininkas, jau keletą metų gyvenęs ūkyje, ko šis ūkis vertas, atpasakodavo, žinoma, tikrą pragarą. Pirkėjas, galvą susiėmęs, bėgte išbėgdavo. Taip kitas, trečias. Tuomet pats nuomininkas imdavo šnekinti pardavėją. Pardavėjas, taip paruoštas, nelabai besikeldavo su kaina, pasidarydavo sukalbamesnis. Tuo būdu nuomininkas nebrangiai įsigydavo gerai pažįstamą ūkį pakeliamomis sąlygomis.

Pasidaręs savininku, nuomininkas gana greit imdavo tvarkyti trobesius, laukus, ypač stogus. Turėjo bepriauginąs pakankamai jaunų karvių, arklių, juos geriau pašėrėdavo, mažiau betausodamas ir parduodamųjų grūdų, pavasarį išeidavo su kitokiais arkliais į lauką, kitaip išdirbdavo žemę, dar prisipirkdavo trąšų, pasiilsėję laukai davė iš dirvų virstančius javus. Gerai pašėrėtos karvės ir priaugančios vos vedusios karvutės laigydamos pavasarį išeidavo į ganyklas. Tuoj visa tai atšvietė ūkį. Prie to dar prisidėjo betvarkoma pati sodyba. Vienur tvora atstatyta, kitur bereikalingi krūmai apkirsti. Atitiestos tvartų, daržinių durys. Ūkio padargai į vietą sustatyti, ne kaip pirma bet kur pamesti – žolėm apžėlę; visa tai iš karto darydavo sodybą jaukesnę akiai. Praeiviai imdavo stebėtis, kaip tas apšepęs nuomininkas taip greit atsipeikėjo, pradėjęs savoje gyventi. Kiti laukai, kiti gyvuliai, ir patys namiškiai kitaip atrodo.

Padėjęs tam ūkiui nusmukti, jo nusmukimu prakvašęs, buvęs nuomininkas, tarsi pailsėjęs, ėmė kitaip atrodyti, kitaip rodą braukti. Bemokąs ir arti, ir sėti, ir gyvulius prižiūrėti, ir tvarkos laikytis. O nuomininkaudamas atrodė kaip paskutinis pavargėlis, negalintis iš darbų išbristi, negalintis gero grūdo susilaukti, be pelų, be dirsių duonos išsikepti, vaikus pienu pagirdyti. Visi atrodė itin suvargę, be sveikatos, nušliurę po nepakeliamus darbus beprūsdami. Apsiprausė patys, atprausė vaikus, apvilko juos naujomis šlebėmis, tuoj sodyba prašvito. Ir į turgų pradėjo važiuoti – atsirado ką vežti parduoti. Ir arklys ėmė kita ristele kelią skinti. Kitaip pririštas, jau per piktas pasidaręs, Alasis ėmė loti. Drąsesnis katinas ant ką tik sukalto šulinio užtūpė. Su būreliu vištų kitaip gaidys ėmė giedoti. Paties šeimininko pypkės dūmas kitaip ėmė rūkti. Atgijo pastatai, prašvito

laukai. Sužydo pievos. Baubia, žvingauja gyvuliai, nebealkani, nepašiurę, laiku nusišėrę, žvalūs, laiku namiškius sutinka.

Taip tai prakuto buvęs nuomininkas, sugebėjęs iš nepaslankaus, nesumanaus praeity, savoj atsidūręs, parodyti, ką turėjo savy paslėpęs, kaip dirbdamas galvojęs, kokių tikslų ateičiai turėjęs. Taip tad bevargdami nuomininkai turi vilties dėl geresnio gyvenimo, jei pasiseks, jei patys žinos, kas esantys. Padeda čia gausi sava šeima ar seserys, broliai. Matai, kuomet keliu važiuoja savininkas, kuomet važiuoja nuomininkas.

Kitoniškas gyvenimas kitų žemės neturinčiųjų, kurie eina ant nūdarbės (pusininkai). Ūkio savininkas išduoda ūkį „ant pusės". Atėjūnas duoda pusę sėklos, nudirba visus darbus savo darbininkais ar pats, savo gyvuliais, savo padargais. Rudenį gauna pusę visų gėrybių: grūdų, pašaro. Nieko nemoka, jokios nuomos savininkui. Atėjūnas – pusininkas susitarė ant nūdarbės: mano darbas, tavo žemė, viskas, kas gaunama, perpus. Žinoma, čia galima aptikti visokių smulkmenų: gali savininkas duoti arklius, jei turi, gali išsiimti sau ar kokius daržus, ar dirvas, ar pievų kampus savom karvėm paliuobti. Čia jau susitarimo dalykas. Sakoma, išdavė ant nūdarbės, ant pusės. Savininkas pats nieko nedirba, sau įsisprendęs vaikšto, žiūri pusininką, seka, kad kur kas nenudingtų, ar šieno vežimėlis, ar grūdų maišelis.

Apsukrus pusininkas, juo labiau jei derlingi metai pasitaiko, gali kiek praturtėti. Tuomet ieško didesnio ūkio ant pusės. Kiek prakvašęs ieško išsinuomoti. Ir taip iškyla iš pusininkų į nuomininkus. Užsiaugina gyvulių, įsigyja ūkio padargų, susitaupo sėklų. Ir čia pusininkui, kaip ir nuomininkui, padeda savo šeima: kad be didesnių prisamdymų patys žemę nudirbtų. Dėl to, taip sakant, įsikandę laiko, kad kaip nors galėtų išsiversti.

Paskutinis, sako, dalykas įsileisti į ūkį pusininką. Nuneš viską bematant. Apleis žemę, susmukdys trobesius. Ir tavo gyvuliai ne į gyvulius panašūs bus. Jei ir atgautumei kuomet pats gyventi, tai be svetimos paramos neišsisuksi. Jau išnuomojęs eini žemyn, o ką besakysi pusininką įsileidęs. Šis kelias yra ūkininkų nuosmukio kelias ir pusininkų, nuomininkų kelias iškilti į savininkus.

Tad stebint važiuojančius į turgus, jomarkus, atlaidus ir nežinomoj padangėj nesunku pastebėti, kas važiuoja – savininkas, nuomininkas ar pusininkas. Ir pačių apdaras, ir vežimai, ir arkliai kažkaip kitaip atrodo. Bet galima lengvai apsirikti. Juk yra savininkų, apsileidusių iki blogoko nuomininko, ar nuomininkų – iki pusininko. Pasitaiko ir savininkų, nusmukusių iki pusininkų. Ir tikrai jie beįdirba pusę žemės, benušienauja pusę pievų. Mažiau pašarų – mažiau gyvulių. Mažiau gyvulių – mažiau derliaus. Nebeneša laukai, nebeuždera. Ir taip pamažu viskas slūgsta žemyn, eina menkyn. Apeina piktžolėmis laukai. Apauga krūmais dirvų pakraščiai, pievų iškyšuliai. Menkas arklys, nekoks padargas – tik germes benugrobsto. Kaip akte užanka laukai, pievos. Tas pats ir

pačioje sodyboje. (Beveik viskas priklauso nuo žmogaus. Aišku, gera žemė – geras gyvenimas, bet reik ir gėrį išlaikyti, neapleisti.)

Vargo pelės pusininkai. Paprastai jų į geras žemes neįsileidžia. Dažniausiai smunka, dar greičiau ima smukti blogose žemėse. Bet apsukresnieji pusininkai ilgainiui išplazda iš vargo ir ima patogiau gyventi.

Kad ir kaip ten būtų, bet nuomininkai ir pusininkai, kad ir per Šv. Jurgį, važiuoja savuose vežimuose savais arkliais, tegu ir menkoki arkliai, bet visgi savi. Kur nori gali juos sukti, kur nori važiuoti. Kai jie danginasi, veža ne tik savo naudą – baldus, padargus, bet ir grūdų atsargą duonai, sėklai, – apsės nuomojamus ar ant nūdarbės paimtus laukus sava sėkla. Be to, jie tariasi su savininkais dėl sąlygų – dėl nuomos, ką paliks išeidami.

Jų vežimuose matai naudos. Aplink knibžda gyvuliai, ir paaugę, ir prieauglis – viltis ateičiai, kelias į prakvašimą. Nepermatomos jų vežimų gardės.

Yra dar trečia rūšis besikraustančių per Šv. Jurgį žmonių. Jie važiuoja gerais ratais. Geri arkliai, gražiai pakinkyti. Tuščia aplink vežimą, gal tik viena apšepusi karvutė, jokių daùgiau gyvulių. Didelėse gardėse nė šapelio pasisėsti, ir baldų nesimato, – per gardes žiūri kiaurai, kaip per rėtį. Šmėkšo kėdė, suolelis, stalas be pastalčiaus, mažas trikojėlis. Grėblys, dalgis. Ne sykį priskeltas kirvis, greičiau kaplys. Kvaksi gardėse surištom kojom, perrištais sparnais vištelė. Nei šuo, nei katinas jiems nereikalingi. Mažų vaikų keletas.

Važiuoja jie pono arkliais – kraustosi į naują vietą. Tai kumečiai. Visas jų išteklius – vyro ir žmonos plikų rankų darbas. Rankos, be amato, maitina ir pačius, ir jų dažnai gausius vaikus. Ir apsidaro, ir apdaro, ir prižiūri, ir pamoko.

Tai vargingiausieji krašto gyventojai. Per Šv. Jurgį besikraustančių kumečių daugiausia matai keliuose. Ta diena – jų judėjimo diena. Ieško kito pono, bene bus geresnis butas, bene arčiau bus eiti į darbą, bene ūkvedys nebus toks žiaurus. Gal išgana karvutei bus gerėlesnė. Gal vaikams nereiks uogauti, riešutauti dvarui. Gal galės patys sau sudoroti ar tėvams, iš dvaro parėjusiems, parnešti. Gal mažiau tereikės rudenį krembliauti. Kad bent vaikai savos laisvės turėtų. Žmogus nori kur geriau, žuvis – kur giliau.

Listini vežimai nuomininkų. Sunku įžiūrėti, kas juose prikrauta. Vežimai nepermatomi. Gal jie turi po du kartu suvažinėti. Vienuose riedmenyse visko nesutalpina. Dar kiek judančio turto – karvės, jų prieauglis, žiemmičiai kumeliukai, veršiai, avių būrelis. Ir drąsus nealkanas šuo Kudlis.

Pusininkų manta jau mažesnė. Ir gyvoji, ir negyvoji. Lengviau susidaryti nuomonę apie jų išgales – turtą. Mažiau kas tegali apytuščiuose vežimuose ar aplink vežimą pasislėpti, – viskas juda paskui vežimą ramiai, negreitai, – neturi sveikatos blaškytis, kaip galėjai stebėti pas nuomininką. Kažin ar čia šunį pamatysi?

Tik akį metus paaiškėja, kuomet praleidi keliu kumetį. Juk visą nejudamąjį turtą jis turi sutalpinti vienoje troboje, ir kad asla paliktų laisva vaikams pašliau-

žioti. O gyvuliams juk tebuvo rudenį sustatyta iš eglašakių pašiūrė, – kaip eglašakių krūva ji atrodė pradžioje, o į pavasarį ir tos pačios geroka dalis panaudota bulvėms išvirti ar sriubai užkaisti. Kame ką padėsi, jei ir turėtumei? Grąžink ponui vežimą, arklius, gerai patikrinęs, ar arkliai nebuvo sušilę, – ar nevaryta jų risčia. Atidavęs arklius, pėsčias grįžk į naują buveinę.

Tos trys eilės žmonių tarsi yra išbrauktos iš savųjų bendruomenės. Jie niekuo nesusieti su kitais žmonėmis. Apie Šv. Jurgį atsidūrę kely be vietos. Jie ieško vietos. Tą dieną jie nėra niekur pritapę. Iš vienur atvažiavę, o kitur dar nenuvažiavę. Savo noru išsivietinę. Pastovios vietos, savos pastogės neturį žmonės. Kaip paukšteliai, nuo vienos šakos nuskridę ir kitos dar nepasiekę. Jie berods nėra nė valsčiuj prirašyti, nes neturi pastovios gyvenamos vietos. Šiandien vienam valsčiuj, rytoj – kitam. Taip sakant, tarp dangaus ir žemės, – žemės nesiekia savo kojomis. Tai mat – šv. Jurgis tik gyvulių globėjas. Žmonėmis jis lyg ir nesirūpina. Bent dalį žmonių jis laiko klajokliais, išvietintais, dar vietos tebeieškančiais.

Bendruomeninių pareigų nuomininkas neturi. Juk jis mokesčių nemoka. Už žemę moka jos savininkas bendruomenės reikalams. Visokios kitos pareigos atliekamos žemės savininko vardu. Nuomininkas niekur neįrašytas. Kuris ne kuris nuomininkas ilgai gyvena vienoje vietoje, kaimynai pradeda jį laikyti savu žmogumi. O šiaip sako: koks jis mums kaimynas – šiandien jis čia, rytoj kitur. Tokiu kaimynu nepasiremsi. Ir pasižadėjimai jo – gaudyk vėją lauke, kame tu jį surasi. Tad ir laiko juos pusiau žmonėmis. Šiaip atrodo kaip ir kiti, bet pradėjęs šnekinti tuoj pagausi, kas jis toks.

Ką daro bendruomenėj, ar kelius taiso, ar prie tilto statymo dalyvauja, bet vis ne savo vardu, o savininko. Jis neatsako už savo darbą, – klausk, sako, šeimininko, jo tai reikalas. Šeimininkas yra jūsų žmogus, su juo ir kalbėkitės.

Juo labiau pusininkas ne bendruomenės narys. Jis irgi žmogus be teisių ir be pareigų. Visos jo teisės ir pareigos yra susimetusios pas savininką. Jis tik dirba, prisidėdamas savo sėkla, savais padargais. Su bendruomene jokių ryšių neturi. Jis teturi bendruomenėj gimimo dieną, bažnyčioj – krikšto vietą. Tuo jo pareigos ir baigiasi, čia prasidėjusios, čia kažkur susmegusios. Ieškok jo pagal metrikų knygas, ne pagal gyvenamąją vietą. Seniau jis turėjo mokėti mokesčius, kai jie buvo imami nuo galvos. Mokesčiais buvo apdėtos galvos – pagalvės mokestis. Kame jo galva – ten jis turi mokėti. Tačiau kame jis įrašytas? Kas suseks, ar sumokėjo? Nelyg čigonas. Jis tik keliautojas, atsitiktinai metus čia apsigyvenęs. Kam čia jam rašytis, nes rytoj jau kitur turės įsirašyti. Tad savotiški bendruomenės žmonės, – čia jie žmonės tik – bet ne nariai. Tikrai laisvi kažkokio krašto, kažkokios vietos piliečiai. Nesuseksi, kame kuriais metais jie gyveno, kame ką padarė, kame nusidėjo, kame pabaudą atliko ir ar atliko. Ar kame sumokėjo ką, kas priėmė mokestį, kas jį įrašė ir kur priėmė įrašymą.

Gerai, kad pusininkų nedaug, o taip visus valsčių ar bendruomenių reikalus supintų, supainiotų, kad nei pradžios, nei galo nebesugaudytumei.

Taigi įnamiai, pusininkai, nuomininkai lyg daugiau teisių turi arba jų visai neturi, palyginti su nuolatiniais apylinkės gyventojais. Žinoma, jie reikalauja, kas jiems naudinga, bet kratosi nuo viso to, kas juos varžo, kas jiems kokias pareigas mėgina užkrauti, kas kokius reikalavimus turįs teisę jiems kelti. Painiava, įnešanti nesusikalbėjimus tarp žmonių.

Kumečiams visko pradžia ir galas – dvaras. Visos pareigos dvare. Be dvaro jiems gali nieko nebūti. Jokio ryšio su išoriniu pasauliu. Nei valsčius jų nesaisto. Nei bažnyčia jų neturėtų liesti. Ponas žino, ką jie turi daryti. Be jo žinios niekur nė žingsnio. Kumetis apylaisvis tik kely tarp kumetyno ir dvaro – ir tai, jei urėdas nemato. Vis kaip pakinkytas, kaip jungu uždėtas. Ir savo šeimoj kumetis nelaisvas. Ir čia dvaras gali jį suvaržyti, sūnų ar dukterį pasiimdamas, kur dvarui reikia ar kur urėdas įsigeidžia. Ponas, žinoma, veikia per urėdą. Užtai urėdas – viskas. Jo patvarkymai galutiniai, jis savo nuomonės nekeis. Ir niekas jos keisti negali. Ponas nesikiša į urėdo samprotavimus. Urėdas yra gavęs iš pono bendrus nurodymus.

Jei ne taip ką padarei, tu ir atsakai. Ir atsakymams teturi tik savo kūną. Tavoji galvosena neturi reikšmės, – į ją niekas neatsižiūri. Tavo aiškinimai tau pačiam tetinka. Tu negali savo nuomonės turėti. Jei kas atsitiko, tik tu kaltas, – negi jautis ar arklys, ar žagrės iena, ar noragas, ar pakinktai bus kalti. Tau visa tai buvo įduota, tu ir atsakingas, – negi dirvos akmuo bus kaltas, kad nulinko žagrės galas.

Ir taip šventą, taip prastą dieną. Ar dvare būtumei, ar keliu po darbo iš dvaro eitumei, ar namie su tavęs pasiilgusiais vaikais būtumei bebūnąs, ar su žmona besikalbėdamas apie jos rūpesčius, ar savuosius trumpai minėdamas, – vis vien tu gali būti užpultas urėdo ar kito kokio dvaro pasiuntinio. Savų reikalų tu negali turėti. Ir savam be saulės kambary tu ne namie. Tai ne tavo namai. Dvaro akis ir čia tave mato, – nepasislėpsi, niekur nenubėgsi – visi keliai, takai tau uždaryti.

Kas gali tave apginti nuo sauvaliavimų, jei tokių pasitaikytų? Tu nesi valsčiaus žmogus. Valsčius tau nepadės. Kunigas – arčiau dvaro. Bažnyčia – dvaro žemėje. Tu neturi nuosavo užkampio, kur galėtumei atsistojęs pasakyti: čia mano. Tokios vietos neturi, ir tokios vietos nėra. Kaip dangaus paukštelis vienas pats savo šeimoje, kuri irgi ne visai tavo. Tiesa, turi ją išlaikyti, – čia tu atsakingas, čia tau niekas nepadės. Kaip prie kelmo, kaip be žmonių aplink, kaip tuštumoje.

Tai per Šv. Jurgį ir tokie keliais važiuoja dideliais ratais su gerais arkliais, su visais savo trantais, su visa manta.

Taip buvo prieš 80–100 metų.

Gyvoji mokykla

1953 sausio mėn. 1 d.

Iš vakaro pasnigo. Ne storai, per pirštą. Tai senųjų metų palikimas naujiesiems metams.

Rytmetį, prieš saulei tekant, palikimas tebesąs. Ir saulė patekėjusi, net aukščiausiai iškilusi, tik didžiausiose atokaitose teaptirpdė sniegą. Baltą, švarų, švelnutėlį.

Kaip visuomet išvažiavau visiems miegant į Arboretumą (Arnolds Arboretum).

Mažai žmonių kely. Arboretume daug takų, kur žmogaus dar neita. Pereita fazano, peršokta voverės, šuns vaikščiota. Paukštelių nesimato – tik trys tos bjauriosios varnos ir gal tiek pat, ar vienu kitu daugiau, tų žydrųjų paukščių, tik vėlyvą rudenį gausiai atsirandančių, tarsi mūsų kėkštų. Dvejetą šnekučių (varnėnų, špokų) mačiau medžių viršūnėse. Vos vienas pelės pėdas tepamačiau, nors akylai žiūrėjau ir visus pagrindinius takus išvaikščiojau. Pelė buvusi prie tų kalnų tupčių eglaičių – purėtų, tankių šakų, apsčiai pakreiktų tarsi iš alaus bravoro sunaudotais apyniais.

Gražu. Čia lyg ir gyva gamta. Šiandien čia daug žmonių apie dvyliktą prisirinko. Su vaikais, su rogutėmis, ir vieni vaikėzai, trys net ant ledo su pačiūžomis važinėjosi. Gaila tik, kad gamta čia taip tuščia – ne tik gyvių, bet ir jų pėdų nepamatysi.

Bevaikščiodamas prisiminiau vaikystės laikus tuo pačiu metų laiku. Tolimos jaunystės, pirmųjų atsiminimų ir įspūdžių jaunystės.

Per Kalėdas, Kūčių vakarą, išmokamos algos samdiniams (tuomet buvo dvi mergės, du vaikiai ir Jonis Alimas – pusbrolis, jo gimdymo metu mirusios mano mamos sesers sūnus iš Šilasodos, Vainaičių). Kiti jau pirmą Kalėdų dieną išėję nebepareidavo. Neatbūdavo, jei būdavo susipykę. Iškentėdavo iki Kalėdų, kad savo vardo nepagadintų, bet neišbūdavo iki metų galo, gal nenorėdavo paviržio gauti, turėdami savo kokių sumetimų. Išbuvus metus, paviržis (lašinių luitas, avies petys, duonos kepalas) tebuvo duodamas tik tiems, kurie po Kalėdų prabūdavo savaitę ar dvi. Bet po Naujųjų metų, o jau po Trijų karalių visi išeidavo.

Nemažas ūkis – 60 ha. Daug gyvulių, nemaža visokių darbų. Vieniems likusiems namiškiams būdavo gana sunku, nors tereikdavo pašerti, pagirdyti, apžygiuoti. Kuro užtektinai: malkų, virbų sausų papastogiais eilių eilės.

* * *

Tuo laikotarpiu atvažiuodavo kitos mamos sesers duktė ar dukterys – Kontautaitės iš Kepurėnų. Buvo keturios dukterys ir sūnus. Darbininkų namie dau-

giau negu reik. Labai malonios mergaitės: linksmos, darbščios – verpia, audžia, neria. Nors tuo metu tik teverpdavo. Audžia, dienom paėjėjus į pavasarį. Nerti – senų darbas. Jaunoms retai tą darbą teduodavo. Jos padėdavo apsišerti, pasigirdyti.

Gerus balsus turėjo. Daug dainavo sykiu su mano mama. Giedodavo iš kantičkų, pradėdamos – „Iš rojaus linksma miesta buvo Ieva išmesta, Sveika Panelė cūdais pagarbinta, Linksminkies, Dangau, linksmink dūšią mano, Buvo žmogus bagotas – auksuotas – sidabruotas, Kiek tik yr žmonių iš visokio stono..."

Prisiklausydavau, – buvau iš atminties išmokęs tikrai ne mažiau pusės kantičkų. Ir dainų – „Išauš pavasaris, jo linksma diena, tek iš beržų sula kaip krištolas viena, Žvirblelį, Strazdelį, Žekelį, Lonkos vingėj karčemelė, Pempelė, Augo ant kalno juodos avietelės, o pakalnėj žemuogelės, Tek upelis vingordamas, neš vainėka lingoudamas, Sėjau rožes, sėjau mėtas, sėjau lelijėles, sėjau rožes, sėjau rūtas, sėjau tabaką biskilelį, Pasėjau linelius, kas tie dyvai do stebūklai yra, kad vasarą ežeras užšalo, Lakštingalėli, Karveli mėlynasis, Kokou girioj gegužėlė, bene mano motinėlė, Anksti rytą kėliau, ėjau ėjau vandenėlio, Visi bajorai į vaiską jojo ir mano brolelį drauge viliojo, Kad po Rymu stovėjau, šalčius bėdas kentėjau..."

O pasakų kokių pripasakodavo. Apie Elenėlę našlaitėlę, apie vilką, apie mažą vaikelį kaip pirštelį, visokių fantastiškų pasakojimų apie gyvulius, paukščius, apie lapę, katinėlį ir gaidelį, apie piemenėlį, apie senelį, kur miške plėšikai apiplėšė ir įdavė nešti akmenį, apie žydo bites, apie Čiužo bites, apie raganas, apie kaukus, aitvarus, apie baidykles, šmėklas (šitų daug visokių variantų), apie gyvulius, kaip jie kalbasi... apie pono raišą žmoną, kaip ėjo piemenėlis į peklą pono žmonos dūšios parnešti, kaip piemenėlis sakėsi ežerą rauksiąs...

Visos pasakos gamtą vaizdavo. Daugiausia apie baidykles toje gamtoje. Pasakos apie skriaudžiamas našlaites ar piemenėlius turi daug gamtos vaizdų, bet visgi ir čia šiurpas ima besiklausant, kaip neteisingai našlaitės buvo skriaudžiamos.

Skriaudėjai – pamotės, patėviai (daugiausia pamotės). Skriaudų vykdytojai – tokie padarai, kuriuos geriausia būtų pavadinti baidyklėmis. Našlaitė siunčiama į vietas, kur baido, kur pasmaugia žmones, kur visaip praeivius vargina. Pabaigoj teisybė iškyla – skriauda, skriaudėja ar jos duktė nubaustos, nužudytos, o našlaitė išpuošta – apdovanota.

Buvau tuomet per mažas. Ypač tų sudėtingų, gilios fantazijos pasakų tik turinį beatsimenu. Gražiai pasakodavo, išsižiojęs, sako, klausydavaus.

Pats tuo metu mėgau drožinėti. Priverstas buvau paukšteliams narvelius daryti, nes į mano patvory pastatytus šeškui skląstus įlindo zylė geltonkrūtinė. Patiko ji man, ypač vakare, kai tūpdavo gulti: taip išleidžia pūkus, kad tik uodegos galiukas besimato, o galvutės ir snapelio nė vardo – kaip kamuoliukas apvali. Ta proga viena tų pusseserių sako man: eisime vakarą žvirblių gaudyti. Aš turėjau

nužiūrėjęs papastogiais, kame žvirbliai lekia gulti. Graibydavau – kur tu vaikas pagausi, išlekia iš po pat rankų. Ne, sako, papastogiais mažai, eisime į daržinę.

Šalta naktis. Girgžda po kojomis sniegas. Greitai bėgame, tempia mane už rankos, kad neatsilikčiau, kad žvirblių nepabaidyčiau šaukdamas. Prie daržinės tik žingsniais ir tai tik ant pirštų galų. Pasikišo po žiurstu žibintą. Pamažėli darome daržinės girgždančias duris. Įėję norime uždaryti, pasirodo, iš vidaus neužkabinamos. Igne, lįsk po durų apačia, užkabink iš lauko ir vėl įlįsk. Bijau vienas uždury pasilikti, gerai, kad šunuks atbėgo, nugirdęs nelaiku einančius į daržinę, ir dar visą būrį – keturis ar penkis. Apsikabinau šunuką iš baimės, kad kokia baidyklė manęs nepagautų – kiek drąsiau pasidarė. Užkabinau duris. Kol graibsčiau kablio, šunuks pro durų apačią įspruko į daržinę, – nėriau apsukriau už jį... Taip jau man ir atrodė, kad baidyklė prie klumpių graibėsi, kame koją radus. Daržinėj tamsu – žibintas po prijuoste. „Jonai, tu lipk ant galo, prilipk prie čiukuro ir baidyk žvirblius. Geriausiai ant juostos palipk, tuomet pasieksi stogo viršų – ten triukšmauk, judink šiaudus.“

Drebu tamsoj. Jonis šnabžda šienu lipdamas: „Nenusmik, judošuke, su šienu, nenusisuk sprando.“ „Nebijok jau, ar man naujiena galais laipioti.“

Palipo, ėmė triukšmauti. Tuo metu žibintą padėjo asloje ant žemės. Visi pasitraukė į šalį prie šieno. Stoviu įsikabinęs į savo tą pusseserę ir drebu.

Tikrai, penketas šešetas žvirblių sulėkė prie žibinto ir blaškosi į žibinto stiklą prie švieselės, tarsi tikėdamiesi matą skylę. Pagavome. Parnešėme. Įleidome į narvą – prižadinome zylę. Čirškia abu – ir zylė, ir žvirblis. Abu prisimetė priešinguose narvelio galuose, taip ir paliko apklojant narvą raiščiu, kad šviesa netrukdytų paukšteliams miegoti.

Ta proga buvo karštų, gyvų kalbų. Galima esą šimtus žvirblių taip prigaudyti, paskui nupešus ir išskrodus kepti, dar geriau su visomis plunksnomis įvynioti žvirblį į nuošukas, apdėti šlapiu moliu ir tą molio gniutulį užkasti pirkšnyse, anglis ugniavietėj pastūmėjus į šalį. Kai jau iškepa, apdaužai molį, o vyniodamas molio prisėdusias nuošukas kartu nuo iškepusio žvirblio ir plunksnas nuimi – nebereik nei pešti, nei svilinti. Ir taip kepti žvirbliai turį tikrai gerą skonį.

Nesugyveno zylė su žvirbliu, teko žvirblį, palaukus šiltesnio oro, išleisti lauk.

Galvojome taip pat tamsią naktį ir varnas ar tetervinus miške gaudyti. Atrodė man, kad visus paukščius galima sulakdinti prie žibinto tamsumoje.

Trijų Karalių vakarą ar prieš Tris Karalius „liedinome pranašystes“ iš vaško. Švino kame tu gausi, tik šiek tiek teturėjome. Tėvas mažai tedavė šratų – brangino, nenorėjo atiduoti tų laimingųjų, su kuriais tikrai galima nušauti grobį. Maniau, kad mokėtumei pažinti tą šratą, kuris yra tas laimingasis, tad galėtumei kiškių prišaudyti ir tetervinų.

Gyvulių girdyti eidama, mama visuomet mane pasiimdavo su savimi: „Pasiimk rageles.“

Pripila girdyklos geldą vandens, o kolei paleistieji gyvuliai atsigeria, mane tekiny pasuka. Žiemos metu, prakirtę ledo skylę, įkala į tvenkinio dugną ilgą mietą, kad jis lig juostos būtų virš ledo. Ant to mieto pamauna tekinį. Prie to tekinio pritaiso ilgą kartį, prie jos pririša rageles. Į tekinio ratpėdžius įsprengia trumpą mietą. Už to mieto suka tekinį. Sukantysis eina žingsniais, o tu ragelėse leki kaip be galvos.

Suvarova tuos gyvulius, leidžiava kitus prie girdyklos, ir vėl tekinis. Niekas kitas su manim taip nepažaisdavo.

Sykį sako: „Ignele, tu parnešk nuo stogo varveklį, aš tau žvakę padarysiu." Parnešiau. Ji apvertė kėdalę, tarp kėdalės kojų pastatė ledinę-varveklį nuo stogo ir prie kojų su siūlais priraišiojo, kad nepavirstų. Ir tikrai, uždegė – ledinė ėmė smilkdama degti. Tirpsta ledas ir dega, visai kaip žvakė. Tai buvo dyvai nematyti, nesuprantami. Ir paaugusieji stebėjosi. Tik reikėjo pavartoti tėvo degtuką, su kuriuo jis užsidega pypkę. Trioboj nebuvo rūkoma. Tėvas atsitūpęs prie plytos durelių turėjo užsikurti pypkę ir atiduoti tą degtuką. Paprastai jis čia iškrapštydavo iš ugnies anglelę į saują, atvoždavo pypkės dangtelį ir, rankoj judindamas anglelę, raudoną ją įtrindavo ant taboko pypkėj. Man labiau tikdavo, kai tėvas paimdavo degantį virbelį, mosuodamas užgesindavo liepsną ir rūkstantį, raudonai žėrintį galiuką prikišdavo prie taboko pypkėj.

„Ignele, ar nori baidyklę parodysiu?" Kur tu nenorėsi. Paima degtuką ar balanėlę, uždega, užpučia liepsną, apanglėjusį medelį įkiša į burną, sukanda dantimis, išsišiepia ir traukia ar pučia į save orą – anglelė smarkiau raudonuoja, – matai dantis. Baisiau atrodo, kai daroma tamsoj.

Tai darydavo (ir tą baidyklę, ir ledinę) „kiaulašeriu". Išeinamos vietos nebuvo. Per dieną „už kerčios" (šikamos daubos irgi nebuvo) prisirinkdavo žmogiškų pėdsakų. Apšėrę gyvulius, jau bebrėkštant, paleisdavo kiaules. Dieną jų nepaleisi – kažkur nubėgs. Palaidas palaikydavo iki sutemų ir tik tuo metu pašerdavo. Sutemus visi būdavo trioboj. Lempos nedega – reik pasikalbėti, pajuokauti, o gal ir žibalo gaila. Kai jau visi namie, tuomet uždega lempą. Tuo tarpu, kuomet kiaulės palaidos, trioboj tamsu, ir galėjo šituos pokštus rodyti.

Visi tų Kontautalių laukėme. Tėvai, kad padėtų darbuotis, o sesuo, keliais metais už mane jaunesnė, daug ko nuo jų pasimokydavo – nerti su keturiais virbalais, su dviem, su temburka – vašeliu. (Brolis buvo mokykloj – Žarėnuose.) Pamokė dvigijes pirštines nerti, dvigubą kulnį kojinei įnerti, išnerti ant pirštuotų pirštinių staibių „baronėlius" – iš blučkų, šaliką nerti, austi juostas su tam tikru skieteliu. Mane pamokė prie botago bumbuliukus padirbti, sudaryti iš skalelių kryžius, karkles.

Naujas žmogus iš tolimo kaimo daug ko mokėjo, ko nebuvo daroma mūsų sodyboje. Be to, vyresnioji buvo paslanki, linksma, švelni, plepi, linkusi juokauti. Jaunesnioji, Kotrė, buvo kiek kitoniška: tamsesnių plaukų, sausagyslė, nešneki,

ne tokia judri. Atrodė, nemoka vaikiškai pažaisti. Ji daugiau su vyresniaisiais, su jais jos roda geriau sutikdavo.

Kartais ir abi būdavo kurį laiką. Tačiau tarp savęs nelabai tesirokavo, dėl to nemėgdavo sykiu būti. Kai viena pas mus, kita – pas tetą Viktoriją. Kitos dvi seserys buvo dar per jaunos. Čia reikėjo sugebančių bent gyvulius pagirdyti. Šiaip žygius mama pati apžygiuodavo. Tačiau po rankų jauna, paslanki, jau paaugusi mergaitė visai paranku.

Dar seserį pamokė iš supjaustytų ilginių šiaudų dirbti „saulutes" – kabindavo prie pakabinamosios lempos, prie nukryžiuotojo, prie alkieriaus durų šulo, lange. Pridarydavo įvairių įvairiausių. Gražūs tie šiaudeliai, kaip auksiniai, geltoni. Tas „saulutes" vadindavo „pakarokliais musims tupėti"... Kas įdomiausia, kai musis palekia, tai tas visas įtaisymas sujuda. Būdavo, žiūri ir stebi, kuomet musis nutūps, kuomet palėks.

Išmokė ant užšalusio lango „raktą" spausti. Laikai burnoj raktą, kad apšiltų, ir prikiši prie lango ledo – ledas po raktu aptirpsta. Parodė ant užšalusio lango stiklo gražias „gėles", aukštus kalnus, dangaus skliautus, miškus. „Tik tu, judošiuke, neišspausk stiklo", – sakydavo mama.

Jei pasitaikydavo adrėkis, tuomet eidavom su sniegais laidytis. Žinoma, ji pasiduodavo, o čia manai, kad nugalėjai. Ritini sniegą, darai žydus iš sniego, įspaudi akių, nosies, žabtų vietoj anglis, įduodi į vieną ranką palaikę šluotą, į kitą spragilą. Juoko, džiaugsmo, ypač kad su tavim dirba paaugęs. Atbėgdavo ir šunukai Kostovis su Vagiu, ir tie mesdavosi urgzdami padėti. Pasiduodavo jiedu į sniegą įkasami, paskui vos beišlįsdavo, kaip skruzdis smėliu apiberta. Bet kiek judesių, kol išlįsdavo.

Į rageles įsvadinus, pavežiodavo. Čia pat nedidelis kalnelis, nuo kurio važinėdavomės. Į skreitą pasvadintas važiuoju nebijodamas išvirsti, o čia ir tyčiomis apvirsdavo su tavim į pusnį. Sniego gilu. Pusnys patvoriais į žmogaus augumą.

Sykį padarėm pusny namus: galėjai pasilenkęs įlįsti, atsisėsti. Buvo išvesta skylutė – kaminas. Susikūrėm ugnį pusny. Žiūrime – rūksta dūmai iš sniego. Šunukai cypdami šokinėja aplink, laksto uodegas paspraudę iš džiaugsmo, kad ir juos priimi dalyvauti, bet atsargiai dairosi vadinami įeiti į vidų, paskui drąsiau eina, pabūna, išsprunka lauk, palaksto, vėl pamažėli lenda prie ugnelę kūrenančių.

Šertis nuėjus, po daržinę padūkdavai besivartaliodamas po supeštus šienus, papurentus, išdulkintus, kad gyvuliams nebūtų sušutę, suplėkę, supelėję. Maloniausia buvo tai, kad su tavim paaugęs dalyvauja tavo vaikiškuose žaidimuose, blaškymuose.

Kai nuo stogų saulėkaity susidaro varvekliai, prilaužai jų, prikaišioji patakais į sniegą.

O kaip malonu buvo kasti sniegą takams. Pasitaikydavo daug sniego; kai iškasi iki sutryptojo tako, tai griovys į tavo augumą. Bijai tokiame take žąsiną

pamatyti ar susitikti. Visuomet turi prie priemenės angos pasidėjęs ilgus virbus žąsinui atbaidyti. Bijai, kad žąsinas klimpdamas eina sniegu – drovu, kad akies neišgnybtų, kad kepurės nuo galvos nepagautų. Bėgi it galvos nustojęs.

O kartais nubrendi į mišką, jei namie nėra privežta eglašakių kraikui. Duoną ar kruvainius kepant, krosniai šluostyti reikia eglašakių parnešti. Tai didžiausia iškyla – kiek pamatai: ir zuikių pėdų, ir voverės pėdas randi, pamatai visai arti ganyklalėj prie paprūdžio vaikščiojančius tetervinus, braidančius apie kudlotus, šakotus iki pat žemės kadugius. Kadugių uogos „prie pat žemės“ – prie sniego: tetervinas pėsčias vaikščioja nuo kadugio prie kadugio ragaudamas, kurio uogos gardesnės. Žinoma, šunukai su tavim, tik skalikas Barbosas nelabai iš namų teeina, kai šautuvo neturi – jis eidavo tik su tėvu, na, ir su manim, – tėvas visuomet imdavo ir mane su savim. Aš turėjau dvivamzdį medinį, mano ūgiui pritaikytą.

Parvilkdavome, ragelėse parveždavome keliolikai šluotų medžiagos. Džiaugeis į kankorėžius, aukštai eglėj kabančius, žiūrėdamas kaip driežas į gegužę. Kankorėžiai – kiaulelės, ypač pušų. Prisirinkęs ir parsinešęs į trobą, „ganei kiaules“, juos dėliodamas, stumdydamas. O iš eglės kankorėžių, kai jie per naktį išdžiūvę pasišiaušdavo, darei dideles kiaules, vertei jas pjautis, trindamas vieną pasišiaušusį kankorėžį į kitą, – gauni lyg ir „muzikos“ balsą, visokių gaidų. Ta geroji pusseserė mokėjo ištisų dainų motyvus išvaryti su tais kankorėžiais... Kokios buvo gražios kadugių šakelės su mėlynom uogom, o kitos su dar nenunokusiom žaliom. Nedaug tereikėjo vaikui – laimingas, nerūpestingas vaikiškų dienų laikas.

Žąsis lesindavo prie klėties durų žąslesiais – antralakais grūdais, varpų galais visokiom sėklom. Išrankiojusios patikusias, žąsys palikdavo daug visokių sėklų. Sulėkdavo žvirblių, startų, žylių, o giliai pasnigus – šarkų, net varnų. Nupūtęs užšalusio lango ledą, džiaugeis pro lango šulą žiūrėdamas į tų paukštelių čypsėjimą, barnes, pešimąsi... Ypač patiko tos gražiosios geltonos startos, tokios ramios, skaisčios tarp pilkų žvirblių, taip geltonos jų galvutės, kakleliai. Zylės, beveik vien geltonkrūtinės – tos didesniosios, juodgalvių retai tepasitaikydavo. Gudrios zylės – pagrobia ne vieną sėklą, bet kelias, lekia į čia pat augančią ievą, dalį grobio įkiša į žievės plyšelius, o vieną grūdelį iškulena, sulesa ir vėl lekia kito grobio. Kai jau paukščiai švariai žąsų likučius sudoroja, vieni tupi medy, laukdami kito žąsų lesinimo, kiti lekia į daržinę kapstytis po šieno pakratas arba prie jaujos, po palagu, raustis po šiaudus, ieškoti čia užsilikusio grūdelio ar kokių stambokų žolių sėklų. Zylės tuomet ieškinėja į medžio žievės plyšelius sukištų sėklelių. Atradusios kalena ant plonos šakelės tupėdamos, tarp kojyčių suspaudusios sėkleles.

Tiesiog šventė būdavo, džiaugsmo be galo, kai į putino krūmą atlėkdavo viršūnėje užsilikusių uogų lesti švilpokas, tas raudonkrūtinis gražus paukščiukas

(žiemą krūtinė raudona raudona, galvutė juoda juoda, o kur jau balta, tai kaip sniegas, net pilka spalva, ir ta už pelenų spalvą žiemą gražesnė). Kartais svirbalių būrys pasirodydavo aukštųjų medžių viršūnėse. Su kuodais – gražūs paukščiukai. Staigiai visi sulėkdavo į prie triobos kertės augantį didelį šermukšnį, čiulbėdami paknebindavo uogų likučius ir švelniai švilpaudami keldavos aukštyn, išlėkdavo toliau. Tėvas sykį nušovė, kad vaikui parodytų, kaip atrodo tie paukšteliai. Paskui laidojome su ašaromis, su giesmėmis trioboje: iš plačios grindų lentos buvo iškritusi didelė šaka – čia pasiekdavome žemę – tai toj duobutėj tą gražų paukščiuką palaidojome. Matydavome kieme genį. Dažnai slukutis ir vilkutis pasirodydavo. Kiaurą žiemą papamačiais bėgiojo tas mažiausias paukštelis, rudrainis traškutis. Pasipūtęs, piktas atrodydavo.

Spęsdavome spąstus šeškams gaudyti. Sykį su triukšmu parlekiu namo, žinoma, kaip visuomet su ragelėm. Tarp virbų po staldų pastoge iš tvenkinio pusės buvau paspendęs sklastus. Prie skalelės buvo pririšta ant karties išsikišusių rąstų galo padėta rupūžė (rupūžės žmonės nemėgsta, pamatę perduria padrožtu iešmu ir nekiša į žemę, kad supūtų, bet padeda su visu iešmu „ant kerčios" – žemė dreba, kad rupūžę į ją kiši, saulė verkia matydama rupūžę, dėl to rupūžė tevaikšto saulei nusileidus). Šeškai labai mėgsta varles. Žiūriu tad – skląstai užkritę ir kažkas viduj yra. Parnešame skląstus, kratome į maišą, o maiše buvusi skylė – plumpt ant aslos mūsų pačių katinas, juodas, su balta nosim ir baltom kojelėm – Mauškis.

Sako, sykį ir šeškas, į maišą įkratytas, pro skylę iššoko, ėmė po triobą lakstyti. Eina, sako, sienomis. Privargo, kolei užmušė.

Man tėra pasisekę vieną šešką sugauti. Mažai mūsų sodyboj jų tebūdavo, tik perėjūnai – per žiemą vienas kitas praeidavo. Jei nepasitaikė tuo metu arti skląstai, jis taip ir nueidavo savo keliais tolyn.

Jūs nepažįstate Grimailos?!

Atviro oro muziejaus reikalais man teko plačiai po Lietuvą pavažinėti.

Kartą įvažiuojant į Eržvilką atlekia iš miestelio keli raiti ant gerų žirgų vyrai, moja rankomis sukti į šalį: „Sukit iš kelio, sukit iš kelio..." Slenka automobilis į sodybos priekiemį. Klausiame, kas atsitiko, kas čia dedasi, dėl ko negalima įvažiuoti į miestelį. Sako, laidotuvės. „Kas mirė?" Atsakymas labai nustebusių vyrų su pasigailėjimu balse, su išskėstomis akimis: „Ir jūs nežinote Grimailos? Čia Grimailos sūnaus laidotuvės..."

Pasirodo, jisai miestely gyvenąs, pasiturįs ūkininkas, turėjęs vieną sūnų. Grimaila esąs laisvamanis. Ir jo sūnus laidojamas be bažnyčios, laisvamanių kapuose. Sūnui vos šešiolika metų tebuvę.

„Ir jūs nežinote Grimailos?“

Ėmė rodytis daug raitų, papuoštais arkliais. Daug išpuoštų žalumynais vežimų. Orkestras. Daugybė pėsčių, gražiai išsirikiavusių vyrų, moterų, pusvaikių, pusmergių, vaikinų. Visi įkaitę, tarsi iš mūšio kokio grįžtų laimėję. Didelė minia žmonių, šventiškai nusiteikusių, iškeltomis galvomis, atrodo, darą kažką nepaprasto, lyg vogčiomis, lyg neturėdami teisės taip daryti. Ūpas itin pakeltas, ne laidotuviškas susikaupimas, bet tarsi išdidumas, pasididžiavimas, noras kažką dar kilnesnio padaryti, kad tik pasirodytų, ką darą. Nepaprasti veidai, savotiška laikysena, ryžtingas žvilgsnis: štai mes kokie...

Ir arkliai, ir vežimai, ir žmonių išvaizda, aprėdas aiškiai rodė, jog tai pasiturį, sotūs Eržvilko padangės moterys ir vyrai.

„Jūs nepažįstate Grimailos?!“

Ratlankis

Buvau kokių dešimties metų. Mėgau meškerioti. Čia pat pro jaują nusileisk nuo kalno ir meškeriok Sausdrave. Guorės visur ir visuomet kimba, kad tik jos gauna slieko galą apžioti. Grumzdulai laikosi prie švaraus smiltynėlio, bet netoli turi būti ir kiek gilėliau, kad staiga pasibaidę galėtų pasileisti kur giliau. Jie kimba gerai. Raudelių labai mažai. Ešerys naujiena. Upėtakiai vaikams ant meškerės nekimba.

Sausdravui nereikėjo nei ilgo meškerkočio, nei baltos arklio uodegos meškerei nusivyti. Tik ašuto, bet kokio. Tačiau vis ieškojai baltų ašutų.

Už poros kilometrų nuo mūsų kiemo teka Minija. Kur kas didesnė upė. Tiesiai nuėjus – Uščos malūnas. Čia pat užtvanka. Aukščiau užtvankos vaga kaip akis vandens listina. Kai kur ir aukštas žmogus negalėjo „prūdgaliuose“ perbristi (čia tvenkinio nebuvo, kad vanduo būtų išsiliejęs iš vagos ir apsėmęs pievas nuo kalno iki kalno). Tik už kokių dviejų kilometrų aukščiau užtvankos tebuvo sriautos, gal tik po Širvinskio, Majauskio.

Minijoj buvo visokios žuvies. Daug šapalų, didelių lydekų, raudų raudonsparnių, ešerių. Tačiau Minijoj nesilaikė upėtakiai: šiltas vanduo, nešaltiniuotas. Užtatai sriautose matydavai sykų – gražios, gardžios (sakė išmanantieji) žuvys. Ir vėžiai Minijoj didesni už sausdraviškius.

Eidavau ir čia meškerioti. Kartais po du kartu į dieną. Nueini po pusryčių, pameškerioji iki 11–12 valandos. Nekimba – ir eini, ne tik šunriste, bet gerokai greitai bėgi namo. Parėjai, mama pavalgydino pavargusį, vėl galvoji, ką daryti. Ai, juk aš nenuėjau ten ir ten, gal ten būtų kibę. Taip kieme stovint gražiai tos neaplankytos vietos atrodo, manai, ten žuvys tavęs ir laukia. Ir vėl bėgi. Buvau greitas, kur per miškelius, kai niekas nemato, kojomis žemės nesiekdavau (ir

Šmičkis su manim – šuniukas, kur viską sekė, viską gaudė: ir varles, ir kurmius, ežius, gyvates, ir kiškį varė, ir į urvą lindo).

Eiti taip toli, du kilometrai. Minija – su pagarba visi minėjo tą upę – didžiausia Žemaitijos upė. Kitos – tik intakai: Babrungas, Sausdravas, Pela, Vilka.

Dėl to reikėjo ir meškerę tinkamą turėti. Ir kotas turi būti ilgas, lygus, ir meškerė nuvyta iš balto arklio uodegos su bulve (kelias meškerėms vyti). Ir meškerėlė turi būti „limerik" rūšies, ne „kirov". „Limerik" be auselės, sako, geresnio plieno, mat negalima sulenkti. Plūdė iš parinktos pušies mauknos gražiai išdrožta ir švino šračiukai pritaikyti, kad sliekui visai arti dugno būnant plūdė stovėtų perpus įgrimzdus į vandenį stačia, kad mažiausias slieko palietimas būtų jai perduodamas.

Visa tai turėjau pasidirbti pats, gausiai pasinaudodamas savo nagingo tėvo nurodymais, patarimais. Ir atsargų nešdavaus su savim, kad kartais ko nepritrūktų, kad paskui nesigailėtumei nesugavęs žuvies.

Katiną gal būčiau išmaitinęs savo meškerės grobiais. Pats žuvies nelabai temėgau. Mama pagnaibydavo ant anglių keptą grumzdulą. Ir Šmičkis žuvies degėsius triauškino.

Vieną gražią saulėtą vasaros dieną nuėjau į Paminėjų sodos pievas Minijoj pameškerioti. Kas tau kibs be debesų vidudieny. Gal ankstyvą rytmetį ar jau saulei nusileidus... Bet kas gali sulaukti vakaro, kas gali visą dieną išbūti į plūdę žiūrėdamas ir sliekus ant meškerės maustydamas. Pagaliau brėkštant kas gali drįsti eiti namo: juk nuo Kazragio lauko per paminėjiškių bendrąsias ganyklas reikėjo eiti iki Jankauskio trobalės per miškalius – kerėblos kadugiai, nevykėlės pušaitės ir dieną gali po savo tankių šakų apačias net visą mešką paslėpti. Ir viena kita ožka čia laisvai ganėsi – tad apgriaužtos metūgių viršūnėlės tik tankino šakas, o aukštyn augti nebegalėjo nukąstos viršūnės. Kai jau apatinės šakos taip suaugdavo, kad ožka nebegalėjo viršūnėlės nukąsti, tuomet tik bėgo aukštyn viršūne. Tik ilgoką stiebą tuščią palikus kūrė naują lają. Tai tokios keistos eglaitės teaugo. O kadagys vis plėtėsi ir plėtėsi, riesdamas nuo pažemio šakų viršūnes aukštyn, vidurinio stiebo visai nebeturėdamas.

Per Jankauskio kiemą perbėgus, reikėjo eiti pro Groso didelį mišką. Buvo ant ribos likusios aukštos eglės, nes niekas nebežinojo, kam jos priklauso: kapčiaus stulpas išvirtęs, išpuvęs, o pats kapčius balingoj žemėj suplokštęs, nebematai kubūrio ar kekšės (ribos stulpas) buvimo vietos, atseit medžiai niekieno žemėj. Tuoj per spragą peršokęs eini iškirstos Stonio ganyklalės (pirma mums priklausė) keláliu. Ganyklalė tik tetervinų tevaikščiojama: apaugę vaivorais, bruknėmis kęsai, aplink dišlio storio berželiai (jų pumpurus mėgsta tetervinai žiemą) ir palaidų ilgų šakų žmogaus ar dviejų žmonių ūgio pušaitės. Nepereisi čia: ant kęso bijai minti per vaivorų krūmelius ir minkštą meškakerpę apačioj, kad gyvatės neužmintumei; tarp kęsų irgi ne be pavojaus. Tik keliuku eik, ir tai dairykis neužli-

pęs ant saulėkaity besišildančios susiraičiusios gyvatės (gal kitoji buvo ir žaltys, bet man jos visos gyvatės; dar po to įkandimo, kai aš vos išlikau gyvas, gyvačių bijojau ir mušiau pamatęs, ką tik rankoj turėdamas). Tai per tą ganyklalę tuoj pasausdravio vartai į mūsų pievas. Pro vartus reikėjo lipti, jie visuomet buvo per vidurį dviejų sudurtų mietų ir vytim surištų laikomi, kad kas palikęs neužkeltus nesuleistų gyvulių iš ganyklos į mūsų pasausdravio pievas. Stonio ganyklalės tvorų nebuvo; ir taškas buvo nebetaškuojamas, iš plačiųjų Šukštos miškų, ar Uščos pušynalių galėjo prieiti būriai gyvulių, ypač veršių, kumelių. Čia ir buvo baisiausia vieta visame kely iš Paminėjų. O didelės pušys, eglės, ąžuolai, lazdynai, drebulės, epušaitės su atžalomis – visa tai už tave aukščiau. Ir drovu, kur tu vakarop drįstumei čia eiti. Ir su tėvu eidamas, kabindavais už tėvo skverno, o iš kitos pusės vadindavai Šmičkį prie tavo šlaunies glaustis. O vienas, vakare – niekuomet. Dar neseniai netoli tos vietos su tėvu eidami, matėva kauką (krintančią žvaigždę – meteorą).

Niekuomet nesulaukdavau saulėlydžio prie Minijos. Na, ir mamai būtų rūpesčio, kad vaiko temstant nėra namie.

Vieną sykį einu iš Paminėjų per Kazragio pievą, lipu vandens išgraužtu keliu, didokų akmenų pririedėjusiu (ir šiaip iš molio žemės kelio vidury kyšojo dideli akmens su smailais kraštais). Kelias staigus nuo kalno, dar su posūkiu arčiau apačios. Žiūriu – ratlankis. Pertrūkęs tekinio lankas – matyt, bulkių galvutėms nudilus, ar šiaip staigiai tekiniui nuo akmens į šalį nuslydus, lankas trūko, atsiskyrė nuo tekinio ir paliko atkalnėj gulėti. Imu tą lanką, sunkokas. Dedu ant pečių, susikūprinu ir noriu greičiau eiti, kad tėvui radinį parneščiau. Tėvas niekuomet nepalikdavo kely pastebėto gelžgalio: klėties vienas kampas buvo primestas visokių visokiausių gelžgalių. Diena karšta. Žmonių laukuose nesimato – matyt, dvylika jau išmušus: pavalgę pietus, sugulė pokaičio. Einu per vieną Kazragio lauką, per kitą, per trečią, lipu per spragalę į ganyklą. Čia blogiau eiti; kęsai siekia lanką, kadugiai, pušaičių, eglaičių šakos. Nešu, varva prakaitas. Dar painiojasi meškerkotis, sliekų mėgiamoji nuo vakso skrabinė (vaksas – batams tepalas, kietas, sausas – reikėjo paspjaudyti į skrabinę, norint batus išsitepti). Atsisuku – kažkas eina, botagu nešinas. „Palauk, tu, rupūžoke, kam paėmei ne savo daiktą... aš tau parodysiu..." Ir botagu čiaukš čiaukšt į žemę.

Mečiau lanką nuo pečių ir pats bėgti. Netoli buvo aukšta tvora į Groso „Siberijos" lauką. Per aukštą tvorą kaip katinas peršokau, pirma meškerę išmetęs...

Žiūriu, paėmė žmogus ratlankį ir eina nešinąs atgal.

Parėjau namo ir niekam nieko nesakau.

Po kurio laiko tėvas sutikęs tą žmogų, įsišnekėjęs ir supratęs, kad tai aš buvau. Reikėjo viską papasakoti, kame ir kaip tas ratlankis buvo rastas.

Un Telsium – po velnium

Grafas Tiškevičius turėjo dvarą Telšiuose, prie ežero, netoli kelio į Žarėnus. Dvarą vadino Raudondvariu, buvęs iš raudonų plytų. Kitą dvarą, irgi Raudondvarį, turėjo prie Kauno.

Nusikaltusius baudžiauninkus siųsdavo pataisai į Telšius, į Raudondvarį. Čia buvo griežta priežiūra, savotiškas sunkiųjų darbų kalėjimas. Jei ir čia kurio nepasisekdavo pataisyti, tai tokį siųsdavo į Raudondvarį prie Kauno. Iš Telšių varydavo pro Luokę.

Žmonės sakydavo: ant Telšių – po velnių. O jei jau iš Telšių išvarydavo Luokės keliais, tai jau tikras galas, tikrai nebegrįši iš ten.

Praėjo baudžiavos laikai. Rusas Telšiuose, nuo Žarėnų kelio į dešinę, tarp Žarėnų–Lieplaukės–Alsėdžių kelio, pastatė iš raudonų plytų kalėjimą. Žmonės tą kalėjimą irgi praminė „raudondvariu".

Vėl ant Telšių – po velnių. Didesnius nusikaltėlius išsiųsdavo į Tobolską arba apskritai į Sibirą. Tad ir vėl, jei jau iš Telšių Luokės keliais išvarė, tai tikrai nebegrįš.

Toks tai negeras sugretinimas. Kažkodėl tikrai žemaičiai negerbia Telšių. Apie juos daugiausia yra pasklidę visokių negerų žinių.

Ant Telšių – po velnių, o jei jau iš Telšių Luokės keliais, tai galas.

Sėdi kaip Telšių Raudondvaryje.

Bepigu jam pasimokius Telšių Raudondvaryje.

Nė Telšių Raudondvaris jo neperdirbo.

Pasėdėsi Telšių Raudondvaryje...

Nė Telšių Raudondvaryje nepabūsi, išvarys tave Luokės keliais.

Bene Telšių Raudondvario užsigeidei.

Išdirbs tavo kailį Telšių Raudondvaryje.

Žinoma, daug ir nebūtų daiktų apie Telšius pasakodavo. Telšiai atrodė kažkokioj tolybėj, taip retai kam tepasitaikydavo ten nuvykti. Ir vykstant vis su negerais darbais: kviečia tave į kontungą, vesk statyti arklių į „prijėmą" (į kariuomenę), smarkiau nusikaltai – apygardos teismas Telšiuose, ir kalėjimo arčiau nebuvo. Taip toli, sako, Telšiai, toks didelis ten ežeras, kad paežerėse į nendres įsikabinusios ir ledu apšalusios blezdingos ten žiemavoja. Parneši namo, atšyla, ima museles gaudyti. Ajau, kaip tikras ledo gabaliukas sušalusi, snapelį įkabinusi į nendrę ir tabaluoja.

Atlaidų, kur žmones trauktų, Telšiuose nebuvo. Vieni tik Šv. Antano atlaidai ir Parcinkulis. Bet ir vieni, ir kiti menkesnės vertės neg Kretingoj. O į Kretingą nuvažiavęs, dar pasuki kiek ir jau Palangoj ant Birutės kalno pasimeldi, jūrą pamatai, Palangos vaistinėje vaistų nusiperki su lietuviškais ir lotyniškais parašais – *trejos devynerės, essentis cordialis*, perfumų su mišku.

Muziejaus archyvas

Dėl to Telšiuose atsiradus vyskupui jokio žemaičių džiaugsmo nematei. Dar kai vyskupas prisistatydino prie savo rūmų bokštą, tai visi ėmė sakyti, kad vėl bus karas, vėl vokiečiai užeis, vėl jų kalėjiman pateksi. „Nebreks nė į Vokietiją vežti, čia pat Telšiuose gatavas kalėjimas." Ir kas svarbiausia – „už mūsų pinigus pastatytas – tai mada užėjo, tai laikai..."

Matyt, Telšiai negreit iki Žemaičių sostinės tepriaugs. Kai jau visi negerieji atsiminimai bus pamiršti, ateity, po kelių kartų, gal tas miestelis ir patiks. Šiaip ir geografinė jo vieta netinka – kažkaip keliai iš jo neina per Žemaičius. Kitas dalykas – Plungė. Telšiuose įdomu. Ir Mastis savotiškas, įvairūs jo pakraščiai. Tos plikymės kairėje pusėje už iškyšulio arba galas Smiltynių kaimo link. Džiugas, Germanto ežeras, Gelžės ežeras. Pačiame mieste kalnai įdomūs, sako, kaip Rymas, ant septynių kalnų pastatytas. Tačiau ežeras užkerėtas, žuvis užkrėsta. Vanduo nešvarus, susmirdęs – miestas neturi kur savo nešvarumus nuleisti.

Telšiai kyla dirbtiniu būdu. Kunigų seminarija, gimnazija, amatų mokykla, ligoninė – vis nauji gražūs rūmai. Alkos muziejus irgi turi naujus rūmus. Prisistatė ir šiaip naujų namų – auga miestas, valdininkų miestas. Tik dar kalėjimo neturi. Tas prie gatvės juk ne kalėjimas. Raudondvarį jau senai nugriovė – aš vos atsimenu buvusius rūmus. Turbūt daugiau 50 metų kai nugriautas. Ir dvaras sunykęs – jau seniai nebėra to, kaip pasakodavo, ištaigingumo.

Žiaurus likimas 72 žemaičių (vieno kito – lietuvio) – 1941 m. birželio 24 d. jie buvo vežami į tuos pačius Telšius. Iš čia Luokės keliais pavėžėti Rainių miškelyje paguldė savo galvas, baisiai kankinami bolševikų iš SSRS.

Nebėra baudžiavos. Nebėra rusų caro valdžios. Jau kiek valdžių pasikeitė. Rusų valdžia pakeitė vokiečių okupaciją. Toliau nepriklausomybė. SSRS okupacija, vokiečių okupacija, dar rusų okupacija. Kažin kuomet vėl atsistos Telšiai Nepriklausomoj Lietuvoj su pretenzijomis į Žemaitijos sostinę.

Kolchozas

Štai kaip pakliuvau į kolchozą (kolūkį).

Lietuvos Nepriklausoma Respublika buvo okupuota SSRS armijos.

Areštavus mano 15 metų sūnų, po savaitės areštavo ir mane. Kaltinamasis aktas be kaltės įrodymo medžiagos buvo trumpas ir aiškus: kalbėjai, rašei ir dirbai prieš SSRS. Savo kaltę pats turi įrodyti.

Sėdėjova Kauno trijų šimtų vietų kalėjime, kuriame buvo du tūkstančiai kalinių.

1941 m. birželio 22 d. Bėga SSRS „boicy" nuo vokiečių „SS manų".

Ėmus bombarduoti Kauną, laikinąją Lietuvos sostinę (tikroji Lietuvos sostinė Vilnius buvo lenkų okupuota), kalėjimo prižiūrėtojai, uždarinėję duris ir išsinešę raktus, paliko kalėjimą be priežiūros.

Besitraukią SSRS pareigūnai nakties metu išlaužę kamerų duris pasiėmė apie 120 kalinių, tarp jų ir mane.

Mus pristatė į Minsko kalėjimą (300 km nuo Kauno).

Nakties metu vokiečių aviacija bombardavo Minską, sudaužė kalėjimą. Vienuose kalėjimo rūmuose liko tik mūsų lietuvių kamera rūsyje. Mūsų nė vieno nesutraiškė.

Prieš pat aušrą mus išvarė Mogiliavo link. Sargybos viršininkas įsakė trimis eilėmis mus lydėjusiai sargybai: „Kas atsisuks, sustos ar iš rikiuotės išeis – šauk be įspėjimo, pirmyn bėgte marš."

Dar pačiam Minske bebėgant viena kalinė pritūpė savo vaiko prašoma, kad jį panešėtų. Tuoj vyresnis sargybinis dviem revolverio šūviais į pakaušius nužudė abu – ir motiną, ir vaiką.

Bet ne apie tai noriu kalbėti, kas išgyventa, kas matyta maždaug 3000 varomų būry per dvi kelionės dienas iki Červenės kalėjimo kiemo (61 km). Mano tema – kolchozas, arba gudiškai – kalkas.

Červenės miestas su kalėjimu atsidūrė tarp dviejų frontų – vokiečių ir rusų. Per mus šaudė į kits kitą, bet ne į mus. Mes niekieno žemėj. Laikėmės miške. Devynias dienas nuo kelionės pradžios išbuvome nevalgę ir negėrę (miškas šlapias, bet geriamo vandens čia nebuvo). Oras buvo lietingas. Mes buvome permerkti ir dieną, ir naktį. Lašėjo nuo medžių, šlapia buvo gulėti žolėje. Po devynių dienų frontas pajudėjo. Tie, kurie išlikome, patekome į kolchozą, kurio adresas: Minskaja oblast, Červenskij rajon, Voinilovskij selsovet, derevnia Dyja Guta, kolchoz „Proletarij".

Kaimas Dyja turėjęs 100 ūkininkų. Visi pakliuvo į kolchozą, be vieno, 8 hektarų savininko, kuriam geriau laukai užderėdavę, kurio gyvuliai geriau atrodę. Jo ir trobesiai buvę geresni, nes čia įsikūrė kolchozo valdyba, kitur jiems buvę nepatogu. Savininkas su šeima, kaip buožė, buvęs išsiųstas į darbų stovyklą. Lygiuojama pagal blogiausią.

Gyvendami laisvai, gudai mėgo arklius. Kiekvienas turėjęs bent po vieną arklį, o kiti ir po du. Dabar sunku esą visą kolchozo žemę išdirbti su 20 arklių. Traktorių kolchozas panaudoti negalįs, nes per brangu – jiems patiems tuomet duonos nebeliktų.

Kolchoze sėja visokių pasėlių, tik žirnius ir sėmenis iki vieno grūdo atiduoda valdžiai. Taip pat ir linų pluoštą. Žmonės už darbą tegauna tik rugių ir bulvių. Dirba visi. Užmokestis už darbo dienas. Kai rudenį sudoroja laukus, atiduoda, kas priklauso valdžiai, palieka sėklai (dažnai ir nepalieka, sakydami duosią pavasarį geresnės rūšies). Kas lieka, dalina pagal darbo dienas.

1940 metais už darbo dieną davę po 4 svarus rugių, po 10 svarų bulvių ir po 20 kapeikų pinigais.

Viena našlė – keturių vaikų motina – išdirbo per metus 200 dienų ir gavo: 800 svarų rugių, 2000 svarų bulvių. Tuo daviniu turėjo prasimaitinti visi penki. Jokios pavilgos, jokių riebalų.

Pastaruoju metu buvo duota apie akrą daržams prie sodybų. Daržuose galėjo sėti ir sodinti kas ką norėjo, tik ne pluoštinius ir ne aliejinius augalus (kanapės, sėmenys). Iš daržo gėrybių galėjo auginti gyvulį kokį kas norėjo.

Už tuos daržus turėjo mokėti mokesčius, apie 50 rublių per metus. Dar kiekviena šeima turėjo pirkti maždaug po 50 rublių valdžios paskolų bonų.

Minėtoji našlė buvo už uždirbtus pinigus nupirkus privalomų pirkti bonų (už 200 dienų ji buvo gavusi 40 rublių), bet mokesčių nebuvo sumokėjus. Ji laikė avelę, kuri buvo atsivedusi du ėriukus. Džiaugėsi motina, turėdama vilties, kad bent retkarčiais arba bent sergančiam vaikui galėsianti duoti kiek mėsos.

Atvažiavo pareigūnai ieškoti nesumokėtų mokesčių ir ima tą avelę su ėriukais, nes nieko kito už 40 rublių našlė neturėjo.

Subėgo kolchoznikai, sakydami, užmokėsią už ją, sumesią kas kiek, juk kitaip našlė išmarinsianti vaikus badu. Pareigūnai nesutiko. Girdi, kad jau atvažiavome, nebegalima už ją sumokėti, reikėję anksčiau tai padaryti.

Štai koks tos dirbančios našlės ir jos mažų vaikų likimas kolchoze. Ir ne ji viena tokia ten buvo.

„Tiek varžą išimti – tiek klėtį išlaužti“

Mano tėvas labai mėgo žuvį. Jau kad užeidavo žiemos speigai, advente, prieš Kalėdas, tėvas niekuomet neparvažiuodavo iš Plungės be stintų.

Retkarčiais mama paklausdavo: „Kame tavo stintos šiandien? Ir pieno šeimynai nesuvartojau, nors šiandien pirmadienis. Pats žinai, karvės trūksta, tik viena Baltnugarė bėra įmelžama, dar Baltgalvę patraiškome. O tu be žuvies...“

„Kad stintų nebuvo, neatvežė. Ir Šmuilos klausiau ir pas Gliozerį buvau užėjęs. Sako, bene audros buvo.“

Mat tėvas, parsivežęs stintų, tuojau jas virdavo. O kad gardi žuvis būtų, reik ją kone tris valandas virti. Ir taip virinti, kad nesukristų. Tad labai pamažėl, kad vos vos virsnotų.

Ne taip jau lengva buvo ant paprastos „plytos“ ar „kuknės“ palaikyti pastovų karštį. Pakišai į ugniakurą, jei jau nešlapių, tai su sniegais atneštų iš lauko – iš užduralio, iš patvorio eilės paėmęs, virbų, ugnis prigęsta, ima šnypšti, cypti, o kai smulkūs virbai apdžiūva, kai nutirpsta sniegas, staigiai suliepsnoja, ir, žinoma, viralas ima šokt iš trikojo. Tačiau mama taigodavo. Ir pati mėgo žuvį, ypač galvas aižyti, čiulpti, pasižiūrėdama, kartais su pirštu, o tai ir šakaliuką ar bulviaskutį peilį pasiėmus.

Stintas reikėjo virti piene. Jos ypač gražiai atrodydavo piene virtos – ir skonis, aišku, kur kas gardesnis kaip vandeny virtų. Į tokį stintų verdamą pieną prieš baigiant virti įberdavo miežinių kruopų saujelę, druskos žiupsnelį. O skanumėlis ir tos sriubos, ir pačių stintų... Pakvipdavo visa troba. Valgydavom gerojoj menėj užsidegę didžiąją lempą su apvaliu ne pilvotu stiklu, ant stalo pastatomą. Ir šviesu kambary, matyti šventųjų paveikslai ant sienos ir prie durų tas sieninis su pasvarais laikrodis, senelio takse už 18 rublių nupirktas; matai savotiškas skaitlines, aiškiai svyruoja svyruoklė, tarsi ir tik-tak aiškiau girdėti.

Viskas būdavo gerai tokioje „puotoje".

Tik kartais svirpliai, seniai nematę tokios akinančios lempos šviesos, imdavo lakioti. Kur kitur lėks, kad ne į tokį aštrų šviesos šaltinį – lempą. O pakelėj garuoja iš molinio bliūdo pieno švelnučiai garai. Perlekiant tuos garus, svirpliui aprasoja sparnai, o gal tie garai dar ir karšti. Ir vargšas svirplys takš plekš į patį balto skystimo vidurį. Nesumeta ir kojas kaip reikiant ištiesti, kaip pastirsta tikrai karštoje piene virtų stintų sriuboje. Mama tuoj su šaukštu tą „bjaurybę" semia atsargiai nuo paviršiaus ir neša kiton menėn – į šunų lakalo indą.

Kartais, jei svirplys nedidelis arba neaukštai lėkė, o žuvienė apsikrėnojo, tas sugebėdavo porą postūmių padaryti, kolei pratrūkdavo krėnelė. Tuomet svirplys murkteldavo į sriubą ir palįsdavo po krėnele.

„Dar slepiasi prieš nusigalabydamas... Dabar visas viralo germes nuo paviršiaus turi šuniui išmesti", – sakydavo mama.

Tėvas mėgo ir pats žuvies pasigaudyti. Tai darydavo per adventą, prieš pat Kalėdas, kuomet vėgėlės neršia. Įspęsdavo varžą, iš žilvyčių padarytą. Jis niekuomet nedirbdavo krežulių, bet varžą vis turėdavo savo darbo. Spęsdavo tą varžą vėgėlėms neršiant ir pavasarį, baigiantis tvanams, kuomet lydekos eina iš Sausdravo upelio į mažus upeliūkščius neršti arba eina į kokias atsvadas, palikimus, žiokius.

Nemėgo tėvas tinklo, krytės, vedinio ar bradinio, tribradžio. Tinklas buvo klėtsangy vieną kitą sykį vasaros metu krakių tvenkiny (karosų prūde) pasigaudyti. Nemėgo ir meškerės. Tik perstekė jam tiko. Kartais išeidavo per Velykas, jei būdavo lydekų neršto laikas. Šiaip perstekę jis tenaudojo su žiburiu nakties metu žvejoti. Sena buvo perstekė, beveik be užbarzdžių, tik penkių dantų, šeštojo viens buvimas bebuvo išsilaikęs. Eidamas žvejoti, įsakydavo man paaštrinti dantis, gerokai atbukintus į akmenuoto Sausdravo dugną, ypač sriautose, kur upėtakiai, lašišos mėgo laikytis.

Reikėjo iš anksto paruošti žiburių. Reikėjo rasti pušies dervų. Kurui pas mus beveik vien alksniai, kartais eglašakės paruoštos kapojant šakas arkliam kreikti. Bet pušies nebūdavo. Tad eik į pastauninko – ganyklalės galą tų senų apipuvusių pušinių kelmų paskaldyti.

Ganyklalės gale seniau augusios labai didelės pušys. Seni seni kelmai, prieš geras tris dešimtis metų nukirstų pušų. Aukšti buvę palikti, matyt, kertant buvo gili žiema. Dabar apipuvę. Kitur išdeginti, kad lapės žąsų nepjautų – neva lapės bijančios apdegintų kelmų ir pro juos neinančios artyn prie palaukių, kur žąsys ganydavosi. Tie apdegę buvo lengviau atskeliami, bet nusipaišydavai. Šiek tiek tokių skiedrų nuo tų kelmų atkapoji ir neši namo. Čia suskaldai maždaug pusės sieksnio ilgio, kame radęs naujų tvorgalių, įkaišioji tų dervų ir žiburys gana gerai dega. Kartais iki dešimties žiburių reikėjo pagaminti. Buntelius suriši su žilvičiais. Tų žilvičių vėl eik į pasausdravį, ieškok karklų. Bet mielai tai darydavau – juk su tėvu eisiu naktį žvejoti.

Turi būti be mėnulio naktis, tamsi, be vėjo. Iš vakaro turi parpliai parpti, varlės kurkti, griežlė griežti. Oras turi būti šiltas, ne prieš audrą, jautis turi gulėti laidary, ne tvarte, blezdingos turi anksti sulėkti gulti, vištos irgi turi anksti sugulti... Tai žymės rasti ramiai gulinčią žuvį.

Nubrendi per rasotas nepjautas pievas. Tėvas brenda vandeniu, vieną žiburį užsidegęs. Aš einu pakraščiu. Vaga apaugusi karklais, alksniais, ne visuomet tematai tėvą, tik išgirsti žeberklo šmakštelėjimą į akmenis ar į stambesnį žvyrą. Sunkūs žiburiai mažam. Ant žolės nepadėsi – sušlaps rasoj ir nebedegs. O čia baugu vienam, dar kartais ir svetimoj pievoj. Visuomet imdavau su savim Šmickį – šunuką.

Dangus žvaigždėtas, gilus. Kur ne kur suokia lakštingala, griežlė per visą naktį griežia, putpelė būt nebūt, prie miško strazdas giesmininkas savo dainą: kur einat, kur einat, ką gaudot, ką gaudot, negražiai negražiai... Pelėda suūbauja, – kaip baisu. Ant nusvirusių karklų šakų gulėjusios blezdingos sucypauja, lėlys išlekia... Ima snaudulys. Basom kojom šalta. Žiūri į tą tėvo parodytą Dangaus Šluotelę, ar į Grįžulo Ratus, į plačiai mirksinčią vakarinę ar kituomet prieš pat aušrą pasirodžiusią rytmetinę.

Tik rytams ėmus švisti, turi bėgti namo. Greitai bėga įšalęs šaltiniuotam Sausdravo vandeny tėvas, ir mano apstirusios kojos tarsi žolių viršūnėmis, žemės nesiekdamos, bajorų daužomos tik trepsi, kad nuo tėvo neatsilikčiau. Dar vienas kitas žiburys tabaluoja ant nugaros... Įdomios naktys, ir šiandien taip ryškiai jas atsimenu.

Sykį taip žvejojom su persteke nakties metu, nemaloniai tedegančiam žiburiui šviečiant. Trumpos tebuvo dervos, nuolat krito iš raiščių, vaiko rankomis surištų, krito į vandenį ir šnirpštė. Svetimose, Kripo pievose, Poukinėj, arti prie kunigaikščio miško – jau antroj pusėj upės nebe žmonių, o pono žemė. Balingi paupiai, gerai nežinomos duobės, kelmai, šaknys...

„Igne, veizėk, kiek žuvies..."

Tėvas aptikęs varžą takišėj įspęstą. Pakėlė varžą ir rado. Pitpilnė varža raudelių. Mat buvo viduvasaris, kuomet raudos neršia. Jos ir vaikšto tuomet dideliais būriais.

„Kratyk, papuni, į terbą."

„Negal, svetima žuvis. Tiek varžą išimti, tiek klėtį išlaužti", – atsakė tėvas.

Įmerkė atgal varžą į vandenį, apdėjo eglašakėmis, kaip kad pirma buvo, perlipo per takišės lieptą ir nuėjo prieš vandenį toliau, švaistydamasis smilkstančiu žibintu.

* * *

Grįžus iš tokių žvejonių, tėvas eidavo į daržinę ant šieno gulti, jei pievos būdavo nušienautos ir šienas parvežtas. Ir aš sykiu. Knaisais knaisais, kolei guolį apsitvarkai, kolei šiltame šiene kojas sušildai. Gerai, kad Šmickis palipdavo sykiu su manim ir atsiguldavo prie kojų. Tuoj pat ir aušta. Tėvas keliasi, eina šeimynos žadinti, jei tai ne sekmadienio rytas. Jau prieš pietus mama žardienoj prie daržinės šaukia: „Igne, ar gyvas besi? Kad taip ilgai įmigai."

Atsiliepiu, keliuos, pasakoju įspūdžius ir šiuo atveju negaliu aiškiai perprasti, kodėl tėvas tų raudų iš tos varžos neiškratė bent pusės į terbą, ir mamai pasakoju...

Taip tos žuvies ir neėmė.

Lietuviškai kalba

Vokietijoje apie Frankfurtą prie Maino lygumų miškai ir girios susipynę. Čia pat lapuočiai, čia pat spygliuočiai. Jaunuolynai rūšiuojami: eglės sau, pušys sau. Gal kiek pamaišo su maumedžiais bei pačias eglių ar pušų rūšis. Lapuočiai – bukai ir ąžuolai – prisisėja. Beržų retai tepasitaiko. Drebulės labai suvargusios. Prie upelių aptinki juodalksnių, kartais didelių, storų, šakarnių ir išbėginių.

Miško kirtėjai čia nuolatiniai. Jie kerta per kiaurą metą, ir žiemą ir vasarą, ir rudenį ir pavasarį. Kerta, pasirinkdami išskirtinius medžius arba plynai, padarydami miške nedideles tuščias lomeles. Iškirstų medžių kelmus išskaldo, iškapoja gyventojai, nešdami kurą ant nugaros arba krepšeliuose, veždami su dviračiais ar paprastais vežimėliais. Gyventojai čia arba prie „tuščio maišo pririšti", arba vaikščioja vežimėlį veždami. Jau tik medį nuleidus, jo viršūnę apstoja moterys, vaikai. Šakų bematant nebelieka. Pirma stambesnes išlaužo, paskui ir pačias smulkiausias išrankioja. Miškas švarus, tarsi iššluotas. Iškirstas lomeles dar išgrėbsto, išdegina. Kirtimuose lieka žemė ir pelenai.

Kitą metą su tam tikrais plūgais išvaro vagas. Tose vagose ar tų vagų sąvartose daigsto medžių daigelius. Labai mėgsta sodinti pušis. Miške prie takų, kelių – eglių eilės. Kur ne kur maumedžiai, ąžuolai. Pavasarį bukynuose ir ąžuolynuose kaip šepetys pridygę bukiukų ir ąžuoliukų. Didesnių maža, jie kažkodėl patys išnyksta, – naikinant neteko matyti. Tik pakeliais, kur vokiečiai pjautuvu (ne dalgiu) pjauna ožkoms ar triušiams žolę, be pasigailėjimo nušveičia ir jaunus medelius.

Retkarčiais, ypač prie kirtimų ar jaunuolynų, pasitaiko aviečių, mėlynių, gervuogių. Žemuogių labai maža. Aviečių priaugę bombų išmuštų duobių pakraščiai. Čia jų krūmai gana vešlūs, uogos didokos.

Kur bukai su pušimis auga, jokio želmens apačioje. Ir pamiškio čia nėra. Vien sausi pernykščiai bukų lapai. Tas pats ir eglynuose, tik čia eglių skujai.

Prie takų ir jaunuolynų auga trijų rūšių papaičiai, vienrykštės, smilgos, ypač kur drėgnoka. Kirtimuose apsčiai kiškiakrūmių.

Griovių griovelių prikasta. Ir požeminiai vamzdžiai vandeniui surinkti, kad būtų mieste kuo plauti, ką gerti. Balų nepasitaiko, jos nuleistos, nusausintos arba jų vanduo susiurbtas požeminių vamzdžių ir tekinamas į miestus.

Čia kalbama apie lygumas. Kalnuotose vietose kitaip. Nieko nepadarysi, reik vaikščioti ir po tokius miškus.

Kur senas retas miškas, traška po kojų lapai. Kur kad ir senesni jaunuolynai, jau yra apynovarčių, nestorų karčių dydžio, ne visur tepralįsi, kad ir kažin kaip norėtumei. Tik grioveliais tegali slankioti, ir tai pasilenkęs. Susipynusios saus-šakės, vis vien ar tai būtų vien pušys, ar vien eglės, ar jų mišinys.

Paprastai į jaunuolynus neleidžiama eiti. Net ir parašyta – draudžiamas kelias. Gal kad stirnų nebaidytų.

Stirnų čia gana daug. Kiškį miške nedažnai pamatysi, ir tas nuspilgęs, už mūsąjį mažesnis. Pasitaiko šernų. Aptinki jų maudynes. Keletas voveraičių. Yra lapių urvų. Vieną sykį kiškiakrūmiuose mačiau lazdynų pelę, tą gražų, geltoną sutvėrimėlį su tamsia juosta, su ilga, gauruota, nelyginant voverės, uodega.

Laksto dideli juodrainiai suopiai, vanagai. Miške daug kėkštų. Burkuoja aukštuose medžiuose ir mažiukai keršpečiai balandžiai. Ir žiemą jie čia po keletą būreliais išsilaiko. Palankėse, pamiškėse šarkų daug. Margasis genys vis kalena, parpia... Jis tikrai labai margas, bet žmogaus gyvenimas dar margesnis. Pamatai lankais žemyn lekiančią meletą, klegetką (juodasis ir žaliasis geniai). Sykį ilgai leidosi stebimas tas gražusis budutis su savo plačiomis sparnų ir nugarų juostomis, išskėstu kuodu, su savo įdomia galvute, kai kuodas suglaustas.

Vienur kitur sukranksi juodoji varna. Švilpokas, pasikraipęs ant šakos, švilpaudamas nulekia keletą žingsnių, kad ir vėl nutūptų. Mačiau čia jų ir karštą vasaros dieną.

Apšepusios zylės, geltonkrūtinės ir juodgalvės. Žiemą atlekia ir ilgauodegių zylių. Vilkutis kažkodėl nepatenkintas, vis galvą žemyn laikydamas, įvijai slankioja aplink medžių kamienus. Slukučių reta. Jis tik aukštyn slenka nuo medžio viršūnės prie kamieno lėkte atlėkęs. Liepsnelė uodegos nenulaikydama vis lekia ant kitos šakos galvą į šalį pasukus, liūdnai cypčiodama. Pamiškėse pilkoji kielė. Pavasarį girdėjau sėjelį – vijongalvį: sėk sėk sėk. Sykį pievoje mačiau lekiančias ir girgždančias dvi kurapkas.

Lauke ir apie namus skraido blezdingos ilgauodegės ir čiurliai. Čia jie be triukšmo skrieja.

Itin nustebau, ant telefonų laidų nutūpusių blezdingų pasikalbėjimą nugirdęs. Svarbiausia čia tai, kad jos kalbėjosi lietuviškai.

Viena sako: „Kad buvau svečioj šalelėj, midų-vyną gėriau, midų-vyną gėriau ir pagurklėliais tyvuliavo tyvuliavo. Kad parlėkiau į savo žemelę, sudžiūvau sudžiūvau ir pagurklėlis kai šakalys, kai šakalys."

Kita vėl: „Kad išlėkiau – pilnos miegos, kad parlėkiau – tuščios miegos, nors priteršk, nors priteršk."

Dar trečioji: „Rytą – vakarą, rytą – vakarą vis lapynė, vis lapynė."

Staiga švystelėjo kažkoks paukštis, visos nusklendė nuo vielos šaukdamos: „Kad sudegtum, kad sudegtum."

Taip aiškiai lietuviškai kalbėjosi, kaip Lietuvoje kad jos seniau kalbėdavosi.

Ko jau ko, bet juodųjų strazdų tiesiog begalės. Daugiausia apie namus. Čia kaip žiurkės jie slankioja. Daugiau kaip žvirblių. Miško viduryje juodųjų strazdų nepamatysi.

Lietuvoje antraip. Juodųjų strazdų labai maža. Ir laikosi jie kuo toliausiai nuo žmonių, miško gelmėse. Ir baikštumas jų ten neapsakomas. Miške nugirsti: „Šimts-šimts vyrų mano vieno rieto nepakels."

Tas pats margasparnis, tą išdidumą praradęs, bet užtatai pranašu pasidaręs šaukia „ūi-ūi, lys-lys". Ir tikrai lytų nuspėja.

Tai drąsuolis kikilis. Čia jie kiek kitoniško atspalvio.

Taip pat miške nenuilstamas šaukia į medžio viršūnę ilėkęs: „Brigyte, Brigyte, gink bondą, gink bondą. Išginė bondą bondą, uodegą pastatė ant kęso, ant kęso." Tai strazdas giesmininkas.

Juodvarnis (kranklys) retkarčiais tarp aukštųjų medžių lėkdamas kranksi: „Prie kaulo, prie kaulo."

Varna, tai nugirdusi, pritaria: „Bi mėsa, bi mėsa."

Pamiškės šarka patenkinta, radus progos su abiem iš karto sutikti, kreženа: „korošo, korošo". Ji nuduoda lietuviškai nemokančią ir prasitaria apie savo linkimą į Rytus.

Pats mažiausias rudrainis traškutis itin drąsus, uodegaitę pakėlęs aukštyn, iš urvelio nuo lizdo nulėkęs (jo lizdelis kaip voverės, iš visų pusių uždaras, tik maža skylutė šone), traškena: „Ne čia, ne čia mano lizdelis; nelįsk, ne čia, ne čia." Rodos, akis įmanytų iškabinėti. O pasukus toliau, drąsiai kyla pora sieksnių į medį ir nenusilaikydamas vietoje jau švilpauja: „Nebijau, nebijau, aš aukštai, dydis, didelis, baisus, nelįsk, nelįsk."

Daugelio lietuviškai kalbančių sparnuočių čia nerandi. Kėkštai ir šarkos kiaušinėlius išgeria, mažučius paukštelius sudrasko, net lizdelius išpurškina. Čia tų kenkėjų per daug.

Ne ta volungė čia, ne ta gegutė. Ne tie jų garsai. Ne tas dainas dainuoja, ne taip širdį kutena. Šios dvi paukštytės juk nedaug ir neįvairiai tenušvilpauja, nukukuoja.

Viena: „Čia aš aukštai aukštai. Netūpsiu žemai. Juo aukščiau, juo man geriau, pačioj viršūnėlėj, aukštai aukštai."

Abi turi savas pastovias gaidas, žodžius, bet lietuviškai-žemaitiškai širdžiai tikrai daug pasako, daug jausmų sužadina, sukelia minčių: „Kokou girioj gegutėlė, bene mano motinėlė? Kame mano motina, mamytė, motinėlė? Tu daug lakioji, plačiai apskrajoji, kame mano močiutė sengalvėlė? Ar gyva sveika, ar be savų – tarp svetimų?.."

Sausdravas

Upė Sausdravas teka per mano tėviškės pievas. Prasideda už Kontaučių. Iš klebonijos langų į rytus žiūrint yra didelė didelė lyguma. Pagal miestelį lyguma baigiasi staigiu aukštu pakilimu. Gal ta lyguma kuomet buvo ežeras. Ta lyguma yra aukščiausioje apylinkės vietoje.

Iš tos lygumos ir gauna vandens savo pradžiai Sausdravas. Pirma jis pasuka Smilgių sodos link. Čia aptikęs aukštus kalnus pasuka per Sausdravėnus.

Perkirtęs Kontaučių–Žlibinų kelią, Sausdravas, kiek pasidavęs Kepurėnų link, teka pro Brasą, pro Žeimį, pro Žeimavičių (juodu tikri broliai: Žeimavičius buvo stambus ūkininkas, jo ūkis prie pat klebonijos (Žlibinų), o Žeimys turėjo gal pusės Žeimavičiaus ūkio dydžio ūkelį, gyveno švariai, bet smulkaus ūkelio ir arkliai, karvės, padargai, vežimai tokie, kad iš kitų smulkių ūkininkų nesiskyrė). Brasas buvo bevaikis ūkininkas, kiek didėlesnio kaip Žeimio ūkio. Labai aukštas vyras, turėjo itin mažą žmoną. Į priežodį įėjo: „eina kaip Brasas su savo pačia".

Prieš tuos tris kiemus antroje kelio pusėje buvo maro metų kapeliai: lygumoje pakili vieta, augo keli ąžuolai, beržai, neaptverti gyvuliai ganėsi kapeliuose ir aplink juos, nes kapelių aplinka – ganykla.

Čia pat aukštas kalnas, kuriame kyšo Kontautiškio Petro Šukštos maždaug šešių valakų dvariukas. Žemę dirbo nuomininkas, o pats bevaikis Šukšta tarnavo Rusijoje ir grįžo tik pensiją ištarnavęs.

Aplankęs tuos tris kaimus ir Žlibinus, Sausdravas prie Šv. Jonelio koplytėlės kerta savo dešinėje pusėje Žlibinų–Plungės vieškelį. Palei Šarkius tuoj prie kapinių patenka į Žlibiniškio Šukštos malūno tvenkinį. Didokas tvenkinys. Mat nei savo pradžioje Sausdravas negauna daug vandens, nei vandenį tinkamai papildo negausūs pakelės šaltiniai. Tad tvenkinio reikėjo didesnei vandens atsargai, kad kiek ilgėliau galėtų pamalti pavasario potvyniais ištirpusio sniego vandenims nutekėjus.

Kiek pasukęs Gaižupių link, Sausdravas įteka į Puvaičių sodą, jau Medingėniškio Šukštos baudžiauninkų žemę. Čia Birontą, Riškų, Grigaitį, Pustį (nuomojo iš Šukštos ūkį, paskui tą ūkį atpirko Urbonas), Jucį, Petravičių, Petrylą (grytelninką be žemės) savo kairėje pusėje palikęs, tik jų pievas, o kitų ir dirvas perpjovęs, Sausdravas pasiekia Plungės–Medingėnų kelią prie Purvatinės smuklės. Antrojoje pusėje, dešiniojoje, palikęs seniau buvusį Urbono ūkį, Mineiką, Petrauskienės grytelę (pati gyveno Žlibinuose), Vincentą Končių, Labanauską, vėl ateina prie Plungės kelio, prie sodos kapų. Toliau plauna Šukštos ūkio, Pociaus, Jeronimo Končiaus, Antano Končiaus, Stonio pievas (Stonio pievose Duobikėse vienoje vingio sietuvoje buvo prie dugno du juoduoju ąžuolu: vienas perpus žemėje, kito vienas galas iki pusės augumo pakilęs nuo dugno); toliau abejose savo pusėse sudaro pieveles Peldikes (Groso kumetyno), Salio lankelę (Vainaičių soda) ir Kripo-Kripausko Poukines – pievos šaltiniuotos, balingos, kur auga daug poukių. Paskutinėse dvejose pievose Sausdravas besigiminiuoja su žmonių žemėmis tik dešiniuoju savo šonu, o kairiojoje pusėje jau plungiškio kunigaikščio Mykolo Oginskio miškas.

Iš tų pievų išsprūdęs, Sausdravas pasineria į kunigaikštinę ir tik anoje pusėje ši vieta laiko daug vandens Ješinskio žemėje. Tai Sausdravinės tvenkinys.

Čia Sausdravas išvysta saulę. Nes kunigaikštinėje, tarp aukštų skardžių, tarp šimtamečių eglių, pušų, visuomet tamsu, visuomet vagoje pavėsis, kad upėtakiams išlaikytų šaltą šaltinių vandenį (Purvaičiais pradedant), kad sudarytų kuo patogiausias vietas bebrams savo užtvaras daryti.

Nuo Sausdravinės viršutiniojo vandens rato nukritęs Sausdravo šaltas vanduo per Ješinskio, Abarčio pasodybius, Simaičio pievose (itin graži vieta – alkas), už senkapių, įsilieja į Minijos šiltąjį vandenį.

Vasaros metu Žlibinų malūnas aklai sulaiko visą vandenį, o pro mus (apie 3 km) kiaurą vasarą teka šaltas skaidrus vanduo. Per šaltiniuotus nedidelius kalnų šlaitus Sausdravas praeina. Visur jo vaga akmenuota, gili, apaugusi daugiausia baltalksniais, karklais. Iki Poukinių nerasi gilesnės vietos kaip iki juostos. Iš vagos dugno matai nešantį smėlį šaltinio vandenį. Vandens nesudrumsi… Vagos dugnas švarus ir lašantis į vagą šaltinio vanduo – kaip akis.

Upė gana žuvinga, nors gaudoma visokiais būdais, ypač kryčiu ar persteke su žiburiais. Pagauna lydekų, upėtakių, vėgėlių, raudelių, grumzdulų, ratpizų, guirių. Man augant buvo daug nedidelių vėžių, paskui buvo jiems užėjęs maras. Vėliau vėl atsirado.

Intakai dešinėje. Pro V. Končių įteka (vasarą visiškai išdžiūna) iš Stoupelio–Jonušo Skruzdinės pelkės pavasario vanduo. Pro J. Končių, A. Končių, Leoną Jonavičę – Didpievio upalis, imąs pradžią buvusiose sodos ganyklose (baudžiavos laikais), paskui pievose, vietomis virtusiose dirvomis. Šis upelis per Jonavičės Daubales įteka į Sausdravą jau Kripo Poukinėse. Žiotyse daug tufo, vanduo

šaltas, srovelėmis sunkiasi verda šaltinėliai. Kur baltas, švarus smėlis – skaidrus ir gardus gerti vanduo.

Toliau pro Lekauskį (Jerubaičių soda), Kuzavo žemėje, prie kapalių į kunigaikštinę įteka Pakapis. Dar toliau per Žudickio miškelius pasiekia Šarkupis. Vėl Varlupis, Kužupis, Ilgprastvis.

Kairėje tik vienas Juodaubis pasiekia Sausdravą per J. Končiaus žemę Stonio pievoje (nuo Jeronimo žemės kokie 10 žingsnių). Juodaubis turi pradžią netoli Pamišeikiškės, teka per balingus Šukštos miškų pakraščius. Vasarą beturi vandens balutėse prie šaltinėlių ar po tiltaliu Purvatinės–Paminėjų kelyje, kur ant kalno stovi mūsų šv. Jonelis.

Sausdravo ilgis iš akies tiesia linija – apie 12 kilometrų. Seniau savo tėkmėje varė tris malūnus, paskui pavasariais, rudenimis ar po smarkių liūčių ir vasarą – du malūnus. Ir visą laiką, per didžiausias vasaros sausras, per spiginančius žiemos šalčius tik vienas malūnas – Sausdravinėje.

Kunigaikštinėje žiemos metu Sausdravas neužšąla. Čia visuomet, kur kiek sriauniau ar kur prie didesnių šaltinių, žiemos metu užeidavai laukinių ančių.

Vasaros metu tamsiame miške savotišką vaizdą sudarydavo tulžys, belakiodamas pro pervirtusių upės vagą storulių, jau sausų eglių. Ir juodasis gandras čia braidydavo vagoje, grundulus, guires gaudydamas, o gal ir upėtakius.

Per gražią gamtą teka Sausdravas. Kerta jis kad ir nedideles, bet gražias pieveles. Palieka stačius prie vagos skardžius, stambius akmenis, surenka vandenį iš daugelio mažų šaltinėlių. Savo vandens skaidrumu džiugina kelias dešimtis nestambių ūkininkų, pusėtinai ruginės duonos su dirselėmis privalgiusių. Nei kviečių, nei žirnių žemė nepribrandina. Žirniai labai kirmija ir žarduose brandinami. Tik miškas duoda daug, anuomet, kunigaikščiui gyvam esant, kirvio nepaliestas.

Savo tėkmėje jis, matyt, nepakenčia stambesnių ūkininkų – kur tik toks pasitaiko, jis traukiasi kiek galėdamas. Glaudžiasi geriau prie nepaliestos gamtos, prie miško.

Pievos. Žinoma, kas geresnių neturi, sako, pievos pasausdravais išeina. O čia maži vingiai, tai vingio lankas irgi nedidelis. Dar vaga apaugus, šlaitai nedideli, medžių priaugę, šaltiniuoti. Kur šalpusnė kokiame skardyje auga, čia bent molio gali gauti krosniai užlaistyti. O šiaip vis smėlis, baltas baltas, jau per nedidelį kastuvą pakasus.

Patogumas tik tas – turi gero vandens ir kuro netrūksta.

Mūsų Didpievyje buvo dvi linams merkti markos. Jos buvo iškastos greta upalio vagos. Pagal reikalą galėjo arba vandenį pro šalį praleisti, arba prileisti ją vandens, atidarius marką tarp upalio ir vagos.

Pavasariais į tas markas ateidavo lydekų. Vandens potvynio metu daug. Jei potvynis būdavo, ledams pirma išėjus, tai neršti atplaukusių lydekų būdavo gana

daug. Didžiąsias, žinoma, išgaudydavo greit, bet likdavo mažesnių. Maisto, matyt, rasdavo pakankamai ir vanduo šiltas.

Vasaros gale šių metų neršto lydekaitės jau būdavo kaip audimo šautuvai. Iš upelio mažųjų duobių, vandeniui vasarvidžiu senkant, išgaudydavo pirma, kol gilėliau – gandrai, o paskui varnos. Ilgiau išsilaikydavo tose markose ir po tiltaliu.

Norint sužinoti, ar yra po tiltaliu arba kurioje markoje lydžių, tekdavo mesti varlę. Bematant lydekos ją pagaudavo. Šiaip jų nematyti. Lydekoms esant, vanduo būdavo sudrumstas. Ir įmesta varlė tokiame vandenyje, kur yra lydekų, negrimzta į dugną, bet kiukt kiukt kiukt stengiasi peršokti per marką į kitą jos pusę. Bet varlei tai dažniausiai nepasiseka.

Jei kas nebūdavo anksčiau išgaudęs, rasdavome kartais net po keliolika. Negražu, net „didelis griekas" svetimame vandenyje gaudyti žuvį. Kieno vanduo, to ir žuvis.

Sužinojus, kad yra lydekų, reikėjo pagaudyti. Pasisekdavo pagauti plikomis rankomis. Išsidarydavai (gerai iki juostos vandens) plikas ir imdavai drumsti vandenį; sukeldavai dumblus, vanduo pasidarydavo tirštas. Tai trukdavo kokią valandą. Kiek palaukęs vėl drumsdavai, kad vanduo nenusistotų. Laikant kiek galima daugiau sudrumstą vandenį, po gero pusvalandžio lydekos pradeda nebegauti oro, ima trokšti, mažosios pirma, didesnės paskui. Trokšdamos kiša snapus iš vandens labai trumpam laikui – pagauna oro ir vėl pasineria. Pamatęs kaišiojamus snapus, įbrendi į vandenį ir ramiai stovi. Kai netoli tavęs lydeka kyšteli snapą, tu iš apačios rankas kyšt ir tvilkt iš vandens į pakraštį. Vėl maišai vandenį, vėl lauki. Ir taip plikomis rankomis išgaudai visas iki vienos. Juo arčiau rudens, jau prieš linus merkiant, tuo lydekos būna didesnės, ypač jei vasarą smarkokai palynoja.

Sausdrave taip gaudyti negalėjai. Nesudrumsčiamas tekantis vanduo. Be to, labai šaltas – ilgai vandenyje nepabūsi. Prie upės taip gaudydavo vadinamuose palikimuose. Kai vaga keičia savo vietą, lieka senoji vaga – senvagė, duobės; čia priželia žolių ir pavasarį pasilieka lydekų, kurios vandeniui po potvynio senkant dėl ko nors nesugebėjo išeiti. Arba vadinamuose žiokiuose – tai irgi vagos palikimų duobės, dėl ko nors užtvenktos nuo vagos, sakykim, plaskanių (kanapių be sėklų) merkti negalima – užteršia vandenį gyvuliams, žuvis išdvasina. O ir pamerktųjų tekančiame vandenyje genda pluokštas.

Grigoulienė

Prie kunigaikščio miško kiūksojo susmukusi grytelė. Tokią suvargusią, taip susmukusią į žemę retai kame tegalėjai aptikti. Didelis vargdienis tegalėjo tokią turėti. Ši gi buvo kunigaikščio nuosavybė.

Greta gyveno turbūt kokių trijų ha savininkas Jurčys. Jis buvo vadinamas pamedinčiu – atseit šiame miško pakraštyje tam tikra eigulio Kubeckio akis. Kubeckio sodyba buvo netoli Sausdravinės. Vieta nepaprasta: staigūs kalnai, ne visur teįvažiuojami, šaltiniai, dideliu mišku apaugę. Gana toli gyvenamos sodybos. Nuo Plungės pusės privažiuojama lygiu keliu, bet nuo Šilasodos ar nuo Paprūdiškės – jokio kelio.

Mat čia Sausdravo žiotys. Vaga pragraužta labai giliai. Ten, pas Kubeckį, ir oras kitas, ir saulė ne ta. Tylu, ramu. Vėjas prašliaužia, praūžia šakarnių eglių viršūnėmis. Juk sodybai daubą sudarė aukštosios eglės. Apačioje, žemiau sodybos, kita dauba, staigių šlaitų, siaura, iki savųjų eglių viršūnių, jei kuri įstengė rasti vietos augti. Čia buvo viena vaga, teisingiau, tik vaga, be šlaitų. Upės pakraščiais ne visur tegalėjai rasti dorą tarpelį takui. Šlaitai vagos viduryje susieitų, jei vandens nebūtų. Dabar vagos plotis sudaro plokštumą. Paprastai upė vingiuoja nuo vieno šlaito prie kito, šiaip teka lyguma, pieva. Čia gi jokios lygumos, jokių pievų, vien miškas stačiuose šlaituose – eglės, kadugiai. Nuo sodybos Plungės link važiuojant – pušynai, išbėginės pušys. Viršūnėlės kaip kepurėlės ir jau gulsčiai beaugančios. Čia smiltynas. Ten, šlaituose, skardžiuose – molis su sruvenančiais šaltinėliais.

Tad nelengva buvo pasiekti miško pakraštį: eigulys turėjo eiti kokius 3 kilometrus miško tankmėmis, daubomis, kalnais.

Dėl to čia buvo padėjėjas. Juo labiau kad išeiną iš miško pravažiuojami keliai – visi pro Juršį. Arba dėl to, kad žmonės, vogdami stambius medžius, kirsdavo juos ne miške, bet miško pakraštyje. Sako, taip nesuranda patikrinimus darantieji kelmų – kas ten dar eis palaukiais kelmų ieškoti. Taigi ponų miškai neretėjo, bet jų plotai mažėjo.

Grytelė. Kai jau iš visų pusių stogas žemę siekė, kad ir trijų mažų rūtelių langeliui sienoje vietos trūko, išėjo Petravičiai kažkur kitur, nes jų ūkyje gyveno Jundulai.

Atsikraustė Antanas Grigoula su žmona ir keliais vaikais. Žmona apsukri. Eina prie kunigaikštienės malonės prašyti, kad pastatydintų trobelę. Ir pastatė. Nedidelę, gražią, iš pušinių kaip gintaras rąstų. Ne rąstus kirto, bet ronus iš palaukių, išbėginius, sakuotus. Ir langai dideli, šviesu viduje, kvepia sienos. Net stogas medinis.

Mokėjo jie nedidelę nuomą, teisingiau, gyveno veltui, kolei kunigaikštis Mykolas Oginskis buvo gyvas. Jam mirus, pakėlė nuomą. Grigoulienė ėjo prašyti.

Stogastulpis kelyje Ketūnai–Mitkaičiai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Stogastulpis sodyboje kelyje Ketūnai–Mitkaičiai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Girdi, nabašninkas kunigaikštis leidęs jiems gyventi be nuomos. Buvo nustatyta maža nuoma, bet ir tos neėmęs. „Eik prašyk kunigaikštį, žinai, kame yra palaidotas“, – atsakė kunigaikštienė.

Gyveno, mokėjo nuomą. Patogu buvo Grigoulai. Jis dirbo medinius indus, daugiausia kibirus. Čia juk nesunku buvo nužiūrėti tinkamą medį ir susigaudyti dėl laiko, kad kas nepamatytų, o su Jurčiu reikėjo geruoju gyventi.

Namelį turėjo, medžiagos čia pat galėjai rasti. Dėl to nesunku buvo kad ir negreitam, apytingiui žmogui padirbti, sakykim, du kibiru. Už kibirą imdavo tiek rugių, kiek jų kibire tilpdavo. Už kitus išdirbinius – milžtuves, kodalius, ušėtkus ar plačius žemus kubilus mėsai sūdyti – užmokestis buvo kitoniškas. Išdirbinius čia pat nupirkdavo arba žmona pereidavo per kaimynus piršdama, bene kam reikia tokių ar kitokių indų. Turėdavo užsakymų. O šiaip atsargą pridirbęs, paprašydavo kaimynų, kad nuvežtų į turgų ar jomarką.

Žmona vaikščiojo po kaimynes, išprašydavo ar audeklo galiuką, ar atliekamų nuo vaikų marškinėlių saviems vaikams. Čia, kunigaikštinėje, uogų visokių: mėlynių, aviečių, žemuogių, bruknių. Išeidavo su vaikais, pririnkdavo ir nešiodavo labiau pasiturinčioms savo kaimynėms. Vienur gaudavo pieno, kitur lašinių, kitur miltų. Taip ir prasimaitindavo. Žinoma, kaimynėms atnešdavo visokių apylinkės naujienų – plepi buvo. Neapkalbėdavo žmonių, dailios kalbos. Uogas ir vaikai išnešiodavo, gaudavo pavalgyti, dar ir pavilgos kokios parsinešti. Be valgio, čia vilnų saujelę išprašys, ten verpiamų linų kuodelį. Šiaip darbo „ant dienų“ kaip ir nėjo. Vaikų daug, visi maži, po kits kito, pametesiui. Mažai ir į namus teimdavo verpalų ar nėrinių.

Ir pati, ir vyras buvo švariai apsidarę. Prižiūrėjo ir vaikus, į žmones išleisdami. Žinoma, viso ko buvo trūktinai – ir apdaro, ir valgio. Apavui – klumpeliai, ir pavasariui, ir rudeniui, ir žiemai. Dar kokia kojinė, lops ant lopo sulopyta, o šiaip auteliai letenai apvynioti, kur čia kame ir staibiui gausi. Vaikų kojelių staibiai „gervių nukapoti“.

Bet augo vaikai, ir mergaitės ir berniukai. Ir jų buvo. Kai Antanas Grigoula mirė, septynerius metus su žmona be triukšmo išgyvenęs, paliko aštuonis vaikus ir devintąjį keliu ateinantį.

Dabar suprasime, kiek tų vaikų ir kokio dydžio tie vaikai. Gimė du kartu po du ir vieną sykį trys. Augo bet kurio gimimo tik po vieną vaiką.

Kai jau vaikai pratįso pro dešimtį metų, kai jau pasidarė už motinos rankas ilgesni, kitoks gyvenimas gryteléje užvirė. Ir nueis, kur įsakytas, ir paneš ką, mamos paprašytas tą bei kitą parnešti, tai sergančiam broliukui, sesytei pienelio butelį, tai duonos abrakėlį ar kruopų, miltų košelei. Ūgtelėję vaikai su mažaisiais prigrybaudavo, priuogaudavo, pririnkdavo apynių, riešutų, vaistažolių. Nunešę kur, gaudavo šį tą. Ir be niekur nieko reiktų duoti, o kad ką atneša, duosi ir perduosi. Ne veltui juk.

Kunigaikštienės tai neįtikindavo, kad iš tokių imti nuomos už grytelę nereikia. Nors aplinkinio miško parduodavo kasmet už šimtą tūkstančių rublių.

Kokius pušinius „šliparius" (pabėgius) pagamindavo, daugiausia latviai. Mūsiškiai sakydavo, kad šliparius tašyti esąs per sunkus darbas. Pakanka, sako, ir lengvesnio darbo, kad tik norėtumei dirbti.

Paaugo visi aštuoni Grigoujutei, Grigoulalės (tokių nevadindavo Grigouliukai, Grigoulaitės). Išaugo gražūs vyrai, gražios moterys iš didelio vaikystės vargo, iš svetimųjų rankų prie didelio, galingo pono miško, prie blogos žemės buvusių kito pono baudžiauninkų Purvaičių sodos, tik kitoje parapijoje ir kitame valsčiuje, bet čia pat, už Sausdravo.

Tuos vaikus labai puldavo šunys. Vaikai, dideliais virbais nešini, nemokėdavo gintis. Namiškiai bėgdavo nuo šunų juos apginti. Parsivesdavo juos į kiemą ar į trobą, ir čia jau gera pradžia kalbai paguosti vaikus vaišinant duona su pienu ar ką kitą po ranka turint.

Kai viena pati Grigoulienė eidavo, jos šunys nebepuldavo – ji buvo kaip namiškė, kone svetys kasdien tas pats.

Juodasis gandras

Mažai tėra juodųjų gandrų mūsų padangėje. Sunku juos ir pamatyti. Po balas ar šiaip laukymėse nevaikštinėja maisto ieškodami. Laikosi arti miško. Tik skraidančius gali išvysti. Jų lakiojimo nuotoliai nėra dideli.

Man pasitaikydavo juodąjį gandrą pamatyti Sausdrave, kur upės vaga apaugusi dideliais baltalksniais, tamsu, lėtai teka negilus vanduo. Jis ten pamažėli vaikšto į upės dugną akylai žiūrėdamas. Eisena jo visai panaši į baltojo gandro. Eina susimąstęs, galvą nuleidęs, kraipydamas, matyt, kad su viena kuria akim geriau įžvelgtų, kas randasi netoli kojų. Gaudo žuvytes ar kokių vabzdžių, vėžių ieško. Varlės čia niekuomet nesilaiko. Gilūs vagos pakraščiai, kad niekas prie vandens ir prieiti negali. Stambūs baltalksniai kone iš vandens auga. Visas kraštas jaunų alksniukų, karklų pridygęs. Vietomis serbentų krūmokšniai, ilga žolė. Medžiai neretai apynių apvynioti, suvarkšlioti, perpinti.

Pamatęs žmogų, juodasis gandras išlekia vagos viduriu pro alksnių viršūnes, kur jų šakos trumpesnės, iš kur jau labai sparnų plunksnų nesužalojus pasiseka laimingai išplazdėti. Jis staigiai išsigąsta, smarkiai pašoka lėkti ir gana vikriai sugeba beveik pro nesamą tarp šakų tarpą į laisvę iškilti. Skrenda aukštai, slapstydamasis tarp upės vagos vingių. Mėgsta nuošalias vietas. Beveik visuomet galima jį aptikti vis ten pat. Mat nuo pavasario, kol žolė dar nepjauta, niekas paupiais po pievas nebraido. Jei kame eina per pievas takas, tai tuo taku žmonės ir tevaikšto. O vaga, sakiau, gili. Pasibaido jis pamatęs žmogų, prie pat vagos pakraščio priėjusį.

Peri juodasis gandras dideliame miške, toli nuo pakraščio, aukštame medyje susineštame lizde, kasmet vis tame pačiame.

Tokį lizdą buvo užėję Jurčiaus sūnai. Gyveno jie prie pat miško. Kunigaikščio Oginskio miškas prasideda iš karto didelėmis pušimis. Glėbinės pušys, mažų, tankių viršūnių. Prie viršūnių maukna spindi tarsi aukso spalva, ypač saulės šviesoje. Miškas apkirstas pakraščiais. Ten vieni kelmai, – ar tai išvogta, ar išpardavinėta.

Palaukių pušys labai smalingos. Iš jų senovėje žemaičiai statydavosi namus. Miško pakraštį iškerta, lauką padaro, o likusieji medžiai sudaro tarsi sieną. Tai ir atrodo, kad tokius ronus laiko prie savo žemės ribos, – smelkia javus. Ir pievą laikant, teauga vos retos smilgelės ir skruzdynai didžiausiomis krūvomis laikosi. Dėl to ūkininkų palaukės tuščios. Įsimetusias augti pušaites ar eglaites negailestingai kerta, naikina, antraip plėstųsi vis tolyn ir tolyn nuo miško pakraščio. Akiai gražiai atrodo. Miškas iš laukų žiūrint – kaip didžiausias mūras. Apačioje mūras tamsus – tamsūs pušų kamienai, aukščiau iki lajos gražiai raudona žievė, raudonos spalvos mauknà, ir vėl beveik juodos, o iš tolo žaluma tikrai neįžiūrima, pušų viršūnės – karūnos. Ypač gražu saulei leidžiantis, kai kone pažemiais einantieji spinduliai nušviečia pušyno pakraštį.

Tokiuose miškuose ir tesilaiko tie reti mūsų krašto paukščiai – juodieji gandrai. Jurčiukai, sakau, žinojo tokių paukščių lizdą didelės eglės viršūnėje. Neįlipsi į tokią eglę – vienur per tankios šakos, kitur tik sausšakės – ir storos, ir plonos, aštrios kaip ylos, kietos nulaužti, kaip vielos. Kad priliptų prie lizdo, jie pakirto kitą eglę ir pavertė ant tos eglės, kurioje buvo lizdas. Pakirstoji savo šakomis atsirėmė į anos šakas ir laikėsi metų metais. Ta pakirstąja egle, patvarkius šakas, galėjo lipti aukštyn kaip kopėčiomis. Taip jie pasiekė lizdą. Stebėjo augančius vaikus. Paaugusius išimdavo iš lizdo ir nešdavo namo.

Seniai gandrai vaikų lengvai neatiduodavo. Puldavo iš aukšto visu smarkumu. Reikėjo, sako, saugoti galvą, kad neprakirstų savo stipriu aštriu snapu. Apsaugai užsimaudavo ant galvos krežulį, iš šaknų ar žilvičių nupintą. Paukščiai prakirsdavo to krepšio vytis bepuldami atimti cypiančių vaikų, kurie ir patys kojomis braižėsi, sparnais skaudžiai plakėsi ir snapais gnaibėsi, ypač reikėjo saugoti veidą ir plikas rankas.

Gaivališka tėvų kova už savo vaikų likimą. Nedora retus gamtos gyvūnus, krašto papuošalus, naikinti.

Ignacas Joknys

Kolei tėvas valdė Kazio Stonio žemę, mokėdamas išperkamuosius mokesčius ir išlaikydamas Lauryną, Stonio dėdę, samdydavo du vaikus, ir Jonas Alimas

buvo tas tretysis. Mat žemės buvo daug: savo 36,7 ha ir Stonio 24 ha, iš viso – trys valakai. Tiesa, dvi ganyklalės – mūsoji 14 ha ir Stonio 4 ha. Dar visokios nenaudojamos žemės: mūsų antroji pusė Sausdravo, Didpievis su pušinaliais be naudos – nei pjauti reikėjo, nei arti.

Vienais metais tėvas pasamdė iš Medininkų Šukštos Viešdaubų kumetyno nedidelio ūkio baltaplaukį Ignacą. Iš karto jis tėvui patiko. Tai buvo vyras kaip kibirkštis. Jau besamdant davė jam atriekti duonos. Jis su savo peiliu per visą kepalą atvarė riekę lygaus storio, plačią, nes kepalas buvo nemažas. Riekė spindėjo, tarsi būtų buvusi pašlapinta. Taip ir sako, jei samdai berną, duok jam duonos atriekti. Jei greitai dailiai atriekia, atseit turi aštrų peilį, apsukrus, netingus yra, bus geras darbininkas. Dar pažiūrėk, kaip valgo. Jei švariai, greitai, linksmai valgo, taip ir darbą dirbs. Jei samdai mergę, duok bulves skusti. Iš to, kaip ji skuta bulves, gali nuspėti, kaip ir kitus darbus dirbs.

Kaip ten bebūtų, bet dėl Ignaco neapsiriko. Greitas kalboje, šarpus eisenoje, darbe. Kur jis neitų, ko jis nedarytų, visur matai, kad sugeba, moka, pats darbas jo rankoje slysta. Savo rankos ir norėdamas nebeprikiši: darbas baigtas švariai.

Ar arklį kinko, ar bulves vagoti žambį deda ant pečių, jam viskas pritinka. Žiūrint atrodo, kad tik taip, kaip jis daro, ir tegalima daryti. Jis ir negalvoja, kaip čia ką paimti, kaip pakelti. Greitos nuovokos buvo – žvilgt ir jau suprato, kaip patogiau ką paimti, kaip pakelti, pastumti, patraukti. Ar kaip kitam padėti, kai mato, jog jam per sunku, nepatogu.

Jis mokėjo gražų dalgio kotą, net su veidrodėliu, pasidaryti. Kai švaistosi, šieną pjaudamas, saulė švyst švyst nuo to veidrodėlio. Ir akiai jo dalgakotis gražus buvo. Mergės mėgo jo dalgį paimti, kai reikėjo kiaulėms žolės papjauti. Bepigu su Ignaco dalgiu pjauti – ir nepapustytas per žolę kaip per vandenį eina. Mokėjo Ignacas ištinti dalgį, sugebėjo ir kito berno išgadintą išlyginti, ištaisyti.

Jis viską iš akies ėmė ir tuoj taisė, tvarkė, tarsi būtų ilgai galvojęs, tyrinėjęs, kaip reikia ką padaryti. Greitų rankų, greito proto, akylas, sumanus, didelio patyrimo atrodė. Išbuvo jis pas mus ar ne trejus ketverius metus, kolei apsivedė ir nuėjo į to paties Šukštos kumečius.

Jis pirmu dalgiu šieną pjovė. Tėvas užleisdavo jam ir suverstinę pradalgę išvesti. Jo pradalgė buvo platesnė, lygesnė už kitų pjovėjų. Nors pats buvo nedidelio ūgio, lieknas, bet gražiai nuaugęs, raumeningas, dailaus veido, žydraakis. Pjovėjų eilėje jis vis toli nuo kitų išsiplėšęs pjaudavo.

Ignacas greičiau suduodavo šieno vežimą. Jo krovėja lygiau vežimą nukraudavo. Greičiau ir daržinėje iškimšdavo. Vis linksmas, vis juokaudamas. Į jį dirbantį žiūrint atrodė, kad nedirba, bet juokus krečia, kad tas jo dirbamasis darbas yra nepaprastai lengvas, jokio čia sugebėjimo nereik. Tarsi pats dalgis pjauna, pati šaka ar grėblys šieną paima. Žmogus tik taip sau, mažai tereikalingas priedas. Malonu buvo į jį dirbantį žiūrėti.

Sakykim, aria jis plūgu. Be botago. Arkliai patys dailiai apsisuka vagos gale tik švelniai žodžiu paraginti. Vaga eina lygiai, gyvai. Vagos tiesios, velėnos suverstos kaip paveiksle, jokios nepajudintos žemės tarpvagėse. Ir išvagoja, pagrindines vagas jis išveda tik žvilgtelėjęs į tolį linkmei pagauti.

Tiko jis tėvui. Sakydavo, linksma su juo dirbti. Jis visuomet išmiegojęs, privalgęs. Jo niekas nematė sustirusio, nepaslankaus, pikto ar suerzinto. Pokaičio jis nemiegodavo, vis ką nors dirbo – ar dalgakotį, ar grėblį. Jis pirmas iš kamaros išeidavo rytmečiais pažadintas ir tuoj imdavo baldytis, kad ir kiti nebemiegotų.

Mama jį girdavo, nes valgis jam visuomet gardus, neprisvilęs, nesūrus, neskystas; duona visuomet gerai iškepta, neatšokusi, nesuklekusi, – jis ją mokėjo atriekti, kad tų trūkumų nematytumei.

Čia jis ir mergėm tikdavo, nes jos peiliui kepė duoną. Mergės norėjo su juo dirbti – ar šieną vežti, ar rugius pjauti. Jis gerai glėbius paduodąs, jo rugių pradalgė gerai suvirstanti, lengva esą paskui jį rišti pėdus.

Ir mum, vaikam, jis tiko. Iš darbo prie vakarienės parėjęs jis tuoj: „Vaikai, kame tekinis, einam tekinį mušti; kame stypynės, einam pastypinėti, varykim kiaulę į bravarą..."

O jau šeštadienio vakarą, tai jau visokių juokų prikrėsdavo. Net tokių, kaip kas daugiau kruopienės išsrėbs, – jau pavalgius, atsikeliant nuo stalo, tai pasakydavo.

O sykį paėmė valgomąjį stalą už kampo į dantis, kojas atrėmė į savo pilvą ir vaikščioja. Ir dantys jo stiprūs. Išsigandome visi, kai prisivalgęs pasakė: „Joni, aš atsigulsiu ant nugaros, o tu šok nuo kėdės keliais ant mano pilvo, pažiūrėk, ar atlaikysiu be garso?" Šoko Jonis, bijodamas Ignacui kriauklus sulaužyti. Atlaikė Ignacas be garso spūdį ištverdamas.

Šventadieniais iš bažnyčios parėjęs Ignacas vis juokaudavo, kad jis būtų greičiau ir sumą atlaikęs, ir tą patį pamokslą greičiau pasakęs. Jis nebuvo skubrios kalbos, koks tarškalas. Trumpai, ne per greitai kalbėjo. Aiškios tarsenos, lakios minties, be keiksmų, švelniai – šypsojo pats, o kitus jau ne tik šypsotis, bet juoktis vertė.

Vienas pats nedainavo, bet būry prie kitų balsų gaidos nepagadindavo. Tačiau į dainą patraukdavo kitus. Ypač mėgo: „Oi Juzi, Juzeli, kame vandravoji, dėl ko tu pas manęs joti neatjoji..." Mama išgirdusi dainą tuoj atsirasdavo prie būrio. Ir prasideda iki gilių šeštadienio sutemų dainos. Ar kokių pabaigtuvių vakarai. Ignacas išjudindavo ir jaunus, ir senus.

Ir uogauti šventadieniais išeidavo, ir riešutauti. Ir ievų uogų, ir bedruskių, ir serbentų pasausdraviais pasmaguriauti. Jis ir vamzdelį iš gluosnio nusuks, ir švilpuką iš karklo šerdį išsukęs padarys, ir kokį prašmatnų aukšlį sulenks alksnio maukną nulupęs.

Stebėtinas tas žmogus buvo, niekuomet nepavargęs, nesurūgęs, nei sirgo, nei pyko, nei miego jam trūko, nei alkanas jautėsi. Nei rūpesčio nudavė turįs, nei nesveikatos. Visuomet linksmai nusiteikęs, paslankus, judrus.

Jonis

Mano mama turėjo keturias seseris. Viena jų buvo ištekėjusi už Alimo toje pačioje Vainaičių sodoje, tik sodos dalis vadinosi Šilasoda, o mamos tėviškė Skruzdyniai. Mamos tėviškė 24 ha, o Alimo, tikrai nežinau, ūkis buvo kur kas stambesnis.

Begimdydama Alimienė pasimirė. Liko be motinos vos gimęs sūnelis. Pakrikštijo jį Jonu. Pradžioje Jonis augo pas tetą Viktoriją. Ji buvo likusi tėviškėje, gyveno netekėjusi. Kiek paūgėjęs, Jonis buvo atgabentas pas kitą tetą, Anastaziją, mano motiną. Jis buvo maždaug mano sesers Antaninos amžiaus. Augo sykiu su mumis.

Paaugo. Jau pusvaikis. Čia jau vaikis. Greitas buvo toks, sausagyslis. Mano tėvas norėjo jį leisti mokytis į pradžios mokyklą. Vaikas spyrėsi. Turėjo rusų raidėmis (graždanka) elementorių. Mama tos knygos labai nekentė. Nekentė kaip ir lenkų kalbos, kurios buvo mokoma parapinėje mokykloje Plungėje ir kur gavo nešioti vadinamąją *metelingę*. Tas pats „daraktorius" Jonį mokė, kuris mokė Onutę ir brolį Petrą. Aš buvau per mažas ir tik iš šalies tepritilpdavau prie stalo. Jonis pramoko skaityti, rašyti, paskaitė maldaknygę, manau, tik iš savo knygos. Mokėjo pasirašyti maskoliškai.

Paskui dirbo pas mus kaip eilinis darbininkas. Buvo tėvų patikėtas, klusnus. Tėvas jį gerai mokė prie darbų, ir jis sugebėjo visokį darbą dirbti. Atsimenu, žiemos metu jis darė mišinius, šėrė gyvulius, šakas kapojo kraikui, virbus kurui. Šiaip nebuvo labai gabus, tik tėvo vis spiriamas pasilauždavo. Vakarais vydavo virves. Pavasarį arė su plūgu, akėjo. Padėdavo kitiems tvoras tverti. Prie meistrystės nebuvo gabus. Nieko nemokėjo ir nemėgo daryti. Nei botago nusivyti nemokėjo, nei kirviui koto įdėti ar šluotos surišti.

Siųsdavo tėvas jį su šakaliais į Plungę. Dalykas toks. Daug baltalksnių augo, ir stambių. Kirsdavo juos kurui. Stambesnius skaldydavo į šakalius, o plonuosius arba šakas kapodavo į virbus kurui. Virbus sudėdavo patvoriais priekiemyje, užduralyje, o šakalius papastogiais, prie tvartų, prie klojimo. Tvartai turėjo plačias pastoges, tilpdavo šakalių per dvi eiles. Alksninius šakalius laikė beveik lygius beržiniams. Ir žydai mokėjo kaip už beržinius. Jie duoda geros šilumos. Tai tų šakalių Jonis prikraudavo į nedideles gardis iš vakaro ir rytmetį, dar prieš saulėtekį, išvažiuodavo į Plungę. Už tokių alksninių šakalių vežimą parveždavo rublį ir dvidešimt kapeikų, o kartais ir daugiau. Kažin ar pagal vežimo dydį mokėjo, ar pagal tai, kiek pirkėjui šakaliai buvo reikalingi. Grįždavo iš Plungės apie devintą valandą, kolei dar nekaršta, kolei arkliai negyliuoja.

Kai suvažinėdavo per savaitę tris keturis kartus, susidarydavo penki šeši rubliai. Tai buvo gana pelninga. Taip susirinkdavo kiek pinigo ir padieniams

darbininkams užsimokėti ir atlikdavo mokslus einantiems vaikams už mokslą sumokėti. Kai buvau septintoje gimnazijos klasėje, važinėdavau ir aš panašiai uždarbiauti. Tėvas neliepė, bet patarė pasinaudoti proga.

Nelabai tedygo Jonui ūsai, bet kai dygstamasis laikas atėjo, jis ir į mergaites ėmė dairytis. O čia jam nepatogu buvo, ypač mamos jis privengė. Tėvo bijojo. Mano tėvas nebardavo, nesikeikdavo, bet aiškiai parodydavo, kai buvo kuo nors nepatenkintas.

Tad, Jonis, dabar jau Jonas, jau vyras, visokių darbų patyrimų įsigijęs, išėjo kitur tarnauti. Pristojo prie Prano Jankausko Paminėjuose, o ten netoli gyveno Širvinskis, prie tako į Medingėnus. Takas ėjo Minijos pakraščiu, per Širvinskio kiemą. Ir įsispitrijo į Širvinskaitę, gražią, malonią mergaitę.

Jonis buvo vienturtis. Greit po jo gimimo ir tėvas mirė. Liko tik tėvo brolis Jonas, ne visai pilno proto. Nieko nedirbo, tik bites mokėjo saugoti, kad neišspiestų svetur. Tas Jonas buvo pasidirbinęs karstą ir miegojo tame karste vietoj lovos. Gyveno rūsyje. Iš jo namuose jokios naudos.

Mūsų Jonis sumanė vesti ir eiti į tėviškę gyventi. Per kokius dvidešimts metų kažin ar kas bebuvo likę iš ūkio padargų, o apie gyvulius ir kalbos negalėjo būti. Apsivesti nesunku, bet gyventi reik pradėti prie kelmo atsistojus. Davė kiek reikalingiausių padargų mano tėvas, kiek gyvulių pradžiai. Primetė ir teta Viktorija. Gavo šiek tiek dalies iš žmonos tėvo.

Žmonos tėviškėje ar ne 18 hektarų žemės. Švariai, gražiai gyveno Širvinskis, malonus žmogus, su kaimynais gerai sugyveno. Buvo raštingas. Turėjo tik vieną sūnų ir vieną dukterį.

Sykį buvo atvažiavęs pas mus su sūnum ir norėjo iš tėvo armoniką pirkti sūnui. Neatsimenu dėl ko, bet nenupirko. Ar nepatiko, ar tėvas pasibrangino. Tėvas ir pats kartais armoniką pakliurkindavo. Mokėjo gražiai klumpakojį griežti, polką ir kitus šokius. Lygtuvių vakarais, rugiapjūtei pasibaigus, talkos pabaigtuvėms, rugių nubaigai mama visuomet duodavo gero sūrio po didelį luitą ir tėvas vakare panorėjusiems šokti pagrodavo armonika. Armonika buvo dvieilė, bet tėvas tenaudodavo tik vieną eilę balsų.

Taigi Jonis pradėjo ūkininkauti. Gerai jautėsi. Linksmas. Mėgo burnelę. Kartkartėmis sutikdamas vis ačiuodavo tėvui už tai, kad trumpai laikęs, bet vis džiaugėsi iš tėvo daug ko pramokęs, sako, pasijautęs daug ką bežinąs, patyrimo gaspadoriauti beturįs. Sako, gerai, kad ir prie Pranciškaus dvejetą metų pabuvau. Tuomet supratau, kad iš papunio (taip mano tėvą Jonis vadino) daugiau pasimokiau. Šiaip kažko ant tėvo buvo nepatenkintas. Atsirasdavo pas mus tik didokam reikalui esant.

Dažniausiai ateidavo pasitarti dėl Lignarskienės. Gerai nežinau, kaip ta Lignarskienė buvo apsigyvenusi Alimo ūkio žemėje pastatytoje grytelėje. Vis norėdavo ją iškraustyti. Rūpėjo ir pati grytelė (Lignarskienė nuomos nemokėjo),

ir keletas dešimtinių žemės, vien ariamos ir, sako, pačiame geriausiame lauke. Šiuo reikalu tėvui, kaip buvusiam viršaičiui, daug kas buvo aišku.

Jonas iš turgaus visuomet parvažiuodavo linksmas. Niekuomet nepraleisdavo progos burnelę kitą išmesti. Progos dar paieškodavo ir pats tokią progą sudarydavo. Gana triukšmingai kalbėdavo, nepasiduodavo. Bet su kaimynais gerai sugyveno. Ar padėti kame, ar rodos kokios duoti jis neatsisakydavo. Nebuvo labai gilus, tačiau užtekdavo protelio ir apie namus apsisukti, ir Plungėje rasti geradėjų burnelei išgerti, ir su Stalgėnų kunigu burnelės nepalikdavo. Šiaip namuose didelės tvarkos nebuvo. Kažkaip paviršutiniškai, tarsi atmestinai, nelyginant ištvermės trūktų savo įsikarščiavimams įgyvendinti.

Švelni, maloni buvo jo žmonelė. Lėtai, ramiai viską darydavo, nebuvo apsileidusi. Kietumo nusistatymuose ar pasisakymuose didelio neturėjo. Namus apeidavo, bet nepuolė, nesidraskė. Nesimatė didelio noro ar pastangų savo ruoša iš kitų išsiskirti. Neatsisakydavo nuo stikliuko vyro bičiulių draugėje.

Augino jiedu keturias dukteris ir paskutinio susilaukė sūnaus – irgi Jono. Abiejų akys labai buvo susmigusios į sūnų. Tarsi neužkliudžiusios keturių dukterų, akys slysdavo pro jas ir sustodavo prie sūnaus. Geras berniukas augo, dar ir gausių seselių lepinamas.

Gražios išvaizdos abu tėvai, ypač motina. Vaikai tai jau tikrai gražūs. Mergaitės kaip paveikslai, viena už kitą įstabesnės, žydraakės, geltonplaukės, į motinos gimines, žinoma, į pačią motiną visų pirma. Taip, tas ūkis buvo gražių mergaičių, moterų ūkis.

Ir gera gražiai mergaitei, švelniai, lipšniai, ir negera, pavojinga. Daug svetimų akių giliai bado, vis stebisi, gėrisi, džiaugiasi, neiškenčia ir meilingų žodžių pasakyti, pameilikauti. Į nibrę ar vakarušką prašo ateiti, kviečia kaimynų jauniai už kits kito. Ir darbų pabaigtuvės linksmos, talkos mėšlams vežti. Rugiapjūtė būryje. Linksmos linų rovėjos. Rudens darbai, kūlė, mynė. Vis gerų progų pasitaiko su kaimynais pabūti, arčiau susieiti. Gražu šventadieniais bažnyčion eiti, grįžti. O jau į tolimesnių bažnyčių atlaidus traukiant, susidaro dideli būriai pėsčiųjų. Pasitaiko plepių, linksmų, net norisi dainuoti, dar rytmetį, į bažnyčią tebeinant. Jei senyvesniųjų nebūtų, tai tikrai jaunimas užtrauktų kokią dainą.

Paprastai senesnieji vyrai eina savo būryje, moterys savo. Vyrai ir pypkes rūko, ir ūkio darbų reikalus aptaria. Kame kas kokį geresnį eržilą laiko, kam bėroji gražų kumelį atsivedė. Kame koks geras kalvis atsirado. Kame dabar dirba tas ar kitas meisteris trobesiams statyti. Kame siuvėjas, „rimorius“.

Moterims pakanka kalbų apie karves, kiaules, vištas, žąsis. Apie daržus: kokios kirmėlės šįmet apniko kopūstus, ar spragiai, ar žalsvieji kirminai. Kaip apsaugoti žąsyčius, kad varna negrobtų. Kame gauti geresnę perekšlę vištą, nes tos naujoviškosios neperinčios. Žinoma, daug žodžių tenka toms šeimininkėms,

kurių eisenoje nėra. Kuri ar namie pasiliko sergėti, ar, kur tau, jau didelė ponia, važiuota važiuoja su tuo savo švamalinės pypkės pypkoriumi.

Jaunuomenė eina mišriai. Ir pasistumdo, ir pajuokauja, paprastai kaip ir neturi ūkiškųjų pasikalbėjimų. Kalbos sukasi apie pačius save. Linksma čia, kvatojama. Kalbama, į kuriuos uogienojus grįžtant pasukti, ar dar neprigvildo riešutai – gerai būtų ir lazdynus palankstyti. Vis prisimenamas šokis, pas kurį ten buvęs, kokie griežikai, kokios apkalbos po nibrės atsiradusios. Žinoma, buvo ir rimtų pašnekesių tarpais.

Gaila, kad ta Stalgėnų bažnytėlė, pastatyta bevaikio Stonio dovanotoje žemėje Stalgo sodoje, taip arti. Tik per savo žemę perėjai, nusiritai nuo kalno, per Minijos lieptą, į kalną – ir jau šventorius. Nėra kaip nė kalbos pradėti. Tokiame trumpame kelyje ir nesusieisi su kuo norėdamas. Juk plikame lauke nestypsosi belaukdamas. Taip gerai ir nesusitarsi. Čia gi prieš kelio galą daug žmonių. Pastebės belaukiančią ir pakels ant liežuvių dėl niekur nieko. Jau į Medingėnus einant kas kita. Dar geriau į Plungę: kelias eina ir mišku, miškaliais, palaukėmis, pamiškiais. Į Rietavą būtų geriausia, bet kažkodėl į Rietavą tevykstama per Vainikus. Kitų Rietavo atlaidų mūsų žmonės kaip ir nežino. Tarsi tai būtų dėl to, kad tai kita apskritis. Juk jokio dėl apskrities skirtumo nėra. Tie patys žydai kromelninkai, tas pats dulkėtas kelias. Didelis kunigaikščio sodas, bet į jį neisi, ir neleidžia arba ne visuomet teleidžia, ir ne į visas sodo vietas. Seniau, kunigaikščio kapelijos laikais, būdavo tų kapelčiukų griežimas sidabriniais trimitais, ir tik tuomet atplūsdavo žmonių, kai bažnyčia su visomis savo iškilmėmis eidavo į kunigaikščio sodą prie koplyčios, kurioje buvo kunigaikščių karstai suguldyti. Tuomet sustodavo prie Šv. Kotrynos koplytėlės ar prie sodo mūro dulkėtoje, negrįstoje miesto gatvėje. Prie tos koplytėlės visuomet degdavo žvakės – buvo manoma ją esant stebuklingą.

Tai anais laikais ir tokiais prašmatnumais nepatraukdavo iš mūsų pusės žmonių, juolab mažau kas į Rietavą beidavo, kunigaikščiams išsikasavojus. Nei jomarkai kokie Rietave, nei turgai. Visai kas kita Plungėje. Ta savotiška trijų aukštų, suvožtų laivų išvaizdos sinagoga (šoulė) žemaičio akies netraukė. Ir Plungė turi šoulę – aukštą, mūrinę, tiesa, žemai, prie klebono patilžusios pievos, iš kurios vešlios žolės tik žydų ožkų galvos tekyšojo.

Tačiau, norint su kuo susitikti, galima apsieiti ir be šokių, be nibrių, be atlaidų, be jomarkų. Kas nori, geba pabendrauti, pasižmonėti, paišdykauti – toks tokį pažįsta iš tolo. Susiuosto, susimirksi ir be kalbos, be žodžių kits kitą supranta, nors iš šalies būtų ir akyla, ir griežta priežiūra ar aštrus grasinantis draudimas. Dar prie viso to reik pridėti ir laukų akylumą, ir miškų ausylumą: dažnai, ko neturėtų pamatyti, pamato, ko neturėtų išgirsti, išgirsta. Ir be atsitikimo kokio prikalba, o jei šiek tiek kas atsitiko, baigta – nebeapsiginsi: plonieji liežuviai iš nieko pripliauškia vežimus, kur tau, kalnus privaro. Kartais vis dėlto yra apie ką pašnekėti, papasakoti, ypač nelauktai kam atsitikus.

Taigi keturios gražios mergaitės viename kieme. Pro kiemą pamiške eina sodos kelias. Tuo keliu visi važiuotieji važiuoja, nes kito kelio nėra – vienoje pusėje penkių šešių kilometrų miškas, kitoje – Minija be tilto. Soda nusitęsusi tarp miško ir upės. Visi šios pusės Minijos takai sueina prie liepto į Stalgėnus, Alimo žemėje, gražiųjų mergaičių tėvų sodyboje.

Rytmečiais šventąją dieną ne visi tuo pačiu metu eina, labiau paskidai ir dar susikaupę, dar graži vasaros saulė neatšildė jaunųjų širdžių, nes basoms ir basiems per nepjautą žolę einant, rasa šaldo letenas ir blauzdas. Ir šaltoka, ir bijok papadelkius sušlapinti, nei greta paeisi, nei stumtelsi, kuris ar kuri tau patinka. Eisena ramesnė ir tylesnė.

Kol maži vaikai – maži vargai. Ant kelių skraitėj belaikydamas vaiką pajauti šilumą, tai ir visas nemalonumas. Čia mažas dar nesąmoningo vaiko apsirikimas. Kai dideli vaikai apsirinka – paslysta savo dar nepakankamai tvirto proto amželyje, ypač kai jau kylančių jausmų nesuvaldo, tuomet tėvams širdį paveikia. Širdis atsiliepia įvairiai į vaikų nuopuolius jų dar nesubrendusio gyvenimo akimirksny paslydus. Suskauda tėvams širdis ir neatsileidžia. Dar svetimųjų kalbos prasideda, širdžiai karščio privaro. Ir tas laikas tuomet kažkaip ima pamažėli slinkti, tarsi tyčiomis tęsdamas įsiskaudėjusios širdies sopulius. Gaila nieko dėtų tėvų. Juo labiau gaila vaikų nesąmoningo potraukio akimirką slystant ar nebesugebėjus suvaldyti sukilusių jausmų, užleidus proto stabdžius akliems beatodairiškiems įkarščio jausmų veiksmams.

Taigi gana ramus buvo Alimų gyvenimas, kolei paaugo dukros. Dukroms augant, šeimos gyvenimas darėsi vis gyvesnis, vis platesnis, gilesnis. Gražios dukros augo, linksmos, sveikos. Džiugu buvo tėvams. Platokos apylinkės kaimynai vis pasiklausė, vis akį metė Alimų sodybos rūtų darželio link.

Laikas ėmė tarsi greičiau bėgti. Dienos bene trumpesnės pasidarė. Ilgėjo vakarai, naktų galo nesulaukdavai. Kitokio ilgio šeštadienio vakarai. Ne tokie linksmi ir malonūs sekmadieniai: vis pilna rūpesčių, širdgėlos. Didelis savųjų būrys. Ne taip lengva akyse laikyti. Kiekvienas šeimos narys ėmė reikalauti savotiškos akies. Savaip jis pynėsi į sūkuringas staigiai bręstančios jaunatvės linksmas dienas. Atspirtis, aplink save suspiestus, kaip anksčiau buvo, ėmė mažėti. O veržlumas išeiti, lyg ir pasislapstyti nuo savųjų būrio, kiek nutolti nuo vis sekančių akių, vis augo. Laiko vienas plotas, stebi vienerios akys, o į šalis žvairuoja keturi dvejetai kur kas judresnių, smalsesnių, tik jausmų skatinamų akių.

Nepakako tėvų širdies pareiškimų, visokių priminimų, prašymų. Prireikė imtis griežtos drausmės, aštresnio sekimo, kol kas švelnių bausmių. Susirūpinimas vis augo, didėjo, pavojų gausėjo. Jau kalbos plito. Pradžioj iš mažo šakalėlio vežimą priskaldydavo. Paskui šakalėlių nebereikėjo – prikrauti vežimai patys riedėjo. Pirma visa tai aplink. Paskui parėjo namo. Tėvai pamatė. Ir taip, atrodė, ramioje šeimoje dvi dukterys suklydo, negarbę užsitraukė. Bet ir šeimai tam-

sūs šešėliai krito. Plačioje apylinkėje žmonės kalbėjo. Jei eina tokia nuskriausta mergaitė per šventorių, moterėlės pirštais neiškenčia neparodžiusios: „Štai ši, štai ši, va, kur žydru sijonuku eina, va va, su gelsva šilkine skepetaite apsigobus, kaip ne žmogus...“

Slapstydavosi, ypač per šventorių eidamos. Kitur moterys neturi tiek laiko pasižvalgyti, kaip kad šventoriuj.

Neatsiliko ir trečioji. Labai stengėsi nuslėpti pasirodančias išorines žymes. Bet kaimynės žinojo – kur tau tokio dalyko nepastebės.

Ėjo kūlė pas Abartį. Prie garinės mašinos susikviečia kaimynus – vieni kitiems eina pagalbon. Ta pati talka, kaip mėšlams per vieną dieną išvežti. Panašiai ir prie mašinos: ir šiaudai, ir grūdai – viskas turi po talkos atsirasti vietoje.

Kaziūnė redeliojo. Buvo, sako, tą dieną kažkokio nepaprasto veido, šiaip visuomet graži, skaisti. Sekė ją kitos darbininkės. Ji pasitraukė trumpam laikui nuo redelės ir paėjo už jaujos. Ilgai netrukus grįžo į savo vietą, bet buvo per daug kitokia. Moterys ėmė ieškoti, kur ji už jaujos padėjo. Rado į skarmalus suvyniotą ir į šiaudus įkištą kūdikį...

* * *

Į sūnų tėvai dėjo visas viltis. Užėjo karai, okupacijos.

Per Antrąjį pasaulinį karą grįžus į Lietuvą rusams, Jono Alimo penktąjį vaiką, sūnų Joną, jau suaugusį, tiesa, gležnoką, liesą, išvežė darbams. Tėvas visur visokių žygių darė, kad sūnų atgautų. Niekas nieko jam tėvynėje padėti negalėjo. Tėvas nerimo. Sugalvojo paskutinį žingsnį žengti – ryžosi pats ieškoti, – nejaugi tėvas savo vienintelio sūnaus nesugebės surasti, kad ir svetimame krašte, nors kalbos gerai nemokėdamas. Argi nėra ir kitur gerų žmonių, kurie padėtų sūnų surasti. Taigi palikęs žmoną ir keturias dukras kaip stovinčias namie, ūkyje, pats vienas, atsidėjęs likimui, ryžtingai išvyko mylimo sūnaus parsivesti.

Išvyko ir... nebegrįžo.

Triušis

Gilios daubos tarp ilgų kalnų šlaitų. Ir lapuočiai miškai auga, ir pievų apsčiai, ir ariamų laukų – ark kiek nori, kad tik žemės turi. Lygu. Šlaitai nuolaidūs. Kitur staigu. Pasiieškok, kame galėtumei nusileisti į siaurą raguvos dugną. Pasisaugok, kad lytus neužpultų. Sugebėk tuomet rasti nelygumų išsikapanoti į nuolaidųjį šlaitą. Burbuliuodamas verčiasi vanduo, net pirmoji banga jau gili.

Seniau ariamųjų laukų nearė. Jie buvo sėjamieji laukai. Jau pasėti pūrai, o atrodo, tarsi net nearta. Styri per pusę žmogaus augumo kukurūzų stagarai.

Kitur jie pasvirę. Yra ir sukritusių. Tarp jų ilgi atsigulę pūrų šiaudeliai, sprindžio ilgio, laibi.

Arta ar nearta? Ne, sako čia pat pasitaikęs savininkas, arta ir jau pasėta; juk, sako, pasėjus grūdus, reikia juos aparti. Apie akėjimą, kartojimą net nekalbama. Kur tau, net nežino, kas tas kartojimas ir kam tai. Ir vieną kartą akėčiomis pabraižius kukurūzinojus gana. Tai reiškia, arta, kartota, akėta, pasėta, aparta, apakėta, apvolyta. „Kur čia, – skundžiasi savininkas, – dabar daug darbo, reik arklius varginti, reik pačiam laukus paskui arklius išvaikščioti."

„Bet kaipgi kitaip?"

„E, kur čia, mano tėvas kitaip gyveno, ir aš dar atsimenu. Būdavo, pabarsto kviečius stepės lygumoje, o čia pat kaimynas varinėja kelis tūkstančius avių, – žemė saulės išdeginta, žolės nebėra. Paprašo ir pats padeda avis pavarinėti po pūrų pribarstytą žemę, – tai avių kieti pusnageliai ir suaria, ir aparia."

Ir kokie kviečiai pavasarį! Kokios varpos! Ne javai, bet tarsi jūra auksinė banguoja. Šiaudelis neilgas, bet kietas, kaip iš vielos padarytas. Grūdas kaip gintaras, kaip auksas.

Tokios žemės kiek tik nori. Galo neapmato, kas jos turi. Nieks jos neima sėjimams. Daug darbo. Be sėjos, reik ir nupjauti, iškulti.

Vežama namo tik grūdai. Šiaudai paliekami pūti. Mėšlo nereik – gadina žemę. Gyvuliams tvartų nereik – tai ir kraiko nereik. Ir pašaro nereik, – kelios dienos pasnigta tesilaiko. Ir vėl saulė, ir vėl viskas žaliuoja. Blogiausia vasarvidžiu, kai ilgesnį laiką nepalyja.

Nereik klojimų. Čia pat lauke pakloja. Apdaužo kiek. Grūdų pribyra krūvos. Žemė kieta, juoda, maža daužomų varpų teįmygia žemėn.

Žemaičiuose sako: ne kulia, bet bloškia. Kartais, veždami rugius iš lauko, padaužo varpas už šiaudų paėmę ir prisibloškia sėklai. Retai taip tedaro, nes mano, jog iš taip išblokštų sėklai grūdų paaugs birstą javai.

Čia tai toks pagrindinis kūlimas. Nesvarbu, ar švariai iškulta, pribyra ir taip didelis grūdas. Kitą metą suverstos šiaudų stirtos žaliuoja kaip karklynojai, kaip kokie krūmai.

Tokioje pat vietoje vaikščiodamas vis matai Kaukazo amžinu sniegu dengtas spindinčias kalnų viršūnes. Ir saulei nusileidus vis dar matai.

Tokių vaizdų apstu apie Kaukazo Stavropolį (Vorošilovską). Šiaurės Kaukazas. Gerojo juodžemio padangė. Auginama arkliai, avys, nes pašaro nereik ruošti. Ganosi ožkų būriai. Nieks ten nežino, kad ožkos melžiamos. Auginamos tik odai ir mėsai.

Miesto pakraščių gyventojai nei didelių laukų valdo, nei išganų naudoja. Laiko vieną kitą arklį, karvę – ne tvarte, bet tik po stogu. Ir kame laukuose bendram miestiečių naudojimui turi ariamus sklypus, panašiai kaip *stanicų* gyventojai. Pasisėja kukurūzų, arbūzų, bulvių, grikių, kiek duoninių grūdų. Jie žemdirbiai,

Troba Žvelsėnų kaime. 1938 m. Fot. Ignas Končius

bet mažai teturi žemės, tik kad prasimaitintų. Žinoma, saulėgrąžų prisiaugina, kad visai šeimai ir visiems metams lukštenti užtektų su kaupu.

Nemėgsta jie darbo, nei prie namų ką daro. Sodybėlės menkos. Namuks prie namuko. Panašūs į namą: atseit turi sienas, duris, langus. Tik du kambariu. Sienos plūktinio molio, kas pavasarį kalkėm baltinamos. Be pamato. Apačioje sienos storesnės. Atrodo, tarsi būtų kiek smukusios žemėn ar prie žemės kiek praskydusios. Taip išeitų, kad dirbtumei iš skystos medžiagos – ji patyžta žemyn, nuslūgsta. Labai stropiai vis teplioja kalkėmis, kitaip neapsigintų nuo skruzdėlių – šitos suėstų viską. Nedidelės jos, greitos, landžios. Be plyšio, be skylės į vidų patenka. Ir jau kur viena atsirado, tuojau parsiveda šimtais. Tik baltinimas kalkėmis iš vidaus ir iš lauko padeda kiek apsiginti nuo jų.

Po mažais langeliais – suolelis. Taip ir atrodo, lyg kiauras dienas ant to suolelio ir sėdi. Tarpais vyrai, tarpais moterys. Rečiau mišru. Ir visi saulėgrąžas lukštena. Labai vikriai, greitai, kalbos nenutraukdami, tik nuo palūpio bešnekant atsipurtinę lukštai byra ant krūtinės, viena savo puse spindėdami... Taip eilių eilės, prie kits kito prikibę ir tįsaliuoja, kolei keli, į didesnę krūvelę sukibę, nenutraukia juos rišančią seilę. Ir taip šventą, taip prastą dieną.

Ne tiek darbas gyventojus gaišina, kiek kelias. Juk tas jų dirbamasis laukelis yra už 4–5 kilometrų nuo sodybos. Nuvažiuok kaskarts. Dar beveik visuomet į kalną. O kai pakyla, tai tas juodžemis pasidaro glitus, kimba prie

tekinių, pagaliau taip aplimpa, kad turi atsistojęs plėšte plėšti tą juodą kietą tešlą nuo ašių, nuo stebulių, nuo tekinių lankų. Pėsčias eini su auliniais batais apsiavęs – kito apavo nepanaudosi – neištrauksi iš to juodžemio, nutrauks nuo kojų. Tai va, ta riebiosios žemės tešla šliaužia pagal aulą aukštyn. Turi vis nuversti žemyn.

Kupranugarių minkštõs, judančios odos kanopos apsigina nuo tos juodo purvo kibios, tirštos tyrės. Jiems prie kojų nekimba. Jie kažkaip tarsi įgniauždami deda į tą purvą kojas ir ištraukia neapkibusias.

Arkliams labai sunku bristi per tą juodžemio purvą. Jiems prie kojų taip nekimba, bet itin sunku ištraukti kanopas iš klampaus glitaus purvo. Per tokį purvą gali bristi skeltanagiai gyvuliai – jiems nesunku kojas ištraukti.

Tad palijus tik sėdėk palangėje ant suolelio ir lukštenk saulėgrąžų sėklas. Kažin kiek laiko važiuosi į vieną galą. Ir dirvoje – gyva klampynė: nei išbrisi, nei darbą galėsi dirbti. Paskui klampok namo. Taip visą dienos akį ir minkysi tą gerąją žemelę maitintojėlę. O jau pėsčias iš namų tai ir nepajudėk – nei nueisi į lauką, nei pareisi. Vilksi kojas žemėm apkibusias – kaip kokius kelmus.

Žemės tuščios daug. Daug ganiavos, daug ir arti sėti galimos. Keleto avelių ar ožkų nepavarinėsi, kad jos galėtų po žolelę prisirupšnoti. Turįs dešimtį tūkstančių avių – kunigaikštis. Bet ar visi po tiek gali turėti ir tokius ganiavai plotus užvaldyti. Panašiai ir armėnams.

Tarp didelių, galingų turtuolių, gal teisingiau, dideliems turtuoliams, reikalingi beturčiai. Juk vieni patys apžergę plačią ganyklą, didelių kaimenių neišlaikys. O nejudinant to ganomo-sėjamo turto, nieko negausi, tai nebūsi ir turtingas. Reik jiems žmonių. Reik juos privilioti. Nors žmonės ir patys peršasi. Varo juos šeima, vaikai. Kame gausi maisto... Ir eina ieškoti ne maisto, bet darbo. Mano, jog gavę darbo turės ir maisto. Nebijo ir sunkaus darbo. Prašantiems darbo užleidžiami valdų pakraščiai, sunkiau prieinamos, menkesnio derliaus, aukštesnio ploto, neva lengviau su menku kuinu įdirbamos žemės ar ganomos, kur gali viena kita ožkelė ar avelė laipiodama skardžiais, staigiais šlaitais šiek tiek pavienių augalų ar lapų prisiskabyti. Būrio čia neatvarysi – jis čia nieko negaus.

Ir taip gyvena stanicoj ar miesto-miestelio pakraštyje, savo valdas turi už penketo šešeto kilometrų, taip ir vargsta nuo ryto iki vakaro. Nepavarinėsi juk kasdien tokius atstumus gyvulio. Tad patys eina, priskina pakelyje žolių ir velka namo.

Bevaikščiodamas, besikalbėdamas sutinki visokių žmonių. Tų didžiūnų ne taip jau lengva pamatyti. Jie gyvena ištaiginguose rūmuose mieste ar kur išvažiavę laikosi. Šiaip pasirodo kaip jaunas mėnulis – švyst, ir dingo...

Varguomenės nedaug, ji nejudri, tarsi bijotų pasirodyti. Kame apie menkutį susmukusį skruzdėlių apsėstą namuką laikosi. Prie kokios sunkiai prieinamos

pakriaušės ar dauboj kokioj kiūto žmonių neaplankomi, gal tik kuomet, kai darbo rankų prireikia.

Yra judrių vidutiniokų. Jie turi pakankamai savo šeimai gyvulių. Laiko arklį. Visi mėgsta arklius. Dėl to, ką tik išgali, viską arkliams atiduoda. Tokie ir pagano, ir išsiaria. Turi ir žolės, ir grūdo. Bet tokie eina, tarsi nepasėdėtų vietoje. Jiems daug kas rūpi: ir šeimos nariai įprasto valgio prašo, ir gyvulius reik šerti. Kai žiemos nėra, ruošti pašarų atsargos kaip ir nereik, – pakenčia vieną kitą savaitę – ir vėl po kojų maistas. Kaip kad vasarą, kai kurį laiką nepalyja, – viskas išdega saulėje, juoda žemė, ir tiek. Irgi turi pabadauti, kol palyja, kol vėl suželia.

Turi dideles išganas, visokių vietų pasitaiko: sausesnių, drėgnesnių, šaltiniuotų. Vienur palinkusių į šiaurę, kitur – į pietus. Tenka tik pavarinėti galvijus. Numatant sausras, į tinkamas vietas kreipti. Mažame plote nepavarinėsi.

Gana įdomu stebėti gyventojus prie šaltinių. Šulinių kaip ir nėra. Renkamas lytaus vanduo. Kas gi gali įsitaisyti pakankamo dydžio kubilų, medinių ar cementinių žemėje, kad lytaus vandens visiems sodybos gyvuliams užtektų. Lytaus vanduo greit genda, kai nėra net šiaudinių stogų. Valgiui gaminti ar gerti nešasi iš šaltinių. Šaltiniai žemumose. Kilometrą kitą tenka nešti vandenį į kalną.

Va čia ir prie paties šaltinio visa ko pamatai ir daug ką nugirsti, net pats į rodą nesikišdamas ir neklausinėdamas. Sprūstis prie vandens čiurkšlės, kur mažesnė versmė. Ilga, sunki kelionė kad ir į nuolydų kalną. Čia eini ir klausais. Kalbų kalbos, ir senų, ir jaunuomenės, ir vaikų. Visi neša. Kai pakerta kojas, pastovi atsikvėpti. Ir vis šneka, šneka. Dažnai be turinio. Bet ir turiningų kalbų prisiklausai, bekrimpuodamas ilguoju šlaitu.

Kaip ir visur, ir čia daugiausia mažažemių. Jų šeimos vaikingesnės. Jų seniausieji ir jauniausieji toje vandens kelionėje. Darbingieji dirba labiau pasiturintiems, kad dar daugiau turėtų, kad jiems lengviau būtų gyventi. Tokiems vanduo „pareina“. Jie visuomet turi ne lytaus vandens atsigerti.

Iš visų pusių ateina prie šaltinio. Tad čia suplūsta platokos apylinkės naujienos. Sunku susigaudyti, apie ką ir ką kalba, kas ką padaręs, ko nepadaręs, kas ką pasakęs, ko nepasakęs. Kas šioks, o kas toks, kuri taip, o kuri kitaip.

Prie šaltinio naujienos susirenka, susimaišo, susipina. Išeina tikros naujienos – ne tik vandens, bet ir žinių šaltinis. Vanduo švarus, skaidrus slenka pamažėli šlaitais aukštyn į sodybas. Naujienos jau prie šaltinėlio painioja asmenis. Namo parėjus tikrosios teisybės nė sapno nebelieka.

Toks tai gyvenimas iš dienos į dieną. Rytdieną vakarykščios naujienos leidžiasi šlaitais žemyn prie šaltinio. Jos jau nebepanašios į vakarykščias, kai kilo šlaitu aukštyn. O grįždamos šlaitais ir sodybas pasiekusios, jos visai nebevakarykščių vakarykščios.

Nebeaprėpsi viso, ką matai, viso, ką girdi, kai esi dar neįgudęs, naujas žmogus. Ir elgesys, ir kalbos, ir mintys, ir viskas taip nematyta, taip negirdėta. Tikrai dideliam sūkuryje atsiduri. Žvalgais, klausais, stebi, o jau to vandens kaip ir nebesimato. Juk eita vandens parsinešti, atsigerti tyro, šalto vandens. Ir dar gerti, ir dar, nes vakarykštis karštis išsunkė pro odą beveik visą kūno skystį.

Vanduo brangus visiems. Gaila lašelio, kai į jį įdėta sunkaus darbo benešant į kalną. Ir tas paskutinis vakar parneštojo vandens lašelis, dar visas neišgaravęs aklai apvožtame inde, po suolu ant plikos žemės padėtame prie sienos kertės, nepaprastai gardus. Tą gardumą ne tik lūpos, liežuvis, gomurys pagauna, bet jo dar apsčiai lieka ir gerklei. Taip ir seki jį, kolei gyvas nusileidžia iki pat pilvo galo. Bent taip atrodo.

Tą skonį laikydamas visur, kur tik tas lašas grimzdo, skubini prie šaltinio. Dabar jis atrodo didelis, gausus. Tikrai, jis didelis, gausus. Ryji vieną patį skonį, be vandens, visą kelią skubiu žingsniu pakalniui žengdamas. Kaip gaila darosi, kai pamatai dar iš tolėliau vandenį veltui krintant į akmenimis grįstą griovį, tą gardųjį vandenį, niekieno nepaimamą, bergždžiai besitaškantį ir sruvenantį tolyn, kad dumbluotą balą sudarytų. Ir iš arti net pykteli matydamas neakylai pakištą bespalvei srovei indą, į kurio pakraščius tyška ta skaidrioji brangenybė į visas puses. Juo labiau kai vanduo pataiko ant indą laikančios rankos. Jau supyksti, kai pamatai ką, grobstantį į indą nepakliuvusį vandenį purvinom rankom nuplauti ar vakarykščio karščio sukelto prakaitino veido pilkšvam sluoksniui atmirkyti. Staigus pyktis neilgam, juk vanduo vis vien krinta ant žemės, nuteka. Gal čia jau nebe pyktis, o neapykanta, kad tu toks nelaimingas, neatskubėjęs kiek anksčiau, kad laimingojo ar laimingosios vieton būtai pakliuvęs.

Nėra gardesnio gėrimo už vandenį, kai gauni karštą dienos vidudienį ištroškęs ne iki noro galo, tik kiek atsigerti ne per šaltoko tyro vandenėlio. Arba kai reik prie šaltinėlio savo eilės laukti, kolei prie srovės pritilpsi.

Šioje padangėje vanduo brangus. Pamėgink pasamdyti, kad parneštų arba kad pavežtų. Yra vandens prekiautojų. Tačiau jie neatrodo gerai privalgę – pajuodavę, pakumpę, nekalbūs. Jei ir arkliu veža, tai ir šis, vien vandens iki nebenorint prisigėręs, gražiai neatrodo. Jie to gardžiojo vandenėlio ir neplempia taip, kaip iš šalies pripuolęs. Mat juo brangiau tai, ko neturime ar ko nebeturime, kas vienur iš rankų išslydo, kitur nebepritilpome pagauti.

Ir lyja čia šaltu vandeniu, bet jis liežuviui minkštas. Jį tik liežuviu ir tejauti.

Tokiame tad pasivaikščiojime man pasisekė įsišnekėti, kame galima gauti triušiams pašaro žiemai. Už kita kitos ėmė pasakoti, tik, sako, ar parduos. Pagaliau visi ir visos, sustoję pasilsėti prie kryžkelės, sutiko, kad Bondarenka tikrai turi ir parduos, nes jam reikalingi pinigai gryčiai sutvarkyti. Sena buvusi grytelė, bet vis dar laikėsi, nors sviro ir sviro žemyn. Jo gryčia griūvančiam minkšto smėlio šlaite. Smėlis kaip tekėte tekąs žemyn, rytų vėjui papūtus, o jau lyjant

vandens nebematai – žemyn leidžiasi gyvas smėlis. Ir ramsčiai nesilaiko, ir jie grimzta į tą kiaurąjį smėlį. Viena nelaimė. Anava, pernai Ševčenkos ūdrojanti kiaulė vos nepaskendo tame smėlyje. Jei kaimynai nebūtų laiku pamatę, tikrai gyva būtų nebeišbridusi. Kaip pūkai tas smėlis. Ir grimzti jame kojomis dugno nesiekdamas. Taip ir siurbia tave gilyn ir gilyn.

Kita kryžkelės šaka paėjo šnekiosios merginos, vos ėmus pasakoti, kas ir kuomet tuose smiltynuose nutikę. Likę kaimynai, kolei įsitraukė į pašnekesį, ėmė skirstytis kiekvienas savo gryčios link. Geri, paslaugūs žmonės, juo labiau jaunosios. Pažadėjo man pačios nubėgti pas Bondarenką ir paprašyti, kad jis triušiams reikiamo pašaro atvežtų. Arklį jis laiko gerą. Atvažiuoti iki mokytojų seminarijos jam vienas juokas. Nelabai pažadais tikėjau, bet išsiskirdami atsisveikinome kaip seni geri pažįstami. Tiesa, matėmės kone kasdien. Tik įsišnekėti neteko, nes savo rodai kalbos ir reikalo neturėjau. Vis buvau tik klusnus klausytojas. Patikau šiandien, kad įsitraukiau su naujomis mintimis apie senus vietinius įvykius. Sako, bent pasijuokti gavome, prisiminę tą varganą Bondarenkos grytelę.

Tą pačią dieną vakarop ėmė ieškoti, kas norįs triušiams pašaro gauti. Bendrabučio kaimynai žinojo mano reikalą – jau buvau išsiplepėjęs apie vandens kelionės kalbas.

Nesenas, apšiurnus žmogus, gana judrus, daug kalbąs.

Gražūs buvo didieji belgų veislės triušiai, švariai narvuose laikomi. Jaukūs, atėjus tuoj smelkiasi prie rankų: ne taip jau kokį maistą teturėjau duoti. Kame lapų kokių – kibių, godlapių, trauklapių prirausi, vis be pavilgos.

„Ir tu tą poganį laikai... Bjaurybės, jie mano grytelės galą nuvertė...“

„Kaip tai galėjo atsitikti?“

„Mat mano grytelė šlaite. Šlaitas smėlėtas. Apatinis rąstas remiasi į smėlį. Iš po namo jie nelandė į kalno pusę, o vis į pakalnę. Čia pamatinio rąsto suspaustas smėlis. Jie mėgsta čia prasikasti, – išverčia smėlį. Tas vėl užslūgsta. Vis žemyn ir žemyn. A, kad juos kas...“

Galiausiai patiko jam mano triušiai. Dar labiau narvai.

„E, sako, jų be narvų laikyti negalima...“

Levė

Mirdama Talentienė paliko vyrui penkis vaikus. Vyras buvo kalvis, pusantro hektaro dirbamos žemės savininkas. Žemei daug laiko nereikėjo. Bet kalvėje turi būti nuo ryto iki vakaro. Kitaip penkių pilvelių ir savojo šeštojo nepramaitinsi. Dirbo žmogus, plušėjo. Reik juk vaikus apžiūrėti. Mažiausio amželis dar mėnesiais tebuvo skaičiuojamas. Vyriausiajai, Levei, tik septintieji meteliai vos užstojo.

Sesuo Antanina Gricienė turėjo du vaiku. 24 hektarai žemės. Sumanė parsivežti Levę, kad prie vaikų pabūtų – vis gyvas sutverimėlis. Tėvas Plungėje sutiktas pažadėjo leisti. Juolab kad ieškąs šeimininkės, kuri valgį išvirtų ir vaikus bent kiek apvalytų. Reikės pasamdytai dar ir algą mokėti, ką čia jau apie duoną besakysi. Galvotas buvo, nebūtų, be kalvystės, dar ir griežikas – bet kurį griežiką be niekur nieko sugebėjo pakeisti. Jis mat iš Petro Jankausko kapelijos. Muzikantas pasidarė, kai pas tą patį Petrą mokėsi kalti. Tad sugalvojo, gal pats, o gal kas patarė, vesti. Pririši prie savęs – nepabėgs, kaip samdinė. O ir algos nereiks mokėti. Tikrai pusėtinai gerai sugalvota.

Netoli Paminėjų sodos, prie Uščos dvaro iškirsto miško, prie šlapokų kęsynų ganyklų, stovėjo jo pajuodavusi kalvė. Grytelė ne taip jau bloga, bet už kalvės jos kaip ir nesimatė. Grytelę pasiekti galėjai tik pro kalvę eidamas. Kito tako nebuvo. Siauras praėjimas, juk vežimais nieks nevažiavo, nei vežimo, nei arklio nelaikė. Labai jau kyšojo tos statinės tvoros su ilgais ilgais mietais. Tie mietai iš visuomet gyvulių nugraužtos ganyklos. Tvora čia kaip mūras koks atrodė. Tai ir viskas. Juk jokio medelio prie gryčios, net jokio kadugio aplink ganykloje. Ir patvorys plikas. Platoka lyguma. Grytelė su tvoromis atrodė kaip už vandenų kokių, už kokio ežero, už tų kęsynų, kiaurai išmintų duobutėmis.

Važiuodamas taip ir vartais per kęsus, kitaip tik kokia pravaža važiuodamas. O tų pravažų iš visų pusių: kas iš kur į kalvę važiavo, tas taikė kalvės link stačiai. Dėl to ne keliukas koks, o tik vėžių pėdsakai, įspausti rudenį bei pavasarį, kai šlapia, kai tekinis pjovė skurdžią veją. Prie tokių privažiavimų pripratęs galėjai be jokio kelio nuvažiuoti kur reik. Nepravažiuojamų balų vasarvidžiu čia nebuvo.

Negreitas mano arklys, nesunkios gardelės. Tokiame kelyje drąsiai būčiau galėjęs nepasiduoti ir geru, padriku arkliu važiuojančiam.

Nuvažiavau. Pastačiau arklį – rišti nereikėjo, nepabėgs, ne iš tokių.

Kalvė tuščia, atdara. Gryčioje vaikai susėdę visi į tėvo lovą, betupį aplink didelį duonos kepalą. Laužo mažom seniai neplautom rankutėm ir valgo. Didesnioji šoko iš lovos, žvilgt pro langą... „Titis pareina..“

Buvo išsigandusi svetimo, žmogaus. Tad staigiai šoko nuo duonos kepalo iš lovos ir nusiramino, pareinantį tėtį pamačius.

Įėjo tėtis. Labas – labas.

– Na, kaip tėvas besilaikai?

– A, nieko, gerai. Kaip visuomet darbuojuos rankų nenuleisdamas.

– Bent vieną kartą aš ne geležies reikalais, žmogaus noru. Atvykau mergytės Gricienei nuvežti, kaip ten Plungėje kad šnekėjotės.

– Tai jau musiet reik duoti pačią didžiausią, va šitą... Levele, ar važiuosi su šituo kaimynu mažą vaiką pasaugoti?

Sujudėjo mergytė, dar mažesnė pasidarė. Veidelis dar juodesnis, į žemę panašus pasidarė. Per žandelius nuriedėjo dvi didelės ašaros. Basą nuskeldėjusią gervių

nukapotų steibelių kojytę padėjo ant kitos kojytės, pajudino paniurom lupytes, bet žodžio neįstengė pratarti. Ašaros užplūdo liežuvėlį ir paskendo žodžiai...

– Levele, ten tau bus gerai. Ten tau terūpės vienas vaikas. O čia keturi. Paieškosiu jiems mamos. Prižiūrės, nebijok, – galvelę glostydamas ėmė raminti vyriausią savo dukterį išleisdamas į žmones.

Įkėlė tėvas Levę man į ratelius, pasodino greta, patapšnojo ranka per petelius ir perbraukė per visą kukčiojančios dukrelės nugarėlę. Pasipylė pro angą broliai, sesytės, sužiuro nustebę, kas čia daroma su jų globėja, saugotoja. „Titi, Leve, Levele..." – ėmė pakaitais ir sykiu klykti už kits kito.

Nedrąsiai įsikabino rateliuose greta manęs sėdėdama. Truktelėdavo arklys. Atsilošė į sėdynės atkaltį, basas žemės spalvos kojeles iškeldama aukštyn. Pavažiavova nelygiu keliu mažu žingsneliu rateliams vis svirduliuojant, čia ant kęso pakliuvus, čia į duobelę tekiniui slinktelėjus.

Palikę prie tvoros namiškiai taip ir liko stovėti. Aukštas žmogus vidury, o aplink tematyti tik iš pilkos aplinkos išsiskyrę rausvi vaikų veideliai.

Levė vargsta važiuođama. Jai reik kinknoti dėl mažiausio kelio nelygumo. Per aukštai įtaisyta sėdynė. Ir plati. Kai atsilošia, kojos stačiai išsikiša, nepastovu sėdėti. Kai kojas nuleidžia, nebėra tvirtumo išsilaikyti sėdynėje. Levė dar nebuvo važiavus. Tai pirmas sykis arklio vežamame vežime sėdėti. Ji buvo įlipus į naujai apkaltus ratelius, prie kalvės angos bestovinčius. Bet važiuoti – kam reik, kur važiuosi? Nė arklio, nė ratelių savo tėvas neturėjo. O čia dar kaip tyčiomis duobėtas kelias ir krumslų pasitaiko, nors neseniai lijo. Duobutės listinos vandens, bet tas lygumas akiai, ne tekiniui.

Per aukšta, per erdvu sėdėti. Ir sėdynės pakraščio kibtuvas per toli. Ir net baisu pažiūrėti žemyn, kai vežimėlio tik vienas tekinis svirteli į duobę – iš taip aukštai kristi žemyn.

Privažiavova iki pirmųjų karklių. Sustabdau arklį. Lipu atkelti karkles. Lipa ir Levė. Ji bijo viena vežime pasilikti. Taip paskui mane prie karklių. Išvažiavus pro karkles, reik sustoti, karkles užkelti, lipti į vežimą ir tik tuomet pavažiuoti. Ji vis paskui, įsikabinusi į mano skverą.

Už vartų didelis kunigaikščio miškas. Aukštų storų pušų tankiai priaugę. Dangaus nesimato. O apačioje jaunų kudlotų pušaičių priaugę – plikos žemės nesimato. Važiuojame – kaip į urvą lendame. Kelias čia lygesnis. Smėlis gražiai suvažinėtas. Arklys mėgina bent šunriste pabėgti. Truktelėjo. Vėl mergytei sunku pasidarė. Nieko nesako. Bet matyti, bijo ir miško, ir greitesnio važiavimo.

Toks kelias iki sesers ūkio – ji gyvena anoj miško pusėj. Tad baimingas važiavimas visą laiką. Ir žmogus veža nepažįstamas. Ir arklys greit bėga. Tarška vežimas, kraiposi, svirduliuoja. Ir tamsus miškas aplink, įprasto lauko nesimato, tik medžių stori kamienai, tankios medžių šakos. Tik kur ne kur dangus švysteli – debesį pamatai. Kelias margas, saulės pro medžių šakas apšviestas. Visa

tai nematyta. Taip toli vežama. Tiek visą laiką nematytų, neregėtų vaizdų, neturėtų pojūčių.

Rūpi ir man, kad nepravirktų. Akelės spindi, ašarų kupinos. Noselė vis ašarų spaudimą mažina. Rankutėmis vis graibstosi, kad nenuslinkus nuo sėdynės, kad neišriedėjus iš tokio aukšto, taip į visas puses siūbuojančio vežimo. Mergytė smulki, liesa, spindinčių akučių, visa kūneliu susijaudinusi, dar vis mėtoma nelauktų, staigių vežimo judesių. Tiek ir tos sveikatos bėra visą tai atlaikyti.

Pagaliau prašvito kelias prieš akis, privažiavova lauką. Bet čia vėl karklės. Vėl lipu karklių kelti. Mergytė riedėte išrieda kitoje vežimėlio pusėje, bėga prie manęs, pažvelgus baimingai į arklį, kad neįkąstų turbūt. Atkeliava karkles, pravarova arklį, ratelius, sustabdova arklį, užkeliava karkles, lipava katras sau iš savo pusės į vežimą ir važiuojava jau sesers lauko keliuku. Matosi trobesiai. Pasidarė linksmiau. Čia prižėlęs platokas smiltėtos žemės patvorys, čia rugiai gausiai rugiagėlių prižėlę mėlynuoja su retokomis trumpomis varpomis.

„Atvežei man vaiką prie vaiko“, – sesuo nustebo.

„Ne vaiką, o mergelę.“

Abu nusijuokėva.

Mergelė kaip kibirkštis. Judri, greita, tamsių spindinčių akučių, nors baltaplaukė.

Taip Levė augo sykiu su sesers vaikais. Vaikų vis daugėjo, kone kasmet. Levikė sukosi gerai. Kai ji apsiprausė, apsiplovė, kai šlebę jai žmonišką pasiuvo, kai ji „nusišėrė“, pasidarė labai įdomi mergytė, vos išskiriama iš prižiūrimųjų berniukų būrio.

Sesuo buvo patenkinta, neskyrė Levės nuo savo vaikų, – visi sykiu augo. Levė buvo daug didesnė metais, bet ne ūgiu. Ji sukosi, prižiūrėjo, žaidė, visuomet viską tvarkingai laikė. Ir daiktus, ir drabužėlius sutvarkydavo, ir pačius vaikus griežtai prižiūrėjo. Vaikai jos klausė, nes viską sugebėdavo bežaisdama padaryti. Vaikai net nesusigaudydavo, kaip kokiam nesusipratimui įvykus viską ūmai sutvarkydavo.

Tegu vaikiškai, bet ištrūkusią sagą įsiūdavo ar kame įplyšusį drabužėlį mėgindavo susiūti. Greit apsiprato su adata, kaip ir su visais darbais, kurie jai buvo pavedami padaryti. Apsukri, gyva, jau nespoksos rankas nuleidus. Vis susiras kokį naudingą užsiėmimą – ar viską išjudinti, ar aslą pašluoti, ar kokį daiktą, ne vietoje pamestą, grąžinti į jo tikrąją vietą. Viską pastebėjo ir patvarkyti netingėjo.

Vėliau sesuo pramokė Levikę siūti, net į Plungę kuriam laikui pas siuvėją buvo įdavus. Gabi, greitai pramoko. Namus apsiūdavo. Ne vien vaikams, bet ir paaugusiems rasdavo ką patvarkyti, net naujai pasiūti. Pasidarė labai naudinga ūkyje.

Išbuvo pas seserį kokį penkiolika metų. Tėvui mirus, sesuo persikėlė į tėviškę. Ir Levė, žinoma, sykiu. Čia didėlesnis ūkis, platesni darbai, daugiau bė-

giojimų, daugiau visokių reikalų. Tai Levės nebaidė, ji darbo nebijojo, koks jis bebūtų. Vis laksto, vis linksma... Vis mamunei visur padeda, iš savo švytruojančių akių nepaleidžia.

Paaugo, tiesa, buvo nedidelio ūgio, bet greita, apsukri, stipri, visa apvali, kaip nutekinta... Sumaniai, greitai siuvo. Jos įsiūta saga laikys, kolei visas drabužis kartkartėmis bus lopytas.

Tėviškėje tuomet buvo susimetusios Grosalės. Jos turėjo gavusios iš brolio apie 10 ha dalies – visą Pupšiškę. Ten prie Sausdravo buvo gerų pievelių, neblogos ir dirvos. Jų žemė siekė mūsąją. Jos iš savo žemės tiesiai į mūsų pastauninką įvažiuodavo. Gal tik kiek per Sausdravą pervažiavimas buvo nekoks ir kalnas vienoje pusėje per staigus. Bet, sudegus gyvenamajam namukui, neturėjo kame gyventi. Tad Griciai laikinai priėmė pačias gyventi, jų pasamdytą berną ir ratams parvažiavus pastatyti vietą davė.

Jų bernas Šaltupis buvo kilęs iš mažos grytelės prie Plungės puskelės – Myžmiškio. Pavardė jo neturėjo gero vardo. Šaltupiukai, sako, ne tik moterų ryšelius išveizėdavo, bet ir į stam̃bius gyvulius kibdavo. Nieko keisto, jei prie ganyklų gyvenant kartais koks nužiūrėtas aviniokas į kopūstus pakliūdavo. Taip jau visur dėdavosi, kad į bendras ganyklas pavasarį neganomas avis išleidęs, rudenį vieno kito ėraičiuko nebepriskaitydavai.

Juozapas buvo stambus, nebjaurus vyras, geras darbininkas, sočiai tų vadinamųjų panelių šeriamas, nedideliam ūkyje gana gerai sukosi. Gal ir algą sau padidindavo, veždamas šį bei tą į Plungę parduoti. Tiesa, panelės neįstengdavo jam visos algos sumokėti, tad jis tabokui iš kur nors turėjo kapeiką susirasti.

Panelės, matydamos iš tokio ūkelio neišgyvensiančios, ėmėsi kitų kelių pragyvenimui ieškotis. Jos mokėjo gražiai siuvinėti, Plungėje prie kunigaikščio rūmų turėjo kažkokiose nedidelėse pareigose tarnaujančią tetą. Nustojo ūkį vesti. Padargais, gyvuliais atsilygino Juozui, paleido Peldiškių ūkelį ir išsikraustė iš Purvaičių.

Juozas atsipeikėjo beturįs naudos savo ūkeliui.

Kaip tik tuo metu švogeris, uošvienei mirus valdęs ir žmonos tėviškę Purvaičiuose, ir žmonos iš tetos paveldėtą tėvui pamokėjus ūkį Skruzdyniuose, sumanė kraustytis į Skruzdynius. Juozas, matydamas spritnią, gražią, visiems darbams nepakeičiamai tinkamą Leokadiją, prikalbėjo tekėti už jo.

Taip ir įvyko. Jiedu ėmė valdyti daugiau kaip 36 hektarus žemės, po tėvo mirties (1911 m.) dar ne visai apleistos, patogios: ir kuro kiek norint, ir ganykla prie pat priekiemio, ir vandens gero – Sausdravo ir Didpievio upaliai išilgai žemės teka.

Gyveno jiedu neblogai. Žinoma, visą ūkį – ir vyrų, ir moterų darbus, Levė vedė pati, ko ne pati viena viską nudirbdama. Tekina nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro, dvejetą gražių vaikelių augindama.

Sodyba Tumasonių k., Šimonių vlsč., Panevėžio apskr., 1939 m.
Fot. Ignas Končius

Pasiruošimas ekspedicijai po Endriejavo apylinkę su Kretingos muziejininkais. Endriejavo vlsč., Kretingos apskr., 1939 m. rugpjūčio 25 d. Fot. Ignas Končius

Tiesa, nebe tokia skaisti ėmė atrodyti. Persidirbo bepuldama prie visokių darbų, nes darbininkų pakankamai neturėjo. Tėvas samdydavo dvejetą vaikių, dvi merges, ir motina buvo smarki darbininkė, ir tėvas visur pirmas eidavo. O čia pasisamdžius kokį niekur nepabūnantį vyriškį ir padienius darbininkus mėgino visus darbus apeiti. Moteriškės nesamdė. Leokadija visur suspėdavo: ir vaikus prižiūrėti, ir valgį pagaminti, ir kiaules liuobti, karves milžti, į ganyklą išleisti – parsivaryti, ir žąsų pulką suvarinėti. Visur viena, visur tekina, nei pavalgius ramiai, nei išsimiegojus be rūpesčio, tik bėgdama – neatsisėsdama.

Ūkis jų gerėjo, plėtėsi. Vis daugiau gyvulių prisiaugindavo. Jau ir parduoti turėjo. Ir laukus geriau įdirbdavo, gausiau užderėdavo. Neblogos išganos ir karvėms, pieno buvo daugiau, negu savo ūkiui reikėjo. Nusipenėdavo lašinines, prisiaugindavo ir prie penų prileisdavo po kelis prielaidus. Ir žąsų plunksnoms pasipjaudavo. Vištos ir pridėdavo, ir priperėdavo. Džiugu buvo ir iš šalies žiūrint, kad kaskart vis prasigyvena. Linksmesni atrodo ne tik nuomininkų veidai, bet ir gyvulių plaukas lygesnis, akys žvalesnės. Laigo arklys, iš kinkymų paleistas. Mykia karvė, savo šeimininką pamačius. Visa sodyba, su savo medžiais, krūmais, šviesesnė. Ir karklės, šeimininko kilnojamos, kitaip girgžda. Ir šulinio svirtis kažkaip sparčiau linksi, jaukiau atsiliepia, kibirui į rentinį stuktelėjus. Kur kas linksmesnės vištos, gaidžio senas balsas skaidresnis, žąsų gagenimas skambesnis... Sodyboje ir tyla, ir triukšmas be paslaptingų ūžesių, be darbingai vaikščiojančių klumpių kleksėjimų, tarsi bičių avilyje sutartinas, ramus, rimtas ošimas.

Darbščioji Leokadija džiaugėsi sūneliu, dukryte – tikri jos vaikai, kaip pupų pėdai, nedideli, žvalūs kaip pelytės, greiti, paslaugūs, kaip kibirkštys. Nereik jiems žodžių, iš motinos judesių, akių pamato, kokio pageidavimo ji per savo greitumą nesugeba jiems balsiai ištarti.

Reik juk taip. Taip laimingai beklostant savo sunkią gyvenimo pradžią, taip į viską dedant, bet slepiant visą save namų rūpesčiuose, darbuose, meilėje visam kas aplink, didokam, iš nieko pradėtam ūkyje su visokiais trūkumais, su pasitaikančiais nesklandumais, diena iš dienos gerėjo, plėtėsi darbo dosnumas. Platoka akim imta žvelgti į savo rytojų ir sveikai augančių vaikučių ateitį. Atrodė, viskas eina sklandžiai pačių nustatyta, vis gilinama vaga.

Jovalą ilgveidėms bemaišydama, padūrė pirštą. Ir tai nebuvo pirmas atsitikimas. Bet šį kartą paskutinis – užsikrėtė kraujas. Sutino, pamėlynavo – ir po trijų dienų darbščiosios Leokadijos nebeliko tarp gyvųjų.

Aleksas

Uščos paminėjiškių bendrųjų ganyklų pakraštys pagal Groso žemę buvo priskirtas Jankauskiui, Alekso tėvui. Tai padaryta prieš iškertant mišką ir perleidžiant bendrosioms ganykloms tarp sodos žemių, Šukštos valdų ir Groso miškalių.

Augalotas, gražus vyras buvo senasis Jankauskis. Labai malonus žmogus. Švari jo sodybėlė. Čia ir ieva su žiedais pavasarį, uogomis vasarą. Čia šermukšnis su savo žiedais pavasarį, uogomis net vėlyvą rudenį. O žiemos metu, joms pašalus, kokios malonios pačiulpti, kai jau apdžiūvusios, sausokos. Čia putelis su uogomis kiaurą žiemą šakelių galuose. Čia bedruskis, agrastas, avietės, į šulinėlį einant. Čia ir tvenkinukas. Čia didelė, išsišakojusi, gražių raudonpusių obuolių linkstančiom šakom obelis.

Papastogės listinai prikrautos visko – čia ir ragelėms medžiagos, ir kumpas beržas šlajoms, įdomus kelmas, galįs nedidelį stalelį atstoti, dalgkočiai, dar nebaigti dirbti. Sienų plyšiai prikaišioti kumparainių šakų gembėms. Čia lankčiui išsišakojusios pušies papėdė, kita vytuvams keturių šakų kerapėža. Ir vis tai ne po vieną. Ant stogo baltuoja grėbliakočių eilės – įskeltų, išplėstų su sprudunkliu, eglės maukna aprištų, kad toliau nesumanytų plyšti. Šaknų dalgių tvėrėms, lazdinių plėšų, lankų, ir didelių ir mažų, virtinių virtinės. Užpakalinės pastogės prikištos kuro. Vienur virbų plonų, kitur stambesnių pušinių šakų stimburių, dar kitur į šakalius panašaus kuro dailiai, kaip nukirpta, pastogėje pridėta. Stogas mat į visas keturias puses nuolaidus. Ir visur viskas tarsi į tave žiūri, taip dailiai, tvarkingai sukrauliota, sudėta.

Kiemelis švarutėlaitis. Tarsi ir vištos žino, kame su savo reikalais dėtis.

Visa tai penkių hektarų baisiai blogos žemės savininko. Pievelė vieni kęsai ir briedgauris, tik gausiai vaivorų prižėlęs, tarp krūmokšnių čia vienur, čia kitur kyšo gailių kvapieji svaiginą žiedai. Vaivorų kasmet kiek norint. Rudenį kęsai raudonuoja bruknų kekėmis. Dar auga išsikerėjęs nuskuręs berželis ar pušaitė, tarsi būtų apkarpyta.

Kame čia dalgį įkiši, kad žolės rastumei. Ką ir gyvulys čia rastų, jei išleistumei pasiganyti. Dar visa tai – ilgas siauras ruožas pagal kelią. Tverk tvorą nuo bendrosios sodos ganyklos, – gyvuliai nugraužtoj miškingoj ganykloj alkani, smaigstosi patvoriais kame smilgelę pastebėję. O tokiose ganyklose ne vien karvės, arkliai, bet ir ožkos, avys nurupšnoja paskutinę žolelę, nukandžioja tik belendančią metūgėlę. Ir savieji gyvuliai – karvelė ir sena baltsnapė avelė su dviem ėraičiais ganosi.

Tad tvoros daug. Tverk ją ištisai vienas pats. Kas tveria nuo bendrųjų ganyklų tvorą per pusę? Tiesa, iš antros pusės to žarniško sklypo Groso kumetynai irgi prie tvorų tvėrimo negreiti. Vieną metą čia, kitą – kitur. Ir čia reik tvorą pačiam prižiūrėti. Juk kumečių menkos ganyklos, gyvuliai, ypač vasarvidžiu

išdžiūvus žemei, išstypę laužiasi ir per gerai užkamšytus taškus. Tad eik ir eik vien dėl tvorų, vis kirvį nešinas, vis žiūrėk, kame gausi kokį kadugį nukirsti, kad pralaužtą tvoroje skylę užkištumei.

Darbštus senasis Kazimieras Jankauskis. Ne kitoks buvo ir jo sūnus Aleksas. Tėvas paseno, tik apie namus besitvarkė, jam darbo užtekdavo, bet ne taip jau beįstengė lauko darbus nudirbti. Aleksas išeidavo pas ūkininkus už vaikį tarnauti, prisilygdamas pavasariui arklį dirvelėms suarti, pasėti, vasarai turėdavo keletą išeinamųjų dienų šienui sudoroti. Taip pat ir rudens darbų nepamiršdavo. Bet juk nesusiplėšysi ir pas ūkininką dirbdamas, ir apie namų darbus besirūpindamas.

Darbštus, tvarkingas buvo Aleksas. Kad tik jis stotų, visi jo norėjo. Pasižadėdavo padėti su savo žmonėmis jo žemelę nudirbti. Stodavo prie artimųjų ūkininkų, kad vis galėtų mesti akį į savo ūkelį. Dažnai, ne tik šventadieniais, bet ir darbo dienomis pakaičių metu parbėgdavo, kai kurį metą netoli buvo parbėgti.

Mirus tėvui, Aleksas liko vienas. Nenorėjo apleisti žemelės. Jau iš seniau buvo susijaudinęs prisiplakusios mergiotės. Apsivedė. Gyveno niekur nestodamas – laisvu laiku eis „ant dienų" pas kaimynus ir prasimaitins. Dar kiek primeistraudavo namie, – duonos užteks. Geriau išdirbs žemę, labiau užderės. Sodybėlė prie ganyklų, laikys gyvulį, kuris per vasarą šiaip taip išneš gyvybę, o rudenį pašers, papjaus, bus prie bulvių ir pavilgos. Duonelei nusipirkti pakaks padienio uždarbio. Abu atrodė gerų norų.

Kai reikėjo, taip gyvenime neišėjo. Gimė dukrelė. Žmona tapo labiau prie namų pririšta. Ne visur ir ant dienų vaiku nešina tenueisi. Kas tave leis darbymety vaiką bežiūrint gaišti. Plėšėsi vienas Aleksas. Gimė antra dukrelė. Dar sunkiau pasidarė. Žmona pasirodė ne iš tų greitųjų. Jai visiškai pakako tų dviejų dukrelių – su jomis kaip ne savo rankomis šiaip taip apsitvarkydavo. Nors ir neapsiuvinėtos, neaplopytos, daugiau purvinos, nusitepusios. Nors kiemelis kiek nuokalnus, sausas, seniau augo trumpa žolelė, dabar kuškiais beauga, o darželių pakraščiais ir nuotrynių pamatai.

Suiro tėvo tvarka. Išsinešiojo visokie reikmenys, dailiai sukraustyti, tarsi papastogiais, ir tais nedideliais, negiliais, neaukštais, tik jiems vietos ir būtų buvusios skirtos. Dabar visur apdraikyti virbai ar ir stambėlesnės šakos. Pažiogris prižėlęs nereikalingų piktžolių, kiečių, nuotrynių, godlapių su aukštai ištįsusiomis viršūnėmis.

Aleksas daug kur sugebėdavo ką atlikti. Ir po aplinkinius kaimus ant dienų bedirbdamas, ir laisvą dieną aplink namus brūzdamas, besitvarkydamas, betaisydamas čia vėjo nuplėštą stogo kampą, čia spalių ieškodamas kame gauti stogui apipilti, čia iš miškalių sausų šakų parvilkdamas žiemai kuru apsirūpinti. Darbo jis netrūko. O jau svetimi jį grobstyte grobstydavo. Prie darbo jis kaip siena: netingėjo, stiprus buvo, sekėsi jam. Vis dėlto apsigalvojęs nutarė eiti į Ameriką.

Taip ir padarė. Nuvažiavo. Dirbo skerdyklose, be reikalo pinigų nelaidė. Susitaupė. Apsidarė, apsirėdė.

Vargo toliau žmona viena likusi. Jau dukros ūgtelėjo, už motinos rankas ilgesnės pasidarė. Štai jau sugeba vištas iš daržo išvaryti. Čia pat pro spragalę išlipusi vyresnioji jau bėgdavo žąsiukų ganykloj pažiūrėti. Čia buvo vandens išimtose molio duobėse. Žąsys toli neidavo, varnų bijojo, kol maži žąsiukai, paskui – lapių. Ant spragalės galo pasilipusi pažiūrėdavo. O čia ir ožkelė su ožkyčiukais atsirasdavo pažiūrėti, ar neatnešė nuskynusi godlapių ar kiečių šakelę.

Gyvenimėlis smuko. Jokios vilties nebuvo, kad rytoj kas pagerėtų, kad sotesnio valgio ar kad duonos riekelės netrūktų. Gerosios kaimynės padėdavo. Tačiau juk glėbiais nenešdavo, o tik kiek daugiau duodavo parsinešti, jei kuomet ateidavo daržų paravėti ar prie žlugčio kurią dieną padėti. Bet mergyčių vienų namie nepaliksi: sodybos nepasaugos, jas pačias reik prižiūrėti. O kiemelis prie kelio, kelias pagal visą ilgą žemelę eina. Dar kaip tik prie sodybos sukasi. Patogu ir nenorint prisižiūrėti, ar yra kas namie. Keliais vaikšto visokių žmonių, daugiausia ko nors ieškančių, norinčių ką rasti, kame gauti pavalgyti kaip pakeleiviui. Kas eina neva pasipiršdamas kokiam amatui ar paprasto darbo ieškodamas. Tarp tokių būna su plačiomis akimis, su ilgomis rankomis. Tokie mažiau teturi, negu vargingoj grytelėj ką gali rasti. Juk čia, kad ir menkas, bet dalgis, kad ir kaplis, bet kirvis, kad ir suraizgyta šermukšnio šaka, bet lazdai daryta. Ir ropė darže. Ir kokie autai ant žiogrio padžiauti, naginės kame papastogėje, klumpiai ant virbų padėti. Dar ir tintuvus dalgiui gali rasti vasaros metu, plaktuką.

Tokios mergytės namų neprižiūrės, nuo nedoro svetimo žmogaus kas sava neapgins. Dar jas pačias reik veste vesti, einant į darbą. Kas gi norės padienės darbininkės su trimis pilvais. Ne visos darbdavės gi tėra taip jau mielaširdingos. O kad rečiau temato, ir dėl mielaširdingumo nelengva darbais apsikrovus susiprotėti. Žiūri, ką čia turi, kas atėjo į darbą. Juk iš didelio reikalo prie skubaus darbo tesikviesdavo.

Ir dar tokių vaikų prie savųjų laisvai neprileisi, kad kokio gyvio neatneštų, kad niežais neužkrėstų. Mat visokių negerumų gali pasitaikyti. Kviestų kokie apšepę ūkininkai, kurie daug ko nebijo, bet tie duoti maža tegali.

Tad vargas iš dienos į dieną didėjo. Taip viskas namuose nyko, kaip dulkėte dulkėjo. Ir kastinė duobė gyvuliams girdyti ar pasiskalbti beveik visai užslinko, ir šulinėlio vanduo pagedo – prireikė iš šaltinėlio bent gerti ar virti eiti vandens parsinešti. Juk ir pirma tik senolio akyla priežiūra, kruopščia ranka viskas laikėsi. Visą laiką ir seniau reikėjo lopyti, taisyti, paremti, palaistyti, pakasti, užtverti, aptaškuoti.

Tėvui išvykus, vienos moterys likusios tik jau tegu vidaus darbus būtų atlikusios, bet ir to nesimatė, ką čia bekalbėsi apie vyriškus darbus sodybos lauke, apie namuką, apie tvoras, lipines, spragas.

Po trejeto metų vyras grįžo iš Amerikos. Gražiais mėlynais drabužiais apsidaręs, miestiškais batais apsiavęs, nusiskutęs, apsikirpęs. Ne rankų darbo žmogus atrodė. Ir, žinoma, visai netiko nei tai trobelei, nei savo dukroms ar žmonai.

Karštai ėmėsi darbo, apsitvarkė kiek. Aplyso – mat Amerikoje gerai, riebiai valgęs; lašinių, sakosi, buvo atsiėdęs. O čia jokios pavilgos. Ir pačios duonos trūksta.

Iš kažkur ištraukė seną giminaitę, pasiskolino pinigų. Sakėsi smarkiai padirbėsią ir parvažiavę atgal viską ant kojų pastatysią.

Dukteris paliko svetimai patikimai moteriai. Nesunkiai pati atsisveikino su dukterimis. Ją viliojo tas geresnis kraštas už vandenynų, kur galima riebiai pavalgyti ir gražiai apsidaryti. Va, pavyzdys – savasis vyras. Sudžiūvęs kaip škinka išvažiavo, o parvažiavęs atrodė labai poniškai – ir nusiskutęs, ir apsikirpęs, ir tie patys plaukai kitoniškai laikėsi. Apvalus veidas trykšta sveikata. O jau nuo drabužio slysta rankos, kimba plaukeliai prie išsišerpetojusių nuo darbo pirštų galų, lyg šilkiniai būtų. Vilna spindi. Trauki vieną plaukelį, ilgas ilgas, susiraičiojęs, o plonas plonytėlaitis. Ką jau čia besakysi apie batus, odą gali sulankstęs į ausį kišti. Koja jaučiasi kaip kokiame tūbe, ar ezelskinių vilnų nunertose kojinėse. Bepigu ten gyventi, kad gali ir privalgęs riebiai, ir švarus iš darbo parėjęs būti.

Išvažiavo. Jis atminė neįprastą darbą skerdyklose, kur tvaikas dar šilto kraujo, kur gyvulio dvasios dvelkimas visuose pašaliuose, kur dideles mėsas turi kaip kelmus kilnot. Jam nebuvo nauja nei Vokietijos geležinkeliais važiuoti, nei į laivą lipti. Tik rūpinosi, kad audrų nebūtų – gerai atsiminė, kaip pirmą sykį plaukdamas turėjo sunkumų su vyma. Ir mirdamas sakėsi nepamiršiąs, nes aną sykį beveik numiręs jautęsis. Žmonai to nepasakojo, bent dabar, sėdant į laivą. Lai nejučiomis tie jūros ligos nemalonumai užeina. Kam turi prieš laiką jaudintis, o gal ir ramus oras pasitaikys.

Atplyšus laivui nuo Bremeno krantinės, ji vis žiūrėjo, kame čia pamatys tas jūrų karves, arklius, juk, sako, tokie pat visai kaip mūsų žemės gyvuliai, tik kiek kitoniško plauko. Taip ir pakyla iki pusiau šonų iš vandens. Arkliai net žvengia. Laukė akis išplėtus, kuomet ims lakioti žuvys. Sako, būriais, visai panašiai kaip mūsų blezdingos ar šarkos.

Nepamatė nei arklių, nei karvių, nei avių, nei tų lakiojančių žuvų, tik audrai ateinant papūtė smarkesnis vėjas, ėmė kilti lūžtančios baltomis viršūnėmis vis didesnės ir didesnės bangos. Laivas pirma nepasidavė. Paskui jį ėmė linguoti. Jam daug ir nereikėjo, juk tai buvo prekinis laivas, tik viename gale vežė žmones. Laivas ėmė kilti – leistis, kilti – leistis vis smarkiau ir smarkiau. Jau sunku bepastovėti. Atsisėdus kraipo į visas puses. Akyse kažkaip pilkšva darosi, galva ima suktis – nebenulaikai jos. Širdis jau jau pyksta, kažkas darosi viduriuose. Nekoks laivo maistas ėmė kelti savo nemalonų skonį vis aukštyn ir aukštyn. Užčiaupi burną, nebeišlaikai. Iš pradžių dar šiaip taip, o paskui, kai

jau nieko nebeturi viduriuose ko išmesti, kai ima tave tąsioti, atrodo, ir kojos tavo pro gerklę išlįs.

Nusigando, prašosi visų galių, kad kuo greičiau atsiimtų gyvybę, kad tik tų tuščių tąsiojimų nebebūtų, kad tik nuo jų nukratytų. Lai jau galas – vis tiek taip iki Amerikos neišlaikysi. Šaukėsi ji prie vyro, bet ką tas padarys. Laikykis, sako, laikykis, praeis, nebijok, kentėk susispaudusi, ne kuris jau čia ir nusikapanojo, juk savo noru važiavai. Vos gyva raitosi, vis kukčiodama, vis dar tąsoma, ką atiduoti tiems jūrų arkliams, karvėms. Nieko savo nenusiveši, tik persmauktą pro gerklę kūną su tuščiais viduriais, kaip tos lakiojančios žuvys. Vos beišlaiko, silpnėja, bet vis tiek nenustoja vilties jau tik gerai apsirėdyti. Valgis nė galvoje. Ir nepriminink – širdžiai koktu darosi. Akys žilpsta, galva lyg ne savo vietoje. Ir sėdėti bjauru, ir kojos neberemia... Galas čia pat rankoje.

Išliko gyvastis iki audros galo. Ėmė ramintis vandenys. Sykiu ir širdis atsirado savo vietoje. Ir akys pamatė kitus tokius kaip tu. Jau jau darosi tarsi nieko nebūtų buvę, jei tik ne vidurių tąsiojimų pėdsakai. Ir tvaiką ėmė jausti. Prašvito pagaliau akys.

Džiaugėsi kojos, lipdamos iš laivo. Ilsėjosi pailsusi širdis, kad jau išgyvenimai vandenyse žemėje nepasikartos.

Vėl traukinys duzgena, kiek minkščiau kaip Vokietijoje slinkdamas. Kurgi kelio galas. Kame tie riebieji valgiai, kame tie plonieji vilnoniai drabužiai...

Čikaga nelaukia, mes patys į ją važiuojame. Čia ne dėdė, ne teta. Čia nieks tavęs su iškeptais ragaišiais, nieks pinigų saują atkišęs nelaukia. Visiems pinigus akylai atskaito, o paskui ir pats skaitai, kolei prie tų riebių valgių ir prie tų poniškų drabužių pritelpi pavalgyti, apsirėdyti. Padžiūva liežuvis prie darbo mašinos, prie paskersto gyvulio mėsos luito, gerokai paniežti nuo prakaito kūnas, kolei riebalą gauni, kolei drabužį apsivelki.

Aleksas gavo darbo, kur anksčiau dirbo. Bosai gerai jį atsiminė kaip pareigingą, blaivą dabininką. Ar tiko jam tas darbas, ar ne, apie tai nereik kalbėti, kad tik yra kur įsikabinti. Juk reik šipkartes apmokėti, reik dabar dviem tuo tarpu pragyventi. Ir paliktosioms dukroms reik bent kokių nuotrupų prikišti. „Aleks" – taip jį buvo įrašę, taip jį ir vadino. Kur čia įrašys ir kam taip ilgą Jankauskio pavardę. Turi skubių darbų krašte, įtempto darbo metu tiek daug rašyti bei tiek ilgai spėlioti taip sunkiai ištariamą pavardę. Ir Aleksui tai nerūpėjo. Kad tik davė darbo, kad tik mokės doleriais, kad tik lengvės rūpesčiai, kad vėl galės atsistoti ant savų kojų išmokėjus paskolas, pasižadėjimus.

Grinorei žmonai buvo kiek sunkiau darbo gauti. Ji nemokėjo net adatos dorai į rankas paimti. Ir jos išvaizda nebuvo tokia, kuri aiškiai rodytų, kad gali priprasti prie bet kokio darbo. Bet gavo darbo. Jau anksčiau svajojo įsikurti kokią valgyklėlę, kitus maitinti ir begaminant pačiai prisilaižyti geresnių gabaliukų mėsos ar riebesnio nuo paviršiaus viralo nusisamstyti.

Pasisekė, kitur išsikėlus gyventi Alekso senajai šeimininkei, kuri maitino ir gulino keletą tautiečių. Šeimininkė paliko keletą lovų, kuriose vieni dieną, kiti naktį ilsėdavosi, keletą lėkščių, šaukštų. Peilius kiekvienas turėjo savo. Viskas paruošta ir gyventojai yra jau žinomi – visuomet laiku užsimoka, nelabai tegeria. Namie triukšmo nekelia, pavargę tik gulti pareina. O kai namo parsineša kokių gėrimų, ir šeimininkei duoda. Ši nuduoda negeriančią. Varžosi, atsisakinėja, bet pasišalinus gurkšnojantiesiems iš kambario, viena palikusi, ar pavargus ir ėmus snausti gėrimų šeimininkams, nematomai nukniaukia neišgertus butelius ir iki lašelio išlenkia.

Abiem sekėsi. Pragyventi niekas nekainavo. Uždirbtasis pinigas ėjo prie kits kito. Ir drabužių atsirado, ir avalynės. Ir augo dolerių krūvelė, vis po vieną dedama, kad didesnė atrodytų. Paskui įsimaišydavo ir po du doleriu vienoje lentoje, ir po penkis. Mažėjo skolos, ir santaupų pradėjo rastis. Prisivalgė, prisisotino. Dar daugiau panoro valgyti, riebiau, saldžiau. Ji pamėgo ir alaus pagurkšnoti, ir į apsukresnį vaikiną pasižiūrėti. Ankštos patalpos. Čia pat išeiginiai, čia pat netoli ant gretimos gembės ir darbo drabužiai, avalynė. Netoli buvo ir vyrų, ir moterų gembinyčios. Ir lovos. Kad tik skersam praeiti galėtų. Ir kėdžių nepakako. Ant lovos galo reikėjo sėdėti, kojų gale, kuomet daugiau prisirinkdavo žmonių, vieniems išeinant į darbą, kitiems pareinant. Kartais nesusistūmęs ir pro šalį negali praeiti, taip ankšta. Ir arčiau susipažįstama, priprantama prie kits kito, nebesivaržoma, skirtumų nebematoma tarp vyro ir moters.

Gyvenimas ėjo be didelių barnių. Visi stengėsi ramiai laikytis, kad šeimininkė supykusi kartais neišmestų. Kame kitur greit susirasi dar kito, į darbą išėjusio, šiltą lovą. Taikstėsi geru būti šeimininkei dar ir dėl to, kad nepabrangintų išlaikymo, kad neimtų liesiau, mažiau valgio duoti. Tad buvo ir varžtų, ir reikalavimų. Tai švelnino santykius, gerino subuvimą. Tebuvo tik darbas darbovietėje. Namie pavalgei, pagulėjai, kelk, pavalgyk ir vėl eik į darbą. Kitkam laisvo laiko neliko. Nepagausi tuščios valandėlės. Jei jų ir būtų, juk reikėjo užsimiršti ar tavernoje iš darbo grįžtant, ar parsinešus namo dėl geresnio miego išlenkti gaivinamosios. Taip malonu storus lašinius ar riebią mėsą užpilti baltake ar paskalauti alum nuo riebalų taukuotą gomurį.

Ėmė galvoti dukras atsigabenti. Į darbą nereiks joms eiti, Aleksienei prie rankų pareis. Norėdami galėjo pasiieškoti erdvesnių patalpų, daugiau dirbančiųjų išlaikyti. Apsimokės, ir darbo su pagalbininkėmis sumažės.

Paštu mergaičių niekas neatsiųs. Patikėti agentams pavojinga, gali kažin kur apšiurnias mergaites nugabenti. Visokių žmonių yra, visokius amatus varo. Ir geriems, ir blogiems prasimanymams atsiranda patarnautojų. Kitų skausmai, susirūpinimai ne galvoje, kad tik savo piniginges skyles užkištų. Turėjo progos ir vietoje prisižiūrėti. Juolab kad moterų gyvenimas slidus. Nuo vyrų kaip nuo

žąsų vanduo. Kad tik dolerį turi, visa ko susiras. Net pačiam ieškoti nereik, padės tavo geidulius patenkinti ne vienas, keletas iš karto, tik parodyk atkištą dolerį. O jau pritilps, tai nenulupę iki paskutinio cento, nepaleis tavęs sveiko. Tad kur daug žmonių, pasišauna visokių uždarbiautojų su visokiais pasiūlymais ir patarnavimais.

Dar nebuvo Jankauskiai pagedę, turėjo sveikų norų, netrūko pasiilgimo, meilės paliktoms beveik be priežiūros dukrelėms. Bet ten joms nepavojinga. Kelionė baisi, jei svetimose rankose. Gali nepirkę parduoti, paskolinti, įkeisti. Juk tarpininkams bet kas reikalinga. Kad ir ne savą pasiūlai daiktą, kam praleisti pasitaikius progą, kad doleris ateitų. O doleriai už viską vienodi. Nepagautas – ne vagis. Slėpk, ilgoj kelionėj tarp nepažįstamų, dar be kalbos, nieks nesuras siūlo galo.

„Kaip jos vienos, toliau keleto kaimyninių sodybų nieko nemačiusios, gali atvykti į Ameriką. Tai neįmanoma. Reik taupyti pinigus ir mano kelionei, dar gauti iš kur nors pasiskolinti, – mąstė motina. – Juk uždirbsime, dar abu pačioje sveikatoje. Aš viena pati su savo burdingėriais ilgai netrukus surinksiu. Kiek pakeisiu, žinoma, nepastebimai, maistą, dar kokį vieną galiu priimti į aną lovą pernakvoti, tuojau ir padidės įplaukos. Ką čia, ar apsileisi žmogus, ne tas, tai kitas. Vieniems nepatiks, išeis, kiti jų vietoje atsiras. Daug kas teiraujasi, tiesiog prašosi pas Jankauskienę, pas Aleksienę. Aš pati dar prisidėsiu. Ir tai eis ne pro šalį."

Vis ir tebuvo kalba apie važiavimą. Nugirdę, kad nori parsitraukti dvi dukras, daug kas ėmė teirautis ir apie jas. Moterų čia maža, vyrų kur kas daugiau. Vyrai norėtų, ir gerokai pasiturį, vesti. Nėra mergaičių. „Kiek ir kiek, ir kokių gražių vyrų yra, ar į svetimas žiūrės? – galvojo Aleksienė. – Juk ir susišnekėti negali, nei pasisakyti, ko norį. Kaip čia įmanomos tokios vedybos? O mano mergytės nešpėtnos. Ne kokios luošos, kuprotos. Dailios. Ir tėvas juk tikrai vykęs. Nagi ir aš pati. Ir proto turiu, matai, kaip mano saliūne viskas tvarkoje. Ir kūnas vis dailesnis, vis apvalesnis darosi. Pamatysi, kaip greit atrodysiu. Patinku jau dabar savo maitinamiesiems gulinamiesiems. Kad neturėčiau savo vyro, tuoj atsirastų, kas paimtų."

Taip ne tik samprotavo, bet ir kalbėjo.

Vyras lėtas kalboje ar prie ginčių. Jam darbas pirmoje vietoje. Bet giliai, sveikai galvojo, tik nemėgo be reikalo ilgas rodas vesti. Neišeidavo iš galvos dukros. Ir jam tiktų, kad jos čia būtų po tėvo akių. Ir duoną turėtų geresnę, ir apsirėdytų. Tuo tarpu tiek uždirbava, kad visiems keturiems drąsiai visa ko užtektų. Dar dukros padėtų motinai, galėtų daugiau žmonių išlaikyti – vis po vieną kitą dolerį per kurį laiką atlieka. Juk į kišenę, ne iš kišenės. Drovėjosi jis, pagalvojęs apie savąją. Vis manė, kad ji lengvai gali paslysti. Daug akių į ją žiūri, ir visi vieną tikslą turėdami. Nesunku palaužti bet kurią moterį, o juo labiau manąją. Tokios mintys kamavo nuolat. Jis būgštavo, kad ir dukros, bebaigdamos augti tokioje maišatyje, prisižiūrės, pripras, o pasiūlų visokių netrūks. Visa tai sulai-

kydavo jį nuo galutinio sprendimo išleisti žmoną į tėvynę dukterų atsivežti. Jis norėjo, čia susitaupęs, kad tėvynėje galėtų kiek didėlesnį ūkelį įsigyti, grįžti ir visiems keturiems apie ūkelį besidarbuojant gyventi. Dabar, važiuos – mokėk, grįš – mokėk, už dvi dukras mokėk. Juk tiek negautume, pardavę savo tėviškę. Kolei besurinksi tuos pinigus, ir pasensi. Pamažės jėgos. Mažiau už darbą bemokės. Ir tai, jei sveikata. O jei apsirgsi, kaip tuomet. Tai jam rūpėjo, iš galvos neišeidavo. Į darbą einant darbas galvoje. Jau darbo valandoms baigiantis mintys apie žmonos kelionę jį kamuodavo. Ką jau besakysi, einant namo, o jau parėjus vėl tos pačios kasdien kalbos, tiesiog ir gerasis valgis koktus pasidarė, springo gerklėje. Sunku buvo atsisakyti nuo savųjų siūlomos burnelės. Laikėsi Aleksas, nepasidavė. Bet lašas po lašo ir akmenį gali pratašyti. Toks nuolatinis kalenimas, kasdien vis tos pačios kalbos, vis apie tą patį, suminkštino Alekso galvoseną. Pasidavė su rūpesčiu, su skausmu širdyje žmonos įtikinėjimams, ėmė dairytis, kame aptikti, kas galėtų trūkstamus paskolinti, kad žmonos sudėtingai kelionei pinigų užtektų, kad jai nereikėtų tėvynėje po kaimynus dairytis. Kas gi ten tau skolins, kad tū su visa šeima išsikraustai. Reik didelio pasitikėjimo. Nelengva pagaliau rasti, kas tiek turėtų laisvai pasidėjęs pinigų. Vienai nuvažiuoti ir grįžti, dar dviem išvažiuoti, – tai ne juokai. Be to, ir laikas užsitęs, jos uždarbis niekais nueis. Galvojo Aleksas apsižvalgyti aplink, pasikalbėti su geraisiais pažįstamais. Gerų pažįstamų susirastumei prie buteliuko, prie stiklelio, bet tokie pinigų neturi. Jie sakosi, mielai paskolintų, bet jų pinigai po tuos stikliukus išsibarsto, tarp butelių praslysta. Čia jau reikėjo ne vieno žmogaus, kad kiek reikiant galėtų paskolinti, bet keleto gerų žmonių.

Ėmė dairytis, šnekėtis. Su Aleksu daug kas geruoju gyveno, maloniai pasišnekėdavo, tačiau kai kildavo mintis apie pinigus, pažintis imdavo šalti, kalba skystėdavo. Kalbinamasis, kokį reikalą sugalvojęs, pasisakydavo turįs kur eiti, neturįs laiko, sako, kitą kartą pasikalbėsime arčiau reikalo. Tas kitas kartas imdavo tolti, nes pasižadėjęs dėl kito karto imdavo vengti susitikti.

Išvažiavo dukterų atsivežti. Pinigų pakako į abu galu jai vienai. Dukroms laivakartes Aleksas pažadėjo vėliau asiųsti, kai kiek pats sutaupys vienas būdamas ir kai pasiseks iš ko pasiskolinti.

Sukosi galva Aleksui, kaip seksis gyventi, kai atsiras keturiese. Gal daugiau jam rūpėjo pačios dukterys negu pinigai. Jo uždarbio prasimaitinti pakaks ir apdarui netrūks. Na, jau ir dukros tuoj paūgės ir pačios bent sau užsidirbs. Kad tik priaugtų iki dirbti leidžiamo amžiaus. Ne čia buvo jo visų rūpesčių pradžia. Jis matė vyrų, matė moterų, matė merginų. Jau žmonos elgesys pastaruoju metu ėmė jam nebepatikti – drąsesnė prie vyrų pasidarė, gal ir palaidesnė, ir ne vien kalboje.

Dirbo Aleksas išsijuosęs. Darbas sekėsi, bet ir sveikatos dėjo pernelyg daug – dirbo kaip sau. O to darbo – plėšk, kiek nori, nepabaigsi. Pas save, kai gyveno

ūkyje, kiek pasispaudi, ir tuoj darbo galas čia pat. Ir malonu baigus, apsirūpinus. Skerdykloje ne tai. Gali persiplėšti bedirbdamas, darbo vis tau privers daugiau – galo nepamatysi. Jo čia ir nėra, net negali būti. Juk tuomet turėtų visa įmonė užsidaryti.

Išvažiavo. Važiavo. Parvažiavo. Rado dukteris vietoje, kiek paūgėjusias. Tik nelabai bepažino jos savo mamą. Mama pastorėjusi, pagražėjusi, poniškai apsidariusi. Aukso žiedai ant pirštų, šilkiniai drabužiai, o kas per batai. Nei saulėje nudegus. Kai išsimiegojo po ilgos kelionės, pasirodė kaip iš varškės padaryta. Ir šneka kitaip, ir eina – taip čiužinėja, kaip aplink bažnyčią einant atlaidų dieną. Nedrąsu dukroms.

Ir kaimynai nebeišmano, kaip tokią iš Amerikos ponią vaišinti, kaip su ja apsieiti. Juk ir klebono gaspadinė taip neatrodo, taip nėra apsidariusi. Ir šnekėti pramoko. Kur tau, tiek pasaulio mačiusi, tiek kelio nuvažiavusi. Kame visa Vokietija traukiniais. Laivu per vandenis iki pat Amerikos. Dar Amerikoje daug toliau geležinkeliais negu du tris kartus per visą Vokietiją. Kame Čikaga nuo Niujorko. Juk reik ir akis, ir galvą turėti, kad nepaklystumei. Juk visokių žmonių kelyje pasitaiko, reik ir su jais mokėti apsieiti. Kur tau čia mes, sėdį vietoje. Tik savo pieveles, dirveles tematome, tevaikščiojame. Ten platybės neapregimos: pačiame mieste, vietoje, juk greičiau gali paklysti kaip kunigaikštinėje. Žinok, ką pirkti, kame ką gauti. Ir vis kad neapgautų.

Atpažinusios savo mamą, atsiminusios, kaip ji anksčiau atrodė, kaip dirbo, kaip nė suknelės joms negalėjo pasiūti, kad galėtų sekmadienį į Žlibinus ar Medingėnus nusivesti. Dabar atvežė tokių drabužių, kad net akys slysta pažiūrėjus. Ir apsivilkus nebesinori nė kojos pakelti, nei rankomis mostelėti.

Džiaugiasi, tiesiog be galvos vaikšto vis į mamą įsikibusios, kad tik nepaliktų, kad tik vežtųsi į tą laimingąjį kraštą, kur visi taip skaniai valgo, taip gražiai rėdosi. Kas čia Grosaitės. Pačios turi rūpintis, kad užsidirbtų palaidinei ar šiaudinei skrybėlaitei, o prie batukų sunku ir joms pritilpti. O ten, Amerikoje, visa ko priversta, tik skirkis, imk, dar išeinant iš krautuvės ir dėkui pasako.

Kalbos pasiklausius, gražu Amerikoje. Atrodo, be rūpesčių žmonės gyvena. Pusdienį padirbėjo, ir doleriai ateina. Taip iš tolo, iš Paminėjų, žiūrint, kalbant su Groso kumečiu Žalimu, su tais, kurie nebuvo, nematė, nėra turėję progos tuo ar kitu keliu didmiesčių gyvenimo pažinti, ypač nemokant kalbos, neturint mokslo ar kokio amato, o dirbant tik vienomis plikomis rankomis.

Praėjo savaitė, kita. Ėmė Aleksienei drąsa mažėti. Patuštėjo kišenė, vietos gyvenimas priartėjo. Reikėjo ieškoti kokių drabužių, kad apie namus imtumei darbą eiti. Ėmė mažėti skaistumas. Ir supurpimas nuo Amerikos lašinių ir alaus ėmė slūgti dar tik mėnesiui besibaigiant. Gerai, kad vasara, lauke gali pabūti ir lengvo drabužio pakanka. Ėmė rastis rūpesčių, kas bus, kodėl vyras nesiunčia dukroms laivakorčių. Žinojo ji priežastis, numanė, matė, jog ne taip lengva ką

gauti. Čia greičiau gausi duonos papentėlį ar rūgusio pieno lėkštelę, ten nėra dosnumo. Juo labiau didelių dolerių dviem važiuotojom.

Aprimo pasakojimai. Ir klausytojų vis mažiau beatsirasdavo. Visi jau tarp savęs ėmė peršnekinėti, kas buvo girdėta; ėmė svarstyti ir prie visokių išvadų priėjo, ėmė tikrovės to laimingojo Amerikos gyvenimo ieškoti. Ir daug iki ko prisišnekėjo, daug iki ko susiprotėjo.

Pasunkėjo Aleksienei tėvynėje be vyro uždarbio. Pagarba vyrui ėmė rastis. Ir meilė, jau bedingstanti Amerikoje tarp daugelio doleringų viengungių, atgijo, nors sykiu ir pyktis, kad neatsiunčia laivakorčių. Niaukėsi Aleksienei dangus. Daug visokių abejonių ėmė rastis. Sukurtosios, svajotosios viltys vis labiau sklaidėsi. Ar vyras čia kaltas, nesugebėdamas apsidairyti po pažįstamus ir buvusius kaimynus tėvynėje? Ne. Ji gerai atsimena, kaip ir pati karštai ėmėsi ieškoti pritarimo pas pinigingus, ypač viengungius, kai dar pati buvo Čikagoje. Iš šalies atrodo nesunku prie pinigų pritilpti, kas jų turi. Bet taip nėra. Ir pati visokių pasiūlų ėmėsi, kad gautų, kad palankumo susilauktų. Visaip piršosi, visaip tarėsi atlyginsianti, pasitarnausianti. Pinigai neprapuls, juk gyvi į žemę nesumokėję neįsmegsime, nepabėgsime viską metę. Jai nesisekė pinigų klausimu su žmonėmis palankiai išsikalbėti. Kaip nesistengė, nieko nepadėjo. Nei pasipiršimai, nei prašymai nuolankiausi su visokiais įrodinėjimais apie tai, jog jokio pavojaus, kad pinigai dingtų, nėra.

Vyras mažiau kalbėjo, bet juo labiau tikėjo. Jis kažkaip mokėjo trumpai pasakyti, bet beklausąs ėmė jo žodžius į širdį. Rodėsi, kad jei tik turėtų, kas čia reikalinga, tuojau paskolintų. Nepasitikėjimų jokių nekildavo.

Vargo vargšas vyras ir dabar, vienas likęs, susigraužęs dėl žmonos, dėl dukterų likimo. Jam iš galvos jos neišeidavo. Ir guldamas, ir keldamas vis Paminėjuose pasiblaškydavo.

Išvykus Aleksienei, pradėjo nesisekti jos vietoje besisukančiai šeimininkei. Nebe toks valgis pasidarė, nebe ta tvarka. Pirma, jei kas kartais nepasisekdavo – ar prisvildavo, ar per kieta mėsa išeidavo, ar kokių kitokių aiškių trūkumų pasitaikydavo – Aleksienė mokėjo prikalbėti ar išsikalbėti nekalta esanti. Patikėdavo. Ši naujoji – Razikė, nors viskas buvo įsibėgėję virtuvėje ir gulyklose, nesugebėjo gerai dirbti. Liesa, judri, be reikalo blaškėsi – reik dirbti, bet ne lakstyti kaip galva perdaužta. Ana gi sunkios eisenos, didelio svorio, pati atrodė privalgiusi, tad ir kitiems neateidavo nė į galvą, kad kas per sūru būtų ar kame druskos trūktų.

Ėmė viengungiai burbėti nepatenkinti, galvoti, bene kame geriau ras. Juk mokame nelygdami, tad ir norime privalgyti. Ne kokių prašmatnumų reikalavo, bet riebios mėsos, pašutintos su geromis bulvėmis. Duonos gi nieks pats nekepė – nusiperka kokia kuriam patinka. Pasirinkimas begalinis. Kitas pasiteiravęs ir išeidavo, viliodamas likusius neapsileisti. Parūpo Aleksui, kad taip sparčiai paūgėjęs žmonos rankose biznelis nepašlytų į šalį, nenueitų niekais. Juo labiau

tai vertė Aleksą nertis iš kailio beieškant pinigų dukrų laivakortėms. Tas pats padėjo arčiau prieiti prie turinčiųjų kiek dolerių. Paskolink, atvažiuos, vėl viską sutvarkys, ne blogiau bus kaip anksčiau kad buvo. Be to, smailavo viengungiams ir tos mergaitės, gal kuris ir apsivesti galėtų. O Amerikoje tiesiog badas su tomis moterimis, vieni vyrai privažiavo. Ne tik kad nėra iš ko pasirinkti, bet visai nėra moterų. Jei kuris parsitraukia seserį, tai tuoj kaip medų pagauna. Ir kokie vyrai, kaip mūrai. Darbštūs, dori, negerią, su pinigais, jau keletą metų dirbę ir susitaupę, kad net galvoja grįžti, apsivesti ir vėl atvažiuoti.

Kur nėra moterų, daug kas nori vesti. O jei kame jų yra su perteklium, taip jau be atodairos negrobsto.

Šie trūkumai ir palengvino Aleksui artėti prie laivakorčių dukterims. Taip sakant, ne tikrasis reikalas buvo suprastas, bet gretimos ir užpakalinės svajonės lengvino rankai paieškoti kame kišenėje užsiūtoj žaliųjų. Ir kits kitą viengungiai pradėjo prikalbinėti, prie stikliuko sėdint. Girdi, turi pinigų, duok Aleksui, jis doras vyras, neapgaus, atmokės, juk pas tave be reikalo guli, o žmogui gerą padarysi. Tu būsi pirmas prie altoriaus. Jei tau nepatiks, aš tave pavaduosiu. Matai, aš neturiu. Duočiau, tikrai duočiau.

Kitur vėl kalba. Žinai, susidėkim keletas ir padėkim tam žmogui. Matote, jis jau pervargo beieškodamas. Į ką panašus pasidarė. Paskutinį centą deda prie cento, bene surinks. Tie atlyginimai tokie maži, sunku vienam iš karto pakloti dviem laivakortėm. Tai ne juokai.

Pajudėjo Alekso reikalas tarp pažįstamųjų, tačiau vien kalbų maža. Bet jau gerai bent tai, kad kiti ėmė kalbėti. Ir visi pritarė. Tik niekas neturėjo atliekamų pinigų. Kas su šeimyna, tam pačiam reik. Kas viengungis, pas jį pinigai nepasilaiko. Jis randa, kur pinigus paleisti, kad jie imtų judėti.

Vieną gražų vakarą susirinko visi gyvenusieji pas Aleksienę ir nutarė taupyti, kad susidarytų laivakortėms pinigų.

Pasiuntė laivakortes.

Neapsakomai nudžiugo Aleksienė jas gavusi. Dar labiau džiaugėsi dukros. Tuoj pati apibėgiojo visas kaimynes, kad paskelbtų, jog jos vyras ne toks, kaip jau buvo bepradedą kalbėti. Sakė, kad vyras džiaugiasi nusikratęs jos ir dukterų, ir dabar gyvens, kaip ji kad pasakojusi, kaip Amerikoje vyrai gyvena. Tikrai jos vyras nebuvo Amerikos pagadintas. Doras, ištikimas, darbštus žmogus. Jam šeima daugiau rūpėjo, kaip kad galėjo manyti. Nes jis nebuvo kalbus ir neišsipasakodavo, ką manąs, ką galvojąs. Tik plepiai daugiau pasako, negu iš tikrųjų yra. Vienas pasigiria, kitas išpučia kokius menkus įvykius. Aleksas taip sakė, kaip darė. Nieko slapta jis neturėjo, jokių paslapčių savyje nelaikė. Retas žmogus, tikras savo tėvo sūnus: ir iš eisenos, ir iš kalbos, ir iš būdo. Džiaugėsi ir jis susilauksiąs žmonos, dukterų. Neberūpės jam namus išlaikyti, tuos gyventojus rūpinti. Vien tik darbas liks. Padirbės kiek daugiau, atmokės pasiskolintus

laivakartėms pinigus ir gyvens kaip žmogus. Dabar tik vergas, ne sau dirbąs – ką uždirbi, tą atiduok. Paskui, ką iškasiu, tą ir sulesiu, mąstė Aleksas. Prisidės žmona iš valgyklos, bent šeimą išmaitindama. Pramokys kokio amato dukras. Kai imsime visi keturi į vienus namus nešti, prasigyvensime ir grįžę tėvynėn įsigysime pagal išgales ūkelį. Savo arkleliu arsime, akėsime. Savas vežimas ar į bažnyčią, ar į turgų kur nuvažiuoti. Savas padargas, nereiks bėgioti, prašinėti, paskui dienomis atidirbinėti. Sava karvė, sava avelė – ir pienas valgiui, ir vilna drabužiui. Linų pasisėsime, bus audeklo. Be paklodžių nereikės gulėti kaip dabar – su tais pačiais drabužiais eini į darbą, su tais pačiais į lovą. Ir lova dar šilta, ką tik į darbą išėjusio. Dar kits kartais toje pačioje lovoje tebeguli. Užsimetei ant pečių švarką ir skubėk į darbą. Nenuės taip prakaitas pečių, nugaros kaip dabar. Ir smarvėj, ir šlapiai, ir sunku su tomis mėsomis, su tais gyvuliais skerdykloje. Gerai sau lauke su geru arkliu darbuotis ar su dalgiu kvapioje žolėje švaistytis. Ar javus vežti iš lauko. Ar šventą dieną vaikščioti po savo, kad ir nedidelius, laukelius, apžiūrėti savo gyvulius, pasidžiaugti, kaip jie smaigstosi prie tavęs, pažinę savo šeimininką. Ir namuose be trūkumo, viskas sutvarkyta, laiku nudirbti darbai...

Ilgai nelaukusi, Aleksienė susivyniojo dukrų drabužėlius, kad tik kelionei išlaikytų, savus, jau nusinešiojusius, apvalė ir paskubomis per sieną į Vokietiją, kad greičiau į laivą pakliūtų.

Linksmos visos trys kaip geležėlę radusios. Kelionė – tik malonumas. Dukroms daug kas nematyta. Motina jas aptvarko, kaip reik elgtis, kad labai nekristų į akis. Kur pastūmėjo, ten ir stovi. Ar traukinyje, o juo labiau laive.

Švelnios buvo mergaitės. Neišsiblaškiusios. Dar gero gyvenimo viliojamos – prišnekėtos mamos, kartkartėmis prisiklausiusios apie Amerikos prašmatnybes, valgius, drabužius, tai jau kaip ant adatų vaikščiojo, laikėsi, kad neimtų kvatoti, kai po galvą vis švaistėsi tas linksmasis Amerikos gyvenimas. Laukia tėvas. Nupirks naujų suknelių, batukų. Dėl darbo jos nebijo, tik mamai tereikės padėti po gyventojų kambarius pasitvarkyti, maisto padėti jai iš krautuvės parnešti ar padėti valgius gyventojams pagaminti. Koks čia darbas. Ne po laukus ar linus rauti, ar rugius rišti, ar bulves kasti, ar vežimus krauti, daržus ravėti – vis suprakaitavus, susitepus, purvuose. Čia juk viskas kambaryje.

Motina taip saldžiai negalvojo. Ji jau buvo tų gerumų ragavusi, to darbo kambaryje dirbusi, kur žmogus prie žmogaus, kur ir lovos neišvėsta. Ir drabužis, darbe suteptas, neišdžiūva, nenusivalo. Vilk maisto maišus, gamink valgį. Tų dolerių taip jau daug ir greit neprisišluosi. Visur trūktinai. Ką pirkdama, vis galvok, kas kišenėje, ar daug ten išeidama prisikimšai. Tik centai telieka. Ir tai, jei visi dorai sumoka. Kitas gi, gyvenęs gyvenęs, valgęs valgęs, nieko nesakęs išeina ir nebegrįžta, kur į kitą miestą išvažiuodamas ar į kitą to paties miesto pakraštį išsikraustęs. Tau ir pelnas! Iš karto kad užsimokėtų, kame tu rasi taip. Ne kuris turi atlieka-

mų. Kurie turi, tie ir nemėgins nesisakę, neatsiskaitę išbėgti. Tik tie, kurie darbo vaisius skandina svaigaluose, nieko amžinai neturi ir dairosi, kaip čia išsiversti.

Tokių ir panašių išgyvenimų, jau patirtų būnant Amerikoje, ir motinai buvo listina galvoje. Bet tai jai nekliudė džiaugtis viltimi. Jos galva buvo, matyt, kokių kitų minčių apsvaiginta. Ji jautė tik geresnį gyvenimą, pasisekimą visur – netrūks jai riebių valgių, drabužių, o kitkas savaime susitvarkys.

Nedidelei audrai kilus, vandenyno bangos šoko kaskarts vis didesnės. Jau ėmė jų viršūnės verstis, baltais sriautais, baltom putom neramiai skirstytis. Bangos pasidarė tokios didelės, kad ir laivas ėmė svyruoti. Mergaitės laikėsi ramiai, nieko nežinodamos, kas gal atsitikti. Kažkaip akys pavargo. Galva ėmė svaigti. Pradėjo širdį nemaloniai sukti. Kelia vymą, jau jau čia pat – nebeišlaikė. Išsigando abidvi, ieško motinos. Suranda besergančią, atsigulusią. Vėl suka širdį. Vėl, atrodo, visą sveikatą ištrauks laukan su visais viduriais. Nepatirtas jausmas labai jas nugąsdino. Prikritusios į savo guolį, nes kojos nebeišlaiko, taip viskas sukasi aplink. Atsigulus ramiau. Vis dėlto po ilgo tąsiojimo jau iš tuščių vidurių, gal ir audrai kiek aprimus, mergaitės užsnūdo, viską pamiršusios. Atsibudusios tik pėdsakus įpykusios širdies bematė. Silpnos, bet greit atsipeikėjo, palinksmėjo, kai saulutė pasirodė. Viskas atgijo. Akys prašvito. Širdis tik silpna. Valgyti panoro.

Pasiekė Amerikos krantus. Išlipo iš laivo. Ilgai važiavo traukiniu, kolei Čikagą pasiekė. Rado tėvą belaukiantį, susirūpinusį. Nudžiugo jis. Bet rūpesčių žymės visai nepranyko.

Įsikūrė vėl senoje vietoje. Ėmė tvarkytis. Gyvenimas virto kasdienybe. Tėvas dirbo skerdyklose, motina po namus brūzdė, maistą gamindama saviesiems ir dar aštuoniems, ne tuo pačiu metu visiems. Dukros padėjo mamai.

Baigė augti mergaitės. Jaukios, švelnios, patrauklios paaugo. Bet mama jas savaip kreipė.

Aleksas vis slūgo pats į save, nuduodamas savųjų aplinkinio gyvenimo nematąs. Ilgai kentė, suvargo, prisikamavo matydamas žmonos nebeperdirbsiąs, nebegrąžinsiąs į tikrąjį kelią. Nesantaika augo, visokios viltys dingo. Vis sunkiau darėsi Aleksui Amerikoje gyventi – meilė dukterims, motinos klaidinamoms, varė jį iš proto. Jis pasidarė ne tas, kas buvo...

Laikas darė savo. Dilo Alekso atspirtis, nebesisekė taip ir darbas. Nebetikėjo šviesesnio rytojaus sulauksiąs, nebebuvo į ką įsikabinti. Visa šeima slydo iš rankų, tik jo jautriojoj širdy besilaikė. Bet ir ta pradėjo pasiduoti.

Sykį Aleksas nebegrįžo iš darbo vakare, neatsirado per naktį, nei rytmetį, nei kitą dieną...

Jis slapta išvyko į tėvynę.

Grįžęs gyveno savo jau gerokai susmukusioj grytelėj, vargo vargelį. Buvo nekalbus, sveikatos nustojęs, gyvenimo džiaugsmą praradęs Amerikoje.

Žemaitijos kryžiai ir koplytėlės

Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika, III[1]. Šią vasarą pasisekė aplankyti kelias Žemaičių padangės apylinkes ir pakeliais surašyti šventąsias sodybas.

Žemaičių padangės kryžius ir koplytėles tyrinėti pradėjau 1912 m. Kai kurias vietas dviračiu apvažiavau, kai kur pėsčias apėjau. Iki šiolei spaudai tepateikta 218 km kelio ilgio. Kita medžiaga karo metu dingo, kaip jau anksčiau esu minėjęs, o buvo 700 km su viršum. Dabar noriu bent tiek pat kelio apvažiuoti. Tiesa, šiandien jau ir kelionės sąlygos kur kas geresnės. Anuomet blogesni keliai, dviratis ar lazda, o dabar ir keliai geresni, ir greitas, patogus automobilis – kaip paukštis lakstai.

Antra vertus, tada daugiau likdavo įspūdžių: privargęs pasėdi prie šventųjų sodybų, pasvajoji, nugirsti žmonių, tų sodybų steigėjų, įlietos širdies balsą – aimanavimų, dėkingumo, atgailos ar kitų kurių sielvarto keliamų rūpesčių, skausmų; visa tai susiję su kasdieniniu žmogaus gyvenimu; susilieja su pačia slėpininga, tai gražia ir iškilminga, tai paprasta ir monotoniška, kaip ir paties žmogaus gyvenimas, gamta. Taip, trumpai kalbant, susidarydavo gimtojo krašto ištisas vaizdas – svetimos, nesavos, nuskriaustos, tuščios atrodydavo tos apylinkės, kuriose maža tepastebėdavai šventųjų sodybų. Rodos, kraštas be sielos, nejaukus, o kartais baisus dėl savo tuštumos ar patuštėjimo žmonių, tikrąją dvasią atspindinčių, laisva valia statomų ir mėgstamų, puošiamų ir dabinamų, gerbiamų ir dievinamų, gilią senovę vaizdžiai primenančių ir atstatančių, su krašto gamta taip glaudžiai ir meiliai susigyvenusių šventųjų pastatų.

Nejauku šiandien matant, kaip visa tai greitais žingsniais nyksta, kai dažnai beriogso tik pakrypęs stulpas, iškritusi kryžma, palinkęs kryžius, susmukusi koplytėlė. Tuojau permeti mintį į tuos akstinus žmonių, kurie seniau su tokia pagarba ir meile, su tokiu atsidėjimu ir rūpesčiu versdavo ieškoti konkrečių lyčių savo jausmams įkūnyti ir tai kitiems kukliai parodyti. Dabar tai pakrypo, pakriko. Nebemokama tikrai lietuviškai viduj susikaupti ir pasiskųsti vidaus žaizdas gydančioms, sunkiomis valandomis stiprybę teikiančioms šventųjų sodyboms. Ar kur dauboje, prie sriaunaus upelio, krūmais apaugęs šventas Jonelis meta į praeivį malonią, meilingą akį, ar liūdnai prie savo kerėblos ąžuolo ar liepos šakarnės rymoja smūtkelis – Rūpintojėlis ar skaisti Panelė Švenčiausia, ar Sopulinga Motina Švenčiausia, ar šv. Jurgio kova su „smaku", ar ramus šv. Zidorius artojas, padedamas angelo, ar šv. Rokas, žaizdotas, šunelio slaugomas (juk tai viso žmogaus gyvenimo atvaizdas) – bet kuriuo atveju randi paguodos, stiprybės.

---

[1] Atspaudas iš *Soter*, 1934, p. 143–168.

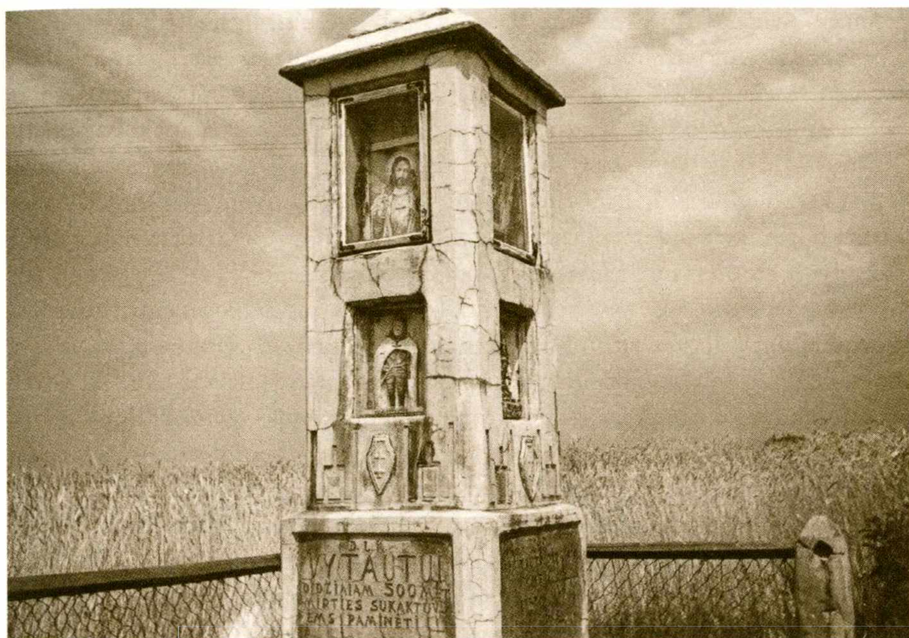
Du kryžiai ir koplytėlė ant kalvos kelyje Žarėnai–Luokė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Koplytėlė kelyje Ketūnai–Mitkaičiai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Mūrinė koplytėlė prie kelio Kaišiadorys–Musninkai. 1939 m. Fot. Ignas Končius

Mūrinė koplytėlė prie kelio Kaišiadorys–Musninkai. 1939 m. Fot. Ignas Končius

Nūdien kitaip. Ir registruodamas kaip viesulas praleki, nebėra laiko pajausti dalyko esmės, surišti matomų pastatų su krašto gyvenimu, rasti jų ryšį su lipšnučiais žmonių sielos pasireiškimais. Ir žmonės tarsi visai atšalę, sustingę, pamiršę tėvų brangius palikimus. Tarsi iš kur atsikraustę kokie atsibastėliai šaltai stebi praeities paminklų nykimą. Atrodo, kad jie nebeturi tėvų turėto jausmo, nebeįstengia tvorelės atstatyti ar paties pastato atnaujinti. Niūru, kaip įvairūs pasaulio sukrėtimai veikia žmones, versdami juos kratytis praeities, versdami juos nustoti pagarbos senienoms, susijusioms su mirusiųjų giminių, pažįstamų atminimu, su išgyventais rūpesčiais, sielvartais, laime, su viso gimtojo krašto meile.

Išdidus šiandien žmogus, drąsus, vienas pats, be praeities, arba ją visai atmetęs, nori sau ateitį sudaryti. Vis dėlto gana staigus žingsnis į šalį.

Dabar susimetus į organizacijas, iškėlus savo pamaldumą išorėn, pamiršus vidaus susikaupimą, pamiršus atskiro žmogaus vidaus karštą maldą, dėl ko bendros iškilmės, bendros maldos, meldžiamasi ir dedamasi besimeldžiant. Vargu ar tai yra lietuviška. Gaila, krypstame į dekoraciją. Pamirštame taip jaukų susikaupusio žmogaus pamaldumą.

Kartais sodyboje stovi koplytėlė su keletu šventųjų statulėlių bei jų paveikslų. Kartais aptiksi net po dvi koplytėles, o dažnai – koplytėlė ir kryžius. Įprastai tokios sodybos yra aptvertos, pasodinti medžiai aptvaro visuose keturiuose

Koplytstulpis kelyje Upyna–Raudėnai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Koplytėlė ir koplytstulpis kelyje Viekšniai–Pievėnai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

kampuose. Mėgstamiausi medžiai – klevai, topoliai, liepelės, šermukšniai. Pastaruoju metu tvorelės dažniausiai be priežiūros, apgriuvusios; neretai tvoros tik pėdsakai belikę.

Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika, VII[2]. Jau daug Žemaitijos didesniųjų kelių apeita. Bet visai artimo galo kaip ir nematyti. Dar ištisinio kelio keletas šimtelių kilometrų atsiras. Tiesa, kelionės ribos smarkiai siaurėja, lieka apytuščiai pakraščiai ir kai kurie tarpiniai keleliai.

Penktajame sąsiuvinyje sužymėta 1378 km, šeštajame 1699 km, o šiame, septintajame – 2038 km. Vadinasi, pradėtas Žemaitijos kelių trečiasis tūkstantis kilometrų. Iš viso surašyta 2699 šventųjų. Šių kelių vienam kilometrui apskritai tenka apie 1,3 šventojo.

Čia sužymėtieji keliai eina į rytus, į Žemaitijos aukštumų pakraščius, iki Užvenčio–Upynos–Raudėnų–Tryškių.

Nusileidęs nuo aukštumų, nebematai gražiųjų vaizdų, jaukiųjų sodybų, linksmų gojelių, sriaunių upelių. Tarsi ištisi naujakuriai paskubomis būtų čia nedideliuose sklypeliuose skurdžių, apšepusių pastatėlių pristatę. Sodybos be au-

2 Žr. *Soter*, 1931, p. 36–64.

gančių medžių. Ir kaimų liekanų pasitaiko. Tik kur ne kur stambūs ir stamboki senoviški ūkiai – dvarai, medžiais gausiai apaugę, stūkso, aprėpę geresnes žemes. Čia nei senkapių, nei piliakalnių kaip aukštumose, ir keliai tušti. Kažkaip šalta, nejauku važiuoti – lieka tik pats važiavimas. Paliegusiam protui neberandi nei šviesios gamtos, nei masinančių žmogaus rankų padarinių, taip švelniai kutenančių jausmus, skatinančių žmonių meilę, stiprinančių krašto pažinimo, tyrimo, kilnios praeities paminklų vertės saugojimo reikalą.

Panašiai atrodo keliai Žemaičių šiaurėje – Mažeikiai–Židikai–Ylakiai. Tik čia ūkiai gražūs, stamboki, geros žemės viensėdžiai, iš seno laisvų žmonių apgyventi.

Čia labai nelygus šventųjų pasiskirstymas. Vienur jų, taip sakant, normaliai, kitur – labai maža. Šiuo atveju įdomi Tryškių–Viekšnių–Pievėnų–Tirkšlių padangė. Krinta į akis Tryškiai. Važiuok į Raudėnus – tuščia (2 km – 2 šventieji), važiuok į Telšius–Viekšnius – gana daug kryžių, nemaža rūpestingumo, yra visai gražiai tvarkomų sodybų.

Šis sąrašas apima ir tikrai vertingų vienetų ar įdomių atskirų šventųjų sodybų.

Tačiau visur matai apleistus, susmukusius šventųjų pastatus, be jokios priežiūros, atstumtus, paliktus likimui. Apie naujuosius nekalbėkime – nei meilės, nei skonio, nei rūpesčio. Tikrai liūdnai atspindės jie ateity mūsų gyvenamus laikus, kai jau senieji ir seniausieji visai išeis iš šio pasaulio. Turbūt ir pats mūsų gyvenimas „ant greitųjų“, atmestinai tvarkomas, jei laiką vaizduoją paminklai visai be sielos, be grožio. Atmetama senovė, ateičiai nieko kilnaus nuoširdžiai neruošiama. Vadinasi, dabartis tuščia. Tai ateina į galvą ir miestelių aikštėse gausius nepriklausomybės paminklus bei pasodintus laisvės ąžuolus matant. Ir kaimai su savo statyba, ir miesteliai, net bažnyčios – kaip plačiai pradžioje užsimota ir paskubomis, be jokios tvarkos neva baigta. Tarsi būtų trūkę ištvermės, noro nudirbtu, baigtu darbu pasigrožėti. Tik tam kartui. Tik savo gyvenimui, saviems siauriems reikalams.

Apleistos, dingusios šventųjų sodybos tikrai nieko gero apie mus nepasakys.

Širdingai dėkoju garbingam Žemaičių krašto gerbėjui, žinovui, maloniam P. Gaidamavičiui, padėjusiam man šią medžiagą rinkti.

Kaunas, 1938 09 10

Plungės velnias

Pasiturinčio ūkininko žmona Puleikienė susibičiuliavo su savo samdiniu Beržanskiu (anų kunigaikščių giminė). Kaip ten ir kas dėjosi tarp jųdviejų, sunku šiandien pasakyti. Bet ramusis Puleikis vis dėlto jiedviem buvo geroka kliūtis – veliasi aplink. Įkaitusi Puleikienė degte degė, jau vien akį metus į vaikį.

Gražus, lankstus, žavus, miklus prie darbo, liežuvingas juokdarys kalboje, visuomet linksmas, net po sunkiųjų darbų vakarais nepavargęs, visad paslaugus ir skaisčios išvaizdos tas Beržanskis. Daug kuri ir darbą dirbantį nužiūrėdavo, ir į bažnyčią einantį stengėsi pralenkta eiti paskui, neatsilikdama – o gal atsisuks, gal pažiūrės, gal užkalbins. Uogauti šventomis pavakarėmis jis eidavo. Kartais riešutaudavo kame, toli nuo namų nenutolęs. Sakė, jis vis prie mamunės arčiau pasilikti mėgęs.

Sykį iš Plungės turgaus Puleikis iki vėlyvo vakaro negrįžo, ir rytmetį dar neparvažiavo. Susirūpino namiškiai, nerami buvo ir pati šeimininkė. Ne taip guviai savo darbus ėjo ir Kazė (Beržanskis). Mat žmonai vyras negrįžo, o bernui nėra kas darbą duodąs. Taip juk nesunku pamanyti.

Neprivažiavę Plungės, Kaušėnuose prie Ivinskio (profesoriaus Zenono Ivinskio tėviškė), kokie 2 kilometrai nuo Plungės, pakelėj rado Puleikį negyvą. Arkliai pasisukę (ar pasukti) iš kelio, įsipainioję į alksnalius ir bestovį. Toj vietoj vieškelis per Uznio laukus eina pagal staigų šlaitą į Ivinskio daubą, prižėlusią tankių baltalksnių. Kad tų alksnių nebūtų, žmogus šlaitu į kalną stačiai neįkoptumei. O per tuos alksnynalius turi eiti pasilenkdamas karvių ir avių pratryptais takais: gera čia buvo karvėms pagyliuoti, nuo aklių, bimbalų ar sparvų šonus alksnių šakomis nusibraukyti, o avims tamsus, vėsus pavėsis ant kruvinai ištryptų takų gulėti ir puškuoti.

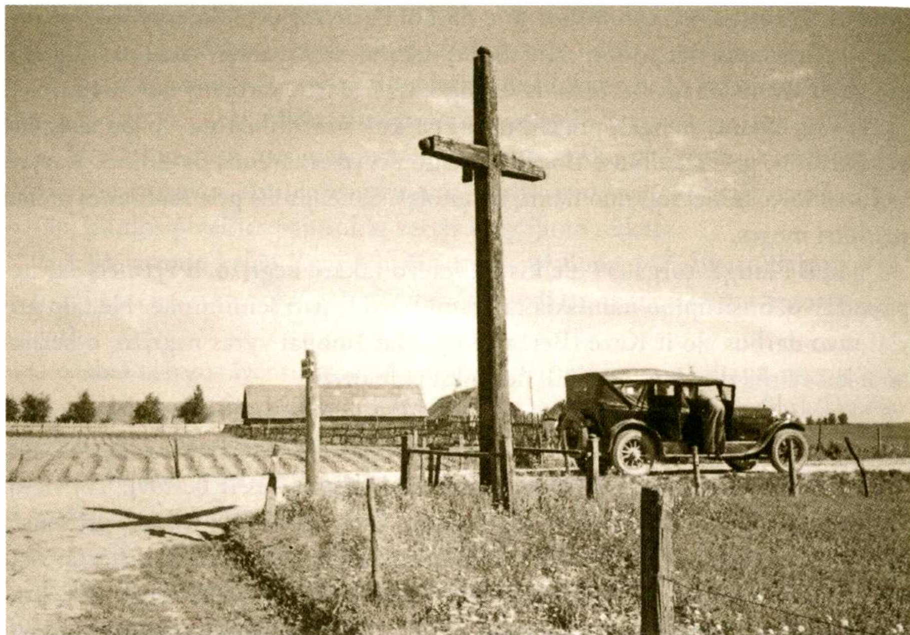
Negyvas, tai negyvas. Bet žmogus buvo negeriantis, turguje visi matė sveikutėlaitį. Nemėgdavo turguje tamsos susilaukti: rūpi namai, gaila dvasinti miesto tvankiam ore arklius, juk ir mėšlo arklių gaila. Važiuok kas savaitę vieną kartą į turgų (Plungėj turgai buvo pirmadieniais ir penktadieniais), per metus išbūsi mieste su arkliais 52 dienas, beveik du mėnesius ne namie, o kiek pats sugaiši, kiek arklių brangaus mėšlo išbarstysi. Arba kas septyneri metai ne namie – juk ir ūkis apsmunka kas septyneri metai be gaspadoriaus.

Apžiūrėjo negyvėlį felčeris, gydytojas, policija: užmuštas – ryškios žymos smūgių iš šalies.

Ieško kaltininkų, užmušėjų. Teiraujasi, apklausinėja namiškius, kaimynus, visus, kas Plungėj jį matė. Sako, bene buvo piktuoju su kuo, bene buvo susibaręs, susiginčijęs. Ne, taikus buvo Puleikis. Nesurado ant jo širdį turėjusių – tokių nei buvo, nei būti galėjo.

Staiga ėmė skelbti, būk Puleikio užmuštoj vietoj ėmęs užpuldinėti žmones velnias: lipąs iš užpakalio į vežimą ir prašąs taboko. Žinoma, apytamsiu metu. Kai jau kas iš turgaus suvėlavo, gali susitikti su velniu. Ir žydams nuo velnio kliuvo, ir moteris apgraibydavo, pinigų ar taboko beieškodamas... Nevengdavo ir vyrų. Mat kas apybrėkšmiu grįžta iš turgaus, tas jau paprastai būna burnelę metęs.

Velnias buvo tvarką įvedęs. Nevėluok per Kaušėnus iš Plungės važiuoti. Jei esi iš Prusalių, geriau išvažiuok iš Plungės Kulių keliu ir važiuok iki šv.Vicento

Medinis kryžius kryžkelėje Banaičiai–Lukiškiai. 1939 m. birželio 21 d. Fot. Ignas Končius

stebuklingojo šaltinėlio Varkaliuose ir paskui, prie Gondingos piliakalnio per Babrungą brastva per akmenuotas sriautas pervažiavęs, suk į Prusalius. Arba pro Babrungo ir Minijos santakį Stonaičiuose.

Taip ir darė žmonės. Velnias tik apie Puleikio žuvimo vietą tesišvaistė.

Žmonės visaip apie tą velnią pasakodavo. Sako, gauruotas, su geležiniais nagais, kalena dantimis, dantis griežia, kažkokiu nežmonišku balsu mykia. Visas lyg būtų nedirbta gyvulio oda apsisiautęs. Su geležine naguota ranka vis tau prie burnos griebia. Kai pastebėdavę besirunguojant iš užpakalio į vežimo galą, sukirsdavo arkliams, ir velnias dažnai nukrisdavęs nuo ratų. Tuomet jis pašokdavęs kelis kartus aukštyn, sustaugdavęs nežmonišku balsu ir imdavęs akmenimis svaidytis, sako, akmenys zvembia per galvą lėkdami, net šiurpas imąs.

Nepasakoja, kad velnias būtų ką smarkiai nuskriaudęs, ar vyrą, ar moterį, tik baimės įvarydavęs gerokai.

Iš seno Žemaičiuose pasakojama, kad velnias bijąs šermukšninės lazdos, neva šermukšnis esąs šventas medis. Tad susitarė grumtis su nelabuoju du petingu vyru, nelabai tebijančiu velnio ir nemanančiu, kad velniams taip jau lengva yra iš peklos išeiti ir baladotis kame Kaušėnų paalksnyniais. Ir velniai, sako, jei jie yra, turi savo darbo – veltui nieks ir jų nelaiko.

Tuodu vyru išsipjovė po gerą šermukšninę lazdą, įsidėjo į vežimą ir jau aptemus važiuoja iš turgaus nuduodami gerokai įkaušusius. Svyruodami ratuose ant rekščio (rekstis – iš apyvarų tinkliškas maišas šienui, šiaudams prisikimšti, kad patogu būtų ratuose be sėdynės sėdėti), pamažėle velkasi šlapiu keliu prieš tą staigoką įvažiavimą į aukščiausią Kaušėnų vietą. Taip, velnias nematomas atsirado užpakaly ratų. Arkliai skliust skliust ausis. Velnias ėmė ropštis į ratus, slinkti prie vyrų. Griebia savo geležiniais nagais ir prašo taboko.

Šiuodu jam: „Ar nenori ugnies – štai tau tabokas..."

Vienas kapt už tos velnio geležinės rankos, tįstelėjo į save, o kitas su šermukšnine išilgui šonų sykį ir kitą ... Tai buvo vienu akimirksniu padaryta. Lazdos smūgiai buvo smarkūs ir taiklūs, ir jie pasipylė be atvangos po kits kito.

„...Jėzus Marija, vyreliai, užmušit", – sušuko „velnias".

Šiuodu duoda toliau kaip į pelų maišą – į tą „velnią". Velnias geruoju prašosi paleidžiamas.

Velnias... tai Puleikio vaikis – Beržanskis. Po šermukšnių lazdų velnias nebesirodė.

Dar Nepriklausomos Lietuvos laikais tebestovėjo neaukštas medinis nedažytas kryžius su krikštu, žemais „parkaniukais" aptvertas, tuoj už Kučinskio verpyklos-audyklos kairėj pusėj kelio, prie jau be alksnių daubos krašto (mano rinkiny yra jo nuotrauka).

Viduklės velnias

Ėmė prie kapų užpuldinėti žmones velnias.

Papurto moteris, atima jų ryšulėlius, nusmauko skaras – vis kur geresnes, kur brangesnes. Pasipurto, radęs ryšelyje maldaknygę. Rožančių mosteli mesti, bet atiduoda savininkei, tik rožančių laikančią ranką purto ir pučia, mosuoja ir pučia.

Iš visų ėmė pinigus, taboką, o degtinės pusbutelkę aptikęs pasikišdavo po pažasties. Neišaudavo batų, neišvilkdavo švarkų, nenusiausdavo milinių.

Gerokai buvo tas velnias žmones įbauginęs. Kur tau ne. Brazdančia karvės oda apsisiautęs, su uodega, dideli ragai kyšo – švaistosi virš galvos. Rankų nesimato, vien posnagomis apie žmogų graibosi, kaukši, mėgsta sprandą liesti. O vieną ranką vis ant galvos padėjęs laiko vis pabaksnodamas pakaušį ar į nugarą atremdamas: atrodė, lyg būtų kiek pritūpusi ant užpakalinių kojų atsistojusi karvė, sausa, išdžiūvusi, tarsi visi jos šonkauliai į odą kalentų – brazdėtų. Kur tu neišsigąsi, sako, žmogus, ir visos tavo užtūros sugenda, tą pabaigą aptikus. Velnias mėgo lietingą orą, ūkanotą, vėlyvą rudens vakarą arba žiemą, kai šlapdriba sninga „vilko kąsniais". Kapai visuomet daug pasakų apie baidykles primena –

juk tokių pasakų vaikams tiek ir tiek pripasakojama ilgais advento vakarais, kai visi susirenka į menę prie žiburio. Linai jau nubraukti, bereik pakulinių virvių privyti ir šiaip visokių apynasriams, brizgilams, pamautams pavadžių nuvyti, pančių pridaryti. O kartais ir atvarslų reik, ypač kai gerai yra nusisekę plaskanius ar kanapius išmirkyti ir išminti geras pliekas. Visai šeimynai vienam kambary (pas mus dvi mergės ir du vaikiu buvo, kolei tėvas Stoniškę valdė) prie vienos lempos nepakakdavo kantičkų giesmių ar senoviškų dainų giedoti. Ne visuomet teatsirasdavo gerų balsų mamai pritarti. Tėvas sakėsi neturįs ausies, tik armonika griežbeing. Liežuvingieji imdavo pasakas pasakoti, ypač apie visokias visokiausias baidykles. Paprastai patogiausia baidyklėms vieta – daubos, patiltės, kapai. Prie namų baidyklių vieta – jauja (klojimas), pirtis (reja), duonkepė krosnis, kamino pakriautė, ant trobos, kur prakurui tvorgaliai sumesti, peludės, labiausia prie daržinės sėmenų pelams laikyti.

Apie kapus dūšelės vaikščiojančios. Iš „pijokų kapų" (čia pakasti rastieji negyvi, mirę be paskutinio patepimo, atvelykinės neatlikę) gausiai išeidavo baidyklių. Povainikis nepakrikštytas kūdikis, pakastas kame prie šv. Jonelio koplytėlės, išeinąs prašyti, kad pakrikštytų. O šv.Jonelis visuomet kame daubose, prie upelio, prie tilto, prie liepto statomas, kad apgintų nuo piktos pagundos, nuo nelaimės kokios.

Išpuvęs senas gluosnis, senas šimtametis beržas su iki žemės nusvirusiomis šakomis, senas kadugys, išpuvusi obelė, persenusi drebulė – vis tai baidyklių buveinės.

Kapuose netrūksta apleistų, supuvusių, pasvirusių kryžių, sukrypusių koplytėlių, kur pelėdos perėdavo, kur šikšnosparniai mėgdavo laikytis, lėlys vakarais čia ant takų, ant kelalių vabzdžius gaudydavo. Ne taip jau malonus ir kiškio balsas arba apuoko garsai, kuriais kiškius prisivilioja. Ir senų medžių kapuose būdavo. Juk kapų žemė šventinta, šventi čia ir medžiai auga, negalima jų kirsti, nei žolės pjauti: mūsų palaidotųjų kūno ir kraujo jie prisigėrę, jais minta.

Ne taip jau jaukūs ir Viduklės kapai. O dar baisiai šmėklai pasirodžius ir drąsiam žmogui kinkos ima drebėti. Ir kojos ima stingti, nebegali pabėgti, ir rankas aukštyn bijai pakelti, kad už pažastų tas nelabasis nepačiuptų. Taip susispaudęs, nelyginant stabo ištiktas ir pasiduodi graibomas kišenes, čiupinėjamas ryšulį ar nešmenę.

Ilgai Viduklės velnias savo amatą baidyti žmones varė. Ne kas vakarą ar kas naktį pastodavo praeiviams kelią. Kartais temstant apnikdavo, kartais prieš aušrą. Bet vis mėgdavo tamsėlesnį laiką, tokį, kad ir su šunim pėdsakų nesusektumei – patogu, kai lyja, sninga, kai dargana. Maždaug kaip lapė kad išeina į žyrą.

Atsirado iš kariuomenės grįžęs kareivis su šautuvu. Sakosi, nebūč kareivis, kad velnio bijočiau: mano šautuvas ir velnį pašauna, o durtuvas tai kliūčių neranda, – visas jis kiaurai.

Kryžiai Vosiliškio kaimo kapinaitėse. Grinkiškio vlsč., Kėdainių apskr., 1939 m. liepa
Fot. Ignas Končius

Tad išėjo jis už tos kelio sąsukos, netoli nuo miestelio. Tikrai prieš akis iš kapų išėjo šmėkla. „Pasitrauk, nudursiu."

Šmėkla greičiau po tų žodžių ėmė artintis. Kareivis ne juokais durtuvą įvarė į šmėklą. Minkšta, sako, tik oda kieta, bet ir ta neišlaikė. Sukniubo šmėkla, sugargaliavo. Kareivis dar sykį persmeigė. Šmėkla nė čiokš. Kareivis atgal į miestelį.

Pasišaukė vyrų ir nuėjo žiūrėti, ką jis nudūrė. Nuėjo. Tebeguli susmukus. Purto – nejuda, bet kažkas, jaučiasi, yra toj brazdančioj skūroj. Ir menkutė žiburėlio švieselė aiškiai apšvietė gretimą kapų gyventoją, pasiturinčiai gyvenantį šešių hektarų ūkely.

Daug kas ėjo jo gausiuose sandėliuose savųjų daiktų pasiieškoti. Ir rado.

Ramus buvo žmogus, ir piršto net prieš savo vaiką nepakels, blogo žodžio neprasitars. Ir bažnyčios duris varstė, šventom dienom pamaldų metu visuomet pamaldžiai laikėsi. Ir velykinę buvo atlikęs: ir maršalka tai žinojo, nes kartelių atsiimti eidamas buvo pas jį užėjęs. Rasta ir kortelė einančių metų Mažojo Aukso Altoriaus maldaknygėje.

Savotišką amatą sugalvojo – pasiversti velniu.

Kromelį nešti

Per kaimus vaikščiojo žydai kromininkai. Nuskurę, pavargę, labai neturtingi. Tik ant šabos, penktadienio vakare (dar saulei nenusileidus), parsikrapštydavo į savo pareituves kame kokiame mažame miestely, kur iš sekmadienio prekiavimo išsimaitinti negalėjo. Jei kuriame miestely nebuvo turgų nei kokių kitų žmonių susibuvimų, tai pats miestelis mažai ką teišpirkdavo.

Aplink su turgais miesteliai – Plungė, Rietavas, Telšiai. Su valsčiais – Žarėnai, Lauksodis, Lėplaukė, Kontaučiai, Medingėnai, Šateikiai. Tiesa, Kontaučiuose vienas tebuvo žydelis, mat, nuo Kontaučių toli kiti miesteliai – Telšiai 14, Žarėnai 13, Plungė 13 kilometrų. Žlibinuose kurį laiką buvo viena žydų šeima, užsilikusi iš „karčemų“ laikų.

Monopolėms atsiradus, mažų miestelių ir pakelės karčemų žydai turėjo jau kitaip verstis. Vieni prie dvarų pienines ėmė valdyti, bet čia ir iš seno paprastai buvo žydas. Kiti ėjo tarnauti miškų pirkliams, jei kame buvo gaminama miško padarinė medžiaga. Treti maitinosi savo namuose, kai karčema buvo jų išpirkta su žemės sklypeliu. Kiek vertėsi „parkupčiais“ – nugirsdavo parduodamą karvę, arklį, linus ar grūdus ir pranešdavo stambiesiems miestelių pirkliams. Parkupčis – tarpininkas tarp gamintojo ir pirklio.

Žinoma, pasiturintieji įsisprausdavo tarp kitų žydų ir miesteliuose. Jei auga miesteliai, tai kartu ir prekyba, amatai (kalvis, skardininkas, kurpius, siuvėjas, langų meisteris, stogo klojėjas, gontų drožėjas ...).

Bet kiti virsdavo nykiais kromininkais – visą savo krautuvę panešdavo ant kupros, į nedidelę dėžutę prekes susidėjęs: adatas – pagrindinę prekę, sagas, skepetaites-kuskeles po dvi berlinkas (15 kapeikų).

Toks kromininkas su savim dar nešiojosi trikojuką valgiui išsivirti. Pernakvojęs kur pas patikimesnį ūkininką, kad naktį neapkraustytų, paprašydavo bulvių išsivirti, kartais ir savo silkę turėdavo, ar pieno lašelį įpildavo šeimininkė – negražu juk, kad žydas sausas bulves valgytų. Kad geru žydelį palaikytų, už nakvynę išeidamas duodavo šeimininkei adatą ar sagą. „Kriaučiška“ adata ypač geras atlyginimas už nakvynę būdavo. Tai adata su apvalia skylute, sako, tokia adata gali ir kailinius susilopyti ar sagą per kailį įsisiūti.

Manau, jog visas kromelis vargiai daugiau penkių rublių buvo vertas.

Šiaip taip prasimaitinęs penkias dienas žydelis pareidavo šiek tiek prekių išpardavęs, o daugiausia išmainęs, ypač į kiaušinius. Turėjo jis ir ryškių spalvų kvepiančio muilo gabalėlių, gal ir kvepalų buteliukų po kelias kapeikas, peilių bulvėm skusti po penkias kapeikas – sulenkiamų, vienos geležėlės, geležinių kriaunų. Šukų „utims iš galvos šukuoti“*.

Įsigijęs šiokį tokį vežimėlį ir kuiną, kromininkas važinėjo per kaimus važiuotas. Jis turėjo stambesnių prekių. Dažniausia silkių pusbačkę vežime laikė.

Bačkoj buvo daug silksultės, net druskos stambokų gabalų. Pirkusiam silkių pripildavo silkinį kodalį silksultės. Dažniausia mainai ėjo į sviestą, kiaušinius, kiaulių šerius, arklių uodegas, šeško odeles, avies kailius. Imdavo sudužusius trikojus, visokius gelžgalius, kaulus.

Sykį tokį žydą apgavo juokdarys bernas. Jis pasisakė turįs visus arklio kaulus. Sulygo. Žydas užmokėjo pinigus. Vaikis veda žydą prie arklio kaulų. Daubalėj kyšojo nugaišusio arklio šonkauliai. Šunys, lapės, varnos, šarkos, juodvarniai seniai buvo nugraužę, nuknebinėję dvėselienos mėsgalius. Žydas priėjo. Tiesa, viso arklio kaulai, gali pasiimti. O lygstant vaikis ir sakė, kad žydas turės pats arklio kaulus pasiimti. Pyko žydelis, pešiojo kaulus iš žemės, plaišė juos iš sąnarių, ypač iš nugarkaulio. Prašė kastuvo, kirvio.

Buvo ir tokių po kaimus važinėjančių, kurie supirkinėjo tik gelžgalius, kokių mašinų špižinius tekinius. Kai rasdavo kame daug, prašydavo atvežti į nurodytą vietą. Supirktus gelžgalius paskui siųsdavo į Mažeikius prie gelžkelio stoties.

Ateidavo į kaimą ir stambesnieji pirkliai javų ar gyvulių pirkti. Sako, vienas toks žydelis skubėjo ant „šabos“ penktadienį į Kretingą. Tolokai pareiti, nesuskubs lig saulėlydžio. Prašo ūkininką nuvežti, tas kratosi, neturįs laiko – brangiai užsiprašo, ar ne trijų rublių. Žydelis tuomet kiek palūkuriavęs klausia, ar neturi avižų parduoti. Žydas perka, sumoka pinigus ir prašo dabar tas avižas jam nuvežti į Kretingą. Žmogus atseikėja avižas, pakinko arklį, įlaipina žydą ir nuveža kur reik. Žydui nieko nekainavo važiavimas, net ir už pačias avižas pigiau sumokėjo nei būtų turguj pirkdamas mokėjęs. Juk reik parduotą prekę nuvežti, o kad pigiau, tai juk iš namų paėmė, nereik į turgų važiuoti – gaišti, laukti, kolei kas nupirks.

Ir žydas apmulkina žmogų, ir žmogus apgauna žydą. Tie vaikščiojantieji po sodas ar vos paeinančiu arkliapalaikiu važiuojantieji yra sudarę kaimui, ypač jaunuomenei, žydo tipą. Vaikams pirmieji įspūdžiai iš tokių žydų. Jie kitaip apsidarę, su barzdom, kitaip valgo (vis kiek palikdami, kad kitam kartui būtų ko valgyti), sako, kaip katės – papurto gautą gabaliuką, ėda lyg neskaniai nuduodamos ir kiek palieka. Ir sako: katė, kaip žydas, ėda. Gal dėl to kates ir katinus žydų vardais vadina: Šliomkė, Mauškė, Leiškė, Berelis, Joselis, Leizeris, Pincė, Mincė...

Apstoja žmonės žiūrėdami, kaip žydai poterius kalba. Bet tuoj išsiskirsto sakydami, kad nemandagu, nereik tyčiotis. Nors pro užkampius, pro plyšius taip ir nepraleidžia progos kažko nematyto pamatyti. Vyresnieji baido vaikus, kad

* Šeimininkės turėjo ir šepečių galvai šukuoti – iš kiaulės šerių: storieji galai palaidi, o plonieji surišti su stipriais siūlais ir prileisti sakų – tai buvo ir rankena patogi, ir šeriai niekuomet nebirdavo. Galima sakyti, jog kiekviena ūkininkė turėjo tokį šepetį. Tačiau tuos šepečius dirbo kame koks senukas trobelninkas ar karšinčius – reikėjo tokiam „amatininkui“ duoti šerių, siūlų, o sakų pats iš pušų prisirinkdavo. Dažnai ir prakirsdavo pušies žievę – maukną, kad sakai imtų varvėti. Tie buvo geltoni, skaidrūs – tikdavo prie gelsvų kiaulės šerių.

nežiūrėtų, kad nesijuoktų – taip, sako, reik jiems kalbėti, tokie jų poteriai. Kiti bijo, kad nesužavėtų. Tuomet plėšk iš žydo barzdos plaukus ir smilkyk sužavėtąjį arba duok penkpirščių žolynės gerti ir žiūrėk, ar vems (visi vemia). Yra, sako, žydų, kurie moka atžavėti.

Taigi žydo vaizdas toks: suvargęs, nuskuręs, alkanas, vis prašo, kažką nereikalingą siūlo, eina šunis lodydamas. Pavargėliai jie, driskiai, kur kas daugiau gyvenimo naštos prislėgti negu mūsų elgetos. Tačiau jie nepoteriauja, neprašo išmaldos. Bet, sako, apgaudinėdami sau duoną uždirba. Kam pasiduodi apgaunamas, pats esi kaltas – kvailą ir bažnyčioje peša.

Tačiau tai yra netikras žydo vaizdas. Paaugę, važiuoją į turgus, perką krautuvėse ar parduodą savo gaminius, žydus pamato kitokius.

Tie pavargėliai žydai ir buvo priežastis, kad į žydus žiūrėta su panieka, kad jie pajuokiami, kad žmonėmis nelaikomi. Žydas – apsileidėlis, sukčius, šavalka, apgaudinėtojas. Eidami toliau, sako, jie mūsų kraują geria, jie siurbėlės. Ar čia toli bėra sakyti, kad žydai pagauna mergaites, kankina badydami adatomis, kad daugiau kraujo gautų, kad geresni macai išeitų. Juk tai perkeltine prasme – kraujo gėrimas.

* * *

Pamėgdžiodami žydus kromininkus žemaičiai žaidžia su vaikais: pakelia ant nugaros, vaikas apkabina pakėlusio sprandą, pakėlusysis pabraukia po savo pažastim vaiko kojas ir jų nepaleidžia, kiti bėgioja aplink ir „perka“ iš kromelio – gnaibo vaiko pasturgaliuką arba geriausiu atveju katula paslėpsnius. Vaikas norėtų gintis ir rankas paleidęs nuslinkti nugara žemyn, bet kojos stipriai laikomos. Kartais laikąs ant nugaros vaiką sukaliojasi ir saugo, kad kas neįgnybtų, arba dvi tokios „kuprinės“ grobsto kita kitos „tavorą“ – puola gnybti. Laikantieji sukaliodamiesi neprisileidžia. Kas pirmas įgnybs, tas laimi. Arba kaip kitaip susitaria.

Tai pridaro juoko, ypač kai ant kupros suaugusį paima, tuomet jau gnaibo be pasigailėjimo.

Netaikant blogų norų, šis žaidimas įneša gyvumo, judrumo, įtraukia į bendrą žaidimą ir vaikus, ir paaugusius. Bet tas žaidimas beveik visuomet baigiasi vaikams ašaromis, paaugusiems – barnėmis.

Vienas pirmųjų mano atsiminimų

Turbūt visai mažas dar buvau. Pareinu iš kažkur lauke lakstęs namo. Randu prastojoj trioboj pas mamą atėjusią kaimynę. Aš kažko mamos prašau – turbūt valgyti. Mama sako palaukti. Nekantrauju. Atsigulu ant suolalio prie krosnies,

vartaliojuos. Kaimynė giria mane mamai, girdi, gražus, gyvas vaikas. Aš atsigulęs kojom tabaluoju. Mama atsako: „Išdykęs, anava dabar kojų nesulaiko.“ Tai mane įmetė į pyktį, kur tau, garbė užgauta – ėmiau verkti, žlemte žlemti.

Mama buvo visuomet gera. Vis ką pakišdavo: ar pieną griebdama – duos šaukštą nulaižyti, ar grietinėlės gurkšnį išgerti, ar varškės gabaliuką atlauš … O jau į mėsinę einant, kad raktą tos kamaros paima, bėgi tekinas paskui, – nulauš gabaliuką kietai kietai rūkytos dešros. Į drabužių kamarą retai teidavo, bet ir tos neapleisi. Gerai žinojau, kad skrynios „prykalkoj“ vis dar buvo gražiai prigvildusių riešutų. Svirnaly su mama pakliuvęs vis dairysies ir mamai priminsi, kad puodo dugne dar yra medaus, kad dar ant sienos kabo siūlas su džiovintų obuolių griežinėlėm.

Mama visur ir visuomet turėjo kuo palepinti savo mažiausią sūnų, vis duodavo vaikui pasmailauti, palaižyti.

Vieną sykį mama ant manęs supyko.

Mėgau su vyrais trainiotis, o tie mokėjo bjauriai keiktis – ir maskoliškai. Tiesa, ir savo žalčių, gyvačių, šunsnukių, šūdpilvių, išvarvėtakių, mižaltaškių, karvapisių, kuilio kromų netrūkdavo.

Parbėgu namo. Mama su mergėmis po triobą skuba baigti dienos darbus, kad paskui imtų rūpintis vakariene, gyvuliais. Tik per slenkstį, ir tuoj – ką jūs, utpisės, išputrūrės, čia dirbate, dar maskoliškų keiksmų kelių laipsnių pridėjau. Mama: „Igne, ką tu kalbi, kame man atvarslai, aš tau parodysiu.“ Ir tikrai rimtai ėmė ieškoti pavadžių, kad mane „pavaišintų“. Aš pro duris lauk kaip kulka išriedėjau. Kur tu lauke mane bepavysi.

Artėja vakaras, temsta. Bijau lauke vienas būti – juk už kiekvieno medžio, už kiekvienos kerčios kiūto baidyklės, kad tik vaikas arčiau prieitų… Iš krūmų nutaikiau, kad visos besižygiuodamos išėjo iš namų tvartų link, sprukau į alkėrį ir palindau su visais savo drabužiais po patalais. Žinoma, ir užmigau.

Pasirodo, buvę vakare pasisgedę manęs ir ėmę ieškoti, susirūpinę, kur dingo vaikas. Tik pripuolamai mane aptiko Kostovis – mano mylimas šunelis. Jis blaškėsi su visais irgi ieškodamas. Paskui pėdomis įsekė į kambarį ir veržėsi pro duris, kur aš miegojau, – cypdamas draskė duris. Įleido – jis tuoj prie lovelės ir atsitraukė uodegą vizgindamas. Mama suprato, kad vaikas lovoj, pažiūrėjo ir nudžiugo.

Taip man rytą pasakojo: „Pridarei mums „strioko“, manėm, kad į šulinę įkritai, ir tą išmaišėme beieškodami.“

Lieptas

„Pasakyk, gerasis, ar čia nėra kame netoli liepto į aną pusę pereiti?“

„Anava, ta šliuža eik nepasimesdamas ir rasi už tų karklynojų, už alksnynų, ten tarp juodalksnių.“

Jis nuėjo savu keliu.

Einu aklai žiūrėdamas, kad šliužos nepamesčiau. Greit šliuža dingo. Ji atsirėmė į palipimą, kuris tik iš anos pusės tėra prieinamas. Žiūriu į tuos juodalksnius, už nepereinamos klampybės stovėdamas. Jų apvalainės kepurės dar šiek tiek matyti pro baltalksnių skystas viršūnes už išsisklasčiusių karklynojų. Karklynai nebaisūs, bet tos bagnos tarp baltuojančių ilgųjų ajerų šaknų. Šaknys ajerų kvepia – juolab kai nutrini beslydailiuodamas jų žievę. Sveikatos šaknys. Ar pakramtyk susidžiovinęs, ar degtine apipylęs po lašelį ragauk, kai aplinkui visokios ligos siaučia – neprikibs tau jokia liga – šaknelių kvapas pašalins viską, kas ligą neša.

Taip pigiai nuo sunkių ligų apsisaugoti viltingai galvodamas, į tokias kilmingas ajerų šaknis žiūriu, kur turiu padėti koją, kad kuo mažiau jų pažeisčiau. Einu pačius lapus lenkdamas, taikydamas koją kur ant didesnių lapų kuokštų. Ir lapai kvepia... Tolyn vis mažiau sausokų šaknų paviršiuj. Pagaliau kojos ėmė nertis pro skaidraus vandens plėvelę į skystą dumblelį. Greitinu, platinu žingsnį, kraipausi, jau imu šokti atsispirdamas, visai pamiršęs taip brangias gyduoliškas šaknų savybes ... ir vis tiek toliau kelio nebėr – plikas vanduo ir dugno nebesimato. Vos besusilaikau nepliumptelėjęs... Šiaip taip pasuku lanku atgal ir ne visai iki kelių kelnes apdumblinėjęs, bet gerokai pritraiškytas iš apačios dumblino skystimėlio išpuolu iš tos ajerynės į sausoką pakraštį.

Ant sausos žemės stovėdamas nė atsisukęs nebenoriu žiūrėti į tokius iš tolo gražius ajerų lapus ir lapų tarpuose balzganuojančias bei geltonuojančias ajerų šaknis.

Čia prisiminiau tik, kad tie lapai irgi vaistai ... nuo blusų. Pripjaustyk įblusėjusią aslą – dings blusos, neberėplios tau ir atėjusiai viešniai ar svečiui ant kojų, neberailios staibiais, blauzdomis ir aukščiau, pasilaikydamos ypač prie juosmens. Galima ir nepjaustytų lapų saujas pasiguldyti po paklode lovos pakraščiais – apslops šokinėjąs gyvis, ramiai miegosi, jei kas kits tau nekliudys akių miegui sumerkti.

Išleisdama į tolimesnius pasaulio pakraščius, motina visuomet įduodavo džiovintą gurgždžio, begalio ar ajero šaknelę, sakydama: „Pakramtyk, vaikali, nėkoki liga prie tavęs nekibs. Geriau ant tuščios širdies, rytmetį. Ir iš namų išeidamas pauostyk, pašiūlok.“

Tokie tai vaizdai blaškėsi mano apdumblinėtų kojų laikomoj galvoj, kai gana laimingai pasisekė išpulti iš ajeryno ir pasiekti kietą žemę. Pro karklynojus ir baltalksnius dabar aiškiai mačiau juodalksnius – jie stovėjo savo vietoje. Sakė, kad tarp jų esąs lieptas.

Muziejaus archyvas

Purvinas. Ir išsidžiovinus ajerų protarpių dumblas rodys, iki kur būta įklimpta, ir gerai išdžiovinus smulkių gličių dumblelių neišdulkinsi. Gal čia ir ajerų kvapo liks – ir sveikatai, ir prieš blusas. Savo purvinas kojas pamatęs, ėmęs galvoti, ar basas, ar apsiavęs buvau, taip jos dumblu buvo apkibusios.

Mažas būdamas traukdavau kame aptikęs ajerų lapų saują, tikėdamas ištraukti valgomų prie lapų kerelių gumbelių ir pučiamų dūdelių. Gerokai storąjį keleto suaugusių lapų galą apkrimsdavau ir nukandęs lapų viršūnėles į tą galą dūdelę pūsdavau, iki galva imdavo svaigti.

Visa tai buvo praeity. Bet lieptas? Sako, jis tarp anų juodalksnių.

Einu aplink – sausiau bus kalno linkui. Kur tau – juo arčiau kalno, juo šlapiau, prie palikimų galų suslūgsta šlaitų šaltinėlių vanduo. O kalnas prižėlęs lazdynų, krūmų, šalpusnių – klampi, neišbrendama molynė. Ir vingis labai didelis. Palikimas sukasi palei atkalnę į priešingą nuo juodalksnių su lieptu pusę. Apskrabo ant staibių dumblai, nepjautos pievos žvaginių, smilgų, vienrykščių čaižomi.

Grįžtu upės link. Nusiaviau ir stypt stypt į vandenį. Tik dabar pamatęs atsiminiau, jog iš palikimų visuomet būna siauras perėjimas prie pat upės vagos... Perbridau, išsikapanojau iš upės staigiu jos vagos skardžiu ir... džiaugiaus taip lieptą į antrąją pusę pereiti radęs.

O ten, tarp aukštųjų juodalksnių, tikrai buvo dviejų sijų lieptas su liaunu lanksčiu kibtuvu.

Mama pasipiktino

Man augant, Purvaičių soda priklausė Kontaučių parapijai. Mūsų soda buvo pačiame parapijos gale, o mano tėviškė – paskutinioji soda. Čia susiėjo Plungės parapija su mūsąja. Kripo-Kripauskio ūkis ir mūsų ganyklalė turėjo su šiuo ūkiu bendro tvoros taisliaus apie šimtą žingsnių. Tiesa, ir Groso Pupiškė rubežiavosi su mūsų žeme kokį 50 žingsnių (toliau jau su Stonio žeme, mums priklaususia, kolei išperkamieji mokesčiai nepasibaigė). Ir su Uščos mišku – paminėjiškių ganyklomis – per Stonio ganyklalę lietė trobelninko Jankauskio žemę. Bet ir iš mūsų žemės nuo Pasausdravio vartų būtų galėję per Stonio ganyklalę iš gerai nešančio šautuvo nušauti prie Jankauskio ribos kapčiaus tupintį kiškį ar prie ribos griovio ant eglės tupintį teterviną (nemėgsta tetervinas ant eglės tupėti). Be to, Kripas ir mes – Telšių apskrities, o Uščos žemė jau Raseinių apskrities.

Kontaučių miestelis buvo kitame parapijos gale, prie aukštumos balų, iš kurių išteka Sausdravas. Klebonijos pastatas tiesiog prie stataus šlaito. Iš klebonijos langų atsiveria plačios, neužmatomos lygumos – pievos, kiek kairiau, buvusiam Bermano (jį nudūrė jo paties jautis) dvare, burliokams išdalytame, kyšo cerkvės bokštai.

Sodyba kelyje Janapolė–Pavandenė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Aplink miestelį vieni burliokai. Miestelis stovi ant kalno – Žemaičių aukštumos. Prie to kalno, ar teisingiau, kalne, užaugęs ežeralis, dar neįeinamas, bet jau be akių, visas samanom apžėlęs, bene tik Brasui priklausąs.

Kontaučių miestelį sudaro: bažnyčia, medinė kryžauna, mano akiai labai žemaitiškos išvaizdos, su gražia bokšto kryžma su Mykolu Arkangelu trimituojančiu – čia tik vėtrungės pareigas ėjo; klebonija su ūkio pastatais, altarijos namukas su tvartukais, špitolė, – tai ant Lėplaukės pro aukštą akmenų palaikomą šventoriaus pakraštį. Ant Smilgių kelio – keletas smulkių grytelių, pradedant nuo nedidelio medinio Pliurijono prie kampo jau ant to tako, kuriuo ateidavai pėsčias per Smilgių sodą, per Gažupius ir per Purvaičius, pradedant Birontu, Riškum. Nuo mūsų sodybos, buvo sakoma, yra septyni varstai (jorstvos). Maždaug tas pat būtų ir per Žlibinus einant – per Didpievius, pro Mineiką, Untulį, pro Žlibinų malūno prūdgalius, pro kapalius, per Žlibinus, keliu tarp klebono žemės ir Braso žemės, prie senkapių pasisukus palei tą užaugantį ežeralį, takais per kalną, pro buvusį malūną, jau netoli Kontaučių. Šis takas nuo Žlibinų labai patogus, nereik šunų lodyti – nė vienos sodybos nepraeini. Žlibinų kelias Kontaučių miestely vingiuotas, čia keletas ūkininkų, kaip ir visi Kontaučių parapijonys – mažų ponų buvę žmonės.

Malūnas kelyje Pavandenė–Janapolė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Prie kapų paskui pastatė „Cerkovnoje prichodskoje učiliščė“ (bažnytinė parapijos mokykla). Prieš špitolę žydo karčema. Bažnyčia–špitolė–karčema sudaro aikštę, atsiremiančią prie kampo kelio ir tako Smilgių link, prie Pliurijono.

Jokios krautuvės nebuvo. Žydas turėdavo taboko, barankų, cukraus, saldainių. Karčema buvo su jėpke ir stadala – pats didžiausias stogas, ir už kleboniją didesnis.

Klebonija labai nuokampioj vietoj, už šventoriaus medžių, privažiuojama palei špitolę ir altariją. Labai pavaizdžioj vietoj. Šventoriuj buvo varpinė, kaulinyčia (būgnams, liktarnoms, morynoms, senoms vėliavoms... ir numirėliui palaikyti, jei dėl šventos dienos ar dėl ko kito negalima jo tuojau laidoti, – jis turi pernakvoti).

Žlibinų kapuose beveik nebuvo laidojama, tik kuomet kokį senį arba senę beturčius ar vos gimusį vaiką. Šiaip visus vežդavo laidoti į parapijos kapus. Purvaičiai gi turėjo savo kapinaites, dar mūsų buvo naujai pastatyta ant žemės koplytėlė. Čia irgi nieko nelaidodavo, nebent kartais slapta povainikį mergaitės kūdikį, kaip prie mūsų šv. Jonelio Juodauby arba čia pat netoli už daubos prie Pociaus kryžiaus.

Iš mano tėviškės į Kontaučius retai kas teidavo į bažnyčią – nei čia ko nusipirksi, nei tolimesnį pažįstamą sutiksi. Pakakdavo Žlibinų. Į atlaidus eidavo

į Medingėnus ir į Kontaučius. Žinoma, nepamiršdavo bažnyčios patrono – šv. Lauryno – rugpjūčio 10-osios. Tą dieną parapija švęsdavo.

Iš vakaro atvažiuodavo pas mus mūsų visų trijų kūma, teta – mamos sesuo – Viktorija Saudargaitė iš Šilasodos. Ateidavo gerųjų kaimynų, imdavo medų. Per Šv. Lauryną paprastai imdavo medų ir biteles paruošdavo žiemai – tai paskutinis medui kopti laikas.

Į Šv. Lauryną važiuodavom brikoj. Pilna brika prisėdus šventiškai pasipuošusių. Iš vakaro geriau pašerti arkliai. Paprastai palikti tvarte ir šėku pašerti, o kartais dar ir pernykščių avižų kame sušluota, dar visai pelių neišėstų, iš miegų prišluodavo – juk reikėjo ir miegas išvalyti, nes greit bus ir naujų. Pučia nupumpę nuo žalio pašaro arkliai, nepastovi, juo labiau kai juos vis mondagija atvarslus tempiodamas vaikis, taukščiodamas su kutosais ar bumbolais (prie botago įnarvės) botagu, dar kartais ir prie galo primegzta moterų plaukų patauška.

Dvi brikos išvažiuodavo iš mūsų kiemo – tetos ir mūsų. „Ir ko tu čia terliojies prie vartelių, juk ne į jomarką tave veda", – kalbasi Jonis (pusbrolis Alimas) su savo mylimais arkliais. Mat kad į jomarką veda arklį, tai žiūri: jei šiks, tai nebliks, jei myš, tai grįš.

Tik ėmus važiuoti, arklys kaip iš šautuvų paleidžia pir-pir-pirst... „Joni, nemondagyk arklių", – sakydavo mama savo sesers sūnui.

Vežime sėdėdavau „veršio" vietoj. Ant sėdynių – nei prie pasostės vietos nerasi, kas tave vaiką priims. O tos brikos siauros, vos du susėsdavo; jei kuris storėlesnis, tai kitam – vienam skruostui belikdavo vietos.

Keliai blogi, niekuomet netaisomi. Pavasarį, rudenį – purvas, vasarą – duobės, tik vasarvidžiu teišdžiūstančios, dėl to vežimus reikėjo iš vakaro įstumti į tvenkinį, kad tekiniai subrįstų – juk brika tik į atlaidus važiuoti tepajudinama. Vežimas prikimštas šėko, kad būtų kuo arklius per poterius pašerti.

Nužengia risčia truputį pavažiavęs, turi sustoti – vartai. Iki Žlibinų trys varstai, o vartų šešiolika.

Tiesa, nuo Žlibinų iki Kontaučių irgi trys varstai, bet vartai tebuvo vos dveji. Mat Šukštos pievos tuoj už Žlibinų, o paskui Kepurėnų dvaro burliokynai, be jokių tvorų.

Tad sykį mama, parėjusi iš Kontaučių namo, labai pasipiktinusi pasakojo tokį įvykį. Sako, moterys vis grūdasi į kaulinyčią šventoriuje. Eisiu ir aš pažiūrėti, ko ten taip visos puola. Įeinu – ant morynų grabelis adaras. Mat šventą dieną nelaidoja, tai reikėjo laukti pirmadienio (kartais klebonas leisdavo po visam ir sekmadienį palaidoti – pamokėjus kliūčių nedarydavo). Sako, viena moteris, gero gaspadoriaus pati, pakėlė numirėlio rūbelį – „E-e-e, – sako, – mergelė."

Jaukai

Ar tik ne visos pasakos vaikams apie baidykles. Bent tokių pasakų daugiausia. Prisiklausęs apie baidykles, bijai net į kitą kambarį eiti, jei ten nėra žiburio. Taip ir atrodo, jog kiekvienam tamsiam kampe sėdi po pabaisą. Pasuoliuose irgi knibžda šmėklos. O jau ant trobos palipti ar į ruopę eiti visai neįmanoma nesutikus kokių nors tvarinių, kurie tave tuoj ims smaugti, raus plaukus iš plonimų po vieną, badys adatomis minkštimas, laužys pirštus, duos valgyti nevalgomus dalykus, vers gerti karštą degutą, supančios kojas, kad nepabėgtumei, užkiš burną, kad neišsauktumei. Ir ko tiktai tos baidyklės su tavim nedarys, o tu negali joms atsispirti. Tave badys smailiais ragais, ant tavęs virs didžiausias maišas. Tave murdys pro nepralendamą skylę į šaltą vandenį. Vanduo jau prie pat burnos. Tave įlaipins į medį ir vers stovėti ant pat šakos viršūnėlės. Nulūš visos šakos, ir tavoji šaka palūžusi vos besilaikys, o apačioj – praraja, kurioj knibžda baisiausios šmėklos. Šmėklos smaigstosi tave pagauti, jau jau siekia tavo mažąjį kojos pirštelį. Tuo tarpu tavoji šaka lūždama vis svyra žemyn.

Mėgstamiausia baidyklių vieta – jauja ir pirtis. Ten tuščios, be baidyklės, vietos tikrai nerasi. Pirties krosny, užkrosnėj, aruoduose, ant užlų, peludėse.

Jau gerokom ūsų padaigom apaugęs eigulio sūnus sumanė eiti šaltos žiemos nakties mėnesienoj „ant jaukų" kiškių pašaudyti. Kelių šimtų žingsnių atstumu ir prišaunamai nuo jaujos pirties langelio lygiame lauke ant sniego iš vakaro padėliojo kiškiams dobilų.

Nejauku buvo eiti vienam į jaują, juo labiau į pirtį.

Dar ir dėl to šiurpas nukrėsdavo. Pamiškėj, netoli nuo eigulio sodybos, gyveno pasiturįs ūkininkas. Kas tam ūkininkui buvo ištikę, kad jis vieną rudens naktį ėmė ir pasikorė ant toli atsikišusios seno ąžuolo šakos. Sykiu su savim ant tos šakos pakabino ir savo likimo paslaptį. Tiesa, dar nebuvo ėmę pasakoti apie baidymą pakaruoklio vietoj, bet vis dėlto nesunkiai vaidenosi vėjo linguojamas sustingęs pakaruoklis. Nesunku ir pačiam, pasakų šmėklų įbaidytam, susidaryti vaizdą, kaip tos šmėklos tamsų ūkanotą rudens vakarą pakorė niekuo nedėtą, savęs vertą ūkininką.

Su šiurpu nugaroj ir plaukams kiek galvūviršy stojant eigulio sūnus įkiūtino pro jaujos duris į pirtį ir prisimetė prie langelio. Šautuvas, tiesa, drąsos kiek teikė – vis juk ne vienas. Be to, lenktinis peilis kišenėj, beveik iš rankos nepaleidžiamas. Sėdi susigūžęs ir laukia nuo jaukų akių nenuleisdamas. Šmėkšo pamiškėj ir tas pakaruoklio ąžuolas. Tylu tylu aplink, net pelės peludėj nešnara. Spindi lauko sniegas. Pasakiškas mėnulis paslaptingai šviečia.

Eigulio sūnus visas buvo susmigęs į ateinantį prie jaukų kiškelį.

Pamažu eina laikas. Tyla tarsi ima didėti. Aiškiai tvaksi širdis, atsimuša net

gerklėj. Sausa čia – vis reikia seilę ryti. Neateina kiškis. Kemba nuo šalčio pirštai, šautuvą suspaudę, stirsta keliai, į sieną atremti. Susikaupimas pasakų šmėklų skraistėj visiškai įčiulpė į save eigulio sūnų... Jis jaučia visą save iš karto ir nieko nebejaučia. Tarsi snūdurį tas susikaupimas būtų sukėlęs. Visų kūno dalių šiurpas jautėsi susimetęs pačiam galvūviršy...

...Kyšt be triukšmo į langelį galvą...

A č š č k... ne savu balsu kažką sušuko eigulio sūnus jau su gerokomis ūsų padaigomis.

Išsigandęs katinas nudūmė, per sumestas kartis rarėdamas.

Eigulio sūnaus išgąstis nuslugdė šiurpą iš galvūviršio į letenas, į kulnis, tiesiog į klumpius.

Pažintis

Žmogus turi savo išorinę povyzą, visiems itin pigiai prieinamą, ir savo vidaus pasaulį, iš šalies kaip ir neįstebimą. Tačiau ilgainiui žmonės ėmė gebėti ir į šį kitų pasaulį įžvelgti. Sako, pro akis gali kito vidų matyti. Tai jau, žinoma, šis tas.

Tikrasis žmogus, imamas ne vien iš paviršiaus, bet pasireiškia savo širdimi, protu, o šiems padeda rankos. Jautri širdis, lakus protas, dosnios rankos yra pagrindiniai tikrojo žmogaus privalumai.

Žinoma, šios tikrojo žmogaus savybės turi būti darnios. Darnio laipsnis nusako to tikrojo žmogaus ryškumą, sakyčiau, paties žmogaus prasikišimą iš kitų tarpo į gerąją, žmogiškąją pusę.

Reta tokių žmonių. Tokie žmonės, kaip šviesuliai žmonių susibūrimuose. Nelyginant jie spinduliuotų, prasikištų pro kitus, net mažo ūgio būdami. Jie nesirodo, bet juos greit pamatai, kad tik kurį laiką turi progos juos kad ir retkarčiais matyti.

Lietuvis savo gilioje senovėje ir buvo toks. Jo širdis ir protas darniai sugyveno, o rankos nešykštėjo to darnumo parodyti.

Lietuvis gerbė kitus, savęs pažeisti neleisdamas. Širdis sakė, kad visi žmonės, visiems pakaks vietos Žemės paviršiuje, visi nori gyventi, visiems padėk, sušelpk, nes jie tave turės pagerbti. Visais tikėk, kolei tavęs neapvils. O kai jau kuris tau užlipo nedorai ant kojos, spirk šalin, neapsileisk, nepasiduok skriaudžiamas, niekinamas. Gerbk užklydusį pakeleivį. Laikyk jį geru žmogumi, bet ir neišleisk iš akių, kad jį pažintumei, pačiuptumei jo galbūt nedorus tikslus. Pastebėjęs neapsileisk. Kiaurai pasitikėk tik gerai pažinęs, sakykim, įžvelgęs tą „tikrąjį žmogų“. Bet tam reik laiko. Nes ne žodžiai, o elgesys, darbai tai teparodo.

Mokėti gyventi – tai įstebėti žmonėse tikruosius žmones. Suradus tokį, reik mėginti laikytis greta jo, jį arčiau pažinti įsigeidus ir iš jo pasimokius, save patobulinus, akiratį praplėtus, protą pagilinus.

Tikrieji žmonės nėra „saldūs“, savo gerosiomis savybėmis nėra įkyrūs, nenori primesti savo įsitikinimų, nusistatymų. Kažkaip jie švelniai, lanksčiai savo elgesį išryškina. Prie kito elgesio jie tik savojo kiek prideda, kad reikalą pastūmėtų ar duotų kryptį į gerąją, žmoniškąją pusę.

Tikrasis žmogus – savotiškai lankstus, jis nedaro staigių posūkių, linkmės keitimų. Jis tik tarsi lankstosi pro kitų tarpus, juos tiesindamas, dildydamas aštrumus, pasisukdamas kely norintiems staigiai, gal neapgalvotai pajudėti. Tad jis įneša švelnumo, aplygina iškyšulius, patiesina pasisukimą, žengimų aštrumus, pabukina smailias viršūnėles, kad kuo mažiau nelauktų kliuvinių bebūtų. Tikrasis žmogus nestumia kito atbulo, nestumteli, kad atsisuktų pažiūrėti, kas jį bakstelėjo, jis tik mėgina kiek paveikti, kad iškilusiems staigumams nepastebimai suteiktų reikiamą linkmę. Žinoma, reik žinoti, kas ta geroji pusė. Sakyčiau, tai žmoniškoji pusė, gal mažiau teatsižvelgiant į žmogiškąją pusę. Tikrajam žmogui rūpi, kad juo daugiau būtų žmoniškumo.

Taigi to žmoniškumo žemaičiui aš daug duočiau. Kažkaip įgimta žemaičiui, matyt, taip daugiausia motina nuteikė. Motina nemokyta, tik savo parapiją težinanti, ne po pasaulį besiblaškydama visko prisižiūrėjusi, bet iš savo motinos paveldėjusi žmoniškumą, išvysčiusi savy pakantą, pagarbą svetimai nuomonei, ne užsispyrimą, bet ištvermę, įsitikinimą laikytis duotojo žodžio, – pažadėjęs atitesėk, neprižadėk, jei nesi tikras galėsiąs pažadą ištesėti.

Ir dar juodas

Kad bekrikštydami vaikus prikabinėja jų tėvų pavardėms uodegaites arba tas pavardes pakeičia „į gerąją pusę“, suprask, į poniškąją pusę, tai paaugęs turi jaustis kilnesnis už tėvus esąs, o pavardė besanti panaši beveik į Trumpickį, Lapinskį, Gelumbickį, Beržinskį, Kirmelevičių, Alksnevičių, Klumpauskį ir t. t. Tai daug gražiau už Trumpį, Lapę, Gelumbų, Beržinį, Kirmėlę, Alksnį, Klumpį.

Čia vis bendras kūmų ar krikšto tėvų ir klapčiuko ar raštininko darbas. Kūmoms nereik klapčiukų. Jiems ir vieniems pasitaiko juokų su naujagimiais. Ypač kai jie visuomet linksmi, raudoni, drąsūs, sunkiai bepastovį ant kojų, mėgsta skeryčiotis, rankomis sklaidytis ir su kūdikiu, ir be kūdikio.

Plungėje krikštijo Stalgio Sriebaliaus sūnų. Pavardę buvo benorį pakeisti, bet niekaip netiko jos galūnės. Pakrikštijo. Ir tik tik neužrašė bevaikio kaimyno pavardę – Putramentą. Čia susizgribo kūmas, kūmai kumštelėjus, kad, girdi, čia juk ne juokai, čia rašo į bažnyčios knygas, tai juk ne bet kur.

Bobutė-pribuvėja įdavė didelį butelį pieno, sūrio galą ir duonos beveik puskepalį gaspadinei, kur kūmos turėjo gaspados apsistoti.

Linksmu parėjo į gaspadą, jau pakrikštytu nešini. Pasisakė einą į miestą nupirkti barankų kamščiui ir muilo naujagimiui plauti.

Žinoma, per šaltą orą paėję, pasuko prie Leiškės. Tas ir į užstalę paprašė, ir neklausiamas ledinės butelį atnešė. Greit ledinės butelio dugnas pasirodė, liko vien tie „cukrai", prie butelio tarsi prišalę. Taip šilta, taip tiesia žmogų, taip maloniai verčia į kits kitą žiūrėti. Pagrobę muilo svarą ir dvidešimt barankų, paskubėjo į gaspadą.

Šaltam ore gerai, bet šiltam kambary grindys ėmė linkčioti ir lubos kaip nelygios pasidarė. Gaspados šeimininkė suprato. Ji greit juodu sukutuliavo, sukurmulavo, sukamšė kūdikį ir įdavė kūmai, jau ragelėse sėdinčiai.

Važiuoja. Sukasi aplink medžiai, tvoros ir pats kelias barankiškas darosi...

Nepavirtę parvažiavo. Paleidę prie tvartų arklį, skuba gryčion. Jau lauke laukė kūmų su pyragais.

Bobutė paėmė „naujįjį tarną Dievo" ir ėmė vynioti lauk iš pagalvių, duknų. Tik staiga iš vystyklų dudulkt juodas katinas, miau miau svetur pas nepažįstamus atsidūręs.

Išsigando ir motina, ir tėvas, ir giminės, ir kaimynai.

Nustebimams gerokai įpusėjus, sužvango kitos rogutės. Atvažiavo gaspados šeimininkė su naujagimiu. Bijojusi, kad nepamestų, nes per linksmi kūmos buvę.

Maniau, šuo

Nieks nežinojo jo pavardės, bet visi vadino jį Pranciškaus Praneliu.

Pranelis nuo neatmenamų laikų įnumavo pas Pranciškaus Kazragio tėvus, pas patį Pranciškų, o jau ir Pranciškus senyvas.

Pranelis neblogai matė. Dėl kurtumo šnekantis nereikėjo per daug šaukti ar prie ausų kištis. Šiek tiek kietesniu balsu kalbėk, Pranelis žiūri į tave ir viską supranta. Iš užpakalio jam ką sakydamas turėjai trankiau kalbėti. Savotiškai užpuolanti jo kalba darė jį tikrai Praneliu, bet dar ne Pranu ar Pranciškum.

Kartais prie skubiųjų darbų namuose padėdavo, bet visą jo laiką atimdavo meškeriojimas.

Ankstyvą pavasarį, dar potvynių vandenims visai nenuslūgus, tik ledams praėjus, Pranelis jau prie Minijos. Netoli jau Minija, tik per lauką nuo kalno nusileisk, apeik mėlynųjų pylių mėgstamus Martinkaus pievoje palikimus ir jau Uščos malūno užtvankos pakeltas vagoje vanduo. Vasarą net taką per vienrankio Grigoulos pievą buvo ištrypęs į savo mėgstamą vietą prie didelių, į vagą per žąskūlynus pakumpusių alksnių. Rudenį iki apšąlant Pranelis prie Minijos. Ir žiemą prasikirsdavo eketę ir meškeriodavo po ledu. Tik meškeriojo. Kartais palaidynę kabindavo prie labiau už kitas ant vagos nusvirusios

alksnio šakos. Ne tokias jau jis ten ir žuvis pagaudavo: ešerelį, raudelę, pluvelę, grumzdulą, šapaliuką...

Palaidynes jis leisdavo beveik visuomet ant varlės – žuvies jam buvo gaila. Palaidynės kobinio abi šakas užkabindavo varlei už rietų, visai pačios varlės nesužeisdamas. Dėl to varlė labai ilgai išbūdavo gyva: išsižargsčiusi plūduriuoja sau galvą iš vandens iškišusi. Masina žuvį toks varlės vaizdas. Ir lydeka pasišauna pasmaguriauti, o jau šapalas, rodos, taip ir laukia tokios neįprastos žaliūkės. Tad ir šapalų ant palaidynės rasdavo.

Sykį vasaros gale atėjo Pranelis meškerioti dar prieš saulėtekį. Ramus oras, gili rasa, lengvas rūkas – turi kibti. Vakarykščiai buvo ant palaidynės paleidęs varlę. Jau iš tolo pamatė, kad apyvara iš dvišakio išvyniota, vadinasi, varlę kas nors pagavo. Atsargiai eina prie alksnio, kad neišgąsdintų grobio ir kad tas smarkiai nėręs nenutrauktų apyvaros, nors ji ir kanapinė, sukri, ilgų plaušų. Čia buvo į alksnių kerą įstatyta ilgoka karklo šaka su užlenkta šaknim gale, kad lengviau būtų apyvarą pasiekus pritraukti prie savęs.

Taip ir dabar padarė. Visuomet apyvara eidavo į upės vidurį ir būdavo nugrimzdus į dugną. Šį sykį antraip – apyvara ėjo į žąskūlynus pakraščio link. Traukia Pranelis apyvarą į save mažais straipsneliais ir žiūri, kokia čia žuvis į pakraščio seklumą bus išėjus. Jautė, lyg būtų užkliuvus į žolynus, ir kiek smarkiau ėmė traukti. Staiga, visai netoli jo kojų kažkas sušnarėjo apysausėse žolėse, ne vandeny, bet prie alksnių kerų pačiam pakrašty. Traukia, o čia rusvas ne taip jau mažas šunukas. Dar nebuvo iš rankų paleidęs to medinio kobinio apyvarai prisitraukti, sudavė su tuo kobiniu tam šunukui apibardamas: „Še, bjaurybe, kam mano varlę nuėdei..."

Parėjęs namo, papasakojo Pranciškui, kad ant palaidynės buvęs užsikabinęs Pusčio Rudkis, su kuriuo šventais rytmečiais eina ežių pusryčiams pasirinkti. O tas jam paaiškino, kad tai buvus ūdra. Dabar Pranelis suprato, kodėl tas „šunukas", sušertas pliumptelėjo į vandenį ir nebeišlindo. Gaila jam buvo pasidarę, paskandinus tokį žavų šunuką.

Kedelis

Taip vadino patį geriausią klumpdirbį. Jis gimė ir augo Godalių sodoj. Gimė ir augo, kaip ir visi kad gimsta ir auga, bet krikštytas buvo ne taip, kaip visi kad yra krikštijami.

Ramiai sau Jonis augo. Neišdykęs, vis susirūpinęs ko nors pramokti, kokio amato. Mėgo Jonis augančius medžius. Malonu jam buvo žiūrėti į gluosnius, epušes. Kvapūs lapai, balta mediena, gruzdi, nekieta drožti, ypač kol žalia. Pasitaiko išdubusių, storų storų. Ir tai gerai. Iš pačių storiausių didoką kubilaitį ga-

lima padaryti, iš plonesniųjų milžtuvę – didesnį kodalį, o iš ploniausių išdubų, įkilą – taip mėgsta šnekučiai iš išdubų padarytuose įkiluose perėti.

Nugirdo Jonis, kad ten kažkame, Stalge ar Luknėnuose, yra meisteris, kuris iš drebulių, gluosnių dirba medinius klumpius. Klumpiai Joniui labai buvo reikalingi. Jam duodavo senus išaugtus, bet jo kojai netiko, kažkaip jis negalėjo susigaudyti, ar klumpis kojai netiko, ar koja klumpiui. Kaip gerai būtų, kad jis bent sau sugebėtų pasidaryti klumpius.

Išsiprašė iš namų, nes paganyti jau kits priaugo. Jau kone trys kartos vaikų aplink krosnį, bet nei žemės, nei trobelės savos tėvai neturėjo. Ankšta, nėra kame vaikų suguldyti, o čia kasmet vis naujas.

Nuvedė. Klumpdirbis kratėsi – per mažas, sako, juk jis ir padirbto klumpio dar negali kaip reikiant pakelti. Įkalbėjo. Priėmė. Pažadėjo, jei klusnus bus, ir pavilgos prie sriubos, ir duonos pridėti.

Apsidžiaugė Jonis. Vienai kitai dienai praėjus, jau jam nebereikėjo sakyti, ką dirbti. Jis tiesiog iš klumpdirbio akių išskaitydavo. Įtiko. Ir klumpdirbis nebesirūpino, kur dėsis. O jau apie Jonio džiaugsmą nėra ką ir bekalbėti.

Paprasti klumpdirbiai nemėgsta, kad kas pašalinis čia pat trainiojasi. Sako, apipurvinėja ruošiamą medžiagą – paskui geležys atsipjauna. O tų geležų aštrumėlis, kaip į vandenį lenda į tą žalią drebulę, vis vien ar grąžtas, ar skaptas. Tarytum tai būtų sėtinis ar ropė, o ne medis.

Akimis klumpius dirbti Jonis greit pramoko. Žinojo, kaip didelį klucį suskaldyti, kad iš vienos skilos vis klumpis išeitų, kad neliktų netinkamų šakalių. Žinojo, kaip aptašyti, kaip įsprausti įrantą ir pleištais suveržti, kad bedirbant neišsprūstų iš rąsto įrantos. Žinojo, kurį grąžtą pirma imti, kurį paskui. Žinojo visų skaptų vardus. Visus įrankius iš koto galo pažinojo. Taip pat žinojo, kaip iš įrantos išimti, kaip apdrožinėti, kaip prieš šviesą pakreipus nutaikyti klumpio galą, aukštį, angą. Klumpis jo akims buvo nelyginant saulė. Jis šypsodamasis džiaugėsi, kai klumpdirbis įrašęs klumpei skaitlinę paduodavo Joniui padėti į padirbtųjų eilę.

Sykį meisteris išmatavo Jonio į purvą įmintą basą pėdą. Nustebo Jonis. Klumpdirbis jau anksčiau į pašalį buvo padėjęs keletą dailių, bet sunkiai skeliamų pliauskų. Dabar jis pasirinko iš tų pliauskų dvi labiau jam patikusias, pasiėmė iš sklindos kirvį, pažiūrėjo į ašmenis, pamažėli su galąstuvu subraukė ir pasakęs: „Joni, tu veizėk, kaip reik klumpius dirbti“, ėmė tašyti.

Jonis ne tik akių nenuleido nuo kiekvieno klumpdirbio judesio, bet net nemirkčiojo, kad ko nepražiopsotų. Juk klumpdirbis pakvietė jį žiūrėti, nors ir pirma nedrausdavo. Jonis jautėsi, tarsi pats tai darąs, ką darė klumpdirbis. Neilgai tetruko. Baigęs skobti vidų, dar iš akies primetęs Jonio kojos aukštį, pakraipė rankose, iš visų pusių nužiūrėjo ir ėmė dailinti. Kulnį kiek išlenktą padaręs, apdailinęs, dar kelis lapus su mažu skaptu išrentė klumpio viršuje. Pažiūrėjęs į

Jonį ir į klumpį, atidavė vaikui. Jonis iš džiaugsmo nebežinojo, ką daryti. „Dabar, – sako – Joni, tu galėsi su manim per kiemus eiti, kai kas mane pakvies klumpių dirbti.“

Jonis negalėjo žodžio pratarti. Kelios ašaros jam nuriedėjo per paraudusius skruostus ir nukrito ant klumpių. Su atskarusia rankove šluostydamas nuo klumpių ašaras Jonis spindinčiomis pro ašaras akimis pažiūrėjo į klumpdirbį. Nežinojo, kaip ačiū pasakyti, nes jam atrodė, jog pabučiuoti už klumpius į ranką per maža, o kitaip neišmanė, kaip elgtis. Klumpdirbis iš akių suprato vaiko gerus norus ir švelniai perbraukė ranka per Jonio ne šukomis šukuojamą galvą, pridėjo ranką prie drebančio veidelio ir patapšnojo per petį.

Nuo čia prasidėjo Jonio tikrasis kelias į klumpdirbio amatą. Ėjo per kiemus, o juk klumpdirbius kviečia tik stambieji ūkininkai, tad gerai duoda pavalgyti. Tos žadėtos pavilgos dabar buvo kiek norint. Dar visai jaunas Jonis jau stambiuosius tašymus aptašydavo ir apdailindavo padirbtus. Tad pradžia darbo ir galas jam sekėsi. Nebloga ir medžio šakelė ant klumpio viršaus išeidavo. Visa paslaptis – klumpio vidus: pamatęs koją, nuspėk tinkamą klumpės vidų. Ir tai Joniui nebuvo sunku. Juk Jono vardo dar neprigyvenęs, jau mokėjo padirbti klumpį nuo pat pradžios iki galo. Ne, ne klumpį, bet klumpius – juk klumpiai yra dirbami po du iš karto, ant abiejų kojų. Sekėsi jam ir galąsti įrankius, pačiam klumpdirbiui prižiūrint.

Nepatiko klumpdirbiui, kai netrukus žmonės ėmė labiau girti Jonio padirbtuosius klumpius. Sako, nemuša kojų viršaus, negraužia užkulnių, nei pirštų – gali ir tolimas keliones eiti.

Perleido mokytojas Joniui dalį savo geležų ir pastatė jį greta savęs savarankiškai dirbti. Joniui sekėsi. Jis dirbo už meisterį greičiau.

Jiedu į turgus neišnešdavo savo darbo klumpių, užteko darbo prašomiems ateiti ir pridirbti klumpių. Ir čia Jonis ypač tiko – gerai nužiūrėdavo šeimininkės, šeimininko ar namiškių kojas ir pritaikydavo išdirbinį kojai iki smulkmenų. Dėl to jo klumpiai buvo labai mėgstami. Jau pirma kviesdavo Jonį ir tik paskui senąjį klumpdirbį, mat Joniui nepakako geležų.

Paseno mokytojas, Jonis dabar jį vedžiojosi iš dėkingumo. Džiaugėsi senasis tokį gerą mokinį gavęs.

Jonis vis būgštavo, kad jo nepaimtų į maskolius. Jau artėjo kontungo laikas, tačiau tas laikas atėjo ir praėjo, o Jonio nešaukia. Ir kiti metai, ir treti, ir ketvirti. Ir seniūnas ėmė galvoti, kas čia yra. Jau pašaukti vėliau gimusieji, o Joniui kaip nepareina popieriai, taip nepareina. Ėmė ir viršaitis teirautis. Nuėjo metrikų patikrinti.

Pasirodo, Jonis – ne Jonis, o Jonkė užrašytas, pakrikštytas kaip mergelė. Taip ir į knygas įrašytas.

Šermukšnis

Meškakerpių priaugusi kemsynė globojo vešlių vaivorų kerelius, lankstėsi čia svaiginamai kvapūs gailiai, prie samanų prisimetusios gelsvai žalsvų lapų, balzganų uogų bruknys. Ir miltingųjų nevalgomų bruknių kartais aptikdavai, dar visai nenunokusias baltas vištkojes – palves graibstydavai mamos neleidžiamas. „Lai nunoksta, tuomet kaip medų suvalgysi." Kur tu iškentėsi tokią didelę uogą, mamai į šalį nusisukus, nepagrobęs.

Bulbakasiu samanynėn patekęs, jei dar rasdavai kame po tankiai suaugusiais kereliais jau kone juodai išsirpusių bruknių, tikrai kaip kamanių vandeningąjį medų prarydavai. O juk būdavai jau ir pamiršęs kamanių medaus saldį – jį tik vasarvidžiu, vyrams šienaujant aptikus, telyžtelėdavai. Painiojais po kojomis pjovėjams, kad kame suverstinėj pradalgėj neliktų neužmintas kamanių medingas lizdelis.

Kartais vietoj bruknies nutverdavai tarsi be jokių šakelių, be lapelių, tarsi ant plonytėlaičio siūlelio pavertą raudonpusę ar baltą, didoką, vos įkandamą uogą, lyg pamestą tiesiog ant samanų. Kandi, kieta, rūgšti: liežuvis toliau gomurio jos nepraleidžia. Tai spanguolė, žiemą per šalčius nunokstanti tiesiog ant ledo, apsnigusias jas raudonas, sušalusias renki. Ir gardžios, kai atitirpsta burnoj ar čia pat baloj tebesant, ar kišenėj kaip akmenukų parsinešus namo.

Dar užmiršau iš samanų ištįsusius kiškių rugius su švelniais rūgštaisiais lapeliais.

Dideli medžiai čia neauga. Aprumbėjusios pušaitės, apsamanojusios eglaitės, viens kits kumparainis berželis. Bet apsibrendi kartais dideliais kelmais. Pasakoja, čia buvusi kadaise giria, augusios šimtametės pušys. Dabar ir doru mišku nebepavadinsi.

Prie tų kelmų mėgsta saulutėj šildytis žalčiai, gyvatės. Apie tuos kelmus pamatai vikrius driežus, gluodinus.

Bene pats didžiausias medis toj Juodaubio klampynėj buvo šermukšnis. Didelis jis čia neišaugo. Kamienas ir šakos minkštai savotiškom kerpėm apaugusios. Grobęs pasilaikyti, kad kame pramynęs samanas neįklimptumei į minkštą durpyno išgurusią žemę, išsigąsti beveik nepajautęs paties medžio – vien samanos saujoj.

Dviejų žmogaus augumų šermukšnio aukštis. Graži kepurė šakų, tankių, susiraizgiusių. Žinodamas, kad ten peri kikilis, jo lizdelį vos vos įspytrėsi. O kikilis, išpurškęs iš lizdelio, gąsdina nelauktą lankytoją: „Šimts šimts vyrų mano vieno rietelio nepakels."

Štai koks šermukšnio priglaustas samanynės smarkuolis.

Tik iš tolo šermukšnis gražus. Įdomūs, mažais lapeliais iškarpyti jo lapai, margas visas lapynojas. Saldžiai kvapios pavasarį didelės žiedų kekės, taip aps-

čiai bitės ir kiti saldumynus mėgstą vabzdžiai jau nebezirzia, bet ūžia visas šermukšnis, tarsi keli bičių spiečiai pro šalį lėktų.

Bespalvis vasarą, net ne žalias, tik pilkas. Nieks į jį nežiūri, nė pats kieno akių į save nepatraukia. Užtat rudenį, net ėmus šalti, kai niekame nebėra uogų, šermukšnis vienintelis varžosi su putinu uogų gausumu. Raudonos, sūdrios, sunkios kekės ir išlekiančio į šiltesnius kraštus pilkojo strazdo akies nepaleidžia, ir kuoduočiai, ir švilpokai savo švelnaus, toli girdimo balso retais švilpavimais verčia praeivius sustoti ir pasiklausyti. Mėgsta ir tetervinas. Kėkštas tajau net tolokai iš aplink atlėkdamas šūkauja: „Neimk, tete, neimk, sakau – neimk, ne tavo, ne tavo..."

Šermukšnį mėgsta vabzdžiai, paukščiai, bet bijo to medžio „piktos dvasios" – nakabiai.

Žmonės pasidaro iš jaunų išbadytų šermukšnių su jų išrumbėjusiomis žaizdomis šermukšnines lazdas su tabokinėmis, su visokiais įrantymais, įpjaustymais, kreivų kreiviausias. Ir kai su tokia suraizgyta, gumbuota sušeria per šonus kad ir velniui, lekia jis nuo tos lazdos uodegą paspraudęs, pamiršęs ir tikslą tą žmogų suvilioti.

Kam naikinti papročius

Prof. Vaclovas Biržiška, leisdamas rašytojų kalendorių, pakeitė pagal naująjį kalendorių gimimo datas. Tai nebūtų svarbu, ar žmogus gimęs trylika dienų vėliau, ar anksčiau. Tai nei pajaunins, nei pasendins. Bet yra kitas reikalas – Žemaičiuose labai daug kas yra pakrikštyta tuo vardu, kurio šventojo dieną pataikė gimti.

Atsitiktinai įsišnekėjus su P. Būtėnu, paaiškėjo, kad ir aukštaičiuose panašiai darydavo – jis pats esąs gimęs birželio 27 d. ir pakrikštytas Petru. Ir kiti nuo Panevėžio panašiai sakė.

Dabar, V. Biržiškos kalendoriuj, puslapyje 124 nurodyta, kad aš gimęs 1886 m. rugpjūčio 12 d. Purvaičiuose... Atseit vardinės liepos 31, o gimęs rugpjūčio 12.

Savotiškas paprotys, kam jį naikinti. Pagaliau mano gimimo metu Purvaičiai buvo Paukštakinės (Bernotavo) valsčiaus, o įrašyta Žarėnų. Taip, paskui buvo Žarėnų, o dabar Plungės valsčiaus.

Žmonės klastoja istoriją, kuria ją rašydami, kaip jiems kas atrodo, bet ne kaip iš tikrųjų kas buvo.

Ir dokumentai dabar kitoniški, kitomis datomis žymėti. Tuo tarpu pasų davimo įstaigos tos aritmetikos nedarė. Liguistas prasimanymas.

Žlugtis

Išžluginau, išvirinau ir pelenų nesigailėjau. Ir ne bet kokie pelenai buvo – alksniniai. Tai kad išskalbsiu, išvelėsiu, o dar kad į pasausdravį nusinešiu, šaltiniuoto vandens sriautoj išpluksiu, išskalausiu. Saulutėj skaisčioj ant saulelės žalios išdžiovinsiu, vėjeliu išpūtinsiu. Jau pievos nušienautos, žolės neištrypsiu. Tik žiogeliai ant baltų drobių šokinės aštriom blauzdom griežddami. Tik karklyno žvirblis, tas pilkasis, pačirkšnos nustebęs. Tik žirgelis mėlynsparnis palakios, patupinės, pamažėli griebs kojytėmis, staiga lanku pašoks, kad vėl tūptų, vėlei čiuptų ir vėl šoktų. Kitus pasikvies, keli skraidys, vienas žemyn atsargiai, kitas aukštyn itin staigiai. Žais jie, lakios ir mano mintis blaškys, nešios...

Taip galvodama mergaitė, paėmus laiko gerai aptrintą storoką eglės šakos stimburį iš sienos plyšio, prisitraukė paruoštus medinius su lankais kibirus ir ėmė traukti lauk iš garuojančio vandens ant to stimburio pamautus skalbinius. Tįso skalbiniai, varvėjo nuo jų pelenų šarmo vanduo. Pupsėjo, šnypštė vanduo, patekęs pro pelenus į pirkšnis. Kilo aitrūs garai, graužė akis, badė už alkūnių paraitytas marškinių rankoves, lašeliai tiško ant basų letenų, ant plikų staibių ir aukščiau, kolei neaptiko iki didžiojo rieto pakaišyto sijono.

Skubėjo. Ir laiko maža. Ir tik garai, pirkšnys, šarmo kandūs lašeliai skubino darbą. Keturis kibirus pridėjus, sugraibius dvejus naščius, pašaukė iš daržo ravėją, kad padėtų pro jaują į pakalnę prie Sausdravo sriautos nunešti.

Linko naščiai, trakštelėjo jų kobinis. Taškėsi su kaupu murdyti kibiruose ir nebetilpę, ištįsę lauk skalbiniai. Sugirgždėjo žardienos bėgamosios karklės. Atbėgo bliaudamas iš šiaudinės pastogės apluokinis veršis, manydamas, kad čia jam neša užplikytų miltų gėralo, puolė prie kibirų. Prikišęs prie dar neatvėsusių skalbinių nosį, krioktelėjęs atšoko ir vėl puolė prie kitos nešėjos, paskui prie kito kibiro, vėlėsi po kojų, trukdė skubą. Dar ir kiti žardienos vidury atsirado.

Sunki nešmenė. Po kojų veršiai. Dar atsiminė savąją kultuvę pamiršus – visa tai pynė kojas, lenkė nugarą, ėmė mušti prakaitas. Ir vos kantrybės užteko, kai veršis dar ant užsimilžusio parakštinto kojos piršto pataikė užminti.

Atslūgo, palengvėjo, kai kone tekina atplušėjo prie gandralizdžio epušės lipinės. Perkėlė kibirus abi sukibdamos. Ravėja išlipo, o ši pabėgo veršių vejama kultuvės atsinešti.

Graži, išdrožinėta, ravai tinkanti kultuvė... jo padaryta. Jau nebe nuo naščių raudo, kiti jausmai buvo paliesti. Ir bėgo lengvai, tarsi kojom žemės nesiekdama. Ir skaudantis pirštas kažkur dingo, ir veršiams žardienoj vietos nebetrūko, nors čia pat po kojomis painiojosi ir tiesų kelią kraipė. Spaudė prie pažasties kultuvę...

Čiurlena, kliuksi vanduo akmenuotoj Sausdravo sriautoj. Skaidrus, permatomas vis plušina prie akmenų priaugusius ilgus maurus. Spygsi marga saulutė pro tankias, nusvirusias ant vandens karklų šakas. Mirksi šviesos atšvaitėliai

ant šlapių žalsvų akmenėlių, margai geltonuoja smėlėtuose kūlių protarpiuose. Kūlių lieptas – dideliais žingsniais upaliui peržengti.

Aukščiau pasikaišė. Kiečiau pasiraitė. Užpakaly stipriai užvertė skepetaitės galus, sukaišė plonimų plaukus. Sudrebino stangrų jauną kūną – patikrino rūbų raiščius. Žvilgtelėjo į kultuvę. Iškėlus rankas, iš karklyno ėmė vilkti priskulbto lentą, traukė kojas, statė priskulbtą. Išbalęs, išsistovėjęs. Gelsva kultuvė taip gražiai kaukštelėjo, primindama jį, jo nagingas rankas – kur tau, tiek rantelių, tiek žiedelių, žirnelių, rūtų šakelių darniai suklostyta. Jis... „Kartu-sykiu, kartu-sykiu – vis tą patį, vis tą patį, dar dar dar..." Tik tie garsai iš dviejų kultuvių tebuvo girdėti. Rodos, aptilo paukščiukai, nuščiuvo žiogeliai.

Tik skalbia, tik gręžia, plūkura sriautoj, džiausto. Graži kultuvė. Skaisti, lanksti skalbėja. Vidudienio tyla. Atolo jauno žaluma. Dangaus mėlynė. Balti debesų kamuoliai. Aukščiau dangus tarsi plunksnų pribarstytas, sriogomis išraitytas.

Skląstosi judrios skalbėjos. Kultuvės taško vandens purslas. Kutena ausį švelnus nuo skardžio grįžęs pleškenimo aidas... Tuštėja kibirai. Bąla ant žolės patiesti skalbiniai.

Parnešime sausutėlaičius, kvapius pievos kvapu, purius sriautos žvilgesiu. Štai baigta. Padžiovinkim, pašnekėkim, patvarkykim.

Kur buvusios mintys, kur nebuvusios, tik žvilgt į kultuvę... jis čia pat. Be jo, jis skaistesnis, be kalbos jo balsas švelnesnis, malonesnis. Minčių bendravimas, svajonių lakumas, viltis iki džiaugsmo ašarų...

Baigia džiūti, eis...

Tik ru-ru-ru beržų, ąžuolų kalne. Juodas debesis. Žaibas. Krušos gabalai, šalti dideli pirmieji lašai.

Sulijo, sušlapo. Nešmenės dar sunkesnės. Nusvyra pakaišytas sijonas, plaka blauzdas. Nutįso rankovės, laša vanduo. Aštresni naščiai permerktiems pečiams...

Nebešvaru. Teležina basos kojos slidžią žemę take. Nuskrido svajotos mintys, liko šlapia kūno tikruma.

Ir veršiai žardienoj nebatskubėjo. Ir girgždantieji vartai nebegirgždėjo...

Šmėklos

Iš Viešdaubų galingų pievų teka Viešdauba – upalis per Žvirzdalių sodą tarp Jonušo ir Vyšniauskio. Toliau eina Šukštos didelis tankus miškas, ypač prie kelio: mat sukilimo metais buvo įsakyta ar ne po 10–20 sieksnių abejomis kelio pusėmis plynai iškirsti mišką.

Tad mano laikais tie barai prie kelio buvo kaip šepetys priaugę eglaičių – pralįsti negalėjo. Ir toliau nuo kelio buvo tankus miškas, bet ten augo daugiau pušys, o prie kelio – vien eglės.

Kelias mažai važiuojamas, rudenį pavasarį išplaktas, jokių griovių. Net pravėžose rudeniop atsirasdavo mažų eglaičių. Viešdauba, atseit daubotos vietos, upelio išgraužtos, nes jis skubina prie Puščio įtekėti į Miniją.

Kitas upalis tame pat kely buvo miškui baigiantis prie Medingėnų Šukštos dvaro kumetyno. Pasakodavo, kad čia buvę susirėmimų su kazokais, kaip ir Juodaubio miške. Čia ir kazokų esą užkastų. O tie kazokai, žmonių pasakojimu, kažkokie tiesiog ne žmonės, bet daugiau piktosios dvasios. Kur jau jie krito, kur jie pakasti, baidys, be jokios abejonės. Dėl to čia baido: kažkoks pakaruoklis tįsčioja ant eglės padžiūvusios šakos, kažkas, tarsi pelų maišas, išlendąs iš tankumynų ir mėgstąs stipriomis geležinėmis rankomis paspaudyti išsigandusio minkštimus, ypač moterų. Pasakojo taip pat, kad čia atklystą žuvėdai iš Plienijos kalno (netoli Žarėnų – 2 km) ir Minijos čia neišlipamų skardžių urvuose gyventi; ar net iš Vilkų miško, nuo Dievakrėslio, čia esąs akmuo su Dievo pėda ir visai panašus į sostą – čia sėdėjęs pats Dievas savo laiku lankydamas Žemaičių žemę. Plėšikų čia buvo visuomet. Tačiau plėšikai plėšikais, bet čia baidyklės – šmėklos.

Jos neplėšė žmonių, tik baidė kažko norėdamos, kažkaip elgdamosi. Panašiai kaip Vovelto beržynėliuose prie tako į Plungę, kad rodydavos plikas vyras net dienos metu. Įvarydavo baimės tos šmėklos, tas baidymas. Žinoma, daugiau buvo pripasakojama, pagražinama, „ir gaidys benešamas į aviną pavirsta“.

Sugalvojo įvažiuojant į kapalius prie upalio pas Vyšniauskį ir išvažiuojant iš miško netoli kumetyno prievartės pastatyti po koplytėlę. Pastatė, pašventino, papoteriavo šventinant apylinkės žmonės, ir tos klajojančios piktos dvasios nebedrįso praeinančių (pravažiuojančių kaip ir nekliudė) beužkabinėti.

Daug kame buvo mano nugirsta apie baidyklių išbaidymą, apie baidyklėms kelio „užraukimą“. Kaip prie Virkšto ežero tas piemenukas kad pasisakė velniui norįs ežerą raukti – velnias išsigandęs ir daug daug „šiupelių“ auksinių pinigų per kiaurą „kapališių“ į piemenėlio iškastą duobę prinešęs.

Kiškelio likimas

Baigiant į pūdymą pasėtus linus rauti, Vingalio Barbikė į Šaltonos pusę pašlauniam lauke išsigandusi sušuko: „Mare, a Mare, veizėk, kas čia man gyvas į papadelkius veliasi, jau pridurus siekia...“

„Nebijok – nebijok, čia zuikutis.“ Ir tikrai čia buvo mažas zuikelis. Dabar jau abidvi sušuko: „Kaze, bėk šen, va mažas zuikelis į miežius įlindo...“

Atplasnojo Kazė. Visai jaunas pusbernis, bet stambokų kaulų ir gražaus veido vaikinas. Pamatęs prisimetusį kiškelį, lenkiasi pačiupti. Zuikelis strykt iš pat rankų, jau pirštų galais pasiektas. Kazė paskui zuikelį. Vėl pamatė, vėl lenkiasi,

vėl strykt. Mergės šaukia: „Nebūk kerėpla, nusimesk švarką ir mesk – čia gi tau ne linus rauti su švarku – juk jau seniai ryšių nebenešioji – rovėjas šv. Jono..."

Kazė vis paskui zuikelį. Pagaliau paklausė – nusivilko švarką, ir kai kiškelis strykt aukštyn, jis ant jo švarką – ir prigulė aplink spausdamas. Pagavo, parnešė namo. Kiūto kiškelis kertelėj už lovos kojos užsilindęs.

Eržvilko stalius Šlepšis – sakėsi esąs vokietis, tiesa, vokiškos pavardės – nugirdo, kad Balandžiuose kiškelį pagavo, atėjo ir prašo Kazės, kad atiduotų jam – priimsiąs rudenį pas save staliorystės pasimokyti. Kazė vis smailavo į staliaus amatą, tad suviliojo. Atidavė kiškelį.

Auga kiškelis po staliaus skiedras lakstydamas. Priprato prie namiškių. Ir Kazė atėjo paskui zuikelį. Padirbėję, pameistravę, žaidžia su kiškiuku. Jau didelis paaugo, kaip senis. Pakelia kiškelį ant drožstalio, patys kiša jam ištiestus pirštus. Kiškelis, jau pirštams jo švelnius gaurelius siekiant, savo pirmosiomis kojytėmis per pirštus švelniai patapšnoja. Už tai jam duonos ar kokios žolės, morkų lapų, batvinlapių duoda. Ir vėl kiša pirštus, ir vėl kiškelis tankiai tankiai savo lepšelėmis patapšnoja. Ir tokia rimta tuomet kiškelio mina, rodos, kad jis į meistrą prisižiūrėjęs deda lankus pačiai stambiausiai ūkininkei užsakytom padirbti milžtuvėm. Gražiai žaidė, dar gražiau slidinėjo nuobliuotomis lentomis, kai jį dėdavo ant lentų pakiliojo galo. Ir kaimynai ateidavo pasidžiaugti kiškelio prašmatnumu.

Sykį neatsargiai paliko ilgam duris į lauką atdaras, kiškelis, jau kiškis, įspytrėjo atvirą lauką ir nepastebėtas išdūlino į daržą – į kopūstus, o toliau ežiomis jau ir lauką pasiekė. Negreit tepastebėjo, kad kiškio nebėra. Visiems buvo gaila tokio jaukaus kiškelio, tiek juoko pridarydavusio.

Sykį, į antrą ar į trečią dieną, kaimynai ėmė šaukti Šlepšį, girdi, tavo zuikis pareina per daržą namo. Visi iš visų pusių subėgo padėti gaudyti. Kiškelis nebaikštus, skliaudo ausis, kas čia atsitiko, kad tiek daug žmonių atsirado, kad taip smarkiai šūkauja. Ir kaimyno Alasis ant to triukšmo atbėgo ir tiesiog į zuikelį lekia prie žemės prisimesdamas. Išsigando kiškelis, ėmė bėgti. Ankšta – namai, tvoros, žmonės skeryčiojasi. Pro žmonių kojas praniro, pro spragą į kiemą, o šuo įkandin. Ilgai nelaukęs, visai negalvodamas, kiškelis įsmuko pro žąsų lendamąją skylę į žąsininką. Šuo paskui...

Pačiupo kiškelį ir negyvai sukramtė, kolei žmonės subėgo gelbėti iš šuns nasrų.

Gaidelis ir Katinėlis

Žemaičių pasaka

Purvaičių sodos gale pas senyvą ūkininką gyveno Gaidelis ir Katinėlis. Gaidelis po užduralį, po laidarį kasinėjo šiukšles, skiedrynus. Katinėlis po daržinę, po tvartus žiurkes, peles gaudė.

Susitiko juodu sykį ant karklių: vienas iš mėšlyno nutūpė ant karklių, kad apie pasikeisiantį orą šeimininkui pagiedotų, kitas čia pat iš klėties papamačio išlindo, kad pasilipęs ant karklių galo parvaromų karvių palauktų, – melžėjos visuomet rainiui pienelio į šukę įpildavo. Vienas stovi, kitas tupi. Braukia sau rodą apie savo gyvenimą, apie orą, apie giedojimą, apie peliojimą.

Vienam atsibodę giedoti, kitam – pelioti. Nutarė jiedu, kad reik susidėti gyventi sykiu. Kam tarnauti kitiems, kam iš kitų malonės maitintis. Dirbkiva pačiuodu sau, nieks mudviejų niekur neragins, kuomet norėsiva – kelsiva, kuomet norėsiva – gulsiva, ką norėsiva, tą valgysiva, ką norėsiva, tą gersiva. Sutarė rytoj anksti rytą išeiti niekam nieko nesakius iš ūkininko kiemo.

Geriausia bus gyventi kame dideliam miške, ten kiek norint žemės, kiek norint medžių. Pasirinksiva gražią vietelę, pasistatysiva jaukią trobelę ir gyvensiva dainuodamu. Ar mudviem arti, ar akėti reiks? Ar šieną pjauti, ar rugius kulti, linus minti? Viską rasiva miške. Juk miške daug kas gyvena, ir pavalgo, ir pamiega.

Anksti rytą atsikėlę, negiedoję nepelioję, Gaidelis ir Katinėlis spėriais žingsniais iš kiemo miško link nužingsniavo. Ne taip jau toli buvo tas miškas. Pro tvenkinį, pro dvejas karkles, pro prie pušies prikaltą žalią koplytėlę su raudonu Rūpintojėliu, Gaidelis ir Katinėlis drąsiai žingsniuoja papelkiu pro alksnynojus į pušyną. Pušys aukštos, šakotos, eglės tankios, kudlotos. Minkšta kojoms samanose, visai kaip avižiniuose peluose. Nedidelis tas miškas. Dvoks mudviem kaminų dūmai, atneš vėjas laidario, tvartų kvapą. Bildės vežimas, baubs laiku nepašerti gyvuliai, bliaus tik iš tvarto paleistos avelės, žvengs žirgai. Reik eiti toliau, kad būtų ramiau. Kad nebeprimintų, kame gyvenova, ką matėva – girdėjova. Tverkiva visai naują gyvenimą. Kad tik mudu ir miškas bebūtų aplink. Gana to triukšmo. Ir ausyse spengia visokie balsai, ir akyse mirga visokie vaizdai.

Ilsėsiva mudu pačiuodu. Ilsėsis mudviejų akys, mudviejų ausys. O jei pasiilgsiva kūdikystės dienų, galėsiva išeiti į palaukę, pasižiūrėti, pasiklausyti, prisiuostyti. Kalbasi jiedu ir eina per nedidelę pievelę į šniokščiantį tamsų mišką už upalio, už daubos. Upalis jiedviem ne kliūtis. Priaugusi krūmų dauba ar nuokalnė–atkalnė jiedviem tik kelio paįvairinimas. Ir peršokti moka, ir pralįsti nesunku. Juk ir sparnai tarnauja, ir lankstus kūnas, kiblios kojos neša kur reik ir kaip reik. Ir sveikatos jiedviem netrūksta. Buvo juk žiurkių, pelių šiauduose.

Buvo juk ir kirmėlių miškuose. Taip kalbėdamu Gaidelis ir Katinėlis svarstėsi per kalvas, daubales, smaikstėsi per krūmus, baleles. Kas jiems tankūs kadugynai ar eglaitės, pušaitės ar balynai. Vienas lenda, kitas lekia, vienas slenka prisimetęs, kitas šoka išsiskėtęs. Jiems nesunku bet koks kelias – po kojų nieks nesivelia. Eina sau nuo namų tolyn į tą gražiąją miško vietą.

Miške nebuvo juodu niekuomet – patiko, gyvens ten visuomet. Kokie medžiai, kaip švaru, tai ne po stogu uždaru. Kur nori, ten eik – dirbt nieko nereik. Vis eina ir eina, ir kelionės galo neprieina. Vis nori, kad būtų gražiau, vis ieško, kad būtų saugiau.

Privargo, sustojo. Ir vieta pasidabojo. Jei paskui nebepatiks, juk laiko nuo darbo liks. Kitur eisim apsistoti – reik juk plačiau pabuvoti.

Nebetoli vakaras – sutems, naktis tamsioji mišką apsems. Reik namuką sau pasistatyti, iš kur būtų viskas matyti.

Subruzdo abu prie namelio statybos. Pasistatė mažą mažą namuką, bet su langeliu ir su skersai pusiauvėrinėmis durimis. Gaidelis įsitaisė sau storą šaką tupėti. Katinėlis atsinešė nuo seno kelmo nuplėšęs riestą maukną, prisinešė purių meškakepių ir pasitaisė sau minkštą guolelį.

Pirmą naktį beveik akių nesudėjo, vis braukė rodą, vis galvojo, kaip čia jiedviem seksis gyventi. Prisiminė ir maistą. Juk išeidami nieko su savim nebuvo pasiėmę, o tolima kelionė gerokai patuštino vakarykščias atsargas. Vienas antrą įtikinėjo, jog maisto miške netrūks. Yra ir miške didelių gyvulių, kurie patys sau susiranda maistą – pavalgo ir atsigeria.

Ėmė aušti rytas. Saulutė skverbėsi ne tik pro langelį, bet ir pro sienų plyšelius. Viduje nebuvo tamsu. Diena buvo už durų lauke, diena buvo ir viduje. Patamsiai buvo išbėgioję pro dar ne visai baigto įsirengti namuko skyles.

Katinėlis pasišovė eiti maisto paieškoti. O Gaidelis turėjo patį namuką ir jo vidų tvarkyti. Katinėlis prašė Gaidelį niekur iš namuko neiti, net pro langelį nežiūrėti, kolei jis nepareis.

Palikęs vienas, Gaidelis tvarkėsi kaip išmanydamas viduje. Užkaišiojo sienų plyšelius, užtaisė lubas, supureno Katinėlio lovelės meškakerpes, savo tupėtosios šakos kreivumus pritaikė, kad patogiau būtų tupėti ir kad šaka nekliudytų po aslą vaikščioti. Kartkartėmis viską pakilnojo, paglostė, patapšnojo, nuvalė dulkes, nereikalingus šlamelius sunešė į kampelį ir išneš laukan. Norėjo, kai Katinėlis pareis, kad nieko pačiam nereikėtų daryti grytelėje, kad Katinėlis rastų viską iki siūlo galelio sutvarkytą.

Laiko daug. Gaidelis viską sutvarkė ir nebegalėjo rasti sau darbo, nuobodu pasidarė. Pavaikščiojęs skersai išilgai po grytelę, palėkęs ant šakos pastovėjęs, įšokęs į Katinėlio patalą patupėjęs, neberado sau jokio užsiėmimo... Žiovavo žiovavo iš nuobodumo Gaidelis. Tik staiga užsimiršęs, vidury aslos atsistojęs, visu savo gaidišku balsu sušuko: „Dabar viens namie esu-u-u...“

Toli nuskambėjo miške Gaidelio skaidrus balselis... Išsigando jis savo balso, pribėgo prie langelio ir ėmė žiūrėti, ar kas negirdėjo jo giedojimo.

Tuo metu netolimo kalno šlaitu ėjo lapė. Išgirdo lapė Gaidelio balsą ir ėmė bėgti grytelės linkui. Bėgdama galvojo apie Gaidelio gardumą: parnešianti savo vaikams nematytą gražuolį, pradžiuginsianti vaikus, gardžiai pamaitinsianti.

Pribėgo lapė prie seniau nematyto namelio ir mato grytelėj pro langą bežiūrintį Gaidelį.

Lapė tuk-tuk pabarškino į duris ir prašo, kad Gaidelis ją įsileistų: „Sušalau, išalkau, įleisk, Gaideli, leisk pasišildyti."

„Neleisiu. Katinėlis man prisakė nieko neleisti, kolei jis nepareis."

„Įleisk, Gaideli, įleisk. Aš tavo plunksneles suglostysiu, galvelę su taukeliais sutepsiu, gražiai sušukuosiu."

Gaidelis vis nepasiduoda įkalbamas. Bet lapė maloniu balseliu vis prašo ir prašo įleisti, visaip Gaidelį girdama, pažadėdama visaip jį pamylėti, visaip juo pasidžiaugti. Neatlaikė Gaidelis meilių lapės žodelių ir pravėrė dureles.

Lapė pro jo kojas šmurkšt į grytelę ir kopt pagavo Gaidelį, tvilkt pro duris laukan ir bėgti.

Išsigandęs Gaidelis ėmė šaukti: „Katinėli-patinėli, mane lapė neša... Katinėli-patinėli, mane lapė neša..."

Katinėlis dar nebuvo toli nuo grytelės nuėjęs, išgirdo Gaidelio šauksmą ir ėmė bėgti link Gaidelio balso. Pavijo lapę, atėmė Gaidelį ir parsinešė namo.

Vėl jiedu gyvena, džiaugiasi savo grytele, tvarkosi už viens antro, kad tik gražiau, kad tik jaukiau jiedviem būtų gyventi. Gaidelis greit pamiršo savo nelaimę. Nuovargis praėjo.

Vieną rytą Katinėlis vėl ruošėsi į žyrą – maisto parnešti. Vėl prašė Gaidelio, kad jis ničnieko neįsileistų, kad niekam durų nepradarytų, kad vėl kas jo nepagrobtų. Gaidelis prižadėjo. Ir pats manė, nieko šį kartą nebeįsileisiąs.

Liko vienas, aptvarkė viską grytelėj, iššlavinėjo visus kampelius. Langą nušluostė, palangę nušvarino. Vidury grytelės atsistojęs, pasistiebdamas žiūrėjo, ar nėra kame kokio šlamelio ar kokios dulkelės užsilikę nepastebėtos. Pavaikščiojo po grytelę ir vėl žiūrėjo. Vėl vaikščiojo ir vėl žiūrėjo.

Nusibodo vienam, neramu pasidarė. Ir dvylikta valanda atėjo. Nejučiomis ėmė ir visu balsu užgiedojo. Pats išsigando savo balso. Priėjęs prie lango, pro šulo kertelę ėmė žiūrėti į lauką, ar kas miške negirdėjo jo balso skaidraus. Džiaugėsi, kad nieko nematė.

Tik į duris kažkas pamažėli tuk-tuk, tuk-tuk.

„Kas ten?" – klausia Gaidelis.

„Įleisk, Gaideli, įleisk, aš sušlapau, sušalau, įleisk pasišildyti..."

„Neleisiu, Katinėlis prisakė nieko neleisti, kolei jis pats nepareis."

„Įleisk, Gaideli, įleisk, – maldauja lapė, – aš tavo plunksneles sudėliosiu dailiai, galvelę su taukeliais sutepsiu, gražiai sušukuosiu, kojeles nuplausiu.“

„Neleisiu.“

„Bent dureles pradaryk, Gaideli, aš noriu tavim pasidžiaugti, bent kiek apšilti, aš tave nuglostysiu, paglamonėsiu“, – švelniai švelniai piršosi lapė į Gaidelio malonę.

Neiškentėjo Gaidelis, parūpo jam pamatyti, kas ten taip maloniai kalba, pradarė duris, – lapė šmurkš pro jo kojas į vidų, pakopt už sprando ir lauk Gaideliu nešina.

Gaidelis šaukti: „Katinėli-patinėli, mane lapė neša, Katinėli-patinėli, mane lapė neša...“

Išgirdo Katinėlis Gaidelio balsą, kiek galėdamas ėmė bėgti. Gaidelis vis šaukiasi pagalbos.

Pavijo Katinėlis lapę, atėmė Gaidelį ir parsinešė jau pusgyvį namo. Aptvarstė žaizdas, apraišiojo, suglostė plunksneles ir paguldė į savo meškakerpių guolį. Puškuoja Gaidelis, skauda jo kaklelis, peršti išpešiotų plunksnų vietos ir Katinėlio minkštasis guolis atrodo dabar kietas. Pats dabar užkimusiu balseliu Katinėlio neklausiamas sakosi daugiau nieko nebeleisiąs į grytelę, kad jo nėra namie.

Pagijo Gaidelio žaizdos, sustiprėjo, susitvarkė jo plunksnelės. Vėl raudona pasidarė Gaidelio skiauterė, ilgosios nulinkusios uodegos plunksnos vėl ėmė gražiai žvilgėti visomis balandžio gurklio spalvomis. Kai jau visai pasveiko, Katinėlis, labai labai įprašęs Gaidelį nieko neįsileisti ir niekam durelių nepradaryti, kolei jis nepareis namo, išėjo į žyrą – maisto pasiieškoti. Gaidelis tikrai pažadėjo niekam durų nepradaryti, nes jam dar gerokai peršėjo, kur buvo sparnai apdraskyti.

Paliko Gaidelis vienas grytelėj. Švariai iššlavė aslą, į savas vietas sudėliojo visus daiktelius, supurtė, supešiojo ir savo, ir Katinėlio guolius, nušluostė palangę, nušveitė lango stiklą. Ir niekame neberado jokio darbo – viskas viskas buvo sutvarkyta. Pavaikščiojęs po grytelę, suvasnojęs sparnais, nusipurtęs, aslos vidury atsistojo ir ėmė kutinėtis, lyginti plunksneles. Džiaugėsi Gaidelis savo plunksnų blizgesiu, išdidžiai krūtinę išrėžęs, kojas aukštai keldamas pavaikščiojo ir vėl apsistojo grytelės aslos vidury.

Nuobodu pasidarė vienam. Mėgino Gaidelis atsistojęs ant vienos kojos kiek parymoti, perbėgti atminty miške išgyventus įvykius. Jam visai nebuvo gaila apleistos ūkininko sodybos su jos kirmėlingu mėšlynu, sliekuotu skiedrynu ar maistingu sąšlavynu. Jis džiaugėsi turįs tokį gerą, malonų bičiulį – Katinėlį. Ir čia jis vėl visu džiaugsmingu balsu užtraukė savo: „Tikras vyras esu - u-u...“

Seniai bebuvo giedojęs, nustebo pats taip griausmingai ištęsęs savo giedoseną. Kiukt ant lango, ar kas negirdėjo – susirūpino Gaidelis.

Tuo metu netoli slankiojusi lapė išgirdo Gaidelio balselį, tuoj atidūmė prie grytelės ir ėmė ieškoti, kame tas gaidys gieda... Lapė tyliai prislinko prie gry-

telės durų. Tuk-tuk, tuk-tuk į duris ir plonu, meilingu balseliu prašosi įleisti į vidų. Vėl peršasi sutepsianti su taukais, sušukuosianti Gaidelio galvelę, suklostysianti plunksneles, paglostysianti, paglamonėsianti tokį smarkų vyrą, kuris taip iškilmingai moka giedoti.

Gaidelis neklauso lapės, neįsileidžia. Lapė vėl ir vėl prašo, maldauja, viską prižada. Sakosi, atnešusi skanių grūdelių, džiovintų sliekelių, baltos duonos trupinėlių. Ir prašo bent praverti duris, kad tuos grūdelius įbertų, trupinėlius įmestų.

Pamanė Gaidelis: vos vos pradarysiu dureles, lai įberia grūdelių, o pačios neįsileisiu. Pravėrė dureles – lapė kaip aitvaras įpuolė. Kopt Gaidelį už sprando, du-dulkt pro duris ir pasileido visu lapišku greitumu bėgti mišku prie savo urvo.

„Katinėli-patinėli, mane lapė neša... Katinėli-patinėli, mane lapė neša“, – vis šaukia ir šaukia Gaidelis.

O lapė kaip įgelta vis tolyn ir tolyn...

Katinėlis per toli buvo į mišką nuėjęs, nebegirdėjo Gaidelio riksmo.

Susiieškojęs maisto, Katinėlis pasuko namelio link. Parėjo... Išsigando... Durelės atidaros... Gaidelio nė balso...

Apsiverkė Katinėlis, nebetekęs Gaidelio.

Kad ir per skalsias ašaras, bet tuoj sugalvojo, ką reik daryti.

Pasiėmė smuiką, buožę ir išėjo į mišką Gaidelio ieškoti. Daug klaidžiojo, daug vaikščiojo ir vis negalėjo jokio pėdsako surasti. Pagaliau vienoj vietoj, kalvoj, ant smiltynėlio pamatė Gaidelio plunksnelę. Tuoj suprato, kad tai lapės darbas, o čia pat besąs ir lapės urvas.

Atsistojo Katinėlis prie to urvo, prie kojos pasistatė buožę ir ėmė smuikuoti:

„Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką...Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką, po berlinką po berlinką...“

Griežia ir griežia, ilgai griežia Katinėlis.

Urve lapė rodo savo keturiems vaikams Gaidelį ir sako tuojau duosianti jiems gardžios gaidžio mėselės. Gluosniuojasi aplink motiną išalkę lapės vaikai, laižosi į Gaidelį žiūrėdami. Liūdi Gaidelis, skaito savo pastaruosius gyvenimo akimirksnius, gailisi nepaklausęs Katinėlio, kam pradaręs dureles. Jam buvę labai gera su Katinėliu gyventi, kur kas geriau kaip ūkininko sodyboj. Klausytų dabar Katinėlio, jei tik gyvas išliktų...

Katinėlio švelnius smuiko balselius: „Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką... Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką...“ – nugirdo visas lapynas.

Pats mažiausias lapės vaikas pamažu iššliaužė iš urvo pažiūrėti, kas ten taip gražiai griežia. Tik galvutę iškišo iš urvo, Katinėlis bumt su buože per galvą ir užmušė lapės vaiką. Išvilko jį iš urvo ir vėl toliau tą patį griežia:

„Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką... Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką, po berlinką, po berlinką...“

Griežia ir griežia.

Kiti lapės vaikai klausėsi klausėsi ir stebisi, kodėl nepareina tas mažiukas: turbūt ten labai įdomu. Pamažu išdūlina antras. Kai tik jis iškišo galvutę iš urvo, Katinėlis bumt su buože – užmušė ir antrąjį lapės vaiką. Išvilko jį iš urvo ir vėl toliau griežia:

„Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką... Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką, po berlinką, po berlinką..."

Griežia ir griežia.

Jau du lapės vaiku nebepasirodo, matyt, ten labai įdomu, kad ir alkį, ir Gaidelio mėsą užmiršo, o vien klausosi, žiūri. Tinka ir kitiems vaikams, ir pačiai vaikų motinai tas toks patrauklus smuikininko griežimas...

Eina tretysis vaikas pažiūrėti, kas ten taip gražiai griežia. Pamažėli slenka slenka prie urvo angos. Vos tik galvutę iškišo iš urvo, Katinėlis bumt su buože – ir tą užmušė. Išvilko iš urvo ir vėl toliau griežia:

„Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką... Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką, po berlinką, po berlinką..."

Palikusi su vienu vaiku, lapė jau pati siunčia paskutinįjį savo vaiką, ne tiek pasiklausyti žavingų garsų, kiek pažiūrėti, kodėl anie trys negrįžta pietauti gaidienos.

Vaikas noriai paklausė motinos. Drąsiai, juk pats didžiausias tarp savųjų ir pats stipriausias, gudriausias, lenda urvu prie angos...

Vos tik auseles, snapelį kyšt iš urvo, Katinėlis bumt su buože jam per galvą – užmušė ir paskutinįjį lapės vaiką. Išvilko jį iš urvo ir vėl toliau griežia, kaip niekur nieko:

„Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką... Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką, po berlinką, po berlinką..."

Griežia ir griežia.

Gaidelis vos bekvėpuoja urve. Numaigė jį lapės vaikai. Nepatingėjo ir pati lapė pačiupinėti Gaidelį, ar pakankamai riebus, ar užteks visiems penkiems papietauti. Mėgina pešti vieną kitą plunksną, kad įsitikintų, ar sunku bus visą nupešti. Vis laižosi žiūrėdama į Gaidelio raudoną, dabar nusvirusią skiauterę, net nebeiškentėdama lyžteli tą skaiterę kelis kartus. Gaidelis vos gyvybę belaiko, vos bekvėpuoja.

Nesulaukdama vaikų, lapė gerokai su koja paspaudusi Gaidelį prie žemės, kad jis vienas likęs nepamanytų pašokti ir išlėkti, pašliaužė urvo angos link...

Atsargiai kiša snapelį, kad užuostų, auseles, kad išgirstų, ir dar akių neiškišo iš urvo, kad pamatytų, kaip Katinėlis bumt jai per noskaminį – užmušė ir pačią vaikų motiną. Išvilko seną lapę iš urvo.

Dar nedrįsta Katinėlis pats līsti į urvą ir toliau griežia sau:

„Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką... Čyr-linka, gaidžio kinka, visos kinkos po berlinką, po berlinką, po berlinką..."

Griežia ir griežia ilgai ilgai...

Įsitikinęs, kad jau nė vienos lapės urve nebėra, dar po sykį kiekvienai užmuštai lapei per galvą su buože sušėręs, kad nebūtų kuri apsimetus negyva, buože nešinas pats Katinėlis įlindo į urvą...

Gaidelį rado dar gyvą urve, bet vos vos bekvėpuojantį. Nudžiugo Katinėlis... Gaidelis akeles atmerkė ir pamatęs Katinėlį pravirko, bet pastiprėjo ir bandė atsistoti. Katinėlis paėmė Gaidelį, atsargiai išnešė iš urvo. Ore Gaidelis jau pastovėjo, nors buvo labai nukamuotas ir išgąsčio prislėgtas.

Katinėlis surinko visas užmuštas lapes į vieną krūvą, susirišo su smuiko stygomis, pasiėmė smuiką, buožę ir vilkdamas lapes ėmė eiti savo grytelės link. Gaideliui liepė eiti pirmam, kad nenuklystų, kad neparvirstų, ir žiūrėti, kad užtektų sveikatos kojas kelti...

Sunki Katinėlio nešmenė, vos gyvas Gaidelis... Eina jiedu koja už kojos, pasiilsėdamu, pastovinėdamu... Vos kojas pavilkdamu parėjo prie savo grytelės. Čia viskas buvo savo vietoje...

Pasiilsėję, nulupo lapių kailius, išklostė savo grytelės ir aslą, ir sienas, ir lubas. Pasipuošė. Šilta jiedviem buvo ir per didžiausius žiemos speigus.

Nebesiskirdamu laimingai Gaidelis su Katinėliu gyveno ir dabar, manau, tebegyvena.

Oželis

Žemaičių pasaka

Tėvas nekantraudamas susilaukia iš malūno pavėluotai grįžtančio sūnaus.

Tėvas: O kame tu buvai, oželi mano?
O kame tu buvai, vargdienėli mano?

Sūnus: Malūne, malūne, tėveli mano.
Malūne, malūne, tėveli mano.

T.: O ką tu ten malei, oželi mano?
O ką tu ten malei, vargdienėli mano?

S.: Pūrus–kviečius, pūrus–kviečius, tėveli mano.
Pūrus–kviečius, pūrus–kviečius, tėveli mano.

T.: O ar tu valgei, oželi mano?
O ar tu valgei, vargdienėli mano?

S.: Valgiau valgiau, kaip nevalgiau, tėveli mano.
Valgiau valgiau, kaip nevalgiau, tėveli mano.

T.: O ką tu ten valgei, oželi mano?
O ką tu ten valgei, vargdienėli mano?

S.: Žirnius–pupas, žirnius–pupas, tėveli mano.
Žirnius–pupas, žirnius–pupas, tėveli mano.

T.: O ar tu ten gėrei, oželi mano?
O ar tu ten gėrei, vargdienėli mano?

S.: Gėriau gėriau, kaip negėriau, tėveli mano.
Gėriau gėriau, kaip negėriau, tėveli mano.

T.: O ką tu ten gėrei, oželi mano?
O ką tu ten gėrei, vargdienėli mano?

S.: Midų–vyną, midų–vyną, tėveli mano.
Midų–vyną, midų–vyną, tėveli mano.

T.: O ar tu ten vargai, oželi mano?
O ar tu ten vargai, vargdienėli mano?

S.: Vargau vargau, kaip nevargau, tėveli mano.
Vargau vargau, kaip nevargau, tėveli mano.

T.: Kam tu pavėlavai, oželi mano?
Kam tu pavėlavai, vargdienėli mano?

S.: Griežė–šokau, griežė–šokau, tėveli mano.
Griežė–šokau, griežė–šokau, tėveli mano.

T.: Su kuo tu ten šokai, oželi mano?
Su kuo tu ten šokai, vargdienėli mano?

S.: Su mergėms, su mergaitėms, tėveli mano.
Su mergėms, su mergaitėms, tėveli mano.

T.: O ar tu ten gulėjai, oželi mano?
O ar tu ten gulėjai, vargdienėli mano?

S.: Gult gulėjau, gult gulėjau, tėveli mano.
Gult gulėjau, gult gulėjau, tėveli mano.

T.: Kame tu ten gulėjai, oželi mano?
Kame tu ten gulėjai, vargdienėli mano?

S.: Plunksnos–puokuos, plunksnos–puokuos, tėveli mano.
Plunksnos–puokuos, plunksnos–puokuos, tėveli mano.

T.: Ar tave ten nemušė, oželi mano?
Ar tave ten nemušė, vargdienėli mano?

S.: Mušė mušė, kaip nemušė, tėveli mano.
Mušė mušė, kaip nemušė, tėveli mano.

T.: O kaip tave ten mušė, oželi mano?
O kaip tave ten mušė, vargdienėli mano?

S.: Per šonus, per galvą, tėveli mano.
Per šonus, per galvą, tėveli mano.

T.: Su kuo tave ten mušė, oželi mano?
Su kuo tave ten mušė, vargdienėli mano?

S.: Su lazdom, su lazdelėm, tėveli mano.
Su lazdom, su lazdelėm, tėveli mano.

T.: Ar tau ten skaudėjo, oželi mano?
Ar tau ten skaudėjo, vargdienėli mano?

S.: Skaud skaudėjo, skaud skaudėjo, tėveli mano.
Skaud skaudėjo, skaud skaudėjo, tėveli mano.

T.: Ar tu ten nebliovei, oželi mano?
Ar tu ten nebliovei, vargdienėli mano?

S.: Blioviau blioviau, kaip neblioviau, tėveli mano.
Blioviau blioviau, kaip neblioviau, tėveli mano.

T.: O kaip tu ten bliovei, oželi mano?
O kaip tu ten bliovei, vargdienėli mano?

S.: Me-ke-ke-ke, prr-prr-prr, tėveli mano.
Me-ke-ke-ke, prr-prr-prr, tėveli mano.

T.: Ar tu ten nebėgai, oželi mano?
Ar tu ten nebėgai, vargdienėli mano?

S.: Bėgau bėgau, kaip nebėgau, tėveli mano.
Bėgau bėgau, kaip nebėgau, tėveli mano.

T.: O kaip tu ten bėgai, oželi mano?
O kaip tu ten bėgai, vargdienėli mano?

S.: Pilvu slinkdams, ragus keldams, tėveli mano.
Pilvu slinkdams, ragus keldams, tėveli mano.

T.: O per ką tu ten bėgai, oželi mano?
O per ką tu ten bėgai, vargdienėli mano?

S.: Ir per laukus, ir per pievas, tėveli mano.
Ir per laukus, ir per pievas, tėveli mano.

T.: Kur tu ten bėgai, oželi mano?
Kur tu ten bėgai, vargdienėli mano?

S.: Į mišką, į miškelį, tėveli mano.
Į mišką, į miškelį, tėveli mano.

T.: Ar tave ten rado, oželi mano?
Ar tave ten rado, vargdienėli mano?

S.: Rado rado, kaip nerado, tėveli mano.
Rado rado, kaip nerado, tėveli mano.

T.: Ar tave vėl mušė, oželi mano?
Ar tave vėl mušė, vargdienėli mano?

S.: Mušė mušė, kaip nemušė, tėveli mano.
Mušė mušė, kaip nemušė, tėveli mano.

T.: Kaip tave ten mušė, oželi mano?
Kaip tave ten mušė, vargdienėli mano?

Muziejaus archyvas

S.: Per kojas, per pilvą, tėveli mano.
Per kojas, per pilvą, tėveli mano.

T.: Su kuo tave ten mušė, oželi mano?
Su kuo tave ten mušė, vargdienėli mano?

S.: Su mietais, su šakoms, tėveli mano.
Su mietais, su šakoms, tėveli mano.

T.: O ar greit pabėgai, oželi mano?
O ar greit pabėgai, vargdienėli mano?

S.: Bėgt pabėgau, bėgt pabėgau, tėveli mano.
Bėgt pabėgau, bėgt pabėgau, tėveli mano.

T.: Kas tau dabar skàuda, oželi mano?
Kas tau dabar skauda, vargdienėli mano?

S.: Kojos–ragai, kojos–ragai, tėveli mano.
Kojos–ragai, kojos–ragai, tėveli mano.

Lanktis

Vienas žmogus turėjo nevykėlę žmoną. Nei rodos su ja išbrauksi, nei pasišnekėsi. Ir tingi ji buvo – nė su pagaliu prie darbo neprivarysi.

Vargo žmogus su tokia žmona...

Gryčioj purvina, nešvaru, nepašluota. Kiemelis apleistas, dilgėlių, godlapių, kiečių prižėlęs. Darže vienos nagatkos, balandos, svėrės, rūgčiai, ir varpučių netrūksta. Kur tau čia kas augs, jokio šakniavaisio savo nepriaugindavo. Nei kanapės kaip kanapės, nei plaskaniai kaip plaskaniai.

Nei marškinius kuomet išskalbs, nei kelnes. O jau lova lova... Tik šiaudai iš visur kyšo. Viskas apirę, apiplyšę. Nė drabužio nebuvo. Net siūlo negausi sagai įsisiūti.

Numušinėtos, nudaužytos lėkštės, apkrimsti šaukštai. Ant niekuomet neplaunamo, apskretusio stalo tikrai galėjai ropes sėti.

Kai krosnį kurs, tai likusius virbus su koja pastums į aslą, ir tegu sau. Nė praeiti žmogus nebegalėjai. Ir katinas, ir višta, įėję į gryčią, jautėsi kaip kame už kerčios šiukšlyne.

Nieko nedirbdama vis dar spigino vyrui į akis neturinti laiko.

Kad ir mylėjo savo žmoną, bet vieną kartą supykęs vyras sako:

„Barbuk, tu imkis verpti, austi, matai, kaip apiplyšome, ir vaikai, ir mudu pačiuodu.“

„Je, o kad neturiu lankčio. Štai priverpiau visas špūles, o išlenkti negaliu“, – atšovė žmona greitai ir piktai.

Vyras sumanė padaryti lanktį. Tai nėra toks lengvas darbas. Reik rasti lankčio kojas iš medžio išsišakojusios viršūnės, kuri turi būti ne mažiau trijų šakų, kad pastoviai lankčio kryžokas laikytųsi. Ir šakos turi būti vienodai išsiskėtusios. Pasiėmęs kirvį, vyras išėjo į mišką.

Žmona paskubomis užbėgo už kitos pusės miško ir slapstosi netoliese vyro. Vyras dairosi, galvą atvertęs aukštyn, bene pamatys tinkamą lankčio kojoms šakotį. Kai tik jis kame stabteli ir atidžiau ima žiūrėti, žmona, pamaniusi, kad jis jau aptiko, ko jam reik, plonu balseliu sako: „Kas lanktį kirs, to pati mirs; kas lanktį kirs, to pati mirs...“

Ir vis kartkartėmis tas pats garsas ateina į jo ausis, kai tik jis apsistoja ir ima dairytis po medžius.

Įgriso vyrui tie žodžiai, ypač kad jie kalbėjo apie žmonos mirtį, jei tik jis kirs lanktį. Susirūpino, kad taip tikrai neįvyktų, ir pasisuko namų link.

Žmona, supratusi, kad vyras jau eina namo, greitai aplinkiniais keliais parbėgo namo pirma ir sutinka vyrą kaip nieko nežinodama.

Kuriam laikui praėjus, vyras vėl kirvį pasiėmęs išėjo į mišką. Žmona vėl aplinkui iš kitos pusės užbėgo vyrui už akių. Ir kai tik vyras apsistoja ir pakelia galvą besidairydamas po medžius vėl balselis: „Kas lanktį kirs, to pati mirs; kas lanktį kirs, to pati mirs...“

Vėl įkyrėjo vyrui vis tie patys žodžiai ir tokie įspėjimai apie žmonos mirtį. Susirūpinęs pasuko namo. Parėjęs žmoną rado jau namie.

Pamėgins dar vieną sykį eiti į mišką lankčiui medžiagos parnešti. Vėl jis miške dairosi, vėl girdi tuos pačius žodžius: „Kas lanktį kirs, to pati mirs; kas lanktį kirs, to pati mirs...“

Šį kartą jau įsakmiai, primygtinai tuos žodžius kažkas miške kartoja. Tie žodžiai galutinai įtikino – jis daugiau nebeis į mišką lankčiui medžiagos parsinešti.

Kirvį ant rankos po pažastim pasikabinęs, eina vyras namo. Vis tie žodžiai iš galvos jam neišeina. Gali ir tikrai pati numirti, kam aš kirsiu lankčiui medį, tegu tos špūlės stovi priverptos ir neišlenktos... Kaip ten bebūtų, pati prižiūri vaikus, išverda šiokį tokį valgį... Tegu ir labai apsileidusi, bet be jos būtų dar blogiau, dar daugiau būtų purvo. Vis šiek tiek apšliaužioja apie namus.

Parėjęs namo, metė kirvį po suolu taip, kad žmona suprato, jog vyras daugiau nebeis į mišką lankčiui medžiagos kirsti.

Gyvena abu, vis daugiau purvuose paskęsdamu, vis daugiau apiplyšdamu. Vaikams jau seniai sutvėrimėliai matyti, greit ir patiems tas pat bus.

Muziejaus archyvas

Vyras ir šiaip, ir taip prikalbinėja žmoną imtis darbo, bet ši kaip tata, taip tata – vis neturinti laiko, vis neturinti tai to, tai kito, reikalingo kuriam darbui dirbti.

Vyras sako, kad anksčiau atsikeltų, pamilžtų karvę ir išvarytų į ganyklą dar su rasa. Žmona neturinti klumpių, šąlančios ankstyboj rasoj basos kojos. Padirbina vyras klumpius. Ji negalinti su klumpiais paeiti, klumpiai, rasoj sušlapę, mušą jos kojas. Vyras pataria apsimauti kojines. Kitų negalinti nusinerti, neturinti lankčio špūlėms išlenkti, siūlams susisukti.

Kaip tik vyras neįtikinėjo žmoną, kad tą ar kitą darbą imtųsi dirbti, žmona vis surado priežasčių atsisakyti, – ir vis tas lanktis...

Piemenėlis

Už girių tamsių, už upių plačių, už ežero gilaus ant kalno pro medžių viršūnes kyšojo rūmai galingi. Šimtametės liepos slėpė tuos rūmus nuo praeivio akies, jose apuokai, pelėdos ūbavo, kvėkštė. Nutįsusios kone iki žemės ruplėtų beržų šakos klojo pavėsį žemei, akmenims. Pavasariais sula gausiai tekėjo. Puošiančių eglių viršūnėse strazdas giesmininkas nenustodamas vis kartojo savo amžiną giesmę: „Kas tu toks, kas tu toks? Iš kur ateini, iš kur ateini? Ko atėjai, ko atėjai?... Kaip, kaip? Nenugirdau, nenugirdau..."

Gilios senovės laikus mačiusio ąžuolo padžiūvusi šaka leido geniui margajam kalenti nuo ryto iki vakaro. Aplink krakeno krakės, plepleno meletos... Aukštam lizde kaleno gandrai vasnodami sparnais. Klykavo žąsys paežery. Papnojo gervės snapais. Ir baublys vakaro sutemose nepamiršdavo pabaubti sodraus rūko paslėptas.

Ko ten akis neregėjo... Rūmai auksu žibėjo. Kvapios gėlės žydėjo, visur paukščiai čiulbėjo – rytais anksti, vakarais už kits kito pagenais... Dar įvairūs paukščiai be poilsio skleidė savo giesmes miško medžiuose, tarsi pats miškas kilo su giesme aukštyn. Kiti vos beišsilaikė pačiose eglių viršūnių smailumose. Dar kiti kilo iš miško į padanges ir vėl leidosi... Kitų pakilusių nusileidžiančių nebesimatė... Visa rūmų aplinka knibždėjo, ūžė, aidėjo... Žemai plačioji pieva margais gėlių žiedais mirksėjo, peteliškių raibais, auksuotais sparnais tviskėjo, darbščiųjų bitelių medum kvepėjo...

Pačiuose akmens rūmuose laimingai gyveno barzdotas valdovas su savo visoje apylinkėje gražiausia valdove. Laimės, džiaugsmo rūmuose nestigo. Turtai, gėrybės kalnais ten riogsojo. Gėlių žiedai, kilimai šilkiniai, stiklai spalvoti, išgyventų laikų prašmatnūs vaizdai, paveikslai sienose kabėjo... Kas apsakys, kas aprašys, ko ten per amžius nebuvo privilkta, prinešta iš visur, iš viso pasaulio, iš paimto–išplėšto, kartais net pirkto–pažadėto.

Taip iš seno ten ir buvo – nieks nei verkė, nieks nežuvo... Kaip gausūs debesys kilo iš ištaigingų rūmų aukštųjų kaminų dūmų kamuoliai...

Bevaikiai jiedu vienu du gyveno, tarnaičių, tarnų, visokių pareigūnų seniai jau atliktiems, net nesantiems, nebuvusiems darbams apsupti. Dar žodžio netark, tik pirštą pajudink – jau pareigūnas ar tarnas suprato, pabėgęs pasako kitam, tas toliau, ir jau visi sužino, ko norėta, ko mostelėta... Daugiau, geriau padaryta, negu valdovai išgalvoti galėjo, negu pasakyti norėjo. Ir tai ūmai, tuoj čia akyse padorota. Nei rūpesčio, nei vargo jokio. Ne daug kas gali susilaukti gyvenimo tokio.

Visiems juk aušta diena su vargais. Ir žmonėms, ir valdovams dienos baigiasi vakarais... Užgęsta dangaus šviesos, tarsi nebūtų tikrosios tiesos ar teisybės aiškios. Gyvenime visaip pasitaiko, kartais įvyksta kas ne laiku, be laiko. Pririeda kamuolys siūlo galą, dažnai susminga viskas į kiaurą balą, įklimsta – pražūva amžinai.

Panašiai ir čia atsitiko – valdovas vienas pats paliko. Pasirinko valdovė geroji, vyro taip numylėta, bet likimo kitaip žadėta, – nelaimė nuožmioji nelaukta atėjo – nebėra valdovės... jai viskas praėjo...

Nė šešėlio jos niekas nebmatys,
Jau nieko daugiau ji nebelankys.
Paukšteliai jai čia nebečiulbės,
Mėgiamos gėlės nebekvepės.

Liūdi valdovas barzdotas –
Akys jo vis ašarotos...
Vis tik rūmuos tyliai sėdi –
Valdovės – žmonelės gėdi...

Nieks jam turtai, nieks jam rūmai –
Svetimi jam rūmų dūmai.
Kas jam aplinka gražioji,
Kad pradingo jo brangioji.

Valdovę kad kas grąžintų,
Duosnią ranką jo pažintų.
Nieks jam kelio nepastotų –
Pusę turtų atiduotų.

Avis ganęs piemenėlis,
Lieknas, mažas tas bernelis,
Šituos žodžius kad nugirdo,
Palinksmėjo – lyg išsirpo.

– Bėgsiu ašai pasakyti,
Kad galiu tai padaryti.
Valdovės vietą rasiu greit...
Ilgai nelaukus, reik jau eit.

Nėr valdovams danguj vietos –
Mūs senovės mintys kietos:
Ji į atklanes nuėjo,
Ten ir laukia sau teisėjo.

– Aš ten dar ją atrasiu,
Ją pažinsiu... ir suprasiu,
Kaip iš ten ją pargabenti,
Kely priešų kad išvengti, –

Leisk, valdove, man išeiti
Skausmą tavo leisk pakeisti:
Aš grąžinsiu tau valdovę,
Kaip kad sako mūs senovė.

Nustebęs valdovas ramiai pažiūrėjo,
Iš piemenėlio to tikrai nesitikėjo.
Narsių didvyrių šis neišeitas kelias, –
Čia gi avis ganąs jiems po kojų velias.

Ne vaiko jėgai kliūtis šias nugalėti,
Kiekvienas gali tai drąsiai pastebėti.
Nežinomas kelias, nieks ten nenuėjo:
Siųstas – nieks negrįžo, ėjęs – neparėjo.

– Draugų turiu tikslui siekti,
Žinau kelią – nereiks bėgti.
Valdovės vietą numatau, –
Drąsiai valdovui tai sakau.

Ne jėgos kelionei reik,
Tik palaimos man suteik...
Žinau priešus – pasiruošiu
Ir valdovę išvaduosiu.

Drąsuolio it žaibas akys
Verč tikėti, ką yr sakęs...
Bėga laikas – nėr ko laukti
Nei daugiau ko pageidauti.

Valdovas rūpesčių, gailesčio suspaustas,
Valdovės susilaukti vilties pagautas,
Piemenėliui aiškiai laimės palinkėjo,
Rūmų savo, turtų pusę pažadėjo.

Kelionei rišo ryšulėlį
Ir įmezgė mazgelį:
Plaktą, kiškį, veverselį,
Kad apgintų piemenėlį.

Aušta rytas, saulė teka,
Piemenėlis kelią seka:
Žiūri vėją, stebi dangų...
Dar ir kelią savo baugų.

Nėr ko blogo jam bijoti –
Gal pats nakabis atjoti:
Juk pakalbėt su juo mokės
Ir nieko jam nepažadės.

Jam jei reiks imtynių eiti
Ar varžybos pasiteikti,
Geriausių tarnų turi tris,
Čia pat ketvirtas visur vis.

Drąsiai žengia platų kelią,
Nieks jam žingsnių dar nevelia.
Laiko saugiai ryšulėlį,
Spaudžia kietai jo mazgelį.

Kelio sūsukoj bestovįs –
Kaip tik gilus čia tas griovys, –
Kaip ir žmogus, bet ne žmogus:
Matyt, tikslus turi blogus...

Priartėjus rankas skečia,
Juo artyn, jas vis dar plečia:
Nėra kelio čia pro šalį,
Nieks toliau praeit negali...

– Nieks man kelio nėr pastojęs,
Nieks man tako nėr užklojęs –
Ėjau visur, kur norėjau,
Niekam nieko nežadėjau;

Pats sau moku kelią skinti,
Nėr čia ko raizgynes pinti.
Jei neleidi – eikš imtynių,
Apseis mudviem be peštynių.

Štai teikiu: kas garsiau sušuks,
Tas iš šio kelio nepasuks, –
Nugalėtas eis į šalį
Ir kliudyt jau nebegali.

Šauk tu pirmas, kelio spraga,
Savo balsu ir be rago.
Aš paskui tai padarysiu –
Pasiklausęs pasakysiu.

Tas nelabas kai sušuko,
Kitas vėjas atsisuko...
Žemėn slūgo medžiai miško,
Iš dangaus ledai patiško...

– Šauki tu gerai, būtum vyras,
Ir tikrai, jei ne tas tyras
Tave viliotų amžinai,
Galėtum pagarsėt rimtai.

Dabar mano eilė šaukti,
Nereiks tau čia ilgai laukti:
Į kaktą su plaktuku cinkt,
Nakabis iš kojų žemėn brinkt...

Atsipeikėjęs pašoko,
Akys kaktoj jam iššoko...
Vos atgavo kvapą savo,
Žemai galvą palingavo:

– Tavo viršus, piemenėli,
Nors ir mažas dar, vaikeli,
Bet šauki tu kur kas stipriau,
Be ginčų, už mane garsiau.

Kelias dabar visas laisvas...
Piemenėlis jau neb vaikas,
Kliūtį pirmą nugalėjęs,
Jaučias žymiai pastiprėjęs.

Kelio vingy už kalniuko
Trys veidai jau atsisuko
Piemenėlio linkui bėgti,
Kelio pėdsakus nuslėpti.

Eina drąsiai piemenėlis,
Kas jam kelmas, kas kelmelis:
Jis nebijo paties pikto,
Nei jo tarno, nei ko kito.

Jau nebtoli... Jie sustojo:
Nėra kelio – jie pamojo...
Piktai žiūri kelio, tako, –
Piemenėlis tai pamato.

Piemenėlis nesustodams
Ir jų ženklo nepabodams,
Ein kaip ėjęs, kaip žingsniavęs,
Minty stumdams juos nuo savęs.

– Kur tu eini, mažas vaike?
Čia nėr kelio jokiam laike...
Ten vien sieloms tėra vieta, –
Mūsų ranka gyviems kieta.

– Tarnas aš valdovo savo.
Mirtis žmoną jo pagavo:
Ją aš einu išvaduoti,
Piktas jėgas pažaboti.

– Tenai darbas visų mūsų, –
Nesieks durų niekas jūsų...
Ten gyvųjų neatrasi –
Vien tik sielos, gal suprasi.

Mes neleisim toliau žengti...
Dar nelaimės gal išvengti,
Jei atgal tu pasitrauksi,
Kelią savo čia nutrauksi.

– Kam čia bartis, kam kalbėti,
Kam be reikalo stovėti:
Gal imtynės mūsų drąsios
Išspręs reikalą jau pačios.

– Mes sutinkam, vaike narsus,
Tik likimas tavo baisus:
Tu gyvybę pražudysi –
Dienos šviesos nebmatysi.

– Nebijau aš jūsų rankų,
Nei dantų, nei kitų trantų...
Svieskim akmenį mes kietą:
Kas aukščiau, to bus laimėta.

Vienas jųjų, kuo stipriausias,
Pasirinko kuo didžiausią...
Jo draugai nenusivylė –
Veik pradūrė dangui skylę...

Po gerokos valandėlės
Ant gražios žolės pievelės
Akmuo mestas bumt nukrito –
Veidai nakabių nušvito...

Piemenėlis riš mazgelį
Ir išleidžia vieversėlį...
Čir-vir-vyr vieversys aukštyn,
Nuo varžovų vis tolyn.

Nugalėtais bijo likti –
Ilgai laukė kelmai pikti:
Nebegrįžo vieversėlis, –
Vėl laimėjo piemenėlis.

Kelio sargai pasitraukė,
Nors sustoję šaukė, kaukė...
Ūmai kažkur numarmėjo,
Net ir žemė sudrebėjo.

Tolyn eina piemenėlis...
Kelias laisvas kaip vėjelis.
Drąsos jam dar netrūksta,
Tolumoj tik kažkas rūksta...

Prisimerkęs meta akį,
Mato nakabių trinagį:
Gyviai devyni plušėjo,
Užtvert taką jie skubėjo.

– Kur eini, drąsuoli mažas?
– Reikals mano. Čia – ne lažas...
– Gyvam žmogui čia nėr kelio, –
Prie savų geriau avelių...

– Kam čia bartis, kam koliotis,
Kam čia viską pasakotis...
Bėgtis eikim. Kas greitesnis –
To ir laimė, tas teisesnis.

Jau pabėgo jųjų vienas
Per kelmynus, per ražienas...
Aitvars tikras, kur pakūrė,
Nei su medžiais susidūrė.

Kad ir greitas labai buvo,
Bet tolybėj jis nežuvo.
Greit parbėgo prie savųjų,
Kad pataptų išrinktuoju.

Piemenėlis neskubėdams
Riša mazgą sau murmėdams:
Tegu bėga mano tarnas,
Pats – ne vergas ir ne varnas.

Kiškį greitą jis paleido,
Neparodęs jojo veido.
Tas nukūrė, nudulkėjo –
Tiek jį kas ir beregėjo.

Jo greitesnis, nes negrįžo...
Kelmai – galvos pasiryžo
Pasakyti visą tiesą
Apie nugalėtą jųjų biesą.

Vėlei laisvas piemenėlis,
Vėl be kliūčių jo kelelis.
Jisai vienas tik beliko –
Nebtur nieko – nė skatiko.

Jis jau laukė kelio galo
Ir žinojo, kas už balų.
Susikaupęs jisai ėjo –
Tvirtai koją žemėn dėjo.

Kažkas šniokščia, švilpia, kaukia...
Lenkia mišką, dangų niaukia...
Kas čia maišo laukus, kelią,
Kas miškus ir pievas velia?

Nematyti, kas tai daro,
Bet artyn tatai atvaro.
Jau viską laužo sūkurys...
Pagriovy štai sens arklys...

Atbuls jis ant arklio sėdo,
Drąsiai jis sau kelią rėdo:
Nustebęs nakabių būrys –
Nesuprato, kur joja jis.

Protas galvoj susimaišė
Kipšų būriui, lyg tam maiše...
Kur link eiti, nebežino, –
Jie juk grobio nepažino.

Staugia – trypia, pyksta – blaškos,
Ieško priešo, šoka, draskos:
Dulkių debesys tirštėja –
Aplink dangus jiems tamsėja.

Kuino vaizdo nesupratę,
Piemenėlio nepamatę,
Sena linkme visi slūgsta,
Tegu toliau priešas žūsta.

Piemenėlis viską mato,
Žirgą drąsiai jis pakrato:
– Nešk, mielasai, vis greičiau,
Prie vartų atklanių arčiau.

Būrys seklių nudardėjo...
Jau ir žemė nebildėjo,
Riksmo – klyksmo nebgirdėti,
Nuožmūs vartai jau regėti.

Kelio vartuos nieks nebsaugo...
Jau už vartų nieks nebauga...
Aitrūs dūmai, karščio tvaikas –
Ten jau kitas sieloms laikas.

Durys atklanių atvertos...
Ten žmogysčių kartų kartos...
Plačiam kieme gilios duobės, –
Nebėr rūbų, nebėr drobės...

Karštos liepsnos, tamsūs dūmai –
Katiluos yr buvę kūnai...
Jau vien putos tik belikę –
Kančių skausmuos tai ištikę.

Piemenėlis riša mazgą,
Ima samtį, ilgą lazdą,
Semia putas į mazgelį,
Kad parneštų tą ryšelį.

Kai putas visas išsėmė,
Ugnies karštis išsisėmė:
Ugnis gęsta, nyksta dūmai,
Atklanių jau dingsta rūmai.

Mazgą kietai užsirišo,
Samčio kotą užsikišo,
Ant peties sau užsidėjo
Ir namuoliai paskubėjo.

Durys atklanių ir vartai,
Ir tarp jų baisieji tarpai,
Piemenėliui greit praėjus,
Dingo, galui jų atėjus.

Tuščia vieta, grynas laukas.
Tik pelėda, tik apuokas
Nykiom naktim gal čia skraido
Ir kiškelius jaunus baido...

Gal vieversys laimingasis
Savo keliones aukštąsias
Kartais rytmečiais ankstyvais
Pralėks vienas padangynais.

Piemenėlis kelią savo
Įmanydams greičiau varo.
Nebetoli rūmai – namai,
Lauk valdovas ir tarnai.

Vingio pievą įpusėjęs
Ir valdovą pastebėjęs,
Metė nuo pečių jis lazdą
Ir atrišo putoms mazgą.

Putos krito ant žolelės,
Jos pavirto į aveles:
Baltų, pilkų, juodų buvo –
Visos tos, kurios nežuvo.

– Valdove, štai avių būrys,
Virtinė visa, sūkurys.
Kai savąją tu įspėsi,
Savo žmoną paregėsi.

Greit valdovas pastebėjo
Raišą avį, pamotėjo:
Vargšė ši raiša baltoji –
Žmonelė mano tikroji.

Taip čia buvo, kaip ir laukė,
Tuoj raišoji meta kaukę:
Žmogaus balsu prakalbėjo –
Tikra moterim stovėjo.

Ir pradžiugo visi rūmai,
Ir nulinko miškas, krūmai,
Grįžus jųjų šeimininkei,
Tai meiliajai tarpininkei.

Valdovs piemenį pakvietė,
Plačiai rankas jis išskėtė:
Apkabinęs pabučiavo
Ir įteikė pusę dvaro.

Du dvaru greta kugždėjo,
Džiaugsmas, laimė ten žibėjo...
Jau nebganė piemenėlis –
Dvaro dabar žiburėlis.

Piemenėlis jau kaip vyras,
Nieks jam kipšas, nieks jam tyras...
Gražiai viską visur darė:
Miškus tvarkė, laukus arė.

Vienam sunku ūkį vesti –
Reik žmonelę parsivesti.
Širdis jo visad tvaksėjo,
Kai Laimutę jis regėjo.

Ir mamytė, ir tėvelis,
Dabar jaunas bernužėlis
Ir Laimutės motinėlė
Liejo džiaugsmo ašarėlę.

Tėvo Laima neturėjo –
Pas valdovą nukentėjo.
Augo ji pas motinėlę,
Seną našlę vargdienėlę.

Kalba jų į vieną krito –
Visi vargai nusirito:
Dabar jie ant savęs ponai –
Kas jiems nūn kiti valdovai.

Ir jaunieji, ir senieji
Kits kitam pasižadėjo
Sykiu amžių išgyventi
Vis linksmiems ir nepasenti.

Seniai karšo be rūpesčio
Ir tedirbo kas lengvesnio –
Nebrūpėjo duonos kąsnis
Nei kasdienis žmogaus tarpsnis.

Jie ir dirbo, ir plušėjo,
Bet ir džiaugsmo daug turėjo...
Sklandžiai vyko jaunių ūkis:
V i s i e m s g e r a i – jųjų šūkis.

Striuka Žmona

Žemaičių pasaka

Netoli Kūlupėnų, Grūšlaukės balingos girios gale, Klausgalvų medsėdžiuose gyveno senyva, mažo ūgio, greita, paslanki moterėlė. Niekas jos tikrojo vardo nei pavardės nežinojo. Aplinkiniai vadino tą senikę Striuka Žmona.

Ji gyveno mažoj mažoj grytelėj, tiesiog laužely. Iš tolo niekas nepasakys, kad toj grytelėj žmogus galėtų išsilaikyti. Žema, per vidurį įlinkęs stogas su prasikišusiais, apipuvusiais gegnių galais. Iš stogo galų kyšojo kumparainiai grebėstai. Apšepę, pajuodavę stogo šiaudai, prasikalusios, įlūžinėjusios klostys, žioruojančios pro stogą skylės. Išsidraikiusios šiaudų saujos, vėjo pašiaušti stogo kampų šiaudai, nutįsę kitur kone iki žemės pastogės. Dar visas toks stogas nusmukęs žemyn, – laikėsi skaisčiai žaliom samanom apaugusios vietos ir perkūno ropelių duobelės likusios. Nupuvę gegniakeliai, sienojai išsižargstę – išsprūdę iš kampinių sunėrimų. Keturių rūtų langely tik vienam rūte vaivorykštiškų spalvų stiklas. Kitas rūtas palaikiu skarmalu su šiaudais užkištas, dar kitas – vien tik šiaudais. O ketvirtajam rūtui pritaikyta seno ąžuolo maukna. Tašytinės durys perkrypusios, stakta iš šulų išėjus, medinį „klembarį“ atstoja susikraipiusi šaka. Slenkstis ištryptas beveik kiaurai, – kone stačias pro čia į gryčią įeina katinas ir vištai tereik tik kiek uodegą nulenkti. Po slenksčiu akmuo vienu galu visai į žemę įsmigęs, o kitas galas vešliomis dilgelėmis apaugęs. Pamato niekuomet nebuvę, pamatinis supuvęs. Papamačiai kadaise buvę uždrėbti moliu, kad šaltis į vidų taip lengvai neįeitų. Dabar čia auga balandos, kiečiai ir prie paties kampo kelios ilguodegės.

Tokioj tad grytelėj turėjo savo pareituves senikė – Striuka Žmona. Ne miške – pamiškėj, ne prie kelio – patakėj.

Apsidairyk, įsižiūrėk, ar tink
Didelis didelis miškas aplink:
Išbėginės pušys, augalotos,
Senų eglių šakos plaskanotos,
Gumbarainių šakų klėbiniai ąžuolai.
Išsikraipę pažemiais kudliai kadugiai.
Daug kur pelkės spindi, klampios balos,
Čia vėl patilžusios, gličios bagnos.
Čia meškakerpės baltos ir žalsvos,
Kiškio rugiai, spalgių uogos balsvos,

Vaivorai, gailiai, mėlynės, –
Viskas, kur šlapios kemsynės.
Dar bruknys, dar žemuogės ir palvės,
Gaidkojų tenai kas nėra valgęs.
Vasarą uogų netrūksta,
Kad jos kame nunoksta.
Žinok takelius – sausai prieisi.
Giliai įklimpsi, kai stačiai eisi.
Bijok kelmo seno, ten gyvatė spykso.
Nemink į kerpes, ten ta pati vypso.
Striuka senikė eiti mokėjo,
Ir nieko pikto niekuomet nesidrovėjo.
Basa, klumpių neavėjo –
Miške veltui nesėdėjo.
Vis ėjo, bėgiojo,
Vis ieškojo,
Kad ir uogelės
Ar kokios valgomos šaknelės.
Juk nei arė, nei akėjo,
Bet valgyt reikėjo.
Nei daržą ravėjo,
Nei žirnius, pupas sėjo.
Nei grūdo, nei pelų,
Nei pjautų žalkulų.
Tik uoga – šaknelė.
Tik bitis – kamanėlė.
Nei paukštį sparnuotį pagausi,
Nei be ginklo mešką nušausi.
Eik, vis žiūrėk ir eik,
Vis veizėk, valgį teik, –
Vandens neprisigersi,
Lapais nepasišersi.

Eik rudeniop – budžių rasi,
Čia lapėlaižės, gaidukai,
Ten goutės, slydukai.
Pienės, rudmėsės, voveruškos
Tiltais auga kaip pampuškos.
Ūmėdės, lepšis, kazlėkas –
Visur tas pašlemėkas:
Nei jo kepsi, nei džiovinsi,
Nei pakriautėj pakabinsi.
Raudonikis, rudis,
Pilkasis gruzdis –
Yr ką ant danties padėti
Ir bevalgant pasilsėti.
Ant anglių tik baltakojį kepęs,
Nebūsi kaip be valgio apšepęs.
Bobausį aptikęs,
Laužk kotą paritęs.
Tiltai rudmėsių platoki,
Štai ir rytai jau šaltoki:
Greit rudens dūliai, lytai ateis,
Ir gėrybės vasaros praeis...
Liks vien gilės, riešutai –
Tai ir viskas, ką matai.
Turėsi sausas šakas rinkti
Ir namo jas parboginti.
Vasarą – molis,
O žiemą – brolis,
Pats šilumos neduoda,
Nors diena būtų juoda:
Ar lytų, šlapdriba snigtų,
Ir dangaus matyt nebliktų.
Savus žabus kišk ugnelei,
Kad šilta būtų krosnelei.
Dar nevalgęs, ar išalkęs,
Nei apsiavęs, apsivilkęs,
Nei duknose šiltai miegojęs,
O stiklas jau apšarmojęs.
Purto vėjas nuo medžių lapus
Ir atadvelkia bulbienojų kvapus.
Linai neb markos,
Juos pakreikia laukuos.
Rūksta jaujų čiukurai,
Ir girdėti spragilai:
Pats su pate – pats su pate,
Pats su pate – pats su pate...
Kitur: pats su pate, kaip su kate,
Pats su pate, kaip su kate...

Griežlė lauke, vieversys,
Pievų perkūno ožys, –
Nebeaidi jų balsai,
Visi aptilo seniai.
Blezdingos, kregždės, čiurliai
Nebe mūsų jie svečiai.
Gandrai kalvose kalena –
Renka keliui vadą seną.
Žąsys kalbasi laukuose:
„Ar bėra vilks rugiuose?“
„Nėr nėr“, – žąsins sako drąsiai joms:
„Eikit pamažu, nepaskubom.“
„Kad eikim, tad eikim,
Kad eikim, tad eikim.“
Virtinės danguj aukštai
Gulbių, gervių ir žąsų
Klykauja kita kitai,
Kaip toli iki dausų.
Gruodas šaltas jau visur,
Gilios šarmos rytmečiais...
Laukuos, pievos kur ne kur
Ganos avys su arkliais.
Eina vėjas vis drąsyn,
Lytaus lašas vis smarkyn...
Ilgos naktys vis tamsyn,
Šaltis, speigas vis artyn.
Nejauku grytelėj,
Tuščia lentynėlėj.
Varsto duris šaltis...
Maisto prašo alkis...
Daug galvojo,
Bet sustojo:
Striuka Žmona, baik mąstyti, –
Reik avelių parvaryti.
Anam miško pakrašty
Ir derlingam palauky
Būriais avys ten bėgiojo,
Taukus, vilnas sau nešiojo.
Kad įvyktų jos svajonė,
Pasiruošė į kelionę.
Daug ko imti negalėjo,
Ilgą lazdą teturėjo, –
Vilkams, meškoms atbaidyti
Ir avelėms suvaldyti.
Anksti rytą atsikėlus,
Dar neprausus, susivėlus,
Striuka Žmona eis į žyrą,
Eis per mišką, eis per tyrą.
Pasikaišius, apsisukus,
Apsidairius, kad išsprukus,
Vien tik lazdą savo ilgą
Velk kaip žvirblis lizdan smilgą.
Jai nerūpi grėblys, dalgis,
Jai berūpi tiktai valgis.
Seniau alkis miškan varė,
Dabar jis jai kitaip tarė.
Tik grytelei pamojavus
Ir į mišką įkeliavus,
Pilkas vilkas štai ki-kyšt,
Pro krūmus, žabus stypt stypt
Ir sako:
„Striuka Žmona, kur eini?“
„Einu avių vogti“, –
atsako Striuka Žmona.
„Eikiau abudu“, –
prašosi vilkas.
„Eikiau...“
Ta Striuka Žmona strakt strakt,
tas vilks tyst tyst, –
eina jiedu abudu avių vogti...

Dar pats miško pakraštys,
Gerai žinoms palaukys.
Eina jiedu gan linksmai,
Dar nekliudo jiems kelmai.
Tegu šakos braižo šonus,
Reik juk eit ne per dirvonus.
Nors duobių, kęsų netrūksta –
Laikas vis veltui nežūsta.
Lai žmonių čia nesimato,

Bet daug ką čia jie pakrato.
Pramina žmonės tik takus,
Tad kelias jų nebeplatus.
Visuomet čia ką atrasi –
Žmogų buvusį suprasi.
Kad nebūtų keliai prasti,
Reik ką smailą susirasti…
Čia pat prie jų tako yla
Kaip iš kiauro maišo kyla
ir sako:
„Striuka Žmona, kur eini?“
„Einu avių vogti“, –
atsako Striuka Žmona.
„Eikiau abidvi“, –
prašosi yla.
„Eikiau...“
Ta Striuka Žmona strakt strakt,
tas vilks tyst tyst,
ta yla bakst bakst, –
eina jie visi trys avių vogti…

Baksi drąsiai yla smaili –
Nėra ji jau tokia baili:
Ar kankorėžis, ar šaknis –
Smaigsto ji visus kiaurai vis.
Vilkas pilkas slenka, šoka,
Juk kitaip jis eit nemoka:
Per šaknynus ar kelmynus,
Per pušynus ar eglynus.
Striuka Žmona vien galvoja,
Mintys kojas pavaduoja:
Juk ji veda – kelią skina,
Kojos žino, ką jos mina.
Jei koks pirštas suskaudėjo,
Ji aukščiau pasišokėjo –
Ir nebjaučia kojų pirštų,
Bijo tik kad nepavirstų.
Šitie trys gal toli eiti
Ir linksmi atgal pareiti,
Bet ketvirtas reikalingas,
Kad tik būtų pranašingas…
Kažkas iš tolo švyst ūmai,
Tuoj prie pat kojų pamatai –
Tai kibirkštis stipri karštoji, –
Kam čia miške tu klajoji?
Kibirkštėlė nusilenkia,
Kelią einantiems užtvenkia.
Švyst pašokėjus ant lazdos,
Kitos neberanda kalbos,
kaip:
„Striuka Žmona, kur eini?“
„Einu avių vogti“, –
atsako Striuka Žmona.
„Eikiau abidvi“, –
prašosi kibirkštis.
„Eikiau...“
Ta Striuka Žmona strakt strakt,
tas vilkas tyst tyst,
ta yla bakst bakst,
ta kibirkštis žybt žybt, –
eina jie visi keturi avių vogti…

Be triukšmo, saugiai sekdami,
Kits kito nepalikdami,
Per kemsynus, tankumynus,
Per didžiausius gyvatynus
Artėja jie prie kalno,
Nuo kurio kaip nuo balno
Atsargiai leisis jie žemyn,
Prie upelio kaskarts artyn.
Nuo šaltiniuotos atkalnės
Ir staigios šlapios pakalnės
Striksi nuo kuokšto vis šlapyn,
O kuokštas grimzta vis gilyn…
Štai čia vėžys…
Didžiom kojom graibydamas,
Ilgus ūsus staipydamas,
Tas kerežys,
Kelmu aukštyn palypėjęs,
Tarsi būtų nusidėjęs,

ir sako:
„Striuka Žmona, kur eini?“
„Einu avių vogti“, –
atsako Striuka Žmona.
„Eikiau abudu“, –
prašosi vėžys.
„Eikiau...“
Ta Striuka Žmona strakt strakt,
tas vilkas tyst tyst,
ta yla bakst bakst,
ta kibirkštis žybt žybt,
tas vėžys repežai repežai, –
eina jie visi penki avių vogti...

Pasiklausydami savo šlamesio,
Mindomų saussšakių traškesio,
Kad kas neišgirstų,
Kad kas neužvirstų,
Kad kas nepamatytų,
Kitiems kad nepasakytų.
Striuka Žmona eina pirmoji drąsiai,
Bet apdairom...
Kiti koja už kojos smalsiai,
Bet pažiūrom...
Kaip gaidžiai pasistiebdami,
Galvas pro šakas palenkdami,
Baikščiai kojas dėdami,
Aštriais kampais vingiuodami,
Striukos Žmonos vedami,
Prie upelio stabt – sustojo,
Kaip perbrist – visi galvojo.
Vandeny kūlis riogso,
Į einančių virtinę spokso
ir sako:
„Striuka Žmona, kur eini?“
„Einu avių vogti“, –
atsako Striuka Žmona.
„Eikiau abudu“, –
prašosi kūlis.
„Eikiau...“
Ta Striuka Žmona strakt strakt,
tas vilkas tyst tyst,
ta yla bakst bakst,
ta kibirkštis žybt žybt,
tas vėžys repežai repežai,
tas kūlis kamuldai kamuldai, –
eina jie visi šeši avių vogti.

Vėl kelmynai, žagarynai,
Kęsai, kupstai, vaivorynai
Staibius braižo, kojas raižo.
Tik vis eik ir eik, ir eik,
Blogo kelio nepapeik.
Kad priimtų pats prašeis,
Nieks tavęs juk nepakeis.
Talkon dėjais iš šalies,
Nenustok tatai vilties.
Kelias galą kad turėtų, –
Rasti jį visi norėtų.
Bet kad jis be savo galo
Ir kad jo kiti nevalo,
Turi pats tatai daryti –
Niekam nieko nesakyti:
Pats jei to nedarai,
Kam sakai, kad negerai...
Eik eik ir eik, eik eik ir eik.
Pro medžių kamienus blykst vanduo platus,
Koks jis gilus, koks ramus, sidabruotas,
Matai, koks jo pakraštys lygus, status,
Traukia akį – gražus, tarsi būt auksuotas.
Susvyravo, supliauškėjo,
Aštrios bangos sumirksėjo
ir sako:
„Striuka Žmona, kur eini?“
„Einu avių vogti“, –
atsako Striuka Žmona.
„Eikiau abudu“, –
prašosi vanduo.
„Eikiau...“
Ta Striuka Žmona strakt strakt,

tas vilks tyst tyst,
ta yla bakst bakst,
ta kibirkštis žybt žybt,
tas vėžys repežai repežai,
tas kūlis kamuldai kamuldai,
tas vanduo pliaušku pliaušku, –
eina jie visi septyni avių vogti.

Pro ežerą, pro vandeningą,
Greta ežero, greta balingo,
Per nendrynus, žąskūlynus,
Per lukštynus, ajerynus
šliaužia, brenda,
Taško, lenda.
Ein už miško į palaukę,
Tarsi kas tenai jų laukia.
Tyliai po kits kito įkandin,
Pirmyn eina virtinė tolyn.
Jau saulelė nebaukštai –
Aptems laukas ir miškai…
Gal nakties čionai sulauksim,
Avelių daug riebių pagausim.
Užmesim alkį, pasilsėsim
Ir vėl atgal namo skubėsim.
Štai šlept slydokas po pat kojų,
Jojo niekur nieks nevartoja.
Piktai jis šaukia:
„Jau kartoju: Striuka Žmona, kur eini?“
„Einu avių vogti“, –
atsako Striuka Žmona.
„Eikiau abudu“, –
prašosi slydokas.
„Eikiau...“
Ta Striuka Žmona strakt strakt,
tas vilks tyst tyst,
ta yla bakst bakst,
ta kibirkštis žybt žybt,
tas vėžys repežai repežai,
tas kūlis kamuldai kamuldai,
tas vanduo pliaušku pliaušku,
tas slydokas tišku taušku, –
eina visi aštuoni avių vogti.

Pats sunkiausias kelio galas:
Naktis, nuovargis ir balos.
Tamsu – nieko nematyti,
Ir kojos nebnor klausyti.
Jau balos čia be samanų,
Kitiems vandens iki ausų.
Brisk tyliai nesupliauškėjęs,
Eik išbridęs, nešlepsėjęs.
Smarkūs virtinės dalyviai –
Jie juk klusnūs vadės gyviai:
Eina vis, kaip įsakyta,
Kaip iš anksto numatyta.
Šakos akis tamsoj čaižo.
Kojos purvą einant maigo.
Danguj tamsu – nė žvaigždelės,
Kad bent kur subliaut avelės:
Jau vien balso, rods, pakaktų,
Tuomet kelią trumpą rastų,
Tad kelionė pasibaigtų, –
Visi tikrą džiaugsmą gautų.

Kur tau, purvas čia tirštesnis,
Ir vanduo kur kas gilesnis.
Pakraščiais krūmokšniai tankūs
Ir pats oras, rodos, tvankus;
Nebėr vilties atsigauti
Ir avienos paragauti.
Vos bevelka vargšai kojas,
Sunkiai dirba kaip artojas.
„Stok eilėn kaip vienui vienas,
Tuojau eisim per ražienas.
Nebnuklyskit nuo kits kito,
Baigiam vargus miško šito.
Štai į lauką mes išėjom,
Regis, mišką jau praėjom.
Nebdaug vargo beturėsim,
Avių užgardes pasieksim.“

Tamsi naktis.
Tylu visur.
Nei pokšt, nei cypt, nei trakšt niekur.
Miega gyvuliai ir žmonės.
Nieks nelaukia šios kelionės.

Sodyba šmėkšo tamsumoj,
Sodybos vartai tolumoj.
Girgžda vartai – nekelk jų, –
Čia pat lipinė dėl visų.

Striuka Žmona eit sustojo,
Ji jau viską apgalvojo:
Kam kur eiti, kur sustoti
Ir kas kame padaboti.

Į ugnį kibirkštis bly blykst,
Vėžys į vandenį ply plykšt,
Yla į sieną įsmigo, –
Ši sargyba neužmigo.
Po slenksčiu slydokas stojo,
Akmuo staktoj jau kabojo.

Mūsų vilkas, Žmona Striuka
Į avidę jau įspruko.
Avys bijo vilko snapo, –
Nebatgauna savo kvapo:
Daužos, šoka, triukšmą kelia,
Pro duris neranda kelio.
Vilkas ieško kur riebesnių,
Striuka Žmona kur minkštesnių,
Bir bir bir pasieniais avys, –
Vilkas džiaugias kąsnį gavęs.

Dulka vilnos, kaulai braška,
Jau ir kraują vilkas taško:
Bliauna jaunos, bliauna bailios,
Nebsilaiko senos kailiuos.
Bildesys ein kaskart smarkyn,
Garsai kyla vis stipryn...

Kas ištiko avininką,
Varo kelti šeimininką.

Kas ten bilda,
Kas triukšmauja?
Ko tas riksmas nesiliauja:
Ben užvirto koks galvijas
Ar jo priešas pin jam gijas?

Ein prie pirkšnių su skalele,
Kad įpūstų sau ugnelę.
Kibirkštis juk nemiegojo, –
Savo pareigą žinojo:
Strykt ant rankos šeimininkui –
Kanda, duria kaltininkui,
Kam panoro jis ugnelę
Išdraskyt su balanėle.

„O, kad ją kame galai“, –
Šūkteli žmogus ūmai:
„Skubu greitai – nėra laiko,
Ranka dega jau be saiko.“

Ranką vos tik vandenin jis šmakšt,
Dar skaudžiau vėžys ten žna žnakt...
Ranką į sieną pasuko, –
Ten yla jau įsmuko.

Ir sugaištis dar, ir pyktis
Verčia žmogų greitai ryžtis:
Duris atras jis visados, –
Tekins šoko be šviesos.
Tvarto duris kad atdarė,
Lyg kaip sapnėj kažkas tarė:
Be šviesos tu nesuprasi –
Nieko tikro neatrasi.

Žmogus jaučia aukštą slenkstį,
Koją kelia per jį žengti:
Takši klumpį į slydoką, –

Slyst – paslydo, nepašoko.
Čia prie durų kai pavirto,
Staktos kūlis jį užvirto:
Tiesiai galvon jis pataikė
Ir užmušo... nebatlaikė.

Striuka Žmona vis su vilku
Visas avis išsivilko.
Glaudų būrį greit sudarė –
Namų linkui pasivarė.

Grįžtant kelias yr trumpesnis
Ir atrodo daug lengvesnis:
Nebėr laiko daug galvoti –
Reikia grobį vis daboti.

Kai avis kuri nuklysta,
Viena kelio nepažįsta:
Ima bliauti ir blaškytis,
Būrio įpratus laikytis.

Jeigu viena staigiai šoka,
Kitos tuoj pasekt ją moka:
Jau tuomet nebsulaikysi –
Visą būrį išblaškysi.
Neduok vienai prasikišti,
Gali jas visas surišti:
Nuvaryti kur norėdams,
Jokio vargo neturėdams.

Gerai mato vilkas avį,
Striuka Žmona žino save:
Moka avis suvaldyti,
Gal kažkur jas nuvaryti.
Taip tikrai ir atsitiko,
Nė vienos jie nepaliko.
Visas būry parsivarė
Ir tvartan aklai uždarė.

Dabar niekas nebrūpėjo,
Abu greitai pasilsėjo,
Kelio vargus palydėjo,
Vis namie ramiai sėdėjo.
Kirpo vilnas, mėsai pjovė.
Tampė žarnas, kailius movė.
Siūlus verpė, milus audė.
Stygas vijo, tūzes raugė.

Menei šluoti rišo šluotą,
Vis galvojo apie puotą:
Patys kogalvius tevalgė,
Svečiams ruošė gerą valgį.

Svečių sukvietė visokių.
Daug atėjo dar ir tokių,
Kurių nei prašė, nei laukė, –
Neliks juk už durų lauke.
Visi linksmi valgė, gėrė.
Ant siūlų kalbų nevėrė.
Riebūs pietūs, skanūs valgiai, –
Lai rūdija žagrės, dalgiai.

Vieną dieną, vieną naktį
Išėjus būry į praktį,
Galima daug ko padaryti, –
Riebių avelių parsivaryti.
Gerų kad rastum sau draugų,
Art nereikia, nei sėt laukų.
Nereik per žiemą šert avių,
Kad nūn gautum gardžių kepsnių.

Griežia dūdos, linksmai šoka.
Visa gryčia vien garsuos:
Kiaulė žila, kiaulė žila,
Paršilėliai degli.
Kiaulė žila, kiaulė žila,
Paršilėliai degli.
Cit, girdi jau vėl kampuos:
Kirvis kaplis, kirvis kaplis,
O kirkotis šakalys.
Kirvis kaplis, kirvis kaplis,
O kirkotis šakalys...

Buvau ten ir aš pakviestas,
Kietai užstalėj apsėstas.
Daug kas į mane žiūrėjo,
Kas tai toks? Ko čia atėjo?

Nieks neklausė, ko atėjau.
Į kitus linksmai žiūrėjau.
Striuka Žmona tik žinojo,
Kokį vardą aš nešioju.
Kai kepta gruzdi aviena
Jau nebėjo taip per vieną,
Davė medaus, duonos, sviesto,
Kad iš rago gertum riesto.
Gero sviesto platų šaukštą,
Duonos riekę, medaus kaušą,
Užtepus gausiai, nešykštai,
Įkišo į rankas nelauktai.

Išvilko iš užstalės
Mane, išgėrus be eilės,
Su Striuka Žmona pašokti, –
Jos džiaugsmu pasidaboti.

Negi šoksi, dar ir duonos riekę su sviestu ir medum pasiėmęs. Tad pasidėjau savo duonos riekę su sviestu ir medum ant kepsniams įkūrentos krosnies ir pasileidau su Striuka Žmona šokti, maltis, suktis, alkūnėmis su kitais šokikais šokikėmis daužytis, barkš barkš, kaukš kaukš, plekš plekš.

Aš mindžiau kitų kojas, kiti mindė mano kojas. Skoloj, rodos, niekam nepalikau.

Pavargę griežikai nustojo savo „Kiaulę žilą“ griežę. Nutrūko ir mano malonusis trepsėjimas.

Atsikabinęs nuo šokikės – palikęs vienas, einu prie krosnies žiūrėti savo duonos riekės su sviestu ir medum… Gi žiūriu, ištirpęs mano sviestas, mano medus ir pati mano duonos riekė.

Kad tavo taip ausys ištirptų besiklausant, kaip ta mano duonos riekė su sviestu ir medum ištirpo.

Lengvai turtus įsigijo,
Bet teisybė juos pavijo.
Darbas vagies neteisingas,
Jis negali būt laimingas.

Gryčia puota tebkvepėjo,
Kai kaimynai atskubėjo.
Tik pačiupę pilką vilką,
Timt skiedrynan jį išvilko.
Pakorė vilką ant šakos,
Lai kabo čia jis visados.

Striuka Žmona kampe tupi,
Jau avelės jai nerūpi.
Varo laukan iš grytelės,
Kad nebdingtų mūs avelės.

Vaikšto ji vis dar miškais,
Eit nebleidžia jai laukais.
Be savos šiltos grytelės
Vaikšto ji dienas, nakteles.
Ir nei valgio, nei paguodos,
Nei riekelės duonos juodos, –
Visi bara, pirštais rodo,
Kaip ant vilko pikto, juodo.

Nakties darbas – dienos skausmas, –
Toks tai yra vagies džiaugsmas.

Minija

Betyrinėdami su Viktoru Ruokiu Palangos kraštą, juostą tarp buvusios Klaipėdos krašto sienos, jūros, kelio Klaipėda–Liepoja ir Latvijos sienos, priėjova išvados, kad kraštui tirti reikia imti tiriamojo ploto ar apylinkės pačios gamtos sudarytas sienas, pvz., kokią sąjamą ežerų. Arba geriausia imti upių baseinus, pradedant nuo pačių jų viršūnių iki žiočių su visais jų intakais. Tokio tyrinėjimo apylinkė liks ilgam pastovi ir sudarys vienalytę visumą su ir pačios gamtos paminklais ir žmonių savybėmis, o gal jų išgyvenimais praeity. Tą apylinkę visuomet bus galima gana tiksliai atstatyti. Ne taip jau lengva upei ar kad ir mažam jos intakui savo vietą ar tėkmę pakeisti, kokius nusausinimus ar drėkinimus darant – šiokie tokie pėdsakai paliks.

Dėl to kitais metais nutarėva (jau, rodos, 1924 m.) imti tirti Minijos baseiną. Taip jau buvo mudviejų kalbėta – tirti gimtąjį kraštą, pradėjus nuo bet kurio jo pakraščio. Jūra čia tinka. Tai ne parapijas arba valsčius jų ribose tirti. Pvz., kad ir mano gimtasis kaimas seniau priklausė Paukštakinės (Bernotavo) valsčiui, paskui Žarėnų, o nepriklausomybės laikais Plungės valsčiui. Tiesa, gal Bernotavo valsčiaus įstaigos vieta buvo arčiausiai, be jokio kelio: laukais, pievomis, miškais einant, o važiuojant bene tik per Plungę būtų reikėję keliauti. Žarėnai – 18 kilometrų, o Plungė tik 11. Šiandien visa tai dar kitaip suskirstyta.

Tyrimo darbui, mudviejų manymu, mudu tikova. Vienas rytietis nuo Švenčionių, nuo Mielagėnų, o kitas vietinis. Su žmonėmis jų tarme bendraujant lengviau pasitikėjimą gauti – savas žmogus, dar ir pažįstamų, jei ne savo, tai tėvo aptiksi. Ir vietos šiek tiek žinomos. Daug kas atrodo taip sava, taip įprasta, kad net nepastebi, kad kitur kitaip vadinama, kitaip kalbama, kitaip dirbama, kitokie padargai, įrankiai.

Kitos padangės žmogui, juo labiau tolimos – kaip šiuo atveju Ruokiui, lengviau pastebėti skirtumus, jie tuoj krinta vieni į galvą, kiti į akis, ausis. Nenoromis aptinki daug tikrai būdingos tiriamajam kraštui medžiagos: žodžių, dainų, giesmių, maldų, keiksmų, visokeriopo elgesio visokiais atvejais. Santykiai šeimoje, tėvai – vaikai. Giminės, giminaičiai. Šeimos – savi darbininkai. Samdiniai, pradedant piemenuku žąsims paganyti, ar piemenys karvėms, avims kur ganyklose ar miškuose ganyti. Arklių ganymas, saugojimas nuo vagių (ganymas naktimis). Toliau, samdinės pusmergės, pusvaikiai, mergės, vaikiai. Padieniai samdomi darbininkai prie tam tikrų darbų. Talkos, rugiapjūtė, mynė... Trobesių statybų darbai. Stogų klojimas. Kelių taisymas. Pareigos prie bažnyčių statybos ar remonto, prie klebonijos pastatų. Tvorų tvėrimas prie bendrų ribų, griovių kasimas per kaimynų laukus, pievas… Kas čia gali viską išvardyti, suminėti visus darbus, o prie jų visokius vietinius papročius.

Visa tai įvairiose Lietuvos padangėse gali būti itin skirtinga. Tai lengviausia gali pastebėti svetimas žmogus. Juo iš toliau, juo geriau. Tokie mudu ir susidėjova į krūvą, pasižadėdami sau apeiti ir ištirti juo platesnes apylinkes ir visa tai surašyti, pridaryti brėžinių, nuotraukų. Gerų norų netrūko. Palangos kraštą ir apvaikščiojova, ir aprašėva, ir knyga atsirado, Žemės ūkio departamento išleista. Kaip tik tuo laiku, Palangos kraštą atgavus iš Latvijos, reikėjo gyventojų sąrašus turėti. Kiek kurios tikybos, kiek kurios tautybės, kiek vyrų, kiek moterų. Ir tas pajūris skiriasi nuo tolimesnių, jau kad ir Darbėnų ar Kretingos žmonių. Pvz., čia žemę tręšia iš jūros išmestomis kerpėmis. Čia nėra šarkų, jos atsiranda tik apie Plungę, Platelius. Užtai čia daug medšarkių, kurių toliau nėra arba jos tik retai pastebimos.

Ne taip tesisekė, ėmus tirti Minijos baseiną. Gražios Žemaičių žemės plotas raižomas pačios Minijos ir jos intakų. Per ilgus amžius kūrėsi, daug metų savo vagas graužę, ritinę akmenis, nešioję smėlį savo dugne staigiai tekėdami nuo aukštumų, kolei pasiekė savo dabartinę būklę. Dar ir dabar aptinki senesniųjų laikų palikimus, šiandien jau žiokius, dažnai baigiančius užakti, – vadinasi, keičia vagą, ieško tiesesnio, trumpesnio kelio. Tačiau tai amžių darbas ir didelios įtakos bendram upelio pasikeitimui neturi. Minija vis Minija, kaip buvo, taip ir tebėra. Jos intakai, ir dideli, ir maži, vis tokie pat. Jei iš bendro intako ilgio, sakysim, 100 metrų, kiek išsitiesina, pvz., kad ir 1 metrą per 10 metų, tai 10 metinių centimetrų vagos pakitėjimo nė nepastebėsi.

Gal pakitėja miškai, gal pievos pavirsta ariamais laukais, gal kame prakasami grioviai, padaromos užtvankos, užliejamos pievos, pagilinamos vagos, pakeičiamas srovės greitis, – čia palėtinamas, čia sustabdomas. Tačiau tai tėra nežymus pakitimas ir dėl jo ilgai sielotis netenka, – žmonių gyvenime ir apylinkės kitimo judesiuose yra kiti akstinai, daug veiklesni, daug daugiau reikšmės turį.

Tad po Palangos krašto tyrinėjimo ir sustojome prie tyrinėjimų paupiais, o pradedant patį tyrinėjimo darbą nuo Lietuvos pakraščio, nuo jūros, neimant Šventosios upės, tekančios per Darbėnus, ir Akmenos upės (Klaipėdoje Dange vadinamos), tekančios per Kretingą, tenka imtis Minijos. Taip galvojova, kolei buvova dar jauni Žemės ūkio technikumo mokytojai, kolei nebijojova platesnių užmačių, ilgesnių kelių, gilesnių daubų, pakalnių, staigesnių, molingesnių šlaitų, skardžių.

Sakėva, apvaikščiokime pačią Miniją pirma, paskui bet kurį jos intaką, tų intakų versmes, šaltinius, šaltinėlius, klampias užžėlusių ežerėlių buveines su jų dar vienur kitur spygsinčiomis akimis – prarajomis. Tų intakų daug. Sudėjęs jų visų ilgius, gautumei itin ilgą kelią. Viso Minijos baseino plotas sudaro 2956 dvimačių kvadratinių kilometrų, o jos didesniųjų intakų plotas, visų sykiu paėmus, yra 2029 dvimačiai kilometrai. Jei taip būtų galima skaičiuoti, tai pačiai Minijai nedaug teliktų to ploto.

Žinoma, galėjom pirma apvaikščioti visus intakus, surašyti reikiamus duomenis, sunešti į krūvą ir tuo būdu gauti pačios Minijos ir jos apylinkių žmonių gyvenamas aplinkybes, jų papročius ir kita, nepamiršus tarpų tarp intakų. Gal ir nuosaikiau būtų, susipažinus su dalimis, kalbėti apie visumą.

Mudu nutarėva pirma pačią mešką pagauti, o jau ją pasiguldžius tyrinėti jos kūno atskiras dalis. O pamiršus kurį intaką ar laiko neturėjus jam apvaikščioti, ir be jo bendras Minijos vaizdas nedaug palyginti tenukentės, jei tas intakas, žinoma, nėra pagrindinis, svarbiausias, o mažutėlaitis... Šiuo atveju, Veiviržas būtų pats didžiausias, bet jis itin maža teturi Minijos savybių. Pavyzdžiui, Sausdrave gausu upėtakių, o pačioje Minijoje upėtakių nėra. Dėl to dalies savybės nenusako visumos savybių.

Dar sugalvojova pasiimti vieną rimtą technikumo mokinį. Jo tėvai gyvena Plungėje, o dėdė Tavadorius Vaišė, ar ne 10 ha savininkas, gyvena Kliokių kaime. Kaip tik tai yra pačiame Minijos aukštupyje, prie Kliokių ežero, vieno iš penkių Minijos viršūnės ežerų. Labai patogu apsigyventi prie pažįstamo vietinio žmogaus, pažįstančio aplinkinius gyventojus, kiaurai žinančio apylinkes.

Ir dar. Tuo metu apie tuos ežerus siautėjo du svieto lygintojai – Rickus ir Martinkus. Be vietinio žmogaus slankioti paežeriais, pakrūmiais gana pavojinga, nes apylinkės buvo stropiai sekamos.

Taigi trise ruošėmės kelionei: Vladas Budginas, Ignas Končius ir Viktoras Ruokis...Kelionės ilgis – 207 km. Taip būtų pagal žemėlapį. O mes raitėmės daugiau negu pati vaga. Tiesa, mes tenuėjome iki Gargždų malūno. Visa upės dalis Klaipėdos krašte atkrito iš mūsų nustatytosios tyrimų kelionės.

Pasiruošėme. Tiesa, be tinkamų tokiai kelionei drabužių. Juk ir lytaus pasitaikė, ir nuolat teko bristi per nepjautas rasotas pievas: vandens prisigėrusios smilgų šluotelės ir juostą pasiekdavo, o jau virš kelių kelnės visuomet šlapios iki gerų popiečių. Jei saulėta diena, iki pavakarės apdžiūdavo, paskui gi vakaro rasa ne visuomet pasilikdavo nepanaudota. Nenumatysi taip ant plauko dienos kelionės ilgio, juo labiau kad reikėjo taikytis prie nakvynių vietų. Ir dieną dažnai nelauktai sugaišti, ar plepų, įdomų žmogų sutikęs, ar gamta besigrožėdamas.

Kame Dotnuva, kame Minija. Iki Papilės traukiniu, o nuo Papilės per Telšius ir Žarėnus – dviračiais. Čia tik mudu du su Viktoru. Vladas turėjo iš Plungės atvykti į Kliokius sutartą dieną.

Iki Papilės labai patogus susisiekimas – sėdi ir galvoji. Netoli Telšių užklupo plikame lauke – ganyklose – audra. Permerkė švariu vandeniu. Bet pasitaikė ir purvoto vandens paragauti. Matyt, tarpais gerokai palyta. Kelio duobės pilnos vandens – tik pakraštėliais pagal patį griovį tepavažiuojama. Žinoma, patogu nuo kalnelio paspausti dviratį. Bet vienas kartas neapgavo. Nuo kalno lėkdamas, už kelio posūkio pamačiau tiltelį, o už tiltelio plati, ilgoka duobė vandens.

Nebgali besustabdyti dviračio. Ant tiltelio pasuki siauru tarp balos ir griovio tarpeliu. O tas tarpelis slidus – dviračio vienas tekinis kelio baloj, o kitas jau jau į griovį svyra. Nebeišlaikai, šoki nuo dviračio norėdamas pataikyti į kitą griovio pusę. Pataikai, bet ten žolyne ne taip jau gilu, tik iki juostos. Pluši lauk, brendi per griovį, čiumpi dviratį, nes prie dviračio vairo pririštas fotoaparatas su visomis filmomis ir plokštelėmis, ir vanduo į tą ryšulį gul gul gul, tik stebi kylančius oro burbuliukus...

Apsitvarkova, važiuojava tolyn. Varva nuo mudviejų vanduo, žliugsi batuose. Tiesa, po audros ima šilta saulutė spygsėti, džiovina drapanų paviršių – garuoja kaip sunkiamos išvirtos bulvės. O čia ir Telšiai. Pasisotinę kiek, bet šlapias suoluose sėdynes palikę, pasileidžiava Žarėnų link. Kiek iki Telšių kelias lygus, tiek čia smiltėtas ir kalnuotas. Važiuoti reik, kaip sako, lyg per rožančių – nuo karolio į karolį. Ir tokio kelio 20 kilometrų su kaupu. Šis kelias pasirodė daug sunkesnis kaip 42 kilometrai nuo Papilės iki Telšių... Čia gerą kelio dalį reikėjo eiti pėstiems ir dar dviratį su ryšuliais apkrautą stumti į staigų kalną. Nudžiugova pamatę Miniją jau prie pat Žarėnų. Kiek įkalniau į Žarėnus įvažiuojant pro buvusio urėdninko namą, pro Rubinšteino didelius namus, pro pradžios mokyklą, Varnių link nuo staigoko kalnelio. Ir tik kilometras kitas ganyklų takais iki Tavadoriaus Vaišės sodybos, kur mudviejų laukė Vladas.

Maža sodybėlė. Dar mažesnis gyvenamasis namelis ir visai nedidelė daržinėlė su tvarčiukais. Ir nė šapelio šieno ar šiaudų. Kaip čia bus su nakvyne? Juk gyventojas – tik vienas šeimininkas. Viena lova gerojoj menėj. Mudviem su Viktoru užleido tą lovą. Siaurutėlaitė, dviem tegalima gulėti pagal kumpumą. Norint suktis ant kito šono, reik abiem suktis. Prisikamavus su tuo dviračiu per dieną, o dar ir pereitą naktį kaip ir negulėjus traukiniu važiuojant, miegas čiupo greit. Miegojome kaip užmuštu, kolei musys, vos ėmus švisti, nepažadino. Ir įkyrios, ir landžios. Kame akys, kame ausys. O jau burna, nosis, tai į eilę išsirikiavusios puola, dar kitos ore eilės laukia, kad pritilptų. Ir daug jų, spiečiais sukasi. Tajau šok laukan iš lovos ir bėk pro duris į kiemą, kad nors kolei bėgi, šiek tiek nusikratytumei. Juk ne miegoti ir susirinkome, gerai, kad pažadino. Nesvarbu, kas žadina. Darbo daug, ir ilgas darbas.

Sako pavojinga: gali laikytis slapukai, Rickaus belaukdami. Pažadėta už gyvą ar negyvą galvą du tūkstančiai litų. Tavadorius pasakoja, kaip gudriai pabėgo Rickus. Šauliai ir policija apsupo juos daržinėj. Susišaudymas. Staiga pro duris veržiasi atbulas policininkas šaudydams ir šaukdamas „laikykit laikykit". Pro duris, tuojau už daržinės galo, ir bėgti. Pasirodo, nušovė policininką, apsivilko jo miline ir gražiai suvaidino. Slapstytis čia tikrai patogios vietos. Krūmai pagal Ploutinalį, pagal Kliokį, iš kitos pusės aukštas pušynas su plaskanotų eglių, kadugių pamiškiu. Šaltinuota, klampu, nei kelių arti, nei takų. Ne visur praeinama, reik tetervinų takus žinoti.

Taip ir išėjome keturiese į pačias Minijos viršūnes. Žemelė aplink menka. Rugeliai plonų šiaudelių – kitame dirvos pakraštyje drąsiai cyrulį galėtumei pamatyti. Ir rugiagėlių, kad ir pavieni, nestambūs, žiedai atrodo iš tolo juodos dėmės. Smulkūs ūkeliai. Užtai vietos pavaizdžios. Čia spygso Kliokis, krūmuose slaptosi Ploutinalis, tuoj Salots, kaip lėkštėj plikų pakraščių Didovs. Staigus kelio nuolydis, kad tuoj už siauros daubos įsikrapštęs į kalną Žarėnų–Luokės vieškeliu atsidurtumei prie Kegų dvaro. Čia aukščiausia apylinkės vieta, Minijos–Virvytės takoskyra. Vienoj pusėj kelio – dvaras prie staigaus šlaito į Ilgio ežerą, kitoj pusėj – apvalus ežeriūkštis kemsotoj ganykloj. Turbūt to ežeriuko vidury turėtų būti įsmeigta aukšta kartis su takoskyros vidurio užrašu. Antroj pusėj Ilgio – graži ūkininko sodyba prie pat pakraščio. Tos pusės ežero pakraščiai neaukšti, pamažu kyla, vešlia žole apaugę. Vaizdas čia nepaprastas ne tik nuo Kegų pusės žiūrint, iš čia dairantis. Daubose ne miškas, ne tyras, bet pievos, laukai. O to Ilgio ežero vandens mėlynumas, tiesiog juodas atrodo. Nedidelis, neplatus, ilgokas – per jį, antroje pusėje gali iš didelio reikalo susišnekėti. Tai gražiausias tų penkių Minijos viršūnės ežerų. Gražus ir Didovs, tik jis kažkaip plikas, jo grožis savotiškas. Kur tau tie balingieji Ploutinalis, Salots ir Kliokis, tarsi balose spygsi dar neužžėlęs vanduo. Tik gražus antroj pusėj vaizdas, skalinių pušų atspindžiai vandeny, nes pušys tiesiog kitur iš vandens išaugusios. Tie auksiniai kamienų galai su beveik juoda iš tolo kepuraite šakų atrodo iškilmingai ore, pasakiškai vandenyje.

Penki ežerai, neskaitant Sydeklio, – Ilgis, Didovs, Ploutinalis, Salots, Kliokis.

Jau į Ilgį įteka Mavos upelis. Einame toliau ieškoti Minijos pradžios. Gausiai visokių medžių prižėlusios pievos, gražu akiai. Bet šieno čia nedaug, nors smilga tanki ir aukšta. Ir čia atsiranda miškas, grytelė. Pasirodo, tai Pamavio malūnas. Ir malūnininkas čia pat lauke ilsisi – geras Tavadoriaus pažįstamas. Jūs, sako, eikite čia per tą miškelį, ten antroje miškelio pusėje rasite ežerėlį Sydeklį, iš jo ir išteka Mava.

Einame. Labai balingas, tamsus, nestorų eglių miškas. Išsiavėme kojas, nes bešokinėdamas nuo kupsto ant kupsto ne visuomet tepataikai atsispyręs atsistoti į kietą vietą. O kai jau prasprūdai, tai jau tikrai iki kelių įsmuksi į marmalynę. Skubėk, nes nežinia, kaip giliai gali įklimpti. Tankmėse daug „bakaliorijos“ gamybos likučių. Ir statinių likučiai tešlai užraugti, ir malkų kurui, dar kažkas panašaus į trikojį įraugoms virti. Keletą tokių „sodybų“ teko matyti.

Pagaliau ėmė žioruoti palaukė, statine tvora nuo miško atskirta – jau žmonių laukai. Čia ir Sydeklis, nedidelis, daugiausia dirvų supamas. Pasižiūrėję į pirmąją Minijos akį, pasukome atgal. Vėl toks pat kelias, tos pačios kemsynės.

Sydeklis yra pietiniame Žąsogalos kalno pakraštyje. Iš miško pakraščio žiūrint Žąsogalos kalno link nei žemės, nei laukų nebesimatė, vien daug miško, tarsi jis būtų prasidedąs visai netoli nuo to nelabojo Mavai vandenį teikiančio miškelio.

Purvini iki kelių atrodėme, tarsi būtume auliniais batais avėję. Mat buvome nusiavę pusbačius, pasiraitę kelnes, o prie plikų kojų taip labai purvai mėgsta kibti.

Už kokio kilometro nuo savo ištakų Mava–Minija jau suka malūną. Gausus vandens šaltinis pačiai pradžiai. Žinoma, ne visuomet tepasuka ir nedideles girnas, be tvenkinio, be vandens atsargų.

Prasiveržęs pro viršutiniojo vandens malūno ratą, vanduo skuba į Ilgio ežerą, o iš Ilgio čia pat per kelią Žarėnai–Luokė teka į Didovą, į kurį ateina vandenys iš Ploutinalio ir Saloto bei Kliokio ežerų. Ypač Kliokio ežeras turi labai didelę akį netoli nuo savo pakraščio miške – apvalią, kokių 10 žingsnių skersmens. Iš karto išteka upeliūkštis, kurį įstengtumei sudaryti pildamas po kokius 3–4 kibirus be pertraukos. Tad ir to šaltinio vanduo ateina į Didovą. Išdidus Didovas – daug skaidraus vandens. Tegu tai atneštinis vanduo iš Sydeklio–Ilgio ir Ploutinalio–Saloto–Kliokio, savo vandenį Didovas pila į Karštenių malūną prie buvusio kadaise gražaus ūkio, mums lankantis priklausiusio dviem senom bajoraitėm.

Tuos upokšnius, kur atneša vandenį Didovui, vadina Kliurkiais. O pati Minija savo vardą gauna, pradedant vandenimis, ištekančiais iš po Karštenių malūno rato. Čia iš karto neša daug vandens – malūnas kiauras apvalų metą.

Dedant ir Mavą su Sydekliu į Minijos viršūnės vandenis, Minija pro Karštenių malūną pravaro šešių ežerų vandenis: Sydeklio, Ilgio, Didovo, Kliokio, Saloto, Ploutinalio. Tegu patys ežerai ir nėra dideli, visai netolimoj apylinkėj susimetę. Didžiausias tų ežerų Salots, mažiausias Sydeklis, giliausieji turėtų būti Ilgis ir Didovs. Ilgis – prie staigaus Kegų šlaito, tiesiog skardžiaus. Manau, pagal plotą – antras. Iš pakraščių nuolydžių sprendžiant, Ilgis turėtų būti gana gilus. Visai apvalainas Didovs. Taip Ilgis, taip Didovs nėra žolių prižėlę, tuo tarpu palei kitus einant, kolei pasieksi gyvo vandens plotus, turi kelnes pasiraitęs gerokai pabraidyti nuo pakraščių. Pavyzdžiui, Saloto dugnas – švari smiltelė, jokio dumblo, nors žolės prižėlęs – žolės tarsi sukištos, pavienės, retos.

Sydeklio vandenys per Ilgį, skrosdami Žarėnų–Luokės kelią, per Ploutinalį, sykiu su šitų ežerų vandenimis ateina į Didovą. Sydeklio vandenims tenka perplaukti Telšių–Varnių vieškelį. O Kliokis, pasiėmęs Saloto vandenis, atneša savo duoklę Didovui. Pagal plotą tuos šešis ežerus reiktų šitaip suskirstyti: Salotas, Ilgis, gal Kliokis paimtų trečiąją vietą, tuomet Didovs, Ploutinalis ir mažiausias Sydeklis – pirmaudams savo vandenimis, taip sakant, ėmęs kurti pačią Miniją, palyginus su šiais penkiais, tėra itin mažas. Dėl to jo dažnai ir neima dėmesin, kalbėdami apie Minijos viršūnę, sako: penki ežerai savo vandenimis sukuria Miniją. Nors iš Sydeklio tekanti Mava vien savo vandeniu suka Pamavy malūną, tegu ir nedidelį, bet vis dėlto malūną. O anie, kur kas didesni, neskaitant Mavos vandens ir Ilgio, tepasuka Karštenių malūną, žinoma, neatsiliekant ir Sydeklio–Mavos vandenims. Aišku, čia malūnas, o ten „melninčalė“, sako,

tabokams malti tetinka. Bet iš viso ko atrodo, kad ta melninčalė gali gerai aptarnauti tuos degtindarius, kurie turi savo gamyklas tame gyvatingame klampiam miške tarp malūno ir Sydeklio.

Tad nuo Karštenio malūno nukritęs, pro to malūno sparnus prasiveržęs vanduo jau yra tikrosios Minijos pradžia.

O ežeralis Medikis jau nebepriklauso Minijai. Jis, būdamas vandenskyros pačioje viršūnėje, neišgali ne tik pro Kegų dvaro sodybą praskinti sau kelio į Ilgį, bet dairosi ir neranda griovelio mestis į Virvytės upyno plotus. Ir atrodo jis vienišas, tarsi visų apleistas. Ganyklų kęsuotėj, plikas, be jokio medelio, net be krūmokšlio.

Dabar jau tikroji Minija, vingiuodama per Barboravą, Gailiškes, Užminėjus, pasiekia Telšių–Žarėnų kelią jau prie pat Žarėnų. Pas didoką šv. Jonelį ant žemės koplytėlėj lenda į patiltę. Neberanda vanduo vietos žemės paviršiuje, kaip ir šv. Jonelio koplytėlė nukastame šlaite ar prie žvyro išimtos duobės nejaukiai dairosi, be jokio medelio. Matyt, čia tokia vieta. Tuoj prie vieškelio Kontaučiai–Telšiai koplytėlė prikalta prie padžiūvusio, apipuvusio gluosnio. Turbūt dar iš tų laikų, kai advokatas Rubinšteinas iš Žarėnų laimėjo Telšių apygardos teisme bylą, iškeltą žmogui už koplytėlės pastatymą prie kelio. Caro valdininkai sako – „baidosi arkliai“. „O telegrafo stulpų ar arkliai nebijo“. Taip ir išteisino tą žmogų.

Čia tajau iki Paplienijos malūno reik eiti ir dairytis. Nepaprastas žemės reljefas kokius du kilometru. Ne skardžiai į Miniją slūgsta, bet kažkokios gilios, staigios raukšlės – vos įlipi ir leiskis žemyn, o apačioj rasi šaltiniuotą makalynę, vos išbrendamą. Ir taip visą laiką iki Plienijos piliakalnio. Antroji upės pusė turi labai staigų upės šlaitą, medžiais apaugusį. Ten į Miniją įteka upė Žarna, labai gilios vagos ir stačių šlaitų. Gavusi Žarnos vandenį, Minija staigiai pasisuka ir skalauja Plienijos piliakalnį.

Įdomus piliakalnis, iš niekur neprieinamas. Nuo Žarėnų kelio neįkopiamas Minijos šlaitas ir upė, o pietų piliakalnio šlaitas – visai status skardis.

Čia stovi Plienijos malūnas su nedideliu tvenkiniu. Tačiau nuo malūno į Plienijos kalną neįlipsi. Tai yra status skardis, upės pagraužtas, plikas, žolės nė kuškelio.

Nuo čia prasideda Rupšių miškas aukštuose Minijos skardžiuose. Čia tiesiog neįeinama, neįlipama dėl šaltinių, dėl staigių skardžių, dėl staigaus miško. Tas baras nepaprastai įdomus iki pat Grąžčių malūno kelyje Žarėnai–Plungė. Plati apylinkė bajorų apgyventa. Neblogos žemės dešiniojoj upės pusėj. Kairiojoj pusėj, įsikabinus į tuos visuomet plėšikų gyvenamus kalnus, rastumei vieškelį Žarėnai–Žlibinai–Plungė, už kurio – bajorynai Medingėnų link. Ūkiai 4–6 valakų žemės su miškų plotais.

Bet čia kitas reikalas. Tyrinėtojams reikėtų sustoti prie vadinamųjų Rupšių miškų. Tą platų šlaitą žmonės vadina Švedų (Žuvėdų) kalnais. Čia švedai turė-

ję įsiruošę urvus, neprieinamus, nepasiekiamus. Čia tebegyveną iš senų laikų. Jie plėšę žmones, daugiausiai praeivius. Vietinių vengę, gal bendravę. Kelias čia judrus. Į jį susieina keliai nuo Telšių pro Vilkų miškus per Dievakrėslį iki pat Telšių su keliu Lėplaukė–Telšiai. Čia ateina Vilka – dešinysis intakas. Tie miškai irgi vien plėšikais garsūs, jais gali nueiti iki Alsėdžių, Sedos, Tirkšlių. Ir vis kalvos, daubos, ežerėliai. Tų didžiųjų miškų pamiškės apgyventos stambių bajorų, tik toliau nuo miško prasideda Kontaučių parapijos, Lėplaukės smulkių ūkininkų kaimeliai. Nuo Žarėnų Telšių link – vien bajorai, su Tiškevičiaus dvarų žemėmis, su Gurskių dvaru, su Medingėnų Šukštos dvaru. Čia buvo dvarai ir baudžiauninkų kaimeliai, kame prie miškų smiltynuose išmėtyti. Patys dvarai buvo užėmę molingas aukštumas.

Taip, keliais žodžiais bekalbant, atsidurtume Medingėnuose, Tveruose, Laukuvoje, Kaltinėnuose.

Pasiekę Grąžčių malūną, per kalvą perėję, atsirasime Gurskių dvare. Dar prieš nepriklausomybės laikus tą dvarą atpirko, įrengė čia malūną su įvairiais pramonės įrenginiais. Nežinau, ar ir Gurskių miškus jie atpirko, ar tik tam tikrą plotą prie Minijos. Už Gurskiškės tuojau Medingėnų Šukštų didelis dvaras su miškais iki Purvaičių kaimo (apie 7 km). Tie miškai remiasi į Paminėjų Ruščios dvaro miškus, į buvusius karališkus miškus (paskui Zubovo, Mykolo Oginskio) dešiniojoje Minijos pusėje, o kairiojoje per Ruščios miškus remiasi vėl į karališkus miškus, su nedideliais tarpais tarp kaimų Paminėjų, Užpelių, Sendvarių, Gudalių ir t. t. Čia bajorų tik kur ne kur, mat karališki plotai dar neišdalyti užsitarnavusiems.

Laikantis arčiau Minijos, yra tik dvarai tarp Medingėnų ir Grąžčių arba tarp Grąžčių malūno ir Medingėnų miestelio malūno. Vienoje pusėje Gurskiai ir Šukštos, o antroje pusėje Navardauskiai, Viršilai (bajorai, bet ne magnatai, turį po kelis hektarus dirbamos žemės su nedideliais miškeliais). Čia jau ne tokios aukštumos, kaip prie Minijos viršūnių (194 m nuo jūros lygio netoli Ilgio ežero – Ploutinės kaime, prie Keturakių – tik 114, o Medingėnuose – 102 m).

Nors Šukšta turi apie pusę kilometro nuo Minijos (Verigų sodyba buvo toléliau, kalne, kur kapinės, beržais apaugusios), bet ten yra balinga loma, kuri baigiasi mažu upeliūkščiu, prie užtvankėlės malūnėliu, vadinamu tabokine melninčėle. Medingėnų senas miestelis, bajorais apaugęs (čia tik ponai ir baudžiauninkai – vieni atvažiuoja, kiti klumpeliais nešini ateina). Dėl to naujai atkeltas kunigas ir sako per pamokslą: „Kam jūs tas kalades nešiojate, juk baudžiava jau yra panaikinta..." Apytuščioj bažnyčioj, kad ir kažin kaip saugotumeis, klumpiai vis kaukši – tikrai kaip kaladžių garsas. O kunigas buvo iš toli atkeltas, nežinojo, kad čia žemaičių klumpiai. Į Medingėnų bažnyčią renkasi paminėjiškiai, sendvariškiai, užpelkiškiai, uždobuliškiai, gedikėniškiai. Žinoma, be didžiųjų dvarų kumetynų.

Tuoj žemiau Medingėnų įteka kairysis intakas Pela prie Užpelių dvaro, priklausančio kitam Šukštai, smulkesniam savininkui.

Netoli nuo Pelos yra Viešdaubos (dešinėj) žiotys – įteka Puščio pievose, atvingiuodamos per Žvirzdalius.

Doubulis pro Uždoubulius atneša savo vandenis į kairiąją Minijos pusę.

Toliau Medingėnų Minija teka per Paminėjų sodą, pagal medingėniškio Šukštos mišką. Baigiasi Ruščios mišku. Šis miškas dešinėj upės pusėj nedidelis, tik bendroms ganykloms tekęs ir tuoj atsiremia per 6 valakų Groso dvarelį ir jo miškelį į kunigaikščio Mykolo Oginskio miškus. Šitie miškai eina iki Kulių per buvusius Karališkių kaimus.

Ruščia turi malūną Paminėjų sodos gale. Žemiau malūno už paminėjiškio Kazragio (jo pievoje randi lelijų) pievos prasideda Plungės valsčius, Vainaičių soda. Šis sodos galas vadinasi Šilasoda, kuri pamiškiu pagal Miniją pasiskirsčiusi ir eina iki Sausdravo žiočių, o toliau vadinasi Skruzdyniais. Stambūs šilasodiškiai ūkininkai – neblogos jų žemės. Čia Jašinskis (vadinamas Užgališkis – tikrąją jo pavardę randi tik valsčiaus sąrašuose), Salys, Alimas, Simaitis ir vėl Jašinskis (jau Paprūdiškis – prie Sausdravinės tvenkinio). Antroj Minijos pusėje – Žlibinai (ne miestelis), Gudaliai. Gudalių dvarelis gal Lenkauskienės, gal Vaitkevičiaus, su upeliu iš nedidelio ežerėlio jau prie Jūros takoskyros kalno. Gudalinė melničalė (ant to upelio) toje pusėje atsiremia į Stalgo sodą, dabar Stalgėnus.

Ypatinga vieta čia yra prie Sausdravo žiočių (dešinysis intakas). Nepaprasta čia gamta: alko vieta, nuolydžiai, kalnai, skardžiai neįlipami. Įdomu kokį kilometrą paėjėjus pasausdraviu aukštyn prie Eiguvos pavaikščioti. Čia daubose ir saulėtos vasaros dienos metu tamsu. Šaltiniai. Juk ne veltui šiame miške Sausdravas surenka Didpievio upalio, Pakapio, Šilupio, Varlupio, Šarkupio, Ilgbrastvio vandenis. Čia visuose juose rasi vėžių, upėtakių.

Tarp Sausdravo žiočių ir vieškelio Plungė–Rietavas (Magdelės kalnas) yra garsi vieta, kur Mykolas Oginskis ruošdavo savo varduves per šv. Mykolą. Graži, lygi, rodos, Kiauleikio pieva, apsupta upės, aukštas kalnas tankiame miške su piliakalniu. Čia reik palaipioti, pavaikščioti, atsigerti skanaus šaltinėlių vandens. Pastaruoju metu tą pievą pagadino naujas turbinis vandens malūnas.

Įdomu, kad Stalgalėj, Skruzdyniuose, Šilasodoj, Juodeikiuose gali matyti gerai išsilaikiusių numų. Daugelis, žinoma, pritaikyti kitiems ūkio reikalams. Iš Saudargaitės–Karnalės–Griciaus sodybos Skruzdyniuose buvo dirbamas modelis Aleksandro III muziejaus etnografiniam skyriui Peterburge. Dirbo Grosas iš Peldiškių (tarp Paminėjų ir Vainaičių sodos). O iš paprūdiškio Jašinskio buvo nupirktas numas, pervežtas į Kauną ir pastatytas Parodos aikštėje, kuri buvo skirta atviro oro muziejui.

Žemiau vieškelio Plungė–Rietavas iš kairės įteka Lukna. Reik pasigrožėti jos skardžiais, kurie kriste krinta į Miniją. Kad staigaus krioklio nebūtų, Lu-

kna prasigraužė gilų slėnį. Retai tenka tokį vaizdą matyti. Maža matyti vežime sėdint ar nuo kalno spoksant. Kad gautumei visą pojūtį, reik eiti prieš Luknos tėkmę, kolei ji pradeda nelyginant lygumomis tekėti. O čia, žiotyse, kaip galvos nustojusi neriasi žemyn, kad gautų įpulti į Minijos apyramį vandenėlį. Nuo Medingėnų iki Stalgio Minijos tėkmė gana rami, nei didelių vingių, nei didelių sriautų. Pagavus Sausdravo šaltiniuotus vandenis, Luknos tą staigųjį kritimą, dar Jašinskienės gardaus vandens didoką šaltinėlį, Minija ima raitytis kaip gyvatė, į butelį varoma (čia Paminėjuose, netoli nuo vagos, irgi aptinkama lelijų, kaip Kazragio pievoje). Dar kiek pastovesnė, kolei prateka pro Vainaičių (Skruzdynių) trijų kiemų galą – Griciaus. Bernoto, Vakinio, o jau, pajautus Lekemės bajorus ar nugirdus jų šunų lojimą, pradeda savo vingių šokį. Ir gili vaga, ir staigūs miškingi šlaitai, panašūs į šlaitus žemėliau Plienijos piliakalnio. Mat čia irgi piliakalnis yra Rukuižų žemėje (paskui Lapienės, Turskio, Juozo Lapinskio).

Ir žinodamas tą piliakalnį vargiai surasi. Taip apaugęs medžiais ir tokios prarajos aplink, kad per kelis žingsnius jau nieko nebematai. Čia kirvio nematę miškai, žmogaus neišvaikščioti skardžiai, neišžiūrėti lapių, opšrų urvai – olos. Čia tai senovėje buvo kame slapstytis, gintis, priešą klaidinti, įvilioti į nepereinamas daubas.

Ir tik pro Lekemę praplaukus, Minija kiek apsiramina, pagaudama prie Stonaičių Babrungo vandenis santakoje. Dar gerokai vingiuoja apie Nausodį, Mardosus. Mardosų malūnas prie vieškelio Plungė–Kuliai. Čia didokas šv. Jonelis, apleisti kapaliai. Apie Klepščius daro vieną didelį ir vieną mažą vingį. Bet čia ne lekemiškoji Minija. Čia ji rami, žmoniška. Ir arimus arti prisileidžia, ir šieno žmonės su žirnikėliais prisipjauna. Čia ne pikta upė, čia saviška. Ir vandenys ne priešui skandinti, ir šlaitai ne priešams klaidinti. Kiek drąsesnė, pagausėjus intakų atneštinių vandenų. Gal Minijai reiktų priskaityti ir Gondingos didįjį piliakalnį – Babrungui jis per didelis, per garbingas. Šiaip čia apylinkės savotiškos. Ar imsi Noriškius, Prūsalius prie Liepupio, ar Vieštuvėnus, ar Karklėnus, atrodo, lyg čia žmonės nuo seniau gyveno nei kitose vietose. Ar Kalniškius imk, ar Noriškius, ar Pakutuvėnus, ar Narvaišius – visą tą barą iki Liepgirių. Čia Mažoji ir Didžioji Sruojos, čia Vieštuvė, čia Varlupis. Žinoma, ir Varkalių nereik pamiršti. Kiek ten randama senovės iškasenų. Plati buvo Gondingos apylinkė. Ten dėjosi garsios istorijos. Tik kažkaip mūsų raštuose tų istorijų nelabai teaptiksi, bet ėjo, važiavo Vakarų „geradėjai“ su savo katalikų tikėjimu. Neva tai tikrai taip, o, pasirodo, buvo ir kitokių reikalų, mažiau sielas liečiančių.

Kaskart Minija darosi įstabesnė, galingesnė, kur kas platesnė, gilesnė. Dažnai nuo šlaito prie vagos ne visur tenusileisi. Arba prie vagos eidamas ir geriausius norus turėdamas neišlipsi į šlaitų viršūnes, kad pažiūrėtumei, kas ten dedasi. O atsiveria ir čia vis platesni ir platesni vaizdai su gražiais laukais prie plačių so-

dybų, gražiais pastatais. Stogai, atrodo, nors ir šiaudiniai, kaip nudažyti kaštono vaisiaus spalva.

Pasitaiko tokių vietų, kad negali atsitraukti – žiūrėtumei ir žiūrėtumei. Kad ir pro Liepgirių buvusią smuklę paėjus, pasiekus skardžio pakraštį, yra nuostabūs ir tolimi vaizdai. Gražusis plentas gamtai jau teikia savotišką žmogaus rankų pagerinimą, grožio pojūčius stumdamas į šalį, kitur galvoseną nukreipdamas. Plentas – tai ne koplytėlė ar kryžius, kuris gamtovaizdžiui teikia daug mistiškumo, įneša savotiško turinio į kartais vienspalvį gamtos vaizdą. Čia buvo koplytėlė – didokas šv. Jonelis, prie senkelio apačioje buvo daug krikštų. Neva čia dėl netvarkomų kelių važiuojantieji nusisukdavo sprandus, susilaukdavo staigios netikėtos mirties. Tai irgi gilina vaizdo turinį. Nereik nei lakios vaizduotės, kai stebėdamas 5–6 krikštus pakeliui gauni progos prisiminti buvusius įvykius.

Tas vis dėlto dar nieko nepasako apie senovę, apie buvusias kovas su jau minėtais „geradėjais". Čia tuoj piliakalnis arba kalnas pats savaime, gal tik padailinus, atstodavo piliakalnį – tvirtovę. Nagi tie skardžiai kairėje Minijos pusėje arba tas beržais apaugęs kalnas tarsi vartų stulpas, neįleidžiąs praeiti pro sąsiaurį, kuris itin gilus ir platus. Pro tą sąsiaurį praėjęs, tuoj pamatai kairėj neįžengiamus šlaitus, o dešinėj aiškią dienos šviesą, juo labiau jei čia pasitaiko dairytis, kai saulutė jau į pavakarę krypsta.

Dar prie pat Liepgirių malūno kairysis šlaitas lyg ir minijiškas, bet toliau platuma iki pat Vaitkių. Ir pati vaga beveik tiesi, tik prasiskverbusi pro tą kalnų sąsiaurį, upė daro vieną kitą staigų pasisukimą. Užtat beveik tiesiu keliu ateina prie Diburių didžiųjų kilpų. Labai jau čia susiraičiusi, vingiuota. Patogi vieta vandens jėgai panaudoti, nedideles užtvankas padarius arba trumpučius perkasus.

Visas tas baras nuo Liepgirių iki Salanto intako atrodo taip, tarsi būtų kas tave užrištom akim prie kitos upės nuvežęs ir pastatęs. Jau nieko nesakant apie pačią upę, apie jos ypatingą vingiuotumą, juo labiau pradedant nuo Vaitkių, gal kiek išsitiesiančią tarp Puidogalio ir Pristovo ir netoli pačių žiočių, jau bakstelėjus į pačią Salanto vagą, bet aplinka žymiai kitoniška. Apie Sekoučius pačios upės reik ieškoti, sunku susigaudyti kartais, ar ne atgal ėmei eiti, nes saulė pasirodo čia iš vienos, čia iš kitos pusės.

Pačiame vingių suartėjime vos takas tėra praeiti tarp tėkmės abiem linkmėm. Važiuodamas nepravažiuotumei, o jau susitikęs važiuojantį neprasilenktumei. Čia tai akių nepakelk nuo pačios tėkmės linkmės – paklysi, o kad tai būtų miške, tikrai paklystumei ar galva apsisuktų. Taip apgaulinga pasidaro tuose vingiuose, taip arti suartėjančiuose savo šakomis.

Nemaža upė. Neša daug vandens ir sugeba taip išsiraityti. Juk vis tiek vanduo besiraitydamas pagraužia vagos pakraščių smilteles ar molį... Rodos, ir akmenį pagraužtų per ilgą laiką smarkiai puldamas, nenorėdamas savo linkmės keisti – jo noras visur ir visuomet stačia linkme tekėti. Reik jėgos tai užsispyrusio van-

Malūnas Tausalo ežero apylinkėse. 1938 m. Fot. Ignas Končius

dens pastoviai linkmei pakeisti. Tos jėgos poveikį jaučia vagos pakraščiai, kur ta linkmė yra keičiama. Juo labiau pavasarį ar potvynių metu po didelių liūčių. Tuomet vandens daugiau, tėkmė smarkesnė. Imtynės su kliūtimis eina labai stiprios. Pursloja vanduo, apsiputojęs sūkuriais veržiasi, kad kelią ištiestų... Nenugali kliūčių, turi taikstytis prie nusistovėjusios vagos.

Iki šiol tik du vyru ir teturėjo artimu ta mūsų Minijėlė. Sausdravas jos širdį vargiai savęsp patraukė – šaltas vanduo. Šaltiniuotas, tamsiais miškais, giliomis daubomis atkeliavęs, tik savo žiotyse grožiu pražydėjęs. Iš burliokynų atnešęs savo vandenis, per neturtingus du kaimus plaukdamas, stebėjęs žemaičius, juodą duonelę su gausiai primaišytomis dirsėmis valgančius, vos pasukęs menkutį Žlibinų malūną. Tiesa, prie žiočių – Sausdravinė, malanti kiaurą metą, kad ir kažin kokie speigai žiemą būtų ar vasarą sausros. Vandeningas Sausdravas, daug smulkių upeliūkščių paviliojęs į savo vagą, bet ne Minijai jis...

Babrungas kas kita. Bet šis apsikabinęs visokiomis Čerkšnėmis, Pietvėmis, Uošnomis, Kirkšnojomis, Liepupėmis. Tiesa, jis garbingos kilmės, iš didelio Virkšto ežero su ponų mėgstamomis salomis, su pilimis salose, su išdidžiomis praeities istorijos vietomis – Gintališke, Mikytais. Juokai kalbėti apie Miniją ir Varlupį. Kokia čia pora. Jei Babrungas, Gondingą apskalavęs, pro Plungės piliakalnius pravingiavęs, visos Minijos širdies nesuėmė, tai ką čia Varlupis.

Visgi neaišku. Ar jau senmergės amžius artėja? Juk Kartenoje (ar čia toli bėra) pusė gyvenimo bus atmakaliuota – gera pusė kelio. Gal drąsos stoka, gal kokie savotiški palinkimai verčia Miniją taip laužytis, net tarpais imti priešinga linkme tekėti – grįžti, iš kur atsiradus. Šiaip atrodo rami, rimta, sukalbama upė, be jokių ypatingų užmačių. Tiesa, mėgo miškingas, paslaptingas vietas su plėšikų urvais, su piliakalniais. Tad gal kokių paslapčių savyje ugdė, nenorėdama pasirodyti, kas esanti. Palikime tas paslaptis jai pačiai.

Kad ir pasiožiavusi žemiau Liepgirių, pagaliau apsisprendė nuo Sekoučių drąsiai kelti galvą ir lipšniai mestis Salanto glėbin, įsitikinus, kad Salantas, pajautęs Minijos švelnų jautrumą, turėjo pamiršti Blendžiavos artimus ryšius su visomis jos šakomis, su Šateikių padange.

Prašvito čia tame jaukiame ariamos žemės šlaitų slėnyje akys, pamiršo praeities vingius, nenorus ir net pačią Salanto vagą ėmė savintis: stačiu kampu pasiekė Salantą ir tuoj aklai susiliejo su Salanto vandenimis. Linksmas slėnis, saulėtas, platus, pavaizdus. Laiptiški šlaitai įvairiaspalviais augalais apaugę, banguoja nuo mažiausio vėjelio. Vešli pievų veja su žydinčiomis žolelėmis. Visai nepatraukė Minijos akies ir čia pat prie žiočių prisimetęs Domarko malūnas.

Atrodo, be liūdesio plaukia iki senosios Kartenos, kad pažiūrėtų, kaip atrodo Alantas su Karkluoja savo pažasty, turbūt kad Minija jos nepamatytų. Stebisi čia piliakalniu. Neįlipamas, apvalus piliakalnis pusėj šlaito su staigia praraja tarp senkapių, kur stebuklingas Lurdo šaltinėlis. O antroj klebonijos pusėj nustebo pamačius klebonijos išsikišimą į gražių pievų lygumas, su senosiomis ir naujosiomis kapinėmis, su įspūdingais šlaitais, geltonais, žaliais, juosvomis juostomis apvestais, su Kalkyčių kalnu, kur upė priartėja prie dešiniojo pakraščio, o ką tik buvo prie kairiojo.

Prisiglaudus tekėjo, kolei nepanorėjo priartėti prie senų kapinaičių: sako, čia buvęs rusų caras Petras I, kariaudams su švedais.

Matyt, čia aplinkui geros, derlingos žemės, nes visur dvarai: Gaudučiai, senasis Kartenos dvaras, Žadeikiai; toliau, už Kalkyčių kalno, Mišučiai, Jokubavas, Mikoliškiai ir taip iki pat Gargždų.

Dvarai dvarais, bet po Kartenos apylinkes reik gerokai pasidairyti, pasivaikščioti. Ar nebus čia tiktai pati gražiausioji Minijos padangė. Jau didelė upė, platūs vaizdai, pailsi akis, galvosena įgauna lakumo, juo labiau kad visa tai po kojomis, kiaurai permatoma. Ir viskas tarsi dirbtina, jei būtų ne taip erdvu, platu.

Būtinai reik kokį kilometrą paėjėti pagal Alantą aukštyn, kad ir neprieinant iki Karkluojos. Pati gamta čia yra daug ko padariusi, bet ir žmogaus rankos netrūksta. Užtvankos pėdsakai, šlaitai. Grįžtant lipama į piliakalnį, gerokai pasižiūrėjus, iš kurios pusės liptina. Koks vaizdas aplink. Kaip toli matyti Salanto slėnis, rodos, ir kalnalį matai, ir Imbarės piliakalnis čia pat arba Kūlupėnų soda, geležinkelio aukštas tiltas. Taip akis ir slysta pro Salantą, gal geriau būtų matyti

Minijos žiotis pro Senosios Kartenos dvarą. Lipėk keliu aukštyn antrojoje pusėje vagos. O jau tos įvairiaspalvės šlaitų juostos, ilgos ir trumpos, skersai šlaito ir išilgai. Tokiam margam dugne pati Kartena su savo senoviška bažnyčia, su granitinėmis stočių koplytėlėmis, su senaisiais kapaliais, – naujieji kapai dar neįaugo į tą retai kame matomą aplinkos kalnų skraistę. O jaunyvas ąžuolynas, prie Kalkyčių kalno prisiglaudęs, slepia kelią į Žadeikius ir auga laiptais kylančių šlaitų kalnais. Ir malūno pastatai tarsi tyčiomis malūnininko įpiešti, kad akis gautų kame sustoti ir pailsėti, nes už posūkio prie to malūno eina tolyn tokie pat šlaitai jau Mišutiškių, Raguviškių buvusių baudžiauninkų.

„Minijovka" – Kačkelynas – pieva nuo klebono žemės Kalkyčių kalno link (jau čia ir trobų pasistatė). Lygi, vietomis ariama pieva, kiek akis užmato, atrodo, nestovi, bet plaukia sykiu su Minijos skaidriu vandenėliu. Pieva sulaikoma plėstis Kartenos kapinių ir jų likučių antroj pusėj vagos, prie pat vandens, jau Nausodiškių pievose.

Apeik piliakalnį ir apačioj, kai akis jau pavargo nuo tolimų, neįprastų reginių. Pasižiūrėk, kaip atrodo šaltiniuoti šlaitai aukštokai nuo apačios. Pamėgink spėti, kieno čia urvai tokiame atvirame šlaite. Eik apaugusio nedideliais medžiais šlaito link, kiek žemėliau Alanto žiočių prie vagos pasisukimo. Kas čia per plikos žemės skardis, staigus, kaip akmens krintamas kelias, visai neįlipamas. Nė mėginti nemanyk, nes aišku, kad tuo šlaitu ir pats pakabiausias laipūnėlis, keršasis šermuonėlis, ir tas negali įsikibti į vėjo ir vandens nuplynintą skardžio šlaitą. O vis dėlto, kai negali uolos stačiu keliu pereiti, apeik aplink, geriau eidamas į kalną, kad ta proga pamatytumei, kaip atrodo laukai Budrių link, Abakų link, Nausodžių laukų link. Juk tuojau už prarajos prasideda Nausodžio žemės. Nepasigailėjo nausodiškiai savo žemės prikirpti, besiskirstydami viensėdžiais, prie senųjų kapalių įsikūrusiam tikrajam vienuoliui, be apdaro vienuoliško, be vienuoliškų pasipuošimų, kad dosnesni žiūrovai pasidarytų. Pastatė tuose kapaliuose po koplytėlę. Įruošė Lurdą su stovyla iš Prancūzijos (bjaurios išvaizdos) prie gaivaus gydomojo vandens šaltinėlio. Čia gerai apsidairyk, įsižiūrėk, kad ir pats kiaurai visa būtumei matęs, ir kad kitiems galėtumei aiškiai papasakoti, nes kitos tokios vietos nėra Lietuvoje, Žemaičiuose ir niekame pasaulyje. Pasiteirauk, kas, kaip, kam visa tai įkūrė. Kas po to žmogaus – tikrojo vienuolio – mirties toje vietoje apsigyveno, kokius tikslus sau kelia, kokios naudos turi. Kūrėjas žemiškų tikslų neturėjo, jis visą gyvenimą buvo pašventęs tai savo kūrybai. Dvasinis, grynos sielos žmogus, visiškai be žemiškų palinkimų.

Čia ilgėliau pabūk, ne vien po apžiūrėtą apylinkę besidairydams, bet daugiau arti savęs, po savo kojų žiūrėdamas, kad pajaustumei ano žmogaus sielos, napagadintos sielos, gelmes. Surimtėsi įsigilinęs į save, gal pajausi, kas esąs, dėl ko turįs gyventi, kad savo darbų amžiams paliktumei dorus pėdsakus. Niekas nepasakys, kad tas kūrėjas buvo savanaudis, turėjo savyje kokius

slepiamus tikslus, kažkokio užmokesčio ieškojo. Kad visas pasaulio marnastis pažinęs, ieškojo nusiraminimo vietos, blaškėsi dar gaudydamas akimirksnius žemiškų išgyvenimų. Ne iš knygų jis tai išskaitė – jo siela tai jam pasakė – jis tokią sielą pats savyje sukūrė. Ne iš apiplėštų žmonių turtų jis galingus bažnyčių rūmus pastatė, kokius stebime miestuose, dvaruose, savo plikų, pūslėtų rankų darbu visa tai padarė.

Palypėjęs į Kalkyčių kalną bent iki pusės, matai panašiai, kaip iš Kartenos piliakalnio buvo matyti – ir Salanto slėnis, ir Minijos slėnis Salanto žiočių link, ir pro klebonijos sodybą Kačkelynas Kalkyčių kalno link. Ir aiškiai turėtų būti matomi Kartenos piliakalnis, Nausodžio piliakalnis, Mišučių (dvaro kairiojoj pusėj) ir dėl atstumo galėtum matyti ir Notiškės piliakalnį. Bet šis nematomas, jį užstoja Mišučių piliakalnio pušaitės, dvaro sodybos dideli klevai, ąžuolais apsodintas įvažiavimas nuo Raguviškių ir dvaro miškas.

Šis baras turi daug senoviškų sutvirtinimų, pilių. Ir per Pirmąjį pasaulinį karą rusai buvo įrengę šlaituose slėptuves. Matyt, tie senieji kapaliai kairėj pusėj galėjo būti ne tik maro metų kapaliai. Minijos slėniu ir gilioj senovėj galėjo traukti iš vakarų „bičiuliai“ lietuviško medaus pasivalgyti.

Gerai šlaitus apžiūrėjus ir pasiklausius senųjų žmonių pasakojimų, galėtum čia surasti daug įdomių žemaičių praeities likučių, visokių archeologinių radinių pas žmones čia mėtosi – ir akmens kirvukų, ir trinamųjų girnų, ir segių, pinigų, gintarinių, stiklinių karolių.

Kaimai abiejose upės pusėse itin įdomūs. Pavyzdžiui, Rubulių soda, palipus į Kalkyčių kalną ir einant Kretingos link. Stambūs ūkiai, soda tikrai sodiška – susiglaudusios sodybos, iki pat Minijos šlaito ilgiausi rėžiai. Toliau didelė graži Mišučių soda, Raguviškiai kiek menkesni. Dar Budviečiai išsimėtę menkesnėj žemėj, jau už kelio Kretinga–Jokūbavas. Čia ir gerų ūkininkų yra, tik tuštoka pagal kelią Raguviškiai–Jokūbavas. Toliau Stančiai, Šašaičiai, Genaičiai. Maždaug tiesios tėkmės Minija, ėmusi raitytis pusiaukelėj tarp Šašaičių ir Genaičių, šioje pusėje laiko staigų šlaitą ir teka prie šios pusės slėnio. Nepriplaukus Genaičių, pasuka Pikteikių link (anoj pusėj, kairiojoj) savo staigius vingius. Žemiau Pikteikių nusiramina, prisiglaudžia prie dešiniojo šlaito ir teka visai tiesiai.

Grįžkime prie Mišučių. Matyt, čia yra buvęs didžiausias dvaras. Tokie ąžuolai sudaro alėjas pagal kelią nuo Raguviškių ir pagal kelią Budrių ir Lukauskių link. Notiškė turbūt buvo Mišučių palivarkas. Čia graži vieta prie Kartenalės upės. Ši upė dvišakė: viena šaka ateina nuo Budrių ir prie Budrių kelio suka malūną, pradžią randa prie Žutautų I, o antroji šaka atplaukia nuo Žutautų II. Tos šakos apgaubia Kačačių sodą. Graži soda savo gamta: staigūs nedidelio upelio šlaitai, neplatus slėnis. Maždaug ten, kur tos šakos susieina, kur Kartenalė I savo vandenis suveda į Kartenalę II, yra piliakalnis, tikrai sunkiai prieinamas dėl staigių šlaitų. Čia prasideda Notiškės malūno tvenkinys. Eidamas Paminė-

jais, to malūno nepamatysi. Upelio šlaitai ir šios pusės Minijos šlaitas apaugę ąžuolais, lazdynais, net skroblą mačiau.

Graži įsitvirtinimo vieta apsistoti besikraustantiems Minija aukštyn. Čia savotiškas visas šitas platus plotas Kartenalių viršūnėse. Prasideda nepermatomi miškai, daubos, balingos vietos Mikoliškių link. Čia senovėj tik vietiniai žmonės težinojo takus, o apie kelius ir kalbos negalėjo būti. Šitie nepereinami miškai pasibaigia prie didelio Baublių kaimo. Miškai ir Pikteikius siekia prie tos vingiuotos Minijos tėkmės. Kaip šaute šauna Minija pagal Pikteikius, prisiglaudus prie dešiniojo šlaito, ir mėgina glaustis prie miškingo kairiojo slėnio pakraščio, tik Utrius pajautus. Šiaip visa Utrių–Mikoliškės–Griaučiūnų padangė nemėgstama Minijos, – čia, matyt, blogesnės žemės, smulkesni gyventojai, – dvarai paliko užpakaly su Mišučiais centre. Stambių valdų pakraščiai taip ir buvo pavadinti Jokūbiškė, Mikoliškė, Stančių dvaras.

Tikrai įdomios vietos tarp Antkalnio ir Grimališkės dešinėje upės pusėje, apie Cirulius. Prieš Antkalnį vaga pasitraukus nuo slėnio, o pusiaukelėj iki Grimališkės priartėja prie šlaito ir ima stambiai vingiuoti, bet vis nepasitraukdama nuo šlaito, vis jo laikydamasi, tarsi išsigandus atplaukiančios Žvelsos su visu būriu savo intakų: iš dešinės kažkodėl pavadinta Trumpė, nors ji ilga, vingiuota, su daug išsišakojusių intakų, kurių vienas didesniųjų – Juodupis; iš kairės Apšruotis, Druktinas. Šitie Žvelsos intakai tarsi susipina su Veiviržo intakais Dirstele, Juodupiu, su pačiu Veiviržu, paimančiu Endriejavo ežero vandenis. Pats Veiviržas, tarsi traukdamasis nuo Minijos baseino, pirmenybę užleisdamas įtekėti Skinijai, Kisupei, Rokei, Agluonai; įėmęs Juodupį, Veiviržas ilgai iš dešinės neturi intakų, kolei neatneša savo vandenų iš dešiniųjų intakų Aisė (tie intakai Tverupis, Skarduvė, Šaka). Šioje vietoje, sakykim, Aisė teka lygiagrečiai su Veiviržu ir neturi kairiųjų intakų, o Veiviržas čia neturi dešiniųjų intakų. Šitą tarpą tarp upių įdomu atskirai patyrinėti.

Dešinieji Veiviržo intakai: Slušmė su savo intakais Služme, Balse, Upyte; Šalpė su Šalpale, su Griaumena, su Judre (o ši su Videike); Ašva su Valine, Švėkšnale, Stigre (o ši su Juodupiu), Žvelsys.

Kairysis Minijos intakas Tenenys turi intakus tik iš dešinės, nes kairiuoju savo šonu remiasi į aukštumas, kurios eina nuo Pajūrio, pro Gardamą, Aukštumalo pelkę, Krokų lauką, prie Atmatos – tai yra Šyšos baseino takoskyra.

Jau visai arti Minijos lygiagrečiai su jos vaga tekėjusi Griauzdė atiduoda savo vandenis Veiviržui, priartėjusiam stačiu kampu prie Griauzdės slėnio.

Visa padangė, kuri kloja Žvelsos, Veiviržo, Tenenio upių baseinus, yra gana plati, ilga, turi savo įdomumų. Visų Minijos intakų viršūnės labai gausios, vandeningos, atsiremia į Jūros baseino aukštumas. Jūra savo vandenis neša į Nemuną. Palei kalbamas aukštumas eina Žemaičių aukštumos, pagal Tverus, Luknėnus, Endriejavą, Pajūralį, Pajūrį, Gardamą.

Žemiau Salanto Minija dešinėj intakų kaip ir neturi, tik mažiukus intakėlius: Paltį, Dvilinkį, Gargždupį. Tuo tarpu kairėj – nemažai vandeningų intakų: Alantas, Kartenalė, Žvelsa, Veiviržas, Tenenys.

Taigi Minija iš dešinės atsiremia į aukštumas, kurios sudaro vandenskyrą Bartuvos ir Akmenos baseinams. Tos aukštumos prasideda nuo Atmatos, eina netoli Lankupių, Priekulės, Dovilų, Gargždų, Raguviškės, Kalkyčių kalno, Kartenos, Kūlupėnų, Kalnalio, netoli Salantų. Tai yra beveik tiesi linija, nelyginant „Vėpūtė" pusiaukelės pušynaly, tarp Prišmončių ir Virkštininkų.

Minijos ilgis nuo Didovo iki Lankupių yra 198,5 km, vanduo krinta vidutiniškai 80 cm/km.

Staigiausia tėkmė žemiau Liepgirių–Dyburių 5 km ilgio kilpos – vanduo krinta 15 metrų. Čia akmenynas, vieni kriokliai – rėvos. Aukštupy tarp Didovo ir Nausėdų 58,5 km vanduo krinta 95,5 m, vidutiniškai tai sudaro 163 cm/km.

Minija suka Mavos, Karštenių, Pranckų, Karališkės, Plikių, Grąžčių, Keturakių, Medingėnų, Užpelių, Paminėjų, Jurčiaus prie Peldiškės, Vainaičių, Nausodžio, Vieštuvėnų, Pakutuvėnų, Narvaišių, Liepgirių, Derkinčių, Sauserių, Sakoučių, Domarko, Rubulių (Kalkyčių), Pikteikių, Gargždų malūnus.

Gargždų malūnas jau prie pat buvusios Klaipėdos sienos. Čia įdomūs vaizdai, iš kurios pusės Minijos kalno bežiūrėtumei – ar iš dvaro parko, ar nuo vieškelio, kur totoriškas paminklas kareiviui, ar nuo šventoriaus virš kapinių akį mestumei. Įdomi bažnytėlė iš lauko ir iš vidaus. O tas tvenkinys, – turbūt šaltinio tokia didelė akis. Švarus vanduo. Teka upelis iš tokio kalno. Čia pavaizdžios apylinkės su erdviais, tolimais vaizdais, ar žemyn žiūrint, ar aukštyn. Tik aukštyn nebesimato tokių aukštų Minijos šlaitų, kaip čia prie Anelyno ar prie pačių Gargždų. Ir pats plentas su tiltu kažkaip nelabai teišsiskiria iš plačios gamtos vaizdo visumos. Čia šviesu, atrodo daug saulės, jei saulėta, daug oro, daug dangaus matyti, beatsiremiančio į skaisčiai žalią pievą su tolimais aukštais šlaitų medžiais, su mėlynu Minijos vandeniu.

Taip atrodo, kai nėra prie pertvertos upės suplūdusių begalybės „popierinių rulių". Tai eglinių rąstų nulupta žieve gabalai, atplukdyti nuo pat Žarėnų, į užsienį leisti popieriui gaminti. Tie supjaustyti, daugiausia jaunų eglių lavonų vienodo ilgio „ruliai" prie gyvos gamtos visiškai nesiderina. Lavonai ir gyvoji gamta. Gyvas žalias karklynas užsikvempęs tūno ant vandens vagos, kvėpdamas gaivų nuo vandens kylantį orą. Ir vanduo kiek papilkavęs – nebe tokia jame dangaus mėlynė, nebe tokie balzganieji kamuoliniai debesys ar aukštieji smulkučiai, kaip balto avinėlio smulkioji vilnelė.

Kad ir išleidžia malūnas tas „popirmalkes", lieka jų ant dugno nuskendusių, prisisunkusių vandens ir pasunkėjusių. Jų visoje vagoje matai, jau apie Karteną ir aukščiau. Matai ir užkliuvusių už akmenų ar nepakankamai akylų „varovų" jų nepajudinusių iš karklynų ar iš pakraščių kerų. Bjaurina jie vagos vaizdą. Jie

lyg gyvi atrodo. Na, kad ir kokia šaka, atkerusi nuo dugno, ar koks medis, įvirtęs ir jau taip pat nebegyvas, bet visgi jis dažnai, kad ir nebegyvas, bet rodo tarsi būtų gyvas, judindamas kokią šakelę ar šaknelę. O jau visai įdomu, kai iš vandens kyšo koks virbelis ir kelia aplink save bangeles, vis pasinerdamas ar kaip kitaip vandens tėkmės judinamas. Čia, kad ir apgaulingas, bet vis gyvasties vaizdavimas, pagyvinantis net patį vandenį, taip aiškiai stebimą vandens paviršiuje.

Nemėgsta tų popiermalkių žuvys. Mažina joms šviesą, trukdo judesius, juo labiau kame sūkuriuose ar prie pakraščių, kur suplaukia daugiau tų malkų, ar kame netoli paviršiaus bekyšantį akmenį paliečia, o čia susipainioję negali toliau besivartaliodamos plaukti tolyn.Tiesa, žievė nulupta, bet lieka jos likučių. Syvai atkepusios žievės kiek tirpsta vandeny – ima pūti. Juk nuluptas „rulis“ baltas, vos vos gelsvas. O prie Gargždų jau tamsiai pilkas, apgedęs. O tai gadina vandenį, ir žuvis neišlaiko tokio apgedusio vandens. Net žmogaus nosis pagauna kažkokį dvelkesį, pavėjui prie upės vagos eidamas. Ir orui tos vandens nesveikatos netrūksta. Lakiojantis gyvis, paukšteliai, žirgeliai, pateliškės, mėgindamos patupėti ant plūduriuojančių apgedusių malkų, greit kyla aukštyn. Pakartojusios ant kito dručkio nutūpti, sauso, dailaus, šoka skristi kitur sveikesnio suolo pasilsėti ieškodamos. Žinoma, čia ir maisto neranda. Tik kartais pamatai balzganąją kielę, besinaudojančią plūduriuojančiais tilteliais – mėgina vaikščioti nuo rąsto ant rąsto gaudydama paklydusias museles – juk ji mėgsta prie vandens puvėsių besilaikančius mašalėlius rankioti.

Be to, rąstai apgadina, nuzulina karklus, apardo vagos šlaitus, padeda vagai savo pastovią išvaizdą keisti. Taip kinta krašto vaizdų grožis. Gražieji miškai nyksta, keičiami į svetimų kraštų popierių, įvairius medžio išdirbinius.

Liūdna, bet gal tai vargiai išvengiama. Juk norima iš žemės išspausti daugiau naudos, negu miškas duoda. Žmonės sodina medžius, jais grožisi, mėgina iš medžių sudaryti kad ir mažytėlaičių miškelių vaizdus.

Mėgsta žmonės ir vandenis, bet teršia juos be pasigailėjimo, be atodairos – kerta savo sėdimąją šaką.

Gargžduose mūsų kelionė ir baigėsi. Iki čia mes ir tebuvome numatę keliauti vis akis sukdami į pačią Miniją, į jos krantus, slėnį, šlaitus.

Gargžduose besidairant po šviesiąją Minijos apylinkę, po malonias akiai slėnio, šlaitų gilumas, nesinori mesti vaikščiojus, kad dar ir dar plunksnai nepasiduodančių vaizdų pasiimtumei akimis, svajomis. Rodos, eitumei ir eitumei, žiūrėtumei ir žiūrėtumei.

Gaila, kad tik po tiek laiko, po keturiasdešimties metų tesiimta rašyti, ne trims bendrai, ne dviem. Visi darėme savo užrašus, savo pastabas prie bet kurio vingio, bet kurio akmens, kyšančio iš vandens, prie bet kurio šaltinėlio, ragaudami jo vandens skonį. Tiesa, žmonių mažai tematėme. Ir sodybų arti vandens

kaip ir nėra. Sodos tolėliau nuo šlaito pakraščio. O kaskart kilnotis į kalną ir ieškoti žmogaus, kad pasikalbėtumei, kad jį pačiu vasaros darbymečiu pagaišintumei, irgi nelabai tesinorėjo. Be to, žemaičiui sunku taip iš karto pasipasakoti, kas esi ir ko vaikščioji, tarsi darbo negalėdamas susirasti. Tiesa, aš vietinės tarmės žmogus, bet vis tiek dar nepažįstamas, – pradėk pasakoti nuo tėvo motinos pradėjęs, nuo jų tėviškės. Visa kelionė išėjo apie 200 kilometrų. Nė į didžiuosius jomarkus taip toli nenuvažiuoja arba atlaidų ieškodami nenueina – juk ne Kalvarijos ar Šiluvos atlaidai. Galvota buvo dar daug medžiagos ir apie pačią Miniją gauti, ėmus tirti intakus, kurių gana daug. Jie daugiausia nedideli, jų šlaitai ne tokie neįlipami, ne tokie aukšti bei tolimi nuo vagos. O jei sodyba antroj pusėj vagos ir netoli nuo šlaito, tai ne visur taip jau patogu per upes perbristi. Nei liepto, nei tilto. Vaga gerokai iki juostos. Jei ir pamatysi anoj pusėj žmogų, nesusišauksi, o ir šaukdamas nepasikalbėsi dorai. Gali tik paklausti vietos pavadinimo. Kiek atsimenu, neteko matyti anoj pusėj žmogaus ir su juo kalbėtis vasarvidį – niekas tuomet po nepjautas pievas nebraido, nešliaužioja žolės. Žinoma, žinios, gautos apie intakus, neišvengiamai ir prie žiočių, būtų davusios naudos – daug vietovardžių, daug pavardžių.

Laikas tyrimams mūsų negeras, reik parinkti kitą. Tos rasos nepjautoj žolėj, tų smilgų šluotelių visa sauja vandens. Ir vis aukščiau kelių. Reik paupiais vaikščioti, kai jau pievos nušienautos. Tada atoluose ganosi gyvuliai, juos prižiūri žmonės. Noroms nenoroms turėtumei šnekėtis, o šnekesys ir žinių pabertų. Ir tuo metu taip susitvarkyti, kad vaikštant rasos nebebūtų.

Reikėtų susirašyti su vietos moksleiviais, mokytojais, kad jie nors kiek padėtų, takus parodytų, įžymybes greitai surastų – šaltinius, versmes, upės vietas savotiškas, daubas, buvusius malūnus, piliakalnius, senovės padavimų vietas. Ne vien kas yra, kas išliko, bet kas buvo, apie ką žmonės dar nėra pamiršę, pasakodami iš kartos į kartą.

Rimtai pasiruošti reik. O tam nėra patyrimo. Dvejus metus mudu su Viktoru (dvi vasaros nuotrupas) šį tą darę, įgavome patyrimo. Toliau tvarkingiau būtų darbas vykęs.

Deja, čia darbas sustojo. Ėmė veikti Žemės ūkio akademija – vietoj technikumo. Kitoks žinių lygis reikalingas. Kitoks darbas daugiau pririšo prie mokyklos suolo.

Be to, aš priverstas buvau išsikraustyti su fizika į Lietuvos universitetą Kaune. Ar taip kasdien besusitiksi, ar taip kasdien pasišnekėsi. Dingo sąlygos tęsti darbą toliau. O vis dėlto šis tas būtų buvę padaryta.

Ežerą rauksiu

Platelių ežeras. Karalienės Bonos sala

Prie Platelių, tarp kalnų, tarp miškų, tyvuliuoja platūs, gilūs Virkšto ežero vandenys. Skaidrus vanduo visada atspindi žydrą dangų, kuriame plauko plunksniniai, kamuoliniai ar kitokie debesys – tada vanduo dar gilesnis atrodo.

Prie pakraščių giedrą dieną eglės tarsi būtų iš ežero vandens išdygusios, tik viršūnėmis žemyn, lyg dugną pasiekti norėtų. O jei kada nors pūsteli čia pat kilęs nedidelis vėjelio sūkurys, mirksi į vandenį pasineriantys kalvų, medžių vaizdai, lyg tai rodytų paties vandens ir ne tik jo paviršiaus gyvumą.

Gražios mėnesienos naktys. Kur tau, mėnulis giliai giliai po vandeniu, o dar vis vandeny, ežero dugno nepasiekęs.

Ir žmonės nori ežero dugną pasiekti. Sumezga po dvylika dvikinkių atvarslų, pririša prie galo akmenį ir leidžia pro eketę į vandenį, – akmuo dugno nesiekia. Dėl to kur čia nesilaikys seliavos. Kur čia nerasi didžiųjų ešerinių duobių, kur ešeriai saugiai laikosi, laukdami ant ilgo ašutinio siūlo atgrimztančio slieke paslėpto aštraus užbarzduoto kobinio arba pailgo gabaliuko švino vien tik su pliku kobiniu.

Kokių tik čia apie tą ežerą padavimų žmonės nepripasakoja!

Ką ten smulkmenas pasakoti. Gana priminti jau tai, kad vienoj iš devynių to ežero salų buvo ištaigingi karalienės Bonos rūmai. Tolimuose kraštuose gimusi, augusi, turbūt nemaža ir mačiusi buvo, o vis dėlto pasirinko nedidelę Virkšto salelę. Sujungė ją aukštu tiltu – tiltas prasidėdavo Šventorkalny ir baigdavosi karalienės Bonos saloje.

Rūmų pėdsakus dar ir šiandien saloje aptinki. Vienur užakusio šulinio duobę, kitur kažkokių medžių likučius randi, bet svarbiausia tai, kad dar ne visas plytas ar plytgalius žmonės išvežiojo krosnių angoms su plūktiniu moliu suvesti.

Paprasta akimi žiūrint gražiau šiandien atrodo Veršių sala. Ką jau bekalbėti apie Briedžių salą! Nei veršiai, nei briedžiai iš savo salų išeiti negalėjo. Krantai – statūs, staigūs. Dar ir aptvarstyta buvo, aptaškuota didelėmis šakotomis eglėmis, suverstomis po kelias, – tikrai per jų susikryžiavusias, susipynusias šakas net šuo nepralįs.

Buvo tad laikai, kai ir briedžiai savo salą turėjo. Medžiotojai – taip pat. Atskirai gyveno, kur tau atskirai – apsitvarstę, apsisaugoję, kad kartais koks briedis ilgarietis nelaukiamas neužkluptų medžiotojų su savo gražiausiais ragais pamostaguoti, pasišvaistyti.

Skaidrus ežero vanduo, švarūs smėlio paplūdimiai. Atrodo, kad ežero vanduo būtų supiltas į didelę emaliuoto molio lėkštę ir eglėmis dar apkaišytas.

Netrūksta vandens ežerui. Nešykštus jis – kokią skaisčią srovę duoda Babrungui! Negi maudysis bebrai baloje, negi statys savo plaustus, kur vandens tik iki kelių!?

Nardė čia, maudėsi, pliuškenosi brangiu kailiuku pasidabinę bebrai. Užteko jiems ir žuvies, jos be didelio vargo prisigaudydavo. Čia ir išbėginių medžių kiek norint augo, galėjo ir pagraužti, ir savo statyboms jų prisitempti iki valiai. Ežere bebrams buvo ir saugu, ir jauku. Netrūko jiems drąsos ir po visą Babrungą nardyti – iki pat tos vietos, kur upė prie Gondingos piliakalnio pasiekia ramiosios Minijos plačiąją vagą. Nuo ežero keliai suka kitų, mažesnių, ežerėlių pusėn. Ilgasis kelias veda prie šiaurinio ežero galo. Itin įdomi, aukšta, miškinga, smėlėta vieta. Vaizdai čia tokie, kad nei žodžiais apsakysi, nei plunksna aprašysi; čia reikia pačiam pabūti, pavaikščioti, kad patirtum tų apylinkių grožį, kuris žavi net ir tuos, kurie į žemaičių žemę atšlajai žiūri. Čia – gryna gamta, žmogaus neišvagota, nepagadinta. Aplink – dangus, vanduo ir miškai, nei gryčios dūmų nepajausi, nei kokio stogo nepamatysi. Taip čia buvo tol, kol prancūzišką pavardę turintis dvarininkas nenuplikino kalvų, neatskleidė kelmuotų duobių.

Savotišką ano meto žemaičių gyvenimą šiandien nusako ne palei tą kelią padaigstyti medžiai, bet prie tų medžių daug kur pritvirtintos koplytėlės. Koplytėlių stovylėlės – Kristus kalėjime. Atseit Kristus nematė, kas dėjosi.

Sako, kad čia pakelėmis plakė iš darbo grįžtančius baudžiauninkus. Kitus net negyvai rykštėmis užplakdavo. Laikams pasikeitus, giminės, įamžindami kankintų ir nukankintų savo tėvų ir protėvių atminimą, ir įsteigė tas šventąsias sodybėles. Jų daug. Jos beveik visos vienodos ir tarsi sako, kad dėl savo nedoro elgesio, savo žiaurumo žmogus yra tik švelniosios gamtos šašas. Atskleidus, ką šios koplytėlės gali žemaičiams papasakoti apie jiems darytas skriaudas, apie paniekinimus, susidarytų tikras paveikslas: žmogus ir gamta, gamta ir žmogus.

Tie, kurių vardu ar dėl kurių tai buvo daroma, šiandien begali tik miškus nuterioti, gražiąsias gamtos plunksnas išpešioti. Jie turbūt ir ežero vandenį būtų išleidę, kad išsilakintų svetur žuvį savo lėbavimams, gobšumui patenkinti. Bet Babrungas pastojo kelią jų iškraipytoms užmačioms. „Mano vanduo, – sakė jis. – Aš jį valdau. Aš jo neplaku, nemarinu. Tai, kas atlieka, savo noru mano vaga išteka. Jis – ne žmogus, jūsų rykštės nepaklausys. Išeikite patys ten, iš kur atėję. Išsikraustykite, jei dar visi neišsigimėte taip kaip šis, paskutinysis..."

Taip kalba ir Virkšto ežero vandenys. Jie matė, kaip lašėjo žmonių skausmo ašaros. Jie rinko jas... Jos nemiršta. Jos ir šiandien tebekalba. Tik reikia jų mintis pajausti, jų kalbas suprasti, bent kartais išgyventi jų laikus.

Tai anų laikų žemaičių sunkaus gyvenimo niūrus vaizdas kartu su Virkšto padangės kilniuoju vaizdu žadina mus paskrajoti po tuos laikus – susidaryti tų laikų gyvenimo metmenis, grįžti į dabartį ir pasidaryti savojo krašto jautriu piliečiu, savųjų tautiečių tikruoju sūnum.

Vieną sekmadienio dieną netoli Šventorkalnio samdytas piemenėlis, didelę tėvo skrybėlę užsidėjęs, ganė karvių ir avių kaimenę.

Pieva buvo jau seniai nušienauta ir geroji jos žolė gyvulių buvo trumpai nugraužta. Vis dėlto pačiais paežeriais, ten, kur šlapiau, žolės buvo užtektinai, ir karvės jos prisišlemždavo iki pūtimo. Avys savo mėgstamų žolelių rasdavo šlaituose, ant kalvų – prisiskabydavo kiek tik norėdavo.

Vidudienį banda paežerėje visada susirinkdavo į tą pačią vietą ir suguldavo pokaičio. Viena kita karvė įbrisdavo į vandenį ir gromuliuodama ilsėdavosi neatgulusi. Dvylasis treigys jautis atsiguldavo paskutinis ir pirmas atsikeldavo. Pasistaipęs, pasirąžęs apžvelgdavo gulinčias karves ir ramiai prieidavo prie pat ežero vandens. Į vandenį nebrisdavo.

Buvo gražus saulėtas sekmadienis. Tylu. Aplink jokio vėjelio. Saulutė jau ne taip aukštai bepakilusi, bet stengiasi visais savo spinduliais šildyti, turbūt kad paliktų malonius įspūdžius prieš artėjantį atsisveikinimą.

Jau pradėję gelsti drebulių lapai Šventorkalny vaizdžiai išsiskyrė iš nusvirusių beržų šakų ir iš tolo juoduojančių eglių viršūnių. Jų vaizdo vandeny piemenėlis nematė. Užtat Bonos sala jam visa buvo kaip ant delno, ir virš vandens, ir vandeny vienodai atrodė. Atrodė taip, lyg ta sala plūduriuoja vandens paviršiuje, tik tas įgrimzdusios dalies tapatumas su viršutiniąja stebino piemenėlį. Ir padaryk tu taip, kad ir čia, ir ten būtų visiškai tas pats, mažiausią šakelę, ir tą surasi. Net pralekiantis paukštis ir čia, ir ten. Visai toks pat, į tą pačią pusę lekia. Taip pat ir sparnais vasnoja, tik viršutinis lekia papilve žemyn, o apatinis – papilve aukštyn, apverstas ir vandeny. Vandeny viskas antraip, jei tik gilu. Kur negilu, kur matai dugno smėlį ar žoles, ar maurus, nieko apversto nėra. Tamsiuose dumblynuose pamatai kartais savo neaiškų vaizdą, retai pro žoles ir akmenuotam dugne šmėžteli kažkas. Reik didelių gelmių, kad net aukštokos salos, aukštoki medžiai išsitektų vandeny ir dar daug daug paliktų vietos – iki debesų, iki dangaus mėlynės.

Džiaugėsi piemenėlis savo ramiai gulinčiomis karvutėmis, pamažu gromuliuojančiomis ir žiūrinčiomis į Bonos salą.

Piemenėlis manė, kad ir joms ne viskas aišku tame ore ir tame vandenyje, kur Bonos sala su savo medžiais vienodai atrodo, nors ore lengva gyventi, o į vandenį pasinėręs ilgai neišlaikysi.

Avys nerūpestingos. Jos skubiai gromuliuoja, atrajoja, žvalgosi, koja atbaido nuo akių įkyriąją musę, kartais net subliauna. Jos nesigilina į aplinką ir Bonos sala joms lyg ir nerūpi, nes ji už vandens, o į vandenį jos bristi nemėgsta. Su vandeniu jos nieko bendra nenori turėti. Ir taip gražiai į akis krintančiais vaizdais nesistebi.

Kitoniška dvylojo buliaus povyza. Ramus, kaktą suraukęs guli, kur kas aukščiau už karves galvą laikydamas. Jis moka nuduoti, kad jam, jei jau ne viskas,

tai daug kas aišku. Vis dėlto Bonos sala verčia jį susimąstyti. Jis norėtų nueiti į apatiniąją jos dalį vandeny. Viršutiniojoj daly nieko nėra, kas jį viliotų. Bet apatiniojoj? Jis atsistoja. Tikrina aptingusius begulint raumenis, papurto galvą, pakrato ragais, mėgina vienu ragu pasiekti pasitaikiusį po kojom kęsą, kasteli koja veją, atkišęs papurto paskutiniąją koją, lyžteli pašonę, pažiūri į piemenį, tarsi leidimo prašydamas, ir išdidžiai eina ežero link... Čia pamato savo kiaurai pažįstamas karves, daug senesnes už save, bestovinčias vandeny. Viena, žvilgtelėjusi į jį, papurto galvą ir vėl sau ramiai, sakykim, į savo mintis pasineria. Neatrodo, kad jai rūpėtų nuostabioji Bonos salos mįslė.

Stabteli dvylasis. Vandeny stovinčių karvių ramybė apramina jį, iškrinta iš jo galvos Bonos salos prašmatnybės ir jis bežiūri tik į savo karves.

Ir piemenėlis ramus. Kiek sausėlesnėj vietoj atsisėda ant kęso, pasideda čia pat prie kojų ryšulėlį su priešpiečiais, išsitraukia iš kišenės saujelę kanapių pliekų, įsismeigia į žemę kobinį, užsikabina jau bevejamą botagėlį už to kobinio, pavartalioja rankose, pasidžiaugia sukrumu, suskaito jau įmegztus mazgelius, ima žiupsnelį kanapinių pliekų ir veja toliau.

Dabar visos jo mintys sukasi apie botagėlį, tarsi nebebūtų nei karvių, nei avių, nei ežero, nei Bonos salos. Tik bandai sugulus, piemenėlis tegauna atsisėsti ir seniai pradėtą darbą tęsia toliau.

Galvijams besiganant, žoleles avelėms berupšnojant, piemenėlis turėjo laiko dairytis aplink, stebėti artimus medžius, krūmus, o kur kalniau – ir platesnes, skersai ir išilgai išvaikščiotas apylinkes. Mėgo jis ir žoleles, ir vabalėlius. Žinojo savo prijaukintos ir daugiau pamiltos avelės skonį – vis parinkdavo jos mėgstamų žolelių. Tačiau labai negalėjo užsižiopsoti, kad nepraganytų kokio gyvulio, kad kas nepagriebtų nudūlinusio į svetimas ganyklas.

Tylu tylu, ramu ramu aplink, tarsi nieko gyvo čia ir nebūtų. Šventa diena, pats vidudienis. Bažnyčios kugžda besimeldžiančių. O ir namie palikę paskendo per dvyliktą tyloje. Nesimato žmogaus, net vėjelis, ir tas nedvelkia.

Tokiu metu sekmadieniais niekame jokio judėjimo nematyti. Apie dvyliktą ir saulė bekildama aukštyn, kuomet žmogus gali peržergti savo šešėlį, kiek stabteli, kolei pradeda leistis žemyn. Paukštis tuo metu nesuka lizdo, nenešа vaikams maisto. Tik kame ant šakelės tupėdamas kutinėjasi ir čiulba savo giesmelę tupinčiai lizde patelei, ar abu tupi ant šakų, kai vaikai jau dairosi iš lizdo, ar su išvestais vaikais sykiu sutūpę dalijasi prabėgusio pusdienio įspūdžiais. Visa tai tyliai, ramiai, be triukšmo, be rimtį drumsčiančių garsų.

Sakoma – viskas aptyla, viskas susikaupia savy, padėkoje, skaistesnės ateities vilty. Poilsis kūnui, poilsis protui.

Tik didelė nelaimė tuo metu gali priversti dirbti darbą. Kas tuo metu neaprimsta, nesusikaupia savyje, tas turi blogų tikslų, tas nėra doras, turi negerų

minčių. Jis nenori, kad kas jo darbą pamatytų. O kai viskas aptyla, jis mano, kad niekas jo elgesio nepastebės. Toks sako, kad šiuo metu geriau kaip naktį.

Tačiau laukai akyli, miškai ausyli.

Piemenėlis pasiruošė vytį. Į jį žiūrėjo tik tos avelės, kurios dar nebuvo sumerkusios akių, ar kurios baigusios gromuliuoti paruoštas atrajas jau jau grimzdo į save. Jos stebėjosi, kaip gali kas imtis darbo. Juo labiau jų valdovas, rūpintojas... Čia gali būti ne su geru ... Čia gali kas nelaukta atsitikti...

Ir tikrai. Ilgai nelaukus susvyravo suūžė keli salos medžiai – kilo viesulas. Nuo salos palei Šventorkalnį viesulas persimetė į vandenį. Subangavo sukunkuliavo ežero vandens baras, aštrios bangos supliauškėjo. Vandens kliuksėjimas stiprėjo, kone švilpiantis ūžesys ėmė artėti tiesiai į ramią kaimenę ir į botagėlį vejantį piemenėlį.

Dvylasis papurtė galvą, tarsi rodydamas stiprius smailius ragus. Užkimusiu storu balsu subliovė senas avinas palenkęs galvą, kad aiškiau parodytų savus riestus apdaužytus ragus.

Tyla būna prieš audrą. Bet čia siauras ruožas paliestas – tai ne audra. Ūžesys liečia ežero vandenį tik taku nuo salos į kaimenę...

Netoli krašto pakilo vandens stulpas, kažkas išlindo iš vandens. Apstojo pūtęs vėjas, aprimo bangos, tik aplink iškilusį vandenį ratais dar bėgo apvalios smulkios bangelės.

Vandens stulpas artėjo į kraštą. Ryškėjo kažkas, lyg žmogus, lyg gyvulys – juodas, su smailiais ragiukais, su ilga uodega, su skrybėle. Lieknas, lanksčių judesių, žvalgosi, sukaliojasi, tikrai kaip iš vandens išlindęs. Ir sausas sausutėlaitis.

Tankiu trapsesiu artėja į piemenėlį...

Vos piemenėlis akis nuo darbo pakėlė, kaip nelauktasis nematytasis juodukas klausia:

– Ką tu čia darai?

– Veju apyvarą, – ramiai atsakė piemenėlis.

– O ką tu rauksi? – klausia toliau ragus kraipydamas, uodegą aplink staipydamas keistasis atsibrovėlis.

– Ežerą rauksiu, – dar ramiau atsako piemenėlis.

Išsigando iš tarp Šventorkalnio ir salos atvykęs nelabasis. Susirūpinusiu balsu švelniai, maloniai ėmė kalbėti:

– Nerauk, nerauk ežero, ką mes ten nelabieji nakabiai savo buveinėse bedarysime, kad tu ežerą užrauksi?

– Rauksiu, – drąsiai atsakė piemenėlis ir kaip niekur nieko ėmė dėti naujas pliekas prie savo vejamo botagėlio.

– Nerauk, nerauk, aš tave labai prašau, – jau uodegą nuleidęs ir ragiukų nebekraipydamas prašo toliau juodas atvykėlis.

– O ką tu man duosi už tai, kad neraukčiau?

– Ką tu tik norėsi, viską tau duosiu, – jau uodegos galą timptelėjęs ir vieną ragą pajudinęs, ausis skliaudydamas rūpestingai šnekasi tas lieknas uodeguotis.

– Pripilk listiną šitą mano skrybėlę auksinių pinigų, – užsiprašė piemenėlis.

– Gerai, tuoj atnešiu... – nesiderėdamas sutiko nelabas kelmas.

Vėl kilo vėjas, vėl subangavo vanduo. Murktelėjo raguotasis nelabasis į vandenį. Vanduo sunerimavo tarp Šventorkalnio ir salos. Aprimo prie tų buvusio tilto likučių – iš dugno kyšančių apipuvusių sijų.

Piemenėlis metė vijęs savo botagėlį, skubiai ėmė kasti gilią duobę. Iškasęs įstatė savo skrybėlę, su mietu pradūrė jos dugną ir laukia, kolei tas nelabasis atneš tų auksinių pinigų.

Kaimenė visa žiūrėjo į piemenėlio darbą. Net vandeny stovėjusios karvės koja už kojos pamažu ėmė bristi iš vandens ir paslaptingai niūkdamos artėjo prie piemenėlio. Tarsi būtų supratusios jo užmačias arba nujausdamos pavojų ir besitelkusios į krūvą piemenėliui nelaimėj padėti.

Neteko ilgai laukti. Vėl suūžė viesulas, subangavo vanduo tarp Šventorkalnio ir salos.

Pakilęs vanduo greitai artinosi į nustebusią kaimenę.

Piemenėlis neskubėdamas taiso į žemę įleistos skrybėlės kraštus, kad jos tvirtai laikytųsi ir kad pilant pinigus neįsmuktų į žemę.

Vikriai išnėrė iš vandens apsiausto tas pats nelabasis, persikreipęs, vieną ranką atmetęs – sunkiai nešė kibirą kupiną auksinių pinigų. Priėjęs švarkš išpylė pinigus į skrybėlę. Pinigai žvang žvang nužvangėjo į duobės dugną. Paskubom žvilgtelėjęs į skrybėlę ir nepamatęs pinigų, apsisuko uodegą pakėlęs ir nuskubėjo į vandenį.

Kaimenė sekė akimis, kolei jis pradingo vandeny.

Vėl viesulas, vėl bangos, vėl vandens šniokštimas, vėl, matyt, nugrimzdo į dugną buvusioj patiltėj, kad iš savo buveinės dar paimtų auksinių.

Vėl kilst vanduo, vėl bangos ir bangelės, vėl artėja vandens raizgulys. Vėl išlindo iš vandens sausas nelabasis ir vėl kibire blizga auksiniai naujutėlaičiai pinigai. Vėl švarkš į skrybėlę, vėl žvang žvang pinigai į duobės dugną. Ir vėl skrybėlėj nelabasis pinigų vis dar nemato – dar per maža atnešė, dar neprisipildė skrybėlė.

Žvilgtelėjęs į piemenėlį nelabasis kaip viesulas puolė į vandenį. Smarkiau papūtė vėjas. Didesnės pakilo bangos, greičiau nelabasis nudūmė į savo buveinę. Begrimzdamas išmetė tokius didelius vandens burbulus ir taip aukštai, kad tie pakibo ant medžių šakų, o kiti net ir ant viršūnių užtiško.

Ima piemenėlis nerimauti, bet laikosi nuduodamas tarsi nieko blogo nebūtų padaręs su savo skrybėle, kad nelabasis dviem dideliais kibirais jos negalėjo pripilti.

Atūžė, atpliaukšėjo jau nebe vienas – dviese. Antras senesnis. Senasis vienu kibiru nešinas, o tas mūsų pažįstamasis su naščiais dviem kibirais velkinas. Visų kibirų auksiniai kaupai spindi švyti.

Jaunasis pirmas nužvangino savo nešmeną į skrybėlę. Pažiūrėjo – dar nesimato auksinių žvangučių.

Senasis pamažu, palenkęs kibirą supylė atneštus auksinius, žemai pasilenkęs, ranką prie surauktos kaktos pridėjęs pažiūrėjo į skrybėlę, pakraipė galvą, baltalykšt į piemenėlį, tarsi klausdamas, kas ta tavo per skrybėlė, kad jos ir penkiais kibirais negalima pripildyti.

Piemenėlis nė mirkt, stovi sau botagėliu pasirėmęs, kaip niekur nieko.

Nelabieji negreitai, kažką murmėdami nudvylino į vandenį. Ir vėl viesulas, vėl bangos – atneš dar...

Piemenėlis pabūgo – vikriai nusivilko savo augaloto dėdės dovanotą ilgų rankovių švarką, užrišo su vejamu botagėliu rankogalius, ėmė semti iš duobės auksinius pinigus ir žerti juos į tas užrištas ilgąsias rankoves.

Išsėmęs iki vieno visus auksinius pinigus, ištraukė kiaurą skrybėlę, užlygino duobę, likusias žemes išbarstė taip, kad jokio pėdsako nebeliko, jog čia būtų buvę kas kasta ar kas daryta. Pakėlęs kaimenę, pasivarė toliau už kalno, už ąžuolyno. Švarką su auksiniais pinigais dailiai suvyniojo, padėjo tarp kęsų, kur augo aukšti bajorai ir dagiai.

Paėjęs kiek tolėliau, piemenėlis įsilipo į šermukšnį ir pro ąžuolų šakas žiūri, kas bus toliau.

Viesulas ir bangos pakilo dar didesnės. Jos supuolė iš įvairiausių vietų, ne kaip pirma, tik iš tarpo tarp Šventorkalnio ir tarp salos. Matyt, čia buvo pagrindinės buveinės durys. Šiuo metu rinkosi pro įvairias duris išeidami, galbūt ir pro langus iššokdami, kad tik greičiau išpildžius vyresniojo įsakymą.

Juo arčiau prie ežero pakraščio, juo banga kilo aukštyn, ošė smarkyn. Vėjas suko vandenį. Purškė purslas kur kas aukščiau medžių, tiesiog debesis būtų siekęs, jei tik tuo metu jų būtų buvę danguje.

Dangus buvo ramus, giedras. Nei debesėlio, nei sruogelės. Medžių lapai nejudėjo, net drebulė nė vieno lapelio nejudino.

O čia tokia audra – ne audra, bet kažkas dar baisesnis. Tai darėsi toje vietoje, kur buvo po vandeniu apatinė Bonos salos pusė. Tegu ji buvo visai tokia pat kaip viršutinioji, tačiau tai tik jos išorė, o ji pati galėjo būti ir tyli rami, ir pikta audringa, net viršutiniąją dalį į neramumą įvaryti.

Taip dėjosi neilgai. Priartėję prie ežero pakraščio bangos ėmė slūgti, ir kaip iš kiauro bulvių maišo pasipylė nakabiai, nakabiukai, pikčiukai, pikčiai, visokie kelmai, kelmeliai... O pačiam priešaky didelis, stambus, pats vyriausiasis, su gražiais šakotais raudonais ragais, su ilga kudlota žila uodega. Greta jo tas, kuris pirmas prie piemenėlio atėjo, derėjosi, kibirais nešė auksinius pinigus. Ir visi sausi sausutėlaičiai, tarsi niekuomet vandeny ir nebūtų buvę. Jie skubiai metėsi prie tos vietos, kur buvo pilta į skrybėlę auksiniai pinigai. Nei kaimenės, nei piemenėlio, nei skrybėlės... ir nei piltųjų į skrybėlę auksinių pinigų.

Nakabių būrys ėmė švaistytis, šokinėti aukštyn, kad toliau pamatytų, dairytis aplink – visur tylu ramu, tarsi kas šluota būtų švariai viską iššlavęs.

Už kalno, šermukšny, pro šimtamečių ąžuolų gumbuotas šakas nakabiai negalėjo piemenėlio pamatyti.

Niekame nieko neradę, aplinkui nieko nepastebėję, nakabiai ėmė ilgais kumpais rankų ir kojų nagais maigyti orą, vartalioti spindinčias akis, mosuoti ragais, mosteguoti uodegomis. Nėra į ką kibti. Nėra su kuo grumtis. Nėra skrybėlės. Nėra pinigų. Nėra piemenėlio. Ir nėra apyvaro, su kuriuo piemenėlis buvo pasiryžęs ežerą raukti. Nakabiams labiausiai tas apyvaras ir rūpėjo.

Išsigandę, kad piemenėlis, kolei jie visi čia, nerauktų ežero, kad neužkirstų kelio jiems grįžti į savo povandeninę buveinę, kad jie visi nepaliktų be ištaigingų pareituvių, greitai puolė į vandenį ir ... atgal į savo angas.

Matėsi sausas kelias iki pat salos, kolei nakabiai bėgo namo. Vanduo nespėjo jų šliužos užversti. Už tai jie prieš save stūmė didžiausią kalną vandens. Kai nakabiai apie Šventorkalnį ir Bonos salą susmuko į ežero dugną, tai vandens kalnas slūgdamas žemyn išjudino viso ežero vandenį. Pakilo didelės, piktos, baltų viršūnių bangos su tamsiom apačiom. Ypač pirmosios bangos buvo itin aukštos, staigios – kaip namai, kaip tikri uolų kalnai.

Pati pirmoji banga, kuri nešė sukeltojo vandens kalno sketerą, išsprūdo net iš ežero, užpylė pakraštį, perbėgo piemenėlio sėdėtą kęsą ir tą vietą, kur buvo piemenėlio iškasta duobė pinigams susemti pro pradurtos skrybėlės dugną.

Kad piemenėlis nebūtų pavaręs kaimenės ir kad pats nebūtų prašapęs, grįždama į ežerą piktoji banga būtų nuplovus visus ir su savim nunešus į ežero gelmes sykiu su tais auksiniais pinigais.

Aprimo vanduo. Saulelė švietė, kaip švietusi prieš dvyliktą valandą. Nebekilo bangos. Niekas nebesišvaistė nei apie Šventorkalnį, nei apie Bonos salą, nei tame tarpe tarp tų nuostabių vietų ir pakraščio.

Kaimenė, kaip visuomet, jaukiai ganėsi. Bet piemenėlis vis dar nedrįso lipti iš šermukšnio. Dingus ežero vaizdams vis dažniau ir dažniau žvilgtelėdavo į švarką bajoruose ir dagiuose. Ir čia viskas be niekur nieko stovėjo.

Kai jau saulelė iš kitos pusės ėmė šviesti, kai Bonos salos medžiai metė ilgokus šešėlius ramaus vandens paviršiuje, kai jau iš šios pusės nebesimatė vandenyje apatiniosios salos dalies, piemenėlis išlipo iš šermukšnio. Priėjęs prie švarko bajoruose ir dagiuose tarp kęsų, pakylėjo norėdamas įsitikinti, ar viskas tebėra botagu užrištose švarko rankovėse. Švarkas buvo toks pat sunkus, kaip ir tuo metu, kai jį piemenėlis nešė nuo ežero pakraščio.

Šviesus buvo Šventorkalnis, saulės jam dar netrūko. Jo reti ir neaukšti medžiai dabar kaip žydėte žydėjo. Saulės spinduliuose maudėsi ir Briedžių salos galas.

Kaimenė ramiai ganėsi. Nei dvylasis, nei avinas nesiskyrė nuo savųjų, laikėsi savo būrių viduryje tarsi kviesdami visus laikytis arčiau kits kito, kad kokie pavojai vėl nedrumstų jų ramybės. Jiedu abudu kaip susitarę manė, kad tik jų tie juodi uodeguoti ragotiniai pabūgo ir nepuolė piemenėlio.

Piemenėlis buvo taip suaugęs su savo kaimene, kad jam tereikėjo žodį pasakyti ir nesilaikęs tvarkos bet kuris kaimenės narys tuoj grįždavo į savo draugingą būrį. Ir avys su karvėmis maišėsi. Jėraičiukai kartais iš po pat karvės snukio pagrobdavo geresnę žolę. Jokių nesutikimų niekuomet nebuvo.

Tiesa, piemenėlis mokėjo užbėgti už akių nesutarimams ramiu balsu pasakydamas, kas turi tvarką atstatyti. Visi žinojo savo vardus. Visi žinojo savo vietas... Tiek rytmetį einant į ganyklą, tiek poilsio metu, tiek vakarop grįžtant iš ganyklos.

Dvylasis buvo pripratintas net piemenėlio švarką panėšinti, jei šis jam užmesdavo ant nugaros. Niekuomet nenukratys, nenupurtys. Nors, tiesą pasakius, tokias nešiko pareigas treigys jautis nelabai maloniai teidavo. Kartais pagreitindavo savo žingsnį, kai matė piemenėlį beskleidžiantį savo švarką, kad užmestų jam ant nugaros. Bet jau užmetus nemėgindavo numesti.

Kaip kasdien, taip ir šiandien piemenėlis pasiruošė mažojoj pavakarėlėj sukti besiganančius gyvulius namų link.

Didžiausią rūpestį turėjo su tuo dabar netuščiu švarku. Dėl sunkumo jis pakeltų ir parneštų pats vienas. Bet jis žinojo, kad ne vien švarko svoris svarus, kad auksinis pinigas eina per rankas ne vien pagal savo svorį, nors jis ir sunkus pakelti. Jis gerai žinojo, jog už savo darbą nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens jo tėvas tebuvo sulygęs vieną pinigėlį. O čia penki kibirai tokių...

Patirtas vargas ir šioks toks susigaudymas auksiniuose piniguose vertė piemenėlį kurti visokius vaizdus. Visų pirma jam krito į galvą mintis nusipirkti žemės, pasistatyti namelius. Apsivesti, auginti vaikus ir jokiu būdu neleisti jiems stoti pas ūkininkus karves, avis ganyti. Ir anksti kelk, ir šaltoj rasoj basas kiūtok ganyklose. Ir švarkas vėjo neatlaiko, ir maistas alkiui nėra be saiko. Vis tave gainioja, varinėja – nei savo laiko neturi, nei savo kampelio. O jau praganius, tai drebėk, kad negautum su pirmu pasitaikiusiu žiogriarikiu ar pančiu.

Vis su gyvuliais, tik juos pažįsti. Tik jie tavo draugai, tiesą pasakius, geresni už žmones, su jais pasikalbi. Nesibara, klauso. Ne jie kalti, jei nepamatai, kai jie prie savo ganiavos ribos prieina ir pereina gaudydami geresnę žolelę.

Taip jis galvojo slinkdamas paskui tvarkingai namo einančius gyvulius ir vis dar grobstančius kuokštą masinančios žolės.

Parsivarė kaimenę. Parsinešė švarką netuščią.

Šventadieniškai nusitelkę namiškiai juokavo su piemenėliu sakydami, kad ir jis šiandien kažkaip kitaip atrodąs.

Pusvaikis pastebėjo jo skrybėlės kiaurą viršų, o pusmergė tuoj prikibo prie švarko, kam jis aklai užraišiojęs rankoves, bene, sako, tau kas kūlį į švarką įvertė ir tu nebegali dabar beišversti – duok padėsiu, aš moku išversti, jei tik nėra per didelis kūlis.

Tyli piemenėlis. Bet ir jis pats jaučiasi atrodąs kitaip. Ir susirūpinęs, ir šypsotis norėtųsi. Laikosi kiek galėdamas, kad neišduotų savo švarko rankovių paslapties.

Apsitvarkęs su gyvuliais – kurį pririšęs, kurį uždaręs, uždarinėjęs avių tvarto duris, užkilnojęs laidaro karkles, užkaišiojęs spragas – eina į kiemą pasakyti, kad karvės jau parėjo. Jis negalėjo jų varyti, jos pačios turėjo eiti kaip norėdamas, kad pienas nepamažėtų.

Sutinka mamūnę ir prašosi leisti nubėgti šį vakarą pas tėvus – pasiilgęs, norįs su jais pasikalbėti. Šeimininkė leido įsakius rytoj nepavėluoti, kai auštant pamilžus karves reiks jas ginti. Sakoma, ginti kaimenę į ganyklą, parginti namo. Bet taip tik sakoma. Griežtai įsakyta gyvulius negainioti. Jie turi eiti, kaip patys kad nori.

Nudžiugo piemenėlis gavęs leidimą tėvus aplankyti. Tuoj švarką ant pečių, keberiokš per tvorą ir stačiausiu keliu per pūdymą.

Rado tėvus namie. Viską papasakojo. Išsižioję klausėsi tėvai. Netikėjo tokia laime, kolei piemenėlis atrišęs rankovę neparodė, kas joje yra.

...Tiek aukso... Tiek pinigų... Nustebo tėvas, susijaudino motina. Ir sūnui ašaros ėmė skruostus graužti.

Bet ilgai nelaukęs, tvaksančią širdį sulaikydamas, piemenėlis pasisakė, ką reiktų su tais pinigais daryti.

Nudžiugo tėvai, tokį protingą vaiką turėdami. Sutiko su juo.

Ir tuoj visi susimąstė, kame rasti žemės, kame statydintis trobesius.

Praėjo gana daug laiko. Viskas aplink atrodė po senovei. Ir Virkšto ežeras, ir Šventorkalnis, ir Bonos sala, ir Briedžių, Veršių ir kitos salos. Ir vanduo toks pat. Ir daug seliavų prigaudoma žiemos metu. Ir bebrų vis dar galima matyti, nors juos smarkiai apmažino, ypač dėl jų uodegos, mat ji su žvyna. Atseit bebro uodegą galima ir gavėnioj valgyti. Ir valgė.

Atėjo sykį pas mane gražus vyras – ne tai į vestuves, ne tai į įkurtuves. Pasirodo, ir į vestuves, ir į įkurtuves.

Tai buvo Lauryno Virkšto vestuvės ir jo ūkio įkurtuvės, to paties piemenėlio, kuris anais metais gavo iš nakabių penkis kibirus auksinių pinigų, kad tik gražiojo ežero nerauktų.

Dėl to ir ežeras yra ne Platelių, bet Virkšto ežeras.

Šv. Jonas Juodaubyje

Vadinsiu, kaip žmonės kad vadina, šv. Jonelis. Taip vadina net augaloto žmogaus dydžio statulas. Šitas, maždaug penkerių metų berniuko ūgio aukščio, šv. Jonelis į Juodaubį buvo iškeltas iš Silvestro Končiaus svirnalio Purvaičiuose. Čia jis apdulkėjęs, apvoratinklavęs stovėjo ant miegų, matyt, tuo metu, kai dar klėties nebuvo.

Šv. Jonelis į tą svirnalį pakliuvo iš Juodaubio, kai jo koplytėlė buvo visai susmukusi, kai ne tik stogas buvo visai sukiuręs, bet ir sienos nebeturėjo stačios atramos.

Medingėniškio Šukštos baudžiauninkas Silvestras į tą sodybą buvo atkraustytas, reik manyti, bent jau ne anksčiau, kaip po „miatėžos" metų. Nes jis pats pasakojo, kaip buvę suvaryta apie 500 žmonių Telšiams paimti ir kaip jie nedrįsdavę pulti Tešių, nors gerai žinoję, kad ten tėra tik 20 rusų kareivių. Kaip juos gerai mėsomis pašerdavę, gerokai prigirdydavę, prikalbėdavę su visokiais pažadais ir kaip jie imdavę slinkti iš kirvio nemačiusio miško nuo Lėplaukės (apie du kilometrus iki Telšių), kaip artėjant prie Telšių tas didelis būrys išnykdavęs ir kaip nebebuvę patiems Telšiams pulti ir keliolikos žmonių, apsiginklavusių dalgiais, šakėmis. Sako, beeinant būriu, čia vienas, čia kitas pasitraukdavo už medžių ir krūmų, taip didelė žmonių virtinė kaip tirpte ištirpdavusi. Tai buvo, sakykim, 1863 metais.

Tuo metu Silvestras jau gyveno Purvaičiuose. Pasakojama, kad Silvestras, o teisingiau, jo tėvas, buvęs iš kažkur atbėgęs į šią padangę ar pono išmainytas į kažkokį gyvą ar negyvą daiktą.

Matyt, Silvestras buvo jau gerokai susigyvenęs su Purvaičiais, nes Juodauby buvo supuvusi, susmukusi, jo sodybos pastatydinta šv. Jonelio koplytėlė, ar tiesiog šv. Jonelis. Ji galėjo būti statydinta po „bimbalo" metų, po 1831-ųjų. Ji galėjo apipūti iki 1863 metų. Tačiau vargiai taip buvo, nes 1872 metais ūkį perėmė jauniausias Silvestro sūnus Antanas. Tai nuo 1863 metų šv. Jonelis nebūtų taip jau apvoratinklavęs ir apdulkėjęs. Ir nuo tų metų Silvestro atstatytoji Juodauby koplytėlė nebūtų supuvus.

Koplytėlė galėjo būti pastatydinta po 1831 metų sukilimo. Nes tuomet Silvestras buvo 20 metų amžiaus ir galėjo būti pavarytas „Telšių imti". Jis mirė, sako, turėdamas 80 su viršum metų.

Silvestras buvęs drąsus, augalotas, smarkus vyras. Gal už „Telšių ėmimą" ir tą ūkį Purvaičiuose jam pavedė – eiti iš to ūkio baudžiavą. Kad Silvestras buvo prašmatnesnis už savo kaimynus, matyti iš to, kad jis ėmė leisti savo sūnų Petrą į kunigaikščio Oginskio penkių klasių mokyklą. Ir vaikas buvo netižęs: nupiešęs kunigaikščio karietą, keturiais arkliais pakinkytą, bevažiuojančią į bažnyčią (vienas toks spalvotas piešinys buvo sesers Antonės kamaroj prie sienos prikli-

juotas, – aiškiai tą paveikslą atsimenu). Sužinojęs apie piešti mokantį vaiką, kunigaikštis ėmęs jį leisti į mokslus savo lėšomis.

Petras buvo gimęs apie 1840 m. ir užmuštas 1890 m. JAV. Oginskio padedamas ėjo mokslus Žitomiro seminarijoj. Teologiją studijavo pas jėzuitus Romoje, kur gavo teologijos daktaro laipsnį. Paskui studijavo teisę Paryžiaus universitete. 1871 m. atvyko į JAV ir tais pat metais buvo įšventintas kunigu Milvokio vyskupijoje. Kunigavo Čestertone ir 1875–1885 m. Baltimorėje, lenkų šv. Stanislovo parapijoje. Pastatė bažnyčią. 1879 m. pradėjo leisti *Gazietą Lietuvišką*. Polemizavo su dr. Šliūpu.

Jei vyresnis Silvestro sūnus buvo gimęs 1830 m. (dar turėjo vyresnį sūnų Juozą ir dukterį Mariją), tai Silvestras 1831 m. galėjo būti pavarytas „Telšių imti".

Taip pat iš to, kad iš pono buvo gautas leidimas vaiką mokyti, galima daryti išvadą, kad ir apie 1861–1863 metus Silvestras turėjęs neblogą pono akį. Jis galėjo būti kuo nors prasikišęs pro savo kaimynus baudžiauninkus.

Iš tokių samprotavimų galima spręsti, kad šv. Jonelio amžius galėjo būti artimas Silvestro amžiui. Ķitaip tariant, šv. Jonelio atsiradimas gali siekti 1800 metus, bent jau Napoleono laikus.

Samprotaučiau dar toliau. Atrodo, jog Silvestras ne pats buvo ant miegų kampe pastatęs šv. Jonelį su Mergele Šventąja. Jis juos rado apvoratinklavusius, nugultus storo dulkių sluoksnio. Kas padirbdino statulas, tas nelaikė jų svirnaly ant miegų pastatęs, bet padirbdino ir koplytėles jiems. Iš sveikų koplytėlių išėmęs, jis nenešė jų į svirnalį. Koplytėlė turėjo pirma supūti, o koplytėlei supūti reik pusšimčio metų ar daugiau. Taip samprotaujant statulų amžių reik nukelti į XVIII šimtmetį. Taigi statulos jau stovėjo svirnaly, augant Silvestrui. Jos jau buvo bent vienos koplytėlės amžių išgyvenusios. Silvestro vaikams augant, statulos jau vėl buvo Juodaubio koplytėlėj. Ūkį perėmus Silvestro sūnui Antanui (mano tėvui) buvo padirbdinta koplytėlė prie Purvatinės (kryžkelė Paminėjai–Žvirzdaliai–Purvaičiai) su kun. Petro darbo šventaisiais ant stiebo, Juodauby – šv. Jonelis ant žemės koplytėlėj, kieme – Švč. Mergelė koplytėlėj ant stiebo.

Mano laikais koplytėlė aptrešo, šv. Jonelio dažai nusišėrė. Tėvas ją perdirbo, o aš nudažiau ir koplytėlę, ir pačią statulą. Tėvas tvorele apšaudė, kad gyvuliai nesismaigstytų į koplytėlės vidų.

Kodėl Silvestras tas nuo senų senovės besilaikančias statulas iškraustė iš svirnalio? Ne dėl to, kad vietos svirnaly pristigo ūkiui besiplečiant, o dėl to, kad, pastatydinus klėtį, svirnaly miegų nebereikėjo. Atseit, statulų išdanginimo laiką galima sieti su klėties pastatymu. Tai būtų ne mažiau senas laikas. Žinoma, laikas neturi išeiti iš Silvestro sąmoningo ūkininko amžiaus laiko ir negali artėti prie Silvestro mirties laiko, nes jo pastatydintąją koplytėlę, jau sutrešusią, jauniausias sūnus Antanas netrukus turėjo perstatyti – pats savo rankomis sukalstė.

Kartą Silvestrui prisisapnavo šv. Jonelis su Mergele Šventąja bevalgantys košę. Šv. Jonelis greitai po didelį šaukštą kabina tos košės, giliai mirko į mirkalą ir valgo. Mergelė Šventoji su mažo šaukštelio galeliu nuo pakraštėlio nedrąsiai kabina košę ir pridėjusi prie mirkalo į šv. Jonelį žiūrėdama valgo. Šv. Jonelis, pamatęs Silvestrą, padėjęs šaukštą ir sakąs Mergelei Šventajai: jei pritrūks mirkalo, vandens prisipilk. Kiek arčiau priėjęs prie Silvestro piktai taręs: „Silvestrai, kam čia mudu tose dulkėse laikai?"

„O kame turiu laikyti?" – nedrąsiai paklausęs Silvestras.

„Mane išnešk į Juodaubį, o Mergelę į kiemą."

Taip tą pranašingą sapną Silvestras ir užmiršęs. Po kurio laiko Silvestras vėl sapnuojąs. Beeinąs jis siauru takeliu prie kažkokių aukštų skardžių. Staiga prieš jį Jonelis su Mergele. Jis tuoj pažinęs tuos pačius, kurie ant miegų svirnely nuolat painiojosi, kad reikėjo ko ieškoti ar ką tvarkyti. Jonelis piktas, laikąs už rankelės Mergelę ir sakąs Silvestrui: „Ar aš tau nesakiau, kam tu mane su Mergele tose dulkėse laikai: išnešk Mergelę į kiemą, o mane į Juodaubį."

Jonelis taip piktai žiūrįs, jog, rodos, tuoj nusmuks tais skardžiais į bedugnės prarają.

To sapno Silvestras jau nebepamiršęs. Rytmetį pažiūrėjęs į Jonelį ir Mergelę svirnelyje, apšluostęs dulkes ir padėjęs pavaizdesnėje vietoje tame pačiame svirnely.

Ilgai nelaukęs, padirbdinęs šv. Joneliui didoką, ant žemės statomą koplytėlę, nukaldinęs kryžmą, rudai nudažęs, išvežęs ir ant kalno prie Juodaubio upelio pastatęs.

Jei mano tėvas perstatė tą koplytėlę savo vedybinio gyvenimo pradžioje apie 1873–1874 metus, tai ji šiaip taip išsilaikė iki 1926 metų, kai vėl perstatytoji buvo šventinama. Taigi koplytėlė išsilaikė 43 metus. Tiek pat laiko duodant ir Silvestro koplytėlei, ji turėjo būti padaryta apie 1830 metus.

Kiek laiko ji išbuvo ant miegų, sunku spėlioti. Galėjo ir ilgokai išsilaikyti. Bet ta koplytėlė buvo pastatyta prieš stovyloms pakliūnant ant miegų bent prieš 43 metus, arba apie 1787 metus. Šie metai ir yra apytikriai šv. Jonelio su Švč. Mergele įsikūrimo metai.

Taigi tiedu šventieji yra tikri liudininkai Končių sodybos Purvaičiuose amžiaus – apie 1778 metus. Dar pridedant laiką, šventųjų išbūtą ant svirnalio miegų, statulų amžius pakiltų iki 200 metų.

Kaip ten bebūtų, tokio amžiaus daiktai gerbtini ir saugotini. Jie yra daug išgyvenę su Končiais. Šv. Jonelis matė netolimąją apylinkę ir ten stebėjo, kas dėjosi ir ką pats išgyveno.

Kliuvo ir jam. Apie ankstyvesnįjį jo gyvenimą nėra žinių, neteko nugirsti pasakojimų. Tačiau pasakojama, kad Juodauby baido, vadinasi, po koplytėle ar prie jos ir anais laikais galėjo būti palaidota nekrikštytų kūdikių, nes tokių

kapeliai visur siejami su baidymais. Vėlyvesniais laikais tikrai buvo pakasama. Dar vaikystėje man tėvas yra sakęs apie tai. Sykį su tėvu prie koplytėlės laukėva atvaromo kiškio iš Mažojo Juodaubio. Kiek tolėliau, antroj pusėj kelio, Mažojo Juodaubio link yra lapurviai. Kaip tik tą dieną tėvas man juos rodė. Pamatęs bruknių ir kerpių krūmeliuose pliko žvyrelio progumą, paklausiau tėvo, nuduodamas nusimanantį, ar ir čia yra buvęs lapės urvas ir dabar užbiręs žvyrais. Tėvas atsakė, jog čia ne lapės urvo buvimas, bet greičiausiai pakastas nekrikštytas kūdikis. Jis dar papasakojo, kad negyvų ar ne laiku gimusių kūdikių į kapus neįsileidžiama. Tai ima ir slapčiom, nakties metu, pakasa kame prie šventintos vietos, prie kryžiaus ar koplytėlės. Arba kame pakasę pastatydina kryžių ar koplytėlę. O jei pasielgia kitaip, t. y. pakasa ne prie kryžiaus ar koplytėlės arba nepastato prie pakastos vietos kryžiaus ar koplytėlės, toje vietoje baido – rodos visokios šmėklos arba išbėga mažas, vien marškinėliuose kūdikis ir eina paskui prašydamas pakrikštijamas. Toks baidymas ar kūdikio pasirodymas pradingsta, kai pastatydina kryžių ar koplytėlę ir, žinoma, pašventina.

Šv. Jonelis turėjęs du išgyvenimu. Koplytėlėj vis būdavo įmerktų pievoj nuskintų gėlių – jaučio bumbolų, balgalvių, žvaginių. Vieta ši – Pociaus ganyklalė, gauta iš bendrųjų ganyklų. Žemė – dykas smėlis, augo tik vaivorai, bruknys. Tik pagal upelį gyvuliai galėjo rasti žolės, daubalėse ir viename šlapiame ganyklalės kampe. Augo kur ne kur plonutė smilgelė, saulės ašarėlė, katpėdė. Ganyklalė aptverta tvora. Niekas karvių čia neganė, jos buvo palaidos. Viena karvė ėmė smaigstytis prie tų įmerktų gėlių koplytėlėje. Kažkaip įkišo galvą ragus kraipydama ir nebegalėjo beištraukti – su visa koplytėle nusiritusi nuo kalno. Rado pusgyvę karvę pakalnėje.

Pyko Pocius, kam mano tėvas neaptveria savo koplytėlės. Tėvas koplytėlę apšaudė per dvi kartele. Tam aptvarui pasenus, susmukus, jau aš pats naują apšaudymą padariau.

Kitas įvykis. Pociaus vaikai buvo gerokai padykę, labai keikiančių tėvų ir patys labai keikė. Sykį Paminėjų Martinkus važiavo pro Juodaubį. Pociaus vaikai, išėmę šv. Jonelį iš koplytėlės, užnėrę pantį ant šv. Jonelio sprando, bebraidiną prie tiltelio pakalnėj į vandenį (vanduo čia kiaurą vasarą neišdžiūdavo – šaltinuota) ir saką: „Brisk brisk, velniuke." Martinkus, atėmęs iš vaikų statulą, subaręs vaikus ir šventąjį grąžinęs į koplytėlę. Po to įvykio tėvas nupirko „lankams geležies" (kibirams ar kitiems indams apmesti vietoj medinių lankų darydavo geležinius) ir koplytėlės angelę „užkalė". Taip ji ir laikėsi, kolei aš vis dar lankiaus tėviškėj.

Dabar koplytėlė naujai atstatyta – stiprūs aptvaro stulpai, kitoks langas, tekinti koplytėlės šonų pakraščiai. Ir pats šventasis naujai perdažytas: mano dažytasis neturėjo linksmo veido, o dabar jis gražiai šypsosi.

Mergelei Šventajai buvo, matyt, tais pačiais protarpiais pastatyta koplytėlė kieme. Pirmoji, kurią aš atsimenu, buvo didelė, ant stambaus stulpo, su gražiai

šakota geležine kryžma, apačioj apaugusi barbarytėm, greta vyšnios, užpakaly didelis klevas, kurio šakos vertė vyšnias lenktis kiemo pusėn – tai sudarė gražų vaizdą. Dar sesuo pačiame žemutiniame sluoksnyje visuomet turėjo pasodinusi rūtų, žydinčių dobilėlių (saulučių), žemčiūgų (kvepiančiųjų žirnelių), nasturtų; išaugdavo ir cinavados. Prie koplytėlės kamieno buvo padėtas balzganas didokas akmuo, taisyklingai elipsiškas. Jis buvo gilokai įsmigęs į žemę – ta iš žemės išsikišusioji dalis buvo tikrai taisyklinga, lygi. Ant akmens atsiklaupdavo, kai kalbėdavo poterius (kitas panašus akmuo buvo prie mano kamaros durų). Koplytėlės durys buvo atidaromos, šoniniai langai su nedideliais stiklais. Koplytėlė atrodė tamsi, baltavo statulėlė, baltai dažyta. Buvo lango ir durelių užuolaidos, Švč. Mergelės karolių ištisos virtinės ir didelė saga po kaklu, maždaug balandžio kiaušinio dydžio, tamsoko stiklo ar veidrodėlio pasenusio.

Prie Švč. Mergelės kojų buvo du mažytėlaičiai moliniai puodukai (ašaruvės) gėlėms įmerkti. Sesuo vis merkdavo pievų gėles, mat smulkučiai žiedeliai tiko ir mažiems puodukams, ir statulai, ir koplytėlės langeliui.

Žiemos metui puodukus pripildavo smėlio ir įkišdavo katpėdžių puokšteles, kurios sudžiūvusios savo išvaizdos nekeisdavo. Atrodė, kad ir žiemos metu mirksta gyvos gėlės.

Šv. Jonelio koplytėlė gėlėms merkti puodukų neturėjo. Buvo vartojami buteliai nudaužtu kaklu ir tamsaus stiklo. Žiemos metui čia pasilikdavo paskutinės pamerktos gėlės, sudžiūvusios, nuknabusios. Mat čia koplytėlės durys neturėjo stiklo. Ir rėmų durelėms nebuvo – tik koplytėlės apmuštose sienose išpjautos skylės. Žiemos metu koplytėlę pripustydavo sniego – vos šventojo galva bekyšodavo.

Aplink šv. Jonelį gėlių nebuvo daigstoma – kur čia, aplink plika, gyvulių nugraužta ganykla. Šiokį tokį jaukumą sudarė netoli kupstais augantieji kadugiai ir kerėplos pušaitės. Čia pušaitės retos, neaukštos, išsižargsčiusios. Šiaip vieta pavaizdi, su keletos kiemų vaizdu iš tolo į šiaurę, su Uščos miško aukštom skalinėm pušim (su aukso spalvos kamienais arti kronos). Dar kuokštas pušyno Mažajam Juodauby. Šiaip pušys nevešlios, aplink balzganas smėlis. Čia pat kelias į pakalnę, tuoj per upelį į kalną. Kelio pakraščiai aukšti, vis birstančio žemyn smėlio. Akiai labai gražus vaizdas – miškaliai aplink, plikos vietos su samana, balzganas smėlis, upokšnio vingiai, tiltalis per upelį.

Štai tie šešiolika vartų

Savo rašiniuose dažnai miniu gausybę tvorų Žemaičių padangėje. Aptvertas bet kuris laukas net tuo metu, kai iš trilaukės sistemos buvo pereita į daugialaukę. Kai kuris laukas paliktas pūdymui, jo aptvėrimą ypač patikrina, kad net mažiausieji žąsytėliai nerastų skylės tvoroj perlįsti į apsėtą lauką. Kartais kurį

Kryžius kelyje Luokė–Pavandenė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

pūdymo kampą panaudoja pasėdami bulvių. Tuomet tą lauko kampą aptveria naujai greitomis pinta tvora. Susmeigia mietus ir juos išpina nuožulnia pyne ranka apimamo storio išbėginių alksniukų. Pina tuos alksnius priplodami jų viršūnes prie žemės, o storuosius galus kreipdami maždaug 30 laipsnių kampu nuo žemės (žinoma, pagal alksnio ilgį). Visa tvora alksninė. Prie žemės smulkios šakelės ir lapai – čia nei žvirblis, nei pelė nepralenda. Jauni ir sudžiūvę lapai labai gerai laikosi. Kai reik rugius sėti, tvorą nuardo, parveža kurui, o bulves nukasa.

Gaila, nesusiprotėjau, ištiesus į vieną visas tėviškės tvoras, surasti jos ilgį. Kiek darbo, kiek medžiagos.

Dabar dėl tų šešiolikos vartų kely į Žlibinus.

Purvaičių soda „ulyčios“ neturi, kaip ir beveik visos Žemaičių sodos. Kryptį duoda Sausdravas. Mano tėviškė pačiam sodos gale. Vienuolika sodybų yra mūsų Sausdravo pusėj, šešios antroj pusėj (Petryla, Jundulas, Jucys, Grigaitis, Riškus).

Pirmuosius vartus tenka kilnoti, iš savo užduralio išvažiuojant. Į Stonio žemę įvažiuojant, už kokių 120 žingsnių, yra antrieji. Tretieji – įvažiuojant į Jeronimo Končiaus žemę. Jo žemėj, iš lauko į paprūdį – į sodybą įvažiuojant. Čia pro tris kiemus yra „ulyčia“. Pro Jeronimą Končių į Pociaus sodybą (kartais tarp tų sodybų vasaros metu būdavo vartai, kad gyvuliai nesipainiotų). Ketvirtieji – tarp Pociaus ir Jonavičės sodybų. Dveji vartai (penktieji ir šeštieji) – pervažiuojant kelią Plungė–Medingėnai (per Žvirzdalius). Į Labanauskio, paskui Zubieliaus

(Labanauskio žento), žemę įvažiuojant – septintieji. Antroj sodybos pusėj – aštuntieji. Į Vincento Končiaus žemę įvažiuojant – devintieji. Į Petrylienės sklypą – dešimtieji. Vienuoliktieji – tarp Jucio ir Urboniškės pievų. Dvyliktieji – netoli Bironto sodybos (kelias neina per sodybą). Tryliktieji – įvažiuojant į žlibiniškio Šukštos žemę, keturioliktieji – prie Šukštos sodybos. Penkioliktieji – prie Šukštos kumetyno ir šešioliktieji – iš Šukštos žemės išvažiuojant į Plungės–Žarėnų vieškelį jau pačiuose Žlibinuose.

Dėl to žmonių vargai: vasarą – vartai, žiemą – nosis. Visas kelias – ne daugiau kaip 3 kilometrai. Kai brolis Petris buvo Peterburgo kunigų seminarijoj, vasaros metu į Žlibinus kas sekmadienį važiuodavo į bažnyčią, o mane pasiimdavo už vartkelį. O tų vartų visokių. Tik vieni tebuvo bėgamieji, į Šukštos sodybą įvažiuojant, – atklembariavai ar atkabinai, ir jie patys atsidaro. Paskui juos nubėgi ir pravažiavus atvarai į savo vietą.

Kiti, jei lenktiniai, gana sunkūs kelti. Bet šitokie būna nuolat uždaromi ar su skląsčiu, ar su kobiniu, ar su kyščiu. Dar gerai, jei po vartais nėra išplaktos duobės, kuri dažnai būdavo pilna vandens. Tuomet neretai, nešdamas vartų kilnojamąjį galą, gauni per tą klampynę peršokti. Žinoma, kalbu apie vasaros metą – tai atsitinka po smarkesnio lytaus arba lytotu metu.

Juo vartai blogesni, juo sunkiau su jais. Jie paprastai būna raišiojami. Privažiavai – atrišk. Pravažiavai – užkelk ir užrišk. Tai dažniausiai netoli sodybų, kur gyvuliai – kiaulės, avys, žąsys vaikštinėja. Jei gerai nesutvarkysi, gyvuliai gali sueiti į „iškadą" – į daržą ar į javus. Kad nepamirštumei, prie vartų yra pririštas spragilas – jei neužriši, gausi su tuo spragilu. Nemėgsta vartkeliai tokio vartų papuošalo, dažnai išverčia ar nulaužia, arba spragilo galvą pasiekę nutraukia. Čia reik atsargumo, apdairumo. Vartai prie sodybų tokių papuošalų paprastai neturi. Sodyboj visuomet ir be „pabaisos" gali kas pamatyti.

Keistai nežinančiam gali atrodyti, kad nuo Žlibinų iki Kontaučių irgi trys kilometrai, o tiktai vieneri vartai. Čia ir tvorų kaip ir nėra. Pradžioj kontautiškio Petro Šukštos pievos (iš viso apie 6 valakus), paskui burliokynas – suvargęs, nuskuręs ir vartų nėra kame kurti – nei tvorų, nei gyvulių prie jų sodybų nesimato.

Į Plungę važiuojant vienuolika kilometrų, o tik treji vartai, neskaitant trijų vartų, kolei iš sodybos per savo žemę išvažiuoji į tą šunkelį. Bet savųjų nereik skaityti. Čia stambūs ūkininkai. Kiti per visą savo žemę turi užtvėrę „ulyčias" abiejose kelio pusėse, patys tvarkosi su vartais įvažiuodami ar į savo lauką, ar į pievą, ganyklą (Pakalniškis, Lingė, Tumas, Zdramys, Kripas, Rečkauskis).

Kai nepriklausomos Lietuvos laikais tą kelią perdirbo į vieškelį, neliko nė vienerių vartų. Savo žemės vartus užkėlei ir važiuok sau kaip ponas.

Dėl to važiuoja žmonės, kad ir turėdami gerus arklius ir vežimą, vienkinkį ar porinį, tik reikalui esant, o šiaip pėsčiomis. Žinoma, į artimąsias bažnyčias, Plungę jau tolimesniu miesteliu laikant. Be to, kad ir vasarvidžiu pėsčias grei-

čiau nueisi negu važiuotas: kliudo vartai, bet dar didesnis kliuvinys – blogas, niekuomet netaisomas kelias. Net vasarvidžiu duobės, kyšo akmens, murdytų šakų stimburiai, palijus – balos, purvas.

Visuomet, kolei dviračio neturėjau, į Plungę eidavau pėsčias. Per tvorą šokte peršoki tik ranką padėjęs, kai nuokalniai – pabėgėji.

Rudenį, pavasarį su vežimu sunkiai beišplauksi: 3–4 valandas plauksi – gaila gyvulio, vežimo, laiko.

Kai sarginau tėvą (jau studentas), visuomet eidavau į Plungę pėsčias. Turėjau nepermerkiamą milinę, su aulais batus – eidavau sau pliauškėdamas.

Soda... Kaimas... Aš

Kelios ar keliolika sodybų sudaro sodą. Paprastai bet kuri sodyba priklauso vienai šeimai. Šeimą sudaro tėvas, motina ir vaikai. Dažnai šeimose matai karšinčius: tėvo ar motinos tėvai arba tėvas su motina – senelis, senolė. Kaip ir nepasitaiko, kad vienoje sodyboje gyventų ir tėvo, ir motinos tėvai. Mat vienas jų yra atėjęs iš kitos sodybos, o ta sodyba turi karšinti savo senelius.

Tad sodyboj gali gyventi trys kartos: seneliai, tėvai ir vaikai. Tėvai tik du – tėvas ir motina, vaikų gali būti keletas, o seneliai tik du.

Kai numiršta kuris tėvų dar jaunyvo amžiaus, antrasis, neįstengdamas vienas pats ūkio tvarkyti, veda ar išteka antrą kartą. Kartais atėjusysis parsiveda savo vaikų arba jų gimsta iš naujų vedybų, tuomet sodyboj susidaro maišatis tarp vaikų, dar ir tarp senelių. Apie tai būtų kita kalba. Tokius atvejus reik palikti ir kalbėti tik apie daugumą, apie įprastinį atvejį, daugiausia aptinkamą sodos gyvenime: vienas senelių, tėvai ir vaikai.

Tokia buvo ir mano šeima, kurioje gimiau, augau. Senelis Silvestras, man atmenant jau buvo apie aštuoniasdešimt metų amžiaus. Tėvas Antanas, čia gimęs. Motina Anastazija Saudargaitė, atėjusi iš Šilasodos (Skruzdynių).

Seneliui mirus, liko Antanas ir Anastazija. Augome mes trys vaikai: Antanina – Ontė, Petras – Petris ir Ignacas – Ignė (aš). Du vaiku buvo mirę – vyriausioji Kaziūnė ir Stasys (tarp Petrio ir manęs).

Be žmonių, sodą sudaro trobesiai, medžiai, tvenkinys gyvuliams girdyti, šulinys geram vandeniui pasisemti. Name žmonės gyvena, valgį verda, visokie daiktai sudėti. Čia patys šeimininkai miega su mažais vaikais. Mat žiemą čia krosnis kūrenama valgį verdant, čia įrengta duonkepė krosnis, kurią kūrena tik maždaug kas trys keturios savaitės, kai reik duoną kepti – maždaug tokiam laikui užtenka vieno kepimo. Duonkepė krosnis šildo tik vieną trobos galą – pryšininkę, kur karšinčiai gyvena arba, karšinčiams mirus, čia laikomi visokie rakandai. Pryšininkės gale laiko vištas, čia sumesti tvorgaliai sausam kurui lai-

kyti. Gyvenamajame gale visokie mažiau vartojami namų reikmenys: seni „kalvaratai“, lankčiai, vytuvai, seni klumpiai; ant juostų sukabinti seni drabužiai, maišai, žinoma, jei čia užtverta, kad vištos neįeitų iš prastojo galo.

Kiek didėlesnio ūkio sodyboj atstu nuo trobos – klėtis, dideliam ūky – svirnas. Čia pat tvartai. Atskiras pastatas – daržinė šienui. Šiaudus sukemša ant tvartų, kartais čia ant arklių galo ir dobilų kiek prikrauna. Tiesa, vasarinius šiaudus (avižų, miežių) ir ant daržinės galų sukemša mišiniui daryti. Bet dažniausia mišinį daro iš ruginių šiaudų, vasariniuose kiek žolių ir taip pasitaiko. Mišiniui ir ant tvarto galo ruginių šiaudų prikrauna. Tiesa, čia pastogės neaukštos, mažai šiaudų tetelpa.

Jauja. Seniau čia buvo pirtis javams džiovinti, kai spragilais buvo kuliama (sauskulai). Bet pirčių ir vėliau negriaudavo, nes taip įtvirtintos į pačią jaują, kad, jas išgriovus, jauja ir nedideliam vėjui pūstelėjus lengvai galėtų pakrypti arba ir visai sugriūti. Kitur jaują klojimu vadina. Žemaičiuose klojimas yra jaujos asla, kur pasikloja kuliamus javus ar kur mina linus. Likusioji dalis yra trisienis. O pagal pirtį vienas pakraštys – peludė, kitas – pakratinė. Ant pirties moliu išplūktos lubos – čia laiko pupas, sėklinius dobilus, kuriuos pamažėli džiovina, kad daigumas nepagestų. Ta vieta vadinama aznyčia.

Roupė – rūsys daržovėms, bulvėms laikyti. Žardinyčia – sėmenims žardyti. Bragas – šiaudams sukrauti, kad šioks toks stogas būtų, kad ne taip bijotų lytaus kaip žage.

Kad daug kuomet uždera bulvių arba kai neturima roupės, bulves sudeda į „kapčius“.

Turtingos sodybos turi obladę – pastatą duonai kepti. Sienos ir stogas tik toks, kad lytaus neįblokštų prie krosnies. Paprastai tik vasarą čia tekepa duoną, kuomet šiluma nereikalinga. O gyvenamam name prisikūrenus, tik musėms veistis šiluma padeda.

Sodybų daržai aptvarstyti tvoromis. Ir višta tik lėkte įlekia, kur jei neleidžiama, nes tokios tvoros taip užtvertos, kad višta negalėtų įlėkti (žiogris). Tvoros pastovios žiemą, vasarą. Nuolat priauga medžių. Klevai, liepos, ievos, beržai, ąžuolai (jų nedaug sodybose – jie mėgsta laisvę). Atrodo, tarsi sodybos būtų apdaigstytos medžiais, jie išaugę eilėmis. Čia tvorų kaltė, nes tvoros tveriamos tiesiais barais, kuriuos nustato ir sodybos keliai, ir pastatų kryptis. Mėgsta žemaičiai medžius, leidžia jiems augti.

Sodnų nedaug – bloga žemė, neauga. Mūsų kaime tik vienoj sodyboj teaugo vyšnios, trešnės. Dažnai pasitaiko rūgštinių obelų, ne tik apie namus, bet ir laukuose, pievose. Nekerta lauk iš dirvų, nors trukdo ir žemę apdirbti, ir smelkia pasėlius. Su pagarba kalba apie kartų kartas pragyvenusias obelis, kurios dabar storulės, išdubusios, vos viena kita atžala ar šaka bežaliuojančios, taip sakant, nelyginant būtų tikras šeimos narys. Ir vaisiais, kartais ne taip jau blogais, nepasinaudoja – apžiūri kaimynų paaugliai.

Kelios tokios sodybos sudaro sodą, arba kaimą. Nors sodybas paprastai vadina kiemais: Purvaičių sodoj 17 kiemų, ne sodybų. Dažnai į sodybą žiūrima kaip į eilę sodybų, aklai prie kita kitos sustatytų; per kiemą eina kelias, kurio dažnai abiem pusėm stovi sodybos. Žemaičiuose tokių sodų retai kame teaptiksi. Sodos dažniausiai susiskirsčiusios palei upelius. Jei upė didesnė – vienoje pusėje viena soda, antroje pusėje jau kita. Jei mažas upalis, pervažiuojamas be tilto arba pereinamas vieną siją permetus lieptui, tuomet kaimo sodos išsiskirsčiusios čia vienoj, čia kitoj upalio pusėj. Purvaičių vienas galas yra dešinėj pusėj, kitas – kairėje. Ištisinio kelio, tiksliau, jokio kelio per sodą nėra. Tik viename vakariniame sodos gale trys sodybos tėra glaudžiai susistačiusios trobesius, – jų ir kelias pramintas (Jeronimas Končius, Pocius ir Šukštos gyvenimas, vėliau Liudviko Jonavičės atpirktas).

Mano gimtoji sodyba yra paskutinis kiemas vakariniame Purvaičių sodos gale, dešinėj Sausdravo pusėj. Dėl to vaizdas ir gyvenimo aplinka kitokie negu kad ir retai išsistačiusių sodybų. Čia ne tik sodos galas, čia ir parapijos galas, ir valsčiaus galas. Čia visokie reikalai turi galą.

Eidamas į vakarus, tik išėjęs iš savo pastauninko, per Kripo (Jėrubaičiai, Plungės valsčius) ganyklų kampą perėjęs, tuoj atsiduri Plungės kunigaikščio girioje, kuri eina apie kokius septynis kilometrus iki Lekemės, už kelio Rietavas–Plungė.

Eidamas į pietus, tik per savo pasausdravio pievos tvorą perlipęs, dar Jeronimo ganyklalę peržengęs, atsiduri už Šukštos bendrųjų ganyklų kampo Uščos dvaro pušyne (Rietavo valsčius, Raseinių apskritis), už kurio Šukštos miškai pagal Paminėjų sodą eina iki pat Medingėnų dvaro (apie 6–7 km).

Eidamas į šiaurę, iš savo Didkiemio išėjęs, kokį kilometrą turėtumei eiti per buvusias bendrąsias ganyklas, Didpieviais vadinamas, atsidurtumei „Tobolske" pas Jonušą. Matyt, tai taip toli nuo sodybos, lygiai kaip Tobolsko gubernija Sibire, kad taip pavadino. Už Jonušo jau Šarkiai (Plungės valsčius) ir už kokio kilometro – Jankauskio sodyba.

Ir tiktai į rytus ėmus eiti, tetenka per savo dešimties pūrų sėjimo laukelį (trijų laukų ūkis) pereiti, kad atsidurtum Stonio žemėje prie Stonio sodybos.

Kaip matome, iš sodybos galėjai toli nueiti visokiomis kryptimis ir neaptikti nė vienos sodybos: miškaliais iš savo žemės į svetimus miškus. Galėjai „miškiniu" pasidaryti ir sodos gyvenimo visai nepažinti, su sodos jaunimu palikti nebendravęs. Pro mus eidavo į savo pievas tik Stonio sodybos gyventojai. Pirma per mūsų sodybą, o paskui, kai jiems buvo duotas patogesnis, statesnis į pievas kelias, jie jau mūsų šunų nebelodydavo.

Taip tad mano augta tarsi nuošaliame vienkiemyje, toli nuo bet kurio kaimo–sodos įtakos, be artimesnės progos gerai kaimo gyvenamąsias aplinkybes išgyventi, prie jų priprasti, taikintis, paaugti tikru kaimo gyventoju, tikru sodos vaiku. Nemačiau kaimynų vaikų. O jei kuomet jie su vyresniaisiais ir eidavo pro šalį, tai skverbėsi į motinos sijoną ar į tėvo švarko žambus rutuliavosi, kad apsisaugotų

nuo smarkiai puolančių ir skaudžiai lojančių keleto šunų, iš kurių vis amčiojo tėvo didelis skalikas ir kad ir ne taip jau piktai kaip mažieji puldavo, vaikams atrodė labai pavojingas, dar nematytas, ne kaip kiti kaimynų šunys. Ar uogaujant kame pakrūmėse trumpam švystelėdavo vaikas, uždraustas pievos žole šliaužioti... Ponų gretimuose miškuose, lyg jau be savininko, vaikai grybaudavo dažniausiai kartu su paaugusiais ar senukais, senelėmis. Uogauti išbėgdavo ir vieni, bet tik trumpai, paskubomis, riešutauti eidavo daugiausia pamiškėse, svetimose žmonių ganyklose, tik sekmadieniais ar šventomis dienomis, ir vėl su paaugusiais.

Atrodo, esu miške augęs, miške lapojęs. Vien saviškiai ką davė, tą davė. Svetimoji įtaka buvo galima tik iš samdinių – vaikių, mergių. Piemens pas mus nereikėjo: viskas aptverta statinėmis tvoromis, pro kurias ir mažas žąsytis negalėdavo iš pūdymo pro tvorą pralįsti į už tvoros gausų žolyną ar javais kvepiančią dirvą. Vadinas, tik paaugusių įtaka, jų pasakos žiemos vakarais, jų daina iš darbų vasaros vakarais grįžtant.

Kad ir toloki sodybos kaimynai mano amžiaus vaikų neturėjo. Jeronimas turėjo dvi dukteris, Vonę ir Barbę, ir sūnų Kazę, kuris neblogai pūtė sekmadieniais klarnetą po laukus vaikščiodamas. Pocius turėjo du sūnu ir dvi dukteris, kur paskui Jonavičė gyveno, ūkį nuomavo Nagys, atėjęs į mūsų sodą jau su paaugusiais vaikais. Tik vienintelė Groso sodyba, kur gyveno dveji kumečiai. Na, juk su kumečiais ūkininko vaikams netinka bendrauti. Be to, ir toli, už kilometro, anoj pusėj Sausdravo, kunigaikščio pamiškėj.

Ir pradžios mokykloj neteko mokytis, neteko trintis su visokiais iš platesnės padangės vaikais. Sesuo šešeriais metais už mane vyresnė, brolis – ketveriais. Kai jis išėjo į pradžios mokyklą Žarėnuose, namie kaip ir nebuvo.

Sodoj augęs ir sodos vaikų nematęs. Tarsi sodoj paaugę ir tebūtų, tarsi jie nebūtų vaikais buvę: vyrai, moterys – darbininkai, senės, seniai – karšinčiai, taip pat ūkininkės, ūkininkai. Darbininkų kur kas daugiau kaip karšinčių. Darbininkai, mergės, vaikiai vis keičiasi, jie nesensta, vis vienodo amžiaus. Retai kame nugirsi seną vaikį ar senyvą mergę. Darbininkai, samdiniai – tikrieji darbininkai neturi laiko senti. Jie pradeda senti, kai pradeda savarankiškai dirbti, sudarę šeimas, ir eina daugiausia į dvarus kumečiauti – metininkauti.

Aš augau pačioje gamtoje, nutolusioje nuo sodybų, nuo žmonių, tik savo tėviškėj. Tik sekdamas pastovius savo tėvų darbus, nusistatymus, nurodymus. Kame tie pavyzdžiai, kurių galėjai apsčiai pamatyti, patirti gyvendamas knibždančiame žmonių kaime, o juo labiau tarp vaikų? Būry visokių vaikų visuomet atrasi – ir gerų, ir blogų. Blogaisiais pavyzdžiais vaikai greičiau ir užsikrečia. Pavyzdžiui, kokius keiksmus, patyčias tik nugirdęs atsimenu greit ir ilgam. Panašiai ir blogi veiksmai ar įtartini papročiai.

Bet čia vienas pats, be sau lygaus amžiaus išdykėlių. Pati gamta blogo nemoko. Joje matai ir grožio, ir darbštumo pavyzdžių. Matai, kaip viskas suderinta,

sutvarkyta, kaip augalas ar gyvis saugo savo vietą, kaip jie turi savo tarpe draugų, bičiulių, kurie jiems padeda. Matai, kaip pati gamta ieškosi apsisaugoti, nutolinti blogus artimuosius, netoli gūžtos prisimetusius.

Tai ne sodos įtaka, o vienkiemio uždaras gyvenimas. Juk čia beveik kaip vienkiemio aplinka: sodyba nedidelė, pastatai sodiški. Be sodno, tik pavienės obelys, ir tos rūgštinės. Tik viena vyninė ir viena saldinė labai gražių ir skanių vaisių nešė. Saldinės saldūs, balti nedideli obuoliai. O vyninės raudonpusiai, dideli. Ir gardūs ne dėl to, kad iš kitų medžių ragaudavai rūgščius, kad kandus visą giminę į kaktą sutraukdavo. Bet gaudavom kartais ir tetos iš Skruzdynių obuolių paragauti. Tiesa, jos sode buvo daug mažų labai gardžių slyvukų – rydavai su visais kaulais, bet dauguma obuolių – žieminiai, rudenį neįkandami. Užtat apie Užgavėnes, net apie Velykas, jie pasidarydavo raudonpusiai, minkštoki, tuomet tikrai gardūs. Tebuvo tetos sodne tik dvi cukrinės obelys, viena sena, kita jauna. Galėjai pradėti ragauti jau apie Šv. Petrą. Balti, gražūs obuoliai, o kai ant šakos nunoksta, darosi tarsi vandens persisunkę – permatomi; nukritę ant žemės į žolę beveik visuomet susprogsta. Jų negalėjai krėsti, nes susidaužydavo, reikėjo skinte skinti.

Atsimenu, buvo ir pas mus paprūdy, daržo pusėj, senas slyvos medis, ir vaisių turėjo, tik greit supuvęs išvirto. Jau kiek vėliau prie trobos galo Pranciškus Jankauskis iš Paminėjų įskiepijo tris obelis. Besismaigstydami gyvuliai per nepakankamai aukštą tvorą nulaužė vienos skiepą, apgraužė patį medelį ir jis nebeatsigavo. Augo tik dvi – viena vidury darželio, užuovėjoj, labai gražiai augo, o kita prie namo kampo, šiaurės vėjo atgaišoj, beveik be šakų buvo. Abi antaninės. Kasmet gaudavome gražių vaisių.

O sodnas, kiek mama nesirūpindavo, neaugo, medeliais, samanomis aptekdavo. Mat po velėna tuojau baltas kaip pajūry smėlis, geresnės žemės nė vardo. Tręšimas turbūt tik kelis mėnesius teveikė – smėlis tuoj suėsdavo.

Augo kieme kelios storos didelės vyšnios. Baltavo žydėdamos, o uogų teturėdavo tik kelias. Augo viena nedidelė trešnė, išsiskeryčiojusi, kumparainių šakų, irgi tik su keliomis uogomis.

Augo ir trys klevai. Du buvo gražiai nuaugę, o trečias vos laikėsi su daugeliu sausų šakų. Vienas tikrai kleviškos išvaizdos augo visai arti prie gerosios menės langų, greta didelio šermukšnio. Jis buvo perkūno perplėštas, bet išleido gražias atžalas ir sužeidimas ilgainiui visai dingo.

Patvory pagal kelią augo penkios ievos. Dvi smelkė tarp jų augąs storas aukštas topolis, po savo šakom paglaudęs tas ievas. Uogų skonis buvo ne visai vienodas, ir dydis skirtingas. Dar viena ieva augo žardienoj: tikrai gražus, itin storas medis, plačių šakų, apvalainos kronos, gardžių didelių uogų. Ir nesunkiai įlipamas buvo – neaukštas kamienas leido greit pagauti šakas arba nuo gretimos tvoros įlipti.

Laisvai augo kieme tikrai storas, išdubęs, su daugelių padžiūvusių šakų, be gyvos viršūnės topolis. Jis sunkiai išvirto, visą kiemą užimdamas. O galė-

jo pataikyti virsti ant klėties arba tvartų, kurie nuo jo tebuvo per nedidelius dešimt žingsnių.

Dar iš kažkur, bene iš Stoniškės, buvo perneštas kaštonas. Tas vargte vargo, nei žydėjo, nei vaisių turėjo.

Iš kunigaikščio miško, prie Pušinės smuklės (Skruzdyniai–Pakerai, 7 km nuo Plungės), buvo išrautas mažas maumedis, dailios išvaizdos neturėjęs. Stypo šakos, daugiau į šalis augdamos, o aukštyn nekilo, nors prie namų augęs šermukšnis ir netolimos ievos davė jam plačią skylę į dangų. Vietos turėjo daugiau aukštyn augti negu į šonus, bet neaugo.

Žardienoj augo šeši beržai. Keturi eilėje, su gandro lizdu vienas. Pats storiausias augo pavienis, labai gražių nutįsusių šakų. Ir jis virsti pataikė į tuščią vietą, o kiek į šalį nukrypęs, būtų visą klojimą ar bent pusę jo sumaigęs.

Dar prie roupės, prie tvenkinio galo, augo graži saldinė obelis, keletas jaunyvų aukštų topolių, varnėnų mėgiama vieta su daug įkilų.

Tėvai labai mėgo medžius ir vengė juos kirsti, nors jie augo pavojingose vietose, buvo persenę, kaip tas išvirtęs kieme topolis arba žardienos senasis beržas. Tėvas vis sakydavo, reik vietoj vieno nukirsto dešimtį kitų padiegti. Taip buvo su viena blendimi, kuri augo antroj pusėj kelio, prie tvartų galo. Kelias labai siauras, o juo reikėjo važiuoti į žardieną su javų prikrautais vežimais. Blendis išsiskeryčiojo plačiai, augo vis storyn ir storyn, pravažiavimas vis siaurėjo. Vis daugiau tas medis nupešdavo pravežamų javų, reikėjo kaskart grėbstyti ir nešte nešti. Be to, supuldavo prie vežamų ir išpeštų pėdų paršeliai, pataikiusios namie žąsys. Mama vis sakydavo sutvarkyti tą medį, bet tėvas vis neklausė. Paseno medis, atsirado didelis keras atžalų, kamieno šaknys augo virš žemės kelio pakraščiu, o šakos dar ir stogą lietė. Bet medžio niekas nekirto.

Bevažiuodamas su tėvu kelio taisyti, o tai buvo netoli Žarėnų, parvežiau išrovęs keturis penkis uoselius. Padiegiau du prie vartų į pasausdravį, kitus prie vartų į žardieną. Prigijo, augo, tik negražios išvaizdos. Vėl padiegiau arti prie vartų stulpų, kad vėliau vartams būtų geri amžini stulpai. Išsiplėtė šakos, pasiaurino pravažiavimą. Bet augo, nors apylinkėje labai plačiu ratu uosių visai nebuvo, tik arti Žarėnų, gal jau už medingėniškio Šukštos žemės. Sako, kur uosiai auga, ten nėra gyvačių. Pas mus neaugo, užtatai gyvačių buvo tiek ir tiek.

Tik vieną vienintelį medį iškirto sodyboje. Tai buvo senas beržas, nelabai aukštas, bet plačios gražios lajos. Jis augo netoli daržinės, tvoroje, ir labai smelkė daržą. Kai toje vietoje sėdavo kanapius, plika būdavo tų kanapių po beržo laja.

Atrodė, tarsi visi sodybos medžiai buvo sudaigstyti tam tikra tvarka. Ta tvarka buvo ne žmonių sudaryta, bet pačių medžių pasirinkta, jie augo patvoriais. O kad tų tvorų tiek ir tiek, tai medžiai ir užaugo tarp namų, tarp trobesių, kad nuo gaisro apsaugotų. Nors jie savo šakomis čia draskė šiaudinius stogus, vėjui šakas lankstant.

Tarp laukų patvoriais medžiams neleido augti. Tik tarp dviejų laukų Stonio ūkio link augo gluosniai. Pagal tą tvorą buvo duotas jam kelias, kad per sodybą į savo pievas ir į aptvoralį nevaikščiotų. Panaudojo čia gluosnius mietams, tad tie mietai ir pavirto paskui gražiais, lygioj eilėj augančiais gluosniais, tarsi tyčia sudiegtais.

Gluosniai labai gražūs medžiai. Auga kaip kepurės, tarsi apkarpyti būtų, tinka sodybų įvažiavimams ar šiaip kame pakeliais. Kai jie patys ima ant žemės augti, išauga krūmai. Bet kai juos susmaigsto į žemę, dar kiek drėgnoką, jie atžalas leidžia tik nuo mietelio viršūnės.

Nedidelės pievelės paupiais buvo prižėlusios alksnių. Nedidelėje ganyklėlėje augo keletas senų, storų pušų, o didžioji ganyklėlės dalis buvo priaugusi tankių gegnės storio pušų, kurios šiandien pavirto brandžiu pušynu. Tolimesnysis galas šlapokas, šaltiniuotas. Čia augo retos kerėblos pušys; tai yra ta vieta, iš kurios išsistatė Augustinas Pakalniškis Užlieknyje. Artimiausias prie sodybos galas prižėlęs smulkių alksnių, taip tankių, kad jau ir žolė tarp jų neželia. Alksnyną nuo pušyno skiria vadinamoji pelkė (ji ir vasarą neišdžiūdavo).

Pušynėlių buvo ir Didpievyje, čia atskirai laikėsi ir kelios itin aukštos skalinės pušys. Dar miško buvo pasausdravy, anoj pusėj upės, kalniau, drėgnoje vietoje. Čia augo išbėginės pušys, eglės, keli ąžuolai. Vienas kerėbla storas ąžuolas prie kelio, arčiau upalio. Apsčiai čia buvo drebulių, lazdynų ir upės šlaituose alksnių. Miško ūkis turėjo tiek, kad, tėvo žodžiais, sudegus būtų galėję du kartu visus trobesius atstatyti su mediniais stogais. Ir geras miškas – vyravo pušys. Ir visa tai 36 hektaruose žemės, kurią perpus užsirašėva su broliu Plungės valsčiaus raštinėje. Perpus ir mokesčius mokėjova, – tokio ploto pradžioj nenusavindavo, neatimdavo po 1940 metų.

Laukai buvo šeši, visi tvoromis aptvarstyti. Ir laukeliai nedideli pagal ūkį. Per juos perėjęs, tuoj atsidurdavai pievose, alksnynuose, miškaliuose.

Panašiai atrodė ir kitų kaimynų žemės. Visur dar krūmų, alksnių, visokių medžių prižėlę tiek, kad su kuru nebuvo rūpesčio. Kad nekirstumei alksnių, užželtų pjaunamos pievelės – ir dalgio nebeįkištumei, užželtų ganomosios vietos, kad nė pats briedgauris nebeturėtų kame augti.

Tik Žlibinų link eidamas, turėjai eiti per buvusias ganyklas, dabar Purvaitiškių pievas, vietomis jau išplėštas. Menkos buvo pievos, lazdynų prižėlusios, nekokios ir dirvos. Reik gerai išdirbti, įtręšti, žinoma, dirva bus našesnė nei skurdi pieva, kur „zuikiai kašėrijasi". Eidamas antrojo Purvaičių sodos galo link jos pakraščiu, prieidavai Untulio žemę ir žlibiniškio Šukštos gražųjį eglynėlį. Tuoj – Žlibinai, persisvėrus per malūno galą, pro kapalius kairėj.

O kitomis linkmėmis eidamas, tuoj už savo žemės atsidurdavai arba į Šukštos kilometrais matuojamus miškus, arba į dar didesnius Plungės kunigaikščio Mykolo Oginskio anuomet kirvio nemačiusius miškus.

Prie smulkių ūkininkų sodybų su jų smulkiais patraukliais vaizdais yra didelės platumos dvarų. Smulkūs ūkininkai Šukštos, dar smulkesni Uščos. Ir stambūs, vis po tris valakus – karališkiai (paskui zuboviškiai, oginskiškiai), Šilasoda, Jėrubaičiai, Šarkiai, Kapsudžiai, Užlieknis.

Galėjai matyti visaip gyvenančių, visokių pastatų, sodybų, gyvulių, pievų, laukų, net žmonių visokių – iš tolo galėjai spėti, kas ir iš kur važiuoja.

Baudžiavos laikais ne taip toli buvo Purvaitinė smuklė – puskilometris. Tas didelis pastatas tebebuvo man atmenant. Vienas galas su langais – gyvenamas ir pagrindinė patalpa smuklei su „šinka" – atatvara kampe iki krūtinės aukščio, viršutinė dalis iš storokų virbalų su anga paduoti pirkinį. Iš tos užtvaros durys į gyvenamąsias patalpas. Pasieniais suolai, stalai, rodos, kėdžių nebuvo, matyt, kad nebūtų kuo muštis.

Iš to didelio kambario trejos durys: vienos į lauką, kitos į žydo gyvenamąsias ankštas patalpėles ir trečios į „stadalą". Patalpa be lubų. Prie tos patalpos kiemelis – jėpkė, irgi su vežimais apsistoti.

Kita smuklė iš kitos nuo mūsų pusės – užsieninė.

Tarp tų dviejų smuklių jokiu būdu nebuvo toliau kaip vienas kilometras. Ši užsieninė menkesnė buvusi (aš jos nemačiau net pėdsakų), mažesnė ir ne taip patogi įvažiuoti. Kitas dalykas – Purvatinė, didelė, tuoj tik į kalną įvažiavus už Sausdravo (kalne šulinio vietoj didokas, neišsemiamas šaltinis, – vietoj rentinio įstatyta smaluota statinė), jau miškui prasidedant. Už keleto žingsnių kryžkelė Plungė–Medingėnai–Paminėjai – į antrąjį sodos galą, kairiojoje Sausdravo pusėje, tuoj Petrylienės – bobutės (pribuvėjos) trobelė, visai be žemės, nė darželio, nė skiedryno. Toliau Petravičiaus namas, Juciaus, Pusčio (paskui Urbono) – Šukštos nuomininko, Grigaičio, Riškaus. Daugiau šioje Sausdravo pusėj purvaitiškių nėra.

Antroj pusėj Sausdravo buvo sodos kapai su stora pušim, ant kurios nulūžusios nuo senumo viršūnės buvo gandralizdis. Jame visuomet perėjo gandrai. Gražus geltonas kapų smėlis, kaip daugelio Purvaitiškių laukų. Pagrindinė kapų koplytėlė ant žemės su Sopulingąja Dievo Motina priklausė mūsų sodybai.

Kita koplytėlė ant stiebo su kunigo P. Končiaus, mano tėvo brolio, dirbtais šventaisiais buvo kryžkelėje prie Purvatinės. Ji baigė savo dienas apie Pirmąjį pasaulinį karą. Dar viena koplytėlė, mūsų sodybai priklausanti, yra ganyklalės pryvartėje, dabar irgi naujai sutvarkyta.

Didoka koplytėlė Purvaičiuose buvo paskutiniame mūsų Sausdravo pusės kieme – Eitučių trobelė prie to kelio, kuris nuo Purvatinės ateidamas brastva pereidavo į antrąją Sausdravo pusę.

Dar viena graži koplytėlė prie išsikerėjusio ąžuolo Petravičės žemėje, prie tako į Kontaučius, Uznio nagingų sūnų padaryta, žaliai nudažyta.

Ir dar šv. Jonelis ant stiebo už Bironto, įvažiuojant į žlibiniškio Šukštos žemę.

Rodos, daugiau nei kryžių, nei koplytėlių Purvaičiuose nebebuvo. Plungės keliu važiuodamas pro senkely Kumšlyčio krikštą, rasdavai Račkaukio stoginį kryžių, o važiuodamas Medingėnų link, jau Žvirzdaliuose aptikdavai antroj kelio pusėj prieš Kumšlyčio trobelę koplytėlę ant stiebo. Prieš Vytarto sodybą – koplytėlė ant žemės. Už Viešdaubos upalio seni kapaliai jau prie Vyšniausko sodybos.

Važiuojant nuo Purvatinės Paminėjų link, prie Mažojo Juodaubio kelio, Pociaus ganyklalėj, kryžius; toliau, už Juodaubio upalio, kalne, šv. Jonelis ant žemės, jau mūsų sodybos žinioje.

Čia pirmosios šventintosios sodybos jau Purvaičių sodoje, kitos pirmosios už Purvaičių sodos. Jas aptikęs, gali sakyti, jog čia tuoj eis purvaitiškių skurdžios pievelės, nederlingi laukai. Smėlis kiaurasis, vėjo pustomas Juodaubio pakely, net viksvos ir briedgauris neišsilaiko.

Dar nieko nepasakyta apie kryžius ir koplytėles pačiose sodybose, kiemuose. Graži balta koplytėlė ant stiebo Jeronimo Končiaus kieme. Tuoj gretimoj sodyboj, Pociaus kieme, ·stoginis kryžius, iš tolo matomas, dar ir pati sodyba kalvos viršuje.

Tai tokioje apylinkėje teko man praleisti vaikystės dienas iki dešimties metų. Paskui prasidėjo mokyklų metai. Dažniausiai, žinoma, lakstydavau savo pasausdraviais ar Didpievio paupaliais. Giliau yra įsmigęs į atmintį ir tas kadugys Didpievy, senas, ant aukštoko kamieno, kaip apkarpytas, tankus tankus. Čia mėgo perėti kikilis. Vėliau jis buvo įplyšęs. Kažin, koks jo likimas dabar? Augo vienišas dirvalės pakrašty, arti prie savęs jokio medžio neturėdamas.

Tebesilaiko galvoje ir pušis tuoj už tvoros vadinamojoj Daubelėj. Stora stora, bet žema, labai plačių storų šakų prie pat žemės ir visai be viršūnės. Matyt, viršūnė buvo vis nulaužiama, kad aukštyn neaugo.

Netolimais nuo tos pušies per tvorą persisvėręs augo gluosnis šlapiame įdubime, einančiame nuo pastauninko pelkės. Tuo medžiu galėjai pavaikščioti nuo pat kero iki viršūnės.

Aiškiai tebeturiu akyse vienišą ąžuolą, aukštą, gražios kronos, visai arti Stonio žemės ribos (jis vis ginčijo, kad tai jo žemėj augo tas ąžuolas). Sykį, ganydamas padirvy karves, buvau mamos aprūpintas dideliu raudonu languotu skėčiu (tokia mada buvo) – važiuojant vienaarkliu vežimu, jis apdengdavo nuo lytaus visą vežimėlį. Įlipau aš į tą ąžuolą skėčiu nešinas, išskleidžiau ant toliausiai nuo kamieno nutįsusios šakos, išsilingavau rankoj skėtį laikydamas ir šokau. Žinoma, skėtis mano svorio neišlaikė ir aš nukritau į kemsynę, tarsi jokio skėčio neturėdamas. Taip man nuo to ąžuolo ir nepasisekė paskraidyti.

Pastauninko pamiškėj augo šakotos eglės – aukštos, laibos. Lipdavau į pat viršūnę, nusitverdavau už viršūnės ir šakas apžergęs pasileisdavau žemyn. Aišku, teko bumtelti į žemę. Bet pagrindinis dalykas – visas kelnių šakumas gyvi sakai.

Atsimenu ir tą didįjį lazdyną, kur tuoj už jaujos, Sausdravo skardžio viršuje, augo. Kokie dideli riešutai. Ir tą šermukšnį, kurio uogos buvo gana įkandamos jau ankstyvą rudenį, dar šalnoms neužėjus. Jis augo daubos pakrašty prie lankos vartų.

O ievų uogos pasausdravio vingely! Pačios ievos apaugusios: viena bedruskio krūmu, kita vašoklio krūmu su saldžiomis raudonomis uogomis. O čia pat prie Sausdravo vingio sietuvos alksnių krūme augo serbentos – juodos didelės uogos.

O pastauninko vaivorai. O Didpievio alksnynėlio žemuogės...

Iš tolimesnių apylinkių daugiausia atmintyje tebesilaiko Juodaubio lapių urvai. Čia Šmičkio į kerėblą pušį įvarytą šešką nušoviau.

Labiausiai įsiminė kelias per kunigaikštienę, per Degimus, pro šv. Roką, per Sausdravo malūno tvenkinio galus, tiltą Ješinskio pievose, pro Kiauleikį į Skruzdynius, pas gerąją tetą Viktoriją – krikšto motiną. Baltos duonos, be dirsių, pavalgydavau. Vasarą slyvos, cukriniai obuoliai, avietys. Gardi dešra iš kamaros su šv. Jurgio paveikslu...

Tą kelionę eidavau su seserim Antone, šešeriais metais vyresne. Ji gerai žinojo kelią, kartais net neidavo pro Gibėžą, o išvesdavo stačiau į Ješinskio pievales per miško kampą. Niekuomet nepalikdavome neįėję prie pušies Rūpintojėlio (jau už vieškelio) į tyrelį palvių pasmaguriauti. Jos didelės ir nenunokusios, tegu ir be jokio skonio, pavalgomos. O jau nunokusios – permatomos, panašios į geltonąsias avietes. Koks skonis...

Mėgau mišką, miškelius, krūmus. O padiegęs tebuvau kelis uosius sodyboj ir padaržėj lazdynus, rastus kelionėj pas tetą. Nebuvo pasodiniams vietos, visur priaugę topolių, ievų, aviečių. Klevai tik pirmus metus augo kaip šepetys, o toliau nė vardo – nė žymės jų.

Tik vieną sykį tebuvau nuėjęs į Kontaučius. Į bažnyčią vis eidavome į Žlibinus. Ar ne du kartu pėsčias buvau Medingėnuose. Studentaudamas eidavau į Plungę (10 km); čia paštas, čia pažįstami. Atstumas manęs nebaidė.

Tad tokioje apylinkėje teko man vaikiškai bėgioti, tokioje gamtoje pirmuosius įspūdžius gauti. Jie giliai įsmigo, tokius ryškius pėdsakus paliko. Tokie jie aiškūs, iki menkiausių smulkmenų. Ar nuskinta kame dar nenunokusi bruknis, ar jau rudenį, baloms miškaliuose užšalus, net kiek ir pasnigus, pamatyta tarsi ant plonytėlaičio siūlelio pririšta raudona spanguolė. Džiaugeis kiškio pėdomis ir dirbai iš lentelių su neaštriu peiliuku kiškio pėdas, spaudei jas į smėlį, kurio niekame netrūko, ar į sniegą ir džiaugeis, kad jos kiek panašios į tikrąsias. Arba vaikščiojai žiemą, neseniai pasnigus, tetervinų pėdomis, gražiomis, dailiai sniege įspaustomis – ir pati pėdelė graži, ir jų suskirstymas lygus, dar tarsi su siūleliais suvarstytos – apie kadugio kupstus, apsnigusius, su baltomis kepurėmis.

Ar įkilus kėlei varnėnams, ar čiukuruose stebėjai, kur žvirbliai velka ilgus šiaudus. O jau džiaugsmo buvo, kai parskrisdavo pilkoji musinukė į savo per-

nykštį lizdą ant langinyčių pagražinimų. Retai, bet ir sodyboj aptikdavai kikilio lizdą. Kasmet rasdavai didelį lizdą su daug vaikelių. Ir jau stebėjais, kai kitąkart išsiperėdavo vienas vaikas, pasišiaušęs, didelis, visą lizdą užplėtęs gegužutis.

Retenybė buvo voverę pamatyti, pavasarį parlėkusią pempę. Gandrai, vis klegėdami, vis šunis lodydami, tūpdavo į savo lizdą aukštame žardienos berže. Ieškodavai, brisdavai per dar drumsto vandens upalį ar, žinodamas perlinkusį per upės vagą gluosnį ar alksnį, kraipydamasis perslinkdavai per vagą, kojų neavęs ir per šaltą vandenį nebridęs – mat anoj pusėj Sausdravo augo šv. Petro raktai, kurių mamai ar seseriai parnešdavai. Ieškojai pernai pamesto peilio. Sykį žiedą darže radau...

Kur čia viską atpasakosi. Juk visa tai gyvenimui pamatą sudarė. Gimtoji padangė, skurdi, neturtinga, bet įvairi, padarė viską, kas taip ryšku ir šiandien, kad, rodos, vakar tai buvo.

Ir įdomiosios paskui Palangos ir Liepojos, ir Peterburgo liko tik blankūs vaizdai atmintyje. Taip ir dabar tebėra.

Mano varnėnas

Dažnai einu pasivaikščioti į Peidžo parką. Tai nedidelis, kalnuotas Bristolio parkas. Kelias eina netoli pakraščių aplink visą parką. Slėny įrengtas tvenkinys, prie kurio pastatytas savotiškas pastatas (ar ne už 70 000 dolerių), šildoma salė su židiniu, žiemos metu pačiūžininkams pasišildyti, o tų čiuožiamų dienų tik keletas per metus, atseit per žiemą. Netoli tvenkinio irgi pastatas prie didelio gražaus baseino vasaros metu plaukioti, sportuoti. Gražios aikštės, ar ne keturios, lauko teniso. Patogios, erdvios aikštės beisbolui. Aikštelės vaikų žaidimams. Miške įtaisyta ar ne penkiolika vietų ugniai pasikurti, iškylauti, pasikepti, užsivirti vandens.

Didelis lapuočių miškas. Pagal vieną pakraštį eglių, jau didelių, pridaigstyta. Pavėsio ir užuovėjos kiek norint. Kalnuota, tiesą pasakius, nėra lygaus kelio, vis arba aukštyn, arba žemyn. Tik žaidimams su sviediniu lygi pieva ir tik pro vartus įėjus koks šimtas žingsnių be kalno, gal dar aplink tvenkinį – nors tik iš vienos pusės, iš kitos pagal mišką jokio kelio, net tako praminto nėra.

Gal vienas trūkumas: nėra pėstiesiems takų nei šalikelių pagal automobilių važiuojamus kelius. Nors greitis tik penkiolika mylių, bet kas to klauso. Eidamas vis turi būti atsargus, vis pažiūrėti, ar nevažiuoja automobilis – nėra pakankamo ramumo, parkams tinkamo poilsio. Maža ir suolų. Mažai tėra ir pėsčių – vaikai ant žolyno susėdę.

Yra kelių ir miške – daugiausia prie tų ugniaviečių privažiuoti. Čia sukalta stalų, su suolais sujungtų. Pėstiems tais keliais sunku eiti – iškloti palaidais, skaldytais akmenimis – kraipo kojas, slydaliuoja, ir vis nuo kalno arba į kalną.

Viename krašte, nuolydyje, buvęs didelis sodnas, iš rytų apsodintas tankiomis šakotomis eglėmis. Tolimesnėje nemažoje lygumoje net vidurinė mokykla pastatyta su didelėmis sporto aikštėmis. Ir tik už mokyklos lygios aikštės vėl prasideda kilimas iki lapuočių miško. Kalnai tolėliau. Iš šiaurės rytų lyguma eina iki toli mulksančių kalnų. Tame sodne yra išsilaikiusių persenusių, išdubusių obelų.

Aplinkiniu keliu važiuojant, namų už parko kaip ir nebesimato, tik kartais švysteli baltos sienos lopelis pro medžių lapus ar krūmus, – ištisinio namo tikrai visame kelyje nepamatysi.

Viena geriausių vietų pasivaikščioti yra kelias to senojo sodno pakraščiu iš kalno pusės. Gražiai atrodo visas šlaitas su kur ne kur teberiogsiančiomis senomis išsiplėtusiomis obelimis išdubusiu kamienu, kartais apipjaustytomis šakomis, iš kurių galų auga ilgos atžalos, jau šakomis virtusios. Tas nuolydis atsiremia į eglėmis apsodintą parko pakraštį, pro kurių tankias šakas nieko nesimato, tarsi akla siena, iš eglišakių padaryta. Užtat matyti pro eglių viršūnes tolimesnioji lyguma su plačiais, bet neaukštais mokyklos rūmais. Kairėj, jei būtų matoma, pamatytumei „šeštąjį“ kelią į Hartfordą. O dešinėj matyti eilė medinių vienaaukščių namukų. Ir kitą tokių namukų eilę čia matytumei, jei eglės, apsaugančios parko ribas, neimtų lipti į kalną dešinėj buvusio sodno pusėj.

Vienintelis kelias, kuris eina maždaug lygiu žemės paviršiumi, nutiestas šlaitu. Čia vaikščioji du su puse šimto žingsnių ten ir atgal, nei lipdamas į kalną, nei leisdamasis žemyn. Čia tikrai malonu. Užpakaly, įkalnėj, auga nelabai stori lapuočiai – bukai, beržai, ąžuolai. Ir nelabai tankių krūmų pomiškis. Pačiame kalne įtaisytos piknikams vietos. Nepamanykite, ne toks jau čia aukštas kalnas, – gana aukštokai būtų lipti nuo tų parko pakraščio eglaičių iki pikniko vietos.

Visuomet vaikščiodamas tuo keliu vienoj senoj obelėj girdėdavau varnėno silpną giedojimą. Čia visi varnėnai bebalsiai, nes nėra garsų, kuriuos galėtų pamėgdžioti. Vien tik mašinos vos girdimai šniokščia. Tai tą šnypštimą varnėnai ir teturi. Nei gaidžio gysenos, nei šuns lojimo, nei katės kniaukimo, nei jaučio baubimo, nei žirgo žvengimo, nei kiaulės kriuksenimo, nei avių bliovimo, nei oškos mekenimo, nei žąsies gagenimo, nei pylės kvarkimo, nei vištos karkimo, nei varlės kurkimo, nei gandro kalenimo, nei dalgio pustymo, nei ratų barbėjimo.

Varnėnus atgabeno į JAV 1893 metais. Jų čia priviso labai daug. Nemėgsta gyventojai tų „giesmininkų“, sako, rudeniop jie labai kenksmingi sodnams, būriais užpuola, nulesa vyšnias, iškapoja obuolius, ypač saldžiąsias kriaušes. Jie neišlekia į šiltesnes padanges, o pasilieka per visą žiemą vietoje, būriuodamiesi, kad ir kažin kaip gili ar šalta žiema būtų. Per didelius šalčius jie metasi į kaminus, o šie nėra apsaugoti nuo paukščių. Dienos metu, ypač jei saulėta, varnėnai išlenda iš kamino ir tupi skylės pakraščiais. Kai aplink visur balta, jie čia kaip juodi kamuoliukai atrodo. Ant vieno kamino suskaičiau šešiolika. Matyt, žino

savo pareituves nuo šalčio apsisaugoti. Dažnai matai muštynes už vietą kamine, – nejudrūs jie, kiek nuo kamino palėkę, tuoj grįžta tikėdamiesi šiltą vietelę rasti. Liūdnai varnėnai žiemos metu atrodo. Nėra lesalo – viskas apsnigta. Puola prie lesyklų, kitiems paukščiams paruoštų – zylėms, kėkštams. Sėklų nemėgsta. Jei kuomet kas baltos duonos patrupina į lesyklas, tai šnekučių pilna, net nebe būriais, bet krūvomis. Lesa sėklas su taukais aplydytas (tokius gniutulius padaro). Juodos duonos nelesa.

Dėl savo daugumo varnėnai ir vasarą neranda kame perėti – nepakankamai teįkelia jiems įkilų. Nepakanka išdubų, nors senų medžių netrūksta. Dėl to ir pereinamuoju metu laikosi būriais, neturėdami kame lizdą susukti.

Tie prievartos ateiviai dar nesugeba prisitaikyti prie naujų aplinkybių. Pakanka maisto, išganų, pakenčia ir šaltas žiemas, bet ne visi beturi sąlygas savo įprastam gyvenimui – pavasarį susimesti į poras, sukti lizdus, dėti kiaušinėlius, maitinti lizde vaikučius, globoti juos jau iš lizdų išvestus, paruošti kelionei į šiltesnius kraštus, nuvesti juos ten. Varnėnai – migrantai, o čia jie turi atprasti nuo savo įgimtų savybių – nuo giedojimo, neturint savų gaidų, nebegirdint pamėgdžiojamų gamtos garsų.

Bevaikščiodamas rudeniop 1964 metais vis girdėdavau vienoje senoje obelyje prie kelio ne giedantį, bet šnypščiantį varnėną. Kaskart vis tas pats garsas. Ėmiau stebėti – varnėnas neina į būrį, nors tame sodne vis keliolika krūvelėse ieško žolėje maisto. Vieniems pakilus – purptelėjus ar išgirdus įspėjamąjį garsą, visas būrys jau kone iš viso sodno pakildavo. Vieni nulėkdavo, kiti sutūpdavo medžių viršūnėse. O stebimasis palikdavo vietoje ar nutūpdavo į gretimą bukmedį.

Varnėnas tupėdavo beveik visuomet toje pačioje vietoje arti didelios uoksvos – išduba, pasidariusi nukirtus, matyt, pagedusią senos obels šaką.

Jau vėlyvas ruduo atėjo, varnėnas savo sargybos neapleidžia, gal kiek prie uoksvos arčiau. Aukštas žmogus galėtų tą uoksvą pasiekti. Kai prieini arčiau, varnėnas pakyla į obels viršūnę, o kai sustoji ir imi dairytis, jis nulekia į čia pat augantį medį dar aukštėliau. Čia ir pasilieka, nors ilgai stovėtumei, dairytumeis. Iš visa ko matyti, kad varnėnas akylai saugo savo uoksvą, net drovėdamasis, kad ir žmogus neimtų kėsintis į jo nužiūrėtą turbūt šeimai kurti vietą, pavasariui išaušus.

Oras eina šaltyn, jau ėmė snigti. Nesimato juodos žemės, bet varnėną vis randi betupintį, vis matai besergstintį išdubą. Pasitaikius didesniems šalčiams, varnėnas vis apie išdubą sukaliojasi, vis vos girdimą savo šnibždėjimą kartoja, matyt, tikėdamasis ateinant pavasarį, tarsi norėdamas atbaidyti šaltą orą ar savo drąsą rodyti, nors jo išvaizda visai nebuvo panaši į drąsuolio. Norėtų sukelti neturimas pūkines plunksneles, kad šaltis pliko kūno neliestų, kad vėjas nesiskverbtų pro retokus paviršiaus plunksnelių stimburius.

Taip ir vargo varnėnas. Pralekiantieji varnėnų būriai nesuviliodavo jo atitolinti nuo saugomos ir su tiek svajonių pinamos uoksvos. Prašvilpia pro šalį gerokas būriukas, ir tiek. Jie kame ir maisto susiranda, ar gana gausiai prie savo namų įrengtose lesyklose, ar pabertų trupinių tiesiog ant žemės bei sniego. Atrodo, jog mūsiškis varnėnas nedraugauja su laimės ieškotojais.

Paberdavau prie varnėno obels baltos duonos trupinių ir sėklų. Ir lesant jį mačiau. Bet voveres reikėjo baidyti – varyti šalin iš labai arti, kad ne joms skirtą maistą apsaugočiau bent kolei paeisiu pats toliau ir nebematysiu plėšrūnių, puolančių prie maisto. Matyt, ir jos neturi prisinešusios čia augančių ąžuolų gilių ar riešutmedžio kietųjų riešutukų. Kam joms rūpintis, kad paprastai neilgam tepasninga. Ir pro sniegą voverys prasikasa iki netausotų maisto sandėlių. Žinoma, balta duona gal ir gardesnė, ir lengviau sunaudojama.

Varnėnas laikėsi gerai, vis šiaip taip, kad ir papuręs, sunkiai besuvaldąs viršutines plunksnas, saugojo tuo tarpu tik nakčiai sava laikomą uoksvą. Dar vasario penktą jį mačiau įprastoj vietoj, beveik visuomet aptikdavau ant tos pačios šakos, žinoma, vis tuo pačiu laiku atėjęs.

Išvykau į Čikagą vasario šeštą, grįžau kovo septintą. Kovo aštuntą varnėno nebemačiau. Nemačiau ir kovo dvidešimt pirmą.

Koks jo likimas? Ar jis sušalo? Ar badu pasimirė? Ar plėšikų tapo sudorotas?

Atsirado kovo trisdešimtą tuo tarpu vienas, o balandžio septintą jau dviese. Vis dar lesinu.

Rugsėjo gale buvo kelios šaltos dienos. Varnėnas vėl atsirado prie savo išdubos. Iš elgesio atrodo toks pat liūdnas, kaip pernai šiuo metu.

Spalio šeštą varnėnas tebėra. Kitas laikosi gretimam medy su maža uoksva. Juodu nebendrauja. Vėlėliau į rudenį nulūžta ta su išduba šaka. Prieš Kalėdas visą medį nupjovė.

Varnėnas kurį laiką laikėsi gretimoj obely, bet be išdubos. Tik sausio gale pasnigo. Šaltesniam orui užėjus, varnėno nebemačiau.

Kelnės

Įsigijau už keturiolika dolerių geras kelnes. Mėgau jas, saugojau nuo visokių pavojų. Tamsiai rudos, gerai pasiūtos, tarsi man pritaikytos, tarsi ne nuo karties pirktos. Jos nesiraukšlėjo, nekumpo per kelius, nesitraukė. Tiesa, nakčiai jas gražiai sudėdavau ir nusverdavau nuo kėdės apatiniais galais žemyn. Kaip ir nepasitaikė sulyti, o jau sušlapinęs jas gerokai rankomis išglostydavau, kad staigių raukšlių nepasidarytų.

Ilgainiui, kad ir saugomos, vis dėlto supliuško, atsirado dėmių, apatiniai galai prisigėrė dulkių, apsitašė. Šiaip prie jų ne kas kibdavo – patrynei susitepusią

vietą, pakrapštei su nagu – ir švaru, kaip niekur nieko nebuvę. Bet laikas darė savo – prireikė išplauti, išvalyti, išlyginti, tą būdingą kelnėms siūlę atstatyti. Dar pasitaikė joms gerokai lietaus paragauti.

Nešti į valyklą – Brodvėjaus ir Dorčesterio gatvių kampas – dar ne laikas, pats išsilyginsiu. Užkaičiau lygintuvą, sušlapinau seną skarmalą. Atsargiai paklojau iš pradžių galą prie kišenės, padėjau lygintuvą. Kažkaip užsižiopsojau, o ir lygintuvas buvo pernelyg įkaitęs – išdegė skylė. Nunešiau pas siuvėją kartu su lopu. Siuvėjas įstatė lopą, tik kutnaros linkmę atbulai įdėjo – lopas aiškiai matėsi, bet kadangi tai prie kišenės, negi jau taip ranką į kišenę įkišęs ir laikysi, tarsi tyčiomis rodytumei dailiai įsiūtą skiautę.

Po kurio laiko gerokai apšepusias kelnes nunešiau į valyklą. Jos savininkės tėvas buvo lietuvis, motina airė. Pati aukšta, tamsoka, stambių kaulų moteris. Be žodžio tokiais atvejais atiduodamas valyti daiktas.

Po savaitės parsinešu taip savo pamėgtas kelnes. Rytojaus dieną velkuos – lyg būtų ne mano. Žiūriu – aplygintos, bet neišvalytos. Nusivelku, gerai apžiūriu – taip, visai nevalytos. Nešu atgal, klausiu, kodėl nevalė ar neišvaloma, juk tai tik purveliais aptiškusios nuo lytaus. Atsiprašo, – skubiai sutvarkysią.

Po keleto dienų vėl parsinešiau kelnes namo. Šį kartą išvalytos, dailiai išlygintos. Velkuos. Atrodo, kad jos būtų lyg ir ne savos, ne tokios, kaip kad prieš nešant valyti. Manau: valymas kiek pakeitė jų savybes. Bet... dieną panešiojęs, vakare jaučiausi taip, lyg visą dieną ne savo kelnes būčiau dėvėjęs. Nors per juosmenį jos ir tokios pat, ir ilgis, rodos, toks, ir vis dėlto kažkas ne taip... Vakare ėmiau gerai apžiūrinėti tą savo apdaro dalį. Rankos čiupinėdamos atpažino tą patį audinį, akys sutiko su buvusia kelnių spalva. Panešiotos tiek pat. Kišenės gana rupios medžiagos. Diržo kilpos tinka mano platokam diržui ir sagčiai vieta sava. Gal kiek jos iš viso siaurėlesnės; nors gabardino medžiaga nei tįsta, nei traukiasi. Bet apskritai kūnui kažkas ne taip, kažkaip kitaip varžomos kai kurios vietos.

Ogi žiūriu, manųjų kelnių prie kišenės išdegintosios vietos lopo nėra. Glostau ranka, manydamas, kad taip gerai dabar išvalė ir išlygino, kad gauras pakeitė savo linkmę ir susilygino su viso drabužio medžiagos audimo kryptimi. Verčiu, žiūriu iš antrosios pusės – nėra lopo nė pėdsako. Knebinėju, glostau, trinu, šiūloju, tampau, šlapinu seilėmis, vėl trinu – nėra pėdsako, ir tiek. Juk siūlę visuomet pamatysi, pakraščių galai blogojoj pusėj visuomet matyti.

Taip ir neberadau lopo. Kelnių nebenešiau atgal, jos išvalytos. Viskas padaryta, kas buvo sakyta ir... apmokėta.

Tai tos kelnės dabar mano ar ne mano?

Rūkas

Baudžiauninkų sodos įsikurdavo kame miško progumose, pamiškėse ar už miškų, toliau nuo dvaro, prie upelių, pono žemės pakraštyje. Skurdžiai – toliau nuo dvarininkų akių. Ir keliai tarp dvarų buvo ne per sodas tiesiami, bet kiek atstu nuo jų, kad privažiuojantiems nesimestų į akis nei patys žmonės, nei jų vaikai ar gyvuliai, net namai, – niekas iš baudžiauninkų neturi kristi pašaliečiams į akis.

Panašiai ir mano gimtieji Purvaičiai. Ne pagrindinis, tik šioks toks kelias iš karališkojo dvaro ėjo skersai sodos vandens išgraužtu smėlėtu keliu, tik palijus pratekančiu nuo kalno pro kapalius Sausdravo link. Upalio antroj pusėj dvaro statyta smuklė, taip sakant, kaimo viešbutis.

Kur retesnis prie sodos miškas, ten ilgainiui gyvuliai ištrypdavo takus tarp kerėplų eglių, pušų, kadugių, želmens beieškodami. Paprastai tokios pamiškės būdavo iškirstos ar kartais išdegusios, kad liktų tik aukštasis miškas, kurio gyvuliai jau nebeįstengia įveikti. Nei prie metūgės prilips, kad viršūnėlę nukąstų, nei aplink apžiūrės, kur jauną atžalėlę radus. Čia augančios pušaitės, eglaitės buvo kaip akylai apkarpyti dvaro sodybų medžiai. Ir žmogus, priėjęs prie tokio kupstyno, viršūnėlės neras – visas medis tankių tankiausių šakelių priaugęs. Tarp šakų neįgriebsi, nepamatysi, ar storas jo kamienas. Visi tie kupstiški medeliai, be jokios prasikišusios viršūnėlės, nebuvo aukštesni už sodos keltuvus. Juk prie lajos atsistojusi karvė tolokai prigriebia viršūnėlę siekdama ir tik medeliui ėmus pavasarį ruoštis augti tuoj ją nukanda, apgraužia. Ožkos mėgina net pasilipti, beieškodamos nugraužtoj ganykloj spygsinčios žalumos. Pro tokius kupstus, tarsi pusiau perpjautus didokus kamuolius, pamėtytus po dirvonus, dažnai prasiveržia tik dagiai ir gražiųjų žiedų bajorai, kurių aštriųjų spyglių neatlaiko ir išalkusios karvės patyręs liežuvis.

Gražiai atrodo tokios ganyklos, tarsi dirbtinai apkarpytų krūmų priugdytos su kruvinai pramintais jų takais – vaikščiok kaip didžiausio pono parke. Tik nesižvalgyk, kad nepamatytumei tų, kas čia vaikšto, – paveikslas griežtai pakinta. Gyvaisiais liudininkais čia nenusikratysi, jie eina arčiau žmogaus, stebėdamiesi, kaip apsidaręs. Visiems, kas gyvas, čia nuostabu, visi čia susidaro tikrojo gyvenimo vaizdus. Tai gyvi paveikslai, kuriuos sudaro beslampinėją dar žiemos plauko keturkojai, vis ieškodami ir nerasdami jaunos žalios spalvos, be neįkandamų krūmų, kurie irgi, atrodo, stebisi, dėl ko jiems augti neduodama. Juk tiek saulės, tiek šviesos. Kartais palynoja. Naktimis iškrinta gausi rasa. Atgaivina, pažadina prie gyvo darbo.

Taip atrodė jau baudžiavą panaikinus, jau savarankiškai ėmus gyventi, jau savus, dvaro nebeatimamus gyvulius turint. Tai bendrųjų ganyklų vaizdas.

Muziejaus archyvas

Atleidžiant nuo baudžiavos, iš tų bendrųjų sodos ganyklų dvaras iškirto, kas buvo dar kirstina, ir paliko tik kupstotą dirvoną ar patižusias pelkes. Bendrųjų ganyklų žemė tuo tarpu dar dvaro. Su žeme iš baudžiavos atleistieji žmonės gavo, sakykim, savo valaką su pažadėtomis bendrųjų ganyklų skiautelėmis (purvaitiškiai po 4 ha prie valako – 20 dešimtinių).

Kitur augo išbėgę nuo alkanų dantų medžiai, ypač prie didžiojo miško, jo pakraščiais, palaukėse. Ilgai dvarui augo miškas, jau sodai skirtojoje žemėje. Pasitaikydavo tokių bendrųjų („spalnųjų") ganyklų.

Dar šio šimtmečio pradžioje, jau besibaigiant išperkamiesiems mokesčiams mokėti, ganyklos nebuvo padalytos. Juk išperkamieji mokesčiai turėjo būti išmokėti per 42 metus (kartais per 49). Mat atleidus nuo baudžiavos su žeme, valdžia atpirkdavo žemes dvarui iš anksto užmokėdama. O atleistieji turėjo tuos pinigus, žinoma, su procentais, išmokėti per tam laiką. Tam laikui besibaigiant, dvaras susizgribo nuskurdinti mišką, laikydamas jį savu. Sako, aš tik žemę valdžiai pardaviau, o miškas priaugo man. Miškas kartais būdavo gražus – augęs 40 metų.

Čia kruvini ginčai buvusiųjų baudžiauninkų su dvaru. Panašiai bylinėjosi ir Kunigiškiai su dvaro savininku Ušča.

Išmokėję išperkamuosius mokesčius, nori pasidalyti bendrąsias ganyklas. Tai buvo 1910 metais. Nuo to laiko, kai žmonės buvo atleisti nuo baudžiavos, gera dalis ganyklos apaugo mišku. Jau galėjai storesnių už kazilines (gegnines) pušų, eglių rasti, geroki rąsteliai išaugo. Pusė bėra laisvos kęsynės gyvuliams ganytis. Dvaro savininkas nori mišką nusikirsti, kad žmonėms liktų tik plikas dirvonas. Žmonės nesutinka, jie nori ir medžius savais laikyti. Juk ant jų žemės jie išaugo – kur viens, kur kits anuomet medis tebuvo. O sėklai būtų užtekę iš tų, kurie toliau augo. Sėklas vėjas atneša, paukščiai išnešioja.

Ginčas toli nuėjo. Neapsiėjo be advokatų, tąsymosi po teismus. Kame taikos tarpininkas, kame apygardos teismas. Važinėkis po Telšius, senato sprendimo lauk... Pagaliau žmonės neleido dvarininkui jų bendrose ganyklose paaugusio miško kirsti.

Purvaitiškiai apsiėjo be teismo. Ponas buvo viską iškirtęs, prieš atleidžiant nuo baudžiavos. Žmonės ganė visus gyvulius. Ne, ganyti nereikėjo. Nuo ganyklų turėjo atsitverti tie savininkai, kurių žemė prieidavo prie ganyklos. Tad bendrojoje ganykloje vaikščiojo arkliai, karvės, ožkos, avys, žąsys, kiaulės. Gyvuliai raudavo, ėsdavo kiekvienas savo mėgstamą žolę. Užkliūdavo jiems ir ką tik išdygę medeliai. Ganyklų plotas ne toks jau didelis, o gyvulių daug. Dėl to ganykla graužtinai nugraužta, nutrypta, ypač vasarvidžiu, rudenimis, kai šlapia. Spokso tik kęsai, o tarp jų kruvinai pratrypta žemė. Jei jau kuri pušaitė ar eglaitė vos dygusi nebuvo nukąsta ir ėmė augti, tai metūgėms laisvės augti nebuvo – vis nukanda. Šakelės tankėjo, visas medelis pamesdavo savo išvaizdą ir augdavo kūgiais. Taip savotiškas ganyklų vaizdas susidarydavo. Kiek įvairesnis

vaizdas buvo tų ganyklų, kurių savininkai nelaikė ožkų, kur nebuvo smulkių savininkų grytelninkų, trobelninkų. Tokiose bendrose ganyklose pamatydavai alksnių kerus ar net alksnynojus, suvargusią pušaitę, eglaitę ir kur ne kur tarsi sėklai paliktą didelę pušį, kuri pripuolamai pono nebuvo nukirsta. Pavienių eglių nesimatė. Mat eglių šaknys negilios, jas išversdavo vėjai su šaknimis ir pluta velėnos. Vėjams bendrose ganyklose buvo laisva – tik kęsai ir apkandžiotų medžių kūgeliai. Gana klaikus buvo vaizdas – laukas ne laukas, nei ariama, nei pjaunama – daug plikos žemės, gyvuliai tik vaikšto ieškodami maisto, dėl to takeliai vingių vingiais apie bet kurį kupstą, kęsą, dar ne visai nupuvusį kelmą, kitur ir akmenį.

Bevaikščiojančių gyvulių (netinka sakyti besiganančių) ir oda be plaukų, kur ne kur užsilikęs žiemos plaukų kuškis. Karvių vieni kaulai, uodegų vieni stimburiai, kiaulių uodegos nuleistos, ausys nuluzgusios, sparvų, aklių, bimbalų, musių kruvinai nugraužtos. Avelės kaip be vilnos. Ožkelių vieni rageliai kaktoj styro. Jei kame žąsys, tai paleistais sparnais, žeme vilkdamos vaikšto, vandens negaudamos. Arkliai per visą vasarą nenusišeria – plaukas antraip atvirtęs.

Galima pamanyti, kad tai perdėta, kad tai šališka, kad negalėjo taip būti. Tokius bendrųjų ganyklų vaizdus reikėjo pačiam matyti. Ir ne vieną kame užkampy ganyklą, bet pereiti jų keletą – juo daugiau, juo geriau. Juo didesnės tos ganyklos, juo jų vaizdas ryškesnis. Atseit juo daugiau aplink baudžiauninkų, juo seniau juos didesnis ponas valdė.

Visur ir visuomet bendrosios ganyklos su savo augmenija ir gyvūnija daro skirtingą vaizdą tarp pievelių, alksnynojų, miškelių, dirvelių, kad ir arti dvaro didelių pievų ar laukų būtų. Tai buvo šiurpokas vaizdas. Nei medis kaip medis. Nei gyvulys kaip gyvulys. Ir žmogus, pasitaikęs tokiose ganyklose, irgi savaip atrodė: pritiko jis savo apdaru, savo bendra išvaizda prie gyvosios ir negyvosios aplinkos. Ganyklos – lygumos, kiek balingos, toli tęsiasi, kolei atsimuša į tamsų mišką. Ir pakeltas kiškis toli matomas tarp kęsų ir kūgiškų eglaičių pušaičių, gali toli toli matyti, kolei pagaliau jis prisimeta, – eik ten, vėl pakelsi. Ir taip gali varinėti, kolei jis į ganyklos pakraštį išbėgs. Nemėgsta jis kitur užuovėjos ieškoti – vis raitosi toli nenubėgdamas. Ir iš miško, pievų ar laukų kiškio lengvai į ganyklą neįvarysi. Kiškiai laikosi savo: vieni skurdžioj gamtoj pamėgę kiūtoti, kiti vešlioj gamtoj įgudę ganytis.

Paukščiai tokių ganyklų nemėgsta, nebent tik pempės, jei vikšrio prižėlusios didelės balos pasitaiko. Varnos pralėkdamos mėgina lizdui pernykščių plaukų nuo gyvų gyvulių pasipešti. Taip čia pavasarį, taip vasarą, taip rudenį. Gal liūdniausia vasarą, kai viskas saulės išdeginta, kai žalumos visai nebesimato, kai ištrypti gausūs takai – plika šviesi žemė, vis vien ar čia molis, ar smėlis būtų. Spygliuočių kupstai juodai kiūkso irgi be žalumos. Gyvuliai medžių kupstų šešėliuose susimetę kariauja su bimbalais, akliais, dvilinkėmis.

Ypač avelės pukši, tarsi į žemę įsispraustі mėgindamos. Vos iškentę saulės karštus glamonėjimus gyvuliai laukia vakaro atsipeikėti. Bet alkani, mašalų lydimi velkasi prie savo sodybų, kad bent vandens gautų. Čia vandens likučiai ne vandens spalvos – baltai molio išplaktos klampynės. Visi bėga įsibristi, visi skubina, kad nepritrūktų. O kiaulės čia visą dieną savo kaulus mirkdo, neleisdamos vandeniui bent kiek nusistoti.

Su pašaru niekas paprastai nelaukia, nebent vaikai kame radę godlapį nulaužia ar medžių lapų nuskina. Bet ir tie kasdien nepaauga. Tokių ganyklų artimiausiais pakraščiais ne ūkininkai gyveno, grytelninkai, trobelninkai ar jų įnamiai, pameilіję apsigyventi prie ganyklų, kad sau ožkelę išmaitintų. Ūkininkų pryvartės toliau nuo ganyklų pakraščių. Jie atsitvarstę, išsikasę gilesnes duobes, padarę tvenkinius vandeniui vasaros kaitroms pasaugoti. O kur vanduo, ten ir žolės, ir lapų visokių priaugę. Čia gyvuliai atsipeikėja ir žolės ant dantų pajaučia. Sotesni žmonės čia, be žiemos plauko jų ir gyvuliai. Jiems ganykla tik pasivaikščioti. Jie ir vidudienį pagyliuoja karščiui tvartuose praleisti, nuo sparvų pasiilsėti, vandens atsigerti.

Padalinus bendrąsias ganyklas, savininkai kiekvienas savo dalį išplėšė, išarė, javais apsėjo, o kur neįariama, paliko žolei augti – gražūs laukai pasidarė. Tačiau ganyklų varguomenei jau neliko.

Turbūt iš Žarėnų valsčiaus kartą su tėvu važiavova, kai tėvas viršaičiu buvo. Rudens metas, ne taip jau beilgos dienos. O tų pažįstamų valsčiuj, o tų reikalų visokių, nebaigiamų kalbų, paskui vaišių... O parvažiuoti 18 kilometrų. Pusė kelio – šunkelis per pono mišką, per ganyklas. Kelias niekuomet netaisomas, išmuštos duobės, pilnos vandens, purvo – viena makalynė. Tik gerai įgudęs arklys, vis kelio viduriu eidamas, vežimėlio neapversdavo. Toks buvo išvažiuojamasis raudasis. Lygiai visur imamas prie darbo, bet atskirai šeriamas, jis buvo dailesnis už kitus. Sako, šerk gyvulį tuo pačiu šienu, tik duodamas tą šieną jį gerai išpurtyk, išdulkink, kad nebūtų suklekęs ar apipelijęs, ir gyvulys bus linksmesnis, dailesnis, labiau tavęs klausys, tarsi aiškiai suprasdamas, kad tu jį pamylėjai, kad pataikei jį šerdamas.

Tad raudasis buvo stambesnio kūno už kitus, dailesnis, augalotesnis, nužangesnis jo žingsnis ir, į geresnį kelią išėjęs, pats kabindavo risčia. O jau namų link ir žingsnis kitas, ir risčia greitesnė. Kur didesnė klampynė, jis didesniu žingsniu žengdavo, kad greičiau ją nugalėtų.

Ir mane jis gerai pažindavo: su tėvu prie jo eidamas ir aš nešiau kur geresnį šieno kuškį, kad tiesiog jam įteikčiau.

Jis tai žinojo, nes tėvas nešdavo šieną, o aš dažniausiai dobilų žiupsnį. Mane su dobilų kuškiu pamatęs, raudasis pusbalsiu sužvengdavo ir nekantriai trypdavo, kolei dobilai atsirasdavo prie jo prusnų. Ir vasarą jis buvo tvarte šeriamas. Jam papjaudavo šėkos. Kai jau kiek suvaldydavau dalgį, aš jį paliuobdavau, o šiaip

jam atnešdavau parovęs patvory saują žolės. Protingas, ramus, greitas, linksmas arklys buvo tas raudasis.

Ir tą kartą jis mudu su tėvu vežė iš Žarėnų. Jau saulei nusileidus pajudėjova. Ėmė kilti rūkas. Kolei kastinis kelias ėjo, važiuok ir norėk. Pasukus iš vieškelio, rūkas atrodė tirštesnis, bet vis dar spindis matėsi. Bet važiuojant tolyn ir laikui einant gilyn į naktį, ir rūkas bebuvo sunkiai permatomas – kyšojo iš rūko pravažiuojamų namų stogai, medžių viršūnės, gyvenamųjų namų kaminai, o apačioj nieko nebebuvo, nei paties kelio, nei jo vėžių nebematei – kaip maiše. O kai įvažiavova į bendrąsias ganyklas, kur didelių medžių nėra, plikas, baltas rūko laukas, kur ne kur pripuolamai prasikišusio medelio viršūnėlė stypso, o tų kūgiškųjų gyvulių apgraužtųjų eglaičių, pušaičių, kadugių – nė vardo.

Arklys eina žingsniu, tarsi per nepermatomą vandenį brisdamas. Tėvas valdo arklį, kelio nematydamas ir linkmės nebesusekdamas. Klusnusis raudukas kartais lyg ir priešinasi pasukamas iš kelio, bet klauso atvarslų timptelėjimo – juos tėvas visuomet palaidus laikydavo – kam, girdi, arklį tampyti. Raudojo niekuomet nežabodavo. Jo ir nereikėjo žaboti.

Važiuojant arklio nė ausų nematyti, toks tirštas rūkas. Šalia kelio nieko nesimato, kartais tik pro kokį krūmą pravažiuojant girdi, kaip tekinių ratpėdžiai brūkši į trumpai apgraužtus šakų stagarus.

Ilgai važiuojame, pernelyg ilgai šliaužiame tuo rūko nepermatomu vandeniu. Po kiek laiko sugrįžtame į tą pačią vietą, kur važiavome, į tas rūko apsemtas ganyklas. Važiuojame toliau. Tėvas „ant nuomonės“ suka arklį, kad neišvažiuotų iš tikrojo kelio. Vėl suka ir vėl tvarko linkmę. Arklys klusnus. Kur pasuka, ten ir eina. Vėl važiuojame, raitomės po ganyklą, vėl sugrįžtame prie įvažiavimo vartų. Čia arklys sustoja ir laukia tolesnio patvarkymo.

Danguj nė žvaigždelės pro rūką nematyti – nieko nėra aplink, tik rūkas ir šalyse, ir prieky, ir užpakaly, ir viršuj. Sėdinčiam žemės nesimato, tik šiek tiek šmėžuoja tekinių lanko viršus. Atvarslai iš rankų įlenda kaip į drumstą vandenį. Kažkame kartais pasirodo raudžio ausys. Ir taip, kaip sapne, be jokios vilties ką nors pamatyti. Iki namų koks dvejetas kilometrų – pervažiuok tą „aprūkusią“ ganyklą, ir čia vartai į savo pasausdravį... Ir vėl prie tų pačių vartų sugrįžtame.

Vėl kelionė nuo pradžios per tą bendrąją ganyklą. Vėl, atrodo, arklys nustatomas gera linkme. Bet tėvas vis neiškenčia arklio nepasukaliojęs. Raudis eina, kur jį suka, visai nepykdamas, pasiduodamas šeimininko norams. Ir vėl prie tų pat vartų...

Kai jau kokius penkis kartus pasivažinėję po ganyklą sugrįždavome prie tų į ganyklą mūsų įvažiuotųjų vartų, tėvas sako, paleisiu arklį nevaldydamas, lai jis seka kelią pats, gal nujaus, kur eiti. Matyti turbūt ir jis nemato, tegu jis sau eina, kur numano. Aš vis tiek jam kelio nurodyti negaliu nieko nematydamas.

Raudis eina kaip ėjęs – lygiu, ramiu žingsniu... Ir kas gi atsitiko: ilgai netrukus jis sustojo prie įvažiuojamųjų vartų į mūsų pievas – kelio galbūt buvo koks puskilometris tiesiai einant.

Taigi bene piktybė mus vedžiojo. Mat arklio ji įveikti negali.

Arklys parvežė

Visuomet atostogų metu prieš išvažiuodamas apsilankydavau pas seserį. Ji buvo ištekėjusi ir gyveno už miško Skruzdyniuose. Ir tikrai čia buvo labai didelių skruzdynų, į gerą žmogaus augumą. Skruzdėlių takai į skruzdėlyną buvo pralipti į visas puses.

Buvo žiema. Važiavau važiuotas su vienu arkliu ragelėse. Sesuo visada gausiai vaišindavo, mokėjo virti ir kepti visokius valgius. Mat buvo pasimokiusi pas Jazdauskienę Plungėje, ar dvi žiemas ten išbuvusi. Nekokį turėjo gyvenimą ir šeimyninės laimės trūko. Mane ji labai savu laikė – buvo nuoširdi, džiaugėsi pamačiusi ateinant, liūdėjo išlydėdama – vasaros metu nulydėdavo iki pusės kelio. O kelias buvo apie 7 kilometrus. Džiaugėsi saviškius matydama, nes jaukumo savo namuose neturėjo.

Turėjo keturis sūnus ir dvi dukteris – visi nelaimingai žuvo. Vienas, iš rakto šovęs, nudrėskė visą leteną. Daug kraujo nutekėjo. Vežė į Plungę pas daktarą, šis neapsiėmė tvarkyti – vežkite į Telšius. Grįžk namo, keisk arklius – iki Telšių didelės trys mylios. Kolei tuos visus kelius suvažinėjo, tikrai kraujo vos beliko. Pagyvenęs kelerius metus, toks suvytęs ir mirė. Kitas, iš kariuomenės grįžęs, ėjo į bendruomenės kelių paskirstymą, atsigulė ant žemės, užmigo. O buvo apie Velykas, dar pašalas iš žemės neišėjęs. Gavo aštrų plaučių uždegimą ir po kelių dienų mirė. Keturiolikos metų duktė važinėjosi su kaimynais nuo kalno žiemą didelėse rogėse. Pasileidusios nuo kalno rogės pataikė jai į nugarą. Daktarai sakė, neišmanydami tikrosios skausmų priežasties, atseit nugarkaulio džiova. Taip ir mirė dideliuose sopuliuose Kretingos ligoninėje. Vyresnysis sūnus, bolševikų su žmona ir dviem mažais vaikais iš Stalgonių išvežtas, dingo. Su vyru amžiaus gale sesuo nebegyveno: vyras gyveno ūky, su kita (Lubale) susidėjęs, augino kitą šeimą, o sesuo gyveno Plungėj brolio Petro name, pastatytame ant mano sklypo, su jauniausia dukra Jadze. Ši buvo išvežta bolševikų 8 metams.

Tad va, privaišinusi ir tą kartą, tuomet dar gimnazistą, išleido vakarop namo. Kelias ėjo pro pusbrolį Joną, jau Šilasodoj. Pats arklys pasuko į kiemą. O namuose būta tarnaitės vestuvės, jau antra vestuvių diena. Žmonės įsilinksminę, ir vyrai, ir moterys apsėdo atsitiktinį svetį ir ėmė vaišinti. Vaišes reik priimti, – ar mokėjai žmogus atsisakyti tokios malonės.

Pajautęs vaišėms artėjantį talpumo galą, paprašiau pusbrolio Alimo, kad sutvarkytų mano baltąjį (geras arklys, bet labai tingus). Įsėdau, važiuoju. Svarstosi į šalis galva, netvirtai tesilaiko ir sėdynė. Naktis šaltoka. Mėnesiena. Arklys eina pamažėli – riste ir varomas jis tarsi nemokėjo eiti...

Atsibudau arkliui bestovint prie tvarto durų savo namuose. Nukinkiau arklį, įleidau į tvartą, parnešiau kinkymus į priemenę. Pats įėjau į trobą. Sutiko mama, klausinėdama, kodėl taip vėlai grįžau, sako, nebesulaukėme, laukę laukę. Šiltoj menėj ilgai nelaukus susuko man širdį. Nesitveriu lovoj. Mama aimanuoja... Vis bara tą Jonį, kam jis leido vaiką prigirdyti, kad ir vestuvėse. Reik žinoti saiką ir nepilti į žmogų, kaip į kiaurą maišą.

Štai tau ir nuoširdžios vaišės.

Perenė

„Pertis" žodis lyg ir leidžia sudaryti žodį „pirtis". Taip ir vadina kitur namelį ar patalpėlę su krosnimi ir įrengimais garams prileisti. Žemaičiuose pirtis yra klojimo patalpa, kurioje džiovina sauskulai spragilais kuliamus javus ar linus mina. Pirtis – aukšta patalpa, sklandžiai iš rąstų padaryta, sienotarpiai ir lubos išglaistyti moliu, su mažu langeliu, su plūktinio molio asla, su didele krosnimi, su kiek į žemę įleista pakura, su dviem erdkilų eilėmis, su ardais džiovinamiems javams ar linams suardyti. Ant lubų paprastai sukloja sėklinius dobilus, kad sėkla pamažėli aižėtų.

Taigi didelis skirtumas tarp pirties ir perenės, nieko bendro tarp tų įrengimų nėra. Vienur kaip tik turi būti vieni garai, o kitur tuos garus varo laukan, kad itin sausa būtų.

Mano tėviškėje perenės neturėjome, dėl to pas mus nebuvo kame pertis. Žmonės ne pėrėsi, bet plovėsi. Vasarą eidavo į upelį ir maudėsi, ir plovėsi, nors Sausdravo vanduo labai šaltas ir neįpratusiems tiesiog neįmanoma tokio šalto vandens pakęsti. O šaltų orų metu plovėsi kubiluose. Mažus vaikus maudė geldose. Mano geldelė daug kokiems darbams buvo naudojama. Gal kiek ilgėlesnė už vieną metrą geldelė buvo labai negili, toli gražu iki pusės rąsto gylio, kiek pakeltais galais, lyg ir įlinkus. Tokioj geldelėj (ne geldalė – tokia drebėžna, nedailaus darbo, atmestinai padirbta) plaudavo mažus vaikus, pirma verdančiu vandeniu geldelę perpylę, kad kokių nešvarumų nebūtų, kad kokios ligos plaunamam vaikui neprikibtų. Numaudę vaiką, geldelę vėl perpildavo karštu vandeniu, išsluostydavo tuo pačiu pabalotu, kuriuo šluostė vaiką, parinkę kur sausesnį pabaloto galą, apvertę stačią pastatydavo nuokampioj vietoj. Paprastai geram orui esant lauke, kad vėjas „perpūstų", kad saulė pasiektų, o žiemos metu išnešdavo laukan šalčiui „bakterijas" – ligas paimti į savo nagus. Tokios gelde-

lės, čia mirkomos, čia džiovinamos, čia karštas vanduo ar šilta krosnis, čia vėjas, saulė ar šaltis, būdavo galuose įskilusios, surištos apyvara. (Sproklėj ar plyšy patogi vieta „ligoms“ laikytis. Tas plyšys, jei jis kiek gilesnis, ilgesnis ir eina gilyn į patį įdubimą, būna su duonos įmaišymu užkimštas: duonos įmaišymas labai kietai sudžiūna, ne taip lengvai ir karšto vandens atmirkomas.)

Į tokią geldelę „tarkavodavo“ bulves kleckams, ar paprastiems, ar varškėčiams, ar lašinuočiams. Ją pavartodavo dešras darant, kai skerdžia kiaules advente (prielaidus) ar lašinines prieš Užgavėnes. Kapoja ant trinkos mėsas, skirtas dešroms daryti, daro dešras, įsidėdami nuo trinkos sukapotą mėsą, todėl ir daug dešrų darant didelės geldos nereikėdavo. Panašiai ir vėdarus darant ar plautines dešras.

Kiti turi daug panašių geldelių, ne visi ir ne visuomet tevartoja tas pačias, skirtas vaikams plauti. Kai kitų neturi, tik tais atvejais pasitenkina ta pačia. Ką padarysi, kad kitų neturi: kuo turiu, tuo duriu.

Ypač į akis krito ir ilgam atminty užsiliko plovimasis Kūčių dieną. Tą dieną tedirbama iki pietų (12 val. –dvylikta valanda yra nuo vienuoliktos ligi dvyliktos). Po pietų ruošiamasi Kalėdoms.

Moterys, arba „motriškosios“, apsižygiavusios pradėdavo ruoštis maudynėms. Jos išsimaudydavo dienos metu, kuomet vyrai neina namo, o tebesitvarko apie savo darbus: ruošia mišinį pašarams karvėms švenčių metu, – vis dėlto Kalėdų pustrečios ne darbo dienos (kaip ir Velykos), prisipeša daržinės gale šieno, išpurto jį, kad nebūtų supelėjęs luituose, prisikrato, išvėdina, kad per šventes ir gyvuliams būtų šventės.

Moterys įsiritina į trobą kubilą, išplauna jį privortinklavusį ar vištų kartais apsiriktą. Paprastai tai tas pats kubilas, kurį vartoja alų darydami arba pavasariais pildami beržų sulą, kad turėtų vasarai rūgštymėlio atsigerti. Pasibaigus naudojimui, jei kubilas nebuvo gerai sutvarkytas, tuomet su juo būdavo daug vargo. Kubilas didelis, ir paaugusiam jis siekia iki pažastų – dugno išplauti nepavertęs nepasieksi.

Jau bebrėkštant moterys yra su maudyne susitvarkiusios. Šildo vandenį visuose trikojuose, katiluose, kuriuos tik turi. Ypač šiuo atveju naudingas tas didysis, kur kiaulėms jovalus verda. Bet gerokai tenka privargti, kolei jį tinkamai išplauna. Vandens reik daug: juk susitūpęs turi pečius vandeniu apsemti.

Vyrai maudosi po vakarienės, kad laiko būtų, kad nereikėtų skubėti, kits kitą skubinti. Pas mus tokių besimaudančių būdavo du.

Kolei vienas maudosi kubile, kitam mergė trenka galvą. Čia padeda krasę, paklupdo trenkamąjį ant kelių; jis atsikvempia ant kėdalės, pro antkaklį iškišęs nulenkia galvą – patogu pilti vandenį, muilinti ir vandenį varvinti į pakištą indą. Vandens ir čia reikėjo nemažai, ir vis šilto. Darbo nesustabdžius reikėjo paruošti visus katilus, didelius ir mažus, vandeniui šildyti.

Moterys galvas išsiplaudavo, vyrams jau gulti išėjus. Jos tuomet ramiai viena kitai padėdamos švariai susitvarkydavo.

Turint perenei atskirą namuką, kur kas patogiau buvo kūno švarą palaikyti. Kad ir kažin kaip saugotumeis kambario neprilaistyti, to vandens prisilaisto. O kad grindys daugiausia plūktinio molio, tai purvelio prisidarydavo. Tiesa, pasiklodavo šiaudų, bet ir juose vandens nepaslėpsi. O perenėj pasimetei lentgalių arba iš karklo padarytus kilimus – pakločius ir gali visai švariai nuo aslos purvų išsisaugoti.

Taigi nors mano tėviškėj perenės nebuvo, bet aš mėgau labai karštai pertis. Į pirtį patekęs, garo nesigailėjau – visą vandenį iš kūno išgarindavau. Sykį Liepojoje nuvažiavome į pirtį. Tuomet gyvenau pas Domicelę Pacevičaitę. Visas mokinių butas išvykome pasiperti. Aš buvau turbūt septintoj ar aštuntoj klasėj, nes tik paskutiniuosius dvejus gimnazijos metus tegyvenau pas Pacevičaitę. Pirmuosius dvejus gyvenau pas Jazdauskienę.

Pirtis erdvi, nesena, su aukštais ardais (lentynomis) pertis. Karšti garai, didelė krosnis, pilna karštų akmenų. Užpylus vandens, garų srautas šaute šauna. Palipi ant aukštosios lentynos, šalto vandens kipele nešinas, nes alsuoti atvirai negali – toks karštas ir sausas oras – traukia dvasią. Sukniumbi atsigulęs ir veidą laikydamas prie pat kipelės vandens. Dar per šonus, nugarą, kojas plaki su lapuota šluotele, kad tą garą pajudintumei, kad kūnas vis naujas garo sroves jaustų. Vos išlaikai karštį. Taip išgaravęs kūnas čiurkšliais leidžia pro odą prakaitą – džiūsti, nori gerti. Išprakaitavęs nulipi nuo viršaus į aslą apsipilti šaltu vandeniu ir atsigauti. Vėl lipi kaitintis, vėl žemyn, vėl apsipili šaltu vandeniu. Ir taip keletą kartų, kolei „prisisotini“.

Grįžome namo labai ištroškę. Tuoj gerti arbatą, kad atstatytume išgarintą iš kūno vandenį. Sako, taip paprakaituoti labai sveika – esą atnaujina kūną. Bet paskui reik duoti kūnui skysčių tiek, kad jis galėtų atgauti, kiek jam reikalinga. Atsimenu, išgėriau aštuonias dideles stiklines arbatos. Koks malonus skonis tos žolynės, kaip godžiai ją ryji, – skubini, kad tik greičiau to vandens kūnas įsigertų iki kiek jam reik. Tuo prisėdimu sutalpini kūne per trumpą laiką tiek vandens, kad didokas indas būtų listinas.

Pryvartės koplytėlė

Tėviškės pastauninke, visai arti pryvartės, ganyklalėj augo senyva didoka pušis. Aplink – nė kadugio, iki artimiausio alksnynojo kokie dešimts žingsnių, o iki pušynalio bus ir šimtas žingsnių. Tokia plikymė. Pušis prie kelio, kuriuo niekas nevažiuodavo. Matyt, čia buvo didelis miškas, tuomet čia galėjo būti važiuota.

Tikrai, kai buvo panaikinta baudžiava, čia augo didelis pušynas. Čia buvo dvaro žemių galas. Toliau jau buvo Plungės parapija ir tas miško galas siekė Groso žemę ir Kripo ganyklą. Visas to miško plotas buvo apie 10 ha. 4 hektarų reikėjo atiduoti Silvestro (mano tėvo tėvas) ūkiui, o ką su likusiais? Ponas Šukšta, pardavęs mišką Užlieknių Pakalniškiui, pačią žemę atidavė mano tėvui už rašymus sutarčių su tais ūkininkais, kurie buvo nuo baudžiavos atleisti be žemės ir ūkius nuomavo iš pono.

Tad mūsų ganyklalė buvo vietoj 4 ha, nors nematuota, bet iš akies maždaug 10 ha. Tai va, toje ganyklalėje, arčiau sodybos, buvo užsilikusi viena menkos padarynės medžiagos pušis. Viena šaka jos buvo paplyšus. Į tą šaką įsikibdamas aš įlipdavau į pušį (dar prieš mokyklą, kokių 10 metų) ir „prižiūrėdavau" varnos lizdą. Varna čia, man atrodo, kasmet perėjo. Pamėgta mano ir varnos pušis. Kartais rudeniop prie tos pušies, tarp jos žemės paviršiuj einančių šaknų, rasdavau baravykų.

Tėvas nupirko jomarke Rūpintojėlį, sukalė gana paprastą koplytėlę. Leido man pasidaryti dažų (dažų miltelius reikėjo sutrinti gerai su aliejum ant lygaus akmens su kitu akmeniu) ir nudažyti. Tai tas Rūpintojėlis ir laikėsi. Apsinešė stiklas, atitrūko stiklo kampas, įsimetė vorai, peteliškės – ilgainiui tos stovylėlės ir nebesimatė. Sykį pareinu iš kažkur, žvilgt į koplytėlę – nebėra. Skubu namo. Prie pat namų įkišta į šakalių krūvą papastogėj. Imu su džiaugsmu radinį ir skubu namiškių ieškoti. Pasakoju. Klauso. Tuoj tėvas aiškiai ima spėti: tai Jonavičiuko darbas. Išdykęs vaikas, pasileidęs. Jis buvo atvedęs karvę prie jaučio, turėjo laiko ir nudraskė koplytėlę nuo pušies.

Einame prie pušies. Atsinešta mietas, kišta tarp pušies ir koplytėlės ir atplėšta. Beplėšant koplytėlė apmaigyta, perplėšta nugarėlė, stiklas suskilęs – jau nebebuvo kaip jos prie medžio prikalti.

Tuomet aš padirbau kitą koplytėlę. Panaujinau Rūpintojėlio dažus (jis buvo tamsiai raudonu rūbu). Aš buvau tuomet gimnazistas, mėgau tėvo kirvį ir pjūklelį, o peilį turėjau savo – su juodom medinėm kriaunelėm, dviejų geležėlių. Koplytėlė išsilaikė iki netolimos praeities.

Šiandien (1965 12 29) iš Jurgio žmonos gavau laišką (dėkoja už siuntinėlį) su Jurgio fotografija prie tos pušies. Koplytėlė visai kita. Kas joje – nematyti (manau, senasis Rūpintojėlis).

Štai tokia yra tos koplytėlės kokių 90 metų istorija.

Tas naujas, visai nepažįstamas sodybos gyventojas Drakšas nuo Platelių įdomus, matyt, žmogus. Jis panaujino mūsų vardu tvarkomą koplytėlę Purvaičių kapaliuose, pastatė naują koplytėlę sodyboje vietoje švogerio Griciaus statytosios, – mūsoji jau seniai buvo susmukus, atnaujinta, vėl susmukusi, dar man tebebūnant sodyboje, laikėsi į gretimas vyšnias atsirėmusi.

Kaip malonu būtų aplankyti pasikeitusias vietas, daiktus, pastatus. Kiek visokių prisiminimų atgytų besilankant, bestebint, besidairant.

Muziejaus archyvas

Daktaras Barauskas

Man mokytojaujant Palangos gimnazijoje, savo namuke Ronžės gatvėje su seserimi gyveno gydytojas Barauskas. Buvo jis neūžauga, plačių pečių, stambių veido bruožų, nešiojo pilkos spalvos akinius. Jis visada vaikščiojo ant pečių užsimetęs tamsiai pilką raištį, sulankstytą kaip didelis kaklaraištis. Atrodė, kad tas raištis visada uždengia burną ir visas alsavimas pro nosį ir burną turėjo eiti iš po raiščio. Vaikščiodavo pamažu. Toks didelių tamsokų akių, mažas, raiščiu apsikurmuliavęs, didele galva žmogus atrodė panašus į Užgavėnių baidyklę.

Buvo kalbama, kad jis nebaigęs mokslų ir gydytojo teisių neturi. Esą jis kaip studentas medikas buvęs pašauktas į kariuomenę turkų karo metu su teise „zauriad vrač". Pasibaigus karui, tokiems „gydytojams" suteikdavo gydytojų teises.

Pasisekimo kaip daktaras jis neturėjo. Tada Palangoje su visu valsčiumi gyveno vos 1500 žmonių. Visai greta ėjo siena su Klaipėdos kraštu, už 12 kilometrų buvo Kretinga, o tarpe – tik Virkštininkų ir Pryšmončių dvarai, šiaurinėje pusėje – „rubežius" su Latvija. Be Barausko, Palangoje vis būdavo dar ir kitas gydytojas. Kai buvau mokinys (iki 1903-ųjų), gyveno gydytojas Liudas Vaineikis. Man mokytojaujant, buvo gydytojas Šlezingeris (dirbęs ir gimnazijos gydytoju). Kaip ten bebūtų, gydytojas Barauskas save aprūpindavo: prasimaitindavo, turėjo savo namelį, išlaikė seną paną savo seserį, tokią pat kaip jis, gal kiek aukštėlesnę.

Mokiniai pridarydavo jam nemalonumų, kai imdavo apie jo namus triukšmauti. Netoli jo buvo Jagmino mokinių butas, už kelių namų – Gedrimienės, Klovienės, kitoj gatvės pusėj – Pacevičienės (kai aš dar mokinys buvau), kunigo Viksvos namuose buvo Nemiričiaus butas, kuriame gyveno 16 mokinių. Tad vaikų buvo daug ir jie nuolat Ronžės gatvėje žaisdavo, nes laisvesnio ploto žaidimams nebūdavo, o kiemeliai – maži. Visas atstumas nuo Barausko namo iki tolimiausio kunigo Viksvos namo buvo ne daugiau kaip 300 žingsnių. O už Barausko toje gatvelėje bebuvo vienas namas, jau prie kelio į Kretingą. Priešais šį kelią buvo tuštuma – pieva, kuri tęsėsi miestelio pakraščiu. Už namų, kurie buvo išsidėstę palei Ronžės upę, sklypų ėjo klebono žemė. Prie pat sklypų – šlapios pievos ruoželis, kuris buvo tąsa tos žemumos, kuri buvo tarp Virbališkės (dvarelio su dideliu sodu) ir miestelio gyventojų, žydijos su mūrine sinagoga.

Palangoje buvo toks lyg ir paprotys: klebonas kalėdoja po vieną namą, kur gyvena lenkė senė (laikė mokinius), kokio pensininko našlė. Čia susirenka saviškių kompanija – vakarieniauja, kortom palošia preferansą po šimtąją dalį kapeikos. Žinoma, beveik visur ir gydytojas Barauskas. Sakydavo apie jį, kad tai jis tris dienas nevalgydavo prieš eidamas į pobūvį, o čia valgydavo už tris. Nebuvo storas, toks susmukęs, drabužiai ant jo kabojo – viskas savotiškai susiraukšlėję, supliupę. Juk jis jau senyvas žmogus, jei turkų kare buvo „zauriad vrač", tai 1913 metais jis jau galėjo turėti apie 70 metų.

Muziejaus archyvas

Vieną kartą jis atėjo pas mano būsimą uošvį, notarą Joną Kentrą. Atvažiavo uošvio brolio žmona Anelė Slonskienė, – ji tada buvo Želvių dvaro valdytoja, o dvarą nuomojo uošvis. Pamatęs ją, gydytojas Barauskas pasakė: „Królowa lasów“ (miškų karalienė). Tiesa, Barauskas niekada lietuviškai nekalbėjo, nors ir mokėjo. Šiuo požiūriu jis niekuo neišsiskyrė iš kitos to meto Palangos diduomenės.

Julius Urnikis

Išlaikęs egzaminus į antrą klasę (Palangos progimnazijoje), radau antrus metus besėdintį Julių Urnikį.

Julius kilęs iš Kapsudžių sodos, Plungės parapijos. Jo tėviškė nuo manosios tik maždaug trijų kilometrų atstumu. Tėvas – stambus ūkininkas. Išmirus bevaikiams kaimynams, kažkaip jam teko jų stambus ūkis. Kai jis gavo dar dviejų bendrųjų ganyklų dalis, susidarė 120 ha – šeši valakai žemės. Vien bendrųjų ganyklų gavo ištisą valaką. Bet gyveno taip sau, kažkoks neryžtingas. Ir žmonelė menkutė atrodė, rami, lėta – dėl to vargiai buvo gera šeimininkė. Žemė jų gera, kaip daugelio buvusių karališkių. Prie vieškelio Plungė–Žarėnai (per Žlibinus), nuo Plungės 7 kilometrai. Laukai, žinoma, viename plote. Tiesa, upės arti jie neturi. Sausdravas arčiausiai prie mūsų. Babrungas Plungėje.

Julius lėtas, nelabai sveikas, vis su užkimšta nosimi, ir ta pačia raudona. Dėl to vokiečių kalbos mokytojas Korfas jį vadino „krasnyj nos“. Šis mokytojas mėgo pravardžiuoti mokinius – kitą antrametį Gedrimą vadino jį Gedrim-pimpim (jo tėvas vienu metu buvo Palangos vargonininkas). Antramečiai mokiniai užrašinėdavo mokinių pabaudas. Pavyzdžiui, apsirikai beasmenuodamas, mokytojas liepia perrašyti ir nurodo, kiek kartų perrašyti. Tokią pabaudą užrašo Urnikis ar Gedrimas ir pasako mokytojui, kai jau ateina duotasis perrašyti laikas, ir pamėgink užmiršti ar nepadaryti, kas įsakyta...

Mudu su Urnikiu gana gerai sugyvenova. Tik sykį, neatsimenu dėl ko, įlupo su diržu, – peštukas buvau ir aš, bet mažas ir didesnieji mane nugalėdavo, kai pabėgti negalėdavau. Artimiausia pamoka buvo rusų kalbos mokytojo Preobraženskio – labai rimto, gero mokytojo. Sėdžiu klasėj gerokai apsiašarojęs ir kukčioju sau. Mokytojas klausia, kodėl aš verkiu. Žinoma, nesakau. Užuojautą nugirdęs, dar labiau ėmiau verkti... Pagaliau privertė mane pasakyti mano karčių ašarų priežastį.

„Urnikis deretsia s kušakom.“[1] – „A tebe čto za delo, puskai deretsia.“[2] Atseit Urnikis mušasi su diržu, bet ne mane muša. Tai mane labai užgavo. Man pa-

---

1 Urnikis mušasi su diržu (rus.).

2 O tau kas darbo, lai mušasi (rus.).

sidarė labai skaudu. Aš ir šiandien atsimenu, kad žemaitiškai – muša su lazda, važiuoja su arkliu, rašo su plunksna, o maskoliškai be „su".

Šiaip draugavova. Vasaros metu jis ateidavo pas manęs į Purvaičius, aš nueidavau pas jį į Kapsudžius. Taikus, ramus, mėgo knygas skaityti. Lėtas, savotiškai ir pabėgdavo kartais, pasišokėdamas. Mokytis jam buvo sunku – neimlus, negreit tesusigaudydavo klausimuose. Matyt, visa šeima jų tokia. Tėvas aukštas, liesas, tarsi pasipūtęs – augino žandenas, lėtai kalbėjo, nuduodamas gerą išminčių, bet tai jam nesisekdavo. Turėjo brolį Ciprijoną. Brolis mažai kalbąs, bet fiziškai labiau sutikęs, nėjo mokslo, prie ūkio darbavosi. Sako, nenorėjo mokytis. Ir seserį turėjo už save jaunesnę. Menkutė, vieni kauleliai, gana judri. Ištekėjo už Tumo Užlieknyje, į didelį gražų gyvenimą. Ir trobesiai, ir laukai, ir tvoros kaip nulietos, tvarkingos, geros medžiagos, gerai prižiūrimos. Turbūt turėjo tris valakus ariamos pjaunamos žemės su nedideliu ąžuolynuku vienos pievos gale.

Į Plungę važiuodami, pravažiuodavome pro tuos stambius užliekniškius ūkininkus. Mačiulskis, Lingė, Pakalniškis, Tumas, Zdramys – visi gerai gyveno, turtingai. Mat buvę karališkiai. Visi po tris valakus geros žemės turėjo. Tik viens Mačiulskis išsidalino vaikams – daug smulkių atsirado. Lingė – bevaikis, Pakalniškis taip pat. Zdramiui kažkaip nesisekė. Jis toliau nuo kelio, jo trobesiai, į miesto ganyklas įvažiuojant, vos buvo matomi tarp Tumo ir kunigaikščio Kasieriškės dvaralio kalne, kur didelis ąžuolas augo, kaip vėliava, kiek pagenėto kamieno. Sako, lyg jį sekė į Klaipėdą įvažiuoją laivai, nelyginant švyturį – tikrai nuostabus buvo tas ąžuolas, galėjo apie jį sukurti visokių padavimų. Ąžuolas stovėjo ariamo lauko pakraštyje, o toliau, jau žemyn nuo kalno, ėjo neaukštas ąžuolynas, dėl to jis vienas nepaprastai aukštas atrodė, – už jo tik dangus. Kasieriškė buvo išsikišusi savo kalnu ir visa jos žemė buvo to kalno šlaitai, nusileidę iš vienos pusės į miesto ganyklų durpynus, iš kitos – į kelią Plungė–Žarėnai, o už to kelio – vėl žemumos.

Toliau Palangos progimnazijos Julius Urnikis nesimokė. Paskui įsigijo pradžios mokyklos mokytojo teises ir mokytojavo Plungės pradžios mokykloje. Ten dirbo trys mokytojai: vedėjas – rusas, gana malonus žmogus, rimtas, taikus, be Urnikio, kitas mokytojas buvo Kubilius.

Užėjus Pirmajam pasauliniam karui, Urnikis atsidūrė Maskvoje. Sutikau jį ten, nuvykęs iš Veraus į fizikų suvažiavimą Maskvoje. Antrą sykį mačiausi, kai 1917 metais kraustėmės iš Veraus į Kaukazo Stavropolį. Tuomet Algirdas vos pabėgiojo.

Džiaugėsi Urnikis gražiu mano vaiku ir malonia žmonele. Atėjo jis į vagoną. Visi aštuoni Palangos gimnazijos tarnautojai turėjome gavę prekinį vagoną – taip ir vykome gražiai įsitaisę. Neilgai testovėjo mūsų vagonas Maskvoje – valandą, kitą. Tiek tai trumpai ir tekalbėjome.

Vėliau sužinojau, kad Julius Urnikis mirė Maskvoje susirgęs cholera.

Jonas Urbonas

Šioj dešiniojoj Sausdravo pusėj, tarp sodybų arčiau upės ir toliau jos (Urboniškė, Mineika, Stoupelis, Jonavičė), už nedidelių ariamos žemės laukelių, ėjo bendrosios ganyklos. Po baudžiavos čia viso kaimo pievos – Didpieviai. Aš neatsimenu, kad čia būtų buvusios ganyklos. Dabar čia buvo krūmokšlių, lazdynų prižėlusios pievos. Tėvas pasakojo čia ganęs baudžiavos metu.

Kairiojoj Sausdravo pusėj visos sodybos arti upės. Nuo jų laukelių toliau ėjo Medingėnų Šukštos miškas, skirtas bendrosioms ganykloms, iš kurių buvę baudžiauninkai gavo po 4 ha prie gautųjų 20 ha. Ir mano laikais čia buvo ganyklos, dar ne visai atsitvertos. Čia leidome avis, kumelius ir už tai važiavome ponui į talką mėšlo vežti ir rugių pjauti. Toliau nuo šių ganyklų, jau pro Žvirzdalius, ėjo pono miškas.

Jono Urbono tėviškė Urboniškėj. Labai bloga žemė, ar tik ne pati blogiausia – vieni krūmai, lazdynai. Bet čia kiek prie molio, ne ta kiauroji smiltis, kaip mano tėviškėje. Vieta aukštesnė už paupio sodybas, panašiai kaip Mineikos, Stoupelio, Leono ir Vicento Jonavičių.

Neatsimenu pavardės, kas atpirko iš Urbono ūkį. Sodyba tolėliau nuo kelio atrodė apšepusi: stogai menki, jokio didesnio medžio, pievos netvarkomos – nėra tarp krūmų kur dalgį įkišti. Ir vartai iš Riškaus žemės įvažiuojant – ne vartai, o karklės. Kai čia Urbonas gyveno, aš neatsimenu. Kiek pamenu, kai pirmą sykį jis atvažiavo, tai jau nebegyveno tėviškėj. Kalbėjo apie Rietavo kunigaikščio Bagdono Oginskio palivarke ūkio pareigas. Tai galėjo būti apie 1895 metus, aš dar nesimokiau. Savo sūnui Jonui vis sakė mane vadinti dėde, nes jis pats mano tėvą vadino dėde. Jis buvo vedęs Končalę, Vicento Končiaus seserį; kita sesuo – Labanauskienė. Mano tėvas sakė, kad jokios giminės tarp jų nebuvo, nes tų Labanauskienės seserų tėvų giminystė su Silvestro Končiaus gimine buvo nebesusekama, labai tolimi giminės. Tik pavardė ta pati. Pats Urbonas, aišku, ne giminė, bet jo vaikai man (pagal motiną) galėjo būti kokia penkta šešta karta. Aš Urboną vadinau irgi dėde, nes jis senyvas žmogus ir mano tėvą vadino dėde. Dėdė už dėdę, taip sakant.

Jonas Urbonas buvo aukštoko ūgio, petingas, gana plataus veido, nuknabusiais negausiais, bet ilgokais ūsais. Tegu ir platoko veido, bet gana patrauklios išvaizdos, taisyklingų bruožų, ne koks kumpasnapis, išverstlūpis. Minkšto balso, gana aukšto, dailios kalbos. Mandagiai pasidailindamas kalbėjo, prie švelnumo pridėdamas dar ir kūno lipšnius judesius. Lėtas, nerūkė, negėrė, raginamas pasiduodavo tik labai nedaug.

Buvo kiek pamokytas. Skaitė ne vien savo maldaknygę, bet imdavo iš tėvo ir tuos iš prūsų raštus skaityti. Paskaitė taip pat greitai, kaip „greitai“ kalbėjo.

Mėgo apie visokius žmonių gyvenimo reikalus braukti rodą. Klausant jo šnekesio atrodė, jog jis yra geras, stiprus, pasiturįs ūkininkas. Prie to prisidėdavo ir jo apdaras, kitaip ant jo kūno gulėjo drabužis. Tas pat pilko milo, kaip ir kitų sodiečių, bet jam kažkaip pritiko prie veido, neatrodė susiraukšlėjęs ar per didelis – papliupęs, ar per mažas – aptemptas.

Buvo tikrai dievobaimingas. Neapleisdavo šventadieniais bažnyčios. Turėjo stiprų aukštą balsą, peršaukdavo visus. Giedojo lotyniškai, einant aplink bažnyčią. Taip sakant, savo balsu nešė visą giedojimą – „Rex Christe primogenite..." Ir baldakimas atrodė lengvesnis, ir kiti giedoriai darniau, vos girdimai, pritardavo – atrodė didelis pamaldumas, giedama iš širdies, kiek tik galima visomis savo išgalėmis. Jis nebuvo bažnyčios giedorius „pramatninkas", jis tik lydėdavo iškilmingų atlaidų metu einant kunigui aplink bažnyčią su visų maldininkų procesija.

Neapleisdavo jis nė klebonijos aplankyti, mėgdavo su kunigais pažintį laikyti. Sykį per Velykas, atgiedojęs einant aplink bažnyčią įprastines giesmes, užėjęs pas kunigą į kleboniją, gal kunigas per zakristijoną pats paprašęs užeiti. Buvo ne per seniai atkeltas į Žlibinus kunigas Čekanauskas, nuo Joniškio kilęs. Užėjęs klebono (čia buvo filija) pasveikinti. Padėta, sako, ant stalo „bliūdas" dažytų kiaušinių. Jis vis kalbąs ir vis kiaušinį po kiaušinio takš patakš. Kiaušiniai kieti. Aš, sako, kaip bulves valgau. Pasiilgęs kiaurai pasninkaujant, net be pieno lašo visą gavėnią. Išvalgęs visą bliūdą. Juokais klebonas paklausęs gaspadinės, kiek ten buvo. Sako, keturios dešimtys. Ir pačiam nesmagu pasidarė, kad visus dažytuosius suvalgęs, o ne tai, kad jų tiek daug. Nebuvo storas, riebus, taip tik platus, sutikęs.

Mėgo su apšiurnesniais žmonėmis kalbėti. Mat tie paprastieji kalbėjo rūkydami, kalba ėjo prie pypkių dūmų. Kai savo išvaizda jis skyrėsi nuo kitų, tai su kilnesnės išvaizdos žmonėmis jis ir laikydavosi, net labiau krisdamas į akis savo ūgiu, pločiu, šviesiai pilko milo švarku, – kitų vis buvo kiek tamsesni.

Medžiojo, bet šuns nelaikė. Jis paslapčiom ateidavo į mūsų prievartę, niekam nematant pašvilpdavo, ir tėvo skalikas Barbosas atbėgdavo prie jo. O buvo vis dėlto pažįstamas. Dingsta šuo ir vakare pareina nušliuręs, nuvargęs. Mama dėl to nekęsdavo Urbono, kad jis išvilioja šunį: „Mes šeriame, o jis išnaudoja."

Apsitrynęs buvo žmogus, pro visus kaimiečius gerokai prasikišęs, ir visuomet mėgdavo „iškilmingai" pakalbėti. Turėjo savo nusistatymą sodiečių reikalų klausimais: mokėjo ir patarti ar įtikinti, jo manymu, neteisingai nusistačiusį. Vis taip ramiai, neskubėdamas, balso nei nuotaikos nekeisdamas. Prie viso to, jo ir balsas buvo kažkaip taikus, minkštas ausiai. Savo įrodinėjimais jis neerzino, jam vis švelniai atrodydavo; tarsi taikydamasis kalbėjo. Atrodė taikus, kitų nusistatymus gerbiąs, ne akiplėša. Ir pyktis su juo kalbant negalėjai, nes jis pamažėli, iš lėto savo mintis teikė. Kolei jis pasako, tavo pyktis ir atslūgsta. Ne-

mačiau jo besikarščiuojant, supykusio, ėmusio pakeltu balsu kalbėti. Sako, jis turėjo sveiką protą, aiškią galvoseną. Viską jis suprato, kaip tai turėjo būti sodiečių tarpe. Jo gyvenimo, matyt, patyrimas jam tą tikrąją vidurio vagą rodė. Nebuvo kokių kraštutinių pažiūrų. Jis pažino ir grytelninko reikalus, ir stambesnio ūkininko. Jis sakė, kaip yra, gal kiek nušviesdamas, kaip turėtų būti, bet griežtai tos viltiškos būklės nesispyrė laikytis. Je, sako, kad taip būtų, bepigu būtų gyventi, bet taip nėra ir seniau taip nebuvo, gal kuomet ir bus, kaip mes dabar kad norime... Į tokią kalbą nėra kaip kištis iš šalies priėjus, sako teisybę, kas kaip yra, kaip gyvename.

Žmonės klausėsi jo kalbos, jis mokėjo įtikinamai kalbėtis. Priešų jis neturėjo, nebuvo įerzinęs žmonių. Turbūt jis supykęs mokėjo nutylėti, nieko nebesakyti.

Ramus, lėtas buvo ir ūkyje, nesikarščiavo dirbdamas. Nei užeinanti audra ar lytus jo darbo neskubino, darbo įkarščio nekeitė. Ūkininkauti nesisekė: laukeliai laiku neįdirbti, pievos nenušienautos, žolė peraugusi, pabalusi, vos bemaistinga. Trūko laiko darbams, o jis nesiskubino, nepabėgės, nepatankins žingsnio, nors čia kažkas būtų. Net į jį pažiūrėjus, atrodė, kad jis nepanašus į tokį, kuris galėtų pasiskubinti, greičiau pajudėti. Jo judesiai kažkokie trumpi, netolimi mostai, rankos tarsi tik iki alkūnių tepajuda ir žingsnis per pusę pėdos tik.

Gyvenimėlis jo apleistas, nesimato šeimininko akies. Buvęs kadaise pastatas, tvora, medis ir tas lyg neturi savo vietos, kažkoks primestinis. Jei koks pamestas ar užmirštas padargas ar jo dalis, tai taip ir guli, laukia savo likimo – niekas nepatvarkys. Sako, kaip seniai išmirusi sodyba, kur ir gyvo žmogaus nesimato. Užžėlę takai, tik kur alkani gyvuliai prie savo pareituvių laikosi, ištrypta, išminta – plika kruvina žemė, susmukusios tvoros, besismaigstant žolelę pagauti ar lapelį nukąsti. Matyt, gyvas gyvulių, kad ir menkų, gyvenimas, bet žmogaus akies nesimato.

Pievos baigia užželti krūmais, grioviai užslinkę. Įvažiuojamasis kelias platus: mat, kur išsiplakė duobė, jos neužlygina, bet suka aplink, kolei ir čia išplaka pavasarį, rudenį.

Ir jis pats savo ūkyje atrodė kažkoks menkas, negalįs, gana pritinkąs prie susidariusios aplinkos. Plika aplink, tarsi ir žolė ar medžio lapas nežalias. Visi sakydavo, Urbonui nesiseka.

Žmonelė jo irgi lėta, nejudri, nekalbi, atrodo, lyg būtų užguita. Ir jos tvarka be vaizdo, nematoma: visur tuščia, ir troboj, ir kieme, net vištos takų nepratrypusios. Daržai nuspilgę, šmėkšo aguonų žiedai, medetkos vešliai žydi. Balandų, kiečių netrūksta, ilguodegių (vaistingųjų) pakraščiais. Kanapiai su peraugusiais plaskaniais, bastučiai vos užmezgę galvutes, sėklinės daržovės apėjusios žolėmis. Menkos karvutės. Negausus žąsų būrys, žąsyčiai su paleistais sparnais, – nesimato sodyboj laisvo vandens, o iš šulinio kas iškels vandenį ir vis pils į prapuvusias geldas. Vištos, raudono gaidžio vadovaujamos, plačiai eina po sodybėlę, – joms tvoros ne užtvaras, į visur laisvas kelias. Tačiau neprilesusios, nedėslios. Nu-

trauktasis veršelis vis bliauna žmogų pamatęs, sena žardienos žolė neįkandama, ir tos nedaug – daugiausia kartėlės.

Atrodė, kad sodyboj gyvena ne savininkas, bet nuo amžių eina nuomininkas po nuomininko.

Ir vis viskas blogyn. Sumanė ieškoti kito pragyvenimo kelio, nes savam ūky net prasimaitinti vis sunkiau darėsi: auga keturi vaikai, ir jų tik viena išorė.

Sumanė eiti į Rietavo kunigaikščio Bagdono Oginskio palivarką ūkininkauti. Kunigaikštis visą savo dirbamąją žemę buvo suskirstęs į dvarelius – palivarkus. Pats vedė ūkį, pats darbus nurodydavo, tik vykdytojai buvo ūkvedžiai. Geras darbo sąlygas jie turėjo. Viskas ėjo per ūkvedžių rankas. Kur ten kas suseks, kame nubirsta, kame kiaušinis ar koks prielaidas, ar sviesto svaras dingsta. Net naujus ratus buvo užmiršęs pas svainį Labanauską. Tas jo arklius į savo senus pakinkė. Apsukresnieji ūkvedžiai prasigyvendavo labai gerai, jei sugebėjo išmintingai elgtis. Kaip ten ūkininkavo, tai kunigaikščio reikalas. Pagal nurodymus arė, akėjo, sėjo, pagal dvaro parėdymus pjovė, kūlė, grūdus saikstė, gyvulius augino, keitė ar mainė. Sodybos tų dvarų gana liūdnai atrodė, apšepusios, rodos, negyvenamos, nė gyvo žmogaus nematyti. Viskas piktžolėm apaugę. Sukrypusios mūrinės sienos, kiauroti stogai...

Kaip ten bebūtų, kunigaikščiui viso ko užteko, o jo samdiniai vertėsi kaip sugebėdami. Išėję įsigydavo savus ūkius ir gyvendavo tarsi būtų pramokę gero besekdami blogą tvarką.

Kiek ilgai Urbonas ūkvedžiavo pas kunigaikštį, nesusigaudau. Kas ten žino, ką iš ten išsinešė, tik atrodė pavalgę, sotūs, apsidarę, ir vaikai „nusišėrę", sveiki, raudonikiai, tarsi būtų ne sodiečių vaikai – atprausti, sušukuoti. Ir drabužis kaip drabužis, ir avalynė kaip avalynė.

Bet vis traukė jį gimtasis kaimas, gimtoji apylinkė, saviškiai žmonės. Išėjęs ar išeitas iš urėdo vietos, jis gavo eigulio tarnybą Gurskienės miškuose su pasoda ar ne 10 ha žemės. Gražioj vietoj, nuodarbi žemelė, viskas gražiai augo. Atrodė, gyveno be trūkumo. Mėgo medžioti, tad eigulio pareigos kaip tik patogios.

Nepabuvo ir čia ilgai, ėmė kurtis savarankiai. Apžiūrėjęs Purvatinės 10 ha, sumanė nusipirkti ir įsikurti. Žemelė čia kiauroji smiltelė, balta kaip pajūry. Smuklė – gyvenamasis namas su „stadala" jau buvo visiškai susmukęs, nebepagyvenamas. Ūkio trobesėliai menkos statybos, bet dar šmėkšojo.

Nusipirko. Pastatė gyvenamąjį namą, didelę roupę su patalpa viršuje. Sodyba krito į akį ir pravažiuojančiajam, ir arti prisižiūrint. Javai buvo menki. Reikėjo daug trąšų, reikėjo įdėti pinigo.

Dar, taip sakant, nesušilo naujoj troboj, kaip ištiko nelaimė. Visiems išvažiavus į Šv. Joną į Plungę, namie liko du mažu vaiku. Kaip ten kas buvo, užsidegė namas (sako, vaikai neatsargiai su degtukais žaidę). Visi aplinkiniai išvažiavę į atlaidus, nė gyvo žmogaus aplink, kas bent kiek sulaikytų ugnį ar

daiktą kokį iš ugnies pagautų. Taip sau ramiai išdžiūvęs namas saulėtą vasaros dieną dega, rūksta.

Sargindamas tėvą, buvau visus išleidęs – vienus į Žlibinus, kitus į Plungę – likova vienu du su tėvu. Kažkaip po kiemą bevaikščiodamas pamačiau sodos link aukštyn kylančius dūmų kamuolius – diena be vėjo, dūmai kyla stačiai aukštyn į padanges. Sakau tėvui apie dūmus. Lipk, sako, ant stogo. Pašokau ant daržinės stogo. Aiškiai matau degančią Urbono Purvatinę. Sakau, bėgu, gal ką pagelbėsiu. Beregint nubėgau.

Dega naujutėlaitis gyvenamasis namas. Jau taip įsidegęs, kad viskas kiaurai pro sienotarpius kaip per tinklą matyti. Žiūriu, avinas prie sienos guli, prie kelių pamato dar neįanglėjusių rąstų. Kopt už ragų – ragai išsmuko – avinas karšty jau iškepęs. Čia pat kelminis bičių avilys, aš jį ritinte įritinau į čia pat augančias menkutes avižėles. Daugiau nieko nebebuvo, kas gelbėtina. Saugodamas plaukus, kad neužsidegtų, taip ir palaukiau, kolei galutinai susmuko visi pušiniai sienojai į karštų permatomai raudonų anglių krūvą, be jokių dūmų. Kad ir būtų čia arti vanduo, nebuvo indo, viskas buvo name. Tad ir nelabai tolimų tvarčiukų negalėjau ruoštis saugoti. Matyt, ugnelė buvo patenkinta degindama tokį švarutėlaitį naują pastatą ir visai nenorėjo mestis į senus, menkos medžiagos, apsmukusius gyvulių tvarčiukus. Tarp trobos ir tvarčiukų tvoros nebuvo – ji buvo išardyta, kad statybai nekliudytų.

Taip ir palikau jau kaip ir nebegyvą ugnelę vieną pačią – ji neatrodė be vėjo pavojinga.

Tai buvo Šv. Jono dieną, 1911 metais.

Dabar eite ėjau namo, nebebėgau. Namie ligonis nebuvo toks sunkus, tos greitos pagalbos reikalaujantis, kaip ugnelė į pirmąjį kelio galą einant.

Pasakoju tėvui, kaip kas dėjosi gaisro vietoje. Ypač tos bitelės ir tas avinas tėvui krito į mintį. Žinoma, jei vanduo ir būtų buvęs arčiau, jei ir indai būtų buvę, vanduo jau nieko nebūtų galėjęs padaryti. Greičiau būtų galėjęs pakenkti pirkšnis sukeldamas kitiems pastatams.

Tad savo gyvenime mačiau antrą taip permatomai degamą namą. Pirmą kartą dar mažas būdamas mačiau degančią trobą Nagio vietoj, kur dabar L. Jonavičė. Tai nuo Purvatinės antroj pusėj Sausdravo, prieš kapalius ant kalniuko sodyba. Tik tą mačiau iš tolo, iš tėviškės sodybos, prie roupės durų stovėdamas su mama ir į jos žiurstą iš baimės vyniodamasis.

Pavakariop atėjo ir pats Urbonas, jau kone puskely nugirdęs, kad troba sudegė. Žinia lėkė prieš važiuojančiųjų linkmę: jis važiavo iš Plungės namų link, o staigi žinia lėkė nuo namų Plungės link.

– Ne, dėde, – sakė Urbonas, – čia ne tokia didelė nelaimė kaip tavo. Tu sergi, nieko negali bedaryti, o mes sveiki ir, jei Dievas palaikys, kitus tokius namelius pasistatydinsime... Maždaug tokia mintimi besivadovaudamas kalbėjo Urbo-

nas gerą pusvalandį. Laikinai sakėsi susikraustysiąs pas svainį Labanauską. Nėra ko nė kraustytis, kad viskas sudegė, – kaip bažnyčioj buvo, taip ir nuvažiavo.

Gaila jam buvo 200 auksinių rublių, komodoj laikomų. Abu su tėvu sakėme, kad jis juos ras, tik jie bus į lazdelę susilydę. Vėliau paaiškėjo, kad rado tuos pinigus. Tikrai lazdelė buvo – pinigų nugarėles galėjai suskaityti. Banke atgavo visus pinigus.

Mano į avižas įritintasis bičių avilys išsilaikė, davė gerokai medaus – nesuvargo sutrenktas, paritinėtas.

Visiškai nebuvo jiems kame laikytis savo sodybėlėj: trobesiai menki ir maži, tegu ir vasaros laikas, likusios tik gyvulių patalpos. Patys gyveno pas Labanauską. Namo pareidavo (geriau, ateidavo) tik darbus dirbti, gyvulius prižiūrėti. Ne taip toli: per Sausdravą, į kalną, pro kapalius, pro Pociaus durpynėlį ir jau Labanausko sodyba. Pasitalpino ir su javais. Žinoma, susibarstė daug. Vežk iš lauko, čia kamšyk kame papastogiais. Kulk, iškūlęs vėl šiaudus grąžink – reik juk saviems gyvuliams.

Nebemanė grįžti į gaisro vietą, ėmė ieškoti kame kitur įsikurti. Kaip tik ir pasitaikė – Šukštos nuomininkas Pustys sumanė savo ūkį įsigyti ir aptarnavo to paties Medingėnų dvaro kitą ūkį prie Minijos, Viešdaubos žiočių. Gražesnė vieta, geresnės Paminėjais pievos. Nuodarbesnis laukas.

Tai ir nusipirko tą dabar tuščią Pusčio gyvenimą, kurį nuo pat atleidimo nuo baudžiavos vis nuomininkai valdė – nugrobdavo laukus, nupjaudavo pievas. O į trobesius kas žiūrės. Buvę neblogos medžiagos – gerų rąstų troba ir klėtis, bet per pusšimtį metų visai neprižiūrėti nei langai, durys, sienos, nei stogai. Žinoma, be pamatų. Sukrypo, išsisukaliojo iš sukirpimų rąstai. Jokio medelio ar krūmokšnio nei kieme, nei sodyboje. Tvorų nė vardo nebebuvo. Pliki laukai, gerokai gyvulių aptrypti. Daržų kažin ar būti ir buvo. Nuomininkui rūpėjo tik nuplėšti lauko darbus, susikamšyti tam kartui, kad šiaip taip ir patys, ir gyvuliai žiemą iškęstų. O jei kur sniego ir pripusto, tai juk tas sniegas ne amžinas. Taip ir laikėsi, sako, „ant Lauryno vardo“ – matyt, kuomet ten koks Laurynas gyvenęs.

Vadinasi, jau trečią sykį bei trečioj sodyboj tame pačiame Purvaičių kaime apsigyveno Jonas Urbonas su savo dviem sūnais ir dviem dukterim.

Vaikai ėmė augti. Kad namuose būtų geresnė tvarka, darbininkų net per daug būtų. Bet, atrodo, plataus gyvenimo patyrimo neužteko, kad būtų įsigyta reikiama nuotaika tvarkai sudaryti. Kad tvarkos nebuvo, tai nebuvo ir ką palaikyti. Taip viskas pasklidai ir laikėsi. Ir pro šalį einant ir užėjus atrodė, kad žmonės čia susimetė vienai dienai pabūti. O reikėjo gyventi vis dėlto iki gyvos galvos, ne vienerius ir ne dešimtį metų, daugiau.

Ištekėjo duktė, rodos, į Vilkaičius už Kontaučių senyvo bajoro, į ne taip jau blogą ūkį, tik be žmogaus. Neatrodė, kad tai vyras ir žmona. Jis bajoriškai apsirėdęs, ne sodietiškai laikėsi, nors labai nosį riesti neturėjo nei ko, nei iš ko. Ne-

bent tik, kad gavo jauną gražią mergaitę. Tačiau ta mergaitė nepritiko jam, nei jis jai. Tegu nepigiais drabužiais apdaryta, ir brangesnė šilkinė suknelė, ar plonesnės drobės raišteliu apsigobus, bet greta senyvo, gyvenimo apkamuoto vyriškio. Skyrėsi nuo kitų žmonių ši pora. Jiems einant, susidarydavo aplink tuštuma, žmonės iš visų pusių į juos žiūrėjo, kad pamatytų, kas čia per paukščiai, lyg nematyti mūsų padangėje. Ji elgėsi sodietiškai, vis iš menko ūkio, iš suvargusios, apšepusios grytelės išėjusi. Ir eiti reikėjo kitaip, ir elgtis, laikytis – ir pasilaužk tu žmogus net pavyzdžio neturėdamas.

Sūnus Jonis jau gerokuose metuose apsivedė, susirado tikrai gražią žmoną. Atsiskyrė nuo tėvo, pasistatė Purvatinėje namą perpus su tvartais ir ėmė gyventi. Menka ta žemelė. Dirbti reikėjo, o ne ką atnešdavo. Nė ganyklos doros vasarai. Iš pačios žemės nėra ko gyvuliams primesti. Vadinas, nei grūdo, nei doro šiaudo, nei pasilaikančio gyvulio išlaikyti. Žmonelė daug reikalaujanti. Pats nekoks vyras, nekoks darbininkas, kažkoks ištįsęs, lyg ir nesubrendęs. Nei rodoj koks, nei prie darbo greitas, nei apdairus, nei sumanus. Laukeliai per menki, o namie per smarki šeimininkė, ir`kitiems į akis krintanti. Nekaip gyveno.

Be to, žinoma, gero pavyzdžio nei pripratimo prie darbo neturėjo ir iš namų, kur ta duonelė buvo nelabai gardžiai ruošiama. Ir gerai padirbėjus, apdairiai, sumaniai, ne ką būtumei iškasęs tokiame smiltynėlyje, o taip lengvai žiūrint, kaip žemė kad buvo lengva, tai sėjęs–nesėjęs daug nepjausi, kūlęs–nekūlęs daug neprikulsi. Tiesa, nežolėti laukai, nedirsėti rugiai.

Tėvai pas save laikė antrąjį sūnų Antaną. Tas iš išorės į tėvą: stambus, petingas, bet ir rambus, ne per daug veiksmingas. Jis nei prie rodos, nei prie darbo, tik prie šaukšto.

Antroji duktė, stambi mergina, kaip tikra mergina. Kažin kokia prie darbo, bet balsą turėjo nepaprastą. Tiesiog vyriškas žemas balsas ir stiprus, kad galėjo visus peršaukti ar dainuojant, ar kalnus meldžiant, ar litaniją giedant. Ir malonus balsas, taip švelniai ausies pagaunamas, nors būtų ir itin smarkiai šaukiama.

Jono Urbono žmonelė, kaip nesama, brūzda sau apie savo indus daug ko nematydama, daug ko negirdėdama. Nesisekė ir jai apsisukti, ir vaikus prie darbo sutvarkyti. Lengvai, nebalsiai viskas sakoma, tarsi nenoromis nurodomas dirbamasis darbas, be ryžto, be pasitikėjimo savimi. Pati ji ėjo, rūpinosi daugiau savyje. Nei į ją žiūrėdamas matei gyvumo, nei kalbėdamas nusiskundimų girdėjai. Taip sau geras, nė kuo nedėtas žmogus, savo vietoj.

Jis pats mėgo po žmones lankytis, mėgo su žmonėmis sukaliotis. Kai jis kame yra, jo nepastebėjęs neliksi. Jis išsiskiria iš kitų ir savo išore, ir kalba, ir balsu.

Nepriklausomybės metų pradžioje buvo Plungės viršaitis. Tuomet Purvaičių sodą atkirto nuo Žarėnų valsčiaus ir prijungė prie Plungės valsčiaus. Į Žarėnus reikėjo važiuoti apie 18 kilometrų norint į valsčių patekti ar į mokyklą vaiką leisti, o į Plungę – tik 10–11 km. Ir šiaip į Plungę ir į bažnyčią žmonės vyko, ir į

turgų, o į Žarėnus niekuomet, tik į jomarkus – buvo tokie paskirti, kad miestelis galėtų prasimaitinti. Tiek ten to miestelio Žarėnuose ir tebuvo. Bet vis dėlto ir valsčius su savo raštine, ir mokykla, ir felčeris, ir uriadnikas, dar advokatas. Žinoma, smuklė, „užvažiuojamas" namas. Klebonija, klebonas su kamendoriu, vargonininkas, zakristijonas. Tai ir visa Žarėnų diduomenė. Apylinkė – ne sodos, bet bajorų apgyvendinta, dėl to reta, negausi gyventojų. Iš ponų valsčiui jokios naudos, kaip ir iš jų metininkų bei kumečių. Bajorai čia daugiausia suvargę, neskaitant Underavičiaus, ant kurio žemės miestelis išsistatęs.

Purvaitiškiai labai pyko ant viršaičio už tai, kad jis sumanė kelią Plungės link perdirbti į vieškelį. Visi turėjo eiti kasti griovius, vežti žemes, žvyrą, aukštinti patį kelią, vietomis tiesinti. Darbo buvo nemažai. Ir nelengvas, prievartos darbas. Sunku buvo įtikinti, kad tai darbas sau, kad tuo darbu be tavęs pasinaudos ir kiti. Kur tau pasinaudos, naudosis visą laiką, kuomet tik reikės. Tos kelio darbų sunkumo prasmės žmonės nenorėjo suprasti. Amžiais čia kelio niekas netaisė, kam mums dabar ponišką kelią daryti, kas čia taip jau su skambalais važinėsis. Užteko, koks buvo.

Bumbėdami kelio darbus dirbo. Ir nepatenkinti buvo viršaičiu. Viršaitis nori sau ponišką kelią pasidaryti. Koks jis ponas ant mūsų galvų. Nors jis taisė su kitais lygia dalimi.

Kelias ėjo daugiausia ganyklomis, pievomis. Nebuvo taip sunku plėsti ar tiesinti staigius vingius. Kur pasitaikė pro sodybas, kur ištvertos gatvės, be to, dar siauros, be griovių, darbo buvo daugiau ir pats darbas sunkesnis. Tačiau tokių vietų nebuvo daug. Kadangi visas kelias, ar beveik visas, tuo pačiu metu buvo tvarkomas, darbas ėjo greitai ir jo išdavos matėsi kasdien. Ėmė atlyžti pyktis, švelnėjo viršaičio užpuldinėjimai, pravardžiojimai. Baigėsi darbas, visą laiką pasitaikius geram orui. Kelias pasidarė panašus į kelią, kuriuo važiuoti atsirado noras. Sako, iš savo sodybos išvažiavęs, pakliūni į kelią, – taip ir nori važiuoti, kad geruoju jo tarpu greičiau pasinaudotumei, o jis besąs visas toks vienodas, visas pavažiuojamas. Nebeliko reikalo bristi per klampynes, per išplaktas duobes, nebeįklius į ratpėdžius eglašakės. Nebereik imti iš namų kirvio su sunkiu vežimu važiuojant, duobes eglašakėmis, kadugiais iškloti.

Neilgas tebuvo laikas to burnojimo ant „staršino" – viršaičio. Kai įtempti kelio taisymo darbai pasibaigė, tyla ėmė viešpatauti. Girdi, kame mes pirma buvome, kad negalėjome patys sau kelio pasitaisyti. Dabar nebėra nei rudens, nei pavasario. Važiuok visą kelią risčia, kad tik tavo arklys išgali bėgti, tarsi tuščią vežimą veždamas. Nebėra nei purvo, nei duobių, per kurias arklys brisdamas uodegą tau iki nosies prikišdavo, o kiek purvu aptrėkšdavo. Dabar kelias vis sausas. Išvažiuojant sausu oru vasarą, beveik reik ratus tvenkiny pamirkyti iš vakaro, kad perdžiūvę tekiniai nesubirtų. Dabar ir norėdamas iki pat Plungės negali tekinių sušlapinti, nebent tik Augustino Pakalniškio tvenkinyje. Be-

važiuojant sutaupomas laikas. Štai ką gali žmogus padaryti, kad tik turi gerų norų, o būry kad sutartį seka.

Vis tai, sako, Urbono darbas. O kaip keikėme jį, kad ėmė varyti prie kelio darbų. Ne taip jau teįveikė mus tie darbai. Susirinkdavome, suvažiuodavome, papypkiaudavome, tarpais pakasdavome praplėsdami, pagilindami senąjį griovį, o kad reikėdavo ir naują barą pravesti, juk vis būry, bejuokaudami po kastuvą, po kitą – ir darbą nugalėdavome. Dabar ir patiems gėda, kad seniai tokie apkvaišę buvome, patys savo gėrio nesupratome. Matome dabar, kad labiau apsišvietę mūsų žmonės daug ką pirmyn numato. Kaip gerai, kad kalbos darbu virto. Ir vaikai mus minės. Vis tai Urbono darbas.

Kad mokiaus Liepojoj, visaip pasiekdavau geležinkelį. Kartą važiavau į Priekulę, kitą kartą į Mažeikius, dar kitą – į Papilę. Sykį pasitaikė, važiuojant į Mažeikius, patekti į Ventą (nebuvo nuo Sedos žiemos kelio).

Vieną kartą Telšiuose sutikau dėdę Urboną. Jau arkliai kinkomi, važiuoti ruošiuos žydo arkliais už du rublius.

– Išgerkiva vyno į keliõnę, – sako dėdė.

Oras buvo žvarbus, šaltokas vėjas. Važiuojama su ratais, nors tai buvo po Kalėdų atostogų. O apdaras gimnazisto toks vasarą, toks žiemą – nieko šilto. Paskubomis išgėrėva butelį šalto vyno (Urbonas kitų gėrimų visai negėrė).

Paėmė mane šiurpas ir aš sėdau į žydo tuščias gardes. Šiaudelio kojoms nė šapelio, tik lentos ir tos kiaurotos, išdverusios, tarsi tik tam, kad barškėtų tarškėtų. Atsisveikinau, važiuoju. Iki Sedos 21 kilometras.

Urbonas tuo metu buvo Telšiuose apygardos teismo prisiekusysis. Prisiekusiuosius parinkdavo iš ūkininkų, daugiausia iš buvusių valsčiaus pareigūnų – seniūnų, viršaičių. Sukviesdavo dvidešimt keturis. Jie turėjo gyventi Telšiuose, kur posėdžiavo teismas. Kiekvienai bylai skirdavo dvylika, loterijos keliu. Kuris ištraukdavo tuščią kortelę, būdavo laisvas iki sekančios bylos. Tokiems prisiekusiesiems reikėjo gyventi Telšiuose, kolei išspręsdavo numatytas bylas, paprastai po dvejetą savaičių.

Važiuoju, drebu, dantis ant danties nepataiko. Važiuojame vis risčia. Purtinimas didelis. Nė išlipti nėra kaip, kad bebėgdamas paskui vežimą apšiltumei. Kelio gruodas vietomis pralaužtas – purvas pasidaręs. Maniau – galą gausiu, kolei pasieksiu Sedą.

Galų gale – Seda. Bėgte bėgu į „užvažiuojamąjį“ namą. Tai buvo namas su stadala arkliams. Seniau čia buvo smuklė, dabar tik arbatos viešai begalėjai gauti. Prašau žydelkos „samovarą“. Nedidelis, kokių 12 stiklinių, samovaras verdančio vandens listinas, šnypštantis ir cukraus kapoto ant „spotkelio“ – už viską 20 kapeikų.

Geriu tą karštą vandenį, prikąsdamas cukraus. Pirštai sukembę, vos nulaikau stiklinę, krinta iš pirštų cukraus gabaliukas. Apkabinęs patį samovarą nešioju

po kambarį. Švaresniems svečiams buvo greta didžiojo kambario mažas kambariukas – švarus, staltiese padengtas stalas, stiklinė spinta su pigiais stikliniais išmargintais indais, tuščiais prašmatnių gėrimų buteliais. Ant sienos kokio rabino paveikslas ar žydų šeimos nuotrauka. Stebėtina, nebuvo nei caro portreto, nei valdžios kokių insignijų – mat smuklė, negarbinga vieta.

Arkliai gerai šeriami, ilsinami maždaug dvi valandas, kad paskui vėl 24 kilometrus risčia nuskubėtų į Mažeikius prie geležinkelio stoties. Per tas dvi valandas atsipeikėjo arkliai. Visiškai atsigavau ir aš, beveik visą samovarą karšto vandens išgėręs.

Taip tas Urbono vyno butelis įveikė, kad ir šiandien vis dar atsimenu tą dantų tauškėjimą nuo pat Telšių iki Sedos.

Dėl to niekam nepatariu kelionėje gerti šaltą gėrimą. Žinoma, jei vyno išgėręs būčiau vietoje apšilęs, tai būtų kitas reikalas buvęs. Bet drebuliui ėmus sėsti šaltu oru į vežimą ir važiuoti dvi valandas jokiu būdu negalima.

Gerai pamažėli apšilęs, prisigėręs šilto vandens, iki Mažeikių nuvažiavau švilpaudamas. Nei kojos, nei rankos nešalo, nei patį šiurpas ėmė. Nežinojau, nebenumaniau, kad šaltas, vėjuotas oras, juo labiau kad čia kelias ėjo atvirais laukais. Tik Tirkšlių pušynėlis, kur apie 1886 m. pustelnikavo, kiek nuo vėjo saugojo.

Keliu važiuodamas neapšilsi, jei apstiręs įsėdai į vežimą. Pataiso laikinai, kai gauni į kalną važiuojant išlipti ir paėjėti pėsčiomis. Čia greit apšyli, atitrenki kojas, atidaužai rankas, kiek išmankštini surambėjusius besėdint raumenis. Ir lygiu keliu važiuojant išlipimas padeda. Bet jei važiuojama risčia, o tu gauni bėgte bėgti, reik saugotis, kad nesuprakaituotumei.

Taip tad gerasis Urbonas ir šiuo atveju iki amžiaus galo pasilieka atmintyje. O tai buvo prieš 58–59 metus, kai aš sušalau, bet nesusišaldžiau.

Kerša ožka

Žlibiniškio Šukštos apie šešis valakus dvarelis įsimetęs tarp Purvaičių sodos Bernoto žemės, tarp Gaižupių Remeikio, A. Daukanto, tarp Šarkių sodos Navardauskio ir Untulio, tarp Kontaučių Šukštos žemės, Graso, Žeimio ir Žeimavičiaus. Ant jo žemės Žlibinai. Iš jo žemės duota bažnyčiai vienas valakas. Pro miestelį jo žeme praeina vieškelis Plungė–Žarėnai. Dėl to suprantama, kai po ilgo nebuvimo kunigo šioje Kontaučių filijoje ėmė skelbti, kad jau atvyksta paskirtas kunigas, buvęs to valako žemės savininkas Žlibiniškis Šukšta, kunigo belaukdamas, vaikščiojęs su šautuvu po šventorių, sakydamas nušausiąs kunigą, jei čia panorės įsikurti, ir, žinoma, tą valaką atsiimsiąs.

Šukštos dvaralio žemė viename beveik ketvirtainiame gabale. Gera žemė. Per visą žemę teka Sausdravas. Prie Purvaičių kelio į Žlibinus Sausdravas užtvenktas,

sudarytas didelis tvenkinys ir pastatytas vandens malūnas. Malė jis rudeniop ir pavasariop. Vasarą nemaldavo, nebent tik palijus, kolei lytaus vandens užtekdavo. Žiemą nebuvo vandens. Tegu ir virš to malūno Kontaučių link Sausdravas šaltinuotas, nes teka smarkia srove iš aukštumų, bet to vandens tiek nedaug, kad jis platokame tvenkinyje, matyt, išgaruodavo. Bet jeigu ir be tvenkinio vandenį paleistumei tiesiog į malūną, jis nepasuktų malūno rato. Taip sakant, upelis tik gyvas per kiaurą metą. Sausdravas turėjo malūną dar ir prie pat Kontaučių, šioj pusėj, nes anoj pusėj miestelio buvęs užžėlęs ežeras.

Tai jau Sausdravinė melnyčia turėjo vandens dviem girnom per visus metus. Nuo Žlibinų malūno iki Sausdravinio bus apie 7–9 kilometrus.

Vis dėlto Žlibinų malūnas davė savininkui šiokią tokią nuomą, be to, ir dvarą apmaldavo be eilės. Aplinkiniai žmonės noriai jį naudojo, nes buvo jaukus žydelis malūnininkas. Be malimo, žinoma, stambaus, be pikliaus, dar turėjo vilnų šukuojamąją mašiną, „pasviečydavo veršukus" (kad būtų žydams „košer", veršukas turėjo būti tam tikro dienų skaičiaus).

Šukštos žemėj augo gražus eglynėlis, kuriame, pasakojama, laikėsi kurį laiką fazanai, atskridę iš Plungės kunigaikščio Mykolo Oginskio „bažanterijos", vadovaujamos specialisto iš Čekoslovakijos.

Sodyba gražioje vietoje. Dvariškas su kolonomis nedidelis gyvenamasis namas. Plūktinio molio arklidės. Kelias ėjo tarp didoko, buvusio gražaus svirno ir tarp arklidžių. Kiti trobesiai apšepę, nes ir pats ponas nekoks ūkininkas, o paskui nuomininkai apleido. Šiaip tvarką palaikant sodyba būtų buvusi tikrai graži.

Ponas kažkur išsikraustė. Dvarely buvo dvi gražios dukros ir sūnus, ar ne matininku paskui tapęs. O duktė viena buvo nepilno proto, sako, pririšta laikoma.

Savo laiku ponas mėgęs arklius laikyti, veisti. Ar ne tie arkliai jį ir nugyvendino. Kažkoks keistas, aš jį mačiau Plungėj iš kažkur parvažiavusį. Augalotas, stiprus, stambus, bet veidas visai juodas – nesveikas kažkoks. Antrąją Šukštaitę, bene mokytoją, mačiau Palangoje pas Zdzitoveckaitę-Niemčinavičienę, jų giminaitę. Niemčinavičienę sykiu su žydais už Birutės kalno sušaudė vokiečiai kaip bolševikę. Jos vyras buvo matininkas.

Mano laikais nebesimatė, kad tas Šukšta būtų gerai gyvenęs. Kaip ten bebūtų, bet jis nusigyveno dar vaikams visai mažiems esant, kuomet didelių išlaidų bemokant vaikus nebuvo. Matyt, dideliu ponu norėjo dėtis, norėjo stiebtis pagal tuos, kurie turėjo didesnius dvarus, kaip kad medingėniškis Šukšta su kokiais dviem šimtais valakų ir su dideliais miškais. Kur jis pats gyveno, nežinia. Galėjo jis kame urėdu būti. Juk bemokslis. Ir taip visa šita Šukštų šaka niekais nuėjo. Jo brolis Petras, kontautiškis, turėjo tarp Žlibinų ir Kontaučių tokį pat dvarelį. Žemės jų susieidavo per kunigo valaką. Petras kažkur tarnavo. Ūky buvo nuomininkai. Jis prižiūrėjo ir pats, dvarelis nebuvo nuskurdęs. Ištarnavęs pensi-

ją, bevaikis, su žmona grįžo į tėviškę ir ten gyveno. Toks iš išvaizdos apšiurnus žmogus. Mano laikais jis jau buvo grįžęs.

Sykį kergiant kumelę, kokią tai neva ypatingą, visuomet atvedančią kumeliuką, panašų į eržilą, net pagerindama jo savybes, tuo laiku atsirado kerša ožka, įšoko per tvorą, pasišvaistė po atvirą aikštę ir toliau sau per kitą tvorą nuėjo. Matyt, ne kokios ir tos tvoros buvo. Mažas čia daiktas, ožka perėjo per žardieną, sugebėdama pati sau praskinti kelią. Žinoma, tai betvarkė – kumečiai neprižiūri savo gyvulių. Ne kokie tie ir kumečiai, kad tik ožką telaikė. Paprastai kiek apsukresnieji stengiasi kad ir menką, bet visgi karvutę laikyti. Kumečiai nemėgsta mažų dvarelių, kur dažnai tenka susitikti su pačiu ponu. Be pono vis dėlto laisviau galima tvarkytis ir su savo karvute, ir su savo darbais. Pono akis kartais nepamato, o kartais ponas nepasako. Gal kokius tris kumečius ir teturėjo. Kumetynas buvo už malūno, antram Sausdravo šlaite, prie kelio. Tegalėjo čia būti kokios dvi šeimos, trečioji galėjo būti reikalinga prie gyvulių ir gyveno pačioje sodyboje prie karvininko. Daugiau trijų šeimų tokiam ūkiui, manau, ir nereikėjo. Tegu visa žemė dirbama, atmetus eglynėlį, malūno tvenkinį, vieškelį, miestelį.

Šiuo atveju mums rūpi tik keršosios ožkos padariniai. Taigi ponas laukė kažkokio nepaprasto kumeliuko. Visiems pasakojo, gyrėsi įeisiąs į gerus arklius. Arkliai atstatysią jo ūkį. Padidinsiąs malūno tvenkinį, kad ir vasarą užtektų vandens, sutvarkysiąs pasausdravio pievas, turės geros žolės – arkliai augs kaip ant mielių...

Malonus, viltingas buvo laukiamasis laikas. Juk per visą žiemą buvo laiko daug su kuo pasimatyti ir pasipasakoti apie ūkio pagerinimą. Visiems buvo aišku. Kas čia ims ginčytis ar slopinti gražią viltį įsisvajojusio pusponio. Kad tik jis pats turi gerų norų, kad tik susidarė vilčiai lakų kelią. Dėl to daug kas žinojo apie jo kilniąją kumelę, apie jos kergtuves, mušdinimą, apie būsimą gero kraujo kumeliuką. Drąsūs šeimininko žodžiai vertė ir kaimynus, stambesnius ir smulkesnius, persiimti džiaugsminga žinia. Daug kas laukė ateinančio pavasario, laukė kumelės apsikumeliavimo. Tai turėjo atsitikti ankstyvą pavasarį.

Taip tas sodybos oras buvo listinas kažkokio nepaprasto laukimo, tarsi kas minutę turėjo spiesti bitės ir dėl to visi tarsi ruoštųsi, kas „krapylą“ vandeniui šlakstyti, kad spiečius imtų manyti ėmus lyti, kas su skambalu, kad „bitinėlio“ balso spiečius nebegirdėtų, kas žemėmis barstyti, kad tranai savotiškas kliūtis pajautę greičiau mestųsi tūpti. Toks laukiamas subruzdimas, įkarštis. Ruošiamasi ne tiek prie didelio darbo, kiek kad negražu būtų spiečių išleidus iš sodybos.

Pats ponas Velykoms artėjant ir pasninko nebesilaikė – Velykų šeštadienį veršienos užkando sakydamas: „Juk veršis buvo dar žolės neragavęs, tai visai, kaip žuvis...“

Ir Atvelykis čia pat. Reik pravadų (pirmos savaitės po Velykų sekmadienis) jomarke pasirodyti, kad būtų ką pažįstamiems papasakoti. Praėjo pravados, jau

laikas kabina į antrąją savaitę. Jau gandras grįžo, jau seniai pempė savo „gyvi gyvi" kartoja, seniai kielė pasirodė, – jau ledą išspyrė. Kur tau, tetervinų ulbėjimo rytais ir vakarais pilni dirvonai, netrūksta jų ganyklose, kur rečiau karklais užaugusiose pievose.

Visi pavasario pranašai džiaugsmingai lydi savo šeimynines dienas, nesidrovėdami ir viešai rodytis. Ne krūmokšliai, dideli medžiai nebesilaiko savo glūdėjimo per speiguotą, šaltą žiemą, jau apšilo jų šaknys, jau gyvybė trykšte trykšta, veržiasi vykdyti savo pagrindinį tikslą – skleistis, augti ir kitiems padėti, iškentus vargus, šviesą išvysti.

Ne kitaip jautėsi ir bėroji. Ji žinojo, kas esanti. Jau buvo aišku, ko iš jos laukia ponas. Ji nemanė apvilti vis linksmai ją lankantį savo poną. Ir šėrikas vis akį mesdavo į ją, papurtindamas šieno kuškį, paglostydamas jos kaktą, patvarkydamas jos karčius, prišiaudėjusią uodegą. Pirmoji, kad ir neskaitlingų arklių tarpe, vieta ją džiugino. Jos nekinkė į mišką važiuoti ir į Plungę važiuojant jos nenaudojo. Šėrikas tik kartais, kai kiti arkliai buvo pavargę nuo žiemos darbų šaltyje, darganoje, užmaūdavo plėškę nuvežti rogutėmis geru sniego keliu iš klojimo šiaudų galvijams, raguočiams pakreikti, na, ir sau į savo skyrių pakločiai pasitiesti. Visur jai pagarba, visur ji pirma pono ir jo svečių akį pagauna.

Pagaliau atėjo lemtoji naktis. Šėrikas rado bėrąją atsivedusią gražų keršą kumeliuką. Gražus, bet keršas kumeliukas, nei į tėvą, nei į motiną.

Klupiniu bėga šėrikas ponui taip gyvai lauktąją naujieną pranešti: „Jau jau turime, jau sulaukėme laimingai…"

Atbėgo ponas. Šėrikas vos paveja poną, kuris paprastai nebūdavo greitas. Pamatė ponas: „Velnias ta keršoji ožka… ar aš tau nesakiau tuomet… Kame ta ožka, kame tos ožkos?"

Nieko daugiau aiškiai nebepasakydamas, kažką pats sau murmėdamas dar greičiau nuskubėjo į namus. Tuoj išklampsėjo iš prieangio ir pasuko ten, kur ožkų buvo. Prie karvių tvarto metininkas turėjo ožkelę, kaip tik tą keršąją… Nušovė. Išbėgo į kumetyną už malūno, antroj pusėj Sausdravo, ir ten visas ožkas iššaudė… Nustebo vyrai. Sužiuro moterys. Vaikams tik maži ožkyteliai beliko.

Visus pono viltingus lūkesčius nunešė keršoji ožka. Nieko neatstatė ponas ir visas darbininkų ožkas iššaudęs, – smuko, kaip smukęs.

Antanas Daukantas

Netoli Žlibinų, prie žlibiniškio Šukštos žemės, Gaižupiuose buvo pavaizdus bajoro Antano Daukanto ūkis. Geros žemės kokie du valakai ar kiek daugiau. Gerai išlaikyti, rimtai tvarkomi trobesiai ir stogai, poniškas namas. Abu laužtu

galu, dviem baltais kaminais, su priderintu prieangiu. Gyvenamasis namas nedidelis, bet savo išvaizda malonus akiai.

Į Žlibinus važiuojant, ypač nuo kumetyno pusės, sodyba arčiausiai, tik per Šukštos dvarelio ne taip jau didelį lauką, lygų iki pat gyvenamojo namo. Iš čia kaip ant delno matėsi namas, gausiai apaugęs medžiais. Kitų trobesių nesimatė. Nuo dvarelio lauko medžių nebuvo. Dėl to troba atrodė kaip rėmuose, į medžius atsirėmusi. Iš namo prieangio, reik manyti, vaizdas į Žlibinų bažnytėlę tarp aukštų kaštonų, į šventoriaus mūro tvorą su mūriniais šventoriaus vartais, su ubagyno namuku, su buvusia smukle, su užaugančiu tvenkiniu, buvo gražokas vaizdas per vieškelį.

Juo labiau žiūrint pro kumetyną kapalių linkui netoli malūno tvenkinio gražu buvo. Namas aukštėliau, o čia kalnuotas laukas, atsiremiąs į pastatus, medžius, vandenį. Čia aukščiau Šukštos dvaralio. Akis per Sausdravo slėnį slydo pro dvarelio sodybą vienoj aukštumoj ir atsirėmė į Untulio ūkio sodybos pastatus, įaugusius į medžius jau Šarkių sodoj. Visi čia minimi atstumai netolimi, tik mažo puskilometrio nuotoly. Tai juo labiau patrauklūs vaizdai su aiškiomis gamtovaizdžio smulkmenomis. Ir žvyrduobės buvimas iš Daukanto prieangio neužklojo gražiosios aplinkos, nes žvyrduobė plika, jokio krūmokšlio.

Gaižupiai – įžanga į Smilgių bajoriją. Tai Šukšta ir Daukantas – pirmieji senovės bajorai, nes nuo čia prasideda Plungės karališkių žemės. Stambios sodybos, gražiai išstatytos. Čia pakraščiai didelių dvarų Medingėnų Šukštos, Užpelių Šukštos, Gurskių – su pakraščiais smulkių ūkių, kaip žlibiniškio ir kontautiškio Šukštos. Aplinkui vis bajorai Žarėnų link, Tverų link pro Medingėnus, Rietavo linkui. Tarp bajorijos smulkių ūkininkų baudžiauninkų ūkeliai, Purvaičiai, Paminėjai, Užpeliai, Sendvariai, Kungiai. Ir dideli, karališki kaimai – Vainaičiai, Labardžiai, Alkas, Vatušiai (kunigo soda). Sako, tos padangės priklausiusios kunigaikščiui Verigai-Darevskiui. Jo sodyba buvusi Medingėnų Šukštos sodyba. Tik pagrindiniai pastatai, rūmai, svirnai buvo per porą šimtų žingsnių kitoje vietoje – aukščiau, prie beržais apaugusių šeimos kapų. Atsimenu, dar buvo dideli mūriniai griuvėsiai, sako, svirno. Kur dabar Šukštų sodyba, čia senieji likę – daržinės ir tvartai akmeniniai. Tai buvo žemėliau nuo rūmų. Vieta labai aukšta, tolimi reginiai ypač Rietavo link. Neva Šukštos gavę iš Darevskių dovanom. Darevskiai vaikų neturėję. Tiesa, prof. Darevskis, mano paragintas, lankėsi Medingėnų dvare, tačiau ką gi sužinosi iš padykusių Liudviko Šukštos vaikų. Jie buvo visiškai nusmukę.

Antanas Daukantas buvo iš smulkesniųjų bajorų. Čia pat Smilgių bajorai, visokie Rubeževičiai, Smilgevičiai, Butkevičiai buvo kur kas stambesni. Matyt, jis buvo kiek raštingas. Žinoma, jei pats stambiausias dvarininkas Medingėnų Šukšta, sako, buvo mokytas – išėjęs dvi klases, tai ką čia kalbėti apie kitų bajorų mokytumą.

Sako, juk tu, Ignacai, išėjai Palangoj keturias klases, dar Liepojoj mokais, tai kiek klasių būsi išėjęs, kai Liepoją būsi baigęs? – Aštuonias. Aštuonias-aštuonias... o Šukšta tik dvi tėra išėjęs.

Iki Žlibinų Daukantui tikrai nebuvo net kilometro. Čia pat per Šukštos lauko kampą, skersai vieškelio, pro buvusius iškilmingus vartus, kaip į Šukštos sodybą nuo Purvaičių įvažiuojant. Jis matė šventoriaus vartus, bažnyčios duris iš savo sodybos, nuo namo prieangio.

Mažas būdamas, visuomet sekmadieniais ar šiaip atlaidų metu eidavau su tėvu į Žlibinus. Kely ar mus pavydavo, ar kas iš šalies į einamąjį taką įeidavo, dėl to ėjome ne vienu du, vis keli, trys, keturi. Kelio buvo, sako, apie trys kilometrai. Reikėjo eiti po kits kito, žąsele, kad nemintumei plataus tako. Kelias ėjo per pievas, tik jau Šukštos žemėj padirviais. Dėl to bekalbant reikėjo sustoti, atsisukti, tuo pačiu, pypkę iš dantų išėmus, nusispjauti į šalį ir tęsti savo rodą, kitiems nelabai duodant įsiterpti su savo dvilekiu. O jau prie Petrylienės dvaro padirvis kruvinai nusėdėtas besiaunančių batais, pėsčia atėjusių. Taip kažkaip keistai atrodė eiti apsiavùs su ankštais pusbačiais (tėvas mėgo ankštus batus ir vaikams siūdino pas Vicentą Kazragį irgi mažus, kad koją turėjai kalte įkalti) – kita eisena negu baso.

Moterys sudarydavo savo būrelius ar būrius. Jos su vyrais nesipainiojo. Ir vaikai, kol maži, su motinomis, o aš jau ėjau su vyrais. Ir kojas audavo prie miestelio atskirai. Moterys nerūkė, nei viešai, nei pasislėpusios.

Daukantas ateidavo kitu taku. Jis eidavo apsiavęs ir kelnių nepasiraitęs.

Tėvas su žmonėmis kalbėjo prieš poterius, prieš ėmus skambinti. Čia tai krūvoj susėdus būdavo didelių rodų. Reik juk pypkę išrūkyti, negi kiši degančią į kišenę ir lauke nepaliksi į bažnyčią eidamas, o ir taboko gaila, kad jis nerūkomas degtų.

Daukanto prieš pamaldas nesutikdavome. Jį rasdavome bažnyčioj, savo klaupykloje (klaupkoje). Čia sėdėdavo ir tėvas. Jis turėjo klaupyklą išsilygęs, kai statė naują Žlibinų bažnyčią. Čia tik pasisveikindavo. Žinoma, ir aš klaupykloje greta tėvo.

Vienerios mišios, suplikacijos, pamokslas, mišparas. Šv. Antano giesmė (tarsi mano tėvui ir Daukantui – abu Antanai), giedama pakaitomis po posmą vyrų ir moterų. Laukdavau pradedant karunką giedoti – tuomet, jau pirmąjį posmą išgiedojus „Kas nor panai Marijai slūžyt, o jos asablyvai milašninku būt...", žmonės pradeda eiti lauk iš bažnyčios. Ir tėvas su Daukantu, nuo kitų neatsilikdami, būry per bobinčių, apsišlakstę šventintu vandeniu, eidavo į šventorių. Jau belipdami laiptais, dar prie pat durų, imdavo kalbėti, žinoma, lenkiškai. Lenkiškas jiedu ir maldaknyges skaitydavo.

Abu stamboki, nedideli. Praplikusiu, pražilusiu. Prie ausų besiraitą žili plaukai, ir kai kalba, tai kalba tik lenkiškai. Gana sklandžiai kalbėjo. Neišeidami iš šventoriaus ir prie žmonių pašventory kalbėdavo. Tėvas tik prieidavo prie bažnyčios pamato iš skylės išsitraukti lazdą. Daukantas lazdos neturėjo. Tėvas kar-

tais išsitraukdavo pypkelę, bet šventoriuj nerūkė. Daukantas buvo nerūkantis. Į kleboniją nei vienas, nei kitas neidavo.

Aš vis tryniaus į tėvą, prašydamas eiti lauk iš šventoriaus, mat kartais būdavo „bagamazninkas“ su barankėlėmis, saldainiais. Nelydėdami kits kito atsisveikina ir nueina bet kuris savo taku. Tėvas, kol šnekėdavo su Daukantu, tik ruošė pypkę, bet dar nerūkė. Į pypkę tėvas kimšdavo ne taboką, bet įstatydavo perpus perpjautą cigarą. Atsisveikinęs tuoj apgniaužęs sauja kita ranka įbrėždavo degtuką ir užsirūkydavo, jau ėmęs su žmonėmis šnekėtis. O tų žmonių laukė tiek ir tiek, kad su tėvu pasikalbėtų. Dauguma vis patarimų klausdavo visokiais ir žemės darbų, ir valsčiaus klausimais. Tėvas sugebėdavo patenkinti paklausovus. Taip tirštame būry iki kojų aunamosios vietos. Nuo čia likdavo saviškiai – namiškiai, artimieji gyventojai.

Malonus, švelnus žmogus Daukantas, niekas apie jį blogai nekalbėjo. Bevaikis. Niekuomet nemačiau jo su žmona. Ar ji nėjo į Žlibinus? Ar ėjo viena pati be vyro? Sočiai gyveno, galėjo padoriai apsirėdyti. Vargo neturėjo, į darbą pulti nereikėjo. Vienintelis trūkumas ir rūpestis, kam palikti neįskolintą ūkį. Paskui buvo sakoma, kad jis pasiėmė Petro Rubeževičiaus vieną iš dvylikos sūnų. Petras Rubeževičius, vienas stambiausių Smilgių bajorų, turėjo gražiai vedamą ūkį, bent sprendžiant iš trobesių ir jų stogų. Dirbo jis altorius ir mažus altorėlius, kur per atlaidus nešdavo aplink bažnyčią. Mėgo savo dirbiniuose daug veidrodžių vartoti. Paties medžio darbo kaip ir nesimatė, vien veidrodžiai: ir platūs, ir siauri. Per daug tų veidrodžių. Jo darbo Kontaučių šventoriuje kryžiška didelė ant stiebo koplytėlė, irgi labai veidrodžiuota, aliuminio skarda apmušta.

Nežinau, ar Daukantas tą Rubeževičiuką įsūnijo, ar šiaip ūkį paliko.

Su mano tėvu Daukantas turėjo šnekesio, buvo artimi pažįstami. Man rodos, kad jiedu ir susitikdavo tik Žlibinuose. Juk valsčiaus reikalai Daukantui nerūpėjo, jis bajoras. Jis tik su policija turėjo reikalo. Kame gi kitur susitikti. Daukantas negėrė, į turgų į Plungę nevažinėjo, kokių subuvimų pas mus nebuvo. Pagaliau jis bajoras, su mužikais lyg ir giminiautis nepatogu.

Daukantas buvo mano tėvas prie „dirmavonės“ (sutvirtinimo) Kontaučiuose. Per tas apeigas jis greta manęs pastovėjo, gal ir už rankos laikė.

Takais į Plungę

Nekaip šeriamų arklių jėgos tausojamos darbui. Žiemą po miškus daužosi. Reik ir pirkliams prie upės ronus vežti, reik statyti popierinius metrus, reik ir sau šakų, viršūnių parsivežti. Gilus sniegas, jame pasislėpę kelmai, duobės iš paskutiniųjų verčia tempti rąstų prikrautas šlajas, – juk užkliūva gaktos, juk užsimeta „karukas“ – vienratis vežimėlis. Kad ir popiermalkes vežtumei, ir tos turi

savo svorį. Aukštai prikrauti rungai, apšalę druČkiai slydailiuoja prie kits kito, krinta iš krūvos, reik sustoti, paskui vėl pajudinti vežimą iš vietos. O tie kalnai, pakalnės. Vis slidu, kelio nematai, grimzti į sniegą, kanopos sprudailiuoja nuo šaknų, nuo krumslių. O ir ledų pasitaiko. Pasagos padilusios nebesulaiko. Ir taip kiaurą dieną: tamsoj išveda iš kūtės, pakinko dar į šlapius kinkymus ir nešk jungą iki tamsios nakties. Išvažiuoji risčia, skubink – trumpa diena. Moka nuo dalies – už išdirbtą darbą. Vis plėšia kuo daugiau prikrauti, kuo greičiau suvežti. Upės linkui žingsniu, vos pavelkant, atgal į mišką klupiniu, risčia. Be aduksio visą dienelę.

Nepašeria dorai. Kolei krauna vežimą, pameta po snapu rekstį bet kokio šieno – juk geresniojo į mišką neveši barstyti. Vos tik tik kandai žiupsnelį, tuoj šaukia up-up. Patempi vežimą kiek ir vėl sustok. Vis tai staigiai, skubiai. Trauk – sustok, trauk – sustok, o prikrautą tempk iš visų jėgų, kol į kelią išplušėsi. Kely neilgai. O kokie kalnai pasitaikydavo kunigaikštinėj pas eigulį Kubeckį. Privežei, iškrovė – suk atgal smaugiamas kaklininkų. Tampo tave. Skubėk atgal į mišką... Ir taip nuo ryto iki vakaro, per kiaurą žiemos dienelę po sniegus. Nuplukęs, apšarmojęs pakliūni namie į tvartą. Ir čia ne poilsis. Išalkęs, pavargęs, ieškok maisto. Kad būtų pasirenkamai, prisikimštumei. Dabar tik menkas šienelis, vieni lapai ir briedgauris. Tik retkarčiais pakliūna smilgelė ar pievinio dobilėlio laiškelis. Vis kramtai, vis stengiesi per šaltą dieną išeikvotas jėgas atstatyti. Ir to šienelio į pusiaunaktį pritrūksta. Į rytmetį nugirsti šeimininką ateinant, manai, duos geresnio maisto. Kur tau, švagžda brizgilai, pamautai, dar šlapi, sustirę. Veda tave iš tvarto dar nesusigaudžiusį pailsėti. Eini vedamas prie kamantų, prie rogių per naktį pasnigusį sniegą, dulksnoji užpustytu keliu į tą patį vakarykštį mišką. Nenudžiūna plaukas, neaptirpsta kanopų ledas bestovint eglašakėm pakreiktam tvarte. Taip visas savaitės dieneles nuo advento arotų iki kovo kovų, varnėnų, beveik iki pempės balso. Juk ir sniegui nuplikus, kely tebėra ledai ir kelių griovy sniegas. Vis dar mėgina vežti mišką prie upės. Vis skubina apsiimtą barą išvežti, kad paskui su ratais nereikėtų tekinius narstyti, pašalui miške išeinant. O jei ne į mišką „praktį" varyti, tai sau reik kurui nepamiršti. Tik čia ne taip skubu, apie namus su lengvais vežimais. Juk ir gyvulio reik jau jau užeinantiems laukų darbams. Dėl to vis skubu, vis greitomis, vis paraginamas, paplakamas, apšaukomas. Ir vis nepakankamai sotus, per dieną prisitampęs, vos vakare parkrypuoji namo. Taip privarytų arklių plaukai ima antraip atvirsti. Apdilę šonai, numušti pečiai, nebežvalus žvilgsnis. Nebežvingauja, pamatęs ateinantį žmogų. O su pašarais į pavasarį dar trumpiau – nebe kiek norėdamas gausi, tik kiek duoda.

Tai ar galima kinkyti išvargintus per žiemą arklius į Velykas važiuoti. Ir keliai paleisti – nepavažiuojami. Ir į Velykas eina nakčiai – prisikėlimui. Išeina šeštadienį apie pavakarę, visą naktį budi bažnyčioj, visokias maldas melsdami.

Sykiu su saule eina aplink bažnyčią jau po prisikėlimo. Kame laikytumei per kiaurą naktį arklius? Kas juos prižiūrėtų? Juk vaikėzai stumdosi pašventoriais, šaudo iš visokių pasidarytų pabūklų – išgąsdintų, išbaidytų arklius. Be priežiūros sutraukytų kinkymus. O kitus bedūkstą vaikėzai ir paleistų...

Dėl to į Velykas tik pėsčia.

Jau kitas reikalas Atvelykis. Ir įpavasarėja daugiau, ir keliai kiek apsitvarko, ir arkliai daugiau pasiilsėję. O per pravadas būna gana gausūs jomarkai – perka darbams arklius, ir šiaip visokie pirkimai-pardavimai vyksta.

Tad ne į bažnyčią dauguma važiuoja, bet dėl prekybos. Tuomet norom nenorom arklį imsi, – juk parduodamą turi nugabenti, o pirktą – parsigabenti. Bažnytiniai ir čia pėsčia eina.

Arkliai ir šiuo metu turi daug darbo. Reik žemę kartoti, gerai, jei iš rudens suarta, o tad ir suarti. Reik pasėti. Vėl ark, akėk. Vis arklys įkinkytas. Visą laiką įkabintas į žemę plūgas, žambis, akėčios. Vilk visa tai be atlydžio, o tai čiulpia jėgas. Dar kad pašaro būtų iki sočiai.

Sunkus laukų darbas. Čia vėl tuoj mėšlavežis. Vėl pūdymai arti – vis tą žemelę knisk ir knisk, ir vis daugiausiai arklių darbas, vis vien kokį žemės įrankį bevartotumei.

Tik šienapjūtėj arkliams kiek lengviau, jei su dalgiais šienaujama. Bet tuomet dvasinti arklius pašventory karštomis vasaros dienomis – blogiau kaip miške žiemą, kaip pavasarį arimuose. Taip galvojant, žinoma, prisižiūrėjus, kaip buvo daroma, galima aiškiai suprasti, dėl ko žmonės mažai į bažnyčią tevažiuoja važiuoti. Ir arklių gaila, ir vežimą daužyk. O diena ilgoka, laiko pakanka ir nueiti, ir pareiti. Juo labiau kad tikrai melstis pakanka ir artimųjų bažnyčių. Į Žlibinus – 3 km, į Kontaučius – 6 km, į Medingėnus – 4–5 km. Tokiems atstumams nėra ko arklius plakti. Sau pievomis gražiomis, vešliais palaukiais, kur ne kur ganyklomis taip nematomai ir nueini. Tik ganyklos sukelia liūdną vaizdą vasarą: nugraužtos, gyvuliai neranda žolelės, vandens, suvargę, sulysę. Ūkininkai turi geresnių išganų. Arba, laikydami nedaug raguočių, arklių, juos raišioja dobilienose, kur prišlemštę skanios dirvų žolės vedami per pačius karščius į tvartus. Gyvuliai praleidžia vidudienius nejautę nei karščio, nei nuo mašalų nukentėję.

Kad ir apskurę bajorai, besijaučią pusponiais, nesigaili arklių. Dažnai ne jų arkliai – arba nuomininko, prisilygti nuvežti kas savaitę į miestelį, arba pusininkų. Kad ne savo, tai ir negaila. Ir greit važiuok, ir kelio nebok. Kad tu nesulauktumei, kad aš pėsčias eičiau, kad ir ne savų arklių savo žemėj turėdamas.

Dėl to takų į miestelius daugiau nei kelių. Paprastom šventom dienom daugiau pėsčių žmonių priplaukia į miestelius. Gražu žiūrėti, kaip smilksta dūmai virš vyrų būrelių, taip ir kyla dūmai aukštyn tarsi malda rytmetinė. Girdisi kažkoks ūžesys nuo šnekų, pertraukiamų balsaus nusikvatojimo. Ūkininkai – stambesnieji sau, smulkesnieji sau, samdiniai irgi sau. Daugiausia tų smulkesniųjų.

Moterys savo margais būreliais, spalvingais, gražiais, kaip didelės gėlės, o tarp jų mažos mergytės, kaip ramunėlės. Bet vis, bendrai imant, kaip baltgalvės. Vienas žiedas – baltas raištis ar švelnios spalvos šilkinė skarelė; antras žiedas, tos pačios moters nešamas ryšelis. Visos jau kaip susitarusios, su ryšeliais, ir vis baltais. Ryšely – pusbačiai, kojinės, maldaknygė, pas senesniąsias – „didysis aukso altorius“, arba „didysis šaltinis“; jaunesniosios nešasi „mažąjį aukso altorių“, arba „mažąjį šaltinėlį“. Į maldaknyges įdėta gėlių puokštės: pas senesniąsias – visa šluotelė, pas jaunesniąsias – kiek sekliau. Visos turi rūtų, radastų, kvepiančiųjų žirnelių (žemčiūgų), dobilėlių. Neturtingosios, kurios neturi gėlių darželių, pasiima vasilkų, baltgalvių, varpelių. Tačiau neapsieina be rūtų šakelės, be radastų. Bendras visų kvapsnis – radastos, rūtai, žemčiūgai. Dar jaučiama ir „senųjų“ kvapų, mat gėlių puokštelių nemeta nei bažnyčioj, nei šventoriuj, nei pakely, nei gaspadoj palieka, bet neša namo jau gerokai nuvytusius žiedus ir įdeda į skrynią. Čia jie iki sekančios šventės sudžiūna ir pakvepina skrynioj laikomus išeiginius drabužius. Susikerta dveji kvapai: vieni tik ką nuskintų gėlių, kiti džiūvusių. Bažnyčioj tas kvapų skirtumas justi ir vyriškojoj pusėj.

Gražus takų vaizdas, kai tų būrelių daug. Pilki vyrai ir spalvingos moterys. Visi basi. Moterys pasikaišiusios sijonus, matyt apačioj baltas pavilkinis. Vyrai pasiraitę kelnes aukščiau kulkštenų – matyt baltas lankelis, vienur kelnių galo pamušalo, kitur apatiniųjų. Vyrai neturi ryšelių, arba retai kuris, ir tai ryšelis ne baltas. Jie lazdomis ramstosi. Moterų balti ryšeliai itin į akis krinta tarp balto apatiniojo ir balto galvos gaubto. Ir basos kojos įsipina į tikrąją gamtos spalvą.

Toks takų margesys sukelia laukams šventadienišką vaizdą tarp nokstančių javų ir žydinčių pievų. Ir pavasariais tos spalvingos virtinės atgaivins džiugų pavasarį, saulėtą, viltingą, o rudenimis apsiniaukusį rudens dangų dar labiau apniauks. Juk rudenį vyrai tokie pat; moterys nebedėvi tokių linksmų ryškių spalvų. Bendras prisiderinimas prie pačios gamtos vaizdo, tegul ir turtingo, bet vis tik rudeninio.

Rudenį nebėra žydinčių pievų, nebėra auksiniais grūdais švytinčių dirvų, linksmų paukštelių nebesigirdi. O jau išlekiančių gervių ar gulbių balsai numuša nuotaiką, kaip tų medžių skaisčiai žaliąją spalvą iki pilkos, tarsi vien dulkių tepalaikomos spalvos. Ir debesys ne tie, ir vėjas ne tas. Visa tai negali neatsiliepti į žmonių apdarus, jų ryškumą, spalvas. Papilkuoja dangus, žemė, žmonės.

Važiuoja keliu, bet eina ne taku, o takais. Tad eikime takais į Plungę.

Per tėviškės Didpievio pušynalį, per Vicento Jonavičės plėšiamų pušynalių buvimus, netoli jų sodybos, pro kalvę einančiu keliu iki jo laukelio galo.

Nedidelis Vicento ūkelis; jis paėmė savo dalį iš Leono Jonavičės stamboko ūkio.

Prie to laukelio galo kelias staigiai pasisuka į dešinę, po kokių 50 žingsnių vėl stačiu kampu pasisuka į kairę. Kodėl čia tokios dvi sąsukos padarytos? Pir-

ma, ne taip seniai, tų sąsukų nebuvo, kelias ėjo ir pasibaigus Vicento laukui, tiesiai per Kripo pastauninką. Kripas, kad nereikėtų dvejų vartų daryti, pravedė kelią savo žemės ribos patvoriais. Iškasė griovius, paaukštino kelią, išpylė, kur ėjo per balingą vietą.

Einama stačiai senkeliu, pro tą vietą, kur iš Plungės grįždamas staigiai mirė Mišeikis, kur jam krikštas stovėjo. Užžėlė tas kelias, liko tik griovių vos įstebimos žymės ir buvusio kelio vidury pramintas smėlėtoj žemėj takas. Jau reikėjo lankstytis einant rytmetį, dar rasai nenukritus, pro užsvirusias alksnių šakas. Tai jau Plungės parapija, buvusių karališkių, stambių ūkininkų žemė.

Čia pat kairėj Račkauskis, dešinėj Bernotas. Kelias tarp tų kiemų padirviais nuveda tiesiog į Liudviko Bernoto labai gražiai tvarkomo ūkelio sodybą. Ir trobesiai kaip vandeniu nuplauti, ir takai iššlavinėti. Čia pat kunigaikščio giria. Bernoto vartai ir lipinė. Keliolika žingsnių tereik eiti patvoriu tame miške. Tuoj į dešinę per tvorą į Kuzavo krūmais apaugusį papievį prie kapalių. Didelių ant žemės koplyčių kapaliai. Viena su šv. Jonu Nepomuku, didesniu už mane (164 cm). (Toje koplyčioje už šventojo nugaros slėpėsi anuomet rekrūtai, mat šventojo nugara išskobta.)

Už kapalių tuoj žemyn per Pakapio upalį ir jau Kuzavo laukuose. Rimtai tvarkomas ūkis. Prie miško, nuo stogų laša jau beveik į mišką.

Už Kuzavo Šerūno ūkis. Keli broliai ir kelios seserys gyveno nevedę, netekėjusios. Stambios moterys, petingi vyrai, visi jau per 60 metų. Gyveno kažkaip užsidarę, lyg vieni patys būtų, be kaimynų, be giminių. Jie vedė bylą su kunigaikščiu dėl kurios tai žemės dalies, kur augo šimtamečių ąžuolų giria. Kunigaikštis iškirsdino tuos ąžuolus, žemė liko Šerūnams, bet jie ir paseno, kiti mirė besibylinėdami su kunigaikščiu. Ta sodyba ir tie senvaikiai, senmergės tikrai turėtų sudaryti gražios medžiagos storam tomui rašinio apie išsilaikiusį senovišką gyvenimą, apdarą, papročius. Pro šalį eidamas, matai stambų ūkį, buvusius didelių storų rąstų pastatus, bet dabar be gyvybės, be „dūšios“. Nė takų apie namus nesimato, tarsi čia niekas negyventų. Palangės apaugusios kiečiais, dilgėlėmis, godlapiais. Didžiulių ąžuolų, klevų šakos beveik žemę siekia. Nei gaidžio girdėti, nei vištos matyti. Ir šuo neloja. Nesimato gyvulių. Langų stiklai spindi visokiomis spalvomis. Namo kaminas, atrodo, lyg irgi būtų be skylės. Stogai žali, apsamanoję. Derlingi laukai apėję žolėmis, tvorų tik mietų galai bekyšo iš augalingų piktžolių. Tarsi būtų seniai visi išmirę – jokios gyvybės. Šerūno pavardės apylinkėj negirdėti, gal jie ir giminių neturėjo (visi viengungiai – viengungės), taip šaknų ir neįleido nei į gimines, nei į kaimynus. Žinoma, jiems apšepti padėjo byla su kunigaikščiu, daugiausia dėl tų ąžuolų – nes ąžuolus iškirtus, rodos, ir byla nutrūko. Bet kokie ąžuolai. Aukšti šimtamečiai, be šakelės, tik viršūnėlės kaip kepurėlės. Vežė šakas, kas norėjo. Prisivežė. Prisigamino patvarios medžiagos tvorų mietams. Visi artimieji apsitvarstė ąžuoliniais mie-

tais – Augustino Pakalniškio tvoros... Gal ir šiandien dar tie patys skaldytiniai mietai tebestovi, jei bėra tvoros.

Žinoma, žmonės po šakomis vežė ir kur kas geresnes ąžuolines skaldytines pliauskas. Senų ąžuolų padarinė medžiaga kaip cukrus branginama.

Jėrubaitiškių žemės gale netvarkingos pievos eina į tako galą. Lygumos priaugusios net didelių medžių, mat čia visai netoli kunigaikščio miškas ir prieina netolimi barai Vaitkevičių, Žudickių (Milaševičių bajorų sodybos) žemių. Pievos labai menkos, šlapios. Tarpais per šlapesnes vietas padėliotos dvi, o tai ir trys kartelės, kad galėtum pusbačių neapsėmęs ar neprisėmęs pereiti. Yra ir akmenimis išdėlioti takai. Vasarą basam visai nereikalinga tų pagrindimų. Vasarvidžiu, žinoma, daug sausiau ar visai sausa. Tomis padėliotomis kartelėmis ne taip lengva eiti. Jos nuo žemės vietomis pakilusios, šlapios, kojos skydailiuoja, juo labiau kai einama apsiavus. Gerai ramstytis lazda. Dar negerumų pasitaiko ir basam esant – kartais pamynus padėčką, jis treškia iš duobutės vandenį. Tai pasitaiko ir apsiavus esant: tuomet vanduo į batą pataiko ne iš apačios – iš pelkelės, bet iš viršaus pagal staibį žemyn; auk kojas, pilk vandenį laukan, ir paskui eik žliurkčiodamas.

Gyventojų nesimato. Jų čia ir nedaug, ir jie dešiniau, arčiau kelio į Plungę. Vėliau Mačiulskio gyvenimas išsidalino, atsirado naujų mažų sodybų, bet tai jau prie kelio. Takas čia nuo kelio nutolsta. Kelias čia daro savotišką kilpą, o takai išeina stačiau.

Pasirodžius dirvoms, tų pievų laukymėms, artėjama prie Užlieknių. Pirmas prie tako gyvenimas – Rumšo. Takas praeina pro stačias gyvenamojo namo palanges, – reik aplenkti namo kampą. Pikti, bet pririšti šunys. Nemalonu eiti palangėmis, taip ir nenori, kad, einant pro trobos angą, kas iš jos pasirodytų. Man nė karto neteko matyti toje sodyboje žmogaus. Gera Rumšo žemė, bet tas kiemas buvo gana apsileidęs, ne toks, kaip kiti Užliekniškiai.

Čia pat už sodybos ir Pakalniškio Augustino laukai. Kairėje dideliuose medžiuose paskendus Jurgio Pakalniškio sodyba. Takas prie Pakalniškio sodybos nepriartėja. Jis eina viduriu laukų. Gražios tvoros, Šerūniškių ąžuolų mietai. Aplinkinės tvoros atrodo, tarsi žemė būtų apvesta siena. Nė krūmokšnio laukuose. Toliau eina Pakirkšnojus. Už tų tvorų medžiai, jau ne pušys, eglės, bet baltmiškis: vyrauja ąžuolai, baltuoja beržai, pilkuoja epušės.

Gal pačiame laukų viduryje tenka pereiti per giloką griovį. Lygiame lauke griovys. Vasarą upelis čia be vandens. Takas priartėja prie kelio. Tarp tako ir kelio, gal geriau prie kelio, šv. Jonelio koplytėlė ant stiebo su krikštu. Čia aukštokai išpiltas kelias ir padarytas tiltelis. Tiltelis siauras, kaip ir visur. Atramos tik dėl vardo, kad jos padarytos, – nusprūdo vežimas ir užmušė žmogų.

Tuoj lauko galas. Lipinė per tvorą į buvusias bendrąsias gynyklas. Tvorų lipinės per Pakalniškio žemę visur labai rimtai įtaisytos, kaip ir pačios tvoros. Tad čia kelias iš ulyčios eina.

Prie tvoros kampo graži, keturių pusių koplytėlė ant stiebo, labai išrantytai apkalinėta, visai tokia, kaip pačiame Pakalniškio kieme.

Čia tenka eiti per ganyklų kampą pro buvusią smuklę, pro didoką koplytėlę ant žemės. Įdomi koplytėlė. Tako per ganyklą kokie 200 žingsnių. Tuoj į Tumo lauką. Nors čia ir keliu tas pats, bet lipama į lauką. Vėl už kokių 150 žingsnių lipinė prie šv. Jurgio koplytėlės ant stiebo, jau kelio šakoj į Tumo sodybą. Einama kokius 200 žingsnių keliu, nes už tvoros veršių apluokas su šv. Jono Krikštytojo koplytėle ant stiebo. Šlapoka, iškastas griovys, iškirsti medžiai.

Tuoj veršininkui pasibaigus lipinė į lauką. Užmušto Vitarto kryžius prie kelio antroj pusėj tvoros, Zdramio pievoj.

Čia menkos tvoros. Kelias išeina į miesto ganyklas. Netoli išvažiavimo – kryžius su krikštu. Takas kerta lauko kampą ir per tvorą išeina vėl į kelią, kur kalnely kryžius su topoliais. Per ganyklas ir kelias, ir takas eina greta. Dešinėj kunigaikščio Kašieriškė (Jovaišiškė) ant aukšto ariamo kalno, tarp medžių. Greta tas įdomusis ąžuolas, kitur aprašytas. Apačioj kalno, dirvoms baigiantis, didelis durpynas. Kairėj pro smulkias sodybėles eina laukai Pakerų link.

Kur iš durpynų palijus teka vanduo, ten prie kelio šv. Jonelis ant stiebo. Sena, sena koplytėlė. Man mažam esant, ji pakrypus laikėsi. Vėliau jau jos nebebuvo. Eidamas užeidavau jos buvimo pėdsakus – keli akmens stiebo vietoje.

Šiaip vis į kalną ir į kalną, kolei pasieki pačią aukščiausią vietą. Jau didelį žvyryną praeini, kelio vienai šakai pasisukus Rietavo kelio link, ir takui atsišakojus tarp Narvilo sodybos prie Rietavo kelio ir ežerėlio (jį vadina Narvilo ežeru). Takas čia eina tiesiog padirviais, netoli to upalio, kuris išteka iš ežerėlio ir teka pro žydų kapines. Čia šis kelias eina tiesiausiai bažnyčios link. Tuo keliu einant, visas miestelis apačioj.

Einant antrąja tako šaka, kuri į miestelį eina aukštu kalnu, labai staigiu ežero link, tarp antrosios pusės ežero ir Telšių kelio. Čia prie smiltyno duobės, prie stoginio kryžiaus, labai aukšta vieta. Iš to smiltyno žydai veža smėlį miestelėnams. Kalne yra keletas įdubimų, dar su vandens akimis. Tie įdubimai kur kas aukštesni už bažnyčios bokštą. Sako, jų vanduo susisiekia su Virkšto ežeru. Tos aukštumos eina Jovaišiškės aukštumos link ir staigiai nusileidžia Telšių kelio link. Mūsų takas eina aukštumos skiauture nedideliu įdubimu taip, kad Telšių kelio nematyti, o jis čia pat. Jau prie vokiečių kapų kelias tarpais švysteli. Ežero link kalno šlaitas apaugęs medžiais – čia jis toks staigus, kad vargiai įsikapstytumei į jį į medžius neįsikibdamas.

Kaip tik Telšių kely prasideda kunigaikščio ariamos dirvos. Jis išarė dalį miesto ganyklų. Nepriklausomybės metais žemė buvo sklypais suskirstyta ir išdalyta žmonėms, turintiems teisę žemės gauti. Seniau kelias čia buvo apdiegtas jau senais klevais. Per kokį puskilometrį nuo miesto, plikame lauke, stovėjo ligoninė. Vėliau net pėdsako ligoninės nebeliko. Naujai statyti ligoninę buvo imta

antroj pusėj Plungės už Babrungo, prie Šateikių kelio (ligoninei numatytuose pastatuose kapucinai įrengė gimnaziją).

Praėjęs pro vokiečių kapus, kairėj pusėj pasieki aptvertą kryžių ir koplytėlę prieš antroj kelio pusėj esančią Vengalio sodybą. Prie to aptvaro, Telšių keliu atėjęs į Plungę, audavau kojas.

Nuo Kašieriškės-Jovaišiškės pusės ateinančiu taku reikėtų pavaikštinėti: po kojų įdomus žemės paviršius, o jau tolimi reginiai į visas puses. Čia didelės aukštumos.

Du keltu

Ketverius metus, kolei mokiaus Palangos progimnazijoj, teko važiuoti iš Purvaičių į Palangą. Kelias ėjo per Plungę, Karteną, Kretingą. Viso kelio – 59 kilometrai.

Žinoma, pasiilgdavome namų, namiškių. Todėl bet kurias atostogas, ar Kalėdų, ar Velykų, norėjosi praleisti tėviškėj. Jau iš vakaro prieš paleidžiant iš mokyklos atvažiuodavo tėvas. Kalėdų atostogų dvi savaitės, Velykų – irgi dvi. Jau nekalbant apie vasaros atostogas. Dėl jų ir kalbos kitos negalėjo būti, nė pamanyti. Mat nuo rugpjūčio 15 dienos (seno kalendoriaus) reikėjo išbūti Palangoj iki gruodžio 20 dienos. Už butą mokėjome pinigais, o už maistą „natūra" tėvai pristatydavo. Bet prie arbatos rytą ir vakare tegaudavome tik duonos. Pavilgą reikėjo turėti savo. Tai buvo sviestas ir cukrus. Sviesto puodelį atsiveždavome ir cukraus numatytą svorį sukapodavome namie (mat vartojama buvo tik rafinuotas). Buvo apskaičiuota, kad tos pavilgos užtektų iki kolei atvažiuos tėvas ir atveš vėl. Atvažiuodavo tėvas vieną sykį tikrai, o kartais ir du. Be to, ir baltinių juk ne kažin kiek turėjome. Plauti neduosi, juk pinigus reik mokėti. Namie skalbiant, nieko nekainavo.

Dėl to, be pasiilgimo namų ir namiškių, ir iš reikalo reikėjo parvažiuoti. Žinoma, panašiai ir Velykų atostogos traukė namo, dar prisidėdavo ir artėjantis pavasaris. Parvažiavęs pamatydavai pempę, špokus, kartais, kai Velykos būdavo vėlyvos, ir gandrą, visuomet ulbėdavo tetervinai. Žiūrėjai ieraičius, karvių veršukus, kartais ir kumeliukas jau būdavo. Juk visa tai taip miela, taip brangu, taip išsiilgęs būdavai.

Net Kalėdų atostogų tik vieną sykį teteko parvažiuoti su „šlajelėmis" – rogėmis. Tą kartą mane vežė Turskis iš Lekemės, mokinio Lapinskio patėvis. Šiaip vis su ratais reikėjo barškėti.

Visur buvo visuomet pravažiuojama kiaurai, tik per Miniją Kartenoje ne visuomet. Kai upė patvirtindavo, kai ėjo ledas, visai kelio nebuvo. O vasaros atostogų važiuojant, galėjai bradu pervažiuoti. Nuolaidūs privažiavimai prie van-

dens, vaga plati, gražaus žvyrelio upės dugnas – važiuok be baimės, negausi vandens iki stebulių – vadinas, neišplausi tekinių, nebent tik kartais pakliūsi į kokią vandens pripuolamai išgraužtą duobę. Ir iš vasaros atostogų grįždami visuomet Miniją pervažiuodavome drąsiai.

Vargo buvo su Kalėdomis ir Velykomis. Atvažiavęs į Plungę, tėvas jau teiraudavosi apie Minijos pervažiavimą Kartenoje. Iš kur čia žmonės žinos. Už 23 kilometrų kam jau bus buvę tokio reikalo karstytis į Plungę be didelio turgaus. Žydai žinodavo, beveik visuomet tiksliai nusakydavo. Norima buvo važiuoti pro Karteną, nes šis kelias trumpesnis už kelią per Šateikius–Salantus–Grūšlaukę–Darbėnus. Šis kelias beveik 10 km ilgesnis. Ir pats kelias blogesnis, nors be kliūčių pravažiuojamas. Jei Plungėj tikrai nesusižinodavo, tuomet visgi važiuodavo Kartenos link. Privažiavęs iki Liepgirių (Liepgirinė smuklė) prie Minijos, jau tikrai galėjo ir iš pačios upės matyti, ir surasti žinančių, juo labiau kad čia dar gyveno žydas ir iki Kartenos nuo čia bebuvo tik 10 km. Nė sykio čia gautos žinios nėra apgavusios. Jei buvo kiek abejojama, kad per Miniją Kartenoj negalima pervažiuoti, tuomet nuo čia sukdavome į dešinę per Sėlenius į Šateikius. Dar didesnis vingis pasidarydavo. Tiesa, tuo keliu teteko ir man per ketverius metus važiuoti tik vieną kartą. Nežinau, kaip atsitikdavo, kai tėvas vienas važiuodavo tarpatostoginiu metu veždamas „praventą" ir kartu aplankydamas pasiilgusį vaiką.

Iš namų išvažiuodavome taip, kad Plungės miesto ganyklose imdavo tekėti saulė. Iš ganyklų kalnų buvo matyti tolimos apylinkės. Iš Palangos išvažiuodavome po 12 valandos dieną, nes iš pamokų atostogoms išleisdavo po trijų pamokų. Dėl to žiemos metu Kartenoj būdavome gerokai vakarop. Tėvas ilsindavo arklius Kretingoj kokį pusvalandį ir Kartenoj kiek ilgiau. Poniškieji mokiniai greičiau kaip tėvas važiuodavo ir ilgiau ilsindavo arklius. Jie paprastai Kretingoj nesustodavo, čia mus pralenkdavo, bet užtai Kartenoj mes juos atrasdavome ir jie palikdavo mums išvažiavus. Mus aplenkdavo jau apie Liepgirius. Tuo skyrėsi mano tėvo važiavimas nuo poniškojo važiavimo. Mano tėvas sakydavo: „Kam tur arkliai šilti, reik negreitai blaškyti, bet nesustoti ilgam..."

Kai vanduo būdavo be ledų, bet aukštas, tuomet veikdavo keltas. Tai buvo iš storokų rąstų sukaltas nelyginant tiltas kokiems šešiems vežimams sustoti. Per upę pro prie kelto pritvirtintus skridinius permestas storas lynas. Tą lyną traukia žmogus, ir keltas, atstumtas nuo „prieplaukos", pradeda plaukti. Jis pritaisytas kiek įstrižai, tad vandens tėkmė padeda keltui skersai upės plaukti.

Vargas buvo prisišaukti keltininką, kai keltas buvo anoj upės pusėj. Jis snaudžia įsilindęs į savo gurbelį ar tyčiom nesiskubina, kad gautų pinigą už greitą patarnavimą. Sykį buvome pasiėmę skambalą. Gerokai vakarop šūktelėję keletą kartų ir keltininko nesulaukę, ėmėme skambinti skambalą. O su skambalais tevažiuodavo pareigūnai pašto arkliais. Ir mūsų skambinimą palaikė pašto ar-

kliais. Greit atsirado keltininkas. Perplukdęs keltą į mūsų pusę, klausia, kame tie, kur su skambalu atvažiavo. Atsakome, jokio skambalo negirdėję, nieks su skambalu neatvažiavo. Nustebo nieko nebesakydamas. Matyt, pamanė, kad jam taip prisisapnavo – ramiai sau miegojo, šauksmo visiškai negirdėdamas. Šauk, kad tau reik, o man leisk pasnausti.

Kai aš jau baigiau Palangos progimnaziją 1903 metais, po kurio laiko Stolypino patvarkymu buvo sutvarkytas važiavimas per Miniją: ir privažiavimą išpylė aukštai iš abiejų upės pusių, ir išgrindė visą kelią per Kartenos miestelį iki pat kapų, ir rimtą tiltą pastatė. Taip pat buvo sutvarkytas ir Minijos pervažiavimas per Liepgirius.

Tie darbai buvo apmokėti viršaičių, seniūnų baudos pinigais. Jei dėl ko nors, sakysim, dėl nepataisytų kelių, pinigais nubausdavo viršaitį ar seniūną, tie pinigai buvo saugomi banke. Kai tokių pinigų Kauno gubernijoj prisirinko keletas milijonų, už juos buvo pastatyti Dotnuvos felčerių mokyklos rūmai su visokiais pastatais, neišskiriant ir cerkvės. Dotnuvos felčerių mokykla virto žemės ūkio mokykla.

Tuo pačiu Stolypino patvarkymu buvo per didesniuosius miestelius išgrįsti keliai ir pastatyti tiltai per upes vieškeliuose. Tai buvo įdomus krašto susisiekimo patvarkymas pačių žmonių pinigais.

Kaip mokinys per tą Kartenos tiltą aš dar nevažiavau. Vis keltu arba bradu iki stebulių, arba aplinkui per Salantus, Darbėnus.

Stolypinas buvo įsigijęs Kalnaberžių dvarą Kėdainių apskrityje. Nepriklausomos Lietuvos metu Kalnaberžy buvo įsteigta nusidėjėlių paauglių pataisos mokykla, perauklėjimo įstaiga. Čia „taisė" nusikaltėlius vaikus, vagilius, ištvirkėlius.

Privingiavusi iki Kartenos, Minija jau reikalavo kelto. Miestelių ji vengė – pro kaimus, per miškus, pievas skynė sau kelią. Gal tik prie Medingėnų yra kiek priartėjusi. O Karteną ji savo vingiu lenkia. Kad būtų nepasidavusi nedidelio, bet gražaus Alanto įtakai, būtų turėjusi kirsti Kartenos miestelį per pat vidurį. Čia ji pasielgė kaip ir su Salantu: pagavusi Salantą, pasisavina jo linkmę, o čia, pagavusi Alantą, teka jo linkme. Labai jau nuoširdi Minija nesunkiai pasiduoda vyrų įtakai.

Venta drąsiai artėja prie Mažeikių. Lenkia Mažeikius. Kerta kelią Telšiai–Seda–Tirkšliai–Mažeikiai. Ne tokių staigių šlaitų Venta, bet vaga jos gili, krantai aukštoki. Čia nei privažiuosi prie vandens, nei perbrisi. Reikalingas tiltas, o jo nėra. Pasigamino žmonės keltą, kurį čia vadina plaustu. Rimčiau įtaisyta kaip Kartenoj. Aptvarstytas, kad arkliai su vežimu nenupultų į vandenį. Ir privažiavimas patogus. Pro lentų grindinį nežiūruoja vanduo kaip Minijos kelte.

Bet čia taip pat reikėjo šaukti, kad iš antros pusės (kai plaustas ten pasitaikė) atplukdytų geradėją. Vaga platesnė. Didesnės kakarynės reikėjo. Juo labiau kai vėjuota. O žiemą kaukia vėjas, pusto – slopina garsą. Tiesa, skambalo čia

nereikėjo. Kolei mokiaus Liepojoj, važiavau arba diližanu, arba pašto arkliais. Tie vežimai turėjo skambalą.

Nors ar tik ne daugiau kartų teko važiuoti su žmonėmis, kurie važiuodavo į Mažeikius krautuvėms prekių ar iš Plungės veždavo kokius žydų supirktus daiktus: gelžgalius, kaulus, šerius, odas, grūdus ar linus. Dažniausiai prekių krautuvėms vežikai tuščiomis važiuoja Mažeikių link. Tik vežasi maišus, tuščias dėžes. Atrodytų lyg ir greičiau, nes tuščiomis.

Išvažiuodavo iš Plungės pavakare, apie kokią penktą valandą. Arkliai eina kaip nori. Kur nuokalniau, ir ristele pasikapsto, bet šiaip tik žingsniais. Kam plakti arklius. Juk paimti prekes galėsi tik žmonėms Mažeikiuose sukilus, apie 6–7 valandą. Laiko turi 13–14 valandų. Atstumas iki Sedos – 32 km, nuo Sedos iki Tirkšlių – 18 km, nuo Tirkšlių iki Mažeikių – 6 km, tad viso 56 km. Dėl to važiavimas su prekių vežimais tarp dėžių, statinių, be jokių sėdynių, – per vėją, lietų, šaltį gerokai privargindavo – sustirdavai į ragą.

Su diližanu važiuoti buvo gana patogu. Diližanas dengtas. Prie gardžių pritaikyti lankai, o ant jų ištemptas storas audeklas – brezentas. Iš viršaus nei pralyja, nei prapučia. Tik vieno negalėjau pakelti – per gardes vėjas ėjo kiaurai. Gardės neišklotos audeklu. Jose tik lentos sėdėti. Jokių šiaudų kojoms – visiškai tuščia. Tik po sėdynėm keleivių lagaminai pastumti – šokinėja važiuojant, o dar patogu ir kojas ant jų atremti. Paprastai savo lagaminą laikydavau tarp kojų suspaudęs. Sėdima buvo per tris eiles, ketvirtoji prie arklius valdančiojo.

Visuomet iš anksto duodavau papirosų vežikui, kad priimtų prie savęs atsisėsti. Nakties metu, kad neapsnūstų, jis rūkydavo pypkę. Pypkės dūmai kaip kaminu ėjo per visą „būdą“, o jos ir galas užklotas audeklu. Tad dūmai gerokai pasilaikydavo pačioje būdoje, dar ir kitų kvapų prisidėdavo. Dėl to pačioje būdoje sėdint, ką jau besakysi apie patį galą, turėjai tokių baisių kvapų, kad, rodos, ir gryno oro lauke nebėra. Sėdint su vežiku, oras geras, gali žvalgytis, kai dienos metas, – ir snaudulys neima.

Ventos kelto užteko, kolei mokiaus kitus ketverius metus Liepojoj. Vėliau ištisas plentas buvo padarytas nuo pat Tirkšlių. Dingo keltai – plaustai, atsirado tiltai, nuolaidesni kalnų šlaitai pasidarė, kalnų molynės išdžiūvo, kaip prie Liepgirių nuo Kartenos pusės. Dingo čia krikštai – žmonėms pavojai sumažėjo nuo kalno bevažiuojant, arkliams palengvėjo vežimus belaikant. O ir patys keltai neretai nuplaukdavo žemyn, lynams trūkus – susidėvėjus.

Žodynėlis

apynovartė – apynkartė
apyvara – virvelė autams apvynioti
apkvarkliuoti – apkabinėti įvairiomis puošmenomis, blizgučiais
aplegioti – apvilkti ratpėdžius, uždėti lanką
aplimas – pakraštys; drabužio pakraščių apvadas
aplimavoti – apsiūti drabužio pakraštį kita medžiaga, kad neirtų
aprubė – viename plote ūkininko žemė
aprumbas – kelnių, sijono juosmuo
apsibristi – užkliūti kojomis, suklupti, pargriūti
apsiulžyti – apsileisti, aptingti; apsimesti nesuprantančiu, kvailiu
apsivežėjimas – nesibjaurėjimas
apšaudyti – aptverti viena kartelių ar vielos eile
apšiurnus – tvarkingas, malonus, jaukus
apžabinti – apjuosti, aprišti
arielka – degtinė
armuo – ariamos dirvos sluoksnis
atkolti – atlošti, atremti
atpuskai – atlaidai
atriesti – atlenkti, atsiūlėti, apkraštuoti
atsibridinti – pasidaryti bjauru, šlykštu
atšviesti – padaryti geresnį, gražesnį
atvarslai – vadžios
babka – lauras
bagamazninkas – smulkių prekių pardavinėtojas
bagotas – turtingas
bagna – klampynė
bakšė – prastesnis kambarys virti, miegoti, kam pasidėti
bakūnas – prastos rūšies tabakas
balkis – sija

baltgalvės – ramunės
baranka – riestainis
barga – ėmimas prekių į skolą
bastutis – kopūstas
beigelis – riestainis
berlinka – sen. Lietuvos pinigas
bildukas – prietaisas pjūklo keliui taisyti, dantims klaipyti
bitaulis – bičių avilys
blučkinis – iš minkštų vilnonių siūlų
blučkos – pirktiniai medvilniniai siūlai
brėkšti – temti
brėžti – meluoti
briedgauris – šiurkšti pievų, ganyklų žolė
brizgilas – pamautas, apynasris su geležiniais žąslais
brukis – akmenų grindinys
būklas – buvimo, gyvenimo vieta, būstinė
bulkis – stora vinis
buožulas – bokšto burbuolė, išsipūtimas
cicilikas – socialistas
cinblekė – cinkuota skarda
čydyti – išjuokti, juoktis
čiukuras – stogo viršus, šelmuo, kraigas, namo galo skylė
čiurnis – pirštinės ar kojinės dalis
daboti – saugoti
deviskas – laikrodžio grandinėlė
diselis, dišlius – grąžulas, kartelė vežimui valdyti
dulkinis – padarytas iš nudulkėjusių atliekų
dumplekė – šoninė mėšlavežio vežimo lenta
dūšia – dvasia; vėlė
dvimatis (metras) – kvadratinis
dziegorius – laikrodis
ekėm – eikim
gardės – vežėčios
gasas – gatvė, kelias
gaspada – sustojami namai; smuklė; viešbutis; ūkis, kiemas
gela – didelis skausmas
germė – geriausioji daikto dalis, geresnė vieta, geresnis kąsnis
godlapis – godo (varnalėšos) lapas
gontas – medinė lentelė stogui
gorčius – skysčių ar biralų saikas arti 3 litrų

grucė – miežinių kruopų ir žirnių sriuba
guštas – namai, troba, pirkia
gvardijonas – vienuolyno viršininkas
įsisprendus – susidėjus rankas ant klubų
įsmilgti – nutirpti, įskausti
iškraičioti – po truputį iškristi, iškritinėti, išbyrėti
išpurtėti – išsikratyti
išpūstyti – niekais išleisti, išeikvoti, iššvaistyti
išrokavimas – išskaičiavimas
janapolė – smuklė
jaučio bumbolas – puriena; lūgnė; vėdrynas
jauja – klojimas
jėpkė – pašiūrė prie daržinės vežimams ir įvairiems ūkio padargams padėti
kaknoti – juoktis, kvatoti
kalnai – kryžiaus kelių giesmės, giedamos per tam tikras apeigas arba budynėse
kalvaratninkas – verpiamųjų ratelių dirbėjas, taisytojas
kankolynė – sriuba su kukuliais
kantungas – karinė prievolė
kapelčiukas – griežikas
kaptenarmas – kapitonas
karklės – keliami vartai
karnelis – stumiamas vežimėlis vienu ratu, karutis
karunka – tokia religinė giesmė
kašėrytis – lepintis, išdykauti
kaustė – tam tikras kalte iškaltas medinis indas su įstatytu dugnu
kazilgalis – prastas, menkas statinis
keižioti – pamažu, nevikriai vaikščioti
kereža – nuo kerežos metų – nuo neatmenamų laikų
kęsas – kemsas
kėža – žemaičių valgis iš pakaitinto rauginto pieno ir grietinės
kibeklis – kablys
kipalė, kipelė – medinis indas su rankena
kirkotis – kirvio kotas
klabinti – kreiptis į ką, kalbinti, raginti
kleckas – tarkuotų bulvių ar miltų tešlos kukulis
kozeris – kepurės snapas
krakė – juodasis genys, raudongalvis genys
kraučius – siuvėjas
krauklai – kokio daikto griaučiai, pagrindinės dalys
krembliauti – grybauti

krėnelė – greimas
krežulys – pintinė su lanku
krytė – graibštas žuvims gaudyti
kriūkelis – kabliukas
kryžaunos dienos – trys dienos prieš Šeštines kryžiui garbinti
kromas – krautuvė; kupra, nugara; dėžė su prekėmis, nešiojama ant nugaros
krumslys – sudžiūvęs žemės gabaliukas
kruvinis – kraujinė dešra; kepinys iš kraujo su miltais ir kruopomis
kuknė – virtuvės krosnis, virykla, plyta
kūlis – akmuo
kūlys – šiaudų ryšulys stogui kloti
kulkštena – kulkšnis
kunkolas – spurgas; kabutis; burbulas
kuska – skara; staltiesė
kvarta, kvorta – skysčių ar biralų saikas, lygus 1 gorčiaus, apie 0,7 l
kvynai – kmynai
lakatas – skuduras, skarmalas, audeklo skiautė
lalatyti – plepėti
lamstytinis – lamstais austas audeklas
landuonis – votis piršto gale, po nagu
lanktis – prietaisas siūlams iš ričių lenkti
lapėlaižė – voveraitė
lazgatyti – užgaulioti, keikti
lėbis – puota, smaguriavimas, laimikis
leiteris – vadovas, vedėjas
leketas – varveklis; bala
lėkis – dvi sukaltos kartelės, žargdinamos ant kraigo, kad vėjas nedraskytų; žirgelis
lenciūgas – grandinė
lendrė – nendrė; plona lazdelė, botkotis
lenkė – klonis, loma, dauba
lermas – triukšmas
lieliša – dieglys šone
lygauti – lygti, derėtis
lingynė – sūpuoklės
lioka – bala, purvas, klampynė
lipikis – kepurės priekaktis, kaušelis
listinas – pripiltas sulig kraštais, sklidinas
lojoti – plūsti, koneveikti
lotas – kartelė skersai stogo gegnių, prie kurios kalami gontai, grebėstas

marka – merkiami linai, kanapės; merkimas
mastas – sen. ilgio matas, lygus 0,67 m, uolektis
maukna – luobas
medinčius – miško sargas, eigulys
meistras – dailidė
metylė, metelė – pelynas
miega – aruodas
mūka – nukryžiuoto Kristaus figūra
mulksoti – stovėti be prasmės, žiopsoti, murksoti
muterka – veržlė
nagatka – medetka
nakabis – velnias
nauginis – metalinis
nibrė – kaimo jaunimo pasilinksminimas, šokiai
notrynės – dilgėlės
nūdarbė – žemės nudirbimas kitam už sutartą atlyginimą
nuprovoti – nuginčyti
ordinarija – metinis kumečių, dvarų darbininkų atlyginimas, dažniausiai natūra
pabalotas – vystyklas
pablaka – ištiestomis kojomis (paprastai apie sėdėjimą lygioje vietoje, ant žemės)
pabūklė – įrankis, prietaisas, padargas
padaužti – pavogti
padė – padėlys
paklausais – retai kur, net ir ieškant, klausinėjant
paktas – pieno ūkis dvaruose
paktininkas – kas verčiasi nuomojimu, tarpininkavimu realizuojant ūkio produktus
palagas – vieta javams vėtryti prie jaujos
palagėlis – stogelis
palašas – vieta, kur nuo stogo varva lietaus lašai
papadalkis – juostelė ar siauras pamušalas, dedamas palenkus drabužio apačią
paplūsti – pritekėjus telkšoti
parcinkulis – Porciunkulės atlaidai (rugpjūčio 2 d.)
pardosas – pardavimas
pareituvė – gyvenamoji vieta
parišius – liokajus
pasiprovyti – pasitaisyti, pasidaryti geram
paskuisti – padūkti, pasiusti, pasileisti
paslaugyti – pavaduoti, pagloboti

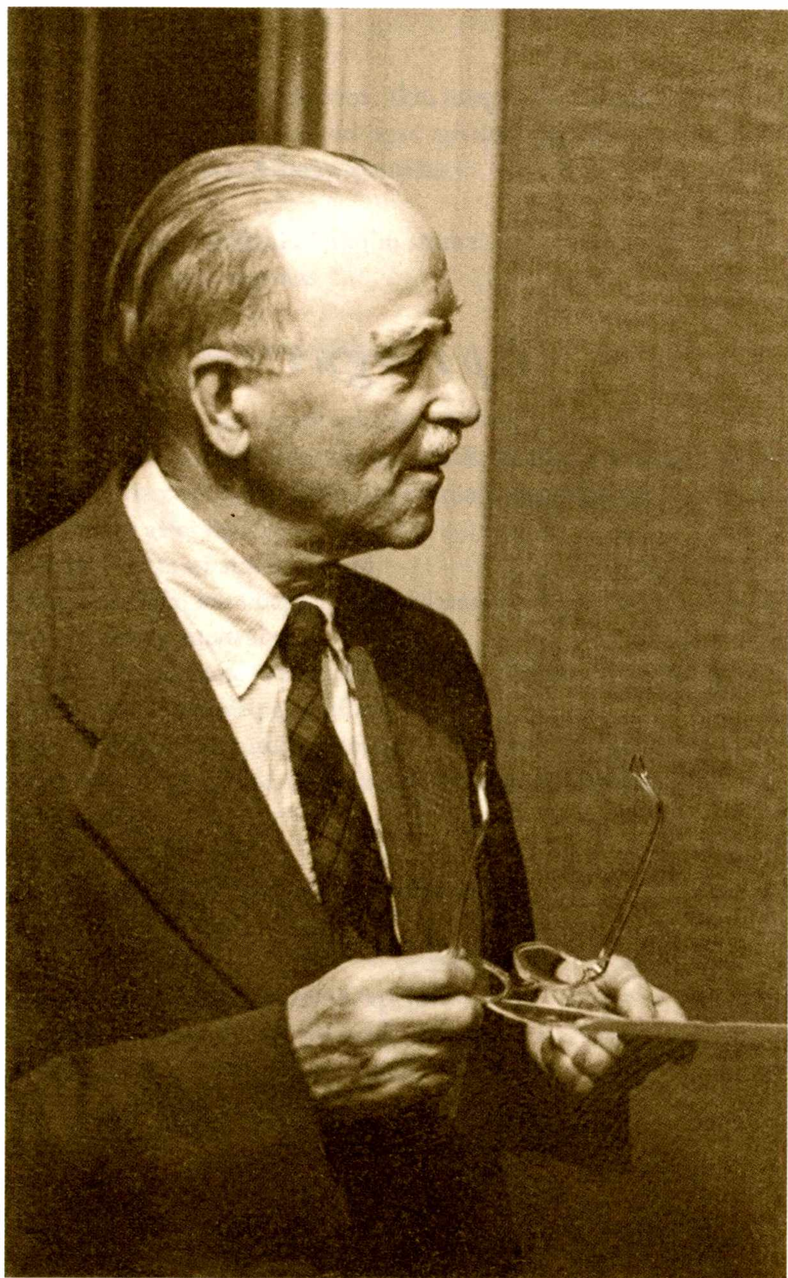
pastauninkas – ganykla
pastijolka – grietinė
paūgis – atžala
pavaizdus – gerai matomas, apžvelgiamas; gražus pažiūrėti, vaizdingas
pavilga – valgio pradaras (mėsa, pienas, sviestas, kiaušiniai, sūris ir kt.); kuo kas pavilgoma
pavilkinys – apatinis sijonas
pazomatys – vieta palei akmenų, mūro tvorą
pečiūrė – skylė krosnies šone ar kaktoje smulkiems daiktams pasidėti, džiovinti, valgiui šiltai laikyti
pekla – pragaras
penas – penimas gyvulys
penkpirštė – penkiapirštė sidabražolė
perdėtinis, -ė – viršininkas, darbo prižiūrėtojas
perkupčius – perpirklis
perstekė – žeberklas
pėtnyčia – penktadienis
pijokas, pijonyčė – girtuoklis
pylė – antis
pyna – juosta
pintuvės – sen. vestuvių išvakarės, kai jaunoji atsisveikina su jaunimu
pirkšnis – smulki žarija
pivnė – aludė
plaskaniai – kanapė be sėklų (su vyriškais žiedais)
plieka – linų pluošto žiupsnis
Pliurijonas – Florijonas
pozyti – daryti medyje išdrožą
praktis – krovinių, prekių pervežimas; uždarbis
prakutinti – paauginti, prakutenti
prakvašti – sustiprėti, atsigauti; praturtėti
prasikišti – pasižymėti, išsiskirti kuo
prašapti – prapulti, pradingti
pratrėkšti – kiek išmelžti
pravados – Atvelykio mugė
priausėti – čiaudėti
pridėčkas – priedas
prielaidas – pavasarinis paršas, pradedamas penėti rudenį; pusparšis
priklastis – nemalonumas
priskulptas – velėjimo suolas
pristavas – policijos viršininkas carinėje Rusijoje

pryšininkė – žemaičių trobos galas, kur gyvena karšinčiai ar įrengta seklyčia
pritilpti – prisigerinti, prilįsti, pritapti; išgalėti, turėti sąlygas
proguma – nedidelė miško aikštelė
prosa – soros
prosas – lygintuvas
pūras – javų kieko matas, lygus 24 gorčiams (apie 70–72 l)
pusiauėdinė (košė) – iš bulvių ir miltų
pustaunínčia – dykvietė, dykynė
railioti – rėplioti, nerangiai vaikščioti
raktinis – su rakto pavidalo raštais
rata – dalinis mokėjimas terminais
ratpėdžiai – stipinai
rietas – šlaunis
rikė – javų guba, šlitis; gubų eilė, stata; čia: rikiuotė
ritmušis – pagalys „tekinį mušant“ (toks žaidimas) jam sulaikyti
roda – kalba, šnekėjimas; rodą braukti – tartis, kalbėtis
rubežinis – skiriantis lauko ribas, esantis prie ūkio ribų
rumalioti – mušti galynėjantis
ronas – storas lygus rąstas
rungas – nestoras dvišakas pagalys, įstatomas į vežėčias, kad būtų galima prikrauti didesnį vežimą
rusvelkis – arklių sukamas ratas, sujungiamas su kuliamąja ar kt. mašina; maniežas
rūtas – virbas, atskiras lango stiklas
sąjama – visuma
sklįsti – prisipildyti ko plūstančio
slidokas – kazlėkas
slukutis – paukštelis
smailauti – smaguriauti, smaližiauti; tykoti skanumynų
smakas – slibinas, drakonas
smaugai – gerklų difteritas
smetona – grietinė
soda – kaimas
sodnas – sodas
spalnas – bendras
spelčiai – rėmai
spilga – sagė, segtukas
spilgti – vysti, nykti
spirgutė – senovinis pasninko valgis iš skrudintų grūstų kanapių ar sėmenų
spitrius – trumparegis

spitrėti – sunkiai, vargais negalais įžiūrėti; įtemptai žiūrėti, spoksoti; aklioti
sprudunklis – sagą atstojąs šakalėlis
subata – šeštadienis
suklekti – sukrešėti, sutenėti
suspringti – sukliūti, įstrigti
stadala – daržinė vežimams su arkliais įvažiuoti prie smuklių
stancas – forma
stanikas – moteriška liemenė
styčą varyti – lenktyniauti, eiti lažybų
stonas – būklė, padėtis
stončka – kaspinas
stota – gardas
strypas – pagalys, patogus mesti į ką, strampas
strobkė – moteriška palaidinė; trumpas moteriškas švarkas ar vatinukas
stukas – linų svorio matas (apie 8–10 kg)
sverti – kelti pastatą keliais rąstais aukščiau
šabašinis – skiriamas šabui
šakarnis, šakarnus – šakotas
šalberka – liemenė
šaudytinis – tveriamas iš ištisinių karčių
šėpa – spinta
šiaučius – batsiuvys, kurpius
šlebė – liemenė; švarkas; suknelė; sijonas
šmanta – nauda, manta, vertė
šniūras – iš linų, kanapių pluošto nuvyta virvė
špokas – varnėnas
šriubas – sraigtas, varžtas
šulė – žydų maldos namai, sinagoga
šundrieka – pataisas
šustrus – energingas, guvus, greitas
švetintis – lyjant po pastoge laukti, kol nusigiedrys
švogeris – svainis
taigoti – stengtis ką labai rūpestingai daryti
tajau – taigi
tajyti – raminti; taikyti
takišas – užtvaras, kad žuvys upėje nepraeitų
taškuoti – pinti, kaišioti plonomis žilvičio, lazdyno ar karklo vytelėmis
tekinis – ratas
tepliorius – tapytojas
terankis – didelė apvali pintinė pašarui nešti, doklas

tynė – pailgas indas maudytis; maudymasis ir gydymasis tame inde, vonia; purvynas
tįsuolė – nutįsusi šaka
trachomotas – apimtas trachomos, akių junginės ir ragenos uždegimo
trakropė – bulvinių šeimos nuodingas vaistinis augalas
trantas – senas, prastas daiktas, šlamštas
triaušis – asiūklis
trintynė – pieniška miltinių kukulių sriuba
triūba – dūda, ragas, trimitas
tūbas – veltinis
ūlyčia – kaimo kelias, gatvė; kaimas
utis – utėlė
uvožoti – pastebėti, pamatyti, atkreipti dėmesį
užbarzdė – atskelta pasmailinto galo atplaiša (meškerės kabliuko ar žeberklo)
užduralis – kiemas užpakalinėje gyvenamojo namo pusėje
užkolis – rato ašies kàištis
užstadalis – vieta už staldo, tvarto
užtrinas – riebalai kam pagardinti, uždaras
vabolė – vabalas; juodvabalis
Vainikai – Dievo kūno šventė, Devintinės
vedeklis – kas vadelioja per mėšlavežį
vėžulis – menkai pakrautas vežimas
vienrykštė – vingiorykštė, erškėtinių šeimos pievų augalas
vilgnas – drėgnas
votkotis – botago kotas
zimsas – baldų, langų pjaustiniai pagražinimui
žalausė – karvė žalomis ausimis
žambas – skvernas
žardiena – aikštė aplink klojimą, aptvaras
žekstaibis – blauzdinė, kojinės dalis
žygiuojasi – šeria, suvarinėja gyvulius
žiograrikis – pinutis
žiogris – pynučiai
žyras – išeiti į žyrą – pasipelnyti
žiudrus – šiurkštus
žiūrė – avižinis kisielius, bet koks skystas viralas
žiurksoti – žiūrėti, akis įbedus

Epilogas

Prof. Ignas Končius Jungtinėse Amerikos Valstijose. 1955 m.

Profesorius Ignas Končius – fizikas, etnologas, žemaitis

Žurnalisto Gedimino Zemlicko interviu su Algirdu Končiumi, 2001 m.

SODINO TAUTOS GYVYBĖS DAIGUS

Daugialypė prof. Igno Končiaus (1886 07 31–1975 02 19) veikla nusipelnė, kad jį prisimintume ir geriau pažintume. Būtų galima ilgai ginčytis, mokslo ar kultūros veiklos bare jis daugiau nuveikė. Aišku, tai išskirtinė asmenybė, bet kartu ir labai būdinga tautai, XX a. pradžioje ieškojusiai platesnių saviraiškos būdų ir jos įgyvendinimo kelių.

To meto lietuvių tautinis judėjimas išaugo iš knygnešystės ir uždraustos lietuviškos spaudos platinimo, lietuviškų vaidinimų ir klojimo teatro – tautai reikėjo subręsti, įgauti savigarbos. Reikėjo ir tos tautinės sąmonės brandintojų. Maskvos, Peterburgo, Varšuvos studentija, jaunosios lietuvių inteligentijos atstovai, kaip tik ir ėmėsi tautinės bei kultūrinės statybos darbo, kuris, susiklosčius palankioms istorinėms aplinkybėms, galiausiai ir atvedė prie Nepriklausomos Lietuvos valstybės.

Igno Končiaus biografijoje gal ir nedaug rasime išskirtinai politinės veiklos aspektų. Savo pašaukimą jis matė ne politinėse batalijose, bet krašto ir žmonių kultūrinime, švietime, taigi jis sodino ir puoselėjo tuos tautos gyvenimo daigus, kurie auga lėtai, bet vaisius ir gaivinantį pavėsį teikia ilgus dešimtmečius.

UŽSIKRĖTĖ GIMTOJO KRAŠTO PAŽINIMO VIRUSU

Į lietuvių tautinę ir kultūrinę veiklą I. Končius įsitraukia, kai 1903 m. baigęs Palangos progimnaziją įstoja į Liepojos gimnaziją. Dalyvauja Latvijos lietuvių šelpimo draugijos rengiamuose dramos ir muzikos vakaruose, domisi jaunalatvių veikla, kurios įtaka didesnės tautinio veikimo patirties neturintiems lietuviams

tuo metu buvo gana didelė. 1907 m. įstojęs į Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą, I. Končius nepamiršta ir visuomeninės veiklos. Tampa Peterburgo universiteto lietuvių studentų būrelio nariu, rengia lietuviškus vaidinimus ir pats juose vaidina. Apie tai užsimena ir Balys Sruoga knygoje *Lietuvių teatras Peterburge*.

Pažintis su prof. Eduardu Volteriu pasuka I. Končiaus likimą dar viena kryptimi: profesorius užkrečia žemaitį gimtojo krašto pažinimo virusu. Nuo šiol ištikima meilė ir aistra žemaičių etnografijai bei etnologijai lydės I. Končių visą gyvenimą. E. Volteris suteikė veiklos pagrindus, kurie skiria profesionalą nuo mėgėjo. Padedamas E. Volterio, I. Končius parengė ir instrukciją, kaip rinkti medžiagą apie žemaičių trobesius, kaip juos klasifikuoti.

1911–1912 m. I. Končius per vasaros atostogas išvaikščioja gimtojo Plungės krašto apylinkes. Apie tai *Lietuvos žiniose* galima perskaityti publikacijų ciklą „Žemaičiuos“[1]. 1912 m. vasarą dviračiu sukoręs 800 km sudarė Plungės krašto pakelių kryžių ir koplytėlių statistiką. Nustatė, kad vienam kilometrui kelio tenka vidutiniškai po puštrečio šventojo. Vargu ar kur nors Europoje būta tokios šventųjų gausos.

Tačiau tomis pačiomis vietomis 380 km sukoręs po 20 metų – 1932 m. – berado tik 57 proc. buvusių kryžių ir koplytėlių. Po 1932 m. kas vasarą apvažiuodavo Žemaitiją keliais maršrutais: Jurbarkas–Eržvilkas–Nemakščiai–Kražiai–Užventis–Luokė–Raudėnai–Tryškiai–Viekšniai–Laižuva. Iš viso tvirtino nuvažiavęs 2424 km, pakelėse surašęs ir nufotografavęs 3234 šventuosius, neskaičiuojant kryžių ir koplytėlių kapinėse, senkapiuose ir kapeliuose. I. Končiaus duomenimis, Žemaitijoje vienam kilometrui vidutiniškai tenka 1,3 šventojo, arba vieną šventąjį aptinkame kas 0,7 kilometro.

Šių ekspedicijų įspūdžius bei duomenis I. Končius skelbė tęstiniame straipsnyje „Žemaičių padangės kryžių ir koplytėlių statistika“, publikuotame žurnale *Soter* (1931, Nr. 1; 1932, Nr. 2; 1936, Nr. 1; 1937, Nr. 1–2; 1938, Nr. 1) ir *Gimtajame krašte* (1943, Nr. 31).

VISUOMENINĖ IR MOKSLINĖ VEIKLA

Pridūrę, kad 1922 m. Dotnuvos žemės ūkio ir miškų mokykloje I. Končius įkūrė moksleivių būrelį gimtajam kraštui pažinti, su Viktoru Ruokiu išvaikščiojo Palangos apylinkes ir kartu išleido knygą *Palangos kraštas* (1925 m.), o 1931 m. jis paskiriamas Valstybės archeologijos komisijos nariu, tampa Oro muziejaus Kaune iniciatoriumi, gali pasirodyti, kad kalbame apie žymų kultūrininką, etnografą. Tačiau iš tiesų I. Končiaus veikla daug platesnė ir įvairesnė.

---

[1] Žr. šioje knygoje p. 7–23.

Vėl grįžkime į praeitį. I. Končius – pirmasis lietuvis mokytojas Palangos gimnazijoje, į kurią pateko iš Peterburgo baigęs universitetą ir gana palankiai susiklojus aplinkybėms, nes Lietuvoje carinė valdžia lietuvių į gimnazijas stengdavosi neskirti.

Per Pirmąjį pasaulinį karą I. Končius vėl Peterburge, kur įkuria draugiją šelpti nuo karo nukentėjusius lietuvius. Nuo 1915 m. rudens mokytojauja Estijoje, Veraus (Verrö) mieste, į kurį perkeliama Palangos mergaičių gimnazija. Rašo lietuvišką fizikos vadovėlį, kurio 150 puslapių, I. Končiaus tvirtinimu, buvo išspausdinta karo metais Voroneže. Deja, spaudinio nerasta, 316 puslapių rankraštis saugomas Vilniaus universiteto rankraštyne.

1920 m. likimas I. Končių nubloškia į Stavropolį, kur jis dirba Žemės ūkio instituto asistentu, įkuria komitetą lietuvių pabėgėliams šelpti, kuriam ir vadovauja. 1921 m. vasarą grįžta į Lietuvą ir dėsto Dotnuvos žemės ūkio ir miškų mokykloje. Prasideda tikriausiai vienas aktyviausių jo mokslinio, pedagoginio, kultūrinio ir kraštotyrinio gyvenimo laikotarpių.

Dėstydamas fiziką, jis susiduria su šios srities lietuviškosios terminijos stygiumi. I. Končius ryžtasi sukurti terminus, kreipiasi į Joną Jablonskį, kurį atostogaujantį aplanko prie Seredžiaus. Fizikos terminijos reikalai I. Končiui ir vėliau nuolat rūpėjo.

1924 m. Žemės ūkio technikumas Dotnuvoje pertvarkytas į akademiją, I. Končius jau docentas, o nuo 1926 m. docentas Lietuvos universitete Kaune. 1931–1939 ir 1940–1944 m. I. Končius Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos ir gamtos fakulteto Fizikos katedros vedėjas, nuo 1932 m. pakeltas į ekstraordinarinius profesorius.

I. Končius dalyvauja mokslinėse konferencijose, mokslo tikslais pabuvoja Švedijoje, Sovietų Sąjungoje, Čekoslovakijoje. Su Povilu Brazdžiūnu parengė ir 1938 m. išleido *Fizikos praktikos darbus*, su Kazimieru Baršausku tyrinėjo kosminius spindulius, o su Antanu Juška 1941 m. parengė *Fizikos kursą*.

VADOVAVO VILNIAUS UNIVERSITETUI

Ypatingą vietą I. Končiaus biografijoje užėmė 1939–1940 m. sandūra. Būdamas didelis visuomenininkas, tačiau visada vengęs administracinio darbo, I. Končius leidosi įkalbamas perimti tuometinio Stepono Batoro universiteto valdymą. Pasijuto kaip įmestas į ugnį. Jam teko lenkiškos dvasios mokslo ir studijų įstaigą perdirbti į lietuvišką, lojalią Lietuvos Respublikos vyriausybei. Tam reikėjo parodyti nemažai takto ir diplomatinių sugebėjimų. 1940 m. sausio 15 d. Vilniaus universiteto rektoriumi paskirtas prof. Mykolas Biržiška. Faktiškai universitete pereinamuoju laikotarpiu (1939 11 20 – 1940 01 15) rektoriaus pareigas ėjęs I. Končius savo misiją įvykdė garbingai ir grįžo į Vytauto Didžiojo universitetą, kur dirbo iki jo uždarymo 1943 m.

ČERVENĖ IR KARO METAI LIETUVOJE

Beje, 1943 m. galėjo ir nesulaukti, nes 1941 m. gegužę buvo suimtas sovietų. Kalėjo Kaune, Minske, o nacistinei Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą ir prasidėjus karui, su kitais kaliniais buvo varomas į Rytus. Birželio 26-osios naktį dauguma tų žmonių buvo sušaudyti Červenės miške. I. Končiui ir dar kai kuriems pasisekė – jie liko gyvi ir grįžo į Kauną.

Karo metais buvo įkurta Savitarpinės pagalbos organizacija, kuri atliko nepaprastai svarbų lietuvius telkiantį vaidmenį. Tai buvo vienintelė lietuvių organizacija, kuri veikė karo metais visose apskrityse: rinko aukas iš ūkininkų ir šelpė mokytojus bei kitus šalpos reikalingus asmenis.

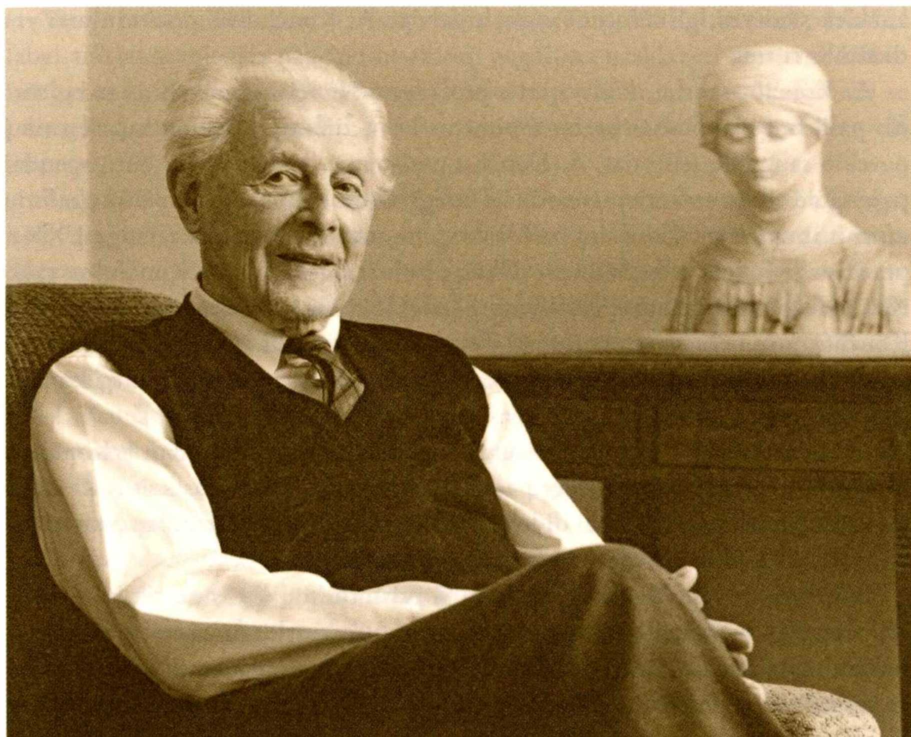
1943 m. naciams uždarius Lietuvos aukštąsias mokyklas ir Lietuvos mokslų akademiją, į Štuthofo koncentracijos stovyklą išvežus apie 40 Lietuvos inteligentų, I. Končius buvo vienas iš tų, kuris net nacių verčiamas nepasirašė kvietimo Lietuvos jaunimui stoti į SS legioną. Be to, I. Končius pasirašė protestą vokiečių generaliniam komisarui Adrianui von Rentelnui dėl išvežtų į koncentracijos stovyklą lietuvių inteligentų. Šie principingi pilietiniai žingsniai turėjo didžiulį poveikį lietuvių visuomenei. Apie tai, minint I. Končiaus 70-metį, JAV lietuvių spaudoje rašė Mykolas Krupavičius.

ŽEMAITIŠKAI KALBINO SAVO NUDROŽTUS ŠVENTUOSIUS

Antrojo susitikimo su bolševikais I. Končius nelaukė ir 1944 m. vasarą, artėjant frontui, pasitraukė į Vakarus. Kartu pasitraukė ir jo sūnūs Vytautas bei Liudas. Lietuvoje liko I. Končiaus žmona Marija Kentraitė-Končienė ir sūnūs Algirdas bei Jurgis.

Patirti išgyvenimai nenumarino I. Končiaus visuomeniškumo. Pokaryje Vokietijoje, Bairoite (Bayreuth) jis įkūrė Savitarpinės pagalbos komitetą, gyvendamas lietuvių stovyklose mokytojavo laikinose lietuvių mokyklose, rašė pabėgėlių spaudai. Tapo Lietuvos tremtinių bendruomenės valdybos nariu, Akademinio skautų sąjūdžio pirmininku (1947–1954).

Persikėlęs į JAV, Bostoną, Tuftso universitete dirbo fizikos tyrimų laboratorijoje. Dalyvavo Lietuvių inžinierių draugijos veikloje, tapo jos garbės nariu. 1960 m. buvo apdovanotas aukščiausiu Lietuvių skautų sąjungos Geležinio Vilko ordinu. JAV tęsė ir savo pamėgtą meninę veiklą: drožinėjo šventųjų skulptūras, koplytėles, kryžius. Drožinėdamas užsimiršdavo, ir tai jam padėjo iškęsti prievartinės emigracijos nedalią. Taip niekada ir nebeišvydo savo Lietuvos. Jam jau nebuvo lemta keliauti karštai mylimos Žemaitijos keliais ir takais. Žemaitiškai galėjo pakalbinti tik savo nusidrožtus šventuosius, į kuriuos įdėjo visą savo

Prof. Igno Končiaus vyriausias sūnus Algirdas Končius (1915–2006).
Fot. Kęstutis Stoškus

ilgesį ir meilę, kurią visada norėjo skirti tik savo kraštui ir jo žmonėms.

Prof. I. Končius mirė 1975 m. vasario 19 d. Putname, palaidotas Čikagos Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse. Į Tėvynę sugrįžo tik 1996 m., kai jo palaikai buvo perlaidoti Vilniaus Rasų kapinėse.

VIENINTELIS, KURIS SIEJA KARTAS

I. Končiaus sūnus dr. Algirdas Končius – vienintelis, kuris liko siejančiąja grandimi su tėvo karta. Tarpukario metais Algirdas Končius Prahoje baigė Žemės ūkio inžinerijos ir miškų institutą, anglų kalbos įgūdžius gilino Londone (1936–1937).

Bendrauti su A. Končiumi malonu, lengva, nors nėra labai paprasta. Mat reikia orientuotis daugybėje įvykių, bent viena ausimi būti girdėjus apie daugybę asmenų, kurie buvo tarpukario visuomeninio gyvenimo ašis, o kiti – pokario metų aukos ar budeliai. Jaunesnės kartos atstovui visa tai tėra gal tik kažkur

kažkiek skaitytų, girdėtų nuotrupų atgarsiai. A. Končiui šie prisiminimai yra didžiulis turtas.

A. Končiui svarbu, kad jo tėvo prof. Igno Končiaus mokslinis ir kultūrinis palikimas jaunesnės kartos žmonėms būtų žinomas, nenugultų vien tik į paveldo saugyklų lentynas. A. Končius pasistengė, kad 1996 m. būtų spaudai parengta ir išspausdinta priverstinėje emigracijoje mirusio jo tėvo etnografinių atsiminimų knyga *Žemaičio šnekos*, kuri mums atveria platoką langą į XX a. pradžios žemaičių materialinę ir dvasinę kultūrą. 2001 m. A. Končiui pavyko išleisti tėvo atsiminimus *Mano eitasis kelias*. Šią knygą sudarė pats autorius I. Končius. Jam nebuvo lemta išvysti Tėvynės, su kuria jis buvo suaugęs kūnu ir siela. Tai prisiminimai apie tėviškę, vaikystę, mokslo metus, tremtį, konkrečius žmones.

Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugoma per tris tūkstančius I. Končiaus fotografijų, kurios šiandien, per pastarąjį šimtmetį visiškai pasikeitus Žemaitijos kraštovaizdžiui, turi labai didelę mokslinę ir kultūrinę vertę. Jau pats laikas būtų išleisti I. Končiaus fotografijų leidinį.

Pokalbyje su dr. Algirdu Končiumi iš prisiminimų iškils ne tik jo tėvo paveikslas, bet ir daugelis kitų tarpukario ir pokario Lietuvos asmenų, kurie reikšmingi mūsų kultūrai ir mokslui. Svarbiausia, jog tai autentiški amžininko prisiminimai ir požiūris į to meto įvykius.

GYVENIMAS REIKALAVO EITI Į ŽMONES

Gerbiamasis Algirdai Končiau, ne kartą mūsų pokalbiuose apie savo tėvą fiziką, etnologą ir rašytoją prof. Igną Končių esate sakęs, kad tikrų mokslinių darbų, kaip mes juos šiandien suprantame, jis parašė ne tiek jau daug. Mat gyvenimas iš tarpukario Nepriklausomos Lietuvos profesorių reikalavo ne vien mokslinių tyrinėjimų. Vaizdžiai tariant, ir kitaip nei mūsų laikais, reikalavo ne tiek skverbimosi į gylį, kiek veiklos į plotį. Juk būtent tas stebėtinai platus interesų ratas prof. Igną Končių tarp amžininkų padarė šimto nuopelnų žmogumi. Ką Jūs apie tai manote?

Turbūt žemaičiai Igną Končių taip pavadino. Kaip aš tą problemą suprantu? 1918 m. susikūrus Nepriklausomai Lietuvos valstybei, o 1922 m. įkūrus Lietuvos universitetą, iš visos Rusijos ėmė grįžti inteligentai: pedagogai, inžinieriai ir kitų profesijų atstovai. Mokslo žmonių, aukštųjų mokyklų dėstytojų ir profesorių buvo nedaug – tik vienas kitas. Mokslinius laipsnius turėjo Augustinas Voldemaras, Vincas Čepinskis ir dar keli. Todėl pačius dėstytojus ir mokslo žmones Lietuvai reikėjo parengti. Tačiau kaip juos rengti, jei nebuvo net literatūros? Ta pačia proga priminsiu, jog mano tėvas buvo parengęs keturių dalių (400 p.) lietuvišką fizikos vadovėlį, pradėtą rašyti dar 1915 m. pradžioje, kuris taip ir liko neišspausdintas.

Vienu metu reikėjo griebtis daugybės darbų. Tarpukario Lietuvos profesūra labai aiškiai suvokė šią pagrindinę mintį: negalima užsidaryti savajame kiaute, nes gyvenimas reikalavo eiti į žmones. Beje, taip sakė ir Kristus. Profesoriai suprato, kad tautą reikia auklėti, šviesti, ir niekas kitas to darbo nepadarys – tik jie patys.

Tada visiškai suprantama, kodėl Ignas Končius ar net toks puikus hidrologas kaip Steponas Kolupaila, kurio monografija *Nemunas* ir dabar neprarado mokslinės vertės, tapo Akademinio skautų sąjūdžio veikėjais. Per skautiją jis taip pat nešė šviesą savo krašto žmonėms. Hidrologijos klausimais domėjosi ir I. Končius, kuris su prof. Viktoru Ruokiu parašė keletą straipsnių apie kelionę nuo Minijos ištakų iki žiočių. Tai buvo didžiausiai Žemaičių krašto upei skirtos publikacijos. I. Končius buvo ne tik skautų organizacijos narys, bet dar priklausė bene aštuonioms Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universiteto studentų organizacijoms, buvo Žemaičių studentų draugijos įkūrėjas, be to, dar šešių ar septynių organizacijų garbės narys.

Norite pasakyti, kad akademinė bendruomenė buvo labai demokratiška, nesijautė didelio atotrūkio tarp studentų ir profesūros, visus vienijo bendri siekiai?

Noriu pasakyti, kad profesūra gyveno kartu su jaunuomene, kartu su visa tauta. Šią mintį galėčiau pagrįsti pavyzdžiais iš savo patirties. Studentai su savo profesoriumi ar dėstytoju užėję tegu ir į aludę niekada nepadaugindavo, elgėsi padoriai.

Universitete trūko daug ko – lėšų, aparatūros, literatūros. Tačiau kodėl mano tėvą prof. Igną Končių geru žodžiu minėjo jo buvę asistentai? Todėl, kad ne pats katedros vedėjas skubėjo tobulintis į užsienį, bet siuntė savo gabiausius jaunus Matematikos ir gamtos fakulteto Fizikos katedros darbuotojus. Taip į Angliją išvyko tobulintis Adolfas Jucys, kuris 1938 m. stažavosi Mančesterio, 1939–1940 m. Kembridžo universitetuose. Kazimieras Baršauskas 1936 m. tobulinosi Berlyno universitete. Povilas Brazdžiūnas išvyko į Ciuricho universitetą, kur, vadovaujamas prof. E. Meyerio, 1930 m. apgynė mokslų daktaro disertaciją. Antanas Žvironas taip pat studijavo Ciuricho universitete, to paties E. Meyerio vadovaujamas 1933 m. apgynė mokslų daktaro disertaciją. Kiek anksčiau Antanas Puodžiukynas mokėsi Miunsterio ir Vienos universitetuose, 1927 m. Vienoje įgijo eksperimentinės fizikos daktaro laipsnį, vėliau dirbo su I. Končiumi Lietuvos universitete.

Matyt, I. Končiaus pašaukimas – būti mokytoju, ir juo – plačiąja prasme – jis buvo visą savo gyvenimą.

Pirmiausia jo pašaukimas – visuomeninė veikla, kuriai jis atidavė labai daug laiko ir jėgų. Tiesa, buvo gabus ir mokslinei veiklai. Sprendžiu iš to, kad Peterburgo universitete kurį laiką dirbo fizikos laboratorijoje. Kai tėvas 1917–1920 m. buvo priverstas gyventi Stavropolyje ir dirbo Žemės ūkio institute asistentu, jis buvo kviečiamas asistentu į Tbilisio universitetą. Tiesa, dėl šito nesu visiškai tikras. Į Lietuvos mokslo istoriją I. Končius pirmiausia įeina kaip pirmojo lietuviško *Meteorologijos* vadovėlio (1924) ir pirmojo fizikos terminų žodyno *Terminai fizikos reikalams* (1923, 1924) sudarytojas. Taip pat yra išleidęs fizikos paskaitų konspektų, išvertė mokslo populiarinimo knygų. Išleido ir taikomosios meteorologijos vadovėlį *Ūkininko dangus* (1925).

Tačiau I. Končiaus visuomeninė veikla šiandien man atrodo daug ryškesnė ir už mokslinę. 1907–1912 m. studijuodamas Peterburge buvo vienas iš šio miesto lietuvių draugijos veikėjų, įsteigė ir dalyvavo studentų ratelyje, kuris tyrinėjo lietuvių tautos praeitį ir kultūrą. Skaitė paskaitas pats ir kvietėsi kitus lektorius, kurie rūpimais klausimais galėjo pasakyti ką nors naujo.

I. Končiaus visuomeniškumo, kaip būdo savybės, tikriausiai nereikėtų atskirti nuo jo pomėgio rašyti į plačiąją spaudą. Pirmuosius savo straipsnius spaudoje tėvas paskelbė dar 1904–1905 m., vėliau rašė ir studijuodamas Peterburge. Paulius Galaunė man yra sakęs: „Tuo metu, kai gyvenau Petrapilyje, man buvo labai įdomu skaityti Igno Končiaus straipsnius...“ To savo pomėgio tėvas niekada neprarado.

Peterburgo universiteto profesoriaus, Lietuvių mokslo draugijos nuo 1907 m. nario Eduardo Volterio paskatintas Ignas Končius per 1911–1912 m. vasaros atostogas, kaip pats rašo, valkiojosi po Žemaitiją, registravo, aprašinėjo ir fotografavo koplytėles, kryžius, šventųjų skulptūras. Plungės apylinkėse dviračiu įveikė 800 km. Ir kiekviename iš jų rado po kelias koplytėles ar kryžius. Šiuos savo įspūdžius iš kelionių po gimtojo Plungės krašto apylinkes aprašė 1912 m. laikraštyje *Lietuvos žinios*. Tai ištisas ciklas etnografinio pobūdžio straipsnių „Žemaičiuos“.

Jau tuo metu I. Končius buvo susipratęs žemaitis, dėl to man nekyla jokių abejonių. Visuomeninės veiklos nemetė ir baigęs universitetą, kai Pirmojo pasaulinio karo metais su Palangos gimnazija, kurios mokytoju buvo, jam teko evakuotis nuo fronto į Peterburgą, vėliau kurį laiką gyventi Veraus miestelyje Estijoje, o 1920 m. atsidūrė jau minėtame Stravropolyje. I. Končiaus visuomeniškumas atsiskleidė visa jėga, kai 1921 m. sugrįžo į Nepriklausomą Lietuvą. Dotnuvos žemės ūkio ir miškų mokykloje, kuri 1924 m. buvo perorganizuota į Žemės ūkio akademiją, I. Končius dėstė fiziką ir matematiką, pasireiškė ne

tik kaip puikus ir studentų mėgstamas dėstytojas, bet ir kaip didelis visuomenininkas, kraštotyrininkas. Ši jo veikla nenutrūko ir 1926 m. I. Končiui su šeima persikėlus į Kauną, kur jis buvo pakviestas Lietuvos universiteto docentu.

Susidaro įspūdis, jog kraštotyrinė veikla I. Končiui buvo daug daugiau negu tiesiog pomėgis ar malonus laisvalaikio leidimo būdas. Tikriausiai iš viso negalėtume suprasti prof. I. Končiaus vietos Lietuvos moksle ir kultūroje, jeigu iš akių išleistume šią jo veiklos dalį. O ji tęsėsi nuo studijų metų Peterburge iki paskutinių jo gyvenimo metų Lietuvoje.

I. Končius 1921 m. Dotnuvoje buvo įsteigęs būrelį gimtajam kraštui pažinti, kurio veikloje dalyvavo ne tik Žemės ūkio ir miškų mokyklos moksleiviai, bet ir kiti dotnuviškiai. Su savo bičiuliu ir dėstytoju, būsimuoju profesoriumi Viktoru Ruokiu 1922 m. tyrinėjo Palangos apylinkes. Šios ekspedicijos rezultatas – knyga *Palangos kraštas. Palangos kraštui pažinti medžiaga* (1925). Tai gana išsami etnografinė studija, kurioje yra ir statistinių duomenų.

Man, regis, 1930 m. taip pat yra tekę dalyvauti vienoje ekspedicijoje su tėvu į Apuolės piliakalnį Skuodo rajone. Toje ekspedicijoje, be I. Končiaus, dalyvavo prof. Eduardas Volteris, generolas Vladas Nagius-Nagevičius, kuris 1904 m. buvo baigęs Peterburgo archeologijos institutą, o 1921 m. Kaune jau buvo spėjęs įsteigti Karo muziejų. Dalyvavo taip pat tėvo brolis, mano dėdė Petras Končius. Aš tarp visų išvardytų, suprantama, buvau pats jauniausias ir ne kažin kiek šiandien apie tą ekspediciją galėčiau papasakoti. Prisimenu, jos dalyviai kasinėjo Apuolės piliakalnį, tėvas, aišku, ir fotografavo. Išliko nuotrauka, kurioje visi esame nusifotografavę prie piliakalnio.

Mano dėdė P. Končius tuo metu buvo Jonui Vailokaičiui priklausiusio Ūkio banko Klaipėdos skyriaus direktorius, turėjo seną lengvąjį automobilį „Fordą“ ir Palangoje prižiūrėjo J. Vailokaičio namus. Tuo „Fordu“ tą kartą pasinaudojo ir Apuolės piliakalnio tyrinėtojai. P. Končius buvo kultūrininkas, todėl tokias savo brolio iniciatyvas paprastai palaikydavo.

APLINKA

Ne kartą esate pabrėžęs, jog I. Končius buvo užsispyręs žemaitis, labai kietas ir sąmoningas lietuvis. Kokioje aplinkoje jis išaugo, gal jau XX a. pradžioje jį supo lygiai tokie pat užsispyrę ir sąmoningi žemaičiai? Kitaip tariant, ar I. Končius tuo metu buvo iš aplinkos išsiskirianti asmenybė, o gal vienas iš daugelio panašių?

Norėdamas atsakyti į šį klausimą, turėčiau prisiminti vieną kitą tos aplinkos žmogų. Mano senelis, motinos tėvas Jonas Kentra buvo vienas iš pagalbininkų, kai 1899 m. Palangoje buvo statomas pirmasis lietuviškas spektaklis „Amerika pirtyje“. Taigi tautiškai susipratęs žemaitis. Kentros buvo kilę nuo Vėžaičių. Jonas Kentra vežiojo ir platino draudžiamą lietuvišką spaudą, buvo išvežtas į Sibirą.

Apskritai žemaičių ūkininkai buvo gana pasiturintys, turėjo po 20–25 ha žemės. Buvo ir vadinamųjų žemaičių bajorų, kurie kalbėję tik žemaitiškai, o prie dvaro girdėdavę ir lenkų kalbą. Kretingoje didelį dvarą turėjęs Parčevskis kalbėjo tik žemaitiškai, nes kitaip nemokėjo. Grafas Alfredas Tiškevičius, su kuriuo kartu Palangoje žaisdavome futbolą, taip pat jokios kitos kalbos, išskyrus žemaičių ir prancūzų, nemokėjo. Su jo dėde Kretingoje gyvenusiu grafu Aleksandru Tiškevičiumi vieną kartą man yra tekę net pusryčiauti jo žiemos sode, kuris dabar atkurtas ir priklauso Kretingos muziejui.

Tačiau Jūs, kiek žinau, nesate bajoras, tai kaip suėjote į artimą pažintį su grafais Tiškevičiais? Per tėvą prof. Igną Končių, o gal per dėdę Petrą Končių?

Mes, Končiai, – mužikai. Mano mamos tėvai buvo Bielkevičiai, turėjo 50 hektarų. Mano tėvas šaipydavosi: „Kokie jūs Bielkevičiai – Bielkai esate." O vienas tų Bielkevičių – Jonas – prieš karą buvęs Veterinarijos instituto direktorium, per dantį traukdavo mano tėvą: „Ak tu, Končiau, mužike." Taip vienas ant kito.

Reikia suprasti savotišką to meto atmosferą. Mano senelis iš Končių pusės kalbėjo lenkiškai, kaip ir senelė iš Bielkevičių, bet savo dvasia – *in vitro* – jie visi buvo lietuviai žemaičiai. Kalba buvo mechaniška bendravimo forma. Mano tėvo tėvai turėjo 36 hektarus pievų ir kitos žemės. Tėvas rašo, kaip jo sesuo mokėsi Plungėje. Jeigu tik mokytojas išgirsdavo kalbant mokinius nerusiškai, tai pakabindavo ant kaklo „metelingę" – tokią metalinę lentelę. Perkabinti ant kito mokinio kaklo galėsi tik tada, jei išgirsi kitą lietuviškai kalbant.

KAIP KAZIMIERAS JAUNIUS IŠGELBĖJO KONČIŲ PAVARDĘ

Kaip atsitiko, kad Končius netapo Koncevičiumi? Juk pavojaus būta?

Reikšmingas klausimas. Mano dėdė Petras Končius mokėsi kunigų seminarijoje Peterburge, nes Kauno kunigų seminarija buvo uždaryta. Kai mokėsi jau trečiame kurse ir visi tikėjosi, kad P. Končius taps kunigu, rektorius sykį jį pavedėjo į šalį ir sako: „Ponas esi Kuncewicz, ne Končius. Matai?" Dėdė krapšto pakaušį – ką dabar daryti? Tada nuėjo pas kalbininką kunigą Kazimierą Jaunių, kuris ten pat dėstė, ir klausia: „Ką man dabar daryti? Rektorius liepia pavardę keisti." K. Jaunius ir sako: „Nekeisk, tavo labai graži tikra žemaitiška pavardė. Žiūrėk, kas parašyta maldaknygėje: Per kryžių ir kančią Tavo..."

Todėl mokykloje ir gimnazijoje mane visada ir vadindavo *mūkele*. O dėdė P. Končius taip ir netapo kunigu – išėjo iš seminarijos.

Kiek ta K. Jauniaus pateiktoji Končiaus pavardės etimologija rimta?

Veikiausiai kalambūras. Bet K. Jaunius šitaip pasakė.

Vadinasi, K. Jaunius išgelbėjo Končiaus pavardę nuo sulenkinimo?

Taip išeina. Mano tėvui pavojaus nebuvo, nes į kunigus nėjo. Pakako būti

Ignatijum Antonovičium. O dėdei Petrui dėl pavardės galėjo būti striuka. Kaipgi mužikas gali būti kunigu?

Išvažiuodami iš Stavropolio tėvai vežėsi ir savo uždarbį – vieną kitą auksinį dešimtuką. Dar tik prasidėjus karui, evakuojant Palangos progimnaziją, tėvui buvo išmokamas atlyginimas į priekį ir jo paklausė: „Ar popieriais, ar metalu norite gauti?“ Tėvas sutiko per pusę: dalį asignacijomis, dalį auksiniais pinigais. Tai buvo laikai: ne visi norėjo imti auksą. Vieną kitą auksinę monetą įkišę į muilą tėvai atsivežė iš Rusijos grįždami į Lietuvą.

I. KONČIAUS ARCHYVO KELIAS Į TĖVYNĘ

Kaip Amerikoje rašyti Jūsų tėvo rankraščiai atsidūrė Jūsų rankose? Tikriausiai tai ilga istorija, nes sovietmečiu vargu ar tėvas iš Amerikos būtų galėjęs Jums tuos rankraščius perduoti?

Rankraščiai kartu su visu tėvo archyvu iš JAV atvežti jau šiais laikais. Amerikoje, gyvendamas Bostone, vėliau Čikagos priemiestyje Putname, tėvas bendravo su jam artimais žmonėmis, savo buvusiais studentais dar iš Kauno laikų. Daug bendravo su labai jį gerbusiais skautais, nevedusiu, neseniai mirusiu vyriškiu. Su jais tėvas tvarkė visus skautų reikalus. Savo svarbiausius archyvinius rašto dalykus tėvas atrinko, sutvarkė ir sukrovė į didelį lagaminą, tačiau prieš mirtį sūnui Liudui kažkodėl nepaliko. O paliko inžinieriui Kostui Nenortui, gyvenusiam netoli Bostono. Žinoma, man tai buvo truputį keista.

Po Kosto Nenorto mirties tėvo lagaminas su rankraščiais ir kitu archyvu liko pas Iną Nenortienę. Ji gyveno Čikagoje netoli mano brolienės namų (brolis Liudas Končius tada jau buvo miręs). Žinoma, nedavė ramybės klausimas, kodėl tėvas savo rankraščius paliko Nenortams. Kai sužinojau, kad brolis miręs, paprašiau jo dukters, savo dukterėčios, kad man į Vilnių atsiųstų tą tėvo lagaminą. Žinoma, padėkojau ir poniai Inai Nenortienei, kad išsaugojo šį mūsų šeimai brangų palikimą.

Lagamine viskas buvo gana tvarkingai suvyniota ir sudėta. Labai abejoju, kad kas nors būtų domėjęsis tėvo raštais, juos skaitęs. Ten buvo tokių dalykų, iš kurių lyg ir aiškėja paskutinė tėvo valia: kiek, ką ir kam palikti.

PALIKIMAS

Būtų labai netaktiška klausti, kas gi Jums turėjo tekti. Tikriausiai tas lagaminas su tėvo raštais ir archyvu, apie kurį ir kalbate?

Kai gavau tėvo lagaminą, staiga išgirdau, kad brolienė pradėjo dalinti tėvo drožinius. Parašiau gana piktą laišką į Ameriką. „Visi tėvo drožiniai nepriklauso nei man, nei jums. Jie priklauso Lietuvai, žemaičiams. Kad neišdalintumėte

kokiems negrams..." Kol aš nesupykstu, mane net gali mylinčiu vadinti. Bet kai supykstu...

Nebūtumėte žemaitis...

Jaučiuosi lyg sėdėdamas prie suskilusio lovio, nes nežinau, ar visus tėvo drožinius gavau. Juk tėvas buvo nepaprastai tvarkingas, viską numeruodavo. Skautų kaklaraiščiams darydamas žiedelius, ir juos numeruodavo. Pavyzdžiui, Rūta Kviklytė-Kulikauskienė gavo tėvo iš medžio padarytą sagę. Tarp jo popierių radau parašyta, kad jai padarytas toks ir toks dirbinys, jo numeris toks ir toks. Kartą ji manęs ir klausia, gal šią sagę atiduoti į tėvo darbų ekspoziciją Plungės muziejuje? Atsakiau, kad nereikia, nes tėvas jai užrašė, jai ir turi priklausyti. O aš tėvo drožinius, gautus iš Amerikos, perdaviau Plungės muziejui. Tiesa, vaikams esu davęs po vieną drožinį, kad saugotų senelio atminimą.

Kokius ryšius Ignas Končius palaikė su Broniumi Kvikliu, enciklopedinio leidinio „Mūsų Lietuva" autoriumi?

B. Kviklys su I. Končiumi ilgai ir dažnai susirašinėjo. Tėvas visus laiškus surišo į ryšulėlį ir jie išliko iki šių dienų.

Beje, vienas turtingas JAV lietuvis Bronius Aleksandravičius siūlėsi iš tėvo nupirkti visą jo drožinių kolekciją. Jis tvirtino, kad jau buvo sulygęs už 5 tūkst. JAV dolerių. Tėvas prieš parduodamas B. Aleksandravičiui minėjo, kad dar nori pasitarti su sūnumis Liudu ir Vytautu. Nežinia, ką tėvas galvojo, bet man atrodo, kad jis vis dėlto nenorėjo galutinai skirtis su savo drožiniais.

B. Aleksandravičius man papasakojo įdomų faktą iš skautiškojo judėjimo, kuriam mano tėvas atidavė daug jėgų. 1957 m. Alpių papėdėje vyko pasaulinis skautų suvažiavimas. Dalyvavo visos valstybės, kuriose buvo skautų organizacijų. Iškilo klausimas dėl valstybių, kurios buvo okupuotos Sovietų Sąjungos, atstovavimo. Kaip dalyvauti lietuviams? Klausimas buvo išspręstas, kai Lichtenšteino princas sutiko tautų parade nešti lietuvišką tautinę vėliavą. Aš tą vėliavą išsaugojau. Ją man atsiuntė to suvažiavimo dalyvis Vytautas Skrinskas, mano bendraklasis iš Kauno „Aušros" berniukų gimnazijos, gyvenęs Toronte, Kanadoje. Dabar ta vėliava saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

Kas vasarą B. Aleksandravičius atvažiuoja į Lietuvą, vasaroja Nidoje. Susitikę prisimename tėvą, jo aplinkos žmones Amerikoje ir Lietuvoje. Paskutinį kartą susitikę nemažai kalbėjomės ir apie Joną Remeiką, su kuriuo likimas buvo suvedęs mano tėvą.

ŠEIMĄ MAITINO PEILIU

Jono Remeikos pavardė mums padės atskleisti naujas I. Končiaus asmenybės spalvas, bet tam mums teks nukeliauti į kitą pasaulio kraštą – į Šiaurės Kaukazą, Stavropolį. Gal primintumėte, kaip I. Končius su visa šeima ten atsidūrė?

1913 m. baigęs Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą ir palankiai susiklosčius aplinkybėms I. Končius įsidarbino Palangos mergaičių progimnazijoje mokytoju. Buvo pirmasis šios progimnazijos mokytojas žemaitis. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, progimnazija buvo evakuota į Estijos miestą Verų, vėliau perkelta į Peterburgą, o iš ten iškeldinta net į Stavropolį. Rusiją krėtė įvykiai: 1917 m. Vasario revoliucija, paskui spalio perversmas, prasidėjo pilietinis karas.

Stavropolyje tėvas dėstė matematiką Olgos mergaičių gimnazijoje, dirbo Žemės ūkio institute laborantu. Buvo sunkus metas, o Rusijoje – visiška suirutė. Vieną vakarą miestą užimdavo raudonieji, kitą – baltieji.

Laimei, I. Končius buvo labai nagingas žmogus, darydavo rūkoriams kandiklius ir cigarines. Jie turėjo didelę paklausą tarp karininkų, kurie net išrūpino tėvui maisto davinį. Už kandiklį galima buvo gauti iki tūkstančio rublių – tiek kainavo pieno butelis. O atlyginimo gaudavo šešis tūkstančius rublių, t. y. šešis butelius pieno. Savo atsiminimuose tėvas rašo, kad Stavropolyje šeimą maitino peiliu.

Nagingas ir apsukrus žmogus vis ką nors prasimano. Pamenu, kaip tėvas kartu su mokytojų seminarijos mokytoju Alfonsu Paške augino triušius, nes šeimai reikėjo pramisti. Regis, tiems triušiams auginti buvo įkurtas net pavyzdinis triušių ūkis. I. Končius su tais triušiais net ir parodose dalyvaudavo. Kai rengėsi grįžti į Lietuvą, pardavė triušius, už kuriuos gavo tiek milijonų, kad su A. Paške nupirko po aštuonis pūdus miltų.

STAVROPOLYJE

Kiek žinau, Stavropolyje I. Končius rūpinosi ir nukentėjusiaisiais nuo karo iš Lietuvos?

Jis buvo Nuo karo nukentėjusiems šelpti draugijos pirmininkas visame Šiaurės Kaukazo regione. Rūpinosi savo kraštiečiais. Kai 1918 m. V. Leninas paskelbė dekretą, leidžiantį Rusijos teritorijoje esančių tautų atstovams grįžti į savo tėvynę, I. Končius gavo įgaliojimus registruoti tautiečius, norinčius grįžti į Lietuvą. Kartą pas jį atėjo Jonas Remeika. Kilimo nuo Obelių, tarnavęs caro kariuomenėje, o kai Rusija pralaimėjo karą Vokietijai, rusų kariuomenės daliniai išsibarstė po visą subyrėjusios imperijos teritoriją. Pulkas, kuriame tarnavo J. Remeika, atsidūrė Irane. Teherane pabėgęs iš kariuomenės lietuvis atsidūrė Stavropolyje. Bėglys be dokumentų prisistatė I. Končiui, nes išgirdo, jog yra kas rūpinasi lietuviais pabėgėliais.

Tėvas išrūpino J. Remeikai darbo – pardavėju kooperatyve. J. Remeika buvo matininko vaikas, septynerių išvežtas į Rygą pas batsiuvį, vėliau dirbo prie mašinų, pardavėju. Tada ir buvo paimtas į kariuomenę – į dragūnus. Kadangi J. Remeika neturėjo jokių dokumentų, tai I. Končius savo kraštietį ir globojo visą laiką.

Prisimenu, motina nešiojo tokią boa – gyvatę primenančią šerpę iš skunko kailio; visose nuotraukose ją galima matyti su ta boa. Daugelis moterų nešiojo tuos skunko kailius, nes juodsidabrių lapių nebuvo, o rudųjų lapių kailiai, matyt, tuo metu nebuvo madingi. Atėjo žiema, o J. Remeika vis vaikščiojo plika galva. Tada tėvas paėmė motinos boa ir atkirpo dalį skunko kailio su uodega, pasistatė puodą ir ant jo dugno ėmė siūti J. Remeikai kepurę. Su ta kepure jis vaikščiojo ne tik Stavropolyje, bet ir atvyko į Lietuvą. Atvažiavęs pas tėvą į Kauną sakydavo: „Ignai, dar nešioju tavo skunką."

SUSITIKIMAS SU JERONIMU UBOREVIČIUMI

J. Remeika buvo kairiųjų pažiūrų, kurių prisigraibė, matyt, dar kariuomenėje, ir vieną dieną – tai buvo Stavropolyje – tėvo klausia, ar šis nenorėtų susitikti su Jeronimu Uborevičiumi. Tėvas tokiam susitikimui neprieštaravo. Nežinau, kaip J. Remeika su J. Uborevičiumi susipažino, matyt, abiejų panašios pažiūros ir tai, kad abu buvo lietuviai, juos kažkokiu būdu suvedė.

Kitą dieną, kaip buvo sutarta, J. Uborevičius atėjo į mūsų butą. Tiksliau sakant, tai buvo palėpė, į kurią reikėjo lipti laipteliais. J. Uborevičius paėmė į rankas pistoletą, į vamzdį įstūmė šovinį ir liepė pirmam lipti J. Remeikai. Matyt, norėjo išvengti netikėtumų, gal pasalos.

Tėvas, kuris buvo labai tvarkingas ir viską fiksuodavo, aprašė ir šį susitikimą. Įdomiai jis apibūdino J. Uborevičių. Tai buvo caro laikų karininkas, po Rusijos revoliucijų perėjęs į bolševikų pusę. Elegantiškas, ilgas į taliją siaurėjantis paltas, su pensnė ir deimanto žiedu ant rankos. Labai mandagus, korektiškas. Tikras inteligentas. Norėjo pasikalbėti su Nuo karo nukentėjusiems šelpti draugijos pirmininku lietuviu.

Kalbantis tėvas pasiūlė J. Uborevičiui grįžti į Lietuvą. Jis padėsiąs, nes turįs tokių įgaliojimų. J. Uborevičius atsakė, kad pirma sutvarkysiąs bolševikus ir tada grįšiąs.

Vadinasi, nebuvo pamiršęs ar atsisakęs Lietuvos.

Grįžti norėjo, tik nemanė, kad Rusijos revoliucija pakryps tokia linkme. Nepamirškime, kad buvo mažos tautos atstovas. Susitikti su I. Končiumi jį vedė lietuviškas kraujas ir smalsumas. Iš Rusijos revoliucijos daugelis tikėjosi ne Stalino tironijos ir represijų. Tuo metu pusė Europos „sirgo" kairuoliškomis pažiūromis, prisiminkime, juk net ir inteligentijos salonuose kairuoliškos mintys buvo gero tono požymis. Žmonės, panašūs į J. Uborevičių, tikėjosi ištrūkti iš caro glėbio, išvaduoti iš „tautų kalėjimo" – taip buvo vadinama imperialistinė Rusija – pavergtas tautas ir sukurti demokratinę respubliką. Kur visa tai nuvedė, parodė istorija.

Turime pripažinti, kad I. Končiaus ir J. Uborevičiaus susitikimas buvo reikšmingas įvykis. Kad ir ką sakytume, J. Uborevičius – istorinė asmenybė, vienas žymiausių

SSRS karo veikėjų. Priminkime, jog gimęs 1896 m. Antandrajos kaime, Utenos rajone. Studijavo Peterburgo politechnikos institute. 1915 m. mobilizuotas į kariuomenę, mokėsi artilerijos mokykloje. Buvo Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, vėliau vienas raudonosios gvardijos organizatorių. Vadovavo revoliuciniams daliniams – divizijoms, armijoms. 1919–1920 m. kaip tik vadovavo 14-ajai, 9-ajai, 13-ajai armijoms. Vėliau tapo 5-osios armijos ir Rytų Sibiro karinės apygardos kariuomenės vadu, 1922 m. rugpjūtį tapo Tolimųjų Rytų Respublikos karo ministru. Pirmasis parašė Raudonosios armijos statutus, t. y. mėgino padaryti tvarką kariuomenėje. Užėmė labai aukštą padėtį VKP(b) hierarchijoje. Neteisėtai represuotas ir sušaudytas 1937 m. Gal išties kitaip būtų susiklostęs šio mūsų kraštiečio likimas, jei jis būtų paklausęs I. Končiaus patarimo ir grįžęs į Lietuvą. Tačiau jis ryžosi įvesti tvarką Rusijoje.

KAI DRUSKA BUVO PATI TIKROJI VALIUTA

Buvote šešerių metų, kai visa Končių šeima su daugybe nuotykių parkeliavo į Lietuvą. Ar atsimenate tą kelionę?

Prisimenu, kaip 1921 m. visą mėnesį važiavome gyvuliniame vagone per Maskvą į Lietuvą. Kartu važiavo ir J. Remeika. Kadangi jis neturėjo dokumentų, tai į vagoną ateinant tikrintojams J. Remeika ropšdavosi ant traukinio stogo ir ten važiuodavo. Pavalgyti nusileisdavo žemyn. Taip mūsų šeimos globojamas ir parvažiavo į Maskvą. Iš čia vėliau parsigavo į Lietuvą, į savuosius Obelius.

Proteguojamas tėvo J. Remeika įsikūrė Dotnuvoje, Babėnų miške prie Kėdainių. Dirbdamas eiguliu įsitaisė krautuvėlę, pasistatė namą. Buvo be galo geras mūsų pažįstamas. Buvau jį sutikęs gal 1946 ar 1947 m. Pasigyrė, kad vežąs į Rusiją statines marinuotų agurkų. Jo verslumas buvo akivaizdus ir po karo.

O iš tos kelionės prisimenu, kaip Maskvoje mums reikėjo pervežti daiktus iš vienos geležinkelio stoties į kitą. Vežikas klausia: „Kuo mokėsite?“ Tėvas žinojo, kuo geriausia mokėti – druska. Iš anksto buvo pasirūpinęs pasiimti, nes žinojo, kad Maskvoje didžiulis druskos trūkumas. „Gerai, prašome sėstis“, – sutiko mus paimti vežikas. Kai buvome nuvežti į vietą, tėvas išsitraukė taurelę ir pripylė sklidinai druskos. Vežikas čia pat įsipylė tos druskos į burną ir ėmė putodamas ją valgyti. Man buvo keista matyti, kad šitaip žmogus valgo druską – išsekintas organizmas reikalavo. Druska Maskvoje tuo metu buvo pati tikriausia valiuta.

PROFESORIUS VISADA ŠELPDAVO STUDENTUS

Koks psichologinis klimatas vyravo prof. Igno Končiaus ir Marijos Kentraitės-Končienės šeimoje? Kokioje aplinkoje augo keturi jų sūnūs, iš kurių šiandien Jus vienintelį galime kalbinti? Pradžioje gal prisiminkime, ar labai skirtingi buvo Jūsų tėvo ir motinos vaikų auklėjimo metodai?

Nepasakyčiau, kad tėvo ir motinos supratimas apie vaikų auklėjimą būtų kuo nors skyręsis. Mama turėjo tris seseris, visas jas pažinojau, nes teko pas visas tris tetas gyventi. Visų trijų seserų tvirtinimu, geriausio būdo, labai nuoširdi buvo Manė, t. y. Marytė, mano motina. Pas mus Palangoje visada viešėdavo daug giminaičių ir šiaip pažįstamų. Prisimenu, sekmadieniais mūsų namuose pietaudavo dvylika trylika žmonių. Daugiausia tėvo pažįstami. Mama visada vilkdavo produktus, laimei, turgus buvo netoli. Man, kaip vyriausiam sūnui, dažniausiai tekdavo mamai padėti.

Taigi būdama gero, minkšto ir nevaldingo charakterio mama vadovavimą šeimai perleido vyrui. Neatsimenu, kad būtų kada nors kilęs ginčas dėl pinigų ar panašių materialių dalykų. Tėvai visada šiuo reikalu sutardavo. Tiesa, mama buvo gana išlaidi ir nelabai tėvo pinigus taupė.

O tėvas, kiek prisimenu, visada turėdavo šelpiamų studentų, nors jo, kaip docento, vėliau profesoriaus, atlyginimas ir nebuvo itin didelis. Prisimenu Vaclovą Kaveckį, vėliau Vilniaus pedagoginio instituto fiziką, arba Gaidamavičių, kuris su tėvu motociklu keliaudavo po Žemaitiją, fotografuodavo kryžius ir koplytėles. Tėvas nusiųsdavo jiems ir daugeliui kitų pinigų. Neatsimenu atvejo, kad jis būtų kada atsisakęs sušelpti atėjusių rinkti aukų studentų. Tais laikais buvo rinkliavų gatvėje mada. Paaukojusiam prisegdavo tam tikrą popieriuką, kad į jį daugiau nesikreiptų. Taigi sekmadieniais aukas rinkdavo studentai, žemaičiai, žydai, totoriai ir daugelis kitų, kurie gaudavo leidimą rinkti aukas. Tėvas duodavo kiekvienam iš savo sūnų po lygiai pinigų, kad mes galėtume savo dalį įmesti į aukų dėžutę. Neskirdavo, ar tautininkas, ar krikščionis demokratas. Sušelpdavo ir žydus.

Mėgdavo vaikščioti su vaikais. Aš jau buvau aštuntos klasės gimnazistas, vėliau atvažiuodavau į namus jau kaip studentas. Visi keturi broliai eidavome su tėvu pasivaikščioti. Du mano broliai buvo gana religingi, vaikščiojo į bažnyčią. Taigi du broliai eidavo į bažnyčią, o kiti du – retai. Tėvas visada palaukdavo grįžtančių iš bažnyčios. Natūralus santykis su vaikais ir religija. Jo nuostata buvo, kad vaikai taip pat gali turėti savo pomėgius ir pažiūras. Mama buvo tikinti. Šeimoje švęsdavome religines šventes, mokykloje ir gimnazijoje lankėme tikybos pamokas. O tėvas nebuvo nei šliūpininkas, nei laisvamanis.

Trumpai drūtai, buvo normalus žemaitis?

Taip, pats tikriausias žemaitis. Būdamas Žemaitijoje visada užeidavo į bažnyčią, būtinai ir kelionių metu. Senos žemaičių medinės bažnyčios jam buvo labai prie širdies, o mūrinės – taip sau.

Taigi formavomės geroje aplinkoje, tad ir tėvas nesibaimino, kad galime išaugti kokie niekdariai. Kaune gyvenome netoli Vytauto gatvės, Karo ligoninės g. 7. Netoliese buvo generolo Silvestro Žukausko namai. Priešais mūsų namus buvo nedidelė koplytėlė ir karo ligoninė. Koplytėlę prižiūrėjo rašytojas kun. Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta. Tėvas nepraeidavo pro šalį jo neužkalbinęs.

I. Končius labai mėgo gamtą, buvo labai pastabus. Norėjo, kad ir mes jo pėdomis sektume. Su hidrologu Steponu Kolupaila ir istoriku Konstantinu Avižoniu tėvas parašė knygutę „Kelionės po Kauno apskritį".

Kas visas šias iškilias asmenybes siejo – hidrologą, istoriką ir fiziką bei etnologą viename asmenyje? Dėmesys kultūrai, gamtai?

Taip pat ir dėmesys skautijai. K. Avižonis daug metų buvo rimtas senas skautas. Prisimenu jį skautų vasaros stovyklose. Ir S. Kolupaila buvo skautas ir prisiekęs keliautojas. Jis skautų keliavimo upėmis pradininkas. Kartu mielai keliaudavo Bronius Kviklys. Paskutinė jų kelionė, kiek prisimenu, buvo Vilniaus apylinkių upėmis. Lietuvoje tuo metu jau šeimininkavo rusų kareiviai.

Prisimenu, kaip Kaune per Nemuno tiltą eidavome į Fredą, tėvas specialiai sūnus vesdavo į botanikos sodą. Ne kažin kas tame tarpukario botanikos sode augo, bet vis viena lankydavomės. Aptarinėdavome ir tiltą, kuriam vokiečiai buvo padarę atsargines santvaras. Jeigu tiltas būtų buvęs subombarduotas, vokiečiai greitai jį būtų atstatę. Lankydavomės ir Kauno fortuose. Prie mūsų prisidėdavo ir vienas kitas studentas, kurį tėvas kviesdavosi prisijungti. Sekmadieniais vaikščiodavome keturias penkias valandas.

Tėvas pasakojo, kaip prieš Pirmąjį pasaulinį karą vienas rusų botanikas vaikščiojo po tuos fortus ir surašinėjo aptinkamus augalus. Iš tikrųjų sudarinėjo fortų schemas, kurios buvo perduotos vokiečiams. Prasidėjus karui vokiečiams užimant Kauną tie fortai nė karto neiššovė, nes vokiečiai turėjo visus jų planus.

SVARBIAUSIA – BUVIMAS KARTU ŠEIMOJE

Svarbus momentas, kad pietus valgydavome vienu metu visi šeimos nariai. Vaikai grįždavo iš mokyklos, tėvas – iš universiteto. Pietų metu buvo sprendžiami visi šeimos klausimai. Ar kuris šliurpsi, ar šaukštą negerai laiko – buvo pataisoma, auklėjama. Viskas vykdavo visų šeimos narių akyse. Svarbiausia – buvimas kartu, kad ir po valandą kasdien. Taip ir buvo auklėjama šeimoje – per pietus viską išsiaiškindavome: kas kokius pažymius gavo ir panašiai, nors tėvas šiuo požiūriu nebuvo nei smalsus, nei įkyrus. Kasdien neklausinėjo apie pažymius, gautus mokykloje.

Mama virdavo miestietiškus patiekalus, o tėvas juokaudavo: „Tu išvirk mums žemaitiškos košės." Tos košės gaudavome vasarą Palangoje, kur mūsų močiutė Kentrienė, tokia dar šustri moteris, be galo skaniai menkę gamindavo. Per naktį žvejai pagaudavo, rytais tinklus iškratydavo ir veždavo žuvį vežimais į Žemaitiją. Iki Plungės gal ir nenuveždavo, bet Karteną pasiekdavo. Ledo nebūdavo, bet vakarinę Žemaitiją šviežia tos dienos žuvimi aprūpindavo.

Kaip močiutė gamindavo tą ypač skanią menkę?

Farširuodavo. Garsėjo ta farširuota menkė ir tarp žydų. Labai skani buvo paprastai kepta su grietinės padažu menkė. Su bulvėmis. Menkė atsilupdavo kaip

padas nuo bato, dideliais luitais ir be ašakų. Sušlamšdavome visą nebijodami užspringti. Taigi tokius pajūrio valgius gamindavomės, ypač vasarą.

Valgydavome gana daug mėsos, bet mama buvo ir pakankamai taupi. Mūsų didelei šeimai žąsį sukirsti buvo vieni niekai. Todėl mama tą žąsį, arba dvi, iškepdavo, atskirdavo mėsą nuo kaulų ir visą mėsą permaldavo su mašinėle. Pridėdavo pipirų, lauro lapų, kitų prieskonių – ir į puodą. Šią masę, kurią žemaičiai kartais vadindavo *kiunke*, tepdavome ant duonos – liežuvį galėjai nuryti. Vis dėlto *kiunkė* – tai dažniausiai būdavo spirgai iš kiaulienos, kuriuos taip pat tepdavo ant duonos. Mamai labiausiai pasisekdavo įvairios sriubos.

Visada, kaip vėliau ir sovietiniais laikais, pietus valgydavome iš trijų patiekalų: pirmo, antro ir kompoto. Obuolių turėdavome prisidžiovinę maišus, o J. Remeika iš savo parduotuvės Kėdainiuose atveždavo maišus cukraus. Mat maišais pirkti buvo pigiau. Prisimenu, už 100 kg cukraus tekdavo mokėti 88 litus. O šiaip cukrus buvo parduodamas po litą už kilogramą.

Ką tuo noriu pasakyti? Visi būdavome pavalgę, nors šeima buvo didelė.

IGNO KONČIAUS PEDAGOGIKA

Prie namo Kaune turėjome labai nedidelį žemės sklypelį, kurį tvarkė pats tėvas. Sodino žemaūges obelis, rožes. Tiek ten tos vietos ir tebuvo. Buvome įpratinti nežaisti futbolo, patys skaldėme malkas, valydavome nuo gatvės sniegą. Atsikraustė į mūsų dviejų aukštų namo pirmąjį aukštą rašytojas Augustinas Gricius su šeima. Jis visada sakydavo: „Žemaičiu mane Končius padarė.“ Rašytojas buvo nuo Gruzdžių, bet paskui save vadino žemaičiu. Mūsų šeimoje keturi vaikai, A. Griciaus šeimoje – trys ir dar žmonos sesuo Oškinaitė-Sutkuvienė, ir dar Gricienės bobutė. Kaip čia visiems tame darže tilpti? Vis dėlto labai gražiai sugyvenome, apie tai primena ir nuotraukos. Visi vaikai mokėjo elgtis, tėvo įvestos tvarkos niekada nepažeidė.

Ar tėvas I. Končius skirdavo vaikams bausmių, nuobaudų?

Niekada nėra buvę, kad kas nors būtų dingę nuo tėvo stalo ar bet kur iš namų. Rašomajame stale tėvas turėjo didelį stalčių, kuriame buvo sudėti įvairūs staliaus įrankiai. Jais tėvas puikiai mokėjo naudotis, net elegantiškai valdė. Mėgdavo gerus įrankius. Kur vaikui nereiks tų replių ar plaktukų. Bet niekas nedrįsdavome kišti nosies į tėvo stalčių. Net norėdami įkalti vinį nedrįsdavome liesti tėvo įrankių.

Kadangi nebuvo rimtų priežasčių, dėl kurių galėtume būti nubausti, tai ir tų nuobaudų gaudavome nedaug. Dėl blogesnio pažymio tėvas niekada nebausdavo. Pasirašydavo dienoraštyje, šiek tiek pabardavo.

Vaikai savo ginčus spręsdavo patys, tėvui nesiskųsdavo. Apskritai skundiku būti buvo draudžiama. Jeigu kildavo koks šeimyninis nesusipratimas, tai dėl nepaklusnumo mamai. Neklausė, kažko nepadarė ir panašiai. Augant vaikams to

nepaklusnumo būdavo daugiau ir žodžio nepakakdavo. Tada per pietus vykdavo „posėdžiai". Jeigu mama pasiskųsdavo ir vaikus užjausdama kažko nepasakydavo, pati susinervinusi pradėdavo ašaroti. Tyla prie stalo reikšdavo artėjančią audrą. Tėvas po pietų liepdavo eiti į miegamąjį, pasiimti diržėlį, nusimauti kelnes ir laukti. Esu gavęs lupti ir aš, bet dėl ko – negalėčiau prisiminti. Apskritai tėvas nemėgdavo vaikų nei tampyti už ausų, nei stumdyti – tai būtų paniekinimas. Tačiau nusikaltusį bausdavo diržėliu.

Prisipažindavo gana skaudžiai lupdavęs, antraip būtų paniekinta pati bausmė. Visai neleisdavo nubaustajam verkti – cit, kad nė žodžio. Atbėgdavo greitoji pagalba – mama. Tuo konfliktas baigdavosi.

Paskui, kai paaugau, tėvas sakydavo mamai: „Motin, kad tu negali su savo vaikais susitvarkyti. Juk tas vaikas man nenusikalto, o man reikia jį lupti. Kokia mano širdis yra?" Taigi tokia bausmės procedūra tėvui nebuvo priimtina, todėl jis sugalvojo kitą bausmę. Pasodindavo ant kėdės, o pats rašo. Prasižengėlis turėdavo ramiai sėdėti ir mąstyti apie savo blogą elgesį.

Kartą kažkas paskambino telefonu, tėvas išėjo į posėdį ir pamiršo nubaustą vaiką. Grįžta, o vaikas klusniai sėdi. Nuo sargybos niekas negali atleisti. Nors mama sakydavo kilti nuo kėdės, bet tėvas prisakė sėdėti. Šiandien gal keistokai atrodo. Psichologiškai nėra gerai versti sėdėti prasikaltusį vaiką, geriau būtų už bausmę liepti nuravėti lysvę.

Kai sovietmečiu buvau pavarytas iš Kauno, buvau pasiūlęs Vilniaus žemės ūkio technikume taikyti panašią darbo bausmę. Pasiūlymas sukėlė tikrą audrą, mane kad užpuolė: „Ką, jūs darbą niekinate? Darbas yra garbės dalykas!" Štai taip. Tarybiniams pedagogams buvo nepriimtina bausti darbu. Daugybė sistemų sukurta, kaip reikia bausti ir auklėti. Per daugybę šimtmečių vienos geriausios sistemos taip ir nepavyko išrasti. Tik į vieną sistemą negali žmogus įsikibti, tenka modeliuoti ir derinti įvairias sistemas. Laikai keičiasi, kartu ir žmonių pažiūros, taigi ir supratimas apie bausmes.

BROLIŲ VYTAUTO IR JURGIO KONČIŲ LIKIMAS

Galima apibendrinant pasakyti, jog prof. Ignas Končius paprasčiausiomis priemonėmis sugebėjo neblogai suvaldyti keturis savo sūnus. Ir ne tik suvaldyti. Jis formavo ir jų vidinį pasaulį, diegė jiems tikrąsias žmonių bendrabūvio vertybes, kūrė asmenybes. Beje, dar labai mažai kalbėjomės apie Jūsų brolius, išskyrus Amerikoje gyvenusį ir ten mirusį Liudą.

Kiekvienas iš mūsų turėjo tam tikrus įgimtus pradus ir pagal juos vėliau tęsė savo gyvenimą. Su savo jaunesniuoju broliu Vytautu, gimusiu 1920 m., mes su tėvais ir J. Remeika grįžome per Maskvą iš Stavropolio į Lietuvą. Kone vagone brolis ir gimė. Dar išsaugojau lagaminą, ant kurio iš Stavropolio gyvuliniame

vagone važiuodama miegodavo mama. J. Remeika tapo brolio Vytauto krikšto tėvu. Jis niekada nepamiršdavo savo krikšto sūnaus, atvykęs į Dotnuvą, o vėliau į Kauną visada atveždavo brangių saldainių. Labai nekvailas žmogus buvo J. Remeika, nors ir iš paprastų žmonių. Niekada nematėme jo sukrypusio. Visada pasitempęs, labai mandagus, mokėdavo ponioms rankas bučiuoti – neatskirtum nuo profesoriaus. Pagaliau juk buvo vyras po kariuomenės, dalyvavęs Pirmajame pasauliniame kare.

Gimus broliui Vytautui mama persirgo šiltine. Todėl tėvas visada sakydavo, kad šis sūnus gimęs sunkiomis aplinkybėmis, gal todėl nepaprastai smarkus, rėksmingas ir nervingas. Tėvas lyg ir rado pateisinimą jo nepaprastam rėksmingumui. Iš tikrųjų taip ir buvo. Tėvas buvo pastabus ir jautrus tokiems dalykams.

Dar pridursiu, kad Vytautas buvo labai geros širdies, turėjo daug draugų. Aš, Jurgis ir Liudas mokėmės Kauno „Aušros" gimnazijoje, o Vytautas – Jėzuitų gimnazijoje. Tarp kitko, toje pačioje gimnazijoje mokėsi rašytojas Vytautas Sirijos Gira ir Antano Smetonos sūnus Julius. Kauno universitete Vytautas pradėjo mokslus Medicinos fakultete ir metė. Atvažiavęs į Vilnių gyveno pas Horodničius. Čia studijavo teisę, bet nebaigė.

Karo metais vedė ir įsūnijo žmonos sūnų. Tėvas išvyko į Ameriką, aš likau šeimos galva. Kai Vytautas su žmona atsidūrė Vokietijoje, persikėlėlių stovykloje, nutiko savaip įdomus dalykas. Amerikiečiai teikdavo kvotas įvairių tautybių žmonėms, kiek kurių įsileisti į Ameriką. Buvo ir kvotos rusams. Kadangi Vytautas buvo gimęs Rusijoje (jį net ir vadinome Tolia), pakeliui į Lietuvą, tai pateko į rusams skirtąją kvotą – taip atsidūrė Amerikoje. Pirmas iš visos Končių giminės (1946). Po dvejų metų Niujorke pasitiko tėvą. Širdingo būdo, labai geros širdies, bet „šalaputris". Amerikoje niekur negalėjo pritapti, mokėsi rentgenologų kursuose – baigęs tvarkė rentgeno aparatus. Bet sekėsi ne kažin kaip, todėl tėvo užrašuose yra parašyta: „Po velnių, vyrams po 39 metus, o aš turiu jiems dar pinigus siųsti." Toks buvo Tolia-Vytautas. Bet draugų – gerų, širdingų – turėjo per akis.

Jis ir mirė per Šv. Velykas. Išvakarėse lėbavo, kitą dieną draugai atėjo aplankyti, o Vytautas ant lentos guli. Vienas jį aplankęs klasės draugas buvo Petrauskiukas – Kipro Petrausko sūnus, gydytojas.

Matote, kaip likimas žaidžia su žmonėmis.

Koks Vytauto Končiaus įsūnyto žmonos vaiko likimas?

Buvo geras vaikis. Užaugęs dalyvavo Vietnamo kare. Mirė 2002-aisiais, sulaukęs daugiau kaip 70 metų. Gyveno vienas. Jo pelenai atvežti į Lietuvą ir čia palaidoti. O jo senelis, regis, pavarde Ščiuka, buvo fabrikantas Rokiškyje, kur turėjo žemės ūkio padargų fabrikėlį.

Mano trečias brolis – Jurgis, kaip ir aš, karo bangai ritantis per Lietuvą pasiliko tėvynėje. Jurgis buvo gimęs 1923 m. Mokėsi „Aušros" gimnazijoje. Buvo

labai ramus, tylus, savotiškas. Įstojo į Medicinos fakultetą. Per vokietmetį tėvas vaikus pasiųsdavo į Ukmergę, kol praeis gaudynės į vokiečių kariuomenę. Kiti važiuodavo Žemaitijon į senelio ūkį. Karo metais ir prasidėjo dramatiškas Končių šeimos irimas. Du broliai Končiai atsidūrė Amerikoje, o du liko Lietuvoje su mama. Dabar likau tik vienas.

PASKYRIMAS

Vienu didžiausių savo gyvenimo įvykių prof. Ignas Končius laikė Vilniaus Stepono Batoro universiteto valdytojo, faktiškai rektoriaus, pareigų perėmimą 1939 m. lapkritį. Kiek žinau, administracinis darbas nelabai traukė I. Končių, tačiau pasiūlytų pareigų, Vilniaus Stepono Batoro universitetą pertvarkant į Vilniaus universitetą, jis neatsisakė. Kaip jums atrodo, kodėl būtent I. Končius buvo paskirtas į šias atsakingas pareigas, kai šį lenkiškos dvasios universitetą teko reformuoti į Lietuvos Respublikai lojalų?

Žinoma, I. Končius buvo labai nustebęs, kad jį pakvietė eiti minėtas pareigas. Valdžioje tuo metu buvo tautininkai, kurie, ne paslaptis, į panašias tarnybas mielai taikė. Į naujas pareigas tėvas buvo paskirtas prezidento Antano Smetonos dekretu. Su A. Smetona tėvas niekada nebendravo, Prezidentūroje nesilankė, su prezidentu susitikdavo nebent Vytauto Didžiojo universiteto koridoriuose. Kaip žinia, A. Smetona buvo platonikas, Platono pasekėjas, dėstė universitete, turėjo docento laipsnį, bet paskaitų skaitydavo nedaug.

Apskritai 1939 m. rudenį vyko daug stebėtinų dalykų, ne visi susigaudė, kas dedasi. Lenkiją sutriuškino Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karinės pajėgos, Vilnius ir vadinamasis Vilniaus kraštas sugrįžo Lietuvai, bet Kauno valdžios atstovai ir Vyriausybės nariai į Vilnių kažkodėl neskubėjo keltis. Buvo paskirtas Vyriausybės atstovas Vilniui, tuo ir pasitenkinta.

Matyt, I. Končiaus paskyrimą lėmė jo asmeninės savybės. Kalbėdamas su vienu kitu to meto tautininku, esu klausęs, kodėl niekas į I. Končiui skirtas pareigas tada nepretendavo. Politinių motyvų skirti I. Končių tikrai nebuvo. Nors administruoti nemėgo, bet jei imdavosi, tai savo pareigas atlikdavo stropiai. Mokėjo bendrauti su žmonėmis, reikalui esant, išlaikyti ir tam tikrą atstumą, priklausomai nuo to, su kuo tekdavo turėti reikalų. Santūrus, nesikarščiuojantis. Ko gero, lėmė jo asmeninės savybės.

Pamėginkite apibūdinti Stepono Batoro universitetą 1939 m. rudenį, Lenkijai pralaimėjus karą ir prof. Ignui Končiui atvykus jį perimti.

Vilniuje jokių karo veiksmų nebuvo, tad ir universitetas nenukentėjo. Tuo metu Vilniaus universitete mokėsi apie tris tūkstančius studentų. Vietinių buvo mažuma, o daugumą sudarė atvykėliai iš Lenkijos. Daug buvo ir iš vokiečių nelaisvės paleistų lenkų karininkų, kurie prieglobsčio ieškojo universiteto suoluose. Vyresniojo mokslo personalo buvo 111, jaunesniojo – 256 darbuotojai.

Tai buvo lenkiškos dvasios universitetas, kuriame daugiausia dėstė lenkų profesoriai. Pavyzdžiui, toks žymus etnologas prof. Janas Prüfferis (1890–1959), kuris gimnazijoje mokėsi Liepojoje, todėl tėvas juokais mamai sakydavo: „Matai, galėjai būti ponia Priuferova." Mat Liepojos gimnazijoje mokėsi ir mano mama. Beje, pas J. Prüfferio žmoną mokėsi ir mūsų būsimoji etnologė Pranė Dundulienė, kuri Stepono Batoro universitetą baigė 1939 m.

Stepono Batoro universitete buvo ir kitų labai žymių profesorių. Štai akių ligų klinikos vadovas gydytojas I. Abramowiczius arba Chemijos fakultete dėstęs prof. Vaclavas Ivanouskis, prof. Tado Ivanausko brolis. Pagal sutelktą mokslo ir mokymo personalą šis universitetas buvo solidi mokslo įstaiga. Pakaktų prisiminti čia tarpukariu sukauptus geologijos, mineralogijos, zoologijos ir kitus rinkinius. Juk lietuviai į 1922 m. įkurtą Kauno universitetą atėjo plikomis rankomis. Žinoma, lenkams Vilniuje atkurti universitetą buvo paprasčiau negu lietuviams plikoje vietoje kurti Kauno universitetą. Pagaliau lenkams buvo paprasčiau iš užsienio pasikviesti reikalingų profesorių. Kiek atsimenu, ir prof. Levas Karsavinas geru žodžiu minėdavo Stepono Batoro universiteto profesorius, ypač meno srities atstovus. Vis dėlto Vilniuje buvo palankesnės sąlygos susidaryti stiprių mokslininkų ir inteligentų kartai. Pagaliau ir pats Vilnius buvo šlovingos praeities miestas, kurio istorinė aura dar nebuvo galutinai prarasta. Ką besakytum, tai buvo inteligentiškas miestas.

PASIŪLYMĄ PRIĖMĖ KAIP LEMTĮ

Ar I. Končius lengvai sutiko tapti Stepono Batoro universiteto valdytoju ir jį pertvarkyti į lietuvišką Vilniaus universitetą?

Tėvas priėmė šį pasiūlymą kaip sau skirtą lemtį. Jis buvo pareigos žmogus. Atsakomybės nesikratė. Kaip Vytauto Didžiojo universiteto profesorius privalėjo laikytis ir tam tikros drausmės. Štai kaip pats tėvas rašo: „Niekados nemėgau administracijos darbo. Iki šiolei sekėsi nuo tokių pareigų išsisukti. Bet šį sykį pričiupo. Įmetė kaip į degančią ugnį. Reikia perdirbti tokią didelę lenkų įstaigą

į savą, į lietuvišką. (...) Teisė ir teisingumas mūsų pusėj. Bet lenkai pakankamai gilias šaknis įleido, įsikerojo."

Universiteto reikaluose susigaudyti jam padėjo Henrikas Horodničius. Nors pavardė nelietuviška, labiau gal baltarusiška, bet H. Horodničius buvo net perdėm lietuvis. Dirbo fizikos mokytoju gimnazijoje Vilniuje ir kartu nuo 1929 m. Stepono Batoro universitete pas gana žymų atomistą prof. Juozapą Patkovskį (1887–1942). Taigi I. Končiui H. Horodničius buvo labai didelė paspirtis norint susivokti šio universiteto veiklos peripetijose.

AR BUVO UŽDARYTAS VILNIUJE UNIVERSITETAS

Lenkijos spaudoje būta teiginių, esą lietuviai uždarė Stepono Batoro universitetą ir tai, girdi, buvęs beprecedentis atvejis Europoje. Ar iš tiesų taip buvo?

Ne. Universiteto veikla nenutrūko nė vienai dienai – į šį faktą norėčiau atkreipti ypatingą dėmesį. Universitetas buvo perimtas kuo korektiškiausiai, nebent pats perėmimas į Lietuvos Respublikos švietimo sistemą kai kam jau savaime atrodė kaip didelis pasikėsinimas į Stepono Batoro universiteto autonomiją. Bet juk toks perėmimas tuo metu, kai Lenkija nustojo gyvavusi kaip savarankiška valstybė, buvo visiškai natūralus ir būtinas dalykas.

Ar buvo išlaikyti bent minimalūs procedūriniai Stepono Batoro universiteto perėmimo reikalavimai? Bent tam, kad nebūtų užgautas šio universiteto rektoriaus ir senato orumas? Juk kalbame ne apie bet kokią įstaigą, bet apie savo statutu besivadovaujančią autonomišką mokslo ir studijų instituciją.

Procedūra buvo tokia. Paskutiniam Stepono Batoro universiteto rektoriui teisės profesoriui Stefanui Ehrenkreutzui savo kabinete surinkus senato narius, į kabinetą atėjo prof. I. Končius ir prisistatė. Jis įteikė Lietuvos švietimo ministerijos įgaliotinio pasirašytą raštą, kuriame pranešama, jog nuo šiol, t. y. nuo 1939 m. lapkričio 20 d., universiteto rektoriaus pareigas perima jo valdytoju paskirtas prof. Ignas Končius. Senato nariams pasiteiravus, koks bus universiteto tolesnis likimas, I. Končius atsakė, jog universitetas tęs savo darbą ir nė dienai nebus uždarytas. Skirtumas tik tas, kad ligi šiol jis buvo lenkiškas, t. y. Lenkijos universitetas, o nuo šiol būsiąs lietuviškas – Lietuvos universitetas. Taip bus dirbama iki Naujųjų metų. Kiekvienas norintis dirbti ar toliau mokytis universitete turi paduoti prašymą.

Beje, laikraštyje *Glos Wilenski* 1939 m. rudenį buvo išspausdintas skelbimas, kviečiantis studentus registruotis į pavasario semestrą. Tada studentai nuo 1940 m. pradžios galėsią universitete tęsti mokslą.

Ar universiteto profesūra, dėstytojai ir personalas iš Lietuvos valdžios gavo atlyginimus?

Universiteto tarnautojai turėjo net ir atlyginimus gauti iki rudens semestro pabaigos. Dėl tų algų finansų ministras net priekaištavo I. Končiui, kam paža-

dėjo. Tėvui teko aiškintis Ministrų kabineto posėdyje. Jo argumentacija buvo aiški: aukštosios mokyklos darbą tvarko jeigu ne metais, tai pusmečiais – semestrais. Todėl negalima keturių tūkstančių universiteto studentų, tarnautojų ir techninio personalo paleisti į gatvę. Juk tai pati didžiausia Vilniaus įstaiga, be to, tai visuomenėje įtakingi žmonės. Taigi rudens semestrą reikia užbaigti sena tvarka, o naują pradėti lietuviškame universitete.

Ar šie argumentai įtikino Ministrų kabineto narius?

Savo ruožtu ir tėvas galėjo paklausti kabineto narių: o kodėl nebuvo konkrečių nurodymų? Jeigu universiteto valdytojui buvo paliktos laisvos rankos ir sava galva, tai jis ir darė viską, kad nekiltų nereikalinga audra. Daugiau klausimų Ministrų kabineto nariams nekilo.

FILOLOGŲ BERŽELĮ VEIKIAUSIAI SODINO IGNAS KONČIUS

Kaip Jūsų tėvui sekėsi spręsti savo naujas ir gana subtilias tarnybines problemas Vilniuje? Ar daug buvo kritinių situacijų?

Vieną kitą epizodą iš tėvo pasakojimų prisimenu. Kaip paskirtasis rektorius, I. Končius pradėjo lankyti, savotiškai inspektuoti, visus universiteto fakultetus ir padalinius. Kai kurios katedros buvo įsikūrusios skirtinguose pastatuose, tad teko keliauti iš vieno į kitą. Vis dėlto ta inspekcija praėjo be didesnių incidentų. I. Končius kažkuo ypatingu ir nesidomėjo, priekabių nerodė. Kartu su juo ėjo jo padėjėjai: dviejų metrų ūgio petingas ūkio vedėjas Dionizas Grincevičius ir nedidelio ūgio, kresnas sekretoriaus pareigas einantis Jonas Rakauskas, kuris mokslus buvo baigęs Vilniuje, prie vietos gyventojų pratęs. Šiedu vyrai tėvui buvo labai tvirta atrama.

Nemažai tėvui padėdavo ir universiteto M. K. Sarbievijaus kieme gyvenęs sargas Bronius Zaremba, kilęs nuo Molėtų. Jis viską apie visus žinojo, buvo labai paslaugus, o karo metais išgelbėjo universiteto biblioteką, kai traukdamiesi vokiečiai norėjo ją padegti. Ir mūsų šeimai B. Zaremba yra padaręs didelį patarnavimą, tiesa, jau pokario metais. Kai motina vokiečiams pasitraukus iš Palangos grįžo be galo suvargusi ir be dokumentų, B. Zaremba buvo tas žmogus, kuris padėjo jai gauti sovietinį pasą. Jo brolis dirbo pasų skyriuje, tad pagelbėjo motinai.

Tai štai tas sargas B. Zaremba sakydavo: „Kiek aš čia universitete praleidau įvairių rektorių, bet tokio kaip prof. I. Končius niekuomet nebuvo ir nebus.“ Mat tėvą labai gerbė, o tėvas važiuodamas iš Kauno neužmiršdavo jam atvežti sviesto ir lašinių. Tuo metu Vilniuje su maisto produktais buvo gana riesta. Tėvas visada buvo jam atidus, apskritai mokėjo su žmonėmis apsieiti ir bendrauti.

Rašytojas Romas Sadauskas rašė, neva mano tėvas, B. Zarembos liudijimu, M. K. Sarbievijaus kieme pasodinęs beržėlį, kuriam vėliau prigijo Filologų ber-

želio pavadinimas. Prie jo vykdavo poezijos šventės, „fuksų“ krikštynos, mediumai ir kitos šventės.

Labai gaila, kad šį beržą 2002 m. palaužė audra. Dabar jo vietoje pasodintas kitas mažas beržėlis. Kaip Jums atrodo, kuo galima paaiškinti prof. I. Končiaus palankumą paprastam universiteto sargui?

Bronius Zaremba nebuvo prolenkiškai nusiteikęs lietuvis ir jau tuo tėvui buvo įdomus. Nemažai sargų universitete buvo lietuviai. Net ir mūsų garsiajame universiteto profesorių name, vadinamajame Franko name, sargas buvo lietuvis. Pokario metais tame name gyveno profesoriai Tadas Ivanauskas, Adolfas Jucys, Povilas Brazdžiūnas, Povilas Snarskis, Levas Karsavinas ir kiti. Visus einančius pro šalį matydavo prie vartų gyvenęs sargas. Kartais jis su manimi dalydavosi įspūdžiais: „Kas čia šiandien darosi, viena po kitos enkavėdistų mašinos atvažiuoja ir išvažiuoja.“

Tokie buvo laikai ir tokia mūsų gyvenamoji aplinka. Apie tai būtų galima ilgai pasakoti. Noriu priminti dar vieną tėvo man pasakotą ir jo atsiminimuose aprašytą epizodą iš 1939 m.

KĄ REIŠKIA REKTORIUS PRIEŠ MINIĄ

Lenkijai pralaimėjus karą su Vokietija ir Sovietų Sąjunga, vokiečiai paleido visus paimtus lenkų karo belaisvius, kurie buvo kilę iš vadinamojo Vilniaus krašto. Dalis iš jų į kariuomenę buvo pašaukti iš Stepono Batoro universiteto. Dabar jie visi ėmė grįžti į auditorijas. Ką daryti? Tėvui, einančiam rektoriaus pareigas, teko pasukti galvą. Visi grįžtantys – buvę kariškiai, ir dar paleisti iš nelaisvės – sunkiai valdomas kontingentas.

Taigi įsivaizduokite: ši publika būriuojasi prie auditorijų, o tėvas nė nemirktelėjęs kaip styga tiesus eina tiesiai pro tą būrį. Jaučia jį veriančius žvilgsnius. I. Končius suvokia, kad jo žvilgsnis turi būti pakankamai iškalbingas ir griežtas – niekas iš besibūriuojančių nedrįsta jam pastoti kelio. Iš paskos rektoriui eina jo padėjėjas D. Grincevičius, jau minėtas dviejų metrų ūgio tvirtas vyras.

Vėliau tie studentai per prorektorių pareikalavo, kad rektorius I. Končius ateitų į jų susirinkimą – jie norį su juo pasikalbėti. Susirinko apie pusantro tūkstančio studentų ir nori iš rektoriaus gauti paaiškinimų. Tėvas pareiškė griežtai: niekur jis neis ir su minia derybų neves. Jeigu studentai nori susitikti su rektoriumi, tegu išrenka savo atstovus, rektorius juos priims. Iš tiesų kalbėtis su keliais šimtais žmonių būtų labai neatsakinga, tokią minią suvaldyti būtų neįmanoma. Kad su minia negalima kalbėti – šią taisyklę iš tėvo buvau perėmęs.

Kuo baigėsi prof. I. Končiaus ir studentų debatai? Ar jie įvyko?

Po ilgų derybų, vykusių per prorektorių tarp valdytojo ir studentų, šie išrinko keturis savo atstovus, kurie ir buvo priimti rektoriaus I. Končiaus. Studen-

tai atsinešė ant lapo valdytojui surašytus klausimus. Svarbiausias jiems rūpimas klausimas buvo toks: pagal Universiteto statutą, nesant rektoriaus universitetą valdo prorektorius; vadinasi, valdyti turi paliktas savo pareigose prorektorius, o ne iš Kauno siųstas valdytojas. Iš šio klausimo išplaukė ir kiti. Prof. I. Končius pradėjo aiškinti, jog autonomiją turinčių universitetų statutai numato, jog prorektoriui teisę valdyti universitetą, kaip ir bet kurį kitą klausimą spręsti, gali suteikti tik rektorius, bet ši teisė negalioja automatiškai. Studentų atstovai nesutiko. Tada I. Končius prorektoriaus paprašė atnešti Universiteto statutą. Jame buvo užfiksuota tai, apie ką kalbėjo valdytojas. Priblokšti studentų atstovai įsitikino, kad reikalauja neteisėtų dalykų, todėl kitų klausimų neaštrino.

Tad ko gi pirmiausia turėjo griebtis lietuviškoji administracija, taigi ir I. Končius, Vilniuje? Sulietuvinti universitetą?

Sulietuvinimo nereikėtų suprasti taip, kaip būdavo sovietiniais laikais, kai nepartinio vadovo vietoje būdavo „pastatomas“ partinis. Taip reformuojant universitetą Vilniuje nebuvo. Dalis lenkų buvo lojalūs Lietuvos valstybei ir greitai pritapo prie naujų reikalavimų. Štai kad ir prof. Jakobas Mowszowiczius. Jis lietuviškai nekalbėjo, bet tai jam nesutrukdė parašyti puikią studiją apie Panerių kalvų augalijos bendrijas, jis parengė Vilniaus krašte inventorizuotų induočių sąrašą, nurodė jų radimvietes. Panašiai pritapo ir kai kurie kiti profesoriai. Niekas nevertė jų išeiti iš universiteto ar bematant išmokti lietuvių kalbą. Visi, kurie norėjo, Vilniaus universitete galėjo likti ir dirbti. Tačiau savo lojalumą Lietuvos valstybei turėjo pripažinti. Visai natūralus dalykas.

SU LIETUVIAIS BENDRADARBIAUTI NENORĖJO

Nors Jūsų tėvas ir rodė tolerancijos ir išmintingo vadovavimo Vilniaus universitetui pavyzdį, tačiau Stepono Batoro universiteto dėstytojai ir profesūra kažin kodėl nepareiškė noro likti dirbti Vilniaus universitete. Kaip Jūs tai paaiškintumėte? Prisirišimas prie lenkiškumo pasirodė besąs stipresnis už akademinį siekį tęsti mokslinį ir studijų darbą? Gal lenkų profesoriams atrodė neoru paklusti kitos valstybės įstatymams ir reikalavimams?

Mano nuomone, tai buvo nemandagus lenkų profesūros gestas lietuvių administracijos ir Lietuvos valstybės atžvilgiu – aiškiai pareikštas nenoras bendradarbiauti su lietuviais. Lenkų profesoriai nepanoro dirbti Lietuvos perimtame Vilniaus universitete. Jie pademonstravo gal net daugiau, negu norėjo: parodė savo nepakantumą senai ir garbingai Vilniaus universiteto istorijai.

Ką Jūs turite omenyje, sakydamas „parodė nepakantumą universiteto istorijai“?

Siauras požiūris akivaizdus. Nenoriu taikyti dabar nemadingos sąvokos *nacionalistinis požiūris*. Juk lietuvių paniekinimas šiuo atveju akivaizdus. Ir iš tiesų, netekę sostinės Vilniaus ir galimybės atkurti senąjį Vilniaus universitetą,

1922 m. priversti tuščioje vietoje iš nieko steigti Kauno universitetą, mokslo ir studijų srityje tuo metu lietuviai gal ir sunkiai galėjo prilygti lenkų profesoriams. Kaip ir tarpukario Lietuvos valstybė Lenkijai. Tačiau tai, ką tuščioje vietoje iš nieko sugebėjo padaryti nepriklausomybę vos spėjusi atkurti Lietuva, – mūsų tautos žygdarbis. Žinant to meto sąlygas, tai buvo nepaprastas laimėjimas.

Kita vertus, turime pažvelgti į reiškinį (juk ne pavieniai faktai) plačiau. Tai, kad lenkų profesoriai liko ištikimi Lenkijos valstybei, tegu ir pralaimėjusiai dviem didžiausiems to meto Europos agresoriams – nacistinei Vokietijai ir bolševikinei Sovietų Sąjungai, – ištikimybė savo valstybei bet kuriuo atveju nusipelno mūsų supratimo ir pagarbos. Kitas dalykas, kaip mes vertiname pilsudskinės Lenkijos vykdytą politiką, kuriai juk pati XX a. istorija pateikė nuosprendį.

Nenorėčiau vien tik piktai vertinti to sudėtingo meto lenkų profesorių apsisprendimo palikti Vilnių. Lenkijoje buvo daug universitetų, kuriuose jie gavo darbą. Jie pasirinko darbą ir tolesnę akademinę karjerą Lenkijoje, o ne Lietuvoje – tai jų pačių reikalas.

O tai, kad tėvas lenkų studentams leido giedoti Lenkijos valstybės himną, paneigia girdėtą nuomonę, esą I. Končius labai nemėgęs lenkų ir todėl uždaręs Stepono Batoro universitetą. Primintas faktas sako ką kita. Visi tėvo to meto žingsniai buvo paremti tam tikra logika ir sugebėjimu sudėtingomis aplinkybėmis rasti teisingą sprendimą. Be jokių didelių diplomatinių išmonių. Jis ramiai reagavo į lenkų studentų norą paminėti Lenkijos nepriklausomybės dieną, to meto politinėms realijoms neteikdamas išskirtinės reikšmės.

Lietuvos spaudoje tas faktas liko be didesnio dėmesio, o juk galėjo kilti ir triukšmo. Įsivaizduokime, kokį vėją galėjo sukelti kraštutiniai tautininkai: Končius lenkams Vilniuje leidžia giedoti himną... To neatsitiko.

MEDALYJE – LENKMEČIO IDEOLOGINIS APVALKALAS

Minint universiteto 350 metų sukaktį buvo nukaltas jubiliejinis medalis, kuriame buvo karaliaus Stepono Batoro ir Lenkijos diktatoriaus Józefo Piłsudskio portretas. Užrašas lenkų kalba skelbė: „Stefan Batory założyciel Józef Piłsudski wskrzesiciel 1579–1929.“ Dėl karaliaus Stepono Batoro vaidmens Vilniaus universiteto istorijoje lietuviams jokių abejonių nekyla. Tik ar galėtume tą patį pasakyti apie J. Piłsudskį? Ką manote apie jubiliejinį Stepono Batoro universiteto medalį, o tikriau – apie J. Piłsudskio portretą tame medalyje?

Ką besakytum, J. Piłsudskis turėjo lietuviško kraujo ir tą visada pabrėždavo patiems lenkams. Jo sentimentai Lietuvai ir Vilniui neabejotini. Tačiau J. Piłsudskį prie Stepono Batoro šlieti, ir dar gyvam esant, nemanau, jog buvo vykęs sprendimas. Stepono Batoro universiteto vadovybė aiškiai pataikavo dik-

tatoriui. Man regis, toks dviejų istorinių asmenybių sugretinimas siaurino Vilniaus universiteto reikšmės suvokimą. Neabejoju, kad J. Piłsudskis žinojo apie ketinimą tokį medalį nukalti ir davė sutikimą ant jo dėti savo antspaudą. Kitaip ir būti negalėjo. Aišku, kad susiedamas savo asmenį su Stepono Batoro universitetu J. Piłsudskis siekė save įamžinti. Taip jam tarsi buvo suteikiami sparnai, o kartu lyg ir savaime pripažįstami jo nuopelnai nuo Lietuvos atplėštam Vilniui ir šio miesto universitetui. Kartu istoriškai lyg ir įtvirtinama pilsudskinės Lenkijos politika (kuri juk tęsė tą pačią politiką, kaip ir diktatoriui esant gyvam) Vilniaus ir Lietuvos valstybės atžvilgiu.

Aš šiame medalyje įžvelgiu lenkų teisių į užgrobtą Vilnių deklaraciją. Tarsi būtų uždėtas teisėtumo antspaudas visai pilsudskinei Lenkijos politikai. Tai medalis J. Piłsudskiui, bet ne karaliui Steponui Batorui.

Prisimindami J. Piłsudskį neturėtume pamiršti ir dar vieno reikšmingo fakto. Kaip ir Feliksas Dzeržinskis, Józefas Piłsudskis mokėsi Vilniaus berniukų gimnazijoje, kuri veikė caro laikais uždaryto Vilniaus universiteto rūmuose. Abu šie asmenys dar iš Vilniaus laikų buvo aktyvūs Lenkijos socialistų partijos veikėjai. Taigi J. Piłsudskio atvaizdo susiejimas su Stepono Batoro universitetu nebuvo visiškai pritemptas dalykas. Tačiau neabejotinai šios asmenybės atvaizdo atsiradimas ant universiteto jubiliejinio medalio – tai akivaizdus jubiliejaus ideologizavimo pavyzdys. Juk nuo seno Europos universitetai didžiavosi savo autonomija, akademinėmis laisvėmis, siekė atsispirti krašto politikų ir didžiūnų pastangoms pajungti akademinę bendruomenę savo tikslams.

Ta pačia proga būtų galima priminti, kad Steponas Batoras 1578–1579 m. steigiamam Vilniaus universitetui suteikė savarankiškumą ir laisvę. Antai Vilniaus akademija ir universitetas, kaip ir kitos to meto aukštosios mokyklos Europoje, nebuvo pavaldžios vietos valdžiai, nepriklausė ir vietinės bažnyčios hierarchijai. Net Vilniaus vyskupas neturėjo teisės kištis į mokymo sistemą, keisti vidaus tvarką, nors Steponas Batoras 1578 m. liepos 7 d. privilegija jam ir suteikė akademijos kanclerio titulą, o Žemaičių vyskupui buvo suteiktas akademijos prorektoriaus titulas. Tačiau tai buvo tik garbės vardai – ne daugiau. Vienvaldžiai akademijos viršininkai buvo jėzuitų ordino generolas Romoje ir jo vietininkas Lietuvoje – jėzuitų provincijolas.

Visi profesoriai ir studentai buvo atleisti nuo bet kokios bažnytinės ir pasaulietinės jurisdikcijos, nuo mokesčių ir rinkliavų. Jie pakluso tik rektoriui, kurį skyrė jėzuitų ordino generolas, ir Universiteto statuto reglamentuojamai tvarkai.

Taigi senieji Europos universitetai buvo savotiškos valstybės valstybėje, tuo labai didžiavosi ir atkakliai gynė savo vidaus tvarką ir akademijos laisves. Vargu ar Stepono Batoro universitetą būtų galima palyginti kad ir su garsiuoju Vilniaus universitetu, nes politiniai ir ideologiniai valstybės poveikiai buvo akivaizdūs. Tą patvirtina ir J. Piłsudskio atvaizdas ant Stepono Batoro universiteto jubiliejinio

medalio. Neteko girdėti, kad kas nors iš to meto lenkų inteligentijos būtų aktyviai protestavęs dėl to, kad diktatoriaus portretas atsirado ant universiteto medalio.

Ką čia galiu bepridėti? Mano tėvui Ignui Končiui teko veikti esant sudėtingoms aplinkybėms, bet jis sugebėjo savo pareigas atlikti oriai ir be nereikalingų emocijų. Jis niekur neužgavo tuometiniame universitete dirbusių žmonių. Nei piktuoju, nei bloguoju niekur nepaminėjo ir J. Piłsudskio. Atėjo švariomis rankomis perimti Stepono Batoro universiteto, gal net visai nekeldamas sau tokių klausimų, kurie mums kyla dabar diskutuojant. Tačiau viena galiu pasakyti tikrai: tėvas 1939 m. į Stepono Batoro universitetą atvyko ne versti ten buvusių tradicijų, tegu ir lenkiškų tuo metu. Atvyko ne sulaužyti esamą tvarką, bet atvira širdimi į *Alma mater*, kuri turėjo pereiti į Lietuvos švietimo sistemos priklausomybę. Juk vos atvykęs tėvas išleido skelbimą, kad visi Stepono Batoro universitete studijavusieji registruotųsi pavasario mokslo semestrui nuo 1940 m. vasario 1 d. Universiteto veikla praktiškai nebuvo nutraukta.

Vokiečių paimti lenkų belaisviai, kurie buvo gimę Vilniuje ar Vilniaus krašte, buvo paleisti. O Vilniaus kraštas ir Vilnius jau nebepriklausė Lenkijai – 1939 m. spalio 10 d. pagal Lietuvos ir Sovietų Sąjungos sutartį sugrįžo Lietuvai. *De facto* – kai spalio 27 d. Lietuvos kariuomenė įžengė į Vilnių. Kai tie buvę Vokietijos karo belaisviai lenkai grįžo į Vilnių ir nemažai jų atėjo į jau Vilniaus universitetu tapusią *Alma mater* tęsti studijų, aišku, jog daugeliui tų asmenų tai buvo proga pademonstruoti savo priklausomybę Lenkijai, tegu ir pralaimėjusiai karą.

Lenkų studentai mėgino atlikti demaršus, aiškindamiesi su rektoriumi prof. I. Končiumi. Pats faktas, kad rektoriui reikdavo su jais aiškintis, rodo, jog universitetas nebuvo uždarytas. Būta aiškaus noro pademonstruoti, kas šiame universitete yra tikras šeimininkas. Mano tėvo kalba su lenkų studentais buvo labai paprasta ir aiški. Pagrindinė mintis: Vilniaus universitetas nėra uždaromas, jis veikia ir visi pageidaujantys gali registruotis pavasario sesijai ir tęsti studijas. Ko daugiau buvo galima norėti to meto sąlygomis?

Beje, iš kur Jūsų tėvas tą mūsų aptartą 1929 m. Vilniaus universiteto medalį įsigijo?

Negaliu atsakyti. Gal įsigijo, kai ėjo rektoriaus pareigas 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pradžioje.

Sunku būtų patikėti, kad buvo apdovanotas tuometinės Stepono Batoro universiteto vadovybės, kurią pakeisti jis atėjo.

Suprantama, kad to negalėjo būti. Be to, tai tik atmintinis medalis.

LEIDO GIEDOTI LENKIJOS HIMNĄ

Prof. Ignui Končiui, kuris nuo 1939 m. lapkričio 20 d. iki 1940 m. sausio 22 d. buvo Stepono Batoro universiteto valdytojas ir perėmė universitetą lietu-

vių administracijos žinion, likimas ir istorija lėmė didelius išmėginimus. Fizikos profesoriui ir etnologijos mėgėjui I. Končiui tai buvo nepavydėtinų išbandymų metas. Administraciniu darbu bodėjosi, tačiau įgimtas pareigingumas neleido nieko daryti atsainiai. Eidamas sudėtingas universiteto valdytojo pareigas, kai atvykėlis iš Kauno buvo varstomas nedraugiškų ir net priešiškų žvilgsnių, kad ir nesimokęs diplomatinių mokslų, I. Končius sugebėjo išlaikyti Lietuvos valstybės oficialaus pareigūno orumą ir kartu parodyti deramą pagarbą savo idėjiniams oponentams.

Kai sykį lenkų studentų delegacija atėjo pas tėvą prašyti leidimo surengti Lenkijos nepriklausomybės dienos minėjimą, tėvas paaiškino, jog tai jau iš universiteto reikalų išeinąs politinis dalykas, todėl reikėsią Vilniaus miesto komendanto leidimo. O patalpas minėjimui universitetas galįs skirti. Studentai turėjo atsinešę ir minėjimo dienotvarkę. Tėvas nustebo, kad dienotvarkėje nebuvo numatyta giedoti Lenkijos valstybės himną. Studentai prisipažino nedrįsę himno įrašyti baimindamiesi, kad tada visai negaus leidimo minėti Nepriklausomybės dieną. Tėvas paskambino Vilniaus miesto komendantui, kad šis be eilės priimtų studentų delegaciją, ir į minėjimo dienotvarkę paprašė įrašyti Lenkijos himną. Po kurio laiko studentai grįžo džiaugdamiesi, kad gavo leidimą minėti Lenkijos nepriklausomybės dieną ir giedoti tuo metu okupuotos valstybės himną.

Šis iškalbingas faktas apie I. Končių pasako labai daug. Kartu ir apie to meto Lietuvos politiką okupuotos Lenkijos ir lenkų atžvilgiu. Įdomu, ar I. Končius žinojo, kad tarpukariu Vilniaus Rasų kapinėse buvo suiminėjami ir baudžiami lietuviai, kurie vasario 16 d. prie daktaro Jono Basanavičiaus kapo susirinkę giedodavo Tautišką giesmę? Turėjo žinoti, nes Kaune leidžiami laikraščiai apie tai rašydavo. Tas represijas prieš Vilniaus lietuvius kritikuodavo net liberalesnė Varšuvos spauda. Vis dėlto Stepono Batoro universiteto valdytojui tikriausiai nė į galvą nebuvo šovusi mintis dabar kaip nors lenkams kerštauti, nes tai būtų žemas, inteligentui jokios garbės nedarantis poelgis.

PRIEŠIŠKOJE APSUPTYJE

Nepamirškime, kad I. Končius buvo pirmasis oficialus pareigūnas, kurį Lietuvos vyriausybė iš Kauno atsiuntė į Stepono Batoro universitetą. Nedraugiška ir savo nuostatų neslepianti aplinka. Vien raštinės tarnautojų kone visas šimtas ir beveik visi dėbčioja iš padilbų. Niekas neskuba vykdyti bet kokio prašymo – jie, o ne atvykėlis, čia yra tikrieji šeimininkai. Kiti sako pareigų neatiduosiantys, nors į jas niekas nesikėsina. Būriais ant laiptų ar siauruose koridoriuose sustoję studentai ir klausytojai įdėmiai stebi pro šalį bandantį prasisprausti valdytoją. Kiti susirenka tyčia pavėpsoti į „litviną“, o gal „žmudziną“, kuris jiems atrodė lyg neregėtas užjūrių paukštis, nesuprantamu būdu užklydęs į universiteto ko-

ridorius. Ne itin malonu pro tokią įtemptai tylinčią ir nežinia ką mąstančią minią brautis į savo kabinetą. Reikėjo valios, šaltakraujiškumo ir didelės vidinės stiprybės, kai į tave nukreipti tiriantys žvilgsniai. Esi savo valstybės atstovas, ir iš kiekvieno bereikalingo judesio ar veido raumens virptelėjimo bus sprendžiama, ko verta ta „Kauno Lietuva" ir jos pareigūnai.

Vienas per kitą valdytoją I. Končių apgulė visokie prašytojai. Regis, ligi tol niekas universitetu nė nesirūpino, nes dabar pasipylė skundai ir prašymai: administracija nesirūpina kaminų valymu, krosnių remontu, stogai prakiurę, tad reikia lopyti, o pensininkams nemokamos pensijos, dar kita moteris neturinti iš ko palaidoti mirusio vaiko. Vis valdytojo rūpestis.

Laimei, iš Vytauto Didžiojo universiteto pavyko gauti padėjėją Joną Rakauską, mokslus Vilniuje baigusį, tad su savo sekretoriumi valdytojas ir eidavo į tarnybą ir iš jos. Daug vėliau paaiškėjo, jog sekretorius daugiau ir už valdytoją išgyveno dėl jo likimo ir galimų padarinių, nes jam tekdavo iš šalies prisiklausyti bei nugirsti ir visai džiaugsmo nekeliančių kalbų bei užuominų. Toks buvo laikas.

Netrukus prie šių dviejų prisijungė ir trečias lietuvis tarnautojas – universiteto ūkio vedėjas Dionizas Grincevičius, dviejų metrų ūgio, aukštas, tiesus ir petingas vyras, kariuomenėje tarnavęs artilerijoje. Tarp koridoriuose stoviniuojančių D. Grincevičius eidavo lyg tarp sėdinčių, nes niekas su juo ūgiu ir povyza negalėjo lygintis. Studentai, pirmą kartą milžiną išvydę, apibūdino šiais nuostabos žodžiais: „Jaki vielki cham..." Ši pravardė prigijo. Taigi šių dviejų tarsi asmens sargybinių nuolat lydimas I. Končius kasdien ir pasirodydavo tarnyboje. Jie trise ir buvo pirmieji lietuviškumo Stepono Batoro universitete daigai šią aukštąją mokyklą perimant Lietuvos švietimo sistemos žinion.

BIBLIOTEKININKAI BUVO DIDŽIAUSI TVARKOS ARDYTOJAI

Teko perimti didelį atskirų fakultetų ir padalinių, esančių įvairiose Vilniaus vietose, turtą. Būta sabotažo, vagysčių. Dingdavo baldai, iš universiteto ligoninės – spiritas. Vingio parke esantis botanikos sodas ir visas ūkis, pasirodo, buvo visiškai neparengtas žiemai, neturėjo net pašarų gyvuliams išlaikyti. Prižiūrėtojas vis bandė kitiems suversti kaltę dėl savo paties nepadarytų darbų. Didelis erzelis buvo kilęs universiteto bibliotekoje, kur darbai iš vėžių buvo visiškai išėję. Nėra ko stebėtis, kad didžiausiais neklaužadomis ir tvarkos ardytojais I. Končius net ir daug metų praėjus vadins universiteto bibliotekos tarnautojus.

Sykį apsaugos darbuotojas Geležinis atėjo pas valdytoją I. Končių, atsinešė keistų dėžučių, vielukių, gerą puskilogramį kažkokių pjuvenų. Pasirodo, tai sprogmenys, kurie buvo padėti į vieną krosnį universiteto patalpose. Jei užtaisas būtų sprogęs, padariniai galėjo būti sunkiai nuspėjami. Tai galėjo būti ir rezgama provokacija prieš lietuviškąją administraciją.

Valdytojo gyvenimas palengvėjo, kai iš Vytauto Didžiojo universiteto ir Žemės ūkio akademijos atvyko apie 180 darbuotojų, kurie pradėjo periminėti Stepono Batoro universiteto turtą. Lietuvos Raudonasis Kryžius atsiuntė 78 tarnautojus perimti universiteto klinikas. Kadangi tai buvo savo sričių žinovai, darbas vyko sklandžiai: laboratorijų įranga, gausūs Medicinos ir Gamtos fakultetų rinkiniai buvo tvarkingai inventorizuojami ir perimami. Prasidėjo pasirengimas 1940 m. pavasario sesijai.

BUVO SIŪLOMA UNIVERSITETO REKTORIAUS KĖDĖ

Respublikos prezidento A. Smetonos skirtasis Stepono Batoro universiteto valdytojas prof. I. Končius turėjo visas galimybes tapti Vilniaus universiteto rektoriumi, tačiau šių pareigų netroško. Likimo jau nublokštas anapus vandenyno, dirbdamas Tuftso universiteto (JAV) fizikos laboratorijoje, atsiminimų dienoraštyje I. Končius rašė, kad baigus perimti Stepono Batoro universitetą jam buvo pasiūlyta „pakėisti valdytojo vardą į rektoriaus vardą". Pirmiausia šį pasiūlymą jis išgirdęs iš švietimo viceministro K. Masiliūno, kuriam buvo pavesta tvarkyti Vilniaus mokyklų reikalus. Vėliau pasiūlymą pakartojo ir pats švietimo ministras.

I. Končius pasiūlymo atsisakė. Kodėl? Švietimo viceministrui ir ministrui paaiškino esąs universiteto autonomijos šalininkas ir todėl nenorįs būti skirtuoju rektoriumi. Jeigu Matematikos-gamtos fakultetas iš Kauno būtų atkeltas į Vilnių ir jeigu Vilniaus universiteto Taryba jį, I. Končių, išrinktų rektoriumi, tuomet galvotų, kaip pasielgti, o dabar turįs pasiūlymo atsisakyti. Universitetinė tradicija jam pasirodė besanti svarbesnė už asmeninės karjeros siekį.

Toliau dienoraštyje I. Končius rašo, jog administracinių pareigų nemėgęs, daug mieliau laisvesniam būti. Atlikęs paskaitas atostogų metu galįs daryti, ką tinkamas. O tų vasaros užsiėmimų keliauninkui ir etnologui iš pašaukimo I. Končiui buvo daugiau, negu kad jis aprėpti galėjo. Vis dėlto prisipažįsta mėgęs „dėstyti, mokyti, su jaunuomene kalbėti, ją akinti, lavinti, tėvynės meilę skiepyti, pažinti savo gimtąjį kraštą – ir jo žmones, ir gamtą, ir praeitį, dabartį..."

Kaip matėme, istorinės aplinkybės ir asmeninio gyvenimo vingiai reikalavo iš I. Končiaus ir tokios veiklos, kuri mažai ką bendra turėjo su jo pašaukimu ir pomėgiais. Iš pašaukimo mokytojas, kultūrininkas, visuomenininkas, etnologas, šioms savo veiklos sritims jis atidavė visą širdį. Fiziko profesijai skyrė protą, bet sugebėjo įdėti ir nemažai širdies, nes šį mokslą juk dėstė moksleiviams, studentams, jauniems žmonėms, taigi įdėmiems ir jautriems klausytojams. Būdamas su jais I. Končius visada jautėsi savas, įdomus ir laukiamas.

Paskutinis Stepono Batoro universiteto valdytojo I. Končiaus įrašas įsakymų knygoje, kuri saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, buvo 1940 m. sausio 22 d. jo pasirašytas aktas Nr. 12. Čia esama ir tam tikro dramatiškumo, iš šalies gal ir ne kiekvienam lengvai pastebimo. Štai tos lakoniškos teksto eilutės:

„Ponas Respublikos Prezidentas, remdamasis Lietuvos Konstitucija (str. 15) ir švietimo ministro teikimu (1940 m. sausio mėn. 17 d. r. Nr. 1491), savo 1940 m. sausio 18 d. aktu Nr. 47 nuo 1940 m. sausio 20 d. Vilniaus universiteto rektoriumi paskyrė Humanitarinių mokslų fakulteto ordinarinį profesorių Mykolą Biržišką ir Vilniaus universiteto prorektoriumi ekstraordinarinį profesorių Petrą Šalčių.

1940. I. 22. I. Končius“

Kaip matome, M. Biržiška sutiko būti paskirtu rektoriumi, o I. Končius, būdamas universitetinės autonomijos šalininkas, nepanoro. Šitaip išspręsta rektoriaus problema. Su šiuo aktu ir pasibaigė Stepono Batoro universiteto valdytojo darbas.

Savo ruožtu pabrėšime: pasibaigė ne tik Stepono Batoro universiteto valdytojo, bet ir paties Stepono Batoro universiteto veikla. Tačiau tai nereiškia, kad Lietuvos sostinėje buvo uždarytas vienas universitetas ir atidarytas kitas. Stepono Batoro universiteto materialųjį turtą ir veiklos funkcijas perėmęs Vilniaus universitetas toliau tęsė studijas ir veiklą, darbas universitete nė dienai nebuvo nutrūkęs, nors kai kas būtent šito gal ir būtų norėjęs, jeigu geidžiama pateikia už esama. Suprantama, jog perėjęs į Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos priklausomybę, Vilniaus universitetas vykdė jau ne Lenkijos, bet Lietuvos valstybės jam keliamus reikalavimus.

Deja, lenkų spaudoje dėl neva lietuvių uždaryto Stepono Batoro universiteto prirašyta kalnai straipsnių, nelabai rūpinantis išsiaiškinti tikrą istorinę tiesą. Tendencija buvo svarbiau už tiesą, nes jeigu būtų buvę kitaip, tai į tą balsų chorą būtų paprašytas įsitraukti ir tiesioginis tų įvykių dalyvis, pirmasis ir svarbiausias dalyvis prof. I. Končius. Tačiau Vilniaus universiteto atžvilgiu priešiškai nusiteikusiems asmenims buvusio valdytojo nuomonės ir paaiškinimų neprireikė, nes jie patys viską „žinojo“. Tariamas Stepono Batoro universiteto „uždarymas“ yra vienas iš lenkų istorinės praeities mitų, kurių apstu jos istorijoje.

Nors Stepono Batoro universiteto valdytojo pareigas I. Končiui buvo lemta eiti vos du mėnesius, bet ir vėliau, jau gyvenant emigracijoje, jam niekaip nepavyko atitrūkti nuo tos savo gyvenimo atkarpos. Mat Amerikos lietuvių spau-

doje I. Končius nuolat skaitydavo tikrovės neatitinkančius teiginius apie neva jo administravimo metu uždarytą Stepono Batoro universitetą. Antai 1960 m. spalio 14 d. Čikagos lietuvių dienraštyje *Naujienos* I. Končius išspausdino tokio turinio atsiliepimą į ankstesnę šio laikraščio publikaciją:

Naujienų redaktoriui
D. G.
Prašau savo *Naujienose* įdėti didelės svarbos pataisymą.

Dr. Pranas Ancevičius straipsnyje „Istorija be pagražinimų", be kita ko, *Naujienų* 227 numeryje (26.9.1960) rašo: „...Stašys kalbėjo: ...Bet aš jokiu būdu negaliu suprasti ir pateisinti Vilniaus universiteto uždarymo..."

Nereik nė norėti suprasti, nes šis universitetas nebuvo Lietuvos Vyriausybės uždarytas. Rudens semestras ėjo sena tvarka: Stepono Batoro universiteto lenkų pareigūnų buvo duodamos studentams įskaitos, baigusiems išduodami diplomai iki pat semestro galo.

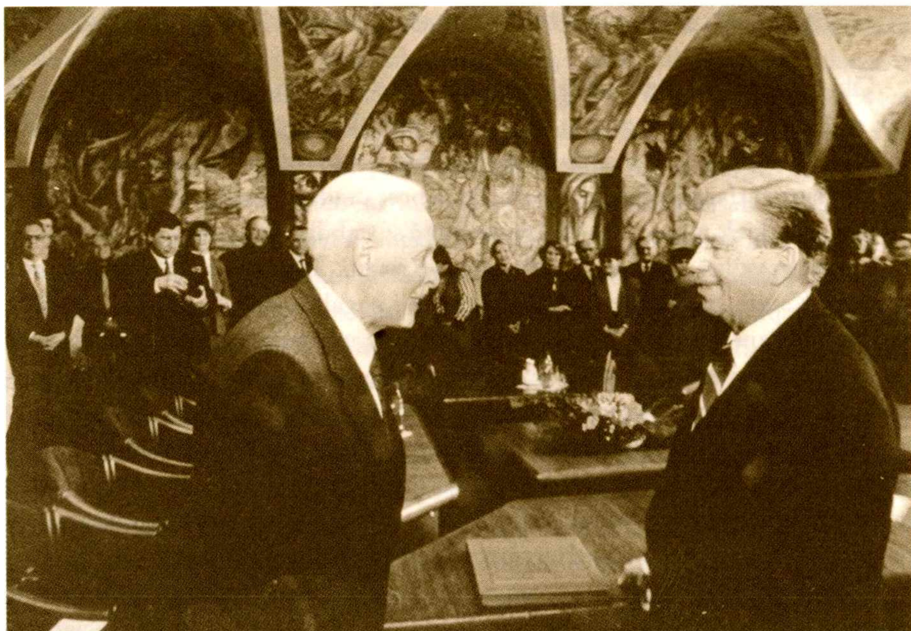
Profesoriai ir tarnautojai buvo gavę iš lenkų iš anksto algas su priedais. Lietuvos Vyriausybė dar jiems iš savo pusės išmokėjo algas iki rudens semestro galo.

Nuo pavasario semestro pradžios pradėjo veikti Vilniaus universitetas. Atseit Stepono Batoro universitetas nuo pavasario semestro pradžios buvo pavadintas Vilniaus universitetu.

Prof. Ig. Končius,
buvęs Stepono Batoro universiteto rudens semestro gale
ir Vilniaus universiteto pavasario semestro
pradžioje valdytojas.

TEKO DISKUTUOTI IR SU MYKOLU BIRŽIŠKA

Ko stebėtis, kad kažkoks Stašys piktinosi tariamu Stepono Batoro universiteto uždarymu, jeigu šiuo opiu klausimu I. Končiui yra tekę spaudoje oponuoti net ir prof. Mykolui Biržiškai, kurį pats ir buvo rekomendavęs į Vilniaus universiteto rektoriaus pareigas 1940 m. sausio mėnesį ir kuris tas pareigas ėjo iki Vokietijos naciams uždarius Vilniaus universitetą 1943 m. kovo 17 d. (Beje, 1968 m. Bostone išleistos Lietuvių enciklopedijos XV tome, kurios antras leidimas Lietuvos enciklopedijų redakcijos perspausdintas Vilniuje 1990 m., teigiama, jog M. Biržiška buvęs Vilniaus universiteto rektoriumi iki 1944 m. vasaros, žr. 777 p.) Mums šiuo atveju reikšmingiausia tai, kad M. Biržiškai teko rektoriumi būti mūsų tautai bene dramatiškiausių istorinių lūžių metais: pradėjus nepriklausomoje Lietuvoje, tęsti bolševikmečiu nuo 1940 m. birželio 15 d. ir Vokietijos nacių okupacijos laikotarpiu nuo 1941 m. birželio 22 d.

Algirdas Končius (kairėje) su Čekijos prezidentu Vaclavu Havelu Vilniaus universitete. 1997 m.

KUO GALIME IR TURIME DIDŽIUOTIS

Rašytojas Romas Sadauskas, vaikščiodamas po Dzūkiją, Simne ant namo pamatė per dažus prasišviečiantį užrašą „Savitarpinės pagalbos sandėlis". Kaip smalsus žmogus – susidomėjo. Juk tos savitarpinės pagalbos mastas turėjo būti išties didelis, jeigu ir Simne, ne kokiame didmiestyje, buvo įrengtas specialiai tam skirtas sandėlis.

Tai štai savitarpinei pagalbai, labai savotiškam Lietuvos gyvenimo reiškiniui, Antrojo pasaulinio karo metais ir vadovavo prof. Ignas Končius. Reikia pasakyti, kad veikla Savitarpinės pagalbos organizacijoje ne tik praturtina bei puošia prof. I. Končiaus biografiją, bet yra apskritai labai reikšmingas okupuotos Lietuvos visuomeninio gyvenimo fenomenas, apie kurį šiandien kažkodėl prisimenama pernelyg retai. Bent jau ne tiek, kiek tas judėjimas ir jo dalyviai iš tikrųjų nusipelno. 2004 m. žiemą Vilniuje Atviros Lietuvos fondas „Forum Palace" viešbutyje buvo surengęs konferenciją, skirtą filantropijos reiškiniui, kitaip tariant, labdarai nagrinėti. Šis fenomenas buvo skersai ir išilgai narpliojamas, įsigilinant į atsiradimo ištakas ir istorines šaknis. Tačiau nė vienas pranešėjas ar kalbėtojas kažkodėl neprisiminė Savitarpinės pagalbos, nes gal nelabai apie šią karo metais veikusią lietuvių labdaros organizaciją ir žino. Vis dėlto būtina žinoti, kaip net karo ir okupacijos metu buvo galima daug nuveikti savo tautos labui.

KAI BUVO SUSTABDYTA RAUDONOJO KRYŽIAUS VEIKLA

Okupacinė Ostlando valdžia Estijoje Raudonojo Kryžiaus veiklą sustabdė iškart, Latvijoje po mėnesio, o Lietuvoje tą veiklą pavyko išlaikyti net iki vėlyvo 1941 m. rudens. Galimas dalykas, kad tam įtakos turėjo Birželio sukilimas ir Laikinosios vyriausybės veikla, su kuria bent iš pradžių okupacinė valdžia buvo priversta kažkiek taikstytis – kol nusprendė sustabdyti jos veiklą.

Nustojus veikti Lietuvos Raudonajam Kryžiui, lėšų neteko ir jo išlaikomos įstaigos: Kauno ir Vilniaus ligoninės, greitoji pagalba, džiovininkų sanatorijos Aukštojoje Panemunėje ir Varėnoje, mineralinių vandenų ir purvo gydykla Birštone, medicinos seserų kursai, nuo karo ir okupacijos nukentėjusių šelpti skyrius ir kitos įstaigos. Okupacinė valdžia uždarė visus labdaringus susibūrimus ir jų išlaikomas senelių bei vaikų prieglaudas. Visus socialinius reikalus turėjo tvarkyti nauja Darbo ir socialinių reikalų organizacija, kuriai vadovavo tarėjas ir septyniolikos narių komitetas. Deja, visuomenės pasitikėjimo ši organizacija neįgijo, tad jau po kelių savaičių tapo aišku, jog iš tų pelų nebus grūdų.

Tada ir pradėta steigti Savitarpinę pagalbą. Tai buvo visuomeninė organizacija, veikusi pagal savo statutą ir nieko bendra neturėjusi su Darbo ir socialinių reikalų organizacija. Savitarpinė pagalba pati rinko ir skirstė lėšas, o jos darbą prižiūrėjo generalinio komisaro atitinkamas skyrius – *Volkswohlfart*. Nors ir būdama pirmojo tarėjo žinioje, Savitarpinė pagalba nuolat jautė didelį spaudimą, nes darbo ir socialinių reikalų tarėjas daktaras Jonas Paukštys niekaip negalėjo susitaikyti su tuo, kad surinktos didelės šalpos lėšos eina pro šalį, kitaip tariant, netenka jo vadovaujamai organizacijai. Aišku, jog tai buvo masinantis kąsnis ne vien šiam tarėjui.

Kol Savitarpinės pagalbos įstatai nebuvo patvirtinti komisaro Adriano von Rentelno, devynių narių Vyriausiasis komitetas, kurio pirmininkas buvo prof. Ignas Končius, kreipėsi į pirmąjį generalinį tarėją generolą Petrą Kubiliūną, kad jis savo parašu leistų laikinai imtis darbo pagal komisarui pateiktus įstatus. Tas ir buvo padaryta. Įdomu, kad A. von Rentelnas tų įstatų taip ir nepasirašė, bet laikiną leidimą veikti pasirašė P. Kubiliūnas. Vokiečiams to pakako. Tiesa, nuolat kildavo įvairių kliūčių, nesusipratimų su paties komisaro įstaigomis, bet užtekdavo parodyti kad ir laikiną leidimą veikti bei statuto nuorašą, ir vokiečiai vadovaudavosi tais dokumentais. *Ordnung ist Ordnung* – tvarka yra tvarka.

KAIP VEIKĖ SAVITARPINĖ PAGALBA

Protingai tvarkantis daug buvo galima pasiekti net, atrodo, sunkiai įmanomomis sąlygomis. Kas įdėmiau yra skaitęs Savitarpinės pagalbos statutą, tikriausiai pripažins, kad jame surašyti ir tokie dalykai, kurie karo ir okupacijos

sąlygomis šiai organizacijai leido labai daug veikimo laisvės. Žinoma, surašyta buvo taip, kad kai kurie opesni dalykai nekristų į akis. Labai daug priklausė ir nuo tų įstatų interpretacijos. Štai tada ir tekdavo parodyti lietuvišką sumanumą bei vaišingumą. Visa tai buvo daroma savo krašto ir žmonių labui.

Svarbiausia, kad visuomenė pasitikėjo Savitarpine pagalba ir jos žmonėmis. Per 27 apskričių komitetų teisėmis ir 335 valsčių komitetų teisėmis padalinius Savitarpinė pagalba per metus sugebėjo vien iš aukų surinkti keturis milijonus markių. Gavo teisę rengti akies mirksnio loteriją – kasa pasipildė dar vienu milijonu markių pelno per metus. Šiaip ne taip pavyko iš vokiečių atgauti teisę rengti vadinamąją klasinę loteriją. Priminsime, kad tarpukariu teisę organizuoti šią loteriją buvo įgijęs Raudonasis Kryžius, o didžiausias laimėjimas buvo 60 tūkst. litų. Savitarpinės pagalbos vadovams ir jų bendraminčiams pavyko atsikovoti šią teisę. Taip pat pasisekė įtikinti okupacinę valdžią bilietus į kiną apmokestinti papildomu 10 pfenigų mokesčiu – per metus susidarė dar papildomai pora milijonų markių.

Išlaidos taip pat buvo didžiulės. Nepamirškime, kad Savitarpinė pagalba perėmė visas Raudonojo Kryžiaus įstaigas. Faktiškai Lietuvos Raudonasis Kryžius ir toliau veikė, nepakito net jo struktūra, nors vadinosi Savitarpinės pagalbos Sveikatos pagalbos skyrius. Vilniuje buvo statoma ligoninė, Varėnoje plečiama džiovininkų sanatorija, tvarkomas Birštono kurortas, Kaune ir kitose Lietuvos vietose buvo steigiami medicinos seselių kursai ir panašiai. Iš Savitarpinės pagalbos lėšų vargstantiems buvo steigiamos valgyklos, globojamos motinos ir vaikai, seneliai ir visi, kurie neįstengė pasirūpinti patys savimi, buvo mokami atlyginimai medicinos įstaigų tarnautojams, perkami vaistai. Karo metais buvo pradėtos steigti greitosios pagalbos įstaigos ir apskričių miestuose. Savitarpinė pagalba maisto produktų duodavo mokyklų tėvų komitetams, o šie pasirūpindavo šiltais užkandžiais mokiniams. Leido laikraštį *Savitarpinės pagalbos žinios* ir net žurnalą vaikams *Žiburėlis*.

Sveikatos pagalbos skyriaus išlaikymui buvo paliktos lėšos iš lošimo kortų gamybos ir Birštono gydomųjų vandenų. Kortų visą laiką stigo; jų nespėta spausdinti – tokia didelė buvo paklausa. Tiesa, ir spausdinti nebuvo paprasta, nes nuolat trūko popieriaus, dažų, taip pat ir darbininkų.

TAUTA BUVO SĄMONINGA

Lietuvių tauta karo metais pasirodė esanti susipratusi ir sąmoninga. Ūkininkai miltus, lašinius, bulves vežė į miestus, puikiausiai suvokdami, kad reikia padėti miesto inteligentijai – mokytojams, gydytojams, studentams. Kaip niekad anksčiau karo metais išsiplėtė lietuviškų mokyklų tinklas, tačiau okupacinė vokiečių valdžia nuolat reikalavo tą tinklą siaurinti, nemokėdavo

mokytojams algų. Apmirusi buvo kultūrinė lietuvių veikla, bet kad visiškai nenumirtų, labai daug padėjo Savitarpinė pagalba ir šios organizacijos telkiami kaimo žmonės.

Savitarpinė pagalba labiausiai pasižymėjusius aukotojus apdovanodavo specialiais ženkliukais – pasidabruotais ir gryno sidabro, priklausomai nuo aukotojo indėlio.

Dalyvavusieji Savitarpinės pagalbos veikloje turėjo ir savo politinius tikslus, aišku, slaptus, apie juos nebuvo viešai skelbiama. Juk net ir didžiausi optimistai, po slogios bolševikmečio nakties lietuvių tautos ir Lietuvos valstybingumo likimą norėję sieti su Vokietija, labai greitai prasiblaivė supratę, kad naciai visiškai nėra linkę taikytis su lietuvių tautos interesais. Deja, net ir palankiausiai lietuvių atžvilgiu nusiteikę vokiečiai negalėjo nieko pasiūlyti. O naciai spaudė dalytis karo metų sunkumais ir kuo greičiau įsitraukti į tiesioginę kovą su sovietais, nes nuo to priklausysianti ir Lietuvos ateitis. Spręsiąs fiureris, kuris atsižvelgs į kiekvienos Pabaltijo tautos indėlį kovojant su bendru priešu – bolševizmu.

Taigi spręs fiureris, kurio tikslai užėmus Pabaltijį tik visiškai aklam ir kurčiam dar buvo neaiškūs: Rytų erdvės turėjo būti suvokietintos, lietuvių inteligentijos neturėjo būti, nes tokia ir nereikalinga. Kadangi rasės požiūriu pabaltijiečiai – vis dėlto arijai, tai yra „visaverčiai“, atitinką nacių supratimą apie rasės vertingumą, tai jiems ateityje turėjo būti lemta tapti gerais darbininkais, ūkininkais, kuriems vadovaus, aišku, jie, vokiečiai. Trumpai tariant, lietuvių, latvių ir estų laukė senovės prūsų likimas. Jie taip pat turėjo teisę gerai dirbti, ištikimai tarnauti savo ponams bei šeimininkams vokiečiams. Bet jie su tokia nuostata nesutiko – ir dėl to neišliko.

KAD NEUŽGESTŲ ŽIBURYS

Antrojo pasaulinio karo metais gyvenusieji Lietuvoje visą laiką jautė šį „aukštesnės rasės“ požiūrį į lietuvius. Nuo pat karo su Sovietų Sąjunga pradžios, kai Lietuvoje įvyko Birželio sukilimas, 1941 m. birželio 23 d. buvo atkurta Lietuvos Respublika ir savo veiklą pradėjo Laikinoji vyriausybė, vokiečiai iškart leido suprasti, kad lietuviai pernelyg daug nesitikėtų, nepuoselėtų vilčių apie atkurtos valstybės pripažinimą. Buvo net pavadinimai sugalvoti, kad pavyktų išlaikyti distanciją tarp Berlyno planų ir lietuvių siekių. Girdi, tai nesanti tikra Lietuvos nepriklausomybė, lietuviams reikia paklusti valdymui iš Rygos, kur buvo įsikūręs srities komisaras. Taigi paklusnumo, kantrybės ir kuo energingiau prisidėti prie pergalingų vokiečių kareivių žygių Rytų fronte – štai ko pirmiausia buvo reikalaujama iš lietuvių, kurių nenorėta atstumti, bet neketinta ir nieko konkretaus žadėti. O į visus klausimus bus atsakyta tik pasibaigus karui. Aišku, vokiečiai nepaisė jokių užimtų kraštų politinių, istorinių ar etnografinių realijų,

tose teritorijose nuo seno gyvenusių tautų ir buvusių valstybių ribų, nes jie atėjo su nauja tvarka ir Europos pertvarkymo idėjomis.

Ką šiai vokiečių, teisingiau sakant, nacių ideologijai galėjo priešinti Savitarpinė pagalba? Nebent kultūrinę veiklą, kuri karo metais kiek ruseno, skleidžiama per koncertus Lietuvos miestuose. Su tais koncertais važinėjo garsi dainininkė Vincė Jonuškaitė-Zaunienė, muzikantas Algirdas Kačanauskas (kompozitoriaus Aleksandro Kačanausko sūnus), kuris vėliau išvyko į Ameriką. Tarp tokių važinėtojų po Lietuvą buvo ir kompozitorius Balys Dvarionas, Steponas Sodeika, kuris karo metais buvo Vilniaus katedros vargonininkas. Kartu su koncertais buvo skaitomos ir paskaitos. Taigi šie renginiai buvo šviečiamojo pobūdžio.

Karo metais buvo leidžiamas laikraštis *Savitarpinės pagalbos žinios*, kuriame buvo aiškinami šios organizacijos tikslai. Pats faktas, kad buvo remiami mokytojai, jiems buvo sudaromos materialinės sąlygos užsiimti profesine veikla, taip pat skatino lietuviškumo išlaikymą.

Taigi mūsų dainininkai ir muzikantai karo metais lyg kokie čigonai, anot A. Končiaus, važinėjo po Lietuvą, tad miesto ryšys su kaimu nenutrūko. Tą kūrybinės inteligentijos ir provincijos bendravimą būtų sunku pervertinti, nes miestelių ir kaimų žmonės žinojo Lietuvos inteligentijos nuostatas vienu ar kitu klausimu. Žmonėms tai buvo labai svarbu. Štai kad ir naciams nusprendus Lietuvoje organizuoti SS legioną. Kai 1942 m. pabaigoje ir 1943 m. pradžioje okupacinė valdžia pradėjo į tą legioną agituoti lietuvių jaunimą, šis sumanymas baigėsi visiška nesėkme. Į šaukimo punktus ateidavo ne tik į rinktinį SS legioną, bet ir apskritai karinei tarnybai netinkami asmenys – kupriai, invalidai. O juk vokiečių vilionės buvo didelės – buvo žadama pirmumo teisė į gerą tarnybą ir nekilnojamąjį turtą po karo.

Vis dėlto sveikas tautos protas nugalėjo, vilionėms atsispirta. Galima būtų pasakyti, kad antinacinio lietuvių pogrindžio, kuriam vadovavo buvęs Laikinosios vyriausybės pirmininkas Juozas Ambrazevičius (1944 m. pavasarį pakeitė pavardę į Brazaičio), nuostatos pasiekdavo atokiausius Lietuvos kampelius, o prie to prisidėjo ir kūrybinės inteligentijos bendravimas su tauta. Tas inteligentijos ryšys su tauta karo metais buvo glaudus kaip niekada. Tai taip pat vienas iš svarbių Savitarpinės pagalbos veiklos aspektų, į kurį mūsų istorijos tyrinėtojai iki šiol kreipė gal ir ne daugiausia dėmesio.

APIE DECENTRALIZAVIMO NAUDĄ

Savitarpinės pagalbos skyriai veikė visose apskrityse. Juose paprastai dirbo nesavanaudžiai, įgiję visuomenės pasitikėjimą, pasak Algirdo Končiaus, gal net kai kur tautinio pakilimo vedami žmonės. Vienos apskritys buvo veiklesnės, kaip kad Zarasų apskritis, kurios pirmininkas buvo labai energingas. Nuo

žmonių labai daug priklausė, o Vyriausiasis komitetas ir stengėsi suteikti kuo daugiau savarankiškumo skyriams. Toks decentralizavimas turėjo ir praktinį pamatą, mat niekas negalėjo būti tikras, jog vieną dieną okupacinė valdžia nesugalvos nacionalizuoti Savitarpinės pagalbos lėšų. Ar ne panašiai ir įvyko švietimo tarėjo dr. Prano Meškausko-Germanto vadovaujamoje žinyboje?

Iš Berlyno Lietuvos švietimo reikalais rūpintis atsiųstas dr. Pr. Meškauskas-Germantas turėjo didelį vokiečių pasitikėjimą, per jį naciai tikėjosi vykdyti Reichui naudingą politiką. Apsiriko. Švietimo tarėjas pasirodė esąs tikras lietuvių interesų gynėjas. Jis užmezgė slaptus ryšius su lietuviškojo antinacinio pogrindžio vadovu J. Ambrazevičiumi ir, pasak literatūrologo prof. Vytauto Kubiliaus, vykdė tarsi Konrado Valenrodo vaidmenį. Dvigubas žaidimas ilgai tęstis negalėjo, nes gestape dirbo taip pat ne naivuoliai. Per kratą švietimo tarėjo darbo kabinete buvo aptikta 700 tūkst. markių, kurios buvo skirtos atlyginimų negaunantiems lietuviams mokytojams ir kitoms mokyklų reikmėms. Pr. Meškauskas-Germantas buvo suimtas ir išvežtas į Štuthofo koncentacijos stovyklą. Tai asmenybė, nusipelniusi, kad apie ją būtų žinoma. Ir ne iškreipta, bet tikra tiesa.

ŠELPIMAS – NUO SENO LIETUVIO KRAUJYJE

Savitarpinė pagalba buvo vienintelė lietuvių organizacija, kuri vokiečių okupacijos sąlygomis veikė oficialiai. Suprantama, kad ne rūpindamiesi palaikyti lietuvybę ar telkti tautą vokiečiai leido šiai organizacijai veikti. Jie pirmiausia siekė patys sau palengvinti veiklą okupuotoje šalyje, tad tam tikrą karitatyvinę veiklą plėtoti leido. Po Savitarpinės pagalbos „kepure“ lietuviai sugebėjo užsiimti nelegaliais dalykais, net savotišku pogrindžiu.

Nuostata, kad ypač mokytojus reikia palaikyti ir šelpti, ko gero, lietuvių kaimiečių kraujyje nuo seno, gal dar nuo slaptų lietuviškų mokyklų iš spaudos draudimo laikų. Pagaliau juk ir tos mokyklos buvo kaimo trobose, o kaimo mokytojai gyveno prie tos pačios žibalinės lempos, kaip ir visi kaimiečiai.

Ir A. Končius pripažįsta, jog šelpimas nuo seno įaugęs į lietuvių kaimo žmonių kraują. Antai Žemaičių kaimai miestelių špitolėse turėjo savo šelpiamus ubagus. Kai kaimiečiai atvažiuodavo į turgų, tai šeimininkui nuėjus tvarkyti reikalų arkliu pasirūpindavo ubagas. Praktiškumas buvo derinamas su žmoniškumu. Per šventes kaimiečiai įduodavo nuvežti „savo ubagui“ skirtų lauktuvių. Juk ir špitolės senius išlaikydavo patys žmonės, o ne bažnyčios. Tiesa, rinkliavos špitolėms išlaikyti būdavo renkamos ir bažnyčiose. Taigi pats Savitarpinės pagalbos sumanymas lietuviui buvo visiškai suprantamas, nes ėjęs iš giliai nuo seno tautoje gyvavusios tradicijos, įprasto krikščioniško suvokimo, kad užjausti alkaną, vargstantį yra kiekvieno doro žmogaus priedermė. Savitarpinės pagalbos mestas grūdas krito į išpurentą dirvą.

Aišku, gali kilti visai natūralus klausimas, kodėl vokiečių kurtai Darbo ir socialinių reikalų organizacijai, vadovaujamai tarėjo ir septyniolikos narių komiteto, taip ir nepasisekė įgyti tautos pripažinimo bei autoriteto, o Savitarpinei pagalbai pavyko. Labai daug reiškė inteligentijos, tautos autoritetą ir pasitikėjimą turinčių žmonių žodis. Prof. Ignas Končius tą pasitikėjimą turėjo, labai jį brangino, kadangi vargu ar gali būti brangesnė vertybė už gerą vardą. Tačiau toli gražu ne visi, taip pat suvokė asmenys, tarp kurių teko veikti I. Končiui, taip galvojo.

JAM VISI ŽMONĖS BUVO LYGŪS

Kaip liudija Igno Končiaus sūnus Algirdas, dalis tos Savitarpinės pagalbos lėšų teko ir tarybiniams karo belaisviams. Sunku pasakyti, kiek maišų su miltais slapta buvo pernešta į belaisvių stovyklą. Aišku, tai buvo daroma slapta, dažniausiai paperkant sargybą ar prižiūrėtojus. Ką tai reiškė tomis sąlygomis, nesunku įsivaizduoti. Kai pusbadžiu stovykloje laikomus karo belaisvius sargyba vesdavo Vilniaus gatvėmis ir gailestinga vilnietė slapčia stengdavosi įduoti į rankas belaisviams bent duonos gabalėlį, tuojau gaudavo ginkluoto sargybinio spyrį. O galėdavo baigtis dar liūdniau...

Iš Ukmergės Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą pasiekė žinia, jog apskrities komitetas šelpiąs bolševikus. I. Končiui šiuo atveju nė tokio klausimo nekiltų: kodėl bolševikų nereikia šelpti, jeigu Savitarpinė pagalba tam ir įsteigta, kad šelptų visus, kuriems būtina šalpa, nepriklausomai nuo tautybės, politinių ar religinių įsitikinimų. Ar ne toks pat žmogus ir tas bolševikas vokiečių okupacijos sąlygomis? Ukmergės atvejis buvo štai koks. Vokiečiai sušaudė tėvą, liko našlė su dvejų metų sūnumi. Motina susirgo, pateko į ligoninę, vaikas liko vienas be globos. Savitarpinės pagalbos darbuotojai tą dvejų metų „bolševiką" sušelpė ir tuojau kažkam užkliuvo. Teko Savitarpinės pagalbos spaudoje aiškinti kas ir kaip. Skundikai, matyt, susigėdo, nes daugiau kelti triukšmą liovėsi.

Daugybė buvo jei ne tokių, tai kitokių atvejų. Pasklido gandas, esą Savitarpinė pagalba užsiimanti tuo, kad šelpianti benkartus, palaikanti paleistuvybę. Reikalas buvo štai koks. Netekėjusi jauna moteris turėjo tris vaikus, kuriuos tvarkingai prižiūrėjo, rūpinosi. Motina susirgo ir atsidūrė ligoninėje. Vaikai liko vieni. Kol motina buvo gydoma ligoninėje, mažamečiais vaikais ir kūdikiais rūpinosi Savitarpinės pagalbos Vilkaviškio apskrities komitetas. Tuojau buvo paskleistas gandas, aiškiai nukreiptas prieš Savitarpinės pagalbos veiklą. Nuolat atsirasdavo, kam knietėjo pasirausti po Savitarpinės pagalbos pamatais. Įvairiais būdais buvo siekta sukompromituoti ją lietuvių visuomenės akyse. Štai kodėl Savitarpinės pagalbos spauda buvo tokia reikalinga ir veiksminga, kai reikėdavo užkirsti kelią gandams, piktavalių kaltinimams, paslėptoms, o kartais net atviroms provokacijoms.

Pastebėsime, kad I. Končiui visai svetimas buvo pigus politikavimas, nors būtų galėjęs sau tai leisti. Juk sėdėjo kalėjime prie sovietų, buvo varomas į Červenę sušaudyti, gelbėjo nuo bado tarybinius karo belaisvius, taigi tuos pačius, nuo kurių pats buvo nukentėjęs. Tačiau jis kaip nuopelno to sau nepriskirdavo. Jo veiklos motyvas buvo paprasčiausias žmoniškumas, suprantamas kiekvienam žmogui.

1941 METŲ BIRŽELĮ IŠVEŽTŲJŲ SĄRAŠAI

Savitarpinė pagalba, kaip sakėme, buvo vienintelė nacistinės Vokietijos okupacijos metais Lietuvoje oficialiai veikusi lietuvių organizacija, bet ne visada veikė oficialiai nustatytos veiklos vėžėse. Antai apskrityse Savitarpinės pagalbos tarnybos sudarinėjo pirmųjų 1941 m. birželio mėnesį sovietų išvežtų žmonių sąrašus. Buvo sudaryti keli dideli albumai su išvežtųjų sąrašais – vokiškais ir lietuviškais pavadinimais. Sąrašuose buvo žymima išvežto žmogaus pavardė ir vardas, namas, kuriame gyveno, tautybė bei kiti duomenys. Tai buvo atskiros bylos, atsiųstos iš apskričių. Ypač daug tose bylose buvo užsilikusių lenkų, atbėgusių į Lietuvą karo pradžioje, kai nacistinė Vokietija užpuolė Lenkiją, pavardžių. Buvo ir išvežtų vilniečių pavardžių.

Kadangi Savitarpinė pagalba Lietuvoje tęsė okupantų uždaryto Raudonojo Kryžiaus funkcijas, tai trys išvežtųjų registracijos knygos ir atsidūrė Kaune, Kęstučio gatvėje, kur buvusiose Raudonojo Kryžiaus patalpose buvo įsikūrusi Savitarpinė pagalba. Vienas tų sąrašų komplektas buvo išsiųstas į Šveicariją, Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus centrinę būstinę. Kitas komplektas gulėjo ant Savitarpinės pagalbos pirmininko Igno Končiaus darbo stalo.

Vieno baigiamojo Savitarpinės pagalbos veiklos epizodo liudininku ir dalyviu teko būti ir Algirdui Končiui. Prisimena, kaip sėdėjo su tėvu jo kabinete Kęstučio gatvėje Kaune, Savitarpinės pagalbos pastate. Buvo šnekama, kad apie Zarasus jau dunda artilerija, artėja frontas. Tėvas ir sako: „Tai ką dabar, sūnau, darysime ? Man vis tiek reikia eiti.“ Patylėjęs pridūrė: „O visgi aš visą laiką buvau su tais žmonėmis, aš turiu su jais eit iki galo.“

Kai šitaip sėdėjo ir kalbėjosi, visi Savitarpinės pagalbos darbuotojai jau buvo išvažiavę, pasitraukę iš Kauno. Paskui tėvas pasakė, kad visi iš Lietuvos išvažiuoti negalime ir Algirdui reikės likti prie motinos. Kadangi politinėje veikloje nedalyvavęs, niekur nesusitepęs, tad ir pavojaus neturėtų kilti. Tokie buvo tėvo argumentai ir paskutiniai žodžiai, kuriuos Algirdas išgirdo iš jo lūpų. Daugiau tėvo niekada neteko išvysti.

SUTRUPĖJO IR PASKUTINIS KEVALAS

Savitarpinė pagalba atliko reikšmingą darbą. Kai frontas iš Rytų artėjo prie Lietuvos ir dešimtys tūkstančių lietuvių su šeimomis traukė į Vakarus, Vokietijoje atsidūrė ir Savitarpinės pagalbos tarnautojai su Ignu Končiumi. Vokietijoje ši organizacija buvo uždaryta, ir šį momentą I. Končius dokumentiškai užfiksavo. Jis atsiskaitė centas į centą, visi duomenys apie finansinę Savitarpinės pagalbos būklę buvo paskelbti viešai. Organizacija natūraliai užgeso, o jos funkcijas perėmė kitos organizacijos.

Kad ir kaip vertintume, Savitarpinė pagalba turėjo ir tam tikrą, ne visai oficialią, viešai nedeklaruojamą paskirtį. Algirdas Končius tą organizaciją laiko netgi tam tikru buvusios Lietuvos valstybės kevalu. Gal ir ne be pagrindo. Naciams nutraukus Laikinosios vyriausybės veiklą, tai buvo tam tikra organizuota lietuviškumo veikla, bendruomeniškumo tąsa. Lietuvos žmonėms 1944 m. vasarą traukiantis į Vakarus, sutrupėjo ir tas paskutinis kevalas.

Vis dėlto tai nebuvo nei lietuviškumo, nei paties I. Končiaus veiklos pabaiga. Gyvenimas tęsėsi, nors ir anapus ribos, skyrusios du tokius skirtingus pasaulius. Lietuva vėl atsidūrė okupanto valdžioje: rudąjį pakeitė raudonasis.

Jau gyvendamas JAV, I. Končius visą laiką tvirtino ir laiškuose rašė, kad iš to, ką savo gyvenime nuveikė, didžiausia ir reikšmingiausia buvo jo veikla Savitarpinės pagalbos organizacijoje. Kitų savo nuopelnų nepervertindavo. Per Savitarpinę pagalbą reiškėsi kilnus lietuviškas darbas, apgaubtas ir gilia tautinio susipratimo dvasia.

NEIŠVENGIAMA LIETUVOS KRAŠTOVAIZDŽIO DALIS

Jums leidus, pateiksiu gal ir ne visai įprastą klausimą. Kaip etnologijos entuziastas, Ignas Končius juk negalėjo išvengti žydų temos.

Žydas I. Končiui – tai neišvengiama Lietuvos kraštovaizdžio dalis. Jo pasakojimuose visiems pakanka vietos – nuo žydo kromelninko iki aukštesnių sluoksnių atstovo. Tėvo atsiminimuose galima perskaityti, kaip žydai gyvena, bendrauja su kitais žmonėmis, kokie jų papročiai ir panašiai. Žydų ratai, buityje naudojami indai, jų kalba – tai vis krašto autochtoną apibūdinančios detalės.

Ir žydai tėvo atžvilgiu visada buvo diskretiški. Įdomu, kad žydai mėgo tėvą. Ir kodėl gi? Buvo vienas žydas, kurį išgelbėjo fizikas Henrikas Jonaitis. Ir dar. To meto Lenkijoje, vadinasi, ir tarpukario Vilniuje, žydai universiteto auditorijoje turėjo sėdėti atskirai, buvo *numera clausus*. Tėvas su tuo nesutiko, jam žydai ar kitos tautybės studentai buvo lygiaverčiai. Todėl žydai ir gerbė tėvą.

NORS BAIGĘS UNIVERSITETĄ, BET LENKAMS CHAMAS

Tačiau lenkai tokio palankumo I. Končiui nerodė?

Įdomu, kad tėvas lenkus, jų silpnybes pašiepdavo labiau negu rusų. Kai Palangoje tėvas rengėsi vesti Mariją Kentraitę, būsimą mano mamą, kuri buvo notaro duktė, mano senelį sutikęs lenkas gydytojas pasakė: „Ale, panie notariuše, išleidžiate savo vyriausiąją dukterį už chamo." Vėliau tėvas visada rasdavo progą motinai priminti šiuos žodžius. Nors I. Končius Palangoje buvo vienintelis išsilavinęs lietuvis, baigęs Peterburgo universitetą, bet lenkams vis vien buvo *chamas*, vertas paniekos. Ši lenkų nuostata visada buvo gyva. Jie dvarininkai, o žemaičiai ir lietuviai – *cholopai*, kitaip tariant, *chamai*. Prasčiokai.

KELETAS KODĖL

Kaip Jums atrodo, kodėl prezidentas A. Smetona Vilniaus universitetui perimti iš lenkų administracijos skyrė ne prof. Mykolą Biržišką, bet Igną Končių? Juk M. Biržiška turėjo daug daugiau tokio darbo patirties, nes 1926–1927 m. buvo Kauno universiteto rektorius, nuo 1922 iki 1939 m. Humanitarinių mokslų fakulteto profesorius.

Be to, nepamirškime, M. Biržiška buvo bajoras, vilnietiškos aplinkos žmogus. Gal sutrukdė tai, kad jo žmona buvo vilnietė lenkė. Tiesa, ir A. Smetonos žmona buvo lenkė. Sunku suprasti. M. Biržiška, panašiai kaip ir I. Končius, juk taip pat nebuvo kurios nors partijos atstovas. Vilniuje visi trys profesoriai Biržiškos – Mykolas, Vaclovas ir Viktoras – turėjo gerą vardą. Vis dėlto Lietuvos prezidento A. Smetonos skirtu Vilniaus universiteto valdytoju tapo I. Končius, net ir ne bajoras, niekada nesiveržęs į administracinius postus.

Pagaliau galima paklausti, kodėl tos pareigos nebuvo pasiūlytos teisininkui, visuomenės veikėjui prof. Mykolui Römeriui. Pastarasis 1922–1940 m. buvo Kauno universiteto profesorius, 1927–1928 ir 1933–1939 m. Kauno universiteto rektorius.

Galima priminti, kad Pirmojo pasaulinio karo metais M. Römeris Austrijoje buvo įstojęs į J. Piłsudskio legioną. Negana to, 1920 m. J. Piłsudskis net siūlė M. Römeriui Vilniuje sudaryti Lietuvos vyriausybę, kuri būtų priešinama Kaune įsikūrusiai Lietuvos vyriausybei. M. Römeris tą pasiūlymą atmetė.

M. Römeris buvo ir tarptautinio Hagos teismo narys, labai įdomi asmenybė. Su J. Piłsudskiu buvo daugiau nei pažįstamas ir savo laiškuose kaip reikiant jį vanojo, ypač už Vilnių ir visą politiką Lietuvos atžvilgiu. Man Mykolas Römeris – tai Profesorius iš didžiosios raidės. Tokių rimtų, gerai pasirengusių profesūrai žmonių to meto Lietuvoje daugiau nė nebuvo. Nebent dar Tadas Ivanauskas. Mano tėvas buvo mokytojas. Gal todėl ir tėvo paskaitos buvo įdomios, jis skai-

tydavo gyvai, pateikdavo įvairių pavyzdžių. Ir jaunesnės kartos mūsų mokslo atstovai buvo kilę iš kaimo, tiesa, kai kurie vėliau turėjo galimybių tobulintis užsienyje.

AR HUMANITARAI PAVYDESNI

Keista, kad tarpukariu nedaug humanitarinių mokslų atstovų studijavo ar tobulinosi užsienyje. Iš kalbininkų – Antanas Salys, Pranas Skardžius, vienas kitas istorikas, pavyzdžiui, Zenonas Ivinskis. Krikdemai buvo išsiuntę į Paryžių istoriką Bronių Dundulį. Dar buvo išvykęs vienas kitas medikas, pavyzdžiui, Juozas Blažys, ekonomistas ar teisininkas, kaip antai Domas Cesevičius, Motiejus Čepas, inžinierius Jonas Čeičys. Kai kuriuose fakultetuose būta tendencijos sau konkurentų neauginti. Tai atsimenu iš to meto kalbų. Tarp humanitarų buvo gal daug „pavydelnikų". Jei kuris į užsienį tobulintis ir sugebėjo išvykti, tai dažniausiai dėl to, kad priklausė tautininkams.

Vis dėlto fizikai buvo išimtis, nes buvo labiau įvairiaplaukiai. Antanas Žvironas stažavosi Ciuricho universitete, Antanas Puodžiukynas baigė Vienos universitetą, Povilas Brazdžiūnas turėjo progos padirbėti Ciuricho universitete, o Adolfas Jucys 1939 m. spėjo truputį pasitobulinti Anglijoje, Kazimieras Baršauskas buvo nusiųstas į garsiąją Berlyno aukštąją technikos mokyklą.

Įdomu, kad iš matematikų, nebent išskyrus Petrą Katilių, taip pat nedaug kas sugebėjo išvykti tobulintis į Vakarus. Net veiklusis Zigmas Žemaitis, visuomeniškumo pavyzdys, niekur nevyko tobulintis.

Z. Žemaitis nebuvo tikras matematikas mokslininkas, bet buvo matematikos mokytojas ir didelis visuomenininkas. Visą laiką tobulino kažkokias matematines lygtis, pataisė kažką ypatinga, ir tokia opinija jį lydėjo visą laiką. Per posėdžius apie tai būdavo reikšmingai nutylima, o pats Z. Žemaitis noriai palaikydavo šią nuomonę apie savo matematinius darbus. Girdi, užsiėmęs tomis lygtimis. Kartą P. Katilius neišlaikė ir parodė, jog tai tuščias darbas.

P. Katilius buvo rimtas žmogus ir matematikas. Mokydamasis Heidelberge, prižiūrėjo A. Smetonos sūnų Julių. Šis ten mokėsi teisės, bet buvo plevėsa. P. Katilius su juo bendravo, draugavo, kad tas nenueitų šunkeliais.

KAIP KONČIUS TARDYTOJUS MOKĖ SUPRASTI ENGELSĄ

Kiek patyriau iš I. Končiaus knygų ir pokalbių su Jumis, Jūsų tėvas nelabai veržėsi į užsienius, nors kaip katedros vedėjas tokių galimybių galėjo turėti gal net daugiau už kitus savo bendradarbius.

Tėvą nelabai žavėjo užsienis. Lankėsi Švedijoje, buvo atvažiavęs pas mane į Prahą, kai ten studijavau. Lankėsi Karlo universitete, viename garsiame žiūronų

fabrike. Tačiau užsieniai jo netraukė. Net nežinau, su kuo jį galima palyginti. Negalėčiau net pasakyti, kad būtų buvęs labai apsiskaitęs, įsigilinęs į vieną ar kitą sritį, filosofinius ar istorinius dalykus. Kai atėjo bolševikai, žiūriu, tėvo rankose Friedricho Engelso *Gamtos dialektika*. Man tai padarė įspūdį. Vėliau tėvo užrašuose radau parašyta, kad kai jį tardė, jis pradėjęs kai ką cituoti iš F. Engelso. Tardytojas akis pastatė: „Tai ką, jūs ir tai žinote?"

Tėvas mėgo žmones, jaunimą, mokėjo su jais elgtis. Buvo perdėm lietuviškas, nemėgo ribotumo. Rašė apie kunigus, skautus, bet nebuvo siaurų pažiūrų. Nemėgo politikuojančių kunigų. Beje, su kunigais ir nebendravo. Tuo tarpu tėvo brolis Petras Končius – tas su kunigais buvo labai artimas, jaunystėje pats mokėsi kunigų seminarijoje. Mokėsi kartu su Pranciškum Žadeikiu, kuris vėliau buvo Skuodo klebonas ir dekanas. Beje, jis buvo Lietuvos konsulo Amerikoje Povilo Žadeikio brolis, labai įdomi asmenybė.

PĘRSMELKĖ VISOS EPOCHOS

Kuo I. Končius pasižymėjo perėmęs Vilniaus universitetą?

Nemanau, kad kuo nors spėjo pasižymėti. Juo labiau būtų neteisinga sakyti, kad, girdi, sulietuvino Vilniaus universitetą. Kaip apskritai galima sulietuvinti ar sulenkinti universitetą? Juk universitetas – nuo žodžio *universum* (lot. visata, pasaulis). Ką buvo galima padaryti per du mėnesius? Procesas vyksta, formali administracinė pertvarka padaryta, o toliau – normalus darbas.

Vis dėlto tai buvo labai sudėtingas laikotarpis ne vien I. Končiaus gyvenime. Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, okupuota Lenkija, Vilnius grįžo Lietuvai, kartu ir Vilniaus universitetas.

Šiame virsme I. Končius dalyvavo visu savo gyvenimu, asmeniškai. Jis pateko į istorinių pervartų sūkurį, pergyveno tą sudėtingą metą. Vėliau perėjo visus emigranto kelius – visą gyvenimo pragarą. Visos epochos susikoncentravo į tą žmogų. Jo netraukė užsieniai, o turėjo atsidurti priverstinėje emigracijoje. Visus istorijos laikotarpius turėjo išgyventi: carinės Rusijos, Pirmąjį pasaulinį karą, Rusijos revoliucijas ir pilietinį karą, grįžimo į Lietuvą peripetijas, Lietuvos Respublikos ir pirmąjį bolševikmetį Lietuvoje, suėmimą ir kelionę į Červenę, iš kurios retas sugrįžo, Antrąjį pasaulinį karą ir priverstinę emigraciją. Ir nežuvo, badu nemirė, nebuvo pašautas, plaukdamas nenuskendo, nepražuvo ir Amerikoje.

AUŠRININKŲ GALVOSENOS ŽMOGUS

Kokius reikšmingiausius darbus Vytauto Didžiojo universitete nuveikė I. Končius?

Iš tiesų tai klausimas, į kurį atsakant reikėtų pagalvoti. Jis man taip pat kyla. Negaliu pasakyti, kad tėvas būtų buvęs tikras mokslininkas, kaip kad mes šian-

dien tai suprantame. Gyvendamas Amerikoje jis dirbo Tuftso universitete, ėjo ne geriausias pareigas ir vis apgailestavo, kad nemoka anglų kalbos. Girdi, galima buvo toli nueiti... Nors šiaip nemėgdavo girtis. Turėjo gerą plunksną, Lietuvoje rašė į žurnalus apie fizikos naujoves. Pavyzdžiui, į *Gamtos* žurnalą, kurį redagavo prof. Pranas Dovydaitis. Yra išvertęs keletą fizikos knygų, parašęs mokslo ir šviečiamojo pobūdžio darbų – *Ūkininko dangus*, *Palangos kraštas* (kartu su Viktoru Ruokiu), *Minija*, pirmąjį vadovėlį lietuvių kalba *Meteorologija*. Kartu su Antanu Juška parašė knygelę *50 fizikos darbų*.

Apskritai jis buvo toks mokslo žmogus ir visuomenininkas, kokių tais laikais reikėjo. Reikėjo visažinių, kurie visuomenei galėjo būti pavyzdžiu savo tautiškumu, stipriu ryšiu su gimtąja žeme. Ūkininko, žemės žmogaus pavyzdys, ne dangaus žmogaus, kaip rašė Vincas Krėvė. Jam įdomu buvo žmogaus buitis, aplinka. Turėjo be galo daug įvairiausių visuomeninių pareigų, buvo dar aušrininkų galvosenos žmogus, kuriam svarbiausia atrodė ne siekti mokslo aukštumų, bet šviesti žmones, kelti tautą. Todėl tėvas matė reikalą dėstyti ir Aukštuosiuose karininkų kursuose. Visai šiai tautai būtinai veiklai labiausiai ir jautėsi turįs atsidėti. Todėl I. Končiui tokia artima buvo ir skautizmo idėja.

Reikia teisingai įsivaizduoti to meto sąlygas, kuriomis teko dirbti mokslo žmonėms. Pamenu, kaip prof. Kazys Daukšas sakydavo, kad Chemijos fakultete paprasčiausios stiklinės kolbos neturėta ir tik 1926 m. iš „Zeiss" bendrovės universitetas gavo visus reikalingus stiklinius indus bei kitą įrangą. Štai tokiomis sąlygomis mūsų inteligentijai reikėjo imtis mokslinio darbo.

Jau po I. Končiaus ėjusios kartos atstovai, baigę Lietuvos universitetą, – Adolfas Jucys, Juozas Matulis, Kazimieras Baršauskas, Povilas Brazdžiūnas ir kai kurie kiti – pradėjo naują Lietuvos mokslo etapą, parašė išties reikšmingų mokslo darbų, sukūrė savo mokslines mokyklas arba išugdė daug gabių mokinių ir kėlė mūsų mokslą į aukštesnį lygmenį. Moksle taip ir turi būti. Todėl visai neširstu ant A. Jucio, kuris kartą A. Puodžiukynui pasakė nemėgstąs katedros vedėjo I. Končiaus, mat šis daugiau kaip trejus metus laikė jį savo katedroje laborantu.

ANTIPODAI

Truputį keista, kad I. Končius taip ilgai laikė A. Jucį laborantu, nes žemaičiams jis jautė didelį palankumą.

Galimas dalykas, ne viskas priklausė nuo katedros vedėjo. Prisiminkime, kokia sudėtinga buvo Vytauto Didžiojo universiteto materialinė padėtis, Matematikos-gamtos fakultetui nuolat grėsė uždarymas. Niekada iš tėvo lūpų nesu girdėjęs, kad A. Jucys jam būtų buvęs nemalonus ar panašiai. Kaip žemaičiai, I. Končius ir A. Jucys, man regis, puikiausiai sutarė.

Tiesa, A. Jucys buvo labai paslaptinga asmenybė. Gal taip atrodė todėl, kad jis galėjo labai daug važinėti į užsienį, – mintyje turiu jau pokario metus. Net kai tekdavo vasaroti Palangoje ir susitikdavome, A. Jucys iš tolo tik pasisveikindavo, bet stengdavosi nebendrauti, net pajūryje kartu nevaikščiodavo. Matyt, nenorėjo, kad būtų įtartas jam garbės nedarančiais ryšiais, juk buvau į Vakarus pasitraukusio žmogaus sūnus. Šiuo požiūriu A. Jucys didele pilietine drąsa nepasižymėjo, nepasakyčiau, kad buvo labai principingas žmogus. Esminis jo būdo bruožas, man atrodo – žemaitiškas uždarumas. Buvo labai užsispyręs, ambicingas, atkakliai siekiantis užsibrėžto tikslo. Kartais bendraujant su žmonėmis išlįsdavo jo nekantrumas, gal net žemaitiškas piktumas.

Skirtingai negu daugelį kitų Lietuvos mokslininkų, taip pat ir fizikų, A. Jucį sovietų valdžia išleisdavo į užsienį, daugiausia Maskvos ir Leningrado fizikų dėka. A. Jucys Lietuvoje nelabai prie ko taikėsi, mokslinį darbą derino tik su Maskva ir kitais didžiaisiais šalies mokslo centrais.

Visa tai sakau ne kaip priekaištą A. Juciui, kuris kaip gabus mokslininkas rinkosi jam parankiausią veikimo būdą. Kaip vienintelis tuo metu atominės fizikos atstovas Lietuvoje nelabai su kuo čia galėjo tartis ar diskutuoti. Užsiimdavo artutiniais atomo skaičiavimais. Kol nenaudotos skaičiavimo mašinos, tai buvo nepaprastai varginantis darbas.

Visai kito tipo žmogus buvo aukštaitis prof. Povilas Brazdžiūnas – atviresnis, nuoširdesnis, labai inteligentiškas, gilios vidinės kultūros asmenybė.

ŽMONES STENGĖSI JUNGTI, O NE SKIRSTYTI

Iš to, kiek galiu įsivaizduoti pažįstąs I. Končių – iš Jūsų pasakojimų ir jo paties raštų, – man atrodo, kad jam kiekvienas žmogus buvo įdomus. Jis mokėjo klausytis kito, užkalbinti net ir nepažįstamą žmogų. Jei būtų buvę kitaip, nebūtų aprašęs ir tiek kryžių.

Su žmonėmis bendrauti mokėjo. Paliko 300 užrašytų pasikalbėjimų apie šventuosius. Reikėjo su žmogumi prisėsti, kalbinti, išklausyti, skirti dėmesio. Visus savo asistentus iš universiteto atsiveždavo į Purvaičius. Pabuvojo ten fizikai Povilas Brazdžiūnas, Antanas Žvironas ir kiti. Prisimenu, Palangoje I. Končius, A. Žvironas ir jo duktė, vėliau medicinos profesorė Vida Žvironaitė, eidavome pajūriu, pro vėjo išpustytas kopas. Beje, tėvas niekada paplūdimy negulinėdavo – vaikščiodavo pajūriu. Visi žinojo: jei su I. Končiumi eini į paplūdimį, tai ne gulėti, o vaikščioti ir kalbėtis. Lankėmės ir Užpaliuose. Žodžiu, žmogiškieji ryšiai tėvui buvo labai svarbūs.

Jaučiau tėvo ryšį ir su žeme, jo bendruomeniškumo siekį ir raišką. *Bendruomenė* – intymesnė, kompaktiškesnė sąvoka už *visuomenę*. Kai tėvas jau gyveno Amerikoje, pas jį atėjo penkių lietuviškų partijų atstovai ir žadėjo už jį balsuoti,

kai bus renkamas lietuvių bendruomenės pirmininkas. Tokį pasiūlymą tėvas buvo gavęs. Tačiau visi tie pasiuntiniai norėjo prieš tai užsitikrinti tėvo palankumą, jų partijos palaikymą. Tėvas su tokiomis išankstinėmis sąlygomis nesutiko. Ne tarp krikdemų, „Santaros" ar kitų politinių grupuočių turėjo gerą vardą, o tarp visų išeivijos lietuvių. Šis principingumas – labai svarbus tėvo bruožas. Galbūt jis ir negalėjo jokiai vienai partijai priklausyti.

I. Končius Kaune buvo Žemaičių studentų draugijos garbės pirmininkas. Atsirado kas pasiūlė pakeisti pavadinimą – Katalikų žemaičių draugija. Tėvas parašė: nuo tos pačios dienos nesutinku būti tokios draugijos garbės pirmininku. Tai taip pat rodo jo pažiūras. Negalėjo sutikti, kad draugijos būtų skirstomos pagal religinį ar partinį principą. Būti žemaičiu jam atrodė daug svarbiau ir reikšmingiau už visas kitas priklausomybes. Visą gyvenimą jis stengėsi žmones jungti, o ne skaidyti, nepaisant, kokiais gerais tikslais to būtų siekiama.

NATŪRALI DVASIA

Gal yra tekę su tėvu aptarinėti, kaip jis pats vertino tokį trumpą savo gyvenimo „vilnietiškąjį periodą"? Atvykti į Vilnių, ką tik perduotą Lietuvai, iš Kauno siųstam žemaičiui – didelis išbandymas. Stepono Batoro universitetas tuo metu buvo didžiausia lenkiškos kultūros įstaiga Vilniuje. Aišku, kad universiteto perimti atvykusį valdytoją I. Končių varstė daugybė žvilgsnių – ir tikriausiai tarp jų būta nedaug draugiškų.

Suprantu, ką norite pasakyti. Išties tėvas pateko į rafinuotą aplinką. Tačiau jos nelabai paisė, gal nelabai ją ir suprato. Po užsienius nevažinėjo ir Vakarų kultūra nebuvo persismelkęs. Net šokti neišmoko, niekada nėra šokęs, kaip ir prof. Kazys Daukšas. Brendo savoje lietuviškoje aplinkoje, tad visos tos subtilios savo padėties, apie kurią dabar kalbame, galėjo ir nepastebėti.

Tačiau savo povyza ir visa elgsena jis buvo natūralus, nesugadintas. Salonuose jam neteko lankstytis. Mano likimas jau klostėsi kiek kitaip: teko matyti daug pasaulio ir žmonių, todėl buvau labiau emancipuotas. 1933 m. Romoje teko dalyvauti priėmime pas popiežių, vėliau keletą kartų lankiausi Anglijoje, Danijoje ir Švedijoje, jau nekalbant apie Lenkiją, per kurią važiuodavau į Čekoslovakiją.

Kaip matote, savo tėvo spalvotomis plunksnomis nesistengiu apkaišyti. Nesipuikuoju, kad turiu štai tokį tėvą. Didžiuojuosi savo tėvu ne dėl jo veiklos Vilniaus aplinkoje. Pirmiausia didžiuojuosi natūralia jo dvasia, būviu, visai ne rafinuotu, ne atneštiniu apvalkalu. Aišku, tai laiko bruožas. Jis buvo inteligentiškas žmogus, nes suprato laiko nešamus pokyčius. Ir ta inteligencija jam buvo ne atneštinė, ne išmokta, bet ėjo iš prigimties, kaip gilių savo tautos dvasinių vertybių išraiška.

Vėlyvas ruduo, pažeme ritasi pilki debesys, o vežime susilenkęs sėdi ir arklį niuksi tėvas su sūnumi, darda, kratosi nelygiu keliu iš Purvaičių į Palangą. Veža sūnų mokyklon, atiduoti į svetimas rankas, apgyvendinti išnuomotame kambaryje. Vaikui spaudžia širdį: namuose palikta mama ir geriausias draugas šuniukas. Atsidurs vienui vienas dideliame ir svetimame pasaulyje.

Aplinkui plynas laukas, nykokas vaizdas, nėra kur akių paganyti. Nėra kraštovaizdį raižančių kelių ir daugybės elektros stulpų, be kurių neįmanoma įsivaizduoti dabartinio Žemaitijos kraštovaizdžio. Klimatas – drėgnas, jūrinis, palangiškis, kuris darganotą rudens metą ypač nemalonus. Savotiška įvairovė akiai, kad žiemkenčiais užsėtus laukus kartkarčiais keičia netaisyklingi miško kontūrai. Vienintelis dalykas, į kurį gali atsiremti žvilgsnis, – tai pakelės kryžiai, išnyrantys kelio posūkiuose. Tamsaus dangaus fone tas kryžiaus ženklas atrodo dar paslaptingesnis ir įspūdingesnis. Vaikui tie iš tamsos išnyrantys kryžių siluetai turėjo daryti didelį įspūdį.

Algirdo Končiaus dar gyvo nebuvo, bet jis gerai įsivaizduoja savo tėvo, tada dar tik ūgtelėjusio berniūkščio Igno, keliones iš gimtųjų Purvaičių į Palangą, į mokyklą. Tiesiog akyse stovi: kelias – iš duobės į duobę, temsta, laukai pažliugę plyti. Besniegę žiemą važiuoja ratais, bet apdairus žemaitis vežasi ir roges – o jei prireiks. Didelės erdvės ir ypatingas dangus. Tą žemaitišką dangų ir rudeniškus arimus labai tiksliai savo paveiksle yra perteikęs dailininkas Adomas Galdikas, aišku, žemaitis. Jis piešdavo ir linksmus, spalvingus dalykus, bet rudeniškos Žemaitijos su palei žemę besiritančiais pilkais debesimis niekas nėra geriau perteikęs. Tiesiog šiurpas ima žiūrint.

Nuo to ankstyvos vaikystės meto Ignui Končiui kelionės ir kelias tikriausiai visados siejosi su kryžiais. Jo vaikystės metais jų būta ypač daug. Kas ir kam tų pakelės kryžių pristatė? Kodėl čia stovi ir ką kiekvienas galėtų reikšti? Iš kur tų koplytėlių gausybė? Ir visos prižiūrėtos, nė vienos apleistos. Tokios mintys vaikui galėjo kilti, ir neabejotinai kilo, įstrigo visam laikui.

Taip Žemaičių kryžių padarytą poveikį savo tėvui, būsimajam fizikos profesoriui Ignui Končiui įsivaizduoja Algirdas Končius. Į daug ką mėgina žvelgti tėvo akimis, tuomet dar vaiko, ir neslepia, kad jam pačiam tai labai jaudinanti ir nepabostanti tema. Tokia buvo ar bent jau galėjo būti pirmoji I. Končiaus pažintis su žemaitiškais kryžiais, tuo ypatingu mūsų tautos simboliu, kuris jam vėlesniais gyvenimo metais turės tokį didelį, tam tikra prasme gal net lemtingą poveikį.

KAIP SŪRIUS Į KURŠĄ VEŽĖ

Tiesa, viena tų kelionių paliko ir visai kitokių įspūdžių – ją taip pat verta prisiminti. Aštuoni kilometrai nuo Palangos ir maždaug tiek pat nuo Kretingos, Pryšmančių miške – Kuršo riba. Ten netoliese buvo Pryšmančių dvaras, priklausęs kretingiškiams grafams Tiškevičiams. Pasienyje važiuojančių vežimus pakrato, pažiūri, ką veža. Tikrinant Končių ratus buvo pastebėti mamos suslėgti ir išdžiovinti sūriai. Muitininkas sako, jog sūrių negalima vežti į Kuršo guberniją – tada Palanga priklausė Kuršui. „Vedu su tievaliu – kon darysam. Išlėpom iš ratų, atsisieduom ont griuovė krašta ėr pradiejom ėsti tuos sūrius", – taip I. Končius pasakodavo tą nuotykį.

Nuo tų vaišių prie Kuršo ribos jis niekados nebevalgė nei varškės, nei sūrių. Ir pieno nebegėrė. „Atsibridino" visam laikui. Nors taip ir nesuprato, kodėl sūrių nebuvo galima į Kuršą vežti.

KRYŽIAI JĮ PERSEKIOS VISĄ GYVENIMĄ

Tokios buvo, sūnaus įsivaizdavimu, pirmosios ilgos Igno Končiaus kelionės per Žemaičių žemę iš Purvaičių į Palangą. Tų kelionių vėliau bus labai daug. Dažniausiai neplanuotos, nesirinktos – pats likimo siūlas vyniosis pagal labai keistus ir žmogui ne visada suvokiamus dėsnius. Bet tos pirmosios kelionės tėvo ratuose formavo ir pasaulėvaizdį už gimtų namų sienų, vaiko sieloje paliko tokius ryškius pėdsakus, kurių nesugebėjo ištrinti jokie kiti vėlesni ir galbūt daug svarbesni įvykiai.

Galima pasakyti dar stipriau: tie vaikystėje matyti ir vėliau brandžiame amžiuje registruoti bei fotografuoti šimtų šimtai kryžių I. Končių persekios visą likusį gyvenimą, kurio jam tikrai nereikėtų pavydėti. Atsidūręs priverstinėje tremtyje, karo išvargintoje Austrijoje ir nualintoje Vokietijoje, vėliau likimo nublokštas į Ameriką, jis kryžius pats droš ir teiks jiems fantastiškus pavadinimus, gal nedaug ką bendra turinčius su jį supančia tikrove. Jo sukurti kryžiai – palinkę, perlūžę – tai pirmiausia pačios Končių šeimos likimo įvaizdis. Juk nuo savo Žemaitijos I. Končius taip ir neįstengė nei atsiplėšti, nei nutolti, nors XX a. istorijos pervartos vertė jį tai daryti.

KAS JAM BUVO KRYŽIUS

Kas fizikos profesoriui Ignui Končiui buvo žemaitiški kryžiai, atskira ir labai įdomi apmąstymų tema. Kryžius jam pirmiausia buvo tikėjimo ženklas, simbolis, žmonių galvosenos išraiška, dvasia, ir visa tai jam kėlė didžiulę pagarbą. Savo kelionių aprašymų papildymuose I. Končius rašo, kad kiekvienas pakelėje

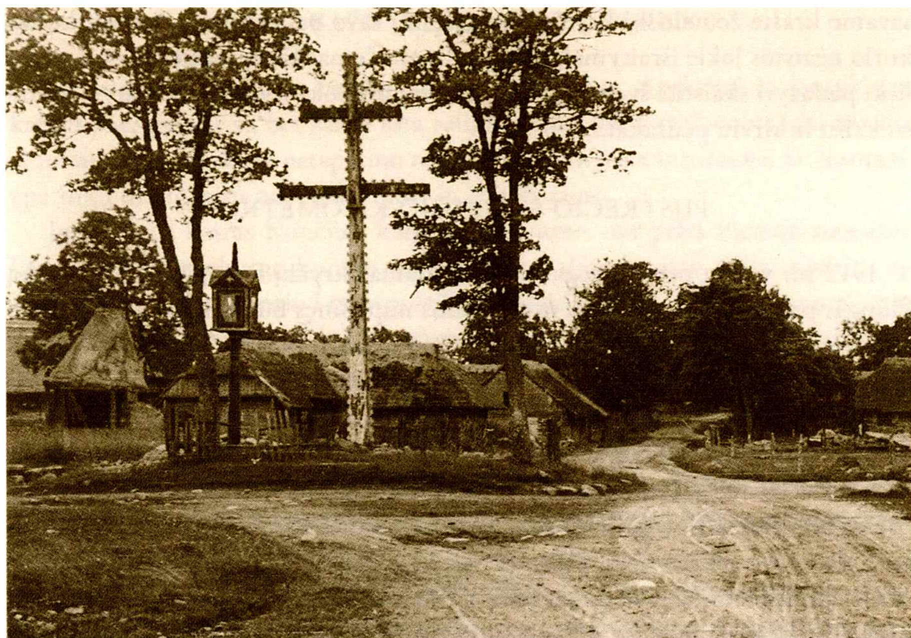
stovintis kryžius, kiekviena koplytėlė pastatyta su tam tikra intencija. Atsitiktinių dalykų čia beveik nebūna. Kryžių ar koplytėlę užsakantis žmogus paprastai prašo taip, o ne kitaip padaryti. Visur jaučiamas tikrai buvęs įvykis, konkretaus žmogaus rankų prisilietimas. Todėl apie kiekvieną kryžių ar koplytėlę yra visokių padavimų ir nutikimų. Tai čia koks nors žmogus išsigelbėjo, tai koks nekasdieniškas įvykis nutiko. I. Končius buvo užrašęs apie 300 įvairių atsitikimų, žmonių pasakojimų apie šiuos pakelių objektus, vėliau tvirtino visų nė neatsimenąs. Būtų didelė netektis, jeigu šis pasakojimų ir prisiminimų lobis būtų sunykęs. Juk tuose žmonių pasakojimuose – tautos išmintis ir vaizduotės žaismas, gyvenimo supratimas ir žmonių tarpusavio santykių pasireiškimas. Taigi visa tai, per ką reiškiasi tautos individualybė šiandien – labai unifikuotame ir savitumą taip greitai prarandančiame globaliame pasaulyje.

Galima neabejoti, kad ir tos pakelių koplytėlės I. Končiui atrodė daug reikšmingesnės ir vertingesnės, negu kad galėjo suprasti ir įvertinti patys jas statę, prižiūrėję ir puošę žemaičiai. Jose labai daug iš pagoniškų laikų mus pasiekusių archajiškų šaukinių, apie kuriuos net nesusimąstome. Algirdas Končius siūlo pažvelgti į archeologų prie Šventosios rastą gintaro amuletą – žmogaus figūrėlę. Arba prisiminti seniau skvere prie Lietuvos nacionalinio muziejaus, Vilniaus pilių teritorijoje stovėjusią akmeninę „bobą“. Šie archajiški žmogaus rankų kūriniai kupini sunkiai suvokiamos jėgos ir dvasios. Turėtume labai giliai pasirausti tautos per amžius sukauptoje atmintyje, norėdami atskleisti tuose kūriniuose glūdinčias paslaptis. Liaudies mene, ornamentuose, senuose simboliuose saugome tą praėjusių laikų ir kadaise gyvenusių tolimų protėvių užkoduotą išmintį, tik vargu ar dažnai susimąstome apie tai, – nėra kada, kasdienės gyvenimo smulkmenos praryja kiekvienam mūsų skirtą žemiškąjį gyvenimą, veda visai kitais keliais.

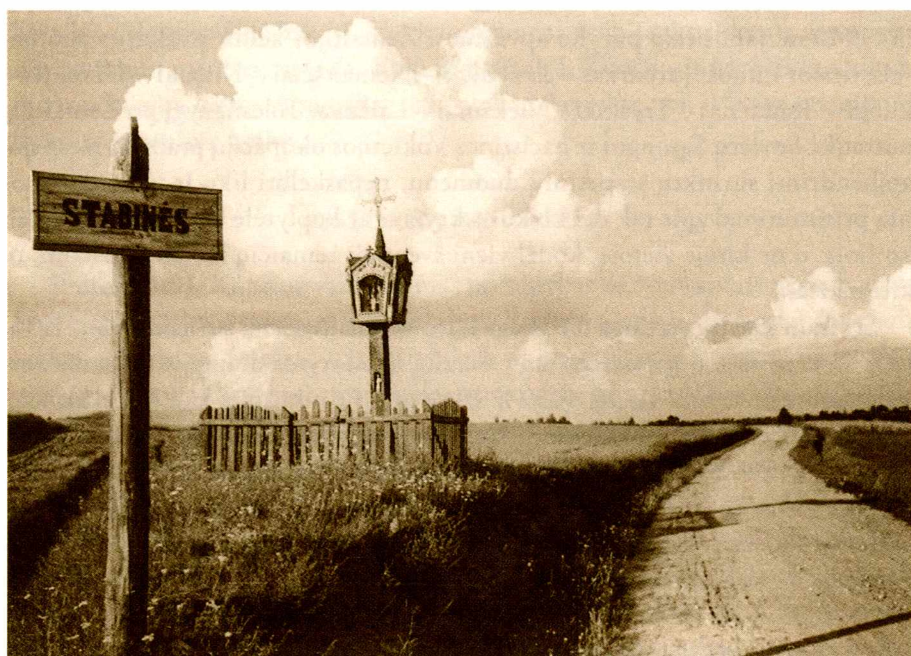
Tie mus pasiekę archajiškų laikų žmonių maginių apeigų, senųjų tikėjimų ženklai, A. Končiaus nuomone, turėtų būti lyginami su senaisiais žemaičių kryžiais ir koplytėlėmis. Tas pats konkretaus žmogaus, tegul mums ir nežinomo, minčių, siekių, tikėjimo simbolis, koncentruota, apibendrinta ir abstrahuota kasdienės gyvenimo patirties išraiška.

Kokio ryšio būta tarp kryžių ir Žemaitijoje paplitusių koplytėlių, kurių pastatytų ant akmens ar pritvirtintų medžiuose ir šiandien galime išvysti tame krašte? Pasak A. Končiaus, koplytėlės paprastai buvo prižiūrimos, todėl ir statytos arčiau žmonių gyvenamos vietos. Jas pamatai ne iš tolo, bet arti privažiavęs. O kryžių matai iš tolo, ir neprižiūrimas kryžius galėjo stovėti šimtą metų.

Veikiausiai taip į tuos kryžius ir koplytėles žvelgė ir juos fiksavęs I. Končius. Jis jautė labai savotišką žemaičių ryšį su kryžiumi. Aukštaitijoje tiek daug kryžių nebuvo. Teisybė, aukštaičių kryžiai įmantresni, gražiau padaryti ir išpuošti – kaip iš kermošiaus atvežtas sausainis. Tai išlaisvintos žmogaus rankos darbas. O žemaičių kitaip daryta, kryžiai paprastesni, žemiškesni, grubesnio darbo. Tačiau

Koplytstulpis ir kryžius tarp Kurmaičių ir Tūbausių. Kretingos apskr., 1935 m.
Fot. Ignas Končius

Koplytstulpis prie kelio Janapolė–Pavandenė. Telšių apskr., 1938 m. Fot. Ignas Končius

savame krašte žemaitiški kryžiai daro įspūdį savo paprastumu, autentiškumu, kurio neatstos jokie išraitymai ir puošnumai. Žemaitiškos mūkelės – tai ne itališki padažyti skaistūs šventųjų veidukai, tai gruboki veidai, kur matyti darbo su kaltu ir kirviu pėdsakai....

PUSTREČIO ŠVENTOJO KILOMETRUI

1912 m. vasarą per atostogas sudarinėdamas kryžių ir koplytėlių statistiką Plungės padangėje, apvažiavęs ir pėsčiomis nupėdinęs 800 kilometrų Sankt Peterburgo universiteto studentas Ignas Končius rado vidutiniškai po pustrečio šventojo kilometrui kelio. Vargu ar kur nors Europoje dar būta tokio šventųjų gausumo. Tą jo veiklą visokeriopai skatino profesorius Eduardas Volteris, su kuriuo užsimezgusi draugystė buvo tęsiama ir Nepriklausomos Lietuvos metais. 1932 m. I. Končius, jau Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, tikrino, kas pakito per 20 metų, lygino su išlikusiais savo paties užrašais, kurie Pirmojo pasaulinio karo audrose, deja, išliko ne visi. Vis dėlto 380 kilometrų sukarto kelio skirti aprašymai liko, tad pagal juos ir tikrino. Rado tik 57 proc. to, kas tose vietose buvo prieš karą, ir tik aštuoniose vietose buvo pastatyti nauji objektai su šventaisiais. Apie tai tyrimo autorius rašė *Soter* žurnale.

Nuo 1932 m. I. Končius kas vasarą apvažiuodavo po 400–500 kilometrų kelio, surašinėdamas sodybas su šventaisiais ir pakelės sakralinius objektus. Iki 1940 m. jam šitaip pavyko apvažiuoti Žemaitijos kelius į vakarus nuo beveik tiesios linijos: Jurbarkas – Eržvilkas – Nemakščiai – Kražiai – Užventis – Luokė – Raudėnai – Tryškiai – Viekšniai – Laižuva. Tolesnį žygį po Žemaitiją nutraukė Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos okupacijų pradžia. Nespėjo apibendrinti surinktų statistinių duomenų, nepaskelbti liko ir užrašyti žmonių prisiminimai apie tai, dėl ko kuris kryžius ar koplytėlė buvo pastatyti, dėl ko šioje, o ne kitoje vietoje, kodėl vieni šventieji žemaičių labiau puošiami, o kiti mažiau.

Ši visam kraštui vertinga medžiaga buvo skelbiama *Soter* žurnale (1934, 1936, 1937 ir 1938 m.), o jį sustabdžius – Šiaulių kraštotyros draugijos leistame žurnale *Gimtasai kraštas* (1938, 1939 ir 1940 m.). Priminsime, kad *Soter* žurnale tuos kryžių aprašymus paskelbti I. Končiui pasiūlė ne kas kitas, o prof. Pranas Dovydaitis, tuo metu Vytauto Didžiojo universiteto Religijų istorijos katedros vedėjas, kuris, be žurnalo *Soter*, dar redagavo *Ateitį*, *Naująją vaidilutę*, *Lietuvos mokyklą*, *Kosmos* ir *Logos*. Tai buvo labai įdomus žmogus. Iš tikrųjų gerai nemokėdamas nė vienos užsienio kalbos, jis sugebėjo naudotis visomis jomis. Jei ne P. Dovydaitis, tai ir šiandien I. Končiaus surinkta statistinė medžiaga apie Žemaičių kryžius tikriausiai būtų ramiai gulėjusi archyve. Ir dar nežinia, ar apskritai ji būtų buvusi renkama.

KAIMO BAŽNYTĖLĖSE ŠILTA IR JAUKU

Profesorius I. Končius nebuvo religinis fanatikas. Apskritai jo santykis su katalikybe, kaip ir su bet kuria kita religija, buvo labai racionalus, gal net perdėm santūrus. Niekada netapatino religijos su bažnytine institucija. Su kunigais ypatingų draugysčių nepalaikė, nors jų ir nesišalino.

Igno brolis Petras Končius, kaip prisimename, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą mokėsi Peterburgo kunigų seminarijoje, tačiau ne savo valia turėjo ją apleisti. Ir vėliau, tarpukario Lietuvos laikais, brolis Petras turėjo daug draugų tarp kunigų, su brolio draugais bendraudavo ir Ignas. Kartais nueidavo ir į bažnyčią, bet ne dėl didelio pamaldumo. Šeimoje religinės šventės buvo švenčiamos, bet daugiausia I. Končiaus žmonos Marijos iniciatyva, kuri mėgo gaminti šventinius valgius, uoliai lankydavo bažnyčią. Kiek atsimena A. Končius, tėvas ir išpažinties neidavo. Apskritai didingos ir puošnios miestų bažnyčios jį nelabai traukė, ten jautėsi gal ne visai savas. Kai būdavo kaime, būtinai į bažnytėlę nueidavo – ten jam būdavo šilta ir jauku.

Apskritai Končių šeima gyveno katalikiškoje aplinkoje, bet ji buvo labai demokratiška. Tokios pažiūros Končiams visai netrukdė turėti nuoširdžių draugų ir tarp kunigų. Jų nevengdavo, su vienu kitu mielai bendraudavo, jei jausdavo tam tikrą bendrumą. Pavyzdžiui, su poetu kunigu Mykolu Vaitkumi, kuris taip pat buvo žemaitis, kilęs iš vargingos šeimos, gyvenusios netoli Gargždų prie Minijos. Algirdas Končius M. Vaitkų prisimena kaip savitą, įdomią asmenybę, net saloninių manierų mėgėją. Kaip žemaičiai, I. Končius ir M. Vaitkus visada rasdavo bendrą kalbą. Abu galiausiai pateko į Ameriką, ten ir baigė savo žemiškuosius gyvenimo kelius.

ISTORIJA NE VISIEMS

Profesorius I. Končius važinėdamas po sodybas su šventaisiais neskubėdavo kuo greičiau atsisveikinti su šeimininkais ir traukti toliau. Jis noriai šnekindavo kelyje sutiktus žmones, užsirašinėdavo jų pasakojamas istorijas, kodėl šioje vietoje pastatytas kryžius ar koplytėlė. Nieko stebėtina, jei I. Končiui tie kryžiai ar aplankytieji šventieji tapo jo dvasinės aplinkos dalimi. Ne pats kryžius kaip materialus kūrinys, bet jame užkoduotos žmonių mintys ir jausmai.

Kryžius ir koplytėles statę žmonės su savo kūriniais kalbėdavosi, tarsi šie būtų gyvi. Tačiau ši kryžių atsiradimo istorija atsiveria ne kiekvienam. Eidamas pro šalį nieko nesužinosi. Dažnas važiuodamas keliu prieš kryžių ar koplytėlės šventąjį kepurę nusiima – to žmogaus santykis su šiais tokio pat žmogaus sukurtais simboliais ypatingas. Algirdas Končius primena, kad kepurės nukėlimas prieš ką nors nėra toks jau senas paprotys. Šventajame Rašte iš viso nemi-

nima kepurė. Betgi žemaičių šventieji nebūtų žemaičiai, jei ant galvos neturėtų kokio nors apdangalo.

MERGELĖ ŠVENČIAUSIA – ŽEMAIČIŲ MYLIMIAUSIA

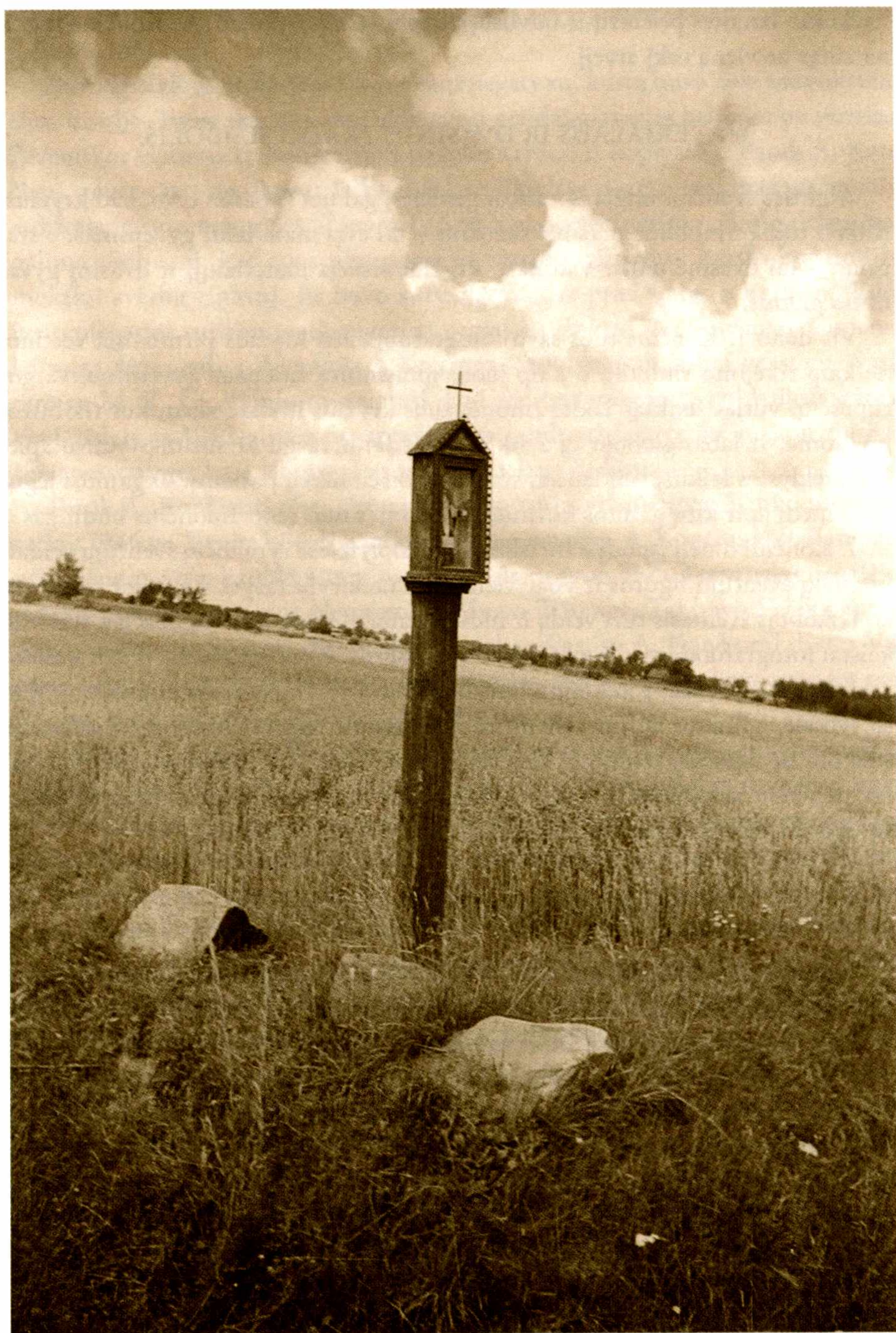
Kaip teigė I. Končius 1954 m. Bostone išleistoje knygoje *Medžio drožiniai gimtajam kraštui atsiminti*, turima medžiaga leidžia teigti, kad buvo apvažiuoti 2424 kilometrai ir surašyti 3234 šventieji ar kryžiai, neskaičiuojant kryžių ir koplytėlių kapinėse, senkapiuose ar maro metų kapeliuose. Nesunku apskaičiuoti, kad vidutiniškai vienam kilometrui teko 1,3 šventojo, arba vienas šventasis aptinkamas kas 0,7 kilometro.

Fotografuota maždaug kas trečia sodyba, kurioje tik būta šventojo, vadinasi, maždaug kas du kilometrai. Iš 3234 registruotų sakralinių objektų kryžių buvo net 1386 (42,8 proc.), o stoginių kryžių – 123 (3,8 proc.). Ir ne tokia jau didelė tų žemaičių pamiltų šventųjų įvairovė, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Akivaizdžiai pirmauja Švenčiausia Mergelė – rasta net 735 skulptūrėlės (22,7 proc.). Iš vyriškos lyties šventųjų kitus lenkia šv. Jonelis – 301 skulptūra (9,3 proc.). Jėzaus Kristaus rasta 144 drožiniai (4,4 proc.), šv. Jurgių – 89 (2,8 proc.), Rūpintojėlių arba žemaitiškų „mūkelių" – 82 (2,5 proc.). Kaip matome, I. Končius atskirai fiksavo Jėzaus ir Rūpintojėlio skulptūrėles. Tolesnėmis „vietomis" šventieji pasiskirstė šitaip: šv. Jonas Krikštytojas – 76 drožiniai (2,3 proc.), šv. Rokas – 75 (2,3), šv. Antanas – 56 (1,8) ir t. t. Autoriaus pateiktą lentelę baigia šv. Pliurijonas, t. y. Florijonas – 24 (0,7), o kitų nuošimtis dar mažesnis.

ŽMONIŲ GALVOSENOS IR DVASIOS IŠRAIŠKA

Taigi trauka prie pakelės kryžių, koplytėlių išaugo ne iš perdėto ar didelio religingumo, – jie I. Končiui buvo žmonių galvosenos ir dvasios išraiška. Jis buvo suaugęs su gimtąja žeme, savo krašto žmonėmis, jautėsi esąs jų dalis. Jautėsi atsakingas už savo kraštą, jo žmones. Štai kodėl ir visas priverstinis gyvenimas užsieniuose I. Končiui buvo tarsi jo paties gyvenimo kryžiaus nešimas. Buvo išplėštas iš įprastos aplinkos ir nauja būtis jau netapo jam nei miela, nei įprasta.

Iš Darbėnų į Kulupėnus – 12 kilometrų, tai štai tame kelyje dar po karo stovėjo devynios koplytėlės. Lapojo seni ąžuolai, palikti palei kelią, kai girias kirto. Ant kiekvieno ąžuolo – po koplytėlę. Tik kur visos nukeliavo? Pasak A. Končiaus, į Maskvą. Dar gerai, jeigu į kokį muziejų. Kai į Lietuvą atvažiuodavo aukšti pareigūnai, tai mūsiškiai iš kailio nerdavosi norėdami įtikti. Vežiodami po kraštą, rodydavo įžymybes. Džiaugdavosi lyg naivūs čiabuviai, jei garbusis svečias atkreipdavo dėmesį į kokią koplytėlę ar medžio skulptūrėlę. Žiūrėk, ir padovanoja svečiui į akį kritusią skulptūrėlę ar net visą koplytėlę. Negi gaila

Koplytstulpis kelyje Viekšniai–Pievėnai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

kažkokio liaudies prietarų ir buvusių tamsių laikų simbolio. A. Končius tvirtina žinąs ne vieną tokį atvejį.

MATERIALAUS IR DVASINIO PRADO SIMBOLIS

Algirdas Končius teigia iš kažkur girdėjęs, gal net iš paties tėvo, kad kryžius turįs ir tokią simbolinę prasmę: skersinis – tai esąs materialus gyvenimas, o statmuo – tai dvasinė dalis. Vadinasi, kryžius susieja materialųjį ir dvasinį gyvenimo pradus.

Vis dėlto I. Končius tuos savo fotografuojamus kryžius pirmiausia vertino ne kaip tikėjimo simbolį, o kaip juose įprasmintą žmogaus gyvenimo, vargo, rūpesčių, vilties ženklą. Todėl žmonės tuos kryžius ir statė visur, kur tik buvo įmanoma, ir labai globojo tą ženklą. Statydami vargu ar susimąstydavo apie stabmeldystės laikus, veikiausiai statė iš krikščioniškų paskatų. O gamtos jėgų, senų medžių ir kitų gamtos kūrinių garbinimas nuo seno žmonėms būdingas.

I. Končiui didelį įspūdį darė iškalbingi koplytėlėse rymančių šventųjų veidai. Lietuvių šventųjų figūros ir ypač veidai juk ne kirviu tašyti. Liaudies menininko išskobtas šventasis turi veidą ir individualią meninę išraišką. Tačiau štai kas keista: fotografuodamas koplytėlių šventuosius I. Končius niekur iš arti nefotografuodavo jų veidų. Į jo komponuojamą kadrą patekdavo visa koplytėlė ir dar su tvorele, aplinkos dalimi. Vis dėlto negalėtume teigti, kad fotografuodamas kėlė sau ne menines užduotis, bet siekė tik fiksuoti jam rūpimus objektus. Ne, tai meniškos nuotraukos. I. Končius stengdavosi rasti kuo išraiškingesnį rakursą, apšvietimas ir fotografavimo laikas jam buvo labai svarbu.

DIRBO SU „LEICA“ IR „ROLLEIFLEX“

Registruoti ir fotografuoti Žemaičių kryžius bei koplytėles tarpukario Lietuvoje turėjo būti nepigus užsiėmimas. Reikėjo benzino kelionėms, ne vieno fotoaparato, fotografinių plokštelių ir fotojuostų, ryškalų, fotopopieriaus.

Kaip teigia A. Končius, fotoaparatų jų šeimoje buvo ne vienas, regis, juos turėjo kiekvienas šeimos narys. Tėvas turėjo vokišką kamerą „Leica“, paskutiniu metu labai mėgo amerikietišką fotoaparatą „Rolleiflex“, kuriam reikėjo 6 × 6 cm formato negatyvinės juostos. Vieną fotoaparatą buvo laimėjęs matininkų fotografijos konkurse.

I. Končius buvo daręs nuotraukų ir saulės šviesoje. Vadinamasis „dienos šviesos“ fotografinis popierius buvo palaikomas prieš negatyvą, paskui reikėdavo palaikyti prieš saulę ir kišti į fiksažą. Taip buvo gaunamos rudos nuotraukos, kurios ir praėjus 50 metų neišbluko.

Atskiros kalbos nusipelno I. Končiaus negatyvų, kurių buvo apie tris tūkstančius, istorija. Tuose negatyvuose užfiksuoti per daugiametes keliones po įvairias Žemaitijos vietoves nufotografuoti pakelės kryžiai ir koplytėlės. Pasak A. Končiaus, tėvas savo negatyvus laikė dviejose didelėse dėžėse suskirstytus trimis aukštais ir sunumeruotus. Žinant I. Končiaus tvarkingumą, skrupulingumą, galima neabejoti, kad tuos negatyvus jis vertino kaip visai krašto kultūrai ir mokslui svarbų rinkinį. Jis buvo sutvarkytas dar prieš karą, o karui prasidėjus profesorius susirūpino išsaugoti šį negatyvų rinkinį. A. Končius prisimena, kaip tas dėžes vežė į Žemaitiją, į Kretingą. Sumojo, kad ir ten nesaugu. Susitarė su M. K. Čiurlionio muziejumi, kad ten bus saugoma, kol baigsis karas. 1941-aisiais ar 1942-aisiais negatyvai buvo perduoti Jadvygai Čiurlionytei-Karužienei, tad per karą išbuvo tarp kitų muziejaus rinkinių.

Pasak A. Končiaus, tėvo negatyvai buvo uždaryti Lietuvos banko seifuose, tačiau 1946 m. Kaune kilo didžiulio potvynio pavojus. A. Končius kaip šiandien prisimena tą rytą, kai Nemunas patvino ir jis su prof. Tadu Ivanausku negalėjo patekti į Obelyną anapus Nemuno, kur buvo išsirengę. Tai buvo Velykų rytas. Kartu važiavo ir miškininkas Mykolas Jankauskas, su A. Končiumi dėstęs Vilniaus universitete. Reikėjo laukti dvi valandas, kol potvynio banga praėjo per Kauną, ir tik tada buvo galima pereiti Aleksoto tiltą.

Vėliau J. Čiurlionytė-Karužienė pasiguodė nežinanti, kas dėl potvynio galėtų atsitikti, ir paprašė A. Končiaus atsiimti iš M. K. Čiurlionio dailės muziejaus savo tėvo rankraštį bei negatyvus, nes jį laikė teisėtu šio vertingo kultūros paveldo savininku. Negatyvai buvo gražiai sudėti į dvi dėžutes nuo batų ir perduoti paveldėtojui.

Dėl tų negatyvų būta ir bėdos. A. Končius jautė, kad bet kuriuo metu jo šeima gali būti išvežta, todėl tėvo negatyvus perdavė geram pažįstamam ir šeimos draugui rašytojui Augustinui Griciui. Šis neapsidžiaugė, nes 1941 m. jau buvo išvežtas – su pirmąja išvežtųjų banga. Tiesa, vėliau jam buvo leista sugrįžti. Tačiau kas galėjo laiduoti, kad nebus išvežtas antrą kartą?

Tada negatyvai buvo perduoti saugoti tuo metu Dailės muziejui vadovavusiam prof. Levui Karsavinui. Gavęs žinią, kad atleidžiamas iš muziejaus direktoriaus pareigų, jis negatyvus vėl grąžino A. Končiui. Šis, suprasdamas, kad negatyvams saugiausia muziejuje, juos vėl atidavė muziejun, jau Prano Gudyno globai. Po kiek laiko P. Gudynas juos grąžino A. Končiui. Pasielgė drąsiai, nors tuometinis kultūros ministras Kazys Preikšas neleido grąžinti negatyvų.

1956-aisiais, Nikitos Chruščiovo „atšilimo“ metais, Sovietų Sąjungoje, taigi ir Lietuvoje, buvo leista statyti individualius gyvenamuosius namus. Palangoje nuosavą namą pradėjo ręsti ir A. Končius. Tėvo negatyvams vietą rado statomo namo palėpėje.

Nežinia, kiek jie ten būtų gulėję, jei ne muziejininkas Vincas Žilėnas, pasiūlęs tuos negatyvus parduoti muziejui. A. Končius sutiko – niekas kitas geriau už muziejų jų neišsaugos. Taip trys tūkstančiai I. Končiaus negatyvų atsidūrė Lietuvos dailės muziejuje. Vėliau negatyvai buvo perduoti Lietuvos nacionaliniam muziejui, buvusiam Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui. Jam nuo 1952 m. vadovavo V. Žilėnas. Per 23 jo vadovavimo metus eksponatų muziejuje pagausėjo nuo 15 tūkstančių iki 200 tūkstančių.

REIKĖJO SLAPSTYTI IŠVEŽTŲJŲ SĄRAŠUS

A. Končiui rūpėjo išsaugoti ne vien tėvo negatyvus. Buvo ir daug pavojingesnis bei ypač didelio slaptumo reikalaujantis dokumentas, kurio saugotojams būtų geruoju nesibaigę, jei sovietų saugumas būtų jį aptikęs. Esame užsiminę, kad 1941 m. birželio 14 d. prasidėjus pirmajai masinių trėmimų bangai, Savitarpinės pagalbos organizacijai vadovavęs I. Končius kreipėsi į jam pavaldžius apskričių padalinius, kad ten būtų sudarinėjami ìš Lietuvos išvežtų asmenų sąrašai nurodant kuo tikslesnius duomenis: išvežtos šeimos sudėtį, tautybę, socialinę bei turtinę padėtį ir t. t.

Tie Savitarpinės pagalbos organizacijos sudaryti išvežtųjų sąrašai toli gražu nebuvo išsamūs, bet dalis asmenų į sąrašus pateko, buvo užregistruoti. Kiek A. Končiui sakė tėvas, tie sąrašai – trys ar keturi tomai – dar karo metais buvo išsiųsti į Raudonojo Kryžiaus centrinę būstinę Šveicarijoje.

Kai 1944 m. vasarą I. Končius ryžosi trauktis į Vokietiją, Kaune atsisveikindamas su sūnum Algirdu tuos išvežtųjų sąrašus padėjo ant stalo ir pasakė: „Tegul pamato, ką pridarė.“ A. Končius tas knygas sugebėjo išsaugoti iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m.

Tik du artimiausi žmonės apie tas knygas žinojo – broliai Algirdas ir Jurgis. Susitarė: jei vienam iš jų kas nors atsitiktų, būtinai reikia dar vienam žmogui pranešti apie tų sąrašų buvimo vietą.

Vienu metu tos knygos buvo atsidūrusios pas A. Gricių, nes A. Končiui svilo padai, bet kada galėjo būti suimtas. Pasisakė apie savo rūpestį A. Griciui, tas sutiko priimti saugoti kaip ir negatyvus. Netrukus A. Gricius, nebūdamas tikras dėl savo likimo, pavojingas saugojimui knygas A. Končiui grąžino. Kai šis Palangoje statėsi namą, tas knygas apvyniojo drobule ir įdėjo į metalinę dėžutę – kad kartais drėgmė nepažeistų įrašų. Dėžutė buvo paslėpta po grindimis pjuvenose, kur ir išliko. Beje, apie tai žinojo prie namo statybos dailidės darbus dirbęs Vainoras. Įdomu, kad prieškariu jis buvo kelių namų savininkas. Tą namą bolševikai nacionalizavo ir pavertė Dailės instituto, dabartinės Dailės akademijos, poilsiaviete.

Kai Lietuva 1990 m. paskelbė atkurianti Nepriklausomybę, tuos sąrašus su išvežtųjų pavardėmis A. Končius perdavė Lietuvos istorijos instituto prof. Vytautui Merkiui, o šis tuojau pat pasirūpino padaryti kopijas.

VOKIETIJOJE

Pokarinėje Vokietijoje Ignas Končius nepritapo ir negalėjo pritapti. Tiesa, jo visuomeniška prigimtis neleido nurimti. Pirmiausia jis jautėsi turįs įsipareigojimų kaip lietuvių savišalpos organizacijos – Savitarpinės pagalbos – vadovas, kurio įgaliojimų ir tuo metu niekas nebuvo panaikinęs.

Taigi visuomeninė I. Končiaus veikla tęsėsi ir jam 1944 m. pasitraukus į Vokietiją. Berlyne I. Končius dirbo Lietuvių sąjungoje, buvo jos valdybos narys. 1945 m. jis jau Bavarijoje, Bairoite, tremtinių stovykloje. Ten suorganizavo Savitarpinės pagalbos komitetą ir ėmėsi jam vadovauti. Vis dėlto I. Končius buvo ne toks žmogus, kuris ilgesniam laikui įklimptų į sėslaus gyvenimo rutiną. 1946 m. jis jau Dilingene dirbo švietimo darbą. Hanau lietuvių tremtinių atstovų suvažiavime išrinktas į Vyriausiąjį tremtinių bendruomenės komitetą, kurį laiką buvo jo pirmininkas. Hanau stovykloje buvo įsteigęs ir skautų draugovę. Gyvendamas Vysbadeno, Ofenbacho stovyklose, mokytojavo amatų mokyklose.

Būdamas priverstinėje tremtyje Vokietijoje, išvertė Kleiberio fizikos vadovėlį mokykloms, bet jis taip ir liko neišspausdintas. Tarsi pasikartojo Pirmojo pasaulinio karo metų istorija, kai I. Končius ėmėsi rašyti fizikos vadovėlį mokykloms, o Voroneže net mėgino spausdinti, bet įsigalėję bolševikai nutraukė šį darbą.

ŽEMAITIS ŽEMAIČIUI NE VISADA PADEDA

Nenatūrali ir visiškai nestabili dalies tautos, atsidūrusios Vokietijoje, būsena ilgai taip tęstis negalėjo. Kai daliai lietuvių pabėgėlių pagaliau buvo atverti JAV keleivinio jūrų uosto vartai, tarsi atgimė lietuvių pasąmonėje ilgai glūdėjęs siekis: „Į Ameriką! Į Ameriką!“ Daugelis skubėjo teikti prašymus, laukė išsvajotosios vizos. Pagaliau ir pasirinkimas buvo nedidelis: lietuvių emigrantus tuo metu priėmė tik JAV, Kanada, Argentina, Kolumbija, Australija...

I. Končiaus apsisprendimą vykti į JAV lėmė kelios aplinkybės. Aišku, didelę reikšmę turėjo tai, kad ten buvo stipri lietuviškoji diaspora, aktyvi kultūrinė lietuvių raiška. Nereikėtų pamiršti ir dar vienos aplinkybės. Nuo 1945 m. Europoje, daugiausia Vokietijoje, lankėsi iš JAV atvykęs kanauninkas ir visuomenės veikėjas, teologijos daktaras Juozas Končius (1891–1975), Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo – BALF'o pirmininkas. Iš Stulgių kilęs kun. Juozas Končius buvo tolimas, o gal ir ne toks jau tolimas Igno Končiaus giminaitis, taip pat žemaitis. Kad ir kaip būtų, I. Končius paprašė J. Končiaus, kad šis išrūpintų jo jauniausiam sūnui Liudui galimybę studijuoti Amerikoje. BALF'o pirmininkas atsakė gana šaltai, girdi, turįs pernelyg daug giminaičių, kuriems reikią padėti...

Muziejaus archyvas

Ignui Končiui persikraustyti į JAV su savo dviem sūnumis Vytautu ir Liudu padėjo tai, kad Vytautas buvo gimęs Rusijoje, kai po Pirmojo pasaulinio karo Končių šeima iš Stavropolio per Maskvą keliavo į Lietuvą. JAV buvo davusi kvotą priimti tam tikrą skaičių asmenų, gimusių Rusijoje. Vytautas Končius gavo teisę apsigyventi JAV, o įsikūręs galėjo iš Europos parsikviesti tėvą ir brolį Liudą.

1949 m. gegužę atvykęs į JAV I. Končius įsikūrė Bostone, gavo darbą Tuftso universiteto tyrimų laboratorijoje. Buvo nagingas, laboratorijoje kai ką patobulino. Atrodo, buvo ten vertinamas, nes net ir atėjus pensiniam amžiui neskubėta su juo atsisveikinti. Yra užsiminęs, kad ir daugiau galėjęs šioje srityje pasiekti, jei būtų geriau mokėjęs anglų kalbą.

Skrupulingai, su buhalterio ar statistiko atsidėjimu užrašinėjo savo mėnesines ir metines pajamas, gaunamą atlyginimą ir priedus, fiksavo smulkiausias išlaidas, suskaičiuodavo net centus. Tarsi vis dar būtų jautęsis esąs Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto pirmininkas, kuriam už kiekvieną išleistą centą būtina atsiskaityti. Jo sūnus Algirdas Končius čia įžvelgia kitą svarbų dalyką – iš tų pajamų ir išlaidų sąrašų galime susidaryti vaizdą apie žmogaus prioritetus. Lietuvių suėjimuose išlaidos būdavo fiksuojamos, ir tyrinėtojui šie lyg ir nuobodūs skaičiai galėtų būti svarbių išvadų šaltinis. Iš skaičių matyti, kiek daug dėmesio ir lėšų I. Končius skyrė kad ir lietuviškajai išeivijos spaudai, kiek daug laikraščių prenumeravo – kelias dešimtis. Tokiu jam prieinamu būdu I. Končius stengėsi palaikyti lietuvybę, nes lietuviškoji spauda padėjo skleistis lietuviškajai tautinei minčiai. Ir pats noriai rašydavo į laikraščius, dažnai nepaisydamas jų politinės ar religinės krypties. Rašydavo apie Vytauto Didžiojo universitetą, kuriam buvo atidavęs tiek daug metų, apie ten dėsčiusius profesorius, nes kas gi geriau apie juos būtų galėjęs parašyti įvairių sukakčių progomis? Juk pats buvo tos pačios kartos ir aplinkos žmogus. Regis, ši užduotis išeivijoje jam atrodė svarbiausia.

Pasak A. Končiaus, jo tėvo gyvenimo filosofija Amerikoje buvo labai paprasta ir aiški: turime daryti viską, kad lietuviai, gyvenantys svetur, neišsigimtų ir ateityje išliktų lietuviais. Dar gyvendamas Berlyne tik dėl vieno atsisakė būti išrinktas Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininku – jis pirmenybę teikė lietuviškumui, lietuvybės reikalams, o ne politinių partijų ar religiniams interesams. Šiuo požiūriu buvo labai principingas ir žemaitiškai tiesus žmogus.

Gyvendamas Lietuvoje pasitaikius progai visada pabrėždavo esąs žemaitis, o Amerikoje I. Končius pirmiausia jautėsi esąs lietuvis. Lietuviškumas buvo ta jo gyvenimo svetur ašis, apie kurią ir turėjo suktis išeivijos gyvenimas. Politinėse organizacijose I. Končius iš principo nedalyvavo, taip pat nekreipė dėmesio į religinius skirtumus. Lietuviškumui jis teikė pirmenybę, o politikavimas jam atrodė kliūtis šiam svarbiausiam tikslui pasiekti. Politinėms organizacijoms išei-

vijoje užsiimant savo reikalais, jaunuomenė liko palaida, todėl šis veiklos baras I. Končiui atrodė itin svarbus. Nieko nuostabaus, kad JAV jis reiškėsi kaip aktyvus skautijos skatintojas ir puoselėtojas.

RŪPINOSI SKAUTIJA

Priminsime, kad ir pokarinėje Europoje I. Končius buvo ryški lietuviškosios skautijos organizavimosi figūra. 1947 m. liepos 7 d. Vokietijoje, Kaselyje, sušauktoje akademikų skautų sueigoje nutarta visus veikiančius akademikų skautų ir skaučių vienetus sujungti į Akademinį skautų sąjūdį. Pirmosios valdybos pirmininku buvo išrinktas garbės narys prof. Ignas Končius. Jis dalyvavo ir tų pačių metų spalio 4–5 d. Hanau mieste vykusiame Lietuvos skautų sąjūdžio suvažiavime.

Daug dėmesio skautijai I. Končius skyrė ir gyvendamas JAV. Jis buvo daugelio skautijos renginių ir stovyklų dalyvis. Apskritai darbą su jaunuomene jis laikė vienu svarbiausių savo darbų. Ko gero, gyvendamas Bostone, savo darbą universitete ir skautijos veiklą I. Končius laikė svarbiausiu rūpesčiu, tam skyrė daug dėmesio ir jėgų. Išeivijoje išarė gilią lietuviškumo vagą. 1949 m. liepos 20 d. Pietų Bostone buvo sukviesta pirmoji skautų vadovų sueiga. Vyriausiuoju vadovu buvo išrinktas I. Končius, įsteigta Bostono skautų ir skaučių vietininkija. Beje, skautų vyčių vadovu išrinktas profesoriaus sūnus Liudas Končius.

1950 m. lapkričio 19 d. Bostone I. Končiaus bute vyko Akademikų skautų Bostono skyriaus sueiga. Joje nutarta steigti mišrų Akademikų skautų skyriaus vienetą iš Skautų sąjūdžio draugovės ir *Korp! Vytis*. 1952 m. kovo 23 d. Akademinio skautų sąjūdžio Čikagos skyriaus sueigoje buvo įsteigtas studentų šalpos fondas, kuriam vėliau prigijo Vydūno jaunimo fondo vardas. Pažymėsime, kad 1960 m. Lietuvių skautų sąjunga I. Končių apdovanojo Geležinio Vilko ordinu, kurį jam įteikė Lietuvos garbės konsulas A. Shallna, o šventės svarbiausias kalbėtojas buvo filisteris inž. dr. Jurgis Gimbutas. 1963 m. I. Končius pakviestas būti Akademinio skautų sąjūdžio garbės nariu. Aktyvūs šio Sąjūdžio nariai ir buvę Bostono skyriaus pirmininkai filisteriai J. Gimbutas ir A. Treinys prisidėjo leidžiant savo garbės nario I. Končiaus knygą „Medžio drožiniai gimtajam kraštui atsiminti“ (1954).

DAUG DRAUGŲ NETURĖJO

Atrodo, kad darbas su jaunimu ir tarp jaunimo jį labai traukė, tam turėjo ir ypatingų gabumų. Juk ir paskutiniais darbo Tuftso universitete metais jis tikrino ir vertino studentų diplominius darbus.

I. Končiaus neįmanoma įsivaizduoti be visuomeninės veiklos. Tekdavo dalyvauti įvairiuose minėjimuose ir kitokiuose susiėjimuose. Didžiausias trau-

kos centras buvo ir liko Čikaga, kur lietuviai jautėsi lyg savo antroje tėvynėje. 1965 m. čia buvo iškilmingai pažymėtas prelato Mykolo Krupavičiaus 80-metis, o 1966 m. toks pat jubiliejus surengtas ir prof. I. Končiui.

M. Krupavičius – išskirtinė asmenybė. Veikiamas popiežiaus Leono XIII enciklikos *Rerum novarum*, sugebėjo atsisakyti „šventos nuosavybės" teisės, 1922 m. vadovaudamas žemės reformai pasiekė, kad dvarams būtų palikta ne daugiau kaip po 60 ha žemės. Savanoriams buvo atrėžta po 12 ha iš pabėgusių dvarininkų žemės. I. Končiui buvo artimos M. Krupavičiaus pažiūros, nes ir pats profesorius buvo kilęs ne iš turtingų ir kilmingų. Stengėsi vadovautis Daukanto idėjomis.

Gyvendamas Bostone, nors ir sukdavosi visuomeninių įvykių sūkuryje, daug artimesnių draugų neturėjo. Pasak A. Končiaus, geriausias tėvo bičiulis Amerikoje buvo Jackus Sondeckis (Sonda, 1893–1989), buvęs Šiaulių miesto burmistras, dirigento Sauliaus Sondeckio tėvas. Draugavo ir su išeivijos kultūros veikėju, muziejininku, enciklopedinių leidinių *Mūsų Lietuva* ir *Lietuvos bažnyčios* autoriumi Broniumi Kvikliu (1913–1989). Tai jis I. Končių paskatino parengti spaudai ir išleisti savo knygas *Žemaičio šnekos*, *Medžio drožiniai gimtajam kraštui* atsiminti ir kitus dalykus. B. Kviklys net mėgino drausminti I. Končių, kad šis, per daug atplėšdamas nuo savęs, nuolat siunčia siuntinius Lietuvoje likusiems sūnums Algirdui ir Jurgiui, o Amerikoje Liudui nupirko namus.

GYVENIMAS BE SVARBIAUSIOS ATSPAROS

Vis dėlto žemaitiškąjį kietumą I. Končius išsaugojo ir Amerikoje. Regis, ir tam tikrą atlaidumą žemaičiams. Gyveno Bostone su vienu žemaičiu, dideliu nevala. Tik todėl, kad šis taip pat buvo žemaitis, jį pakentė ir net padėdavo tvarkytis.

I. Končiaus iš įprastų vėžių nesugebėjo išmušti nei Amerikos greitkeliai, nei dangoraižiai, nei egzotiška senoji Naujojo žemyno indėnų kultūra. Neteko girdėti, kad I. Končius būtų daug važinėjęs po Ameriką, kad jį būtų traukusios išskirtinės jos gamtos grožybės, Aliaskos klondaikai, Apalačų kalnai ar Kordiljerai, didieji architektūros laimėjimai. Amerikoje dirbo ir puikių statinių sukūrė Le Corbusier, W. Gropius, L. Mies van der Rohe, F. L. Wrightas ir kiti XX a. architektūros didieji, tačiau I. Končiaus, atrodo, nepakerėjo nei architektūra, nei A. Calderio mobiliosios ar J. Lipchitzo ažūrinės skulptūros, nei R. Rauschenbergo avangardistinės dailės šedevrai.

Svetimi dievai žemaičiui taip ir liko svetimi. Jam rūpėjo tik savos kultūrinės vertybės. Lietuva, Žemaitija jam buvo pažinimo alfa ir omega, pradžios ir pabaigos uždaras ratas. Argi galima žavėtis šalimi, kur net varnėnai nemoka lietuviškai giedoti, visiškai nesugeba – bebalsiai, silpni giedoriai, nes, be automobilių burzgimo ir pramonės triukšmo, daugiau nieko gera negirdi. Amerikoje

nėra balsų, kuriuos tie paukščiai galėtų pamėgdžioti ir su kitais parungtyniauti. „Nei gaidžio gysenos, nei šuns lojimo, nei katės kniaukimo, nei jaučio baubimo, nei žirgo žvengimo, nei kiaulės kriuksenimo, nei avių bliovimo, nei ožkos mekenimo, nei žąsies gagenimo, nei pylės kvarkimo, nei vištos karkimo, nei varlės kurkimo, nei gandro kalenimo, nei dalgio pustymo, nei ratų barbėjimo", – rašo I. Končius. Šių balsų labiausiai jam ir trūko. Jautėsi kaip tas pašiuręs nuo žiemos šalčio varnėnas, kuris 1893 m. atvežtas į Ameriką ten išplito, bet prarado balsą ir muzikinę klausą. Nejausdamas gimtosios žemės po kojomis, I. Končius jautėsi praradęs svarbiausią gyvenimo pagrindą.

Amerikoje viskas kitaip, tarsi būtų sterilizuota, pasterizuota, be gyvenimo džiaugsmo pulsavimo. Tokio gyvenimo I. Končius nesuprato, nepriėmė ir, aišku, negalėjo juo džiaugtis. Dėl to ir nesijautė savo vietoje. Prie svetimų grožybių ir naujo gyvenimo būdo neįprato ir nesistengė susitapatinti su savo naująja būtimi. Jautėsi kaip žmogus, kuriam iš po kojų išspirta svarbiausia atspara – gimtųjų namų slenkstis. Beliko grimzti į prisiminimus, lieti ant popieriaus lapo, rašyti apie tai, ką geriausiai žinojo ir kas jam buvo tikrasis gyvenimas.

Ar tikėjosi kada nors sugrįžti? Sunku pasakyti. Laiškuose sūnui Algirdui apie tai neužsimena, o į žmogaus sielą pažvelgti galime nebent per jo kūrybą. Labai daug apie I. Končiaus dvasinę to meto būseną pasako jo drožiniai. Regis, paėmęs į rankas peiliuką slopindavo išdraskytos šeimos ir Tėvynės ilgesį. Jautėsi esąs paukštis klajūnas, kuriam atimtas balsas. Parkeris ir paprastutis peiliukas tapo svarbiausiais jo kūrybos įnagiais. Meninė prigimtis nebuvo nuslopinta, dabar ji veržėsi kitais būdais ir formomis.

PEILIS VĖL RANKOSE

Lietuvoje I. Končius žemaitiškus kryžius ir koplytėles fotografavo, aprašinėjo, fiksavo pagrindinius duomenis – kur stovi, kurioje kelio pusėje ir panašius stropiam registratoriui rūpimus dalykus. Tiesa, nevengė ir platesnių literatūrinio pobūdžio aprašymų, jei tik pavykdavo išgirsti kokią įdomesnę istoriją apie vieną ar kitą kryžių. Gal daug širdies į tą darbą ir nereikėjo įdėti, nes teko registruoti ir skubėti. Iš vaikystės daugelį tų kryžių ir koplytėlių žinojo, ne sykį važiuodamas tais keliais buvo matęs, susigyvenęs su pakelės šventaisiais.

Amerikietiškasis I. Končiaus gyvenimo laikotarpis atsiskleidė visai kita briauna ir pirmiausia didžiuliu ilgesiu dėl prarastos šeimos, nuo kurios buvo ne savo noru atskirtas. To meto užrašuose apgailestauja, kad neįstengė sutvarkyti savo šeimos reikalų. Ligi tol visada žinojo, kur yra jo vaikai, kas ką veikia, kuo užsiima. O dabar – tuštuma, visi išsiblaškė, o jis pats liko su lazda rankose ir nuo jo jau niekas nebepriklausė. Sunku buvo susivokti visiškai naujomis aplinkybėmis, kuriose žmogus buvo tik nesuprantamų jėgų žaisliukas – ne daugiau.

I. Končiaus rankose vėl atsiranda peiliukas, su kuriuo buvo išsiskyręs dar Stavropolyje; ten su šeima buvo nublokštas Pirmojo pasaulinio karo viesulo, dirbo mergaičių gimnazijoje mokytoju ir laisvu nuo darbo metu drožinėdavo visai neprastus kandiklius. Rūkorių nestigo, tad už tuos karininkams ir kareiviams parduodamus kandiklius savo šeimai sugebėdavo nupirkti vieną kitą litrą pieno ar duonos kepalą.

Jei siekiame bent šiokio tokio mums prieinamo tikslumo, tai turėtume pasakyti, kad peiliukas I. Končiaus rankose dar sykį atsirado 1944 m. vasarą, kai traukdamasis iš Lietuvos atsidūrė Sudetuose. Net laikrodžio neturėjo, daug būtiniausių daiktų nespėjo pasiimti, bet įsidėjo mažų grąžtelių, o kai labai prireikė, iš vinies pasidarė ir mažą ylelę. Prisiminė Stavropolio patirtį, kai dėl duonos kąsnio teko imtis taikomojo drožybos meno. Vėl drožė kandiklius, o artėjant 1945-ųjų Velykoms pridrožė ir medinių kiaušinių. Už šį tokį praktišką meną iš vietinių austrų gaudavo duonos ir bulvių, pagaliau už vieną kitą tokio pobūdžio dovanėlę buvo galima įgyti pareigūnų palankumą.

Bavarijoje karo pabėgėlių stovykloje profesoriui peiliukas pravertė net labiau už visas akademines kvalifikacijas. Drožė, dovanojo, kai ką iš savo drožinių parduodavo, o labiausiai vykusius darbus stengėsi išlaikyti. Suvokė jų vertę. Kai rengėsi vykti į Ameriką, dalį tų drožinių išnarstė, sudėjo į lagaminėlį, kuriame tam tikrą vietą užėmė ir Vokietijos miškuose prisirinkti saprofitai. Nebuvo tikras, kad Amerikoje lengvai gaus darbo nors ir fabrike, nes daugybė kartu vykstančiųjų buvo ir jaunesni, ir labiau pasirengę dirbti paprastus darbus. Taigi su peiliuku siejo ir savo tolesnę ateitį, tada labai miglotą.

KAI ILGESYS NEBEIŠSITENKA KRŪTINĖJE

Kryžiai jį persekios visą gyvenimą, palikus jau ne tik Lietuvą, bet ir Europą. Nuo 1949 m. gyvendamas Amerikoje, I. Končius droždavo kryžius ir koplytėles, teikdavo jiems fantastiškus pavadinimus, kurie mažai ką bendra turėjo su tikrove, užtat pasižymėjo kai kuo daugiau – menine išmone. Visi jo sukurti kryžiai, pasvirę ar nulaužti, stilizuoti berželiai nusvirusiomis šakomis, atrodo labai liūdni ir suvargę. Tarsi ne svajonių šalyje Amerikoje būtų kurta, bet atšiaurioje tremtyje. Ko gero, nuo savo krašto ir šeimos atplėštam I. Končiui ta daugelio svajonių šalis Amerika ir buvo tik priverstinės tremties vieta.

Didelis visuomenininkas, įpratęs būti tarp žmonių ir gyvenimo sūkuryje, jis mėgino reikštis Akademinio skautų sąjūdžio, Vydūno fondo ir kitų visuomeninių organizacijų veikloje. Tik visa tai jam nebeteikė gyvenimo pilnatvės, nes liko tarsi anapus ribos, kuri skyrė du žemynus ir du visai skirtingus pasaulius – esamą ir buvusį, prarastą.

ŠEIMOS LIKIMAS

Ypatinga vieta tenka I. Končiaus sukurtai kompozicijai iš kryžių „Šeimos likimas“. Kitoje nuotraukos pusėje autoriaus ranka užrašyta: „Štai kaip kartais nutinka.“ Kai kurie tų kryžių palinkę, palūžę, kiti sveiki. Pagrindinis akcentas – nukritusi, pamesta, žemaitis pasakytų – „nuknabusi“, stilizuota gėlė, primenanti tulpę. Tai mama. Ji yra drožinio viduryje. Aplinkui šabakštynai, netvarkingi, aštrūs virbai – tai sugriauto šeimos gyvenimo įvaizdis, palaužtos žmogaus sielos išraiška. Tarsi Antrasis pasaulinis karas I. Končiui taip niekada ir nebūtų pasibaigęs. Toliau – du kryžiai, šiek tiek nulinkę į nusvirusios gėlės pusę. Tai, pasak Algirdo Končiaus, jiedu su broliu Jurgiu. Mat abu išaugino ir ant kojų pastatė vaikus, pratęsė giminės šaką. Anapus, Amerikoje atsidūrusius brolius Liudą ir Vytautą irgi simbolizuoja kryžiai, kurių vienas palūžęs, yra vietos ir atskiram žagarui. Kaip rašė pats I. Končius, tai bergždžias sūnus, mat vienintelis nepaliko palikuonių.

Drožiami kryžiai I. Končiui padėdavo užsimiršti, šis užsiėmimas atgaivindavo jausmus, jis vėl jausdavosi bendraująs su savo pamiltąja Žemaitija. Kryžius tarsi tapo jo naujo gyvenimo simboliu, priebėga nuo slegiančios kasdienybės, mėginimu nuslopinti krūtinėje netelpantį ilgesį. Kai jis pats ėmėsi drožti kryžius, tarsi grįžo į savo vaikystę ir jaunystę, į tuos laikus, kai žemaitiškus kryžius dar tik buvo pradėjęs fotografuoti. Toks buvo ar galėjo būti kryžius iš Tėvynės išplėštam I. Končiui. Rašydamas apie tremtį nevartoja jokių šiltų žodžių. Kai tik kalba pasisuka į Plungę, Kretingą, tuos jam mielus miškelius ir prie kelio palinkusius kryžius – vėl atgyja, tampa iškalbingas, žodingas, atsiveria visai kitas žmogus.

DAŽNAI NESUPRASTAS SAVŲJŲ

Visą gyvenimą domėjosi žemaitiškais kryžiais ir koplyčiomis, bet ne tiek iš religinių paskatų, kiek tuose kryžiuose ir koplytėlėse ieškodamas užkoduotų jų bevardžių kūrėjų minčių ir jausmų. I. Končių tuose simboliuose domino pirminės priežastys, tautos pasaulėžiūra ir giliųjų tikėjimo versmių pasireiškimas per kaimo žmogui suprantamas ir prieinamas raiškos formas.

Pats I. Končius nebuvo perdėm tikintis, veikiau indiferentiškas tikėjimo reikalams. Vis dėlto žmogaus dvasios pasireiškimą krikščioniškame simbolyje jis jautė ypač stipriai. Per kryžių jis stengėsi patirti žemaičio galvoseną, jo jausmų pasaulį. Galima sakyti, kad kryžius I. Končiui buvo kai kas daugiau negu tik krikščionybės simbolis ar religinio gyvenimo atributas. Jam tai – liaudies išminties ir fantazijos materialaus įsikūnijimo ženklas. Per kryžių tyrinėtojo kelias jį vedė į gilumines tautos jausenos apraiškas, medyje įprasmintą ir įtvirtintą idea-

liojo pasaulio supratimą, kuris prie žemės pririštam, su gamta glaudžiais ryšiais susijusiam žemaičiui visada susipina ir su gyvenimo realijomis.

I. Končius buvo pasiryžęs ginti kryžiaus kaip žmogaus dvasios išraiškos supratimą. Tiesa, gal ne visada viešojoje spaudoje. Dažnai vengdavo veltis į tuščius ginčus su nesuprantančiaisiais dalyko esmės, tačiau savo užrašuose nuoširdžiai piktindavosi, su dideliu įkarščiu nuleisdavo susikaupusį garą. Tai buvo nematoma kova su tamsuma, neišmanymu ir to rezultatu – dogmatizmu.

Didelis užjūrio lietuvių katalikų veikėjas dr. J. Leimonas, regis, buvo nepatenkintas I. Končiaus albumu *Medžio drožiniai gimtajam kraštui atsiminti*. I.Končius tuoj sureagavo: „Leimonas, by nepatenkintas savo rašiniu apie mano albumą (*Mūsų Vytis*), sako: „Vieningas tikėjimas, vienas Dievas, o čia palūžę kryžiai“. Nesupranta žmogelis, ką reiškia kryžius lietuviui ir kaip apie kryžių sako pats Jėzus „Rašte Šventajam“.

Labai įširdo I. Končius spaudoje aptikęs žodį *koplytstulpis*. Kas jį taip suerzino? Girdi, tai sovietinis pavadinimas, niekur žmonių nevartotas, o žemaičius net įžeidžiantis žodis. Kaip galima tokį švelnų daiktą – koplytėlę – vadinti tokiu netikusiu ir stačiokišku žodžiu – koplytstulpis! Beje, šio žodžio nerandame ir bostoniškės *Lietuvių enciklopedijos* XII tome, kur jam priklausytų būti. Tėvo pasipiktinimui pritaria ir profesoriaus sūnus Algirdas, kuris pripažįsta, kad formaliai žvelgiant koplytstulpis – ant stulpo užkelta koplyčia. Kaip varnos lizdas, – nepraleidžia progos nepasišaipęs. Taip mąstė ir I. Končius, žemaitiškoje koplytėlėje su jaukiai įsitaisiusiais šventaisiais jis matė švelniausių žmogaus jausmų apraišką, ypatingą nuotaiką ir dvasios būvį. A. Končius savo tėvo ideologinėje kovoje su vienmačio pasaulio atstovais mato tarsi dviejų pasaulių atstovų susidūrimą: iš vienos pusės – supaprastinto, vienareikšmiško, lėkšto požiūrio, iš kitos – gilių liaudies meno tyrinėtojų, tokių kaip prof. Eduardas Volteris (1856–1941), požiūrio. Juk tam tikra prasme I. Končius ir buvo E. Volterio mokinys, jo etnologinio ir statistinio darbo tęsėjas.

Pagaliau tai ne vien supratimo ir pasaulėžiūros susidūrimas. Juk ir tos Žemaičiuose tebestatomos koplytėlės – senos tradicijos tąsa dabartyje. A. Končius tose koplytėlėse linkęs įžvelgti net ir pagonybės apraiškas, kurios kartais slypi ir po vėlesnių laikų krikščioniškųjų įvaizdžių kiautu. Tie neįmantrūs dalykai pripildyti stebėtinos dvasios, kurią kartais net sunku išreikšti žodžiais. Jaudina, bet kodėl, kur slypi tų grubokų, kartais lyg ir stačiokiškų žemaičių šventųjų jėga, koplytėlių magija – nėra lengva apibūdinti. Galima analizuoti, narplioti, bet tai gal ne visada pats tiesiausias kelias jausmo, dvasios dalykams pažinti, liaudies mene slypinčioms prasmėms atskleisti.

Algirdas Končius prie tėvo darbo koplytėlės Purvaičiuose. Plungės r., 2001 m.

VISA TAI BUVO JO PATIES IŠGYVENTA

Taigi tuo metu, kai likimo broliai Amerikoje užsiiminėjo politika, partine veikla ar kitais saviraiškos būdais, pailsęs nuo drožybos I. Končius rašė apie žemaičius: jų gyvenimo būdą, papročius, įpročius, tradicijas ir kasdienius dalykus, kurie su besikeičiančiu gyvenimu XX a. sparčiai traukėsi į nesugrąžinamą praeitį. I. Končiaus atmintyje daug tų senojo ir jo laikų kaimo vertybių dar buvo gyvos, reikėjo jas užfiksuoti ir taip sustabdyti į priekį bėgantį laiką. Tikėjo, kad nufotografavus, užregistravus, išklojus ant balto popieriaus lapo tam paveldui galima suteikti bent šiokio tokio tvarumo.

Iš prigimties buvo atsidavęs etnologas. Ar daug kas iš mūsų galėtų apibūdinti kad ir santykius tarp pono ir bajoro, apskritai, kuo vienas skiriasi nuo kito? I. Končiui tai nebuvo vien atsieta knyginė abstrakcija, jo paties daug kas buvo spėta pamatyti, išgyventi ir išjausti. Visa tai su laiku virto *Žemaičio šnekomis*, – tą knygą I. Končius parašė ir išleido gyvendamas JAV. Labai vaizdingai parašė. Kai dabartiniai Purvaičių kaimo gyventojai skaitydami atranda ir dabar tekantį tą patį upelį ar pakalnėn bėgantį *kelalį*, patiria atradimo džiaugsmą ir kartu stebisi nepaprasta profesoriaus atmintimi ir pastabumu. „Vajėzus Marija, juk ir dabar yra tas upelis ir tas kelalis! Viskas tas pats“, – stebisi Purvaičiuose.

BITAULIS

I. Končius vis tuo pačiu daug pasaulio kartu su juo mačiusiu peiliu buvo sukūręs prizą lietuvių šachmatininkams – „Bitaulį“. Tai gulsčias bičių avilys, kokie senovėje buvo paplitę Žemaitijoje. Jis padarytas iš juodo ąžuolo, kurį sūnus Algirdas jam parūpino ir nusiuntė į Ameriką.

Tą juodo ąžuolo gabalą A. Končius buvo gavęs iš ekonomisto Kvedaro. Tarpukario Lietuvoje šis buvo baigęs kultūrtechnikų mokyklą, o dirbdamas sugebėjo baigti geografijos studijas Vytauto Didžiojo universitete. Sovietmečiu buvo docentas. 1948 m. ir jis turėjo dėstyti J. Stalino gamtos pertvarkymo planą. Tai buvo būtina. Kvedaras per paskaitą ir pasakė, ką galvoja apie tą gamtos pertvarkymo planą: apsodinti visą Rusiją miško juostomis – durnių darbas, neįmanomas dalykas... Žinoma, po to Vilniaus universitete Kvedaro neliko.

Kadangi buvo kultūrtechnikas, grįžo į melioraciją. Sausindamas pelkes kelių metrų gylyje aptikdavo ąžuolų, kurie per šimtus metų jau būdavo pajuodavę. Algirdas Končius, kuris miškininko profesiją įgijo tarpukario metais Čekoslovakijoje, Karlo universiteto Miškų institute, paprašė Kvedaro, kad šis jam atpjautų gabaliuką to juodo ąžuolo. Šis atpjovė ir padėjo džiovinti. Per dvi savaites ąžuolas visas sutrūkinėjo į plokšteles pagal metų rieves. Mat džiūnant medienai viduje esančios jėgos spraudžiasi į viršų ir sprogdina visą gabalą. Pamatęs tą ne-

pavykusį mėginimą atpjauti juodo ąžuolo gabalą, vienas žinovas patarė virinti garo katile – taip mediena atleidžianti visas vidaus įtampas. Taip ir buvo padaryta. Kitas atpjautas gabalas buvo ilgai virintas vandenyje, paskui išdžiovintas – pavyko gauti gražų juodo ąžuolo pavyzdį, kuris ir buvo nusiųstas Ignui Končiui į Ameriką. Šis iš jo padarė žemaitišką bitaulį. Kartu sūnus tėvui nusiuntė ir savo buvusių mokinių Klaipėdos gintaro dirbtuvėje iš gintaro pagamintas bitutes. I. Končius tas bitutes įkomponavo prie bitaulio ir padarė šachmatininkams gražų prizą. Pranašiškas buvo bitaulio kūrėjo išsakytas priesakas: „Neškit visa kaip tos bitelės į avilį, ir kai bus laisva Lietuva, tą avilį nuvežkite į Lietuvą."

Geras šachmatininkas buvo Algimantas Nasvytis iš Klivlendo, jis tuo pereinamuoju prizu – „Bitauliu" – pakaitomis vis dalydavosi su kitais turnyrų laimėtojais. Nors Lietuva jau seniai tapo laisva, kol kas prizas į jam Tėvynėje priklausančią vietą dar negrįžo. I. Končiaus priesakas laukia išpildymo.

TREJOS DEVYNERIOS

Kad jau prakalbom apie Igno Končiaus „Bitaulį", tai būtinai turime prisiminti ir istoriją su „Trejomis devyneriomis".

Končių namuose, kaip prisimena sūnus Algirdas, alkoholinių gėrimų paprastai nebūdavo, tačiau buvo didelis meškos pavidalo butelis su „Trejomis devyneriomis". Palangoje gyveno vaistininkas Bertingas, vokietis, kuris pagal tą 27 žolelių receptą iš senos farmakopėjos darydavo mišinius. Jų buvo galima nusipirkti vaistinėje paprasto kartono pakelyje. I. Končius šį vaistą vartojo: jei kuriam vaikui gerklė suskausdavo ar kokia kita negalia užklupdavo, tai šaukštelį „Trejų devynerių" įpildavo į karštą pieną ar šiaip duodavo išgerti. Taip pat vaišindavo ir svečius. Palangoje vaišindavo rašytoją Augustiną Gricių, kai šis ateidavo sumokėti nuomos, mat gyveno pirmame Končių namo aukšte. A. Gricius atnešdavo pinigus, o I. Končius ta proga atidarydavo „mešką". Algirdas Končius sako, kad ir jo vaikai Gintaras ir Andrius nori, kad susigrąžintuose senelių ir prosenių Purvaičiuose niekada nepritrūktų „Trejų devynerių". Bet kodėl – visa istorija dar priešakyje.

Jau pokariu Palangoje ant tilto meškeriodamas Algirdas Končius sutiko seną Palangos gyventoją, palangiškiams gerai pažįstamą Osetrovą. Jis buvo rusas, Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, taip ir užsilikęs Palangoje. Žmogelis per dienas meškeriodavo ant Palangos tilto – tokį vietos gyventojai jį ir prisimena. Tai štai A. Končiaus sutiktasis Osetrovas gerai pažinojęs jo tėvą profesorių I. Končių, kuris neužkalbinęs žmogaus pro šalį nepraeidavo. Osetrovas ir sako: „Dar turiu profesoriui iš 1921 metų pakelį „Trejų devynerių". Ir įdavė Algirdui Končiui tą pakelį su „Trejų devynerių" žolelėmis. Šis nusiuntė tėvui į Ameriką, žinodamas, kiek daug jam tos žolelės reiškia, kiek daug primins. Po kurio laiko Algirdas iš

tėvo gauna siuntinuką, į kurį įdėtas tas pats „Trejų devynerių" pakelis. Tėvas rašo: „Iš savo krašto, vaike, nieko negalima vežti, reikia į savo kraštą..." Tokią pamoką davė – visam gyvenimui. Vėliau to pakelio turinį Algirdas Končius su chemijos profesoriumi Kaziu Daukšu praskiedė ir, po truputį ragaudami, prisimindavo profesorių, kuris jiems abiem jau nebegalėjo sudaryti kompanijos.

SUGRĮŽO AMŽINO POILSIO

Amžino poilsio prof. Ignas Končius atgulė 1975 m. vasario 19 d. Putname, JAV. Jo pelenai buvo palaidoti Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse Čikagoje. I. Končiaus atžvilgiu tai buvo dar vienas nesusipratimas – būti palaidotam toli nuo Tėvynės, Amerikoje, kuri jam taip ir liko svetima.

Ir vis dėlto tai nebuvo paskutinis šio žmogaus biografijos taškas. Sūnaus Algirdo Končiaus pastangomis tam tikras teisingumas buvo įvykdytas 1996 m., kai urnos su tėvo ir jo sūnų Vytauto ir Liudo pelenais buvo atskraidintos į Lietuvą – jau laisvą, nepriklausomą valstybę – ir perlaidotos Vilniaus Rasų kapinėse šalia žmonos ir motinos Marijos Kentraitės-Končienės, kuri čia ilsisi nuo 1946 m.

Taigi praėjus pusei šimto metų kapas Rasų kapinėse tarsi vėl suvedė vyrą ir žmoną, Algirdo Končiaus tėvus. Bent šiokia tokia kompensacija, primenanti I. Končiaus Amerikoje sukurtą skulptūrinę kompoziciją „Šeimos likimas". Du atskirti kryžiai bent simboliškai vėl prisilietė vienas kito.

Kaip matome, didis Žemaitijos mylėtojas bent simboline pelenų sauja atgulė Aukštaitijos žemės smėlio kalnelyje. Pasak Algirdo Končiaus, kitaip ir negalėjo būti, nes šitai aukštesnių likimo jėgų buvo nulemta dar 1946-aisiais, kai mirė Marija Končienė. Sunku pasakyti, ar Ignas Končius tada galėjo įtarti, kad žmonos paminklas po pusės šimto metų taps ir jo paminklu. Akmens paminklas, kurį sukūrė skulptorius Bronius Pundzius, nuo šiol žymi ir prof. Igno Končiaus perlaidojimo Tėvynėje vietą.

Turinys

Pratarmė *5*

Pirma dalis

Gimtinė *11*

Palanga *35*

Mokslas Liepojoj *44*

Peterburgas *53*

Gimnazijos mokytojas *65*

Stavropolyje *79*

Darbas Dotnuvoje ir Kaune *87*

Muziejininkas *112*

Stepono Batoro universitete – Vilniaus universitete *123*

Kelionė į Červenę ir atgal *139*

Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija 1941–1944 metais *200*

Tremtyje *247*

Antra dalis

Žemaičiuos *271*

Keliais į Plungę *296*

Gyvoji mokykla *333*

Jūs nepažįstate Grimailos?! *339*

Ratlankis *340*

Un Telsium – po velnium *343*

Kolchozas *344*

„Tiek varžą išimti – tiek klėtį išlaužti“ *346*

Lietuviškai kalba *349*

Sausdravas *352*

Grigoulienė *356*

Juodasis gandras *359*

Ignacas Joknys *360*

Jonis *363*

Triušis *368*

Levė *374*

Aleksas *381*

Žemaitijos kryžiai ir koplytėlės *394*

Plungės velnias *400*

Viduklės velnias *403*

Kromelį nešti *406*

Vienas pirmųjų mano atsiminimų *408*

Lieptas *410*

Mama pasipiktino *411*

Jaukai *415*

Pažintis *416*

Ir dar juodas *417*

Maniau, šuo *418*

Kedelis *419*

Šermukšnis *422*

Kam naikinti papročius *423*

Žlugtis *424*

Šmėklos *425*

Kiškelio likimas *426*

Gaidelis ir Katinėlis *428*

Ožėlis *434*

Lanktis *438*

Piemenėlis *440*

Striuka Žmona *447*

Minija *456*

Ežerą rauksiu *475*

Šv. Jonas Juodaubyje *485*

Štai tie šešiolika vartų *489*

Soda... Kaimas... Aš *492*

Mano varnėnas *502*

Kelnės *505*

Rūkas *507*

Arklys parvežė *512*

Perenė *513*

Pryvartės koplytėlė *515*

Daktaras Barauskas *517*

Julius Urnikis *518*

Jonas Urbonas *520*

Kerša ožka *529*

Antanas Daukantas *532*

Takais į Plungę *535*

Du keltu *542*

Žodynėlis *546*

Epilogas

Profesorius Ignas Končius – fizikas, etnologas, žemaitis *555*
(žurnalisto Gedimino Zemlicko interviu su Algirdu Končiumi, 2001 m.)

Tiražas 300 egz.
Išleido Lietuvos nacionalinis muziejus. Arsenalo g. 1, LT-01143 Vilnius
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius

Šioje knygoje publikuojami žinomo lietuvių mokslininko ir kultūrininko Igno Končiaus (1886–1975) atsiminimai, apibendrinantys jo veiklą.

Pirmojoje dalyje pateikiami autobiografiniai pasakojimai, atskleidžiantys I. Končiaus asmenybės bruožus ir paįvairinti jo paties kūryba.

Antrąją dalį sudaro etnografinės apybraižos apie Žemaitiją, atsiminimai apie Vilniaus Stepono Batoro universiteto perėmimą iš lenkų 1939 m., lietuvių kalinių evakuaciją Antrojo pasaulinio karo metais į Červenę ir kelionę namo, apie Savitarpinės pagalbos organizacijos veiklą 1941–1944 metais.

Knygos epilogas – interviu su prof. Igno Končiaus sūnumi dr. Algirdu Končiumi (1915–2006).

ISBN 978-609-8039-85-6

